Kebikeç

İnsan bilimleri için kaynak araştırmaları dergisi

Sayı 50 • 2020 ISSN 1300-2864

Kebikeç hakemli dergidir, *Türkologischer Anzeiger* Viyana ve ULAKBİM tarafından taranmaktadır.

Kebikeç'in bu sayısı kayıt altında **400** adet basılmış ve numaralandırılmıştır.

Kebikeç

İnsan bilimleri için kaynak araştırmaları dergisi

Sahibi
Mehtap Yüksel

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Ahmet Yüksel

Yayın Yönetmeni
Kudret Emiroğlu

Yayın Sekreteri
Neslihan Demirkol

Yayın ve Hakem Krulu

Elif Ekin Akşit
(Ankara Üniversitesi)

Suavi Aydın
(Hacettepe Üniversitesi)

Neslihan Demirkol
(Westfälische Wilhelms-Universität Münster)

Onur Kınlı
(Ege Üniversitesi)

Mehmet Ölmez
(İstanbul Üniversitesi)

Hamdi Özdiş
(Düzce Üniversitesi)

N. Işık Demirakın
(TED Üniversitesi)

Ergi Deniz Özsoy
(HacettepeÜniversitesi)

Andreas Schachner
(Alman Arkeoloji Enstitüsü)

Horst Unbehaun
(Technische Hochschule
Nürnberg Georg Simon Ohm)

Oktay Özel
Süha Ünsal
M. Bülent Varlık
Barış Karacasu

Danışma Kurulu
Jak den Exter, İlhan Tekeli, Uygur Kocabaşoğlu,
Metin Turan, Ömer Türkoğlu
Sami Önal (1938-2008)
A. Sami Güneyçal (1930-2012)
Etem Coşkun (1953-2017)
Selim İlkin (1939-2017)

Sayfa düzeni: Barış Karacasu
Kapak tasarım: Ümit Uzmay
Kapak Fotoğrafı:
Kolaj, Ümit Uzmay

Kebikeç Dergisi İdarehanesi
Esat Cad. Hacıyolu Sok. 3/A
06640 Küçükesat / Ankara

Tel: (312) 425 93 76
Fax: (312) 42593 77

kudret@kebikec.org / dergikebikec@gmail.com
www.kebikec.org
www.sanatkitabevi.com.tr

İstanbul Temsilcisi
Ümit Uzmay
uzmay@kebikec.org

Gaziantep Temsilcisi
Muhsin Soyudoğan
(342) 317 18 76
soyudogan@gantep.edu.tr

Eskişehir Temsilcisi
Kemal Yakut
(222) 335 05 80/4026
kyakut@anadolu.edu.tr

Altı ayda bir yayınlanır.
Yerel Süreli Yayın

Fiyat
80.- TL

Abone koşulları
(2 sayı için)
Yurt içi: 160.- TL / Yurt dışı: 30.- $, 20.- €
Garanti Bankası, A. Yüksel
TL IBAN: TR20 0006 2000 3240 0006 6848 54
€ IBAN: TR07 0006 2000 3240 0009 0905 91

Baskı
Sarıyıldız Ofset
İvogsan Ağaç İşleri Sanayi Sitesi
523. Sokak No: 31
OSTİM / Ankara
Tel: (312) 395 99 94-95 Faks: (312) 394 77 49

İÇİNDEKİLER

Sunuş
Kudret EMİROĞLU
5
Walter Bey'in Ardından
Mehmet KALPAKLI
7-14
Tek Parti Dönemi Nüfus Sayımlarını
Ermeni, Rum ve Yahudi Cemaatlerinin Gazetelerinden İzlemek
Alanur ÇAVLİN - Aytül Tamer TORUN
15-42
Marya'nın Şikayeti: Taciz mi Mezhep Değiştirme mi?
18. Yüzyıl Ankarası'nda Katolik Ermeniler
Başak TUĞ
43-61
Protestodan Protestanlığa: Ankara Aziz Yorgi Kilisesi'ndeki Esrarengiz Mektuplar
Taylan ESİN
63-84
Dosya: Osmanlı Dünyasında Türkçe Dışı Süreli Yayınlar - I
Balkan Dilleri
Başlarken
87-88
Yunanca
"Bizden gayret, Anatollulardan himmet":
On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında gazeteciler ve müşterileri
Stefo BENLİSOY
89-124
Osmanlı Devri İstanbul ve İzmir Rum Mizah Basını
Stratis TARİNAS
125-142
1856 Islahat Fermanı'nın *Amaltheia* Gazetesinde Yansıması
Alexandros LAMPROU - Leonidas MOİRAS
143-160
Kendine Ait Bir Girişim: Osmanlı Topraklarında 20. Yüzyıl Başında Yunanlı Kadın Editörler
Anagnostopoulou CHRYSOULA
161-176
Kornilia Preveziotou Tavaniotou'nun Kadın Dergisi *İ Vosporis* (İstanbul 1899-1906)
Anagnostopoulou CHRYSOULA
177-204
1840-1962 Yılları Arasında İstanbul'da Yayınlanan Rumca Dergiler Arasında
Pirsos'un Yeri ve Önemi
Sonia BAİMPOURNTİDOU - Seval ŞAHİN
205-221
Bulgarca
Bulgarca Süreli Yayıncılığa Dair Bazı Notlar
Hüseyin MEVSİM
223-246
Bulgarlar Arasında Katolik Propagandası Yapan Bir Gazete: *Bılgariya* (1859-1863)
Hüseyin MEVSİM
247-258
Bulgarların Rehberliğine Soyunan Bir Gazete: *Sıvetnik* (1863-1865)
Hüseyin MEVSİM
259-266
Silaha Sarılma Yerine Kitap Okuma Çağrısında Bulunan Bir Dergi: *Çitalişte* (1870-1875)
Hüseyin MEVSİM
267-282

Sırpça - Hırvatça - Boşnakça
Osmanlı Dönemi Sırp, Hırvat, Boşnak Süreli Yayınları
Kudret EMİROĞLU
283-290
Sırp Dilinde Osmanlı Mecmuaları: *Carigradski Glasnik*
Klara VOLARIĆ
291-304
Osmanlı Döneminde Bosna Hersek'te Çıkan Gazeteler
Aldiana GÜÇLÜ
305-324
Arnavutça
Osmanlı Dünyasından Cumhuriyete Arnavutça Süreli Yayınlar
Kudret EMİROĞLU
325-380
Drita - Dituria Dergisi "Harf Öğretimi ve Tefekkür" (10 Ağustos 1884 - 11 Temmuz 1885)
Hamit BORİÇİ - Jolanda LİLA
381-391
1903-1904 Avusturya-Macaristan Konsolosluk Raporlarına Göre Arnavut Basını ve Ulusal Kimlik
Nathalie CLAYER
393-408
Balkanlar Kültürel Elitinin Paradoksal Dağılışı: Bir Osmanlı Arnavut Hikayesi
Isa BLUMİ
409-432
Türkiye'deki Arnavutluk Kolonisi ve Osmanlı İmparatorluğu ile İlişkileri
Ilirjana KACELİ (DEMİRLİKA)
433-443
Sürgündeki Arnavutların Sesi: *Vardar Gazetesi*
Halil ÖZCAN
445-468
Rumence
Devlet-i Aliyye'nin Çöküş ve Yaşatma Süreçlerini Anlatan Bir Basın: Rumence Basını
Olga UNTİLA KAPLAN
469-484
• • •
Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı'da Veba
H. Volkan ACAR
485-510
Hüseyin Kazım [Kadri]'nin *Çiftçi Çocuğu* Adlı Eseri Bağlamında
Ziraat Kitapları ve Köylünün Ziraat Bilgisiyle Tanıştırılması
Ümüt AKAGÜNDÜZ
511-544
1933 Üniversite Reformu'nda Tasfiye Edilenlerden:
Hikmet Fehmi [Başkut (1900-1969)] - Mehmet Niyazi [Bilirer (1892-1968)]
Ali Y. BALTACIOĞLU
545-556
Cinsel Normalliğin Kuruluşu: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Heteronormatiflik ve İstikrarsızlıkları Üzerine
Özge ÖZDEMİR
557-560
Eski Sol Üzerine Yeni Notlar
Meydan "Sol"da Bir Şiir Dergisi (Ankara-Mayıs/1948)
M. Bülent VARLIK
561-570
Tek Sayı Osmanlı Süreli Yayınları 1
Çıngırak (1908)
Bülent DANIŞOĞLU
571-580

Sunuş

Kebikeç'in 50. Sayısı için umuma ve hususa mahsus şenlik tasarılarımız vardı, malum nedenlerle vazgeçmedik yalnızca erteledik, yani alacağımız var, ilgilenenlere duyurulur.

"Türkçe Dışı Süreli Yayınlar" hayalimizin ilk adımı olan "Balkan Dillerinde Süreli Yayınlar" dosyası bu sayıyla gerçekleşiyor.

Böyle bir dosya çalışmasının, yazarlarının doğrudan katkılarıyla birlikte, görünmeyen emekçileri de çok oluyor.

Yunanca süreli yayınlarla ilgili olarak Suha Ünsal ile Stefo Benlisoy'un çabalarına ek olarak Katerina Dalakoura ve Evangelia Ahladi de omuz verdiler.

Arnavutça süreli yayınlarda Petrika A. Gavri çok emek verdi. Tolga Dillioğlu ile Ece Şen Dillioğlu her türlü iletişim ve dil sıkıntılarımızda yardımcı oldu. Kemal Yakut önerileri ve yön göstermesiyle dosyanın oluşumuna katkıda bulundu.

Rumence süreli yayınlarda M. Bülent Varlık editörlüğü üstlendi. Bulgarca süreli yayınları Hüseyin Mevsim üstlendi.

Bu sayımızda Neslihan Demirokul ile Barık Karacasu'yu her zamankinden de fazla yorduk. Ve gene Begüm Yıldırım ve Mert Karbay omuzdaşlıklarını gösterdiler, emek verdiler. Özellikle kütüphanelere ulaşım olmayan şu dönemde, yazarlarımızın ve dosyamıza çok türlü katkıda bulunan arkadaşlarımızın ve çeviri yeteneklerini konuşturan Petrika A. Gavri, Selin Dilmaç, Ayberk Eryılmaz ile Anna Maria Aslanoğlu'nun emeklerini dile getirmek gerekir.

"Türkçe Dışı Süreli Yayınlar" dosyalarımız, sırasıyla Kafkasya (Ermenice - Gürcüce - Rusça - Çerkesçe - Azerice), Ortadoğu (Arapça - Farsça - Kürtçe - Süryanice - İbranice), Avrupa (İtalyanca - Fransızca - İngilizce - Almanca - Ladino ve diğerleri) ve Doğu Dilleri (Hintçe - Urduca - Japonca - Çince - Türkik diller) olmak üzere devam edecek.

Bu sayımızda dosya konusuyla eklemlenen ve dosya dışı yazılarla diğer yazarlarımızın da katkıları azımsanacak gibi değil. "Eski Sol Üzerine Yeni Notlar"la M. Bülent Varlık meraklılarını bekliyor. Bülent Danışoğlu da "Tek Sayı Osmanlıca Süreli Yayınlar" dizimizin ilk olarak 1908'de yayınlanan *Çıngırak*'la ilgili incelemesine ve çevrimyazısına yer veriyor.

Saygılarımızla…

Kudret Emiroğlu

Anma...

Walter Bey'in Ardından

Mehmet KALPAKLI

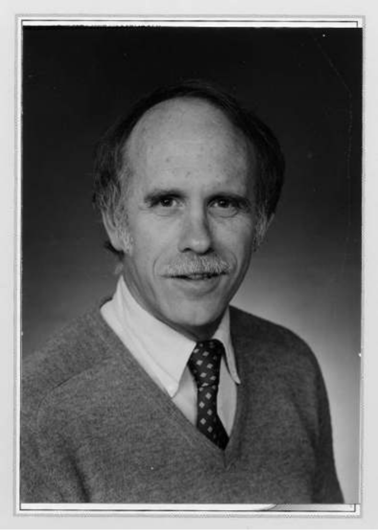

Walter Guilford Andrews Jr., 23 Mayıs 1939'da Amerika Birleşik Devletleri, Pittsburgh'da doğdu. Sporla dolu bir ilk gençlik döneminden sonra liseyi bitiren Walter, Carleton College'e kaydoldu. Minnesota'nın bu çok ünlü üniversitesinde İngiliz Edebiyatı Bölümünde okudu. Mezun olduğu sene üniversite arkadaşı Melinda Kohler ile evlendi (1961). Walter'ın anne-babası o lisede öğrenciyken Türkiye'den İstanbul'un Bebek semtinin tanınmış ve oldukça varlıklı ailelerinden birinin oğlu olan Sibel Tanberk'i değişim öğrencisi olarak uzun bir süre evlerinde konuk etmişlerdi. Walter, yıllar önce Sibel'den dinlediği bu uzak ve

gizemli ülkeyi ziyaret etmeyi hep istiyordu. Tanberk ailesinin daveti ve teşviki ile evlendikten bir süre sonra Türkiye'ye geldiler. Melinda hamileydi ama yine de planlarını değiştirmediler.

Doğrusu, 1961 yıllarının sonunda yabancı ve naif iki genç insan için Türkiye, yaşamak için pek de uygun bir yer sayılmazdı. 1960 askeri darbesi ve etkileri, belirsizlik, ekonomik sıkıntılar yoğun bir biçimde devam ediyordu. Buna rağmen, Walter ve Melinda Bebek'te o kadar güzel bir hayat sürdüler ki, ülkelerine dönmekten vazgeçtiler. Onlar için bütün bir şehir müze gibiydi. Her taraf tarihi binalarla, abidelerle doluydu. Çeşmeler, mezar taşları, kitabeler... İnsanların etrafında yaşadıkları ama görmedikleri veya görmezden geldikleri bir tarih... Bu durum genç Walter'ı çok etkilemişti. Tanıdıklarının, Bebek'teki çeşme kitabesini "eski yazı" olduğu için okuyamamalarına bir anlam veremiyordu. İstanbul'daki ziyaretlerini uzattıkça uzattılar. Ve sonunda Melinda ilk çocukları Lisa'yı Nişantaşı'daki Amiral Bristol Hastanesi'nde doğurdu.

Andrews ailesi, yeni üyeleri Lisa ile birlikte 1962 baharında Amerika'ya döndüler. Walter, Michigan Üniversitesi'ne kaydoldu. Orada İngiliz edebiyatı üzerine master yapmayı ve mezuniyet sonrasında da küçük bir üniversitede hocalık yapmayı hedefliyordu. İngiliz çalışmalarına yoğunlaşmıştı. Bir gece Michigan Üniversitesi'nin ders kataloğuna göz atarken üniversitede bir Yakın Doğu program olduğunu ve orada Türkçe öğretildiğini hayretle öğrendi. Hemen ertesi gün Türkçe programının başındaki Prof. James Stewart-Robinson'u ziyarete gitti. Prof. Steward-Robinson, Walter'ın Türkçe derslerine dinleyici olarak girmesine izin verdi. Bu dersler onun için büyük bir tecrübe oldu. Bu dersler sayesinde Orta Doğu ve Yakın Doğu üzerine çalışan öğrencilerle tanışma ve çalışma alanlarıyla ilgili fikir alış-verişinde bulunma fırsatı buldu. Nihayet, İngiliz Edebiyatı programını bitirmeye doğru, bu programın fazla kalabalık ve fazlasıyla çalışılmış bir alan olduğunu grup çalışmalarını Yakın Doğu dilleri ve edebiyatları üzerine sürdürmeye karar verdi. Michigan Üniversitesi'ndeki Yakın Doğu Programı Walter için ideal bir yer olmuştu. Türkçe derslerine devam etti, Prof. James Bellamy'den Arapça öğrendi. Bellamy'nin asistanı Raji Ramuny de Klasik Arapçada öne çıkmış genç bir akademisyendi. Orta Doğu tarihini Prof. Andrew Ehrenkreutz'dan, Farsçayı Prof. K. Alan Luther ve Gernot Windfur'dan öğrendi. O yıllar Yakın Doğu çalışmalarının Amerika'da çok ilgi gördüğü ve çok hızlı geliştiği bir dönemdi. Amerikan hükümeti Vietnam Savaşı'ndan çıkardığı dersle (ki ülkede ne kadar az Doğu Asya uzmanı olduğu görülmüştü) büyük miktarda parayı üniversitelerin o zamana kadar az ilgi gören, ihmal edilmiş bölge çalışmaları bölümlerine aktarmaya başladı. Bu gibi alanlarda çalışan öğrenciler de bolca destekleniyordu. Barış Gönüllüleri, aralarında Türkiye'nin de olduğu çeşitli Yakın Doğu ülkelerinde edindikleri deneyimlerle Amerika'ya dönmüşler ve bu alanlarda üniversitelere dağılmaya başlamışlardı. Bunlardan Prof. Robert Dankoff, Prof. Leslie Pierce, Prof. Heath Lowry gibi pek çoğu daha sonra Türkiye çalışmaları alanına yöneldiler. Michigan Üniversitesi'nin Yakın Doğu ve Orta Doğu Bölümleri de ileride alanlarında çok önemli çalışmalar yapacak geleceğin biliminsanlarının buluştuğu bir yer olmuştu. Tarih alanında Jere Bacharach ve

Steve Humphries, İran edebiyatında William Hannaway ve Jerome Clinton, İslam hukuku alanında Ann Mayer, Sanat Tarihinde Priscilla Soucak, Arap Edebiyatında Roger Allen ve pek çokları, o yıllarda, Michigan'da yüksek lisans çalışmaları yapmaktaydılar. İşte bu sırada genç Walter, diğer alanlar yanında daha az popüler olan, hatta o yıllarda Türkiye'de bile oldukça göz ardı edilmiş bir alanda, Osmanlı edebiyatında uzmanlaşmaya karar verdi. Üstelik modern Türk edebiyatı okuyan biri için iş imkanlarının çok daha fazla olmasına rağmen... Doktora hocası Prof. James Stewart-Robinson, Osmanlı şair tezkireleri üzerine çalışmaktaydı ve Osmanlı edebiyatı genç Walter için çok ilgi duyduğu edebiyat teorisi yaklaşımlarının uygulanabileceği bakir bir alandı. O yıllarda bu alanda çalışanların tamamı ya filolojik çalışmalar yapıyorlar; metin neşriyle, edisyon-kritikleriyle ya da geleneksel metin şerhi ile uğraşıyorlardı. Bütün bu çalışmaların ana ekseninde, geçmişin görkemini öven bir edebiyat tarihi söylemine uygun milliyetçi yaklaşımlar vardı.

Walter, master programını 1965 yılında tamamladı ve 1967-68 akademik yılında Türkiye'de yapacağı araştırma için bir burs kazandı. Eşi Melinda, kızları Lisa ve ailenin yeni üyesi Pamela (1966'da doğmuştu) Türkiye'ye geldiler. Emirgan'da yaşamaya başladılar. Walter'ın ilk araştırma konusu Necati Bey şiiri üzerine idi. Garip bir tesadüf aynı yıllarda daha sonra çok yakın dost olacağı Mehmed Çavuşoğlu da bu konuda bir doktora çalışması yapmaktaydı: "Necati Bey Divanı'nın Tahlili ve Sistematik İndeksi". O yıllarda birbirlerinden hiç haberleri olmadı ve hiç tanışmadılar. Walter, nedense, bu konuya ısınamamıştı. Hocası Steward-Robinson'un çalıştığı şair tezkireleri üzerine eğilmekteydi. 16. yüzyılda genelde tezkirelerde, özelde Latifi Tezkiresi'nde edebiyat eleştirisine dair çalışmaya karar verdi. İstanbul Üniversitesi'nden Prof. Nihat Çetin'in tavsiyesiyle Latifi Tezkiresi'nin İstanbul kütüphanelerinde bulunan el yazma nüshalarını araştırmaya başladı. Osmanlı edebiyatının zirve ismi Ali Nihad Tarlan'la veya diğer Osmanlı edebiyatı uzmanlarıyla hiç tanışmamıştı. Bunun nedenini sorduğumda, hep "çok utangaç ve çekingen biriydim" derdi. İşte o tarihlerde, yazma eser kütüphaneleri bugünkü gibi belirli merkezlerde toplanmamıştı ve nüshaların peşinde İstanbul semtlerinde kütüphane kütüphane dolaşmak gerekiyordu. Bu küçük yazma kütüphanelerini ziyaret Walter için harika bir deneyime dönüştü. İstanbul'un eski semtlerini görüyor, şehrin pek bilinmedik mekanlarını ziyaret ediyordu. Basılı kaynakların bahsetmediği yazmalar için yapılan bu keşif turları onun için bambaşka bir âlemin kapılarını aralamıştı. Tam o sıralarda Walter, arkadaşlarının ısrarıyla Robert Kolej'in basketbol takımının antrenörlüğünü yapmaya başladı. Basketbol sezonunun hemen sonunda Walter, ağır şekilde hastalandı, kendisine hepatit teşhisi konuldu. Walter, nekahat döneminde bir ay kadar hastanede karantina tedavisi görmek zorundaydı ve üstelik bu karantina dönemi, tam da bursunun sonuna rastlamıştı. Kısa süre sonra ülkeden ayrılmak zorundaydılar. Ülkesine dönmek için çok az zamanının kaldığı, dolayısıyla aslında teziyle ilgili yazma nüshaların kopyalarını toparlaması gereken bu dönemi, üstelik de ailesinden uzakta, çocuklarını göremediği bir ortamda bir hastane odasında geçirmek zorunda kalması Walter'ı çok üzdü. Onu bu üzüntüden kur-

taran, basketbol takımının oyuncularından ikisinin onu ziyaretlerinde bu sorunu öğrenip Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki mikrofilm servisine giderek gerekli bütün yazma mikrofilmlerini edinmeleri oldu. Dahası Walter'ın çalışabilmesi için American Research Institute'un İstanbul'daki şubesinden bir mikrofilm okuma cihazını da alıp Walter'ın hastane odasına taşımışlardı. Bu basketbolculardan biri yıllar sonra Nobel Edebiyat Ödülü'nü alacak olan romancı Orhan Pamuk'tu.

Walter iyileştiği günlerde Seattle'daki Washington Üniversitesi'nden esrarengiz bir telgraf aldı. Prof. Farhad Ziadeh (o zamanki bölüm başkanı) tarafından gönderilen bu telgrafta şu yazıyordu: "Teklif gönderiyoruz. Umarız kabul edersin." Bu kadar... Walter hiçbir şey anlamamıştı. Ne teklifi? Neyi kabul edecek? Niçin? Hatırladığı kadarıyla o hiçbir yere, hiçbir şey için başvurmamıştı. Hiç kimse ona şurada bir iş imkanı var, dememişti. Bu gizemli telgraf hakkında fikir yürütürken, bir süre sonra bir de mektup aldı. Walter'a Türkçe ve Türk edebiyatı derslerini vermesi için yeni kurulmakta olan Yakın Doğu Dilleri ve Edebiyatları Programı'ndan iş teklif edilmekteydi. Program, Seattle şehrindeki Washington Üniversitesi'nde Klasikler Bölümü'nün içinde kurulacaktı. Kendisinin hiçbir şekilde iş başvurusu yapmadan, tanımadığı kişilerden iş teklifi almasının sırrı da yakında çözülecekti. Walter'ın yakın arkadaşı Jere Bacharach, bir yıl kadar önce Washington Üniversitesi'nde, Tarih Bölümü'nde bir iş bulmuştu. Yakın Doğu Programı için Türkçe alanında birini aradıklarında (bu kişinin hem Osmanlı Türkçesi dersleri verebilmesi hem de Arapça ve Farsça'yı iyi biliyor olması gerekliydi) Jere, bu iş için ideal adayı tanıdığını söylemişti. Jere, (o sırada hasta yatağındaki) Walter'a bile haber vermeden, Michigan Üniversitesi'nden onun not dökümlerini ve gerekli tüm belgeleri edinmiş, Walter'ın hocalarından onun adına referans mektupları almış ve başvuru dosyasını hazırlamıştı. Garip bir şekilde, memnuniyetle kabul edeceği ve bütün kariyerini geçireceği Washington Üniversitesi'ndeki bu işe Walter bizzat hiç başvurmamıştı.

Ne var ki Walter için her şey o kadar da toz pembe sayılmazdı. Washington Üniversitesi'ne geldiğinde henüz doktorası tamamlanmamıştı. Hatta, tezini yazmaya daha yeni başlamıştı. 1968'in sonbahar döneminde vermeye başladığı dersler de epey vaktini almaktaydı. Bir yanda dersler, bir yanda doktora tezi yazmak genç bir akademisyen için oldukça zor bir süreçti. Nihayet, 1970 yılında tezini tamamladı ve başarıyla savundu ve eksikliğini hissettiği bir konuda hemen ilk kitabını yazmaya başladı. Öğrencilerin Osmanlı edebiyatının temel bilgileri için başvurabilecekleri İngilizce kaynak yoktu. Bu nedenle, *An Introduction to Ottoman Poetry* (Osmanlı Şiirine Giriş) kitabını yazmaya koyuldu. Kitap için hazırladığı notları zaten derslerinde kullanıyordu. Eserin basımı 1976 yılında Bibliotheca Islamica'da Orta Doğu Edebiyatları serisinin yedinci kitabı olarak gerçekleşti. Washington Üniversitesi'nde genel düzeydeki Yakın Doğu dersleri yanında, üç seviyede Türkçe ve Osmanlıca derslerini vermekteydi.

Walter, 1976 yılında doçent oldu. 1978-79 ders yılında National Endowment for Humanities'in Genç İnsanibilimci Bursu'nu (Younger Humanists Grant) alarak bir yıl ders vermeden araştırmalar yaptı. Bu süre içinde ikinci kitabını,

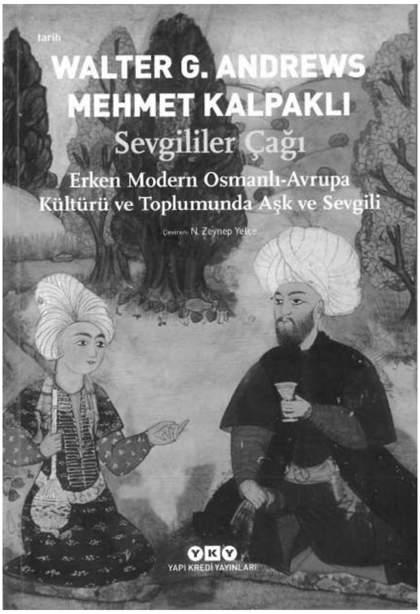

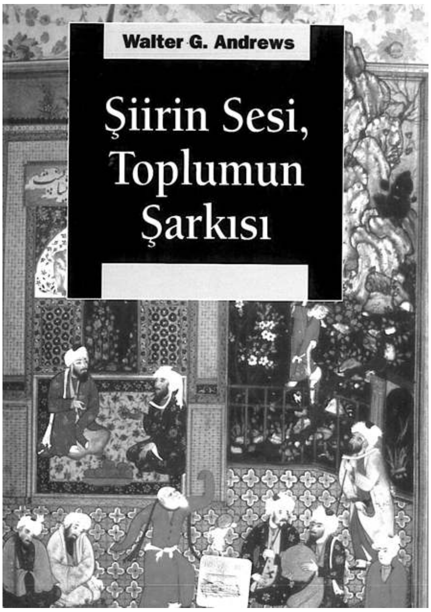

Poetry's Voice Society's Song'u (Şiirin Sesi, Toplumun Şarkısı) yazdı. Kitap uzun bir süre sonra 1984'te Washington Üniversitesi Yayınevi tarafından basıldı ve Amerika'daki Turkish Studies Associaton'un (Türk Çalışmaları Birliği) Türk Çalışmalarına En İyi Katkı ödülünü (1984-85) kazandı. Alanında, o zamanlar özellikle Türkiye dışında çok ses getiren bu önemli kitap sayesinde, 1985 yılında profesörlük kadrosuna atandı.

Walter, *Poetry's Voice Society's Song* kitabını yazarken pek çok istatistiksel örnekleme yapmıştı. Kartlara kelimeleri tek tek yazarak ve uzun zamanda büyük zahmetlerle yapılan bu çalışmanın bilgisayarla çok kısa zamanda ve kolaylıkla yapılabileceğini gördü. Bilgisayar ona dijital metin analiziyle ilgili yepyeni bir dünyanın kapısını aralıyordu.

80'li yılların başında Walter'ın *Intorduction to Ottoman Poetry* kitabını okuyan Mehmed Çavuşoğlu, Walter'a bir mektup yazdı. Böylelikle, M. Çavuşoğlu'nun vefatına kadar sürecek dostlukları başlamış oldu. Mektuplarla ilerleyen arkadaşlıkları, 1985 yılında Walter'ın Türkiye ziyaretinde iyice pekişti. Bu ziyaret sırasındaki sohbetlerinden birinde Osmanlı divanlarının bilgisayarda edisyonu üzerinde heyecan dolu planlar yaptılar ve Mehmed Çavuşoğlu'nun Fulbright bursu ile Seattle'a gitmesine ve bu konuştuklarını gerçekleştirmeye karar verdiler. O zaman için bu proje, çağın çok ilerisindeydi. Ertesi yıl, Walter Andrews, IBM şirketinden burs olarak bir bilgisayar aldı ve Mehmed Çavuşoğlu Fulbright bursu ile Seattle'a gitti. Birlikte çalışmalarının ürünü olarak Çavuşoğlu, Revani Divanı'nı bilgisayara aktarmaya başladı. Microsoft'un metin (text-only) programı Word ile Washington Üniversitesi Bilgisayar merkezinde hazırlanan fontları kullanarak "y" kafiyesine

kadar Revani Divanı'nı bilgisayara aktardı. Andrews ve Çavuşoğlu'nun planları, 1987 yazında Çavuşoğlu ailesinin Bodrum'daki evlerinde buluşup bilgisayar teknolojisini içeren yeni divan şiiri projeleri hazırlamaktı. Maalesef, bu plan gerçekleşemedi. Mehmed Çavuşoğlu, 11 Temmuz 1987 günü bir trafik kazasında vefat etti. Onun vefatıyla Osmanlı edebiyatı çalışmaları, hem klasik şerh geleneğini çok iyi bilen hem de yeni yaklaşımlara son derece açık bir biliminsanını üstelik de en verimli çağında kaybetmiş oldu. Walter, yıllar sonra Türkçeye çevrilen kitabının önsözünde onun için: "Ne zaman Osmanlı şiiri üzerine düşünmeye başlasam, değerli arkadaşım ve meslektaşım, rahmetli Mehmed Çavuşoğlu'nu yad ederim. Bu dünyayı zamansız terk ederek ardında bıraktığı büyük boşluğu düşündükçe, Osmanlı şiirlerinin birçoğunu dolduran o ayrılık acısını, hüznü daha bir derinden duyarım, onun yokluğu daha bir katlanılmaz gelir" diye yazacaktı.[1] 1988 yılı Eylül'ünde Walter Andrews, İstanbul'da yapılan Türkoloji Kongresi'ne katıldı ve orada arkadaşı Mehmed Çavuşoğlu'nun anısına, Osmanlı edebi metinlerinin bilgisayar kullanılarak edisyonlarının yapılması üzerine bir tebliğ sundu.

Mehmed Çavuşoğlu'nun vakitsiz ölümü, ilk ve tek asistanı olan Mehmet Kalpaklı'yı yani beni hem harika bir hocanın hem de eşsiz bir yol göstericinin varlığından mahrum bırakmıştı. Walter Andrews, yarım kalan doktora çalışmamı Washington Üniversitesi'nde tamamlamak ve Osmalı şiirinin edisyonunda ve analizinde bilgisayar kullanımı üzerine bir doktora tezi yazmak üzerine davet etti. O yıllarda henüz "digital humanities" diye bir kavram bilinmiyordu bile. YÖK'ün doktora bursuna başvurdum ve 1988 yılında doktora çalışması yapmak üzere Seattle'a gittim. Washington Üniversitesi'nde 1992 yılına kadar 16. yüzyıl şairlerinden Fevrî'nin divanını örnek çalışma olarak ele alan Divan şiirinin edisyonunda ve analizinde bilgisayar teknolojisinin kullanılması üzerine tezimi Walter Andrews'un danışmanlığında tamamladım. Washington'da bulunduğum süre içinde Walter Andrews da akademik geleceğinin ne olacağı konusunda bir karara vardı. Bütün Türkçe derslerini ve lisans seviyesindeki dersleri ben veriyordum, Walter Hoca sadece projeler üzerine çalışıyor ve yüksek lisans ile doktora derslerine giriyordu. Prof. Andrews, gelecekte de bunun devamı için girişimlerde bulundu. Üniversite yönetimine, maaşının yarısının kesilerek Türkçe dil derslerini vermek üzere alınacak bir dil okutmanına verilmesini ve kendisinin sadece edebiyat derslerini verip araştırma projelerinde çalışmasını önerdi. Zira, benim Washington Üniversitesi'ndeki pozisyonum iki yıldan beri böyleydi. Ne yazık ki, Üniversite yönetimi bu öneriyi sıcak karşılamadı. Dahası, o günlerde Walter Bey, (özellikle Türk meslektaşları, böyle diyorlardı) Washington eyalet yönetiminin son zamanlardaki yaklaşımından Eyalet'in sahibi olduğu bu üniversitede Üniversite yönetiminin bazı bölümleri kapatacağı, bazılarını da küçülteceği yönünde bir kanıya vardı. Zaten yapılanlar da bu yöndeydi. Bir gün Fakülte Dekan'ı, Yakın Doğu Bölümü'nü ziyaret ederek yakın bir zamanda bütün kadroların dondurulacağını ve yeni hiçbir atamanın yapılmayacağına açıkladı. Bunun üzerine, ileride yeni bir hocanın kadroya alınmasının imkansızlığını gören Walter

[1] Walter G. Andrews, "Türkçe Çeviriye Önsöz", *Şiirin Sesi, Toplumun Şarkısı*, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, sf. 14.

Andrews, görevinden ayrıldı. Burada amacı, genç bir akademisyenin bu kadroya hemen atanması ve yakın gelecekte olabilecek kadro dondurulmasından önce pozisyonu genç bir biliminsanının doldurmasıydı. Böylelikle, Türk çalışmaları Washington Üniversitesi'nde daha uzun yıllar devam edebilirdi. Nitekim öyle oldu. Diğer alanlardaki kadro azaltmalarına ve dondurmalarına rağmen Türk çalışmaları, önce Kemal Sılay, ardından da halen görevine devam etmekte olan Selim S. Kuru tarafından sürdürüldü. Bununla birlikte, Walter Andrews hiçbir zaman Bölüm'den uzak kalmadı. O tarihten vefatına dek tamamen gönüllü olarak Bölüm'le ilişkisini sürdürdü. Aynı zamanda Üniversite'deki Middle-East Center'ın da (Orta Doğu Merkezi) bir üyesi idi. 2001 yılında Üniversite ona "Reseach Professor" (Araştırma Profesörü) unvanı verdi.

1991 yılından itibaren Türkçe dersleri vermeyi bırakan Walter Andrews, bu dersler için harcayacağı bütün zamanı yayın faaliyetleriyle, konferanslarla ve Osmanlı edebiyatı üzerine master ve doktora tezi yapan öğrencilerle çalışarak değerlendirdi. 1968'den 1992'ye kadar olan 24 yıllık süre içinde toplam 9 makale, çeviriler ve iki kitap yayımladı. 1992'den günümüze kadar geçen zaman içinde ise bir kısmı benimle birlikte olmak üzere toplam kırk kadar makale, çeviriler, makalelerinden yapılmış çeviriler ve sekiz kitap (yeni kitaplar, eski kitaplarının yeni edisyonları, yeni edisyonlar vs.) daha yayımladı. Bunlar arasında Türkiye'nin önde gelen yaşayan şairleri Hilmi Yavuz ve Ataol Behramoğlu'nun şiirlerinden yapılmış seçmelerin İngilizceye çevirilerinden oluşan iki kitap da vardır.

Kitapları arasında benim derslerimi alan ve bu derslerde Osmanlı gazellerinden harika çeviriler yapan şair Dana Bates (Najaat Black) ile bir üçlü olarak hazırladığımız *Ottoman Lyric Poetry* (Osmanlı Lirik Şiiri) adlı kitap[2] ve 2005 yılında Duke Üniversitesi'nce yayımlanan ve birlikte kaleme aldığımız *The Age of Beloveds: Love and the Beloved in Early Modern Ottoman Turkish and European Literature, Culture and Society* (Sevgililer Çağı: Erken Modern Osmanlı ve Avrupa Edebiyatında, Kültüründe ve Toplumunda Aşk ve Sevgili) vardır. Kitap hakkında Batı'da yirmiden fazla tanıtma yazısı yayınlanmıştır ki bir Osmanlı edebiyatı ve kültürü kitabı için bu rakam oldukça fazladır. Kitabın Türkçe çevirisi, ilk yayımlanışından on üç yıl sonra, nihayet, Yapı Kredi Yayınları tarafından ve N. Zeynep Yelçe çevirisi ile 2018 yılı başında yayımlandı. Kitap hakkında Türkçe olarak yayımlanmasından günümüze dek geçen neredeyse üç yılda, sadece iki tanıtma yazısı yazılması (sadece biri akademiktir) ve kitabın Osmanlı edebiyatı çalışan Türkolog camiası tarafından hiç ilgi görmemesi, hatta olumlu ya da olumsuz hiç tepki görmemesi, ülkemizdeki Osmanlı kültürü ve edebiyatı çalışmalarının 1960'lardaki düzeyinden çok da ileri gitmemiş olduğunu ortaya koyan önemli bir ölçüt sayılabilir.

Walter Bey'le Washington Üniversitesi ile Bilkent Üniversitesi'nin ortak projesi olan OTAP'ın (Ottoman Text Archive Project) vefatına kadar eş-başkanlığını yürüttük. Bu proje, sosyal bilimler alanında, özellikle edebiyat ve

[2] Kitabın ilk baskısı: Texas Üniversitesi Yayınları 1997; genişletilmiş ikinci baskısı: Washington Üniversitesi Yayınları, 2006.

tarih alanlarında çalışanların bilgisayar teknolojisini kullanımı, dijital teknolojinin olanaklarından faydalanarak araştırma yapabilmelerini sağlamak ve bu konuda projeler geliştirmek için Walter Andrews tarafından kurulmuştur. Walter Bey'in bilgisayar teknolojisinden yararlanarak yürüttüğü projeler arasında 16. yüzyıl Osmanlı şairlerinden, Baki'nin Divan'ının yeni ve çağdaş metotlarla yapılacak dijital edisyonunu amaçlayan Baki Projesi ile Latifi Tezkire'sinin bir dijital edisyonu projesi de vardır. Svoboda Günlükleri Projesi ise bir İngiliz tüccarı olan Joseph M. Svoboda'nın Osmanlı Irak'ında ticaret yaparken kırk yıl boyunca tuttuğu günlüklerin dijital yayımını hedeflemektedir. Bu projelerin tamamı Walter Andrews'un vefatından sonra da sürdürülmektedir.

Walter Bey, Yale Üniversitesi'nden Özgen Felek ile Şeyh Galib'in *Hüsn ü Aşk* mesnevisini Münir Beken'in besteleriyle modern bir dans gösterisi olarak sahneye koymuştur. Eser, Michigan, New York ve Montreal'de sahnelenmiştir.

Walter G. Andrews, çeşitli ödüller de almıştır. Carleton College, University of Michigan, Middle-East Studies Association (Orta Doğu Çalışmaları Birliği), Washington State Turkish-Amerikan Association (Washington Eyaleti Türk-Amerikan Birliği) kendisine ödül veren eğitim kurumları ve araştırma birlikleri arasındadır. 2008 yılında, Türk kültürüne yaptığı hizmetler nedeniyle, Türkiye Cumhuriyeti Liyakat Nişanı ile taltif edilmiştir. Yine, 2008 yılında Orta-Doğu Çalışmaları Birliği (MESA) tarafından alanda yaptığı akademik danışmanlığı ve 2018 yılında University of Washington tarafından lisans düzeyindeki öğrencilere yaptığı araştırma danışmanlığı ödüllendirilmiştir.

Prof. Andrews, her zaman, Osmanlı ve Türk edebiyatının Orta Doğu edebiyatı içinde etkin bir yerinin olduğunu kanıtlamak için uğraşmıştır. Çalışmalarıyla, Osmanlı ve modern Türk edebiyatının çok daha geniş bir çerçevede, dünya ölçeğinde, edebiyat, edebi eleştiri ve edebiyat teorisi ile ilgili dünyada yer edinmesini amaçlamıştır. Son yıllardaki çalışmalarını özellikle duygular tarihi alanında yoğunlaştıran Walter Andrews, Osmanlı şiirinin duygu dünyası üzerinde durmuş ve sosyo-psikolojik bir yaklaşımla Osmanlı şiiri ile toplumu arasındaki önceleri *Şiirin Sesi Toplumun Şarkısı* kitabında kurmaya başladığı ilişkiyi ve anlama çabasını duygular tarihi alanında geliştirmiştir.

Uzun yıllardır Walter Bey'le Osmanlı kasidelerini okumaya ve meclisler, hamiler, şiirlerin takdimi konularında yazmaya çalışıyoruz. Ne yazık ki, bu çalışmalarımızı bir türlü kitaplaştıramadık. Hastalığı sırasındaki yazışmalarımızda, bu konuda yayınladığımız makaleleri bir giriş ve sonuç bölümü ekleyerek kitaplaştırmayı planlamıştık. Kim bilir belki bir gün...

Osmanlı kültürüne ve edebiyatına "dışarıdan bakan" ve bu alandaki geleneksel yaklaşımları "kenara çekilerek" çağdaş edebi kavram ve teoriler dünyasına uygulayarak bu edebiyatın da dünya edebiyatının bir parçası olduğunu kanıtlamak için uğraşan Walter Andrews'u 31 Mayıs 2020 tarihinde kaybettik. Yeri doldurulamayacak bir akademisyen, eşsiz bir dost ve mükemmel bir insandı. Hiç sönmeyen bir deniz feneri gibi, yazdıkları ile gelecek kuşaklara ışık saçmaya devam edecektir.

Tek Parti Dönemi Nüfus Sayımlarını Ermeni, Rum ve Yahudi Cemaatlerinin Gazetelerinden İzlemek

Alanur ÇAVLİN *
Aytül TAMER TORUN**

Giriş

Millet sistemine dayalı imparatorluk yapısından ulusa dayalı cumhuriyet rejimine geçişte Türkiye'de yoğun nüfus hareketleri yaşandı. Cumhuriyet'in ilk yıllarında bu değişimin yol açtığı bilinmezlik nedeni ile nüfusun büyüklüğünü, nüfusun etnik ve dini dağılımını, yaş-cinsiyet-eğitim yapısını öğrenmek ve nüfusu Cumhuriyet'in kuruluş ideolojisine uygun olarak yönetmek önemli bir ihtiyaçtı. Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında ve Cumhuriyetin ilk yıllarında özelikle Mübadele Antlaşması kapsamında gerçekleşen göçle birlikte Anadolu coğrafyasındaki gayrimüslim nüfus büyük oranda azaldı (Behar, 1996). Yeni Cumhuriyetin nüfus alanında önceliği kuşkusuz kalabalık ve bu sayede güçlü olduğunu ispat etme çabasıydı. Buna eşlik eden diğer bir önemli amaç ise, dönemin ulus-devlet ideolojisine uygun olarak, ülkenin etnik ve dini açıdan homojen yapısını ortaya koyma çabasıdır. Türkiye Cumhuriyeti'nin en önemli kuruluş projelerinden olan nüfus sayımları nüfus büyüklüğü ve yapısına ilişkin bu veri ihtiyacını karşımayı, bu sayede veriye dayalı olarak politika geliştirmeyi ve propaganda yapmayı olanaklı kılmıştır. İlk sayım olan 1927 Nüfus Sayımı ile birlikte sayım

* Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü / ORCID: 0000-0001-9714-9984 / alanurcv@hotmail.com
** AHBV Üniversitesi İletişim Fakültesi / ORCID: 0000-0003-2697-8448 / aytultamer@gmail.com
Geliş tarihi: 19 Nisan 2020 / Kabul tarihi: 25 Haziran 2020
Bu makale TÜBİTAK 1001 Programı kapsamında desteklenmiş ve Ekim 2020'de tamamlanmış olan araştırma projesinin bulgularına dayanmaktadır.

öncesindeki hazırlıklar, sayım günü ve sayım sonuçlarının açıklanması konuları dönemin gazetelerinde önemli bir yer bulmuştur. Bu gazete yazıları bir yandan dönemin hükümetinin sayım konusunda halka duyurmak istedikleri bilgi ve mesajları iletirken, öte yandan dönemin toplumu için sayımın sahip olduğu önemi yansıtıyor.

Bu makalenin amacı Cumhuriyet ideolojisinin kuruluşunda önemli bir süreç olan Tek Parti Dönemi'nde yapılmış nüfus sayımlarının ulus-devlet inşası eksenindeki işlevini "vatandaşlık", "Müslümanlaştırma", "Türkleştirme" ve "milli kimlik" kavramları ekseninde dönemin gayrimüslim cemaatlerinin gazetelerinden izlemektir. Araştırma kapsamında 1927, 1932, 1940 ve 1945 yıllarında sayım öncesi, sayım ve sayım sonrası üç aylık dönemde yayınlanan gazeteler incelenmiştir. İncelenen gazetelerde nüfus sayımları konusunu içeren tüm duyuru, haber ve köşe yazıları niteliksel içerik analizi yöntemi ile yorumlanmıştır (Neuman, 2010).

Bu çalışmanın temel varsayımı, Cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan nüfus sayımlarına iktidar tarafından nüfusun büyümekte ve dini-etnik açıdan homojenleşmekte olduğunu kanıtlama işlevi yüklenirken, aynı dönemde Türkiye'nin Rum, Ermeni ve Yahudi toplumlarının sayımı Türkiye Cumhuriyeti'nin eşit bir parçası olduklarını gösterme yolu olarak benimsediğidir. Araştırmada ele alınan dönem tüm topluma ama özellikle de gayrimüslim kesime yönelik ulusçu ideolojinin baskılarının oldukça belirgin hale geldiği yıllardır. Bu makalede sayım yılları ile ilişki kurularak Rum, Ermeni ve Yahudi cemaatlerine yönelik uygulanan politikalar da araştırma bulguları ile birlikte ele alınmıştır.

Bu makale kavramsal çerçevesi ve yöntemi açısından nüfusbilim, tarih ve iletişim alanlarını kapsayan disiplinlerarası yaklaşım ile kaleme alınmıştır. Hobsbawm'a (1995) göre, ulus-devlet kapitalist ekonomik sistemin aşamalarından biridir. Dolayısıyla Avrupa'da kapitalizmin 19. yüzyılda ulaştığı nokta, ulus-devlet siyasi yapısının da egemenleştiği sürece işaret etmektedir. B. Anderson'ın da belirttiği gibi (1995: 58), ulus-devletin oluşumunda en önemli etki, yeni bir üretim ve üretim ilişkileri sistemi (kapitalizm), bir iletişim aracı (matbaa) ve dilsel çeşitlilik arasındaki etkileşimdir. Nüfus sayımı aracılığıyla soyut ulus tahayyülü "sistematik olarak nicelleşerek" somut hale dönüştürülmektedir (B. Anderson, 1995: 187) Tarihsel demografi alanında sayımları konu alan önemli çalışmalar arasında M. Anderson'ın (1990, 2000, 2008, 2010) Amerikan sayımları ve Curtis'in (2000) Kanada sayımları için yapmış olduğu çalışmalar özgün örneklerdir. Her iki araştırmacı da sayımları incelemekle kalmamış, sayımların üzerinden bir toplumsal tarih incelemesi yürütmüştür. Ulus inşası ve sayım ilişkisi için bir örnek çalışma ise 19. yüzyılda Latin Amerika ülkelerine odaklanmaktadır (Loveman, 2014). Brezilya 1872 yılında ilk nüfus sayımını yapmış,20. yüzyılla gelindiğinde sayımlar Latin Amerika ülkelerinde modern ulus-devlet formasyonunun temel bir unsuru olarak kabul edilmiştir (Loveman, 2009). Bu makalede M. Anderson ve Curtis'in izlediği disiplinlerarası perspektif ve B. Anderson'ın ulus-devlet inşası ile nüfus arasındaki ilişkiyi odağa alan yaklaşımından yola çıkılmıştır. Araştırmanın bakış açısı dönemin gazetelerinin veri kaynağı olarak

kullanılması ile zenginleştirilmiş ve çalışmaya basının dâhil olması, tarihsel olguyu bağlı olduğu döneme ait bir yaklaşımla analiz etme olanağı sağlamıştır.

Gazete ve dergilerin taranması sosyal araştırma literatüründe önemli bir olanak olarak işaret edilmekte olup, tarihsel karşılaştırmalı analiz yaklaşımının temel veri kaynaklarındandır (Earl vd., 2004). Yayımlandığı dönemin bir yansıması olan basın, Türkiye'de sosyal ve siyasal tarihin izlenmesi ve analiz edilmesi için temel kaynaklardan biridir (Kocabaşoğlu, 1997). Tek Parti Dönemi'nde basın bir yandan iktidarın ideolojik bir aygıtı olarak kamuoyunda "rıza" yaratan, öte yandan ise "muhalefetin" sesini duyurabildiği ender kanallardan olan bir işlev görmektedir (Koç, 2006). Makaleye konu olan gazeteler gayrimüslim cemaatlerin sesini duyurmak açısından ayrı bir öneme sahiptir. Gazetelerde yer alan ilan ve duyurular hükümetin sayım konusunda duyurmak istediklerine ayna tutarken haber ve köşe yazıları gayrimüslim cemaatin ileri gelen isimlerinin döneme ait duruşunu göstermektedir.

Nüfus sayımlarında etnisiteyi doğrudan öğrenmeye yönelik bir soruya yer verilmemiştir. Sayım soruları arasından iki soru, anadil ve din soruları, Türkiye'deki etnik dağılımı belirlemek için kullanılabilecek alternatifi olmayan göstergelerdir.Türkiye nüfusunun etnik yapısını el alan farklı çalışmalarda sayımlardaki anadil ve din sorularından yararlanılmıştır (Çavlin Bozbeyoğlu, 2009; Dündar, 1999; Koç, Hancıoğlu ve Çavlin, 2008; Mutlu, 1995). Sayımlarda toplanan verinin devletlerin ihtiyaçları ile uyumlu olduğu malumdur. Bu ilişkiden yola çıkarak araştırma kapsamında incelenen nüfus sayımları için Özbay'ın (2015) Osmanlı döneminde olduğu gibi Cumhuriyet döneminde de ihtiyaçların gözetildiği, toplanan ve toplanmayan verinin politik tercihler olduğu konusundaki yorumlarına katılmamak mümkün değildir. Bu makalede Cumhuriyetin kuruluş yıllarında yapılan sayımlarda sorulan din ve ana dil soruları, bu soruların kategorilerinin oluşturulma biçimi, verinin kamuoyu ile paylaşılması ve öne çıkarılmasının ulus-devlet kuruluşunu güçlendirmek açısından işlevsel olduğu iddia edilmektedir. Aynı şekilde bu makalenin konusu olmasa da 1965 Nüfus Sayımı'ndan sonra ana dil ve dine göre nüfus dağılımının paylaşılmaması ve 1990 Sayımı'ndan itibaren bu soruların sayımlardan tamamen çıkarılması yine hangi bilginin ulaşılabilir olmasının istendiğine yönelik bir siyasi otorite tavrı ile açıklanabilir (Çavlin Bozbeyoğlu, 2009; Dündar, 1999). Sorulacak soruların belirlenmesi gibi soruların ifadesi ve yanıt kategorilerinin oluşturulma şekli de önemlidir (Anderson ve Fienberg, 2001; Szreter vd. 2004). Suchman'ın (1994) "kategoriler politiktir" ifadesinin işaret ettiği gibi nüfus sayımlarında sadece soruların nasıl biçimlendirildiği değil yanıt seçenekleri de siyasi mesajlara ve ihtiyaçlara yönelik olarak inşa edilmektedir.

Türkiye'de yapılan sayımlarda ana dil sorusu, soru cümlesindeki açıklamalar ile aile arasında konuşulan dil, aile ve ev içinde konuşulan dil, hanehalkının kendi arasında konuştuğu dil, ev halkının kendi aralarında konuştuğu dil ve ev içinde aile arasında konuşulan dil olarak farklı biçimlerde tanımlanmıştır. 1935 Genel Nüfus Sayımı'ndan başlayarak ana dil sorusuna ek olarak kişilere ana dilleri dışında hangi dili konuşabildikleri de sorulmuştur. Sayım sonuçları duyurulur-

ken1927Sayımı'nda 14 dile göre sınıflandırma yapılmıştır[1]. 1935 Sayımı'nda Türkçeden sonra 30 dil alfabetik olarak listelenmiştir. Sonraki sayım yıllarında diller Anadolu dilleri, azınlık dilleri ve Avrupa dilleri olarak sınıflandırılmıştır. Dil sorularında olduğu gibi din sorularında da sorunun sorulma biçimi ve yanıt kategorileri, özelikle de mezheplerin yazılma şekli önemli bir tartışma konusu olmuştur. Sayım yılları arasında soru ve kategorilerde farklılaşmalar olsa da genel eğilim İslamiyet'te mezhep ayrımına gidilmeksizin dinin kaydedilmesi buna karşılık Hıristiyanlık'ta farklı mezheplerin ayrı olarak kaydedilmesidir. Bu konu makalenin devamında ele alacağımız gibi gazete haberlerine de yansımıştır.

Kuruluş yıllarında dini ve etnik homojenleşme konusunda en büyük adım Lozan Antlaşması'nın bir parçası olan Mübadele Sözleşmesi ile atılmıştır. 30 Ocak 1923 tarihde imzalanan bu anlaşma ile 1,5 milyon Anadolu Rum Ortodoksu ile 400 bin Yunanistan Müslümanının zorunlu göç ile yer değiştirmiştir[2] (Arı, 2007; Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, 2001). Bu göç gayrimüslim nüfusu önemli ölçüde azaltmıştır. Ayrıca incelenen dönemde gayrimüslim azınlıklara yönelik uygulamalar ve kanunlar araştırmaya konu olan cemaatlerin Türkiye'de güvenli bir yaşam sürmelerini, ana dillerini özgür şeklide kullanmalarını ve genç kuşaklara aktarmalarını, ibadet etmelerini ve mülkiyet haklarını tehdit etmiştir (Aktar, 2000; Bali, 2005; Bali, 1999; Okutan, 2004).Bu uygulama ve kanunlar arasında ilk akla gelenler "Vatandaş Türkçe Konuş" kampanyası (1928), Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu (1929), 1930'lu yıllarda inşa edilen Türk Tarih Tezi ve Güneş Dil Teorisi, Mecburi İskan Yasası (14 Haziran 1934), Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Kanunu (4 Haziran 1932), Trakya Olayları (1934), 20 Kura İhtiyatlar Olayı (1941) ve Varlık Vergisi (1942) olarak sıralanabilir.

Anadolu coğrafyasında gayrimüslim nüfus Mübadele göçü ile önemli ölçüde azalmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'nin toplam nüfusu hızla artarken çoğu İstanbul'da yerleşik olduğundan Mübadele dışı kalan gayrimüslim nüfus ise azalmıştır. Tablo 2'de görüldüğü üzere 1927-1945 yılları arasında Türkiye nüfusu 5 milyon civarında artarken Rum, Ermeni ve Yahudi cemaatinin toplam nüfusu yaklaşık beşte birini kaybederek 50 bin azalmıştır. Dönemin gazetelerinde yer alan materyali değerlendirirken ülkedeki nüfusa yönelik doğrudan ve dolaylı politikalar ile bu politikaların nüfus büyüklüğüne yansıma şeklini akılda tutmak gereklidir.

Tek Parti dönemi azınlık gazetelerinin kesin tiraj bilgilerine sahip olunamadığından incelenen gazeteler yayımlanma tarihleri ve süreleri, siyasi perspektifleri ve erişim olanaklarına göre belirlenmiştir. İncelenen gazetelerin 1927, 1935, 1940 ve 1945 sayım yıllarının Eylül, Ekim ve Kasım aylarında yayımlanan tüm sayıları taranmıştır. Taranan aylar, nüfus sayımlarının Ekim ayında yapılması

1 Sayım sonuçlarında diller sırasıyla Türkçe, Rumca, Ermenice, Fransızca, İtalyanca, İngilizce, Arapça, Acemce, Yahudice, Çerkesce, Kürtçe, Tatarca, Arnavutça ve Bulgarca olarak sunulmuştur.

2 İstanbul, İmroz ve Bozcaada Rumları mübadeleye tabii değildir.

nedeni ile sayım öncesindeki hazırlıkları, sayımı ve sayım sonrası sonuçların açıklanıp değerlendirildiği dönemi içerecek şekilde seçilmiştir. Söz konusu gazetelerin bazıları dört sayım yılında da yayımlanmışken bazıları bir ya da birkaç sayım döneminde yayımlanmıştır. Böylece bir yandan devam ede gelen gazetelerde sayımlara yönelik yaklaşımlarda tarihsel değişim ya da sürekliliği görmek mümkün olurken öte yandan ekonomik ve politik nedenlerle yayın hayatı kısa süren farklı gazetelerde sunulan perspektifler çalışmaya dâhil edilerek gazete seçim yanlılığının önüne geçilmiştir. Bu çalışmada, sayım yıllarına göre farklı dillerde incelenen gazeteler ve bu gazetelerde kaç adet materyale erişildiği Tablo 1'de detaylı olarak görülecek beş yüzün üzerinde materyal incelenmiştir. Cumhuriyet Türkiye'sinde Rum azınlık tarafından yayımlanan gazeteler çoğunluktadır. Rumca gazeteler arasından *Apoyevmatini* (Akşam, 1925-)1927-1945 tarihleri arasındaki dört nüfus sayımı döneminde de yayımlanan tek gazetedir[3]. Günümüzde de halen yayımlanmakta olan *Apoyevmatini* ilk olarak İstanbullu bir Rum eczacı tarafından çıkarılmış bağımsız "liberal" bir gazetedir. 1935 Nüfus Sayımı kapsamında *Apoyevmatini*'nin yanı sıra *Dimokratia* (Demokrasi), 1945 Nüfus Sayımı kapsamında ise siyasi duruşu ile keskin bir farklılık gösteren *Metapolitefsis* (Rejim Değişimi, 1937-1946) incelendi. 1940 yılına ait *Apoyevmatini* sayılarına İstanbul Rum Ortodoks Patrikhanesi Kütüphanesi'nden, *Apoyevmatini*'nin diğer yıllara ait sayılarına ve diğer gazetelerin koleksiyonlarına İstanbul Üniversitesi Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nden ulaşılmıştır[4]. İncelenen Rumca yayınların dili günümüz Yunancasından farklı olan Katharevousa[5] lehçesindedir.

Bu makalede incelenen Ermenice gazeteler arasından *Jamanak* (Zaman) 1927-1945 yılları arasında kesintisiz yayımlanan temel kaynaktır. 1908'den günümüze İstanbul'da Koçunyan ailesi tarafından yayımlanan *Jamanak* siyasi içerikli "liberal" olarak tanımlanabilecek bir gazetedir. *Jamanak*'ın yanı sıra, 1927 Nüfus Sayımı kapsamında *Aztarar* (Haberci), 1935ve 1940 Nüfus Sayımlarında siyasi ve ekonomi içerikli *Nor Lur* (Yeni Haber, 1924-1954); 1945 Nüfus Sayımı kapsamında üç günde bir yayımlanan ve günümüzde de yayımlanmaya devam eden siyasi ve edebi içerikli *Nor Marmara* (Yeni Marmara,1940-) gazeteleri ince-

---

[3] 1945 yılı *Apoyevmatini* gazetesi süreli yayın arşivinde bulunamadığında çalışmada kullanılmamıştır.

4 Kütüphane kataloglarında görülmesine rağmen 1927 yılı *Metaritmisis* gazetesi, 1935 yılı *Metapolitefsis* ve *Efimeris* gazetesi, 1940 yılı *Metapolitefsis* gazetesi, 1945 yılı *Apoyevmatini* ve *Efimeris* gazeteleri süreli yayın arşivinde bulunamamıştır.

[5] Katharevousa Yunan devletinin kuruluşundan 1976 yılına kadar resmi dil olarak kullanılmıştır. Halkın konuştuğu dilin basitleştiğini ve çok fazla yabancı sözcük içerdiğini, Antik Yunanca'nın güzelliğinin dilin özünden kaybolduğunu savunan dönemin ileri gelenlerinin oluşturduğu bir grup, dilin tekrar özüne dönmesi gerektiğini savunarak Katharevousa'yı oluşturmuşlardır. Katharos "saf, temiz" manasına gelmektedir ancak halkın konuştuğu dilden öylesine uzaktır ki, halkın büyük bir kısmı anlayamamaktadır. Okuryazar oranının düştüğünü gören yöneticiler bu çabadan vazgeçmişler ve yeniden halkın konuştuğu Yunancayı (Dimoktiki) resmi dil ilan etmişlerdir. Katharevousa'nın grameri Dimotiki'ye göre daha karmaşıktır ve antik Yunanca'ya benzemektedir. Modern Yunancaya göre öğrenilmesi biraz daha zordur.

lenmiştir. *Jamanak*'ın[6] 1927 yılına ait sayılarına Erivan Devlet Kütüphanesi'nde, 1935 yılına ait sayıları İstanbul Üniversitesi Beyazıt Kütüphanesi'nde, 1940 ve 1945 yıllarına ait sayıları Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi Kütüphanesi'nde taranmıştır. *Aztarar*'ın 1927 yılı sayılarına, *Nor Lur*'un 1940 yılı sayılarına ve *Nor Marmara*'nın 1945 yılı sayılarına Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi Kütüphanesi'nde; 1935 yılına ait *Nor Lur* sayılarına ise İstanbul Üniversitesi Beyazıt Kütüphanesi'nde ulaşılmıştır.

Tek Parti yıllarında Türkiye Musevileri tarafından yayımlanan uzun soluklu Ladino dilinde bir gazete mevcut olmadığından, sayım yıllarında yayımlanan farklı gazeteler ve dergiler incelenmiştir. Tam olarak bir cemaat gazetesi kimliği taşımamakla birlikte, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Musevi cemaatinin önemli isimlerinden olan Karasu ailesinden Albert Karasu'nun uzun yıllar Fransızca yayımladığı *Le Journal d'Orient* (1918-1971) gazetesi incelenmiştir. 1927 Nüfus Sayımı kapsamında Musevi cemaatinin önemli gazetelerinden olan ve 1870'lerden beri Ladino-Fransızca olarak yayımlanan, modernleşmeci bir görüşe sahip,"Türk Yahudiliğini" savunan *El Tiempo*[7] (Zaman, 1871-1930) incelenmiştir[8]. 1935Nüfus Sayımı kapsamında *Le Journal d'Orient*'in yanı sıra siyaset ve edebiyat içerikli Ladino-Fransızca aylık yayımlanan *La Bozde Oriente*[9] (Doğunun Sesi, 1930-1935) dergisi taranmıştır. 1940 ve 1945 Nüfus Sayımları kapsamında *Le Journal d'Orient* ile birlikte Albert Kohen'in yayınladığı bilimsel ve edebi içerikli on beş günde bir yayımlanan ve Avram Galanti gibi dönemin önemli Musevi entelektüellerinin yazılarına yer veren Ladino-Türkçe dergi *La Boz de Türkiye* (Türkiye'nin Sesi, 1939-1949) incelenmiştir. *La Boz de Türkiye* ve *Le Journal d'Orient*'e Milli Kütüphane ve İstanbul Beyazıt Devlet Kütüphanesi arşivinden, *El Tiempo* ve *La Boz de Oriente*'e İsrail Ulusal Kütüphanesi ve özel koleksiyonlardan ulaşılmıştır. *Le Journal d'Orient* 1918 tarihinden itibaren yayımlanmakla birlikte Milli Kütüphane, TBMM Kütüphanesi, İBB Atatürk Kitaplığı ve İstanbul Beyazıt Devlet Kütüphanesi arşivlerinde gazetenin 1930 yılı öncesi koleksiyonuna ulaşılamamıştır.

Türkiye'de gayrimüslim cemaatin yayımladığı süreli yayınlar üzerine çalışmalar, birçoğu son yıllarda olmak üzere, oldukça sınırlıdır. Osmanlı topraklarına ilk matbaayı getiren Türkiye Yahudilerinin, Ladino ve Ladino-Türkçe süreli yayımları konusunda en geniş kapsamlı kaynak Benbanaste'nin *Örneklerle Türk Musevi Basınının Tarihçesi* (1988) başlıklı kitabıdır. Ancak eser yayınlar hakkında detaylı

---

[6] *Jamanak*'ın 1927 yılı sayıları İstanbul Beyazıd Kütüphanesi kataloglarında görülmekle birlikte buradan ulaşılamamıştır. Gazetenin 1927'ye ait bazı sayıları Erivan Devlet Kütüphanesi'nde mevcuttur. 29 Ekim 1927 tarihli sayısında da bir sayım haberi vardır, ancak mikrofilmin durumu sebebiyle okunamamaktadır.

[7] *El Tiempo*'nun sadece 26 Eylül 1927 tarihine kadar arşivi var.

[8] 1927'de yayımlanmakta olduğu bilgisi ile araştırmada taranması planlanan *El Telegrapho* gazetesinin kapanış tarihi hakkında kitap ve kataloglardaki bilgi hatalı olmalıdır, çünkü *El Telegrapho*'nun 1925 sonrasında arşivi yoktur; İsrail Ulusal Kütüphanesi arşivine göre 1925'te kapanmıştır.

[9] *La Boz de Oriente*'in ulaşılabilen sayılarının çoğu mikrofilmden okunamıyor.

ve analitik bilgi içermemektedir. Bu eksiklik Güleryüz'ün (2015) çalışması ile belirli bir oranda giderilmiştir. Rumca basın hakkında en kapsamlı güncel kaynak ansiklopedik tarzda bilgi veren ancak dönemin siyasal tarihi ile ilişkilendirme ve değerlendirme yapmadan aktaran Arslan'ın *Osmanlı'dan Cumhuriyete Rum Basını* (2005) başlıklı çalışmasıdır. Bir diğer önemli referans kaynak 1794-2000 tarihleri arasında başta Türkiye olmak üzere, ABD, Rusya, Fransa, Ermenistan, Gürcistan gibi Ermeni nüfusun bulunduğu ülkelerde yayımlanan üç bin altı yüz elli Ermenice süreli yayını bir araya getiren Mildanoğlu'nun (2014) bibliyografya çalışmasıdır. Türkiye'de yayımcılığa önemli katkıları olan Ermenilerin, Osmanlı döneminde farklı içeriklere sahip beş yüz doksan sekiz süreli yayını mevcuttur (Tuğlacı, 1991; Vağarşag, 1994). Cumhuriyet döneminde azınlık dillerinde yayınların sayısı oldukça azalmış olsa da (Tuğlacı, 1994) *Agos* ve *Nor Marmara* gibi halen kesintisiz olarak yayımlanmaya devam eden süreli yayınlar bulunmaktadır. Osmanlı dönemi Ermeni basını üzerine önemli çalışmalar bulunmakla birlikte erken Cumhuriyet dönemi Ermenice basın hakkında oldukça az kaynak mevcuttur. Bu çalışma kapsamında Mildanoğlu (2014), Vağarşag (1994) ve Tuğlacı'nın (1994) çalışmalarından yola çıkılarak değerlendirme yapılmıştır.

Tablo 1: İncelenen Gazeteler

Sayım yılı	**Ermenice Gazeteler**		**Rumca Gazeteler**	
	Gazete adları	**Materyal sayısı**	***Gazete adları***	**Materyal sayısı**
1927	*Jamanak ve Aztarar*	28	*Apoyevmatini*	50
1935	*Jamanak ve Nor Lur*	46	*Apoyevmatin ve Dimokratia*	155
1940	*Jamanak ve Nor Lur*	14	*Apoyevmatini*	28
1945	*Jamanak ve Nor Marmara*	6	*Metapolitefsis*	82
Toplam	94		35	

Sayım yılı	**Ladino Gazeteler**	
	Gazete adları	**Materyal sayısı**
1927	*El Tiempo*	1
1935	*La Boz de Oriente ve Le Journal d'Orient*	77
1940	*La Boz de Türkiye ve Le Journal d'Orient*	*27*
1945	*La Boz de Türkiye ve Le Journal d'Orient*	-
Toplam	*105*	

I. Uygarlaşma ve Güç İmgesi: Nüfus Sayımları

Cumhuriyetin kuruluş yıllarındaki sayımların, 1927 yılındaki ilk sayımdan itibaren kalabalık ve güçlü bir ülke idealini gerçekleştirmenin yanı sıra Türkiye nüfusunun dini ve etnik homojenliği ile Türk-Müslüman nüfusun hakimiyetini göstermek amacıyla kullanıldığı malumdur. Bu durum özellikle ilk sayım için Türkçe gazetelerde sayımın hemen ardından kesin sonuçlar açıklanmadan ilan edilen ve dikkat çekilen geçici sonuçlar[10]arasında toplam nüfus, toplam kadın ve erkek sayısı gibi merak edilen büyüklüklerin yanı sıra gayrimüslim nüfusun sayısı ve bu sonucun öneminin tartışılmaya başlanması ile somut hale gelmektedir. Türkçe gazetelerde yer alan yazılar, nüfusun büyüklüğü ve homojenliği konusunda duyulan memnuniyeti ifade etmektedir[11].

Bu makalede azınlık gazetelerinde yer alan haber, duyuru ve köşe yazılarını ilk sayımdan başlayarak, sayım tarihinden önce ve sonra yayınlanan yazılar ayrıştırılarak tartışılmıştır. Sayım öncesinde yayınlanan haberlerin ve yazıların büyük kısmında sayım uygulaması ve sorular konusunda bilgi verildiği görülmektedir. Kısa bilgi veren haberlerin yanı sıra tek tek soruların yazıldığı ve nasıl cevaplanması gerektiğinin açıklandığı yazılar[12] da bulunmakta. Bazı yazılar ise sayım hakkında bilgi içerse de daha çok sayımın toplumda yarattığı vergilendirme, kayıtsızları tespit etme gibi olası kaygıları giderirken sayımdan kaçınma ve sayımda doğru bilgi vermemenin cezalarını öne çıkararak bir çeşit tehdit unsuru ortaya konmaktadır. Yazıların hemen hepsinde sayıma katılımı artırmaya yönelik bir propaganda dili vardır ancak bazı yazılar doğrudan sayıma yönelik propaganda faaliyetlerini duyurmayı amaçlamıştır. Az sayıda yazıda ise sayımla ilgili kaygılar, soruların yanıtlanması ile ilgili karışıklıklar, sayım uygulaması üzerine eleştiriler bulunmaktadır. Sayımlar sokağa çıkma yasağı ilan edilerek yapılmıştır. Günü evde geçirme konusu da pek çok materyale konu olmuştur. Sayım gününü evde geçirmek zorunda kalacaklara çeşitli ürünler öneren reklamlar da gazetelerde yerini almıştır. Sayım sonuçları ise neredeyse istisnasız şekilde artan nüfusa dikkat çekilerek sunulmuştur.

---

[10] 1927 Genel Nüfus Sayımı kesin sonuçları 17 ay sonra açıklanmıştır.

[11] Yunus Nadi sayım sonucunu şu sözlerle özetlemiştir: "Nüfus için yapılan umumi tahririn verdiği netice bütün Türk milletine düğün ve bayram yaptıracak bir neticedir. Nüfusumuzun en nikbin tahminleri geçerek 14 milyon raddesinde olduğu anlaşılmıştır" (*Cumhuriyet*, 6.10.1927). Falih Rıfkı, *Hakimiyet-i Milliye*'deki yazısında: "Nüfusumuz 14 milyona yakındır; şurası bilhassa şayan-ı dikkattir ki bu yekunun 12 milyondan fazlası halis Türk'tür. Nüfusumuzun bu hususiyetini daha ilk satırda nazar-ı dikkati celb etmek isteriz" sözleri ile sayımı değerlendirmiştir (4.10.1927).

[12] Örneğin 4 Ekim 1927'de *Apoyevmatini*'de yer alan yazıda hem tüm sayım soruları hem de bu sorulara verilebilecek örnek yanıtlar Rumca isim örnekleri ile yer almıştır. Buradan yazının hükümetin bilgilendirici ilanlarının ötesine geçen doğrudan Rum cemaati bilgilendirmeye yönelik yazılmış bir yazı olduğu anlaşılmaktadır.

II. İlk Heyecan ve Korku: 1927 Nüfus Sayımı

1927 Nüfus Sayımı, Mübadele'den kısa bir süre sonra gerçekleştiğinden, Mübadele Komisyonları'na başvurarak zorunlu göç kapsamında olmadığını kanıtlamak durumunda kalmış Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı alan gayrimüslim cemaat için ayrı bir önem taşımaktadır.

Nüfus sayımının standart üç temel sorusu olan tabiiyet, ana dil ve din soruları ile ulus devletin vatandaşlık ve farklılık kavramları etrafında sürdürülecek tartışmasının veriye dayalı temeli oluşturulmuştur. Bu tartışmayı eşit bir Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak tabiiyeti ile tanınmaya karşın, ana dili ve dini ile etnik ve kültürel farklılığını ortaya koyma olarak sadeleştirmek mümkündür. Tüm sayımlarda bireyin beyanı esas kabul edilmiş olup, verilen yanıtlara kanıt oluşturulmak üzere nüfus cüzdanı gibi bir resmî belge istenmemiştir. Ancak özellikle ilk sayımda tüm toplumsal gruplar arasında resmi bir belge sorulup sorulmayacağı tartışmasının olduğu görülmektedir. Bu tartışmanın gayrimüslim cemaat arasında da tedirginliğe sebep olduğu gazetelere yansımaktadır. 1 Eylül 1927 tarihli *Apoyevmatini*'de yer alan okur mektupları köşesinde nüfus cüzdanlarını Mübadele Komisyonu'nda bırakan cemaat üyelerinin mağdur olmaması için nüfus cüzdanları alındığı sırada kendilerine verilmiş olan numaranın resmi belge olarak kabul edilmesi gerekliliği gündeme gelmiştir. Okur mektubu "Eğer ki bu olmazsa, vatandaşların büyük bir bölümü haksızlığa uğrayacaktır" cümlesi ile son bulmaktadır. Konunun bir vatandaşlık sorunu olarak kavramsallaştırılması haklı ve dikkate değerdir.

Apoyevmatini 4 Eylül 1927'de ülke genelinde bir sayım yapılacağı haberini vermiştir. *El Tiempo*'nun da 8 Eylül 1927 tarihli sayısında 28 Ekim'de yapılacak nüfus sayımına dair detaylı bilgiler verilmiştir. Sokağa çıkma yasağı ve kamu hizmetlerinin yürütülmesi gibi sayım sırasında geçerli kurallar belirtilerek sayımda sorulacak sorular sıralanmıştır. "Önderimiz ülkemizin nüfusunun niteliğini ve niceliğini bilmek istiyor." sözleriyle sayıma ve iktidara yönelik destek ortaya konmuştur (*El Tiempo,* 08.9.1927). Eylül ayı boyunca 1927 sayımının hazırlıklarına ilişkin haberler gazetelerde yer almıştır. Valilik duyuruları ve dönemin başbakanı İsmet Paşa'nın demeci gazete sayfalarında aktarılmıştır (*Apoyevmatini*, 15.09.1927). *Aztarar* gazetesinin 16 Eylül 1927 tarihli haberinde İsmet Paşa imzası ile yayınlanan sayım konulu iki demecin birinin halka diğerinin ise görevlilere yönelik olduğu vurgulanmış, sayımı önemsemenin bir "vatandaşlık borcu" olduğu hatırlatılmıştır.

Sayım propagandası için oluşturulan komitenin çalışmalarını aktaran farklı haberler gazetelerde yayınlanmıştır. Bu komisyonda yer alan milletvekillerinin bir kısmı da gazete yazarları ve sahipleridir. (*Apoyevmatini*, 11.09.1927). Propaganda yöntemlerinden biri de 16 Eylül 1927 tarihli *Apoyevmatini* haberinde belirtildiği gibi sinemalarda film gösterimlerinden önce sayıma katılmayı özendirici kısa cümlelerin yansıtılmasıdır. Aynı gazetenin 25 Eylül 1927 tarihli bir haberinde ise sinemalardaki bilgilendirici cümlelerin Türkçe ve Fransızca dillerinde yapılmasının istendiği belirtilmektedir. Azınlık dillerinde yayınlanan gazeteler için önemli bir başka haber, 22 Eylül 1927 tarihli *Apoyevmatini*'de "Basının pro-

paganda görevi" başlığı ile aktarılmıştır. Haberde İstanbul Valisi başkanlığında kurulan propaganda komisyonunun şehirde farklı dillerde yayınlanan gazetelerin sorumlularını sayım konusunda haber yapmalarını teşvik etmek amacıyla bir araya getireceği bildirilmektedir. Bu toplantının ana konusu, Türkçe basında yer alan tüm sayım haberlerinin tercüme edilerek diğer dillerdeki gazetelerde de yayınlamasının gerekliliği olarak özetlenmiştir. Bu girişime uygun olarak bu çalışmada incelenen gazetelerde de sayım konusunda Türkçe gazetelerde yayınlanmış duyuru ve bilgilendirici haberlerin tercümelerine yer verildiği görülmektedir. Duyuru şeklindeki yazılar sayıma yakın tarihlerde farklı günlerde tekrarlanarak yayınlanmıştır (örneğin *Apoyevmatini*, 27 Eylül 1927 ve *Aztarar*, 27 Ekim 1927).

Gazetelerde sayımın askeri ve mali amaçlarının olmadığı belirtilerek sayımdan duyulan korku giderilmeye çalışılırken, sayıma katılmama ya da doğru bilgi vermeme konusunda göz korkutan yazılar Nüfus Komisyonu'nun hazırladığı bildiri metnini esas almıştır. Bildiri metnine dayanarak 29 Eylül 1927 tarihli *Apoyevmatini*'nin soru sayısını da özellikle başlığında belirten "Nüfus Sayımında Sorulacak 15 Soru" yazısında "…nüfus sayımı ve buna benzer olaylar ne cezalandırıcı ve de ayıplayıcıdır. Bu yüzden vereceğiniz cevapların gerçek ve kesin olması gereklidir. Aksi takdirde ceza uygulanacaktır." cümleleri ile konu okuyucuya ulaştırılmıştır.

Sayım hazırlıkları döneminde Ermeni basınında yer alan özgün bir konu din hanesine ne yazılacağı ile ilgilidir. Bu konuda ilk haber 21 Ekim 1927'de *Aztarar*'da "Gregoryan mı Ortodoks mu?" başlığı ile İstanbul Valiliği'nin açıklamasına yer veren yazıdır:

> İstanbul Valisi Süleyman Sami Bey verdiği dünkü demeçte, Patrikhane tarafından Ermenilerin mezhebini ne olarak kaydettireceklerini bildiren bir dilekçe aldıklarını, zaten nüfus sayım görevlilerinin Ermenilerin dini mezheplerini kendi söyledikleri şekilde kaydettiklerini belirtti.

Yazı içeriği başlıkta anılan Gregoryen ve Ortodoks mezheplerine ilişkin bir yönlendirme yapmamaktadır. Ancak bu konu Ermeni cemaati içinde tartışılmaya devam etmiş olacak ki sayımdan bir gün önce 27 Ekim 1927 tarihinde iki ayrı Ermenice gazetede de din sorusunun yanıtlanması konusunda haber yayınlamıştır. *Jamanak*'ta çıkan "Ermeniler Mezheplerini Ne Olarak Kaydettirecekler?" başlıklı kısa haberde "Yarın yapılacak olan nüfus sayımında Ermeniler mezhep hanesine "Hıristiyan Ortodoks Kilisesi'ne Mensup" şeklinde kayıt yaptıracaklar"ı ifade edilmiştir. *Aztarar*'da "Ermeni Patrikhanesi'nden Resmi Uyarı" başlıklı haberde "Ruhani Kurul'un aldığı kararla, Ermeniler nüfus sayımında din hanesine "Hıristiyan, Ermeni Kilisesi'ne Mensup" şeklinde kaydettirecekler" denmiştir. Bu tartışmaya yönelik cemaatin verdiği bilgi ise Ermeniler'in Hıristiyan olmakla birlikte Gregoryen diye bir mezhebe bağlı olmayıp mezhep olarak Doğu Ortodoks Kilisesi Ailesi'ne mensup oldukları şeklindedir (Haygagan Hanragidaran Hıradarakçadun, 2002; Suciyan, 2018).

Sayım öncesinde gazetelerde ele alınan diğer bir konu sokağa çıkma yasağı olan bir günün nasıl değerlendirilebileceğidir. Bazı yazılarda önemli ihtiyaçların önceden karşılanması gerektiği, fırınlar dâhil tüm dükkânların kapalı olacağı hatırlatılmıştır. Sayım günü mizah yazılarına da konu olmuş, gereğinden fazla alışveriş yapanlar, içki stoklayanlar, sokağa çıkamadığı için apartmanda piknik yapanlar gibi esprili örneklerden bahsedilmiştir. *Apoveymati*'nin "Sto Ftero" (Kanatta) başlıklı mizah köşesinde sayım ve sokağa çıkma yasağı konusu biri sayım gününde olmak üzere yayınlanan iki farklı yazıda ekle alınmıştır (14.10.1927; 28.10.1927). Yine *Apoveymatini*'de sayım gününde okunabilecek dergilerin reklamlarına yer verilmiştir. 25 Ekim 1927 tarihinde *Ekselior, İkogenya* ve *Buketo* adlı dergiler duyurulmuş, 26 ve 27 Ekim 1927 tarihlerinde ise sayım nedeni ile normalinden bir gün önce Perşembe sabahı yayımlanacak olan *Aneksartitos* dergisinin reklamı yayınlanmıştır.

Sayım sonrasında gazete haberlerinin ilk konusu sokağa çıkma yasağı ile özellikle İstanbul'da boş kalan sokaklardır. Gazetelerin ilk sayfalarında sayım gününü mizahi dille anlatan fıkralara yer verilmiştir. Özellikle Rumca gazetelerde sayım gününü anlatan çok sayıda haber vardır. Bu yazılarda dikkat çeken nokta sayım gününe dair gerçek gözlemlerle mizahi hikâyelerin bir araya geçmiş şekilde yazılmış olmasıdır. Rumca gazeteler sayımda yaşanan aksaklıkları anlatmak için kendileri dışında azınlıkları seçmişlerdir. Örneğin İstanbul'da yaşayan Romanlar hakkında 29 Ekim 1927 tarihli *Apoveymatini* gazetesinin haberi şu şekildedir:

> Çingenelerin yerleşim yerleri olan Sulukule, Edirnekapı ve Kasımpaşa'da ilginç durumlar yaşandı. Buradaki insanların kulübelerinde kapalı kalmaları gerektiğini anlamaları hiçbir şekilde mümkün değildi.

Mizahi anlatımla gerçek gözlemin birbirine geçişine örnek olarak da yine 29 Ekim 1927 tarihli *Apoyevmatini*'den kadınlar hakkındaki şu satırlar olabilir:

> Bazı hayat kadınları "nerelisiniz" sorusuna terbiyesiz bir şekilde cevap vermişlerdir.
>
> Şehrin farklı yerlerinde doğumlar ve ölümler gerçekleşmiştir fakat ölüler defnedilmemiştir. Nüfus sayım ofisine dün 3 bebeğin doğduğu bildirilmiştir.
>
> Nüfus sayım memurlarının karşılaştığı bir zorluk da kadınların yaşı konusuydu.
>
> - Yaşımızı ne yapacaklar, ailemiz çocuklarımız var!
>
> Bazı yaşlı kadınlar, herhangi bir sakatlığınız var mı sorusuna,
>
> - Çakı gibiyim, hiçbir şeyciğim yok cevabını vermişlerdir.

İlk nüfus sayımıyla ilgili o dönem yayınlanan Ermeni cemaatinin iki gazetesi olan *Jamanak* ve *Aztarar*'da sayım uygulaması hakkında iki farklı görüş ortaya konmuştur. *Aztarar*'ın 30 Ekim 1927 tarihli sayısında Türkiye'nin her köşesinde nüfus sayımının konuşulduğunu, uzun çalışmalar sonucunda nüfus sayımının düzenli ve titiz bir şekilde yapıldığı ifade edilmiştir. 30 Ekim 1927 tarihli *Jama-*

nak'ta ise "Nüfus Sayım Sonuçları Ne Zaman Belli Olacak?" başlıklı yazıda nüfus sayımı sonuçlarının iki gün geçmiş olmasına rağmen hâlâ açıklanmadığı, çünkü kaydedilmeyen semt ve evler olduğu, bazı evlerin ise numaraları olmadığı için sayım işinin zorlaştığı belirtilmiştir. Gazete bunun yanı sıra bazı semtlerde görevinin başında olmayan memurlar nedeniyle de sonuçların açıklanmasında gecikme olduğu iddia edilmiştir. Ayrıca 30 Ekim 1927 tarihli *Apoyevmatini*'de de yayınlanan haberde sayım memurlarının bazılarının gecikmelere neden olduğu vurgulanmıştır. Sayım günü kaydedilmediğini belirterek ertesi gün nüfus sayımı uygulama birimlerine başvuran kişiler olduğu da haberlere konu olmuştur. *Apoyevmatini*'nin sayım sonrası durumu anlattığı haberinin son cümlesinde "Ve yine pek çok Hıristiyan da ailelerinde o gün namevcut olan kişileri belirtmek için müracaat ettiler." denilmektedir (31 Ekim 1927). Maalesef haberde namevcuttan kastedilenle ilgili bir açıklama yer almamaktadır. Ancak bu haber sayım öncesi yakın tarihte kitlesel bir göç yaşanmış olması nedeni ile Rum ailelerin kendi ailelerinden Türkiye'den ayrılmış kişileri kaydettirmeyi istemiş olabileceklerini düşündürmektedir.

Sayım öncesi haberler arasında Ermeni cemaatinin din ve mezhebinin kaydının önemli bir tartışma konusu olarak gazetelerde yer aldığı görülmüştür. Sayım sonrası 30 Ekim 1927 tarihli *Aztarar*'da yine din konusunda dikkat çekici bir haber yer almaktadır. *İkdam* gazetesinden alındığı söylenen haberde "…bir Ermeni vatandaş sadece Ermeni'yim demiş, bunun yeterli olduğunu söylemiş ve inancını belirtmemiş. Memurlar bu yüzden din hanesine dini yok yazmışlar." denilmektedir. Ermeni nüfusun Anadolu'daki varlığını niceliksel olarak ortaya koyan ve söz konusu Ermenilerin sorunlarına ilişkin detaylı bir haber sayımdan hemen sonra 31 Ekim 1927 tarihli *Aztarar*'da yayınlanmıştır. Bu haber 1927 Sayımı ardından azınlıklara ait gazetelerde rastlanan sayımın bir etnik grubun sayısal varlığının kanıtı olarak sunulduğu tek yazıdır. Yazı başlığında gazete çalışanlarından birinden gelen bir telgraf kaynak gösterilmiştir. Yazı geçici sayım sonuçlarının açıklanmasından önce gazete yayınlanmış olduğundan ancak yerelde sayım koordinasyon birimlerinden doğrudan haber alan bir kişinin bilgisine dayalı olabilecek niteliktedir. "Dünya Savaşından sonra devletler Ermenilerin kaybolduklarını veya öldüklerini sanıyorlardı. Taşra (köy) Ermenileri ölmemiştir, fakat hasta oldukları da bir gerçektir." cümlesi ile başlayan yazıda Sivas, Zara, Gemerek, Koçhisar, Kangal ve Ulaş'ta yaşayan Ermeni nüfusun sayısı, hangi meslek kollarında yer aldıkları, okul yaşında olan ve okula devam edemeyen öğrenci sayıları ve yetim sayıları gibi ayrıntılar sunulmaktadır. Özellikle çocukların sayısı ve eğitim koşullarına odaklanan yazıda "Sivas'ta toplam 4250 Ermeni yaşamakta. 710'u çocuk ve ne yazık ki okulları yok. 710 çocuğun 470'inin okul masraflarını karşılama güçleri yok. 240 yetimin eğitim masrafları buradaki insanlar tarafından karşılanacak. Yeter ki okul açılsın." denilmektedir.

Apoyevmatini, *Milliyet*'ten aldığı bir haberde Yunanistan'ın Türkiye nüfus sayımı konusundaki yorumlarını aktarmıştır. 17 Kasım 1927 tarihli bu haberde bazı Yunanistan gazetelerinde Türkiye nüfusunun 5-5,5 milyondan fazla olamayacağı şeklinde haberler yayınlandığı ancak Türkiye nüfusunun Yunanistan nü-

fusunun en az iki katı olduğunun belli olduğu belirtilmektedir. Savaşlar sonrası dönemin nüfus büyüklüğü ve güç konusundaki yarışını göstermesi açısından ilgi çekici bir haberdir. Geçici sayım sonuçları 26 Kasım 1927'de *Apoyevmatini*'de, 27 Kasım 1927'de *Aztarar*'da illere ve cinsiyete göre yorumsuz olarak sunulmuştur.

III. Biz de Varız: 1935 Nüfus Sayımı

Tüm sayım yılları arasında en çok gazete haberi 1935 Nüfus Sayımı için bulunmuştur. Bu sayım öncesi haberlerde dikkat çeken bir nokta, Eylül ayındaki sayım haberlerinin 1927 sayımına göre daha fazla yayımlandığı ancak bu yazıların çoğunlukla tekrar eden duyurular ve ilanlar biçiminde olduğudur. Eylül ve Ekim ayları boyunca her gün, bazı günler birden fazla haber ve duyuru ile sayımın yapılacağı okuyuculara hatırlatılmıştır. Görünen o ki ilk sayımda edinilen bazı tecrübeler sayım konusunda bilgi vermeye yönelik standart haberlerin düzenli olarak gazetelerde yayınlanması sonucunu doğurmuştur. Duyuru biçimindeki birebir aynı haberlere farklı gazetelerde rastlanmaktadır. Bu tür yazılarda önceki sayımın getirdiği tecrübe de vurgulanmıştır. Örneğin 16 Ekim 1935 tarihli *Apoyevmatini*'de yer alan haberde şöyle denmektedir:

> Şehrimiz nüfus sayımına hazırlanıyor. Kimse evinden dışarı çıkmamalıdır. Artık herkesin ne yapılması gerektiği konusunda bilgisi var. Aynı zamanda herkes yetkililerin önerdiği şekilde hareket etmeleri gerektiğini de biliyor.

1935 sayımında üç önemli kavramın sıklıkla vurgulandığı görülmektedir. Bunlardan ilki 1 Eylül 1935 tarihli *Dimokratiya*'nın haberinde de kullanıldığı üzere,"devlet ulus içindir" ifadesi ile altı çizilen, sayımın hizmet amacı ile yapıldığı söylemidir. Aynı yazı *Jamanak*'ta (19 Eylül 1935) ve *Le Journal d'Orient*'te de (20 Eylül 1935) yayınlanmıştır. Her ne kadar bazı ilan ve haberlerde sayım vatandaşlık görevi olarak adlandırılmış olsa da 1935 Sayımı'nda hizmet amacı daha fazla öne çıkarılmıştır. Vatandaşlık konusundaki vurgu vatandaşlık görevinden çok vatandaş sayısını bilme ihtiyacı şeklindedir. Burada belirtmesi gereken nokta söz konusu ifadelerin gazetelerin köşe yazılarındaki özgün ifadeler değil, bizzat hükümetin duyuruları ve sayım propagandaları için kullanılan ifadeler olduğudur. Örneğin 8 Ekim 1935 tarihinde yayınlanan kısa duyuruda tam olarak "Ne bir fazla ne de bir eksik. Devletin ve ulusun vatandaş sayısını öğrenmek istiyoruz" ifadesi kullanılmıştır (*Nor Lur*). Bu ve benzeri duyurular sayım gününe kadar tekrarlanmaktadır.

İkinci vurgulanan söylem sayımın ulusun gücünü göstereceğidir. 6 Eylül 1935 tarihli *Apoyevmatini*'de görülen ve ileri tarihlerde de tekrarlanan sloganlardan biri "Sayı/Adet güçle eşdeğerdir" cümlesidir. Aynı ifade 8 Eylül 1935'te *Le Journal d'Orient*'te de yinelenmiştir. Azınlık gazetelerindeki duyurular Türkçe gazetelerin ya da hükümet duyurularının çevirileri şeklindedir. Araştırma sırasında "sayı/adet güçle eşdeğerdir" cümlesinin çevirisisırasında yapılmış bir hatayı da fark etme fırsatı oldu. Aynı ilan aynı tarihte *Dimokratiya*'da da yayınlanmıştır (6 Eylül 1935) ancak Rumca gazetede Türkçe "adet" kelimesi"arithmos"

ΠΩΣ ΔΙΗΛΘΕΝ Η ΗΜΕΡΑ ΤΗΣ ΑΠΟΓΡΑΦΗΣ

Ο ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΤΗΣ ΠΟΛΕΩΣ ΜΑΣ ΥΠΟΛΟΓΙΖΕΤΑΙ ΕΙΣ 719 ΧΙΛΙΑΔΑΣ, ΤΗΣ ΔΕ ΑΓΚΥΡΑΣ ΕΙΣ 123 ΧΙΛΙΑΔΑΣ

ΠΡΩΤΟΙ ΕΤΕΛΕΙΩΣΑΝ ΤΗΝ 3.45 ΩΡΑΝ ΕΙΣ ΤΟ ΣΑΡΗΓΕΡ, ΤΕΛΕΥΤΑΙΟΙ ΔΕ ΤΗΝ 5.40 ΩΡΑΝ ΕΙΣ ΤΟ ΕΜΙΝ ΟΝΟΥ ΚΑΙ ΤΗΝ ΧΑΛΚΗΝ

ΤΑ ΕΠΕΙΣΟΔΙΑ

Οἱ ἐπὶ τῆς ἀπογραφῆς ὑπάλληλοι εἰς τὸ ἔργον των

"Nüfus Sayımı Nasıl Gerçekleşti", *Apoyevmatini*, 21 Ekim 1935.

olarak çevrilmesi gerekirken Türkçe gelenek anlamındaki âdet kelimesinin karşılığı olan "ethos" sözcüğü kullanılmıştır. Dolayısıyla *Dimokratiya*'da verilen ilan hatalı bir şekilde "Gelenek güçle eşdeğerdir" anlamına gelmektedir.

10 Eylül 1935 tarihinden itibaren farklı tarihlerde yayınlanan bir diğer benzer söylem "Büyük toplumsal sorunların başarılı çözümü kalabalık nüfus sayesindedir" biçimindedir (*Apoyevmatini*). Sayımın sonuçlarının açıklanmasından önce, sayımın yapılabilmesi bile bir güç göstergesi olarak yansıtılmıştır.30 Eylül 1935 tarihli *Dimokratiya*'da "Nüfus sayım çalışmasına verilen önem, Türk ulusunun kalkınma ve ilerleme döneminde olduğunun kanıtıdır." ifadesi kullanılmıştır. *Le Journal d'Orient*'in 27 Eylül 1935 tarihli haberinde de"Nüfus sayımı faaliyetlerinin ülke genelinde bir günde tamamlanması, sosyal eylem ve birliğin en iyi kanıtı olacaktır. Bu harika günde hepimiz devlet emirlerine uymalıyız" denilerek sayımın önemi ekseninde birlik ve devletin gücü vurgulanmıştır.

Öne çıkarılan üçüncü önemli konu sayım günü evdeki tüm bireylerin, yerli yabancı herkesin sayılacağıdır. *Le Journal d'Orient*'te de diğer gazetelerde olduğu gibi sayıma herkesin dahil olması gerektiğini hatırlatan ilanlar yayınlanmıştır. 5 Eylül 1935 tarihinden itibaren farklı günlerde tekrarlanan ilanda belirtilen mesaj açık ve nettir: "O gün evinizde bulunan herkesi kayıt ettirin." Özellikle bebeklerin sayılması gerektiği ayrıca duyurulmuştur. *Apoyevmatini*'nin 4 Ekim 1935 tarihli sayısında yer alan "Bugünün küçükleri yarının büyükleridir. Bebeklerinizi nü-

fus sayımında saydırmayı unutmayınız." ilanının ileri tarihlerde de tekrar ettiği görülür. 1927 Sayımı hazırlıkları döneminde Türkçe gazetelerde sıkça rastlanan "Ne bir eksik, ne bir fazla" (Tamer ve Çavlin Bozbeyoğlu, 2007)sloganı 1935 Sayımı öncesinde de Rumca gazetelerde sıklıkla yer almıştır (*Apoyevmatini*, 8 Eylül 1935; *Dimokratiya*, 8 Eylül1935).

Ermeni gazetelerinde din ve mezhep konusunda verilmesi gereken yanıt bu sayımda da gündeme gelmiştir. Bu kez 1927 Sayımı'ndan farklı olarak 19 Ekim 1935 günü, sayımdan bir gün önce, *Nor Lur*'un tüm sayım sorularının nasıl yanıtlanması gerektiğini açıkladığı haberinde, son cümle olarak "Patrik Hazretleri nüfus sayımında dinlerini Gregoryen olarak kaydettirmelerini belirtti." ifadesi yer alır. Ancak *Jamanak*'ın 11 Ekim 1935 tarihli sayım sorularının yanıtlanması konusundaki haberinde mezhep konusuna ilişkin herhangi bir bilgi paylaşılmamıştır.

Gazeteler sayım konusunda mümkün olduğunca resmi duyurularla konuyu gündemde tutmaya çalışmışlar, çok sayıda materyale yer vermiş olsalar da görüş bildiren yazılardan kaçınmışlardır. Türkçe gazetelerden çeviri olmayıp, gazete muhabirlerinin isimsiz de olsa kendilerinin kaleme almış olduğu haberlerin arasında sadece birkaç konudaki yazı azınlık gazetelerine özgü niteliktedir. Bu konular mübadele sonrası kimliksiz olan cemaat üyesi Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının durumu, Ermeni cemaatinin din ve mezhep sorularına vereceği yanıt ve Anadolu'da Ermeni nüfusun varlığı olarak sınıflandırılabilir. Yine gazete muhabirleri tarafından yazılmış kısaca sayıma katılma konusunda cemaatlerine yönelik propaganda yazıları ise sadece bir niteliği ile iktidarın duyurularından ayrışmaktadır. Özellikle 1935 Sayımı'nın resmi duyurularında "Türk ulusu", "Türk milleti" gibi ifadeler kullanılmışken, azınlık cemaatlerinin gazetelerinde yazarların "Türkiye vatandaşı" temelli ifadeleri tercih etmiş olmaları dikkat çekmektedir. *Apoyevmatini* ve *Dimokratiya*'da 6 Eylül 1935 tarihinden sayıma kadar düzenli olarak yayınlanan duyuruda "20 Ekim'de gerçekleşecek olan nüfus sayımı Türk ulusunun gücünü gösterecektir" ifadesi ile Türklük vurgusu yapılmaktadır. *Le Journal d'Orient*'te yayınlanan benzer bir ilan ise "Nüfus sayımı faaliyetlerine verilen önem Türk Milletinin kalkınma ve yeniden nüfus kazanmaya hazır olduğunu kanıtlıyor" sözleriyle yine Türklüğü öne çıkaran tavır ortaya konmaktadır (2 Ekim 1935). İktidarın tavrına karşılık 7 Ekim 1935 tarihli *Dimokratiya*'da gazetenin sayım hakkındaki düşüncesi "devletin gerçekleştirdiği bu işlemde istek gösterip yer almasını Türkiye'de yaşayan her vatandaşın bir görevi olduğunu düşünüyoruz" sözleriyle açıklanır. Yine *Dimokratiya*'nın10 Ekim 1935 tarihli sayısında "Nüfus sayımının devletin kendi vatandaşlarının sayısını öğrenmek istemesinden başka hiçbir amacı yoktur" denilerek sayıma yönelik yaklaşımları belirtilmektedir.

Sayım sonuçlarını duyuran haberlerin odağında nüfus artışı vardır. *Le Journal d'Orient*, 25 Ekim 1935 tarihinde sayım sonuçlarını Anadolu Ajansı'ndan aldığı haber ile manşette ilan etmiştir. Aynı tarihte *Nor Lur, Jamanak, Dimokratiya* ve *Apoyevmatini* gazeteleri de sayım sonuçlarını açıklamıştır. *Apoyevmatini*'de ayrıca nüfusun artışının ülkede uygulanan doğru politikalarla ilişkisini açıklayan ve

Balkanlar'ın en kalabalık ülkesinin Türkiye olduğunu vurgulayan bir yorum yazısı da yayınlanmıştır (25 Ekim 1935).

1935 Sayımı'nda konuyla ilgili imzalı köşe yazıları daha fazladır. Bu yazılarda sayım ve politika ilişkisi üzerine odaklanılırken, azınlık nüfusunu özel olarak ilgilendiren herhangi bir konuya vurgu yapılmadığı görülmüştür. Köşe yazılarında iki tarz gözlenmiştir. İlk tarzdaki yazılar nüfus sayımının bilimsel gerekliliği, istatistiksel alternatifleri ve bu alternatiflere karşı sayımların neden daha güçlü olduğunu anlatmaya yöneliktir. *Jamanak*'ta "Nüfus sayımı" (5 Ekim 1935) başlıklı yazı ile Ardaşes Kalpakçıyan'ın "Yarınki nüfus sayımı" (19 Ekim1935) ve "Bir milletin nüfus sayısının önemi" (21 Ekim 1935) başlıklı yazıları bu tarz bilimsel yazılara iyi birer örnektir. İkinci tarz ise sayım gününü evde, sakin bir ortamda, olağan günlerin hareketliliğinin dışında geçirmenin felsefi ve psikolojik boyutlarını ele alan yazıları kapsamaktadır. *Dimokratiya*'nın "Sabah Yazıları" köşesinde 20 Ekim 1935 (sayım günü) ve 22 Ekim 1935 günü yayınlanan iki yazı ve Planodios ('gezgin' anlamına geliyor) imzası ile 21 Ekim 1935 tarihinde yayınlanan bir yazı bu stilin örnekleridir.

IV. Çoğalmak Önemli: 1940 Nüfus Sayımı

Araştırma kapsamında 1940 yılında yayımlanan altı gazete incelendiğinde bu sayım sürecinin önceki iki sayıma göre gazetelere daha az yansıdığı görülmektedir. Eylül ayı boyunca *Apoyevmatini*'de yer alan haberler İstatistik Genel Müdürü'nün açıklamaları (14 Eylül 1940), Başbakan Refik Saydam'ın sayım konusundaki bildirisi (15 Eylül 1940) ve sayım hazırlıkları ile ilgili kısa haberler (23 Eylül 1940, 25 Eylül 1940) ile sınırlıdır. *La Boz de Türkiye*'nin 15 Eylül 1940 tarihli nüshasının ilk sayfasında "Günün Meselesi" olarak *Ulus* gazetesinden Kemal Ünal'ın "Nüfus sayımı Hazırlıkları" başlıklı köşe yazısı aktarılır. Makalede önceki sayımların başarısı dile getirilerek nüfus sayımının sadece devletin görevi değil Türkiye'nin güçlü olmasını ve ilerlemesini isteyen tüm vatandaşların görevi olduğu vurgulanır. *Le Journal d'Orient*'te ilk sayım haberi 15 Eylül 1940 tarihli bir resmi duyurudur. Eylül ayı boyunca benzer nitelikte birkaç haber daha gazete yer alır. *Jamanak* (3 Ekim 1940) ve *Nor Lur* (17 Ekim 1940) gazetelerinde sayımla ilgili ilk haberlere Ekim ayında rastlanmıştır. Bunlar sayıma hazırlıkları ve sokağa çıkma yasağının saatlerini hatırlatan kısa haberlerdir. 15 Ekim 1940 tarihli *La Boz de Türkiye*'de hem Türkçe hem de Ladino olarak İstatistik Umum Müdürlüğü'nün "sayı, güç, vazife" temalı sayım ilanı yayınlanır:

> Adet demek kuvet demektir. Türk ulusunun eksiksiz ve fazlasız sayısını bilmek devlet ve ulusa kuvetini ve bunun artma çarelerini öğretecektir. Bu sebeple 20 İLK TEŞRİN PAZAR günü yapılacak olan genel nüfus sayımının çok doğru sonuçlar vermesine çalışmak, bu işi ulusal bir ödev saymak hepimizin borcudur…[13]

---

[13] Vurgu ve yazım hataları yazının orijinalinde bulunmaktadır.

Η ΑΠΟΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ

ΑΠΟ ΤΗΣ 5ης ΠΡΩΙΝΗΣ ΩΡΑΣ ΟΛΟΙ ΘΑ ΜΕΙΝΟΥΝ ΚΛΕΙΣΜΕΝΟΙ ΕΙΣ ΤΗΝ ΟΙΚΙΑΝ ΤΩΝ

13.500 ΠΡΟΣΩΠΑ ΕΙΣ ΤΗΝ ΠΟΛΙΝ ΜΑΣ ΑΝΕΛΑΒΟΝ ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΑΠΟΓΡΑΦΗΝ

Κατηρτίσθησαν τὰ συνεργεῖα τῆς ἀπογραφῆς τοῦ πληθυσμοῦ, ἡ ὁποία θὰ γίνῃ εἰς ὅλην τὴν χώραν τὴν 20ὴν τρέχοντος μηνός. Εἰς τὴν πόλιν μας θὰ ἐργασθῶσι διὰ τὴν ἀπογραφὴν 13.500 πρόσωπα. Τὴν ἡμέραν τῆς ἀπογραφῆς εἰς κανένα δὲν θὰ ἐπι-κλοφορίας διὰ τοὺς ὑπαλλήλους τῶν ὑπηρεσιῶν συγκοινωνίας καὶ μεταφορῶν, τοὺς ὑπαλλήλους καὶ ἐργάτας τοῦ ἠλεκτρισμοῦ, τοὺς ἰατροὺς καὶ νοσοκόμους, τοὺς συντάκτας καὶ πωλητὰς ἐφημερίδων, τοὺς φαρμακοποιούς, τοὺς ὑπαλλήλους τῶν ξένων πρεσβειῶν καὶ

Δύο ἀπὸ τὰς προπαγανδιστικὰς ἐπιγραφὰς τὰς τοιχοκολληθείσας εἰς τοὺς δρόμους διὰ τὴν ἀπογραφὴν τοῦ πληθυσμοῦ

"Nüfus Sayımı", *Apoyevmatini*, 3 Ekim 1940.

Doğrudan sayım konusu ile ilgili olmasa da azınlıklarla ilgili dönemin politikalarını yansıtması açısından ilgi çeken bir haber *Tan* gazetesinden çevrilerek 29 Eylül 1940 tarihli *Apoyevmatini*'ye aktarılan Türkiye Yahudilerinin Türkçe dışında bir dil konuşmayacaklarına ilişkin yazıdır. Aynı gazetede 4 Ekim 1940 tarihinde Musevilerin Türkçe konuşması konusunda bu kez *Vatan* gazetesinden aktarılan benzer bir habere yer verilmiştir. *Apoyevmatini*'de Ekim ayında sayım tarihine kadar hazırlıklarla ilgili kısa haberler ve resmi yetkililerin konuşma ve açıklamalarına yer verilmiştir. *Le Journal d'Orient*'te de Yahudilerin Türkçe konuşma konusundaki istekliliği, Türkiye Cumhuriyeti'ne bağlılığı konularında pek çok haber vardır. 30 Eylül 1940 tarihli *Le Journal d'Orient*'te "İstanbul Yahudi topluluğu 3701 yılının ilk gününde sinagoglarda toplanarak Türkiye Cumhuriyeti'nin zaferleri için dua etmek üzere bir araya gelecektir" duyurusuna yer verilmiştir. *Le Journal d'Orient*'de Yahudi cemaatinin Türklük ve Türkçenin kullanımı eksenindeki düşünceleri 1 Ekim 1940 tarihli bir yazıda şu sözlerle ifade edilmektedir:

> Biz Türk ülkesinin çocuklarıyız ve vatandaşlarıyız. Ne mutlu bu dili kullananlara. Nerede bulunursak bulunalım Türkçe konuşmalıyız. Bu, bu güzel ülkeye karşı ödevimizdir aynı zamanda hem maddiyatımız hem maneviyatımızdır. Bu vesileyle Türk vatandaşları olarak amacımız Türk dilini geliştirmek olmalıdır.

Önceki sayımlarda sayıma katılmanın ülke yönetimi ve vatandaşlar için gerekliliği öne çıkarılarak sunulan haberlerden farklı olarak, bu kez sayıma katılmayanlara uygulanacak para cezası öne çıkarılmıştır. Bu konuda 6 Ekim 1940 tarihli *Apoyevmatini*'de yayınlanan haberde "Nüfus sayımının bitişi halka top atışlarıyla duyurulacaktır. Nüfus sayımının bitişinin ilan edilmesinden önce sokaklara çıkacak olanlar 25 liradan az olmayacak bir para cezasına çarptırılacaklardır." bilgisi verilmiş, yine *Apoyevmatini*'de 9 Ekim 1940 tarihli bir haberde ise "Nüfus sayım günü izinsiz bir şekilde dışarı çıkanlara verilecek 25 liralık para cezaları mahkeme tarafından uygulanacak ve iptal ettirilmesi mümkün değildir. Ayrıca cezalarını ödemeyenler her bir lira için bir gün hapis cezası alacaktır." cümleleri ile konunun ciddiyeti vurgulanmıştır. Bu hali ile önceki sayımlarda askerlik ve vergi ile ilgili sebeplerle sayımdan kaçınanların korkusunu azaltarak sayıma katılımı artırmaya çalışan yaklaşımın yerini katılmayanlara yönelik cezalarla korkutarak katılımı artırmaya çalışan bir anlayışa bırakmış olduğu görülmektedir.

Jamanak'ın 19 Ekim 1940 tarihli sayısında Ardaşes Kalpakçıyan'ın yazmış olduğu, bir önceki sayım dönemindeki yazısına benzer şekilde, sayımın bilimsel arka planından bahsetmekte olan makalede dünya ülkelerinden örnekler verilmektedir. 20 Ekim 1940 tarihli *Jamanak*'ta yayınlanan B. Püzantatsi imzalı köşe yazısında ise sayımın önemine odaklanarak, ülkenin en az 60 milyonun yaşamasına elverişli olduğu söylenilerek nüfus artışının endişe yaratmayacağı belirtilmiştir. Püzantatsi yazısını "Cumhuriyet yönetim şeklinin en büyük iyiliği sürekli yeni ufuklar açması ve bize yeni meslekler kazandırmasıdır. Biz bu vatanda yaşamaktan dolayı mutluluk ve gurur duyuyoruz." sözleriyle iktidara olan desteğini ve vatanperverliği ortaya koyan bir mesajla bitirmektedir. Sayımın ertesi günü *Nor Lur*'da yayınlanan haberde nüfusun 18 milyonu aşacağını iddia edilmektedir. Ayrıca bu haberde sayımda görevli olan Ermeni sayım memurları da isimleri ile duyurulmaktadır (21 Ekim 1940).

ԱՅՍՕՐՈՒԱՆ ՄԱՐԴԱՀԱՄԱՐԸ
ԿԱՏԱՐՈՒԵՑԱՒ ԻՍԹԱՆՊՈՒԼԻ ՄԷՋ

"Bugün Nüfus Sayımı İstanbul'da Nasıl Gerçekleşti?", *Jamanak*, 20 Ekim 1940.

Sayımdan üç gün sonra 23 Ekim 1940'ta sayım sonuçlarına ilişkin haberler verilmeye başlanmıştır. Takip eden birkaç gün içinde yayınlanan sayım sonuç haberleri beş yıllık dönemde gözlemlenen 2 milyon kişilik artışı öven niteliktedir. *Le Journal d'Orient* sayım sonuçlarını 23 Ekim 1940'ta manşetten vermiştir. *Jamanak*'ta sonuçlar "Beş yıl içinde 1.711.833 kişi arttık." müjdesi ile duyurulmuştur (25Ekim 1940). Azınlık gazetelerinde kullanılan dil Türkçe gazetelerle benzer şekilde nüfus artışını ülkenin başarısının bir kanıtı olarak ortaya koyan şekildedir. 25 Ekim 1940 tarihli *Apoyevmatini*'de sayım sonuçları dolayısıyla nüfus artışının mutluluk ile karşılandığı görülmektedir:

> 1927 yılında 14 milyon olan nüfusumuz 1935 yılında 16 milyona ulaşmıştır ve bugün de nüfusumuz tam olarak 17.869.901'dir. Ülkedeki barış, tarımsal nüfusun ekonomik durumu, ölüm oranını arttıran salgın hastalıkların ortadan kalkması ve bebek ölüm oranını düşüren doktor önlemleri nüfus artışını sağlamıştır.

Gazetelerde Kasım ayında sayımla ilgili bir habere rastlanmamıştır. Ancak bunu gazetelerin sayım konusuna ilgisinin azalmasından ziyade, sayım sonuçlarının daha erken duyurulmasına bağlı olarak sonuçlara ilişkin haberlerin Ekim ayı içerisinde tüketilmiş olması ile açıklamak daha doğru olacaktır. Ayrıca 1940 Genel Nüfus Sayımı'nın yapıldığı ve sonuçların açıklandığı koşullar İkinci Dünya Savaşı ortamından önemli ölçüde etkilenmiştir. Bu sayımın sonuçlarının açıklandığı raporlarda öncesindeki ve daha sonra yapılan sayım raporlarından farklı olarak pek çok detaylı tablonun sunulmadığı; bir nevi özet sayım raporu hazırlandığı ve basıldığı görülmektedir. Bu nedenle Tablo 2'de görüleceği üzere bu çalışma ile oldukça ilgili olan anadile ve dine göre etnik dağılımı öğrenmeye yönelik soruların yanıtlarına 1940 Nüfus Sayımı Raporu'nda yer verilmemiştir.

V. Uygarlık Seviyesi: 1945 Nüfus Sayımı

Tek Parti Dönemi'nin, dolayısıyla bu araştırmada incelenen sayımların sonuncusu olan 1945 Sayımı gazetelerde ağırlıklı olarak hükümetin yapmış olduğu sistematik duyuruların çevirileri ile yer bulmuştur. Rum cemaatinin gazetesi *Metapolitefsis* Eylül ayından itibaren sayımı duyurmaya yarayan haberlere yer vermiştir. *Metapolitefsis*'te ilk rastladığımız hanelerin numaralandırılmasını haber veren, aynı zamanda numarasız binalarda oturanların hükümete bilgi vermeleri gerektiğini bildiren ve aksi takdirde para cezası uygulanacağını belirten bir duyurudur (3 Eylül 1945). Bu duyuru sayım tarihine kadar defalarca tekrarlanmıştır. Eylül sonunda bu uzun duyuruya tek satırlık slogan nitelikli kısa haberler eklenmiştir. "Milletin çoğalması ve çoğalabilme imkânı var olma hakkı olarak sayılabilir" (*Metapolitefsis*, 25 Eylül1945). "Genel nüfus sayımının başarısı uygarlık seviyesinin yüksekliğini gösterir" (*Metapolitefsis*, 26 Eylül 1945) gibi sloganlara her gün gazetelerde yer verilmiştir. Sayım tarihine kadar çeşitlenerek devam eden bu sloganlar arasından "21 Ekim'de yalnızca kaç kişi olduğumuzu değil, ülkemizin kimlerden oluştuğunu da öğreneceğiz" ifadesinin oldukça tartışmalı bir ima içerdiği açıktır (*Metapolitefsis*, 11 Ekim 1945; 12 Ekim 1945; 13 Ekim

ՉՈՐՐՈՐԴ ՄԱՐԴԱՀԱՄԱՐԸ

ԱՅՍ ԱՌԱՒՕՏ ՍԿՍԱՒ ԲՈՎԱՆԴԱԿ ԵՐԿՐԻՆ ՄԷՋ

ԻՍԹԱՆՊՈՒԼԻ ԵՌԵՒԵՓՈՂ ՓՈՂՈՑՆԵՐՈՒՆ ՄԷՋ ԵՒ ՀՐԱՊԱՐԱԿՆԵՐՈՒՆ ՎՐԱՅ ԱՄԱՅՈՒԹԻՒՆ ԿԸ ՏԻՐԷ

ՄԱՐԴԱՀԱՄԱՐԸ ՀԻՒԱՆԴԱՆՈՑԻՆ, ԳԱՐԱԳԷՕԶԵԱՆ, ԳԱԼՖԱՅԵԱՆ ՈՐԲԱՆՈՑՆԵՐՈՒՆ ՄԷՋ

Մեկմեցնիկը հոն Չարշըգաբուի ճամբուն վրայ ալ կը՞կատարէ իր պարտականութիւնը:

Քանի մը ժամ վերջ այլեւս չէք կրնար այս վիճակին մէջ տեսնել Կալաթասարայն ու Բերայի ճամբան

Sayım Günü İstanbul Manzaraları
Jamanak, 21 Ekim 1945.

1945; 14 Ekim 1945). Sıklıkla tekrar eden bu ilanda geçen "kimlerden" ifadesinin dini ve etnik bir referansa mı işaret ettiği yoksa nüfusun yaş ve cinsiyet dağılımını mı kastettiği oldukça muğlaktır. Ancak bu tür ifadelerden toplam nüfus büyüklüğü, dönemin ifadesi ile kalabalık nüfus yanında nüfusun niteliklerine yönelik bir vurgunun da oluştuğu görülmektedir. Sayım sonrası haberlerde sayımın başarılı bir şekilde gerçekleştiği vurgulanmış (*Metapolitefsis*, 22 Ekim 1945), sonuçların açıklanmasının ardında illere göre sayım sonuçlarına yer verilmiştir (*Metapolitefsis*, 26 Ekim 1945).

Ermeni cemaati gazetelerinden *Jamanak*'ta 1945 Sayımı ile ilgili ilk haber sayımda sorulacak soruları tanıtan haberdir (18 Ekim 1945). Sayımda yer alan din sorusu şu şekildedir: "Hangi dine mensupsunuz? Hıristiyansanız mezhebiniz nedir?" Gazetede diğer sorular gibi din sorusuna da olduğu gibi yer verilmiş, önceki sayımlardakine benzer herhangi bir açıklama yapılmamıştır. Bu haberi sayım günü yaşanan olayları özetleyen haberler izlemektedir. İstanbul'da dört odalı bir evde 120 kişinin sayılması gibi şaşırtıcı haberler ve sayımın hangi semtte saat kaçta bittiği bilgisi yer almıştır. (*Jamanak*, 21 Ekim1945; 22 Ekim 1945). *Nor Marmara* gazetesinde sayım öncesinde herhangi bir duyuru ya da habere yer verilmemiştir. *Nor Marmara*, sayım günü işleyişi duyurmakla (21 Ekim 1945), 22 ve 27 Ekim 1945 tarihlerinde sayım sonuçlarına yer vermekle yetinmiştir. *La Boz de Türkiye*'de 1945 nüfus sayımı üzerine herhangi bir yazı bulunmamakla birlikte İkinci Dünya Savaşı ve anti-semitizmin etkisi ile Yahudilerin medeniyete katkısı ve Türkiye'ye hizmetleri konulu yazılara rastlanmıştır.

Tablo 2: Anadile göre Türkiye nüfusu, 1927-1945[14]

Sayım yılları	Türkçe	Rumca	Ermenice	Yahudice[15]	Diğer diller	Toplam
1927	11.777.810	119.822	64.745	68.900	413.765	13.629.488
1935	13.899.073	107.775	57.599	42.607	620.150	16.157.450
1945	16.598.037	88.680	56.178	60.969	509.748	18.790.174

Kaynaklar: İstatistik Umum Müdürlüğü (1929), İstatistik Umum Müdürlüğü (1937), İstatistik Genel Müdürlüğü (1950).

VI. Değerlendirme

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e ulusçuluk akımı tarihsel süreçlere paralel olarak yapısal değişimler geçirerek devamlılığını korumuştur. Farklı eğilimleri içinde barındırmakla birlikte ulusçuluk akımı bağlamında oluşturulan dil politikaları bu sürecin en temel unsurlarından biri olmuştur. Sadoğlu'na (2003: 291) göre, Cumhuriyet döneminde "Osmanlı nüfus bakiyesinin dil aracılığıyla Türkleştiril-

[14] 1940 Genel Nüfus Sayımı raporunda dil ve din dağılımı tablolarına yer verilmemiştir (İstatistik Umum Müdürlüğü, 1944).

[15] Sayım Raporlarında Türkiye Musevilerinin konuştuğu Ladino dili "Yahudice" olarak yazılmıştır.

meye çalışıldığı" bir ulusçuluk politikası bir başka deyişle "uluslaştırma" süreci takip edilmiştir. Türkiye'de ulus-devletin inşası, yeni bir ulusun oluşturulması ve ulusçuluk akımının güçlenmesi ile eş zamanlı olarak şekillenmiştir. Tanzimat'la başlayarak tamamen yöneticiye bağlı reaya tüm Osmanlı yurttaşlarını kapsayan tebaa'ya dönüşmüş, Cumhuriyet ile birlikte ise birbirine haklar ve sorumluluklar bağlamında eşit olan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı yaratılmıştır (Köker, 1995: 131). Ulus-devlet rejimi çerçevesinde Tek Parti iktidarı tüm nüfusu tek bir ulusal kimlik altında homojenleştirerek "makbul vatandaş" inşa etmeye çalışır (Üstel, 2005). Bu dönemde sayımların gayrimüslüm nüfusun niceliksel bilgilerine ulaşmanın tek aracı olduğu da unutulmamalıdır.

Tek parti Dönemi nüfus sayımlarını Ermeni, Rum ve Yahudi cemaatlerinin gazetelerinden incelediğimiz bu çalışmada, nüfus sayımlarına ilişkin duyurular, haberler ve köşe yazılarının incelenen tüm gazetelerde yer aldığını görmekteyiz. Tüm sayım yıllarını bir arada değerlendirdiğimizde gazetelerde kullanılan ortak ifade biçimi azınlık nüfuslarını sayısal olarak anlamlı bir güç olarak ifade eden bir yaklaşımdan ziyade cemaatlerin ortak Türkiye vatandaşı paydasında eridiği, eşit bir vatandaş olarak etnik farklılığın önemsizleştiği bir şekilde toplam Türkiye nüfusun gücünün görünmez bir çarpanı olarak sunulduğudur. Tüm gazeteler sayım propagandasının ayrılmaz bir unsuru olarak işlevlerini yerine getirmişlerdir. Bu görev kendilerine hükümetin verdiği açık bir görevdir. Ancak gazetelerin kendi yazarlarının özgün haberlerinde de sayıma katılmanın gereği konusunda ortak bir tavır vardır. Yine de hükümet kaynaklı duyurularda kullanılan dil ile gazetelerin kendi yazarlarının kullandığı dil arasında Türklük vurgusu ile Türkiye'nin eşit bir vatandaşı olma vurgusu arasındaki net ayrım görülmektedir. Nüfus sayımlarına iktidar tarafından yüklenen "güç, medeniyet, ilerleme, vatandaşlık, birlik" gibi siyasal imgeler ekseninde Türkiye'nin Rum, Ermeni ve Yahudi toplumlarından Türkiye Cumhuriyeti'nin bir parçası olarak sayımda "vazife"lerini yerine getirmeleri talep edilmiştir. Cemaatlerin gazetelerinde yayınlanan haber ve duyurular da bu vazifenin yerine getirilmesinde bilgilendirmeyi ve motivasyonu sağlamıştır.

Sayımlarda sorulan din sorusuna ne detayda bir yanıt istendiği ve genel yanıtların ne şekilde kategorize edileceği bir tartışma konusu olmuştur. Sayım sorularında ve sayım sonuçlarının yayınlandığı raporlarda açık olarak görünen Müslümanlığın tek bir kategori altında ve kesinlikle mezhep farkları içermeyecek şekilde kategorize edilmesi ancak Hıristiyan azınlıkların farklı mezheplere üye olduklarının altının çizilmesi istendiğidir. Özellikle ilk iki sayımda Ermeni cemaatinin haberleri bu konunun Ermeniler arasında bir gündeminin olduğunu göstermiştir. Ermenilerin ayrı bir mezhep altında Gregoryen olarak kategorize edilmesinin istendiğini ve bu isteğin ilk sayımda olmasa da 1935 Sayımı'nda cemaat önderleri tarafından kabul edildiğini görüyoruz. Burada yöneticilerin Hıristiyan Rumlar ile Hıristiyan Ermenilerin nüfus içerisindeki paylarını ayrı ayrı görme isteği gibi Ermeni cemaatinin de toplam nüfusunu bilme amacının olduğunu, bu nedenle de 1927 Sayımı'nda sayım komitesinin önerdiği ancak cemaat liderlerinin doğrudan desteklemediği, Türkiye Ermenilerin bağlı olduğu Doğu Ortodoks Kilise-

si Ailesi'ni işaret etmeyen Gregoryenlik mezhebinin beyan edilmesi konusunun 1935'ten itibaren benimsendiğini görüyoruz. Sayım sonuçlarına ilişkin haberlerde Ermeni nüfusun Anadolu'da varlığının ispatlanmasına dikkat çeken yazı önemlidir. Unutmamak gerekir ki incelediğimiz gazeteler çoğunlukla İstanbul'da dağıtılan ve İstanbul'da yoğunlaşmış olan azınlık nüfuslarının konularına yoğunlaşan bir yapıdadır. Azınlık politikaları açısından 1927 Sayımı'nda Mübadele'nin etkisi, 1940 ve 1945 sayımlarında dünyada yükselen anti-semitizm sebebiyle Türkiye Yahudilerinin Türklük söylemi vurgusu gazetelerde belirgindir.

Ulus-devlet inşası ile nüfus arasındaki ilişkiyi inceleyen literatürün başat isimlerinden olan B. Anderson (1995), nüfus sayımlarını ulus inşası sürecinde temel bir kontrol aracı olarak kabul ederek, bu yolla oluşturulan ulus tahayyülünü tartışmalarının merkezine taşımıştır. Anderson'a (1995: 182) göre nüfus sayımı, müze ve harita ile birlikte "devletin mülkü, bu mülkün coğrafyası, yönetilen insanların doğası ve eskiliğinin meşruluğunu nasıl hayal ettiğini derinden şekillendirir". Bu makalenin konu edindiği nüfus sayımları ve bu sayımların gazetelere yansıma biçimi, Anderson'ın (1995: 187) soyut ulus tahayyülünün sayımlar yoluyla "sistematik olarak nicelleşerek" somut hale dönüştürülmesi yaklaşımını Türkiye'de yaşayan gayrimüslüm nüfus açısından ortaya koymaktadır.

Kaynakça

28 Teşrinievvel 1927 Umumî Nüfus Tahriri: Vilayet, Kaza, Şehir Ve Köyler İtibariyle Türkiye Nüfusu. İstatistik Umum Müdürlüğü, 1929.

Aktar, Ayhan. *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları.* İletişim Yayınları, 2000.

Anderson, Benedict. *Hayali Cemaatler.* Metis Yayınları, 1995.

Anderson, Margo. "The Census, Audiences, and Publics", *Social Science History*, vol. 32, no.1, 2008 pp: 1-18., doi: 10.1215/01455532-2007-011.

Anderson, Margo J. *The American Census: a Social History.* Yale University Press, 1990.

Anderson, Margo J., ve Stephen E. Fienberg. *Who Counts?: The Politics of Census-Taking in Contemporary America.* Russell Sage Foundation, 2001.

Anderson, Margo. "The Census and the Federal Statistical System: Historical Perspectives." *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science,* vol.631, no.1, 2010, pp. 152-162, doi:10.1177/0002716210373721.

Arı, Kemal. *Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç, 1923-1925.* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014.

Arslan, Ali. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Rum Basını.* Truva Yayınları, 2005.

Bali, Rıfat N. *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri: Bir Türkleştirme serüveni, 1923-1945.* İletişim, 1999.

Bali, Rıfat N. *The "Varlık Vergisi" Affair: a Study of Its Legacy-Selected Documents.* The Isıs Press, 2005.

Behar, Cem. *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin nüfusu, 1500-1927.* T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 1996.

Benbanaste, Nesim. *Örneklerle Türk Musevi Basınının tarihçesi.* Sümbül Basımevi, 1988.

Curtis, Bruce. *The Politics of Population: State Formation, Statistics, and the Census of Canada, 1840-1875*. University of Toronto Press, 2000.

Çavlin Bozbeyoğlu, Alanur. "1927-1965 Döneminde İstanbul'un Etnik Yapısındaki Değişim." *Eski İstanbullular, Yeni İstanbullular*, derleyen Murat Güvenç, Osmanlı Bankası Müzesi Yayınları, 2009, 82-94.

Dündar, Fuat. *Türkiye Nüfus Sayımlarında Azınlıklar*. Doz Yayınları, 1999.

Earl, Martin J., ve McCarty J. Soule. "The Use of Newspaper Data in the Study of Collective Behaviour." *Annual Review of Sociology*, vol. 30, 2004, 65-80.

Gervais, Raymond R. "Beaud, Jean-Pierre, Et Jean-Guy Prévost, Dir. L'Ère Du Chiffre. Systèmes Statistiques Et Traditions Nationales/The Age of Numbers. Statistical Systems and National Traditions. Sainte-Foy, Presses De L'Université Du Québec, « L'Âge De La Démocratie », 2000, 500 Pages." *Cahiers Québécois De Démographie*, vol. 29, no. 2, 2000, pp. 105-130., doi:10.7202/010292ar.

Güleryüz, Naim. *Türk Yahudi Basını Tarihi: Süreli Yayınlar*. Gözlem, 2015.

Haygagan Hanragidaran Hıradarakçadun [Ermeni Ansiklopedisi Yayınevi], *Krisdonya Hayasdan* [Hıristiyan Ermenistan], Erivan, 2002, pp.1035-1038.

Hobsbawn, Eric J. *1780'Den Günümüze Milletler Ve Milliyetçilik: "Program, Mit, Gerçeklik"*. Ayrıntı Yayınları, 2010.

İstatistik Umum Müdürlüğü. *1935 Genel Nüfus Sayımı Ankara*. . İstatistik Genel Müdürlüğü, 1937.

İstatistik Umum Müdürlüğü. *1940 Genel Nüfus Sayımı Ankara*.İstatistik Genel Müdürlüğü, 1944.

İstatistik Umum Müdürlüğü. *1945 Genel Nüfus Sayımı Ankara*. İstatistik Genel Müdürlüğü, 1950.

Kocabaşoğlu, Uygur. *İki Arada Bir Derede: İmlaya Gelmez Tarih Yazıları*. İmge, 1997.

Koç, Ceyhan. *Tek Parti Döneminde Basın İktidar İlişkileri: 1929-1938*. Siyasal Kitabevi, 2006.

Koç, İsmet, vd. "Demographic Differentials and Demographic Integration of Turkish and Kurdish Populations in Turkey." *Population Research and Policy Review*, vol. 27, ser. 3, 2008, 447-457.

Köker, Levent. *Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi*. Iletişim Yayınları, 1995.

Küçük Asya Araştırmaları Merkezi.*Göç: Rumlar'ın Anadolu'dan Mecburi Ayrılışı (1919-1923)*. Edited by Ünüvar Kerem. çev. Millas Herkül, İletişim Yayınları, 2001.

Loveman, Mara. "Census Taking and Nation Making in Nineteenth-Century Latin America." *State and Nation Making in Latin America and Spain: Republics of the Possible*, by Miguel Angel Centeno and Ferraro Agustín, Cambridge University Press, 2014, 307-329.

Loveman, Mara. "The Race to Progress: Census Taking and Nation Making in Brazil (1870-1920)." *Hispanic American Historical Review*, vol. 89, no. 3, 2009, 435-470.

Mutlu, Servet. "Population of Turkey by Ethnic Groups and Provinces." *New Perspectives on Turkey*, vol. 12, 1995, pp. 33-60.

Mildanoğlu, Zakarya. *Ermenice Süreli Yayınlar, 1794-2000*. Aras, 2014.

Neuman, W. Lawrence. *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar*. çev. Özge Sedef, Yayın Odası, 2010.

Okutan, Çağatay M. *Tek Parti Dönemi Azınlık Politikaları*. İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2004.

Özbay, Ferhunde. *Dünden Bugüne Aile, Kent, Nüfus*. İletişim Yayınları , 2015.

Sadoğlu, Hüseyin. *Türkiye'de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*. Istanbul Bilgi üniversitesi, 2003.

Suciyan, Talin. *Modern Türkiye'de Ermeniler: Soykırım Sonrası Toplum, Siyaset ve Tarih.* Aras Yayınları, 2018.

Suchman, Lucy. "Do Categories Have Politics? The Language/Interaction Perspective Reconsidered." *Computer Supported Cooperative Work*, vol. 2, 1994, pp. 177-190.

Szreter, Simon, vd. *Categories and Contexts Anthropological and Historical Studies in Critical Demography.* Oxford University Press, 2004.

Tamer, Aytül ve Alanur Çavlin. "1927 Nüfus Sayımının Türkiye'De Ulus-Devlet İnşasındaki Yeri: Basında Yansımalar." *Nüfusbilim Dergisi*, C. 26, 2004, ss. 73-88.

Tuğlacı, Pars. "200. Yıldönümünde Türkiye'de Ermeni Basınının Dünü ve Bugünü." *Tarih ve Toplum*, C. 132, 1994, ss. 38-39.

Üstel, Füsun. *Makbul Vatandaş'ın Peşinde: II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi.* İletişim, 2005.

Vağarşag, Seropyan. "Ermenice Basın." *Dünden bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, derleyen Tekeli İlhan ve Nuri Akbayar, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994.

Gazete haberleri

01.09.1927, Okur mektubu "Nüfus cüzdanı yerine", *Apoyevmatini.*

04.09.1927, "Ülke genelinde nüfus sayımı", *Apoyevmatini.*

08.09.1927, "Nüfus sayımı", *El Tiempo.*

11.09.1927, "Nüfus sayımı", *Apoyevmatini.*

15.09.1927, "Genel nüfus sayımının yararları", *Apoyevmatini.*

16.09.1927, "Genel nüfus sayımı basının nasıl gerçekleştirilecek", *Apoyevmatini.*

16.09.1927, "Nüfus sayımı hazırlıkları", *Aztarar,* s. 3.

22.09.1927, "Genel nüfus sayımı basının propaganda görevi", *Apoyevmatini.*

25.09.1927, "Genel nüfus sayımı propaganda nasıl yürütülecek", *Apoyevmatini.*

27.09.1927, "Genel nüfus sayımının askeri ve mali amaçları yoktur", *Apoyevmatini.*

29.09.1927, "Nüfus sayımı sorulacak 15 soru", *Apoyevmatini.*

04.10.1927, "Nüfus sayımı", *Apoyevmatini.*

Yunus Nadi, 06.10.1927, "14 Milyon!", *Cumhuriyet.*

Kinigos, 14.10.1927, [Sto Ftero başlıklı mizah köşesi], *Apoyevmatini.*

21.10. 1927, "Gregoryan mı Ortodoks mu?", *Aztarar*, s.3.

25.10.1927, Reklam, *Apoyevmatini.*

26.10.1927, "Nüfus sayımının yapıldığı gün boyunca [dergi reklamı], *Apoyevmatini.*

27.10.1927, "Nüfus sayımının yapıldığı gün boyunca [dergi reklamı], *Apoyevmatini.*

27. 10. 1927, "Ermeni Patrikhanesi'nden Resmi Uyarı" *Aztarar*, s. 3.

27. 10. 1927, "Ermeniler Mezheplerini Ne Olarak Kaydettirecekler?", *Jamanak*, s. 1.

27. 10. 1927, "Nüfus sayımı son hazırlıkları" *Aztarar.*

Kinigos, 28.10.1927, [Sto Ftero başlıklı mizah köşesi], *Apoyevmatini.*

29.10.1927, "Dünkü nüfus sayımı nasıl gerçekleştirildi?", *Apoyevmatini.*

30.10.1927 "Nüfus Sayım Sonuçları Ne Zaman Belli Olacak?", *Jamanak.*

30.10.1927 "Nüfus Sayımı Nasıl Başladı ve Nasıl Sonlandı?", *Aztarar.*

30.10.1927, "Nüfus Sayımı Gerçekleşmesi Sürecinde", *Apoyevmatini.*

31. 10. 1927, "Sivas Ermenileri (Çalışanımızdan gelen telgraf)" *Aztarar*, s. 2.
31.10.1927, "Nüfus sayımı sonrasında", *Apoyevmatini*.
Falih Rıfkı, 04.11.1927, "14 Milyon", *Hakimiyet-i Milliye*.
Falih Rıfkı, 07.11.1927, "14 Milyon", *Milliyet*.
17.11.1927, "Yunanistan ve Türkiye'deki nüfus sayımları", *Apoyevmatini*.
26.11.1927, "Nüfus sayım sonuçları", *Apoyevmatini*.
27.11.1927, "Türkiye'de kadınlar erkeklerden fazla", *Aztarar*.
01.09.1935, "Önümüzdeki 20 Ekim Pazar günü genel nüfus sayımı yapılacaktır", *Dimokratiya*.
05.09.1935, "20 Ekim Pazar genel nüfus sayımı", *Le Journal d'Orient*.
06.09.1935, "20 Ekim Pazar genel nüfus sayımı: Sayı güçle eşdeğerdir", *Apoyevmatini*.
06.09.1935, "Gelenek [Gazetede çeviri hatası yapılmış, *Adet* olması gerekiyor] güçle eşdeğerdir", *Dimokratiya*.
08.09.1935, "Ne bir eksik, ne bir fazla", *Apoyevmatini*.
08.09.1935, "Ne bir eksik, ne bir fazla", *Dimokratiya*.
08.09.1935, "Sayı güçtür", *Le Journal d'Orient*.
10.09.1935, "20 Ekim Pazar genel nüfus sayımı", *Apoyevmatini*.
19.09.1935, "20 Ekim Pazar günü genel nüfus sayım günü", *Jamanak*.
20.09.1935, [Başlıksız ilan], *Le Journald'Orient*.
27.09.1935, [Başlıksız], *Le Journald'Orient*.
30. 09.1935, "Genel nüfus sayımı 20 Ekim Pazar günü", *Dimokratiya*.
02.10.1935, [Başlıksız ilan], *Le Journal d'Orient*.
04.10.1935, [Başlıksız ilan], *Apoyevmatini*.
05.10.1935, "Nüfus sayımı", *Jamanak*.
07.10.1935, "Nüfus sayımı", *Dimokratiya*.
08.10.1935, "20 Ekim Pazar günü genel nüfus sayımı", *Dimokratiya*.
08.10.1935, "20 Ekim Pazar günü nüfus sayımı", *Nor Lur*.
10.10.1935, "Nüfus sayımı", *Dimokratiya*.
16.10.1935, [Başlıksız], *Apoyevmatini*.
11.10.1935, "Okuyucu Nüfus Sayım Günü İçin Cevaplarını Hazırla", *Jamanak*.
19.10.1935, "Yarın yapılacak nüfus sayımında sorulacak sorular", *NorLur*.
Ardaşes Kalpakçıyan, 19.10.1935, "Yarın ki nüfus sayımı", *Jamanak*.
20.10.1935, "Sükûnet", ['Sabah Yazıları' köşesi], *Dimokratiya*.
Ardaşes Kalpakçıyan, 21.10.1935, "Bir ülkenin nüfus sayısının önemi", *Jamanak*.
Planodios, 21.10.1935, "Hareketsiz on iki saat nüfus sayımından görüntüler", *Dimokratiya*.
22.10.1935, "Kendi kendini araştırmak", ['Sabah Yazıları' köşesi], *Dimokratiya*.
25.10.1935, "Sayım sonuçları", *Nor Lur*.
25.10.1935, [Başlıksız], *Jamanak*.
25.10.1935, [Başlıksız], *Apoyevmatini*.
25.10.1935, [Başlıksız gazete yazısı], *Apoyevmatini*.
25.10.1935, "Genel nüfus sayımı sonuçları", *Dimokratiya*.
25.10.1935, [Başlıksız ana sayfa haber], *Le Journal d'Orient*.

29.11.1935, "20 yıl sonra Türkiye", *Jamanak*.

30.10.1935, "Genel nüfus sayımı 20 Ekim Pazar günü", *Dimokratiya*.

14.09.1940, "Genel nüfus sayımı", *Apoyevmatini*.

15.09.1940, "Genel nüfus sayımı", *Apoyevmatini*.

15.09.1940, "Günün meselesi", *La Boz de Türkiye*.

15.09.1940, [Duyuru], *Le Journal d'Orient*.

23.09.1940, "Genel nüfus sayımına hazırlıklar", *Apoyevmatini*.

25.09.1940, "Genel nüfus sayımına hazırlıklar", *Apoyevmatini*.

29.09.1940, "Türkiye Yahudileri Türkçe dışında başka bir dil konuşmayacaklarına dair söz veriyorlar", *Apoyevmatini*.

30.09.1940, "İstanbul Yahudi cemaati duyurusu", *Le Journal d'Orient*.

01.10.1940, "Ulusal dil", *Le Journal d'Orient*.

03.10.1940, "Sayım günü 13.500 kişi çalışacak", *Jamanak*.

04.10.1940, "İlimizdeki Yahudiler Türkçe konuşacaklar", *Apoyevmatini*.

06.10.1940, "Genel nüfus sayımına hazırlıklar", *Apoyevmatini*.

09.10.1940, "Genel nüfus sayımı", *Apoyevmatini*.

15.10.1940, "İlan: Adet demek kuvvet demektir", *La Boz de Türkiye*.

17.10.1940, "Sayım günü nelere dikkat edilmeli", *Nor Lur*.

Ardaşes Kalpakçıyan, 19.10.1940, "Yarınki nüfus sayımı", *Jamanak*.

B. Püzantatsi, 20.10.1940, "Nüfus sayımı", *Jamanak*.

21.10.1940, "Nüfus sayımı tüm yurtta düzenli bir şekilde gerçekleşti", *Nor Lur*.

23.10.1940, [Başlıksız], *Le Journal d'Orient*.

25.10.1940, [Başlıksız], *Jamanak*.

25.10.1940, [Başlıksız], *Apoyevmatini*.

25.10.1940, [Başlıksız], *NorLur*.

03.09.1945, [Duyuru], *Metapolitefsis*.

25.09.1945, [Kısa duyuru], *Metapolitefsis*.

26.09.1945, [Kısa duyuru], *Metapolitefsis*.

11.10.1945, [Kısa duyuru], *Metapolitefsis*.

12.10.1945, [Kısa duyuru], *Metapolitefsis*.

13.10.1945, [Kısa duyuru], *Metapolitefsis*.

14.10.1945, [Kısa duyuru], *Metapolitefsis*.

18.10.1945, "Nüfus sayımında şu sorular sorulacak", *Jamanak*.

21.10.1945, "Dördüncü nüfus sayımı bu sabah başladı", *Jamanak*.

21.10.1945, "Nüfus sayımı büyük bir titizlikle devam etmekte", *Nor Marmara*.

22.10.1945, "Dördüncü nüfus sayımı düzenli bir şekilde gerçekleşti", *Jamanak*.

22.10.1945, "Sonuçlar açıklanmakta", *Nor Marmara*.

22.10.1945, "Ülkemizde dün gerçekleşen nüfus sayımı", *Metapolitefsis*.

26.10.1945, "İstanbul'un nüfusu", *Metapolitefsis*.

27.10.1945, [Başlıksız], *Nor Marmara*.

Teşekkürler

Projenin arşiv ve çeviri aşamalarında görev alan bursiyerler Betoul Metso ve Haçadur Nersesoğlu ile Fransızca gazetelerin çevirisine destek olan Akya Akarsu'ya teşekkür ederiz. Proje danışmanımız Prof. Dr. Suavi Aydın'a çalışmanın tüm aşamalarındaki katkıları için şükranlarımızı sunarız.

Öz: Bu makale Tek Parti döneminde yapılmış olan 1927, 1932, 1940 ve 1945 nüfus sayımlarının ulus-devlet inşası sürecindeki işlevini "vatandaşlık", "Müslümanlaştırma", "Türkleştirme" ve "milli kimlik" kavramları ekseninde dönemin gayrimüslim cemaatlerinin gazetelerinde yayınlanmış duyuru, haber ve köşe yazıları ile incelemektedir. Araştırma kapsamında ilgili yıllarda sayım öncesi, sayım ve sayım sonrası üç aylık dönemde yayınlanan gazeteler incelenmiştir. İncelenen gazetelerde nüfus sayımları konusunu içeren toplam beş yüzün üzerindeki duyuru, haber ve köşe yazısı niteliksel içerik analizi yöntemi ile yorumlanmıştır. Tüm sayım yıllarını bir arada değerlendirdiğimizde gazetelerin sayım propagandasının ayrılmaz bir unsuru olarak işlevlerini yerine getirmiş olduklarını görüyoruz. Gazeteler azınlık nüfuslarını ortak Türkiye vatandaşı paydasında eriten, eşit bir vatandaş olarak etnik farklılığın önemsizleştiği bir şekilde toplam Türkiye nüfusun gücünün görünmez bir çarpanı olarak sunmuşlardır.

Anahtar sözcükler: Nüfus sayımları, sayım ve azınlık basını, tek parti dönemi, nüfusun homojenleşmesi

Reviewing the Censuses in the Single Party Period from the Newspapers of the Armenian, Greek and Jewish Communities in Turkey

Abstract: This article analyses announcements, news and opinion columns printed in the newspapers of the non-Muslim communities on 1927, 1932, 1940 and 1945 censuses conducted in the Single Party period during the nation-state building process in Turkey. Within the scope of the research, newspapers published in the three months before, during and after the censuses were examined. In the newspapers examined, more than five hundred announcements, news and columns were analysed using the qualitative content analysis method. When we evaluate all the census years together, we see that the newspapers have fulfilled their functions as a significant element of the census propaganda. The main perspective of the newspapers amalgamates minority populations in the common denominator of the citizens of Turkey and represents them as an invisible multiplier of Turkey's total population where their ethnic differences become insignificant as equal citizens.

Keywords: Population census, census and minority press, single party period in Turkey, demographic homogeneity

Marya'nın Şikâyeti: Taciz mi Mezhep Değiştirme mi? 18. Yüzyıl Ankarası'nda Katolik Ermeniler

Başak TUĞ*

18. yüzyıl ortalarında Ankara kadı siciline kaydedilmiş olan "Katoliklik mezhebine geçen Ermeni rahipler" ile ilgili bir seri belge, 17. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenilerin bir kısmının Katolik olması sürecine ışık tutmaktadır. Bu belgeler, mezhep değiştirmeye bağlı olarak meydana gelen çatışmaların Osmanlı yönetimini de dahil edecek şekilde yargı sistemine yansımasına işaret eder. İstanbul'daki Ermeni patrikhanesinin de dahliyle Ankara'da Ermeni kiliselerinde görev yapan Katolik Ermeni rahiplerin nizamı meselesi, Ermeni cemaati içinde Katolik mezhebine geçişler ve bunun cemaat içi yansımaları, mezhepler arası sınırların keskinleşmesi, Ermeni Patrikhanesi ile Osmanlı yönetimi arasında mezhep değiştirme konusunda yer yer ortaya çıkan işbirlikleri gibi konularda tarihçiye önemli ipuçları sunmaktadır. Bunun da ötesinde, kaydedilen davalardan birinin cinsel taciz yoluyla mezhep değiştirmeyi içermesi sebebiyle, toplumsal cinsiyet ile mezhep değiştirme ya da çeşitli şiddet biçimleri arasındaki bağlantıyı da gözler önüne sermektedir.

I. Marya'nın Şikâyeti, Garabet'in Hıyaneti

Marya ve Garabet arasındaki dava, Ankara mutasarrıfı ve Ankara kalesi dizdarına İstanbul'daki Divan-ı Hümayun tarafından Garabet'in Ankara kalesinde kalebent edilmesini emreden bir hükmün 1743 senesi sonlarında (Zilkade1156)

---

* İstanbul Bilgi Üniversitesi, Tarih Bölümü / ORCID: 0000-0003-0818-987/ basak.tug@bilgi.edu.tr
Geliş tarihi: 2 Temmuz 2020 / Kabul tarihi: 5 Eylül 2020

Ankara kadı siciline kaydedilmesi sayesinde karşımıza çıkmaktadır.[1] Fakat davanın bu noktaya gelmesine sebep olan ilk adımı, İstanbul'da kadı mahkemesine başvuran Marya atmıştır. Sicile kaydedilen hüküm suretinde özetlendiği kadarıyla, Marya Ankara'da bağlı bulunduğu manastırda kendisini "veledi makamında" yani evladı gibi 'terbiye" etmiş olan Garabet adlı rahibin su-i kast ile kendisine saldırdığını ve sonrasında da tacizlerine devam ederek "hetk-i ırz"[2] ettiğini bildirir. Hatta kendisinin olayı kız kardeşine söylemesi üzerine Garabet'in kardeşini de helak mertebesinde darp ederek ölümüne sebep olduğunu söyler. Hüküm suretinde anlatılan hikâyeye göre, bu saldırılardan sonra, Marya rahip Garabet "ayin-i efrenci" üzere olduğundan ve kendisine karşı gelmek mümkün olmadığından şikâyette bulunmak üzere İstanbul'a kaçar. Fakat bu sefer de Galata'da olan "müfsid"lerin eline düşer ve yanlarında bir yıl kadar kaldıktan sonra onların da elinden kurtulur. Bir vekil aracılığıyla kadı mahkemesine başvurup Garabet'i dava ettiğini ve Garabet'in zimmetinde kalan mallarını geri almak istediğini belirtir. Kendisine malları geri verilmiş olmasına rağmen Marya, Garabet'in kalebent edilmesi talebiyle Divan-ı Hümayun'a istida yani arz-ı hal eder.

Marya'nın arzuhali üzerine Divan-ı Hümayun, durumun incelenmesi için Ermeni Patrikhanesi'ni görevlendirir. Sicil kaydında sadece "Agob nam rahibin Kumkapı kurbunda sakin olduğu kilise" olarak geçen, aslında Ermeni Patriği Agop Nazlan'ın başında olduğu ve 1641 yılından itibaren İstanbul Ermenilerinin patriklik kilisesi olan Surp Asdvadzadzin Kilisesi'nde[3] İstanbul ve çevresinde sakin Ermeni cemaatinin papazları, cemaat başı ve ihtiyarlarından oluşan 120 kadar Ermeni ruhbanı davayı incelemek üzere toplanır. Bu ruhbanların "Marya'nın Ankara şehrinde 'mayrabet'[4] tabir olunan keşişelerden olduğu ve Garabet

---

[1] Ankara Kadı Sicili 124, vaka 153.

[2] "Hetk-i ırz" terimi, kelime anlamı olarak "ırz perdesini yırtmak, aralamak" anlamına gelmekle, çok geniş anlamda kişinin ırz, namus ve şerefine saldırmak anlamını taşımaktadır. Franciscus à Mesgnien Meninski, *Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae-Arabicae-Persicae (Lexicon Turcico-Arabico-Persicum)*, der. Stanislaw Stachowski ve Mehmet Ölmez (İstanbul: Simurg 2000), 5438-39. Bichr Farès, "'Ird," *Encyclopaedia of Islam, Second Edition*, der. P. Bearman ve diğerleri (Brill Online, 2008). Hukuki belgelerde çoğunlukla cinsel saldırı sonucunda kişinin ya da ailenin şerefini zedelemek anlamında kullanılmaktadır. Kavramın ayrıntılı bir incelemesi ve hukuki belgeler için, bkz. Başak Tuğ, *Politics of Honor in Ottoman Anatolia: Sexual Violence and Socio-Legal Surveillance in the Eighteenth Century* (Leiden; Boston: Brill, 2017), 150-54.

[3] Burası 1700'lerin başından itibaren, Katolikliğe dönen Ermenilerin sorgulandığı kilise olmuştur. Katolikliğe geçtikten sonra 1707 yılında öldürülen Komitas Kömürciyan, anılarında o dönemdeki dini çatışma atmosferini anlatırken, bu kiliseyi bir engizisyon mahkemesi olarak tanımlar. Anna Ohanjanyan, "Gēorg Mxlayim Ōłli: An Overlooked Agent of Armenian Apostolic Confession-Building in Ottoman Constantinople," *Entangled Confessionalizations? Dialogic Perspectives on Politics of Piety and Community Building in the Ottoman Empire, 15th-18th Centuries*, der. Tijana Krstic ve Derin Terzioglu (New Jersey: Gorgias Press, yayım aşamasında).

[4] Ermenicede 'rahibe' anlamına gelmektedir. Ayrıca, 'mareyn (marraine), 'maruyabet' ya da 'marabed' olarak da transkripsiyonu yapılmaktadır. Bir örneği için bkz, Kemal Beydilli, *II. Mahmut Devrinde Katolik Ermeni Cemaati ve Kilisesinin Tanınması (1830)* (Cambridge,

gibi ayin-i ahire geçen rahiplerin bunun gibi birkaç keşişeyi yanlarında zorla tuttukları bilgisinin milletleri arasında yaygın olduğu ve bu sebeple Garabet'in benzerlerine ibret olması için Ankara kalesinde kalebent edilmesini" istediğini Patrik Divan-ı Hümayun'a bildirir. Kadı mahkemesinde başlayıp Divan-ı Hümayun'a arzuhal ile devam eden ve cemaat mahkemesi tarafından yapılan tahkikat sonucunda Divan-ı Hümayun'a geri gelen Garabet'in cezalandırılması süreci, Divan-ı Hümayun'un Garabet'i tutuklaması için Ankara vezirine ve kalebent etmesi için de Ankara dizdarına bir emir göndermesi ve bu hükmün Ankara kadı siciline kaydedilmesi ile sonuçlanır.

Öncelikle Marya'nın davasının kat etmiş olduğu adli yolların izini sürelim. Marya Ankara'dan kaçıp İstanbul'a geldiğinde gerçekten Divan'a arzuhal etmeyi planlıyor muydu bilmiyoruz. Fakat belgede "müfsid" olarak tabir edilmelerinden anladığımız kadarıyla Galata'daki Katoliklerin yanında bir yıl kadar kalıp, ellerinden kurtulduktan sonra bir vekil aracılığı ile kadı mahkemesine başvurduğu anlaşılıyor. Bilindiği gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan gayrimüslimlerin kendilerine ait cemaat mahkemeleri mevcuttu ve Marya mallarını geri almak için kadı mahkemesine başvurmak zorunda değildi. Fakat davanın ilerleyen aşamalarına, yani Marya'nın Divan-ı Hümayun'a arzuhal etmesine dayanarak, kendisinin baştan beri mallarını geri almak dışında Garabet'in cezalandırılmasını da amaçladığı düşünülebilir. Cemaat mahkemelerinin cezai yaptırım gücü olmadığı için Marya bir kilise mahkemesine ya da Patrikhane'ye gitmek yerine, Osmanlı hukuk sistemi içinde yaptırım gücü olan kadı mahkemesine ve Divan-ı Hümayun'a başvurmayı tercih etmiş olabilir. Veyahut dava sürecinde kadı, cemaat ya da Patrikhane kendisine bu hukuki yolu izlemesini tavsiye etmiş olabilir. Bir diğer ihtimal de, ilerleyen sayfalarda tartışacağım gibi, Marya'nın mezhep değiştirme ya da cinsel taciz şikâyetinde Ermeni cemaatinin ya da patrikhanesinin kendisine hak vermeyeceği ya da mezhep değiştirmiş olmasından dolayı kendisini de suçlayacağı yönündeki korkularından kaynaklı olarak Müslüman mahkemesine gitmeyi tercih etmesi olabilir.

Her ne sebeple olursa olsun, Marya ve Garabet'in davasında hukuki süreç kadı mahkemesinde başlıyor. Fakat, mallarını geri alabilmiş olmakla birlikte Marya daha sonra Divan-ı Hümayun'a arzuhal ediyor. 17. ve 18. yüzyıl adli kayıtlarını incelediğimizde, yerel mahkeme kadılarının kalebentlik gibi büyük cezalar söz konusu olduğunda merkezi hükümetten onay almak zorunda olduklarını gözlemliyoruz.[5] Her ne kadar bu dava Marya'nın davasına bakan ve mallarının

Massachusetts: The Department of Near Eastern Languages and Civilizations, Harvard University, 1995), 11.

[5] Tuğ, *Politics of Honor in Ottoman Anatolia: Sexual Violence and Socio-Legal Surveillance in the Eighteenth Century*, 191-209; Tuğ, *Politics of Honor in Ottoman Anatolia: Sexual Violence and Socio-Legal Surveillance in the Eighteenth Century*, 191-209; Eyal Ginio, "The Administration of Criminal Justice in Ottoman Selanik (Salonica) during the Eighteenth Century," *Turcica* 31 (1999); Eyal Ginio, "Coping with the State's Agents "from Below": Petitions, Legal Appeal, and the Sultan's Justice in Ottoman Legal Practice," *Popular Protest and Political Participation in the Ottoman Empire: Studies in Honor of Suraiya Faroqhi*, der. Eleni Gara, M. Erdem Kabadayi ve

geri alınmasını sağlayan İstanbul'daki kadı tarafından Divan-ı Hümayun'a bildirilmemişse de, meselenin bir öldürme vakası içermesi ve Ermeni cemaati içindeki mezhep çatışmalarına dokunması sebebiyle, kadı efendinin Marya'ya Divan-ı Hümayun'a istida etmesini salık vermiş olma ihtimali mevcut. Tabii daha önce belirttiğimiz gibi, bu tavsiye Ermeni cemaati içinde Marya'ya inanan ve güvenen kişilerden de gelmiş olabilir.

Dava sürecinin ikinci ve en önemli etabını, Marya'nın Divan-ı Hümayun'a arzuhal etmesi oluşturmaktadır. Osmanlı tebaasının Divan-ı Hümayun'a arzuhal edebilmesi, Osmanlı adalet ve siyaset felsefesinin bir uzantısı mahiyetinde imparatorluğun ilk yıllarından itibaren mümkündü. Fakat 17. yüzyıl ortasına kadar tebaanın sunduğu arzuhâllere karşılık yazılan hükümlerin kayıtları bile tutulmamaktaydı. Ancak 1649'dan itibaren askerî ve idarî görevliler dışında Osmanlı tebaasından gelen arzlara karşılık olarak yazılan hükümlerin özetleri Şikâyet Defterleri adı altında toplanmaya başlandı. 17. yüzyıl ortasında tutulmaya başlanan Şikâyet defterleri tüm imparatorluk coğrafyasından gelen arzuhâllere cevaben yazılan hükümleri topluca ihtiva ederken, 1742'den itibaren vilayetlere göre ayrılmış ve bu ayrımla birlikte sayıca çok önemli bir artış göstermiştir. Vilayet Ahkâm Defterleri olarak bilinen bu şikâyet defterleri, Anadolu, Erzurum, Şam vb. gibi önemli vilayetlerden gelen şikâyetlere/arzuhâllere karşılık yazılan hükümleri içermektedir. 18. yüzyıl itibariyle bu defterlerin sayılarında görülen artış, arzuhal etme mekanizmasının bu dönemde Osmanlı hükümeti tarafından ne derece önemsenmeye başladığının bir işareti olarak okunabilir.

17. yüzyıldan itibaren Osmanlı merkezi hükümetinin arzuhal etme mekanizmasını merkez teşkilatındaki defter tutma pratiklerine yansıyan bürokratik gelişmelerle birlikte çok daha fazla önemsemesi, esasında taşradan daha fazla haber alma isteğiyle doğrudan ilgilidir. Bu dönemde ekonomik ve sosyal gelişmelerin tetiklemesiyle taşrada adem-i merkeziyetçi eğilimlerin artması, merkezi hükümeti de aksi yönde bir merkeziyetçiliğe teşvik etmişti. Özellikle 1742'den itibaren hem sunulan arzuhallerin hem de bunlara yazılan hükümlerin özet kayıtlarının Divan'da arşivlenmesi, tebaanın yazdığı arzuhallerin daha sistemli bir biçimde cevaplandığını da göstermektedir. Bu durumda, hem gayrimüslim hem Müslüman tebaanın Divan'a başvurularından daha etkili sonuçlar aldığını ve bu geri bildirim sayesinde daha fazla arzuhal etmeye başladığını varsaymak yanlış olmaz.

Marya'nın Ankara'dan İstanbul'a gelerek Divan'a arzuhal etmesi de bu çerçevede değerlendirilebilir. Marya, hakkını aramak için Ankara'daki kilise mahkemesine ya da kadı mahkemesine başvurabilirdi. Fakat, şikâyet edeceği Garabet'in kendi kilisesinden olması, bu kilisede Katoliklerin ağırlıkta olması gibi üzerine sadece spekülasyonda bulunabileceğimiz sebepler yüzünden bu başvuruda başarılı olamayacağını düşünmüş olabilir. Yerel kadı mahkemesinin de

---

Christoph K. Neumann (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2011); Neşe Erim, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kalebendlik Cezası ve Suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme," *Osmanlı Araştırmaları*, no. 4 (1984).

cemaat içi meselelerle ilgilenme yetkisi büyük ölçüde kısıtlıydı. Hem Ankara'daki Ermenilerin İstanbul'daki Ermeni Patrikhanesi'ne bağlı olması, hem de Patrikhane'nin yaptırımların uygulanması açısından Divan-ı Hümayun'un emirlerine bağlı olması sebebiyle İstanbul'daki Patrikhane'yi ve Divan-ı Hümayun'u devreye sokmak istemesi anlaşılır görünüyor. 18. yüzyılda Divan'a yapılan başvuruların ve şikâyet defterlerinin sayılarındaki artışa bakılacak olursa Osmanlı tebaası İstanbul'dan gelecek bir emrin yerel meselelerin çözümünde ne derece etkili olduğuna dair popüler bir bilgiye sahip görünüyor. Tabii ki, Divan'a başvuru yapabilmek belirli kaynaklara sahip olmayı gerektirmektedir. Taşrada yaşayan bir kişi ya İstanbul'a gidip arzuhalini Divan'a sunacak bir aracı bulmalı ya da bizzat kendisi başvurmalıdır. Hele ki, Marya gibi bir kadın için 18. yüzyılda bağımsız ulaşım imkanlarının ve maddi olanakların çok daha kısıtlı olduğunu kolaylıkla söyleyebiliriz. Ne şekilde olduğunu bilmesek de Marya İstanbul'a gelmeyi başarmıştır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, gelirken Divan'a başvurmayı planlıyor muydu yoksa sadece Garabet'in tacizlerinden kurtulmak için Katolik Ermeni sosyal ağları üzerinden İstanbul'a gelip Galata'daki Katoliklerin yanında kalmayı mı amaçlıyordu bilmiyoruz. Fakat, her ne saikle gelmiş olursa olsun Marya İstanbul'da Garabet'e karşı bir dava açmış ve dahası arzuhal ederek davasının Divan-ı Hümayun'a taşınmasını sağlamıştır.

Nitekim, Marya'nın arzuhali sonucunda, Divan-ı Hümayun, bizzat meseleye müdahil olarak Ermeni Patrikhanesi'ni görevlendirip soruşturma yapılmasını istemiştir. Bu suretle davanın üçüncü ayağını oluşturan cemaat içi adli süreç başlar. Ermeni patriklik kilisesi olarak bilinen ve bu dönemde Katolik Ermenile-

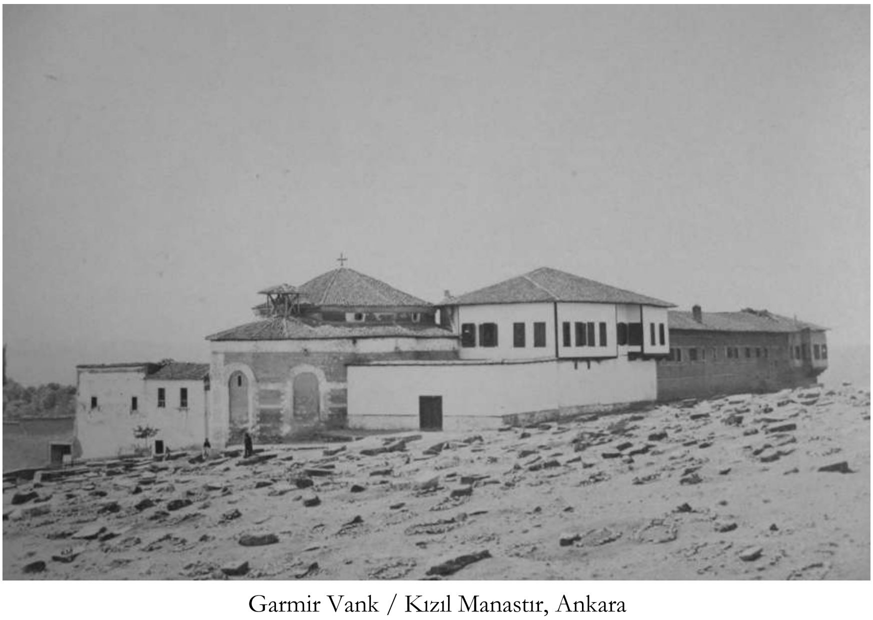

Garmir Vank / Kızıl Manastır, Ankara

rin sorgulandığı bir çeşit "Engizisyon mahkemesi" olarak görev yapan Surp Asdvadzadzin Kilisesi'nde bir araya gelen İstanbul ve çevresindeki Gregoryen Ermeni cemaatinin ileri gelenlerinden oluşan 120 kişi, daha önce de belirttiğimiz gibi Marya ve Garabet hakkında şahitlik eder. İstanbul ve çevresinde sakin Ermeni ileri gelenlerinin nasıl olup da Ankara'da yaşayan Marya'nın iyi haline ve Garabet'in de fesadına şahitlik edebildiklerini anlamak pek mümkün değil. Fakat, Patrikhane'de bir araya gelen Ermeni ileri gelenlerinin sayıca çokluğu, bu soruşturmanın hakiki bir adli şahitlik meselesini aşan bir "dini sapkınlık" soruşturması olduğunu zaten göstermektedir. Bir başka deyişle, Marya'nın şikâyeti, Ermeni Patrikhanesi tarafından halihazırda farkında olunan Anadolu'daki Ermenilerin Katolikleşmesi sorununun bir tezahürü niteliğindedir. Bu üçüncü hukuki soruşturmadan sonra, Ermeni Patriği durumu Divan-ı Hümayun'a bildirir ve nihayetinde elimizde sureti bulunan Garabet adlı rahibin kalebent edilmesini emreden Divan-ı Hümayun fermanı, Ankara kadısı, valisi ve Ankara kalesi dizdarına gönderilir.

Fakat, sadece hukuki süreç üstüne odaklanarak, Garabet'e verilen kalebentlik cezasının hangi suça dayanılarak verildiğini anlamamız epey güçleşir. Bir yandan, 18. yüzyıl Osmanlı hukuk sisteminde taciz ve adam öldürme suçları kalebentlik cezasını hak edecek önemli suçlardan addedilmektedir. Yani böyle bir şikâyetle gelen Osmanlı tebaasından biri, yeterli delili varsa ya da bu suçun tekrar eden bir suç olduğunu şahitlerle kanıtlayabiliyorsa, Divan-ı Hümayun'dan şikâyetçi olduğu kişi hakkında kalebentlikle sonuçlanacak bir ceza talep edebilir. Öte yandan, mezhep ve din değiştirme de kamu düzenini bozan had suçları arasında sayıldığı için İslam hukukunda büyük önemi haiz suçlar arasında yer almaktadır. Tabii bu iki büyük kamusal suçun, yani cinsel saldırı ve mezhep değiştirmenin, en azından hukuki düzlemde bir araya gelmiş olması cezayı ağırlaştıran sebepler arasında sayılabilir. Fakat buradaki mezhep ya da din değiştirme vakasının İslam dininden dönme ya da İslam dini içinde bir mezhep değiştirme olmadığı hususuna dikkat etmemiz gerekir. Buna rağmen Gregoryen Ermeni rahiplerin Katolikliğe geçiyor olması bu davadan ve ileride bahsedeceğimiz başka davalardan da anladığımız kadarıyla Osmanlı yönetimi açısından bir sorun teşkil etmiştir. Bu sebeple, Gregoryen mezhebine tâbi Ermeni Osmanlı tebaasının Katolikliğe geçişinin hem Ermeni Patrikhanesi hem de Osmanlı yönetimi açısından nasıl bir mesele olduğunu anlamaya çalışmakta fayda var.

II. Osmanlı İmparatorluğu'nda Katolik Ermeniler

17. yüzyıldan itibaren Papalığın doğu ve batı kiliselerini birleştirmek amacıyla kurmuş olduğu misyoner okullar ve özellikle Cizvit ve Fransız Kapusen rahiplerin misyoner faaliyetleri sonucunda Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Gregoryen Ermeniler Katolik inancına geçmeye başlamışlardı.[6] 1620'lerden itibaren

[6] Suraiya Faroqhi, *The Ottoman Empire and the World Around It* (London; New York: I.B. Tauris, 2004), 173;
Saro Dadyan, *Osmanlı'da Ermeni Aristokrasisi* (İstanbul: Everest Yayınları, 2011), 100.

Katolik misyonerlerin Orta Doğu'da faaliyetleri hızlanmış ve yerel Hıristiyan ahali ile işbirliği yaparak Katolik reformasyonunun önemli metinlerini Arapça ve Ermenice gibi bölge dillerine çevirmeye başlamışlardı.[7] 1640 yılında İstanbul'a gelen bir Teaten keşişi olan Clement Galano, Fransız elçisi Jean de La Haye ve Dominik misyoner Paulo Piromalli ile birlikte, dönemin Ermeni patriği olan Yerevanlı Giragos (Kyriakos)'a 1641'de Katolik inancını ve papanın otoritesini tanıdığına dair bir belge imzalatmayı bile başarmıştı. Bu olaydan sonra, Galano, Patrik Giragos'un izniyle Ortodoks Ermeni rahibi kılığına girerek İstanbul'daki Ermeni Patrikhanesi içinde bulunan okulda ders vermiştir. Fakat Patrik Giragos'un veba sonucu ölümünden ve Ermeni milletinin Katolik sempatizanı patriklere duyduğu tepkinin büyümesinden sonra, geleneksel Gregoryen inancından gelen Halepli Tavit'in patrik olması ile birlikte Galano da görevinden ve misyonerlik faaliyetlerinden uzaklaştırılmış, hatta bir süreliğine hapsedilmiştir.[8]

Papaya 1700 yılında gerçekleşmiş olan bir havari ziyaretinden sonra verilen raporda İstanbul'da 8000 civarında Ermeni Katolik yaşadığı belirtilmiştir.[9] Cizvit ve Kapusen misyonerleri yürüttükleri eğitim faaliyetleri sayesinde, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yaşayan Hıristiyanlardan en fazla Ermenileri mezhep değiştirme konusunda ikna etmiştir.[10] Bu misyoner okullarına çocuklarını gönderen seçkin Ermeni ailelerinden (amira) ve rahiplerinden Katolikliğe geçiş çokça olmuştur.[11] Cizvit papazlarının Anadolu'da, özellikle Erzurum, Trabzon ve Kilikya bölgelerinde Ermeniler üzerindeki misyonerlik faaliyetleri 18. yüzyıl boyunca da başarılı olmuştur.[12] Erzurum, İpek Yolu ticaretinin Osmanlı İmparatorluğu içindeki gümrüğü olması ve 1690 yılında burada bir Fransız konsolosluğunun kurulması hasebiyle 17. yüzyıldan itibaren Cizvit misyonerlerinin uğrak mekanlarından biri olmuş ve bu misyonerlerin Katoliklik propagandası bölgenin önde gelen Ermenileri üzerinde etkili olmuştur.[13] Ayrıca, 18. yüzyıl başında Sivas'ta Ortodoksluktan Katolikliğe geçen Mıkhitar Appa'nın takipçileri olan Mıkhitaristler, Ermeni dilini ve kültürünü koruyarak ve hatta Ermeni kilisesi içinde örgütlenerek Katolikliğin Ermeniler içinde yayılmasında öncülük etmiştir.[14]

---

[7] John-Paul A. Ghobrial, "The Secret Life of Elias of Babylon and The Uses of Global Microhistory " *Past and Present* 222 (February 2014): 64.

[8] Charles A. Frazee, *Catholics and Sultans: The Church and the Ottoman Empire, 1453-1923* (London; New York: Cambridge University Press, 1983), 129.

[9] Frazee, *Catholics and Sultans: the Church and the Ottoman Empire, 1453-1923*, 178.

[10] Frazee, *Catholics and Sultans: the Church and the Ottoman Empire, 1453-1923.*

[11] Frazee, *Catholics and Sultans: the Church and the Ottoman Empire, 1453-1923*; Dadyan, *Osmanlı'da Ermeni Aristokrasisi*, 100-02.

[12] Frazee, *Catholics and Sultans: the Church and the Ottoman Empire, 1453-1923*, 180.

[13] Cesare Santus, "Şeyhülislam Feyzullah Efendi and the Armenian Patriarch Awetik: A Case of Entangled Confessional Disciplining?", *Entangled Confessionalizations? Dialogic Perspectives on Politics of Piety and Community Building in the Ottoman Empire, 15th-18th Centuries*, der. Tijana Krstic ve Derin Terzioglu (New Jersey: Gorgias Press, yayım aşamasında).

[14] Dadyan, *Osmanlı'da Ermeni Aristokrasisi*, 105.

Katolik misyonerlerin, Osmanlı topraklarında Ermeni Hıristiyanları mezheplerinden döndürmek konusunda özel olarak başarılı olmalarının çeşitli sebepleri olabilir. Birincisi, Müslüman olanların irtidad etmesi yani din değiştirmesi İslam hukukunda Allah'a karşı işlenen suçlardan olup ölüm cezasıyla sonuçlanacağı için, Müslümanlar arasında misyonerlik faaliyeti yürütmek hem fazla başarılı olamayacağı hem de Osmanlı yönetimiyle misyonerlerin ve bu misyonerlik faaliyetlerini destekleyen Fransa ve İtalya'nın arasını açacağı için tercih edilen bir yöntem değildi. Bu sebeple Katolik misyonerler faaliyetlerini, imparatorluğun Hıristiyan tebaası üzerine yoğunlaştırmışlardı. Daha önce 12. yüzyıl civarında Kilikya bölgesindeki Ermenilerin Katolikliğe geçmiş olmaları, bu bölgeden Anadolu'ya göç etmiş olan Ermenilerin bir kısmının hâlâ Katolik olması, Ermeni cemaati ile bağlantı kurmalarını da kolaylaştırmış olabilir.

Tabii ki Ermenilerin Gregoryen inancından Katolikliğe geçmesinde ayrıca göz önünde bulundurulması gereken motivasyonlar vardı. Katolikliğe geçiş, Osmanlı Hıristiyanları için, özellikle de 1650'lerden itibaren Fransa'nın Orta Doğu'da kazandığı güç sebebiyle, neredeyse İslam dinine geçmenin sağladığı kadar ekonomik avantaj ve sosyal prestij sağlamaya başlamıştı. Öncelikle, Katolik din adamları kendi mezheplerine geçen yeni dönmelerin bir kısmının cizyelerini vermeyi taahhüt ettikleri için yoksul Hıristiyan tebaa için Katolikliğe geçiş kısa süreliğine de olsa önemli bir ekonomik rahatlama sağlamaktaydı.[15] Ayrıca, Katolik olmak çocukların daha iyi eğitim alması ve Fransızca öğrenmesi anlamına geliyordu, ki 18. yüzyılda ticarette kullanılan birincil dil Fransızcaydı.[16] Fransa'yla yapılmış kapitülasyon anlaşmaları, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Katoliklere, Fransız tüccarların sahip olduğu gemi güvenliği, diplomatik korunma ve ticaret önceliklerinden faydalanma gibi avantajlar da sağlıyordu.[17] Ayrıca, Katolik olmanın bir Hıristiyan için dini gereklilikler ve ritüeller açısından da bazı avantajları vardı. Örneğin, Katoliklik üçüncü derece akrabalık dışındaki evliliklere izin verirken, Doğu Ortodoks mezheplerinde ancak yedinci derece hısımlığın ötesinde evlilik mümkün olabiliyordu. İlaveten, Katoliklik kadınlara dini törenlere katılma hakkı sağlıyordu.[18]

Ankara, Fransız misyonerlerinin faaliyetleri sonucunda18. yüzyılda Ermeni cemaatinin büyük bir çoğunluğunun Katolik olması ile özel bir örnek teşkil ediyordu. 1738 yılı itibariyle Katolik hanelerin sayısı 1200'ü bulmuştu. Marya'nın ve Garabet'in kiliselerinin bulunduğu Ankara bölgesinde, 7 kiliseden 4'ü Katolik

---

[15] Bernard Heyberger, *Les chrétiens du Proche-Orient au temps de la réforme catholique: Syrie, Liban, Palestine, XVIIIe siècles*, Bibliothèque des écoles françaises d'Athènes et de Rome, (Rome: Ecole française de Rome, 1994), 48.

[16] Felicita Tramontana, *Passages of Faith: Conversion in Palestinian Villages (17th century)*, Göttinger Orientforschungen Reihe 1, Syriaca, (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2014), 36.

[17] Tramontana, *Passages of Faith: Conversion in Palestinian Villages (17th century)*, 36.

[18] Bernard Heyberger, "Les chrétiens d'Alep (Syrie) à travers les récits des conversions des missionnaires Carmes Déchaux (1657-1681)," *Mélanges de l'Ecole française de Rome* 100 (1988): 489-94.

ruhbanların kontrolü altındaydı.[19] Surp Kleman, Surp Pırgiç, Surp Boğos-Bedros Katolik Ermeni kiliseleriydi. Bunlar dışında Katolik piskoposluğunun merkezi olan bir katedral ile Anarad Hığutyun rahibeleri tarafından idare edilen bir manastır ve kuzeyde şehre yarım saat uzaklıkta Ermenice Istanoz, Türkçe Çukur olarak adlandırılan bölgede Aziz Meryem Ana (Surp Asdvadziadzin) Vankı (Manastırı) vardı. Meryem Ana manastırının kilisesinde bulunan 300 Ermeni Ortaçağ elyazmasının 60'ının Kilikya çıkışlı olmasından anlaşılacağı üzere, Ankaralı Ermenilerin büyük bir çoğunluğu 15. yüzyılda Kilikya bölgesinden Anadolu'nun diğer bölgelerine gerçekleşen kitlesel göçler sırasında gelmiş olmalıdır.[20] Bu göç dalgasıyla gelen Ermenilerin içinde halihazırda Katolik Ermenilerin bulunma ihtimali de yüksektir. Zira Kilikya Ermeni Krallığı Haçlı seferleri neticesinde 14. yüzyılda Fransız Lüzinyan Hanedanlığı tarafından yönetilmeye başlayınca bu bölgedeki Ermenilerin önemli bir kısmı Katolikliği kabul etmişlerdi bile. Ankara'daki Ermeni nüfusunu içinde Katoliklerin ne derece yoğun olduğunu, 1827 senesinde İstanbul'daki Ermeni cemaati içindeki Katolikleri sürgüne göndermek amacıyla yapılan bir nüfus sayımında, Katoliklerin üstü örtülü bir biçimde bu grubun en yoğun olduğu bölgenin adıyla "Ankaralılar" olarak kaydedilmiş olmalarından anlamak mümkündür.[21]

Önde Sarıkışla ve arkada Aziz Meryemana Manastırı (Surp Asdvadzadzin Vank), 1900'lü yılların başı
[Editör: Moughamian Freres M.F.]

[19] Frazee, *Catholics and Sultans: the Church and the Ottoman Empire, 1453-1923*, 188.

[20] Raymond H. Kévorkian, "Giriş: Ankara'daki Ermeni Mevcudiyeti Üzerine Birkaç Tarihsel Not," *Sessizliğin sesi - III : Ankaralı Ermeniler Konuşuyor*, der. M. Ferda Balancar (İstanbul: Hrant Dink Vakfı Yayınları, 2013), 6.

[21] Beydilli, *II. Mahmut Devrinde Katolik Ermeni Cemaati ve Kilisesinin Tanınması (1830)*, 10-11.

Siyasi açıdan bakıldığında, imparatorluk topraklarında yaşayan Katolikler 18. yüzyıl ortası itibariyle Fransa'ya ve İtalya'ya çok daha fazla bağlı hale gelmişlerdi. 1569'da Fransa'ya verilen ilk kapsamlı kapitülasyondan sonra, Galata'daki Katoliklerin talebi üzerine 1583'te ilk olarak 5 adet Cizvit papazı eğitmen olarak İstanbul'da görev yapmaya başladı.[22] Fransa'nın 1673 yılında kazandığı Osmanlı topraklarındaki Katolikleri himaye hakkı, I. Mahmut'un 1740 yılında kapitülasyonları süresiz olarak yenilemesi ve genişletmesi ile kalıcılık kazandı. Bu anlaşma ile Fransa konsolosu, Katolik kiliseleri ve ruhbanlarını temsil hakkını kazanmıştı.

Doğu kilisesi içinde Katoliklerin varlığı, imparatorluğun farklı Hıristiyan cemaatleri içinde Katolikler ile Katolik olmayanlar arasında bir çatışma ortamı doğurdu.[23] Öte yandan 18. yüzyıl başlarından itibaren İstanbul'da Katolikleşmiş Ermenilerin sayılarının artması ile birlikte, Roma da Katoliklerin Gregoryen inancından kesin çizgilerle ayrılabilmesi amacıyla iki mezhep arasındaki irtibatı azaltmak istemiş ve Katolik Ermenilerin eski kiliselerine gitmelerine engel olmaya çalışmıştır.[24] Nitekim, 1742 yılında Papa 14. Benediktus İstanbul'daki Katolik piskoposu Girolamo Bona'yı, tüm doğu kiliselerinin başpiskoposu olarak atayarak, hem İstanbul'un Katolikliğin yayılmasındaki rolünü arttırmış, hem de Katolik Ermenileri eski kiliselerinden ayırmayı başarmıştır.[25] Kısa bir süre sonra, 1759 yılında da Athanasius Merassian Roma tarafından atanan ilk İstanbul Ermeni Katolik piskoposu ilan edilmiştir. Aynı yıl Kilikya bölgesindeki Katolik Ermeniler önce kendi kiliselerini kurmaya çalışmış, daha sonra da Beyrut'taki bir kiliseye bağlanmaya karar vermişlerdi. Fakat Kilikya dışında kalan Osmanlı topraklarındaki Ermeni Katolikler, 1867'de İstanbul kilisesi kurulana kadar İstanbul Latin Kilisesi altındaki İstanbul Ermeni Katolik piskoposuna bağlı kalmışlardır.[26]

Bu arada, Ermeni Patrikhanesi, Ermeni cemaati içinde Gregoryen ve Katolik bölünmesine karşı farklı dönemlerde farklı tutumlar sergilemiştir. Katolik Ermenilerle Gregoryenler arasında uzlaşma sağlamaya yönelik patrikler olduğu gibi, Osmanlı hükümeti ile iş birliği yaparak Katolik Ermenilerin yargılanması ve cezalandırılması yönünde çaba gösteren patrikler de vardır. Örneğin, 1701 yılında eski patrik ve dönemin Edirne piskoposu Ğapanlı Yeprem üç Ermeni rahibi "Frenk" mezhebine geçtiler diye kazaskere şikâyet edince, halihazırda patrik olan Melkiseteg Suphi rahiplerin cezalandırılmasına karşı çıkmıştı. Fakat, Katoliklerle eskiden beri husumeti olan Şeyhülislam Feyzullah Efendi bir darbe ile Melkiseteg Suphi'yi sürgüne gönderip önce Ğapanlı Yeprem'i daha sonra da eski dostu Tokatlı Avedik'i patrikliğe getirmiştir.[27]

---

[22] Frazee, *Catholics and Sultans: the Church and the Ottoman Empire, 1453-1923*, 73.

[23] Ghobrial, "The Secret Life of Elias of Babylon and The Uses of Global Microhistory " 79.

[24] Santus, "Şeyhülislam Feyzullah Efendi and the Armenian Patriarch Awetik': A Case of Entangled Confessional Disciplining?"

[25] Frazee, *Catholics and Sultans: the Church and the Ottoman Empire, 1453-1923*, 158.

[26] Frazee, 182-4.

[27] Frazee, *Catholics and Sultans: the Church and the Ottoman Empire, 1453-1923*, 179. Patrik Avedik ile Şeyhülislam Feyzullah Efendi arasında geçmişe dayanan yakınlık ve Katolik Ermenile-

Osmanlı yönetiminin Katolik misyonerlerin Osmanlı İmparatorluğu içindeki aktivitelerine ve Gregoryen Ermenilerin Katolikleşmesine bakışı da zaman içinde çeşitlilik göstermiştir. Yönetimsel açıdan tüm Hıristiyanlar "zımmi" kategorisinde oldukları için Osmanlı yönetimi Katolik misyonerlerin yerli Hıristiyanlar üzerindeki faaliyetlerine 17. yüzyıl boyunca uzun süre kayıtsız kalmıştı. Fakat 17. yüzyıl sonu itibariyle öncelikle Ortodoks Rumların ve sonrasında da Ermeni cemaati içindeki çatışmaların etkisiyle Katoliklerin "yıkıcı" etkisinden korkar olmuştur.[28] Ayrıca, Osmanlı idaresi topraklarında bulunan kiliselerin Vatikan'a bağlanmasını da istemediğinden Ermeni Patrikhanesi'nden bu konuda talep geldikçe Katolik Ermenilerin cezalandırılması konusunda patrikhaneye yardımcı olmuştur.

Katoliklerin celladı olarak bilinen 1702-1703 ve 1704-1706 arasında iki sefer patriklik makamına gelen Tokatlı Avedik, Katolik Ermenileri resmen kafir ilan etmiş, vaftiz, düğün ve cenazelerini kabul etmeyeceğini açıklamış, birkaç Katolik ruhbanı Edirne'de kendi hanesinde hapsettiği için İstanbul'dan gelen Katolikler tarafından saldırıya uğramıştır.[29] Avedik'in 1705 yılında gönderildiği sürgünden 1706 yılında dönerken Fransız elçisi Marquise de Ferioll tarafından kaçırılması sonucunda, Avedik taraftarı Gregoryen Ermeniler İstanbul'da Kumkapı, Samatya ve Balat civarında sakin 175 kripto-Katolik Ermeni'yi Avedik'in kaçırılmasıyla ilgili oldukları gerekçesiyle Osmanlı hükümetine ihbar etmişti. Bu olaylar sonucunda, Avedik'ten sonra 1707 yılında patrik olan İzmirli Hovannes, birkaç piskopos, 40 adet rahip ve 140 kadar Ermeni'yi Katoliklik şüphesiyle tutuklatır. Aralarında Komitas Kömürciyan'ın da olduğu 9 rahip Ermeni cemaati mahkemesinde yargılanıp Katolikliğe geçtiklerini itiraf eder. Daha sonra Osmanlı kadı mahkemesinde yargılanan bu Katoliklerin sekizi İslam'a geçerek idamdan kurtulurken Komitas Kömürciyan bunu reddettiği için 3000 kadar Ermeni'nin önünde idam edilerek öldürülür.[30]

Daha sonraki patriklerden Hovannes Golot da, 1715 yılında Osmanlı idaresinin kendisine verdiği yetkiyle Mardin'de ve Halep'te Katolikliğe geçen Ermeni piskoposları tutuklamış, Trabzon ve Erzurum'daki Cizvit merkezlerini kapattırmış ve 1729 yılında Galata'daki Latin kiliselerine Katolik Ermenileri yakalayabilmek için ajanlar yerleştirmiştir.[31] Fransızlarla kapitülasyonları yenilemiş olan Sultan I. Mahmut da, 1745 yılında Ermeni Patrikhanesi'nde bir komisyon kurdurarak Katolik Ermenilerin tespit edilmesini ve çeşitli yollarla ıslah edilmesini

re karşı düşmanca politikaları için bakınız Santus, "Şeyhülislam Feyzullah Efendi and the Armenian Patriarch Awetik': A Case of Entangled Confessional Disciplining?"

[28] Tramontana, *Passages of Faith: Conversion in Palestinian Villages (17th century)*, 33-34.

[29] Dadyan, *Osmanlı'da Ermeni Aristokrasisi*, 102; Santus, "Şeyhülislam Feyzullah Efendi and the Armenian Patriarch Awetik': A Case of Entangled Confessional Disciplining?"

[30] Frazee, *Catholics and Sultans: the Church and the Ottoman Empire, 1453-1923*, 180-81; Ohanjanyan, "Gēorg Mxlayim Ōlli: An Overlooked Agent of Armenian Apostolic Confession-Building in Ottoman Constantinople."

[31] Frazee, *Catholics and Sultans: the Church and the Ottoman Empire, 1453-1923*, 181-83.

emretmiştir.[32] Hatta, 1748'de gönderilen bir ferman ileemirlerine uymayan ve başkalarının "evlad ve iyallerine" taarruz edenlerin patrik tarafından falaka ile cezalandırılmasını ve uslanmayanların küreğe gönderilmesini emretmiştir.[33]

1759 yılında Athanasius Merassian'ın Roma tarafından İstanbul Ermeni Katolik piskoposu ilan edilmesiyle birlikte Katolik Ermeniler Ermeni Patrikhanesi ve Roma arasındaki temsiliyet krizinden bir nebze de olsa kurtulurlar. Bu tarihten sonra, Katolik Ermeniler, Ermeni Patrikhanesi ile kendi kiliselerini kurmak konusunda pazarlıklarını sürdürmüş ve dönem dönem eskisine benzer sert müdahalelerle karşılaşmış olsalar da genel olarak hem patrikhane hem de Osmanlı yönetimi tarafından daha uzlaşmacı bir tavırla karşılaşmışlardır. Bunda tabii ki Fransa ve Avusturya'nın Osmanlı yönetimindeki Katolikler üzerinde daha fazla söz sahibi olmasının ve genel olarak da vatandaşlık hakları konusunda Osmanlı devleti üzerindeki artan etkilerinin payı büyüktür. II. Mahmut döneminde Katolik Ermenilerle Gregoryen Ermeni cemaati arasında uzlaşma sağlamaya çalışan Patrik Bogos'un çabalarının 1820'de sonuçsuz kalması ve Bab-ı Âli içinden Katolik bir grubun sürülmesi, 1828 civarında İstanbul'da sakin olan daha önce bahsi geçen "Ankaralı"ların da dahil olduğu 3000'den fazla Katolik Ermeni'nin sürgün edilmesi ve 400'e yakınının tehcir sırasında yollarda ölmesine neden olmuştur. Fakat, Fransa ve Avusturya'dan gelen tepkiler neticesinde Katolikler 1830 yılında ayrı bir "millet" olarak tanınmış ve Ocak 1831'de Agop Çukuryan II. Mahmut'un da onayıyla Katolik Ermenilerin piskoposu olarak atanmıştır.[34]

III. Patrik Agop Nazlan, Sultan I. Mahmut ve Katolik Rahipler Meselesi

Ermeni Patrikhanesi'nin Katolik Ermenilere karşı sert tutumu zaman içinde hafiflemiş olsa da Marya ve Garabet davasının ve aşağıda bahsedeceğimiz diğer Katolik davalarının görüldüğü 1743ile 1745 arasındaki yıllarda I. Mahmut ile Ermeni Patriği Agop Nazlan (Jacob Nalian) (1741-49, 1752-64) arasında Katolik Ermenilere karşı işbirliğinin kuvvetli olduğu görünüyor. Garabet'in1743 yılında cezalandırılması, Patrikhane ile I. Mahmut'un Katolik Ermenilerin yargılanması hususunda bir araştırma komisyonu kurulmasına kadar varan işbirliğinin bir tezahürüdür. Marya'nın İstanbul'da bir sene kaldıktan sonra Divan-ı Hüma-

---

32 "Dersaadet'te Latin mezhebine intisab eden Ermenilerin tafahhus ve tedib ve Kudüs-i şerif evkâfı umûriyle efrad-ı millet beynindeki deâvî ve münâzeâti fasl ve rüyet için patrikhânede bir heyet-i muhtelite teşkili hakkında emr-i âlî. 28 Receb 1158. 121/4317. İstanbul Ermeni Patrikhanesi Hazîne-i Evrâkı."Sarkis Karakoç, *Külliyât-ı Kavânîn*, der. M. Âkif Aydin, 1. Cilt (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006), 44.

33 "Ermeni patriğine verilen berât-ı âlîşana mugayir hareket edip patrike inkıyad etmeyen ve aharın evlad ve iyallerine taarruz edenlerin patrikhânece faluka değnek ile tedib olunarak yine mütenebbih olmayanların küreğe vaz edilmeleri hakkında hatt-ı hümâyûn. 20 Şaban 1161. 125/2623. Dersaadet Ermeni Patrikhânesi Hazîne-i Evrâkı. 125/2623. Karakoç, *Külliyât-ı Kavânîn*, 1. Cilt, 46.

34 Beydilli, *II. Mahmut Devrinde Katolik Ermeni Cemaati ve Kilisesinin Tanınması (1830)*, 4-36; Frazee, *Catholics and Sultans: the Church and the Ottoman Empire, 1453-1923*, 256-64.

yun'a arzuhal etmesinin arkasında da Patrikhane'nin teşvikiya da dayatması olabilir. Marya, belgede "Galata'da olan müfsidler" olarak tabir edilen Katoliklerin yanında bir sene kadar kalır. Bahsedilen "müfsidler", büyük bir ihtimalle 18. yüzyıl başlarında Sivaslı Mıkhitar'ın vaazları sonucunda Katolikliğe dönmüş olan St. Gregory Kilisesi'ndeki Katolik Ermenilerdir. Marya'nın Divan-ı Hümayun'a arzuhal ettiği dönemde, I. Mahmut'un da teşvikiyle Patrikhane'nin bu kiliseyi gözlem altında tutuyor olması kuvvetle muhtemeldir. Bu durumda Marya, bir yıl kadar uzun bir süreden sonra ya bu teftişler sayesinde belgede bahsettiği gibi "mufsidler"in elinden kurtulmayı başararak Garabet'i şikâyet etmeyi başarmış ya da kendisi de Katolik olduğu ve ihbar sonucunda yakalandığı için bir tür "itirafçı" olmaya karar vermiş olabilir.

Garabet, Ankara'daki Katolik Ermeni rahipler arasında tek yargılanan değil. Ermeni Patriği Agop Nazlan Ankara'da bulunan başka kiliseleri ve rahipleri de şikâyet etmek için birkaç sefer daha Divan-ı Hümayun'a arzuhal vermiş gibi görünüyor.[35] Örneğin, yine aynı kadı sicili defterinde karşılaştığımız bir sicil kaydında, kaydın gerçekleştiği tarih olan Aralık 1744'ten daha önce patriğin Divan'a vermiş olduğu arzuhale dayanılarak ayinlerinden dönen 7 papaz ve 5 Ermeni'nin Samsun kalesinde kalebent edildiğini anlıyoruz.[36] Bu 12 Ermeni'nin kalebent edilmesini emreden hüküm, aynı zamanda Ankara'da ayinlerinden dönen dört adet kilise ve manastırı kapatıp, mallarına da el koymuş. Eğer daha önce bahsettiğimiz gibi Ankara'daki 7 kiliseden 4'ü Katolik ruhbanların kontrolü altındaysa, tüm bu kiliselerin kapatıldığı anlamına geliyor. Fakat bu sicil kaydı, Katolikliğe geçtiği iddia edilen ve daha önceki bir emirle kalebent edilen Ermenilerle ya da kapatılan kiliselerle ilgili olmaktan ziyade, onlarla aynı kiliselerde görev yapan 24 adet başka rahibin, şer'i mahkeme önünde ayin-i kadimlerine sadık kaldıklarını, dolayısıyla Katolikliğe geçmediklerini açıklamak ve eğer geçerlerse 4000 kuruşluk nezir[37] vereceklerini taahhüt etmek için verdikleri yeminin kaydı.[38] Bu da Ermeni Patrikhanesi'nin gözünün Ankara'daki Katolik Ermeni kiliseleri üzerinde olduğunu ve Garabet gibi rahiplerin aslında Patrikhane ve Osmanlı hükümeti tarafından yargılanma korkusu ile yaşadıklarını gösteriyor.

Fakat bu kayıttan neredeyse bir ay sonra, yani 1745 yılının Ocak ayında, Samsun'da kalebent edilmiş olan Ermeni rahipler, yine Ankara'da sakin olan ayan, eşraf ve ulema tarafından verilen bir mahzar ve Ermeni patriği Agop'un ilamı sonucunda Divan-ı Hümayun'un emri ile kalebentlikten ıtlak edilmiş yani

[35] Daha önce 1741 (1154) yılında da Ankara'da Latin mezhebine geçenlerin tedibi hakkında patrikhaneye gönderilmiş olan bir ferman mevcut. ("Haleb ve Ankara'da Latin mezhebine intisab eden Ermenilerin tedibi hakkında tekiden sadır olan emr-i ali". Dersaadet Ermeni Patrikhanesi Hazîne-i Evrâkı. Metin: 368, defter 1, s. 2 (hülaseten). Karakoç, *Külliyât-ı Kavânîn*, 1. Cilt, 43.

[36] Ankara Kadı Sicili 124, vaka 163.

[37] Vaat edilen adak ya da para cezası

[38] Öte yandan, 17. yüzyıl Kudüs'ünde Katolikliğe dönenlerin Osmanlı otoriteleri tarafından cezalandırılmaları durumunda para cezalarını Fransisken misyonerlerin ödediğine dair kayıtlar mevcut. Bkz. Tramontana, *Passages of Faith: Conversion in Palestinian Villages (17th century)*, 103.

serbest bırakılmışlardır. Yine Ankara siciline kaydedilen emre göre, bu Ermeniler tekrar ayin-i kadimden dönerler ise, nezirleri tahsis edilmek ve tekrar cezaları tertip olunmak şartıyla serbest bırakılmışlardır.[39] Bu kayıt da gösteriyor ki, verilen cezalar ve kapatılan kiliseler, kalıcı bir yok etme çabasından ziyade, cemaat içi çekişmeleri ve pazarlıkları yansıtmaktadır. Fakat bu çekişme ve pazarlıkların, 19. yüzyıla gelindiğinde uluslararası güç dengelerinin Osmanlı İmparatorluğu'nun aleyhine işlediği bir dönemde İstanbul'daki Katolik Ermeni cemaatinin tehcir ve sürgün yoluyla yok edilmesi planlarına kadar varabildiğini de unutmamak gerekir.

Ermeni Patriğinin takip eden iki ay içinde Divan-ı Hümayun'a en az iki kez daha şikâyette bulunduğunu yine Ankara siciline kaydedilen emirlerden anlıyoruz. Patriğin ilk arzuhali, Ankara'daki ahaliyle çatışma içinde olan eski Ermeni piskoposu yerine atanan yeni piskoposun, işlerin eski Ermeni ayinine uygun olarak yürütülmesi amacıyla nikâh, fesh-i nikah, boşanma ya da Ermeni papaz ve rahibelerin vefatları sonrası mallarının beytü'l-mala teslim edilmesi konularında yaptığı düzenlemelere müdahale edilmemesi yönündedir. Bu da yine bize "ayinden sapma"ların olduğunu ve Ermeni Patriği tarafından piskopos değiştirmek suretiyle buna müdahale edilmeye çalışıldığını gösteriyor. Nitekim bir ay sonra, Şubat 1745'te Ankara mütesellimine gönderilen başka bir emirde[40] bu sefer eşkıya, saibü'l-fesad[41] ve bais-i ihtilal[42] olarak nitelendirilen bir grup rahibin Ankara'ya vekil atanan piskoposu taciz ettiklerine ve daha önce gönderilmiş olan Katolik rahiplerin Samsun kalesinden salıverilme ve eğer ayinlerinden tekrar dönerlerse nezir verileceğine dair ferman-ı alişanda tekrarlanan nizama uymadıklarına dair Ermeni Patriği tarafından tekrar bir arzuhal verilmiş olduğunu görüyoruz. Bu sefer sicile kaydedilen emrin tonu çok daha sert ve buyurgan olmasına rağmen,yine de sadece bir uyarı niteliğindedir. Emir, kendi maiyetlerini de nezirlerini geri almak üzere arzuhal etmeye kışkırtan bu "müfsid" ve "eşkıya"nın gerekirse mahkûm edilmesi, eğer vekil rahibi taciz ve rencideye devam ederlerse nezirlerinin tahsil olunacağına dair tembihte bulunulması ve nizamlarına aykırı davranmaya devam ederlerse Dersaadet'e bildirilmeleri konusunda Ankara mütesellimini uyarmaktadır.[43] Ayrıca, bu emrin sicil kaydının başında da, özet niteliğinde 'Katoliklerin nizamına dair sadır olan emr-i alişan suretidir" yazılıdır. Başlık aslında çelişkili bir biçimde Katolikleşmiş Ermenilerin varlığını kabul eder niteliktedir.

[39] Ankara Kadı Sicili 124, vaka 175.
[40] Ankara Kadı Sicili 124, vaka 223.
[41] Fesat yayıcı, fesatçı.
[42] İhtilale sebep olan, ihtilal kışkırtan.
[43] Ayrıca, yine Karakoç'un aktardığı bir emr-i ali 1722'den 1741'e kadar bu konuda gönderilmiş emirlere uyulmasından bahsediyor. "Latin propagandasına karşı müttehez ted'abîr-i mânia ve zecri mutazammın1135'den 1154 tarihine kadarı sadır olan evâmir-i âlîye ahkâmına mugayir hareket eden Ermenilerin tedibi hakkında emr-i âlî". (Evasıt-ı Muharrem 1159). Dersaadet Ermeni patrikhanesi hazine-i evrakı. Metin: 367, defter 1, s. 2. (hülasâten)", bkz. Karakoç, *Külliyât-ı Kavânîn*, 1. Cilt, 45.

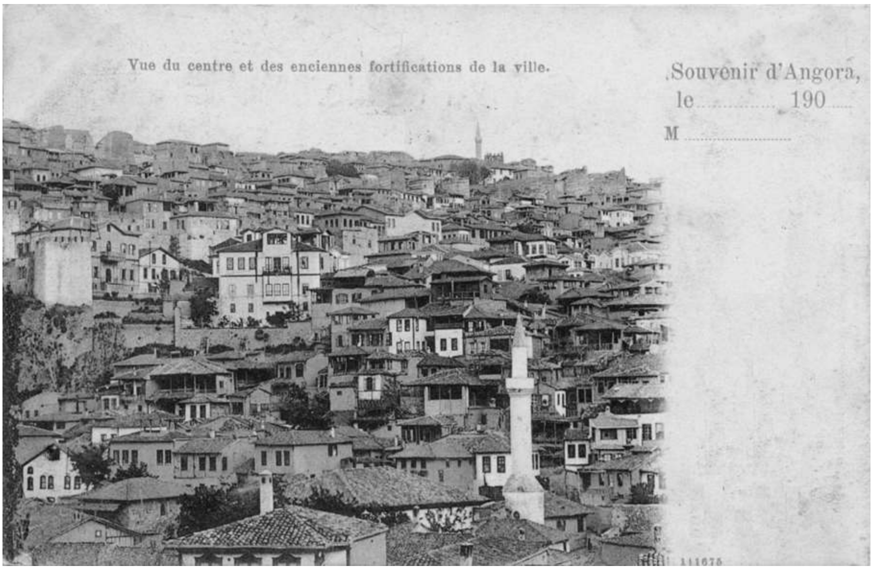

1900'lü yılların başında Hisarönü'nde Ermeni Mahallesi
[Editör: Moughamian Freres M.F.]

Bütün bu belgelerin toplamına baktığımızda 18. yüzyıl ortası itibariyle Ermeni patriğinin Katolikleşmiş Ermenileri Osmanlı idaresinin de desteğiyle daha fazla kontrol altında tutma arzusu bariz bir biçimde görülüyor. Nitekim 18. yüzyılın başlarından itibaren, Katolik Ermenilerin kendilerine ait bir kiliselerinin ve piskoposlarının olup olmayacağı Roma'daki papalık ile İstanbul Ermeni Patrikhanesi arasında bir pazarlık konusudur. Sonuç olarak da1759 yılında Athanasius Merassian adında bir Ermeni rahip, Roma tarafından İstanbul'daki Katolik Ermeni rahiplerin ruhani lideri olarak görevlendirilmiştir. Her ne kadar Ermeni Patriği Hagop Nazlan, Katolik Ermenilere karşı sert tutumunu devam ettirdiyse de kendisinden sonra 1776'da patrik olan Krikor Basmaciyan (Pasmadjian) Katolik Ermenilere çok daha yumuşak davranmıştır.[44]

IV. Sonuç Yerine: Marya'nın Failliği

Bu makale, 18. yüzyıl ortasında Ankara'da Katolikliğe geçen birkaç Ermeni rahibin Osmanlı yönetimi tarafından cezalandırılmasından yola çıkarak, geniş çaplı bir mesele olan 17. ve 18. yüzyıllarda Osmanlı yönetimindeki Ermeniler'in Gregoryen mezhebinden Katolik mezhebine geçişlerinin Patrikhane ve Osmanlı yönetimi açısından yarattığı sorunları ve cemaat içi çatışmaları tarihsel bir perspektifle tartışmaya çalışmıştır. 20. yüzyıl başında 11.246 kişilik Ermeni nüfusunun %70'nin Katolik olduğu Ankara'nın[45] 18. yüzyıl ortasında mezhep değiş-

[44] Frazee, *Catholics and Sultans: the Church and the Ottoman Empire, 1453-1923*, 182-84.
[45] Kévorkian, "Giriş: Ankara'daki Ermeni Mevcudiyeti Üzerine Birkaç Tarihsel Not," 5.

tirme çatışmalarının en yoğun yaşandığı Osmanlı şehirlerinden biri olması sebebiyle İstanbul'daki Ermeni Patrikhanesi ve Divan-ı Hümayun tarafından yakından takip ediliyor olması, Garabet ve kendisi gibi Katolik olmuş diğer rahiplerin Osmanlı adli kayıtlarında görünür olmasını sağlayan önemli sebeplerdendir.

Ancak bu makaleye başlangıç noktası teşkil etmiş olan Marya'nın Divan-ı Hümayun'a vermiş olduğu arzuhal sadece mezhepsel çatışmalara ya da Osmanlı idarecilerinin mezhep çatışmasını cemaatin içişlerine karışmayı fırsat bilmesi gerçeğine indirgenemez. Her ne kadar resmî belgelerde hak ettiği oranda yer almamış olsa da Marya'nın şikâyetinin ilk ve en önemli sebebi Garabet'in kendisinin ırzına kast etmiş olması ve darp ederek ablasının da ölümüne sebep olmuş olması idi. Erken-modern Osmanlı cezalandırma sisteminde ve kadı sicili kayıtlarında suç ile ceza arasındaki ilişki çoğunlukla açıklanmadığı için, Garabet'e verilen kalebentlik cezasında taciz ve adam öldürme suçlarının ne kadar etkili olduğunu tam olarak bilemiyoruz. Patrikhanedeki sorgulamanın gidişatından anladığımız kadarıyla, Ermeni cemaati de taciz ve öldürme olaylarından ziyade Garabet'in Katolik olması ve onun gibi dönmüş rahiplerin yanlarındaki rahibeleri de mezhep değiştirmeye zorlamasına odaklanmış durumdadır. Sorun edilen zorlama tacizden çok din değiştirmeye zorlama gibi görünüyor. Hatta, daha önce de belirttiğimiz gibi Marya bir yıl kadar uzun bir müddet İstanbul'daki Katoliklerin yanında kaldıktan sonra Divan-ı Hümayun'a şikâyette bulunduğu için, Patrikhane tarafından yapılan teftişlerden birine denk gelip kendisini kurtarmak için şikâyetçi olmuş da olabilir.

Sebebi her ne olursa olsun Marya'nın Divan-ı Hümayun'a arzuhal etmesi ve bu arzuhalinde tacizden ve öldürme olayından bahsetmesi göz ardı edilemeyecek bir önem taşıyor. Öncelikle, arkasında kendisini destekleyenler olsa dahi, bir kadının, hele de gayrimüslim bir kadının, Divan-ı Hümayun'a arzuhalde bulunması istisnai olmamakla birlikte pek bilinmeyen ya da dikkat edilmeyen bir olgu. Müslüman ve gayrimüslim kadınların kadı mahkemelerine başvuruları ve başvurma sebepleri araştırmacılar tarafından daha fazla incelenmiş olmakla birlikte, Divan-ı Hümayun'a arzuhal edenler ve bu arzuhal edenlerin içinde kadınların oranı çok fazla incelenmiş bir konu değil. Fakat az sayıda da olsa bu alanda yapılmış olan araştırmalar bize kadınların Divan'a bizzat arzuhal etmek ya da aracılarla arzuhal göndermek konusunda da aktif olduğunu gösteriyor.[46] Bunda, kadınların temsili ve hakları konusunda kadı mahkemelerinin şer'i kurallara çok daha fazla bağlı olmasına rağmen, Divan-ı Hümayun'a arzuhal etme bürokrasisisin tam olarak şer'i kurallarla işlemiyor olmasının da payı büyüktür. Nitekim, Marya hukuki sürecin başında kadı mahkemesine bir vekil aracılığıyla başvurmuşken, Divan-ı Hümayun'a kendisi arzuhal etmiştir. Divan-ı Hümayun'a baş-

[46] Tuğ, *Politics of Honor in Ottoman Anatolia: Sexual Violence and Socio-Legal Surveillance in the Eighteenth Century*; Suraiya Faroqhi, *Stories of Ottoman Men and Women: Establishing Status, Establishing Control* (İstanbul: Eren, 2002); Fariba Zarinebaf-Shahr, "Women, Law and Imperial Justice in Ottoman Istanbul in the Late Seventeenth Century," *Women, the Family, and Divorce Laws in Islamic History,* der. Amira ElAzhary Sonbol (Syracuse, N.Y.: Syracuse University Press, 1996).

vurmak özellikle de gayrimüslim bir kadın için kadı mahkemesine başvurmaktan çok daha kolay ve avantajlı olabilmektedir.

Ayrıca, Marya kadı mahkemesine yaptığı başvuruda sadece Garabet'in zimmetinde kalan mallarını isterken, Divan-ı Hümayun'a sunduğu arzuhalinde Garabet'in kendisini taciz ettiğini ve ablasını öldürecek derecede darp ettiğini söylemiştir. Marya'nın kendisi ya da kendisini yönlendirenler, bu iddianın Garabet'in cezasını artıracağını, dolayısıyla mezhep değiştirme, taciz ve adam öldürme suçlarının arzuhalde bir araya getirilmesinin Garabet'in kalebentlik süresini artıracağını düşünmüş olabilirler. Her ne sebeple olursa olsun, Marya'nın arzuhalinde tacizden bahsedebilmesi ve yazılan emir özetinde bu suçun da vurgulanması, Marya'nın şikâyetini salt bir mezhep değiştirme hikâyesine indirgemek istemediğinin ve bu konuda da belli ölçüde başarılı olduğunun bir göstergesidir.

Son söz olarak, cinsel şiddetin neden başka şiddet türlerinin bir sembolü olduğu ya da sadece bir sembol olup olmadığını tarihçi olarak düşünmemiz gerekiyor. Şiddetin çeşitlerinin birbirini beslediği yönünde çok çeşitli araştırmalar olsa da mezhep değiştirme ve cinsel şiddet arasındaki ilişki çok fazla irdelenmiş değil. Bu konudaki nadir monografilerden biri olan David Nirenberg'in Ortaçağ İberyası'ndaki din ve mezhep değiştirmeler üzerine 1996'da yayınlanmış olan çalışması *Communities of Violence*[47] bize bu konuda önemli ipuçları veriyor. Dinler arasındaki sınırların ihlali ile cinsel sınır aşımı arasındaki paralelliklere işaret eden bu çalışma, cinselliğin hem çeşitli çatışmaların ifade bulduğu birincil araçlardan biri, hem de sınır ihlalinin önemli bir sembolü olduğunu tarihsel örneklerle gözler önüne seriyor. Marya'nın hikâyesinde, cemaatin ve devletin görmezden gelmeye çalıştığının da bu paralellik olabileceğini göz önünde tutmamız gerekmektedir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri:

Ankara Kadı Sicili, defter no: 124

Araştırma ve İnceleme Eserler:

Beydilli, Kemal. *II. Mahmut Devrinde Katolik Ermeni Cemaati ve Kilisesinin Tanınması (1830).* Cambridge, Massachusetts: The Department of Near Eastern Languages and Civilizations, Harvard University, 1995.

Dadyan, Saro. *Osmanlı'da Ermeni Aristokrasisi.* İstanbul: Everest Yayınları, 2011.

Erim, Neşe. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kalebendlik Cezası ve Suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme." *Osmanlı Araştırmaları*, no. 4 (1984): 79-88.

Farès, Bichr. "'Ird." *Encyclopaedia of Islam, Second Edition*, der. P. Bearman, Th. Bianquis, C. E. Bosworth, E. van Donzel ve W. P. Heinrichs. Brill Online, 2008.

[47] David Nirenberg, *Communities of Violence: Persecution of Minorities in the Middle Ages* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1996). Ayrıca bkz, David Nirenberg, "Conversion, Sex, and Segregation: Jews and Christians in Medieval Spain," *The American Historical Review* 107, no. 4 (Oct 2002 2002).

Faroqhi, Suraiya. *The Ottoman Empire and the World around It.* London; New York: I. B. Tauris, 2004.

-----. *Stories of Ottoman Men and Women: Establishing Status, Establishing Control.* İstanbul: Eren, 2002.

Frazee, Charles A. *Catholics and Sultans: The Church and the Ottoman Empire, 1453-1923.* London; New York: Cambridge University Press, 1983.

Ghobrial, John-Paul A. "The Secret Life of Elias of Babylon and the Uses of Global Microhistory ". *Past and Present* 222 (February 2014): 51-93.

Ginio, Eyal. "The Administration of Criminal Justice in Ottoman Selanik (Salonica) During the Eighteenth Century." *Turcica* 31 (1999): 185-209.

-----. "Coping with the State's Agents "from Below": Petitions, Legal Appeal, and the Sultan's Justice in Ottoman Legal Practice." *Popular Protest and Political Participation in the Ottoman Empire: Studies in Honor of Suraiya Faroqhi*, der. Eleni Gara, M. Erdem Kabadayi ve Christoph K. Neumann, 41-56. Istanbul: Istanbul Bilgi Universitesi, 2011.

Heyberger, Bernard. "Les chrétiens d'Alep (Syrie) à Travers les récits des conversions des missionnaires Carmes Déchaux (1657-1681)." *Mélanges de l'Ecole française de Rome* 100 (1988): 461-99.

-----. *Les chrétiens du Proche-Orient au temps de la réforme catholique: Syrie, Liban, Palestine, XVIIIe siècles.* Bibliothèque des écoles françaises d'Athènes et de Rome. Roma: Ecole française de Rome, 1994.

Karakoç, Sarkis. *Külliyât-ı Kavânîn.* haz. M. Âkif Aydin. 1. Cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006.

Kévorkian, Raymond H. "Giriş: Ankara'daki Ermeni Mevcudiyeti Üzerine Birkaç Tarihsel Not." *Sessizliğin Sesi - III : Ankaralı Ermeniler Konuşuyor*, haz. M. Ferda Balancar. Istanbul: Hrant Dink Vakfı Yayınları, 2013.

Meninski, Franciscus à Mesgnien. *Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae-Arabicae-Persicae (Lexicon Turcico-Arabico-Persicum).* Haz. Stanislaw Stachowski ve Mehmet Ölmez. İstanbul: Simurg 2000.

Nirenberg, David. *Communities of Violence: Persecution of Minorities in the Middle Ages.* Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1996.

-----. "Conversion, Sex, and Segregation: Jews and Christians in Medieval Spain." *The American Historical Review* 107, no. 4 (Oct 2002 2002): 1065-93.

Ohanjanyan, Anna. "Gēorg Mxlayim Ōłli: An Overlooked Agent of Armenian Apostolic Confession-Building in Ottoman Constantinople." *Entangled Confessionalizations? Dialogic Perspectives on Politics of Piety and Community Building in the Ottoman Empire, 15th-18th Centuries*, der. Tijana Krstic ve Derin Terzioglu. New Jersey: Gorgias Press, yayım aşamasında.

Santus, Cesare. "Şeyhülislam Feyzullah Efendi and the Armenian Patriarch Awetik: A Case of Entangled Confessional Disciplining?" *Entangled Confessionalizations? Dialogic Perspectives on Politics of Piety and Community Building in the Ottoman Empire, 15th-18th Centuries*, der. Tijana Krstic ve Derin Terzioglu. New Jersey: Gorgias Press, yayım aşamasında.

Tramontana, Felicita. *Passages of Faith: Conversion in Palestinian Villages (17th Century).* Göttinger Orientforschungen Reihe 1, Syriaca. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2014.

Tuğ, Başak. *Politics of Honor in Ottoman Anatolia: Sexual Violence and Socio-Legal Surveillance in the Eighteenth Century.* Leiden; Boston: Brill, 2017.

Zarinebaf-Shahr, Fariba. "Women, Law and Imperial Justice in Ottoman Istanbul in the Late Seventeenth Century." *Women, the Family, and Divorce Laws in Islamic History*, der. Amira ElAzhary Sonbol, 81-95. Syracuse, N.Y.: Syracuse University Press, 1996.

Öz: 18. yüzyıl ortalarında Ankara kadı siciline kaydedilmiş olan "Katoliklik mezhebine geçen Ermeni rahipler" ile ilgili bir seri belge, 17. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenilerin bir kısmının Katolik olması sürecine ışık tutmaktadır. Bu belgeler, mezhep değiştirmeye bağlı olarak meydana gelen çatışmaların Osmanlı yönetimini de dahil edecek şekilde yargı sistemine yansımasına işaret eder. İstanbul'daki Ermeni patrikhanesinin de dahliyle Ankara'da Ermeni kiliselerinde görev yapan Katolik Ermeni rahiplerin nizamı meselesi, Ermeni cemaati içinde Katolik mezhebine geçişler ve bunun cemaat içi yansımaları, mezhepler arası sınırların keskinleşmesi, Ermeni Patrikhanesi ile Osmanlı yönetimi arasında mezhep değiştirme konusunda yer yer ortaya çıkan işbirlikleri gibi konularda tarihçiye önemli ipuçları sunmaktadır. Bunun da ötesinde, kaydedilen davalardan birinin cinsel taciz yoluyla mezhep değiştirmeyi içermesi sebebiyle, toplumsal cinsiyet ile mezhep değiştirme ya da çeşitli şiddet biçimleri arasındaki bağlantıyı da gözler önüne sermektedir.

Anahtar sözcükler: Katolik Ermeniler, Osmanlı İmparatorluğu,Ermeni Patrikhanesi,18. yüzyıl, mezhep değiştirme, toplumsal cinsiyet.

Marya's Complaint: Sexual Assault or Conversion?
Catholic Armenians in Eighteenth-century Ankara

Abstract: A series of documents concerning "Armenian priests who converted to Catholicism" registered in the Ankara court records in the mid-eighteenth century shed light on the phenomenon of the conversion of Armenians under the Ottoman rule to Catholicism from the early-17th century onward. These documents show us the reflection of the sectarian conflicts on the judicial processes in which the Ottoman government has been involved. Disciplining of the Catholic Armenian priests who served in the Armenian churches in Ankara, even with the involvement of the Armenian Patriarchate in Istanbul, gives us important information on the conversion of the Ottoman Armenians to Catholicism and its reflections within their own community, demarcation of the confessional frontiers as well as the sporadic cooperation between the Ottoman government and the Armenian Patriarchate on the issues of confessional conflict. Furthermore, the article reveals the relationship between the sectarian violence and gender as one of the documents involves entanglement of sexual assault and confessional conflict.

Keywords: Catholic Armenians, Ottoman Empire, Armenian Patriarchate, 18th century, confessional conflict, conversion, gender.

1922 yılında Ankara'daki Katolik Ermeni yetimler
[Albert Kahn Arşivi]

Protestodan Protestanlığa: Ankara Aziz Yorgi Kilisesi'ndeki Esrarengiz Mektuplar

Taylan ESİN*

I. Mesele

Doğu Akdeniz'deki ilk misyonerlik faaliyeti 1816'da İyonya Adaları'nda, 1820'de Suriye ve Filistin'de başlar.[1] Kieser, Anadolu'daki faaliyetlerin başlangıcını 1830'lara tarihler. 1847'de Gregoryen Ermeni ve Rum Ortodoks cemaatlerinde bölünmeler yaşanır. İngiliz Büyükelçiliği'nin müdahalesiyle 1850 yılında kurulan Protestan Milleti, "Protestan Vekaleti" adı altında Zabtiye Nezareti'ne bağlanır; 1853'te başına bir Vekil atanır.[2]

Anadolu'daki ilk Rum Protestan Kilisesi 1867'de Bursa-Demirtaş'ta kurulur. Amerikan Misyoner Örgütü ABCFM 1860-90 arasında Anadolu'da yirmi bir farklı yerde Protestan cemaati örgütler. Bunlar, ilki Ünye'de olmak üzere Pon-

* Araştırmacı / ORCID: 0000-0003-0448-7955 / mehmettaylanesin@yahoo.com
Geliş tarihi: 12 Temmuz 2020 / Kabul tarihi: 17 Eylül 2020.

[1] Sotirios Angelos I. Boukis, "İ Hirisi tis Paterikis Paradosis stus protus Elines Evangelikus ke i Simasya tis yia ton Sinhrono İkumeniko Provlimatizmo" ("Patriklik Geleneği'nin İlk Yunan Protestanlarında Ele Alınışı ve Bunun Çağdaş Ekümenik Anlayış Açısından Önemi") (doktora tezi, Selanik Aristo Üni., 2019); Konstantia Kiskira, "Protestantes Ierapostoloi stin Kath'imas Anatoli, 1819-1914: H Drasi tis American Board" (Bizim Doğu'daki Protestan Misyonerleri: American Board'un Etkinliği), *Deltio Kentrou Mikrasiatikon Spoudon* 12 (1997-98): 97-118; Elçin Macar, "Karadeniz'deki Protestan Rumlar ve Yunanistan'a Göçleri", Osman Köse (ed.), *Geçmişten Günümüze Göç*, Samsun: Canik Bld., 2017, 627-33.

[2] Hans-Lukas Kieser, *Iskalanmış Barış: Doğu Vilayetleri'nde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938* (İstanbul: İletişim, 2005), 67, 121-2. Başka bir kaynakta 1847'e tarihlenir (Ussama Makdisi, *Artillery of Heaven: American Missionaries and the Failed Conversion of the Middle East* (Ithaca, Cornell Uni. Press, 2007), 184).

tos, Batı Anadolu, Kapadokya ve Adana'dadır.[3] Ne bu listede ne de ABCFM'nin okul açtığı yöreler arasında Ankara Sancağı'nın adı yoktur. Ankara Vilayeti'ndeki tek ABCFM okulu Çorum'da 1882'de kurulur.[4] 1906'da İstanos, Sungurlu ve Yozgat'a gitmek için izin isteyen ABCFM Kayseri Misyonu'nun amacı "Ermeni köylerinde Ermeni Protestanlarına vaaz ve nasihat" etmektir.[5] Anadolu'da 1895'te 127 Ermeni Protestan kilisesinin yanısıra sadece 17 Rum Protestan kilisesi vardır.[6] Misyoner okullarının çoğu öğrencisi[7] ile 1891 ve 1913'te Ankara'daki Protestan pastörü Ermenidir.[8] Bu eğilimin muhtemel nedeni ABCFM'nin 1843-44'te Yunanistan'daki çalışmalarında vardığı sonuçların da etkisiyle Anadolu'da Rumlara yönelik faaliyetinden vazgeçmeye ve Ermenilere odaklanmaya karar vermesidir.[9] Bu veriler ışığında, Ankara merkezinde bir Rum Protestan cemaati olma ihtimali düşer.

Amerikan Misyoner Örgütü ABCFM'in Mührü

[3] 1883 itibariyle İzmir, Manisa, Bandırma, Ordu, Amasya/Samsun, İstanbul ve Akhisar. Macar, listeye eklemeler yapar.

[4] Çorum'daki okulun hangi cemaati hedeflediği açık değildir (Kiskira, "Protestantes", Çizelge 8); Emrah Şahin, *Faithful Encounters: Authorities and American Missionaries in the Ottoman Empire* (Montreal: McGill-Queen's Uni. Press, 2018), 24. Bir kaynakta Yozgat Erkek Okulu'ndan söz edilir (Ayşe Aksu, "Amerikalı Misyonerlerin Osmanlı Anadolu'sundaki Eğitim Faaliyetleri (1820-1900)" (doktora tezi, Marmara Üni., 2010)).

[5] BOA.DH.TMIK.M (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezâreti Tesrî-i Muamelât ve Islahat Komisyonu) 231/3, 2.10.1906.

[6] Kiskira, "Protestantes".

[7] 1887'de Merzifon Anadolu Koleji'ndeki 130 öğrencinin 27'si Rum, kalanın çoğu Ermeni, 1892'de 123 öğrencinin 23'ü Rum, 94'ü Ermenidir (Aksu, "Amerikalı, 373). İzmir'deki misyon anaokulu, kuruluşunda çoğunlukla Ermeni, 1895'ten itibaren Rum öğrencileri kabul eder (Cenk Demir, "Amerikan Board'un İzmir'deki Faaliyetleri" (doktora tezi, Erciyes Üni., 2014), 161).

[8] *Annuaire Oriental* (İstanbul: Cervati Kardeşler, 1881), 854 ve (İstanbul: The Annuaire Oriental Ltd. 1913), 1417.

[9] Mehmet Ali Doğan, "ABCFM and 'Nominal Christians': Elias Riggs (1810-1901) and American Missionary Activities in the Ottoman Empire" (doktora tezi, Uni. of Utah, 2013), 70-2, 105-6, 117.

Buna karşın Ankara merkezde 1916'da "Rum Protestan" olarak anılan bir mahalle bulunur.[10] Ayrıca 1860'lara ait bazı belgelerde, İstanbul'da yerleşik Rum Protestan Vekili, Aziz Georgios (Yorgi) Kilisesi'nde gelişen bir olayın taraflarından birini kendi cemaatinin üyesi olarak tanımlar.

Ankara merkezinde bir Rum Protestan cemaati var mıydı? Varsa hangi koşullarda ve ne şekilde ortaya çıkmıştı? Aşağıda Aziz Yorgi Olayı'ndan yola çıkarak bu soruya cevap arayacağız.

II. Mazbata

15.1.1864'te Ankara'daki Rum Ortodoks Cemaati'nin elliye yakın üyesinin imzasıyla bir mazbata düzenlenir. Adlarından anlaşıldığı kadarıyla, bunlar cemaatin ileri gelenleridir. Mazbata, "kulları Rum milleti ahalisinden bulunduğumuz... [ve] cenab-ı mülûkâne ile müdavim ve meşgul olduğumuz halde milletimiz ahalisinden Uğurluoğlu Abraham nam şahıs kendi haliyle meşgul olmayıp..." ifadesiyle başlayan bir şikâyet dilekçesidir. Uğurluoğlu'nun adı bazı belgelerde Abram veya Abrahamaki diye de geçer.[11]

Uğurluoğlu, kendi haliyle veya padişah hazretleriyle değilse neyle meşguldur? Dilekçe ahlakî bir eleştiriyle başlar: Abraham, yaratılışına sabitlenmiş ("hilkat-i zatiyesinde merkuz") kötülük ("ifsad ve desise") ile daima herkese saldırmaya ve zarar vermeye alışık biridir. Özellikle türlü sahtekârlık ve yalana şahitlik yaptığı ve yaptırdığı, "herkese suikast ederek" korkutmak gibi türlü "uygunsuzluk"lar yapmaya cesaret ettiği herkesçe "malum ve mütavatir"dir [=duyulmuştur]. Bu tür "fenalıklarda" bulunmaması için kendisine nasihat edilmişse de, uygunsuzlukları günden güne artmıştır.

Mazbatadaki iddiaya göre Uğurluoğlu, halkı "tahrik, ifsad ve sevk etmek" amacıyla kiliseye[12] bir dizi mesaj bırakır veya mektuplardan birindeki ifadeye göre ("milletimiz ahalileri tarafından") bıraktırır. Kiliseye bırakılan ilk mektupta, cemaat işlerini yürütmek üzere genel seçimle belirlenen temsilcilerin yerine başka isimlerin geçmesi istenir. Metropolit, duruma ikinci mektuptan sonra müdahil olur ve mektupları bırakanların kendisiyle görüşmesini, cemaat reislerinin "uygunsuzluğu" varsa gereğini yapacağını ilân eder. Ama kimse olayı üstlenmediği gibi, aksine üç yüzden fazla cemaat üyesi reislerinden "hoşnut ve razı" olduklarına dair bir senet imzalar.

[10] Kurd Mahallesi'nde 1916 Yangını'ndan önce, İttihat ve Terakki Kulubü, bir karakol, bir hastahane, iki okul ve iki kilise vardır (BOA.DH.İ.UM (Dahiliye Nezareti İdâre-i Umumiye) 32/25, Eylül 1916). Mahallede 19. yüzyılın ortasında Katolik ve Ermeniler yaşar (BOA.ML.VRD.TMT.d (Temettuât Defterleri) 140, 204, 16979).

[11] Osmanlı diplomatikası Hıristiyan, Yahudi ve Müslümanlara ortak isimleri nüanslarla ayırır: İbrahim "he", Abraham "ha" ile yazılırken, Yahudi İshak Müslüman İshak'tan "sad"ve "sin" harfleriyle ayrılır.

[12] Aziz Nikolaos Kilisesi'nin, Metropolit Jannikos zamanında (1860) yandığı ve Gerannikos zamanında (1877) tamir edildiği verisinden hareketle, söz konusu kilise Atpazarı'ndaki Aziz Georgios olmalıdır (Avram Galanti, *Ankara Tarihi I-II (*Ankara: Çağlar, 2005), 244).

Ardından kiliseye üçüncü bir mesaj bırakılır. Bu bir talep ifadesinden çok bir şantaj mektubudur. Mazbataya göre bu son mektupta istenenlerin yerine getirilmesi için verilen müddet dolduğunda, "millette[n] bir tane kalıncaya kadar kan döküleceği" tehdidi yer alır; yanısıra "çok fena tabirat ve ifsad-âmizane [=fesatlı] sözler" sarf edilir. Bunun üzerine yapılan tahkikat sonucunda mektupların Abraham tarafından yazıldığı ve olayda başka kimsenin bilgi ve dahli olmadığı ortaya çıkar. Bu tekil suçlamaya karşın, tahrik ve fesat "Hüda göstermesin, ahire sirayet etme ve milletimizce bir fesat-ı azim ve ihtilale" yol açma "derecesine gelmiş olduğundan", Abraham tutuklanır. "Bundan böyle ıslahı"nın mümkün olmadığı sonucuna varılarak, cemaat "fukarasını büyük bir mesuliyetten bütün bütün kurtarmak" için Abraham'ın sürülmesi istenir. Kısmen belgelerin yetersizliği nedeniyle arka planı aydınlık olmayan bu kararı yorumlamak için mektup metinlerine yakından bakalım.

III. Mektuplar

Eldeki metinlerin gerçek mektuplara mı yoksa çoğaltılmış suretlere mi ait olduğu açık değildir: İleride görüleceği üzere şikâyet Meclis-i Vâlâ'ya iletildiğinde, Meclis'in nihai karar için asıllarını görmek istemesi, İstanbul'a ilk gönderilenlerin suretleri olduğunu düşündürür. Nitekim mektup içerikleri şikâyet mazbatasından farklı ayrıntılar içerir.

Üslup ve imla açısından bakıldığında metinler konuşma diliyle yazılmıştır (bu açıdan filologlar için önemli bir kaynak olabilir), yazım hataları içerir. Cümlelerin beklenmedik yerlerde kesilmesi, acele ile yazıldığı izlenimini verir. Bazı sözcükler tahminen okunabilir; okunaksızlar çok sayıdadır.

Birinci mektup, Rum Ortodoks cemaatinin ileri gelenlerine ("izzetli (?) çorbacılar") hitaben yazılmıştır. Yönetimlerinin tatminkâr olmadığı eleştirisiyle başlar. Çorbacıların başlarına buyruk hareket etmemeleri ve mektubu yazanları (ifade çoğuldur; üçüncü mektupta on yedi kişilik bir gruptan söz edilir) "esnaf" oldukları için hafife almamaları uyarılarıyla sürer. Bir zamanlar kendilerinin de çorbacı ("sizlerin içinizdeki... eski adam olarak") ve/ya da henüz Ortodoks oldukları imasını taşır.

Mektubu yazanlar, çorbacıların bir kısmına "makbul ve muteber" sayarak itaat eder. Ancak yöneticiler arasında görmek istemedikleri de vardır. Âdil ("şeriat bilen") yönetici sayısının cemaat yönetiminde ("Sinodos")[13] çoğalması, "milletimizin doğru şan şöhreti"ni artıracaktır. Adalet, mektubu yazanlar açısından, çorbacıların "hem şeriatı hem nizamı hem de milletin halini tanıma"ları, hatır ve ayrım gözetmeyerek yönetmeleridir. Böyle bir yönetim şekli olursa, vergi yükü de âdilane bölüşülecektir. Ardından bir de tehdit gelir: İstenmeyen çorbacılar bir hafta içinde istifa etmezlerse, mektubu yazanlar aralarından birini "vekil" ederek

[13] Sinod veya konsil kilisenin yönetim, pratik ve öğreti konusunda karar vermek üzere toplanan organıdır. Modern dönem kiliselerinin yönetim birimlerine gönderme yapar. Mektupta kastedilen muteberan ve ruhbanın katıldığı cemaat yönetimi olmalıdır.

"icra-ı fesat" edeceklerini, içlerinden "bir tane[si] kalıncaya kadar, doğruluğu icra edinceye kadar" bu uğurda çalışacaklarını dile getirir. İstenmeyen çorbacıların istifasından sonra belli ki mektubu yazanlar yönetime talip olacaktır ("siz azl olun ki biraz da biz yürüyelim").

İkinci mektup, anlaşılan ilk mektup istenilen sonucu vermeyince ("anlamaya gönlünüz yok") yazılmıştır. Mektubun ana konusu, fukara, züğürt ve esnafın ne halde olduğudur. Mektupta dinî anıştırmalar da kullanılır: Yaratan yarattıklarını eşit şekilde gözetirken cemaat yönetiminde zengin ve hatırlıların sözü geçmekte, esnaf ve fukara çokça "tekdir ve def-i mahbus ile örsele"nmekte ve "inciti"lmektedir. "Mücerred [= çıplak] fukara"nın durumu, geçim ("vergice"), adalet ("şeriat"), mezhep, ırz (yazılışı farklı), onur ve din açısından dikkate alınmalıdır.

Yazarların cemaat ileri gelenlerinden talebi, yazdıkları mesajların kilisede okunması, cemaatin bilgilendirilmesidir. İddia edilen ise, daha önce kilisede kendi mektuplarının değil, yerine cemaatin ileri gelenlerinin icat ettiği metinlerin okunduğudur. Bu sahtecilikle hedeflenen cemaati "vesveye"ye düşürmektir. Kendi yazdıkları, hakikî mektuplar, kilisede okunursa fukaraya faydası olacak, okunmayacak olursa "çok kepazelik olacak"tır.

Anlaşılan tenbih ve tehditler işe yaramaz ki, bir üçüncü mektup çıkagelir. Üçüncü mektuptaki ilk talep, cemaat ileri gelenlerinden üçünün, Karasuloğlu (Karasuloğlu ile kastın Hacı Simon olduğu ve muarrızların asıl hedefi olduğu mektubun sonunda anlaşılır), Yuvalaki ve İsakoğlu'nun "iyice" düşünmesi ("mülahaza") ve Sinodos'dan çekilmesidir. Yerlerine esnaf ve fukara tarafından aday gösterilenler geçmelidir. Yazarların cemaat yönetiminde görmek istediği isimlerden biri de Uğurluoğlu Abrahamaki'dir. Bu isimler Sinodos'a seçildikten sonra denetlenecek ve kendilerine nasıl yönetmeleri gerektiğini bildiren bir ilkeler manzumesi ("kanunname", "tenbih kağıdı") verilecektir.

Böylece "âlem-i Hıristiyanlık" hoşnut olacak ve esaretten kurtulacak; yönetim de "selâmet bulacak"tır. Buna karşın, istenmeyen isimler Sinodos'da oturmayı sürdürürse "bu kadar adamı vebalde" bırakacaktır. Metropolit isteneni yapmazsa Patrik'e şikayet edilecek; üçüncü mektup da kilisede okunmazsa, gereğini cemaat yapacaktır ("millete ihaledir"). Mektupta öngörüler de vardır: Üçüncü mektuptan sonra, her ne kadar yaptıkları meşru olsa da ("hakkımız ile hakkımız için çabalayıb bağır"mak), muhtemel ki yazanların ortaya çıkmaları istenecek; çıkmamaları halinde birileri karalamaya uğrayacaktır.

Mektuplar ne anlatır? Şekil açısından bakıldığında, mektupların isimsiz olması ve gizlice bırakılması yönetimle ilgili konuların cemaat içinde açıkça konuşulamadığına işaret eder. İçeriklerinin hakiki olduğu varsayılırsa, dinî göndermeler taşısa da ("âlem-i Hıristiyanlık"), mektuplar esas olarak dünyevî konularla ilgilenir, en çok da Rum cemaatinin katmanlı yapısı üzerinde durur. İmtiyazlı bir topluluktan (çorbacılar), madun bir topluluk (on yedi kişi, esnaf, fukara, züğürt, vs.) için, adalet, eşitlik vs. ilkeler adına yapılmış taleplerdir. Vurguladıkları unsurların (geçim, adalet, mezhep, ırz, onur ve din) kapsamı düşünüldüğünde, mektuplar toplumsal birer manifesto olarak tanımlanabilir.

IV. Sorgu ve Mahkumiyet

15.1.1864 tarihli mazbata Abraham'a yönelik bir suçlamadır. Altında, yukarıda değinildiği üzere, elliye yakın muteberanın imzası ve Metropolit'in notu bulunur. Mazbatadaki suçlamaları dile getiren tabirler, aşağıda görüleceği üzere, dışlama talepnamelerinin sözcük dağarcığına uygun seçilmiştir. Uğurluoğlu "kendi haliyle meşgul" olmayan, "ifsad ve desise ile... cümleyi ızrar ve taciz"e alışık, "envaı tezvirat ve yalan şehadet" eden ve ettiren, "herkese suikast ederek" korkutan biridir. Cüret ettiği bu türden kötülüklerde bulunmaması kendisine "tenbih" olunmuşsa da nasihat kabul etmemiştir.

Mazbatada tarif edilenleri, Metropolit de teyid eder ("kendi haliyle meşgul olmayıp şunu bunu ızrar ve milleti fena halde ifsad") ve ilave bir bilgi de verir: Uğurluoğlu'ndan Ankara'yı terk etmesi istenmişse de kabul etmemiştir. Metropolit'in talebi, hukuka uygun olarak "tedib ve def"idir (cezalandırma ve sürgün).

27.1.1864'te on cemaat üyesinin huzurunda Abraham sorgulanır. Sorgucuların elinde kanıt bir yana belli ki ipucu bile yoktur (tutanak için bkz. Ek). Muhtemel amaç suç isnadı, beklenti ise, tanımı ve anlamı olmayan sorulardan herhangi birine verdiği cevapta Abraham'ın açık vermesidir. Ancak Abraham oyuna gelmez ve konuyla hiçbir ilgisinin olmadığını ısrarla yineler.

29.1.1864 tarihli fezleke, muhtemelen (mühürlerden okunduğu kadarıyla dördü Müslüman beş üye ve Müslüman bir reisten oluşan) bir Osmanlı mahkemesi tarafından verilen kararı içerir.

Fezlekeye göre, Metropolit Abraham'ın cemaat reisleriyle yüzleşmesini ister. Tarihler durumu karmaşıklaştırır: Fezleke tarihinde sorgu zaten yapılmıştır. Bu ayrıntı gözardı edilirse, çıkarılan irade ile şikayetçi ve şikayetli taraflar yüzleştirilir; daha doğrusu Abraham reislerce sorgulanır. Abraham sorguda mektupları bıraktığını inkar etmişse de reisler yazının zanlıya ait olduğunu "kendisine ifade ve ikrar ettirme derecesinde beyan etmişler", "dinsiz ve edebsiz makulesi"nden olduğuna toptan şehadet etmişlerdir. Her ne kadar "eser-i fiilesi" ortaya çıkmamışsa da zanlının şimdiye kadar bir takım "tezvirat [=sahtekârlık] ve tahrikat" duyulmuş olduğundan, inkarı "şayan-ı iltifat" sayılmaz.

Abraham'ın cezalandırılma gerekçesi birden fazladır: İlki alışkanlıklarıdır: Kendisi zaten "müfsid ve say-i bilfesad" (=fesatlıkla uğraşan) ve türlü desise ile herkese zarar veren biri olması, şimdiye kadar edilen nasihata rağmen uslanmamasıdır. İkincisi yaptıklarıdır: Abraham kiliseye farklı zamanlarda mektup bırakarak milleti tahrike çalışmış; millet reisleri hakkında "bir takım sui-tabirler yazarak namuslarına" saldırmıştır. Üçüncüsü yapacaklarıdır: İleride "muhataralı bir fesad etmesi ağleb-i memul"dur (tehlikeli bir kötülük yapması kuvvetle muhtemeldir). Bütün bu nedenlerle, zanlı Ceza Kanunu'nun 66. Maddesi'nce cezalandırılmak istenir: Bu tuhaf maddeye göre, halka açık yerlerde "nutuk okuyarak, yafta yapıştırarak veya varaka neşriyle" halkı tahrik edenler bu fiillerin faili

("mürtekibi") gibi cezalandırılır; tahrikin "eser-i fiilesi" görünürde yoksa "nefy-i ebede" (= dönüşsüz sürgüne) mahkum edilir.[14]

Altında Metropolit'in 31.1.1864 tarihli notu bulunan belgede ise, üç mektubun sureti ve mektuplardaki el yazısının Abraham'ın olduğuna şahitlik eden yirmi beş cemaat üyesinin imzası bulunur. Metropolit bu belgeyi anlaşılan Abraham'ın 66. maddeden ceza alması için düzenler ve mahkemeye gönderir. Aslında 15 Ocak tarihli mazbatada hüküm zaten peşinen verilmiş, suçlu bulunmuştur. Sonraki işlemler belli ki meşruiyet kılıfı içindir.

Ocak ayında hapse konulan Abraham anlaşılan burada birkaç ay yattıktan sonra beş sene süreyle kürek cezasına çarptırılır. Sinop Tersanesi'ne muhtemelen Eylül ayındaki nakli sırasında firar ederek İstanbul'a gelir ve Protestan Vekili İstefan Efendi'ye başvurur. Anlaşılan İstefan Abraham'ın mağduriyetini dile getiren bir arzuhal yazar. Bu arzuhal Abraham'ın hareketlerinin usulünce olduğunu, buna karşın "azv" [=isnat] ve "iftira"ya uğradığını iddia eder. Olay Meclis-i Vâlâ'ya intikal eder.[15] İşin aslı Ankara Vilayeti'ne sorulur. Ankara Vilayet Meclisi, 2.11.1864'te verdiği cevapta, hakkında hazırlanmış mazbataya göre Abraham'ın "gayet edebsiz ve muzır bir adam" olduğu ve suçunun el yazısıyla yazılmış üç mektupla kanıtlandığını iddia eder. Bunun üzerine Meclis-i Vâlâ mektupların asıllarını ister. Elimizdeki mektuplar muhtemelen asılları değildir.

Protestan Vekili İstefan'ın mührünü taşıyan 21.1.1865 tarihli takrir, Abraham'ın (adı empati eki alarak Abrahamaki'ye dönüşmüştür) öyküsünü farklı bir açıdan anlatır. Vekil Abraham'ı Protestan ve mahallî muteberan olarak tanıtır; hiçbir kötü hali ve sabıkası yoktur. Buna karşın Karasuloğlu Hacı Simon'un Abraham'a öteden beri "nefsaniyyet [= kin, düşmanlık] ve garazkarlık" beslediği bilinir. Bunun Abraham'ın Protestanlığa geçişi sonucu mu, yoksa öncesindeki kişisel bir husumet nedeniyle mi olduğu açık değildir. Metindeki "mülabese" [= benzer iki şeyin ayırt edilemeyerek birbirine karıştırılması] tabiri muhtemelen bu karmaşıklığı ifade eder. İstefan, Temmuz 1865 tarihli yazısında ise asıl nedenin mezhep değişikliği olduğunu iddia eder.

İstefan'ın iddiasına göre, Simon bir pazar ayininden sonra kiliseye bırakılan mektupların "guya" sahibini bulmak için kapıları kapattırıp tüm cemaati boş kağıda imza atmaya zorlar. Simon sonradan bu kağıdı, altına Abraham ile ilgili suçlamalarını sıralayarak bir şikayet dilekçesi ve "muhzır-ı umumi"ye çevirir ve Ankara Valisi'ne sunar. Vali Abraham'ı sekiz ay Ankara'da hapsettirdikten sonra beş seneliğine Sinop Tersanesi'ne sürer.[16] Firarı sonrası başvurduğu İstefan'a

---

[14] *Muaddel Ceza Kanunnamesi* (Dersaadet: Arakis Matbaası, 1329), 32-3.

[15] 1861 tarihli iradeyle onaylanan iç tüzüğüne göre Meclis'in Muhâkemât Dairesi, kurulması düşünülen cinayet mahkemeleri için bir çeşit istînaf mahkemesi olarak tasarlanmıştı (*TDV İslam Ansiklopedisi*, "Meclis-i-Vâlâ-yı-Ahkam-i-Adliyye" maddesi).

[16] Sürgün kararındaki tehirin nedeni açık değildir: 1864 Türkiye Protestanlığı açısından hareketli bir yıldır: ABCFM, 1864'te Ankara'ya bir görevli gönderir (Çağdaş Lara Çelebi, "Lyman Bartlett'ın Kayseri İstasyonu Raporu, 1877-1878", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları* 36 (2019): 98). 17.7.1864'te İstanbul'daki 10-15 Protestan Türk tutuklanır, ayin evleri kapatılır,

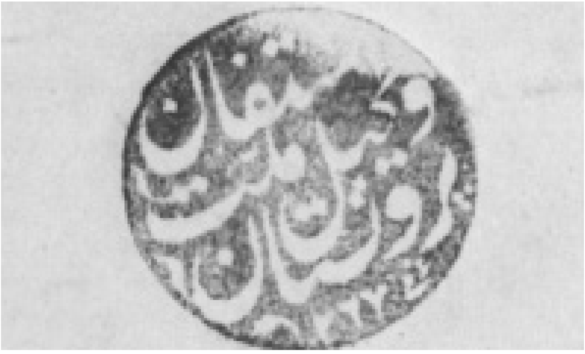

Protestan Vekili İstefan'ın Mührü

"rica ve niyaz" edince, Abraham'a kefil bulunur. Bu sırada Ankara'da bir imza kampanyası başlar. Simon'un baskılarına rağmen, Müslüman, Protestan, Ermeni, Katolik ve Rumlar muhtemelen Abraham'ın affı için imza toplar ve İstefan'a gönderir.

İstefan'a göre olayda Abraham'ın zerre kadar "cünha ve kabahati" olmadığı gibi hem kendisi hem de ailesi sefil ve şaşkın durumda kalmıştır. İstefan'ın talepleri, Abraham'ın "kuvve-i kefalet"e bağlanması ve Karasuloğlu Simon'un Meclis-i Vâlâ'da mahkeme edilmek üzere İstanbul'a getirilmesidir. Mahkemede Simon'un kusurunun ortaya çıkması, Abraham'ın affı, zarar ve ziyanının tahsili ve itibarının iadesini gerekecektir.

2.7.1865'te mahkeme henüz görülmemiştir. İstefan'ın istidası üzerine Simon'un mahkemeye çıkarılması için Ankara Valisi emir vermişse de Simon Ankara'da "taraflı" (= çevreli, nüfuzlu) olduğundan ne İstanbul'a gönderilmiş ne de emre cevap verilmiştir. Aynı şekilde çıkarılan ikinci emirname de sonuç vermemiş; Abraham'ın (yazıda bu kez Abram diye geçer) İstanbul'da kendisi ve Ankara'da çoluk çocuğu sefil ve perişan olmuştur.[17]

Bu hikâyeyi yorumlamak için, öncelikle Abraham'ın İstefan'ın himayesine ve Protestan cemaatine girişine daha geniş ölçekte bakmak gerekir.

V. Protestan Cemaatlerinin Ortaya Çıkışı

Yunanistan ve Anadolu'da, özellikle misyonerlerin okul açtığı yerlerde, en azından 1830'dan itibaren, yani kiliseler kurulmadan önce, papaz ve misyonerler vaaz vermeye başlamıştı. Boukis, kiliselerin bir kısmının misyoner faaliyeti sonucu, bazısının dış etki olmadan Protestanlaşan Rumların önayak olmasıyla,

misyoner neşriyatına el konur (Selim Deringil, *Conversion and Apostasy in the late Ottoman Empire* (Cambridge/NY: Cambridge Uni. Press, 2012), 80).

[17] BOA.MVL 674/1, 15.1.1864, 27.1.1864, 31.1.1864; MVL 695/13, 22.12.1864; MVL 705/108, 7.1.1865; MVL 710/44, 2.7.1865.

bazısının ise Ortodoks rahipler tarafından aforoz edilen Rumlar tarafından kurulduğunu yazar. Bunların aforoz edilme nedeni, İncil öğretisinin halka yayılması türünden yenilikçi/ sapkın/ bidat yollu ("νεωτερίσμος") fikirleridir. Bu üçüncü tip oluşumda, yeni fikirler çevresinde toplanan müminler ve yaptıkları toplantılar Protestan kiliselerinin kuruluşuna önayak olur.[18]

Boukis'in bu üçlü ayrıma mantıksal bir çıkarımla mı, yoksa tarihsel örnekler üzerinden mi ulaştığı açık değildir. Yine de bu ayrımı doğrulayan veriler bulunabilir: Örneğin Bursa-Söğüt'te "müddet-i ömründe" Protestan misyoneri görmediği halde "mücerred, kendi ihtiyarıyla" (kendi başına, tercihiyle) Protestan mezhebine geçen Kostanti adlı Rum bir papazdan söz edilir.[19] "Mücerred" ihtidada neşriyatın payını bilmek zordur.[20] Yine de Rum nüfusun misyonerlerin etkisinden görece uzak olması, Protestanlaşma sürecinin aracısız olma ihtimalini güçlendirir.

Uğurluoğlu'nun Protestanlaşması ise üçüncü modeli andırır. Yazışmalarda "aforoz" tabiri kullanılmasa da uygulanan yaptırım dışlama ve cezalandırmadır. Bu açıdan bakıldığında, Protestanlık ile müesses millet nizamına muhalif olma arasında bir bağlantı kurulabilir.

Bu bağlantının tarihsel dayanakları vardır: Protestanlık sadece kadim ritüele değil Osmanlı cemaat/millet sistemine karşı da farklı ve cazip bir seçenek oluşturur. Kieser'e göre, Protestan Milletbaşı'nın Patrik değil de "Vekil" sıfatını taşıması,[21] bu açıdan bir yeniliktir. Örneğin 1831'de kurulan Katolik Milleti ruhanî bir lidere (Patrik) bağlı iken, Kieser'e göre, 1856'da Hatt-ı Hümayun'un ilanından hemen sonra çıkartılan Protestan Milleti Nizamname'sinde "dinî ile sivil millet üyeliği arasında kesin bir ayrım yapılmıyordu". Protestanlık anlaşılan dernek üyeliği gibi tanımlanmıştır: Herhangi bir Protestan cemaatinden olmayanlar da millet üyesi olabilir. Vekil, bölgesel Protestan cemaatlerinin seçilmiş temsilcilerinden oluşan bir Temsilciler Meclisi tarafından seçilir. Misyon şubelerinde erkek ve kadınların birer oy hakkı olması ve kararların tartışmaya açılması, Protestanlığa, yukarıdan kurulan bir millet değil, aşağıdan gelen bir "hareket" görüntüsü verir. Kararlara katılım ve dinî aidiyeti aynı anda sağlaması, kemikleşmiş millet örgütlenmelerine karşı toplumsal örgütlenme düzeyinde bir seçenek oluşturur, sonraki millet nizamnamelerine de model olur.

Bu "taban hareketi" görüntüsünün misyonerler açısından bir de pratik anlamı vardır: Katolik misyonerlerinin aksine, Protestan misyonerleri uzun vadede yerel cemaat reisleri yetiştirmekte, kendine yeterli ve özerk cemaatler oluşturmakta ısrarlıdır. Bu cemaatler dışarıdan destek almadan kendi ayaklarının üze-

---

[18] Boukis, "Patriklik", 92.

[19] BOA.HR.MKT 317/16, 30.9.1859, İngiltere Sefiri'nin takriri.

[20] Misyoner neşriyatı için bkz. Doğan, "ABCFM", 94-101, sansürlenmesi için bkz. Şahin, "Faithful", Bölüm 5.

[21] Protestan Vekaleti şemsiyesi altında (en az) iki farklı etnik grup olduğuna göre aslında iki vekilden söz etmek gerekir. Nitekim 1888'de Ermeni Protestanların işlerini yürüten Agop'un da sıfatı Protestan Vekili'dir (BOA.ŞD 1333/42)

rinde durabilmelidir.[22] Bu zorunluluk belki de yerel kaynakların daha özenli kullanılmasını, cemaat tabanının genişletilerek daha sıkı bağlar kurulmasını, herkesin görüş ve katkısına başvurulmasını gerektiriyordu.

Öte yandan sonuçları açısından düşünüldüğünde, Protestanlık, Ortodoks Kilisesi'nin 19. yüzyıl Balkanlar'ında "ulus"lara (Yunan, Bulgar, Ulah vs. kiliseleri) bölünmesine benzer biçimde (ama onun aksi yönünde), Anadolu'da ulusların kiliselere bölünmesine meydan verir. Bu nedenle, özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında, Protestanlığı seçenler "Ermenilerle Rumların gözünde sadece birer 'âsi evlat' ve dinî ayrılıkçı değil, aynı zamanda 'ulus'a ihanet eden kişilerdi[r]".[23] Bu algı misyonerlerin örneğin Yunanistan'daki gözlemleriyle koşuttur.[24] Görülecek örnekler üzre, Protestanlar 1850'den itibaren sosyal ve ekonomik olarak dışlanırlar. Abraham'a yönelen cemaat tepkisi "ihanet" algısının bir sonucu olabilir.

Böylece hem ortaya çıkışı sırasında taraftarlarının mevcut cemaat ve millet yapısına karşı aldığı muhalif tavır, hem millet yapısındaki farklılıklar hem de sonuçlarının kadim cemaatler tarafından algılanma biçimi nedeniyle, Protestanlık yenilikçi, ayrılıkçı ve hain damgalarını taşır. Bunun sonucu olarak Protestanlar başlangıçta ezaya maruz kalır. Uğurluoğlu'nun aldığı ceza ilk olarak bu açıdan değerlendirilmelidir.

Cemaatlerin Osmanlı Devleti'nce tanınmasına ve sonrasında milletin kuruluşuna kadar geçen sürede diğer bölgeler gibi Ankara'da da Protestanlığın gelişimi, bu ceza ve yaptırımlara örnektir: Misyon raporlarına göre, Uğurluoğlu'nun infazından iki yıl önce, 1862'de Protestanlığa geçen Ankaralı bir Müslüman hapsedilir ve ağır işkencelere uğrar. O sırada Ankara'da baskı görmemek için dinî aidiyetini gizleyen başka Protestanlar da vardır. Yine o tarihlerde Protestanlığı seçen dört Katolik Ermeni'den söz edilir.[25] Uğurluoğlu o dönemde henüz Protestan olmamış olsa bile, firardan hemen sonra İstefan'a başvurduğuna göre mezheple ilgili bir fikri olsa gerektir.

Uğurluoğlu'nun sürgününden iki yıl sonra, Aralık 1866'da düzenlenen misyon raporuna göre, muhtemelen Ankara şehrinde, Katolik, Rum ve Ermeni ruhbanın muhalefetine rağmen sekiz kişiden oluşan cemaat Hükümet'çe tanındığı gibi, bir de mezar arsası tahsis edilir. Cemaat yerli bir mümin tarafından yönetilmektedir ve henüz resmî bir vaizi yoktur. Neşriyat ve İncil satışından İstanos ve Ankara'da 10 bin kuruş toplanmıştır. Cemaatin çoğu Ermeni ve Er-

---

22 Charles A. Frazee, *Catholics and Sultans: The Church and the Ottoman Empire 1453-1923* (Cambridge: Uni. Press, 2006), 264.

23 Kieser, *Iskalanmış*, 36, 121-2; Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi* (İstanbul: Klasik, 2017), 154. Nizamname için bkz. *Düstur* T1/C4, 615, 11.3.1878.

24 Yunanistan'da din ve milliyet ayrılmaz olduğundan, Ortodoks Kilisesi'ne sadık olmak Yunan milletine sadık olmaktır (Doğan, "ABCFM", 70-2).

25 "Persecution at Angora", *The Missionary Herald*, C. 58 (1862): 273.

meni Katolik kökenli olmalıdır: Ankara'da misyonerlerin tanıttığı yayın, *Avedaper* (1839-1919) adlı Ermenice gazetedir[26].

Bu "tanınma" baskıları azaltmış olmalıdır.[27] 1882'de Ankara'da kilise inşası için ödenek oluşturan, hiçbir yardım almadan vaizlerin maaşını ve diğer masrafları karşılayan 54 kişilik bir cemaat vardır.[28] Resmî bir sayıma göre 1895'te Ankara Vilayeti'nde, çoğunluğu Kayseri'de yaşadığı sanılan 2738 Protestan vardır.[29]

VI. Aforoz ve Dışlama

Uğurluoğlu'nun aldığı cezaya aforoz ve dışlama açısından bakılırsa, ilave ipuçları bulunabilir.

Ortodoks Kilisesi'nin aforozu yetkileri dahilindeki yaptırımları içeriyordu ve Patrikhane'nin kararına bağlıydı. Metropolitler de daha "hafif" olmak kaydıyla dışlayıcı önlemler alabiliyordu. Yanya-Avlonya'da, Metropolit, çocuklarını İtalyan Okulu'na gönderen aileleri kilisedeki "bazı mezhep merasiminden" mahrum bırakır.[30] Durumu rapor eden Vali, bu mahrumiyetin aforoz sayılmaması gerektiğini özellikle vurgular.

1893'te Manastır'da bağımsız bir Ulah Kilisesi kurulunca,[31] Rum Metropoliti ayrılıkçıları cezalandırmak için, Vilayet'teki Rumlara Ulahlar ile alışverişi kesmesini "tenbih" eder. Bunun üzerine Gerebine'deki Ulahlar Rum kahvehanelerine, hamurları da Rum fırınlarına alınmadığı gibi, kiraladıkları evleri de tahliye etmeleri istenir. Hükümetin müdahalesine karşı Rum esnaftan toplu eylem tehdidi gelir. Bunun üzerine Manastır Metropoliti ve Gerebine Papazı Hükümet'çe görevden alınır.[32] Ulahların dışlanmasının Patrikhane'nin kararı olup olmadığı açık değildir. Bu dışlanma doğrudan sürgün anlamına gelmezse de, aynı sonuca varacak iktisadî yaptırımlar içerir.

---

[26] İstanos'taki Protestan cemaati Ankara'dan daha kalabalıktır: Burada 40 öğrencili bir Protestan okulu vardır. Cemaat imal ettiği dokumaları ABD'de satarak geliri kilise inşasına ayırır. Buraya bir misyonerin gönderilmesi de planlanır (*The Missionary Herald.* "Letter from Mr. Greene (31.12.1866)". C. 63 (1867): 104).

[27] Aslında ilk tanınma 1847'ye tarihlenir (Doğan, "ABCFM", 115). 1869 tarihli Sadaret fermanı Protestanları güvenceye almasına rağmen fiiliyatta eza sürer. Muhtedi müslümanlar da zorluk yaşar: Protestan vaizi iken 1896'da ailesiyle beraber ihtida eden Mehmet Feyzi Efendi Ankara'dan uzaklaştırılarak Yozgat İdadisi muallimliğine atanır (BOA.BEO 1010/75734, 21.9.1897).

[28] *The Missionary Herald*, "Self-Help in Out-Stations of Cesarea", C. 79 (1883): 220-221'den aktaran Aksu, "Amerikalı", 414.

[29] BOA.DH.ŞFR (Dahiliye Şifre Kalemi) 172/51, 24.3.1895. 1891 *Şark Yıllığı*'na göre Ankara Sancağı'nda 9, Yozgat'ta 447, Kayseri'de 1564 Protestan yaşar.

[30] BOA.BEO (Babıali Evrak Odası) 3179/238357, 10.10.1907. Kilise 9. yüzyılın ortasında, "forum externum" (cemaatten çıkarma) ve "forum sacramentale" (kilise merasiminden mahrum bırakma) arasına ayrım koyar (Emine Meydan, "Hıristiyan Kilise Otoritesinde Aforoz" (doktora tezi, Uludağ Üni., 2019), 49).

[31] Açılış sonrasında gelişen olaylar için bkz. Ali Arslan, "Makedonya'da Rum-Ulah Çatışması". *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları* 0/4 (Ocak 2013): 1-25.

[32] BOA.BEO 2823/211680, 7.5.1906.

Benzer bir dışlanma, 1850'de Kayseri'de yaşanır. Düzenlenen mazbataya göre, Patrik'in "tenbih"i üzerine, Kayseri'de Protestanlığı seçen Ermenilere eski mezhepdaşları tarafından "buğz ve adüvan" (= düşmanlık) gösterilir, kefaletler geri alınır. Durumun dışlanan grup açısından yıkıcı olduğunu göstermek için, mazbatada İstanbul'da daha önce Protestanlığı seçen Ermenilerin Patrikhane'ce aforoz edilmesinden sonra da uğradıkları felâketten söz edilir. Gregoryenler Protestan esnafa boykot uygulayarak kefilleri olmaktan vazgeçince, Protestan dükkanları kapanmaya başlamıştır. Patrik'in tenbihi sürecek olursa, Kayseri Protestanlarının geçimi de zorlaşacaktır.[33] Birkaç sene içinde en azından kefalet sorunu çözülmemiş olsa gerek ki, 1859 tarihli Sadaret fermanı, Kayseri Protestanlarının Osmanlı tebaasına ait tüm haklardan, "himayet ve sıyanet"ten yararlanması gerektiğini hatırlatır: Hapse girenler diğerlerinin kefaletiyle tahliye edilebilecek; ticaret amacıyla yer değiştirmek isteyenlere izin verilecektir.[34]

Ortodoks ruhban ve cemaatin beraber hareket ettiği bir örnekte, Ordu Rumları Protestan papazının evinde ayin yapılmasına tepki gösterir. Meselenin intikal ettirildiği Meclis-i Vükelâ, ayin için "mahzursuz" diğer bir yer gösterilmesine, bu mekanın resmî muamelesi tamamlanıncaya kadar aynı hanenin ayin için kullanılmasına karar verir. Bunun üzerine Rum papaz ve muteberan başta olmak üzere cemaat, kararı protesto için kilise ve okullarını kapatıp anahtarlarını Hükümet'e teslim eder.[35]

Bazı yerlerde yürütülen baskının, Patrik veya metropolitlerin dahli veya aforozun sonucu olup olmadığı belli değildir: Akhisar'da Rumlardan "garaz ve nefsaniyyet" gören Protestanların mülkü yağma edilir.[36] 1873'te Kayseri'de Protestan Kilisesi yapımına, Müslüman, Rum ve Ermeniler itiraz eder.[37] Burdur'da Amerikan misyonerlerin kaçak inşa ettikleri mabedin kundaklanmasından Rum ve Ermeniler sorumlu tutulur.[38] Protestan Vekili'nin iddiasına göre, Bursa-Demirtaş köyündeki Protestanlar 4-5 seneden beri Rum milleti tarafından "taaddiyat" [=zulüm] ve "rencidat"a maruz kalmaktadır. Sorunun giderilmesi için Vekil'in mükerrer başvuruları üzerine yerel hükümet tarafından emirnameler yazılmışsa da anlaşılan olaylar darp ve yaralamaya kadar büyür.[39] Köydeki baskının 1854'e kadar sürdüğü iddiasını misyoner gözlemleri de destekler.[40] 1895'de İzmir Rumları Amerikan Konsolosluğu'na ve/veya misyoner (=?ABCFM) tesislerine karşı niteliği tam anlaşılmayan bir eyleme geçer; bazı Rum çocukları "arbede esnasında" konsolos armasını taşa tutar. "Uygunsuz hareket" zamanında alınan önlemlerle "bastırılır"; tutuklamalar olur.[41]

---

[33] BOA.HR.MKT (Hariciye Nezareti Mektubî Kalemi Belgeleri) 33/6, 28.4.1850.
[34] BOA.A.MKT.UM (Sadâret Mektubî Kalemi Umum Vilayet Belgeleri) 17/59, 2.9.1860.
[35] BOA.İ.HUS (İrâde Hususi) 25/17, 7.6.1894.
[36] BOA.A.MKT.UM 140/21, 11.11.1852.
[37] Çelebi, "Lyman", 88.
[38] BOA.BEO 59/438, 27.8.1893; Demir, "Amerikan", 43.
[39] BOA.HR.MKT 116/24, 21.2.1845.
[40] Doğan, "ABCFM", 119.
[41] BOA.HR.TH (Tahrirât-ı Hariciye Belgeleri) 78/55, 9.2.1888.

Mezhep bölünmesinin sadece kısa değil uzun vadeli iktisadî ve sosyal bedelleri de vardır: Akhisar'daki Rum Protestan Cemaati, Rum Ortodoks kocabaşılarının (=cemaat ileri gelenleri) kendilerinden "tahammülden" fazla miktarda senelik vergi ve cizye topladığı, bu durumun da kendilerini "rencide" ettiği gerekçesiyle bir Protestan kocabaşı tayin etmek için dilekçe verirler.[42] Hatırlanırsa, Aziz Yorgi'ye bırakılan mektuplarda yer alan taleplerden biri, vergi yükünün âdilane bölüştürülmesidir. Protestan Vekili İstefan'ın şikâyetnamesine göre Bozok (Yozgat) Vilayeti'ndeki Protestanlara ait davalar "layıkıyla" ve "hakkaniyet"le görülmez; Protestanlar "müzayaka ve usret" (=sıkıntı) çeker.[43]

Cemaat tarafından dışlanma ise daha farklı bir süreçtir. Elimizdeki örnekler Rusçuk ve Hasköy Yahudi cemaatlerine aittir. İki belgede de dışlamayı talep eden doğrudan dinî otorite değil cemaatin kendisidir. Gerekçeler, hedeftekilerin "kendi halinde" olmaması, "fesad ile nizam-ı ahvali... ihlal" ve gammazlık etmeleri, rahat ve huzuru bozmaları, türlü "şirret ve tezvirat ile [cemaati] tekdir ve rencide" etmeleri, "mahfuz-ül-ırz" olmamaları, "hilaf-ı ayin ve din" olarak "fevahiş [=fahişeler] ve mekkâriyle [=hilekâr]" ilişki kurmaları, en kötüsü de "tenbih ile mütenebbih" olmamaları, hatalarını tekrarlamalarıdır.[44] Cemaatin her iki olayda da Hükümet'ten talebi, hedeftekilerin geri dönmemek üzere sürülmeleridir. Dışlanma ve sürgün, müteselsil kefalete dayanan[45] Osmanlı mahalle yönetiminin yaptırımlarından belki de en ağırıdır.

"Dinî baştan çıkartma" gibi tamamen farklı bir bağlamda kullanıldığında da, "kendi halinde olmama", toplumsal bir suçlama, bir bölücülük isnadıdır: Bursa-Demirtaş'ta Protestanlığı kabul etmiş üç Rumun "kendi hallerinde olmayıp" diğer Rumları "iğfalen ve ızlalen" (kandırarak ve alçaltarak) Protestan mezhebine sokmaya çalıştığından şikayet edilir.[46]

Uğurluoğlu Olayı, bu iki dışlama tipini birleştirir. Uğurluoğlu'na yöneltilen suçlamalar cemaat dışlamasında kullanılan gerekçelere benzer hatta aynıdır: Hedeftekilerin "kendi halinde" olmaması, "fesad" etmeleri, rahat ve huzuru bozmaları, cemaati "tekdir ve rencide" etmeleri, "mütenebbih" olmamaları vs. Belgelerin hiçbirinde "aforoz" tabiri geçmez; suçlama daha ziyade ahlakî ve toplumsaldır, cemaat (veya ileri gelenleri) tarafından yöneltilir. Buna karşın Uğurluoğlu'nun infazı, Protestanlığı seçmesi veya eleştirisinde Protestan tezlerine benzer unsurlar kullanmasıyla ilişkili de olabilir. Durum böyle ise, ahlakî suçlama, infazın dinî boyutunu örten bir kılıftır. Tüm Protestanların değil de sadece onun hedefe konması, belki de diğer muhtedi ve sempatizanlara gözdağı vermek içindir. Ankara Metropoliti'nin olaydaki rolü bu iddiayı güçlendirir.

---

42 BOA.A.DVN (Divan Kalemi Evrakı) 73/37, 15.11.1851.

43 BOA.HR.MKT 190/8, 17.4.1857.

44 BOA.C.ZB (Cevdet Tasnifi Zabtiye) 22/1087, 3.12.1730; C.ZB 23/1111, 6.5.1795.

45 Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki 'Mahalle'nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları* 4/4 (Aralık 1984): 69-78.

46 BOA.A.DVN 82/27, 26.10.1852.

Husumetle ihtida saikinin içiçe olduğu bir "tekil" dışlama Sarıhan'da da olur: İddiaya göre, Sarıhan muteberanından Tüccar Savaoğlu Yanni Protestanlığı seçtiğinden dolayı Metropolit'in ("mahallî despot")[47] "garaz ve nefsaniyyeti"ne hedef olur. Despot'un iftirası sonucu, "bila-sebep" mahkeme edilerek "namusuna halel verecek" şekilde zincire vurulur, İzmir'e sürülür ve hapsedilir. Uğurluoğlu'na benzer biçimde, livadaki diğer cemaatler ("milel-i saire"), Yanni'nin aykırı hal ve harekette bulunmadığı ve bulunmayacağı konusunda şehadet ve kefalet verir. Buna dayanarak Rum Protestan Vekili, Yanni'nin tahliyesini ve haksızlığa uğradıysa namusunun "ikmal olunması"nı ister.[48]

Ayrıntısı bilinmeyen benzer bir hikâye Ermeni cemaatinde de yaşanır: Sungurlu'da Protestanlığı seçen Ermeni Talaslı Abidin Ağa hakkında Yozgat Ermeni kocabaşılarından Ohan Çorbacı'nın alacak iddiasında bulunmasının "nefsaniyyet" kaynaklı olduğundan şüphe edilir.[49] Tek kişinin hedefe konulduğu Ankara, Sarıhan ve Sungurlu'daki üç örnek olay, akla kişisel husumet ihtimalini getirir.

VII. Sülale Düzeyindeki Dengeler

Uğurluoğlu Abraham ile Karasuloğlu Simon arasında kişisel bir sorun olma ihtimali var mıdır? Önce Uğurluoğlu Sülalesi'ni ele alalım.

1842'de Ankara Vilayet Meclisi'nde Rum kontenjanını dolduran (üç Müslüman, birer Katolik ve Ermeni ile birlikte) temsilci, Bezirgân Uğurlu'dur. Çok yaşlı olduğundan yerine, yine tüccar olan Hacı Dimitraki atanır.[50]

Uğurluoğlu ailesinin bir kolu İstanbul'dadır: 1800'de Abraham adlı Ankaralı bir Rum, İstanbul'da bulunan Uğurluoğlu Bedros, Nikolaoğlu Vasilaki ve Küpecioğulları'nın vekili sıfatıyla ve üç kişinin "emir ve kefaletiyle", kilise eşyası vs. gibi konularda Ankara'daki "reaya"nın (muhtemelen Rum cemaatinin) işlerini görmekle görevlendirilir.[51]

1830 tarihli nüfus sayımı sonuçlarını içeren ve 1835'e kadar nüfus kayıt sicili olarak kullanılan defterde "Uğurluoğlu kaynı Bedros" ismiyle bir kayıt bulunur: Orta gelirlidir, 1835'te Kazur Ali Mahallesi'nden Hacı Ashab'a taşınmıştır. 1830 sayımında elliye yakın gayrimüslimin isminin yer aldığı ama mesleklerinin belirtilmediği "Kale'de İstihdam Edilen Neferat" listesinde yaşları 2 ila 62 arasında değişen yedi Uğurluoğlu'nun ismine rastlanır.[52] Defterde ve defterin yayınlandığı çalışmada "Kale'de İstihdam Edilen Neferat" kategorisinin ne anlama geldiği ve listedekilerin hangi sıfatla istihdam edildiği dair bir açıklama yoktur. Özdemir,

---

47 Bir kaynakta "kocabaşı" (Deringil, *Conversion*, 40).
48 BOA.HR.MKT 145/96, 14.5.1856.
49 BOA.HR.MKT 314/23, 17.11.1859.
50 BOA.C.DH (Cevdet Dahiliye) 117/5841, 9.2.1842.
51 BOA.AE.SSLM.III (Ali Emiri Tasnifi III. Selim) 138/8378, 12.8.1800.
52 Yedi kişi arasında 1798 doğumlu Abram (Avram) ve 1828 doğumlu Abraham (Avraham) isimli iki Uğurluoğlu bulunur (Musa Çadırcı vd., *1830 Sayımında Ankara* (Ankara: Ankara BB, 2000), 507, 545). 1864'teki olayda adı geçen kişi 1828 doğumlu Abraham olabilir.

çoğu gayrimüslim ve silah ustası olan kale erlerinden söz eder.[53] 1830 defterindeki "nefer" tabiri, "er" değil, "mükellef" anlamında ise,[54] bu grubun silah zanaatkarları olması muhtemeldir.[55] Grubun geliri, deftere göre, bir-iki istisna ile, en az orta seviyededir. Buna uygun olarak, Kale'deki yedi Uğurluoğlu'ndan (birisinin gelir seviyesi belirtilmemiştir; diğer ikisi çocuk yaştadır) dördünün de geliri yüksektir ("âlâ").

1840 tarihli şeriye sicilinde Ankara'nın Tanzimat dönemindeki açık ara en zengini olan Ayan Esseyid (peygamber soyundan) Esfallah Efendi'nin terekesi bulunur.[56] Terekenin iki yerinde İstanbul'da oturan ve Esfallah'a yüksek miktarda (26,400 kuruş) borcu olan Uğurluoğlu Bedros'un adı geçer.[57]

Ankara'da oturan Uğurluoğlu üyelerini 1840 tarihli cizye defterinden de izlemek mümkündür:[58] Uğurluoğlu Bedros İmam Yusuf Mahallesi'nde oturur. Bu, İstanbul'daki Bedros ile aynı kişi midir? Bilinen Bedros'un mahalledeki cizye mükellefi 88 kişiden en iyi durumdaki (defterdeki tasnife göre "âlâ") beş kişiden biri olduğudur. Nikola ise, 49 haneli Valtarin'in en fakir 28 mükellefinden biridir. 27 haneli Hisar'ın orta gelirli 9 hanesinden biri olan Uğurlu'nun iki oğlu, Abraham ve kardeşi Yanni, Hisar'ın en fakir 15 mükellefinden ikisidir. Aziz Yorgi'deki olayın başrolünde olan muhtemelen aynı Abraham'dır ve olay tarihi olan 1864'te yine Hisar Mahallesi'nde oturmaktadır. Uğurluoğlu sülalesinin en fakir üyeleridir.

1845 temettuat defterlerinde dört Uğurluoğlu bulunur: Bezzaz olan Uğurluoğlu Bedros'un Haymana-Urunkuş'ta cehrilikleri vardır, yıllık geliri 1200 kuruştur.[59] Valtarin'de oturan Nikola'nın geliri 1000 kuruştur (mesleği okunamadı). Hisar'da ise Klima (dükkancı, geliri 1000 kuruş), Uğurlu (çalışamaz durumda, geliri 400 kuruş) ve Küçük (tellal, geliri 500 kuruş) Uğurluoğlu oturur. Hisar Rum Mahallesi temettuat kayıtlarında Abraham ve kardeşinin adı yoktur.

1870'lerde Ankara'da oturan, muhtemelen konsolosluğun imtiyazlı tüccarından İngiltere tebaası mütercim James (?) Benisi, Osmanlı tebaası Anastas An-

---

[53] Rifat Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara* (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1998), 112, 156.

[54] *TDV İslam Ansiklopedisi*, "Tahrir" maddesi.

[55] 18. yy. da Kale'de 14 nefer topçu ve zemberekçi çalışır (Jülide Akyüz, "Bütüncül Tarihi Çerçevesinde XVIII. yüzyılda Ankara (doktora tezi, Ankara Üni., 2003), 101). Başka bir belgede de, topçu ve zemberekçi ustası Mihail'in ölmesiyle "mutasarrıf olduğu topçuluk gediği"nin, boş kalmaması ve hizmetin aksamaması için, kale dizdarı tarafından, tüm vergi muafiyetleriyle beraber oğlu Dimitri'ye aktarılması istenir (BOA.C.AS (Cevdet Askeriye) 859/36783, 11.7.1801). Kale'nin işleyişinde askerî sınıfın içinde veya yanısıra görev alan zanaatkârlardan en azından bir kısmının gayrimüslim olduğu ve 1830'a kadar lonca benzeri bir imtiyaz sistemine göre çalıştığı anlaşılıyor.

[56] Yonca Köksal, *The Ottoman Empire in the Tanzimat Era: Provincial Perspectives from Ankara to Edirne* (Oxon/NY: Routledge, 2019), 33-4.

[57] BOA.MŞH.ŞSC.d (Meşihat Şeriye Sicilleri) 729, 4.3.1840. 1833'te Ankara'da ekmeğin narh fiyatı 0,22 kuruş/kıyye idi (Özsoy, *XIX.*, 258).

[58] BOA.ML.VRD.CMH.d (Cizye Defterleri) 64.

[59] BOA.ML.VRD.TMT.d 71.

donyadis'ten alacağını tahsil edemeyince muhtemelen kefillerine başvurulur. Andonyadis'in kefilleri Nikola ve Uğurluoğlu Yorg(ak)i Efkidilis'dir.[60] Uğurluoğlu Yordan da bir İngiliz tüccarın Ankara'daki vekilidir.[61]

1800-1870 arasında zanaatkâr ve tüccar ağırlıklı olan Uğurluoğlu Sülalesi'nin akıbetini kestirmek zordur. Ancak 1888 tarihli bir belgede Keçiören'de yapılacak Aziz Yanni Kilisesi için toplanan bağış listesinde sadece bir Uğurluoğlu üyesine rastlanılır; bağış miktarı mütevazıdır. Sülalenin diğer üyeleri Ankara'dan ayrılmışlar mıdır, ianeye mi katılmazlar yoksa artık Ortodoks mu değillerdir?

Hacı Simon'un sülalesi Karasul(os)lara gelince, 1830 sayımında Eşhor Mahallesi'nde Karasuloğlu İstavri (doğumu 1770, geliri "âlâ") ile dört oğlu Lefter (d. 1808, geliri "âlâ"), Simon (d. 1810, geliri "âlâ"), Haralambos (d. 1813, geliri "orta") ve Yovanni (d. 1825, çocuk) kaydı bulunur. Simon 1833'de İstanbul'a, 1835'de Zile'ye gitmiştir. Ailedeki diğer üyelerin seyahat kaydı bulunmaz. Simon'un aile adına ticaret yaptığı tahmin edilebilir. Bunun dışında kaydı bulunabilen tek Karasulos Kebkebur-ı Müslim'de yaşayan Anastas'tır (d. 1790, geliri "orta").[62]

Haralambos'un torunu Karasuli'nin anılarında, Simon, Kayseri'den Ankara'ya göçen Karasulos'un (İstavri olmalı) dört erkek çocuğundan ilki olarak tanıtılır ve yeğeni Stavridis tarafından "katı bir insan" olarak nitelendirilir. Stavridis'e göre Simon baba mirasını kardeşlerinin elinden haksızca almıştır.[63]

Simon'dan sonraki 2. kuşak Karasulos Ailesi

[60] BOA.HR.MKT 676/71, 22.12.1869-5.1.1870; BOA.HR.TH 382/65 (Eylül 1870'den sonraki bir tarihe ait olmalı).
[61] BOA.HR.MKT 703/39, 11.12.1870.
[62] Çadırcı vd., *1830*, 420, 505.
[63] Androniki Karasuli Mastoridu, *Anamnisis apo ti Hameni mu Patrida: İ Zoi mu stin Ankira [Kayıp Vatanımdan Hatıralar: Ankara'daki Hayatım]* (Atina, 1966), 13-4.

1840 tarihli cizye defterinde beş Karasulos'a rastlanırken, Hacı Simon'un adı geçmez. Simon 1845 temettuat defterine göre Eşhor Mahallesi'nde yaşar, Avrupa tüccarıdır.[64] (Oturduğu ev ile?) Dikmen'deki küçük bir bağ ve cehriliği dışında mülkü olmayan Simon, önceki sene verdiği vergi açısından, iki Küpecioğlu, nisbesi okunamayan Avrupa tüccarı Anastas ve kardeşi Haralambos'dan sonra Eşhor Mahallesi'nde beşinci sıradadır.[65]

1850 ve 1858 senelerinde İngiliz tüccarı Charles Kumpanyası'nın Ankara acentasıdır. İngiltere'ye yapağı ihraç eder.[66] Üyeleri muteber tüccardan seçilen Ticaret Mahkemesi'nin 1878-82 dönemindeki üç üyesinden biridir.[67] 1880'de Vilayet İdare Meclisi üyeliğine seçilenler arasında iki Müslümanın yanısıra, Karasuloğlu Simon ve Katolik Arslangüloğlu Pol Efendiler bulunur.[68] Simon 1882-88 arasında ölür. Tek oğlu Panayot'a büyük miktarda nakit, aralarında Şengül Hamamı'nın da bulunduğu bir dizi taşınmaz ve Aziz Yanni Kilisesi yapımına ayrılmış bağışın da dahil olduğu bir vasiyet bırakır.

Böylece 1842'de Bezirgân Uğurluoğlu'nun doldurduğu Vilayet İdare Meclisi koltuğunu, 1880'de Simon Karasulos devralır. Bu yer değiştirme belki de iki sülale arasındaki güç dengelerindeki değişime ve olası bir rekabete işaret eder. 1891 *Şark Yıllığı*'nda Ankara'daki varlıklı tüccar arasında Uğurluoğlu değil Karasulos ismine rastlanır: Simon'un kardeşi Haralambos ve oğlu P(anayot).[69] İlk

Meclis Üyesi Karasulos Simon'un Mührü

[64] Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletlerinin himayesinden kurtarmak için 19. yy. ın başında hak ve imtiyazlar tanıdığı gayrimüslim tüccar. II. Mahmud devrinde "Hayriye tüccarı" kategorisinin ortaya çıkışına kadar Müslüman tebaa da "Avrupa tüccarı" unvanı altında ticaret yapar (*TDV İslam Ansiklopedisi,* "Avrupa Tüccarı" maddesi).

[65] BOA.ML.VRD.TMT.d 86.

[66] BOA.HR.MKT 613/38, 14.5.1868.

[67] BOA.ŞD (Şura-yı Devlet) 1336/33, 15.2.1902; Akmandar Demirci, "Osmanlı Devleti'nde Taşra Ticaret Mahkemeleri (Beyrut, İzmir, Selanik ve Ankara Örnekleri)" (doktora tezi, Ankara Üni., 2019).

[68] BOA.ŞD 1336/45, 19.2.1880; BOA.ŞD 1336/33, 26.6.1880. Vehbi Koç, anılarında Ankara'ya otomobili ilk getirenin Arslangül olduğunu yazar.

[69] *Annuaire Oriental* (İstanbul: Cervati Kardeşler, 1881), 855. Buna karşın 1913 Yıllığı'nda bakkallık yapan bir Uğurluoğlu'na rastlanırken Karasulosların adı geçmez (*Annuaire Oriental 1913,* 1419).

sülale sönmekte iken, ikincisinin yıldızı parlar. Üçüncü mektuptaki "sizlerin içinizdeki... eski adam" ifadesi bu dönüşümün göstergesi olabilir.

VIII. Sonuç

Katolik ve Protestanlığın Anadolu'da misyoner faaliyetiyle yayıldığı, etki altında kalan Ermeni ve Rum tebaanın mezhep değiştirdiği birçok kaynakta yer alır. Örneğin Bursa-Demirtaş'ta (ismiyle müsemma) Apostol adlı Protestan'ın Protestanlığa geçecek olanların İngiltere'nin himayesine gireceği, vergi vs. yükümlülükten muaf olacağı taahhütleriyle beraber, para vaadinde de bulunduğu bildirilir.[70] Burada iyi yaşam koşullarına ulaşmak isteyen, bireysel düzeyde hareket eden bir mümin görüntüsü hakimdir.

Buna karşın başka kaynaklarda, içinde yaşadığı olumsuz koşullarından kurtulmak isteyen, ses çıkaran, toplu halde hareket ve talep eden, isyankâr bir tebaa görüntüsü de bulunur. Örneğin Şam-Haşbiye'deki Rumların kân (=maden ocağı) vergisinin çokluğundan dolayı toptan Protestanlığa geçtikleri duyulur.[71] İstanbul Ermeni Patriği ile "sorun" yaşayan Ermenilerden 40 kişi Protestanlığa geçince, İngiliz Elçisi'nin yardımıyla 1.7.1846'da İstanbul Evanjelik Ermeni Kilisesi kurulur. Ankara'da ise Gregoryen Ermenileri ile Patrik (veya Ankara Piskoposu) arasındaki çatışma üzerine Piskopos istifa eder, 200 takipçisiyle beraber 1877-8'den önce Protestan olur.[72] Misyoner raporlarında ayrıntılar farklı anlatılsa da, Protestanlık bu örneklerde ihtilaf ve protestodan doğar.

Halep'te Rum Katoliklerin Protestan Kilisesi'nde İngiliz Konsolosu'nun da hazır bulunduğu bir törenle mezhep değiştireceği haber alınır.[73] Bunun ne türden (dînî/dünyevî) bir saikle olduğu, İngiltere'nin vaadleriyle Protestanlığa doğru bir çekim mi yoksa zorlayıcı şartlar nedeniyle Katolik mezhebinden bir çıkış mı olduğu açık değildir.

Abraham'ın infazının da saikleri açık değildir. İlk olarak Sarıhan ve Sungurlu örneklerinin akla getirdiği üzere kişisel husumet, ikinci olarak dinî ayrışma, üçüncü olarak ise cemaat yönetiminden kaynaklanan ihtilaflar söz konusudur. Uğurluoğlu'nun infazını bu üç unsurun karışımı ("mülabese") saymak en ihtiyatlısıdır. Protesto kökenli ihtida, Protestanlığın müesses millet düzenini değiştirmek isteyen bir "hareket" olma iddiasıyla çakışırken, Aziz Yorgi'deki

---

[70] BOA.A.DVN 82/27, 28.10.1852. Kadim cemaatlerin karşı vaadleri için bkz. Aksu, "Amerikalı", 403. İran'daki Rus Ortodoks misyoner faaliyeti için bkz. A. Christian van Gorder, *Christianity in Persia and the Status of Non-Muslims in Iran* (Lanham: Lexington Books, 2010), 142 ve Kieser, *Iskalanmış*, 72.

[71] BOA.HR.MKT 3/62, 23.4.1844. Harput'ta üç Gregoryen Ermeni köyü vergi muafiyeti için 1860'da Katolik Piskoposu'na başvurur (Kieser, *Iskalanmış*, 135).

[72] Çelebi, "Lyman", 97-101.

[73] Bu toplu din değiştirme Osmanlı Hükümeti'ni de rahatsız eder: Bu durumun kiliselerde "sui-tesir"e ve değişik "mezhep erbabı arasında şiddetli muhalefetler çıkmasına" neden olması ihtimaline karşı gereken askerî önlemlerin alınması istenir (BOA.Y.MTV (Mütenevvi Maruzat) 183/137, 9.11.1898).

mektuplar cemaat yönetiminin ıslahına yönelik talepler içerir. İhtida sürecinde himaye, para, eğitim, sağlık hizmetleri vs. ye ilişkin vaadlerin çekim etkisi karşısına, mevcut cemaat yönetimlerine karşı bıkkınlık ve itirazlardan kaynaklanan merkezkaç güçlerini de koymak gerekir. Vaadler mi çekiciydi, yoksa kadim cemaatlerin işleyişi mi baskıcı?

19. yüzyılın başında bir Maruni'nin Protestanlığa geçiş öyküsü, Maruni cemaati ve misyonerlerin muhtedinin beden ve ruhu için giriştiği zorlu bir mücadele olarak anlatılır.[74] Deringil, ihtida ve irtidayı sadece diplomatik ilişkiler ve egemenlik iddiası değil, birey-devlet ilişkisinde tarafların güttüğü stratejiler (bireylerin hayatta kalma, kariyer ve ayrıcalık talebine karşı devletin göz yumma, denetim ve sansür siyaseti) açısından inceler.[75] Yukarıda verilen örnekler ise doğası gereği devlet ve egemen güçleri "parantez"e alırken, yeni kapılar açar: Devlet kavramının dışarıda bırakılması, ihtidanın yerel güç dengeleri, cemaatler arası ve cemaat içi siyaset açısından incelenmesini mümkün kıldığı gibi, millet/cemaatin dışlayıcı ve cezalandırıcı yönünü ortaya çıkarır, "devlet" yerine "devletleşen" millet sistemini vurgular. İkincisi, muhtedileri, mücadele ve müdahalelerin nesnesi olan bir malzeme yerine, Deringil'e koşut olarak, koşulları gözeterek hareket eden, inancı gerektiğinde araçsallaştıran ve dünyevî meselelere tabi kılan özneler olarak görmemizi sağlar. Deringil'in örneklerinden farklı olarak ise, buradaki muhtediler, ihtida ve irtidayı kullanarak devlet nezdindeki konumlarını sağlamlaştırmak istemez, eski cemaatlerini eleştirir, muhalefet eder ve ayrılır. Bu durumda, ihtida, himaye, para, ayrıcalık vs. getiriler için başvurulan bir yöntem değil, tıpkı Aziz Yorgi'ye bırakılan manifesto mektupları gibi, imtiyazlılardan beklediğini alamayan madun bir topluluğun başvurduğu son çaredir.

Ek- Sorgu Zabtı

Rum milleti metropolit ve rüesaları tarafından hakpay-ı ali-yi müşiranelerine* takdim etmiş oldukları muhzırın [=celp kağıdı] istinkaknamesidir [=sorgu zabtı] 17 Şaban 1280 [27.1.1864]

Karasuloğlu Simon, Altıntopoğlu Anastas, Pavlaki, Kaynadanoğlu Anastaki, Eğinli Bedos, Toksavaoğlu İlya, Toksavaoğlu Sava, Taşçıoğlu Kiryako, Bakırcı Mihail, Mizancıoğlu Nikola

Millet-i merkumdan Uğurluoğlu Abraham takriri, 17 Şaban 1280

Soru: Adın, sanatın, mahallen, kangı millettensin?
Cevap: Adım Abraham, bir sanatım yok, mahallem Hisar, milletim Rum.

S: Seni buraya niçin getirdiler?
C: Meram icra edecekler onun için getirdiler.

[74] Makdisi, *Artillery*, 118.
[75] *Conversion.*
* Aslen askerî bir rütbe olan "müşir", 19. yüzyılın ortasından itibaren yüksek mevki sahibi ama "paşa" unvanı taşımayan mülkiye memurlarına verilir (*TDV İslam Ans.* "müşir" maddesi). Burada kastedilen Vali olmalıdır.

S: Sana kim meram icra edecek?
C: Bilmem. Beni kiliseden gönderdiler. Bilmem millet gönderdi, bilmem birkaç kişi gönderdi.

S: Sebeb ne idi ki seni buraya gönderdiler? Millet hakkında ve kiliselere bir vukuat olmuş ki buraya göndermişler.
C: Hiçbir vukuat yok bilmem.

S: Kilisede bir iki kaç kağıt bulunub millet hakkında bazı şeyler ve suitabirler yazılmış ve bu kağıt da seni yazmış diyorlar.
C: Kimin yazmış olduğunu bilmem.

S: Bu yazıyı senin kalemin ile yazılmış olduğunu zirde [=aşağıda] imzaları gösterilmiş olan millet-i Rum rüesası senin yüzüne söylediler. Senin yazın olmamış olunca onları iskan edecek [=sakinleştirecek] cevap vermeli idin.
C: Millet ne kadar yazı onun der ise de yazı benim değil bilmem isterseler onlar bin kadar lakırdı söylesinler.

S: Metropolid ve rüesayı millet kırk imzayı mütecaviz muhzır tertib edib senin hakkında iyi adam değildir ve milletce emin değiliz diye muhzır tertib ederek hakpay-i müşiriye takdim etmişler. Buna ne dersin?
C: Ne ise kabahatim gelsinler tekrar tekrar benimle muhakeme olsunlar.

S: Bunlar senin kabahatinin ne olduğunu ve senden ne için emin olmadıklarını bilmuvacehe [=karşı karşıya] yüzüne ifade ettiler. Bunları iskan edecek bir şey diyemedik.
C: Ben bir kimseye kötülük etmedim. Her kim kötülüğüm varsa gelsinler benimle muhakeme olsunlar.

S: Böyle demek ile olmaz şu millet ile beyninizde [=aranızda] olan sözler ne ise doğrusunu söyle yoksa bu adamlar senden dilgir [=kırgın] olmuşlar.
C: Kimi incittim ise gelsin benim ile söylesinler ben başka bir şey bilmem.

Kaynakça

Süreli Yayınlar

Annuaire Oriental (1881, 1913)

The Missionary Herald (1862, 1867, 1881)

BOA Başbakanlık Osmanlı Arşivi

A.DVN Divan Kalemi Evrakı

A.MKT.UM Sadâret Mektubî Kalemi Umum Vilayet Belgeleri

AE.SSLM.III Ali Emiri Tasnifi III. Selim

BEO Babıali Evrak Odası

C.DH Cevdet Tasnifi Dahiliye

C.ZB Cevdet Tasnifi Zabtiye

DH.İ.UM Dahiliye Nezâreti İdâre-i Umumiye

DH.ŞFR Dahiliye Şifre Kalemi

DH.TMIK.M Dahiliye Nezâreti Tesrî-i Muamelât ve Islahat Komisyonu

HR.MKT Hariciye Nezareti Mektubî Kalemi

HR.TH Tahrirât-ı Hariciye Belgeleri

İ.HUS İrâde Hususi

ML.VRD.CMH.d Cizye Defterleri

ML.VRD.TMT.d Temettuât Defterleri

MVL Meclis-i Vâlâ

MŞH.ŞSC.d Meşihat Şeriye Sicilleri

ŞD Şura-yı Devlet

Y.MTV Mütenevvi Maruzât

Kitap, Makale ve Tezler

Aksu, Ayşe. "Amerikalı Misyonerlerin Osmanlı Anadolusu'ndaki Eğitim Faaliyetleri (1820-1900) ve bunun Osmanlı Toplum Yapısına Etkileri", doktora tezi, Marmara Üni., 2010.

Akyüz, Jülide. "Bütüncül Tarihi Çerçevesinde XVIII. yüzyılda Ankara", doktora tezi, Ankara Üni., 2003.

Arslan, Ali. "Makedonya'da Rum-Ulah Çatışması", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları* 0/4 (Ocak 2013): 1-25.

Çadırcı, Musa, Armağan Latif, vd., *1830 Sayımında Ankara,* Ankara: Ankara BB, 2000.

Boukis, Sotirios Angelos I. "İ Hirisi tis Paterikis Paradosis stus protus Elines Evangelikus ke i Simasya tis yia ton Sinhrono İkumeniko Provlimatizmo" ("Patriklik Geleneği'nin İlk Yunan Protestanlarında Ele Alınışı ve Bunun Çağdaş Ekümenik Anlayış Açısından Önemi"), doktora tezi, Selanik Aristo Üni., 2019.

Çelebi, Çağdaş Lara. "Lyman Bartlett'ın Kayseri İstasyonu Raporu, 1877-1878", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları* 36 (2019): 83-127.

Demir, Cenk. "Amerikan Board'un İzmir'deki Faaliyetleri", doktora tezi, Erciyes Üni., 2014.

Demirci, Akmandar. "Osmanlı Devleti'nde Taşra Ticaret Mahkemeleri (Beyrut, İzmir, Selanik ve Ankara Örnekleri)", doktora tezi, Ankara Üni., 2019.

Deringil, Selim. *Conversion and Apostasy in the late Ottoman Empire*, Cambridge/NY: Cambridge Uni. Press: 2012.

Doğan, Mehmet Ali. "ABCFM and 'Nominal Christians': Elias Riggs (1810-1901) and American Missionary Activities in the Ottoman Empire", doktora tezi, Uni. of Utah, 2013.

Ergenç, Özer. "Osmanlı Şehrindeki 'Mahalle'nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları* 4/4 (Aralık 1984): 69-78.

Frazee, Charles A. *Catholics and Sultans: The Church and the Ottoman Empire 1453-1923,* Cambridge: Cambridge Uni. Press, 2006.

Galanti, Avram. *Ankara Tarihi I-II,* Ankara: Çağlar, 2005.

Kenanoğlu, Macit. *Osmanlı Millet Sistemi, Mit ve Gerçek,* İstanbul: Klasik, 2017.

Kieser, Hans-Lukas. *Iskalanmış Barış: Doğu Vilayetleri'nde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938,* İstanbul: İletişim, 2005.

Kiskira, Konstantia. "Protestantes Ierapostoloi stin Kath'imas Anatoli, 1819-1914: H Drasi tis American Board" ("Bizim Doğu'daki Protestan Misyonerleri: American Board'un Etkinliği"), *Deltio Kentrou Mikrasiatikon Spoudon* 12 (1997-98): 97-118.

Köksal, Yonca. *The Ottoman Empire in the Tanzimat Era: Provincial Perspectives from Ankara to Edirne,* Oxon/NY: Routledge, 2019.

Macar, Elçin. "Karadeniz'deki Protestan Rumlar ve Yunanistan'a Göçleri", Osman Köse (ed.), *Geçmişten Günümüze Göç*, Samsun: Canik Bld., 2017, 627-33.

Makdisi, Ussama. *Artillery of Heaven: American Missionaries and the Failed Conversion of the Middle East*, Ithaca, Cornell Uni. Press, 2007.

Mastoridu, Androniki Karasuli. *Anamnisis apo ti Hameni mu Patrida: İ Zoi mu stin Ankira [Kayıp Vatanımdan Hatıralar: Ankara'daki Hayatım],* Atina, 1966.

Meydan, Emine. "Hıristiyan Kilise Otoritesinde Aforoz", doktora tezi, Uludağ Üni., 2019.

Özdemir, Rifat. *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1998.

Şahin, Emrah. *Faithful Encounters: Authorities and American Missionaries in the Ottoman Empire,* Montreal: McGill-Queen's Uni. Press, 2018.

van Gorder, A. Christian. *Christianity in Persia and the Status of Non-Muslims in Iran,* Lanham: Lexington Books, 2010.

Öz: 1863-4 yıllarında Ankara Aziz Yorgi Kilisesi'nin müdavimleri, Rum Ortodoks Cemaati'nin ileri gelenlerini ve işleyişini sert biçimde eleştiren, müellifi bilinmeyen manifesto benzeri üç mektup bulur. Mektupları bırakmakla suçlanan bir Rum, metropolit ve cemaat ileri gelenlerinin talebiyle Ankara Valisi'nce cezalandırılır. Olaya müdahil olan Protestan Vekili cezaya itiraz eder. Bu olaydan yola çıkan bu yazı, Türkiye'deki Protestanlığa ihtidayı daha iyi anlamak amacıyla, Protestan muhtedilerin ortaya çıkışında, kişisel ihtilafların ve kadim cemaatlerin yönetiminden duyulan hoşnutsuzluğun payını değerlendiriyor.

Anahtar sözcükler: aforoz, Ankara, Hıristiyan cemaatler, huruç siyaseti, ihtida, Karasulos, Protestan, Rum Ortodoks, Uğurluoğlu

From Protest to Protestantism:
Uncanny Letters in St. Georgios Church of Ankara

Abstract: In 1863-64 Greek Orthodox frequenters of St. Georgios Church of Ankara discovered inside three letters of manifesto from an unknown author, who had harshly criticized the malfunctioning of the Community and its leaders. A suspect of Greek origin was sentenced to exile and penal servitude by the Prefect under the influence of the Metropolitan and Community leaders. The Protestant Deputy in Istanbul was involved in the affair and objected to the penalty. This article examines this event for a better understanding of Protestant conversion in Turkey and tries to evaluate the share of personal conflicts and of discontent with the administration of ancient communities in the emergence of Protestant dissidence.

Keywords: Ankara, Christian communities, conversion, excommunication, Greek Orthodox, Karasulos, politics of dissidence, Protestant, Uğurluoğlu

Dosya:
Osmanlı Dünyasında
Türkçe Dışı
Süreli Yayınlar - I
Balkan Dilleri

Ο ΓΑΤΟΣ
ΤΙΜΑΤΑΙ 100 ΠΑΡΑΔΕΣ

БЪЛГАРІЯ

ΑΝΑΤΟΛΗ

ЦАРИГРАДСКИ ГЛАСНИК
(Le Messager de Constantinople)

ΒΟΥΡΔΟΥΛΑΣ
ΚΕΝΤΡΙΚΟΝ ΤΑΜΕΙΟΝ

Başlarken

Osmanlı İmparatorluğu'nda süreli yayınlara dair araştırmalar ağırlıklı olarak Osmanlı Türkçesi'yle yayımlanmış olanlara eğilmişler, Osmanlı basın ve dergiciliğine ilişkin tarihyazımı farklı dillerdeki yayınlara en iyi ihtimalle ana anlatıya yapılan bir eklenti olarak yaklaşmıştır. Oysa bu çok dilli imparatorluğun matbuat hayatının kendisi asla Osmanlı Türkçesi'yle sınırlanamayacak bir çeşitliliğe ve karşılıklı etkileşime sahipti. 1876 gibi Osmanlı koşullarında canlı bir matbuat hayatının bulunduğu bir dönemde başkentte yayımlanan kırk yedi gazetenin on üçünün Türkçe, dokuzunun Yunanca, dokuzunun Ermenice, yedisinin Fransızca, üçünün Bulgarca, ikisinin Ladino, ikisinin İngilizce, birinin Arapça ve birinin Almanca olması bu durumun en açık göstergesi olsa gerek.

Öte yandan imparatorluğun dilsel hiyerarşisi içerisinde oldum olası ayrıcalıklı bir yere sahip olan Rumca/Yunanca, bilhassa Ortodoks nüfus nezdinde bir kültür dili olarak sayılıyordu. Rumca yayımlanan gazete ve dergiler Osmanlı süreli yayınlar içerisinde hatırı sayılır bir yere sahiptir. Osmanlı Rum basınının gelişimi aşağı yukarı Osmanlı basının genelinin takip ettiği aşamaları izler. İlk aşamada başkentte resmi görevlilerce yayımlanan *Tilegrafos tu Vosporu* (1843) gibi gazetelerin yanında bir basın merkezi olarak beliren İzmir'de daha 1838 yılında imparatorluğun en uzun süreli yayınlarından olan *Amaltheia* gazetesi yayımlanmaya başlar. Tıpkı Osmanlıca yayımlanan basın gibi Rumca yayımlanan basın organları açısından da 1860'lı yıllar yeni bir canlanma getirir. Bu durum İmparatorluğun genel politik ve toplumsal iklimi yanında 1862'de Milli Nizamname'nin kabulü etrafında gelişen tartışmalar ve Ortodoks milletinin iç yapısının yeniden inşası süreciyle yakından ilintilidir. *Anatolikos Astir, Omonia, Armonia, Neologos* gibi gazetelerin ortaya çıkışı Osmanlı Rum basının çehresini değiştirir. Bir sonraki on yıldaysa gazeteler Bulgar Eksarhanesi'nin kuruluşu ve sonrasında Patrik III. Yoakim'in kişiliği etrafında Osmanlı Rum milletinin kutuplaşması meseleleri etrafında konumlarını belirler. Stavros Vutiras'ın *Neologos* gazetesi Osmanlı Rumlarının ulus merkezli kesimlerinin reformcu ve Rusya karşıtı eğilimini temsil ederken *Konstantinupolis* gazetesi III. Yoakim'in temsil ettiği ekümenist çizgiye daha yakın durur.

Sonraki dönemdeyse II. Abdülhamit'in basına yönelik baskıcı politikası Osmanlı Rum basınını da etkiler. 1908 II. Meşrutiyet devrimi Osmanlı basının tümünde olduğu gibi Rum basınında da bir yayın patlamasına ve her türden ve meşrepten süreli yayının ortaya çıkmasına neden olacaktır. II. Meşrutiyetin ilk aylarında bu dergi ve gazetelerin sayısı 110'a kadar ulaşır. Üstelik söz konusu olan sadece sayısal bir çeşitlilik değil tür ve içeriğe ilişkin de bir çeşitliliktir de. Her ton ve meşrepte siyasal nitelikli haber gazetelerinden mizah gazetelerine, edebiyat, şiir ve müzik dergilerinden kadın ve çocuklara yönelik süreli yayınlara, dini içerikli yayınlardan bilim yayınlarına yıllar içerisinde gerçek anlamda çeşit-

lenmiş bir yelpaze ortaya çıkar. Bu durum Milli Mücadele ve zorunlu nüfus mübadelesi sonrasında da tam anlamıyla kesintiye uğramaz ve hiç olmazsa 1960'lı yılların ortasına dek belli bir canlılığı muhafaza eder. Genç Cumhuriyetin ilk on yıllarında İstanbul Rum basını dönem dönem önemli atılımlar gerçekleştirmeye devam eder. Cumhuriyetle neredeyse yaşıt olan ve günümüzde de yayımlanmaya devam eden *Apoyevmatini* gazetesi 1930'lu yıllarda Türkçe yayımlanan gazetelerin çoğundan daha yüksek bir tiraja sahiptir. Fakat İstanbul Rum toplumunun diğer "gayrimüslim azınlıklar" gibi sayısal olarak erimesi, kamusal ifade biçimlerinin giderek daralmasına ve solmasına yol açar. Hâlâ büyük emeklerle yayımlanan süreli yayınlarsa artık geçmişin soluk bir hatırası konumundadır.

Elinizdeki sayı, birkaç sayı devam edecek bir serinin ilk dosyasını oluşturuyor. "Türkçe olmayan dillerden süreli yayınlar" üst başlığını taşıyan bu serinin ilkinde Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde yayımlanmış Yunanca/Rumca, Bulgarca, Arnavutça ve Sırpça, Hırvatça, Boşnakça ile Rumence süreli yayınlara ilişkin makaleler yer alıyor. Bu süreli yayınları sadece bunların seslendikleri dilsel, dinsel ve etnik toplumun kendilerine has tarih ve meseleleri açısından değil Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinin siyasi, iktisadi, toplumsal ve kültürel tarihini incelemek açısından da asli kaynaklar olarak değerlendirmeyi amaçlıyor. Dört sayı devam etmesini planladığımız seri nihayet tamamlandığında Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi süreli yayınlarına ilişkin daha "bütünsel" bir tarihyazımı inşasına katkı sunmuş olabilmeyi hedefliyoruz.

"Bizden gayret, Anatollulardan himmet": On Dokuzuncu Yüzyılın İkinci Yarısında Gazeteciler ve Müşterileri

Stefo BENLİSOY*

Giriş

Karamanlıca yani Yunanca harfli Türkçe (rumi ul huruf ve türki ul ibare) basılı materyaller son yıllara dek Osmanlı kültür ve düşünce tarihinde büyük ölçüde ihmal edilmiş bir kaynak oldular. Hiç şüphesiz bu ihmal Karamanlıca literatürün "hibrit" karakteriyle ilintilidir. Çünkü ulusal, dinsel ve dilsel kimlikleri çoğunlukla sabit ve verili olarak varsayan ve dil, yazı ve etnik kimlik arasında birebir bir özdeşlik bekleyen modern tarihçi için bu durum pratik ve zihni bir bariyer oluşturmaktadır. Tarihyazımının ulusallaşması ve ulus devlet tarihlerine ve ulusal inşa süreçlerine odaklanması Karamanlıca yazınsal üretim gibi başlıkları "önemsiz" hale getirdi. Bunlar ya tümüyle bir kenara bırakılmış veya egemen ulusal tarih anlatısına uyarlı kısımları seçmeci bir biçimde buna içerilmiştir. Johann Strauss'un değişik etno-dinsel grupların üyesi olan Osmanlılar için vurguladığı üzere "modern tarihçiler, Batı Avrupalı 'ulusal' edebiyat kavramı uyarınca her biri için ayrı bir edebi kimlik yaratma eğiliminde oldular." Onlara göre edebiyat bir 'ulusun' tek bir dille üretimiyle sınırlıydı.[1] Böylelikle Karamanlıca veya Ermeni harfleriyle Türkçe yapılan yazınsal üretim, Türk, Yunan veya Ermeni "ulusal" geleneğinin içsel bir parçası olarak değerlendirilmemektedir.[2] Bununla

* İTÜ, İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü / ORCID: 0000-0003-4243-9161 / benlisoy@itu.edu.tr
Geliş tarihi: 17 Eylül 2020 / Kabul tarihi: 23 Ekim 2020

[1] Johann Strauss (2003). "Who Read What in the Ottoman Empire (19th-20th centuries)?" *Arabic Middle Eastern Literatures* Vol. 6, No. 1: 39-76.

[2] Johann Strauss (2010). "Is Karamanli Literature Part of a Christian-Turkish (Turco-Christian) Literature?" in *Turcologica 83 Cries and Whispers in Karamanlidika Books*, ed. By

birlikte Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yazınsal üretimin bu yüzeysel ve 'özcü' paradigmayla uzaktan yakından bir ilgisi yoktu. Karamanlıca yazınsal üretim bu duruma çok iyi uyan bir örnek olarak gösterilebilir. Bununla beraber bu tür 'özcü' yaklaşımların yerini son yıllarda giderek geç Osmanlı İmparatorluğu'nda kimlik oluşumuna dair bağlamsal ve ilişkisel bir anlayışa bıraktığı rahatlıkla söylenebilir. Bundan dolayı da hem Karamanlıca basılı materyaller hem de bunların hitap ettiği Türkdil Anadolu Ortodoksları (*lisan-ı Türki ile mütekellüm olan Anatol ehalisi*) Osmanlı tarihyazımında hak ettikleri dikkati üzerlerine toplamaya başlamış durumdalar.3

Karamanlıca süreli yayınlar

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türkçe konuşan Anadolulu Ortodokslara yönelik üretilen Karamanlıca matbu eserlerin sayısında önemli bir artış meydana gelir. Bu malzemenin içerisinde Karamanlıca basın ya da süreli yayınlar halihazırda pek az incelenmiş bir alan oluşturmaktalar.[4] Bu yayımların okur kitlesini asıl olarak, on dokuzuncu yüzyıl içerisinde temin-i maişet kaygısıyla başta İstanbul olmak üzere imparatorluğun gelişen ticaret merkezlerine Anadolu'nun çeşitli yerlerinden akın etmiş Türkçe konuşan Ortodoks cemaatlerin mensupları oluşturmaktaydı. Bununla birlikte aşağıda göreceğimiz gibi bu yayımlar posta yoluyla Anadolu'daki Türkdil Ortodoks cemaatlere de ulaştırılmakta ve buralarda da okurlara sahip bulunmaktaydılar.

Hiç kuşkusuz bu süreli yayınlar içerisinde anmaya değer en önemlisi, Karamanlıca yayımcılığın sembol ismi Evangelinos Misailidis'in[5] (1820–1890)

Evangelia Balta & Matthias Kappler (Harrasowitz Verlag: Wiesbaden) 153 - 200: 155. Osmanlı basınına ilişkin yakın zamanlı çalışmalarda dahi bu yaklaşımın süregeldiğini söylemek mümkün. Örneğin 1860 yılında yayımlanmaya başlayan *Tercüman-ı Ahval* gazetesinin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ilk özel ve hükümetten destek almayan bağımsız Türkçe gazete olduğu tespiti, aşağıda görüleceği üzere 1843'te ve hatta 1851'de Evangelinos Misailidis tarafından Türkçe (rumi ul huruf ve türki ul ibare) yayımlanmaya başlayan *Anatoli* göz önünde bulundurulduğu taktirde ne ölçüde doğru sayılabilir? Bkz. Erol A. F. Baykal, *The Ottoman Press (1908-1923)* (Leiden: Brill 2019) 32.

3 Türkdil Ortodokslarla ilgili çalışmalara dair tarihyazımının sorunlarına ilişkin bir tartışma için bkz. Evangelia Balta (2010a). "The Adventures of an Identity in the Triptych: *Vatan*, Religion and Language" in *Beyond the Language Frontier Studies on the* Karamanlis *and the* Karamanlidika *Printing* (Istanbul: The Isis Press) 49-66. Yine bu alanın kısa tarihçesi ve mevcut durumu ile gelecekteki muhtemel beklentilerin değerlendirilmesine dair bkz. Evangelia Balta (2010b). "Cries and Whispers in Karamanlidika Books Before the Doom of Silence" in *Turcologica 83 Cries and Whispers in Karamanlidika Books*, ed. By Evangelia Balta & Matthias Kappler (Harrasowitz Verlag: Wiesbaden) 11-22.

4 Bu hususta genel bir değerlendirme için bkz. Evangelia Balta, (2010c). "Karamanli Press. Smyrna 1845 – Athens 1926" *Beyond the Language Frontier Studies on the Karamanlis and the Karamanlidika Printing* (Istanbul: The Isis Press) 107-121.

5 Evangelinos Misailidis için bkz. İoannis Polybios, "Evangelinos Misailidis", *Terakki*, sayı 4, 30 Haziran 1888, 54 - 58; I. Limnidis, *Μικρασιατικόν Ημερολόγιον ο Αστήρ 1913*, (Dersaadet: Protopapa and Sas, 1912) 170-172 ve *Anatoli*, N. 4292, 05-02-1891.

yayımladığı *Anatoli* (Ανατολή: Şark) gazetesidir.6 Misailidis İstanbul'a yerleşmeden önce neredeyse on yıl boyunca İzmir'deki matbaasında Karamanlıca kitaplar ve *Mekteb-i Fünun-i Şarkiye* (Μεκτέπι Φινούνι Σαρκηγέ) adı altında bir dergi yayımlar. 1843 yılından itibarense Karamanlıca haftalık *Şark* gazetesini de yayımlamaya başlar. 1850 yılındaki İzmir yangınında matbaası tahrip olan Misailidis, İstanbul'a gelerek burada matbaacı İoannis Lazaridis ile ortak olarak yayımcılık faaliyetine başkentte devam etmeye başlar. Ağustos 1851'de gazetesinin adını değiştirerek *Anatoli* adıyla yayımlanmaya başlar. İstanbul'a nakledildikten sonra gazetenin *Anatoli* ismini almasını Evangelinos Misailidis okuyucularına şu sözlerle açıklamaktadır:

Ευαγγελινός Μισαηλίδης
(Evangelinos Misailidis)

> Gazetamız Şark sakinlerine mahsus olduğu içun ismine Şarkiye tesmiye itmiş idik, halbuki gerek Şark-ı suğar [Küçük Asya], gerek Şark-ı kebir ikisi de bir ismile Anatoli denilebilur ise de, bu isim heman Şark-ı suğare mahsus olup, ve Gazetamız dahi Anatoli sakinleri içun olduğuna mebni, bundan böyle ba ruhsat ANATOLİ yaniya Havadisname-i Şarkiye tesmiye olunmasına karar eyledik.[7]

Misailidis daha sonra kurduğu kendi matbaasında zorunlu bazı kısa aralıklar dışında hayatının sonuna kadar bu gazetenin yayımına devam eder. 1890 Şubatında Misailidis'in ölümünden sonra gazete oğulları Theagenis ve Hristos idaresine geçer ve imparatorluğun yıkılışına dek yayımına devam eder. Gazete hakkındaki halihazırdaki en önemli dönemleştirme çabasını oluşturan Misailidis'in torunu Petros Pl. Misailidis'e göre gazetenin yayımı altı döneme ayrılabilir: 1843-1850, 1850-1873, 1873-1876, 1876-1890 ve 1890-1910. I. Limnidis'in

6 *Anatoli* hakkında bkz. Foti Benlisoy & Stefo Benlisoy, "Reading the identity of 'Karamanli' through the pages of *Anatoli*" in *Turcologica 83 Cries and Whispers in Karamanlidika Books*, ed. Evangelia Balta & Matthias Kappler (Harrasowitz Verlag: Wiesbaden 2010) 93-108; Şehnaz Şişmanoğlu Şimşek, "The *Anatoli* Newspaper and the Heyday of the Karamanli Press", *a.g.e.,* 109-123.

7 *Anatoli* N. 29, 07.08.1851. Bu noktada gazetenin yaşı hakkında bir hususu açıklığa kavuşturmak yerinde olacak. Aşağıda da görüleceği üzere gerek Evangelinos Misailidis gerekse de ondan sonra gazetesini yayımlamaya devam edenler gazetenin yaşını hesaplarken 1850/1 tarihini değil Misailidis'in İzmir'de yayımcılık faaliyetlerine başladığı on yıl öncesini, özel olarak da 1843'ü başlangıç tarihi olarak ele alacaklardır.

gazetenin müdür ve başyazarı olduğu 1912'den başlayıp imparatorluğun sonuna dek devam eden dönemse altıncı dönem olarak değerlendirilmelidir.[8] Bu anlamda gazete, Osmanlı basın tarihinin en eski ve en sürekli gazeteleri arasında bulunmaktadır ve salt bu özelliği nedeniyle bile ayrı bir ilgiyi hak etmektedir.

Gazete önce haftada bir kez, akabinde Salı ve Perşembe günleri olmak üzere iki kez, Eylül 1866'den itibaren haftada üç kez, yani Salı, Perşembe ve Cumartesi günleri yayımlanmaya başlar. Gazeteyi günlük olarak yayımlama girişimleri 1868, 1876, 1891 ve 1895 yıllarında yaşanmışsa da bu girişimler bir süre sonra mali sorunlar nedeniyle başarısızlığa uğramıştır. 20 Aralık 1896'dan itibaren ise nihai olarak Pazar ve dini bayramlar dışında günlük olarak yayımlanmaya başlar.

Elbette *Anatoli* gibi oldukça uzun bir süre yayımlanmış bir gazetenin tam manasıyla tarihinin ortaya çıkarılması, yayımlanmasının sansür veya mali nedenlerle kesintiye uğradığı tarihlerin belirlenmesi, kısa süreli de olsa başka isimlerle ya da Yunanca olarak yayımlanmasının nedenlerinin izinin sürülmesi ve elbette zaman içerisindeki müdür ve muharrirlerinin tespiti gerekmektedir. Öte yandan belki daha da mühimi Evangelia Balta'nın da vurguladığı gibi Osmanlı Rum milletinin hızlı bir dönüşüm sürecinden geçtiği bir bağlamda gazetenin siyasal tercihleri ya da bu dönemde Osmanlı Rum toplumu içinde çatışan çıkar grupları ve güç merkezlerine karşı yaklaşımını belirleyebilmektir. Örneğin gazetenin bu dönemdeki Patrikhane ve Osmanlı Rum toplumu içerisindeki ideolojik ve siyasal saflaşmalara dair tutumuyla ilgili bilgilerimiz en iyi ihtimalle eksik durumdadır.[9] Anadolulu Türkdil Rum Ortodokslara hitap eden bir yayın olarak *Anatoli*'nin, bunların bilhassa yüzyılın ikinci yarısından itibaren şekillenen kimlik dönüşüm süreçleri üzerinde önemli ölçüde bir fikri etkiye sahip olduğu da unutulmamalı. Son olarak Anadolulu bir okur kitlesine sahip olan ve neredeyse sürekli olarak çok sayıdaki yerel cemaatlerdeki "muhbir" veya okurları aracılığıyla Anadolu'dan haber ve mektuplar yayımlayan gazetenin on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren hızla dönüşen yarımadanın ekonomik, toplumsal, ekolojik, kültürel ve yerel tarihi açısından asla yeteri kadar incelenmemiş bir kaynak oluşturduğunu da zikretmeden geçmeyelim. Dolayısıyla bu uzun soluklu yayın faaliyeti hakkında daha sistematik çalışmaların yapılması zorunluluğu hâlâ orta yerde durmakta.

Elinizdeki yazı *Anatoli* gazetesinin yolculuğunun çok daha sınırlı ama çok da mühim bir boyutuyla, gazetenin okurları ya da "müşterileri"yle ilişkisine odaklanıyor. Gazetenin abone sayısı, "otlakçılar", abone bedellerini eksik ya da geç ödeyenler, taşradaki vekiller gibi aşağıda tartışılacak meseleler sadece gazetenin ayakta kalmasını güçleştiren mali sıkıntıların kaynağı olarak değil, yüzyılın ikinci yarısında bir gazete çıkarmak ile okumak deneyimlerinin kendisine odaklanmamızı sağlayan unsurlar olarak ele alınacak. Yine bu hususlar gazetenin Anadolulu

[8] Petros Pl. Misailidis, "Ιστορικές Εφημερίδες του περασμένου αιώνα 'Ανατολή [Geride kalan yüzyılın tarihi gazeteleri 'Anatoli']", ΚΩΝ Ζ11, Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, 1-18.
[9] Evangelia Balta, "Η Καραμανλίδικη Εφημερίδα *Μικρά Ασία γιάνι Ανατολή* του Ευαγγελινού Μισαηλίδη στη Δίνη του Βουλγαρικού Σχίσματος", *Ο Ερανιστής*, 27, (2009) 215-48.

Türkdil Ortodokslar nezdinde ne ölçüde ideolojik bir etkiye sahip olduğunu daha net bir şekilde görebilmemizi de sağlayacak.

Anatoli ve "hayırhah müşterileri"

Yukarıda da vurgulandığı gibi *Anatoli*, ağırlıkla İstanbul'a göç etmiş Anadolu kökenli Türkdil Ortodokslara hitap etse de Anadolu'daki abonelerine de (συνδρομήτης) ulaştırılmaktaydı. Gazetenin "müşterileri" idaresine bakılırsa her zaman yetersizdi ve gazetenin gelişmesini engellediğini düşündükleri bu durumdan neredeyse on yıllar boyunca devamlı yakınmaktaydılar. Daha ilk senesinin sonunda gazete 118 aboneye sahipti. Bu aboneler senelik 110 kuruş ödemekte olduklarından 1851 yılında gazetenin gelirleri 12.980 kuruş iken gazeteye göre sadece senelik kâğıt masrafı 15 bin kuruşa ulaşmaktaydı. Dolayısıyla daha en başından gazete açık vermekteydi.[10]

Bir yıl sonra, 1852'de ise "kocaman Anadolu'da" sadece 140 müşteri bulunduğundan yakınılmaktadır. Bu durum gazeteye göre "sair Milletlere nispeten bizim Milletimizin vatanına muhabbet ve dinine gayret göstermediği" anlamına geldiği için ayıplanmaya layık bir durumdu:

> Bizler ise bunca senelerdir bu kadar akçe sarfı ve zahmet mihnet ile işbu Gazetayı saye-i Padişahide icad iderek Anatoli tesmiye itmiş isek de, 82 hafta zarfında gerek Der-i Saadet gerek kocaman Anatoluda ancak 140 müşteri peyda idebildik doğrusu sair Milletlere nispeten bizim Milletimizin vatanına muhabbet ve dinine gayret göstermediği fasl ve taayip itmeye [ayıplamaya] şayan bir keyfiyettir.[11]

Bu yakınmalar öyle görünüyor ki belli bir karşılık bulur. Zira aynı yıl Kayserili Ortodoks göçmenlerin yani "Der-i Saadette bulunan Rumyan Millet-i muteberleri"nin oluşturdukları ve her Cuma Ayineli Han'da toplanan Kayseri Encümeni (Επιτροπή της Καισαρείας), İstanbul'da bulunan Kayserili esnaf ustabaşılarına ve başka hayırsever Hıristiyanlara yönelik bir bildiri (επιστολή) oluşturarak gazeteye abone yazılmalarını tavsiye eder. Bildiriye göre "beldelerde" mümkün mertebe okullar açılarak çocuklar "gün be gün gün hüneryab ve feyziyab olmaktadır"lar. Fakat bu yeterli değildir zira:

> Milletimizden okumaklığa vakti olmayub lisan-ı atikemizi tahsil itmeyenlerimiz içun mıtlakan bir Sholeion [okul] yaniya istimal ittiğimiz [kullandığımız] lisanda bir Gazeta lâzım idi, şükürler olsun Kulalı Kir. [efendi] Evangelinos Misailidis'ten mahsus Anatolulular içun telif olunur ismi ile müsemma Anatoli namı ile saye-i şahanede bu misillu bir Gazeta gördük.[12]

Bildiride Misailidis'in dokuz yıldır gazetenin inşası için gayret ederek Anadolulu hemşerileri için gece gündüz zahmet çektiği vurgulanarak "Anatollular"dan bu zahmete karşılık "vatan ve Millet arı ve ırzı "için gazetenin ilerlemesine yar-

[10] *Anatoli*, N. 48, Aralık 1851.
[11] *Anatoli*, N. 82, Ağustos 1852.
[12] *Anatoli*, N. 72, Mart 1852.

dım etmeleri çağrısında bulunulur. Dolayısıyla hemşerilerine halihazırda 117 olan ve gazetenin masraflarını karşılamayan abone sayısını arttırma çağrısında bulunarak münasip görülenlere birer abonelik, "orta hal olanlara" ise başka biriyle birlikte abone olmaları teklif edilmesinin uygun görüldüğü bildirilir. Bunun yanında İstanbul'un çeşitli mahallerinden abone olup gazeteyi başka birisi aracılığıyla getirtenlere ziyade gazeteciden getirtmeleri tavsiye edilir.[13] Fakat tüm bu girişimlere ve çağrılara rağmen ertesi yıl gazetenin durumunda pek bir şey değişmemiş görünmektedir zira 1853'in hemen başında gazete toplamda 155 aboneye sahiptir.[14]

Bundan on dört yıl sonra, 1867 yılının hemen başındaysa gazetenin 125'i bulan Anadolu ve Rumeli'deki abonelerinin detaylı bir listesini buluyoruz. Bu liste gazetenin Anadolu'da ve imparatorluk dahilinde ne ölçüde geniş bir alanda müşterilere sahip olduğunu göstermektedir. Buna göre müşterilerin bulunduğu yerleşim yerleri şunlardı: Adana, Afyonkarahisar, Alaşehir, Akşehir, Ankara, Antalya, Aydın, Balıkesir, Bilecik, Bursa, Çankırı, Diyarbekir, Eskişehir, Geyve, Halep, Isparta, İskenderiye, İznik, İzmir, İzmit, Kastamonu, Kayseri, Konya, Köstence, Kula, Kütahya, Lefke, Mersin, Merzifon, Nevşehir, Niğde, Perma, Safranbolu, Samsun, Selanik, Sille, Silistre, Şumnu, Tarsus, Tokat, Uşak. Gazete sadece Anadolu'da *Anatoli* gazetesini okumaya "mecbur" en az 120 binlik bir nüfus olduğunu savunarak demek ki bin kişide sadece bir kişinin gazete aldığı sonucuna varmaktaydı:

> İşte kâffe-i Anatolıda ve Rumelide bulunan hayırhah müşterilerimiz bunlar olup, yekûni 125 esamidir. Anatolıda ise Anatoli Gazetasını okumaya mecbur en akal 120.000 nüfus çıkabileceği cümlenin malûmu olmağın bu hisabda bin nüfusda bir adem Gazeta almış oluyor.[15]

Öte yandan on dokuzuncu yüzyılın son on yılının başında abonelerin sayısı 400-500 arasında bir sayıya ulaşmış görünmektedir. Yukarıda ifade edildiği üzere bu durum gazete idarecilerinin sürekli yakınmalarına sebep olmaktaydı. Onlara göre gazete hiç olmazsa bin müşteriye sahip olsa çok daha iyi bir kaliteye kavuşacak ve daha ucuza, yani 40 para yerine 20 paraya satılacaktı. Öyle gözüküyor ki gazetenin piyasadaki Türkçe ve Rumca gazetelere kıyasla fiyatının pahalı olması satışını düşüren etmenlerden birisini oluşturmaktaydı. Gazete idaresine fiyatın düşürülmesi halinde daha fazla "Anatollının" gazeteyi satın alacağını salık veren mektuplar dahi ulaşmaktaydı:

> Anatollılarımız 'Anatoli'yi almak isterler, fakat 10 paraya Türkçe gazetalar var iken 'Anatoli'yi 40 paraya almazlar. Biliriz ki 10 paraya satılan gazetalar 10-15000 nüsha sarf idiyorlar; binaenaleyh anlere idare ider, ve 'Anatoli'nin müşterileri elyevm 400'e baliğ olmaz; fakat 'Anatoli' 20 paraya satılur ise, şübhe yokdır ki 300-400 gazeta fazla sarf olınacaktır.[16]

---

[13] *Anatoli*, N. 72, Mart 1852.
[14] *Anatoli*, N. 99, 01.01.1853.
[15] *Anatoli*, N. 1049, 26.01.1867.
[16] *Anatoli*, N. 4874, 25.10.1894.

Gazete idarecileri okurlardan gelen bu tür çağrılara hak verseler de kronik müşteri azlığı adeta her türlü yaratıcı girişimi ve gelişme arzusunu boğan bir işlev görmektedir. Bu örnekte gazete okur mektubuna Mart ayında müşterilerine yaptıkları her birinin bir dost ve akrabalarını gazeteye müşteri kaydettirmeleri önerisine bu zamana kadar ancak 8-10 olumlu yanıt aldıkları yanıtını verir. Onlara göre dört yüz müşteri bir dört yüz müşteri daha yapmış olsaydı gazete hem daha büyük boyutta hem günlük çıkabilecek hem de on paraya satılabilecekti. Yine müşterilerin azlığından yakınılan bir yerde gazete hayli istihzai bir biçimde müşteri arttırmak için artık tek bir yol kaldığı, bunun da "her gazeta derunine birer lira" iliştirmek olduğunu düşündükleri, kendilerine bir şimendifer piyangosu isabet ederse bu yolu da deneyecekleri ifade edilir.[17]

Gazete yukarıda da görüldüğü üzere Anadolu'da oldukça geniş bir coğrafi alanda müşterilere sahipti. Taşradaki aboneler abone bedellerini genelde o mahallerdeki *Anatoli*'nin "vekillerine" ya da "muhbirleri"ne ödüyor, gazetenin vekili ya da muhbiri bulunmayan mahallerde ise doğrudan İstanbul'daki gazete matbaasına gönderiliyorlardı.[18] Gazetenin İstanbul'da yayımlanmaya başladığı 1851 yılında İzmir, Bursa, Kayseri, Nevşehir, Adana ve Tarsus, Antalya, Niğde ve Fertek, Konya ve Sille, Bandırma, Isparta, Burdur, Mihalıç, Küplüce, Amasya, Kütahya, Geyve, Alaşehir, Alaiye, Denizli, Uşak, Kula, Nazilli, Kasaba, Rodos, Edirne, Varna ve Volos'ta vekillere sahipti.[19] 1891 yılının sonundaysa İzmir, Bursa, Samsun, Bafra, Çarşamba, Ereğli, Bartın, Mersin, Adana, Niğde, Kula, Adapazarı, Lefke ve Balıkesir'de vekilleri bulunmaktaydı. Fakat bu yöntem zaman zaman ciddi sorunlar doğurabilmekteydi. Örneğin Ekim 1851'de gazete idaresi İzmir'deki müşterilerinden altı aylık abone bedeli olarak verdikleri parayı geriye alarak yeni vekilleri Antonios Patrikios'a vermelerini zira önceki vekillerinden herhangi bir ödeme alamadıklarını duyurur.[20]

Başka bir yolsa İstanbul'daki vekilleri veya komisyoncuları aracılığıyla müşteri olmaktı. Öte yandan taşrada gazeteyi edinmenin kendisinin de muhtelif zorluklara sahip bulunduğunu göz önünde bulundurmak gerek. Belli ki gazetenin taşradaki abonelerine ulaşmasında ciddi aksaklıklar ve gecikmeler meydana gelebilmekteydi. Hatta bu husus gazete idaresiyle aboneleri sık sık karşı karşıya getirmekteydi. Örneğin 1866 Eylülünde "müşterilerinizden birisi" imzasıyla yayımlanan mektupta yazar, iş icabı Tarsus'a gitmiş olduğunu burada misafir bulunduğu mahalde *Anatoli* gelip gelmediğini sorduğunu, hali vakti yerinde olduğu anlaşılan ev sahibinin ise "müşteri yazılı" olmasına rağmen gazetenin gelmediğini ifade ettiğini aktarır. Anlaşılan biraz da mahcup olan ev sahibi uşağını Tarsus postanesine buradaki memurdan iki *Afitap* ile iki *Manzume-i Efkâr* gazetesi alması için gönderir. Uşak dönüşünde *Anatoli* gazetesi de getirir, oysa

[17] *Anatoli*, N. 3959, 22.09.1888.
[18] *Anatoli*, N. 4027, 14.03.1889.
[19] *Anatoli*, N. 37, 02.10.1851.
[20] *Anatoli*, N. 37, 02.10.1851.

mektup yazarına göre memur *Anatoli* gazetesinin "muhabiri" değildir, dolayısıyla aslında müşterilere ulaşması gereken gazeteleri alıkoyup başkalarına satmaktadır. Mektup yazarı bu durumda Tarsus ahalisinin müşteri yazılmakta tereddüt etmesini haklı bulur. E. Misailidis ise bu mektuba cevabında anılan memur hakkında kendilerinin yapabilecekleri pek bir şey olmadığını, asıl Tarsus'taki müşterilerin yardım etmeleri gerektiğini, hatta gazetenin bu satırlarını memura göstermelerini salık verir.[21] Yine anlaşılan gazeteye vekili ya da komisyoncusu vasıtasıyla müşteri olanların kimisinin ellerine gazeteleri geç ulaşmaktaydı zira *Anatoli*'ye göre bu gazeteleri önce komisyoncular okumakta sonrasında müşterilere yollamaktaydılar.[22] Yine de zaman içerisinde posta sisteminin gelişmesi hele de Anadolu demiryolu hatlarının gelişmesi taşradaki müşterilere gazetenin daha hızlı ve güvenilir biçimde ulaşmasını sağlamış olmalı. Örneğin 1896 yılında Konya demiryolu hattının inşası nedeniyle gazete yönetimi buradaki müşterilerine bundan böyle gazetelerini haftada üç defa (Salı, Perşembe ve Cuma günleri) göndereceklerini müjdesini verir.[23]

ΣΕΝΕΙ ΕΒΒΕΛ. ΦΙ ΚΟΝΣΤΑΝΤΙΝΙΕ 1851 ΝΟΥΜΕΡΟ 37.

ΑΝΑΤΟΛΗ.

Anatoli gazetesi
2 Ekim 1851, sayı 37

"Allah'tan korkmaz, insanlardan utanmaz otlakçılar"

Başka bir devamlı şikâyet konusuysa gazeteyi başkalarından ödünç alıp para vermeden okuyan, gazetenin deyimiyle "otlakçılar" hakkındaydı. Gazete sayfalarında otlakçılardan yakınmanın neredeyse sürekli bir tema oluşturması aynı sorunun yıllar boyunca devam ettiğinin bir göstergesi olsa gerek:

> […]bazıları Gazetalarını on beş kimseye virup okutdukdan sonra bundaki okuduğu güya yetişmedi gibi, Anatoluya dahi yolladıkları halde, ve Anatoludaki sindromisitislerimizden [abonelerimizden] bazıları bizzat köylerde ayan odasına doldurur gibi memleketin ehalisini kahve ve tatlı parasını

[21] *Anatoli*, N. 1015, 04.10.1866.
[22] *Anatoli,* N. 4995, 21.04.1895.
[23] *Anatoli*, N. 5357, 29.07.1896.

> bari acımaksızın evlerine toplayıp, okuttukları ande, ve bazı ademlerin sindromitis [abone] olmaklına vakti variken yazılmayub, şundan ve bundan utanmadan Gazeta isteyip okudukları vakit, [...] Anatoli nasıl ileruleyebilir?[24]

Misailidis bilhassa gazete alabilecek durumda olan "çorbacı"ların otlakçılığa tevessül etmelerine ya da aldıkları gazeteleri başkalarına okutturmalarına içerler:

> İmdi bu keyfiyetlerden dolayı derecesiz kederimiz olup, Anatolinin ümid olunduğu üzre ileruleyemeyeceği itibarlu müşterilerimizin malûmleri olarak, 14 Nomeroda derc ittiğimiz üzre artık Gazetalarını müşteri yazılmaklığa vaktı olan ademe göstermemelerini, ve Fukara takımının mimkin ise cümlesine okutturmalerini, ve yazılmaklığa vaktı var iken, yazılmayıp da onun bunun Gazetasını okuyup böyle bir cüzi şeyi kâr sayan kimesnelerin, artık bu misillu layıksız hareketlerden fariğ olmalerini rica ve niyaz ideriz.[25]

Anatoli otlakçıları hırsızlık yapmakla, mağazalardan ve taşradaki posta merkezlerinden başkalarının gazetelerini çalmakla itham eder. Gazeteye göre hali vakti yerinde olan hatta "Harun kadar mal biriktirmiş" olanlar bile otlakçılık etmeye utanmamaktadır. Gazete müşterilerinden bu otlakçılardan bazılarının isimlerini bildirmelerini isteyerek bunları yayımlayarak diğerlerine ibret oluşturmasını ister.[26] Neredeyse bir yıl sonra gazeteciliğin kolerası olarak adlandırdıkları otlakçılığın giderek ifrat derecesinde çoğaldığı, bazı müşterilerin gazetelerinin dahi çalındığı, bilhassa Süleymaniye, Eminönü, Balık Pazarı, Keresteciler ve Çarşı-i Kebir taraflarında bu durumun sıklıkla yaşandığı, müşterilerin şikâyet ettikleri gazetede duyurulur. Gazete istihzai bir biçimde bu otlakçılar için matbaalarında bir daire teşkil ettiklerini, "otlakçı rezillerin" burayı "teşrife rağbet buyurarak, burunlarından gelinceye değin meccanen Gazeta" okuyabilecekleri belirtilir.[27]

Anatoli gazetesi otlakçılığı kınanması, ayıplanması ve hakir görülmesi gereken çirkin ve yakışıksız bir davranış olarak görmekte ve okurlarına bu tavrını benimsetmeye çalışmaktadır. Kimi okur mektupları bu tavrın bazı okurlar tarafından da paylaşıldığını gösteriyor. Örneğin "Eminönü'nden bir müşteriniz" imzasıyla gazeteye yollanan bir mektupta yazar gazete geldikçe dükkanına dadanan "haylice emlak sahibi bir otlakçı"yı nasıl kovduğunu tasvir edip bu gibiler için fazla şey yazmanın gereksiz olduğunu belirterek "otlakçılık iden adem rezaleti kaftan gibi geyinmiş olduğu halde, yüzüne tükürsen rahmet yağıyor kıyas ider, şimdi bu makule rezil ademe bin söz kâr ider mi?" diye sorar. Müellif ise otlakçıyı kastederek "ruhban değiliz ki aforoz idelim, hökümet değiliz ki tedib idelim, bu makule ne deyelim, eşşekliğine doymasın" cevabını verir.[28] Fakat ne yazılırsa yazılsın yıllar

---

[24] *Anatoli*, N. 48, Aralık 1851.
[25] *Anatoli*, N. 80, 12.08.1852.
[26] *Anatoli*, N. 1015, 04.10.1866.
[27] *Anatoli*, N. 1059, 18.02.1867.
[28] *Anatoli*, N. 1062, 25.02.1867.

içerisinde "otlakçılığın" önü bir türlü alınamaz. Yirmi yıl sonra otlakçılık hâlâ gazetenin gelişmesinin önündeki en büyük engellerden biri olarak zikredilir:

> Her gazetenin terakkisına, hiç olmazsa izamında hareketine mani olan iki şeyden birincisi müşterilerinin vakt-u saatında bedellerini göndermemeleri, ve ikincisi dahi Allah'tan korkmaz, insanlardan utanmaz, *otlakçılardır* ki, eksilmedikten başka her tarafta artmaktadırlar, ve hamiyetli müşterilerimizin gazetalarını Postadan çalarak, zayi itmekle bunları aleyhimizde gücendirmektedirler, ve müşterinin artmamasına sebep olmaktedirler heman ecirlerini Allah'tan bulsunlar. [29]

Bir diğer örnekte otlakçılar üzüm bağlarını yok eden zararlılarla mukayese edilir:

> İşte otlakçılar da tıpkı gazetaların ve her nev kitabın Filoksirasıdırlar ki, müşterilerin artmasına mani olarak, batmasına sebep olurlar, gidi vicdansızlar!!![30]

Otlakçılara ilişkin tüm yakınmalara rağmen sorun hem İstanbul'da hem de taşrada devam eder. Örneğin Temmuz 1888'de gazete idaresi *Arebe Hikayesi ve İstanbol'un Beyoğlu Sırları*[31] hikâyelerini tefrika olarak gazetede neşretmelerinin ve ilk defa abone olanlara gazeteyle birlikte bedelsiz olarak "bir hikaye" verilmesinin maksadını müşteri çoğaltarak otlakçıları ortadan kaldırmak olduğunu ifade eder. Fakat tam aksine bu hikâyelerin yayımlanmasıyla "insafsız otlakçılar on kat" artmıştır. Bunlar müşterilerin elinden gazeteleri ya da hikâye cüzlerini alıp ziyan etmekte öte yandan idareye göre gazetesi veya hikaye cüzleri otlakçıların elinde ziyan olan bazı müşteriler de bu durumu haber vermeyerek, "ademiniz bırakmadı deyu tekrar matbaadan gazeta ve hikâye" istemekteydiler. Gazete İstanbul'daki müşterilerine dağıtıcılarının gazeteleri düzenli bir biçimde dağıtmakta olduğunun altını çizerek herkesin gazetesine sahip çıkarak otlakçılara kaptırmaması uyarısında bulunur.[32]

Bu yakınmalara rağmen yıllar içinde otlakçılık bir türlü engellenemez. Örneğin 1895 Ağustos'undan itibaren gazete idaresini ele alan dönemin önemli Karamanlıca yazar, çevirmen ve gazetecilerinden İoannis Kalfoğlu'nun[33] (1871-1931) şu yakınmaları bu durumun en açık göstergesi olsa gerek:

---

[29] *Anatoli*, N. 3991, 10.12.1888.

[30] *Anatoli*, N. 3959, 22.09.1888.

[31] 1888-9'da gazetede tefrika olarak yayımlanan bu roman Epameinondas Kyriakidis tarafından Yunanca yazılmış ve Evangelinos Misailidis tarafından Türkçeye çevrilip/adapte edilmiştir. Yakın zamanda Latin harfleriyle yayımlanan roman için bkz. Epameinondas Kyriakidis, *Beyoğlu Sırları: Tefrika Roman 1888-1889*, yayına hazırlayan: Evangelia Balta & Sada Payır (İstanbul: İstos Yayın 2020). *Anatoli* gazetesinde yayımlanan tefrika romanlar hakkında bkz. Şehnaz Şişmanoğlu Şimşek, "Osmanlı Tefrika Çalışmalarında Göz Ardı Edilen Bir Kaynak: Karamanlıca Anatoli Gazetesi", *Kebikeç* 44, 2017, 145-187.

[32] *Anatoli*, N. 3939, 30.07.1888.

[33] Kalfoğlu için bkz. İoannis H. Kalfoğlu *Ιστορική Γεωγραφία της Μικρασιατικής Χερσονήσου* [Mikra Asia kıtasının tarihiye cağrafyası], çeviri ve giriş Stavros Th. Anestidis, önsöz İoanna Petropolulu (Athens: Küçük Asya Araştırmaları Merkezi 2002).

> Hayıflar olsun! Elli beş senelik gazetaya asla hörmet olınmayarak Anatollıların hor bakmaları ve otlakçılıkdan vaz geçmeyub bir gazetadan 10 kişinin okuması (nasıl ki Der-i Saadetde Canbaz hanı ittisalinde bir mahale bir gazeta bırakıldığı halde bütün çarşu okur idi; şimdi o adem F. Efendi gazetayı kesdi bilmeyiz bir süri otlakçılar nereden okuyacaklar) ve eksik fiyat teklif itmeleri ve daşradakilerin borçlarını göndermemeleri hayıflanacak bir hal değil mi?[34]

Yukarıda ifade edildiği gibi on dokuzuncu yüzyılın sonlarında gazetenin müşterileri 400 ila 500 civarındaydı fakat "otlakçılar"a ilişkin sürekli atıflar gazetenin okuyucu kitlesinin çok daha geniş olduğuna işaret etmektedir. Gazete bile bu durumu istihzaya almakta ve otlakçılar olmasa gazetede yazılan "güzel ve faideli nesnelerden pek az kimseler haberdar olacak idi" denilir. Gazeteye göre Anadolu ahalisinin "heman yüzde sekseni Gazeta okumakde"dir fakat bunlardan sadece iki bin kişide birisi gazetenin müşterisi bulunmaktadır.[35]

Öte yandan bu dönemde okuma eyleminin kendisinin bireysel ve sessiz bir eylem olmaktan ziyade kolektif ve sözlü karakterini büyük oranda muhafaza

ΑΝΑΤΟΛΗ

Anatoli gazetesi, 18 Mart 1899, sayı 6069
Resim: Sabık Stambol Patriği
Şerafetlu III. Yoakim

ΑΝΑΤΟΛΗ

Anatoli gazetesi, 5 Ekim 1898, sayı 5937
Resim: Alamanya Aile-i İmperatorisi

[34] *Anatoli*, N. 5172, 04.12.1895.
[35] *Anatoli*, N. 1032, 15.11.1866.

ettiği muhakkaktır.[36] Gazete okumanın şahsi ve özel bir karaktere sahip olduğu bunun aksine davranışların "saygıdeğerlikten" yoksun bulunduğunun gazete idaresi tarafından mütemadiyen altının çizilmesine rağmen *Anatoli*'nin okunması kahvehaneler, atölyeler, cemaatin kamusal mekânları, aile ve arkadaş toplantıları gibi mahallerde daha ziyade sözel ve toplu yapılan bir etkinlik niteliğindeydi. İlave etmek gerekir ki kahvehane ve/veya kıraathanelerde kitap, gazete ve dergilerin müşterilere sergilenmesi, basılı materyallerin fiyatları göreli olarak pahalı kalmaya devam ettiği için de on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaygın bir uygulama haline gelmişti.[37] Dolayısıyla gazetenin kendisinin de birçok kez ifade ettiği gibi *Anatoli*, Türkdil Anadolulu Rumlar nezdinde mevcut müşteri kitlesinden çok daha geniş bir okur kitlesine ve etkiye sahipti.

"Artık beklediğimiz kifayet eder"

Anadolu'da yaşayan Rumların çoğunluğunun sesi olma iddiasına rağmen *Anatoli* gazetesi sürekli olarak mali sıkıntılardan yakınmakta ve özellikle taşradaki müşterilerden abone bedellerini ödemeleri ricasında bulunmaktaydı. Özellikle her yeni yıl başlangıcında, yani senelik aboneliğin yenilenmesi sürecinde gazete ciddi sıkışıklıkla karşılaşmaktaydı. Örneğin 1867 yılının başında Misailidis gazeteyi "Anatoli'nin ekseri beldelerine" yıl boyunca gönderdiklerini ifade ederek sıra para istemeye gelince "kimi bana gazeta gelmedi, kimi ben müşteri değil idim, kimi de ara sıra geldi" diye bahanelerle gazete bedellerini vermekten kaçındıklarından yakınır. Misailidis gazetenin basım ve dağıtımında güçlükler yaşandığını kabul etse de günün sonunda bunun gazete bedelini ödememek için bir mazeret sayılamayacağını ifade eder:

> *Anatoli*'nin başına cümlenin malumu olduğu üzere pek çok felaketler geldi, ve pek çok müşkülate duçar olarak ya belki bazı defa vaktında çıkarılamadı, yahod Posta ile vaktında göndürülemedi, yahod göndürüldü ise de, bir takım idepsiz otlakçı ellerine geçti; şimdi artık bu sebebleri özür beyan idub de, bedelini virmemenin alemi var mıdır?[38]

Abone bedellerinin zamanında ve tam olarak ödenmesi meselesi, gazete idaresini yıllar boyunca uğraştıran en önemli meselelerden birisidir. 1867 yılı başın-

[36] Bkz. Robert Darnton, "History of Reading," *New Perspectives on Historical Writing,* (ed.) Peter Burke, 1991, 140-167.

[37] İstanbul kahvehaneleri daha gazeteler gibi iletişim araçları varolmadan önce bile kamuoyunun yoğun sözlü iletişim ağlarına dayalı olarak biçimlendiği, toplumsallık ve yoğun siyasi tartışmaların yaşandığı önemli mekanlardı. İstanbul'un 1840'lardaki kahvehaneleri için bkz. Cengiz Kırlı, "Coffehouses: Public Opinion in the Nineteenth Century Ottoman Empire" in *Public, Islam and the Common Good*, Armando Salvatore & Dale F. Eickelman (editors), (Brill Academic Publishers 2004) 75-97. İstanbul'daki ilk kıraathane 1864'te açılmıştı ve müşterileri burada küçük bir ücret karşılığında otuzdan fazla yerli ve yabancı gazeteyi okuyabilmekteydi. Baykal, *The Ottoman Press,* 34.

[38] *Anatoli*, N. 1044, 14.01.1867. Bu dönemde *Anatoli* gazetesinin karşılaştığı sorunlara dair bkz. Stefo Benlisoy, "19. yüzyıl ortasında Osmanlı'da 'Sorumlu' Gazetecilik Tartışması Anatoli ve Vatan Kavgası", *Toplumsal Tarih*, 236, Ağustos 2013, 48-55.

da gazete idaresi İstanbul'da bulunan müşterilerine yanlarında bulunan gazete bedeli makbuz senetlerini gazeteyi dağıtan "Kir Serafim"e göstermelerini ve borcu olanların da borçlarını ona ödemeleri çağrısında bulunur. Taşradaki abonelik süresi biten müşterilerin yeni başlamış yılın abone bedellerini üç ay içinde ödemeleri beklenmekteydi. Gazete Mart'a dek abone bedelini göndermeyenlerin gazetelerini kesmeye mecbur olduklarını ilave etmekteydi.[39]

Yine de gazetenin mali durumu kimi zaman öyle kritik bir hale gelmekteydi ki dönem dönem baş sayfasından abone bedellerini ödemeyi ihmal eden müşterilerinin isimlerini yayımlayarak teşhir etmek zorunda kalmaktaydı. Evangelinos Misailidis'e göre 1888 yılında matbaanın günlük üç liralık bir masrafı bulunmaktaydı, eğer bu para bulunamayacak olursa ne gazete çıkabilecek ne de posta ile taşraya gönderilebilecekti. Misailidis'e göre 1888 Eylülü itibariyle gazetenin müşterilerinden 330 lira tutarında bir alacağı bulunmaktaydı ve bu miktarı Ekim sonuna dek göndermeyenlerin isimlerini "ibret-i alem için" gazete yoluyla ilan ettikten sonra bunlara gazete göndermeye son verip alacağını başka yoldan tahsil edecekleri uyarısını yapar. Misailidis:

> Artık mektub yazmakdan fuzuli kağıd sarf itmekden ve göznuru dökmekden usandık, 330 lira isteriz, cebimizde ise 330 para yokdır! İşte vaktı ile haber viriyoruz, sonra gücenmesinler, kusur müsameha idenlerdedir.[40]

Gazetede teşhir edilen bu isimler bize gazetenin müşterilerinin Anadolu'da o dönemde ne ölçüde geniş bir alana dağıldıklarını göstermektedir. Örneğin 1889 Mart ayında yayımlanan borçlarını ödemeyen müşterilerin listesinde karşılaşılan yerleşim yerleri şunlardır: Adapazarı, Aksaray, Ankara, Biga, Diyarbekir, Eşme, Gümüşhane, Karadeniz Ereğlisi, Kırk Kilise, Konya, Kula, Lefke, Nevşehir, Soma, Sille, Söke, Şebinkarahisar, Uşak.[41] Hatta 1895 yılında gazetenin başyazarlığı yanında müdürlüğünü de üstlenen İoannis Kalfoğlu borçlarını ödemeyen kimi müşterilerine gazete sayfalarında çok daha doğrudan seslenir:

> Adapazarı'nda saatçı İsak Papazoğlı, zan idersek epeyice vakıt bekledik, 8-10 mektup yazdık, mahsulı satınca parayı verecek idin, niçun göndermeyorsın, parayı gönder. Lefke'de Vladimiros Stavridis, daha bekleyelim mi? Parayı Nikolaki efendi Vafiyadi'ye teslim idiniz. Artık beklediğimiz kifayet ider.[42]

Anlaşılan yukarıda bahsi geçen İsak Papazoğlu gazeteyi bir sene boyunca "verdim vereceğim" diyerek oyalamış sonrasında da "param yokdır" demeye başlamıştır. Kalfoğlu'na göre gazetenin ileri gitmemesine sebep olan şey bu gibi "muhtekir ademler"dir. Bunlar abone bedelini sonradan göndereceklerini taahhüt ederek rica minnet müşteri yazılıp sonrasındaysa bu parayı ödemeye yanaş-

---

[39] *Anatoli*, N. 1048, 24.01.1867.
[40] *Anatoli*, N. 3960, 24.09.1888.
[41] Bkz. örneğin *Anatoli,* N. 4026, 11.03.1889; *Anatoli*, N. 4027, 14.03.1889; *Anatoli*, N. 4028, 16.03.1889; *Anatoli*, N. 4029, 18.03.1889.
[42] *Anatoli*, N. 5121, 30.09.1895.

mamaktaydılar.[43] Kalfoğlu'na göre bu tür adamlar alışverişte ve çarşıdaki vurgunculuk ve dolandırıcılıkları yetmezmiş gibi *Anatoli* gazetesini iğfal etmeye ve dolandırmaya çalışmaktaydılar. Gazete müdürüne göre özellikle taşrada bulunan bu tür adamlar önce dört mecidiye göndererek altı aylığına gazeteya abone olurlar. Sonrasında abonelik süresi sona erip ikinci altı aylık bedel istenince ya mektuba cevap vermez ya da "rica iderim gazetayı kesmeyin bir iki hafta sonra göndereceğim" diye cevap verir ve altı ay daha geçtiği halde parayı göndermezler. Kalfoğlu gazete zengin olsa bu kadar şikâyet etmeyeceklerini, fakat 350 müşterisi bulunan ve büyük fedakârlıklarla "Anatollıları kitabsız ve gazetasız bırakmamak içun" çıkan bir gazetede 400-450 liralık bir muamelenin 200 lirası veresiye olduğunda gazetenin, üstelik "piyacanın şu fenalığında" nasıl gelişebileceğini sorar.[44]

"Gazetacılar ve müşterileri" başlıklı daha sonraki bir baş yazıdaysa Kalfoğlu 350 müşteri ile 500 liralık bir ciro yapan gazetenin "3 müvezzi, 2 muharrir, 4 mürettib, 1 çarhçı, 1 makinacı, 1 postacı ve 1 de ayrı adem"e yani toplamda 13 çalışana ödeme yapmak zorunda olduğunu belirterek bunlara 3'er mecidiyeden haftalık verilse toplamda 39 mecidiye tutacağını; buna matbaa kirası, hurufat kirası ve başka masraflar için verilen 50 mecidiye eklenirse 90 mecidiyelik haftalık bir giderleri bulunduğundan yakınır.[45] Öte yandan anlaşılan bu dönemde piyasada darlık hüküm sürmektedir.[46] Rumca yayımlanan *Nea Epitheorisis* (Νέα

ΣΕΝΕ 55 ('Ερρενδζi 9 Δεκέμβριος) ΠΑΖΑΡ ΙΡΤΕΣΙ 27 ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 1895 (25 Δζεμαζιουλ ἀχῃρ 1313) Νομ. 5167

ΜΟΥΕΣΣΙΣ
ΕΥΑΓΓΕΛΙΝΟΣ ΜΙΣΑΗΛΙΔΗΣ

ΑΝΑΤΟΛΗ

ΧΕΡ ΚΙΟΥΝ ΝΕΣΡ ΟΛΗΝΟΥΡ.

Γαζέτα πεδελὶ πεσίνδιρ

Μουδὶρ βὲ μουχαρρὶρ ΙΩΑΝΝΗΣ Η. ΚΑΛΦΟΓΛΟΥΣ

ΓΑΖΕΤΑ ΠΕΔΕΛΙ ΠΕΣΙΝ ΟΛΔΗΓΗ ΧΑΛΔΕ ΧΑΛΙΑ ΒΙΡΕΜΕΓΕΝΛΕΡΙΝ ΓΑΖΕΤΑΛΑΡΗ ΝΟΕΜΒΡΙΟΣΔΑΝ ΣΟΝΡΑ ΚΙΟΝΔΕΡΙΛΜΕΓΕΔΖΕΚ ΒΕ ΙΣΜΛΕΡΙ ΓΑΖΕΤΑΓΙΑ ΔΕΡΔΖ ΟΛΗΝΑΔΖΑΚΔΙΡ ΜΑΛΛΟΥΜ ΟΛΣΟΥΝ

Anatoli gazetesi, 27 Kasım 1895, sayı 5167
Logonun altındaki iri puntolu yazı: "Gazeta Bedeli Peşin Oldığı Halde Halâ Viremeyenlerin Gazetaları Noemvriosdan [Kasım'dan] Sonra Gönderilmeyecek ve İsmleri Gazetaya Derc Olınacakdır Malum Olsun"

[43] *Anatoli*, N. 5129, 10.10.1895.
[44] *Anatoli,* N. 5151, 06.11.1895.
[45] *Anatoli*, N. 5291, 07.05.1896.
[46] Kalfoğlu bu duruma sürekli vurgu yapar. Örneğin "ahzu itanın şu dar zemanında ve para denilen mübarek şeyin ortalıkda kuyruklu yıldız gibi nadiratdan göründüğü bir vakıtda" gazeteyi bir sene boyunca devamlı olarak yayımlamış olmayı bir başarı olarak değerlendirir. *Anatoli*, N. 5360, 01.08.1896.

Επιθεώρησης) ve *Konstantinupolis* (Κωνσταντινούπολις) gazetelerinde de müşterilerine abone bedellerini göndermeleri çağrıları yapılmaktadır. Kalfoğlu çağrılarının yanıtsız kalması dolayısıyla günden güne ümitsizliğe kapıldıklarını ifade eder. Kendilerine "beş on kuruş emniyet eden dostlar"ın da artık şüpheye düştüklerini, fakat alacaklarını alamadıklarından borçlarını da ödeyemediklerini belirtir:

> Stambol ve her tarafta kesadlık devam itdiği halde şu sırada fakir 'Anatoli' gazetası devamında neşr olunub da her gün, her posta paket paket müşterilere gazetalar gönderdiği halde, borçlu olan müşterilere gazetalar gönderdiği halde, borçlu olan müşteriler ne parayı gönderiyorlar ne de insafa geliyorlar. Rica ideriz, insaf itsinler de borçlarını göndersinler. Bize sadaka versunler demeyoruz, devamında paraları göndersinler ki biz de işimizi çevirelim. Kendi haysiyet ve onorumuzu muhafaza idelim [...] Gazetaların para ile tab olındığını, para ile kendilerine gönderildiğini, mürettiplerin, muharririn, mürekkepçinin, pulcının ve kâğıtçının para istediklerini düşünmüyorlar mı?[47]

Fakat anlaşılan abone bedellerini ödemeyenlerin isimlerinin gazeteden teşhir edilmesi gibi yollar müşterilerini gücendirmiş olsa gerek ki daha sonra borçlarını ödemeyen müşterileri mektupla uyarma yöntemi de denenir. Ama gazetedeki serzenişten bu yöntemle de sonuç alınamadığı ortaya çıkıyor.

Görüldüğü üzere özellikle Anadolu'daki müşterilerden gazete bedelini toplama sürekli tavsar. Öyle ki gazetede yıllar içinde Anadolu'daki müşterilerin önemli bölümünün gazete bedellerini aksatmasından ya da ödemeye hiç yanaşmamasından yakınan sayısız yazıya rastlanmaktadır.[48] Gazete idaresine göre abone bedeli "elverişli bir miktar"dı ve gazetenin müşterileri, senelik böyle bir parayı vermeye "muktedir zevattan" oluşmaktaydı. Buna rağmen taşrada bulunan müşterilerden bazıları abone bedelini vermekte geç kalmakta, bazıları da abone süreleri dolduktan sonra tekrar abone olmayı isteyip istemediklerine ilişkin gazetenin kendilerine yolladığı mektuplara yanıt dahi vermemekteydi. Gazeteye göre her gün gazetelerini alan müşteriler "o gazetanın makinadan çıkıp da müvezzilere teslim edilmesine kadar" çekilen sıkıntılardan habersizdiler. Gazete idarecileri amaçlarının hem "umuma hizmet" hem de kendilerinin "geçimini temin etmek" olduğunu ama ikincisinin asla gerçekleşmediğini, 58 yıldır bir mükâfat görmediklerini vurgularlar.[49]

Abone bedellerinde indirim yaparak müşteri sayısını arttırmaya çalışmak yolu birkaç defa denense de arzu edilen sonuca ulaşılamaz. Örneğin 1888 yılında geçmişte İstanbul'da sekiz ve taşrada 10 mecidiye olan gazetenin "senevi fiyatı" İstanbul'da altı ve taşrada sekiz mecidiyeye düşürülse de gazetedeki yakınma dolu makale esas alınırsa başarısız olmuşa benziyor.[50] 1892 Mart başında gazetenin idaresini üstlendiklerini duyurdukları başyazıda Misailidis biraderler "uğra-

---

[47] *Anatoli*, N. 5352, 22.06.1896.
[48] Örneğin bkz. *Anatoli*, N. 4006, 19.01.1889.
[49] *Anatoli*, N. 5966, 09.11.1898.
[50] *Anatoli*, N. 3959, 22.09.1888.

dıkları zarara" rağmen Anatol ahalisininin memnuniyetini temin etmek ve müşterilerini arttırmak için gazetenin yıllık bedelini İstanbul için 120, İstanbul dışı için de 160 kuruşa indirdiklerini ilan ederler.[51] 1893 ve 1894 yılları itibariyle de gazetenin senelik abone bedeli İstanbul'daki müşteriler için 120, taşradaki müşteriler için 160 kuruş idi. Altı aylık abone bedeliyse İstanbul'da 65 taşrada ise 85 kuruştu. Yabancı ülkelerdeyse abone bedeli senelik 40 ve altı aylık 20 frank idi. Öte yandan gazetenin her bir nüshası İstanbul'da 40 paraya satılmaktaydı.[52] 1895 yılından itibaren ise gazete günlük olarak çıkmaya başlar. Boyutu dört sütundan üç sütuna inen, dolayısıyla ebadı küçülen gazetenin senelik ve altı aylık abone bedelleri aynı kalır, İstanbul'da satılan her sayısının fiyatı da 20 paraya iner. Taşrada gazetelerin her gün kendilerine gönderilmesini isteyen müşterilerse senelik 40 kuruş daha yani toplamda 200 kuruşu peşin olarak vermekle mükelleftiler. Öte yandan tam da bu dönemde gazetede "Anatollılara" yapılan bir çağrıdan bazı müşterilerin gazete abonelik bedeli için pazarlık etmeye kalktığından da şikâyet edilir. Bazı Anadolulular gazete matbaasına gelerek fiyatın birkaç mecidiye aşağısını ödemeyi teklif etmekteydiler.[53]

Anlaşılan gazete yönetiminin bu yakınma ve serzenişleri belli ki kanıksamaya, hatta usanma ve tepkilere de yol açmıştı. 1895 yılında gazetenin idaresini alan Kalfoğlu abone bedellerini ödemeyen müşterilere rica ve ihtarlarının bazılarınca "ağlamakdan göz açmıyorlar" şeklinde tepkilerle karşılandığını, "adam sen de zaten 'Anatoli' evvelinden beri ağler, müşterilerinden para almayor da nasıl idare idiyor" şeklinde itirazlar işittiklerini zikreder.[54] Yine 1898 yılı başında gazete idaresi müddetleri sona erip yeni aboneliği başlamış olan müşterileri ve geçmişten kalan borçları bulunan, yani "çürük" olarak adlandırdığı müşterilerini ödemelerini yapmalarını rica ettiği ve yaptıkları fedakârlıkların karşılık bulmadığını ifade eden başyazıdaki şu ifadelerden bunu anlıyoruz:

> Şu yazdıklarımızı mütalaa idenlerden bazıları (her vakıtki adetleri mucibince) 'yine ANATOLİ ağlamaya başladı' deyeceklerini bilir isek de balâda arz itmiş oldığımız gibi bizim maksadımız şikayet idup baş ağrısı vermek değil ifade-i hal itmekdedir. Biz hiçbir müşterimize zor ile gazeta teklif itmeyiz. Herkes abone müddeti hitam buldığı gibi ya tekrar abone kayıd idileceğini ve yahod terk ideceğini derakap bildirecek olsa biz pek ziyade memnun oluruz. O vakıt boş boşına şu satırları karalamaya ve herkese baş ağrısı vermeye hacet kalmadığı gibi bize de pek böyük suhulet olur da hiç olmaz ise posta masarıfından kurtuluruz.[55]

Anatoli'nin geliri sadece abonelerden elde edilenle sınırlı değildi elbette. Ticari ilanlar, ölüm ilanları ve mevlid duyuruları (μνημόσυνα), varakalar, eleştiriler (διατριβή), vefat edenlerin tercüme-i halleri gibi ilan ve duyurular gazetenin

---

[51] *Anatoli*, N. 4507, 02.03.1892.
[52] *Anatoli*, N. 4706, 24.08.1893; N. 4886, 24.11.1894.
[53] "Anatollılara", *Anatoli*, N. 4975, 23.03.1895.
[54] *Anatoli*, N. 5309, 30.05.1896.
[55] "Müşterilerimize", *Anatoli*, N. 5728, 10.01.1898

önemli gelir kaynaklarını oluşturmaktaydı.[56] Gazetenin bir başka gelir yoluysa kendisine yayımlanmak üzere gönderilen evrakların ve çeşitli tartışma yazılarının yayımlanması karşılığı alınan meblağdı. Bunlar değerlendirme sonrasında "mesuliyeti sahib-i imzaya aid olmak" kaydıyla ve "şahsiyat" içermediği taktirde bedeli karşılığı yayımlanmaktaydı. Fakat bu hususta da ciddi güçlüklerle karşılaşıldığı anlaşılıyor zira gazete idaresi ısrarla yayımlanması arzu edilen evrakla birlikte bunun bedelinin gönderilmesini aksi halde matbaaya gönderilen evrakın yayımlanmayacağı ve hatta sahibine geri de yollanmayacağı duyurulur. Gazeteye göre "hemvatanlarımız" hâlâ gazetelerin neye yaradığını, gazeteciliğin de bir meslek olduğunu anlayamamışlardır:

> Bundan böyle bedeli peşin alınmaksız hiçbir şey derç olınmaz. Artık parayı veren düdüğü çalar. Ayıb demek ne demek iduğini bilseler bedelini virmeden derç olunmak içun bir varaka gönderme mahcublanırlardı. Cümlenin malumleri olduğu üzre Gazetacılık da bir meslekdir, hiç avukat ücretsiz iş görür mi? Hekim hastaya bakar mı? Tüccar mal verir mi? Artık bir daha parasız evrak göndermesinler, zira ayıbdır, nizamsızlıkdır, raconsuzlukdır.[57]

Yine gazetenin kimi müşterilerinin bir şey yayımlamak ya da düğün, nişan, vaftiz gibi kişisel duyurular yayımlamak istediklerinde "ben müşteriyim" diyerek para vermeye yanaşmadıkları belirtilerek bunların bedavaya gazeteye para vermedikleri karşılığında bir sene boyunca gazete aldıkları vurgulanarak yayımlamak istediklerinin karşılığını ödemek zorunda bulunduklarının altı çizilir.[58]

Anatoli gazetecilik mesleği ve gazeteciler üzerine söz söylerken sık sık Avrupa'daki gazeteler ve gazeteciliğe ilişkin müspet örneklere yer verir. Bu yazılara göre Avrupa'da gazetelerin faydaları bilindiğinden yayımlanan her çeşitte sayısız gazete "adeta düz ekmek gibi" tüketilmektedir. Okurlar gazetelerinin kıymetini bilmekte ve abone bedellerini tam zamanında ödemektedirler. Otlakçılık büyük bir ayıp ve yakışıksız bir davranış sayılmakta böylelikle de gazeteler külfet bir yana mali açıdan rahat bir durumda olduklarından sürekli gelişmekte ve gazeteciler de hem maddi olarak bundan yararlanmakta hem de muteber olmaktadırlar:

> Sözümüz Evropa gazetacıları içun değildir, zira anlerin müşterileri ahz-u-ita farzını pekâlâ bildiklerinden, aldıkları gazetanın bedelini vakt-u saatında öderler, ve otlakçılığa irtikâb itmediklerinden, bedelini virmedikleri gazetayı mütalaa itmekliği güya böyük bir hata idiyor, yahod gazetacının işine sekte viriyor gibi, ayıb bellerler.[59]

---

[56] "Gazetalar eğer yalınız aboneler ile idare itmek lazım gelse, bir ay sonra matbaayı kapatmak lazımdır. Her gazetanın [...] var, bunlar da *ilanlar, mnimosinonlar, verakalar, diatriviler, vefat idenlerin terceme-i halleri* ve sairedir. Bunı bilmeyenler, çok defa derler ki, 'İlan ile dolduracağınıza, havadis yazın' yanılıyorlar! Evvelce dediğimiz gibi, gazetanın ikinci iradı o ilanlardır." *Anatoli*, N. 6074, 24.03.1899.

[57] *Anatoli*, N. 3997, 24.12.1888.

[58] *Anatoli*, N. 6074, 24.03.1899.

[59] *Anatoli*, N. 3959, 22.09.1888. "Bir Evropalı gazetasını dostunun ve akrabasının maddeten faydası içun asla diğerlerine iade etmez, belki gazetasını başkalarına okumaya vermeyi kendu-

Daha önce de ifade edildiği gibi gazete müşterilerini arttırmak için kimi yollar denese de bir süre sonra bunlardan da arzulanan sonuç alınmadığından olsa gerek vazgeçilir. Örneğin 3 Şubat 1899 sayısında gazetede yer alan açıklamada Misailidis kardeşler gazeteye müşteri kaydolmak için çok sayıda mektup aldıklarını ama bunlarda fiyattan indirim yapılmasını ya da gazete matbaasında basılan kitaplardan hediye verilmesi istendiği zikredilir. Misailidis biraderler "kitap hediyesi meselesini" terk ettiklerini zira bundan zarar ettiklerini ifade ederek böyle tekliflerin bir daha tekrarlanmamasını isterler. Dolayısıyla abone olmak isteyenler mektupları ile beraber 160 kuruş olan abone bedelini göndermelidirler.[60]

"*Anatoli* cümle Anatolulu hemşehrilerimizdir"

Yukarıda da görüldüğü üzere bütün çabalara rağmen gazetenin yaşamı boyunca mali darboğaz devam etmişe benziyor. Gazetenin kurucusu Evangelinos Misailidis ve gazetenin diğer idarecilerinin zaman zaman okuyucularına yönelik çabalarını desteklemediklerine ilişkin çok ağır ve acı bir dil kullanmaları bunun en önemli göstergesi. Örneğin Misailidis, gazetesi kapatılıp kendisi de anlaşıldığı kadarıyla kırk gün hapis yatmasına rağmen hemşerilerinden/okurlarından yeterli destek görmediğinden yakınmaktadır:

> Anatoli Gazetası müellifi 40 gün mahbus ve bir ay tatil oldu, hal-u hatırını sual itmek içun olsun yanına oğramadıkları bar taraf olsun, şimdi bir ay tatil itti deyu bazı müşterileri özür beyan ider, de gidi vatanperverlik deeee! Anatoli Gazetası müellifi kimin yüzünden mahbus va tatil olduğuni hesab itmek yok mu?[61]

Evangelinos Misailidis sürekli olarak gazetenin tüm Anatollu hemşerilerine ait olduğunu ve dolayısıyla gazetenin gelişmesinin tüm Anadolunun gelişmesine ve şereflenmesine hizmet edeceğine vurgu yapar:

> Anatoli cümle Anatolulu hemşehrilerimizindir, biz arada fakat bir alâtız, ve her kim işbu Anatolinin ilerulemesine gayret iderse, bitun Anatolunun şerefine gayret itmiş olur.[62]

Misailidis'e göre on dokuzuncu yüzyılda gazeteler ait olduğu "milleti" aydınlatan "umumi mektepler" konumundadır ve hangi dilde hangi "milletden" olursa olsun bir gazete okumayan kişi insan değil hayvan derecesinde sayılmalıdır:

> Cemi-i vakıtda ve husussı ile işbu on dokızıncı ilm ve medeniyet devrinde Gazetalar umumi mekteb mesabesinde ve mensub oldığı Milletin feyzi-

sine ve ilimperverliğe karşu bir muamele-i na layika ad ider; onun içun dilencileri bile vücutlerinin gıdası içun sarf etdiği emekden ziyade günde bir gazeta idinmeye her veçhile hahis ve gayret gösterir ve mangırını gazeta oğuruna asla esirgemez." *Anatoli*, N. 4580, 03.09.1892.

[60] *Anatoli*, N. 6033, 03.02.1899.

[61] *Anatoli*, N. 1044, 14-01-1867. "Elli senedir elimizden dilimizden geldiği miktar vatana sadakati kâmile ile hizmet etmekteyiz, lâkin bir mükafat göremedik, bizim vatan uğruna çektiğimiz zahmetin rubuni çekene Evropa'de ismine sanem dikerler." *Anatoli*, N. 3959, 22.09.1888

[62] *Anatoli*, N. 82, Ağustos 1852.

> yabı içun alât-ı mahsus derecesinde, oldığı halde, bu asirde kangı Milletden her kim olurise olsun, bir gazeta mütalâa etmedikçe (kangı lisande olurise olsun) insan sayılmayub, hayvan mertebesinde tutulacağıne zerrece şübhe olınamaz.[63]

Misailidis sonrasında rekabetçi bir tonda "İslam tayfası" ve "Ermeniyan Milleti karındaşlarımız" içerisinde okullar açma, gazete ve kitaplar yayınlayarak yaşanan aydınlanmadan dem vurarak Anadolu Rumlarının bu sahada hayli geri kaldıklarını vurgular. Avrupa milletleri ise "hammal ve amele takımlarına dek kütb-i muhtelife ve evrak-ı münife, ve nece be nece Gazetalar mütalaasına mübtela" olmuşlardır. Öyle ki Avrupa'nın en cahilinin Misailidis'e göre Anadolu'nun en alimiyle yarışmaya cesareti vardır:

> Rumiceden bibehre [mahrum] olan Anatoli'nin Rumları heman umumen zulm-ı cehaletde kalmışlar, ve ziya-i ulûm göya aynlerine muzirrdir gibi, cesm-i fehimlerini küşad ve asıl insaniyetlik ne iduğidi nazar ve tamaşa itmeye say-u gayret ve vazife idinmiyorlar demiş olsak hata itmeyiz kıyas ideriz. Zevallı Anatoli Rumları! Neceye dek cehalet gafletinde bulınub, etraf-ı eknafınızdeki [her taraftaki] Milel-i muhtelifeden bari ibret almayacaksınız?[64]

Misailidis'e göre bu hususta inisiyatif gösterecekler en başta metropolitler ve sonrasında "millet muteberleriyse de metropolitler "cismaniyete devam" ve kendi çıkarları için olur olmaza karşı çıkmakta, ikinciler yani "millet muteberleri" ise alışverişle uğraşarak kendilerine emanet edilmiş "fukara ve zuafa" için hiçbir şey yapmamaktadırlar. "Ulema zümresi", yani okumuşlarsa başıboş ve sesi kısık, tesirsiz ve ahaliden ümidi kesmiş bir haldedir.[65]

"Devlet ve Millete sadakat ile hizmet itmek" Misailidis'e göre gazeteciliğin asli göreviydi. Ona göre yalnız para kazanmak için çıkarılan gazete, gazete değil "ticaret dolabı"ydı. Öte yandan kendilerinin *Anatoli*'yi yayımlamakla maksadı devlet ve millete hizmet olmakla birlikte zahmetlerinin karşılığıyla da kendilerini idare edebilmeleri gerekmekteydi. Misailidis'e göre gazeteci müşterileri ile ortak sayılmalıydı:

> Beher Gazetacı müşterileri ile şerik [ortak] sayılur, müellifi müşterilerini memnun itmeye, ve müşteriler de müellifi idare itmeye borçludurlar. Ve her güna [türlü] felaketlerine de şerik olmalıdırlar.[66]

Her gazetenin mensup olduğu milletin umumi bir aleti olduğunu ifade eden Misailidis'e göre bunun ilerlemesi ve gelişmesi o milleti şereflendirmekte ve

---

[63] *Anatoli*, N. 591, 09.11.1862. Bir sonraki sayıda yayımlanan bir okur mektubundaysa gazetenin bu değerlendirmesine değinilerek istihzai bir şekilde eğer "otlakçılar da hayvandır" diye ilan edilmezse otlakçılığın iyice artacağı ve bunların "tatsızlığından" gazeteyi terk etmeye mecbur olacakları yazılır. *Anatoli*, N. 592, 13.11.1862.

[64] *Anatoli*, N. 591, 09.11.1862.

[65] *Anatoli*, N. 591, 09.11.1862.

[66] *Anatoli*, N. 1044, 14.01.1867.

gazeteyi idare edenin de iftihara mazhar olmasını sağlamaktaydı.[67] Fakat yıllar ilerledikçe zaman zaman içinde bulunulan olumsuz durumdan ötürü yaşanan hayal kırıklığı çok daha yoğun biçimde ifade edilmeye başlar. Örneğin Evangelinos Misailidis'in 1890 yılı başında vefatından sonra gazete müdürlüğünü devralan dönemin önemli yazar, çevirmen, gazeteci ve editörlerinden Nikolaos Sullidis'in[68] (1845-1903) kaleme aldığı satırlar bu hayal kırıklığını açık biçimde yansıtır:

> Olabilir ki iktidarsızlığımız sebebiyle yahod mesleğimiz beğenilmediğinden, yahod hakkımızda arzu olınan derecede teveccüh ve itimat his olınmadığından, 'Anatoli'nin idare ve muharrirliğini deruhde eylediğimiz zaman hayalımızı okşayan ümitlerin hepisi boşa çıktı.[69]

Anatoli Türkdil Anadolu Ortodokslarının yegâne temsilcisi, "Anatoli ahalisinin tercüman-ı efkârı" olduğunu devamlı vurgulayarak gösterilen bunca gayrete, yapılan onca fedakârlığa, çekilen onca zahmete rağmen hemşerilerinden gerekli desteği görmediğinden yakınır. Gazete idarecilerine göre Anadolu Rumlarının kendi dillerinde yayın yapan bu gazeteye daha uzun yıllar ihtiyaçları vardı ve bunu idrak edemeyenler nankörlük yapmaktaydı:

> Gerek İstanbul'da ve gerek Asya-i Suğra'da nice sahib-i servet ve fukara vardır ki, bunların lisanları sade Türkçe lisanıdır bazıları istisna edilecek olursa cümlesinin söyledikleri ve yazdıkları lisan Türkçedir ve bu gibilerin fikirlerini tezhip idecek bu gibileri ahval-i alemden haberdar idecek bir vasıta var ise o da 'Anatoli' gazetasıdır. Hal böyle iken, 'Anatoli' gazetasının hizmet-i fedakârlığı anlaşılmaması Vatandaşlar için pek de şayan-ı meth bir hal değildir zannederiz.[70]

Anatoli gazetesi, 14 Şubat 1867, sayı 1057
Logo: "Anatoli Gazeta-i Politikiye, İlmiye ve Neviye"

---

[67] *Anatoli*, N. 3991, 10.12.1888.

[68] Sullidis için bkz. Evangelia Balta, "Karamanlıca *Osmanlı Tarihi*'nin yazarı Nikolaos Sullidis Efendi" *Karamanlı Yazınsal Mirasının Ocaklarında Madencilik* (İstanbul: YKY 2019) 193-9.; Johann Strauss (2010). "Is Karamanli Literature Part of a Christian-Turkish (Turco-Christian) Literature?" in *Turcologica 83 Cries and Whispers in Karamanlidika Books*, ed. By Evangelia Balta & Matthias Kappler (Harrasowitz Verlag: Wiesbaden): 187; Ioannis Ioannidis, *Καισάρεια Μητροπολιτλεṛί βε Μααλουμάτη Μουτενεββιά*, (Der Saadet: Aleksandros Nomismatidis Matbaası 1896): 143-5.

[69] *Anatoli*, N. 4199, 14.06.1890.

[70] "Muhterem Müşterilerimize Bazı İzahat-ı Lazıme", *Anatoli*, N. 4580, 03.09.1892.

Tıpkı babaları gibi Theagenis ve Hristos Misailidis kardeşler de Anadolulu Rumların gazeteye destek olmamalarından, babalarının zahmet ve fedakârlıkları olmasa gazetenin çoktan kapanmış olacağından muhtelif vesilelerle yakınırlar. Onlara göre hem yaşı hem hitap ettiği kitlenin büyüklüğü hem de onunla rekabet edip müşterilerini azaltabilecek bir gazete bulunmaması nedeniyle *Anatoli* gazetesi dünyanın en zengin gazetelerinden birisi olmalıydı. Halbuki hiçbir zaman müşterisi 500'ü geçememişti:

> Anatoli bu kadar sene devam itmesi başka bir sebepten ileru gelmeyub belki müessisi merhum pederimiz duçar olduğu bin türlü zahmet-u-meşakata ve rahatsızlık ve uykusuzluğa katlanmasından ve neşri içun zuhur iden açığın kapanması oğuruna her nev fedakârlığı göze almasından ileru gelmişdir, yoksa Anatolilerin muavenetinden değildir; zira eğer Anatoli ehalisi bu husus menfaatlarını kovalayarak muavenet-i lazımede bulunsunlar idi şimdi Anatoli Londra yahod Paris'de neşr olunan en meşhur gazetalarına müsavi bir halde bulunur idi. […] Merhum pederimiz, mahza Anatolileri uyandırması ve zulmet-i cehaletden kurtarması niyet-i halisesi ile ve daima ilerude daha eyi olur ehali anlar da zahmet-u meşakatımız unudulmuş olur fikri ile şu girdab ızdırab son nefesine değin tehammul itdi.[71]

Yukarıda da ifade edildiği üzere Evangelinos Misailidis'in 1890 yılının hemen başındaki vefatının ardından gazetenin idaresini Nikolaos Th. Sullidis devralır. İki yıl sürecek bu dönemin başlangıcı gazetenin durumunu iyileştirecek kimi atılımlara sahne olur. Gazetenin idare merkezi daha önce bulunduğu Tanburacı Han'dan Galata'da Karaköy'de Zülfaris sokağında 27 numaralı daireye nakledilir. Dolayısıyla matbaa ve gazete birbirinden ayrılmış olur. Tanburacı hanındaki matbaa Hristos Misailidis'in yönetiminde kitap ve risale basımına devam ederken gazetenin imtiyaz sahibi Theagenis Misailidis olurken müdür ve başyazar Sullidis yönetimindeki *Anatoli* yeni idaresine yerleşir. Sullidis yönetimindeki gazete 30 Nisan 1891'den itibaren Pazar ve yortu günleri dışında günlük olarak yayımlanmaya başlar.[72] Üstelik büyük formada çıkarılmaya devam eden gazetenin senelik abone bedeli de aynı kalacaktır (yani İstanbul'da 150, taşrada 190 kuruş). Bu durum Sullidis'in iddiasına göre *Anatoli*'ye imparatorluktaki en ucuz gazete sıfatını kazandıracaktı. Bunun yanında haftada yayımlanacak altı sayının üçünde "kitab şeklinde resimli resimsiz Roman hikâyeleri ve birinde yine kitab şeklinde" lügat kitabı yayımlanacaktı. Sullidis'e göre mevcut 500 müşteriye bir o kadar daha ilave olunduğunda gazeteyi günlük olarak yayımlamanın getirdiği ilave masraflar karşılanabilecekti. Ona göre gazetenin en az üç bin müşterisi olmalıydı zira Anadolu Rumlarının nüfusu beş yüz binden fazlaydı.[73] Aslında Sullidis daha en başında abone sayısını arttırma girişiminin başarısından şüphe etmektedir. Zira gazeteyi günlük olarak yayınlamadan evvel İstanbul ve taşrada-

[71] *Anatoli*, N. 4580, 03.09.1892.
[72] "İhtar-ı mahsus", *Anatoli*, N. 4324, 30.04.1891.
[73] "Hemşehrilerimize", *Anatoli*, N. 4271, 11.12.1890.

ki "sahib-i nüfuz olan hamiyetliler"den abone sayısını arttırmaları için yardım etmeleri teklifine almış olduğu karşılıklar pek ümit verici değildir:

> […] kimi 'haftada üç defa neşri dahi Anatolılar içun zaiddir [fazladır]; sakınasınız fazla masarif altına girmeyesiniz' kimi 'bizim taraflarda mevcud olan *sindromitislerden* [abonelerden] fazla bulınamaz' ve bir takımı 'hele yevmi çıkmaya başlasun da ifası lazım gelen himmet badehu gösterilur" cevabları ile meyusiyeti mucib olmış iken, vadimizden nükûl etmeyub [caymayıp], her gün neşr itmeye başlayoruz.[74]

Öte yandan Sullidis'in gazete idaresini aldığı anda zaten gazetenin gelirleri giderlerini karşılayacak durumda değildir. 1890 yılının ortasına gelindiğinde Sullidis sene başından itibaren çoğunluğu taşradan olmak üzere müşteri bedelini ödemeyenlerin borcunun 120 lirayı aştığını zikreder:

> İnsaf buyurulsun pul, kâğıd, mürettib masarifi ile masarif-i saireden fazla yedi ay posta ücreti virub, Gazetalarını muntazamen göndermekde bulınıyoruz. Müddetlerinden altı yedi ay geçenlerin bakayası en ziyade olan bakayadır. Bu bakayanın şimdiye değin gönderileceği ümidi ile ihtara lüzum görmemiş isek de, artık tehammülimiz kalmadığından, şu recamızı tebliğ itmeye mecburiyet gördük.[75]

Osmanlı Rum cemaati içerisinde hatırı sayılır bir saygınlığa sahip olan Sullidis'in bu çağrıları belli bir karşılık bulmuşa benziyor. Örneğin isminin yayımlanmasını arzu etmeyen bir müşterinin Anadolu'daki "kariyelere meccanen göndermek üzere" on beş nüshanın senelik abone bedelini ödediği duyurulur. Yine de bu tür olumlu gelişmelere rağmen gazetenin genel mali durumu düzelmez. Gazete altı ay sonra Kasım 1891'de günlük olmaktan çıkarak yeniden haftada üç kez yayımlanmaya başlar. Belli ki gazete mali olarak bu süreçten oldukça zorlanarak çıkmıştır. Sullidis bazı sabırsız alacaklıları memnun etmek için gazete bedellerini henüz göndermemiş müşterilerini bir an evvel bunları göndermeye çağırır.[76]

1891 yılında *Anatoli* gazetesinin günlük olarak yayımlama girişiminin başarısızlığa uğrayarak tekrar haftada üç kere çıkacak olması kimi gazete okurlarında da derin bir hayal kırıklığı yaratır. Örneğin gazetede yayımlanan mektubunda Bafra Ortodoks mektepleri müdürü İoannis G. Sadeloğlu gazetenin tekrar eski haline dönecek olmasını "vatan-ı azizimiz" Anadolu için büyük bir zaiyat olarak değerlendirir. Ona göre böyle giderse gazetenin ayakta kalması mümkün olmayacaktır:

> Her halde halimiz yaman! Bu halde devam idersek Afrika vadilerinde yaşayan milel-i vahşiyeden farkımız olamayacak! Lisanımızı sual itseler "Türkçe" diyoruz; Pek eyu mensub olduğumuz devletindir; iftihar ile söylememiz lazımdır. Lakin yaz bakalım deseler "Osmanlıca okumadım bilmem" deriz. Rum hurufatı ile yazarız. Halbuki bu gidişle onu da ya-

---

[74] "İhtar-ı mahsus", *Anatoli*, N. 4324, 30.04.1891.
[75] "Reca", *Anatoli*, N. 4219, 02.08.1890.
[76] "İfade-i hal", *Anatoli*, N. 4462, 31.10.1891.

> pamayacağız, şimdi içun Türkçe konuşub Rumca (hurufatı ile) yazıyorsak vakit gelecek ki bu halde devam idildikçe ondan da mahrum kalacağız. Ya dünyadan bi haber kalacağız!!! Allah nur içinde yatırsın […] merhum pederimiz dünya ahvalından olsun haberdar olmamız içun "Anatoli"yi ihdas itdi ikmal-ı nekaisimiz [noksanlarımızı bitirmek] içun çalışdı. Lakin anın bekasına çalışılmazsa vatandaşlar tarafından bir çare düşünülmezse vay bize! Vay bize Afrika'ya kendimizi sürgün itmeliyiz! Ne kadar yürek acısı ile yazdığım anlaşılmak içun bu kadar uzattığım kâfidir bellerim.[77]

Sadeloğlu'na göre "lisan-ı aslımızdan mahrumiyetimizden dolayı "Anatoli" Gazetası Anatolimiz içun yegane bir teselli hem de bize her şeyi tarif ider bir mekteb-i edebdir".[78] Yayımladığı makalelerle Anadolulular cehaletten uyandırıp diğer milletdaşları ile aynı seviyeye çıkarmaya çalışmaktadır. Hal böyle iken ona göre gazetenin yeniden yalnız üç gün çıkacak olmasına eğitim ve servetleri ile öne çıkan "vatandaşlar" bir çare bulmaya çalışmalıdırlar. Sadeloğlu'nun bu duruma önerdiği çözüm herkesin iştirakine açık bir şirket veya uhuvvet kurularak biriktirilecek sermaye ile hem gazetenin günlük basımına hem de dağıtımına yardım etmektir. Ona göre gazetenin Anadolu'da gitmediği yerlere dağıtılması için gerekiyorsa gücü olmayan mahallere bedelsiz olarak dağıtılmalıdır.[79]

İstanbul'dan gazeteye yazan H. Th. ise yirmi beş senelik *Neologos* (Νεόλογος) *ve Konstantinupolis* veya üç dört senelik *Nea Epitheorisis* gibi Yunanca yayımlanan gazetelerin gelişmesinin nasıl elli senelik *Anatoli*'nin kat be kat üstünde olduğunu sorgular. *Anatoli*'nin Anadolulular "medenileşmesi"nin başlıca sorumlusu olmasına rağmen Anadolulular onun kıymetini bilmemekte, hatta kısmen beğenmemezlik etmektedir. Ona göre bunun en önemli sebebi diğer gazeteler geniş bir meydana sahipken *Anatoli*'nin hitap ettiği müşterilerin sayısının giderek azalmasıdır. Rumca, Osmanlıca veya Fransızca bilen/öğrenen Anadolulular *Anatoli*'yi okumaya değer bulmamakta, bunların da sayısı eğitimin gelişmesiyle gün geçtikçe artmaktadır:

> Halbuki Anatollıların bugün Rumca veya Osmanlıca veyahod Fransızcayı mütalaaya muktedir olanları şu gazatayı mütalaaya pek de mahal görmediklerinden, bunun kıratı diğerlerini okumaya muktedir olmayanlara tehassur edip kalıyor. Ve maarif ise günden güne terakki bulmaktan naşi 'Anatoli' müşterilerinin adedi arzu edilen ziyadeyi göstermeyor.[80]

En nihayetinde Nikolaos Sullidis gazetenin mali durumunun iyice çıkmaza girmesi üzerine Şubat 1892'de gazete müdürlüğü ve başyazarlığından istifa etmek durumunda kalır. Gazetede yayımlanan açıklamasında iki yıl boyunca vazifesini layıkıyla yapıp yapmadığını muhakemesini hayırseverlerin "mahkeme-i vicdaniyesine" havale ettiğini belirttikten sonra çekilme sebebine değinir. Aktardığına göre gazete matbaasının ticaret merkezi olan Galata'da bulunması ve

---

77 *Anatoli*, N. 4465, 07.11.1891.
78 *Anatoli*, N. 4465, 07.11.1891.
79 *Anatoli*, N. 4465, 07.11.1891.
80 "Rekabet", *Anatoli*, N. 4201, 19.06.1890 ve N. 4202, 21.06.1890.

köhnemiş olan hurufatının yenilenmesi, gazetenin büyütülerek günlük yayımlanması ve yeni makine alınması gibi zorunlu masraflar borçlanmaya sebebiyet vermiştir. Başlangıçta borcun iki sene içerisinde geri ödenebileceğini düşünse de giderek gazetenin günlük olarak yayımlanmaya devam etmesi halinde borcun ödenmesi bir yana daha artacağı ortaya çıkınca daha fazla ziyana uğramamak için gazete müdürlüğü ve başyazarlığından çekilmek zorunda kalmıştır. Bu sırada "Sullidis idaresini bilmediği içun zarar idiyor" gibi pek çok serzeniş işittiğini ve borç verenlerin de sanki alınan para kendi şahsi hazları için alınmış gibi şiddetli paylama ve azarlamalarına maruz kaldığından şikâyet eder. Sullidis'in çekilmesiyle gazete yönetimini Misailidis biraderler devralırlar ve gazete matbaa ve idaresini tekrar Uzunçarşı'daki matbaaya naklederek masrafları kısmaya çalışırlar.[81]

Anatoli'nin yayımlanmaması durumunda Türkdil Anadolu Ortodokslarının okuyacak gazete ve kitap bulamayacakları, dahası Amerikan Protestan misyonerlerince Karamanlıca olarak basılan *Angeliaforos* gibi gazete ve kitaplara mahkum kalacakları da gazetenin desteklenmesi için öne sürülen argümanlardan biridir. Gazetenin idaresini üstlenen Misailidis biraderlere göre de "Anatoli ehalisinin ekserisinde paraperestlik o dereceye varmıştır ki" çocuklarını sırf para sarf etmemek için cahil bırakanlar olduğu gibi bin bir biçimde faydasını gördükleri gazetelerinin gelişmesine de engeller çıkaranlar bulunmaktadır. Oysa *Anatoli* olmasaydı bu gibi "çorbacı"ların havadislere vakıf olmak için, Rum ve Ermeni harfli Türkçe yayın yapan misyoner gazeteleri kastedilerek, "atalarımızın mezhebine hilaf talimat-u-taarifatda bulunan gazetalara" mahkum olacakları ve böylelikle farkında olmadan inkârcı olup kendi evlatlarının da zihinlerini zehirleyecekleri vurgulanır.[82] Gazeteye gönderdiği mektubunda İoannis Sadeloğlu da "Anatolimize" yardım edilmez, devamını sağlayacak yollar bulunmazsa Anadoluluların kökü farklı, Ortodoksluk mezhebine aykırı kimselerce yayımlanan ve "propagandalar" sebebiyle de ucuza satılan *Angeliaforos* gibi gazetalardan mı istifade edeceklerini sorarak bunun cinnet ve divanelik olduğunu vurgular.[83]

Gazetenin 54. yıldönümü münasebetiyle yayımlanan "Anatoli 1840-1894" başlıklı yazıda gazetenin yıllar içerisindeki evrimine dair önemli saptamalar yer almaktadır. Gazetenin İstanbul'da ilk yayımlandığı sırada "birkaç Rumca ve 5-7 Osmanlıca ve o kadar Ermenice gazetalar" yayımlandığını fakat bunların *Anatoli* dışındaki tümünün artık mevcut olmadığı zikredilir. Yazıya göre *Anatoli* gazetesinin tüm bu yıllar içerisinde "devlete, mezhebe, millete ve vatana" hizmet etmiş olduğu inkar edilemez bir gerçektir ama hizmet ettiği "kavm ve ahali"den yani Anadolu Rumlarından aynı karşılığı görememiştir. Gazeteye göre yalnız "Asya-i Osmani dahilinde bulınan Anatollılar" dikkate alınsa bile 18 milyon nüfus içerisinde "senevi bir gazeta bedeli verebilir behemahal 10,000 adem" bulunması gerektiği ifade edilir. Oysa gerek "pederimiz Evangelinos Misailidis" gerekse de dört senedir gazeteyi idare edenlerin bu meblağın onda birini yani bin müşteriyi

---

81 *Anatoli*, N. 4505, 19.02.1892.
82 *Anatoli*, N. 4580, 03.09.1892.
83 *Anatoli*, N. 4465, 07.11.1891.

bile bulamadıkları ifade edilir. Gazete okurunun aslında müşteri sayısının beş altı misli olduğunun da ifade edildiği yazıda bu uzun seneler içerisinde *Anatoli*'nin en büyük gazete mevkisini kazanmış olması gerektiği vurgulanır. Gazete idarecilerine göre *Anatoli* "Anatollılara daha birkaç defa 50 seneler lazım"dır ve Anatolluların da bunu kabul ettiklerini eylemleriyle göstermeleri gerekmektedir.[84]

"Anatoli gazetasının devamına lüzum var mı? Yok mu?"

Gazete idaresini Ağustos 1895'te devraldığı yukarıda ifade edilen İoanis Kalfoğlu'nun gazeteye borçları olan müşterilerin bunları ödemelerine yönelik ısrarlı çağrıları aynı yılın son aylarında gazetenin mevcut koşullarda devam edip etmemesi gerektiğine ilişkin mektuplar aracılığıyla sürdürülen bir tartışmaya dönüşür. Gerçekten de bu dönemde Kalfoğlu sürekli olarak gazetede iri puntolu çağrılarla müşterilere borçlarını ödemeleri çağrısında bulunur. Kalfoğlu'nun satırları adeta bir imdat çağrısıdır ve borçlarını ödemeyen müşterilere çok sert ifadelerle seslenir:

> Maksatları bizi dolandırmak oldığından, mektuplara da cevap virmezler, şu zemanda çekdiğimiz sıkıntıyı da göz önüne almazlar ve hâlâ kendi bildiklerinden şaşmayorlar! Artık tehammülümüz kalmadığından, gazetalarını kesdik, maalumleri olsun! Şu suretle defterden 85 müşterinin ismini sildik. Alacağımız olsun! İnşallah -bu dünyada vermezler ise- obir diyarda yakalarına sarılmaya mecbur olacağız, yahod terekelerinden talep itmeye hakkımız olsun.[85]

Üstelik Kalfoğlu gazetenin "bazı bedhahlar"ca çekiştirilip kötülendiğini de ifade eder. 280-300 müşteriyle gazetenin günlük olarak çıkmaya devam etmesi mümkün olmadığını vurgular. Ona göre gazetenin sadece son üç dört sene içerisinde bu tür "dolandırıcılıklardan" zararı beş-altı yüz liraya ulaşmaktaydı. İşte Kalfoğlu'nun bu satırlarının akabinde bu hususta ilk olarak yazan ve tartışmayı başlatan isim gazetenin, Evangelinos Misailidis ölümünden sonra iki yıl boyunca müdürlüğü ve başyazarlığını yapmış olan Nikolaki efendi Sullidis'ten başkası değildir. Sullidis, Kalfoğlu gibi geleceği parlak olabilecek kabiliyetli bir gencin "hamiyet ve vatandaş muhabbeti oğuruna feda edilmekde olmasına" vicdanı elvermediği için kaleme sarıldığını ifade eder. Gazetenin zamanında idare ve muharrirliğini çok sayıda "muteberanın" teşvikiyle kabul ettiğini belirterek şöyle devam eder:

> Anatoli millettaşlarımızdan pek çok muteberanın musırrane [ısrarlı] teşvikatına mebni bu acz dahi 'Anatoli' gazetasının idaresini ve muharrirliğini derohde idub, ibraz itmekde oldığınız gayret derecesinde, deyebilirim, gayret sarfı ile ifa-i hizmete çalışmış ve bu uğurda iki sene müddet zarfında adeta kuru ekmeğe kanaat idercesine saç ve sakalımı ağartmış ve beli-

[84] *Anatoli*, N. 4757, 04.01.1894.

[85] "Anatoli niçun terekki itmeyor", *Anatoli*, N. 5172, 04.12.1895.

> mi iki büklim itmiş isem de, doksan bin guruş ziyana uğrayarak, çekilmeye mecbur oldım.[86]

Sullidis daha sonra ayrıntılı bir şekilde bu borcun büyük bölümünü kendi cebinden veya hazırlamakta olduğu bir lügat için kendisine, Hristaki Zoğrafos gibi Osmanlı Rumlarının varlıklı kimi şahsiyetlerinden topladığı yardımlardan kapattığını ve neticede beş parasız kaldığından yakınır. Üstelik sadece bununla da kalınmamış görevi üstlendiği sırada Anadolulu ileri gelenler tarafından kurulmuş olan bir komisyonca gazete için toplanan 16-17 bin kuruşluk yardım parasına on lira vermiş olan Nevşehirli Araboğlu Theodoraki namında bir şahıs tarafından da bu paranın iadesi için beş sene sonra kendisine dava açıldığından yakınır. Sullidis'in satırlarından *Anatoli* gazetesinin idaresini zamanında üstlenmiş olmaktan pişmanlık duyduğu aşikârdır: "İşte fedakârlığın mükâfatı bu oluyor. Bu zemanede fedakârlığa budalalık derler." Sullidis nihayetinde asıl gerekenin gazetenin devam etmesine lüzum olup olmadığının sorulması olduğunu belirterek "vatandaş ve millettaşlardan" başkalarını bu tartışmaya davet eder.[87]

Sullidis'in açtığı tartışmaya ilk olarak A. Grigoriadis yanıt verir. Ona göre gazetenin yayımlanmasına bir 50-60 daha sene lüzum vardır, çünkü:

> Bütün Anatollıların gözü ilk defa bu gazeta vasıtası ile açılmış ve anlerin ahlâk ve hukuklarını ancak tahsin, tashih, tesviyeve kayırmaya muktedir olan yalınız 'Anatoli' gazetasıdır ki, devam-ı neşrine mevcud olan elzemiyeti, evvela Anatoldaki bu kadar Türkçe lisanından başka lisan bilmeyen Orthodoksoslar, saniyen bir müşteriye 100 nisbetinde bulınan **otlakçılar** ispat idebilirler.[88]

Grigoriadis'e göre "Anatollıların" *Anatoli*'ye ihtiyaçları vardır. Bu gazete olmasa zengin veya fakir Anadoluluların okuyacakları, onları kayıracak bir gazete yoktur. Bu gerçeğin Fransızca ya da Rumca gazeteleri okuyorlarmış gibi görünmeye çalışan bazı nankörler dışında herkes tarafından, hatta Patrik efendi tarafından dahi kabul edildiğini belirtir. Ona göre gazete bin müşteriye sahip olsaydı on paraya satılması mümkün olabilirdi. Ancak üç yüz müşteri ile gazetenin devam edemeyeceğini ekleyerek gazetenin devamının sağlanması gerektiğini ifade eder. Grigoriadis'e göre fakir Anadolu köylerinin ahalisi ilimden mahrumdur. Dahası bu fukara ahalinin bir kısmı "Protestan ve Cezvit rafazılarının pençelerine düşmüşler"dir ve mezheplerini terk etme tehlikesi bulunmaktadır. Grigoriadis'e göre bu fakir köylerin *Anatoli*'den faydalanabilmesi için Anadolulu mutebera ve zenginler umumi bir tedbir düşünmelidirler. Yirmiye yakın varlıklı Anadolulu Ortodoksun ismini sıralayan Grigoriadis örneğin bunların beşer gazete bedeli vererek *Anatoli* gazetesini fakir köylere gönderebileceklerini ifade eder. Ya da bunlar onar lira verseler gazete için toplamda 200 liralık sağlam bir sermaye oluşabileceğini ekler.[89]

---

[86] *Anatoli*, N. 5173, 05.12.1895.
[87] *Anatoli*, N. 5173, 05.12.1895.
[88] *Anatoli*, N. 5175, 08.12.1895.
[89] *Anatoli*, N. 5175, 08.12.1895.

Bir sonraki mektup Kütahyalı tıbbiye talebesi Nikolaos Papadopulos imzasını taşır. O da yukarıda zikredilen Grigoriadis gibi *Anatoli*'nin en azından 30-40 yıl daha yayımlanmaya devam etmesi gerektiğini savunur. Papadopulos'a göre Anadoluluların ilerlemesi ancak kitaplar ve gazetelerle mümkündür fakat bunların anlayacakları dilde kitaplar, yani Karamanlıca yazılmış kitaplar pek az olduğundan *Anatoli*'nin varlığı ve gelişmesi elzemdir. Aksi taktirde ona göre de "bir takım bikes, fakir ve ilimden mahrum karyelerin hatta şehirlerin dahi Protestan ve Cezvit rafazılarının pençelerine" düşmeleri kaçınılmazdır. Papadopulos'a göre ileride belki Türkçe anlamayacak bir duruma gelinse bile gazete Rumcaya çevrilerek yayımlanmaya devam etmeliydi. Öte yandan Papadopulos gazetenin yayımlanmasını temin edebilmek için bir uhuvvet (αδελφότης) kurulmasını önerir. Bu uhuvvet aracılığıyla "Anatol ahalisi" ayrıca "kendi lisanlarında" ucuza kitaplar temin edebilecek ve Rumcayı anlamaya başlayacaktı.[90]

Nikolaki efendi Sullidis'in mektubuyla açtığı tartışma gazete idaresinin "Eşitmeye kulakları olan eşitsun" başlıklı yazısıyla sona erer. Yazı Sullidis'e benzer biçimde "bu dünyada fedakârlık budalalalıktır" tespitiyle açılır zira bugüne dek gazete idaresinin yaptığı fedakârlıkların Anatollularca büyük ölçüde nankörlükle karşılanmıştır. Bunun son örneği gazetenin günlük çıkmasıdır. İstanbul ve dışında altı veya sekiz mecidiyiyeye haftada üç defa gazete verirlerken geçen Aralık 1895'ten itibaren aynı fiyata günlük gazete verdiklerini bundan dolayı müşteri sayısında hiç olmazsa 80-100 artış olacağını beklemelerine rağmen bunun gerçekleşmediği vurgulanır ve yayımlanan mektuplardaki gazetenin daha yıllarca çıkması gerektiği ifadelerine de göndermede bulunarak devam eder:

> [...] bir tarafdan **otlakçılar** diğer tarafdan eksik verenler ve beru tarafdan taşradaki **dolandırıcılar ile parayı göndermeyenler** gazetanın kapanmasına sebep olacaklar da sonra [...] Anatollılar da kitapsız ve gazetasız kalacaklar. Bizim haber vermek borcumuzdur. Eşitmeye kulakları olan eşitsin. Madam ki gazetanın çıkmasını herkes isteyor ve malumatlısı malumatsızı da avokatı, doktorı, hocası, tüccarı, fukarası, zengini ve ruhbanı 'Anatoli'den mohtacdırlar, laf ile pilaf pişmez biraz da kiseye davranmalı.[91]

Gazete idaresi birkaç güne kadar müşterilerine birer matbu mektup göndererek müşterilerini dost ve ahbaplarından hiç olmazsa birini gazeteye müşteri kaydetmelerini isteyeceklerini ilave eder. Eğer bu olursa gazetenin bir anda 300 olan müşterisi 600'e çıkacaktır. Dolayısıyla nihayetinde gazetenin geleceğine ilişkin bu tartışma da gazetenin Anadolu Ortodoksları için bir ihtiyaç olmaya devam ettiğinde mutabık kalınarak yeni bir abone kampanyasıyla sonuçlanmışa benziyor.

Diğer yandan gazetenin bu çağrılarının tamamen sonuçsuz kaldığı asla düşünülmemeli. Örneğin yukarıdaki çağrıdan kısa bir süre sonra Konya metropoliti Athanasios Efendi kendi ruhani idaresi altında bulunan kasaba ve köylerdeki okullara, birer *Anatoli* gazetesi aboneliği yapılması ve okullardaki fakir çocuklar

---

[90] *Anatoli*, N. 5181, 15.12.1895.
[91] *Anatoli,* N. 5186, 21.12.1895.

için de gerekli kitapların kendi metropolitlik tahsisatından karşılanmak suretiyle alınması talimatını bu yerleşim yerlerindeki cemaat mütevelli heyetlerine (εφορία) verir.[92]

Fakat yine de durum daha iyiye gitmez. Kalfoğlu bir senelik gazete idaresinin değerlendirmesini yaptığı makalede 56 senelik bir millet gazetesini kayırmayıp “nankörlük ve otlakçılık ile harabiyetine sebeb” olduklarından bütün ecnebilerin Anatollıları “tahkir ve istihza” ettiklerini yazar. Ona göre göçebe gezen çingeneler ya da kitap kâğıt görmemiş barbar ve vahşiler bile kendilerine bunca yıl hizmet eden bir gazeteyi takdir edeceklerdi. Kalfoğlu gazetenin gelişmesi için yapılan önerilerin de kimse tarafından dikkate alınmadığından yakınır. İstanbul’da bir komisyon oluşturup gazeteye müşteri toplama önerisi kimse ortaya çıkmadığından akim kalmış, Anadolu’daki fakir köylere “zenginlerimizin” birer ikişer gazete göndermesi teklifi de rağbet görmemiştir. Kalfoğlu kendilerinin gözlerini açan *Anatoli*’ye “Anatolluların” yardım etmek istemediklerinin ortaya çıktığını belirtir.[93]

Bu değerlendirmelere “Açık Mektup” başlığıyla yanıt veren gazetenin İstanbul’daki beş müşterisi mektuplarına “Anatollıların biricik gazetasını” yayınlamak ve geliştirmek için Kalfoğlu’nun gösterdiği çabaları tebrik ederek başlar. Fakat onlara göre *Anatoli*’nin kıymetini bilmediklerinden hemşerilerinin büyük kısmı “vatanseverlik hissiyatı”na sahip değildir. Onlara göre Anadolu’da Türkçe konuşan “3-5 milyon” Ortodoks Rum bulunmaktayken gazeteyi satın alabilecek sadece 350 kişinin bulunması bunun delilidir. Yazarlara göre Anadolulular “bir tanecik” gazetelerine sahip çıkamadıkları için “bizde haysiyet ve onor ve insaniyet yokdır”. İşte bunun için hemşerilerini şeref ve onurları için gazetelerini gözetmeye ve müşteri olmaya davet ederler.[94]

Kalfoğlu tüm bu gayretine rağmen göreve geldikten bir yıl sonra gazetenin müdürlüğünü terk etmek zorunda kalarak gazeteye sadece yazar olarak katkı vermeye başlar. Gazete idaresini daha önce Sullidis Efendi’nin istifasından sonra olduğu gibi bir kez daha Misailidis biraderler üstlenirler.[95] Gazete Kalfoğlu’nun çekilmesiyle günlük olarak yayımlanmaya son verir ve tekrar haftada üç gün yayımlanmaya başlar. Misailidis biraderler 350 kadar müşteriyle gazetenin günlük olarak yayımlanamayacağını dolayısıyla yayımını “şimdilik” kaydıyla haftada üç günle sınırlayacaklarını ama gazeteyi eski büyük hacmine döndüreceklerini ifade ederler.[96]

Misailidis biraderler müşteri sayısını arttırmak için adeta bir abone kampanyası başlatırlar. İlk defa müşteri yazılana ya da yeniden abone olup senelik abone bedelini gönderenlere matbaalarında basılmış olan kitaplardan 60 kuruş ederin-

---

[92] *Anatoli*, N. 5282, 26.04.1896. *Anatoli* bu talimata göre Gelveri, Deneği, Fertek, Aravan, Niğde, Delmiso, İloson, Andaval, Gölcük, Matala, Sazalca, Zile gibi köy ve kasaba mütevelli heyetlerinin gazete müşterisi olması gerektiğini kaydeder.
[93] *Anatoli*, N. 5261, 02.08.1896.
[94] *Anatoli*, N. 5363, 05.08.1896.
[95] *Anatoli*, N. 5374, 23.08.1896.
[96] *Anatoli*, N. 5375, 27.08.1896.

deki kitabı bedelsiz olarak hediye edeceklerini duyururlar. Yeni müşteri veya yeniden abone olanlar bu kitapların yerine taşrada bulunan fakir köylerin okul veya kiliselerine gazete göndermek isterlerse posta ücreti kendilerine ait olmak üzere bedelsiz olarak bu mahallere altı ay gazete gönderileceğini da ilave ederler.[97] Yine müşterilerin düğün, nişan, mevlit ve vaftiz ilanlarını bedelsiz olarak verebileceklerini, ticaret ve şahsi meseleleriyle ilgili ilanlarınsa gazetede yarı fiyatına yayımlanacağı duyurulur.[98]

Gazete 1896 Aralık sonu itibariyle tekrar günlük olarak çıkmaya başlar. Bunda Misailidis biraderlerin de ifade ettiği gibi "lisanımızda diğer bir gazetanın" yayımlanması da önemli bir etken oluşturur. Öte yandan Misailidis biraderler mevcut müşterilerin bir gazeteyi güçlükle ayakta tutarken ikinci bir gazetenin yayımlanmaya başlamasını yersiz bulduklarını ifade etmekten de çekinmezler. Onlara göre en ufak köylerde bile okulların açıldığı şu terakki asrında:

> Anatollılarımızın belki 100'de 60'ı lisanı Türki ile, lisan-ı Rumi ve Franseviyi tahsil iderek Rumi ul huruf ve Türki ül ibare gazetalara ihtiyacı yokdır. Mütebaki 100'de 40'ının dahi nısfından ziyadesi ya gazeta almaya kudreti olmayanlardan yahod sair suretle gazeta okuyanlardan oldıkları içun zan ideriz ki küsür kalanlar madam ki bir gazetayı eyuce idare itdiremeyorlar tabii hal iki gazetayı hiç idare itdiremeyecekler.[99]

Bu tarihten sonra gazete Misailidis biraderlerin idaresi altında belli bir istikrar kazanmışa benziyor. Elbette bu durum gazetenin kronik sorunlarının geride kaldığı anlamına gelmez. 1899 Şubatında *Anatoli*'nin özellikle son iki yılda diğer gazetelere kıyasla "daha evvel ve daha mükemmel havadisler vererek" okurlarını memnun ettiği, bunu sadece "Anatollularımız değil illa muhtelif lisanlara aşina olan" ahalinin dahi kabul ettiği vurgulansa da emeklerin yine boşa gittiği, taşradaki müşterilerin borçlarını göndermeyi asla düşünmedikleri yine vurgulanır.[100] Misailidis kardeşler gazetenin kendi idarelerinde giderek geliştiğini ifade etseler de bundan arzu ettikleri sonucu halen alamadıklarını eklemeyi ihmal etmezler:

> Bundan 5 sene evvelisi gazetamız haftada 3 defa çıkar iken, yevmiye neşr itmeye başlayub, vaktlar geçdikçe kıtasını böyütdık, harflerini tazeledik, diğer gazetalardan daha evvel ve daha iyi havadis verdik, geçen seneden beru tilegraflar ile tezyin itdik, hulesa bir gazetaya ne lazım ise yapdık. Bu cihetler belki vazifemiz idi; yani müşterilerin çoğalmasından ve çok para kazanmamızdan dolayı değil idi; ancak okuyanları memnun iderek müşteri-

---

[97] *Anatoli*, N. 5411, 23.11.1896.
[98] *Anatoli*, N. 5416, 30.11.1896.
[99] *Anatoli*, N. 5422, 19.12.1896. Bu dönemde yayımlanmaya başlayan Karamanlıca *Anatolikos Astir* (Ανατολικὸς Αστήρ: Şark Yıldızı) gazetesi ile *Anatoli* gazetesi arasındaki birincisinin kısa yayımlanışı sırasındaki sert polemikler hakkında bkz. Stefo Benlisoy, "'Another Newspaper in our Language!': Competition and Polemic in the *Karamanlidika* Press", *Cultural Encounters in the Turksih-speaking Communities of the late Ottoman Empire*, ed: Evangelia Balta, (İstanbul: The Isis Press 2014) 359-92.
[100] *Anatoli*, N. 6033, 03.02.1899.

> lerin artmasına çare bulınmak idi. Her ne kadar fedakârlıklarımız boşa getmekte ise de, ümidsizlenmeyerek yine elden geleni diriği itmemekdeyiz.[101]

Yine de ümitsizliğe kapılmayan Misailidis biraderler son olarak gazetenin boyutunu da Nisan 1899'tan itibaren dört sütun alacak biçimde büyülterek "havadisin en mühimleri ve ajans tilegrafları"na daha fazla yer verileceğini ve ilanların da miktarını arttıracaklarını duyururlar. Bu adımın yeni bir muharrir gerektireceğini, dolayısıyla "gazeteye ehliyet-i kalemiyesi içun umum Anatollılara malum bir muharrir" daha alınacağını[102], kâğıdın daha büyük olmasından dolayı posta masrafının da artacağını ekleyerek bunun karşılığı olarak her müşterinin en azından bir müşteri daha bulmasını salık verirler: "Anatolluların yegane gazetası olan "Anatoli" ancak Anatollılara ümidini atf itmişdir, eğer bir milyondan fazla olan Anatollılar bir "Anatoli"yi idare idemezler ise yazıklar olsun."[103]

Gazeteye göre İstanbul'da küçük boy gazete kalmamıştı fakat onlar büyürken okuyucuları da karşılık olarak bu fedakârlıklara yardım etmektedirler. Fakat Misailidis birderler "bizim Anatollulardan" ümitlerinin pek az olduğunu yinelerler. Müşterilere "mahsusi mektuplar" göndereceklerini bunlar aracılığıyla her müşterinin "dostından, akrabasından, taallukatından yalınız bir ademi müşteri" kaydederse gazetenin gelişmesinin garanti altına alınacağı vurgulanır.[104]

"Bize mahsus" olan gazete

Anatoli gazetesine yönelik belli bir küçümseme bulunduğu şüpheden varestedir. Örneğin başta mizah yayımcılığı olmak üzere Osmanlı süreli yayımları tarihinde önemli bir yeri olan ve kendisi de Kayseri doğumlu olan Teodor Kasap (1835-1897) *Çıngıraklı Tatar* dergisinde sık sık "Misailidi çorbacı"dan ve gazetesinden istihzai biçimde bahseder. Derginin ikinci sayısında "Çıngırak sedasının korkusuyla hayli adamlar işini adetlerini terk edecekler" diye başladığı yazısında bu tutumunu açık biçimde ifade eder: "Anatoli gazetesi muharriri Misailidi çorbacı nargilesini yavaşça çekecek ve ağzında çemen kokusuyla halka çıkıp vaazlar edemeyecek."[105] Aynı derginin başka bir sayfasındaysa *Anatoli* gazetesi "Bastırmam elimde bana ilişir isen başını kırarım. Dokunmaz isen ikrâm ederim"[106] diye söz söyler. Belli ki Kasap için "bakkal gazetesi"[107] olarak

---

[101] *Anatoli*, N. 6074, 24.03.1899.

[102] Gerçekten de Nisan ayının hemen başında daha önce de gazetenin müdür ve yazarlığını yapmış İoannis Kalfoglu'nun "umur-ı hariciye vekili sıfatı ile ilaveten muharrirliğe tayin" edildiği duyurulur. Belli ki Kalfoğlu'nun sorumluluğu yazarlıktan çok daha geniş tanımlanmıştır: "Kalfoğlu efendi muharrirlikden mada gazetamız ve matbaamız namına vekâleten gerek Stambol'da ve gerek haricde tahsilata, ilanlar ahzına, ilmühaberler itasına mezun ve selahiyetdar bulınmağle, her husuşça vekâlet idebilecekdir." *Anatoli* N. 6078, 01.04.1899.

[103] *Anatoli*, N. 6074, 24.03.1899.

[104] *Anatoli*, N. 6078, 01.04.1899.

[105] *Çıngıraklı Tatar*, sayı 2, Mart 1289, sf. 4.

[106] *Çıngıraklı Tatar*, sayı 2, Mart 1289, sf. 2.

[107] Strauss, "Is Karamanli Literature Part of a Christian-Turkish (Turco-Christian) Literature?", 189.

tanımladığı Misailidi'nin gazetesinin oldukça sınırlı bir kesime hitap etmesi dar kafalılığa ve taşralılığa işaret ettiğinden küçümsenmeye layıktı.[108]

Gazetede yer alan bazı yazılardaki kimi değinmelerden gazeteye yönelik belli bir küçümseyici ya da aşağılayıcı tavrın Anadolulu Rumların belli bir kesiminde bile bulunduğu anlaşılıyor. Örneğin gazete idaresini devraldıklarını duyuran başyazılarında Misailidis biraderler gazeteye yönelik böylesi bir tavra sahip çevreleri işaret ederler:

> Bazı bedhahanın Gazetamız aleyhine hilaf-ı edeb, ve mugayir-i insaniyet olarak kullandıkları lisana ve şuna buna rezilane teşvikat ve tergibatda bulunmalarına karşu pek çok deyecek ve yazacağımız var ise de, yüz kızdırıp onlara yakışır bir muamelede bulunmakdan ise bu hususu erbab-ı mütalaanın bi tarafane muhakemelerine havale itmeyi muvafık-ı medeniyet, ve mutabık-ı akl-u-hikmet add itdik.[109]

Muhtemelen bu kişiler arasında artan eğitsel imkânlar sayesinde Yunanca ve başka yabancı diller öğrenebilmiş ve dolayısıyla ulusal/dinsel merkezin değerler sistemini büyük ölçüde içselleştirmiş genç okuryazar Anadolulu Rumlar da bulunmaktaydı. Öte yandan gazetede yayımlanan mektubunda *Anatoli*'nin Anadolulular için önemini vurguladığı Prodromos A. Değirmencioğlu gibi okurlar da bulunmaktaydı. Değirmencioğlu'nun mektubu güçlü bir Anadolulu olma hissiyatı ve/veya bilinciyle doludur ve gazetenin de ona göre önemi Anadoluluların "hususi" meseleleri hakkında malumat vermesinde yatmaktaydı. Anadolulular böylesine "hususi" bir gazeteye sahip olan bir "cemiyet" olarak memnun olmaları gerekmekteydi. Dolayısıyla ona göre *Tarik*, *Sabah* veya *Neologos*, *Konstantinoupolis* ve *Epitheorisis* gibi gazeteleri okumak asla yeterli değildi, "bize mahsus" olan gazeteyi de okumak gerekliydi. Patrikhane'deki son krizi örnek gösteren Demircioğlu, Anadoluluların bu kriz hakkında kendi çıkarları çerçevesinde malumatı yukarıda sıralanan gazetelerden edinemeyeceklerini ekler.[110]

Öte yandan bu tabloya yine yüzyılın son on yılında önemli haberleri diğer büyük gazetelerden daha geç yani ertesi gün yayımladığı gerekçesiyle gazetenin bazılarınca "bayatcı" olarak adlandırıldığını ilave etmek gerek.[111] Fakat Misailidis biraderler gazete aleyhinde konuşan, ona hakaret eden bu kişilerin gizlice dostla-

---

[108] Yine de Kasap ile Misailidi arasındaki ilişkilerin kötü olduğunu da varsaymamak gerekir zira Kasap'ın kendisi 1875'de *İstikbal* gazetesini çıkardığı esnada Misailidis'i *Hayal* gazetesinin sorumlusu olarak göstermişti. Bkz. Stratis D. Tarinas, *Ο Ελληνικός Τύπος της Πόλης Α΄Μέρος Εφημερίδες*, (İstanbul: Εκδόσεις Ηχώ 2007) s. 91.

[109] *Anatoli*, N. 4507, 02.03.1892.

[110] "Dersaadetde her cemiyetin bu gibi hususi bir gazetesi yokdur, böyle bir gazetaya malik olduğumuzdan dolayı memnun olmalıyız. İhtiyacat-ı hususiyetimize vakıf olmak içun tabir-i dikerle terakkiyatımıza hizmet idecek malumata desdires olmak içun mesela Tarik, Sabah, [...] ve yahod Neologos, Konstantinoupolis ve Epitheorisis gazelarını mütalaa eylemek kafi değildir, ancak bize mahsus ve şayan-ı istifade olan gazetayı mütala eylemeliyiz. Şu iddiamızı isbat içün 'Anatolimizin istikbali' ünvanlı bu günlerde derc olunan makaleden istifade etmeyi ve patrikhanemizde ceryan iden vukuata kesb-i itila eylemeyi arzu ider isek, sair gazetalar mütaalası ile bu arzumuza nail olamayız." *Anatoli*, N. 4295, 12.02.1891.

[111] *Anatoli*, N. 6074, 24.03.1899.

rından ve komşularından Anatoli'yi elde ederek okuduklarını, onsuz yapamadıklarını da eklerler. Hatta "güya Rumca yahod Fransızca bildiklerini" bahane ederek müşteri yazılmayanların ellerinden de *Anatoli*'yi düşürmediklerini gördüklerini de vurgularlar. Misailidis biraderlere göre biraz Rumca veya Fransızcaya aşinalık edinenler kendilerini bu dillerin adeta "mollası" belleyerek *Anatoli*'yi tahkir etmeye ve kendilerini dev aynasında görmeye başlamaktadırlar. Oysa bunların çoğunluğu "öğrendikleri beş on söz ile ne Rumca ne Fransızca lisanı üzere yazılmış kitab ve gazetaları anlamaya muktedir olamayub bıkarak terk iderler ve böylece iki şeyden mahrum kalmış yarım cahil, bilub bilmediğini bilmez şaşkın düşkün dalgın baygın bir halde" kalmaktadırlar. Dolayısıyla Misailidis biraderlere göre aslında bunlar da *Anatoli* gazetesine muhtaçtırlar ve üstelik Misailidis biraderlerin iddiasına göre gazeteyi devamlı takip edenler çok ileri giderek "lisan ve kalemlerini" düzeltmişlerdir.[112]

Anatoli gazetesi elbette kendisini Osmanlı Rum matbuatının bir parçası addetmekteydi. Yine de gazetenin dilsel hususiyeti, yani Yunan harfleriyle okunan Türkçe bir gazete olması Rumca yayımlanan (Rumi-ül ibare) "refikler"iyle belli bir fark algısının oluşmasına yol açmaktaydı. Osmanlı Rum toplumu içerisindeki egemen kültürel standartlar ve dilsel hiyerarşi *Anatoli* gibi bir gazetenin Yunanca/Rumca yayımlanan gazetelere kıyasla daha aşağı görülmesini, hatta küçümsenmesini sağlamaktaydı.[113] Örneğin Patrik VIII. Neofitos'un seçilmesini izleyen değişik hizipleri destekleyen gazeteler arasındaki sert tartışmalar esnasında *Anatoli*'nin "refikleri"nin küçümseyişiyle karşılaştığı gazetenin verdiği tepkiden anlaşılıyor:

> Diniliyor ki 'Anatoli' lisanı Türki üzere muharrer olub, yazdıklarını Anatolılı Rumların dahi bir kısmından başka –çünkü Anatolılı Rumların dahi bir kısmı 'Anatoliyi' okumaya tenezzül itmez imiş- kimse okumadığından yazdıklarına ehemmiyet veren yok ve yazdıkları bir güne tesir edemeyeceğinden 'foni voondos en ti erimo' [çölde yankılanan seda] kabilindedir. Belki bu söz doğru olub, abesle iştigal ittiğimiz muhtemel ise de, ne çare! Borcumuzu ifa ile mükellef bulunuyoruz.[114]

Bu ilişkilerin on dokuzuncu yüzyılın son on yılında pek de sıcak olmadığına ilişkin bir başka örnekse bir okur mektubu ve ona gazete idaresince verilen yanıttır. Misailidis biraderler gazetenin idaresini 1892'de aldıklarında mali sebeplerle gazeteyi Galata'daki eski yerine naklederler. Bu esnada gazete bir müddet yayımlanmaz. İşte gazeteye gönderdiği mektupta Konyalı Aristidis Theodoridis *Nea Epitheorisis*, *Neologos* ve *Konstantinupolis* gibi gazetelerde *Anatoli*'nin yeniden yayımlanıp yayımlanmadığına ilişkin hiçbir haber yer almadığını, bu duyuruya

---

112 *Anatoli*, N. 4580, 03.09.1892.

113 Türkdilli Anadolulu Ortodoksların parçasını oluşturdukları Osmanlı Rum milletinin Yunanca konuşan üyeleri tarafından nasıl algılandıkları ve bunun Anadolu Ortodokslarının kimlik algılarıyla ilintisi hakkında bir çalışma için bkz. Foti Benlisoy & Stefo Benlisoy, "'Karamanlılar', 'Anadolu ahalisi' ve 'aşağı tabakalar': Türkdilli Anadolu Ortodokslarında kimlik algısı" *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, Sayı 11, Güz 2010, 7-22.

114 "Ekklisiastika", *Anatoli*, N. 4494, 21.01.1892.

sadece Ermeni harfli Türkçe bir gazete olan *Manzume* gazetesinin yer verdiğini iletir. Theodoridis "Rum gazetaları"nın bol haberleri arasına "'işte Anatoli yine neşre başladı' yolunda bir havadisi dahi 'sığıştırmamalarındaki' hikmet ve manayı anlayama"dığını ifade ederek bunun nedeninin "garaz" olduğunu işittiğini vurgular. *Anatoli* idaresi ise bu mektuba verdiği kısa yanıtta hayli istihzai bir biçimde Aristidi efendinin yazısını kullandığı tabiratın nezaketinden dolayı bastıklarını yoksa "refikleri"nin daima sergiledikleri mültefit tavırdan memnun ve müteşekkir olduklarını ifade etmekle yetinir.[115]

Öte yandan yukarıda ifade ettiğimiz *Anatoli* gazetesine yönelik zaman zaman açığa çıkan küçümseyici tavrı da asla genelleştirmemek gerek. *Anatoli* yönetiminin yukarıda örnekleri sunulan on yıllarca süren tüm bu karamsar ifadelerine rağmen gazete ve özellikle kurucusu Evangelinos Misailidis gerek Osmanlı Rum toplumunun dini ve seküler liderliği gerekse de Türkdil Anadolu Ortodokslarının, bilhassa da eğitimli kesimleri nezdinde çabaları takdirle karşılanan ve hayli saygı ile anılan bir figürdü.[116] Bilhassa *Anatoli*'de yer verilen okur mektuplarında Misailidis, "peder-i umumimiz", "hocamız" gibi övgü ve hürmet dolu ifadelerle anılmaktadır. Ölümünden neredeyse on yıl sonra oğullarının idaresindeki gazeteye gönderilen mektuptaki aşağıdaki satırlar bu söylemin bir örneği olarak değerlendirilebilir:

> Anatolımızın terakkisi uğrunda say-u-gayret iden zevattan biri de, ismi alem indinde ihtiram ile zikr olınan pederiniz müteveffa Evaggelinos Misailidis efendi oldığını herkes ikrar itmektedir. 50 sene Anatola manevi surette tarif ve telkin ile hidmet itmiş ve anın tarifleri ile bizler ilmin kıymetini bilerek memleketlerimizde mekâtibin terakkısına gayret olınıyor. Ahval-i ilmiyece Anatolımızın 20 sene evvelki haline nispeten çok ilerude oldığı gün gibi aşikârdır. Pederinizin gayretlerine herkes medyun-i şükran bulındığından bıraktığı eserin terakkisi uğrunda kendini tanıyan ve deruninde zamir ile minnetdarlık ve medyun-i şükranlık eseri taşıyan her Anatollı, elden gelen gayreti diriğ itmemelidir zannındayım. [...] Anatolda mekatibin ancak 'Anatoli' vasıtası ile ilerulediğini söyledik [...].[117]

Sonuç yerine

Karamanlıca basılı malzeme üretiminin Anadolu Ortodokslarının "kaybettikleri" Rumca/Yunancayı tam olarak "yeniden" edinmeleriyle sona erecek geçici bir evre oluşturduğu on dokuzuncu yüzyılda Osmanlı Rum okur-yazar kamuoyu nezdinde genel kabul gören bir yaklaşımdı. Bu yaklaşımı temin-i maişetlerini Karamanlıca basılı malzeme üretiminden elde edenlerin bile benimsediği ve onu kalıcı bir yazınsal üretim biçimi olarak değerlendirmedikleri aşikar. Bu durum

[115] *Anatoli*, N. 4512, 12.03.1892.

[116] Misailidis'in yayımcılık faaliyetlerinin bir değerlendirmesi için bkz. Stefo Benlisoy, *Education in the Turcophone Orthodox Communities of Anatolia during the Nineteenth Century*, Boğaziçi Üniversitesi, Yayımlanmamış doktora tezi, 2011, 127-144.

[117] Hristoforos Andreou, *Anatoli*, N. 5424, 27.12.1899.

Anatoli gazetesini tuhaf bir ikilemin içine sokmaktaydı. Bir yanıyla gazetenin en büyük ülküsü Yunancanın Türkdilli Anadolulu Ortodokslarca "yeniden edinilmesini" sağlamaktı. Öte yandan bu otomatik olarak gazetenin varlığını gereksiz kılacaktı. Yani *Anatoli*, hemşerileri bütünüyle Yunanca konuşmaya başlayıp Osmanlı Rum toplumunun dilsel ve kültürel standartlarına tam olarak benimsediklerinde kendi misyonunu gerçekleştirmiş olacaktı. Öte yandan bu başarı gazetenin kendisini gereksiz kılacak ve yayımına son vermesine neden olacaktı. Dolayısıyla *Anatoli* gazetesi geçici bir karaktere sahip olduğunu kabullenmekteydi. On yıllar boyunca dur durak bilmeksizin hizmet ettiğini ifade ettiği Anadolulu Rum Ortodoksların ilerlemesi ya da "terakkisi" kendi varlığı ve gelişimiyle çelişmekteydi. Fakat eğitimin gelişmesiyle gerçekleşen bazı ilerlemelere ragmen gazete daha uzun süre "*Rumi huruf*" ile yayımlanmaya devam etmesi gerektiğini savunmaktaydı. Bundan dolayı gazetenin müdür ve muharrirleri yaptıkları işi bir ticari girişim değil kimi zaman kendi dar ticari çıkarlarına aykırı da olabilecek bir kamusal görev olarak sunmaktaydılar.[118] Bu anlamda gazete, *Anatoli* okurlarına dini/etnik tanım ve sadakat unsurları aşılamaya ve kültürel türdeşlik ve standartlaşma sağlamaya çalışarak, idarecilerinin iddia ettikleri gibi Anadolulu Ortodokslar için gerçek anlamda bir "mektep" olmaya çalıştı.[119]

Kaynakça

Dergiler

Anatoli

Çıngıraklı Tatar

Terakki

Kitap ve Makaleler

Balta, Evangelia (2009). "Η Καραμανλίδικη Εφημερίδα *Μικρά Ασία γιάνι Ανατολή* του Ευαγγελινού Μισαηλίδη στη Δίνη του Βουλγαρικού Σχίσματος", *Ο Ερανιστής*, 27, 215-48.

Balta, Evangelia (2010a). "The Adventures of an Identity in the Triptych: *Vatan*, Religion and Language" in *Beyond the Language Frontier Studies on the* Karamanlis *and the* Karamanlidika *Printing* (Istanbul: The Isis Press) 49-66.

[118] "[…] Anatoli gazetası, tarih-i tesisinden bu ane kadar yani 54 seneden beru bir mukaddes maksat ile metbu bulındığımız hükümet-i seniyeye sadakat ve milletimize ve mezhebe fedakarlık ile hidmet iderek, sırf Anatollulardan ibaret olan okuyucularına, hususi bir mekteb olmışdır." *Anatoli*, N. 4777, 22.02.1894.

[119] "Cümlenin maalumidir ki müteveffa pederimiz Evaggelinos Misailidis efendi 56 sene mahza vatana muhabbetinden nasi Anatoli gazetasını tab-u neşr itmeye teşebbüs itmiş ve hamd olsun bila inkıta devamlıca neşr olınarak Anatolumuza birinci bir mektep mesabesinde hıdemat-ı maneviyede bulınmışdır. Elbette ihtiyarlarımız ve gençlerimiz müteveffa pederimizin hıdmetlerini inkâr idemez elbette 'Anatolinin' gayret ve muaveneti maneviyesini takdir itmektedir. Çünkü 56 seneden beru Mikra Asianın ilk mektebi, doğa yıldızı ve ismi ile tevsim itmek lazım gelirse şark yıldızı olan ziya-i nur bahs gazeta 'Anatoli'dır." *Anatoli*, N. 5422, 19.12.1899.

Balta, Evangelia (2010b). "Cries and Whispers in Karamanlidika Books Before the Doom of Silence" in *Turcologica 83 Cries and Whispers in Karamanlidika Books*, ed. By Evangelia Balta & Matthias Kappler (Harrasowitz Verlag: Wiesbaden) 11-22.

Balta, Evangelia (2010c). "Karamanli Press. Smyrna 1845 – Athens 1926" in *Beyond the Language Frontier Studies on the Karamanlis and the Karamanlidika Printing* (Istanbul: The Isis Press) 107-121.

Balta, Evangelia (2019). "Karamanlıca *Osmanlı Tarihi*'nin yazarı Nikolaos Sullidis Efendi" *Karamanlı Yazınsal Mirasının Ocaklarında Madencilik* (İstanbul: YKY).

Baykal, Erol A. F. (2019) *The Ottoman Press (1908-1923)* (Leiden: Brill).

Benlisoy, Foti & Benlisoy, Stefo. (2010a) "Reading the identity of 'Karamanli' through the pages of *Anatoli*" in *Turcologica 83 Cries and Whispers in Karamanlidika Books*, ed. Evangelia Balta & Matthias Kappler (Harrasowitz Verlag: Wiesbaden) 93-108.

Benlisoy, Foti & Benlisoy, Stefo. (2010b) "'Karamanlılar', 'Anadolu ahalisi' ve 'aşağı tabakalar': Türkdilli Anadolu Ortodokslarında kimlik algısı" *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, sayı 11, Güz, 7-22.

Benlisoy, Stefo. (2011) *Education in the Turcophone Orthodox Communities of Anatolia during the Nineteenth Century*, Boğaziçi Üniversitesi, Yayımlanmamış doktora tezi.

Benlisoy, Stefo. (2013) "19. yüzyıl ortasında Osmanlı'da 'Sorumlu' Gazetecilik Tartışması Anatoli ve Vatan Kavgası", *Toplumsal Tarih*, 236, Ağustos, 48-55.

Benlisoy, Stefo (2014). "'Another Newspaper in our Language!': Competition and Polemic in the *Karamanlidika* Press", *Cultural Encounters in the Turksih-speaking Communities of the late Ottoman Empire*, ed: Evangelia Balta, (İstanbul: The Isis Press) 359-92.

Benlisoy, Stefo. (2019) "Karamanlıca Terakki Dergisi: 'Anatolluları dalmış oldukları uykudan uyandırmak", *Kebikeç*, sayı 47: 337-366.

Darnton, Robert (1991) "History of Reading," *New Perspectives on Historical Writing,* (ed.) Peter Burke, 140-167.

Ioannidis, Ioannis. (1896) *Καισάρεια Μητροπολιτλερί βε Μααλουμάτη Μουτενεββιά*, (Der Saadet: Aleksandros Nomismatidis Matbaası).

Kalfoğlu, Ioannis H. (2002). *Ιστορική Γεωγραφία της Μικρασιατικής Χερσονήσου* [Mikra Asia kıtasının tarihiye cağrafyası], çeviri ve giriş Stavros Th. Anestidis, önsöz İoanna Petropolulu (Atina: Küçük Asya Araştırmaları Merkezi).

Kırlı, Cengiz (2004) "Coffehouses: Public Opinion in the Nineteenth Century Ottoman Empire" in *Public, Islam and the Common Good*, Armando Salvatore & Dale F. Eickelman (editors), (Brill Academic Publishers) 75-97.

Kyriakidis, Epameinondas (2020) *Beyoğlu Sırları: Tefrika Roman1888-1889*, yayına hazırlayan: Evangelia Balta & Sada Payır (İstanbul: İstos Yayın).

Μικρασιατικόν Ημερολόγιον ο Αστήρ 1913, (Dersaadet: Protopapa and Sas, 1912).

Misailidis, Petros Pl. "Ιστορικές Εφημερίδες του περασμένου αιώνα 'Ανατολή [Geride kalan yüzyılın tarihi gazeteleri 'Anatoli']", ΚΩΝ Ζ11, Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, 1-18.

Strauss, Johann (2003). "Who Read What in the Ottoman Empire (19th-20th centuries)?" *Arabic Middle Eastern Literatures* Vol. 6, No. 1: 39-76.

Strauss, Johann (2005). "'*Kutup ve Resail-i Mevkute'* Printing and publishing in a multi-ethnic society" in *Late Ottoman Society the Intellectual Legacy* ed. by Elisabeth Ozdalga (London: Routledge Curzon 2005) 225-253.

Strauss, Johann (2010). "Is Karamanli Literature Part of a Christian-Turkish (Turco-Christian) Literature?" in *Turcologica 83 Cries and Whispers in Karamanlidika Books*, ed. By Evangelia Balta & Matthias Kappler (Harrasowitz Verlag: Wiesbaden) 153 - 200.

Şişmanoğlu Şimşek, Şehnaz. (2010) "The *Anatoli* Newspaper and the Heyday of the Karamanli Press" in *Turcologica 83 Cries and Whispers in Karamanlidika Books*, ed. Evangelia Balta & Matthias Kappler (Harrasowitz Verlag: Wiesbaden) 109-123.

Şişmanoğlu Şimşek, Şehnaz. (2017) "Osmanlı Tefrika Çalışmalarında Göz Ardı Edilen Bir Kaynak: Karamanlıca Anatoli Gazetesi", *Kebikeç* 44, 145-187.

Tarinas, Stratis D. (2007) *Ο Ελληνικός Τύπος της Πόλης Α΄Μέρος Εφημερίδες*, (İstanbul: Εκδόσεις Ηχώ).

Öz: Bu makale Karamanlıca basının en önemli temsilcisi ve Osmanlı basının en eski ve uzun süre yayımlanmış gazetelerinden olan *Anatoli* (Şark) gazetesinin okurları ya da "müşterileri"yle ilişkisine odaklanıyor. Gazetenin abone sayısı, "otlakçılar", abone bedellerini eksik ya da geç ödeyenler, taşradaki vekiller gibi aşağıda tartışılacak meseleler sadece gazetenin ayakta kalmasını güçleştiren mali sıkıntıların kaynağı olarak değil, yüzyılın ikinci yarısındaki geç Osmanlı bağlamında bir gazete çıkarmak ile okumak deneyimlerinin kendisine odaklanmamızı sağlayan unsurlar olarak ele alınıyor. Yine bu hususlar gazetenin Anadolulu Türkdil Ortodokslar nezdinde ne ölçüde ideolojik bir etkiye sahip olduğunu daha net bir şekilde görebilmemizi de sağlıyor. Bunlar aynı zamanda Karamanlıca gazeteciliğin doğası, ideolojik muhtevası ve sınırlılıkları hakkında pek çok veri sunmakta ve en önemlisi bu yazınsal üretimin çağdaşları tarafından Anadolu Ortodoksları "kaybettikleri" dillerini "yeniden" kazandıklarında gerekliliği ortadan kalkacak geçici bir evre olarak görüldüğünü ortaya çıkarmakta.

Anahtar sözcükler: Karamanlıca, Karamanlıca süreli yayınlar, *Anatoli* gazetesi, Evangelinos Misailidis, Türkdil Anadolu Ortodoksları, Osmanlı Rumları.

"Effort from us, benevolence from Anatolians":
Journalists and their customers in the second half of the nineteenth century.

Abstract: The article deals with the relations between the readers or "customers" and the *Anatoli* newspaper which forms the most important representative of the periodical press in *Karamanlidika* and also is one of the oldest and long lived newspapers of the Ottoman Empire. Topics like the number of the subscribers, the "freeloaders", those customers who paid late or incomplete their subscription fees, the representatives in the country were not discussed only as sources that caused financial distress to the paper threatening to hamper its development but also as elements enabling us to understand the experience itself of publishing a newspaper and reading it in the second half of the nineteenth century late Ottoman context. Also these elements enable us to better evaluate the ideological impact of the newspaper concerning the Turkish speaking Anatolian Orthodox. These reveal many things about the nature, ideological content and limitations of *Karamanlidhika* journalism and most importantly that this literary production was seen by the contemporaries themselves as a transitory phase that will cease to exist when the Turkish speaking Anatolian Orthodox will "regain" completely their "lost" language.

Keywords: *Karamanlidhika*, *Karamanlidhika* periodical press, *Anatoli* newspaper, Evangelinos Misailidis, Turkish-speaking Anatolian Orthodox, Ottoman Greeks.

Osmanlı Devri İstanbul ve İzmir Rum Mizah Basını

Stratis TARİNAS*

Bilindiği üzere, Abdülmecit'in on yedi yıl sürecek saltanatının birinci yılında, 3 Kasım 1839 tarihinde, Sadrazam Mustafa Reşit Paşa tarafından Tanzimat Fermanı ya da genel olarak anıldığı şekliyle Gülhane Hatt-ı Hümayunu'yla ilan edilen hak ve hürriyetler, toplumun tutucu kesiminin tepkileri, Reşit Paşa ve Abdülmecit'in yönetimden uzaklaştırılması ve Sultan Abdülaziz'in bu yenilikleri hayata geçirmekteki gönülsüzlüğü nedeniyle uygulamaya geçemedi. Mizahın ve karikatür ya da resmin ilk yasaklanışı da Tanzimat döneminde, Ceza Kanunu'nun 138. ve 139. Maddeleriyle gerçekleşti. Bu arada esas ilginç olan husus ise bu yasağın Osmanlı'da daha mizahi yayınlar yayımlanmadan önce yürürlüğe girmiş olmasıdır.

Ceza Kanunu'nun ilgili 139. maddesi şu şekildeydi:

> Bir kişinin onurunu zedeleyecek şekilde yayın yapılması, hakaret içeren bu yayın ister şiir ister nazım şeklinde olsun isterse resim ve çizimlerle anlatılsın, karşılığında öngörülen ceza, beş altın mecidiye değerinde para cezası veya bir günden başlayarak bir haftaya kadar sürebilecek hapis cezasıdır.

Yazının esas konusuna geçmeden önce *satira* (Yunanca ΣΑΤΙΡΑ, Türkçe mizah, hiciv) terimine değinmek istiyorum. Sözcük, Latince 'satira'dan gelir ve düzyazı ya da şiir şeklinde yazılan hiciv türünde eserlere verilen genel addır. Bu yazılar güncel toplumsal ve siyasi olayları hicvederek anlatır, komikleştirir. Latin

---

* Araştırmacı / stratistar@yahoo.gr
Geliş tarihi: 3 Eylül 2020 / Kabul tarihi: 27 Ekim 2020
Bu yazıda kullanılan Yunanca *Diyojen* (*O Dioyenis*) dergisine ait olanlar dışında bütün görseller Stratis Tarinas'ın Atina'daki özel arşivinden alınmıştır.

şiirine ait bu türün pek çok farklı biçimi vardır, önceleri teatralken sonraları didaktik olmuştur; içeriği genelde taşlayıcı, hicvedici ya da alaycıdır. İlk defa MÖ 2. yüzyılda Romalı şair Ennius tarafından bu üslup kullanılmıştır. Daha sonraları bu türde eser veren yazarlar arasında Lucilius, Horatius, Persius ve daha başka pek çok ismi sayabiliriz. Satira, siyaset edebiyata konu olduğunda yalnızca en çok kullanılan yazım şekli değildir, kamu bilincinin oluşmasını da etkiler, dahası gazetecilik ve edebiyat üretiminin siyasi yüzüdür.

I. Teodor Kasap ve İlk Mizah Gazeteleri

Kapadokyalı bir Rum olan -yaygın ismiyle- Teodor Kasap, İstanbul'da 12 Şubat 1870 tarihinde, haftalık ilk mizah gazetesini Fransızca olarak yayımlamaya başlar. Bu gazetenin adı *Le Diogène* idi.[1] Bu gazetenin başarılı olması, Kasap'a onun Yunanca versiyonunu basmak için cesaret verir.*Ο ΔΙΟΓΕΝΗΣ* (O Dioyenis) aynı yıl içinde, 22 Nisan tarihinde yayımlanmaya başladı. Yine aynı yıl içinde, 24 Kasım 1870 tarihinde, bu yayının Türkçe versiyonunu, *Diyojen* olarak yayımlamaya başladı.

Teodor Kasap'ın
saray fotoğrafçısı Vasil Kargopoulos
tarafından çekilmiş resmi

Şunu da hemen belirtmeli, 1870 yılında İstanbul'da Yunanca basılan *O Dioyenis* dahil toplam on iki dergi ve gazete yayımlanıyordu. Bu yayınlar İstanbul'daki Hristiyan Ortodoks'ların matbuatları olarak da adlandırılıyorlardı.

Theodoros Serafim Kasapoğlu, 10 Kasım 1835 yılında Kayseri Tavlosun'da doğdu, Paris'te eğitim gördü ve Sorbonne Üniversitesi'nden mezun olduktan sonra yaklaşık yedi yıl boyunca ünlü dramaturg ve roman yazarı Alexandre Dumas'nın (baba) asistanlığını yaptı. Yayınıyla, Osmanlı devletinde uygulamaya giren düzenlemeler sayesinde oluşan toplumsal özgürlük ve refah ortamında Rum unsurunun Türklerle bir arada yaşamasını sağlamayı amaçlıyordu.

[1] Diyojen, MÖ 412 - MÖ 323 yılları arasında yaşamış Kinik felsefesinin öncüsü ünlü filozoftur. Sinop'ta doğmuştur. Teodor Kasap gazetesinin ötesinde bir oğluna da Dioyenis adını verdi.

Dioyenis Osmanlı'da yazı ile çizginin bir arada olduğu ilk mizah dergisiydi. Bu gazetenin Türkçe versiyonunu hazırlayan ve bu gazetede yayımlanmak üzere yazılar kaleme alan kişi ise yenilikçi fikirleriyle tanınan aydın ve şair Namık Kemal'di. Direktör Âli Bey ve Ebuzziya Tevfik Bey gibi isimler de gazete için yazılar kaleme alıyorlardı. Gazetenin Yunanca versiyonunda ise o dönem İstanbul'da Fransızca olarak yayımlanan siyasi gazete *Phare du Bosphore*'un yayıncısı Hristoforos Samarcidis görev alıyordu. Samarcidis, 1845 yılının Mayıs ayında İstanbul'da hazırlanıp basılmaya başlanan ilk kadın dergisi olan *Kipseli*'yi (Kovan) çıkaran Efrosini Samarcidu'nun oğluydu.

Sifnos adasının Eksambela köyünden gelen genç Kleanthis Triandafilos da *Dioyenis* mizah gazetesinin yayımlanmasında çalışanlardan biriydi. 18 Ağustos 1878 tarihinden itibaren Yunanistan'ın başkenti Atina'da, kendisi gibi İstanbul'dan kaçan yayıncı-gazeteci Vlassis Gavriilidis'le birlikte *Rabağas* adını taşıyan bir mizah gazetesi çıkaran Triandafilos, çıkardığı gazeteyle aynı ismi bir rumuz gibi taşıyarak büyük bir üne kavuşacaktı.

30 Aralık 1872 tarihinde *Dioyenis*'in yayın hayatına son verilmesinden sonra Kasap izin alarak resimli mizah gazetesi *Ο ΚΟΥΔΟΥΝΑΤΟΣ* (O Kudunatos / Çıngıraklı)'u haftada iki defa yayımlamaya başladı. Bu yayının Osmanlıcası *Çıngıraklı Tatar* adını taşıyordu. Bir ara (Temmuz 1873) Bulgarca bir versiyonu (Zvmçatiy Glumço / Zilli Avanak) da yayımlanan *Kudunatos*'un yayın hayatı çok

ΕΤΟΣ Α'. Ἀριθ. 1. Τιμᾶται Παρ. 60 Τετάρτη, 22 ἀπριλίου 1870.

ΓΡΑΦΕΙΟΝ. ΣΥΝΔΡΟΜΑΙ.

Ο ΔΙΟΓΕΝΗΣ.

ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΕΒΔΟΜΑΔΙΑΙΑ.

Ο Διογένης (O Dioyenis - Diyojen), Haftalık Gazete, 22 Nisan 1870, sayı 1.
Müdür ve başmuharrir Th. Kasapis.
Diyojen, 12 Teşrinisani 1287, sene 1, numero 1, "Gölge etme başka ihsan istemem"

kısa sürdü. Gazete, 24 Mart 1873 ile 6 Temmuz 1873 tarihleri arasında neredeyse yalnızca üç buçuk ay çıktı. Bu yayının neredeyse bütün sayılarında Rum sanatçı, ahşap baskıcı ve karikatürist Konstandinos Orfanudakis'in eserleri vardı. Orfanudakis, Fener Rum Erkek Lisesi ve Zoğrafyon Rum Lisesi'nde resim hocası olarak çalışmıştı.

Kasap, *Kudunatos* ve bu yayının Türkçe versiyonu olan *Çıngıraklı Tatar*'ın yayın hayatına veda etmesinden kısa bir süre sonra yeni mizah gazeteleri çıkarmaya devam etti. Bunlar arasında 18 Ekim 1873 tarihinden başlayarak Türkçe çıkan *Hayal* ve Yunanca *O ΜΩΜΟΣ* (O Momos= Alaycı) adlı gazeteleri sayabiliriz. Mitolojide alay, ironi ve sarkazm tanrısı olan Momos, Zeus'un tanrılığından kuşku duyduğu için Olimpos'tan kovulmuştur. Kasap, *O Momos*'un başmakalesinde şunları yazar: "Ben Momos'um, ölümsüzlerin Karagözü. Geceden doğmadım, anka kuşu gibi küllerimden doğdum. Ben olmaksızın genel olarak bu toplumda ve kısmen de yayıncılık alanında hiçbir şey olmaz. Tanrılara layık çok lezzetli yemeklerin tuzu ve tanrılara layık çok lezzetli içkilerin tadı benim. Bundandır ki beni Olimpos'tan kovanlar, ben oradan ayrılır ayrılmaz pişman olup beni geri çağırdılar."

Aynı dönemde yine Fransızca *Polishinelle*'i, Ermenice harflerle Türkçe *Kheyal*'i (1873-1874) ve Bulgarca *Şutos*'u (1873-1874) ve ondan sonra da *Kosturka*'yı (1874) yayımladı. Bütün bu yayınlar *Momos*'la benzer içerikteydi, yani aslında aynı gazete beş farklı dilde yayımlanıyordu. Bu mizah gazetesinin karikatüristi, Tatavla'da Evangelistra kilisesinin yakınlarında oturan, azizler ressamı (ayiograf) olan Filippos Nikolaidis idi.

Kasap, 9 Ağustos 1875'te *İstikbâl* adlı günlük bir siyasi gazete yayımlamaya başladı. Büyük formda basılan gazete, 236 sayı çıkabildi ve Şubat 1877'de de kapandı. *Hayal* ve *Momos* yayın hayatına dokuz kez ara vermek zorunda kaldı ve Sultan II. Abdülhamid'in emriyle 18 Haziran 1877 tarihinde kesin olarak kapatıldı.[2] Toplam 368 sayı yayımlandı. En çok hicvettiği konular arasında Nedimof olarak anılan Sadrazam Mahmud Nedim Paşa'nın izlediği Rus yanlısı politikalar vardı. Bu dönemde Kasap üç yıllık hapis cezasına çarptırıldı. Hapisten İstanbul Rum milletvekilleri Vasilios Sarakiotis ve Nikolaos Sullidis sayesinde çıktı. Kasap Fransa'ya kaçtı. Takriben dört sene sonra Abdülhamid, mahkûm ve kaçak gazeteciyi "bundan böyle hiçbir yazı yazmamak ve yazmış olduklarını dışarı vermemek" şartı ile affetti. Kasap böylece İstanbul'a geri döndü ve Abdülhamid ona iltimas olsun diye "serkâtib-i hazret-i şehri yârı" unvanı ile kütüphanesinde ikinci kitaplık memuru mevkiine tayin etti. Fransızca makale ve gazeteler ile Zola romanlarının çevirmeni olarak görevlendirildi. Teodor Kasap, 13 Temmuz 1897'de, 63 yaşında vefat etti.

---

[2] Hasan Duman, eserinde Teodor Kasap'ın "*Hayal* gazetesinin 1910'da İstanbul'da yayınına devam ettiğini" yazıyor. Ancak bu yeni *Hayal* gazetesinin adı *Hayal-i Cedîd* (Yeni Hayal)'dir ve *Arzuhal*'in devamıdır. Aslına bakılırsa *Hayal-ı Cedid* Teodor Kasap'ın *Hayal* mizah gazetesinden faydalanıyor, daha doğrusunu iktibas ediyordu.

Κουκουρίκος!

Μιζάχ Γαζέτασή

Η ΣΑΛΠΙΓΞ

ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΓΡΑΦΟΜΕΝΗ

Evangelinos Misailidis'in yayımladığı haftalık Karamanlıca mizah gazetesi *ΚΟΥΚΟΥΡΙΚΟΣ* (*Kukurikos*) ile Panayotis Thomas ve Kleanthis Triandafilos'un çıkardıkları *Η ΣΑΛΠΙΓΞ* (*İ Salpinks* / *Borazan*) mizah gazetesinin kapak sayfaları

Yaptığı yayıncılık ve kaleme aldığı makalelerde verdiği mücadeleyle Kasap, Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk anayasal düzenin temelinin atılmasına büyük katkılarda bulunmuştur. Hiç kuşkusuz bu coğrafyada basın özgürlüğü adına mücadele veren kişilerin öncüsüdür. Teodor Kasap hakkında çok şey yazılmıştır. Saygın *Kebikeç* dergisinin sayfalarında misafir ettiği bu kısa makalenin sınırları içinde Kasap hakkındaki bu literatüre değinmeyi gereksiz gördüm ve açıkçası 1908-1922 arasındaki yayınlara daha fazla değinebilmek açısından onun hakkında ancak temel birtakım bilgileri aktarmayı seçtim.

Bu dönemde yayımlanan diğer mizah dergileri arasında Yanyalılar için İstanbul'da küçük boyda neşredilmiş *ΚΑΡΑΒΙΔΑ* (Karavida) adını taşıyan bir mecmuayı sayabiliriz. Bu yayının alt başlığında, "Söz konusu yayın, yönetmeninin keyfine göre yayımlanmaktadır" ibaresi bulunmaktaydı. Bu yayının sadece iki sayısını bulabildim. İlk sayısı Aralık 1873'te çıkmış görünürken ikinci sayının üzerindeki tarih Aralık 1874'tür.

Ortaköylü ilkokul öğretmeni Hristos Konstantinidis'in çıkardığı *ΜΕΝΙΠΠΟΣ* (Menippos[3]) isimli mizah gazetesi de Ocak 1874-Temmuz 1875 tarihleri arasında yayımlanmıştır. Bu gazeteye ait hiçbir nüshaya erişemedim; onun varlığı hakkındaki bilgileri, bu gazeteyi hicveden Kasap'ın *Momos* gazetesi ile Thomas'ın *Salpinks* adlı yayınından ediniyoruz.

[3]Gadaralı Menippos (Yunanca: Μένιππος ὁ Γαδαρεύς) MÖ üçüncü yüzyılda yaşamış Yunan filozof, Kinik satiristtir.

Mayıs 1874 tarihinde başlayarak önemli bir başka mizah gazetesi daha yayımlanmaya başlar; Kasap'ın *Momos*'undan ayrılan gazeteci Panayotis Thomas ile Kleanthis Triandafilos'un çıkardıkları mizah gazetesi *Η ΣΑΛΠΙΓΞ* (Salpinks = Borazan). Ne kadar süre yayımlandığı hakkında kesin bir bilgimiz yoktur. Gazetenin ulaşabildiğim en son nüsha 31 Aralık1875 tarihine aittir.

ΚΟΥΚΟΥΡΙΚΟΣ (Kukurikos) ise Karamanlıca *Anatoli* gazetesini neşreden Evangelinos Misailidis'in yayımladığı haftalık bir mizah gazetesiydi. İstanbul'da Karamanlıca ve Yunanca olarak yayımlanıyordu. Yunanca versiyonunun Aralık 1875-Temmuz 1877 tarihleri arasında yayımlandığını ve Osmanlı-Rus savaşı nedeniyle uygulanan sansür neticesinde kapandığını biliyoruz. *Κουκουρικος!* (Kukurikos!) -başlığın sonunda kullanılan ünlem işaretinin nedeni bilinmiyor- adını taşıyan Karamanlıca versiyon ise (yani Yunan alfabesi kullanılarak Türkçe yazılan ve bugün kısaca Karamanlıca olarak adlandırılan dildeki versiyon) daha uzun ömürlü olmuştur. 3 Nisan 1876 tarihinden 20 Ekim 1879 yılına kadar basılmıştır vetoplam 185 sayısı vardır. Yasaklamaların 1878 yılında uygulanmaya başlamasına rağmen bu yayının 1879 yılına kadar devam ettiğini göz önüne alırsak, *Kukuriku!*'nun basılmaya devam edişini Türk mercilerinin bu yayını gözden kaçırmasıyla açıklayabilirim. Haftada bir kez yayınlanan bu matbuatın alt başlığı "Mezah Ğazetası"ydı. Karamanlıca *Kukuriku!* Tanzimat döneminde İstanbul'da yayımlanan son mizah gazetesi sayılabilir.

Kasap tarafından *Diyojen*, *Çıngıraklı Tatar* ve *Hayal*'in yayımladığı dönemde yayımlandığını tespit ettiğim iki Türkçe mizah gazetesi daha var: *Şafak* ve*Meddah*. Bu gazetelerin yayıncılarının da adları Rum. Mihalakis'in *Şafak* adlı yayını Nisan-Temmuz 1874 tarihleri arasında yirmi dört sayı çıktı. 1875 Şubatında yayımlanmaya başlayan Aristotelis imzalı *Meddah*'ın yayın ömrü ise ancak Ağustos ayına kadar devam etti. 1875 tarihli bu gazete renkli karikatürler yayımlayan ilk gazetedir.

II. İzmir'deki Mizah Yayınları

Rumların mizah içerikli matbuat faaliyetlerini İzmir'de deg gözlemliyoruz. Hatta Teodor Kasap'ın Fransızca *Le Diogène* adlı mizah gazetesinin 12 Şubat 1870 tarihinde İstanbul'da yayımlanmaya başlamasından kısa bir süre sonra, 28 Şubat 1870'te İzmirli gazeteci Nikolaos Kondopoulos, *ΤΕΡΨΙΣ* (Terpsis= Zevk) adını verdiği bir eğlence-mizah gazetesi çıkarmıştı. Alt başlığı ise Yunanca ΦΥΛΛΟΝ ΕΥΤΡΑΠΕΛΟΝ (şakacı gazetesi) idi. Diğerlerine oranla daha küçük ebatlardaki bu yayın haftada iki kez yayımlanıyordu; ilk dört sayfasında imzasız, mizahi içerikli bir ahşap baskı imzasız karikatür de yer alıyordu. Bu sayfalarda hiciv dolu şiirler ile "İzmir'in Çapkın Kokona Kadınları" başlıklı bir komedi de yayımlanmıştı. Bu gazetenin ömrü çok kısa oldu; on dört sayı yayımlandıktan sonra basımı aynı yılın 25 Nisan tarihinde son buldu. *Terpsis*, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde basılan ilk Yunanca mizah gazetesidir. Kasap'ın Yunanca *Dioyenis*'i bu yayından iki ay sonra basılmaya başlamıştır. Ancak gazeteciliğin pirlerinden Kasap'a haksızlık etmemek için şunu da ifade etmeliyiz: *Dio-*

yenis tam anlamıyla bir mizah gazetesiydi, oysa *Terpsis* içinde mizahi unsurlar da barındıran bir hiciv-eğlence gazetesiydi.

Kasım 1872 yılında çok kısa bir yayın ömrü olan *ΣΑΒΒΑΤΙΑΙΟΝ* (Savvatieon = Cumartesi'nin), Mart 1874 tarihinde yayımlanan Karidis'in *ΒΕΛΟΣ* (Velos = Ok), Ocak 1878 tarihinden tespit edemediğimiz bir zamana kadar yayımlanan Manolis'in *ΙΛΑΡΟΤΗΣ* (İlarotis =Neşellik) ve 1883 yılında yayımlanan *ΜΕΛΙΣΣΑ* (Melissa=Arı) da İzmir'de üretilen önemli mizah yayınları arasındadır.

Dönemin aydınlarından ve tecrübeli gazetecilerinden olan Yeorgios Karidis tarafından yayımlanan *Velos*, yirmi yıllık yayın hayatıyla döneminin diğer tüm mizah matbuatına oranla daha uzun ömürlü olmuştur. Mart 1874'te başladığı yayın hayatı, 8 Aralık 1888'de sona ermiştir. Bu yayının da nedeni belli olmayan bir şekilde 1878 sansürünün gözünden kaçtığı anlaşılıyor. Üstelik *Velos*, yalnız hiciv dolu yazılar yayımlamıyor, karikatürler de basıyordu. Bütün sayılarının içeriği dönemin siyasi olaylarına dair hiciv yazıları ve karikatürlerle doluydu.

Karidis tarafından çıkarılan Osmanlıca mizah gazetesi *Karasinan*'ın yayını da 1876 Mart ayının sonuna kadar devam etti. *Karasinan*, İzmir'de yayınlanan ilk Osmanlıca karikatürlü mizah gazetesiydi, öncülü İstanbul'da bile yayımlanmamıştı. Karidis daha sonraki yıllarda Osmanlıca *İzmir* isimli bir de siyasi gazete çıkaracaktır.

Tanzimat döneminde mizahi nitelikte yayın yapan Rum yayıncıların eserlerini değerlendirdiğimizde 1867'den 1878 yılına kadar İstanbul'da dokuz Yunanca, bir Karamanlıca, üç Fransızca, bir Ermenice ve üç de Bulgarca gazetenin basıldığını ve bunların hepsinin İstanbullu Rumlar tarafından yayımlandığını, on altı Osmanlıca gazetenin ise yine beşinin yayımcısının Rum gazeteciler olduğunu görüyoruz. İzmir'de ise beş Yunanca ve bir adet Osmanlıca yayın olduğunu ve tamamının yayımcısının Rumlar olduğunu görüyoruz.

III. İkinci Meşrutiyet

1839 Tanzimat Fermanı ve 1856 Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun uygulanma çabaları ile 1876 Anayasası'nın ilanının başarısızlıkla sonuçlandığını biliyoruz. 1876 yılında ilan edilen Kanun-i Esasi'yi bizzat Abdülhamid 1877-78 yıllarında yaşanan Osmanlı-Rus Savaşını bahane ederek yürürlükten kaldırmıştı. İşte İttihat ve Terakki'nin genç subayları, 23 Temmuz 1908 tarihinde yaptıkları müdahaleyle Abdülhamid'i yürürlükten kaldırdığı 1876 anayasasını yeniden kabul etmeye zorlar. Meşrutiyetin ilanı İmparatorluğun bütün halkları tarafından coşku ve memnuniyetle karşılanır. Bu yeni düzenden duyulan memnuniyet sonucunda Atina'da bile Osmanlı bayraklarının dalgalandırıldığı gösteriler gerçekleştirilir.

Bu dönemde basına uygulanan katı sansür de kaldırılacaktır. Devrin önemli simalarından gazeteci Hüseyin Cahit, *Siyasal Anılar* adlı kitabında bu dönemle ilgili olarakşu notu düşer:

> 25 Temmuz 1908'de İstanbul sarsıldı. Meşrutiyet'in gelişi, 33 yıllık istibdatın ardından, buna uygun bir heyecanla kutlandı. Basın artık tammanasıyla özgürdü. Teodor Kasap'ın anladığı anlamda özgür…

Gazeteler, en önemlisi de mizah gazeteleri ve dergileri İstanbul'da mantar gibi çoğalır. Bu dönemdeki ilk Yunanca mizah gazetesi, 20 Temmuz yani yeni takvime göre 2 Ağustos 1908 tarihinde, Anayasa'nın ilanından yalnızca bir hafta sonra yayımlanır. Kısa ömürlü bir yayın olan Yeorgios Riza'nın neşrettiği *ΤΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ* (To Sindağma= Anayasa) ve ardından da Konstantinos Makridis'in (Mefistofelis) çıkardığı *ΕΜΠΡΟΣ* (Embros = İleri)bu dönemin ilk mizah gazeteleriydi. *Embros*'un yayını yetkili merciiler tarafından en az üç kere durdurulur. Gazete *ΚΩΔΩΝ* (Kodon= Çan) ya da *ΑΓΩΝ* (Ağon= Mücadele) gibi farklı isimler kullanarak, cezalı iken yayın hayatına devam eder. Yayıncı yasak yürürlüğe girmeden bu isimlerin kullanımını her ihtimale karşı almayı akıl eden diğer Rum yayıncılara bu isimlerin karşılığında ücret ödemek zorundaydı. İsim hakkını vaktiyle alan bu kişiler bir yayının basım haklarını ellerinde bulunmasının nasıl kârlı bir iş olduğunun farkındaydılar.

Nisan 1915 tarihinde I. Dünya Savaşı nedeniyle yayımına ara veren bu gazete, Ağustos 1918 tarihinde yeniden yayımlanmaya başlar. Aralık 1920 tarihindeyse yayın hayatının son bulduğunu sanıyorum. *Embros*, hicivli yazılar ve karikatürler içeren müthiş bir mizah mecmuasıydı; üstelik son sayfasında, özellikle 1908-1915 yılları arasında yayımlanan sayılarında, yaşanan siyasi gelişmelere dair haberler de yer alıyordu.

1908 senesinin Ağustos ayının sonuna kadar yayına başlamış kısa süreli Rumca mizah gazeteleri, tesbit edebildiğim kadarıyla şunlardır: Menelaos Filindas'ın yayımladığı *Ο ΣΠΑΝΟΣ* (O Spanos = Köse), Misailidis kardeşlerin, yani daha evvel andığımız Evangelinos Misailidis'in oğullarının neşrettiği *ΚΟΥΚΟΥΡΙΚΟΣ* (Kukurikos), Osmanlı dili muallimi Pavlaki Melitopulos'un yayımladığı *ΚΕΡΑΥΝΟΣ* (Keravnos = Şimşek) ve *Konstandinupolis* adlı siyasi gazetede çalışan Panos Fotiadis'in çıkardığı *ΠΕΙΡΑΣΜΟΣ* (Pirasmos = İğva). *Pirasmos* gazetesinin altbaşlığı şu şekildeydi: "Aklı başında hiç kimse günahı küçümsemez ve küçümseyen de zamanla 'Tanrım bizi günahla sınama' sözlerinin ağına düşüp medet umabilir." 30 Ağustos tarihinde ise *ΚΥΡ' ΑΛΕΠΟΥ* (Kir Alepu= Bayan Tilki) yayına başlar.

Bu yayınların tamamının ömrü çok kısa olmuştur. Bunların yanı sıra pek çok kısa süreli mizah yayını daha olmuştur. Bunlar, Eylül 1908'den Mayıs 1913'e kadar yayın sırası ile şöyledir: *ΤΟ ΜΙΚΡΟΝ ΠΑΝΟΡΑΜΑ* (To Mikron Panorama = Küçük Panorama), *ΣΗΜΑΙΑ* (Simea = Bayrak), *Ο ΦΙΛΟΣ ΤΟΥ ΛΑΟΥ* (O Filos tu Lau = Halkın dostu), *ΜΑΘΗΤΙΚΗ ΣΑΛΠΙΓΞ* (Mathitiki Salpinga = Öğrenci borazanı), *Ο ΕΠΙΚΑΙΡΟΣ* (O Epikeros = Güncel),*Ο ΣΙΣΥΦΟΣ* (O Sisifos), *ΦΛΟΞ* (Floks = Alev), *ΛΙΓ' ΑΠ' ΟΛΑ* (Liğ' ap' ola = Her şeyden azıcık), *ΑΣΠΙΣ* (Aspis = Kalkan), *Η ΕΒΔΟΜΑΣ* (İ Evdomas = Hafta), *ΝΕΟΤΗΣ* (Neotis= Gençlik) ve *ΧΡΟΝΙΚΑ* (Hronika = Vakayıname).

Bu sayılanlardan en önemlisi, 1909 yılında yayımlanan siyasi, edebi, mizah ve karikatür gazetesi *O Epikeros*'tur. *Epikeros*'un sahibi Y. Manusos, sorumlu müdürü ise Ahilleas Yeorgiadis'tir. Ocak 1909'da yayımı başlıyan gazete, aynı senenin 29 Ağustos'unda, 33 sayı çıktıktan sonra adını *XPONIKA* olarak değiştirip edebi ve siyasi dergi olarak yayın hayatını bir müddet için devam ettirdi.

Karikatürist Sofoklis Andoniadis'e ait *Mathitiki Salpinga*'nın ise söylemleri keskindir, dahası derginin 1908-1909 yılları arasındaki sayıları el yazısıyla çoğaltılmıştır. Sofoklis Andoniadis ilerleyen yıllarda Atina gazetelerinin meşhur karikatüristi "Sofo" olacaktır.

Hristos Delis (Deligavuris) tarafından çıkarılan *ΑΝΩ-ΚΑΤΩ* (Ano-Kato = Alt-üst) mizah gazetesi, yayın hayatına 10 Eylül 1911 tarihinde başlamış, 1914 yılında yayınına ara verilmiş ve tıpkı *Embros* gazetesi gibi 1918 yılında renkli litografi olarak tekrar yayımlanmaya başlamıştır. Gazete 1922 sonrasında ise bir daha yayımlanmayacaktır.

1918-1923 tarihleri arasında, yani önce mütareke, sonraysa İstanbul'un İtilaf güçleri tarafından işgal edildiği sürede yayımlanan ilk mizah yayını, Platon Kesisoğlu'nun 1918 tarihinde çıkardığı kısa ömürlü *ΚΕΝΤΡΙ* (Kendri= Arı iğnesi) olmuştur. Bunu, Terpandros Anastasiadis'in neşrettiği *ΒΟΥΡΔΟΥΛΑΣ* (Vurdulas = Kırbaç) ve karikatürist Yeorgios Geyvelis'in yayımladığı *ΓΑΤΟΣ* (Ğatos = Kedi) takip etmiştir. 1919 yılında yayımlanan *ΝΕΑ ΓΕΝΕΑ* (Nea Yenea = Yeni Nesil), *ΣΚΑΝΔΑΛΟΝ* (Skandalon= Skandal) ve *ΚΟΥΝΟΥΠΙ* (Kunupi = Sivrisinek) bunları takip etmiştir.

Pavlaki Melitopulos'un yayımladığı *ΚΕΡΑΥΝΟΣ (Keravnos = Şimşek).* Eylül 1908, sene 1, sayı 2, Şiirin başlığı: "Prens Sabahaddin'e hitap: Hoş geldin!"
karikatürist Yeorgios Geyvelis'in yayımladığı *ΓΑΤΟΣ (Ğatos = Kedi).* 10 Ocak 1919, sene 1, sayı 2, Karikatür: "Pataklama. Bulgar: Aman! Vre Lefteri, yeter artık! Venizelos: Bekle kafaya da varayım."

Ğatos ve *Ano-Kato*, Küçük Asya Felaketi sonrasında Atina'da yayımlanmaya devam etmiştir. *Ğatos*'un yayımı, diktatör Metaksas döneminde (1936) yasaklanmıştır. Öte yandan Midillili Anastasiadis, *Vurdulas* mizah gazetesini Ekim 1922'den itibaren Midilli adasında yayımladı.

Büyük gazeteci Theodoros Kavalieros-Markuizos'un çıkardığı *ΑΠ' ΟΛΑ* (Ap' Ola = Her şeyden) 1910-1920 arasında, Harilaos Mavropulos'un çıkardığı *ΕΒΔΟΜΑΣ* (Evdomas = Hafta) ise 1922-1923 arasında yayımlanan mecmualardı. İçerikleri ise çeşitli konuları kapsıyordu, bu nedenle bu yayınları tam olarak mizah matbuatı diye niteleyemeyiz. Öte yandan dönemin en iyi Rum mizah yazarlarının ve karikatüristlerinin eserleri bu yayınların sayfalarında kendilerine yer bulmuşlardı.

1908-1922 yılları arasında İstanbul'da, Rumlardan otuz adet Yunanca ve iki adet Osmanlıca yayımlanan mizah gazetesi tespit ettim. 19 Ağustos 1324/1908'de Rum kitapçı ve yayıncı *Yani Martoğlu* tarafından *Tasvîri-Hayal* adlı, haftada iki kere yayımlanan Osmanlıca bir mizah gazetesi yayımlandı. Alt başlığı, *Müdafaa-i hukuk, vatan ve hâdim-i millet, musavver, mizâh Osmanlı gazetesidir* olan gazetenin yalnız iki nüshası bilinmektedir ve karikatürleri imzasızdır. Kısa bir müddet sonra, 29 Ağustos'da *Metin* ve *Feyz-i Hürriyet* gazeteleri ile birleşerek *Üç Gazete-Metin (Siyasi), Feyz-i hürriyet (İlmi), Tasvir-i hayâl (Mizahi)* başlığı ile günlük gazete olarak yayımlandı. Ancak on dokuzuncu nüshadan sonra, Eylül ortalarında kapandı. Tüm karikatürleri imzasızdı.

Ayrıca Türk yayıncıların İstanbul'da çıkardığı çok dilli iki mizah gazetesi dikkatimizi çekiyor. 13 Eylül 1324/1908'de M. Nesîb ve Aram tarafından yayımlan dört dilli *Hokkabaz /ΟΚΚΑΜΠΑΣ*, Türkçe, Fransızca, Ermenice ve Rumca olarak çıkıyordu. Bu sekiz sayfalık, haftalık mizah dergisi, az sürenbir yayın oldu ve 4 Ekim'de üçüncü sayısı ile yayın hayatı sona erdi. Derginin Rumca önsözünü imzalayan Kokkos adlı bir Rumun ismi geçmektedir.

14 Nisan 1327/1911'de Selanikli gazeteci Ali Münir, *Köylü* adlı haftalık mizah gazetesini yayımladı. Gazetede bazen Rumca, Karamanlıca ve Ermenice makalelere de yer veriliyordu. Rumca makalelerin mesul müdürleri Nikolakis (soyadı meçhul) ve Yosif Ferekidis idi. 9 Mayıs 1328/1912'de, elli beşinci sayısıyla yayını son buldu.

Avukat Yorğaki Efimiyanidi'nin çıkardığı 21 Mart 1325 / 1909 tarihli Yunanca-Türkçe *ΕΙΛΙΚΡΙΝΕΙΑ* (İlikrinia = Ciddiyet) adlı yayını ise "Politiki Morfosi" adlı siyasi harekete ait bir yayın olduğu için yukarıda belirtilen sayıya dahil etmedim. Bu konuda yapılmış pek çok Türkçe çalışmada bu gazetenin mizahi bir yayın olarak nitelendirilmiş olmasını yanlış buluyorum.

Şunu da hemen söylemeliyim ki 1908-1918 arası yayımlanan Osmanlıca matbuatın sayısı yüz civarındadır ve bu yayınların pek çoğunda Rum karikatüristlerin eserleri yer almaktadır. Karikatüristler çizgileriyle bu gazeteleri zenginleştiriyorlardı, zira karikatür, gazeteciliğin çok önemli bir parçasıydı. Osmanlıca yayımlanan mizah gazete ve dergilerde eser veren Rum karikatüristlerin alfabetik sırayla isimleri şöyledir:

- Andonios Avğustidis (*Hande*, 1916-1917)
- Fokion Dimitriyadis (*Eşek*, 1912)
- Yeoryios Havyaridis- ΓΧ (*İstanbul*, 1869)
- Ion (*Kalem*, 1908-11)
- Periklis Kalaisakis - PC (*Cici*, *Cart Beyim* 1911, *Gıdık* 1910-12, *Kalem* 1908-11, *Köylü* 1911-12, *Münasibtir Efendim* 1911 ve *Yeniçeri* 1912)
- Nikolaos Kessanlis-Papatrehas (*Gece Kuşu* 1910, *Gıdık* 1910-12 ve *Kalem* 1908-11)
- İdis (*Kalem*)
- İoannis Kuryotis (*Baba Himmet* 1911)
- Kuros (*Tavus* 1908)
- Epaminondas Lazaridis (*Eşek* 1912)
- A. Menela (*Djem* 1910-12)
- Filippos Nikolaidis - Φ. Ν. Ζ. [: Φίλιππος Νικολαΐδης, Ζωγράφος = Filippos Nikolaidis, Resam] (*Hayâl* 1873-1874)
- Konstantinos Orfanudakis (*Çıngıraklı Tatar*, 1873)
- Platon (*Kalem* 1908-11)
- Aleksandros Riğopulos (*Djem* 1910-12, *Kalem* 1908-11, *Kara Sinân* 1911, *Latife* 1911, *Şaka* 1911)
- Mihalis Veneçanos (*İstanbul* 1869)

Aleksandros Riğopulos'un *ΑΝΩ-ΚΑΤΩ (Ano Kato=Alt üst)* [24 Eylül 1911, sayı 3, Karikatür altyazısı: "Trablus bu yüzden tehlikede"] ve Periklis Kalaisakis'in *Köylü* [31 Ağustos 1325, numero 20, karikatür altyazısı: "Bir mebus - Aman Paşam bizi bırakıb da nereye gidiyorsunuz?"] dergileri kapaklarındaki karikatürleri

IV. Meşrutiyet sonrası İzmir

Κοκορόκ (Kokorok), Meşrutiyet'in ilanından sonra İzmir'de yayımlanan ilk mizah gazetesidir. 16 Ağustos 1908'de yayımlanır. Osmanlıca, Fransızca ve Yunanca olmak üzere üç dilde çıkar. Yayıncısı ve başyazarı Kadızade Hüseyin Rıfat'tı. 6 Eylül 1908'e kadar yalnızca dört sayı çıkmıştır. Aynı sene içinde *İmerisia*'nın müdürü Yeorgios Anastasiadis (İstanbul'da yayımlanan *Vurdulas*'ın yayıncısı Terpandros Anastasiadis'in kardeşidir) tarafından yayımlanmaya başlayan mizah ve karikatür dergisi ΚΟΠΑΝΟΣ (Kopanos = Aptal) ise Küçük Asya Felaketi'ne kadar yayımlanmaya devam edecektir. Dergi 1922 sonrası bir müddet daha Atina'da yayımlanmıştır. 1908 Ekim ayı içinde müdürü Sifakis olan ΒΕΛΟΣ (Velos= Ok) yayımlanır. Yayını üç sene sürer.

Yine 1908 yılının Aralık ayında K. Angelidis'in ΣΦΥΡΙ (Sfiri = Çekiç) ve dönemin entelektüellerinden Doktor Marinos Kutuvalis'in ΣΜΥΡΝΙΟΣ (Smirnios = İzmirli)'u yayımlanır. Bunlar kısa ömürlü yayınlardır. Haftada bir yayımlanan ΣΑΤΑΝΑΣ (Satanas = Şeytan), ΤΡΑΚ (Trak), ΠΑΛΙΑΤΣΟΣ (Palyaços = Palyaço), ΤΟΞΟΤΗΣ (Toksotis = Okçu), ΣΦΗΚΑ (Sfika), ΣΚΟΡΠΙΟΣ (Skorpios = Akrep) ve Miltiadis Seizanis'in neşrettiği ΤΙΡΙ-ΛΙΡΙ (Tiriliri)'si, 1909 ile 1911 yılarında İzmir'de yayımlanan diğer kısa ömürlü mizah dergileridir.

1913 yılında ΑΔΙΑΚΡΙΤΟΣ (Adiakritos = Patavatsız), Ο ΣΑΤΑΝΑΣ (O Satanas = Şeytan), 1915'te ΚΟΣΜΟΣ (Kozmos = Dünya), 1919'da Ο ΠΑΠΑΓΑΛΟΣ (O Papağalos = Papağan), 1920'de Ο ΣΜΥΡΝΙΟΣ (O Smirnios = İzmirli) ve Mayıs 1922'de İzmirli ressam Hristos Sirrakos'un siyasi ve mizah gazetesi Ο ΠΕΙΡΑΣΜΟΣ (O Pirasmos = İğva) bu dönemde yayımlanan başka mizahi yayınlardır.

Sonuç olarak 1908-1922 yılları arasında İzmir'de en az on yedi Yunanca ve bir adet de çok dilli mizah yayını yayımlanmıştır. 1908-1918 yılları arasında İzmir'de Osmanlıca yayımlanan mizahi matbuatın sayısıysa yalnızca dörttür. Toplamda on yedi Yunanca, bir çokdilli ve dört de Osmanlıca mizah yayını tespit ediyoruz.

Edebiyatçı Andreas Mutafis'in çıkardığı, Ordu'da yayımlanan ΒΕΛΖΕΒΟΥΛ (Velzevul = Zebani) ve 1911-13 yılları arasında Trabzon'da Rum Mihailidis'in matbaasında tabedilen mizah gazetesini de burada hatırlatmak gerekir.

1908 sonundan itibaren yayımlanmış mizahi salnamelerin sayısını tam olarak aktarabilmek gerçekten çok zor bir iştir. Bunlar arasında en önemlileri, Makridis tarafından 1910-1919 yıllarında yayımlanan *ΣΑΤΑΝ* (Satan=Şeytan), 1910-1915 yıllarında yayımlanan *ΠΕΡΙΔΡΟΜΟΣ* (Peridromos) ve Hristos Delis ya da Deligavuris tarafından 1919-1922 yıllarında yayımlanan *ΑΝΩ-ΚΑΤΩ* (Ano Kato=Alt üst)'dur.

V. Sonuç yerine

Bu kısa çalışmanın orijinal eserlerin bulunması ve kaydedilmesi gibi uzun soluklu bir araştırma sürecinin sonucunda ortaya çıktığını, bu çalışma çerçevesinde

Türkiye'de yayımlanan Yunanca ve Osmanlıca mizah dergi ve gazetelerinin tespit edilmesi ve kataloglamasının yanı sıra bulunan yayınların zamana yenik düşüp yok olmamaları için de gerekli işlemlerin de yapıldığını ifade etmeliyim. Bu çalışmayla İstanbul ve İzmir'de etkinlik gösteren Rum gazetecilerin bu alana yaptığı eşsiz katkıyı tespit etmek ve belgelemek istedim. Bu konunun pek çok yönden ilginç olduğunu düşünüyorum. Osmanlı sınırları içerisindeki Rum mizah yayıncılığının izini sürmek, hem Yunanistan sınırları dışında kalan Rum gazeteciliğinin tarihi, hem Osmanlı-Türk basın tarihi, hem de Yunanistan sınırları içinde gelişmeye devam eden Yunan gazeteciliğinin tarihi hakkında pek çok bilgi sunmaktadır.

Bu yazının sonunda ben daha çocukken Osmanlı mizah basınını bana sevdiren kişiyi burada açıklamayı bir zorunluluk addediyorum. Bu insan, Zoğrafyon Lisesi'nde Orta 1 ve 2. sınıflarında Türkçe dersi veren sevgili hocam Hamdi Savan idi. Kendisi bana, Osmanlı devletinde ilk mizah gazetesi olan *Diyojen* ve Teodor Kasap hakkında bir sömestr tatili ödevi vermişti. Daha orta iki sınıfı öğrencisiyken Beyazıt Kütüphanesi'ni araştırmacı olarak ziyaret ettiğimde 1962 senesiydi. Çalışmam Hamdi Bey'in çok hoşuna gitmişti; fakat ikimiz de Teodor Kasap'ın beni bundan sonra da takip edeceğini ve ısrarla benden daha fazlasını talep edeceğinden şüphelenmemiştik. Zaman içerisinde tüm gazete ve matbaalardan çıkmış yayınlarını, çocuklarının yazışmalarını ve onun hakkında çok önemli belgeleri topladım. Keza bu noktada, Teodor Kasap hakkında çok önemli araştırmaları olan araştırmacı Turgut Kut'a da hayranlığımı ifade etmeyi bir borç biliyorum.

Ekler:

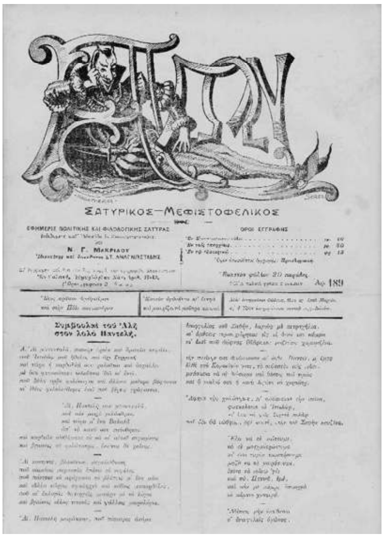

ΣΑΤΥΡΙΚΟΣ—ΜΕΦΙΣΤΟΦΕΛΙΚΟΣ

ΑΓΩΝ (Ağon= Mücadele)
Siyasi ve Edebi Hiciv Gazetesi

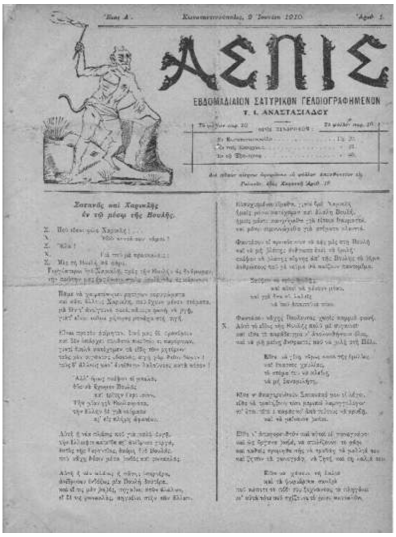

ΑΣΠΙΣ

ΕΒΔΟΜΑΔΙΑΙΟΝ ΣΑΤΥΡΙΚΟΝ ΓΕΛΟΙΟΓΡΑΦΗΜΕΝΟΝ

ΑΣΠΙΣ (Aspis = Kalkan)
Haftalık güldürmeceli hiciv

Βουϱδουλασ (Vurdulas = Kırbaç)
Karikatür altı [Yunan başbakanı] Rallis: Böylesi bir iktisadi refahtan sonra, bizim iyimserliğimizden şüpheye düşen insanları bulunmasına şaşırıyorum. (kasanın altında "Merkez Kasası" yazıyor). 12 Aralık 1920.

ΕΜΠΡΟΣ (Embros = İleri)
Siyasi ve Edebi Hiciv Gazetesi
Karikatür altı: (İstanbul'u işaret eden öğrenci kılığındaki Yunanistan başbakanı Venizelos'a Sam Amca kılığındaki ABD Başkanı Wilson): Hey! Ufaklık, daha fazla ilerleme, çünkü dersin oraya kadar gitmiyor. 13 Ekim 1918.

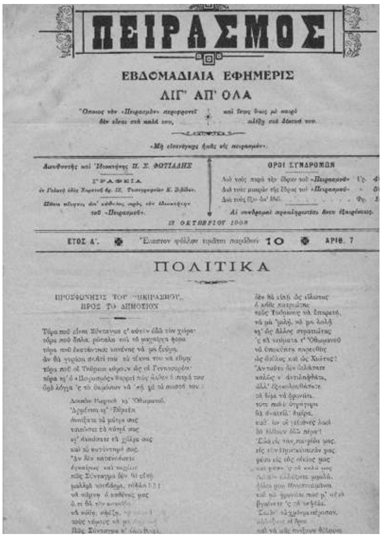
ΠΕΙΡΑΣΜΟΣ
ΕΒΔΟΜΑΔΙΑΙΑ ΕΦΗΜΕΡΙΣ
ΑΙΓ' ΑΠ' ΟΛΑ
ΠΟΛΙΤΙΚΑ

Ο ΠΕΙΡΑΣΜΟΣ (O Pirasmos = İğva)
Haftalık gazete

"Matbuat serbesttir…"
Hokkabaz, 13 Eylül 1908

Vurdulas'ın müdürü Terpandros Anastasiadis

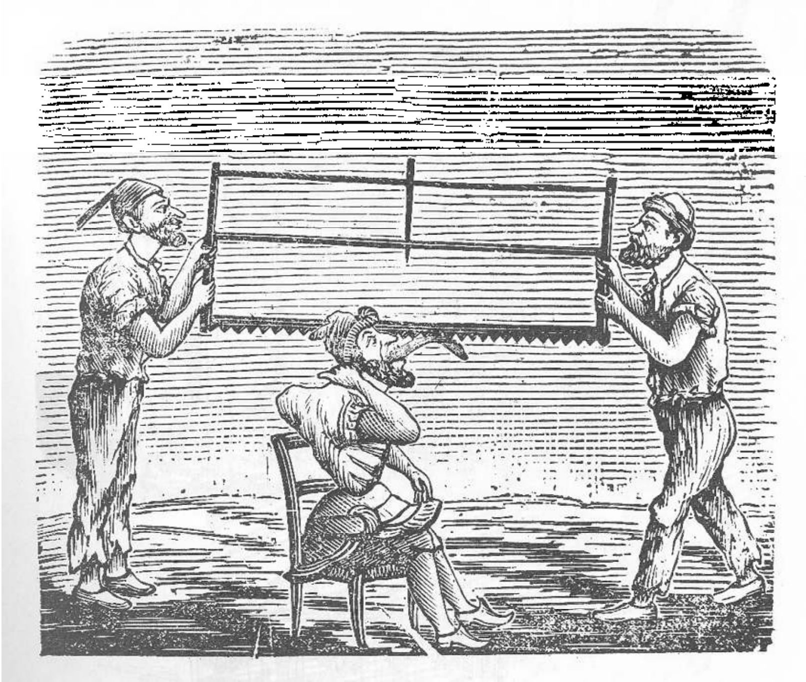

Hayal, 12 Mart 1877, sayı 332

Kaynakça

Ανατολικόν Ημερολόγιον διά το Έτος 1913. Θρασυβ. Μ. Μαλή. Τη συνεργασία διαφόρων λογίων. Εν Σμύρνη. «Ο Χαμήτ και η σάτυρα» Κ. Γ. Μακρίδης, σ.(55)-62.

Αυτοκρατορικός Ποινικός Κώδηξ, Μετάφρασις εκ του Τουρκικού. Εν Κωνσταντινουπόλει, Τύποις Σ. Ιγνατιάδου. 1859.

Ceza Kanunnâme-i Hümayunu, M. Takvimhane-i Amiri, 28.5.1274, s. 34.

Εταιρεία Θρακικών Μελετών: «Θεόδωρος Κασάπης (1835-1897). Δημοσιογράφος δράσας εν Κων/πόλει». *Αρχείον του Λαογραφικού και Γλωσσικού Θησαυρού*, τ. 32 (1966), και σε ανάτυπο.

Ημερολόγιον της Ανατολής, πολιτειογραφικόν και φιλολογικόν του έτους 1883. Έτος δεύτερον. Εν Κωνσταντινουπόλει, 1882. σσ.90-91

Ημερολόγιον της Ανατολής, πολιτειογραφικόν, φιλολογικόν και επιστημονικόν του έτους 1884. Έτος Γ΄. Εν Κωνσταντινουπόλει, 1883, σ.126-127

Νέον Πνεύμα, περ. *Η Ελευθεροτυπία εν Τουρκία. Θεόδωρος Κασάπης 1833-1897.* Κωνσταντινούπολις, τ.12, 1910 , σς.497-505

Πρωΐα, εφ. *Ο Βιβλιοθηκάριος του Σουλτάνου.* Αθήνα, 19 Ιουλίου 1897, αρ. 949, σ.2 Proia gazetesi, *Sultanın kütüphanecisi.* Atina 19 Temmuz 1897.

Arslan, Ali: *Ο Ελληνικός Τύπος στο Οθωμανικό κράτος. Όπως καταγράφεται από τα έγγραφα της εποχής.* Αθήνα 2004 (ελληνικήμετάφραση Χρήστος Λ. Πάμπαλος)

Arslan, Ali: *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Rum Basını.* Truva Yayınları, İstanbul, 2005.

Βαλέτας, Γεώργιος: «Κλεάνθης Τριαντάφυλλος - Ο Αληθινός Ραμπαγάς», περ. *Νέα Εστία,*15 Φεβρουαρίου1964, Αθήναι, σσ. 220-221 (Valetas, Y. "Kleanthis Triandafilos Rabağas" *Nea Estia* dergisi, sayı 879, s. 220-221, Atina, 15.2.1964).

Γεδεών, ΜανουήλΙω: *Αποσημειώματαχρονογράφου, 1800-1913*, σσ. 54-56, Αθήναι 1932 (Yedeon Manuil: Bir Köşe Yazarının Notları (1800-1913), s. 54-56, Atina 1932).

Cahit, Hüseyin. "Meşrutiyet Hatıraları 1908-1918", *Fikir Hareketleri*, c. II, 1935, s. 72-74.

Canner, Efthymia. "Jön Türk Devriminin Ertesinde İstanbul Rum Mizah Basını: Embros Dergisi", *Toplumsal Tarih*, sayı 48, (12.8.1997), s. 25-29.

Çapanoğlu, Münir Süleyman. *Basın Tarihimizde Mizah Dergileri,* İstanbul, 1970.

Çeviker, Turgut. *Gelişim sürecinde Türk karikatürü - I. Tanzimat ve İstibdat Dönemi (1867-1878, 1878-1908).* Adam Yayınları. İstanbul 1986.

Çeviker, Turgut: *Gelişim sürecinde Türk karikatürü - II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1918).* Adam Yayınları, İstanbul 1988.

Duman, Hasan. *Osmanlı-Türk Süreli yayınları ve Gazeteleri (1828-1928), Ottoman-Turkish Serials and Newspapers.* C. 1-3, Ankara 2000.

Floros, Pavlos. "Theodoros Kasapis (1833-1897)", *Prosfiyikos Kosmos* gazetesi, Atina, 23.12.1978 ve 30.12. 1978, Sayı 2495-2496.

Groc G[érard] - Çağlar İ[brahim]. *La Presse Française de Turquie de 1795 à nosjours. Histoire et Catalogue.* Editions ISIS İstanbul (Première impression 1985, Paris).

Erdem, Yahya. "Basın ve Sansür: HAYÂLİN TATİLLERİ", *Müteferrika*, Sonbahar 1998, Sayı 14, s. 3-40.

Καϊσίδης, Πάνος *Βελζεβούλ* «Εγκυκλοπαίδειατου Ελληνικού Τύπου 1784-1974», Τόμος Α', Αθήνα 2008, σσ. 347-348.

Μέντζου, ΒασιλείουΓ. *ΟΑγώντων Νεοτούρκων (1860-1909) Συμπλήρωματουέργου ΑπτούλΧαμίτ του Β'.* Κωνσταντινούπολις 1909 σσ. 20-27.

Moshopulos, N. *La pressedans la renaissance balkanique*, Atina 1932, s. 141-144.

Νικορέντζος Δημήτριος. *ΚΟΠΑΝΟΣ Ο Ρωμηόςτης Σμύρνης, τόμος Α'-Γ',* Εκδόσεις ΕΝΤΟΣ, Αθήνα 2000.

Özdiş, Hamdi. *Osmanlı Mizah Basınında Batılılaşma ve Siyaset (1870-1877), Diyojen ve Çaylak Üzerinde Bir Araştırma*, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2010.

Pakalın, Mehmed Zeki. "Teodor Kasap", *Sicill-i Osmânî Zeyli* (haz. Ali Aktan), Ankara 2009, XVIII, 44-46.

Παπάς, Αθανάσιος, Μητροπολίτης Ηλιουπόλεως και Θείρων: *Ρινήματα θεολογικά, τεχνοκρατικά, ιστορικά και άλλα τινά από το Βόσπορο, Β' "(37) Πολίτες σκιτσογράφοι, γελοιογράφοι και διαφημιστές του 19ου και 20ου αιώνα".* Θεσσαλονίκη 2006, σ. 251-260.

Παρασκευαΐδης, Μίλτης: *Τα περιοδικά του έξω ελληνισμού «Βούρδουλας» της Πόλης και «Κόπανος» της Σμύρνης.* Περ. Διαβάζω, Αύγουστος 1981, αρ.τ. 45, σσ. 34-41, Αθήνα.

Sarris, Neoklis: "Ano Kato". *İstanbul Ansiklopedisi*, ed. Reşad Ekrem Koçu, İkinci Cild. İstanbul, 1959, s. 875.

Sarris, Neoklis: "Apola". *İstanbul Ansiklopedisi*, ed. Reşad Ekrem Koçu, İkinci Cild. İstanbul, 1959, s. 887.

Şahin, Seval: *Teodor Kasap OYUNLAR Pinti Hamit - İşkilli Memo.* İstos yayın Nisan 2019.

Σολομωνίδη, ΧρήστουΣωκρ. "*Η Δημοσιογραφία στη Σμύρνη (1821-1922)*" Αθήνα- 1959, σσ. 333-338 (Σατιρικά Φύλλα).

Selim Nüzhet [Gerçek]. *Türk Gazeteciliği*, İstanbul 1931, s. 52, 60-61, 70-71.

Σταμέλος, Δημήτρης. *Πρωτοπόροικαι Ήρωεςτης Ελληνικής Δημοσιογραφίας - Βλάσης Γαβριηλίδης, Κλεάνθης Τριαντάφυλλος-Ραμπαγάς.* Εκδόσεις Γλάρος, Αθήνα 1982.

Ταγκόπουλος, Δημ. Π. *Φιλολογικά Πορτραίτα 1886 - 1922.*Αθήνα, Μάης 1922.

Ταρίνας, Στρατής. "*Ελληνεςεκδότες και δημοσιογράφοι Τουρκικών εφημερίδωντης Πόλης*", *Ο Ελληνικός Τύπος 1784 ως σήμερα. Ιστορικές και θεωρητικές προσεγγίσεις.* Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, Αθήνα, 23-25 Μαΐου 2002. Ινστιτούτο Νεο ελληνικών Ερευνών, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2005, σ.126-134.

Ταρίνας, Στρατής. *Ο Ελληνικός Τύπος της Κωνσταντινούπολης, Α' Μέρος-Εφημερίδες.* Εκδόσεις ΗΧΩ, Πόλη. 2007.

Ταρίνας, Στρατής. *Ο Ελληνικός Τύπος της Κωνσταντινούπολης, Α' Μέρος-Εφημερίδες.* «δημοσιογραφία & τύπος» τεύχος 6, Αύγουστος-Σεπτέμβριος 2009, σσ. 17-27. Αθήνα.

Ταρίνας, Στρατής.*Κασάπογλους [Κασάπης], Θεόδωρος,* Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου 1789-1974, Τόμος Β' Ε-Κ, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών / Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2008, σσ.529-530.

Ταρίνας, Στρατής. *Diyojen*, Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου 1789-1974, Τόμος Δ' Ρ-Ω, Ινστιτούτο Νεο ελληνικών Ερευνών / Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Τέταρτος, Αθήνα 2008, σσ. 403-404.

Tarinas, Stratis koleksiyonu. *Yayınlanmamış Serafim Kasapi ve Kasapis ailesinin arşivleri.*

Tarinas, Stratis. "İstanbul Türk Basınında Rum Gazeteci ve Yayıncılar", *Tarih ve Toplum*, τεύχος 23 Ağustos 2003, İstanbul, s. 88-94 ve *Anatoli* gazetesi, Atina, Ağustos 2003, sayı 174, s. 1, 14-15.

Τσονάκης, Τάκης. *Ο Σατιρικός Τύποςστην Ελλάδα.* «συλλογές» - Αργύρη Βουρνά, Αθήνα 2007.

Turgut Kut'un arşivindeki Teodor Kasap ile ilgili Türkçe, Fransızca ve Rumca belgeler.

Χαριτάτος, Μάνος. "Οι περιπέτειες μιάς σατιρικής εφημερίδας της Κωνσταντινούπολης", *Διαβάζω*, τχ. 18 (Μάρτιος 1979), σ. 20-21.

Öz: Rum yayıncı, gazeteci ve çizerler 1870 yılından itibaren özellikle İstanbul ve İzmir'de yayımlanmaya başlayan mizah matbuatında kurucu bir rol üstlenmişlerdir. Bu makalede, Osmanlı topraklarındaki ilk mizah gazetesinden 1922 yılına kadar İstanbul ve İzmir'de yayımlanmış mizah gazete ve mecmuaları hakkında temel bilgiler verilmektedir. Bu yayınlar sadece kendi alanlarında değil, genel siyasi gazetecilik sahasında çok önemli bir işlev görmüş, basının gelişimi, içeriğinin zenginleşmesi ve daha büyük bir okur kamuoyuyla buluşması hususlarında belirleyici bir işlev görmüştür. Ancak mizah basını, tıpkı diğer basın organları gibi, söz konusu dönemin siyasal gelgitleri arasında kalmış, çoğu mizahi yayın organı, yasaklamalar ve sansür gibi baskılar karşısında uzun ömürlü olma şansına sahip olmamıştır.

Anahtar kelimeler: Osmanlı basını, mizah gazeteleri, hiciv, sansür, Rum gazeteciler, karikatür.

Humor in Greek Press in İstanbul and İzmir in the Ottoman Era

Abstract: Ottoman Greek publishers, journalists and cartoonists assumed a founding role in the satirical magazines that from 1870 onwards were published in İstanbul and Smyrna. This article gives basic knowledge about the satirical newspapers and magazines that were published in İstanbul and İzmir starting from their first appearance in Ottoman lands until 1922. These published materials played a vital function not only in their particular field but also in general political journalism and had a determining function in the development of press, in the enrichment of its content and reaching a wider readership. But the satirical press just like the rest of the periodical press remained in between the political ebbs and flows of the period and most of the satirical periodical press were short lived due to banning and censorship.

Keywords: Ottoman press, satirical press, satire, censorship, Ottoman Greek journalists, Ottoman Greek cartoonists

1856 Islahat Fermanı'nın *Amaltheia* Gazetesinde Yansıması

Alexandros LAMPROU*
Leonidas MOİRAS**

Giriş

Islahat Fermanı tamamen Müslüman olmayan Osmanlı tebaası ile yabancılara ait hükümler içermekte ve gayrimüslimlerin Osmanlı toplumundaki eski statüleri ve durumlarını büyük ölçüde değiştirip yeniden düzenlemekteydi. Aynı zamanda bu fermandaki ilkeler, Müslümanların arasında bir bölünmeye yol açmıştı: Devletin üst düzey bürokratları reformlara hız verirken asırlardır "millet-i hakime" statüsünde bulunan Müslüman ahalisinin "milel-i mahkûme" durumundaki gayrimüslimlerle her alanda aynı hakları paylaşmak "zorunda kalması" ciddi itirazlara neden olmuştu.[1] Cevdet Paşa'ya göre, Müslüman ile gayrimüslimlerin müsavi olmaları ilkesi "ehl-i İslâm'a pek ziyade dokundu" ve bunların birçoğu şu şekilde söylenmeye başladılar:

> Abâ ve ecdadımızın kanıyla kazanılmış olan hukuk-i mukaddese-i milliyyemizi bugün ga'ib ettik. Millet-i İslâmiyye millet-i hâkime iken böyle bir

* Philipps-Universität Marburg / ORCID: 0000-0002-1211-9004 / lamprou@staff.uni-marburg.de
** Atina Kapodistrias Üniversitesi, Tarih ve Arkeoloji Bölümü / ORCID: 0000-0001-5800-4184 / leomoiras@gmail.com
Geliş tarihi: 12 Mayıs 2020 / Kabul ediliş tarihi: 7 Temmuz 2020
[1] Selçuk Akşin Somel, "Osmanlı Reform Çağında Osmanlıcılık Düşüncesi (1839 – 1913)", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, C. 1, ed. Mehmet Ö. Alkan (İstanbul: İletişim, 2001), 97.

> mukaddes haktan mahrum kaldı. Ehl-i İslâm'a bu bir ağlayacak ve matem edecek gündür.[2]

Diğer taraftan gayrimüslimlerin bir kısmı, mecburî askerlik hizmeti dışında[3] fermanı olumlu değerlendirdi. Ancak gayrimüslimlerin ruhban sınıfı mensupları, fermandaki hükümleri millet sisteminin kurumsallaştırılma çabası olarak algıladı. Özellikle gayrimüslim cemaat yönetimlerinde ruhban egemenliği sınırlandırılıp yerine laik cemaat temsilcilerinin yer alacağı hükmü, cemaatlerin dinî liderlerini rahatsız etti. Fener Rum Patrikhanesi, yüzyıllardır süregelen Rum Ortodoks nüfus-halklar üzerindeki ruhanî, malî ve hukukî egemenliğini yitireceğinden korkuyordu.[4]

Islahat Fermanı'nın İstanbul'daki yansımalarına dair en çok başvurulan kaynak Çevdet Paşa'nın yorumlarıdır. Dönemin en mühim devlet adamlarından biri olan Cevdet Paşa sayesinde olay hakkında bilgi sahibi olabiliriz ancak Osmanlıca ve Rumca basının incelemesinin, konuya yeni bir boyut kazandıracağına şiddetle inanmaktayız. Bu noktadan hareketle, Osmanlı başkenti dışında ve özellikle İzmir'de yaşayan Rum Ortodoks cemaatinin Islahat Fermanı'nın ilânına nasıl baktığını ele almaya çalışıp Osmanlı tarihçiliğinde yeni sorular sorulmasına vesile olabilecek sonuçlar ortaya koymayı hedefliyoruz.

I. *Amaltheia* Gazetesi ve İzmir'deki Rum Cemaatinin Durumu

Canlı bir ticaret hayatı olan İzmir, Fransızca basının "beşiği" olarak nitelenir. Yunan İhtilâli'nin sarsıntılarının yaşandığı bir dönemde İzmir'de çıkan Fransızca gazetelerin rolü oldukça önemliydi.[5] Osmanlı Devleti'nde ilk Rumca basın denemelerinin aynı şehirde yapıldığını görüyoruz. İzmir'in yayıncılık faaliyetlerinde öncülük yapması farklı nedenlere dayanır. 1821 sırasında İstanbullu Rumlara karşı uygulanan şiddet, Patrik Gregorius ve Patrikhane'nin basımevi müdürünün idam edilmesi, İstanbul'daki Rumların yayın faaliyetlerine son vermişti. Aynı zamanda İzmir'de bulunan Protestan misyonerlerin faaliyetleri, Rumları kendi eğitim kurumlarını yeniden düzenmelerine ve yerel Rumca basının gelişmesine yönlendirdi.[6]

1831'de "o Filos ton Neon" (*ο Φίλος των Νέων*) gazetesiyle başlayan yayın denemelerine sonraki yıllarda da devam edildi.[7] *Amaltheia* gazetesi İzmir'de,

---

[2] Cevdet Paşa, *Tezakir I*, ed. Cavid Baysun (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1953), 68.
[3] Ufuk Gülsoy, *Osmanlı Gayrimüslşmlerin Askerlik Serüveni* (İstanbul: Simurg, 2000), 68 - 71.
[4] İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı* (İstanbul: İletişim, 2003), 117.
[5] Orhan Koloğlu, *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi* (İstanbul: Pozitif, 2006), 21-23.
[6] Marina Lady Marks, "Οι ελληνικές εφημερίδες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (1830-1862)", *Ο ελληνικός τύπος. 1784 έως σήμερα. Ιστορικές και θεωρητικές προσεγγίσεις*, ["İ Ellinikes efimerides tis Othomanikis Aftokratorias (1830-1862)", *O ellinikos tipos. 1784 eos simera. İstorikes ke theoritikes prosegiseis*, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yunan Gazeteleri, 1830-1862", *1784'ten bugüne kadar Yunan basını. Tarihsel ve kuramsal yaklaşımlar*] ed. Lukia Drulia (Atina: EİE, 2005), 443.
[7] Lady Marks, "Οι ελληνικές εφημερίδες", 445.

Rumca basılan, sürekliliği ve tesiri açısından en önemli gazete olarak kayıtlara geçmiştir. Gazetenin ilk sayısı 6 Ağustos 1838'de münevver Rum-İsveç asıllı Konstantinos Rodes yönetiminde yayınlanmış ve 8 Eylül 1922 tarihine kadar 84 yıllık yayın hayatını sürdürmüştür. *Amaltheia*; siyasî, edebî ve ticarî konular içermenin yanı sıra yerel haberlere ve dünya olaylarına verdiği önemle bir haber gazetesi olmasının yanında İzmir'in tarihine, Antik Yunan ve Avrupa edebiyatına ilişkin makaleleriyle, şehrin Rum Ortodoks nüfusunun "manevi besleyicisi" olmayı hedefliyordu. 1840'ta K. Rodes, *Amalatheia*'ya kefil olan işadamlarıyla tartıştıktan sonra istifa etti.[8] Sonraki yıllarda Osmanlı hükümetini ağır bir dille eleştirdiği gerekçesiyle gazete kapatıldı ancak 1844'te yeniden yayınlanmasına izin verildi.[9] Aynı yıl *Amaltheia*'nın yönetimi Yakovo Samiotaki'nin eline geçti. Bundan sonra gazetenin gündemi ve tavrı ciddi bir değişikliğe uğradı: Avrupa liberalizminin örneğine dayanarak, hükümdarı ile devlet memurlarını sert bir eleştirye tutmaya devam ediyordu. Aynı zamanda gazetenin sütunlarında çeviri şiir, hikâye, Avrupa romanları ve kitap eleştirileri için yer ayrılmıştı. Üstelik Samiotaki, İngiliz ve Rus konsolosları tarafından yapılan gazeteyi satın alma tekliflerini reddederek *Amaltheia*'nın bağımsızlığını korumayı başarmıştı.[10]

Anlaşıldığı üzere *Amaltheia*, 1830'lu yıllardan itibaren sürekli büyüyen, yerel ve uluslararası ticarî ağlarını genişleten[11] hürriyetçi ve liberal Rum Ortodoks tüccarların yayın organı rolünü üstlenmişti. Bu tüccarların yeni bir burjuva oluşturup cemaatin içinde önemli bir rol oynamak istediklerini varsaymak mümkündür.

II. *Amaltheia*'nın "İhsan"dan "Anayasa"ya Kadar Giden Tartışmaları

Amaltheia, 16 Şubat 1856 tarihli sayısında Islahat Fermanı'nın ilânını Rumca müjdeledi. O tarihe kadar, 6 Şubat 1956'da ilân edilen fermanın sadece Türkçe ve Fransızca metinlerinin yayınlanmasına izin verildiğinden gazete ilk olarak sekiz gün önce teslim aldığı fermanın özetini yayınlayabilmişti.

Amaltheia gazetesi Islahat Fermanı'nı ilânını ve içeriğini "Sultan Abdülmecit tarafından bağışlanan bir armağan" olarak niteledikten sonra, bunun; "halkın gönülleri ve düşüncelerinde ilham kaynağı olacağını belirtiyordu".[12] Aynı makalenin devamında *Amaltheia*; Islahat Fermanı'nın imparatorluğun farklı dillerinde yayınlanıp dağıtılmış olduğu ve herkesin bunun uygulanmasını beklediği ancak

---

[8] Stavros Anestidis, "Αμάλθεια", *Εγκυκλοπαίδεια του ελληνικού τύπου, 1784-1974*, C. 1, ["Amaltheia" Egiklopedia tu Elliniku Tipu, 1784-1974, Yunan Basını Ansiklopedisi, 1784-1974), ed. Lukia Drulia ve Yula Kutsopanagu (Atina, EİE, 2008), 183-184.

[9] Feryal Tansuğ, "The Greek Community of İzmir / Smyrna in an age of Transmission: Relationship between Ottoman Centre – Local Governance and the İzmir/Smyrna Greeks, 1840 – 1866", *British Journal of Middle Eastern Studies* 38/1 (2011): 54.

[10] S. Anestidis, "Amaltheia", 184.

[11] Elena Frangakis-Syrett, "The Economic Activities of the Greek Community of İzmir in the Second Half of the Nineteenth and Early Twentieth Centuries", *Ottoman Greek in the Age of Nationalism: Politics, Economy and Society in the Nineteenth Century*, ed. Dimitris Gondicas ve Charles Issawi (Princeton, New Jersey: The Darwin Press, 1999), 18.

[12] *Αμάλθεια (Amaltheia)*, 16 Şubat 1856, 1.

maalesef bazı insanların fermanın birkaç 'halkı kurtaracak' hükümlerini sevmeyip bunun uygulanmasına karşı çıkmaya başladıklarını yazıp şu ifadeleri ekliyordu: "Sayısı az olan bu insanların bu defa başarılı olamayacaklarını ve böylece küçük olmayan yolsuzlukların son bulacaklarını umuyoruz".[13]

Aynı nüshanın ikinci sayfasında ilgili bir makale fermanın ana fikirlerinden bahsederken "fermanın, tüm imparatorluğun tebaaları için hukukî, dinî ve siyasî eşitlik beyan ettiğini" belirtiyordu. Gazeteye göre "Türkiye'nin[14] Hristiyanları ve diğer mezhep tebaaları Padişah'ın bu cömert bağışlamasından" çok yararlanacak, "çünkü kendilerine çok ve büyük haklar veriliyor". Aynı zamanda, Avrupa Devletleri'nin fermanın ilânındaki katkısına değinerek "müteffik güçlere teşekkür borcunun elzem olduğunu, çünkü yasa önündeki eşitlik ilkesinin gerçekleşmesi için buradaki temsilcileri Bâb-ı Âlî'nin yetkili bakanlarıyla beraber çalıştıklarını" ileri sürüyordu. Son olarak, *Amaltheia*'ya göre söz konusu ferman "Avrupa'da büyük bir yankı uyandıracak"tı.[15]

Gazetenin aynı sayısının sayfalarını incelerken fermanın ilânının Osmanlı devlet adamları ve Rum cemaatinin ileri gelenleri tarafından nasıl karşılandığını öğrenmekteyiz. İzmir Valisi Süleyman Paşa kısa bir nutuk vererek "Padişah'ın hükümlerini tam olarak ve samimiyetle yerine getirmeye çok çalıştıklarını ve devlet adamlarının çoğu beyan edilen nimetlerin gerçekleşmesine katkıda bulunacaklarını umduğunu" anlattı. İzmirli bir papaz ise "Veliyy-i nimet kralımız, dört asırdan önce bize tanınan dinî haklarımız ve ayinlerimizin serbestçe yapılması imtiyazını oynaylayıp genişletttikten sonra hukuksal eşitliği sağladı [...]" demekteydi.[16]

Amaltheia'nın 23 Şubat tarihli nüshadaki fermanla ilgili yorumları şoyle idi:

> Ama bu istek, 1839'dan beri iyi niyetlerini ispat etmiş olan Padişahımızın iradesine denk geliyordu. 6 Şubatta Rumlar, Ermeniler, Yahudiler ve devletin diğer tebaaları mücadele etmeksizin ve herhangi bir fedakârlıkta bulunmaksızın, büyük bir armağana sahip oldular [...] Bize Padişah tarafından verilen bu haklar, başka yerlerde kan nehirleri sonucunda ve şiddetli mücadelelerden sonra tanındı. Bu yüzden bizim Padişahımız şükredilmeye değerdir. Bu armağanın ihtişamı dikkat, sorumluluk ve tetikte olmamızı gerektiriyor [...][17]

Amaltheia'nın Osmanlı'daki gelişmelerine dair yorumları oldukça ilginç. İzmir'deki Rum cemaatinde -veya en azından gazetenin hitap ettiği Rumların arasında- Osmanlı bürokratlarının giriştikleri reform projesi olumlu bir şekilde karşılandı. *Amaltheia*, Islahat Fermanı'nda vaat edilen taahhütleri, Fatih Sultan

---

[13] *Αμάλθεια (Amaltheia)*, 16 Şubat 1856, 1.

[14] Orta Çağ'dan beri, Rumlar ve Yunanlar, Müslüman Osmanlılardan bahsettiklerinde Türk (Τούρκος) ve bundan türemiş sözcükleri kullanmaktaydılar. Osmanlı Devleti'nden söz ederken ise Türkiye (Τουρκία) terimini kullanmayı tercih ediyorlardı.

[15] *Αμάλθεια (Amaltheia)*, 16 Şubat 1856, 2.

[16] *Αμάλθεια (Amaltheia)*, 16 Şubat 1856, 4.

[17] *Αμάλθεια (Amaltheia)*, 23 Şubat 1856, 1.

Mehmet tarafından Patrikhane'ye verilen "kadim" imtiyazların ve hatta 1839 Gülhane Hatt-ı Hümâyûn'un bir devamı olarak yorumladı. Modern tarihçilik, millet sistemi hakkındaki mevcut olan bilgilerimizin kaynağının bir dizi efsaneden ibaret olduğunu ve devletin bu konudaki uygulamalarının belli bir siyasete bağlı olmayıp zaman ve mekâna göre değişkenlik gösteren, daha çok yerel düzenlemeler olduğunu ispat etmiştir.[18] *Amaltheia*'nın yayıncıları tekrarlanagelen bu efsaneyi benimsemiştir. Belki de fermanda kullanılan ifadelerden etkilenmiş olabilirler.[19] Her durumda kendilerini ve temsilciliğini yaptıkları cemaati Osmanlı vatanın bir parçası olarak görüyordu.

İzmirli Rumlar, fermanda belirtilen ilkeleri, içindeki yer aldıkları Osmanlı toplumunda yerini pekiştirecek bir adım olarak görmekle birlikte kendilerine saygı gösteren devletin bir girişimi olarak değerlendirdi. İzmirli Rum Ortodoks cemaati, Islahat Fermanı'nın sağladığı eşitlikle Osmanlı vatanının sınırları içinde kendi sosyo-ekonomik yerini kuvvetlendireceğini umuyordu. Özellikle din farkı olmaksızın bütün Osmanlı tebaasının devlet memuru olma ve devlet okullarına girme hakkı, gazeteye göre bir dönüm noktası oluşturuyordu. Bunun en önemli garantörü, "müşfik baba" Padişah Abdülmecit idi. II. Mahmud devrinden itibaren Osmanlı Padişahları müşfik, koruyucu, şefkatli ve âdil bir hükümdar imajı yaratmaya çalışırken tebaaları da onları baba olarak görüyordu[20] ve sayelerinde vaat edilen hükümlerin gerçekleştirilmesi mümkün oluyordu.

Bütün bunları göz önünde bulundurarak, Yunan ulusçuluğunun "hedef nüfusları" olarak saydığı İzmirli Rumların, Yunanistan'ın irredantizm[21] (kurtarımcılık) politikasının etkisi dışında olduklarını düşünebiliriz. Yunanistan'ın Osmanlı'daki "soydaşlarını" kendi sınırları içine katarak "kardeşlerini tutsaklıktan kurtarmayı" amaçlamasına rağmen, o dönemde İzmir Rum cemaatinin Osmanlıcılık siyasetine destek verdiğini tespit etmekteyiz. Geleneksel tarihçiliğin ve basmaka-

---

[18] Benjamin Braude, "Foundation Myths of the Millet System", *Christians and Jews in the Ottoman Empire. The Functioning of a Plural Society*, ed. Benjamin Braude ve Bernard Lewis c. 1 (New York – London: Holmes & Meier, 1982), 69-88.

[19] Islahat Fermanı'nın tam metni için: "Tanzimat Fermanı", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, C. 1, ed. Mehmet Ö. Alkan (İstanbul: İletişim, 2001), 451-454.

[20] Yunus İnce, "II. Mahmud Devri Reformlarının Tebaa Tarafından Algılanışı", *Türk İncelemeleri Dergisi* 32/2 (2017): 427 – 457.

[21] Yunanistan'ın irredantizm politikası ve Megali İdea'si hakkında bknz Elli Skopetea, *Το 'Πρότυπο Βασίλειο' και η Μεγάλη Ιδεα: Όψεις του Ελληνικού Εθνικού Προβλήματος 1830-1880* [To Protipo Vasilio ke i Megali Idea, Model Krallık ve Megali İdea. Yunanistan'da Ulusal Sorunun Açıları] (Atina: Politipo, 1988); Konstantinos Th. Dimaras, *Ελληνικός Ρωμαντισμός* [Ellinikos Romantismos, Yunan Romantizmi] (Atina: Ermis, 2009); Deniz Engin Akarlı, *Belgelerle Tanzimat: Osmanlı Sadrazamlarından Ali ve Fuad Paşalarının Siyasi Vasiyyetnameleri*, (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1978).

lıp düşüncelerin[22] aksine, İzmirli Rum Ortodokslar Yunanistan'la tüm kültürel ve dinsel bağlarına rağmen, Yunan Krallığı'na dâhil olmayı arzulamıyordu.

Diğer taraftan *Amaltheia*, müslim-gayrimüslim hukukî eşitliğinin sağlanmasının, kolay bir işin olmayacağının farkındaydı. Asırlarca devam etmekte olan usulsüzlükler, rüşvetçilik ve bazı memurların ihmalkâr tavrı ve fanatizminden kaynaklanan tepkiler, istenilen reformlara karşı ciddi engeller teşkil ediyordu. Bu yüzden gazete hem Padişah'ın hem de iyi niyetli memurların tetikte olmaları gerektiğini vurgulamaktan geri kalmıyordu. *Amaltheia*, hükümdar ve devletin bürokratlarının kararlı, sabırlı, cesur ve iradeli olmak zorunda olduğunu ve bu çabaların yanında yeni kanunların yürürlüğe konulmasının gerekli olduğunu savunuyordu zira Islahat Fermanı "tam bir siyasi anayasa değildi".[23]

Bu noktada durmamız gereken bir nokta var: Anayasa kelimesinin telaffuz edilmesi ve üstü kapalı bir şekilde böyle bir talebin dile getirilmesi oldukça önemliydi. Şu ana dek yapılan tarih araştırmalarına göre, meşrutiyetçi Osmanlıcılık düşüncesi Tanzimat'ın mutlak siyasetine bir Müslüman - "Türk" tepkisi olarak çıkmıştı. Yeni Osmanlılar Cemiyeti, otoriter kanunlarının hâkim olduğu ve devlet zihniyetini temsil eden Islahat Fermanı'nı eleştirip meşrutî parlamenter sisteminin uygulanmasını savunmaya başladılar.[24] Ancak anayasal sisteme geçişin sadece Müslüman Osmanlı aydınları tarafından telaffuz edilen bir talep olmadığını, İzmirli Rum Ortodoks cemaatinin bir kısmının da aynı düşünceleri paylaştığını ileri sürebiliriz. *Amaltheia*'daki ilgili makale şöyleydi:

> Sadece genel ilkelerin (en iyi ilkelerin bile) açıklanması kanun yapma demek değil. Kanunlarımız hâlâ yok ve onları yapmak belki de değişimin en zor tarafı. Dil ve fikirler eksik olabilir. Bunlara rağmen ilgisiz kalmamamız gerekiyor [...] ferman sayesinde verilen haklar çok değerli. Hat-ı Hümayun tam bir anayasa değildir diye bu hediyeyi kabul etmeyen insana hakikaten aptal diyebiliriz. Sabır ve cesaret lazım! O da gelebilir belki. Nasıl ama? Sadece şimdi ellindekilere, az olsa bile, sadık ve adil kalalım. ... Bütün demek istediğimiz şu az kelimeye sığar: Islahat Fermanı ne tam bir siyasî anayasadır ne de içindeki bütün hükümler hemen geçerliliğe konulabilir. Fakat hükümdarın iyi istekleri ve diğer olumlu şartlardan akıllıca yararlanmak isteyenlere değerli bir miras kalır. Dolayısıyla bu dönem herhangi kayıtsızlık/ihmali kınamalıyız.[25]

---

22 Fuad Paşa'nın siyasî vasiyetnamesinde "Bâb-i Âlî, Rumlar arasında dirayetli memurlar bulabilir, ama Yunanlık ruhu özünde her zaman bizim davamıza düşman kalacaktır" şeklindeki yorumu gayet açık bir örnek oluşturuyor (Akarlı, 1978: 5).

23 *Αμάλθεια (Amaltheia)*, 15 Mart 1856, 1.

24 İhsan Sungu, "Tanzimat ve Yeni Osmanlılar", *Tanzimat I. Yüzüncü Yıldönümü Münasebetile* (İstanbul: Maarif Matbaası, 1940), 777-857; Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, çev. Mümtazer Türköne - Fahri Unan - İrfan Erdoğan (İstanbul: İletişim, 1996).

25 *Αμάλθεια (Amaltheia)*, 15 Mart 1856, 1.

III. Gazeteye göre Islahat Fermanı'nın Uygulanmasındaki Engeller

Gazetenin sayfalarında aksettirilen iyimserlik ve sevincin yanında, fermanın uygulanmasına dair endişeler de ifade ediliyordu:

> [M]illetlerin ve bunların temsilcilerinin, Patrik'ten cemaatlerin ileri gelenlerine kadar, hepsinin aynı derecede dikkatli olmaları lazımdır. Millet zekâsı, ahlâkı ve eğitimine göre ya zalim hükümdarları destekleyip onların kurbanı olur ya da iyi niyetli bir hükümdara güvenerek gelişip refahına kavuşur. Bundan dolayı reformların başarısı, milletin iktidara vereceği desteğe bağlı. Ancak üzülerek belirtmeliyiz ki, milletler iktidara destek vermeye hazır değildir. Bazı insanlar yanlış düşünerek okul ve eğitim kurumların gereksiz olduklarına inanıyordu. Şimdi ise bu insanlar yeni siyasî ortama katkılarını vermeleri çağrılıyor. Acaba bu insanlar hükümeti aydınlatabilecek mi? Kendilerine düşen görevleri yerine getirip haklarına sahip çıkarak hükümetin ilkelerini uygulayabilecek mi? Yozlaşma ve haksızlığın ortadan kaldırılmasında katkıda bulunabilecek mi? Askerî, hukukî ve idarî kurumlara çağrılmalarıyla ne derece yararlanabilir? Halkın, kendi çıkarının farkına varacağı ve istikbâlinin inşasına özen göstereceğini umuyoruz.[26]

Amaltheia, sonraki nüshasında fermanda yer alan hükümlerin uygulanacağı yönündeki iyimserliğini ifade etmesinin yanısıra, kuşkularını[27] ve Rum cemaatine nasihatlerini bir kez daha tekrarlıyordu:

> Fakat bu noktada Yüce Padişahımızın iradesi ve memurların özeni yeterli olmayacağını bir kez daha hatırlatmalıyız. Reformların semereli olabilmeleri için, halkın, cemaatin ve her ayrı bireyin desteği elzemdir. Haksızlıklara, yozlaşmaya ve rüşvetçiliğe son vermek için herkes boş bekleyeceği yerde böyle bir davranışı tespit ettiğinde bunu korkmadan ve tereddüt etmeden ilgili makamlara ihbar etmek zorundadır. Bugün egemen olan havada böyle bir eylem riskli değildir. Aksine bu şekilde davranan kimseler hem kendilerine yarar sağlayacak hem de Padişah'a yardımcı olur.
>
> Şu ana kadar tebaaların arasında bulunan bazı kimseler bu işte katkısını esirgemeden vereceğine dair söz verdikleri halde hiçbir şey yapmadılar ve hatta kendi görevlerine başkalarına yüklediler. Bu tür insanlara dikkat etmemiz lazım çünkü haksızlık yapmaya alışıktır.[28]

Değinilmesi gereken başka bir husus ise, gazetenin Rum Ortodoks cemaatinin fertlerine verdiği nasihatlardır. *Amaltheia*, Rumların zekâsı ve eğitiminden bahsettikten sonra, Patrik'ten cemaatin ileri gelenlerine kadar herkesin dikkatli olması ve reformlara destek vermeleri telkininde bulunuyordu. Ancak girişilen ıslah hareketine karşı hangileri düşmanca bir tavır benimseyebilirdi? Bilindiği üzere Tanzimat yılları sırasında Rum cemaatlerinin yerel yönetim kurumları var olmaya devam ediyordu. Merkeziyeçi bir politikayı kabul ettirmek amacıyla dü-

---

[26] *Αμάλθεια (Amaltheia)*, 23 Şubat 1856, 1.

[27] Bu noktada belirtilmeli ki konu hakkında benzeri endişe ve kuşkular Yunan basınına da yansımaktaydı. *Αθηνά*, 15 Şubat 1856, 1.

[28] *Αμάλθεια (Amaltheia)* , 1 Mart 1856, 1.

zenlenen reformlar çerçevesinde, cemaatin ileri gelenlerinin elinde bulunan çok sayıda görev devlet memurlarına verilmeye başlandı.[29] Bu yetkilerin değişimi, geleneksel muteberanın arasında gerginlik yaratmıştı ve bu şartlar altında kendilerinin reformlara destek vermemeleri pek olası görünüyordu.

Bunun yanında fermanda yer alan bir hüküm, gayrimüslim cemaat yönetimlerinde ruhban egemenliğinin sınırlandırılıp yerine laik cemaat temsilcilerinin de yer alacağı cemaat meclislerinin kurulmasıydı. Hükümetin Patrikhane ve kilise işlerine doğrudan müdahalesine Rum ruhban sınıfı razı olamazdı ve fermanın uygulanmasına olumsuz bir tepki verebilirdi.

Öte yandan, özellikle Baltalimanı Antlaşması'nın imzalanmasından sonra ticarî ağlarını genişletmiş olan zengin bir Rum girişimci sınıfı vardı.[30] Gittikçe zenginleşen bu Rum tüccarlar, Osmanlı Devleti'nin dünya ekonomisi ile bütünleşmesi sonucunda kendi menfaatlerini Osmanlı'nın çatısı altında koruyabiliyordu.[31] Bundan dolayı, devleti ihya edebilecek her hürriyetçi harekete desteğini esirgemeden verebilirdi. Patrikhane'nin direkt etkisinden uzak olan ve Osmanlı Devleti'yle çıkarlarını özdeşleştiren İzmirli Rum tüccar sınıfı, ortaya çıkabilecek olumsuz tepkileri engellemeye istemişti.

IV. Islahat Fermanı ve Muhalifleri: Memur ve Müslüman ahâli

Amaltheia'nın sütunlarında yazılanlardan İzmirli Rum Ortodoks cemaatinin devlet memurları ve Müslüman ahâli hakkındaki düşüncelerini değerlendirebiliriz. Şöyle ki:

> Dikkat! 1839 Hatt-ı Şerif'in ilânıyla, eski haksızlık, kanunsuzluk, rüşvetçilik ve usulsüzlüklere karşı birçok taahhüt verilmişti. Yüce hükümdarımız, defalarca eski usulsüzlüklerden vazgeçilmediğini itiraf etmek zorunda kalmıştı. Cehalet, ihmal veya kötü niyetlerden dolayı fermandaki hükümlerin uygulanması için çaba sarfetmeyen kimseler, ağır bir suçun ortaklarıdır, zira bu şekilde kâh halklarına kâh devlete karşı haksızlık yapmış oldular.
>
> Hükümet elinden geleni yaptı ve şimdi reformların desteği olmalıyken, devletin gelişmesini engelleyen ve emirlerini yerine getiremeyenleri cazalandırmalı. İnanıyoruz ki; hükümet kısa bir sınavdan sonra kabiliyetli, iyi niyetli ve çalışkan memurlarını ödüllendirecek ve bunları; ihmalkâr ve yararsız memurların yerine atacaktır. Padişahımızın verdiği bunca taahhütlerden sonra, bundan süphe yok. Sultan Abdülmecit Osmanlı yönetim biçimini ıslah etmek istiyor, tebaalarının rehafını istiyor. Bunu isteyen

---

[29] Kostas Kostis, "Κοινότητες, Εκκλησία και Μιλλέτ στις «ελληνικές» επαρχίες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας κατά την περίοδο των μεταρρυθμίσεων" ["Kinotites, Ekklisia ke Millet stis 'ellinikes eparhies' tis Othomanikis Aftokatiras tin epohi ton metarrithimiseon", "Tanzimat döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun 'Yunan' Vilayetlerinde Cemaatler, Kilise ve Millet"], *Μνήμων* 13 (1991): 69-70.

[30] Frangakis-Syrett, "The Economic Activities of the Greek Community of İzmir", 18.

[31] Reşat Kasaba, *The Ottoman Empire and the World Economy: The Nineteenth Century* (New York: State University of New Work, 1988), 58.

> devlet memurları da, halkın ve vatanın ve hatta dünyanın medeni milletlerinin kendilerine vefasını görecektir.[32]
>
> ...
>
> Başka vilayetlerde ne tür olaylar cereyen ettiklierini ve ne olacağını bilemeyiz. Ne var ki, Yüce hükümdarımızın emirlerini yerine getirmeyi reddedecek kadar küstah ve fanatik bir memura rastlanmaycağımız kanısındayız. Böyle bir memurun ahlakî ve maddî kabahatı aşırı derece ciddi olur. Şu ana dek, İzmir'den gelen haberler olumludur. Fermandaki hükümleri yerine getirecek kanun ve yasaların açıklanmamalarına rağmen artık hukuksal eşitlik ve diğer hkümler devletin kutsal bir vazife sayılır. İzmir valisi Süleyman Paşa, veliyy-i nimetimiz Padişaha gönderdiği bir tezkerede, ilgili kanunların ilân edilmesini beklemeden, eşitliği kabul ettirmekte kararlı olduğunu yazmıştı [...][33]

Islahat Fermanı'nın ilânından on gün sonra *Amalthiya* ilk defa Ferman'ın öngördüğü reformları uygulamak istemeyenlerden söz ederken "Maalesef bazı insanların fermanın birkaç hükmünü sevmediklerini ve bu yüzden değiştirilmesi ve halka heyecan verici bu hükümlerden kaçınmaları için çalışmaya başladıklarını" yazıyordu. Birkaç satır sonra ise "az sayılı bu insanların bu defa başarılı olamayacaklarını ve böylece küçük olmayan yolsuzlukların son bulacaklarını (…) iktidarın memurlarının çoğu da beyan edilen nimetlerin gerçekleşmesine katkıda bulunacaklarını" ümit ettiğini ekliyordu.[34]

Gazete bir ay sonra, kaldırılması gereken çok sayıda ve "birden ortadan kaldırılması mümkün" olamayan engellerden bahsetmeye devam ediyordu. Sözü geçen engeller ise şunlardı: "eğitim görmemiş, modern medeniyet ve onun kaynaklarından mahrum/habersiz, çok haksızlıklara ve onları makbul görmeye alışmış halkların eski itikat ve önyargıları".[35] Sonraki nüshasında da aynı konuya değiniyordu: "bunca halkların örf ve adetleri, tutumları, önyargıları sihirli bir değnekle aniden değiştirilemez [...] Türkiye'nin özel durumu, sakinlerinin her yerden ve her dinden olması ve değişimin ani karakteri" büyük engeller teşkil ediyordu.[36]

Gazete, aynı sayının ikinci sayfasında fermanın Aydın'da kılınan resmî ilân törenini anlatırken "buradaki müdür ve buradaki Osmanlılar genel olarak Hıristiyanlara nezaketle ve sultanın beyanının anlamına uygun olarak davrandı" diyordu.[37] Bu zımnî Müslüman-Hristiyan ayrımını yaptıktan sonra adeta müphem bir ima eklemekteydi: "İnşallah Hat-ı Hümayunun bu iyi neticeleri burada tedri-

---

[32] *Αμάλθεια (Amaltheia)*, 23 Şubat 1856, 1.

[33] *Αμάλθεια (Amaltheia)*, 1 Mart 1856, 1.

[34] *Αμάλθεια(Amaltheia)*, 16 Şubat 1856, 1.

[35] *Αμάλθεια (Amaltheia)*, 8 Mart 1856, 1. Benzer ifadeler sonraki günler de tekrarlanıyordu: "örf ve adetleri, tutumları ve önyargıları sihirli bir değnekle birden değiştirilemediğini yazıyoruz." *Αμάλθεια*, 22 Mart 1856, 1.

[36] *Αμάλθεια (Amaltheia)*, 15 Mart 1856, 1.

[37] *Αμάλθεια (Amaltheia)*, 15 Mart 1856, 1. Sonraki ve önceki nüshalarında görüldüğü gibi gazete 'Osmanlı(lar)' kelimesini kullandığında kesin olarak Osmanlı Müslümanları kastetmekteydi.

cen çoğalır ve bizim [Aydın] kötü şöhretli çevremizin ve ülkenin iç kesimlerinin de tüm barışsever sakinlerin durumunun arzu edilen iyileşmesine neden olur."[38] Kimleri kastettiğini açıklamıyor ve 'çevre' ve 'iç kesimler' gibi müphem ifadelerle Osmanlı Müslümanlarını mı ve/veya 'modern medeniyetten mahrum' kalanları mı işaret etmeye çalışmaktaydı? Her halükarda 'tüm' kelimesi yine bir ayrımı ima eder gibi durmaktaydı.

Sonraki nüshalarında da Müslümanlar tarafından Hristiyanlara karşı yapılan saldırılar Ferman'la ilişkilendirilmekteydi. Mesela, Varna'daki Müslüman askerlerin bir Hıristiyan kızı kaçırıp öldürme vakasından sonra gazete İznik, Alaşehir, Sivas, Konya ve Şam'da "karışıklıkların maalesef ortaya çıktığını" hatta "İzmir'in çevresinde de bazı karışıklıklar oldu"ğunu yazdı. Gazete daha fazla bilgi vermek istememişti çünkü soruşturma bitmemişti, fakat yerel yetkililerin faillerini cezalandırmakta çok ısrarlı olduğunu yazmaktaydı.[39]

Gazetenin seçtiği kelime ve ifadelerin müphemliği göze çarpar. Bir ay sonra Mayıs'ta Bergama'dan gönderilen bir mektup yayımladı. Bu metindeki dil biraz daha az örtülüydü. "Geçenlerde birtakım kötü niyetli insanlar bazı Osmanlıların akıllarını çelip Hıristiyanlara ve kanunlara karşı kışkırtmaya çalışıyordular." Mektup Bergama ve civardaki Hıristiyanlara saldırabilecek "yeni çeteler ve caniler"den bahsediyordu. Yerel piskopos "yalnız fanatizmden kaynaklanan kalkışmanın önlenmesi için yörenin komutanına başvurmuş. Kalkışmanın planlarında bu mektupta bahsetmeyeceğim yoksa çok kötü bir intiba bırakacağım." Komutanın müdahalesiyle de hiçbir olayı olmadı ve "küstah ve fesat fikirler saçan buradaki Osmanlılardan birkaçı fena haberlerden mahrum kaldı."[40] Yazar çok açık ifadeler kullanmazsa da Müslümanlar arasında Islahat Fermanı'na ve Hıristiyanlara karşı belli belirsiz bir kızgınlığın söz konusu olduğunu yazdı. Zımnen de kin besleyen ve kalkışmayı düşünen Müslümanların bağnaz-fanatik, kötü niyetli, küstah ve müfsit olduğunu eklemekteydi.

V. Islahat Fermanı ve "Medenî, Hristiyan Avrupa": Gerekçe, Bahane, Fırsat, Tehdit

Avrupa ülkeleri veya Avrupa genelinden bahsedildiğinde *Amaltheia*'ya medeniyetçi ve oryantalist diye tanımlayabileceğimiz bir söylem hâkimdi. Gazeteye göre, Avrupa medeniyet, bilim ve sanat konularında açık önderlik pozisyonundaydı. Ayrıca açık olmasa da gazete, Avrupa'dan bahsettiğinde çoğu kez 'medenî' sıfatın yanına 'Hıristiyan' sıfatının kullanmayı ihmal etmemesiyle, bu medeniyet önderliğini din farkıyla da ilişkilendirilmekteydi. Bu anlayışa göre de medeniyetin karşıtı barbarlıktı. Rumca yayınlanan başka bir İzmir gazetesi [*Σμύρνη*, (*Smirni*) 26 Mart 1871] Rumların yerel bir âdetinden yakınırken onu medeniyetsiz addediyordu. Üstelik Rumların bu adetten vazgeçmesini talep

[38] *Αμάλθεια(Amaltheia)*, 15 Mart 1856, 2.
[39] *Αμάλθεια (Amaltheia),* 29 Mart 1856, 1.
[40] "Προς τον συντάκτην" ["Yazı işleri müdürüne"], *Αμάλθεια (Amaltheia)*, 5 Mayıs 1856, 3. Mektup 24 Nisan 1856'de tarihli ve "Bergama'dan K. Vafiadis" imzalıydı.

ederken "Osmanlı hemşerilerimizden daha gerici ve barbar görünmemize" ihtimal verilmemesini istiyordu. Medeniyet her zaman Avrupa'nın bir özelliği addedilirken barbarlığın Doğu'nun ve zımnen Müslümanların ('Osmanlılar') bir karakteri hatta doğası olarak düşünüldüğü anlaşılıyor.[41] Benzer bir tutumu *Amaltheia* da sergiliyor. 'Medenî' Avrupa'nın desteklediği reformlara engellerden bahsederken Avrupa'nın medeniyetine engel oluşturan yerli örf, adet ve önyargıları sıralıyor.[42] Açık olarak yazılmazsa da gazetenin bu önyargıların sahiplerinin ve reformlara karşı çıkanların çoğunun yerli Müslümanlar olduğunu ima ettiğini düşünebiliriz. Mesela Varna'da Hıristiyan bir kızın Müslüman askerler tarafından kaçırıldığı ve öldürüldüğünü anlatırken reforma engel teşkil eden "bunca halkların örf ve adetleri, tutumları ve önyargıları [...] hakikatin üzüntülü ispatı" olarak sunuyor.[43]

Bu medeniyetçi söylem çerçevesinde Islahat Fermanı ve reform çabaları hakkında yayımladığı makalelerinden ve Avrupa basınından yaptığı sayısız alıntılardan da anlaşıldığı gibi *Amaltheia*, Avrupa siyasetinde olup bitenler, Büyük Güçlerin çıkar çatışması ve Osmanlı Devleti'ne müdahaleleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun dış ilişkileri ve bütün bunların özellikle de Osmanlı Hıristiyanları için taşıdığı öneminden haberdardı.

Amaltheia, Osmanlı Devleti'nin reform ve değişim ilanları arkasında dış ilişkilerin rolü ve Avrupa Güçlerinin etkisinin çok önemli olduğunun farkındaydı ve Avrupa'nın reforma verdiği destek ve uyguladığı baskıları - bu kelime kullanmasa da - olumlu buluyordu. Mesela Avrupa devletlerinin fermanın ilânındaki katkısına değinerek "müttefik güçlere teşekkür borcunun elzem olduğunu, çünkü yasa önündeki eşitlik ilkesinin gerçekleşmesi için buradaki temsilcileri Bâb-ı Âlî'nin yetkili bakanlarıyla beraber çalıştıklarını" ileri sürüyordu. *Amaltheia*'ya göre söz konusu ferman "Avrupa'da büyük bir yankı uyandıracak"tı.[44] Gazete birkaç kere Avrupa'nın reformu desteklediğini tekrarladı.[45] Avrupa basınının Islahat Fermanı hakkındaki ilk yorumlarını aktarırken de Avrupa ülkelerinin çok memnun olduuğnu, "medenî ve Hıristiyan Avrupa halklarının" hukukun ve adaletin egemenliğin kök salmasını görmek istediklerini yazdı. Avrupa basınına göre en büyük bağış, sözü verilen siyasî ve dinî eşitlikti. Yine de bu eşitliğin medenî ve Hıristiyan Avrupa'da bile her yerde mevcut olmadığını yazmayı ihmal etmemişti.[46]

Bu tespite rağmen gazete reformu desteklediği için Avrupa devletlerinin iyi niyetli veya samimi olmadığını savunmaya girişmedi. Tam tersi gazete içinde oldukları konjonktürün daha önce de sözü verilen ama bir türlü gerçekleşemeyen reformun tedricen gerçekleşmesine çok müsait olduğunu, bir fırsat sunduğunu

---

[41] Feryal Tansuğ, "The Greek Community of İzmir", 65.

[42] "Eğitim görmemiş, modern medeniyet ve onun kaynaklarından mahrum/habersiz, çok haksızlıklara ve onların makbul görmeye alışmış halkların eski itikat ve önyargılarını…" *Αμάλθεια*, 8 Mart 1856, 1.

[43] *Αμάλθεια (Amaltheia)*, 22 Mart 1856, 1.

[44] *Αμάλθεια* , *(Amaltheia)* 16 Mart 1856, 2.

[45] "Aydınlanmış ve Hıristiyan Güçlerin samimi yardımına inandık."*Αμάλθεια*, 22 Mart 1856, 1.

[46] *Αμάλθεια (Amaltheia)*, 8 Mart 1856, 1.

savunup "hükümdarın iyi isteklerinden ve diğer olumlu şartlardan akıllıca yararlanmak isteyenlere değerli bir miras" bıraktığını yazdı. "Avrupa ülkelerinin desteği" ise "medeni Avrupa toplumlarının durumuna uymak" ve "Avrupa medeni ve müreffeh milletlerin korosu"na katılmak için gazetenin sıraladığı şartlardan biriydi.[47] *Amaltheia*'ya göre Avrupa ülkelerinin verdiği destek (veya farklı bir bakış açısından uyguladığı baskı) Osmanlı Rumlar için bir fırsat sunmaktaydı.

"Medenî Avrupa'nın" Osmanlı İmparatorluğu hakkında düşündüğü, doğru veya yanlış bildiği, iste(me)diği ve temsil ettiği, kısaca Avrupa'nın Osmanlıya hayali veya gerçek bakışı bir bahane işlevi de görmekteydi. Avrupa ve medeniyetinden bahsetmek, dolaylı da olsa Osmanlı devleti ve yetkililerini eleştirebilmek için (gazete ve muhtemelen Osmanlı Rumlar tarafından) kaçınılmaz bir meşrulaştırma aracı olarak kullanılmaktaydı. Varna olayı vesilesiyle *Amaltheia*'nın yazdıkları güzel bir örnek sunuyor. Gazete ilk olarak Osmanlı Devleti hakkında bu olumsuz vakadan bahsedeceği için bir gerekçe sunma ihtiyacı hissetti. Sunduğu gerekçe (veya bahane) Avrupa'da olayın çok daha beter bir şekilde anlatılacağından duyduğu korkuydu. Sonraki cümlelerde ise cinayetin faillerinin Müslüman askerler olduğunu ve sadece Avrupa ülkelerinin konsoloslarının müdahale etmeye çalıştıklarını yazıp yerel Osmanlı Devleti yetkililerinin failleri cezalandırmak için istekli olmadıklarını ima etmişti.[48]

Fakat büyük (ve Hıristiyan) Güçlerin Osmanlı İmparatorluğu'nun - özellikle de Osmanlı Hıristiyanları korumaları amacı veya bahanesiyle - içişlerine müdahale etmesi konusunda hassas bir konuydu. Üstelik Kırım Savaşı bağlamında düşman Rusya'nın pozisyonu eleştiri konusuyken müttefik devletlerin politikasının Sultanın "yüce niyetiyle" bağdaştığından sürekli söz ediliyordu.

> Üç sene evvel yabancı bir devlet [Rusya], kendi çıkarları için, Osmanlı'ya özel bir antlaşma kabul ettirerek Osmanlı'daki Ortodoks Hıristiyanları kendi koruması altında almayı istemişti. Bu talep, Düvel-i Muazzama'nın onayını alan Osmanlı tarafından reddedildi. Ortaya çıkan münakaşa, Avrupa kıtasını sarsan bir savaşa dönüştü. Savaş sırasında, bu devletin talebi diğer Düvel-i Muazzama'nın bu devletin tedrici olarak yeniden düzenlemesi hedefleyen ortak dileği olup Sultan Abdülmecit'e itibarını ve egemenlik haklarını incitmeden iletilir. Üsteli bu insanî dilek 1839'dan beri gösterilen Sultanın iyi niyetine ve isteğine uygundur.[49]

Alıntının gösterdiği gibi *Amaltheia*, Avrupa Güçleri'nin müdahalelerini ancak Osmanlı Devleti'nin egemenliğinin rencide etmediklerini ileri sürerek açıkça benimseyebilirdi. Benzer bir tutumun Osmanlı Rum toplumunda da geçerli olduğunu de tahmin edebiliriz.

---

[47] *Αμάλθεια (Amaltheia)*, 15 Mart 1856, 1.
[48] *Αμάλθεια (Amaltheia)*, 22 Mart 1856, 1.
[49] *Αμάλθεια (Amaltheia)*, 23 Şubat 1856, 1.

VI. "Medeni ve Hıristiyan Avrupa" Söyleminin Sınırları: Misyonerlik

Bunun yanı sıra din ve mezhep meselelerinde, Batı misyonerlerinin faaliyetleri başta olmak üzere, Avrupa'ya şüphe ve kaygıyla bakıldığı da apaçıktır. Başka bir ifadeyle *Amaltheia*'nın 'medenî ve Hristiyan Avrupa ülkeleri' hakkında sergilediği ve elbette Osmanlı Rumları arasında geçerli ve genellikle olumlu olan temsiline önemli şerh de konulmaktaydı.

"Paris'in önemli bir gazetesi", Islahat Fermanı'yla zorla din değiştirilmesinin yasaklandığından söz edip yeni durumun ve dinler arası ilişkilerin çerçevesinin daha detaylı bir şekilde belirtilmesi gerektiğini yazdı. *Amaltheia*, bu gazetenin tespitini doğru bulmasına rağmen bu konuda "Türkiye'deki halkların bu [Fransız] gazetenin sandığı gibi - buralardan [yurtiçinden, ihtida olaylarından] çok oralardan [Osmanlı Hıristiyanları Protestanlığa veya Katolik mezhebe çeken misyonerler] tehdit edildiğini" yazdı. Açıkça ifade edilmemesine rağmen *Amaltheia*'ya göre Osmanlı Hıristiyanları Fransız gazetesinin ima ettiği gibi ihtida olaylarından değil, daha çok misyonerlik hareketinden etkileniyordu.[50]

Amaltheia, başka bir Paris gazetesinin makalesine de cevap yazdı. *Journal des Débats* Ortodoks kilisesinin piskoposlarının yolsuzluklarını yazmıştı. Fransız gazetesine göre piskoposlar senede birkaç kere çok fakir Hıristiyanlardan bile zorla yüksek vergiler alıyorlar ve devlet yetkilileri buna mani olamıyorlardı. Gazete, Islahat Fermanı'yla ilân edilen yeni hükümler sayesinde ve "medenî ülkelerde olduğu gibi" dinsel kurumların vergilerinin ortadan kaldırılması gerektiğini ve böylece "zavallı Hıristiyanların (özellikle Ortodoksların) ruhban sınıfın dayattığı ağır vergilerden kurtulması" gerektiğini yazı. *Amaltheia*'ya göre Fransız gazetesinin makalesi abartılı bilgi veriyordu. Yolsuzluk kilise gibi her yerde vardı ve Avrupa'nın da o konuda kendi örnekleri vardı - "bizimkinden çok".

Amaltheia Mayıs'ta yine Batı misyonerlerinin faaliyetlerine değindi. Diğer Hıristiyan mezheplerin temsilcileri özellikle de Papalığın temsilcilerinin yeni tesis edilen barıştan kaynaklanan ümitleri var. Papalığın bazı taraftarları hemen çok tehlikeli işlere başlamış. "Sultanın Avrupa medeniyetinin yayınlanması için bu [Osmanlı] devletin Hıristiyanlarına verdiği siyasi ve dinsel serbestlikten yararlanarak Anadolu'da Batı propagandasının okullarını çoğaltmaya hazırlanmaktadırlar".[51] Bu okullar Avrupa medeniyetinin yayılması için kurulmuşsa da "Bizim Doğu Ortodoksları için bu okullardaki eğitimin medenileştirmekten çok misyonerlik amacı içerdiği çok iyi biliniyor." Gazeteye göre bu okullar özellikle "genç, hasta, fakir veya saf insanlar" için ciddi bir tehlike oluşturmaktaydı. Bu okullar

---

[50] P. M. Kitromilides, "Εκπαιδευτικές και προσηλυτιστικές δραστηριότητες των Αμερικανών ιεραποστόλων στή Μικρά Ασία", *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* 11 ["Ekpedeftikes ke prosilitistikes drastiriotites ton Amerikanon ierapostolon sti Mikra Asia", "Küçük Asya'da Amerikan misyonerlerin faaliyetleri", *Küçük Asya Araştırma Merkezi Bülteni*] (1995-1996): 423-426; K. P. Kiskira, "Προτεστάντες ιεραπόστολοι στην καθ'ημάς Ανατολή, 1819-1914: Η δράση της American board", *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* 12 ["Protestantes ierapostoli stin kat' imas Anatoli", 1819-1914: İ drasi tis American board", Yakın Doğu'da Protestan misyonerlerin faaliyetleri", *Küçük Asya Araştırma Merkezi Bülteni*] (1997): 97-118.

[51] *Αμάλθεια (Amaltheia)*, 3 Mayıs 1856, 1.

sadece Avrupa'nın medeniyetini aktarmaya ve "bizimkilere" sadece Avrupa'nın bilimlerini ve sanatlarını okutmaya çalışsaydı sorun olmazdı. Fakat bu okulların Islahat Fermanı'yla ilan edilen dinsel serbestlikten yararlanarak "din değiştirme hilelerine devam etmek ve din skandallarını çoğaltmak" istediklerinden şüphelenmekteydi. Gazeteye göre Sultanın Islahat Fermanı'yla hediye ettiği dinsel serbestliğin "din değiştirme faaliyetlerine ve her türlü dinsel komplolarına" neden olabildiğinden çok zararlı bir hediye olabilirdi. Gazete bu okulların tehlikesini engellemek için "bizim okullarımızı iyileştirmemiz" gerektiğini savunuyordu.[52]

Her üç haberde görüldüğü gibi *Amaltheia*, Rum Ortodoks cemaatinin Protestan ve Katolik misyonerlerin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki faaliyetlerine karşı hoşnutsuzluklarını ve korkularını ifade ediyordu. Önemli olan nokta bu süregiden mezhepsel çatışmalar üzerinde ilan edilen Islahat Fermanı'nın olası etkileriydi. *Amaltheia*'daki bu iki haber bu olası etkilerden kaynaklanan korkunun çok erken bir belirtisiydi - Ferman'ın ilânından sadece bir ay sonra.[53]

VII. Sonuç

Görüldüğü üzere *Amaltheia* gazetesi Islahat Fermanı'nı müslim-gayrimüslim hukukî, dinî ve siyasî eşitliğinin gerçekleştirilmesi için önemli bir adım olarak değerlendirdiği halde dolaylı bir şekilde anayasa kelimesini kullanıp daha radikal bir reformdan yana olduğunu göstermişti.

Buna rağmen İzmirli Rumların Osmanlıcılık politikalarına destek verdiklerini ve liberal Osmanlı vatanına sadık kaldıklarını tespit etmekteyiz. Geleneksel tarihçiliğin savunduğu tezlerin aksine, İzmirli Rum Ortodokslar Yunan Krallığı'na dâhil olmayı arzulamıyordu.

Diğer taraftan gazete Islahat Fermanı'nın ilânını müjdelerken fermandaki ilkelerin uygulanması hakkında kuşkularını ifade ettikten başka ortaya çıkabilecek engellerle ilgili makalelere yer veriyordu. Öngörülen hükümler, ruhban sınıfı ve geleneksel muteberanın arasında gerginlik yarattığından, *Amaltheia*, İzmirli Rum cemaatine hitap ederken, cemaatin bireylerinin reformlara uymaları gerektiğini uyarıyordu. Aynı zamanda asırlardır devam eden rüşvetçilik ve usulsüzlükler ve bazı memurların ihmalkâr tavrı ve fanatizminden kaynaklanan tepkilere değinirken endişelerini belirtmekten kaçınmıyordu ve gerekli uyarılarda bulunuyordu.

Son olarak, *Amaltheia*'nın Ferman'ın hükümleri ve müstakbel uygulanması hakkında ümit ve endişelerini kapsayan metinlerde 'Hıristiyan ve medeni' Avrupa temsilinin çok kritik bir mevki işgal ettiği aşikârdır. Gazete, Büyük Güçlerin olumlu rolünü vurgulamak ve Avrupa'nın medeniyetini yükseltmekle beraber aynı anda Güçlerin müdahalelerinin Osmanlı Devleti'nin egemenliğini rencide ettiğini ve misyonerlerin faaliyetlerinin Osmanlı Hıristiyanları tehdit ettiğini yazmaktan da kaçınmamaktaydı.

---

[52] Paragraftaki tüm alıntılar: *Αμάλθεια (Amaltheia)*, 3 Mayıs 1856, 1.

[53] *Αμάλθεια (Amaltheia)*, 8 Mart 1856, 1.

ΣΜΥΡΝΗ 16 ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 1856. ΕΤΟΣ ΙΘ'. ΑΡΙΘ. 887.

Η ΑΜΑΛΘΕΙΑ.

ΣΜΥΡΝΗ, τὴν 15 Φεβρουαρίου 1856.

Ἡ ἐπίσημος ἑλληνικὴ μετάφρασις τοῦ νέου Συνταγματικοῦ Χάρτου τῆς Τουρκίας, τοῦ Χὰτ-Χουμαϊοὺν ὅπερ τὴν 6 τοῦ μηνὸς τούτου ἀνεγνώσθη ἐν τῇ Υ. Πύλῃ, δυστυχῶς μόλις ἐδημοσιεύθη ἐν Κωνσταντινουπόλει τὸ Σάββατον. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον, ἀφ' οὗ πρῶτοι ἡμεῖς ἐν Σμύρνῃ τὸ τουρκικὸν πρωτότυπον ἐλάβομεν καὶ πρὸ ὀκτὼ ἤδη ἡμερῶν ἀνεφέραμεν τὴν ἔννοιαν αὐτοῦ, μόλις σήμερον ἀξιούμεθα νὰ ὑποβάλωμεν εἰς τοὺς ἀναγνώστας ἡμῶν τὸ ἀξιόλογον τοῦτο Δῶρον τοῦ Σουλτάνου Ἀπτοὺλ Μετζίτ, ἐπειδὴ ἄλλην μετάφρασιν ἐκ τοῦ προδημοσιευθέντος τουρκικοῦ καὶ γαλλικοῦ κειμένου δὲν ἐπετρέπετο νὰ δημοσιεύσωμεν.

Θεωροῦντες δὲ τὸ Δῶρον μεγίστης μὲν ἄξιον εὐγνωμοσύνης, πολλῆς δὲ καὶ μελέτης καὶ σκέψεως χρῆζον, ἀρκούμεθα σήμερον εἰς τὴν ἁπλῆν μετατύπωσιν τοῦ Χὰτ-Χουμαϊοὺν, ὅπερ καὶ μόνον θέλει ἐμπνεύσει εἰς τὰς καρδίας τῶν εὐεργετουμένων λαῶν τὰ πρέποντα αἰσθήματα.

ΧΑΤΙ ΧΟΥΜΑΓΙΟΥΝ

ΑΦΟΡΩΝ

ΤΟΥΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΥΣ ΚΑΙ ΛΟΙΠΟΥΣ ΥΠΗΚΟΟΥΣ

ΤΗΣ

ΟΘΩΜ. ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

ΑΝΑΓΝΩΣΘΕΝ ΤΗΝ 6(18) ΦΕΒΡΟΥΑΡ. 1856

(Πρᾶξον συμφώνως μὲ τὸ περιεχόμενον.)

Πρὸς σὲ Μεγάλε μου Βεζύρη, Μεχμὲτ-Ἐμὶν Ἀαλῆ πασσᾶ, τετιμημένε διὰ τοῦ Αὐτοκρατορικοῦ Μου Τάγματος τοῦ Μετζιδιὲ πρώτης τάξεως καὶ διὰ τοῦ Τάγματος τῆς προσωπικῆς Ἀξίας. Εἴθε ὁ Θεὸς νὰ σὲ χαρίσῃ μεγαλεῖον καὶ νὰ διπλασιάζῃ τὴν ἰσχύν Σου.

[illegible]

Ἐπειδὴ τοιαῦται εἶναι αἱ θελήσεις καὶ αἱ διαταγαί Μου, Σὺ ὅστις εἶσαι ὁ Μέγας Βεζύρης Μου, θέλεις δημοσιεύσει, κατὰ τὸ σύνηθες, εἴτε εἰς τὴν Πρωτεύουσάν Μου, εἴτε εἰς ὅλα τὰ μέρη τοῦ Κράτους Μου, τὸ Αὐτοκρατορικὸν τοῦτο Φιρμάνιον, καὶ θέλεις ἐπαγρυπνεῖ μετὰ προσοχῆς νὰ λαμβάνωνται ὅλα τὰ ἀναγκαῖα μέτρα ὥστε ὅλαι αἱ ἐν αὐτῷ περιεχόμεναι [illegible]

Ἐκ τῶν νεωτέρων γραμμάτων καὶ ἐφημερίδων τῆς Κωνσταντινουπόλεως (τῆς 13 τρέχοντος) ἐρανιζόμεθα τὰς ἑπομένας εἰδήσεις.

Τὸ Χάτι-Χουμαϊοὺν, τὸ παραχωροῦν τὴν ἰσονομίαν εἰς ὅλους τοὺς ὑπηκόους τοῦ Σουλτάνου, μετεφράσθη καὶ ἐτυπώθη παρὰ τῆς κυβερνήσεως εἰς διαφόρους διαλέκτους, καὶ ἐστάλη εἰς τοὺς ἀντιπροσώπους τῶν ὑπηκόων ἐθνῶν, ἵνα διανεμηθῇ εἰς ὅλας τὰς ἐπαρχίας τοῦ κράτους. Ἐν γένει δὲ μεγάλην ἐντύπωσιν ἔκαμεν εἰς τὸ δημόσιον τὸ περιεχόμενον τοῦ Χάτι Χουμαϊοὺν, καὶ ἅπαντες μετ' ἀνυπομονησίας περιμένουσι τὴν ἐφαρμογὴν αὐτοῦ. Δυστυχῶς δὲ φαίνεται ὅτι εἴς τινας δὲν ἤρεσαν τινὲς τῶν διατάξεων, διὸ ἤρχισαν νὰ σκέπτωνται καὶ νὰ ζητῶσι, τρόπον τινὰ, ν' ἀποφύγωσι τὰ λαοσωα ταῦτα μέτρα· ἐλπίζομεν ὅμως ὅτι τὴν φορὰν ταύτην οἱ εὐάριθμοι οὗτοι ἄνθρωποι δὲν θέλουσι δυνηθῇ νὰ ἐπιτύχωσι, καὶ οὕτω θέλουσι νὰ καταπαύσει οὐ μικραὶ καταχρήσεις.

Ἡ Υ. Πύλη ἔλαβε τηλεγραφικῶς τὴν εἴδησιν ὅτι ὁ Μέγας Βεζύρης Ἀαλῆ πασσᾶς εἶχε φθάσει εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς Γαλλίας τὴν ἀπελθοῦσαν Πέμπτην, 9 Φεβρουαρίου. Αὐθημερὸν δὲ παρουσιάσθη εἰς τὸν ὑπουργὸν τῶν ἐξωτερικῶν καὶ ἔλαβε συνέντευξιν μετ' αὐτοῦ.

Τὴν Παρασκευὴν περὶ ὥραν ἑσπερινὴν ἐννάτην, δεινὴ θύελλα συνωδευμένη μὲ βροχὴν, ἐξεῤῥάγη ὑπὲρ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ ἄνεμος ἔπνεε σφοδρότατος καὶ ὅλαι αἱ οἰκίαι ἐκλονίζοντο. Εἰς τὰς ὁδοὺς κατέπιπτον κέραμοι, σωλῆνες τῶν θερμαστρῶν, κτλ· ἀνετράπησαν δὲ δεκαεπτὰ μιναρέδες, τοῖχοι κτλ· εὐτυχῶς ὅμως οὐδεὶς ἄνθρωπος ἔπαθεν. Ὅλα σχεδὸν τὰ εἰς τὸν λιμένα εὑρισκόμενα πλοῖα ὑπέστησαν ζημίας. Ἓν ἀμερικανικὸν πλοῖον ἀπωλέσθη εἰς τὴν παραλίαν τῆς Ἀσίας, εἰς τὸ Χαϊδὰρ-Σκελεσί. Ἓν ἑλληνικὸν πλοῖον, φορτωμένον πνευματώδη ποτὰ, ἀπωλέσθη εἰς Τὸπ-Χανὰ, καὶ τρίτον πλοῖον ἀπωλέσθη εἰς τὸ Μπεϋκοζοῦ. Ἐντὸς τοῦ λιμένος ἀνετράπησαν ἑπτὰ μαῶναι, φορτωμέναι γαιάνθρακας.

Τὰ νομίσματα ὑψώθησαν πάλιν. Ἡ ὀθωμανικὴ λίρα ἀνέβη εἰς τὰ γρ. 127.

Γενομένης δεκτῆς τῆς πρὸ πολλοῦ προταθείσης παραιτήσεως τοῦ μητροπολίτου Ῥόδου, ἡ ἱερὰ Σύνοδος ἐξελέξατο διάδοχον αὐτοῦ τὸν ἀρχιδιάκονον τοῦ Γέροντος Νικομηδείας Κ. Ἰγνάτιον. Ὁ νέος μητροπολίτης Ῥόδου εἶναι ἀνὴρ μὲ παιδείαν καὶ ἀρετὴν, καὶ ὑπῆρξε μαθητὴς τῆς θεολογικῆς Σχολῆς.

Ἀναγγέλλεται ὅτι ὁ Ἄγγλος στρατηγὸς Οὐΐλλιαμ πασσᾶς ὁ αἰχμαλωτισθεὶς ἐν Καρσίῳ μέλλει ν' ἀνταλλαχθῇ κατ' αὐτὰς πρὸς τὸν Ῥῶσ[illegible]ον στρατηγὸν Κοκώνεβιτς.

Amaltheia'nın, Islahat Fermanı'nın ilânını Rumca müjdelediği 16 Şubat 1856 tarihli sayısının kapağı

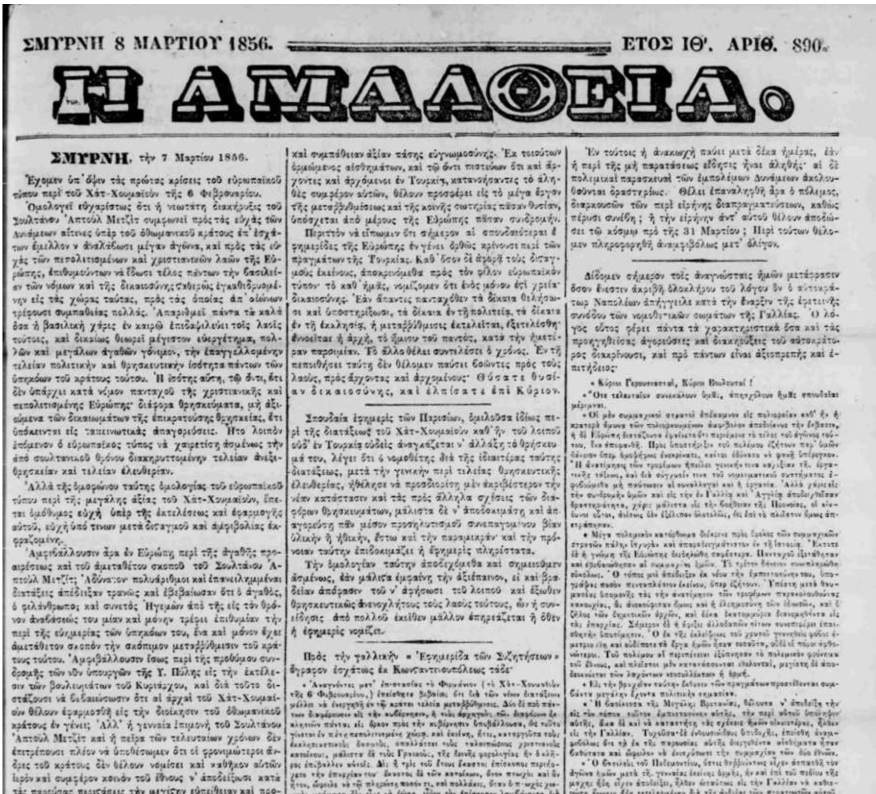
ΣΜΥΡΝΗ 8 ΜΑΡΤΙΟΥ 1856. ΕΤΟΣ ΙΘ'. ΑΡΙΘ. 890.

Η ΑΜΑΛΘΕΙΑ.

ΣΜΥΡΝΗ, τὴν 7 Μαρτίου 1856.

Amaltheia'nın, Islahat Fermanı'nın hayata geçirlmesinin önündeki engellerden bahsettiği 8 Mart 1856 tarihli sayısının kapağı

Kaynakça

Akarlı, Deniz Engin. *Belgelerle Tanzimat: Osmanlı Sadrazamlarından Ali ve Fuad Paşalarının Siyasi Vasiyyetnameleri.* İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1978.

Anestidis, Stavros. "Αμάλθεια". *Εγκυκλοπαίδεια του ελληνικού τύπου, 1784-1974*, c. 1, ["Amaltheia", *Egiklopedia tu Elliniku Tipu 1784-1974/ Yunan Basını Ansiklopedisi, 1784-1974*]. Ed. Lukia Drulia ve Yula Kutsopanagu, . Atina, EİE, 2008.

Braude, Benjamin. "Foundation Myths of the Millet System". *Christians and Jews in the Ottoman Empire. The Functioning of a Plural Society*, ed. Benjamin Braude ve Bernard Lewis, 69-88. New York - London: Holmes & Meier, 1982.

Cevdet Paşa. *Tezakir I.* Ed. Cavid Baysun. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1953.

Dimaras, Konstantinos Th. *Ελληνικός Ρωμαντισμός* [Ellinikos Romantismos, Yunan Romantizm]. Atina: Ermis, 2009.

Gülsoy, Ufuk. *Osmanlı Gayrimüslşmlerin Askerlik Serüveni.* İstanbul: Simurg, 2000.

Frangakis-Syrett, Elena. "The Economic Activities of the Greek Community of İzmir in the Second Half of the Nineteenth and Early Twentieth Centuries". *Ottoman Greek in the Age of Nationalism: Politics, Economy and Society in the Nineteenth Century*, ed. Dimitris Gondicas ve Charles Issawi, 17-44. Princeton, New Jersey: The Darwin Press, 1999.

İnce, Yunus. "II. Mahmud Devri Reformlarının Tebaa Tarafından Algılanışı". *Türk İncelemeleri Dergisi* 32/2 (2017): 427 - 457.

Kasaba, Reşat. *The Ottoman Empire and the World Economy: The Nineteenth Century.* New York: State University of New Work, 1988.

Kiskira, K. P. "Προτεστάντες ιεραπόστολοι στην καθ'ημάς ανατολή, 1819-1914: Η δράση της American board", *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* 12 ["Protestantes ierapostoli stin kat' imas Anatoli", 1819-1914: İ drasi tis American board"/ "Yakın Doğu'da Protestan misyonerlerin faaliyetleri". *Küçük Asya Araştırma Merkezi Bülteni*] (1997): 97-118.

Kitromilides, P. M. "Εκπαιδευτικές καὶ προσηλυτιστικές δραστηριότητες των Αμερικανών ιεραποστόλων στὴ Μικρὰ Ασία". *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* 11 ["Ekpedeftikes ke prosilitistikes drastiriotites ton Amerikanon ierapostolon sti Mikra Asia", "Küçük Asya'da Amerikan misyonerlerin faaliyetleri". *Küçük Asya Araştırma Merkezi Bülteni*] (1995-1996): 423-426.

Koloğlu, Orhan. *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi.* İstanbul: Pozitif, 2006.

Kostis, Kostas. "Κοινότητες, Εκκλησία και Μιλλέτ στις «ελληνικές» επαρχίες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας κατά την περίοδο των μεταρρυθμίσεων" ["Kinotites, Ekklisia ke Millet stis 'ellinikes eparhies' tis Othomanikis Aftokratorias tin epohi ton metarithimiseon"/ "Tanzimat döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun 'Yunan' Vilayetlerinde Cemaatler, Kilise ve Millet"]. *Μνήμων* 13 (1991): 57-76.

Lady Marks, Marina. "Οι ελληνικές εφημερίδες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (1830-1862)". *Ο ελληνικός τύπος. 1784 έως σήμερα. Ιστορικές και θεωρητικές προσεγγίσεις* ["İ Elinikes efimerides tis Othomanikis Aftokratorias (1830-1862)", *O ellinikos tipos. 1784 eos simera. İstorikes ke theoritikes prosegiseis*/ "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yunan Gazeteleri, 1830-1862", *1784'ten bugüne kadar Yunan basını. Tarihsel ve kuramsal yaklaşımlar*]. Ed. Lukia Drulia, 442-447. Atina: EİE, 2005.

Mardin, Şerif. *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu.* Çev. Mümtazer Türköne - Fahri Unan - İrfan Erdoğan. İstanbul: İletişim, 1996.

Ortaylı, İlber. *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı.* İstanbul: İletişim 2003.

Skopetea, Elli. *Το 'Πρότυπο Βασίλειο' και η Μεγάλη Ιδεα: Όψεις του Ελληνικού Εθνικού Προβλήματος 1830-1880* [*To Protipo Vasilio ke i Megali Idea/ Model Krallık ve Megali İdea. Yunanistan'da Ulusal Sorunun Açılari*]. Atina: Politipo, 1988.

Somel, Selçuk Akşin. "Osmanlı Reform Çağında Osmanlıcılık Düşüncesi (1839 - 1913)". *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, C. 1, ed. Mehmet Ö. Alkan, 88-116. İstanbul: İletişim, 2001.

Sungu, İhsan. "Tanzimat ve Yeni Osmanlılar". *Tanzimat I. Yüzüncü Yıldönümü Münasebetile*, 777-857. İstanbul: Maarif Matbaası, 1940.

Tansuğ, Feryal. "The Greek Community of İzmir / Smyrna in an age of Transmission: Relationship between Ottoman Centre - Local Governance and the İzmir/Smyrna Greeks, 1840 - 1866". *British Journal of Middle Eastern Studies* 38/1 (2011): 41-72.

Öz: Bu çalışmada 1856 Islahat Fermanı'nın *Amaltheia* gazetesinde yansıması ele alınıp değerlendirilmeye çalışılacaktır. Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihinde bir dönüm noktası olan Islahat Fermanıyla müslim-gayrimüslim hukukî eşitliğinin somut olarak gerçekleştirilmesi konusunda ciddi adımlar atıldıysa da, fermanda öngörülen hükümler çeşitli tepkilere yol açmıştı. Yunan milliyetçiliği ile Osmanlı kimliğini yaratma projesinde arada kalan İzmirli Rumların bu reform çabasına karşı tepkileri ile ilgili araştırmalar henüz emekleme aşamasındadır. Çalışmamızda 1838'den 1922'ye kadar yayın hayatına devam edebilen *Amaltheia* gazetesinde Islahat Fermanı hakkında yazılan ilgili makaleleri tespit edip değerlendirerek konuya yeni bir boyut kazandırmayı hedefliyoruz. Bu gazetedeki tartışmalardan yola çıkarak İzmirli Rumların durumu ve tutumuna ilişkin tespitler gelecekte yapılacak olan araştırmalar için bir başlangıç olabilir.

Anahtar sözcükler: Osmanlı Rumları, *Amalthia* gazetesi, Islahat Fermanı, İzmir, Osmanlı Rum basını, Tanzimat

The Reception of the Ottoman Reform Edict of 1856 in the Smyrnean Newspaper *Amaltheia*

Abstract: The article looks into the reception of the Ottoman Reform Edict of 1856 as reflected in the pages of *Amaltheia*, a newspaper published in Greek in Izmir. With the 1856 Reform Edict, which is considered as a milestone in the history of the Ottoman Empire, concrete steps were taken towards the realization of the principle of equality between Muslim and non-Muslim Ottoman subjects. The Reform Edict and its provisions met with various responses among ethno-religious communities. Yet, the existing scholarship on the responses of the non-Muslim communities to the Reform Edict and to the project of creating an inclusive Ottoman political identity is still rather scant. The reactions among the Ottoman Greek-Orthodox community are perhaps even more interesting as its members were increasingly courted by the political identity of Greek nationalism of the Greek Kingdom. This article examines the newspaper articles on the Edict printed in *Amaltheia*, an Izmir newspaper published in Greek between 1838 and 1922, in a tentative attempt to appraise the various responses to the Edict's announcement among the Greek-Orthodox population of Izmir.

Keywords: Ottoman Reform Edict of 1856, Ottoman Greeks, Izmir/Smyrna, *Amaltheia*, Greek Ottoman press

Kendine Ait Bir Girişim: Osmanlı Topraklarında 20. Yüzyıl Başında Yunan Kadın Editörler

Anagnostopoulou CHRYSOULA*

20. yüzyıla girerken Osmanlı İmparatorluğu'nda kadınların yayıncılık alanındaki girişimlerinin kayda değer boyutu, donanımlı ve giderek daha da eğitimli kadınların korunaklı özel alandan rekabetçi kamusal yaşama doğru açılmalarını sağlayacak en önemli adım olarak kadınların basın dünyasındaki var oluşunu desteklemeye yönelik bir çaba olmasıydı. Bu amaç, kolay veya zorlu bir girişim miydi, kendileri ve çevreleri için yararlı mı yoksa olumsuz muydu ve iş tasarıları erkek çalışma arkadaşlarından farklılaşıyor muydu, yoksa onlarınkilerle aynı mıydı, bunların cevaplarının bulunması gerekiyor. Bu editörlerin dinmez çabaları, dönemin çeşitli yayın organları tarafından bastıklarının nasıl algılandığının yanı sıra kişisel, ailevi, toplumsal ve ticari faaliyetleri ve belli bir 'program' dahilindeki taahhütleri üzerinden sadece yayımlarının kişiliğini değil, kendi arzu ve ideolojilerine ek olarak kurumsal var oluş, olumlanma ve kabul edilişlerini de biçimlendirmiştir.

Bu kadın editörlerden birçoğu yayın etkinliğine eğitim dünyasından geldi. Kadınlar arasında artan okuryazarlık, bu kadınların toplumsal, mali ve dinsel toplumsal ağlarının yanı sıra benzer iş dünyalarıyla temaslarıyla birleşince, onlar yayın işindeki, başlangıçta deneme anlamında ve tereddütlü adımlarla da olsa, ilk kadınlar oldular. Sonrasında, girişimci becerilerini geliştirecek yetenek ve fırsatlara sahip oldular. Kendilerini ve "ürünlerini", zamanın modern kanallarını kullanıp geniş bir okuyucu kitlesine seslenerek ortaya koymakla, konumlarını güçlendirmeyi ve kamusal diye nitelenen dünyayla daha kolay bütünleşmeyi becerdiler.

* Girit Üniversitesi Felsefe ve Toplumsal Çalışmalar Bölümü / xrys10@gmail.com

Kendilerini iş dünyasının terimleriyle, yayın işinde kabul ediyor ve kendi yazılı, şiirsel ve gazetecilik eserlerini, kendi mali kaynakları ve kendi imkanlarıyla bir araya getirerek ekonominin - yayın piyasasının - taleplerine cevap veriyorlardı.[1] "Toplumsal kökenleri", mirasçısı oldukları değerler (para, mülk, iş yeri) kadar, yeni mali girişimlerde bulunma cesaretini bulmalarında çoğunlukla onlara çıkış noktası olarak yardımcı oldu. Kültürel sermayeleri, bir üniversite derecesi anlamında daha az, bilgi ve edinilmiş pratikler anlamında daha fazla olmak üzere, kendileri hakkındaki ve çevrelerinin onlar hakkındaki algılarını da tanımlıyordu ve oynadıkları rol ve "iş dünyası"nda edindikleri yerle ilgili arzularını yerine getirmekte davranış bilgisi ve uyarlanma yeteneklerine eşlik ediyordu.[2]

Örneğin, gazeteci ve *Bosporis* (1899-1906) ile *Ai Anamniseis* [Anımsamalar] (1901-1907) ve *Anamniseis kai Elpides*'ın [Anımsamalar ve Umutlar] (1921-1922) adlı yıllıkların editörü Cornelia Preveziotou-Tavaniotou (1878-1964) ve derginin düzenli köşe yazarı, çevirmen ve *Oikiaki Oikonomia* [Ev Bilimleri El Kitabı] (1902) adlı rehberin yazarı olan kız kardeşi Aglaia Preveziotou, evde aldıkları ciddi bir eğitimle çok iyi bir düzeye gelmişlerdi; İstanbul'da ticaret yapan zengin Leonidas Preveziotis ailesinin çocuklarıydılar ve yayıncılıktaki hırslı iş girişimlerinde başlangıç maliyetini aileleri karşılamıştı. Eşi, Rodop'a bağlı Maronia'dan olan Emmanuel Tavaniotis; yayıncı, yazar ve Ekümenik Patrikhane'de idari görevliydi.[3] *Oikonomia*'nın ilk yayıncısı ve C. Preveziotou'in bazı makalelerinin yayınlandığı *Ai Anamniseis* (1900) yıllığının ilk ciltlerinin yayıncısı oydu. E. Tavaniotis *Bosporis*'te yazardı ve sonra ticari semt olan Galata'da bulunan bir yayınevinin yöneticisi olmuştu. Daha sonra, Patrikhane'deki görevine ek olarak, bilgisi sayesinde ve tanıdıklar ağıyla genç girişimciye ortak olmuştu.

Aristokratik kökleri Kefalonya'ya giden Samoslu [Sisam] zengin bir aileden gelen şair Eleni S. Svoronou (1879-1918), Thrasivoulos Malis ile birlikte iki yıl süreyle (1905-1906) *Hmerologion tou Aigaiou*'nın [Ege Yıllığı] yayın ortağıydı ve sonra on iki yıl süreyle (1907-1919) *Mikrasiatikon Hmerologion*'un [Küçük Asya Yıllığı] yayıncısı, Sisam Beyliği'nde[4] kitap ve çeşitli malzemeler basabilen, yalnız

---

[1] Aliki Vaxevanoglou, birinci ve ikinci mesleğinde egemen konumda olmayan, ekonominin tek sektöründe bulunan kapitalistler için "tek boyutlu kapitalist" terimini kullanır, güç ve sermayesini esas olarak tek sektöre yatırırlar, bkz. [A.Vaxevanoglou,] A., Βαξεβάνογλου, *Οι Έλληνες κεφαλαιούχοι 1900-1940. Κοινωνική και οικονομική προσέγγιση* [Yunanlı kapitalistler 1900-1940. Toplumsal ve İktisadi Yaklaşım], Spyros I. Asdrachas, Θεμέλιο [Themelio], Atina 1994, ss. 150-151.

[2] *A.g.e.*, s. 139-141.

[3] Emmanuel Tavaniotis'in Maronia kökeni ve C. Preveziotou-Tavaniotou ile akrabalığı için bkz. Torunu mimar Panagiotis Tavaniotis'le görüşme, Atina Üniversitesi Tarih Müzesi Salonu, 13 Aralık 2014,
http://www.xronos.gr/epikairotita/arhontiko-sti-maroneia-kai-o-agnostos-tavaniotis-tavaniotis, (son erişim tarihi: 19/02/2018).

[4] 1832'de özerklik kazanarak 1913'te Yunanistan'a katılana kadar özel bir yönetime sahip olan ve Babıali tarafından atanan Rum bey tarafından yönetilen Osmanlı vilayeti.

Cornelia Preveziotou-Tavaniotou'nun editörü olduğu *Bosporis*'in kapağı

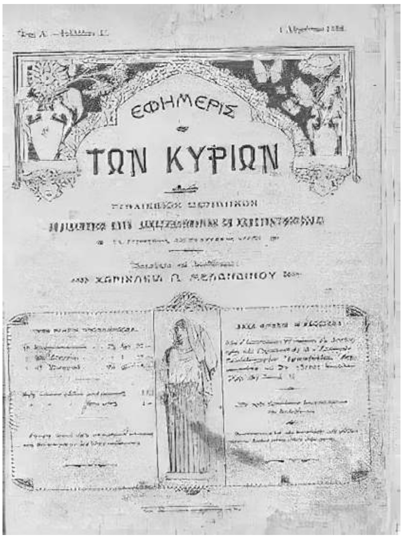

Charikleia Melandinou editörü olduğu *Efimeris ton Kyrion*'un kapağı

özel bir bölgeye değil daha geniş bir alana basım hizmetleri verebilen bir matbaanın sahibi oldu. Svoronou'nun Selanik'teki gazeteciler ve gazete editörleriyle tanışıklığı, Ioannis Vakirtzis matbaa ve yayıneviyle işbirliği, kendi memleketinde ve diasporada siyaset ve maliye alanlarındaki başka kişilerle temasları, onun etki alanını ortaya koyduğu gibi kendi işini kurmaktaki ve geliştirmekteki katkılarını da açıklar. Hem yayınevi hem matbaa işletmecisi olduğunu dikkate alarak, her ne kadar ikisi de birbiriyle bağlantılı ise de, ikinci bir iktisadi sektörde daha çalışmış olduğunu ve bir anlamda üretimde dikey örgütlenme biçiminde etkinlik göstermiş olduğunu da gözden kaçırmamalıyız.

Eleni S. Svoronou'nun iş yaşamının, sektördeki herkes gibi, mali ve teknik zorluklar, hayal kırıklıkları, başarısızlıklar ve mahkeme işlemleriyle karşı karşıya kalmış olabileceği inkar edilemez. Fakat zorunlu olarak ölümüyle sona eren on beş yıllık basım ve yayın etkinliğinin bize gösterdiği üzere, her türlü engele rağmen, iş yaşamı, sürdürülmüş olduğu zamana ve bölgeye göre sağlıklı ve kârlıydı, profesyonel bir etkinliği yürütmek için donanımını harekete geçirerek gerekli iş gücünü istihdam ediyordu, tanınmışlık ve etki alanı olarak etkin bir ürün ortaya koyuyordu ve uygun teknik çözümleri üretebiliyordu.

Aşağıda, "1908 Ticaret Almanağı"na göre, büyük şehirlerdeki matbaaların dağılımı (Tablo 1.1) ve Sisam'da 1909-1914 döneminde bir matbaanın gelir ve gider dökümü var (Tablo 1.2).

Tablo 1.1: Bölgeye göre Matbaa Sayısı

(Kaynak: *1908 Dünya Ticaret Rehberi.*[5] Haz.: Chr. Anagnostopoulou)

Bölge	**Nüfus**	**Ortodoks**	**Matbaalar**
İstanbul	1.200.000	192.000	10
İzmir	350.000	160.000	11
Atina	180.000		30
Selanik	100.000	25.000	3
Sisam Beyliği	48.000		3
Kandiye Girit	24.000		8
Hanya, Girit	22.000	14.000	1

Tablo 1.2: I. Vakirtzis'in matbaasının Temmuz 1909 - 1914 dönemi gelir ve harcamaları (Yunan drahmisi cinsinden)

(Haz.: Chr. Anagnostopoulou)

Yıl	**Gelir**	**Harcama**	**Fark**
Temmuz 1909 - Aralık 1909	7.574,90	6.953,61	621,29
1910	11.525,70	8.674,85	2.850,85
1911	6.346,70	12.714,95	-6.368,25
1912	19.986,20	23.555,20	-3.569,00
1913	23.853,15	23.829,20	23,95
1914	39.405,35	29.310,10	10.095,25
Toplam	**108.692,00**	**105.037,91**	**3.654,09**

Midilli kökenli Charikleia Melandinou (1867-1951), İstanbul'da *Efimeris ton Kyrion* [Hanımların Gazetesi] (1909-1911) ve *Hmerologion tis Efimeridos ton Kyrion* "*I Lesvos*"un [Hanımların Gazetesi'nin Almanağı, "Lesbos"] (1912) yayıncısıydı ve öğretmen Pantoleon Melandinos'un beş çocuğundan biri, yayıncılık ve edebiyat dünyasına giren dördünden biriydi. Erkek kardeşi Dimosthenis öğretmen ve ders kitabı yazarı, kız kardeşi Polyxeni *Paidikon Hmerologion* [Çocuk Almanağı] (1897) ve diğer kız kardeşi Zoe gene öğretmen ve Charikleia'nın yayınlarında köşe yazarıydı. Charikleia Melandinou yaşamının sonraki bölümünde kendi ailesini kurdu mu bilmiyoruz ama satır aralarını okuduğumuzda, yayıncılığın, eğitim etkinlikleriyle birlikte onun için bir başka yaşam yolu olduğunu çıkarabili-

[5] [Michailidis, M.] Μιχαηλίδης, Μ., *Παγκόσμιος Εμπορικός Οδηγός 1908* [1908 Dünya Ticaret Rehberi], Atina, Αρδηττός [Ardittos], 2012.

yoruz.[6] Aşağıda Charikleia Melandinou'nun yayınlarının dağıtıldığı Küçük Asya ve Yunanistan şehirlerini görebilirsiniz (Tablo 1.3).

Tablo 1.3: İstanbul'da Charikleia P. Melandinou'nun yayınları *Efimeris ton Kyrion* ve *Lesbos Almanağı*'nın dağıtıldığı coğrafya

(Haz.: Chr. Anagnostopoulou)

İstanbul ve çevresi	Küçük Asya'da başka şehirler	Yunanistan'da şehirler
Galata	Edirne	Limni
Beşiktaş	Vize	Manisa
Tarabya	Çanakkale	Molyvos Midilli
Bakırköy	Kayseri	Mytilini Midilli
Beyoğlu	Ayvalık	Plomarion Midilli
Sirkeci	Bursa	
Fener	Tekirdağ	
Heybeli Ada	Sinop	
Kadıköy	İzmir	

Alexandra Papadopoulou

Eleni S. Svoronou

[6] Bkz. [Charitomeni Giasafaki] Χαριτωμένη Γιασαφάκη, «Το περιοδικό *Εφημερίς των Κυριών* (1909-1911) της Χ. Π. Μελανδινού και ο γυναικείος προορισμός» ["H. P. Melandinou'nun *Hanımların Gazetesi* (1909-1911) ve kadınlığın kaderi", yayınlanmamış tez, "Eğitim Kuramı, Tarihi ve Siyaseti", Girit Üniversitesi, Resmo 2016, s. 41.

Epir kökenli Elpiniki M. Mavrogordatou (1867-1951), Zagori bölgesindeki Monodendri'den öğretmen Anastasios Tagis'in kızı ve öğretmen Theocharis ile Philipos Tagis'in yeğenleriydi. Giriş makalesini tam adıyla imzalayarak *I Hpeiros* [Epir] almanağını (1910-1912) duyuran Elpiniki, okuyuculardan almayı umduğu içten desteği vurgulayıp dünyanın her yerinden abonelerine teşekkür ederken, "kendisine ve çocuklarına yönelik maddi ve manevi desteklerin değerli katkı"larından memnuniyetini dile getirir.[7] Dolayısıyla E. Mavrogordatou'nun mali sorunları olduğunu, hamisi bulunmayan iki küçük çocuğu olduğunu ve başka nedenlerle birlikte, yayıncılık girişimine çocuklarına gelir kaynağı yaratmak için atıldığını anlarız. Ailenin başına geçmiş bir 'dul' olarak, büyüyüp yetişkinliğe erişmelerine kadar çocuklarının yetiştirilmesini ve olasılıkla mülkün yönetimini sağlamak zorundaydı.[8] Epirli biri olması ve Almanak'a bölgenin adını vermesiyle, dünyanın her yerindeki bölge yerlilerinin Mavrogordatou'ya *Epirus*'un üç yıllık süreyle dağıtımı için destek verdiklerini varsayabiliriz. Aşağıda, veri yetersizliği nedeniyle, üç almanaktan sadece ikisinin abonelerini görebilirsiniz (Tablo 1.4).

Tablo 1.4: İstanbul'da Elpiniki M. Mavrogordatou'nun *I Hpeiros* almanağı aboneleri ve yatırdıkları miktar

(Haz.: Chr. Anagnostopoulou**)**

Aboneler	**1910**	**1911**	**1912**	**Toplam**	**Kuruş olarak fiyat**	**Miktar**
İstanbul ve çevresi	-	340	385	725	5	3.625
Vilayetler ve yurt dışı	-	535	598	1.133	6,5	7.365
Ek aboneler	-	130	43	173	6,5	1.125
Toplam	-	**1.005**	**1.026**	**2.031**	**6**	**12.115**
(Bir kısmı lüks / altın varaklıdır)	-	(61)	(122)	(183)	(15)	**(915)**

Girit, Hanyalı Artemisia Landraki-Dokou (1884-1956), üst orta sınıftan gelen bir eğitimcidir, çok iyi öğrenim görmüştür ve önemli toplumsal ve ulusal etkinlik sahibidir; okul müdürü Ioannis N. Landrakis'in kızı ve sonra hukukçu Philip K. Dokos'un eşi olmuştur. Yalnızca bir yıl süreyle yayınlanabilen (1902) *Spinthir* [Kıvılcım] adlı süreli yayının yayıncısıdır.

Philologiki Echo'nun [Filolojik Seda] baş editörü ve Charikleia Korakidou ile birlikte *Hmerologion ton Kyrion*'un [Hanımların Almanağı] (1888 ve 1889) ortak

[7] [Elpiniki, M., Mavrogordatou] Ελπινίκη. Μ., Μαυρογορδάτου, «Πρόλογος», *Η Ήπειρος, Λεύκωμα Ετήσιον*, ["Prologue" *I Hpeiros, Almanac Annual,* year A', İstanbul, Typographic Stores "I Anatoli" - Peran, Gemenitzi Street, No. 29, 1910, s. 6.

[8] Yunan diasporasındaki benzer durumlarda geçerli örnekler için bkz. Evrydiki Sifneos, "Rentiers, teachers and workers: Greek women in late nineteenth-century Odessa", *Byzantine and Modern Greek Studies* 34, 2 (2010), ss. 190-192.

yayıncısı Alexandra Papadopoulou'nun (1867-1906) öğretmen olarak ve kız okulu müdiresi olarak eğitimdeki rolünü ve geniş tanıdık ağıyla (öğretmenler, öğrenciler, diasporada yaşayanlar, eğitimdeki iş çevresi) ulusal ölçekteki etkinliğini yer değiştirmelerinde (Bükreş, Odesa, Selanik) öğretmen olarak iş bulmasında bu çevreye güvenmesinden biliyoruz. Ch. Korakidou hakkında, dost ve iş arkadaşı ve Diplokionion Kız Okulu müdiresi olarak meslektaşı Al. Papadopoulou'yla uzun süreli ilişkisi dışında daha fazla bilgimiz yok.

Yukarıda adı geçen bütün editörlerin başlangıçta zorunlu toplumsal ve kültürel sermayeye sahip olduklarını, bazılarının bu tür bir girişim için mali kaynaklarının da olduğunu, çalışmalarını, yabancı dil bilgilerini, tanışıklıklar yoluyla toplumsal çevrelerinin etkinliğini, kültürel derneklere katılımlarını, erkek ve kadın çevreleriyle temaslarını, memleketlilerinden destek gördüklerini ve zorunlu iş gezilerinde memleketlilerinin kendilerine yardımcı olduklarını biliyoruz. Bu bilgi, geçerli bibliyografyalar kadar kendi yayınlarındaki basılı metinlerden, abone listelerinden de geliyor. Hemen hepsi aynı yaştadırlar, Osmanlı ülkesinde erken dönemde edebiyat ve yayıncılık etkinliklerini başlatmışlardır - yayınevlerini miras almamışlarsa da onları kendi çabalarıyla yaratmışlardır ve aynı yazma dürtüsüne sahiptirler. Aynı zamanda diğerleri yanında her biri kendi bakış açısıyla ve birbirleriyle işbirliği yaparak, yayınlarında birbirlerinin metinlerini, şiir ve çalışmalarını yayınlayarak ve hatta eserlerinin reklamını yaparak kadın sorunlarına da yer vermişlerdir. Her birinin başlangıçta işlerinin yaşamasına, daha sonra istikrar ve sonrasında, zamanın bütün hırslı girişimcilerinin tasarladığı gibi gelişime elverişli sermaye birikimiyle "iş etkinliklerinin gelişimine" odaklanmış olduklarını da vurgulamak gerekir.

Yayıncılık işlerinin süresi, çeşitli nedenlerle (sağlık, sansür, siyasi değişiklik, toplumsal ve ailevi koşullar, mali sorunlar, vb.) işin aniden kesintilere uğramasına bağlı olarak değişmektedir. Son bilgilere göre, yayıncılık işinde yayıncıların çocukları veya mirasçıları yoluyla pek devamlılık görünmemektedir. Bu durum, kendilerinin veya ailelerinin girişimi olsun veya 20. yüzyılın ilk yirmi yılında toplumsal ve siyasal alt üst oluşlar nedeniyle kendi memleketlerinden ve yaşadıkları bölgeden çıkıp kaçanlar veya kalanlar olsun, hepsi için geçerlidir. Osmanlı ülkesinin belirli yörelerindeki yayıncılık sektörüne etkin katılımları, girişimciliklerinin benimsenmesi için sahip oldukları arzunun gerçekleşmesi için çok yönlü projelerine destek veren toplumsal ve ekonomik ilişki ağlarına güvenip dayanabilmeleri ve profesyonel bakış açılarına sürekli bir katkıda bulunmak için geliştirdikleri tutumlarına da güvenilirlik kazandırmıştır. Onlar yalnız birbirleriyle ve erkek iş arkadaşlarıyla iş birliği yapan bilim peşindeki yazarlar değil, ne istediğini bilen, istediğini elde etmek ve savunmak için tereddüt etmeyen kadın girişimcilerdir. Yalnız kendilerine ve işbirliği yaptıklarına, katkıda bulunanlara çıkar sağlayan sağlıklı yayın şirketleri değil, aynı zamanda kendi "ürün"lerinin alıcılarına yani okuyucularına da yarar sağlayan şirketler istemektedirler.

Osmanlı dünyasında kadın yayıncıların, biliminsanlarının ve gazetecilerin stratejisi, genel iş stratejileri içinde, işlerine güç katma, işbirlikçilerin dairesini büyütme ve "ürün"lerini daima genişleyen bir okuyucu kitlesine ulaştırma hede-

fini de içerir. Zamanın erkek egemen ve oldukça rekabetçi yayın sektöründe kuralların belirlediği gibi sürekliliği, uyumu, çekiciliği ve olumlu mali çıktıyı sağlamanın yolu budur. Bütün bu kadın yayıncılar, ellerindeki maddi ve somut kaynakları kullanarak, toplumsal ve eğitim sermayelerine dayanarak, temelde kabul edilme hedefiyle, başarılı olmak için hareket ettiler ve çok mücadele isteyen yayın işine böyle girip böyle kaldılar.

Bu çalışmada izi sürülen yayıncıların, kendi yayınevlerini başlatmak ve oluşturmak için başvurdukları görülen stratejiler beş eksen çevresinde gelişir: a) basmayı yeğledikleri yayın türü (kadın veya aile dergileri, almanaklar, şiir derlemeleri, vb.), b) yayın malzemesinin sınıflandırılması ve eşgüdümü (abonelikler sağlamak ve sürdürmek üzere başmakaleler yazmak), c) işbirlikçilerini arama, oluşturma ve benimseme yolları (saygın yazarlar ve/veya bilindik köşe yazarları), ç) benimsedikleri mali politika (giderlerin kısılması, edevat ve ham maddenin vb. denetimi kadar abonelikler, reklamlar ve başka girdilerle gelirlerini güvenceye almak), d) işlerinde yöneticiler, muhabirler ve etkin toplumsal ağ gibi insani ve maddi kaynakların örgütlenmesi.

Genel hatlarıyla Osmanlı ülkesinde yayınlanan kadın dergileri ve almanakları Osmanlı dünyası ve çevresine dağıtılır ve çeşitli Yunanistan ve Avrupa şehirlerine ve daha uzaklara ulaşır. Bu geniş bir muhabir ağıyla ve ulaşım ve dağıtımda bütün araçlara başvurularak gerçekleştirilir. Muhabirlerin abone listeleri ve dergi ve almanaklarda sıklıkla bulunan posta sütunları, süreli yayınların dağıtım bölgesiyle ilgili ana bilgi kaynağıdır.

Kadınların süreli yayınları, Tanzimat reformlarından beri, Osmanlı dünyasındaki Müslüman, Ermeni ve öteki çeşitli etnisite ve mezhepten kadınların kendilerini ifade etme aracı olmuştur.[9] Eylem ve isteklerini kamusallaştırmanın bir yolu budur. Kadın imzası taşıyan ilk metinler bu zamanda ortaya çıkmış ve kadın okuyucular için özel eklerde kendilerini göstermiştir. İlk kadın dergisi, Tanzimat döneminin modernleşme ve reform girişimleriyle uyum içindeki toplumsal ve kültürel gelişimler bağlamında görünmüş ve kadınların baskılanmasının yok edilmesi ve yazı yoluyla kendilerini ifade etmelerinin yaygınlaştırılmasına katkıda bulunmuştur. Bu kadın dergi-gazetelerinin yayıncıları öncelikle erkektir ve çok azı kadınlar tarafından yönetilmiştir. Erkek yayıncılar olduğunda bile bu yayınlar "kadın" yayını olarak adlandırılmıştır çünkü kadın, erkek fark etmeksizin bütün yazarları kadın okuyuculara hitap etmiştir.

Kadınlar tarafından yayınlanan dergiler şunlardır: *Şükûfezâr* (1883-1884) yayıncı Arife Hanım, önemli bir Osmanlı memurunun kızı,[8] *Kadınlar Dünyası* Nu-

---

[9] Bkz. Victoria Rowe, *A History of Armenian Women's Writing: 1880-1922,* http://books.google.gr/books/about/A_history_of_Armenian_women_s_writing_18.html ?id=mOvE4Ec-_oEC&redir_esc=y *και* http://www.historians.ie/women/vrowe.pdf, (son erişim 17/3/2012).

8 Bkz. [Efi Kanner] Έφη Κάννερ, «Διακοινοτικές αλληλεπιδράσεις, συλλογικές γυναικείες παρεμβάσεις και φεμινιστικά κινήματα στον οθωμανικό, ελληνικό και τουρκικό χώρο από τα μέσα του 19ου αιώνα ως και τον μεσοπόλεμο», στο *Το φύλο στην ιστορία. Αποτιμήσεις και παραδείγματα*, επιστ. επιμ. - εισαγωγή Γλαύκη Γκότση, Ανδρονίκη Διαλέτη, Ελένη Φουρναράκη,

riye Ulviye Mevlan ile Emine Seher Ali'nin editörlüğünde ve *Kadın Yazıları* (1926) Fevziye Abdülreşit yönetiminde. Kadın dergilerinin çoğunda yer alan bazı erkek yayıncılar Sedat Simavi, Ali Reşit, Mehmet Rauf, vb.dir.[9] Bu yayınların çoğunluğunun ömrü birkaç ayla bir yıldan az uzun bir süre olmuştur, örneğin *Kadın* [Selanik] (1908), *Demet* (1909), *Türk Kadını* (1918) ve ötekiler arasında *Hanımlara Mahsus Gazete* (1895) - 14 yıl yayınlanmıştır - ve *Kadınlar Dünyası* (1913) - 8 yıl - istisnadır.[10] Her durumda, bu kadın yayınları, yayınlandıkları ve dağıtıldıkları zaman ve bölgede büyük yayıncılık ve iş kazanımı anlamına gelmiştir. Osmanlı kadın dergi ve gazeteleri - ister kadın ister erkek yönetiminde olsun - siyasal, toplumsal ve kültürel konulara ayna tutarlar ve dünya çapındaki büyük siyasal ve kültürel değişim döneminde Osmanlı kadınının toplumsal konumunu aydınlatırlar.[12]

Bu koşullarda, bilimsel yayınlar kendi etkinliklerini, risklere, engellere, zorluk ve baskılamalara meydan okuyarak kendileri başlatmışlardır. Osmanlı ülkesindeki Hem Yunan Ortodoks, hem Müslüman cemaatlerde kadın süreli yayınlarının ilk başlıkları bir olgudur. Başlangıçta dürtü eğitim veya ideoloji olmuş olabilir, zamanın kadınlarının taleplerini - kadın konusundaki fikirlerini yaymak, kadın okuyucuları bilgilendirmek ve eğitmek - duyurmayı amaçlayan *Kypseli* ve *Eurydice* örneklerindeki gibi. Sonra amaç, "girişimci bir proje halini alır". Artık kadın yayıncılık etkinliğinin önemli bir yönü, "iş olarak yayıncılığın kavranması"dır. 19. yüzyıldan 20. yüzyıla geçilirken hem yayınlar hem gazeteci ve yayıncı olarak kadınların kendileri, "editörlük stratejisindeki kalıcı değişimlerle", yeni yayın teknikleri arayışı ve yayınlarının ömrünü uzatmayı güvence altına almak amacıyla

["["Cemaatler arası etkileşim, kolektif kadın müdahalesi ve 19. yüzyıldan savaş arası döneme kadar Osmanlı, Yunan ve Türk feminist hareketler"], *Gender in History. Valuations and examples*, ed. Glafki Gotsi, Androniki Dialeti, Eleni Fournaraki, Ασίνη [Asini], Atina 2015, s. 174.

9 Osmanlı kadın dergileri ayrıntıları için bkz. Ek, Tablo 2.30, "Osmanlı Kadın Dergi ve Gazeteleri (1868-1921)" Chr. Anagnostopoulou, «Όψεις της γυναικείας επιχειρηματικής δραστηριότητας: Ελληνίδες εκδότριες στον οθωμανικό χώρο (1887-1922)» ["Kadın Girişimciliğinin Özellikleri: Osmanlı İmparatorluğu'nda Yunanlı Kadın Yayıncılar (1887-1922)"], yayınlanmamış doktora tezi, Girit Üniversitesi, Resmo, 2018 (Asini tarafından yayınlanacak, 2021).

10 Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bütün etik grupların yayın yoğunluğu, sayısı ve dağıtımı için bkz. [K. Dalakoura] Κ. Δαλακούρα, «Η ακμή της γυναικείας εκδοτικής δραστηριότητας (1880-1920)», στο *Γυναικεία εγγραμματοσύνη: Κοινωνική παρουσία και παρεμβάσεις* [Kadınların Yayın Etkinliklerinde Altın Çağ (1880-1920)", *Women's Literacy: Social Presence and Interventions*],s. 269-271,
https://repository.kallipos.gr/bitstream/11419/2590/1/02_chapter_6.pdf, (son erişim 12/6/2016).

12 Bkz. Arzu Seyda, "Hanımlara Mahsus Gazete" (101-200) (Tahlili Fihrist / İnceleme / Seçilmiş Metinler), Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2003,
http://www.belgeler.com/blg/1yxh/hanimlara-mahsus-gazete-101-200-tahlili-fihrist-inceleme-secilmis-metinler, (son erişim 20/11/2011).

okuyucuları çekmek için modern yollar arayışıyla, "kadınlar için profesyonel bir meslek" oluşturmuşlardır.[13]

Kadınlar tarafından yayınlanan ve kadınları hedefleyen yayınlar dışında, editörlük etkinlikleri kadınlar tarafından çıkarılan çeşitli yıllık-almanaklara da uzanır. Bunlar yalnız kadınlara seslenmezler, daha geniş bir okuyucu hedefleri vardır ve çoğu durumda yayıncının esas profesyonel işini ve geçim kaynağını oluştururlar.[14] Almanaklar, rekabetçi yayın dünyasında daha dayanıklı ve dinamik bir konum elde edebilmek için kadınların yayınlamayı seçtiği genel eğitim ve edebiyat içeriğini hedefleyen yayınlardır. Böylece daha doğrudan ve yeterli bir bilgi düzeyi sergilerler, iletişimi artırır ve ilişki ağlarına destek verirler, "yayıncılık alanında daha girişimci bir yaklaşıma" gidişi tamamlarlar. 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başına doğru, üst-orta sınıfın yükselişiyle yaratılan uygun ekonomik ve toplumsal çevrede, yurttaşların ulusal kendi bilinçlerine erme ve hareketliliğiyle, almanaklar, Yunan cemaatin birçok şehrine girdi ve yayıldı, süreli yayınların özel ağırlık ve değerini elde etti.[15]

Çalışmada ele alınan en azından dört yayıncı için kadın yayınları ve almanakların, onların esas profesyonel işleri olduğunu iddia edebiliriz: *Bosporis* dergisi ve *Ai Anamniseis* almanağını yayınlayan Cornelia Preveziotou-Tavaniotou; *Hmerologion tou Aigaiou* ve *Mikrasiatikon Hmerologion*'u yayınlayan Sisamlı Eleni Svoronou; matbaa sahibi, *I Epiros* albümünün yayıncısı ve kötü mali durumu nedeniyle

---

13 [K. Dalakoura,] K. Δαλακούρα, «Γυναικεία εκδοτική δραστηριότητα στον οθωμανικό χώρο: το φαινόμενο, οι προεκτάσεις και η πορεία του», εισήγηση στην επιστημονική ημερίδα *Κυψέλη: Ψηφιακή ερευνητική βάση δεδομένων. Ο γυναικείος Τύπος στον οθωμανικό χώρο (1845- 1922)*, ["Osmanlı ülkesinde kadınların yayın etkinlikleri: olgu, sınırlar ve tarz", *Kypseli: Dijital araştırma veritabanı. Osmanlı ülkesinde kadın yayınları (1845-1922)* bilimsel toplantıda sunuş], Akdeniz Çalışmaları Enstitüsü Salonu, Resmo, Cumartesi, 28 Kasım 2015. Ayrıca bkz. Anastasia Falierou, «Enlightened Mothers and Scientific Housewives: Discussing Women's Social Roles in *Eurydice* (*Evridiki*) (1870-1873)», Duygu Köksal and Anastasia Falierou (ed.), *A Social History of Late Ottoman Women. New Perspectives*, Brill, Leiden · Boston 2013, s. 201-206.

14 [Marietta Ioannidou,] Μαριέττα Ιωαννίδου, *«Γράφουσες» Ελληνίδες τον δέκατο ένατο - αρχές του εικοστού αιώνα: η περίπτωση της Ευγενίας Ζωγράφου (1878-1963). Μία συμβολή στην ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας* [Ondokuzuncu yüzyıl- 20. yüzyıl başında "Yazar" Yunanlı Kadınlar: Eugenia Zografou (1878-1963) örneği. Modern Yunan Edebiyatına bir katkı], Groningen 2001, s. 14.

15 [Katerina Kostiou] Κατερίνα Κωστίου, "Η καταγραφή του χρόνου ως άλλοθι: Ημερολόγιο και λογοτεχνία", στο *Εκδοτικά προβλήματα και απορίες, Πρακτικά συνεδρίου στη μνήμη του Γ. Π. Σαββίδη, Αθήνα, 16-17 Ιουνίου 2006*, ["Zamanın mazeret oluşu: Günlük ve Edebiyat", G. P. Savvidis anısına yayıncılık sorunları ve soruları konferans bildirileri, Atina, Temmuz 16-17, 2006], Modern Helenizm Okulu, Atina 2002, s. 151-159. Yıllık almanaklar sürekli değişir ve bu sürekli yenilenme giriş notlarındaki program açıklamalarında açıkça görülür. Almanakların değişken karakteri, yapıları, süreleri, yılın sonunda zamanlarının dolması ve ertesi yılın almanağının hazırlanmasıyla belirlenir. Bu değişken nitelik, kalite yitilmeden lüks baskılarla estetik bir yaklaşımda kendisini gösterir ve koleksiyonu yapılabilen albümler olarak monografiler, antolojiler, zamanın modern ve tanınmış biliminsanlarının yazılarını içerir, *a.g.e.*, s. 151-155. Ayrıca bkz. [Manos Charitatos] Μάνος Χαριτάτος, "Τα ημερολόγια στα χρόνια 1800-1863", ["1800-1863 yıllarında günlükler"], *Ο Ερανιστής*, 14 (1977), s. 93.

yayıncılığın tek profesyonel etkinliği olan Elpiniki Mavrogordatou ile *Spinthir*'in yayıncısı Artemisia Landraki.[16]

Girişimci olarak yayın sanayiine dahil olmayı uman yayıncılar, profesyonel etkinliklerinin uzun ömürlü olması için mümkün olan bütün gayreti gösteriyorlardı. Örneğin Cornelia Preveziotou'nun *Bosporis*'i yedi yıl sürmüştü ve almanaklarını da dahil edersek yayınlarının süresi yirmi yıllık bir yayıncılık etkinliğini içerir. Sisamlı Eleni Svoronou almanaklar çıkardı, gazete yazıları yazdı ve baskı şirketini on dört yıl boyunca yaşattı. Elpiniki Mavrogordatou'nun tek profesyonel uğraşı ve tek gelir kaynağı, üç yıl süreyle albümünü yayınlamaktı. Her yayının ömrünün, yayıncısının gördüğü desteğe, seçtikleri tarza, denk geldikleri döneme ve eyleme geçmeye karar verdikleri yere bağlı olduğuna kuşku yok. Örneğin yıllık bir almanak yayınlamak, haftalık veya on beş günde bir yayınlanan bir dergiyle aynı koşulları gerektirmez, dolayısıyla onun daha uzun süreli olması kesinleşmiş gibi görülebilir. Oysa bu durumda bile bu tür yayınların malzeme toplamak, uygun konuları seçmek gibi kendi gereklilikleri ve örgütlenme ve dağıtım gibi benzer sorunları vardır.

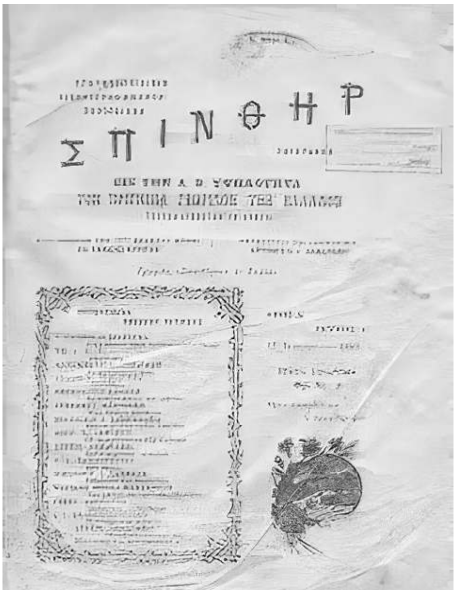

Artemisia Landraki-Dokou tarafından yayınlanan *Spinthir*'in kapağı

16 [K. Dalakoura] K. Δαλακούρα, "Η ακμή της γυναικείας εκδοτικής δραστηριότητας (1880-1920)" ["Kadınların Yayın Etkinliklerinde Altın Çağ (1880-1920)"], *a.g.e.*, s. 270-271, https://repository.kallipos.gr/bitstream/11419/2590/1/02_chapter_6.pdf, (son erişim 19/11/2017).

Farklı bir bakışla, öteki kadın yayıncılar için yayıncılık işi öğretmenlik yanında ek bir gelir kaynağı olarak görülmüştür. *Imerologion ton Kyrión*'un yayıncı ortağı olan öğretmenler, Al. Papadopoulou ile Char. Korakidou'nun durumu böyledir. *Efimerís ton Kyrión* ile *Hmerologion tis Efimeridos ton Kyrion 'I Lesvos'* yayıncısı öğretmen kız okulu müdiresi Char. Melandinou da aynı durumdadır. Onların yayın işindeki varlıkları tek profesyonel etkinlikleri değil, öğretmenlik yaparken ve cemaatler ve okullardan maaş alırken yaptıkları yarı-profesyonel ek bir iştir. Bu yarı zamanlı iş yalnızca ek bir gelir kaynağı oluşturmakla kalmaz, kamusal yaşama girmek için çekici bir alan olan yayın sektöründe doğru kariyer değişikliği için atılan bir adım olarak da değerlendirilebilir.

Yunan cemaatlerindeki bu ilk kadın yayıncılık çabalarında gerçekten işe ciddi biçimde girişenler öğretmenler ve eğitimciler olmuştur. *Yazma* yoluyla kendilerini ifade etme çabası ve kolay erişme olanakları olmayan bir sektörü anlama çabası gösterirken, erkek egemen bir sektöre de sızmış bulunmuşlardır.[17] Bir kadın tutucu bir dergi yayınladığında bile toplumun yapısında sarsıntıya yol açmıştır çünkü toplumda sınırlı tutulmuş bir rolü vardır. Kadın bilim ve yayın dünyasına girdiğinde, "artık yayıncı ve girişimci olmaktadır". Kullandığı otorite yayına dayanan çeşitli biçimlere sahipse de ve kadının editörlük kurumu içinde kendi rolüne ilişkin kendi bakış açısı varsa da, kuşkusuz bir süreli yayının yayınlanması kadını kamusal yorumlama dünyasına dahil etmektedir. Bazı yayıncılar kendi cinsiyetlerini devrimci biçiminde ortaya koymayı seçerlerken diğerleri kadınlığın doğasına ilişkin düşüncelerine daha geleneksel yolla hizmet etmeyi yeğlemiştir. Tutumları yaşa, deneyime, fırsatlara ve kişisel hırslarına göre değişiklik gösterir.[18]

Cornelia Preveziotou yayıncılığı tek profesyonel etkinliği olarak gören sınıf içinde yer alır. Girişimci C. Preveziotou işinin merkez bürosunu ticari semt Galata'da kurmuştur, zamanın sunduğu teknik ilerlemeye bağlı olarak kadrosunu ayarlamış ve örgütlemiştir. Osmanlı devletinin getirdiği hukuki sınırlamalardan kaynaklanan zorluklarla karşı karşıya kalmış ve onları aşmayı becermiştir. Yunan diasporadan oluşan toplumsal ağına (toplumsal, ruhbani ve siyasal) güvenmiş ve sürekli mali zorluklar ve olumsuzluklarla boğuşmuştur. Yayınları daha geniş Yunan dünyasına ulaşmış ve geniş bir okuyucu kitlesi bulmuştur. İçerikleri kadın sorunlarıyla birlikte bütün edebi türleri kapsar. Aşağıda C. Preveziotou'nun almanaklarının abone sayılarını ve kadın abonelerin tüm abonelerin yaklaşık %33'ünü oluşturduklarını görebilirsiniz (Tablo 1.5).

17 Bkz. [E. Beneki - A. Angelopoulou,] Ε. Μπενέκη - Α. Αγγελοπούλου, «Γυναικείος Τύπος» στο *Έξι περί Τύπου ενότητες*, [""Altı Yayın Biriminde "Kadın Yayını"], ΕΛΙΑ [ELIA], Atina 2002, s. 32.
18 Bkz. S. M., Harris, *Blue Pencils and Hidden Hands: Women Editing Periodicals, 1830-1910,* Northeastern University Press, USA 2004, s. xxv. Yayıncılık etkinliği kültürde erkek egemenliğinin ve aristokrat ruhun simgesi ve kadınların girişine en çok direnen sektörlerden biriydi. Bkz. M. Perrot, *Η εργασία των γυναικών στην Ευρώπη 19ος-20ός αι.*, μτφρ. Δήμητρα Σαμίου, [19.-20. Yüzyıllarda Avrupa'da kadın emeği], çev. Dimitra Samiou, Kiklatlar Bilim ve Eğitim Vakfı, Ermoupoli, Syros 1988, s. 34.

Tablo 1.5 Cornelia Preveziotou-Tavaniotou'nun *Ai Anamniseis* almanaklarının abonelerinin yıla ve cinsiyete göre sayısı

(Haz.: Chr. Anagnostopoulou)

Almanaklar	Kadın aboneler	Erkek aboneler	Toplam	Oran %	Fiyat (kuruş cinsinden)
1900	261	667	928	28,12	6.496
1901	537	1.445	1.982	27,09	13.874
1903	1.165	2.182	3.347	34,81	23.429
1906-1907	294	714	1.008	29,17	7.056
1909	449	798	1.247	36	8.729
1921	491	880	1.371	35,81	9.597
1922	236	315	551	42,83	3.857
Toplam	**3.433**	**7.001**	**10.434**	**32,91**	**73.038**

Yayınevinin esas geliri abonelerden ve yayınlanan reklamlardan sağlanır. Esas olarak maaşlar, ham madde (kağıt, mürekkep, ciltleme malzemesi), sabit masraflar ve işletim maliyetlerinden (posta, telgraf, nakliye, edevatın bakım ve yenilenmesi, vb) oluşan giderler, işin aksamadan yürümesi, sürdürülebilirliğin sağlanması ve büyüme ve genişlemenin gerçekleştirilebilmesi için olumlu bakiye verecek biçimde dengelenmeye çalışılır.

Bu eğitimli, kültürlü kadınlar kendilerini bu işin içine atmaya karar verdikleri özel dönem ve bölgede yayıncı, yazar ve gazeteci olarak başarılı bir kariyer sürdürmüşlerdir. Erkek meslektaşları kadar mücadeleci olmuş, destek bulmuş, tanınmaya çalışmış ve sonunda kalıcılık sağlamışlardır. Araştırma sırasında toplanabilen mali verilerin zayıflığı nedeniyle, yayın başına toplanabilen abone sayısı ve onlardan ve reklamlardan elde edilen gelir hakkında, her işin karşı karşıya olduğu esneklik göstermeyen maliyetleri düşündüğümüzde, bu kadınların yayın şirketlerinin, bir yıldan on sekiz yıla kadar sürdürülebilmiş yayınlarıyla, etkin ekonomik kamusal dünyada, kendilerini güvenceye alacak kadar kâr ettiklerini varsayıyoruz.

Sonuç

Söz konusu ettiğimiz yayıncılar, bir biçimde, ailelerinin ve kendilerinin kaderlerini kendi ellerine aldılar. Eğitimli, donanımlı ve etkiliydiler. Birbirlerini tanıyordular ve iletişim içindeydiler. İş mantığı içinde davranarak birbirlerinin eserlerini yayınladılar, duyurdular, reklamını yaptılar. Gazetelerinin malzemesini tamamlama, katkıda bulunacakları ve editörleri bulma, okuyucu oluşturma, abonelerin ödemelerini yapması, ödemelerin zamanında yapılması için okuyuculara seslenme, yayınlarını "armağanlarla dolu en iyisi" olarak tanıtma ve ürünlerini ciltleme, satış için zamanında hazır olma, yayın ve baskı işlerini yürütme ve ayakta tutma konularında aynı heyecanları yaşadılar.

Cornelia Preveziotou-Tavaniotou, Elpiniki Mavrogordatou, Eleni Svoronou, Artemisia Landraki ve bir dereceye kadar Charikleia Melandinou'nun ve daha küçük ölçekte Alexandra Papadopoulou ve Charikleia Korakidou'nun edebi ve iş etkinlikleri, onların önemli ve öncü çabalarını ön plana çıkarıyor. Bu yargı İstanbul, Sisam ve Girit'te gerçekleşen yayınları, yayınların süresi, içeriği, erkek ve kadın okuyucular arasında yaygınlaştırıp kurdukları coğrafi ve ekonomik ilişkilerle doğrulanıyor. 20. yüzyıl başındaki Osmanlı dünyası Yunan Ortodoks bilim, yayın ve gazete kadınlarının iktidar ve iradesi hatta yanlışlıkla güçlü stereotipleri de besleyebilir. Bu bilim kadınları, ısrarları ve kararlılıklarıyla, zor ve zorlayıcı siyasal ve toplumsal koşullar altında kadın girişimcilere dönüştüler. Her biri kendi tarzıyla, kendi kişisel, ailevi ve iş yaşamını, bütün bu donanımın apaçık hissedilemediği bir çevrede bütünleştirmeyi becerdiler.

Çeviren: Kudret EMİROĞLU

Kaynakça

[Anagnostopoulou Chr.] Αναγνωστοπούλου Χρ., "Όψεις της γυναικείας επιχειρηματικής δραστηριότητας: Ελληνίδες εκδότριες στον οθωμανικό χώρο (1887-1922)" ["Kadın Girişimciliğinin Özellikleri: Osmanlı İmparatorluğu'nda Yunanlı Kadın Yayıncılar (1887-1922)"], yayınlanmamış doktora tezi, Girit Üniversitesi, Resmo, 2018 (Asini tarafından yayınlanacak, 2021).

[Vaxevanoglou, A.] Βαξεβάνογλου, Α., *Οι Έλληνες κεφαλαιούχοι 1900-1940. Κοινωνική και οικονομική προσέγγιση* [Yunanlı kapitalistler 1900-1940. Toplumsal ve İktisadi Yaklaşım], Spyros I. Asdrachas, Θεμέλιο [Themelio], Atina 1994.

[Giasafaki, Ch.] Γιασαφάκη, Χ., "Το περιοδικό *Εφημερίς των Κυριών* (1909-1911) της Χ. Π. Μελανδινού και ο γυναικείος προορισμός" ["H. P. Melandinou'nun *Hanımların Gazetesi* (1909-1911) ve kadınlığın kaderi", yayınlanmamış tez, "Eğitim Kuramı, Tarihi ve Siyaseti", Girit Üniversitesi, Resmo 2016.

[Dalakoura, K.] Δαλακούρα, Κ., "Η ακμή της γυναικείας εκδοτικής δραστηριότητας (1880-1920)", στο *Γυναικεία εγγραμματοσύνη: Κοινωνική παρουσία και παρεμβάσεις* [Kadınların Yayın Etkinliklerinde Altın Çağ (1880-1920)", *Women's Literacy: Social Presence and Interventions*], ss. 269-276, https://repository.kallipos.gr/bitstream/11419/2590/1/02_chapter_6.pdf, (son erişim 19/11/2017)

[Dalakoura, K.] Δαλακούρα, Κ., "Γυναικεία εκδοτική δραστηριότητα στον οθωμανικό χώρο: το φαινόμενο, οι προεκτάσεις και η πορεία του", εισήγηση στην επιστημονική ημερίδα *Κυψέλη: Ψηφιακή ερευνητική βάση δεδομένων. Ο γυναικείος Τύπος στον οθωμανικό χώρο (1845-1922)* ["Osmanlı ülkesinde kadınların yayın etkinlikleri: olgu, sınırlar ve tarz", *Kypseli: Dijital araştırma veritabanı. Osmanlı ülkesinde kadın yayınları (1845-1922)* bilimsel toplantıda sunuş], Akdeniz Çalışmaları Enstitüsü Salonu, Resmo, Cumartesi, 28 Kasım 2015.

Falierou, A., "Enlightened Mothers and Scientific Housewives: Discussing Women's Social Roles in *Eurydice* (*Evridiki*) (1870-1873)", Duygu Köksal ve Anastasia Falierou (ed.), *A Social History of Late Ottoman Women. New Perspectives*, Brill, Leiden · Boston 2013, s. 201-224.

Harris, S. M., *Blue Pencils and Hidden Hands: Women Editing Periodicals, 1830-1910,* Northeastern University Press, USA 2004.

[Ioannidou, M.] Ιωαννίδου, Μ., *«Γράφουσες» Ελληνίδες τον δέκατο ένατο - αρχές του εικοστού αιώνα: η περίπτωση της Ευγενίας Ζωγράφου (1878-1963). Μία συμβολή στην ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας* [Ondokuzuncu yüzyıl- 20. yüzyıl başında "Yazar" Yunanlı Kadınlar: Eugenia Zografou (1878-1963) örneği. Modern Yunan Edebiyatına bir katkı], Groningen 2001.

[Kanner, E.] Κάννερ, Έ., «Διακοινοτικές αλληλεπιδράσεις, συλλογικές γυναικείες παρεμβάσεις και φεμινιστικά κινήματα στον οθωμανικό, ελληνικό και τουρκικό χώρο από τα μέσα του 19ου αιώνα ως και τον μεσοπόλεμο», στο *Το φύλο στην ιστορία. Αποτιμήσεις και παραδείγματα*, επιστ. επιμ. - εισαγωγή Γλαύκη Γκότση, Ανδρονίκη Διαλέτη, Ελένη Φουρναράκη ["Cemaatler arası etkileşim, kolektig kadın müdahalesi ve 19. yüzyıldan savaş arası döneme kadar Osmanlı, Yunan ve Türk feminist hareketler"], *Gender in History. Valuations and examples*, ed. Glafki Gotsi, Androniki Dialeti, Eleni Fournaraki, Ασίνη [Asini], Atina 2015, ss. 163-188.

[Kostiou, K.] Κωστίου, Κ., «Η καταγραφή του χρόνου ως άλλοθι: Ημερολόγιο και λογοτεχνία», στο *Εκδοτικά προβλήματα και απορίες, Πρακτικά συνεδρίου στη μνήμη του Γ. Π. Σαββίδη, Αθήνα, 16-17 Ιουνίου 2006*, ["Zamanın mazeret oluşu: Günlük ve Edebiyat", G. P. Savvidis anısına yayıncılık sorunları ve soruları konferans bildirileri, Atina, Temmuz 16-17, 2006], Modern Helenizm Okulu, Atina 2002, ss. 151-159.

[Mavrogordatou, E., M.] Μαυρογορδάτου, Ε., Μ., «*Η Ήπειρος» Λεύκωμα Ετήσιον*, ["*I Epirus" Album Annual*], İstanbul, (1910-1911-1912).

[Michailidis, M.] Μιχαηλίδης, Μ., *Παγκόσμιος Εμπορικός Οδηγός 1908* [1908 Dünya Ticaret Rehberi], Atina, Αρδηττός [Ardittos], 2012.

[Beneki, E. - Angelopoulou, A.] Μπενέκη, Ε. - Αγγελοπούλου, Α., «Γυναικείος Τύπος» στο *Έξι περί Τύπου ενότητες* ["Altı Yayın Biriminde "Kadın Yayını"], ΕΛΙΑ [ELIA], Atina 2002.

Perrot, M., *Η εργασία των γυναικών στην Ευρώπη 19ος - 20ός αι.*, μτφρ. Δήμητρα Σαμίου [19. - 20. Yüzyıllarda Avrupa'da kadın emeği], çev. Dimitra Samiou, Kiklatlar Bilim ve Eğitim Vakfı, Ermoupoli, Syros 1988.

Rowe, V., *A History of Armenian Women's Writing: 1880-1922,*

http://books.google.gr/books/about/A_history_of_Armenian_women_s_writing_18.html?id=mOvE4Ec-_oEC&redir_esc=y and http://www.historians.ie/women/vrowe.pdf, (17/3/2012).

Seyda, A(Arzu)., "Hanımlara Mahsus Gazete" (101-200) (Tahlili Fihrist / İnceleme / Seçilmiş Metinler), Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2003,

http://www.belgeler.com/blg/1yxh/hanimlara-mahsus-gazete-101-200-tahlili-fihrist-inceleme-secilmis-metinler, (son erişim 20/11/2011).

Sifneos, E., "Rentiers, teachers and workers: Greek women in late nineteenth-century Odessa", *Byzantine and Modern Greek Studies* 34, 2 (2010), s. 182-200.

[Charitatos, M.] Χαριτάτος, Μ., "Τα ημερολόγια στα χρόνια 1800-1863" ["1800-1863 yıllarında günlükler"], *Ο Ερανιστής*, 14 (1977), s. 93.

Öz: Osmanlı dünyasının editör kadınları, eğitmen ve gazeteci olarak genel iş stratejisinin içinde yer aldılar ve işlerini sağlamlaştırmak gayreti içinde işbirliklerini geliştirerek "ürün"lerini daha geniş bir çevreye, okuyucu kitlesine yaymaya çalıştılar. Erkek egemen ve oldukça rekabetçi bir sektörde süreklilik, uyum ve çekimi sağlamak, mali bir çıktı elde etmenin yolu bu kurallardan geçiyordu. Bütün bu kadınlar, sahip oldukları maddi ve manevi donanımı kullanarak, toplumsal ve eğitim sermayelerine dayanarak, kabul edilme amacıyla başlayıp başarılı bir çabayla yayıncılık sektöründe kalıcılık elde ettiler.

Anahtar sözcükler: Kadın yayıncılığı, kadın editörler, Cornelia Preveziotou, Helen S. Svoronou, Charikleia P. Melandinou, süreli yayınlar, almanaklar, girişimcilik, Osmanlı bağlamı

An enterprise of one's own:
Greek women publishers in Ottoman territories, beginning of the 20th century

Abstract: The women editors in the Ottoman world, the scholars and the journalists, within the general framework of their business strategy, aim at empowering their business, expanding the circle of collaborators and promoting their "product" to an increasingly broader readership. This is in order to establish continuity, coherence, appeal and a positive financial outcome, as defined by the rules of the time in a male dominating and fairly competitive publishing sector. All of these women editors will take advantage of both the material and intangible resources in their possession, depending on their social and educational capital, with the initial aim of being accepted, moving on to being successful, entering and finally remaining in the demanding publishing business.

Keywords: Women's Press, Female Editors, Cornelia Preveziotou, Helen S. Svoronou, Charikleia P. Melandinou, Periodicals, Almanacs, Entrepreneurial, Ottoman space

Kornilia Preveziotou Tavaniotou'nun Kadın Dergisi *İ Vosporis* (İstanbul 1899-1906)

Anagnostopoulou CHRYSOULA*

Araştırmalar Osmanlı devletinde Türkçe basının gelişimine paralel olarak henüz gerçek kapsamı tam olarak değerlendirilememiş dikkate değer bir Yunanca basının geliştiğini ortaya koymuştur. 1864-1909 yılları arasında yayımlanan gazete ve mecmuaların yayımı için yapılan izin başvuruları Osmanlı arşivlerinde yapılan çalışmalar neticesinde bilinmektedir.[1] 19. yüzyılın tamamı boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun Rum toplulukları arasında günlük ve periyodik basının faaliyetleri, gazeteciler, aydınlar, şair ve düzyazı yazarlarından oluşan eğitimli bir insanlar topluluğutarafından belirlenmiştir. Bu insanlar gazete ve dergi çıkartıyor, bu yayınların içeriklerini oluşturuyor, güncel haberler, edebiyat, şiir, hikâyeler, denemeler, köşe yazıları, fıkralar kaleme alıyor, şiir ya da tefrika olarak yayımlanan romanlar çeviriyor ve bu şekilde bu gazete ve dergilerle beraber yazın hayatının gelişimi için çok boyutlu ve birbirini karşılıklı olarak besleyen bir ilişki biçimlendiriyorlardı.[2] İstanbul'daki Rumca basının hitap ettiği ve onun aracılığıyla kalıcılaştığı bu okuryazar topluluk, daha sonra Osmanlı topraklarının tamamında, toplumsal düşüncenin sınırlarını yansıtarak, toplumsal eylemin sınırla-

* Girit Üniversitesi Felsefe ve Toplumsal Çalışmalar Bölümü / xrys10@gmail.com

[1] Bkz. A. Arslan, *Ο ελληνικός τύπος στο οθωμανικό κράτος, όπως καταγράφεται από τα έγγραφα της εποχής*, çev. Χρήστος Λ. Πάμπαλος, Επτάλοφος, Atina 2004, s. 20-22.

[2] Bkz. O. Polykandriotis, «Εφημερίδες και λογοτεχνία από την ίδρυση του ελληνικού κράτους ως σήμερα», L. Droulia (der.), *Ο ελληνικός τύπος 1784 ως σήμερα. Ιστορικές και Θεωρητικές προσεγγίσεις, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, Αθήνα, 23-25 Μαΐου 2003* içinde, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Πρόγραμμα: "Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου, 1784-1996", Atina 2005, s. 169-170.

rını biçimlendirerek ve eğitim, hayırseverlik, çalışma alanlarını değerlendirerek basılı iletişimi yürütecektir.[3]

1870'li yılların ortalarından itibaren İstanbul'da kadın yayıncı ve mesul müdürlerce neşredilip kadınlara olduğu kadar erkek okurlara da hitap eden, münevver ve bilim ehli erkekler kadar az sayıda kadın yazarların kaleminden çıkan daha çok kadınlarla alakalı edebi ya da başka çeşitli konular içeren bazı kadın gazete ve dergileri yayımlanmaya başlar. Aralarındaki kimi farklara rağmen bu kadın mecmualarının hedefi, kadınların eğitimi ve ahlaki terbiyesini tartışmak, kadınların ufukta beliren bağımsızlığı ve meslek edinmeleri hususlarında fikir teatisinde bulunmak ve keza kadın yazarların edebi eser ve denemelerinin öne çıkarılması için çaba göstermekti.[4] Kadınların kamu yaşamına katılımının sınırlı olduğu ve kadınların kendilerini ifade etmeye dönük araçlarının neredeyse bulunmadığı bir devirde az sayıdaki kadın mecmuası, kadın dünyasının anlaşılabilmesi için çok kıymetli bir bilgi kaynağı ve şahit oluşturmaktadır.[5]

Kornilia Preveziotou - Tavaniotou

[3] Bkz. H. Eksertzoglou, "Τύπος στην Κωνσταντινούπολη και δημόσιος χώρος", L. Droulia (der.), *age* içinde,s. 301, 303.
[4] Bkz. P. Apostolis, "Η γυναικεία εκδοτική δραστηριότητα (περιοδικά λόγου και τέχνης 1900-1940): Η περίπτωση της Αρτεμισίας Λανδράκη και της Κορνηλίας Πρεβεζιώτου", Sofia Denisi (der.), *Η γυναικεία εικαστική και λογοτεχνική παρουσία στα περιοδικά λόγου και τέχνης (1900 – 1940),* Πρακτικά Ημερίδας, Gutenberg, Atina 2008, s. 21-22, 206-208.
[5] Bkz. M. Ioannidou, *"Γράφουσες" Ελληνίδες τον δέκατο ένατο - αρχές του εικοστού αιώνα: η περίπτωση της Ευγενίας Ζωγράφου (1878 – 1963). Μία συμβολή στην ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας,* Groningen 2001, s. 5.

I. Ortaya çıkış - Derginin dağıtımı - Coğrafi dağılımı - Mümessiller - Okur kamuoyu

İstanbul'da 7 Nisan 1899'da "Saygın erkek ve kadın aydınların işbirliğiyle on günde bir yaykmlanan haftalık Resimli Kadın gazetesi" alt başlığı ve "Zerafet tanrıçalarından vazgeçemem /ya da Müzlerle takılmaktan / ne tatlı kavuşmalar bunlar. (Evripides, Herakles Mainomenos 673-5)" motosuyla çıkan resimli kadın mecmuası *İ Vosporis*, 20 Mart 1906'ya kadar yayımlanmaya devam eder. "Saygı değer münevver erkek ve kadınların işbirliğiyle çıkan Resimli Kadın [Gazetesi]" olarak yayın hayatına başlayan dergi, daha sonra "münevver erkek ve kadınların soylu işbirliğiyle çıkan Resimli Kadın Mecmuası" olarak devam etti ve son olarak, derginin esas olarak kadınlara yönelik olmaktan çıkıp bütün aileye hitap eden bir yayın haline gelişine işaret eder şekilde, "münevver erkek ve kadınların soylu işbirliğiyle çıkan Aile Mecmuası" olarak çıktı.[6] 5 Eylül 1900 ile 10 Nisan 1902 arasında başlıkta aydınlarla işbirliğine atfta bulunulmaz ve 30 Mart 1901 ile 10 Nisan 1902 arasındaki bir senelik süre zarfında herhangi bir alt başlık göze çarpmaz.[7]

Derginin yayımcı ve müdürü olmakla kalmayıp sahibi olarak da geçen kişi, dönemin kadın münevverlerinden Kornilia L. Preveziotou'dur. Başlangıçta derginin yönetimini daha 21-22 yaşındayken tek başına ele aldı. Ancak daha sonra, kendi beyanına göre ekonomik zorluklar ve başka sıkıntılar nedeniyle derginin idaresinde zaman zaman başka kişiler de rol oynadı. 10 Mart 1900'den 30 Temmuz 1900'e kadar kısa bir süre Leonidas Kiltzanidis, 5 Eylül 1900 ile 20 Mart 1901 arasındaysa Ioannis Hatzopoulos, onunla birlikte idareyi üstlenen iki isimdir. Üçüncü seneden itibaren yayının idaresini tekrar tek başına üstlenir. 10 Ocak 1904'ten itibarense, dergiyi daha sonra eşi olacak Emmanouil Tavaniotis ile müştereken idare edecektir.[8]

---

[6] *Vosporis* yayımının ikinci yılında boyut değiştirir ve eskiden gazete biçimindeyken kapaklı dergi formunu alır. Bkz. S. Tarinas, *Ο Ελληνικός Τύπος της Πόλης, Α' Μέρος, Εφημερίδες,* Εκδόσεις ΗΧΩ, İstanbul, 2007, s. 48. Yayın hakkındaki tüm bilgiler için bkz. Anagnostopoulou, "Το *γυναικείο περιοδικό Η Βοσπορίς* (1899-1906). Συμβολή στη μελέτη του γυναικείου οθωμανικού τύπου", Tablo 1, "Derginin kimliği", yayımlanmamış yüksek lisans tezi, ΜΠΣ, Felsefe ve Sosyal Bilimler Bölümü, Girit Üniversitesi, Resmo 2010.

[7] Bkz. *age*, Tablo 3, "Başlıklar, altbaşlıklar ve derginin yayım periyodu". Burada dönemlere göre derginin yayın hayatı müddetince taşıdığı ve türünü, üslubunu, yayın periyodunu, işbirliklerinin karakterini ortaya koyan başlık ve altbaşlıklar detaylı olarak ortaya konmaktadır.

[8] Bkz.*age*, Tablo 4, "Yayıncı ve müdürlerin ad ve soyadları". Birisinin derginin müdürü olabilmesi için ilgili işlem ve prosedürlerin tamamlanması için bir süre beklemesi icap ediyordu. Kendisinin "faziletli, ahlaki bütünlüğe sahip ve doğru davranan" biri olduğunun belirlenmesi ve devamında bu hususlar tasdik edildikte sonra da tayininin onaylanması gerekiyordu. Bkz. Arslan, *age,* s. 38-39. 1907'den önce, Yunanca, Türkçe ve Fransızca bilen aydın Aristodimos Kaloithous *Vosporis*'in dört ay boyunca müdürlüğünü yaptı ve daha sonra da *Imra* gazetesinin yayıncısı oldu (15 Ağustos 1907). *Age,* s. 77, 176-184.

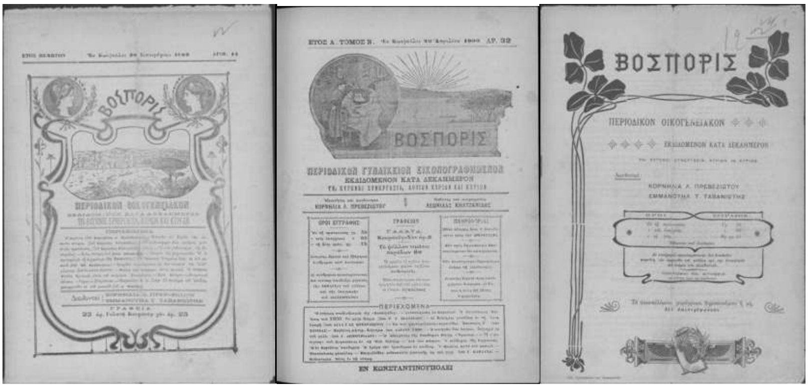

İ Vosporis dergisi

Derginin yayımında başlangıçta ve sonrasında karşılaşılan güçlükler, yayın hayatı boyunca yayımcının senelik her raporunda sürekli olarak vurgulanır. Preveziotou derginin baştaki hedef ve ilkelerini bu şekilde hatırlatıp onun ahlaki fayda sağlamak ve kendi cinsinin ilerlemesini sağlamak gibi hedeflerini yeniden vurgulamış olur. Genellikle zorluklar teknik ve matbaayla ilgili meselelerle, dağıtımcıların ve matbaacıların eksiklik ve suistimalleriyle alakalıdır ve yayıncının işi de "hiçbir erkek yardımı olmadan bir kadın tarafından gerçekleştirildiğinden iki katı zor olmaktadır".[9] Bizzat derginin yayıncısı *Vosporis*'in yayımının ilk yıldönümünde şunları yazar:

> Vosporis'in müdür ve başmuharrirince yayımlanmaya başlamasının üzerinden tam bir yıl geçti Çaba ve aşılması zor güçlüklerle mücadeleyle geçen ama manevi tatminlerle dolu olan, bir görüşe göre huzurlu ve normal, bir başka görşe göre çalkantılı geçen bu bir yıllık yayın hayatı onu toplumsal meselelere dahil etti ve yoluna devam etmek için güç verdi.[10]

Ancak kendisinin de belirttiği gibi, ikinci senenin başlamasıyla, aktif ticari ve müteahhitlik faaliyetleriyle ve dürüstlüğüyle tanınan eski bir arkadaşı, gelecekte her şeyin, Tanrı'nın ve yerel toplumun insanlarının yardımıyla daha iyiye gideceği ümidiyle, derginin ticari idaresini üstüne alır.[11]

---

[9] [K. Preveziotou], "Η ετήσιος σταδιοδρομία της Βοσπορίδος", *Η Βοσπορίς* A/32 (20 Nisan 1900), s. 274.

[10] *A.g.e.*, s. 273. Kamusal edebiyat alanına girmeye muvaffak olan kadınların tarihi özellikle çarpıcı bir biçimde eserlerinin girişlerine yansır. Bu önsözlerde karşılaştıkları çözümü zor sorunları, yasaklamaları, hayal kırıklıklarını, faaliyetlerini durdurmaya ya da ertelemeye yol açan kısıtlamaları, çekilen sıkıntıları ve özel hayatlarından kamusal alana geçişlerinde takip ettikleri karmaşık yolları tarif ederler. Bkz. E. Rizaki, *Οι "γράφουσες" Ελληνίδες. Σημειώσεις για τη γυναικεία λογιοσύνη του 19ου αιώνα,* Κατάρτι, Atina 2007, s. 118.

[11] [K. Preveziotu], "Η ετήσιος σταδιοδρομία της Βοσπορίδος", *İ Vosporis* A/32 (20 Nisan 1900), s. 274-275.

K. Preveziotou derginin yayımcısı olarak cinsiyeti dolayısıyla ve "zayıf kurucusunun ilahi gayesi önüne çıkan bütün engellere karşı durmak için bakırdan erkek yanağı" yardıma gelene kadar karşısına çıkan sorunları oldukça ayrıntılı bir biçimde aktarır.[12] Hiçbir tereddüt duymadan karşılaştığı bir başka güçlük olarak, kadın meselesi karşısındaki konvansiyonel tutumu ve "hâkim olan yozlaşma ve kadın ahlaksızlığına karşı" adil eleştirilerinin karşı karşıya kaldığı düşmanca tepkileri de anar.[13]

Vosporis'in yayımının üçüncü senesinin başlangıcında Preveziotou konuyla ilgili birinci sayfada yer alan makalesinde derginin kısa yayın hayatı boyunca karşılaştığı güçlükler, yetersizlik ve eksiklikleri kabul eder. Bunlardan çoğunu, kadınları tehlikeli bir biçimde yoldan çıkaran yeni Batılı modellerden kaynaklanan genel ulusal küçümsemeye yorar: "Bu sadece [...] ekonomik yetersizliklerin ürünü değil [...] aynı zamanda yabancılara öykünmenin getirdiği yozlaşma ve her milli idealden uzaklaşmanın o kara şeytanının [...] bizleri maalesef düşürdüğü şu ulusal düşkünlük ve zafiyetin eseridir".[14] Preveziotou, programının daha önce belirlenmiş ilkelerine uygun olarak ve kendisiyle benzer düşünen ve ona basın ve toplumsal faaliyetlerinde destek olanlarıntüm yardımlarıyla, tüm gücüyle "yabancı kökenli ve sinir bozucu kurtuluş hayaline" karşı durarakokur kamuoyunun ahlaki faydası ve kadın cinsinin ilerlemesi için mücadeleye devam edeceğinin altını çizer.[15]

Dördüncü senenin başında Preveziotou *Vosporis*'in geleceği hususunda daha iyimser görünür. Derginin eşmüdürü Emmanuil Tavaniotis ve diğer iş arkadaşlarının da yardımıyla çoğu güçlüğün aşıldığını belirtir. Hepsine isimlerini, yeteneklerini, özelliklerini ve katkılarını anarak teşekkür eder. Benzer teşekkürleri derginin yayılmasına katkıda bulunan yerel mümessillere, konsolosluk makamlarına ve *Vosporis*'i sansürleyen matbuat bürosu yetkililerine iletir.[16]

Vosporis'in yayımının altıncı yıldönümünde derginin yayımcısı, bu altı yıllık sürenin az görünse de İstanbul matbuat hayatı için çok büyük bir zaman dilimi olduğunu belirtir[17] ve bu zaman zarfında karşılaştığı zorluk ve sorunları bir kez daha tekrar eder: "bu sene yolumuza, zayıf kadın ayaklarımızı kan içinde bırakan çok sivri dikenli yabani ot çıktı."[18] Preveziotou, kendisini ayakta tutan yegâne şeyin bükülmez cesareti ve ahlaki yönelim ve hedefini oluşturan tek ideali, yani

---

[12] *A.g.e,* s. 273-274 ve P. Apostolis, *a.g.eç*, s. 232.

[13] [K. Preveziotou], "Η ετήσιος σταδιοδρομία της Βοσπορίδος", *İ Vosporis* A/32 (20 Nisan 1900), s. 274.

[14] K. L. Preveziotou, "Το τρίτον έτος της Βοσπορίδος", *İ Vosporis* Γ/1 (20 Nisan 1901), s. 1-2.

[15] *A.g.m.,* s. 2-3.

[16] K. L. Preveziotou, "ΗΔ'. Επετηρίς της «Βοσπορίδος», *İ Vosporis* Δ/1 (20 Nisan 1902), s. 1-3.

[17] En azından on sene yayımlanmış bir dergi uzun ömürlü sayılır. Ancak dönemin koşullarına göre bir kadın dergisi için üç ya da dört sene hiç de az değildir. Aynı dönemde erkek dergilerinin çoğu dahi bu kadar bir süre yayın hayatına devam etmekte sıkıntı yaşıyordu. Vosporis örneğindeyse, derginin yedi yıllık yayın hayatı, devrin tarihsel koşulları, derginin karakteri, onun o dönemde nadir bir biçimde kadınlara dönük olarak bir kadın tarafından çıkartılıyor oluşu düşünüldüğünde kısa değil, uzun sayılmalıdır.

[18] [K. Preveziotou], "Το έκτον έτος της Βοσπορίδος", *İ Vosporis* ΣΤ/1 (20 Nisan 1904), s. 2.

Vosporis'in devamı konusundaki sarsılmaz ısrarı olduğunu itiraf eder. Kendi ifadesine göre, mecmua ağır ve gürültüsüz ama istikrarlı ve hakiki bir şekilde, etrafını velveleye vermeden ve gösteriş merakına kapılmadan, sabırlı bir cesaretle kendi kendini iyileştirme ve ilerleme yolunda gitmektedir. Bütün bu yıllarda soyu ve bu şekilde aktarılan manevi eğitim ve ahlaki besine hele hele toplumsal hayatın sürekli yozlaşma içerisinde olduğu bu zamanlarda büyük ihtiyacı olan cinsi için yararlı olmak adına gösterdiği samimi ve bilinçli çabalarına değinerek devam eder. Buna paralel olarak Preveziotou, soydaşlar tarafından verilen maddi ve manevi yardımın büyük bir şans olduğunu vurgular ve derginin "anne ve ev hanımı olarak kadınlara dair çok değerli bilimsel öğreti ve pratikler" içeren programının önemini aktararak devam eder.[19]

Aynı zamanda okur kamuoyunu, derginin kapağında daha sonra gerçekleşecek sanatsal değişimlere hazırlar. Son olarak, kendisiyle dayanışma içerisinde olan tüm dost ve iş arkadaşlarına teşekkürlerini ve onlardan aldığı cesaretle daha iyi bir gelecek için azalmayan bir dirençle çabalarına devam etme dileğini iletir.[20] Vosporis'in yayımı için moral desteğin yanında abonelikler ya da sponsorluk kanalları aracılığıyla maddi katkıların da temel önemde olduğu aşikârdır. Gerek abonelik gerek sponsorluk kanallarının zaman içerisinde tıkanması, derginin ileride yayınını kesmek durumunda kalmasında belirleyici bir faktör olacaktır.

Derginin yayın hayatının yedinci yılının ilk sayısında basit bir ilan yazısıyla derginin müdiresi, derginin kendi istemleri dışındaki zorlukla ve sorunlar nedeniyle normal periyodundan iki ay kadar saparak, 20 Nisan'dan 10 Haziran 1905'e kadar gecikmesine dair özür diler. Sayıların bundan sonra kesintisiz yayımını dileyerek kendisini destekleyen herkese teşekkürlerini sunar ve anlayışlarını istediğini belirtir. "Eldeki sayıyla *Vosporis* yayın hayatının yedinci senesine girmiş oluyor [...] *Vosporis* bütün herkese en kalbi minnetlerini ifade ediyor".[21]Daha sade, resimsiz olup sadece iki çiçek çiziminin olduğu bu sayının kapağı oldukça farklıdır. Yedinci senenin toplamdaki yirmi bir sayısından sadece ilk üç sayıda üç makalede K. Preveziotouimzası bulunur. Devamında mecmua, bilebildiğimiz kadarıyla, 20 Mart 1906'da dergi herhangi bir duyuru olmaksızın yayın hayatına son verir.

Derginin bürosu başlangıçta ticari Galata bölgesinde, Mahmudiye Caddesi 7-9 numarada, "G. I. Seitanidis'in kitapçısında" bulunuyordu.[22] Daha sonra dergi bürosu Kursum Han 3 numaraya ve sonra da 23 numaraya taşındı. Son olarak

---

[19] *A.g.m.,* s. 2-3.

[20] *A.g.m.,* s. 3.

[21] [K. Preveziotou], "Το ἑβδομον ἑτος της σταδιοδρομίας της", *İ Vosporis* Z/1 (10 Haziran 1905), s. 3.

[22] Hem birbirleriyle iletişim kurmak hem de ortak ilgi alanları üzerine sohbet etmek isteyen İstanbullu Rumların çalışma alanlarında, tütüncülerde, eczanelerde ya da daha okumuş yazmış olanlar için kitapçılarda buluşmak adettendi (Vosporis'in geçici bürosunun da bir kitapçıda olduğunu hatırlatalım). Bkz. K. Svolopoulos, *Κωνσταντινούπολη 1856–1909. Η Ακμή του Ελληνισμού,* Εκδοτική Αθηνών, Atina 2006, s. 84.

dergi Kulekapı, Büyükhendek, Şevket Bey Han adresinden idare edilir oldu.[23] Dergi merkezinin yedi yıllık bir sürede sürekli olarak taşınması, muhtemelen İstanbul'da iş hayatının, ya iş çevrimlerinin artış ve azalışlarının ya da resmi makamlarla yaşanan çeşitli sorun ve sıkıntıların ifadesi olan özel hareketliliği ortaya koymaktadır. Derginin ilk sayıları N. G. Kefalidis matbaası tarafından basılır. Daha sonra dergi sırasıyla K. Zividis, K. Zividis ve N. Theodotis, G. Georgopoulos, bir kez daha N. G. Kefalidis, daha sonra Aleksandros Nomismatidis ve son olarak da E. Vasiliadis ve G. Georgopoulos matbaalarında basılır.[24] Derginin özenli dış görünüşü, resimlerin ve süslemelerin seçimi, yazı tiplerinin nitelik ve büyüklüğü, sayfalardaki alanın yerinde kullanımı, kağıdın kalitesi, sayıların zamanında ve doğru olarak basılması kadar metinlerde görünen özellikle isim ve tarihlerdeki hatalar da bu matbaacılar ve onların emeğinin ürünüdür.

İ Vosporis'in ilk senesinde her sayı sekiz sayfadan oluşurken daha sonrasında ve 223 sayılık ömrü boyunca dergi on iki sayfa olarak yayımlanmıştır. Yirmi adet çifte sayı çıkmıştır; bunların çoğu yirmişer sayfalık, arada bazısı ise on altı sayfalıktır.[25] Dergi, 7 Nisan 1899'daki kuruluşundan 20 Haziran 1899'a kadarki ilk on iki sayısında haftalık periyodla yayımlanır. Devamındaysa 20 Mart 1906'daki kapanışına kadar on günde bir yayımlanır.[26] *Vosporis*'in biçimi, 7 Nisan 1899 ile 20 Ocak 1900 arası sekiz sayfa (380x253 mm) ve 10 Mart 1900 ile 20 Mart 1906 arası on iki sayfa (285x205 mm) idi. Sayıların numaralandırılması önce birbirini takip eder. Ancak ilk iki seneden sonra her sene derginin sayısı baştan, yani birinci sayıdan başlar. Derginin çoğu makalesinin dili, antik dile öykünen yüksek bir *kathareousa*, Dimaras'ın tabiriyle "Fenerli" formudur.

Resimli ya da illüstrasyonlu olan ve bunu da çoğu zaman alt başlıklarında belirten ailevi-edebi dergiler resimleme konusuna özel önem verir ve yüksek kaliteli olabildiğince çok çeşitli resimleri okuyucularına sunmaya çalışır. En önemli resimli dergiler, nitelikli resimli yayınların neşredilmesini mümkün kılan gerekli teknik şartların bulunduğu Avrupa'nın yayın merkezlerinde basılır. Resimlendirme konusundaki teknolojik gelişmelere bağlı olarak resmin metin içerisindeki işlev ve konumunun değiştiğini görüyoruz. Metni tamamlayan ve ona eşlik eden resimler olabileceği gibi resmin merkezi konum elde ettiği durumlar da söz konusu olabiliyor, bazense resmin yazılı metinle hiçbir bağlantısı bulunmuyordu. Portreler, ahşap baskılar, oymalar, meşhur Avrupalı ressamların tablolarının kopyaları derginin resim içeriğini oluşturur. Bunlardan bazısının gecikmesi, özellikle de bunlar yurtdışından geldiğinde, derginin zamanında çıkmaması riskini

---

[23] Bkz. Anagnostopoulou, *a.g.e.*, Tablo 5, "Derginin yer değiştirmesi ve ofis adresleri". Burada derginin bürosunun yer değiştirdiği dönemler aktarılır.

[24] Derginin matbaalarla değişen işbirlikleri için bkz. *a.g.m.*, Tablo 6, "Derginin basıldığı matbaalar".

[25] Dergi sayılarının, çifte sayılar da dahil olmak üzere senelik sayısı için bkz. *a.g.e.*,Tablo 7, "Derginin yayımlandığı yıllara göre sayıları".

[26] Yayının sıklığı hakkında bilgiler için bkz. *a.g.m.*, Tablo 3, "Başlıklar, altbaşlıklar ve derginin yayım periyodu".

beraberinde getiriyordu.[27] Sayfalar sıklıkla sanatsal vinyetler, süslemeler ve karikatürlerle süsleniyordu.[28]

Bu taktiğe uygun olarak, "resimli" diye nitelenen *Vosporis*'in her sayısının ilk sayfasında büyük harfli olarak başlık ve başta Boğaz'ı, sonraki yıllardaysa kadın meşgalelerinden sahneleri ya da süsleme çiçeklerini gösteren bir resim bulunur. İlk sene yayımlanan sayılarda on iki resim yayımlanır. Bunların dördü erkek ve ikisi kadın olmak üzere altısı portre, ikisi manzara ve dördü de nakıştır. Soydaş hayırseverler Andreas Singros,[29] Ifigeneia A. Singrou,[30] Yeorgios Averof[31] ve Platonas Drakoulis'in[32] portreleri basıldıkları dergi sayılarının ilk sayfasını süsler. Resimleilgili yazıya ise takip ede sayfalarda geçilir. Cömert bağışçı Andreas Singros'un kaybı üzerine Preveziotou'nun duyduğu acı, dergi sayfalarına akıcı bir biçimde akseder:

> Andreas Singros için ağlıyorum! O yardımsever […] adam için ağlıyorum. Soyuna ve insanlığa yardıma ilişkin o büyük ideali onun dehasını göklere taşıdı ve onun ölmüş alnını Helenizmin tamamı, inci gözyaşlarından oluşan bir çelenkle taçlandırdı.[33]

Ağustos 1899'da neşredilen ve Sultan Abdülhamit'e adanmış özel sayıda sultanın ikametgâhlarını gösteren iki resim ve Karadağ hükümran ailesini gösteren iki fotoğraf bulunur.[34] Sayıların son sayfasında kendilerine yardımcı didaktik metinlerin eşlik ettiği elişi, nakış, örgü ve kılıf model resimleri bulunur.[35]

İkinci senede beş resim bulunur. Bunlardan ikisi hayırsever bağışçı ve cemiyet başkanlarına aittir.[36] Bir tane anonim bir kadını okurken gösteren resim

---

27 Bkz. M. Karpozilos, *Τα ελληνικά οικογενειακά φιλολογικά περιοδικά (1847-1900)*, Yanya 1991, s. 131-144.

28 Bkz. D. Margaris, *Τα παλιά περιοδικά Η ιστορία τους και η εποχή τους*, Ιωάννης Σιδέρης, Atina 1954, s. 153.

29 "Ανδρέας Συγγρός", *İ Vosporis* A/1 (7 Nisan 1899), s. 1 (resim).

30 "Ιφιγένεια Α. Συγγρού" şu metni süsler: "Αι ανδρείαι γυναίκες", *İ Vosporis* A/3 (24 Nisan 1899), s. 17-18.

31 "Γεώργιος Αβέρωφ", *İ Vosporis* A/6 (15 Mayıs 1899), s. 41 (resim) ve "Κλάδος ελαίας εις τα αποκαλυπτήρια του αδριάντος του Γ. Αβέρωφ", *İ Vosporis* A/6 (15 Mayıs 1899), s. 45 (makale).

32 "Πλάτων Δρακούλης", *Η Βοσπορίς* A/19 (20 Eylül 1899), s. 149 (resim) ve bir önceki sayıda, "Συνέντευξις μετά του κου Πλάτωνος Δρακούλη", *İ Vosporis* A/18 (30 Ağustos 1899), s. 143-144 (makale).

33 "Εγκώμιον εις Ανδρέαν Συγγρόν", *İ Vosporis* A/1 (7 Nisan 1899), s. 4.

34 "Το εν Βεηκόζ περίπτερον», «Το εν Δολμά ανάκτορον", "Η Α.Υ. ο ηγεμών του Μαυροβουνίου Νικήτας" ve "Η Α.Υ. η ηγεμονίς του Μαυροβουνίου Μιλένα", *İ Vosporis* A/17 (19 Ağustos 1899), s. 131,133, 135.

35 "Ερμηνεία Εργοχείρου", *İ Vosporis* A/1 (7 Nisan 1899), s. 8, "Θήκη μουσικών τετραδίων", *İ Vosporis* A/4 (1 Mayıs 1899), s. 32, "Χαρτοθήκη", *İ Vosporis* A/9 (5 Haziran 1899), s. 72, "Προσκεφάλαιον ανακλίντρου", *İ Vosporis* A/14 (20 Temmuz 1899), s. 112.

36 "Κωνσταντίνος Ζάππας", *İ Vosporis* B/51 (1900), s. 508 ve "Ηροκλής Βλασιάδης", *İ Vosporis* B/52 (1900), s. 522.

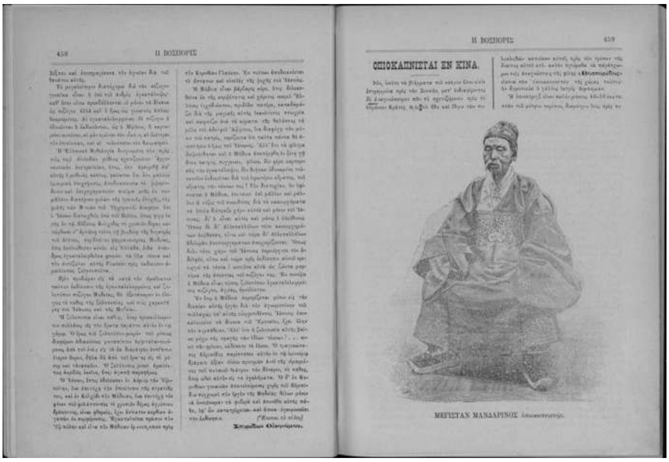

"Büyük Mandarin", *İ Vosporis* B/47 (10 Ekim 1900), S. 459.

vardır.[37] Bir başka resim, ilgili yazıya eşlik eder ve bir afyon içicisini gösterir.[38] Yatay bir biçimde tam sayfa olarak iliştirilmiş birdiğeri ise resim altında da açıklandığı üzere, Louvre müzesinden bir tabloyu gösterir.[39]

Üçüncü senede fotoğraf sayısı ikiye düşer. Patrik 3. İoakim'in bir resmine yayıncı K. Prevezioti'nin patriğe ithaf edilmiş iki sayfalık bir şiiri eşlik eder. Tanınmış hayırsever Pavlos Stefanovik Skylitzis'in fotoğrafına ise "bu büyük gönüllü Kroisos'un, milli velinimet, kraliyet bağışçısı, hayırsever ve sanatseverin tüm millet adına kaybının neden olduğu gözyaşlarını" aktaran bir cenaze merasimi konuşması eşlik eder.[40]

Dördüncü senede toplam dört fotoğraf bulunur. Söz konusu sayının ilk sayfasında, aynı sayının sonraki sayfalarında devam eden bir metne eşlik eden bir erkek portresi,[41] bir başka sayıda da bir patriğin resmi vardır.[42] Daha sonra dergiyle işbirliği yapan lise müdürü, filolog ve şair H. Hatzihristos'un da bir fotoğrafı da yayımlanır. Fotoğrafa kendisinin dergiyle başlayan işbirliğinin duyurulduğu kısa bir duyuru metni ve Hatzihristos'un ilk yayını eşlik eder. Aynı sayının

[37] "Νεαρά γυνή αναγιγνώσκουσα", *İ Vosporis* B/44 (5 Eylül 1900), s. 425.

[38] "Μεγιστάν Μανδαρίνος" ve "Οπιοκαπνισται εν Κίνα", *İ Vosporis* B/47 (10 Ekim 1900), s. 459.

[39] "Ο Φοίβος οδηγών το άρμα του Ηλίου εις την δύσιν",resim altında "Louvre'da meşhur ressamın resmi" notu yer alır, *İ Vosporis* B/48 (20 Ekim 1900), s. 473.

[40] "Ιωακείμ ο Γ'. Επί τη Β' εις τον Οικουμενικόν θρόνον αναρρήσει του Ιωακείμ του Γ'", *İ Vosporis* Γ/5 (30 Mayıs 1901), s. 49 ve "Παύλος Στεφάνοβικ Σκυλίτζης", *İ Vosporis* Γ/14 (30 Ağustos 1901), s. 157.

[41] "Ο έξοχος αριθμομνήμων Περικλής Διαμαντής", *İ Vosporis* Δ/2 (01 Mayıs 1902), s. 13.

[42] "Η Α.Θ.Μ. ο Πατριάρχης Ιεροσολύμων Κ. Δαμιανός", *İ Vosporis* Δ/4 (20 Mayıs 1902), s. 37.

birinci sayfasında herhangi bir metin eşlik etmeksizin Yunanistan'ın İstanbul Büyükelçisi'nin fotoğrafı bulunur.[43]

Beşinci sayıdan itibaren resimlerin sayısı artar. Derginin işbirlikçileri arasında olan ya da mitolojik ya da antikiteden figürler olan tanınmış beş erkek ve sekiz kadının portresi dışındaki resimlerin çoğu el işleri, nakış, örgü, süsleme vs. modelleridir. Çoğu resim yayıncının kardeşi olan Aglaia L. Preveziotou'nun hazırladığı "Ev Bölümü"nde yer alır. Burada resimlere daima konuyla alakalı talimatları içeren metinler eşlik eder. Derginin son üç yılında yayımlanan böyle fotoğraf ve çizimlerinsayısı otuz ikidir. Bu dönemde ayrıca ilk karikatürler de ortaya çıkmaya başlar. Her sayının son sayfasında iki veya daha fazla karikatür lejantlarıyla birlikte küçük komik hikâyeler oluşturur. Bu çizimlerin çoğu, doksan dört kez görünen "Şakacı" köşesinde yer alır.

Bu imzasız resimlerin, taşbaskıların, oymaların, ahşap çizim ve sonrasında da fotoğrafların rolü çoğu zaman süslemedir. Bunlar zaman zaman takip eden metinlere de eşlik ederler. Ancak çoğu zaman bu metinlerden bağımsızdırlar. Ancak derginin bu malzeme dolayısıyla "Resimli" olarak nitelendirilmesi, onun değerini artıran ve onun yaygınlaşmasına katkı sağlayan unsurlardır. Toparlarsak, *Vosporis*'te tüm yayın hayatı müddetince çıkan resim, karikatür ve fotoğrafları kategorilere ayırdığımızda,19 erkek ve 11 kadına ait otuz portre ya da tam vücutlu fotoğraf, altı manzara, abide, bitki, hayvan resmi ya da resim kopyası, 36 nakış, elişi, süsleme ve ev aleti resmi (bu sayının yüksek olması derginin ev işlerine ağırlık veren bir kadın dergisi olması dolayısıyla doğaldır) ve eğlence amaçlı 45 çizim ve karikatür bulunur.[44]

Vosporis'in her sayısının son sayfasında yer alan ve derginin coğrafi yaygınlığını ortaya koyan mektuplaşma köşesinde mektup yazarı, abone ve mümessillerin adlarının sadece baş harfleri, şehirleri ve daha önceki temaslarında iletilmiş sorularına yanıtlar yer alır. Tüm sayılarda bulunmaz. Bu sütunda çoğu zaman dergiyle işbirliği içerisinde olanların makalelerinin ve okur mektuplarına cevapların zamanında yayımlanmamış olması nedeniyle özür dilenir, cesaret verici ve övgü dolu mektuplar için teşekkür edilir, yeni aboneler ve derginin veya abone bedellerine dair makbuzların gönderilmesi hakkında bilgiler verilir. Başka dergilerde yer alsa da *Vosporis*'te, bu yazışma sütununda dergiye gelen eleştiriler, dergi içeriğinin değiştirilmesine dair talepler, okurların soruları ya da yayımlanan yazılara dair yorumları, yenilik önerileri yer bulamaz.[45]

---

43 "Χρήστου Χατζηχρήστου δημοσία διάλεξις, εν τω Ελληνικώ Φιλολογικώ Συλλόγω τη 19 Ιανουαρίου 1903", *İ Vosporis* Δ/29 (20 Şubat 1903), s. 329 ve "Νικόλαος Μαυροκορδάτος", *İ Vosporis* Δ/31 (10 Mart 1903), s. 353.

44 Yayımlanmış tüm resim ve çizimler için bkz. Anagnostopoulou, *age*, Tablo 12, "Resimler-Fotoğraflar."

45 Atina'da yayımlanan başka kadın dergilerinin yazışma köşeleri için bkz. E. Varika, *Η Εξέγερση των Κυριών. Η γένεση μιας φεμινιστικής συνείδησης στην Ελλάδα 1833-1907,* Κατάρτι, Atina 2007, s. 365-366.

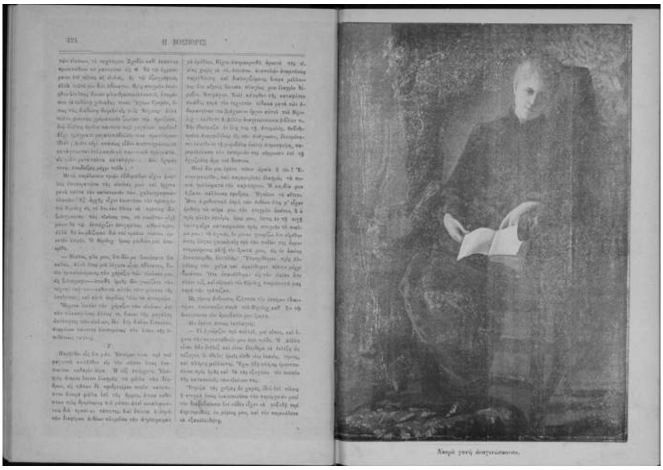

"Okuyan genç kadın", *İ Vosporis* B/44 (5 Eylül 1900), s. 425.

Bu yazışma sütunlarında verilen bilgilerden *Vosporis*'in esas itibariyle Osmanlı topraklarında okunduğu anlaşılıyor. Dergi İstanbul ve çevresindeki bölgelerde (Beyoğlu, Galata, Fener, Ayvansaray, Bakırköy, Üsküdar, Çanakkale, Heybeliada), Küçük Asya'nın başka şehirlerinde (İzmir, Adana, Silifke, İzmit, Konya, Giresun, Trabzon, Ayvalık), Balkan yarımadasının bir dizi şehrinde (Edirne, Filibe, Varna, Odessa, Bükreş, Manastır, Kırkkilise, Koriçe, Gjirokastra), Oxford ve Paris gibi bazı Avrupa şehirlerinde, Kahire ve Kudüs'te ve elbette Atina, Yanya, Serez, Kavala, Selanik, Drama, Taşoz, Zakintos, Meis, Sisam, Limni, Sakız, Molivos, Sufli, Paramithi gibi Yunanca konuşulan pek çok şehir ve adada, yani toplam seksen yedi (87) bölgede okunuyordu.[46]

Derginin yerel mümessilleri genelde eğitimci, din adamı, doktor, tüccar, cemaat yöneticisi, gazeteci gibi mesleklere sahip, toplumda mesleki kariyerleri itibariyle tanınmış olan, yerel koşul, durum ve şahsiyetleri iyi bilen kişilerden oluşuyordu.[47] Yetkileri arasında esas olarak abone bulmak ve sonrasında da abonelik ücretlerini toplamak, bunları derginin merkez bürosuna banka çekleri ya da yabancı pullar vasıtasıyla yollamak vardı.[48] Bu hizmetleri dolayısıyla nasıl ödüllendirildiklerini tam olarak bilmiyoruz. Tek bildiğimiz, Vosporis'te de akta-

---

[46] Derginin gönderildiği yerler hakkında bkz. Anagnostopoulou, *a.g.e.*, Tablo 8, "Derginin dağıtımının coğrafi genişliği".

[47] Bkz. A. Antonopoulos, *Οι Έλληνες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και το Ανατολικό Ζήτημα 1866-1881. Η μαρτυρία του Νεολόγου της Κωνσταντινούπολης,* Νέος Κύκλος Κωνσταντινουπολιτών-Εκδόσεις Τσουκάτου, Atina 2007,s. 81.

[48] Bkz. D. Margaris, *a.g.e.*, s. 158.

rıldığı üzere, görevlerine olan bağlılıkları nispetinde kendilerine fazla dergi nüshalarının ve zaman zaman dergiye eşlik eden takvimlerin verildiğidir.[49]

Yayıncının ilk senelik raporuna göre dergi daha baştan kamuoyunun desteğini almayı başarır. Fakat senenin son aylarında bu destek daha da artar. Başlarken, taşra ve yurtdışından çok sayıda kişi abone olur. Bu da derginin sağlam bir yer edinmesini ve yayımlanmaya devam etmesini sağlar. Bu tespitle dolaylı olarak yerellerdeki mümessillerin önemli katkısı vurgulanmış olur. Derginin müdiresi, "doğruluğun dostu ve hizmetkârı, çağdaş toplumda ata yadigârı erdemlerin restorasyonunu savunan, ulusal onur ve atadan kalma gelenek ve bağların kutsal meşalesini taşıyan" çalışma arkadaşlarının kendi safında olmasından dolayı şükranlarını ifade eder.[50]

Derginin yayın hayatı boyunca çoğu din adamı ve eğitimci olan mümessillere sadece iki kez atıfta bulunulur. İlk sefer derginin birinci sayısında yayımlanan bir sayıdadır: "Yereldeki temsilcilerimiz. İzmir'de Keşiş ve Vaiz Prodromos Leptidis. Samsun'da Metropolitlik mümessili Muhterem Peder Mathaios. Edremit'te öğretmen Bay Dimitrios Apostolidis. Manastır'da Bay Pantelis Zallis".[51] Kendilerine atıfta bulunulan ikinci sefer, derginin dördüncü senesinin ilk sayısıdır. Bu sayıda, "taşrada ve yurtdışında Vosporis'in terakkisi ve yaygınlaştırılması için faaliyet yürüten saygıdeğer mümessillerimize, özellikle de bunlar arasından dost Bayan Margarita N. Depasta ve Baylar G. Poponis, Konstantinos Artelaris ve K. Kocamanidis'e" teşekkür edilir.[52]

Vosporis'in her sayısının kapağında verilen bilgiler arasında veya abonelere yapılan atıflarda derginin kaç adet basıldığı bilgisi verilmez. Dolayısıyla da derginin ne kadar basıldığını, basım adedinin zaman içerisinde aşağıya ya da yukarıya doğru değişip değişmediğini, derginin dağıtımının istikrarlı olup olmadığını, belirli kurumlara (örneğin kız mektepleri, cemiyetler, dükkanlar) bedava dağıtılıp dağıtılmadığını bilemiyoruz. Eğer dergi belli kurumlara ya da işletmelere bedava dağıtılıyor olsaydı herhalde bunun dergi sayfalarında belirtilmesi gerekirdi. Ancak belki de böyle bir şey verili addediliyordu.[53] Ancak dergi okurlarının onun basım adedinin çok üstünde olması da mümkündür. Bir dergi nüshası çok sayıda insan tarafından okunabilirdi. Örneğin aile büyükleri tarafından ailenin okuma yazma bilen ya da bilmeyen diğer fertlerine okunuyor olabilirdi. Kadın eğitiminin hızlı gelişimi ve dolayısıyla da okur yazar kadınların sayısındaki istikrarlı artış,[54] kadın okurların sayısında da dikkate değer bir artış anlamına geliyordu.

---

[49] Örneğin bkz., *İ Vosporis* A/1 (7 Nisan 1899), s. 1, ayrıca *İ Vosporis* A/9 (5 Haziran 1899), s. 65.

[50] [K. Preveziotou], "Η ετήσιος σταδιοδρομία της Βοσπορίδος", *a.g.m.,* s. 274.

[51] Bkz. *Η Βοσπορίς* A/12 (26 Haziran 1899), s. 89-96.

[52] K. L. Preveziotou, "ΗΔ'. Επετηρίς της 'Βοσπορίδος", *İ Vosporis* Δ/1 (20 Nisan 1902), s. 3.

[53] Dergilerin kaç adet basıldığı hususunu tespit etmekte karşılaşılan güçlükler için bkz. M. Karpozilos, *a.g.e.,*s. 240-243.

[54] 19. yüzyılın sonlarında farklı coğrafyalarda değişik biçimler alsa da eğitime dönük yoğun bir ilgi ve hareketlilik söz konusudur. Aynı dönem kadınlara dönük eğitimin de "olgunlaştığı" bir dönemdir. Kadın öğrenci sayısında artış gözlemlenir. Aynı dönemde kadınların teknik

20. yüzyılın başına geldiğimizde ciddi bir yekûn haline gelen kadın okurlar ayrı bir kategori haline gelecekti.

Benzer bir durum Avrupa ülkelerinde de söz konusudur. Almanya'da 18. yüzyılın sonlarından itibaren kadın okurların ateşinden bahsedilir. Fransa'da 20. yüzyılın eşiğinde kadın okurlar artık o dönem yazılanlara göre bir kurum addediliyordu. Roman, hikâye, günlük ve mektup bizatihi kadınlara dönük okumalar olarak düşünülür. Bu türlerde kahramanların karşı karşıya kaldıkları kurgusal hikâyeler aracılığıyla, dönemin hâkim anlayışına göre hassasiyetleri ve özgün yapıları nedeniyle kadınların daha fazla ilgi gösterdikleri kişisel deneyimler ve duygusal çatışmalar ele alınır.[55] Şehirlerdeki okuryazar kadınlara, ev alanında sınırlanmış ya da çoğu kamu etkinliklerinden dışlanmış olarak yaşayan annelere, eşlere, kızkardeşlere dönük kurgusal yazın, kadınlar için toplum hakkında bilgi ve deneyim sahibi olmak kadar onların bireysel kimliklerini geliştirmeleri için muazzam imkânlar sunuyordu.[56]

Dergi altı aylık veya yıllık abonelik yoluyla ya da sayılarının teker teker satışa sunulmasıyla yaygınlaştırılır.[57] Her sayının ilk sayfasında abone olmanın koşulları belirtilir: "Abonelik bedelleri müdüriyetin mühür ve imzasını havi makbuz karşılığında önceden ödenir". Yeni okurlar elde etmenin en yaygın biçimi, derginin ilk ve belki de ikinci sayısının bedava olarak seçilmiş kadın ve erke okurlara gönderilmesiydi. Bu "keyfi" gönderim yaygın bir biçimde uygulanıyordu ve genellikle gönderilen ilk sayıyı iade etmezse dergiyi alanlar otomatikman abone kabul ediliyordu.[58] *Vosporis*'in her sayısının ilk sayfasında dergi nüshalarının dağıtımı konusunda şu bilgiler yer alır: "Birinci sayıyı elinde tutan abone addedilir", bedeli başkentte 50 kuruş, taşrada 60 kuruş, yurtdışı aboneliklerinde ise 15 altın franktı. "Sayının bedeli 50 paradır". "Abonelik her senenin 7 Nisan tarihinden itibaren başlar". "10 abone kaydedenlere "Protai Ptiseis" adlı şiir koleksiyonu hediye edilir, 20 abone kaydedenlereyse Vosporis bir sene boyunca ücretsiz verilir".[59]

Vosporis'in yayımlandığı ilk senenin sonu vesilesiyle katkıda bulunanlara, mümessillere, kadın ve erkek abonelere şükranların ifade edilir, derginin sayfa sayısının ve dolayısıyla fiyatının arttığı duyurulur ve daha önceki dönemde yaşanan sıkıntıları en aza indirecek şekilde işbirliklerinin artırılması için bilgiler verilir. Sıklıkla son sayfalarda yeni abonelerin kaydedilmesini ve derginin karşı karşıya bulunduğu ekonomik zorlukların üstesinden gelebilmesi için gecikmiş abone-

---

ve mesleki eğitimi konuları da önem kazanır. Bkz. K. Dalakoura, *Η εκπαίδευση των γυναικών στις ελληνικές κοινότητες της Οθωμανικής αυτοκρατορίας* (19ος αιώνας-1922). *Κοινωνικοποίηση στα πρότυπα της πατριαρχίας και του εθνικισμού*, Gutenberg, Atina 2008, s. 39, 43, 54-55.

[55] Bkz. E. Rizaki, *a.g.e.,* s. 30-33.

[56] *A.g.e.*, s. 36.

[57] 19. yüzyılda dergilerin dağıtımı, esas olarak abonelik sistemiyle söz konusu oluyordu. Kitapçılarda, kırtasiyelerde, matbaalarda, gazete bayilerinde, tütüncülerde vs. satılan dergi sayısı çok daha azdı. Bkz. M. Karpozilos, *a.g.e.*, s. 225.

[58] *A.g.e.,*s. 227.

[59] Bkz.örneğin *İ Vosporis* A/1 (7 Nisan 1899), s. 1.

lik bedellerinin güvenli bir yol olan posta çekleri vasıtasıyla ödenmesini teşvik eden yazılar yayımlanır.[60]

Sık sık vurgulandığı üzere derginin tek gelir kaynağı olan abonelik bedellerinin toplanmasında karşılaşılan güçlükler bu dönemde neşredilen periyodik yayınların hemen hemen tamamı için bir sorun teşkil ediyordu. Vosporis'in karşı karşıya kaldığı ekonomik zorluklar derginin yayım sürecinde sıkıntılara neden oluyordu ve derginin yayıncıları sıklıkla abonelerine "ilan" ya da "duyuru" başlığı altında çağrılarda bulunur. Bu çağrılarda gecikmiş abonelik bedellerini ödemeleri içinabonelere ricalarda bulunulur bazen de aboneler ekonomik yükümlülüklerini yerine getirmedikleri için protesto edilir. Derginin 223 sayısının en az otuz ikisinde (32) abonelik bedellerinin zamanında ödenmesine dönük çağrı ve duyurular yayımlanır. Karpozilos'un aktardığı ve derginin okurlarına yaptığı sürekli çağrılardan anlaşıldığı kadarıyla, mümessiller ve postane aracılığıyla para toplamanın güçlükleri gerçekten büyüktü ve dergilerin yayın hayatının alışıldık bir sorun alanıydı.[61]

Vosporis'in yayımında ya da derginin abonelere yollanmasında karşılaşılan gecikmeler çoğu zaman, muhtemelen ekonomik nedenler kastedilerek, "iredemizin ötesinde nedenler" ile açıklanır. Derginin 1906 başlarında, yani 1922'deki Osmanlı Rum cemaatlerinin sonundan on beş sene önce, yayın hayatına son vermesinin bu tip ekonomik nedenlerden mi kaynaklandığı, yoksa bu güçlüklerle beraber İstanbul'da hakim siyasal koşulların ve sansürün mü sorumlu olduğu, bu kararda yayımcının yorgunluk ve hayal kırıklığının rol oynayıp oynamadığına dair bir açıklama bulunmaz. Derdinin başka yayıncılar tarafından başlatılan ikinci periyodunun ilk sayısında da derginin önceki mülkiyet durumuna dair bir değerlendirmede bulunulmaz.

Bir yayıncılık işletmesi olarak bir derginin iyi gitmesi, kâr yapması, çalışanlarına ekonomik fayda sağlamalı ve ününü korumalıdır. Dergi yönetimi ve yayıncısı yayının gelirlerini artırmaya ve onun yayımının istikrarlı hale gelmesine çalışmalı, onun okur sayısını artırarak saygınlığını pekiştirmeli ve katkıda bulunanların sayısını artırıp içeriğinin niteliğini yükselterek ciddiyetini korumalıdır. Bir derginin yayıncısı ekonomik meselelerle birlikte başka birçok işletme sorunuyla karşı karşıya gelir. Yayıncı en başta, eğer bunlar farklı isimlerle derginin sahibi ve mesul müdürüyle, çalışanlarla ve son olarak degiyi satın alan ya da abone olan okurlarla etkileşim içerisinde olur. Yayıncı ayrıca derginin içeriğini belirler, yani onun hedef ve gayesini ifade eder, makaleler talep eder, yapıcı bir biçimde bunların uygunluk ve niteliğini değerlendirir ve gerektiği takdirde satışları artırmak için edebi olan dışında nasıl bir içeriğin ilave edilmesi gerektiğine karar verir.[62]

---

60 Bkz. örneğin *İ Vosporis* B/34 (10 Mayıs 1900), s. 286-287, 297.

61 Abonelik bedellerinin ödenmesindeki gecikme için bkz. A. Sahinis, *Συμβολή στην ιστορία της Πανδώρας και των παλιών περιοδικών*, Atina 1964, s. 108-109. Ayrıca bkz. A. Psarra, "Το μυθιστόρημα της χειραφέτησης" ή Η "συνετή" ουτοπία της Καλλιρρόης Παρρέν", Kalirroi Parren, *Η χειραφετημένη* içinde, Εκάτη, Atina 1999, s. 427.

62 Ayrıca bkz. A. Sahinis, *a.g.e.*, s. 113.

Yayıncıların mümessillere/çalışma arkadaşlarına ekonomik sorunlara dair kamu önünde hitap etmesi genelde nadir rastlanan bir şeydi. Nezaket kuralları bu hususta ölçülülüğü dayatıyordu ve iş ilişkileri esas olarak özel yazışmalar kanalıyla yürütülüyordu. Ancak bazen yayıncıların yazılı olarak bazı genel ticari talimatnameleri beyan etmeleri icap ediyordu ve böyle durumlarda kadınların dahi katı nezaket sınırlarını ihlal edip geçici olarak amatör maskesini bir tarafa bırakmaları gerekiyordu. Okurlar/aboneler ile iletişim konusuna gelince, yayıncının derginin yayımı konusunda onlarla kamu önünde konuşma gereği duyduğu örnekler, abonelik bedelleri ve satış konusundaki bilgiler yayıncı ya da müdürün imzasıyla çoğu zaman ilk ya da son sayfada zaten yer aldığından pek sık değildi. Ancak dergiler başta basım masraflarını karşılamak için henüz reklamların imkânlarını keşfetmediklerinden ayakta kalmak için büyük ölçüde doğrudan doğruya satışlara veya aboneliklere yaslanmak durumunda kalıyorlardı. Aboneler ödemelerinde tutarsızlık veya gecikme sergilediklerindeyse yayıncılar okurlarına ekonomik yükümlülüklerini yerine getirmeleri için doğrudan seslenmek durumunda kalıyorlardı.[63]

Bir derginin yayınını kesmek zorunda kalmasının nedenleri, yayıncıların öne sürdüğü abone ücretlerinin gecikmesi dışında, kârın azalması, dergiyi çıkartanların yorgun düşmesi, hayal kırıklığı, çevrenin tavsiye ve baskıları, sansür, ailevi sorunlar, yayının hedeflerine ulaşmış olması ya da bu hedeflere dair başka faaliyet alanlarının ortaya çıkması olabilirdi.[64] İstanbul'un yayın hayatını etkileyen ve özellikle de kadın kurtuluşu lehine ve aleyhine olan söylemlerle alakalı bu nedenlerin dışında, kadın kimliğini tanımlayan yeni ilişki ve yapıların doğuşu, *Vosporis*'in yedi yıllık yayın hayatının ardından sona ermesinde muhtemelen etkili olmuştu.

II. Dergi konularının Analizi - Sayının Çıkartılması ve İçeriğin Kategorizasyonu

Vosporis'in içeriği sekiz ana kategoriye bölünmektedir. Edebiyat bölümünde çeviri ya da yerli şiirler, hikâyeler ve romanlar, köşe yazıları, fıkralar ve mektuplar yer alır. Daha sonra eğitsel, pedagojik ve dinsel konular gelir. Dergide ayrıca bilimsel, filolojik, tarihsel, arkeolojik, tıbbi vb. bilimsel bahislerde eğitici makale, deneme ve araştırmalara yer verilir. Kadın meselesine dair kurtuluş karşıtı, nadir olarak da kadın kurtuluşunu esas alan söylemle yazılan yazılar dergide yer bulur. Yemek ya da tatlı tarifleri, kıyafetler, ev hanımları için yararlı tavsiyeler hakkındaki yazılar hane ekonomisi bölümünde yer alır. Tüm dünyadan haberlerle entelektüel, yazınsal ve sanatsal gelişmeleri okurlara aktaran ve yazışma bölümünü de içeren bilgilendirici bir kısım vardır. Ayrıca toplumsal ve eğlendirici nitelikte

[63] Bkz. S. Fink, "Antebellum Lady Editors and the Language of Authority", S. M. Harris, *Blue pencils and hidden hands. Women Editing Periodicals, 1830-1910* içinde, Northeastern University Press, USA 2004, s. 213.
[64] Bkz. A. Sahinis, *a.g.e.*, s. 116.

küçük esprilerin, komik hikayelerin, karikatürlerin yer aldığı bir kısım da bulunur.

Tablo 1 - Dergi içeriğinin kategorilere bölünmüş hali

	***Vosporis*'in konuları** (sıklığa göre)	**sıklık**	**yüzde %)**
1	edebiyat	848	38,34
2	güncel	371	16,77
3	araştırmalar - incelemeler-denemeler	249	11,26
4	eğlendirici	230	10,39
5	kadın kurtuluşu - kurtuluş karşıtlığı	182	8,23
6	pedagojik - eğitsel	134	6,06
7	toplumsal	113	5,11
8	ev ekonomisi	85	3,84
	toplam	2212	100

Her cildin ilk sayfasında -genel bilgiler, dergi içerikleri ve spotlar, ve künyenin yanı sıra- ana yazılar arasında yayın yönetmeni Kornilia L. Preveziotou ile çalışma arkadaşlarının kadın meselelerine değinen yazısı bulunurdu. Kadınların değeri, rolü, farklı özellikleri ve erdemleri, doktor veya avukat olmak isteyenlere dair olumsuz eleştiriler ile hemşire ve öğretmen olmak isteyenlere dair olumlu değerlendirmeler, kadınlara yönelik hayırperverlik, kadınların "hafif" dil meseleleriyle uğraşları, eğitim, dil, terbiye vb. meselelere dair sorunsallaştırmalar; dini, dilsel, tarihsel, toplumsal, etik, kültürel, uluslararası ve genel kültür gibi temalara atıflar; ana sayfa temaları arasındadır.[65] Ayrıca pek çok hususun yanı sıra, *Vosporis*'in ana sayfasında eş, anne ve eğitimci olarak nam salmış kadınların da eserleri öne çıkarılıyordu.[66]

Öncelikle, yayıncı makalelerin altına imzasını atmazdı ve bu durum da her cildin birinci sayfasında belirtilirdi.[67] İlk otuz sekiz (38) başmakalede yayıncının

[65] Daha fazla bilgi için bkz. Anagnostopulu, *a.g.e.*, Tablo 9, "Yayın yönetmeni ve katkı sunanların başyazıları".

[66] Atina'da yayıncı Kalliroi Parren, *Kadınların Gazetesi*'nin köşelerindenokuyucularını, kadınların eylemlerine tarihsel bir derinlik kazandırmak için "öğretmen olarak veya anne, kadın kahraman veya yazar olarak" öne çıkan kadınlara dair bilgiler paylaşmaya davet ediyor. Bkz. A. Psarra, "Το μυθιστόρημα της χειραφέτησης [To mithistorima tis hirafetisis] [Özgürleşmenin romanı]", *a.g.e.*, s. 416.

[67] "Şiir ya da düzyazı, özgün ya da çeviri her imzasız yayın Müdireye aittir". Bkz. *Η Βοσπορίς* A/1 (7 Nisan 1899), s. 1'den *İ Vosporis* B/43 (10 Ağustos 1900), s. 405'e kadar. 19. Yüzyılda genelde geçerli olan yayıncının makalesini baş sayfada imzasız olarak yayınlama geleneği ve zaman içerisinde imzalı ve hatta katkı sunanın hususiyeti, bulunduğu mahal ve işbirliğinin mahiyeti gibi bilgiler de verilmeye başlanmasına dair bkz. Karpozilos, *a.g.e.,* s. 216. Kadın yazarların periyodik yayınlarda kamusallığa karşı tevazu ya da çekingenlikten kaynaklı bilinçli bir tutum olarak anonimliğine dair bkz. Rizaki, *a.g.e.,* s. 143-150.

imzası yoktur. Yayıncı imzasını gördüğümüz ilk yazı, "Paris Kadın Konferansı"na dair makalesiydi[68], ikincisi ise "Kadının Gücü" başlıklı yazısı.[69] Onun *Vosporis* yönetiminden uzaklaştığı dönemde derginin yayın yönetmeni olan I. A. Hacopoulos'un adı, altı başsayfada belirir ve bu yazılarda iktisadi, ev ekonomisi, kadın modası, annelerin özelliklerine ve büyük dini bayramlara atıfta bulunulur. Spiridon İkonomou kendi tarzıyla Medea hikayesini üç sayıda tefrika ederken, D. Aiginitis,bilim adamı Camille Flammarion ile yaptığı astronomi bahsindeki bir sohbet yayımlar. Üçüncü yılın ardından, yedi başyazı imzasız kalırken, geriye kalan 69 başyazıda yayın yönetmeninin imzası bulunur.

Toplam 223 sayı içerisinde, Kornilia L. Preveziotou'nun imzalı veya imzasız olarak kaleme aldığı yazıların toplamı 130'dur. 67 başyazı ise dergideki çalışma arkadaşları tarafından imzalanır. Bu kişilerden bazıları şunlardır: Edebiyatçı ve eğitimci İlias Aleksandridis kadın değerlerine atıfta bulunur, Attiki milletvekili Th. N. Flogaitis çeşitli hukuki sistemlerde kadınların konumundan bahseder; profesör G. N. Hatzidakis coğrafi yer isimlerine, yayıncının kızkardeşi Aglaia L. Preveziotou ise kadınlara, eğitime ve dine dair meselelere atıfta bulunur.[70] Yedinci ve son senenin 21 sayısında Preveziotou yalnızca ilk iki başyazıyı kaleme alır, geriye kalan tüm başyazılar kızkardeşi A. Preveziotou, "Palmira" mahlaslı yazar, pederKonstantinos Kallinikos, doktor M. Moisidis, nörolog S. Vlavianos, doktor Dimosthenis Dede ve K. I. Friliggos tarafından kaleme alınmıştır. Tüm bu isimler, derginin yayın hayatının bu son döneminde - içindekiler sayfasından ve spotlardan da belli olacağı üzere - kadın meselelerindense daha dini, tıbbi, psikolojik içerikli temalara kaymasına sebebiyet vermiştir.[71]

Derginin ilk sayısında, yayın yönetmeninin *Vosporis*'e yayın izni veren ve derginin ilk adımlarını atmasını destekleyen Osmanlı idaresine, ayrıca yazı kaleme alan, dizgisine destek veren tüm aydınlara ve biliminsanlarına teşekkürleri yer alır: "Yüksek müsaadeleriyle lütuf ve iyiniyetlerini bu eserden esirgemeyen, halkını ve sanatları seven efendimiz Majesteleri Sultan Abdülhamit Han Hazretlerine tevazu içerisinde en derin şükranlarımı sunarım".[72] Osmanlı yönetimine sunulan teşekkürler, Osmanlı idaresi altında var olan Rum toplumunun matbu üretiminin kesintisiz devamı için alışılmış bir tavırdı. Bu formaliteye dayalı olarak, *Vosporis*'in yayımlanmasından yıllar önce, Efrosini Samartzidou'nun 1 Mayıs 1845 itibariyle yayımladığı *Kipseli*'nin ilk sayısı da "şöhretli ve zerafetli Valide Sultana" ithaf edilmiştir. Bu ithafın hemen ardından gelen "Saray rızası"yla, derginin 'kadın' kimliği sembolik olarak tasdiklenmiş olur ve derginin yayımı yasallaştırılır.[73]

---

68 Bkz. *İ Vosporis* B/46 (30 Eylül 1900), s. 445.

69 Bkz. *İ Vosporis* B/58 (10 Nisan 1901), s. 589.

70 223 sayının tamamlanması için, eksik olan 6 sayıyı ve çifte sayı olan olan 20 taneyi de katmak gerekir.

71 Bkz. Anagnostopoulu, *a.g.e.*, Tablo 9, "Yayın yönetmeni ve katkı sunanların başyazıları".

72 Bkz. *İ Vosporis* A/1 (7 Nisan 1899), s. 4.

73 Bkz. E. Fournaraki, "Ένα πρώιμο γυναικείο δημοσιογραφικό εγχείρημα: η *Κυψέλη* της Ευφροσύνης Σαμαρτζίδου (Κωνσταντινούπολη, 1845)», V. Kontogiannis (der.), *Λόγος*

Basının güçlenmesi ve Osmanlı devletindeki etkisinin artması sonucu, gazette ve dergilerde yayımlanacak metinlerin içeriğinin sıkı bir şekilde control edilmesi için bir dizi reform yasası öne sürüldü. Basına yönelik denetimler, Tanzimat döneminde başlayıp 1867 sonrası artarak devam etti. 1876 sonrasında ise, İstanbul'daki tüm matbubatın, baskı öncesi denetleniyor, Osmanlıca/Türkçe baskılar Dahiliye Nezareti'ne bağlı Matbuat Müdürlüğü'nün, yabancı basın ise Hariciye Nezareti'nin yüksek mercili memurları tarafından sansürleniyordu. Yabancı dilde gazette ve/ya dergiler memleketin güvenliğine dair yalan haberler ve yorumlar yayımladıkları takdirde süreç, once tavsiye, sonar usulsüz davranan isimlerin sürekli olarak basında yer alması ve ardından sınır dışı etme şeklinde ilerliyordu.

Basında yer alacak tüm metinlerin daha iyi denetlenmesini sağlamak amacıyla çıkarılan 1888 tarihli yeni nizamnamenin yetki alanı -*Vosporis*'in yayımlanmasından 4 yıl kadar önce- 1895'te daha da genişletildi.[74] Bu da aslında *Vosporis* müdüriyetinin yayımlanmasına izin vermekte olan idareye sürekli olarak teşekkürlerini bildirmesinin ne kada ralışıldık bir durum olduğunu da açıklıyor.[75]

Vosporis'te mevcut siyasi duruma dair hiçbir haber, hiçbir ipucu olmazdı. Genelde derginin ilk sayfalarındaki idare başyazılarında,[76] Sultan'a övgüler düzülüyor, sağlığına dair veya tahta çıkış seneyi devriyesinin yıldönümlerine dair çok dikkatli ifadeler kullanılıyordu.[77] Yıldönümü ve çeşitli kutlamalar dolayısıyla şehir yetkililerine teşekkürler, sansür komisyonunun kıdemli Türk yekililerine her daim övgü dolu sözler ve iltifatlarla,[78] memurların terfileri için yazılmış tebrik mesajları yer alırdı.[79] Genellikle dergilerde nadiren siyasi konulara değinildiğini görüyoruz. Bu durum da aslında bunun derginin yayın sertifikası için bir önkoşul olduğunun ihtimal dahilinde olabileceğini gösteriyor.[80]

Γυναικών. Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, Κομοτηνή, 26-28 Μαΐου 2006 içinde, E.Λ.I.A., Atina2008, s. 42-43. Keza bkz. A. Angelopoulou – E. Beneki, "Κυψέλη", 1845. Σύγγραμμα περιοδικόν. Γυναικείον. Εκδιδόμενον κατά μήνα. Υπό Ευφροσύνης Σαμαρτζίδου. Εν Κωνσταντινουπόλει, Εκ της τυπογραφ. Α. Κορομηλά και Π. Πασπάλη", Vima, (Arşiv), http://www.tovima.gr/default.asp?pid=2&artid=136218&ct=47&dt=26/08/2001, (son erişim 20/05/2010).

74 1858 tarihli Ceza Kanunu'na göre Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan ve gazete ve dergilerde devlet aleyhinde makaleler neşreden herkes bu hususta belirlenmiş cezai müeyyidelere tabiydi. Bu yayınların Osmanlı'dak siyasal gelişmelere dair dikkatli tutumu bundan kaynaklanmaktadır. Bkz. A. Arslan, *a.g.e.*, s. 20-22.

75 Bkz. *İ Vosporis* A/17 (19 Ağustos 1899), s. 130.

76 "Επίτηαναρρήσειτης Α. Α. Μ του σουλτάνου Αβδούλ Χαμίτ Χαν", *İ Vosporis* Δ/13 (20 Ağustos 1902), s. 137.

77 Bkz. *İ Vosporis* A/17 (19 Ağustos 1899), s. 130.

78 "ΗΚΣΤ' Επέτειοςτης Α. Α. Μ. Του σουλτάνου Αβδούλ Χαμίτ Χαν", *İ Vosporis* Γ/13 (20 Ağustos 1901), s. 145.

79 «*Συγχαρητήρια για τον Προβιβασμό του μέλους του λογοκριτικού συμβουλίου της Δημ. Εκπαιδεύσεως κ. Γεωργάκη Εφένδη Οχάνη στο βαθμό Μουτεμαΐζ Β' τάξεως*». Bkz. *İ Vosporis* Γ/2 (30 Nisan 1901), s. 21.

80 Bkz Apostoli, *a.g.m.*, s. 219. Okurların kadın olduğu bir kadın dergisinde siyasi haberlere yer vermek adetten değildi. Bkz. Sahinis, *a.g.e.*, s. 84.

Vosporis'in ilk yıllarındaki orta sayfalarda genelde azizelerin hayatları, Hz. İsa'nın çilesi vedirilişi, Hıristiyanlığın yayılması, Kutsal Kitap'taki meşhur kadınlar vb. dini içerikli yazılar yer alır. Bunlar toplamda 47 adet, yani toplam yazıların %2,12'si kadardır. Özellikle diyasporadaki akademisyenlerin deneme ve çalışmaları içeriğin önemli bölümünü oluşturur. Bu yazıların çoğu, özgün ve imzalı yazılarken bazıları ise yeniden basım olup, tarihsel, linguistik, arkeolojik meselelere, Antik Yunan'a dair konferanslara, pedagojik, tıbbi, bilimsel vb. konulara atıfta bulunur. Ayrıca yazarı tanımlanamayan, çeviri yazılar, imzasız veya sadece baş harfli imzası bulunan yazılar da bulunur. Bu yazıların en önemlileri, derginin baş sayfasında yer alıyor ve çoğu Kornilia Preveziotou imzasını taşıyordu. Dini ve pedagojik konulara değinen daha azı ise kızkardeşi Aglaia Preveziotou ve Peder Konstantinos Kallinikos'un ve başka dönemsel çalışma arkadaşlarının (akademisyenlerin, doktorların, dilbilimcilerin vb.) kalemindendi. Derginin yayın hayatı boyunca, yıllar içinde, yaklaşık iki yüz kırk dokuz (249) makale kayıt altına alınmıştır.Bunlar toplam yazıların %11,26'ini oluşturur.[81]

Vosporis'in -genelde tüm kadın dergilerinde görüldüğü üzere- yayın çizgisi ve içeriği yıllar geçtikçe artan edebiyat sayfalarıyla dolmuştur. Bu sayfalarda en büyük pay şiire ayrılmıştır. Her sayıda mutlaka en azından bir ya da daha fazla şiire rastlanıyor.Şiiri düzyazı, özgün yahut çeviri öyküler, tefrika edilmiş hafif romantik romanlar, son sayfalarda adet olunduğu üzere açık arzuhaller, fıkralar, vb. bulunuyor. Çeviri metinlerin yayımında sabit bir kural olmadığı için -başlığında 'Fransızcadan' yahut 'Almancadan' gibi belirtilmedikçe- hangi öykünün özgün hangisinin çeviri olduğu güvenle ayırt edilemese de, şiir, roman, fıkra ve tanıtımlarla birlikte *Vosporis*'in yayın dönemi boyunca yaklaşık sekiz yüz kırk sekiz (848) adet edebiyat metni yayımlanmış. Bu rakam, toplam materyalin (2.212) %38.34'üne denk düşüyor. Toplam edebiyat metnininüç yüz seksen üçü (383) şiir [%45,16], seksen sekizi (88) roman [%10,38], otuz üçü (33) özgün öykü [%3,89] ve yüz seksen dört 184'ü çeviri öykü [%21,70], yüz bir [101] son sayfanın çoğunlukla çeviri olan metinleri [%11,91], yirmi bir (21) açık mektup [2,48] ve otuz sekiz (38) adet günceden [%4,48] oluşuyor. Tüm bu yüzdeler, toplam 848 adet edebi metne göre hesaplanmıştır.[82]

Vosporis'in edebiyat eleştirilerine ayırdığı bir köşe bulunmuyordu. Güncel düşünce akımlarına dair ayırdığı bölümler ise az sayıda ve çalışmalar genelde linguistik veya sanatsal hususlara değinmiş. "Bibliyografya" yahut "Kitap eleştirisi' başlıklı sayfada, eleştiriden çok, derginin yayın yönetmeni Kornilia Preveziotou'nun tavsiye yazılarına ek olarak, kadın veya erkek çalışma arkadaşlarının düzyazı veya şiir eserleri tavsiye ediliyor veya reklamı yapılıyor. Dergi çevresindeki *kadın yazarların* ne kadar öne çıkarıldığı ve teşvik edildiği hususunu inceleyecek olursak, *Vosporis*'in ilgili sayfalarında çeşitli duyuruların yer aldığını ve İstanbul'da, Atina'da ve yurtdışında yaşayan meşhur kadın akademisyenlere,

---

[81] Tüm başyazıların başlıkları detaylı olarak burada belirtilmektedir: Anagnostopoulu, *a.g.e.*, Tablo 9, "Yayın yönetmeni ve katkı sunanların başyazıları".

[82] Detaylar için bkz. Anagnostopoulu, *a.g.e.*, Tablo 9, "Yayın yönetmeni ve katkı sunanların başyazıları".

şairlere, yayıncıların eserleriyle ilgili duyurular yapıldığını da görebiliyoruz. "Bibliyografya" köşesinde, Evgenia Zografou'nun,[83] "Kitap Eleştirisi" köşesinde Eleni Svoronou'nun şiir derlemesi,[84] "Kısa Haberler" köşesinde Marika Filipidou'nun "Marmarigai" isimli şiir derlemesi tanıtılır.[85] Yine "Bibliokrisia" köşesinde Chionia'nın "Protai Nifades" adlı eseri tavsiye edilirken,[86] "Yeni Kitaplar" köşesinde ise, Polikseni Loiziadou'nun şiirlerinden oluşan "İris"e atıfta bulunulur.[87] Kadınların yazınsal (düzyazı yahut şiir) üretimine dair tanıtımlara ve duyurulara rağmen, kadınlarla kurulan işbirliklerinin, sözkonusu rutin tanıtımlar dışında, erkeklerle kurulan işbirliklerine nazaran özellikle ayrıştığını veya teşvik edildiğini söylemek pek mümkün değildir.

Vosporis'te İstanbul'un konferanslar, tiyatro temsilleri, edebiyat buluşmaları vb. güncel düşünsel ve sanatsal hareketliliğine dair toplamda otuz dört (34) adet atıf bulunuyor. Bu da derginin toplam materyalinin (2.212) % 1,54'üdür.

Yazı yazmayı teşvik etmek amacıyla düzenlenen yarışmaların duyurusu genelde tüm dergi takipçilerine, "Duyuru" isimli köşeden yapılır. Derginin edebi hareketliliği sağlamak amacıyla yaptığı hem abone olanlara ve hem olmayanlara yönelik bu çağrıların ileriki sayılarda şiir, makale, araştırma gibi içerikler açısından derginin zenginleşmesine yol açtığı açıkça görülüyor.

Vosporis dergisinin çoğu sayısında hane içi meselelere dair ayrı bir köşe de bulunuyordu. Bu köşedeki yazılar, tüm kadın okurlar için yaşam kaynağı olabilen pek çok bilgi içermektedir. Genelde bu tarz dergilerin yayın çizgisi, kadınları ilgilendiren her tür konuyu kapsama girişimleri ve çabaları sonucu çeşitli, tutarsız ve çelişkili olarak nitelendiriliyordu. Kadın eğitimine ve gelişimine dair dönemde hakim olan algıya bakıldığında, eğitici, pedagojik, tıbbi, tarihsel, felsefi, edebi meselelerle dolu olan sayfaların arasına, ev ekonomisi ve ev işleri, el işi ve moda bilgileri, sağlık ve ebeveynlik tavsiyelerinin bulunması doğal karşılanabilir.

Tüm çeşitliliğine rağmen *Vosporis*'in içeriği oldukça tasnifli ve yapılandırılmış, hiyerarşik bir düzeni olan, modaya özel atıflarda bulunmayan, ev ekonomisi ve bütçelendirme, ev içi işbölümü, çocuk bakımı ve eğitimi, basit tıbbi konular için talimatlar, beslenme tavsiyeleri, yemek ve tatlı tarifleri, el işi ve basit ev tamiratları için bilgiler, biçki-dikiş, resim ve çizim bilgilerine dair hususlara değinmek-

---

[83] "*Η γνωστή εν Αθήναις διηγηματογράφος Ευγενία Ζωγράφου εξέδωκεν εσχάτως εις κομψότατον τομίδιον την τρίτην σειράν των διηγημάτων αυτής*[…]". Bkz. *İ Vosporis* B/33 (30 Nisan 1900), s. 294.

[84] "Εαρινά Φύλλα" (Samos'dan genç bir kadın şairin lirik şiirler seçkisi), "Συνδρομητές μπορούν να εγγραφούν στα γραφεία της *Βοσπορίδος*". Bkz. *İ Vosporis* B/46 (30 Eylül 1900), s. 455.

[85] Kadın şair M. Filippidou Atina'da "Neos Parthenonas" adlı derginin müdiresidir. "Ta keladimata" başlıklı bir şiir seçkisi vardır. Bkz. *İ Vosporis* B/57 (1901), s. 588.

[86] Chionia bu kategorizasyonda derginin Bükreş'ten bir işbirlikçisi olarak anılmaktadır. Bkz. *İ Vosporis* Γ/6 (10 Haziran 1901), s. 70.

[87] P. Loiziadou Kıbrıs Lemesos'tan bir kadın şairdir. Şiir seçksi Atina'da 1901 yılında yayımlanmış ve oldukça övgü almıştır. Bkz. *İ Vosporis* Γ/20 (30 Ekim 1901), s. 237. "Manevi Hareketlilik" sütununda Aglaia L. Preveziotou'nun Ev Ekonomisi başlıklı kitabı kız mekteplerinde okutulmak üzere tavsiye edilmekte ve derginin bürosunda bulunduğu belirtilmektedir. Bkz. *İ Vosporis* Δ/11 (5 Ağustos 1902), s. 124.

tedir. Ev ekonomisi başlığı altında toplayabileceğimiz bu konular, seksen beş (85) yazıyla kapsanmış, bu da toplam materyalin (2.212) %3,84 kadarı oluyor.[88]

Tüm sayılarda, "Şakacı" köşesinin altında, toplamda yaklaşık 100 kadar (%4,52 oranında), kısa komik hikayeler, resimler, fıkralar, ve az sayıda karikatür yer alıyor. Bu metinlerin arasında, çoğunlukla bir çerçeve içine alınmış halde, bazen kısa duyurulara, teşekkürlere, katkı sunan yazarların isim günleri kutlamalarına, nişan ve düğün ilanlarına, terfi tebriklerine, ölüm ve cenaze ilanlarına, cenaze konuşmalarına, kültür-sanat haberlerine vb. de rastlanıyor. Bugün "toplumsal meseleler" olarak adlandırabileceğimiz köşede, yaklaşık 90 yazı var ve toplam 2.212 kadar yazının %4,07'sini oluşturuyor.

Vosporis'in son sayfalarına doğru, hemen hemen her sayıda, "Muhtelif", "Her şeye dair", "Çok ve çeşitli", "Dünya çapında", "Güneşin altında", "Toplumsal Panorama", "Toplumsal meşgaleler", "Tabelalar" gibi her seferinde çeşitli isimler alan ve çeşitli hususlara değinen bir köşe bulunuyor. Bu bölümdeki yazılar, genellikle imzasız olup derleme ve seçki yazılardan oluşuyor; mesela, faydalı veya ilginç bilgiler içeren, uzak coğrafyalardan ve yabancı gelenek-göreneklerden anlatılar, yerel ve dünya çapındaki olaylara ve etkinliklere dair yazılar yer alıyor. Çoğu -kaynağı belirtilmeden- yabancı gazete ve dergilerden tercüme edilmiş yazılar bunlar. Bu köşenin temel amacı eğitici içerikle okurları eğlendirmek.[89] Zekice ve mizahi bir dille yazılmış bu köşe yazılarına ek olarak uluslararası kadın hareketine dair çoğu zaman acı ve sarkastik yorumlar da yer alıyordu.

Vosporis'in her sayısının son 1 ya da 2 sayfasında yarışma duyuruları, çeşitli ilanlar ve reklamlar yer alır. İlanlar genellikle -dergi idaresinin de onayıyla- kadın eğitimcilerin tavsiyelerini içermekteydi: "[…] Rum toplumunun aristokrat ailelerine, olağanüstü terbiye ve genel kültüre sahip Fransız öğretmenler tavsiye olunur."[90]

Derginin yayın hayatının ilk yıllarında reklamlara rastlanmazken, dördüncü yılın ardından toplamda 223 sayının 74'ünde (%33,20), her sayının son iki sayfasında, tıbbi, ticari, genel tüketime dair, spor, vb. reklamlarının varlığı görülüyor. Bugünkü alışkanlıklarımızla bu durumu değerlendirdiğimizde, derginin yaygın dağıtım alanlarının varlığına ve bir gelir alanına daha işaret etmektedir.

Ayrıca her yılın birkaç sayısının son sayfalarında, "*K. Preveziotou ve E. Tavaniotis'in Anıları*" salnamesinin içeriğine, işbirliklerine, matbaasına, editörlere ve yazarlara sunulan hediye sayılara dair reklamlar bulunur.[91] *Vosporis*'in kapanmasının ardından uzun yıllar -en azından 1922'ye kadar- yayımı devam eden bu salnameler, renkli çizimli kapaklarıyla, özenle derlenmiş çok özel baskılardı.

---

[88] Bkz Anagnostopoulou, *a.g.e.,* Tablo 1, "Dergi içeriğinin analitik tasnifi."

[89] Bkz. Sahinis, *a.g.e.*, s. 83-84.

[90] Bkz. *İ Vosporis* A/7 (22 Mayıs 1899), s. 56. Benzer duyuru ve reklamlar için bkz. *İ Vosporis* Γ/12 (10 Ağustos 1901), s. 144, Γ/13 (20 Ağustos 1901), s. 156, Γ/14 (30 Ağustos 1901), s. 168, Γ/31 (20 Mart 1902), s. 370, Γ/32 (30 Mart 1902), s. 382, Γ/33-34 (5 Nisan 1902), s. 410.

[91] Bkz. *İ Vosporis* Γ/13 (20 Ağustos 1901), s. 156.

Ημερολόγιον Αι Αναμνήσεις [Hatıralar Salnamesi]

III. Çalışma Arkadaşları

Vosporis'in makale, araştırma, şiir, öykü vb. metinlerinin yazarları çoğunlukla erkekti. Ancak kadın yazarların ve katkı sunanların da sayısının dikkate değer ölçüde olduğu görülebilir. İstanbul'da ve çevresinde yaşayanların yanı sıra, çalışmalarıyla Atina'dan, Yunanistan'ın genelinden ve yurtdışından gönderen çok sayıda katkı sunan da bulunmaktaydı.[92] İmzalarını mesleki ünvanlarıyla atan erkek yazarların çoğunlukla eğitim alanından olduğunu (öğretmenler, profesörler, okul müdürleri, öğretim üyeleri vb.) tahmin edebiliyoruz. Bunların yanı sıra yazarlar arasında bilim adamlar, din adamları, siyasetçiler vb. mesleklerden erkekler de bulunuyordu. Kadın yazarlarla ilgili olarak her zaman böyle bir bilgiye sahip olamasak da, kadın yazarların çoğunun esas olarak akademisyenler, edebiyat hocaları, yazarlar, gazeteciler ve dergi yayıncıları oldukları bilinmektedir.

Derginin yayın hayatı boyunca katkı sunan toplam 190 yazarın, 160'ının erkek ve 30'unun %15,8'lik oranla kadın olduğu hesaplanıyor. Kadın yazarların, kullanmak zorunda kaldıkları mahlaslardan dolayı görünmediği veya erkek isim-

[92] Örnek olarak: Fener, Beyoğlu, Galata, Boyacıköy, Makriköy, Gemlik, Heybeli Ada, Burgazada, Ayvalık, Çanakkale, Moshonisi, Samsun, Trabzon, Giresun, İzmir, Kayseri, Yanya, Sakız, Sisam, İskeçe, Selanik, Epir, Londra, Bükreş, İskenderiye, Cenevre, Madagaskar, Paris, Kahire.

leri kullanmak durumunda kaldıkları düşünüldüğünde, kadın yazar oranın daha yüksek olduğu varsayılabilir.[93]

Eksik yazar isimlerinin olmasının yarattığı zorluklara ve tüm çekincelerimize rağmen yaptığımız bir sayımda, toplamda 1028 yayının arasından 694'ünün erkek yazarlara, 334'ünün (%32,5) ise kadın yazarlara ait olduğu görülüyor.[94] Sonuç olarak, toplamda 190 katkı sunan yazardan, katkı sunanların %15,8'ini oluşturan 30 kadın yazarın metinleri, toplam materyalin yaklaşık üçte birini oluşturmaktadır. Bu da kadın yazarların, sayıca az olmalarına rağmen, aslında yazı üretimine katkılarının hiç de az olmadığını göstermektedir.

Çok daha dikkatli bir incelemeyle, kalıcı, daha az ya da daha çok düzenli, artan veya azalan düzenlerde, yazar işbirliklerinin olduğunu görebiliriz. *Vosporis*'in yayın süresi boyunca yaklaşık 76 kişi dergiye tek bir yazı göndermekle kalmıştır. Yukarıdaki sayımlarda, ilanlar, reklamlar, kitap incelemeleri, kısa haberler, yurtdışından haberler, alıntılar ve imzasız yazılar vb. dahil edilmemektedir.

Tablo 2 - Katkı sunanlar ve yayın sayıları

çalışanlar	**sayı**	**yüzde %**	**yazı sıklığı**	**yüzde %**
erkek	160	84,2	694	67,5
kadın	30	15,8	334	32,5
toplam	190	100	1028	100

Vosporis'teki yayınlar arasında, yayınların sıklığı ve 10 yazıdan fazlasıyla yazı yazmış isimler arasında, her yıl kaleme aldığı müzik anlatıları, çevirileri ve günceleriyle doktor A. Harisiadis, son yıl hariç tüm yayın döneminde şiirleri ve çevirileriyle katkı sunan şair Kleanthis Vasardakis, üçüncü yayın yılından sonra öyküleri, şiirleri, araştırmaları, çevirileri ve mektuplarıyla (mahlaslı yazar) "İgisipos", altıncı ve yedinci yayın yılında çok sayıda çevirisiyle K. Fotiadis gibi isimler dikkat çekiyor. Ardından, üçüncü yıldan itibaren şiirleriyle mahlaslı (kadın ya da erkek) şair "Alis", şiirleri ve öyküleriyle şair ve yazar S. Hristofidis, şiirleriyle meşhur şair Ahilleas Tavoularis, ayrıca dördüncü yayın yılının ardından şiirleriyle meşhur şair ve doktor Stilyanos Sperantzas, Epir bölgesinden günceler, öyküler ve çevirileriyle akademisyen ve okul müdürü Spiridon İkonomou yer almaktadır. Bu isimleri, sosyolojik çalışmaları ve incelemeleriyle Dr. M. Moissidis, Avrupa ders kitaplarının çevirilerinden pratik ve teknik ev idaresi bilgileri yayınlarıyla öğretim görevlisi Y. Karatzas, yalnızca ilk yayın yılında popüler tıp, kadın özgürleşmesi, evlilik ve gelenekler gibi hususlarda yazan eczacı Mihail Sofroniadis,

---

93 Kadın yazarların anonimliği ve kullandıkları mahlas ve müstear isimler için ayrıca bkz. Rizaki, *a.g.m.,* s. 143-165. Keza bkz. Anagnostopoulou, *a.g.e.*, Tablo 10 "Müstear isimle katkıda bulunanların alfabetik sıralı listesi".

94 Bkz.Tablo 2 "Katkı sunanlar ve yayın sayıları."

üçüncü, dördüncü ve beşinci yayın yıllarında Fransızcadan çevirdiği öyküleri ve eğitici makaleleriyle Fransızca hocası Sokratis Sarıbahtsevanis, ve de yalnızca ilk yılda veya belirli yıllarda yazılar sunan katılımcılar takip ediyor.[95]

Vosporis'te yazan kadınlar, genellikle şair, edebiyatçı, aydın, eğitimci, çeviriyle, öykücülük veya romancılıkla uğraşan yayıncılardı.[96] Yukarıda görülen TABLO 3'te, toplamda 10 adetten fazla yazı yazan veya başka şekillerde katkı sunan yazarlar arasında, ilk yıldan itibaren, özellikle Fransızcadan çevirdiği öyküler, ev ekonomisine dair yazıları, eğitim, din, popüler tıp, kültür-sanat ve beşinci yılın ardından denemeleriyle Aglaia Preveziotou; özgün veya çeviri öyküleri, şiirleri, romanları ve kadın özgürleşmesine dair denemeleriyle edebiyatçı-şair Virginia P. Evangelidou gibi isimler görülebilir. Zaten *Vosporis*'in yayın hayatı boyunca yayıncı Kornilia L. Preveziotou-Tavaniotou, başta kısa şiirleri, dernek etkinliklerindeki sunuşlarının derlemesi, imzalı öyküleri -başyazıları dışında- toplamda 40 imzasız ve 90 imzalı yayında yer almaktadır. Bu isimleri, Samoslu meşhur şair ve *Ege Salnamesi* (1905-1906) ve *Küçük Asya Salnamesi*'yle (1907-1919) bilinen salname yayıncısı Eleni Svoronou'nun şiirleri ve derlemeleri, ve üçüncü yıldan itibaren de, Eleni S. Lamari'nin şiirleri ve eleştiri çalışmaları yer alıyor.

Tablo 3 - 10'dan fazla yazı kaleme alan kadın yazarlarla işbirliği

Ad-Soyad	Meslek	Sıklık
Aglaia Preveziotou	Edebiyatçı, eğitimci, çevirmen	94
P. Virginia Evangelidou	Edebiyatçı, şair	56
Kornilia L. Preveziotou (Tavaniotou)	Gazeteci-Aydın, Vosporis'in yayıncısı	43
S. Eleni Svoronou	Salname yayıncısı ve şair	28
S. Eleni Lamari	Şair	17
Laili Smith	Öykücü	12
Marina İliopoulou	Çevirmen	11
Palmira		10
Hionia	Arzuhalci	10
Marika Filipidou	Şair ve *Neos Parthenonas*'ın yayıncısı	10
TOPLAM		**291**

[95] Bkz. Anagnostopoulou, *a.g.e.*, Tablo 10a "Dergiye katkıda bulunan erkek yazarlar ve yazı sıklıkları".
[96] Kadın yazarlara ait katkıların sıklığı için bkz. *a.g.e.*, Tablo 10b "Dergiye katkıda bulunan kadın yazarlar ve yazı sıklıkları."

Toplamda 687 yazı ve 30 katkı sunan arasında 10'dan fazla yazı kaleme alma sıklığına baktığımızda, 396 yayınla toplamda 20 erkek yazar (%57,65), 291 metinle toplamda 10 kadın (%42,35) yazarımız bulunuyor. Yani kadınların iki katı erkek yazar, neredeyse aynı oranda materyal üretmiş olduğu gerçeği, aslında kadın yazarların erkeklerden çok daha verimli ve üretken olduğunu açık etmektedir.

Tablo 4 - 10'dan fazla yazı kaleme almış kadın ve erkek yazarların sayısı

çalışanlar	sayı	yüzde %	makale sıklığı	yüzde %
erkek	20	66,7	396	57,65
kadın	10	33,3	291	42,35
toplam	30	100	687	100

IV. Sonsöz

Genel olarak bir dergiyi, ve özelde *Vosporis* isimli resimli kadın dergisini inceleme girişimi, toparlanabilecek tüm bilgileri yeterli veri üretmek amacıyla açığa çıkarmak için dikkatli ve çok yönlü bir tasarı gerektirir. Eldeki malzemenin, genel ve teknik özelliklerini kaydetmenin ve yorumlamanın yanı sıra, içerik tercihleri ve yayın çizgisiyle, bir kadın yayın organı olarak, "özgürlükçü/gayrı-özgürlükçü" ayrımında konumlandığı yeri de algılamak mümkün olabiliyor. Dergide yer alan toplumsal, eğitimsel, pedagojik ve ev temaları, dönemin "modern" kadınlarını ilgilendiriyor ve kadın algısını değiştirmeyi, kadınların konumunu/durumunu geliştirmeyi amaçlıyor. Dergide bu temalara yaklaşımda görülen muhafazakâr mantık, dergiyi yayımlandığı bölgenin hakim etiği bağlamında "özgürleşme-karşıtı basın" arasına yerleştirmektedir.

Elimizdeki verilerin, yorumlanması, ilişkilendirilmesi, analizi, bir araya getirilip değerlendirilmesi, Osmanlı başkentinde yaşayan Rum Ortodoks ahalinin düşünsel kültürü ve kadın yayıncılığının yanı sıra, doğrudan dönemin toplumsal, etnik, siyasi, iktisadi ve kültürel olaylarına atıfta bulunmakta ve Yunan-dilli kadın yazını ve yayıncılık faaliyetlerinin dinamiğini ve bakış açısını gözler önüne sermektedir.

İstanbullu kentli/burjuva bir ailenin eğitimli ve kültürlü, mesleğini erkek dünyasının içinde yürüten, şair, öykücü, gazeteci, dergi sahibi ve yayın yönetmeni Kornilia Preveziotou, onu benzeri *tehlikeli modernizmlerden* alıkoyan, kuşağının Heleno-Hıristiyan ideallerini derinden içselleştirmiş olmasaydı, Batı standartlarına göre kaderlerinde ve istikametlerinde bir değişiklik talep etmekte olan yetenekli genç bağımsız kadınlardan çok da farklı olmayacaktı. Preveziotou örneği, tüm kadınların topluca kimliklerine ve cinsiyetlerine dair dönemin yeni akımlarını takip etmelerinin kaide olmadığını, bunun aksine, eğitim durumlarına ve

bakış açılarına, etkilendiklerine ve inançlarına göre, bireysel ve özel yaşamlarıyla çelişse bile, karşıt görüşler ve rotaları kucaklayabildiklerini gösteriyor.

Vosporis isimli kadın dergisi, sürekli atıfta bulunduğu tüm yayın zorluklarına rağmen, tüm katkı sunanlarına fayda sağlayan ve sorumluluk yükleyen bir ticari faaliyet olmayı sürdürür. İdarenin, dergi içindeki malzemenin ve işbirliklerinin duruşunu, konumunu ve içeriğini belirlediğini düşündüğümüzde, K. Preveziotou'nun ilk makalesinde yazdıklarından pek uzaklaşmamış olduğu söylenebilir. Döneminin tarihsel ve toplumsal bağlamında, tasarısını ve dünya görüşünü tüm kadınlar için gayretle savundu, tüm toplumsal sınıflara seslendi; bunu yaparken de, çelişkilerin, uyuşmazlıkların ve farklı yaklaşımların da önünü açtı.

Çeviren: Anna Maria ASLANOĞLU

Kaynakça

Aggelopoulou, A., - Beneki, E., "Κυψέλη" 1845. Σύγγραμμα περιοδικόν. Γυναικείον. Εκδιδόμενον κατά μήνα. Υπό Ευφροσύνης Σαμαρτζίδου. Εν Κωνσταντινουπόλει, Εκ της τυπογραφ. Α. Κορομηλά και Π. Πασπάλη ('Kipseli' 1845. İlmi dergi. İstanbul, A. Koromila ve P. Paspali matbaası)», içinde Vima, (Arşiv), http://www.tovima.gr/default.asp?pid=2&artid=136218&ct=47&dt=26/08/2001, 20/05/2010).

Anagnostopoulou, H., "Το γυναικείο περιοδικό *Η Βοσπορίς* (1899-1906). Συμβολή στη μελέτη του γυναικείου οθωμανικού τύπου (Kadın dergisi *İ Vosporis* (1899-1906). Osmanlı kadın basını araştırmalarına katkı)", yayınlanmamış yüksek lisans tezi, MPS, Felsefi ve Toplumsal Çalışmalar Bölümü, Girit Üniversitesi, Resmo 2010.

Antonopoulos, A., *Οι Έλληνεςτης Οθωμανικής Αυτοκρατορίας καιτο Ανατολικό Ζήτημα 1866 - 1881. Η μαρτυρίατου Νεολόγουτης Κωνσταντινούπολης* (Osmanlı İmparatorluğu Helenleri ve Şark Meselesi 1866-1881. İstanbul Neologos'unun Tanıklığı), Tsoukatou Yayınları, Atina 2007.

Apostoli, P., "Η γυναικεία εκδοτική δραστηριότητα (περιοδικάλόγου και τέχνης 1900-1940): Ηπερίπτωσητης Αρτεμισίας Λανδράκηκαιτης Κορνηλίας Πρεβεζιώτου (Kadın yayımcılık faaliyeti (edebi ve sanat dergileri 1900-1940): Artemisia Landraki ve Kornilia Preveziotu örneği)" içinde Sophia Denisi (der.), *Ηγυναικεία εικαστι κήκαιλογο τεχνική παρουσίασταπερι οδικάλόγου και τέχνης (1900 - 1940)* (Edebi ve sanat dergilerinde kadınların görsel ve edebi valıkları (1900-1940)), Konferans Zabıtları, Gutenberg, Atina 2008.

Arslan, A., *Ο ελληνικός τύπος στο οθωμανικό κράτος, όπως καταγράφεται από τα έγγραφατης εποχής* (Dönemin belgelerinde kaydedildiği biçimde Osmanlı İmparatorluğu'nda Rum basını), çev.: Hristos L. Pampalos, Eptalofos, Atina 2004.

Barika, E., *Η εξέγερση των κυριών. Η γένεση μιας φεμινιστικής συνείδησης στην Ελλάδα 1833-1907* (Kadınların isyanı. Yunanistan'da feminist bilincin doğuşu 1833-1907), Katarti, Atina 2007.

Dalakoura, K., *Η εκπαίδευση των γυναικών στις ελληνικές κοινότητες της Οθωμανικής αυτοκρατορίας* (19ος αιώνας - 1922). *Κοινωνικοποίηση στα πρότυπα της πατριαρχίας και του εθνικισμού* (Osmanlı İmparatorluğu'nun Rum cemaatlerinde kadınların eğitimi (19. yy-1922) Patrikhane ve milliyetçilik normlarında toplumsallaşma), Gutenberg, Atina 2008.

Eksertzoglou, H., "Τύπος στην Κωνσταντινούπολη και δημόσιος χώρος (İstanbul'da basın ve kamusal söz)", içinde Loukia Droulia (der.), *Ο ελληνικός τύπος 1784 ως σήμερα, Ιστορικές και Θεωρητικές προσεγγίσεις, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, Αθήνα, 23-25 Μαΐου 2003* (1784'ten

bugüne Yunan basını, Tarihsel ve kuramsal yaklaşımlar, Uluslararası Sempozyum Bildirileri, Atina 23-25 Mayıs 2003), Modern Yunan Araştırmaları Enstitüsü, Ulusal Araştırma Kurumu, Atina 2005, 301 - 303.

Fink, S., "Antebellum Lady Editors and the Language of Authority", içinde Harris, M. S., *Blue pencils and hidden hands, Women Editing Periodicals, 1830-1910,* Northeastern University Press, USA 2004.

Fournaraki, E., "Ένα πρώιμο γυναικείο δημοσιογραφικό εγχείρημα: η *Κυψέλη* της Ευφροσύνης Σαμαρτζίδου (Κωνσταντινούπολη, 1845) (Erken bir kadın gazetecilik girişimi: Efrosini Samartzidou'nun Kipseli'si)", içinde B. Kondogianni (der.), *Λόγος Γυναικών. Πρακτικά Διε θνούς Συνεδρίου, Κομοτηνή, 26-28 Μαίου 2006* (Kadınların Sözü. Uluslararası Sempozyum Bildirileri. Komotini. 26-28 Mayıs 2006), E.L.İ.A., Atina 2008.

İoannidou, M., *"Γράφουσες" Ελληνίδες τον δέκατο ένατο - αρχές του εικοστού αιώνα: η περίπτωση της Ευγενίας Ζωγράφου (1878 - 1963). Μία συμβολή στην ιστορία της Νεο ελληνικής Λογοτεχνίας* (19. yüzyıl ve yirminci yüzyıl başlarında Yunan 'kâtibeler': Evgenia Zografou (1878-1963) örneği. Modern Yunan Edebiyatı tarihine katkı), Groningen 2001.

Karpozilou, M., *Τα ελληνικά οικογενειακά, φιλολογικά περιοδικά (1847 - 1900)* (Yunan aile, edebiyat dergileri (1847-1900)), Yanya 1991.

Margaris, D.,*Τα παλιά περιοδικά. Η ιστορία τους και η εποχή τους* (Eski dergiler. Tarihçeleri ve Dönemleri), İoannis Sideris, Atina 1954.

Mbeneki, E., Aggelopoulou A., "Γυναικείος Τύπος (Kadın Basını)" içinde *Έξιπερίτύπουενότητες* (Basına dair altı ünite) , E.L.İ.A., Atina 2002.

Polykandrioti, O., "Ε φημερίδες και λογοτεχνία από την ίδρυση του ελληνικού κράτους ως σήμερα (Yunan devletinin kuruuşundan günümüze gazeteler ve edebiyat)", içinde Loukia Droulia (der.), *Ο ελληνικός τύπος 1784 ως σήμερα, Ιστορικές και Θεωρητικές προσεγγίσεις, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, Αθήνα, 23-25 Μαίου 2003* (1784'ten bugüne Yunan basını, Tarihsel ve kuramsal yaklaşımlar, Uluslararası Sempozyum Bildirileri, Atina 23-25 Mayıs 2003), Modern Yunan Araştırmaları Enstitüsü, Ulusal Araştırma Kurumu, Atina 2005, 169-177.

Psarra, A., "Το μυθιστόρημα της χειραφέτησηςή Η "συνετή" ουτοπία της Καλλιρρόης Παρρέν (Özgürleşmenin Romanı veya Kalirroi Parren'in 'sağduyulu' ütopyası)", επίμετροστο Καλλιρρόη Παρρέν, *Ηχειρα φετημένη* (Özgürleşmiş), Ekati, Atina 1999.

Rizaki, E., *Οι "γράφουσες" Ελληνίδες. Σημειώσεις για τη γυναικεία λογιοσύνη του 19ου αιώνα* (Yunan 'kâtibeler'. 19. yüzyıl kadın aydınları üzerine notlar), Katarti, Atina 2007.

Sahinis, A., *Συμβολήστην ιστορίατης Πανδώρας και των παλιών περιοδικών* (Pandora ve eski dergilerin tarihine katkı), Atina 1964.

Svolopoulos, K., *Κωνσταντινούπολη 1856 - 1909. Ηακμήτου Ελληνισμού* (Konstantinoupolis 1856-1909 Helenizmin Zirvesi), Ekdotiki Athinon, Atina 2006.

Tarinas, S., *Ο Ελληνικός Τύποςτης Πόλης, Α' Μέρος, Εφημερίδες* (İstanbul'un Yunan Basını, birinci kısım, Gazeteler), İHO Yayınları, İstanbul 2007.

Öz: 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla girerken Yunanistan'da ve Osmanlı Yunan dünyasında kadınların kendilerini yazıyla ifadesi edebiyat ve pedagojik ve eğitsel yazılar ve az sayıda dergicilikle oluşur. Bu dergilerin yayıncı ve editörlerinin kadın oluşu ve genelde kadın okuyucuya seslenmeleri, kadının konumunun geliştirlmesi, rollerinin yeniden tanımlanması, daha iyi eğitim almaları ve kamusal alana girmelerinin de savunulmasını getirmiştir.

19. yüzyıl Yunan kadın yazarlar için kadın dergileri, yazmaları, çevirileri, girşimleri ve yayıncılık etkinlikleri, ortaklık ettikleri kişilerle birlikte yazı yaşamına aynı zamanda kamusal alana girişin aracıydı. İçinde yaşadıkları tarihsel, mali, toplumsal ve edebi koşullar, zorluklar, çatış-

malar ve engellerle, aynı zamanda desteklerle ve bir dereceye kadar uygun çevre ortamıyla eğitimli kadınların Yunanistan'da ve diyasporada yaşadıkları çevreyi de belirliyordu ve onlar, basılı konuşmanın, kadın yayıncılık tarihinin tanınmış bir kategorisini oluşturuyorlardı. Cornelia Preveziotou Tabaniotou da bu kadın yayıncılardan biriydi.

Anahtar sözcükler: *Bosporis*, Cornelia Preveziotou, kadın gazeteleri, kadın editor, okuyucular, matbaalar, ilüstrasyonlar, Osmanlı ortamı

The women's Journal *Bosporis* (Constantinople 1899-1906) Edited by Cornelia Preveziotou Tavaniotou

Abstract: The history of women's expression through writing, in the turn of the 19th to the 20th century in Greece and in the region of Ottoman Hellenism, includes in addition to literary, also pedagogical and educational works and a small number of magazines. To the extent that the publishers and editors of these magazines are women and are addressed mainly to a female readership, through their published content they aim at improving the position of women, at redefining their role, at more substantial education and a way into to the public sphere.

For the Greek women scholars of the 19th century, women's magazines were a field of immersion in writing but also a gateway to the public space, through their collaborations, their writing and translation course, the entrepreneurship in the publishing activity. The corresponding historical, financial, social and literary conditions, the difficulties and conflicts, the obstacles, the suspensions but also, to some extent, the favorable conditions and facilitations, constituted the framework in which the educated women of the 19th century both in the Greek state and in Diaspora, they represent a recognizable category in the history of printed speech, in the history of women's publishing. Cornelia Preveziotou Tabaniotou was one of these women publishers.

Keywords: Bosporis, Cornelia Preveziotou, women's journal, editors, readers, printing houses, illustration, Ottoman space

1840-1962 Yılları Arasında İstanbul'da Yayınlanan Rumca Dergiler Arasında *Pirsos*'un Yeri ve Önemi

Sonia BAİMPOURNTİDOU*
Seval ŞAHİN**

I. 1840-1922 Yılları Arasında Yayınlanan Edebiyat Dergileri

Osmanlı Döneminde İstanbul'da Rumca yayınlanan edebiyat dergileri, son dergi olan *Pirsos*'un 1962'deki kapanışına kadar kayıt altına alınmıştır. İstanbul'da ilk edebiyat dergisi 1840'lı yıllarda çıkmıştır.[1] Birçok dergi kısa ömürlü olsa da yerini hemen ardından bir başka dergiye bırakmıştır. Bu dergilerin bazıları sadece edebiyat dergisi sayılmayıp aynı zamanda da başka konularda (siyasi, tarihi, ansiklopedik,) kitlesini bilgilendirmiştir. Edebiyat açısından, yayınlandığı döneme damgasını vuran dergiler *Filologiki İho / Φιλολογική Ηχώ* (Filolojik Yankı) (1893-1897) *ve Logos / Λόγος* (Söz) (1918-1922) isimli dergilerdir.

Filologiki İho / Φιλολογική Ηχώ (Filolojik Yankı) (1893-1897) dergisinin kurucusu ve yayıncısı Doktor Nikolaos Th. Falireas Veis (Bees)'tir. Ortak kurucu ve başyazarlar şair İoannis N. Griparis ve hikayeci Aleksandra Papadopulu olarak bilinmektedir. Her hafta Cumartesi günleri bir filoloji ve edebiyat dergisi

* ORCID: 0000-0001-5616-5005 / soniampai@yahoo.gr
** ORCİD: 0000-0003-1548-6763 / sevals@gmail.com
Geliş tarihi: 11 Eylül 2020 / Kabul tarihi: 18 Ekim 2020
Bu makale, Prof. Dr. Seval Şahin danışmanlığında yapılan Sonia Baimpourntidou (2018) *Pirsos Dergisi ve Tahlili*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış yüksek lisans tezinden yola çıkılarak yazılmıştır.

1 Aleksis Palmas, "İstanbul'un Edebiyat Dergileri", *Pirsos* dergisi, sayı 1, Ekim 1954, 6-8. (Τα Λογοτεχνικά Περιοδικάτης Πόλης, Αλέξης Πάλμας, *Πυρσός*, Χρόνος Α'-Τεύχος 1, Οκτώβριος 1954, σελ. 6-8).

olarak çıkmıştır. Her yaprağı bir kuruş olarak satılan derginin İstanbul'daki fiyatı 40 kuruş, posta fiyatı 54 kuruş, yurt dışı fiyatı ise 12 altın frangıdır. Dergi edebiyat metinlerinden, şiirlerden, çeşitli konularda makalelerden meydana gelmektedir. 1896-1897 yılları arasında şair ve derginin başyazarı olan İoannis N. Griparis, Yunanistan'ın edebî alanındaki önemli isimleri ile çalışmalar yapmıştır. Bu isimler, Kostis Palamas (1857-1943), Yannis Psiharis (1854-1929), Grigorios Ksenopulos (1867-1951), Kleanthis Mihailidis (Argiris Eftaliotis takma adıyla, 1849-1923) gibi isimlerdir. Bu sayede bir zamanlar değersiz görülen dergi, dilde halkçılık taraftarlarının yani Dimotiki/Halk dilinden yana olanların aracı haline gelmiştir.

İstanbul'daki edebî faaliyetlerde, dergi sayesinde bu kadar genç bir ekip ilk kez bir araya gelmiş, ilerici faaliyetler sürdürmüşlerdir. Ayrıca kendilerinden sonra da başka dergilerin çıkmasına olanak sağlamışlardır. Bu gençler Hasköy, Boyacıköy, Üsküdar, Langa, Samatya vs. İstanbul'un çeşitli semtlerinde merkezler kurmuş, Dimotiki/Halk dilinin temelinde kendilerine ait bir edebiyat ortamı meydana getirmişlerdir. Böylelikle gençler yalnız kalmamış, dönemin bilim ve sanat alanındaki önemli isimleri de onları destekleyip yönlendirmiştir. Dilbilimci Mitsos Damaskinos, Ahilleas Yeogiadis, şair ve hikayeci Antonis Gialuris-Yaluris, felsefeci ve hikayeci Yorgos Rontakis gibi isimlerin arasına daha sonra Apostolos Melahrinos, Elisaios Yannidis ve şair İosif Raftopulos, Omiros Bekes gibi isimler de eklenmiştir. Bu çevre zamanla tüccar, doktor, öğretmen ve avukatlarla genişlemiştir. İstanbul'un edebiyat ve kültür hayatını canlandıran *Filologiki İho / Φιλολογική Ηχώ* ve kurulan merkez, edebiyatseverler için bir yuvaya dönüşmüştür. 1897 yılında kapanan dergi yerini, uzun bir süre sonra dikkat çekecek, ismi İstanbul'un edebiyat basın tarihine geçecek olan *Logos / Λόγος* isimli dergiye bırakmıştır.

Logos / Λόγος (Söz) (1918-1922) isimli dergi yayınlanana kadar, *Filologiki İho* dergisinin kapanmasından sonra İstanbul'daki Rum edebiyat dergileri pek aktif olamamış, önceki dönemlere kıyasla verimsiz bir zaman aralığı geçirmiştir. Bu durgun dönemden sonra tüccar, aynı zamanda alim olan Yannis Halkusis tarafından 1918 yılının Kasım ayında *Logos* yayınlanmaya başlamıştır. Halkusis dergiyi yayınlamakla kalmamış, derginin adını taşıyan bir de merkez açmıştır. "Logos'un Salonu" denilen bu ocak, zamanla herkesin sıklıkla buluştuğu bir mekan haline gelmiştir. Aynı görüş ve yaştaki kişilerden oluşan *Logos* ekibi, İstanbul'da Rum edebiyat geleneğini devam ettiren, bu edebiyata yenilik katan, hatta kendinden sonra gelecek olanları da yetiştiren kişilerdir. Derginin en dikkate değer kişilerinden biri, *Logos*'un ve İstanbul Dimotiki/Halk dilinin savunucusu, bu uğurda en çok mücadele göstereni şair Omiros Bekes'tir. Yayın hayatını tutarlı bir şekilde dört sene sürdüren, bu sürede zirveye çıkan, en saygıdeğer edebiyat dergisi özelliğini kazanan, İstanbul ruhunu en iyi şekilde ifade eden dergi, 1922 yılının Haziran-Temmuz sayısı ile okurlarına veda etmiştir.

Dönemin önemli dergileri kronolojik olarak sırayla şu şekildedir:

1. *Kipseli / Κυψέλη* (Kovan) (1845)
2. *Thelksinoi / Θελξινόη* (Mitolojik Tanrılara Verilen İsim) (1855-1857)
3. *Kastalia / Κασταλία* (Apollon'a Adanmış Kutsal Su Kaynağı) (1861-1862)
4. *Edem / Εδέμ* (Cennet) (1862)
5. *Kosmos / Κόσμος* (Evren) (1877-1878)
6. *Filergos / Φίλεργος* (Gayretli, Çok Çalışan) (1877)
7. *Hloris / Χλωρίς* (Tanrı Amfionas'ın Kızının İsmi) (1879)
8. *O Grafikos Kosmos / Ο ΓραφικόςΚόσμος* (Pitoresk Evren) (1880)
9. *O Kosmos / ΟΚόσμος* (Evren) (1883)
10. *Filologiki İho / Φιλολογική Ηχώ* (Filolojik Yankı) (1893-1897)
11. *Zoi / Ζωή* (Hayat) (1902)
12. *Hronika / Χρονικά* (Vakayiname) (1906-1912)
13. *Neo Pnevma / Νέο Πνεύμα* (Yeni Akım) (1908-1912)
14. *Ap'ola / Απ'όλα* (Karışık) (1910-1918)
15. *Logos / Λόγος* (Söz) (1918-1922)

O Grafikos Kosmos / Ο ΓραφικόςΚόσμος (Pitoresk Evren) dergisinin serlevhası

II. 1923-1962 Yılları Arasında Lozan Antlaşması Sonrası Yayınlanan Dergiler[2]

1922'den sonra uzun ve verimsiz bir dönemin ardından edebiyat dergilerinin yayın hayatına girmesinin farklı sebepleri olmuştur. Bu dönemin önemli dergileri şu şekilde sıralanabilir:

1. *Filologiki Protohronia / Φιλολογική Πρωτοχρονιά* (Filolojik Yılbaşı) (1930-1933),
2. *Engiklopediko İkonagrafimeno İmerologio (Egkyklopaidiko Eikonografimeno İmerologio) / Εγκυκλοπαιδικό Εικονογραφημένο Ημερολόγιο* (Resimli Ansiklopedik Günlük) (1934-1940),
3. *Estia / Εστία* (Ocak) (1943),
4. *Tehni / Τέχνη* (Sanat) (1944-1950),
5. *Hronika / Χρονικά* (Vakayiname) (1945),
6. *Epitheorisi / Επιθεώρηση* (Teftiş) (1948),
7. *Vosporos / Βόσπορος* (Boğaziçi) (1951-1952),
8. *Pashalini Pnoi / Πασχαλινή Πνοή* (Paskalya Ruhu) (1957-1961).
9. *Pnevmatiki Protohronia / Πνευματική Πρωτοχρονιά* (Yeni Yıl Ruhu) (1958-1963).
10. *Pirsos / Πυρσός* (Meşale) (1954-1962).

A. *Filologiki Protohronia / Φιλολογική Πρωτοχρονιά* (Filolojik Yılbaşı) (1930-1933)

1922-1930 yılları arası durgun bir dönem olarak kalsa da Lozan Antlaşması'ndan sonra, İstanbul'da yayınlanan ilk edebiyat dergisi *Filologiki Protohroni* / ΦιλολογικήΠρωτοχρονιά olmuştur. Yıllık olarak yayınlanan derginin kurucusu Avraam N. Papazoğlu'dur. Dört sene yayınlanan dergi, geriye dört cilt bırakmıştır. Papazoğlu, İstanbul'da az sayıda kalmış Rum tercümanları, edebiyat tarihçilerini etrafına toplamıştır. Bu kişiler Menos Anagnostopulos (Aleksandros Baras takma adıyla), Yannis Halkusis (İstanbulun'un mübadele öncesi en mühim Rum edebiyat dergisinin, *Logos*'un sahibi), Arhis Kovas ve Andonis Yaluris, Thr. Kastanakis, Apostolos Mamelis, Omiros Bekes gibi isimlerdir. Papazoğlu'nun ve ekibinin amacı, İstanbul Rum edebiyat geleneğini yeniden canlandırmak ve devamını getirebilmektir. Dergiye ait sayılar Sismanoglio Megaro, Sakulidis Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

[2] Adamantios St. Anestidis, 1923 *ve Sonrası İstabnul'un Rum Edebiyat Dergileri,* 75-92.

B. *Engiklopediko İkonagrafimeno İmerologio (Enkiklopaidiko Eikonografimeno İmerologio) / Εγκυκλοπαιδικό Εικονογραφημένο Ημερολόγιο* (Resimli Ansiklopedik Günlük) (1934-1940)

Bu dergi *Filologiki Protohronia*'nın devamı niteliğindedir. Kurucusu gazeteci Stavros N. Zervopulos'tur. Onun da amacı, İstanbul Rum edebiyat geleneğini yeniden canlandırmak ve devamını getirebilmektir. Yedi senelik yayın hayatı sonunda, ardında yıllık bir dergi olarak toplam beş cilt bırakabilmiştir.

C. *Estia / Εστία* (Ocak-Yurt) (1943)

Haftalık filoloji, sanat, bilim ve revü dergisi olarak 22 Haziran 1943 yılında yayın hayatına başlamıştır. Derginin sahibi ve müdürü Grigorios Kokkinos'tur. Kısa ömürlü dergi ancak 7 sayı çıkabilmiştir. Yayın yeri İstanbul Galata'dır.

D. *Tehni / Τέχνη* (Sanat) (1944-1950)

Estia / Εστία (1943) adlı derginin devamı niteliğinde çıkan *Tehni* / Τέχνη, aylık edebiyat ve bilim dergisi olarak yayın hayatına başlamıştır. 5 Ekim 1944 yılından Mart 1950 yılına kadar düzenli bir şekilde toplam 48 sayı çıkarılabilmiştir. Yayıncısı ve müdürü, aynı zamanda Zapyon Kız Okulu'nda müdür olan Aleksandros Hacopulos'tur. Yayın yeri İstanbul Galata'dır.

E. *Hronika / Χρονικά* (Vakayiname) (1945)

Fikir ve sanat dergisi olan *Hronika* / Χρονικά da yine *Tehni* / Τέχνη (1944-1950)'de olduğu gibi, *Estia* / Εστία (1943) dergisinin devamı sayılmaktadır. Dergi bir sene bile yayınlanamadan kapanmış, ardında sadece 6 sayı bırakabilmiştir. Yayın yeri İstanbul Galata'dır.

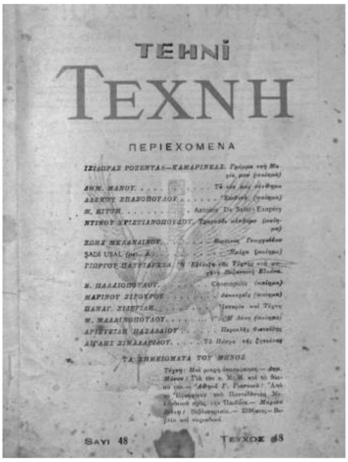

Solda *Tehni* / *Τέχνη* ve sağda *O Kosmos* / *OΚόσμος* dergilerinin kapakları

F. *Epitheorisi / Επιθεώρηση* (Teftiş) (1948-1949)

Aylık toplum ve sanat dergisi olarak düzenli bir şekilde dört sene yayınlanan tek derginin *Tehni* / Τέχνη (1944-1950) olduğu görülmekteyken, 1948 yılının Ağustos ayında yeni bir aylık, toplum ve sanat dergisi *Epitheorisi* / Επιθεώρηση yayın hayatına başlamıştır. Toplamda 9 sayı çıkarılabilen derginin yayıncısı ve müdürü *Tehni* / Τέχνη dergisinin ekibinden Nikos Paleopulos'tur.

G. *Vosporos / Βόσπορος* (Boğaziçi) (1951-1952)

1950 yılının Mart ayında *Tehni*'nin yayın hayatı sona ermiş, ardından *Vosporos* isimli dergi Haziran 1951'de aylık toplumsal, filoloji ve sanat dergisi olarak yayın hayatına başlamıştır. 9. sayıdan sonra 1952 yılının Ağustos ayında kapanmıştır. Yayın yeri İstanbul Galata'dır.

H. *Pashalini Pnoi / Πασχαλινή Πνοή* (PaskalyaRuhu)(1957-1961)

Yayıncısı ve müdürü İstanbul Üniversitesi mezunu Elena A. Athanasiadu'dur. Dergi, yıllık edebiyat ve filoloji dergisi olup 4 cilt, 4 sayı çıkarıldıktan sonra kapanmıştır. Yayın yeri Çifte Gelinler, Kumkapı'dır.

I. *Pnevmatiki Protohronia / Πνευματική Πρωτοχρονιά* (Yeni Yıl Ruhu) (1958- 1963)

Yayıncısı ve müdürü İstanbul Üniversitesi mezunu Elena A. Athanasiadu'dur. Dergi, yıllık edebiyat ve filoloji dergisi olup altı sene yayınlanmış ve 6 cilt çıkarılabilmiştir. Yayın yeri Çifte Gelinler, Kumkapı'dır.

İ. *Pirsos / Πυρσός* (Meşale) (1954-1962)

1954 yılının Ekim ayında aylık edebiyat, sanat ve fikir dergisi olarak yayın hayatına başlamıştır. Yayıncısı ve müdürü İstanbul Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe bölümü mezunu olan Panayot Abacı'dır. Etrafında ona destek olan kişiler, Öğretmen Aleksis Palmas, Kostas Yerasimu ve Lefteris Palamidis'tir. *Pirsos*, yayın hayatını 8 sene sürdürüp en uzun ömürlü ve son edebiyat dergisi unvanını almıştır. Ardında toplam 93 sayı bırakmıştır.

Bu dergiler dışında 1923 yılından itibaren güncel-bilimsel araştırmaları, tarih-toplum denemelerini, makalelerini yayınlamak için dergiler çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu dergiler filoloji, ansiklopedi, bilim, sanat, fikir ve toplumsal hayat içerikli konulara sahip olsa da, çeşitli edebiyat malzemelerine de sahiptir.

Dergilerin yayın sıklıkları yıllık, aylık ve haftalık olarak belirlenmiştir. Yıllık olan dergiler 1923'ten itibaren şu şekildedir:

1. *Filologiki Protohronia* / ΦιλολογικήΠρωτοχρονιά (Filolojik Yılbaşı) (1930-1933),

2. *Engiklopediko İkonagrafimeno İmerologio* (*Egkyklopaidiko Eikonografimeno İmerologio*) / ΕγκυκλοπαιδικόΕικονογραφημένοΗμερολόγιο (Günlük Resimli Ansiklopedi) (1934-1940),

3. *Pashalini Pnoi* / ΠασχαλινήΠνοή (Paskalya Ruhu) (1957-1961),

4. *Pnevmatiki Protohronia* / ΠνευματικήΠρωτοχρονιά (Yeni Yıl Ruhu) (1958-1963).

Haftalık olarak yayınlanan tek dergi *Estia* / Εστία (1943)'dır. Bu dergi sadece 7 hafta çıkarılabilmiştir.

Aylık olan diğer tüm dergiler ise, hem daha düzenli hem de daha fazla sayı halinde yayınlanmışlardır. Özellikle savaş sonrası yayınlanan dergilerden *Tehni* / Τέχνη (Sanat) (1944-1950) 64 ay içerisinde 48 sayı yayınlanmıştır. *Hronika* / Χρονικά (Vakayiname) (1945), bir senesi bile tamamlamadan toplam 6 sayı bırakmış, *Epitheorisi* / Επιθεώρηση (Teftiş) (1948-1949), 9 sayı ancak yayınlanabilmiş, *Vosporos* / Βόσπορος (Boğaziçi) (1951-1952), 9 sayısını tamamladıktan sonra 1952 Ağustos ayında kapanmıştır. *Pirsos* / Πυρσός (1954-1962) sekiz yıllık yayın hayatında 93 sayıya sahip omuştur. . Birçok sayı hem İstanbul'daki Rum nüfusunun azalmasından hem de maddi yetersizliklerden dolayı iki ve üç aylık olarak yayınlanabilmiştir. Bu dergiler Sismanoglio Megaro, Sakulidis Kütüphane'sinde bulunmaktadır.

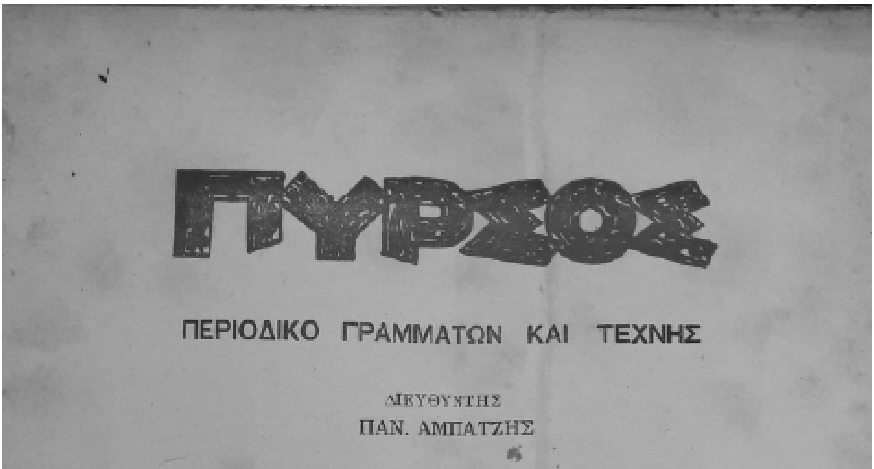

III. *Pirsos* ve Panayot Abacı[3]

Pirsos'tan söz ederken, önce yayıncısından söz edilmeli, çünkü iki isim bir birinden ayrılamaz. Abacı, 23 Aralık 1922'de İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Babası

[3] Oral Çalışlar, *Portreler*, s. 106-105.

tüccar bir terzi, annesi İstanbullu bir öğretmendi. Aile, İstanbul'a Konya'dan gelmiş, akrabalarının 1923'te mübadele ile Yunanistan'a göç etmelerine rağmen, babası İstanbul'da kalmayı tercih etmiştir. Panayot Abacı da babasının yaptığı gibi ailesi ile birlikte İstanbul'dan hiç ayrılmamış. Okulunu Zoğrafyon Rum Lisesi'nde tamamlamış ve felsefeci olma hayalinin peşinden giderek İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde felsefe eğitimine başlamıştır. İstanbul Üniversitesi Devlet Konservatuvarı'ndaki müzik eğitimi süresince de Şehir Orkestrası'nda iki sene arayla keman ve viyola çalmıştır. 1945 yılında Belediye Konservatuvarı Şehir Orkestrası'nın kurucu müzisyenleri arasında yer almıştır. 1946 yılında kurulan İstanbul Filarmoni Derneği'nin ilk üyelerinden olan Abacı, 1974'ten sonra da bu derneğin genel sekreterliğini yapmıştır. Daha sonra Uluslararası Gitar Festivali'ni düzenleyip birçok müzik festivalini organize etmiş, yılda yirmiden fazla konser düzenleyerek dünyaca ünlü sanatçıları İstanbul'a getirmiştir. Türk-Yunan Dostluk Derneği kurucu ve yönetim kurulu üyesi olmuştur. Panayot Abacı bir başarılı müzisyen, yayıncı, yazar, çevirmen olarak, İstanbul'da 1954 yılında son Rum edebiyat, fikir, sanat dergisinin de yayıncısı ve müdürü olmuştur. Ömrü 8 sene süren *Pirsos* dergisi kapandıktan sonar 1962 yılında *Orkestra* isimli Türkçe bir müzik dergisini çıkarmaya başlamış, dergi 2012 yılında Avrupa'nın en uzun ömürlü müzik dergisi olarak ödül kazanmıştır. 2015 yılında yayın hayatı biterek ardından toplam 435 sayı bırakımıştır.

Abacı, Türk edebiyatına ait onlarca düzyazı, şiir, tiyatro eserini Yunancaya çevirdiği gibi, aynı şekilde Yunan edebiyatından eserleri de Türkçeye çevirmiş; Türk ve Yunan basını tarafından "kültür köprüsü" olarak tanınmıştır. Abacı, Yunanistan Çevirmenler Derneği tarafından en iyi roman çeviri ödülüne layık görülerek Atina'daki yayınevlerinin ilgisini git gide çekmeyi başarmıştır. Çevirdiği isimler Aziz Nesin, Yaşar Kemal, Sabahattin Ali, Ceyhun Demirtaş, Orhan Pamuk, vs.

Abacı'nın tüm eserlerinde verilen -politik içerikli- ana mesaj, Türkiye ile Yunanistan arasında iyi ilişkilerdir. 2015 yılında 92 yaşında hayata veda etmesiyle İstanbul'un sanat camiasında yeri doldurulamaz bir boşluk bırakmıştır.

A. *Pirsos*'un Tanıtımı

Pirsos, 1954 yılı Ekim ile 1962 yılı Eylül ayları arasında İstanbul'da yayınlanmış toplam 93 sayıdan oluşan aylık bir dergidir. Esas hedefi İstanbul'un "filolojik ve sanatsal geleneği"nin devam etmesidir. Derginin daha ilk sayılarından "İstanbullu Rumların kültürel üretimi"ni yansıtmayı amaçladığı anlaşılmaktadır. "Rum filolojik geleneği" çerçevesinde "Türk-Yunan kültürel yaklaşımı" da hedefleri arasındadır.[4] *Pirsos*'un bir hedefi de İstanbullu Rum yazarlarının daha önce basılmamış edebî eserlerini yayınlamak ve hem dergi hem de kitap olarak basımını üstlenmek olmuştur. Böylece daha geniş, verimli ve anlamlı bir şekilde İstanbul'un maneviyat hayatına katkı sağlamak istemiştir.

[4] Adamantios St. Anestidis, *İstanbul'un Pirsos'un Dergisi,* 274.

Pirsos bir edebiyat, fikir, sanat dergisi olmuş; kültürel, eğitici ve sanatsal misyonu adına da yansımıştır. "Yunancada 'pirsos', genellikle elde taşınan veya duvara sabitlenen meşale anlamına gelmektedir. Meşale, ucu alev çıkaran yanıcı bir maddeye batırılmış ketene sarılı, reçine içeren değnektir."[5]

1954 yılının Ekim ayında ilk sayısını yayımlamış olan dergi, bir yıl sonra -1955 yılının Eylül ayından sonraki üç aylık süreçte- Ekim ile Aralık ayları arasında yayımlanmamıştır. Derginin 12. sayısının çıkmasından sadece altı gün sonra, dağıtımının durmasına sebep olan 6-7 Eylül olayları patlak vermiştir. Derginin 13. ve 14. sayılarının -Ocak / Şubat 1956- "Güncel" bölümünde yayıncı Panayot Abacı, çok sayıda değerli sanatsal ve tarihî varlığın telafi edilemez şekilde zarar gördüğünden büyük bir üzüntüyle bahsetmiştir. Nitekim bu olaylardan *Pirsos* da payına düşen zararı görmüştür. Derginin basıldığı, Yordanis Orfanidis'e ait olan matbaanın faaliyet gösteremez hâle gelmesiyle yayıncı üç aylığına yayına ara vermeye mecbur kalmıştır.

B. Derginin Sayıları

Dergi, ilk sayısı 1954 yılının Ekim ayında ve son sayısı 1962 yılının Ağustos-Eylül ayında olmak üzere, toplam 93 sayı yayınlanmıştır.

Birinci sene: Sayı 1-12, Ekim 1944-Eylül 1955. On iki ay, on iki sayı, s. 1-353.

İkinci sene: Sayı 13/14-24, Ocak/Şubat-Aralık 1956. On iki ay, on bir sayı, s. 1-339.

Üçüncü sene: Sayı 25-36, Ocak-Aralık 1957. On iki ay, on iki sayı, s. 1-270.

Dördüncü sene: Sayı 37-48, Ocak-Aralık 1958. On iki ay, on iki sayı, s. 1-321.

Beşinci sene: Sayı 49-60, Ocak-Aralık 1959. On iki ay, on iki sayı, s. 1-321.

Altıncı sene: Sayı 61/62-72, Ocak/Şubat-Aralık 1960, On iki ay, on bir sayı, s. 1-303.

Yedinci sene: Sayı 73-84, Ocak-Aralık 1961. On iki ay, on bir sayı, s. 1-273.

Sekizinci sene: Sayı 85/87-92/93 Ocak/Şubat/Mart-Ağustos/Eylül 1962. Dokuz ay, dört sayı, s. 1-131.

C. Derginin Dizildiği ve Basıldığı Yerler

Birinci senenin sayıları (1-12, Ekim 1954-Eylül 1955) Yordanis Orfanidis'in matbaasında dizilmiştir. İkinci seneden (13/14-24, Ocak/Şubat-Aralık 1956) sekizinci seneye -kapanışına- kadar olan sayılar ise (85/87-92/93 Ocak/Şubat/Mart-Ağustos/Eylül 1962) Nur Mürettiphanesi'nde (Müeyyet Sok. No: 3/1 Tünel/Beyoğlu) dizilmiştir.

[5] Georgios Babiniotis, *Çağdaş Yunan Sözlüğü,* 1522.

Birinci senenin sayılarından (1-12, Ekim 1954-Eylül 1955) üçüncü senenin sayılarına (25-36, Ocak-Aralık 1957) kadar Çituri Biraderler Matbaası'nda, dördüncü seneden (37-48, Ocak- Aralık 1958) kapanışına kadar da (85/86/87-92/93 Ocak/Şubat/Mart-Ağustos/Eylül 1962) Hermon Matbaası'nda basılmıştır.

D. Dergiye Ait İlk Adres ve Bilgiler

Dergiye ait ilk adres bilgileri şu şekildedir:

> Müeyyetzade Serdar Ekrem Sok., Kısmet Apt., No: 44/10, Galata/İstanbul. Telefon: 45975 (Bu adres aynı zamanda yayıncının da adresidir).
>
> İdare yeri: Müeyyet Sok., No: 31/1, Tünel/Beyoğlu. Telefon: 445975-441540.

1956 yılı Ağustos ayı 20. sayıdan 1957 yılı Nisan ayı 28. sayıya kadar ise bilgiler şu şekilde değişmiştir:

> İdare yeri: Nil Han, Kat: 3, No: 9, Telefon: 445975.

1957 yılı Mayıs ayı 29. sayıdan kapanışına kadarki süreçte adres bilgisi ise şu şekildedir:

> İdare yeri: Nil Han Kat: 3 No: 14/1 Asmalımescit/Beyoğlu. Telefon: 491716.
>
> Muhabere adresi: Galata/İstanbul, P.K. 888.

Halka açık olan günler ve saatler şöyledir: 1958 yılı Nisan ayına kadar haftada iki kere, Pazartesi-Cuma günleri akşam üzeri saat 17.00- 20.00'de ve her Çarşamba sabah 11.00-13.00 arası açıktır. Daha sonra Çarşamba günü kaldırılmış ve sadece Pazartesi ile Cumartesi günleri açılmıştır.

E. Abonelikler, Aboneler, Sponsorlar

Derginin birinci yılında, senelik yurt içi aboneliği 7,5 TL, yurt dışı aboneliği 4 dolar olarak belirlenmiştir. Bir sayının fiyatı ise 75 kuruştur. İkinci yılında yurt içi aboneliği 10 TL'ye ve bir sayısı 100 kuruşa çıkarılan derginin yurt dışı fiyatı ise 4 dolar olarak sabit kalmıştır.

Son olarak 1958 yılının Nisan ayında (sayı 47) matbaa kâğıdındaki fiyat artışı sebebiyle derginin senelik aboneliği 20 TL'ye, bir sayı fiyatı ise 200 kuruşa çıkarılmıştır. Yurt dışı fiyatı yine 4 dolar olup belirlenen bu fiyatlar derginin kapanışına kadar aynı kalmıştır.

Aboneler hiçbir zaman beş yüz kişiyi geçmemiş, dahası 6-7 Eylül olaylarından sonra abonelik iptalleri ortaya çıkmıştır. Her senenin sonunda ve boş sayfalarda abonelikleri yenileme çağrılarına yer verilmiştir. Çünkü *Pirsos*'un tek ve esas amacı kültür üzerinedir, kültürün yüceliğine inanan her kişinin bu çabaya

faydasının dokunması bir borç sayılmaktadır. Bu süreçte dergiye bazı reklamlardan sponsorlar edinilmiş fakat onlar da gittikçe azalmıştır.

F. Derginin İllüstrasyonu

Sekiz senelik yayın hayatında derginin illüstrasyonlarını düzenli olarak Nuri İyem yapmıştır. "Rum Hikâyeleri", "Hikâye", "Güncel" başlıklı sütunlarda kendisine ait siyah-beyaz ve renkli çizimler yer almıştır. Bu sütunlar dışında birçok resmiyle derginin sayfalarını süslemiştir.

G. Özel Sayılar

Pirsos, uzun ömrüne rağmen sadece üç özel sayı çıkarabilmiştir. Birinci özel sayı (Haziran 1955, sayı 9) Sait Faik Abasıyanık için, ölümünden bir sonraki yıl dönümünde yayınlanmıştır. İkinci özel sayı (Nisan 1956, sayı 16) şair Jean Moreas-İoannis Papadiamantopulos'un (1856- 1936) ölümünden yüz yıl sonra kendisine adanmıştır. Üçüncü özel sayı (Kasım 1957, sayı 35) Orhan Veli Kanık için, ölümünden yedi sene sonra onun anısına yayınlanmıştır.

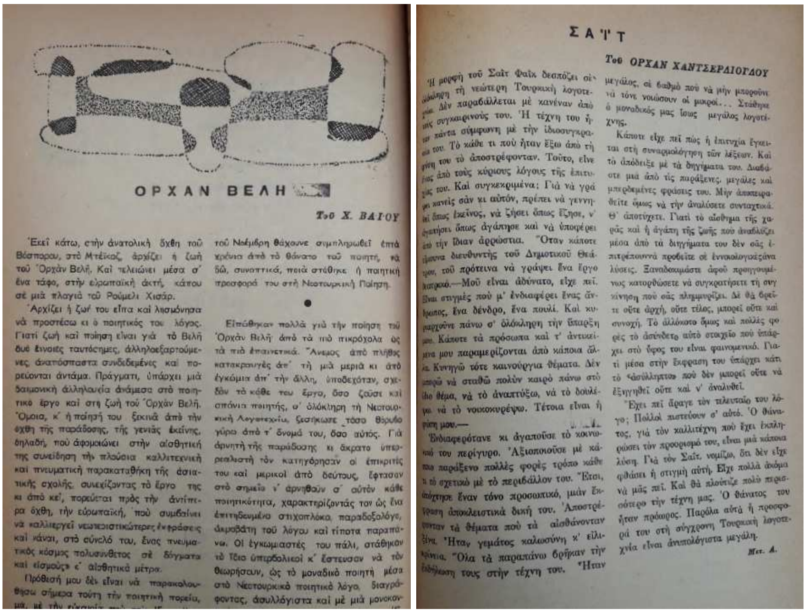

ΟΡΧΑΝ ΒΕΛΗ

Τοῦ Χ. ΒΑΪΟΥ

Ἐκεῖ κάτω, στὴν ἀνατολικὴ ὄχθη τοῦ Βόσπορου, στὸ Μπέϊκοζ, ἀρχίζει ἡ ζωὴ τοῦ Ὀρχὰν Βελῆ. Καὶ τελειώνει μέσα σ' ἕνα τάφο, στὴν εὐρωπαϊκὴ ἀκτή, κάπου σὲ μιὰ πλαγιὰ τοῦ Ρούμελι Χισάρ.

Ἀρχίζει ἡ ζωή του εἶπα καὶ λησμόνησα νὰ προστέσω κι ὁ ποιητικός του λόγος. Γιατί ζωὴ καὶ ποίηση εἶναι γιὰ τὸ Βελῆ δυὸ ἔννοιες ταυτόσημες, ἀλληλοεξαρτούμενες, ἀναπόσπαστα συνδεδεμένες καὶ πορεύονται ἀντάμα. Πράγματι, ὑπάρχει μιὰ δαιμονικὴ ἀλληλουχία ἀνάμεσα στὸ ποιητικὸ ἔργο καὶ στὴ ζωὴ τοῦ Ὀρχὰν Βελῆ. Ὅμοια, κ' ἡ ποίησή του ξεκινᾶ ἀπὸ τὴν ὄχθη τῆς παράδοσης, τῆς γενιᾶς ἐκείνης, δηλαδή, ποὺ ἀφομοιώνει στὴν αἰσθητική της συνείδηση τὴν πλούσια καλλιτεχνικὴ καὶ πνευματικὴ παρακαταθήκη τῆς ἀσιατικῆς σχολῆς, συνεχίζοντας τὸ ἔργο της κι ἀπὸ κεῖ, πορεύεται πρὸς τὴν ἀντίπερα ὄχθη, τὴν εὐρωπαϊκή, ποὺ συμβαίνει νὰ καλλιεργεῖ νεωτεριστικώτερες ἐκφράσεις καὶ νάναι, στὸ σύνολό του, ἕνας πνευματικὸς κόσμος πολυσύνθετος σὲ δόγματα καὶ «ἰσμοὺς» κ' αἰσθητικὰ μέτρα.

Πρόθεσή μου δὲν εἶναι νὰ παρακολουθήσω σήμερα τούτη τὴν ποιητικὴ πορεία, μά, μὲ τὴν εὐκαιρία ...

τοῦ Νοέμβρη θάχουνε συμπληρωθεῖ ἑπτὰ χρόνια ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ ποιητῆ, νὰ δῶ, συνοπτικά, ποιὰ στάθηκε ἡ ποιητικὴ προσφορά του στὴ Νεοτουρκικὴ Ποίηση.

●

Εἰπώθηκαν πολλὰ γιὰ τὴν ποίηση τοῦ Ὀρχὰν Βελῆ ἀπὸ τὰ πιὸ πικρόχολα ὡς τὰ πιὸ ἐπαινετικά. Ἄνεμος ἀπὸ πλῆθος κατακραυγὲς ἀπ' τὴ μιὰ μεριὰ κι ἀπὸ ἐγκώμια ἀπ' τὴν ἄλλη, ὑποδεχόταν, σχεδὸν τὸ κάθε του ἔργο, ὅσο ζοῦσε καὶ σπάνια ποιητής, σ' ὁλόκληρη τὴ Νεοτουρκικὴ Λογοτεχνία, ξεσήκωσε τόσο θόρυβο γύρο ἀπὸ τ' ὄνομά του, ὅσο αὐτός. Γιὰ ἀρνητὴ τῆς παράδοσης κι ἄκρατο ὑπερρεαλιστὴ τὸν κατηγόρησαν οἱ ἐπικριτές του καὶ μερικοὶ ἀπὸ δαύτους, ἔφτασαν στὸ σημεῖο ν' ἀρνηθοῦν σ' αὐτὸν κάθε ποιητικότητα, χαρακτηρίζοντάς τον ὡς ἕνα ἐπιτηδευμένο στιχοπλόκο, παραδοξολόγο, ἀκροβάτη τοῦ λόγου καὶ τίποτα παραπάνω. Οἱ ἐγκωμιαστές του πάλι, στάθηκαν τὸ ἴδιο ὑπερβολικοὶ κ' ἔστευσαν νὰ τὸν θεωρήσουν, ὡς τὸ μοναδικὸ ποιητὴ μέσα στὸ Νεοτουρκικὸ ποιητικὸ λόγο, διαγράφοντας, ἀσυλλόγιστα καὶ μὲ μιὰ μονοκον- ...

Σ Α Ϊ Τ

Τοῦ ΟΡΧΑΝ ΧΑΝΤΣΕΡΛΙΟΓΛΟΥ

Ἡ μορφὴ τοῦ Σαΐτ Φαΐκ δεσπόζει σ' ὁλόκληρη τὴ νεώτερη Τουρκικὴ λογοτεχνία. Δὲν παραβάλλεται μὲ κανέναν ἀπὸ τοὺς συγχαιρινούς του. Ἡ τέχνη του ἦταν πάντα σύμφωνη μὲ τὴν ἰδιοσυγκρασία του. Τὸ κάθε τι ποὺ ἦταν ἔξω ἀπὸ τὴ φύση του τὸ ἀποστρέφονταν. Τοῦτο, εἶνε ἕνας ἀπὸ τοὺς κύριους λόγους τῆς ἐπιτυχίας του. Καὶ συγκεκριμένα: Γιὰ νὰ γράψει κανεὶς σὰν κι αὐτόν, πρέπει νὰ γεννηθεῖ ὅπως ἐκεῖνος, νὰ ζήσει ὅπως ἔζησε, ν' ἀγαπήσει ὅπως ἀγάπησε καὶ νὰ ὑποφέρει ἀπὸ τὴν ἴδιαν ἀρρώστια. Ὅταν κάποτε ἤμουνα διευθυντὴς τοῦ Δημοτικοῦ Θεάτρου, τοῦ πρότεινα νὰ γράψει ἕνα ἔργο θεατρικό.—Μοῦ εἶναι ἀδύνατο, εἶχε πεῖ. Εἶναι στιγμὲς ποὺ μ' ἐνδιαφέρει ἕνας ἄνθρωπος, ἕνα δένδρο, ἕνα πουλί. Καὶ κυριαρχοῦνε πάνω σ' ὁλόκληρη τὴν ὕπαρξή μου. Κάποτε τὰ πρόσωπα καὶ τ' ἀντικείμενα μου παραμερίζονται ἀπὸ κάποια ἄλλα. Κυνηγῶ τότε καινούργια θέματα. Δὲν μπορῶ νὰ σταθῶ πολὺν καιρὸ πάνω στὸ ἴδιο θέμα, νὰ τὸ ἀναπτύξω, νὰ τὸ δουλέψω νὰ τὸ νοικοκυρέψω. Τέτοια εἶναι ἡ φύση μου.—

Ἐνδιαφερότανε κι ἀγαποῦσε τὸ κοινωνικό του περίγυρο. Ἀξιοποιοῦσε μὲ κάποιο παράξενο πολλὲς φορὲς τρόπο κάθε τι σχετικὸ μὲ τὸ περιβάλλον του. Ἔτσι, ἀπόχτησε ἕναν τόνο προσωπικό, μιὰν ἔκφραση ἀποκλειστικὰ δική του. Ἀποστρέφονταν τὰ θέματα ποὺ τὰ αἰσθάνονταν ξένα. Ἦταν γεμάτος καλωσύνη κ' εἰλικρίνεια. Ὅλα τὰ παραπάνω βρῆκαν τὴν ἔκφρασή τους στὴν τέχνη του. Ἦταν μεγάλος, σὲ βαθμὸ ποὺ νὰ μὴν μποροῦνε νὰ τόνε νοιώσουν οἱ μικροί... Στάθηκε ὁ μοναδικός μας ἴσως μεγάλος λογοτέχνης.

Κάποτε εἶχε πεῖ πὼς ἡ ἐπιτυχία ἔγκειται στὴ συναρμολόγηση τῶν λέξεων. Καὶ τὸ ἀπόδειξε μὲ τὰ διηγήματά του. Διαβάστε μιὰ ἀπὸ τὶς παράξενες, μεγάλες καὶ μπερδεμένες φράσεις του. Μὴν ἀποπειραθεῖτε ὅμως νὰ τὴν ἀναλύσετε συντακτικά. Θ' ἀποτύχετε. Γιατὶ τὸ αἴσθημα τῆς χαρᾶς καὶ ἡ ἀγάπη τῆς ζωῆς ποὺ ἀναβλύζει μέσα ἀπὸ τὰ διηγήματα του δὲν σᾶς ἐπιτρέπουννὰ προβεῖτε σὲ ἐννοιολογικὲςάνα λύσεις. Ξαναδοκιμάστε ἀφοῦ προηγουμένως κατορθώσετε νὰ συγκρατήσετε τὴ συγκίνηση ποὺ σᾶς πλημμυρίζει. Δὲ θὰ βρεῖτε οὔτε ἀρχή, οὔτε τέλος, μπορεῖ οὔτε καὶ συνοχή. Τὸ ἀλλόκοτο ὅμως καὶ πολλὲς φορὲς τὸ ἀσύνδετο αὐτὸ στοιχεῖο ποὺ ὑπάρχει στὸ ὕφος του εἶναι φαινομενικό. Γιατί μέσα στὴν ἔκφραση του ὑπάρχει κάτι τὸ «ἀσύλληπτο» ποὺ δὲν μπορεῖ οὔτε νὰ ἐξηγηθεῖ οὔτε καὶ ν' ἀναλυθεῖ.

Ἔχει πεῖ ἄραγε τὸν τελευταῖο του λόγο; Πολλοὶ πιστεύουν σ' αὐτό. Ὁ θάνατος, γιὰ τὸν καλλιτέχνη ποὺ ἔχει ἐκπληρώσει τὸν προορισμό του, εἶναι μιὰ κάποια λύση. Γιὰ τὸν Σαΐτ, νομίζω, ὅτι δὲν εἶχε φθάσει ἡ στιγμὴ αὐτή. Εἶχε πολλὰ ἀκόμα νὰ μᾶς πεῖ. Καὶ θὰ πλούτιζε πολὺ περισσότερο τὴν τέχνη μας. Ὁ θάνατος του ἦταν πρόωρος. Παρόλα αὐτὰ ἡ προσφορά του στὴ σύγχρονη Τουρκικὴ λογοτεχνία εἶναι ἀνυπολόγιστα μεγάλη.

Μετ. Δ.

Pirsos'un solda Orhan Veli özel sayısından ve sağda Sait Faik özel sayısından sayfalar

H. *Pirsos*'a Ait Sayıların Yapısı ve İçeriği

Pirsos'un logosu birinci sayfada, ilk sırada ve başta yazılmaktadır. Ressam Pindaros Platonidis'in çizimi olan logo, sadece Yunancada kırmızı vermillon ve büyük harflerle hazırlanmaktadır. İkinci sırada derginin "sanat ve fikir dergisi" olduğu bilgisi verilip üçüncü sırada dergi müdürünün ismi yazmaktadır. Orta kısmında içindekiler yer alır ve bu sütunun sağ tarafında yazarların, sol tarafında eserlerin isimleri geçmektedir. Son kısımda ve aşağıda derginin sayı numarası bulunmaktadır. Bir sonraki sayfasında tüm bilgiler tekrarlanmakta, sağ tarafta Türkçe ve sol tarafta ise Yunanca olarak detaylı bir şekilde yazılmaktadır.

Derginin eni 17 cm, boyu 25 cm'dir. Her bir sayfasında iki sütun yer alır ve bu iki sütunun sayfa kenarlarına olan mesafesi ise 2 cm'dir. Sütunların eni 6 cm, boyu 19 cm'dir. İki sütun arasındaki mesafe ise 1 cm'dir. Derginin ortalama sayfa sayısı 30, yaz sayıları ise 16 sayfadır.

Her sayıda yer alan türler şu şekildedir: Makaleler-denemeler, şiir, düzyazı, hikâye, güncel konular. Fakat bu yapı, bazen değişiklikler göstererek "Düzyazı", "Gençlerimiz", "Çalışmalar", "Estetik Notları" gibi başlıklar altında da toplanmıştır. Şiir bölümü Yunan şairlerine ait eserleri kapsayan "Şiirimiz" ve "Çağdaş Türk Şiiri", "Ermeni Şairler" olarak üçe ayrılmıştır. Düzyazı bölümü içindeki hikâyeler de "İstanbullu Rum Hikâyeciler", "Çağdaş Türk Hikâyeciler" ve "Hemşerilerimiz Ermeni Hikâyeciler" başlıkları altında yine üç bölüm hâlinde verilmiştir. Dergide kullanılan dil, Dimotiki/Halk dilidir.

Dergiye ait sayıların çoğu aylık olarak çıkmıştır. Fakat iki veya üç aylık sayılar da mevcuttur. İki aylık sayılar şunlardır: 13/14 - Ocak/Şubat 1956; 61/62 - Ocak/Şubat 1960; 74/75 - Şubat/Mart 1961; 88/89 - Nisan/Mayıs 1962; 90/91 - Haziran/Temmuz 1962 ve 92/93 - Ağustos/Eylül 1962'dir. Üç aylık yayınlanan sayı ise tek olup 85/86/87 - Ocak/Şubat/Mart 1962 tarihlidir.

I. Genel Notlar

Derginin her tematik bölümünde (denemeler, düzyazı-hikâye, şiir, güncel konular vs.) tekrarlanan görsel motifler bulunmaktadır. Dergideki metinlere sıklıkla fotoğraf, resim veya çizimler eşlik etmektedir. Dergide Yunan ve Türk sanatçılara ait resimlere de sıklıkla rastlanılmaktadır. Kullanılan tabloların empresyonizm ve ekspresyonizm akımları gibi yenilikçi eğilimleri simgeliyor olması da dikkat çekicidir.

İ. Pirsos'un Yazar Kadrosu

Pirsos'un yazar kadrosu İstanbullu Rumlardan oluşmaktadır. Bunlara ek olarak, Türk ve az sayıda Ermeni yazarları da derginin yayın hayatı boyunca *Pirsos*'la iş birliği yapmışlardır. Burada sadece Türk yazarları kadrosu gösterilecektir.

Türk şairler:

Sabahattin Kudret Aksal, Behçet Necatigil, Bedri Rahmi Eyüboğlu, Cahit Sıtkı Tarancı, Oktay Rifat Horozcu, Sait Faik Abasıyanık, Necati Cumalı, Ziya Osman Saba, Orhan Veli Kanık, Metin Eloğlu, İlhan Demiraslan, Cahit Külebi, Suat Taşer, Melih Cevdet Anday, Fazıl Hüsnü Dağlarca, Cahit Irgat, Cemal Süreya, Haluk Şevket Ataseven, Asaf Halet Çelebi, Özdemir Asaf, Baki Süha Ediboğlu, Orhon Murat Arıburnu, Hasan Şimşek, Nesrin İlhan Berk, Ercüment Behzat Lav, Mehmed Kemal Kurşunluoğlu, Avni Dökmeci, Celâl Sılay, Nahit Ulvi Akgün, Rüştü Onur, Muzaffer Tayyip Uslu, Salah Birsel, Edip Cansever, Talip Apaydın, Nevzat Üstün.

Türk hikâye yazarları:

Orhan Hançerlioğlu, Oktay Akbal, Sait Faik Abasıyanık, Naim Şafak Tirali, Haldun Taner, Yaşar Kemal, Muhtar Körükçü, Orhan Kemal, Necip Alsan, Necati Cumalı, Tarık Dursun, Fahri Celâleddin, Muzaffer Buyrukçu, Samet Ağaoğlu, Oktay Akbal, Özcan Ergüder, Şahap Sıtkı İlter, Faik Baysal, Ömer Seyfettin, Sabri Soran.

Farklı türde yazan Türk yazarlar (eleştiri, makale vb.):

Nuri İyem, Yaşar Nabi Nayır, Muhtar Körükçü, Cemal Reşit Rey, Necip Alsan, Nurullah Ataç.

J. Derginin Kapanışı

1961-62 yılları arasındaki dönemde işlenen konu ve malzemelerde bir azalma, derginin yıllık sayılarında ise bir düşüş ortaya çıkmıştır. 1962 yılında sadece iki aylık değil, bir defaya mahsus olmak üzere üç aylık bir sayının (85-87) çıktığı görülmektedir. *Pirsos*'un yayın hayatının sonlanmasıyla, İstanbul'un Rumca dergileri de tarihe karışmıştır. *Pirsos*, İstanbul'da yayınlanan son Rumca dergidir. Yukarıda dergiyle ilgili verilen genel bilgilerden de anlaşılacağı üzere derginin hedefi, 50'li ve 60'lı yıllarda İstanbul'un kültür ve sanat hayatında bulunan kişilerin kendilerini ifade etmelerine olanak sağlayacak eserlerinin sunulmasıdır. "Eylül Olayları" sebebiyle hem yazarların çoğunun hem de okurların Yunanistan'a göç etmeleri, yazar ekibinin ve okurların eksikliği derginin kapanmasına neden olmuştur.

IV. Sonuç

İstanbul'da 1840'lardan 1962'ye kadar Rumca yayınlanan edebiyat dergileri Rum basının bir parçası olarak, Çağdaş Türk-Yunan tarihinin en mühim dönemlerinde (İkinci Meşrutiyet, 1. ve 2. Dünya Savaşı, Cumhuriyetin kuruluşu, mübadele vs. dönemlerde) kısa aralar verilmiş olsa da yayınlanmaya devam etmişlerdir. Bu dönem içinde edebiyat ve basın tarihine damgalarını vuran der-

giler *Fililogiki İho*, *Logos*, 1922 sonrası *Filologiki Protihronia*, *Tehni* ve *Pirsos* dergileri olmuştur.

Pirsos'un tamamına bakıldığında iki önemli unsur meydana çıkmaktadır. Bunlardan ilki, dergide düzenli olarak yazanların yanında yeni isimlere de "Gençlerimiz" bölümünde eserlerine yer verebilmesidir. İkincisi ise, *Pirsos*'un modern bir dergi olmasıdır. Tüm malzemesi neredeyse Dimotiki/Halk dilinde yazılmıştır. Ayrıca dergide yer alan eserlerde, özellikle şiir türünde modernizm akımının izleri açıkça görülmektedir. Derginin dekorasyonu, siyah beyaz renkler, içindeki sayfaların resim ve tablolarla süslenmeleri bu durumun kanıtlarındandır.

Dergide toplam 440 şiir yer almıştır. 107 Türk, 20 Ermeni şairin şiirlerine yer verilmiştir. Tercüme edilen şiirler Dimotiki/Halk dilinde çevrilerek yazılmıştır.

Derginin büyük bir kısmı hikâyelerden oluşmaktadır. Dergide toplam 116 hikâye yer almaktadır. Bunlardan 27'si Türk, 5'i Ermeni ve geri kalanı da İstanbullu Rum yazarlara aittir. Bu hikâyelerin birçoğu ilk kez *Pirsos*'ta yayınlanmış, daha sonra ya Pirsos Yayınları ya da Atina'da bulunan yayınevleri tarafından kitaplaştırılmıştır. Tüm hikâyeler Dimotiki/Halk dilinde yazılmıştır. Bu hikâyelerin en önemli ve ortak unsurları yoksulluk, yalnızlık, göçmenlik vb. sosyal problemlere odaklanmalarıdır. Hikâyelerdeki zaman ve mekân yaşanılan dönemin gerçekliğini yansıtır.

Diğer büyük bir bölüm ise makalelere ve denemelere aittir. Dergide toplam 107 makale ve 16 deneme yer almıştır. Makalelerin 12'si Türk yazarların Yunancaya çevrilmiş makaleleridir. Geri kalanlar ise *Pirsos* ekibinin yazarlarıdır. Makaleler çeşitli bilim, kültür ve sanat içerikli konulardan oluşmaktadır; edebiyat, resim, mimarlık, estetik, tarih ve tarih sanatı, tiyatro, müzik, müzik eleştirisi vb. Özellikle Bizans kilise sanatı tarihi, Bizans İstanbul'u, imparatorluğun bıraktığı miras, maddi ve manevî miras makalelerde anlatılmıştır. Ayrıca Osmanlı döneminde patrik ile sarayın ilişkileri vb. konular da yer almaktadır. Makale ve denemeler genellikle kısadır. Fakat az sayıda uzun olan denemeler de vardır. Bu denemeler bir sayıda başlar, sonraki sayılarda devam ederek biter.

Başka bir bölüm, tiyatro eserlerine ayrılmıştır. Dergide toplam 8 tiyatro eserine yer verilmiştir. Bunlardan sadece biri Türk yazara, geri kalanlar Rum yazarlara aittir. Tek perdelik olanlar şöyledir: Andonis Yeranis "Noel Treni", Petros Markaris "Tesadüfî Rastlantı", "Son Şafak", "Barakalar", "Oyuncakların Satılışı". Petros Markaris'in "Gecenin Yabancısı" adlı oyunu iki perdelik; Sabahattin Kudret Aksal'ın "Horatacı" adlı oyunu ise üç perdeliktir. Yedi perdeli "Prometeus" ise, Lambros Asteris'e (Platonas Hristidis) aittir.

"Köşe Yazıları" bölümünde toplam 13 yazı yer almıştır. Yazarlar, köşe yazılarında İstanbul'un günlük hayatını, Boğaz'ın tabiatını, manzaralarını gözlemlerler. Ayrıca önemli günlerden; bayramlardan ve kutsal günlerde yapılan hazırlıklardan, mevsimlerin tasvirlerinden bahsederler. Modern hayat üzerine olan düşünceler, sanat ve pedagoji etkinlikleri, kentsel manzara köşe yazılarında bahsi geçen diğer konulardır.

"Diğer metinler" bölümünde meşhur şair Jean Moreas (İoannis Papadiamantopulos) için ölümünden yüz yıl sonra, *Pirsos*'un 16. sayısında Fransa'da ömrünü geçiren Yunan şair için iki kısa yazı yer almaktadır. Bunun dışında Fr. Dapolas'ın "Yas: Muzaffer Ramazanoğlu" adlı bir yazısı *Pirsos*'un 47. sayısında yayınlanmıştır. Bu yazı, İstanbul'un aydın kişilerinden biri olan Ramazanoğlu'nun ölümü üzerine yazılmıştır.

Derginin önemli ve tutarlı bir bölümü de "Güncel" bölümüdür. Günlük sanat, bilim, haber, kitap, reklam vs. bilgileri bu bölümde bulunmaktadır. Birinci sayısından son sayısına kadar İstanbul'da düzenlenen Rum cemiyetinin etkinlikleri (tiyatro, müzik, sergi vs.) burada anlatılmıştır. Türk-Rum edebiyat çervesinde olan haberler de burada yer almıştır. Dergi ve yazarlarla iletişim mektuplar aracılığıyla gerçekleştiğinden bu iletişim birçok sayıda "Yazışmalar" isimli kısa sütunda yer bulmuştur. Böylece okurlar birçok etkinliği "Güncel" bölümünden öğrenmişlerdir.

Dergi, ilk sayısından son sayısına kadar Türk-Rum ressamların eserleri ile süslenmiştir. Tüm tablolar, fotoğraflar, çizimler siyah-beyazdır. Türk sanatçıları Nuri İyem, Ferruh Başağa, Bayram Küçük, Nejat Melih, Nasip İyem, Bedri Rahmi Eyüboğlu vs. kişilerden oluşmaktadır.

Derginin ikinci sayısından son sayılarına kadar reklamlara da yer verilmiştir. Bunlar genelde sayıların son sayfalarında bulunmaktadır. Rumların matbaa, tekstil, iplik, çikolata, sirke, çimento vs. fabrikaları burada tanıtılmıştır.

Bu dergilerin büyük bir kısmı Yunanistan'ın çeşitli kentlerindeki kütüphanelerde muhafaza edilmektedir. 1-3, 5-17, 21-27, 31, 33, 35-39, 43-46. sayıları Yunanistan Ulusal Kütüphanesi'nde; 4, 18-20, 28-30, 32, 34, 40-42, 47-50. sayıları ise İstanbullular Derneği'nde bulunmaktadır. Son olarak 51 ile 93 arası sayılar Atina Üniversitesi Bizans Çalışmaları ve Çağdaş Yunan Filolojisi Bölümü'nden temin edilmiştir. Sayıların bir kısmı yayımlandığı dönemde Atina İstanbullular Rum Vakfı'na gönderilerek burada toplanmış, bir kısmı da ciltlenerek Millî Kütüphane'ye gönderilmiştir.

Pirsos da artık birçok dergi gibi döneme damgasını vurarak tarihe yazılmıştır. Fakat klasik ve güncel malzemesiyle okurlarının gönlünü alma gücüne sahiptir. İçeriği tüm sanatseverlerini ilgilendiren konulardan oluşmaktadır. Edebiyat dışında neredeyse tüm güzel sanatlar konularına değinmiştir. Böylelikle dönemin atmosferini, tarihini, haberlerini günümüze kadar taşıyıp aynı zamanda da günceliğiyle kitlesini bilgilendirmektedir. İki ülkede de yeri ve önemi çok büyüktür. Yayın hayatı boyunca sanata çok saygıdeğer hizmetler vermiştir.

Pirsos'un yayın hayatına son vermesinin ardından hem Yunanistan'da hem Türkiye'de bu tarz faaliyetlere artık üniversitelerin Türkoloji ve Yunan Dili ve Edebiyatı bölümleri çerçevesinde, dernekler aracılığıyla ve dönem dönem gerçekleştirilen etkinlikler çerçevesinde devam edilmektedir. İki ülkede de benzeri faaliyetlerin önayak olmasını ve ışık tutmasını temenni ederim.

Kaynakça

Kitaplar

Anestidis, A. St. (1997). *İstanbul ve Eğitim.* Atina: İstanbullu Rum Vakfı Yayınları. [ΑΝΕΣΤΙΔΗΣ, Στ. Α. (1997). *Πόλη και Παιδεία.* Σύλλογος Κωνσταντινουπολιτών, Αθήνα.]

Babiniotis, G. (2012). *Çağdaş Yunanca Sözlüğü.* Atina: Kentro Leksikologias Yayınları. [ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗΣ, Γ. (2012). *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας, Κέντρο Λεξικολογίας.* ΕΠΕ, Αθήνα.]

Çalışlar, O. (1996). *Portreler.* İstanbul: Everest Yayınları.

Stergiu, A. Th. (2006). *Karadeniz'den Sayfalar, İzmir ve İstanbul'un Yayınları-Dergileri-Gazeteleri.* Selanik: Bilim Kitap ve Dergiler Yayınları. [ΣΤΕΡΓΙΟΥ, Θ. Α. (2006). *Σελίδες από την Μικρά Ασία, Εκδόσεις-Περιοδικά-Εφημερίδες από την Σμύρνη και την Κωνσταντινούπολη.* Εκδόσεις Επιστημονικών Βιβλίων και Περιοδικών,

Vaios, K. H. (1997a). *Yirminci Yüzyılın İstanbullu Rum Şairlerinin Antolojisi.* Atina: Atina Fener Rum Okulu Mezunları Yayınları. [ΒΑΙΟΣ, Κ. Χ. (1997). *Ανθολογία Κωνσταντινουπολιτών Ποιητών του Εικοστού Αιώνα.* Σύνδεσμος των εν Αθήναις Μεγαλοσχολιτών, Αθήνα.]

Vaios, K. H. (2000b). *İstanbul Anlatıyor... (Yirminci Yüzyılın Antolojiisi).* Atina: Tsoukatou Yayınları. [ΒΑΙΟΣ, Κ. Χ. (2000). *Ηκωνσταντινούπολη διηγείται (Ανθολογία του εικοστού αιώνα).* Εκδόσεις Τσουκάτου, Αθάνα.]

Süreli Yayınlar

Anestidis, A. St. (1989). "İstanbul'un Pirsos Dergisi (1954-1962)". *Apopseis, 5,* 261-362. [ΑΝΕΣΤΙΔΗΣ, Στ. Α. (Δεκέμβριος 1989) ΤοΠεριοδικόΠυρσόςτηςΠόλης (1954- 1962). *Απόψεις*, *5*, 261-362.]

Papas, A. (2003). "İstanbul'un 1923 Sonrası Yunan Basını İle İlgili Notlar". *Kinsterna Sanat ve Fikir Dergisi, 4,* 41-59. [ΠΑΠΑΣ, Α. (Δεκέμβριος 2003), Σημείωμα Σχετικό με τον Ελληνικό Τύπο της Πόλης μετά το 1923. *Η Κινστέρνα, Περιοδικού Λόγου και Τέχνης, Της Εταιρίας Μελέτης καθ' ημάς Ανατολής. Έτος 2ο, αρ. 4,* 41-59.

İnternet Kaynakları

Πλειάς, Εδέμ. *Κέντρο Πληροφόρησης του Πανεπιστημίου Πατρών (ΒΚΠ)* [Pleias, Edem – Cennet. *Patra Üniversitesi Kütüphane ve Bilgi Merkezi.*] http://pleias.lis.upatras.gr, ErişimTarihi: 20.04.2017.

Ψηφιακή Βιβλιοθήκη του Πανεπιστήμιου Κύπρου. *Ελληνικά λογοτεχνικά περιοδικά περιοδικά του 19ου και 20ου αιωνα, ΕΛΙΑ (*Kıbrıs Üniversitesi Kütüphanesi. *19-20. yüzyılın Yunan edebiyat dergileri, Elia.]* http://library.ucy.ac.cy/el, Erişim Tarihi: 20.04.2017.

Tezler

Baimpourntidou, S. (2018). Pirsos *Dergisi ve Tahlili*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Öz: Bu yazı, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde, yüksek lisans tezinin çerçevesinde gerçekleşen bir çalışmanın parçasıdır. İstanbullu Rumların son edebiyat dergisi olarak *Pirsos*; İstanbullu Rum nüfusunun azalmasıyla yayın hayatını sürdürmeye devam edemedi. Sonunda 1962 yılında, Ağustos-Eylül 93. sayısıyla okurlarına veda etti. Böylelikle bu dergi de İstanbul'un en saygıdeğer dergileri arasında (Filologiki İho, Logos, vs.) tarihe yazıldı.

Pirsos en uzun ömürlü dergi olarak yayın hayatı sürecinde hizmetini en saygıdeğer şekilde sundu. Rum edebiyat geleneğini sürdürmeyi, eskilerin yerini alan endişeli ancak aynı zamanda

hırslı olan yeni neslin sesi olmayı taahhüt etti. Rum edebiyatını sunma dışında aynı zamanda Türk edebiyatına da sayfalarını açıp onlarca Türk sanatçının eserlerini okurlarına ulaştırdı. Bu sanatçıların çoğu Panayot Abacı'nın yakın çevresinde olan insanlardı. Ayrıca az sayıda olsa da Ermeni yazarlarına da dergide yer tanıdı. Bu eserlerin hepsi Türkçeden Yunancaya Panayot Abacı ve ekibi tarafından çevrilip yayınlandı.

Anahtar sözcükler: İstanbul'un Rumca edebiyat dergileri, Panayot Abacı, *Pirsos*, Rum edebiyatı, Türk edebiyatı, Rumca dergilerde Türk yazarları, Logos, Sanat.

The Place and Importance of *Pyrsos* among Greek Magazines Published in Istanbul between 1840 - 1962

Abstract: This article is a part of a Masters Thesis at the Department of Turkish Language and Literature of the Mimar Sinan Fine Arts University (2015-2018).

Pyrsos, the last literary magazine of the Greek Community in Istanbul (Romans or Rhomaioi), ceased its publishing activity with the gradual decline in Greek population after the 6-7 September riots. Finally, in 1962, the magazine bade farewell to its readers with its August-September issue number 93 and went down in history as one of the most remarkable magazines in Istanbul.

As the longest-running magazine, *Pyrsos* had managed to accomplish a most remarkable work. Its publication contributed to the continuation of the Greek literary tradition and it became the voice of an anxious but also ambitious new generation. Apart from showcasing Greek literature, the magazine also embraced the Turkish literature, translating countless works by contemporary Turkish writers, who were in fact from among close friends and intellectual circle of Panagiotis Abatzis. The magazine also presented a smaller number of several works by Armenian authors, all of which were translated from their respective languages, mainly from Turkish into Greek.

Keywords: Greek Literary magazines of Istanbul, *Pyrsos*, Greek literature, Panagiotis Abatzis, Art, Romans, Rhomaioi.

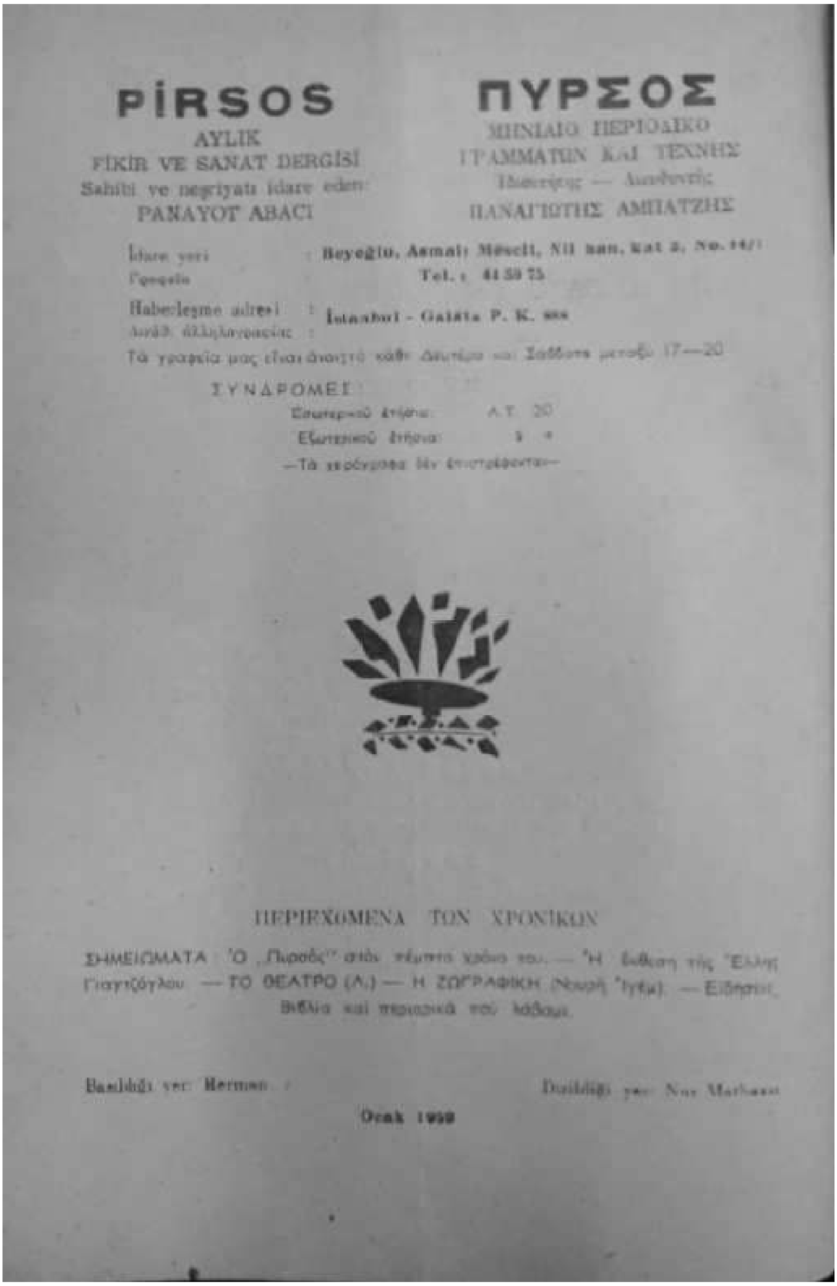
PİRSOS

AYLIK

FİKİR VE SANAT DERGİSİ

PANAYOT ABACI

ΠΥΡΣΟΣ

ΜΗΝΙΑΙΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΤΕΧΝΗΣ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΑΜΠΑΤΖΗΣ

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΤΩΝ ΧΡΟΝΙΚΩΝ

ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ — ΤΟ ΘΕΑΤΡΟ (Α.) — Η ΖΩΓΡΑΦΙΚΗ

Pirsos dergisinin künye sayfası [49. sayı]

Bulgarca Süreli Yayıncılığa Dair Bazı Notlar

Hüseyin MEVSİM*

Giriş

19. yüzyılın ortalarına yaklaşıldığında Osmanlı topraklarındaki Bulgar toplumunda, hayatın bütün alanlarında gerekli değişimi omuzlayacak genç ve dinamik beşeri potansiyelin ortaya çıkmaya başladığı görülüyor. En önemlisi de, toplumun bütün katmanlarını kapsayacak köklü bir değişimin gazete ve gazetecilik olmadan hayata geçirilemeyeceği gerçeğinin ayırdına varılıyor. Okuryazar Bulgarlar arasında yabancı basını yakından takip etmek artık alışkanlığın ötesinde ihtiyaç haline dönüşüyor. Rusça ve Sırpça gazetelerde herkesi ilgilendiren Bulgar meselesi de sıkça gündeme getiriliyor; ayrıca Rumence ve Rumca süreli yayınlar da Bulgarlar üzerinde etkili oluyor. Böylelikle Bulgarlar arasında çeşitli bilgiye ve habere ihtiyaç duyan bir kitle oluşuyor, bunun yanı sıra gazete veya dergi gibi kitlesel bir iletişim aracının ve güncel meselelerin dile getirileceği ve müzakere edileceği bir kürsünün eksikliği hissedilmeye başlanıyor. Görüleceği üzere, Uyanış Çağı'nda had safhaya ulaşan milli harekette gerek fikirlerin evrimi, gerekse manevi ve siyasi bağımsızlığı kazanma mücadelesi bağlamında en önemli toplumsal faaliyeti ve eylemleri gazeteciler ortaya koyuyor.

* Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Slav Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Bulgar Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı / ORCID: 0000 0001 5929 7943 / hmevsim@ankara.edu.tr
Geliş tarihi: 13 Ağustos 2020 / Kabul tarihi: 12 Ekim 2020

I. Bulgarca Süreli Yayıncılık Tarihinde Dört İlk

A. *Lyuboslovie* (Filoloji): İlk Bulgarca Dergi

İlginçtir ki Bulgar süreli yayın tarihinin temelleri, genelde olduğu gibi, gazeteyle değil, dergiyle atılıyor. Bilindiği üzere, özünde dergi küçük bir ansiklopedi niteliği taşıyor. Kitabın pek nadir yayımlandığı bir dönemde, ilgili Bulgarlar derginin sayfalarından birçok alanda ve konuda bilgi derliyor. Bulgar basın tarihine ilk süreli yayın olarak geçen *Lyuboslovie*[1] dergisini Konstantin Fotinov (1790-1858) 1842 yılında İzmir'de çıkarmaya başlıyor. Derginin duyuru veya prova niteliği taşıyan sayısı 1842'nin, büyük ihtimalle ilk yarısında çıkıyor, çünkü aynı yılın sonbaharında Fotinov'un artık abone bulmak için Bulgar topraklarını dolaştığı biliniyor. 32 sayfalık derginin boyutları 13/21 cm'dir. 1894'e değin varlığı bilinmeyen bu sayıyı ilk olarak edebiyat araştırmacısı İvan Şişmanov (1862-1928) Filibe Halk Kütüphanesi'nde ortaya çıkarıyor.

Konstantin Fotinov'un edebiyat alanında bıraktığı en önemli eseri olarak kabul edilen derginin duyuru sayısı ayrıntılı bir Okurlar İçin Önsöz içeriyor. Burada Fotinov dergi çıkarmaya başlamasının gerekçelerini açıklarken, güdeceği amaçları da belirtiyor. Buna göre, dergi, Bulgar halkı arasında faydalı bilgileri yaygınlaştırmakla yetinmeyecek, Bulgar okurlarına çeşitli milletlerin toplum ve kültür hayatındaki önemli hadiselerle ilgili bilgi verecek bir süreli yayın kimliğine bürünecektir. Bulgar halkının bu denli geri kalmışlığından duyduğu üzüntüyü dile getiren Fotinov, Bulgarların artık derin uykudan uyanması gerektiğini adeta haykırıyor:

> Bütün milletlerin, edebiyatın gelişmesine hizmet eden süreli yayınları var. Sadece Bulgar, eğitimini ve edebiyatını önemsemiyor ve umursamıyor. Bulgar milleti uyuyor. Yazık sana sayıca çok, ama duyarsız ve girişimcilikten yoksun millet!

Fotinov, Bulgar halkının bulunduğu bu durumdan sadece okul ve kitap, aydınlanma ve eğitim yoluyla çıkacağını düşünüyor. Edebiyat tarihçisi Boyan Penev (1882-1927) yukarıda alıntılanan durum tespitinin biraz abartılı olduğunu düşünüyor, çünkü Bulgarların o yıllarda artık bazı kültürel edinimleri vardır. Başmuharrire göre süreli yayınların ayrı çıkan kitaplara tercih edilmeleri gerekiyor, çünkü "kitap bir kereliğine çıkar ve insan bunun tadını bir kerede çıkarır, oysa süreli yayın her ay yenilenir ve her sayısı yeni ve çeşitli metinler içerir."[2]

Okurların seviyesini bilerek coğrafya, tarih, doğal bilimler ve tarım konularında temel bilgiler vermeyi yeğleyen Fotinov, sanki öğretmenliğini devam ettiriyordur, ama 20-30 öğrenciyle değil, artık yüzlerce kişiye ulaşıyor.[3] Böylece okurları daha sonraki yazılarına hazırlıyor, örnek materyallere yer verme yoluyla derginin içeriği hakkında bir izlenim edinilmesini sağlıyor. Fotinov'un, Bulgar tari-

[1] Yunanca 'filos logos' ifadesinin tercümesi olan 'lyuboslovie', 'filoloji' anlamına geliyor; günümüzden farklı olarak o yıllarda 'filoloji' kelimesiyle çeşitli ansiklopedik bilgiler içeren bir yayın kastediliyor.

[2] *Lyuboslovie*, Sayı 14, 1842.

[3] Andreev, Boris. *Bılgarskiyat peçat prez Vızrajdaneto (Zaçenki i razvoy)*, Sofya, 1932, s. 37.

hiyle ilgili yoğunlaştırılmış halde sunduğu tezleri, daha sonra derginin materyalleri arasında başlıca yer tutuyor. Derginin, net belirlenmiş aydınlanmacı amaçlar doğrultusunda bilimsel popüler ve eğitim metinleri içereceği anlaşılıyor.

Çağrı niteliği taşıyan giriş yazısının dışında iki coğrafya haritası ve Japonların hayat tarzıyla ilgili bir metin yer alıyor. Coğrafya bilgilerinden sonra çiftçilere yönelik makale ve tavsiyelere geçiliyor. Ardından Londra'da yayımlanan süreli yayınların uzunca listesi sunuluyor ve böylelikle Bulgarlara dergiye sahip çıkmaları düşüncesi aşılanmak isteniyor. Daha sonra genel tarihten makalelere bir örnek sunmak için "Eski Yunanlar Hakkında" yazısı yayımlanıyor. Fil tasviri ise ileriki sayılarda karşımıza çıkacak olan doğal tarih konulu makalelere bir örnek teşkil ediyor. Sözü edilen sayı Slavların orijiniyle ilgili bir yazıyla bitiyor ve bütün bunlar *Lyuboslovie*'nin gelişeceği yön hakkında bilgi veriyor.

Duyuru sayısının yayımlanmasından sonra birçok Bulgar Fotinov'u teşvik ediyor. Derginin çıkışı Bulgar çevrelerinde sevinçle karşılanıyor. Buna rağmen gerekli maddi destek sağlanamıyor ve derginin düzenli çıkışı erteleniyor. İstanbullu tüccar Rali Mavridi'nin devreye girmesi ve her ay baskı, kâğıt ve matbaa giderleri için 30 Taler göndererek el uzatmasıyla ilk sayı Nisan 1844 yılında yayımlanıyor ve büyük güçlükler aşılarak dergiden üç yıl boyunca 24 sayı çıkıyor. 16 sayfalık derginin boyutları 21x28 cm'dir, Kilise Slavcası harfleri kullanılıyor ve metinler iki sütun halinde diziliyor. Kapak sayfasında *İncil*'den alıntılanan "Yazılmış olanı okuyun, çünkü yazılanda sonsuz hayat ve tükenmez hazine bulacaksınız" yer alıyor. Dergi, Antonios Damianos'un matbaasında basılıyor. Britanya İncil Topluluğu *İncil*'in Bulgarca tercümesini basması için Rum asıllı matbaacıya Slavca harfler sağlıyor (1840). Fotinov'un daha önceden dergi çıkarma gibi bir düşüncesi olmuş olsa da, Slavca karakterli matbaa olmadığından İzmir'de bunu yapması mümkün değildir.[4]

Derginin bir yıllık fiyatı değişiyor. Sözgelimi, İzmir ve İstanbul için 2 Taler, Rusya için 6,5 Ruble, Eflâk, Sırbistan ve Bosna için 3 Rupiye, Trakya, Bulgaristan ve Makedonya için 25 kuruş olarak ilân ediliyor. Derginin fiyatı kâğıt ve basım giderlerini karşılaması düşüncesiyle belirlenmiş olup kaynağı Rali Mavridi sağlıyor. Dağıtımına gelince, çıkan sayıları Fotinov paketleyerek postayla İstanbul'a Mavridi'ye gönderiyor, bir kısmını da kendi yanında bırakıyor. Postadan aldıktan sonra Mavridi tüccarlar aracılığıyla veya yine postayla dağıtım giderlerini üstlenerek çeşitli yerlere gönderiyor.

"Eğitim, ahlâk, din, dil, tarih, coğrafya, doğa bilimi, tarım, ticaret"[5] konulu yazılara yer vererek adeta küçük bir ansiklopedi[6] niteliği taşıyan derginin içeriği Boyan Penev'e göre aşağıdaki konulara indirgenebilir:

---

[4] 1840'lı yıllara doğru Osmanlı İmparatorluğu topraklarında Kiril harflerine sahip sadece birkaç matbaa bulunduğundan Bulgarca kitapların çoğu imparatorluk sınırları dışında yayımlanıyor. İlk Bulgarca matbaayı 1838'de Selânik'te Teodosiy adında bir papaz kuruyor.

[5] Mişev, Dimitır. "Vızrajdane çrez peçata," s. 615 // *Bılgariya* 1000 g., Sofya, 1930.

[6] Pundev, Vasil. *Periodiçeski peçat predi Osvobojdenieto*, I: spisaniya, İzdanie na Ministerstvoto na narodnoto prosveştenie, Sofya, 1927, s. 32.

1) Ahlâk ve din konulu metinler: Fotinov'un dindar bir kişi olduğu biliniyor. Daha duyuru sayısında Tanrı'nın dünyayı, insanı ve bütün canlıları yarattığı belirtiliyor. İnsanın "ölümsüz ruh ve ölümlü bedenle" yaratıldığını, ancak iyi ve kötünün ayırdına varabilmesi için kendine akıl bahşedildiği, dolayısıyla kararlarında bağımsız kılındığı vurgulanıyor. Kutsal kitaplarda yazılanları hiç kuşku duymadan kabul ediyor ve *İncil*'i tarihi kaynak olarak kullanıyor. Böylece, Fotinov'un dünya ve hayat görüşü bir taraftan teolojiye, öte yandan ise aydınlanmacı hümanizme ve antroposantrizme dayanıyor.[7] Dini içerikli birçok yazıya yer verilerek iyi Hıristiyanlar yetiştirmek amaçlıyor. Bu bağlamda Moskova Metropoliti Platon'un "İnanç Hakkında", Yunan aydınlanmacı N. Teotokis'in "Tanrı Korkusu ve Kutsal Kitap" eserlerinden alıntılara yer veriliyor. Kilise yazarları E. Syrin ve D. Rostovskiy'den yapılan tercümeler ve aziz yaşamöyküleri de bu amaca hizmet ediyor. İkonakırıcılığa karşı yergici bir tavır takınan Fotinov'un dergisinde yer verdiği yazılarda dini bağnazlığa veya öteki dinlere yönelik hoşgörüsüzlüğe tanık olunmuyor. Dine karşı tavrının önemli bir delili de çeşitli din ve hizipler (sözgelimi, Musevilik[8]; Hıristiyanlık[9]; İslâm veya Müslümanlık[10], Brahmanlık[11]) hakkında verdiği ayrıntılı ve nesnel bilgilerdir. Hatta Ortodoksluğa yabancı ve karşıt dinlerin reklâmını yapıyor diye bazı eleştiriler alıyor. Kilise kurumuna ve ruhban sınıfına karşı eleştirel bir tavır içine girmekten kaçınılıyor. Herkesin kilise görevlilerini sevmesi ve sayması gerektiği belirtiliyor, ayrıca Bulgarların aydınlanmasında ruhban sınıfına büyük umutlar bağlanıyor. Öğretmen ve anneyle beraber ruhani iyi ahlâklı ve erdemli insanlar yetiştiriyor.

Fotinov vatanperverliği ahlâkın ayrılmaz bir öğesi olarak değerlendiriyor. Birçok özgün veya çeviri eserde vatanperverliğe vurgu yapılıyor. Aydınlanmacının anlayışına göre bilinçli çalışarak kaliteli ürünler üreten çiftçi ve zanaatçı da, vicdan sahibi tüccar da, çocuklarına çalışkanlığı ve hürmeti aşılayan ana da, insanları eğitime ve bilime yönlendiren ruhani de özünde birer vatanseverdir. Dinin, toplumsal ve kişisel ahlâkın öne çıkarıldığı bu yazılar ilk sırayı alarak neredeyse derginin yarısından fazlasını kapsıyor.

2) Pedagojik ve eğitim içerikli metinler: Bu yazılarda Fotinov'un eğitimci yönünün ağır bastığı ve çağdaş Bulgar okullarının yeniden düzenlenmesi gerekliliğinin vurgulandığı görülüyor. Derginin yayın yönetmenine göre, "eğitim; edebi, milli ve toplumsal gelişmenin temelinde yatmaktadır. Eğitim ve sadece eğitim bizi Fener Rum Patrikliği'nin boyunduruğundan kurtaracaktır. Cehaletin boyunduruğundan kurtulmadan, Patrikliğin boyunduruğundan kurtulmaya çalışmak beyhude bir çabadır."

Bulgar halkının aydınlanması başmuharrire göre sadece erkek okullarının değil, kız okullarının da açılmasıyla elde edilecektir. Her şeyden önce ise öğretmen,

---

7 Radkova, Rumyana, *Bılgarskata inteligentsiya prez Vızrajdaneto*, Nauka i izkustvo, Sofya, 1983, s. 155.

8 *Lyuboslovie*, Sayı 1, 1844.

9 *Lyuboslovie*, Sayı 2, 3, 4, 5, 6, 1844.

10 *Lyuboslovie*, Sayı 7, 1844; Sayı 10, 1845.

11 *Lyuboslovie*, Sayı 11, 1845.

papaz ve iyi vatandaşlar yetiştirecek merkezi bir Bulgar okulunun açılması ve ardından aydınlanmacı kurum ve kütüphanelerin kurulması gerekiyordur. Fotinov, Uyanış Çağı'nda kız okullarının kurulma ihtiyacının bilincinde olan, bunu önemseyen ve kadın eğitiminin gerekliliğini savunan aydınların başında geliyor. Kendi dergisinde kadının aile ve toplumdaki yerinin altını çiziyor ve erkekle beraber entelektüel hayatın çeşitli alanlarında başarılı olacağına inanıyor; dolayısıyla, kadına da erkeğe verilen eğitim imkânları sağlanmalıdır.

3) Tarih ve coğrafya metinleri: Duyuru sayısının toplam 32 sayfasından 6'sının tarih üzerine olduğu görülüyor. Burada Bulgarların, Slavların, Yunanların, Japonların tarihine değiniliyor. Fotinov 24 sayı boyunca Bulgarların Slav orijinli olduğunu savunuyor. Tarihin yararlarına değiniliyor ve tarih bilincinin bireyin dünya görüşünün şekillenmesinde ne denli önemli olduğu vurgulanıyor. Tarih bilgisi insanı zenginleştirir, ufkunu genişletir, olayları anlamasında ve yorumlamasında yardımcı olur: "Tarihini bilmeyen bir halk küçük bir çocuk gibidir - tecrübesiz ve yardımsız olmanın ötesinde, her türlü zararlı etkiye açıktır."

Bu konudaki metinlerde çeşitli yerlerin tasviri ve halkların hayatı hakkında veriler sunuluyor. Sayıdan sayıya neredeyse iki yıl boyunca yayımlanan "Slavların Geçmişi Hakkında" başlıklı yazı dizisi, bilimsel açıdan birçok eleştiriye açık olsa da, antik, ortaçağ ve çağdaş yazarların eserlerinden yararlanılarak ortaya çıkarılmış özgün bir çalışmadır. Sözü edilen metin, Fotinov ve birçok çağdaşının Slavlığın tarihi geçmişini nasıl algıladıkları açısından önem arz ediyor. Yazarın Slavların orijiniyle ilgili bir kuram oluşturmayı amaçladığı ve abartıyla neredeyse bütün eski ve yeni halkları saf Slav ilân ettiği görülüyor. Fotinov kuramını tek yönlü olarak yorumlanan etimolojik tanıklığa dayandırıyor. Buna göre, örneğin, Yunancada ve Slavcada ortak bir kelime bulunduğunda, buradan Yunanların Slav oldukları sonucuna ulaşılıyor; hiçbir zaman bunun tersi varsayılmıyor. Bulgarlar Avrupa'nın en kadim ırkıdır, Hindistan'dan Avrupa'ya ilk önce onlar geçmiştir, dilleri en eskidir ve Yunanca ortaya çıkışını ve zenginliğini Bulgarcaya borçludur; hatta Fransızca bile Bulgarcaya bağlıdır.

Tarih konulu metinler derginin toplam 384 sayfasından 66'sını kapsıyor. Ancak bunlara; kronoloji, dinler tarihi, yerleşim yerleri tarihi, kavimler tarihi vs. gibi bir veya başka ölçüde tarihle yakından ilgili materyal içeren 48 sayfa daha eklenmeli. Böylece Fotinov'un çıkardığı dergide tarihe verilen önem daha iyi anlaşılıyor. Evrimci ve aydın monarşi taraftarı olduğu anlaşılan Fotinov, milli mesele konusunda İtalyan asıllı Guiseppe Mazzini'nin (1805-1872) kuramını benimsemiş gibi görünse de bu alandaki düşüncelerinde tutarlılık ve pek bir netlik sezilmiyor. Bulgarların refah düzeyinin kendi ellerinde olduğunu, bunun için İmparatorluk'ta normal hayat ve verimli çalışmak için gerekli bütün şartların bulunduğunu teslim ediyor. Bulgar halkı şimdiki bilgece ve insansever Osmanlı yönetiminden mutlu olmalı ve refaha kavuşmalıdır. Bulgarların bütün bunları ıslahatçı padişah 2. Mahmud'a ve Abdülmecid'e borçlu oldukları vurgulanıyor. Osmanlı hâkimiyetinde, ortak özgürlük sayesinde Bulgar kendi mal varlığına sahip olup emeğinin karşılığını alıyordur.

Dergide, yüksek eğitimli Osmanlı sanlılarıyla ilgili materyallere de rastlanıyor. Abdülmecid, yeniliklere karşı çıkan herkesi bertaraf ederek Osmanlı'nın yaralarını sarmıştır. Padişahın aydınlar ve dünyevi eğitim için hizmetleri belirtiliyor. Dergide Osmanlı'nın bir dizi kararname ve kanununa da yer veriliyor. Sözgelimi, Abdülmecid'in İzmit, Bursa, Çanakkale ve Midilli Adası'nı içeren gezisi[12]; Abdülmecid'in At Meydanı'nda bulunan Ambar'da Bulgar abacıları ziyaret etmesi[13]; Mehmed Ali Paşa'nın İstanbul içinde gezisi[14]; Sisam Adası valisi Bulgar asıllı Stefan Bogoridi'ye düzenlenen suikast[15] vs. Osmanlı tarihi açısından değerli birer tanıklık niteliği taşıyan yazılardır.

Bu öbekteki metinler arasında ülke, şehir ve ünlü ibadethane tasvirleri önemli yer tutuyor - sözgelimi, Liverpool[16]; Mısır[17]; Moskova[18]; Ayasofya[19]; İstanbul[20] vs. Geniş tanıtımı yapılan şehirler listesinde İzmir de yer alıyor. Üç sayıya yayılan yazıda İzmir'in geçmişiyle ilgili bilgiler veriliyor. Fotinov şehrin adının Slav dillerinde 'alçakgönüllü, mütevazı' anlamını taşıyan 'smiren' sıfatından türediğini iddia ediyor. İzmir'in çevresinde bulunan yerleşimlere de kısaca değiniliyor. Buna göre Bornova "bereketli ovaları", Narlıköy "bolca narları", Hacılar "verimli zeytinlikleri", Pınarbaşı "duru ve billur gibi suları", Kokluca ve Buca "yüksek ve şirin konumları", Sevdikköy "çiçekli ve neşeli yükseltileri" ile ün yapmışlardır.

Bizans ve Osmanlı dönemlerinden kısaca söz ettikten sonra, İzmir'de fazla eski eser bulunmaması burada sıkça yaşanan depremlere bağlanıyor. Sözgelimi, 1040 ve 1688'deki depremler sonucunda birçok sokak ve ev yerin altına gömülmüştür. Başka bir deprem, korkunç bir yangın beraberinde 13 Haziran 1778'de meydana gelmiş, aynı ayın 24'te tekrar etmiş ve çok büyük yıkıntıya neden olmuştur. "Benzer bir deprem, ama bu denli yıkımlı olmayan, bu yıl [1846] 13 Haziran'da oldu. Günbatımına bir saat kala öyle güçlü sarstı ki, neredeyse çatlamayan veya kırılmayan bina kalmadı. Bütün yapılar zarar gördü bu ani ve güçlü sarsıntıdan ve yüce Tanrı'nın merhametiyle, kaldığım yerin tavanı tamamen çökmesine rağmen sağ salim çıktım. Orada oturmuş yazı yazıyordum. Korkunç, hatta dehşet verici bir felaket, ama Tanrı'nın merhameti sonsuz ve mucizevidir."[21]

Fotinov'a göre, sıkça yaşanan bu doğal felâketlere rağmen İzmir yine çok güzel bir yer olup ününden bir şey kaybetmemiştir. Şehrin büyük limanı birçok yerden tüccarları buraya çekiyordur. İzmir'in nüfus sayısı ve dağılımıyla ilgili ise şu bilgiler veriliyor: İyonya'nın elverişli iklimi İzmirlileri sakin ve her türlü iyiliğe

---

[12] *Lyuboslovie*, Sayı 4, 1844; Mevsim, Hüseyin. "Konstantin Fotinov, Abdülmecid Han Hazretlerinin Gezisi," *Bursa'da Yaşam*, s. 30-32, Ocak 2008, Bursa.
[13] *Lyuboslovie*, Sayı 8, 1844.
[14] *Lyuboslovie*, Sayı 18, 19, 1846.
[15] *Lyuboslovie*, Sayı 20, 1846.
[16] *Lyuboslovie*, Sayı 2, 1844.
[17] *Lyuboslovie*, Sayı 3, 1844.
[18] *Lyuboslovie*, Sayı 3, 1844.
[19] *Lyuboslovie*, Sayı 12, 1845.
[20] *Lyuboslovie*, Sayı 14, 15, 1846.
[21] *Lyuboslovie*, Sayı 16, 17, 1846.

yatkın kılıyor. Dört bedesteni, taştan ve geniş bir imareti, kâğıt imalathaneleri, Avrupa demirhaneleri, çeşitli işler için makineler vs. bulunuyordur. Şehrin geniş sokakları ve genelde taştan harika evleri dikkat çekiyordur, bunlar şimdi yapılmış olup Avrupa düzenindedir. Kuzeydoğu kısmında 500'ün üzerinde geniş ve güzel bahçesi bulunuyor. 1846'da şehrin nüfusu 160 binin üzerindedir. Bunların 70 bini Türk, 60 bini Rum, 15 bini Katolik, 7 bini Ermeni, 8 bini Yahudi olmakla beraber 7 Ortodoks, 3 Katolik, 1 Ermeni kilisesi, 9 sinagog, 22 cami, 40 mescit, 18 konsolosluk vardır.[22]

4) Tarım ve ticaret konuları: Fotinov, Bulgarların tarım milleti olduğunu, güçlerinin tarımda yattığını ve dolayısıyla bu alana özel önem vermeleri gerektiğini vurguluyor. Neredeyse her sayıda toprağın verimli işlenmesi için tavsiyeler veriliyor. Ticaret makaleleri de keza dergide önemli yer tutuyor. Ticaret, Fotinov'un da içinde ve tecrübeli olduğu bir uğraştır. Kendi pratiğinden edindiği dersleri tüccar okurlarına aktarmaktan çekinmediği görülüyor.[23] Tüccarın faaliyetleri toplumun gelişmesinde fevkalade rol oynuyordur. Bulgar tüccarına sistemli ve titiz olması gerektiği aşılanıyor. Serbest ticaret toplumsal gelişmenin ana etkenidir. Dergi sahibi çeşitli ticari kurum ve kuruşların nasıl organize edilmeleri gerektiğiyle ilgili ayrıntılı bilgi veriyor. Kurum paralarının boşta durmaması, ticarete veya faize yatırılması gerektiğini düşünüyor. Paranın, akıllı ve amaca yönelik kullanıldığında çoğalma özelliği olduğunu belirtiyor. Anaparanın özelliklerini anlattığı yazılara da rastlıyoruz.

5) Doğal tarih, fizik, kimya, hıfzıssıhha ve pratik tıp konulu metinler: Doğal bilimler alanından bilgi ve önemli buluşlara neredeyse her sayıda yer veriliyor. Fotinov, derginin sayfalarında sunulan çeşitli egzotik yaratık ve bitki tasvirlerinin okur üzerindeki etkisini iyi biliyor: Sözgelimi, demiryolu[24]; su kanalları ve vapurlar[25]; fil[26]; aslan[27]; zürafa[28]; tavus kuşu[29]; deprem[30] vs. Bu açıdan *Lyuboslovie*, Petır Beron'un 1824 tarihli "Riben bukvar" (Balıklı Alfabe) eserini andırıyor.[31]

6) Siyaset içerikli yazılar: Bulgar okurun istemesine rağmen Fotinov dergisine siyasi bir özellik veremiyor veya bunu yapmaktan bilinçli şekilde kaçınıyor. Osmanlı yönetimi ve Fener Rum Patrikliği tarafından derginin içeriği sıkıca denetlendiğinden, son derece dikkatli davranıyor. Sözü edilen kurumlara yapılacak en hafif bir eleştirinin derginin kapatılmasına neden olacağını biliyor. Derginin çıkarları açısından sansürle ve Patriklik'le iyi geçinmeyi yeğliyor. Öyle ki, dergide

---

[22] *Lyuboslovie*, Sayı 18, 1846.
[23] *Lyuboslovie*, Sayı 15, 1846.
[24] *Lyuboslovie*, Sayı 1, 1844.
[25] *Lyuboslovie*, Sayı 2, 1844.
[26] *Lyuboslovie*, Sayı 2, 1844.
[27] *Lyuboslovie*, Sayı 3, 1844.
[28] *Lyuboslovie*, Sayı 8, 1844.
[29] *Lyuboslovie*, Sayı 9, 1844.
[30] *Lyuboslovie*, Sayı 20, 1846.
[31] Daha ayrıntılı olarak bkz: Mevsim, Hüseyin. "'Balıklı Alfabe' – Bulgar Aydınlanmasının Başat Eseri", *Batı Kültür ve Edebiyatlarında Aydınlanma.* Ankara Üniversitesi Yayınları, No: 401, Ankara, s. 227-235,

siyasetle ilgili sadece kısa ve tarafsız haberlere rastlanıyor; siyasi ve toplumsal konular neredeyse yok denecek kadar az vurgulanıyor. Ara sıra bilgilendirme amaçlı bazı siyasi duyurular yapılıyor. Bağımsız kilise meselesi üzerine de çok az yazılmıştır. Rum ruhbana yönelik herhangi bir saldırı yoktur, bundan dolayı Fotinov genç Bulgar aydınları tarafından eleştiriliyor. Siyasi duyuruları Fotinov genellikle Rumca gazetelerden alıntılıyor. Bu duyurular biraz tesadüfi olsa da, İvan Şişmanov'un belirttiği gibi, Bulgar okurları arasında siyasete karşı canlı bir ilginin oluşmasına yol açıyor.

7) Edebiyat ve dil konulu yazılar: Derginin edebi içeriği yetersiz ve sığ kalıyor, sadece bazı öğretici içerikli kısa hikâyelere rastlanıyor. Sözgelimi, Almancadan tercüme edilen ve Ludwig Feuerbach (1795-1833) adında bir hukuk adamı ve cinayet araştırmacısının kaleme aldığı Kaspar Hauser hikâyesine beş sayıda yer veriliyor. Antik çağlardan düşünceler ve Arap atasözlerinin yanı sıra birkaç özgün ve tercüme şiir dikkat çekiyor. Dergide şair olarak N. Kasapski, P. İzvorski, N. Tıpçileştov ve birkaç öğretmenin adı geçiyor.

Halk yaratıcılığı Karlovalı öğretmen Br. Popoviç tarafından derlenen birkaç atasözüyle temsil ediliyor. Dil açısından Fotinov Kilise Slavcasını savunuyor, ona göre ataların dilinden uzaklaşmak adeta bir cinayettir. Ancak bu konuda aşırı tutucu olduğunu söylemek haksızlık olacaktır, elinden geldiğince dilin sadeleşmesine, yabancı sözcüklerden arındırılmasına ve gelişmesine katkı sağlamak istiyor. Fotinov derginin sayfalarına imla meselesini de taşıyor. Bulgarcadaki belirtme takısının atılması gerektiğini düşünüyor ve bunu uyguluyor, eski şekillerin bırakılmasını ve eski dille bağların koparılmamasını istiyor. Bulgarca terminolojiyi oturtma yönünde önemli katkı sağlıyor. Birçok yeni Bulgarca sözcükler türetiyor, parantez içinde de bunların Türkçelerini vermeyi yeğliyor. Sözgelimi, *znak* 'nişan', *svidetel* 'şahit', *kapital* 'sermaye' vs.

Bir başka tematik sınıflandırmaya göre[32] derginin 24 sayısında yer alan yazılar; 1) bilgilendirici, tanıtıcı, öğretici (buraya sayının çıktığı ay hakkında bilgiler, şehir, çeşitli yaratık ve bitki tasvirleri, doğa olayları dâhil ediliyor), 2) ahlâk içerikli yazılar, 3) eğitimin geliştirilmesi düşüncesinin aşılandığı yazılar, 4) ahlâk sorunlarını içeren metinler, 5) çeşitli haberler - şeklinde toplanabilir. Buna göre derginin toplam 392 yazısından birinci sınıfta 191, ikincide - 80, üçüncüde - 35, dördüncüde - 35, beşincide - 51 yazı yer alıyordur.

Görüldüğü üzere, derginin içeriği oldukça zengindir. Öyle ki, her Bulgar okuru, gerek tüccar, zanaatçı, çiftçi olsun, gerekse öğretmen veya papaz olsun kendine ilgi çekici bir şeyler bulabiliyordur. Fotinov materyalleri genelde Yunanca kaynaklardan alıntılıyor, ama Bulgar okurunun anlayabileceği ve onun seviyesine uygun olanları seçiyor.

Lyuboslovie yeterince okur buluyor, ancak abonesi çok azdır. Aylık ortalama 450 adet dağıtılıyor ve bazı Slavistlerin de bildikleri ve dikkatle izledikleri bir süreli yayına dönüşüyor. Düzenli çıkmayışından dolayı okur dergiden uzaklaşmaya başlıyor. Bundan Fotinov sorumlu tutulamaz, çünkü matbaanın imkânları

[32] Radkova, Rumyana, *a.g.e.*, s. 154.

kısıtlıdır, üstelik yazar bütün düzeltme işini kendi üstlendiğinden dolayı yetiştiremiyordur. O yıllardaki posta dağıtımının olumsuz şartlarının da göz önünde bulundurulması gerekiyor. Ayrıca dergi Bulgarların yoğun olarak yaşadığı bölgelerden uzak bir noktada çıkıyor ve yeni sayı okura zamanında ulaşmıyor. Vasil Aprilov, Fotinov'a Odesa'ya taşınmasını tavsiye ediyor, çünkü orada Bulgarca dergi çıkarmanın birçok açıdan daha elverişli olduğunu düşünüyor - kütüphane sayısı çoktur, Fener Rum Patrikliği'ne karşı daha rahat yazacak, giderler de görece düşecektir. Üstelik İzmir'e göre Odesa'dan dergi daha acele ve kolay dağıtılacaktır. Ancak Fotinov bu teklifi kabul etmeyerek İzmir'de kalmayı yeğliyor.

Dergiye yapılan başlıca eleştiri, can sıkıcı ve Bulgarların kendileri hakkında çok az şey bulduğu yönünde oluyor. Dil açısından muharrir doğmuş olduğu Samokov ağzına sıkı sıkıya sarılıyor, olağandan çok tarih materyaline yer veriliyor. Veda yazısının sonunda Fotinov, "ben köşe taşını koydum" diye belirtiyor.

Kullanmakta ısrar ettiği Kilise Slavcasıyla da Fotinov birçok okurunu kaybediyor. İkinci yıllıktan itibaren Bulgarca ad, sıfat ve zamirlerdeki belirtme takısına karşı çıkıyor ve halkın konuştuğu dilden gittikçe uzaklaşıyor. Bundan rahatsız olan okurun eleştirisini Fotinov önemsemiyor. Derginin kapanmasının başlıca nedeni, Rali Mavridi'nin desteğini çekmesinden kaynaklanıyor. *Lyuboslovie*, İstanbullu tüccarın işlerini olumsuz etkilemeye başlıyor, çünkü dağıtım beklediği ve öngördüğü şekilde olmuyor. "Bu yükten bıktım artık" diye yazıyor Fotinov'a Nisan 1846'da: "Sadece ben mi düşüneceğim bu milletin aydınlanmasını? Beyhude çaba!"

Özetle, Bulgar basın tarihindeki ilk dergi olan *Lyuboslovie*, başta Bulgar okurun kayıtsızlığı, çıkışındaki düzensizlik ve zorlu posta şartları, dildeki tutuculuk ve tüccar Rali Mavridi'nin desteğini çekmesinden dolayı yayın hayatını noktalamak durumunda kalıyor.

B. *Bılgarski Orel* (Bulgar Kartalı): İlk Bulgarca Gazete

İlk Bulgarca gazete olan *Bılgarski orel*, "toplum, ticaret ve edebiyat gazetesi" alt başlığıyla 20 Nisan 1846'da Leipzig'de çıkıyor. Gazeteyi, Leipzig Üniversitesi'nde kimya öğrencisi olan İvan Bogorov, Bükreş'te faaliyet gösteren bazı Bulgar tüccarların maddi desteğiyle yayımlamaya başlıyor. Dört sayfalık, 28-40 cm boyutlu ve üç sütunlu olan gazete, kaliteli baskısıyla dikkat çekiyor.

Birinci sayıda, program niteliği taşıyan "Svikvanie" (Başlarken) yazısı yer alıyor. Bogorov, "Hep böyle gidemez! Etrafımızdaki bütün milletler başını kaldırdı ve dünyada olup biteni ve ne yapılması gerektiğini görüyorlar. Biz Bulgarlar canlı ölü olarak mı kalacağız, bizim de milletler cemiyetinde söyleyecek sözümüz olmayacak mı? Dünyanın bilmediği bir millet olarak mı kalacağız, dilimizi ölü mü bırakacağız?" sorularını yönelttikten sonra, cevabı kendisi veriyor: "Hayır! Bu böyle devam edemez! Biz Bulgarlar da, öteki Avrupa milletleriyle aynı haklara sahip olduğumuzu bilmeliyiz! Sıkıca dilimize ve dinimize sarılmalıyız! Aklımızla ve duygumuzla Hıristiyan olduğumuzu; Rus, Sırp ve öteki Slav halklarının kardeşi olduğumuzu göstermeliyiz."

Bogorov, arı ve anlaşılır halk dilinde yazılan gazete çıkarma niyetini ilân ediyor. Gazetede neler yer alacağı şöyle açıklanıyor:

> 1) Her yerden siyasi haberler. Haberler daha çok İstanbul, Osmanlı, Eflâk, Yunanistan ve öteki komşu Slav ülkelerinden olacak ve hepsi bir an önce okura ulaştırılmaya çalışılacak; 2) Gazetemizin eğitim bölümü olacak. Burada; güzel yer, ülke ve halklarla; memleketimizle; başka Avrupa ülkeleriyle; halkımıza daha yakın olduğundan Slav halklarıyla; halkımızın eski zamanlardan günümüze kadar şanlı olaylarıyla; bir zamanki bağımsız idaremizle; yiğit ve çarlarımızın savaşlarıyla, memleketimizin onuruyla vs. ilgili bilgi ve haberlere yer verilecek; 3) Memleketimizde okulların ve eğitim düzeninin daha iyiye doğru değişmesi için komşu halkların okul eğitimi ve düzeni hakkında kayda değer bilgiler aktarılacak, işin kolayı ve yolu yordamı gösterilecek; 4) Tüccar ve zanaatkârlar için haber ve tavsiyeler olacak; nasıl bir yol izlenmeli ki, ticaret ve zanaatlar Avrupa'daki gibi gelişsin; 5) Gazetemizin eğlence kısmında masallar, fabllar, halk türküleri, meseller, çocukların eğitiminde okulda öğretmenlerin kullanabileceği neşeli diyaloglar yer alacak; 6) Nihayet, yayımlanan bütün yeni Bulgarca kitaplar tanıtılacak.

Gazetenin her ayın 1'nde ve 15'inde, ancak "daha çok alıcı bulunursa", 1'inde, 10'unda ve 20'sinde çıkacağı vurgulanıyor ve fiyatı da 52 kuruş olarak belirtildikten sonra okurlar selâmlanıyor. İlân edilen program açısından değerlendirildiğinde, *Bılgarski orel*'in, o zaman Batı Avrupa'da moda olan tipik bir haber gazetesi olduğu görülüyor. Ancak otobiyografisinde de belirttiği gibi, Bogorov, siyasi bir gazete çıkarmayı hedefliyor. Ayrıca, Bulgarların da öteki halklar gibi canlanması, hak sahibi olması, dilini ve dinini koruması gerektiğini düşünüyor. Bazı araştırmacılar, bunun 1846 için ilerici, halkın yüce çıkarlarına ayarlı ve Bulgar Uyanış Çağı fikrini ve ruhunu taşıyan kesimlere yönelik olduğunu düşünüyorlar.[33]

Gazetenin her üç sayısı yukarıda sunulan program açısından incelendiğinde, şunlar görülüyor: Birinci sayıda yer alan haberde, Abdülmecid'in Hattı Şerifi olumlu değerlendiriliyor. Bogorov'a göre padişahın hattı, "Osmanlı'da her yerde ticaret serbest olsun; vergiler kararınca alınsın, din ve ırka bakılmadan herkes kanun önünde eşit olsun, herkes kendi dininde kalsın" mesajını veriyordur. Gazetede haber olmadığının farkında olan Bogorov, diğer sayılarda bu eksikliğin giderileceği sözünü veriyor. Ne ki ikinci sayıda da hiçbir habere rastlanmıyor. Üçüncü sayıda başlık altında beş haber yer alıyor. Birincisinde, Osmanlı idarecilerine gönderilen bir sirküler duyuruluyor; sirkülerde haksızlıkların ve adil olmayan kararların duyurulma zorunluluğu olduğu belirtiliyor. Daha sonra İzmir'de çıkan bir İbranice gazete; Banat'ta 1737'de Osmanlı'dan göç eden 12 bin Bulgar'ın yaşadığı ve bunlardan bir papazın Bulgar tarihini yazdığı; Rusya'da 135 gazete ve derginin yayımlandığı haberleri yer alıyorlar. Avrupa hanedanlarını,

---

[33] Borşukov, Georgi. *İstoriya na bılgarskata jurnalistika, 1844-1877, 1878-1883*, Sofya, 1976, s. 61.

Avrupa devletlerinin büyüklüğünü, nüfusunu, payitahtlarını ve idarecileri gösteren tablo da haber olarak değerlendirilebilir.

Programın ikinci hedefine denk düşen yazılar arasına, Kotel (Kazan), Samokov (Çamurluova) ve Rila Manastırı'nın tasviri; yanardağ afetinin açıklandığı Ateş Püsküren Dağlar ve dünyadaki en yıkıcı birkaç deprem hakkında bilgi içeren Yeryüzü Sarsıntıları dâhil edilebilir. Programın üçüncü hedefi kapsamında, Sırbistan Milli Eğitim Bakanlığı'yla ilgili haber dışında bir şey yoktur. Dördüncü hedef bağlamında, Avrupa'da Demirin İşlenmesi, gelişmiş kapitalist ülkelerin sanayisiyle ilgili bilgiler içeren Ticari Yatırımlar ve İngiliz Ticareti yer alıyor. Programda afişe edilen beşinci hedefin yerine getirildiği söylenebilir. Gazetenin her üç sayısında da masallara ve hikâyelere (Demir Şamdanlık), halk türkülerine (Çar Murat ile Mara, Bir Genç Çırpanlının Yolculuğu, Stefan ile Elenka, Maria ile Nikola), fabllara, ibretli masallara, bilmecelere, komik diyaloglara vs. yer veriliyor. Gazetede önemli yer kapsayan bu yazılar, eğlendirmenin ötesinde, öğretiyor ve okurun kültürünü yükseltiyorlar. Yeni çıkan kitapların tanıtımında, Bogorov'un imlayla ve benimsenmesi gereken dille ilgili görüşleri de açığa çıkmış oluyor.

İçerik çeşitliliği ve siyasi haberler açısından programın yerine getirilmediği görülüyor. Bunun başlıca nedeni, gazetenin memleketten kopukluğuyla açıklanabilir; her üç sayıda da Bulgaristan'ı konu edinen hiçbir haberin yer almaması rastlantı değildir.

Bılgarski orel gazetesinin Bulgar süreli yayıncılık tarihinde uzun yayın hayatıyla veya okur üzerindeki kalıcı etkisiyle yer edindiği söylenemez. Gazete toplamda üç sayı çıkıyor. 20 Eylül'de çıkan ikinci sayıda gazetenin adı *Bılgarski naroden izvestnik* (Bulgarca Halk Gazetesi) şeklinde değişirken, 1 Ocak 1847 tarihli üçüncü sayıda eski başlığa dönülüyor. Bogorov, bu adın Bulgarların vatanperverliğini canlandırmak için tercih edildiğini açıklıyor. Vasil Aprilov, İzmir'de çıkan *Lyuboslovie* dergisinde gazeteye yüksek değer biçiyor, ancak bir aydınlanmacı ve evrimci olarak gazetenin adının çok cesur ve hatta kışkırtıcı olduğunu, *Bılgarska pçela* (Bulgar Arısı), *Bılgarski izvestnik* (Bulgarca Gazete) gibi adların daha uygun olacağını düşünüyor. Osmanlı idaresinin rahatsız olmaması için Aprilov, "yiğitlerimizin ve çarlarımızın savaşları, siyasi ve bağımsız idare, memleketimizin şerefi" gibi ifadelerden özenle kaçınılması gerektiği tavsiyesinde bulunuyor.

İvan Bogorov gazeteyi kendi imkânlarıyla çıkarıyor; bütün yazıları kendi hazırlıyor, idari ve teknik işleri kendisi takip ediyor. Gazetenin tirajı oldukça düşüktür - matbaa arşivinden 500 adet basıldığı anlaşılıyor. Bulgaristan'da dağıtımı son derece yetersizdir. Bogorov, memleketten bu kadar uzakta gazete çıkarılamayacağı gerçeğini kavrayamasa da güçlü bir araç olarak gördüğü böyle yayınlara Bulgarların ihtiyacı olduğunu gayet iyi anlıyor. Gazete çıktıktan sonra bazı okurlar Leipzig'in Bulgarca gazete çıkarılması için uygun yer olmadığını söylüyorlar.[34] Üçüncü sayıdan sonra da Bulgaristan'dan tek bir abone kalmıyor. Her ne kadar bir mektubunda başarısızlığını, Bulgarların gazetede kullanılan dile tepkili olmasıyla açıklasa da asıl neden, gazetenin yaygınlaşamamasında, yeterin-

[34] Mişev, Dimitır, *a.g.e.*, s. 616.

ce duyurulamamasında yatıyor. Bunun yanı sıra, Bulgarların süreli yayın takip etme alışkanlıkları henüz oluşmadığı ve ilginin düşük olduğu görülüyor, keza Bükreşli Bulgar tüccarlar da desteğini kesiyorlar.[35]

Sonuç olarak, siyasi gazeteden ziyade bilgi yaygınlaştırmayı hedefleyen öğretici dergi özelliği taşıyan *Bılgarski orel*, kitlelere zor ulaşıyor; yayın ömrü sadece üç sayıyla sınırlı kaldığından, pek etkisi olmuyor.[36] Bogorov, sade ve anlaşılır Bulgarcasıyla daha sonraki gazetecilere, geniş halk kitlesine ulaşmanın doğru yolunu göstermiş oluyor. *Bılgarski orel* ile Bogorov Bulgar gazeteciliğinin temelini atıyor ve ilk Bulgarca dergiyi çıkaran Konstantin Fotinov'dan farklı olarak[37] halk dilinde yazma geleneğini başlatıyor.[38]

C. *Pçelitsa* (Arıcık): İlk Bulgarca Çocuk Dergisi

İlk Bulgarca çocuk dergisi 1871 yılında Petko Slaveykov tarafından yayınlanmaya başlanıyor; büyük ihtimalle yeterince abonesi olmadığından dolayı sadece yedi sayısı çıkıyor. Slaveykov'un daha 1853'te bir çocuk dergisi çıkarmayı tasarladığı biliniyor, ancak bunu neredeyse 20 yıl sonra hayata geçirebiliyor. Araştırmacılara göre, Slaveykov çocuk yayıncılığı alanında da ustalığını kanıtlıyor.[39]

Uzun yıllar muallimlik yapması, derginin beyan edilen amaçlarına da yansıyor:

> ...çocuklar için seviyelerine uygun, anlaşılır ve eğlenceli metinler sunarak daha başlangıçta zekâ gelişmelerini sağlam ve yararlı besiyle desteklenmesine katkı sağlamak.

Derginin sayfalarında sade bir dille ekmek, şeker, telgraf, din ve ahlak, sağlık gibi konularda bilgiler ve öğütler veriliyor. Ayrıca vatan sevgisi, emeğin övgüsü, kahramanlık, insan kusurları konularında öğreticiliğe düşmeden bilgiler sunuluyor. Masallar, fıkralar, hayvanlarla ilgili coğrafya metinleri küçük okurlar tarafından çok iyi karşılanıyor, ancak 350 abonesiyle yayın hayatını sürdürmesi imkânsız oluyor.

Pçelitsa ile Bulgarca süreli yayıncılık tarihinde ilginç bir yeniliğe imza atılmış oluyor - ilk defa sürekli abonelerin katılımıyla lotarya çekilişi düzenleniyor, ancak bu girişim de yıllık abone ücreti bir beyaz mecidiye olan 8 sayfalık dergiyi kapanmaktan kurtaramıyor.

D. *Rujitsa* (Hatmi Çiçeği): İlk Bulgarca Kadın Dergisi

İlk Bulgarca kadın dergisi olma özelliğini taşıyan *Rujitsa*, 1871'de Petko Slaveykov'un başmuharrirliğinde yayın hayatına başlıyor. *Makedoniya* (Makedonya) gazetesinde (sayı 6, 1871) çıkan ilandan derginin hedefleri hakkında bilgi edinili-

---

[35] Penev, Boyan. *İstoriya na novata bılgarska literatura*, III, Sofya, 1933, s. 852.

[36] Andreev, Boris, *a.g.e.*, s. 42.

[37] Mevsim, Hüseyin. *"Lyuboslovie Dergisi" – İzmir'de Yayımlanan İlk Bulgarca Süreli Yayın"*, İzmir Ekonomi Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2009, s. 384-394.

[38] Reçnik na bılgarskata literatura, I, Sofya, 1976, s. 165-166.

[39] Georgi Borşukov, *a.g.e.*, s. 241.

yor. Buna göre, *Rujitsa*'nın hedef kitlesi olan kadınların hayatın her alanında daha hızlı gelişimlerine ve ilerlemelerine yardımcı olmayı, kadının aile ve toplumdaki misyonu üzerinde durmayı, aile hayatını ve aile ekonomisini öğretmeyi, güzel ahlak aşılamayı, sağlık tavsiyeleri vermeyi, çeşitli halkların gelenek ve göreneklerini tanıtmayı, bazen de yok edilmeleri için birtakım kişisel ve genel kadın kusurlarını gündemine almayı amaçladığı anlaşılıyor. Başka bir deyişle, derginin sayıları, "mis kokulu çiçeklerden derilen demetler gibi olacak, toplumsal gelişiminde daha ileri noktaya ulaşmış halkların ahlak ve eğitim kitaplarından alıntılanan yazılar ana ve kızlarımıza sunulacak." Başmuharririn ikinci sayıda belirttiğine göre, "güzel, eğitimli ve fedakâr ana ve kadınların olduğu yerde, aile kurumu da, toplum da, devlet de şahlanıyor."

Başmuharrir, yıllık abone ücretini daha düşük tutmaya çalıştığını, ancak gerekli açıklamalarıyla beraber vermeyi çok istediği elişi işleme modellerinin hesapları karıştırdığını itiraf ediyor: "Elişi modelleri vermek pahalıya mal oluyor, bütün derginin baskısına eş değer hale geliyor, ancak dergi okurlarını bundan mahrum bırakmak istemedim." 12 sayı ve 12 elişi modelini dâhil eden yıllık abone ücreti yarım Türk Lirası olarak belirleniyor. Sponsor çıktığında da modelleri renkli verme vaadinde bulunuluyor. Çağ, "kadınların daha hızlı gelişimini ve ilerlemesini" gerektirdiğinden, dergide eğitimden ahlaka ve çalışma şartlarına, güzellikten sağlığa kadar kadını yakından ilgilendiren birçok alan ve konuda yazılar sunuluyor. Ayrıca derginin her sayısında kadın ve erkek modasına, ünlü kadınların hayat hikâyelerine ve fıkralara yer veriliyor.

Rujitsa dergisinin uzun soluklu süreli yayına dönüşememesinin başlıca nedeni profilinden ve hedef kitlesinden kaynaklanıyor. Bir başka neden de sunulan yazıların içeriğinde ve yazarın kitlesine karşı tavrında yatıyor. Daha geniş bir açıdan bakıldığında Bulgar süreli yayıncılığının genel Balkan eğilimi dışında kalmadığı görülüyor. Dergi kadın meselesini, kadın eşitliğini gündeme taşıyor, ama yeni bir önerme sunamıyor, farklı bir bakış açısı getiremiyor, sadece durum tespitiyle yetiniyor. Henüz okur kitlesinin cins ve yaş ekseninde profilleşmeye hazır olmadığı; böyle bir girişim için henüz erken olduğu anlaşılıyor.[40] Çünkü kadınlar arasında okuryazarlık oranı çok düşük olmasının yanı sıra yardım edecek veya böyle bir dergiye abone olacak kadınların sayısı da az. Kadın meselesi konusunda öteki yayınlarda çıkanlardan farklı olarak yeni bir şey söylenmiyor. Kadın sıkı sıkıya dini ve ahlaki değerlere bağlı, çocuklarını korumakla yükümlü kılınıyor; kadının toplumsal konumu ailede ve çocuklarının yanında olarak belirleniyor. Bunun ötesinde Slaveykov bilgilendirmekten ziyade kendi görüşünü dayatmayı, eğlendirmekten ziyade alay etmeyi yeğliyor.[41] Yazarın, kadınların modaya ayak uydurmaya ve süslenmeye yönelik düşkünlüğünü gazete yazılarında olduğu gibi bazı sahne eserlerinde de ne denli eleştirdiği ve alaya aldığı pekâlâ biliniyor. Öğretici ve akıl verici yönü ağır basan derginin yazılmasına kadınlar dâhil edilmiyor. Yazıların çoğunu başmuharrir kaleme alıyor, içerik stratejisin-

---

[40] Borşukov, Georgi, *a.g.e.*, s. 241.
[41] Alexandrova, Nadezhda. "Uvyahvaneto na "Rujitsa". Priçini za spiraneto na pırvoto jensko spisanie prez Vızrajdaneto", // *Slovoto-jivot. Yubileen sbornik*, Sofya, 2012, s. 48.

den dolayı kendini kadınlar nezdinde kabul ettiremiyor. Elişi modelleri verme yoluyla çağa ayak uydurmaya çalışıyor. Farklı hedef kitlesine hitap eden bir yayın olarak kendini kanıtlayamayınca ve kabul ettiremeyince kaçınılmaz olarak bir yıllığı tamamlayamadan güzel bir çiçeğin adını taşıyan bu 8 sayfalık dergi ikinci sayıdan sonra yayın hayatını sonlandırıyor.

II. Romanya'da Bulgarca Gazeteler

Uyanış Çağı'nda, daha doğrusu ilk Bulgarca süreli yayının çıktığı 1842'den Rus-Osmanlı Savaşı'nın sona erdiği 1878'e kadar Bulgarca ve Bulgar okuru hedef alan 100 civarında gazete ve dergi yayımlanıyor. En fazla Bulgarca süreli yayının Romanya'da çıktığına tanıklık ediliyor; bunun başlıca nedeni de radikal ve sürekli siyasi faaliyet ve eylem içinde bulunan devrimci aydınların yuvalandığı Romen yerleşimlerinde şartların fevkalade uygun olduğundan kaynaklanıyor. 1866 Romen anayasasının basın alanında garantiler vermesi, ayrıca Romen kamuoyunun da Bulgar hareketine sempatiyle yaklaşması, Bulgar sığınmacılara Romen yerleşimlerinde devrimci, siyasi ve kültürel teşkilatlar kurma imkânı sağlıyor. 1870'lerde Tuna'nın kuzeyinde yaklaşık 900 bin Bulgar'ın yaşadığı tahmin ediliyor.[42] Bunun bir sonucu olarak 17 Romen matbaasında Kiril harfleri bulunuyor; 1844-1878 yılları arasında beş Romen kasabasında 19 Bulgarca matbaa faaliyet gösteriyor. Bulgarların Osmanlı unsuru oldukları dönemde Romanya'da Bulgarca 46 gazete ve 12 dergi yayımlandığı görülüyor. Yukarıda kısaca anılan şartlardan dolayı özellikle Bükreş'te çıkan Bulgarca gazetelerin Osmanlı'ya karşı ihtilal borazanlığına soyunma gibi bir misyon edindikleri anlaşılıyor. Bu kanadı temsil eden iki gazetecinin gazetelerinden söz etmeden önce, daha ılımlı çizgi takip eden ve devrim çığırtkanlığı yapmaktan özenle kaçınan bazı süreli yayınlar hakkında kısaca bilgi vermeye çalışacağım.

Romen topraklarında çıkan ilk Bulgarca gazete olan *Bılgarska pçela* (Bulgar Arısı) yayın hayatına İbraila'da başlıyor (1863-1864); Hristo Vaklidov'un başmuharrirliğini üstlendiği gazete, Romanya'ya yerleşen liberal Bulgar burjuvazisinin görüşlerini yansıtıyor. Bükreş merkezli Gizli Merkez İhtilal Komitesi'nin yayın organı olarak çıkan "toplumcu siyasi gazete" *Narodnost* (Milliyet) 1867-1869 arasında İvan Bogorov ve İvan Kasabov tarafından neşrediliyor; önce Bulgar siyasetinde Türk-Bulgar düalizmi fikrine sıcak bakan ve bir yöntem olarak çetecilik hareketini reddeden gazete daha sonra liberal ve demokrat Bulgar mülteci çevresine yaslanıyor. *Oteçestvo* (Anavatan) 1869-1871 arasında Pandeli Kisimov ve Dobri Voynikov muharrirliğinde Romen başkentinde yayımlanıyor; Erdem Cemiyeti ("Dobrodetelna drujina") etrafında kenetlenen tutucu burjuvazinin çıkarlarını savunuyor; metinler iki dilde -Bulgarca ve Romence- çıkıyor. Bükreş'te Pavel Bobekov'un Nisan-Haziran 1877 arasında neşrettiği *Sekidnevniy novinar* (Günlük Haber Gazetesi) adındaki kısa ömürlü gazete ilk Bulgarca günlük gazete olma özelliğini taşıyor. Yine Bükreş'te 1877'de *Stara planina* (Koca-

[42] Konstantinova, Zdravka, Filip Panayotov, *İz istoriyata na bılgarskata publitsistika (do 1878 g.)*, Universitetsko izdatelstvo Sv. Kliment Ohridski, Sofya, 1991, s. 44.

balkan) yayın hayatına başlıyor; Stefan Bobçev'in çıkardığı bu haftalık siyasi gazete, Romanya'daki Bulgar liberal mülteci çevrelerin ılımlı kanadını temsil ediyor; Bulgaristan'ın kurtuluşu için büyük devletlerin müdahalesine umut bağlıyor. Başkentte 1874-1876 arasında *Stupan* (Sahip) adlı aylık derginin sayfalarında ziraata ve tarıma öncelik veriliyor. 1869-1875 arasında çıkan *Tıpan* (Davul) ise Petko Slaveykov'un İstanbul'da yayımladığı *Gayda*'dan sonra ikinci Bulgarca hiciv ve mizah gazetesi olup devrimci kanada yakın duruyor. İlk Bulgarca pedagojik dergi olan *Uçilişte* (Mektep) 1870-1876 arasında Raşko Blıskov tarafından çıkartılıyor.

Bulgar milli hareketinin ideoloğu konumundaki Georgi Rakovski[43] Sırbistan'dan sonra geçtiği Romanya'da gazeteciliğe devam ediyor: *Bıduştnost* (Gelecek) gazetesinin her sayfası üç sütun Bulgarca ve üç sütun Romence olarak okura sunuluyor; devrimci yönünden dolayı Bulgar tüccarlar desteğini kesince 10. sayıdan sonra duruyor; *Branitel* (Savunmacı) ise tek sayı çıkıyor. Romen kamuoyunda Bulgar meselesine karşı sempati uyandırmak amacıyla her iki gazete Bulgarca ve Romence yayımlanıyor. Rakovski, uzun zamandır tasarladığı *Bılgarska starina* (Bulgar Mazisi, 1865) başlıklı dergiyi de okuruyla buluşturuyor.[44]

İbraila'da 1867-1870 yılları arasında çıkan *Dunavska zora* ("Tuna'da Tan") başlıklı gazetenin başmuharrirliğini, ilk özgün Bulgar komedyasının yazarı olan Dobri Voynikov üstleniyor. Haftalık çıkan "siyasi ve edebi" gazetedeki yazılarda daha çok milli davaya hizmet etmeyen ve milletinden kopuk yaşayan Bulgar çorbacıların ve Fener Rum Patrikliği'nin eleştirildiği görülüyor. Gazete sayfalarında şiirlere ve yeni çıkan kitap tanıtımlarına da genişçe yer ayrılıyor. Buradaki yazılarından, ideoloji ve fikir açısından Voynikov'un nasıl bir evrim geçirdiği de açıkça izlenebiliyor. İlk başlarda Bulgar ihtilâl hareketine sempatiyle yaklaşmış ve destekler nitelikte yazılar kaleme almış olmasına rağmen, kendisi devrimci kanatta yer almıyor ve çok geçmeden tamamen evrimcilerin safına geçiyor. İhtilâl yöntemini reddeden Voynikov, benimsemiş olduğu eğitim, aydınlanma ve kültürel gelişme yolunun propagandasını yapıyor. Yine İbraila'da Nisan-Kasım 1876 arası *Vızrajdane* (Yeniden Doğuş) Gazetesi çıkıyor; başmuharrirliğini Svetoslav Milarov'un yaptığı süreli yayın siyasi sığınmacı çevrenin mücadeleci ruhunu canlı tutmayı amaçlıyor; sayfalarında Fransızca yazılara da yer veriliyor.

Romanya'da çıkan devrimci Bulgarca basının genel değerlendirilmesini Lyuben Karavelov'un[45] çıkardığı gazeteler üzerinden yapmaya çalışacağım. Edebi eserleriyle de ün yapan yazarın *Svoboda* (Hürriyet) Gazetesi 7 Kasım 1869'da Bükreş'te yayın hayatına başlıyor. "Nasıl ki yaşaması için her canlıya hava, balığa su gerekliyse, insana da her şeyden önce hürriyet gereklidir. Hürriyet, Bulgar'ın

---

[43] Daha ayrıntılı olarak bkz: Mevsim, Hüseyin. "Uyanış Çağı Bulgar Edebiyatında Romantik Bir Eser: GeorgiRakovski'nin Orman Yolcusu ["Gorski Pătnik"] Poeması", *Batı Kültür ve Edebiyatlarında Romantizm.* Ankara Üniversitesi Yayınları, No: 442, Ankara, s. 171–180.

[44] Stoyanov, İvan. *İstoriya na Bılgarskoto vızrajdane*, Veliko Tırnovo, 1999, s. 168.

[45] Lyuben Karavelov (1834-1878) – Faaliyetlerini daha çok Rusya'da (Moskova), Sırbistan'da (Belgrad, Novi Sad) ve Romanya'da (Bükreş) sürdüren ve ihtilâlci çevrenin elebaşılığını yapan Bulgar şair, yazar ve gazeteci.

arzusudur; hürriyet biz Bulgarların umududur, sloganıdır; biz de gazetemizi Bulgar hürriyetine ithaf ediyoruz," diye okuyoruz gazetenin birinci sayısında. *Svoboda*, aynı yılın Aralık ayı sonuna doğru kurulan Gizli Bulgar İhtilal Komitesi'nin yayın organı oluyor. Birinci sayıda güdülen hedef de belirtiliyor - "Bulgar çıkarlarını savunmak ve Bulgar halkına ahlaki kusursuzluğa ve siyasi bağımsızlığa daha kolay erişeceği bir yol göstermek." Daha sonraki sayılarında da gazetenin ağırlıkla hürriyete vurgu yaptığı dikkatten kaçmıyor:

> Her şey hürriyete bağlı. Hürriyetsiz ne hayat ne mutluluk var - bu, iki kere iki dört kadar açık ve net. Ancak insanın mutluluğu aydınlanmaya bağlı, aydınlanma da - maddi zenginliğe. Maddi zenginlik de - hürriyete. Herkes için ve hepimiz için hürriyet.

Gazetenin içeriğini başyazı, uluslararası gözlem, memleketten haberler, ebedi hayat, son dakika havadisleri, okurlardan gelenler gibi bölümler kapsıyor. Özel duyurular bölümünde ise sıkça ihtilal komitesinin şifreli duyuruları yayımlanıyor.

Karavelov modern bir matbaa kurmayı başarınca Ocak 1871'den itibaren *Svoboda*'nın haftalık Romence eki de çıkmaya başlıyor - *Libertate*. 16 sayıya ulaşan ek sayesinde Romen kamuoyu Bulgar meselesiyle daha yakından bilgilendiriliyor; ev sahibi ülkenin sempatisi kazanılmak isteniyor. Gazete gerçek gücüne, güncel bir gelişme üzerine eleştirel yaklaşımla ve alabildiğine sivri dille yazılan feyletonlar sayesinde kavuşuyor. Genelde Hristo Botev ile ortaklaşa kaleme alınan ve "Znaeş li ti koi sme nie?" ("Sen Bizim Kim Olduğumuzu Biliyor musun?") başlığı altında çıkan feyletonlar devrimci çevrede büyük etki yaratıyor. Silahlı isyanla siyasi bağımsızlığı hedefleyen gazete kilise meselesiyle ilgili çözümünü "Hürriyetin ekzarha değil, ama (Stefan) Karaca'ya gereği var" şeklinde belirtiyor. Başka deyişle, hürriyet papaz, ruhani, din görevlisi değil, ihtilalci sayesinde kazanılacak anlayışı benimseniyor. Gazete sayfalarında kültür meselelerine ve edebiyat eleştirilerine geniş yer ayrılıyor, bunun yanı sıra Bulgar ve dünya edebiyatından şiirler ve hikâyeler sunuluyor, ancak hepsinin odak noktasının kurtuluş konusu olduğu görülüyor. Folklor dağarından atasözleri, deyimler, halk türküleri, masallar, efsaneler de derleniyor. 1872 Arabakonak Geçidi hadisesinden sonra tutuklanan elebaşı Dimitır Obşti'nin (Sırplı Dimitri) itiraflarından sonra gizli ihtilal komiteleri çorap söküğü gibi açığa çıkınca devrim hareketi büyük darbe alıyor. Babıali'nin Romanya'ya nota vermesi üzerine 26 Kasım 1872'de ihtilâl çığırtkanlığı yapan gazetenin son sayısı çıkıyor. İlginçtir ki 1870'ten itibaren gazetenin Rusya'da dağıtımı yasaklanıyor.

Hemen ertesi yıl, daha doğrusu 23 Şubat 1873'te Karavelov, kapanan gazetenin sayı numarasını devam ettirerek, hatta grafik şeklini koruyarak sadece adını değiştirme yoluyla yeni bir süreli yayın çıkarmaya başlıyor: *Nezavisimost* (Bağımsızlık). "Bizim kurtuluşumuzun çaresi ihtilal, ihtilal ve yine ihtilal; başka hiçbir şey," diye beyan ediliyor içeriği ve yönü değişmeyen yeni gazetede. "Bulgaristan ağa, çorbacı ve papaz bertaraf edildikten sonra kurtulacak. Başka kurtuluş yok!" diye yazan Karavelov'a göre siyasi, sınıfsal ve manevi kurtuluşu zorlaştıran bütün meselelerin kaynağı burada bulunuyor. Özellikle elebaşı Vasil Levski'nin1873 yılı başlarında idamından sonra ihtilal hareketi büyük bir krize giri-

yor; yine dışarıdan gelecek çetelere bel bağlanmaya başlanıyor. Başmuharrir Karavelov, Bulgar halkının kendi gücüyle hürriyetine kavuşabileceğinden şüphe duymaya başlayınca Sırbistan'a yardım çağırısında bulunuyor. Sırplar desteğini çekince de 12 Ekim 1874'te gazete yayın hayatını sonlandırıyor. Veda yazısı, bir anlamda Karavelov'un ihtilalci çizgiden geri adım atışının belgesi niteliğini taşıyor; yılgınlığına işaret ediyor: "Bulgar kardeşlerim! Son beş yılda enerjik şekilde Bulgar çıkarları için mücadele ettim; gazeteciliği temiz ve rahat vicdanla bırakıyorum. Bir sözle, memleketime olan borcumu ödedim. Vicdanla çalıştım. Fikirlerim doğru muydu, yayın programım faydalı mıydı, bunun kararını zaman ve tarafsız eleştiri verecek." Karavelov'la ihtilalci çevrenin radikalleri arasında derin çatlak oluşunca, 1875'te, evrilme yaşadığının en büyük kanıtı olan "bilim ve edebiyat dergisi" alt başlıklı *Znanie* (Bilgi) çıkmaya başlıyor.

Karavelov'un 1869-1874 arasında Bükreş'te çıkardığı iki gazete, ihtilalci süreli yayınların ulaştığı en yüksek tiraja -bin adet- ulaşıyor. Komşu ülkelere de dağıtılan gazeteler ihtilal komiteleri kuryeleriyle gizlice Osmanlı topraklarına da sokuluyor. Bir hatıratta gazetenin payitaht İstanbul'a girişiyle ilgili şu tanıklığa rastlıyoruz:

> Kitapçının üstte küçük bir odası vardı. Kitapçıya gitmeye başladığım ilk günlerde, ziyaretçilerin çoğu aşağıda dururken, sahibin de hususi alaka gösterdiği bazı şahısların, yukarı çıktığını ve uzun zaman orada kaldığını fark ettim. Bu haktan hep aynı kişiler faydalanıyor ve odaya çıkarken de, inerken de, sanki bir şüphe uyandırmamak için tedbirli davranıyorlardı. Merakım kışkırtıldı ve bende de, üst kata çıkanların arasına dâhil olma arzusu alevlendi. Bu hemencecik olmadı, tabii ki. Bir gün, kitapçıda yalnız olduğum bir sırada, sahibi üst kata çıkmamı teklif etti. İki kitap yığını arasındaki küçük iskemleye oturttu ve minderin altından gizlice *Svoboda* (Hürriyet) gazetesinin birkaç sayısını çıkarıp önüme koydu. O an ne denli mesut olduğumu anlatamam; o gün siyaseten vaftiz olduğumu hissettim.[46]

Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane talebesi Dimitır Marinov'un tanıklığından da askeri düzenin hüküm sürdüğü ve disiplinin üst seviyede olması gerektiği mektepte, 1870'lerde ihtilalci kanadı temsil eden Bulgar yazar ve şairlerin Bükreş'te çıkarttıkları ve neredeyse her sayısında isyan çığırtkanlığı yapan gazetelerin alındıkları, ayrıca avluda talebeler arasında serbestçe okundukları ortaya çıkıyor.[47]

Şair Hristo Botev'in (1848-1876) Romanya'da çıkan ihtilalci Bulgarca süreli yayıncılığa örnek niteliğindeki gazetelerinden de kısaca söz edilmesi gerekiyor. Botev'in ilk gazetesi, haftalık *Duma na bılgarskite emigranti* ("Bulgar Mültecilerin Sözü"), 10 Haziran-5 Ağustos 1871 arasında İbraila'da sadece beş sayı çıkıyor ve ihtilal komitelerinin kürsüsüne dönüşüyor: "Hakikat kutsaldır, hürriyet tatlı." Daha sonra çıkmaya başlayan *Budilnik* ("Çalar Saat") ilk devrimci hiciv ve mizah gazetesi olma niteliğini taşıyor; 1-20 Mayıs 1873 arası üç sayı çıkan gazetede Leh Henrik Dembitski'nin karikatürleri de yer alıyor. Ardından haftalık *Zname* (Bay-

---

[46] Veliçkov, Konstantin. *İstanbul'dan Hatıralar (1870-1890)*, çeviren Hüseyin Mevsim, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2018, s. 51.

[47] Marinov, Dimitır. *Spomeni iz moya jivot ili Moyata biografiya*, Sofya, 1992, s. 94.

rak) gazetesinin yayın hayatı başlıyor; gazeteden 8 Aralık 1874-14 Eylül 1875 arası 27 sayı çıkıyor; Ağustos 1875'ten itibaren ihtilal komitesinin yayın organı oluyor. Birinci sayıda gazetenin halkın sesi olacağı afişe ediliyor: "Zavallı Bulgar halkının kendi iradesini dile getirebilmesi, ihtiyaçlarını ve sıkıntılarını seslendirmesi için meclisi yok, kürsüsü yok. Yegâne iletişim aracı gazete kalıyor." Botev'in son gazetesi *Nova Bılgariya* (Yeni Bulgaristan) sadece bir sayı çıkıyor; bunda yer alan bir cümleden gazeteciliğe yüklediği misyon pekâlâ anlaşılıyor: "Gazetecilik, ihtilalin en önde gelen araçlarındandır."

İnandığı ideolojide ütopik sosyalizmin izleri görülen devrimci şair, "sadece halklar arasında tesis edilecek akılcı ve kardeşçe birlik yoluyla insan soyunun çektiği eziyetlerin, fakirliğin ve parazitlerin yok edileceğine" inanıyor: "Sadece böyle bir birlik dünya üzerinde hakikati, hürriyeti, kardeşliği ve mutluluğu mümkün kılabilir." Karavelov'un ve Botev'in ideolojilerinde milli devrimcilikten ziyade sosyal devrimcilik öne çıkıyor; gazetelerde sıradan Türk'e değil, ancak egemen katmana karşı duruluyor; bu bağlamda asıl hedef tahtasına Bulgar çorbacılar ve Rum ruhban oturtuluyor.

Görüldüğü üzere, Romanya'da (özellikle Bükreş'te) çıkan Bulgarca gazetelerin başlıca özellikleri arasında kısa ömürlü ve ihtilalci çevrelerin yayın organı olmaları, ayrıca yabancı desteğe ihtiyaç duymaları ve mütemadiyen ihtilale davet etmeleri bulunuyor. Bulgar halkının yegâne kurtuluş yolunun ihtilalden geçtiğini savunan bu süreli yayınlar, herkesi bir an önce silaha sarılmaya çağırıyorlar. Devrimci çevre Tuna'nın beri yakasındaki Bulgar halkının gündeminden kopuk olduğunu büyük hayal kırıklığı içinde nehrin kıyısına ayak bastığında anlıyor. Bu husus da, sanılanın aksine, ihtilal çığırtkanlığı yapan basının Bulgar toplumu üzerindeki etkisinin kısıtlı ve sınırlı olduğuna işaret ediyor.

III. İstanbul'da Bulgarca Gazeteler

Osmanlı topraklarında, ağırlıkla payitahtta Bulgarca 20 gazete ve 12 dergi çıkartılıyor; dosyamızın devamındaki yazılarda bu süreli yayınlar üzerinde ayrıca duruluyor. Genel bir değerlendirme yapılması gerekiyorsa, imparatorluk sınırları içindeki ilk Bulgarca gazete *Tsarigradski vestnik* (İstanbul Gazetesi, 1848-1861) olup ardından sırasıyla *Bılgariya* (Bulgaristan, 1859-1863); *Sıvetnik* (Rehber, 1863-1865); *Gayda* (ilk Bulgarca hiciv ve mizah gazetesi, 1863-1866); *Turtsiya* (Türkiye, 1864-1873; *Meseçna zornitsa* (Aylık Sabah Yıldızı, 1864); *Branitel* (Savunmacı, 1864); *Vremya* (Zaman, 1865-1866); *Makedoniya* (Makedonya, 1866-1872); *Pravo* (Hak, 1869-1873); *Zvınçatiy glumço* (Çıngıraklı Avanak, 1873); *Şutoş* (Şakacı, 1873-1874); *Kosturka* (Paslı Bıçak, 1874); *Napredık* (İnkişaf, 1874-1877); *Vek* (Yüzyıl, daha sonra *XIX vek*, 19. Yüzyıl, 1874-1876); *İztoçno vreme* (Şarkta Zaman, 1874-1877); *Den* (Gün, 1875-1876); *Tsarigrad* (İstanbul, 1877); *Sutrina* (Sabah, 1877) gazeteleri ve *Bılgarski knijitsi* (Bulgarca Kitaplar, 1858-1862); *Çitalişte* (Okuma Yurdu, 1870-1875); *Rıkovoditel na osnovnoto uçenie* (İlkokul Kılavuzu, 1873); *Rujitsa* (Hatmi Çiçeği, ilk Bulgarca kadın dergisi, 1871); *Pçelitsa* (Arıcık, ilk Bulgarca çocuk dergisi, 1871) dergileri yayımlanıyor.

Uyanış Çağı'nda Bulgarca gazete ve dergilerin 1/3'nden fazlası İstanbul'da çıkartılıyor. Evrimci ve aydınlanmacı tavır sergileyen, eğitimden, mektepten, ders kitabından, muallimden, edebiyattan ve kültürden söz eden, ihtilal çığırtkanlığından kesinlikle uzak duran, halkın gündemiyle daha yakından ilgilenen ve ayağı yere basan bu gazetelerin, Romanya merkezli devrimci Bulgarca basından daha etkili oldukları görülüyor. Bunun bir hatırat üzerinden örneklenmesi mümkün:

> [1874'te] Bulgaristan'a döndüğümde, gazetelerin nasıl büyük bir sabırsızlıkla beklendiğini ve herkes tarafından nasıl hayranlıkla okunduğunu hatırlıyorum. Sıkça arkadaş çevrelerinde bazı yazılar sesle okunuyordu ve neredeyse her sayıda böyle yazılar eksik olmuyordu. Gazetelerin enerjisi ve cesareti, yürütülen davanın doğru olduğu şuuruyla taşıyordu. Eğer Bulgaristan'daki ruhlar her yerde topyekûn bir isyan fikrine bu kadar hazır göründüyse, eğer bu fikrin taşıyıcıları olan elebaşılar milletin çağrıyı coşkuyla kabul etmeye hazır olduğunu gördülerse, bu en çok İstanbul gazeteleri sayesinde olmuştur. Bu dönemin gelecekteki tarihçisi, matbuatın hizmetine yüksek kıymet biçecek; bu zor zamanlarda vazifesini kararlılıkla, fedakârca ve vatanperverlikle icra ettiğine işaret ederek bunu şaşılacak ender bir örnek gibi gösterecektir.[48]

IV. Diğer Yabancı Ülkelerde Bulgarca Gazeteler

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nda yabancı uyruklular gazete çıkarma hakkına sahip olmadığından, burada sadece iki Bulgarca gazete ve bir dergi çıkıyor. Sırbistan'a geçen Georgi Rakovski yerleşik düzene karşı "kılıç ve kalemle" amansız mücadele etme kararı alıyor. Novi Sad'da ilerici Sırp çevreleriyle temasa geçiyor (1856) ve burada, devrimci Bulgar süreli yayıncılığının ilk muştucusu olan *Bılgarska dnevnitsa* (Bulgar Günlüğü, 1857) başlıklı haftalık gazeteyi çıkarıyor.[49] Gerekli resmi izin, yeni gazetenin Sırpça bir gazetenin Bulgarcaya tercümesi olacağı temin edilerek alınsa da, bağımsız bir gazeteden söz edilmesi gerekiyor. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Babıali'nin baskısıyla gazeteyi durduruyor. Daha sonra Belgrad'a geçen (1860) Rakovski burada *Dunavski lebed* (Tuna Kuğusu) adlı bir gazete çıkarmaya başlıyor (Eylül 1860-Aralık 1961). Bulgarca devrimci basının temelini atan ve toplam 62 sayısı çıkan gazetenin, milli kurtuluş ruhunun canlanmasına büyük katkı sağladığı kabul ediliyor. 16. sayıdan itibaren Fransızca da yayımlanan gazeteyle başmuharrir memleketinin ve milletinin çözüm bekleyen meselelerini Avrupa kamuoyunun gündemine taşımış oluyor; maddi zorluklardan dolayı yayın hayatına son veriyor.

Jurnal za nauka, zanayat i tırgoviya (Bilim, Zanaat ve Ticaret Dergisi), Belgrad'da 1862'de, İvan Bogorov'un başmuharrirliğinde çıkıyor; ilk Bulgarca iktisat dergisi olma özelliğini taşıyor. Pratik tavsiyeler verme yoluyla sanayinin, zanaatların ve tarımın gelişmesine yardımcı oluyor, destek sağlıyor. *Bılgarski glas* (Bul-

[48] Veliçkov, Konstantin, *a.g.e.*, s. 50.
[49] Reçnik na bılgarskata literatura, III, 1982, s. 192.

gar Sedası), Belgrad'da Nisan 1876-Ağustos 1876 arasında çıkıyor; kısa ömürlü ve devrimci yönlü gazetenin başında Kiro Tuleşkov bulunuyor.

Almanya'da, Leipzig'de tek bir gazete (*Bılgarski orel* / Bulgar Kartalı), son derece katı sansür uygulanan Rusya'da da Bulgarca bir dergi çıkartılıyor. Başkent Moskova'da yayın hayatına başlayan *Bratski trud* (Kardeş Emeği) adlı dergi 1860-1862 arasında, o yıllarda Moskova Üniversitesi'nde öğrenci olan ve Slavcı çevrelerle yakın temas halindeki Bulgar gençler tarafından yayınlanıyor. Rayko Jinzifov'un ve Vasil Popoviç'in başmuharrir olarak göründüğü edebi derginin yazılışında yazar Lyuben Karavelov ve ilk Bulgar edebiyat eleştirmeni olarak kabul edilen Neşo Bonçev de yer alıyor. Alt başlığı "Baba ocağını unutma, geleneğinden yüz çevirme" olan ve Bulgar edebiyatında düzyazının gelişmesine katkı sağlayan 8 sayfalık süreli yayından sadece dört sayı çıkıyor.

V. Bulgar Topraklarında Bulgarca Gazeteler

Rusçuk'ta iki dilde (Türkçe ve Bulgarca) çıkan *Tuna - Dunav*, Selânik'te 1869-1874 arasında dört dilde (Türkçe, Rumca, Ladino ve Bulgarca) yayınlanan *Selanik - Solun* gazetesi ve Edirne'de 1867-1877 arasında, üç dilde (Türkçe, Bulgarca ve Rumca) neşredilen *Edirne - Odrin* gazetesi hesaba katılmazsa, Bulgar topraklarında 1878'e kadar hiçbir süreli yayın yayımlanmadığı görülüyor. İki dilde çıkan süreli yayınlar, "etnik farklılığın olduğu yerde, dillerin eşitliğine vurgu yapan siyasi ve toplumsal bir jest"[50] şeklinde değerlendiriliyor.

Midhat Paşa'nın Tuna valiliği yaptığı sırada 15 Mart 1865'te yayın hayatına başlayan *Tuna - Dunav*[51] 1877'ye kadar toplamda 13 yıllığa ve 1172 sayıya ulaşıyor. Bulgarca bir metinde vali paşanın gazeteye ve matbaaya verdiği önemle ilgili değerli bir tanıklığa rastlanıyor:

> Midhat Paşa'nın kurduğu Islahhane'de matbaacılık da öğretiliyordu. İki makineden müteşekkil matbaa, Vilayet Konağı'na konuluyor; iki bölümden -litografi (taşbaskı) ve matbaa- oluşuyordu. Bütün resmi evrak litografide basılıyordu. Matbaayla, daha sonra müdürü olan Yusuf Efendi ilgileniyordu. Önce makine ustaları iki Alman'dı, ancak 1866'da Avusturya-Prusya Savaşı çıkınca ustalar geri döndü. Gazetenin Türkçe sayfalarının dizgisini, Islahhane mezunu olan 6-7 Türk genç yapıyorlardı. Litografi ve matbaa makinelerinde ücretsiz olarak mahkûmlar çalıştırılıyordu; litografide Türk mahkûmlar, matbaada ise Bulgar mahkûmlar. Bunlar sabah getiriliyor, akşam götürülüyordu. Yusuf Efendi, aylık 500 kuruş alıyordu, geri kalan çalışanlar ise 300'er kuruş, Islahhane'den gelen dizgici kalfalar ise 100'er kuruş. Kâğıt, mürekkep gibi matbaaya gerekli her malzeme Vi-

---

[50] Aleksandrova, Nadejda. "Sısedıt kato "drug" ili "drugiyat sısed" na bılgarite. Pogled vırhu periodikata va Vızrajdaneto", https://balkansbg.eu/bg/content/b-identichnosti/137-sasedat-kato-drug-ili-drugiyat-sased-na-balgarite-pogled-varhu-periodikata-na-vazrazhdaneto.html

[51] Koç, Bekir. "Tuna Vilayeti Gazetesi ve İçeriğine Dair Bazı Bilgiler (Mart 1865 – Mart 1868)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 34, Sayı 57, Ankara, 2015, s. 121-158.

> yana'dan getiriliyordu. Güzel havada Midhat Paşa kalabalık maiyetiyle Rusçuk'ta dolaşıyor, ilk önce matbaaya uğruyordu. Matbaanın her şeyiyle çok yakından ilgileniyor, bütün personelle, bazen de talebe olan dizgicilerle sohbet ediyordu. Her daim çıkışta her oğlanın eline 1'er yeni gümüş kuruş sıkıştırıyordu. Sürekli ayakta durarak yorulmamaları için birer ahşap sandalye yapılmasını, ahşap zeminin hasırla kaplanması ve tozun daha kolay alınması için üzerine muşamba kaplatılması emrini vermişti. Matbaada basılan ilk Bulgarca kitap "Türkçe-Bulgarca Alfabe Kitabı" (İvan Çorapçiev, 1864) oldu. 1864-1877 yılları arasında matbaada toplamda 125 kitap basıldı; en çok 1868'de - 19 kitap.[52]

Burada, Bulgar topraklarında Bulgarca (ve Türkçe) çıkan pek bilinmeyen başka bir örnek üzerinde durmanın uygun olacağını düşünüyorum. Bulgarca süreli yayıncılık tarihi araştırmacıları *İstoçnik mneniya* (*Mecra-i Efkâr*) başlığıyla çıkan bir dergiden söz ediyorlar. Sözgelimi, Yurdan İvanov bu aylık derginin Aralık 1867'de yarısı Bulgarca, yarısı Türkçe olmak üzere Rusçuk'ta İsmail Kemal tarafından çıkarılmaya başlandığını belirtiyor. İvanov'a göre dergiden sadece iki sayı çıkıyor, hatta kendisi daha fazla sayı çıkmış olabileceğini düşünmekte, ancak bunu kanıtlayamıyor. İvanov birinci sayıyı görmediğini, bundan dolayı derginin çıkmasını gerekli kılan olası yayın programına ulaşamadığını, sadece 2. sayıyı gördüğünü belirtiyor. Araştırmacı, herhangi bir kaynak göstermeden, başmuharrir İsmail Kemal hakkında da kısaca bilgi aktarıyor. Buna göre, İsmail Kemal 5-6 yıl önce İstanbul'da hayata veda etmiş ve devlet töreniyle toprağa verilmiştir. Ünlü bir Türk edip, şair ve filozof olarak tanıtılan İsmail Kemal, eğitimini gördüğü yurt dışında, Büyük Fransız Devrimi'nin ilkelerini benimsemiştir. Memleketinde edip sıfatıyla nam yapınca, ünlü Türk ıslahatçı ve anayasacı Midhat Paşa'nın taraftarı olmuş ve paşanın bütün siyasi mücadelesinde aktif olarak yer almıştır. Midhat Paşa'nın Abdülhamid'e karşı suikastı açığa çıkarılınca, Kemal'in de bu girişimde yer aldığı ortaya çıkmış, ancak padişah kendisini huzura davet ederek affetmiş, hatta 500 Lira verip Rodos Adası'na idareci olarak tayin etmiş. Birkaç yıl sonra İsmail Kemal ilerlemiş yaşta İstanbul'a dönmüş ve burada vefat etmiş[53].

Bir başka Bulgar araştırmacı da derginin ikinci sayısının Ocak 1868'de çıktığını, ancak bir sayı daha çıktığı yönünde görüşler olduğunu vurguluyor. Derginin hedefi, Midhat Paşa'nın ıslahatının Bulgar ahali arasında propagandasını yapmak şeklinde belirtiliyor. İçeriği hakkında da Türk İmparatorluğu'nun kısa tarihine, kısa tabiat ve tarih ve öğretici yazılara yer verildiği bilgisi yer alıyor.[54]

Derginin hiçbir araştırmacı tarafından tespit edilemeyen ve bugün kayıp olduğu düşünülen birinci sayısıyla ilgili dönemin bir hatıratından çarpıcı bilgilere ulaşılıyor. Bulgar ihtilâl ve çetecilik hareketine aktif olarak katılan ve bu faaliyetlerinden

---

[52] Naçov, Nikola. *Novobılgarskata kniga i peçatnoto delo u nas ot 1806 do 1877 god.*, Sofya, 1921, s. 100-101.

[53] İvanov, Yurdan. *Bılgarskiy periodiçeski peçat ot vızrajdaneto mu do dnes*, I, Sofya, 1893, s. 84-85.

[54] Borşukov, Georgi, *a.g.e.*, s. 204.

dolayı daha sonra Akka Kalesi'ne sürgün edilen Nikola Obretenov'un kapsamlı hatıratında dergiyle ilgili şu bilgilere rastlanıyor: Dönemin Tuna Valisi Midhat Paşa, Eski Zağra'da muallimlik yapan Nikola Mihaylovski'yi, İstanbul'da Bulgarca çıkan *Turtsiya* gazetesinin başmuharriri Nikola Genoviç'i ve Paris'ten yeni dönen, Tırnova'da muallimlik yapan Todor Şişkov'u Bulgar ve Türk mekteplerinin birleştirilmesi tasarısı bağlamında *İstoçnik mneniya* başlıklı bir broşür hazırlamakla görevlendirmiştir. Broşür, Vilayet Matbaası'nda basılmış ve *Tuna* gazetesinin başmuharriri İsmail Kemal adından 1867 başlarında çıkmıştır. Ancak o yıllarda Rusçuk'ta başmuallim olan Dragan Tsankov'un, Midhat Paşa'nın karma mektep projesini tehlikeli bir girişim olarak görmesi üzerine, Bulgar Ruhani Cemaati üyelerini toplamış ve Bulgar çocukların daha zeki olduklarını, bilimde daha hızlı ilerlediklerini, dolayısıyla öteki milletlerin gelişmemiş ve beş para etmeyen çocuklarını sırtlarında taşıyamayacaklarını öne sürmüştür. Öte taraftan da "Zora" (Tan) adındaki Bulgar okuma yurdunu ziyaret eden gençlerin kulağına, ahalinin bu tasarıdan memnuniyetsizliğini bir şekilde göstermelerini fısıldamıştır. Bunun üzerine, daha önce Islahhane'den mezun olan ve Vilayet Matbaası'nda başdizgici olarak çalışan Toma Kırciev devreye sokulmuştur. *İstoçnik mneniya* risalesi baskıdan çıkıp dağıtıma hazır hale geldiğinde, bundan bir top okuma yurduna da getirilmiştir. Bir akşam, hiç kimse görmeden risalenin nüshaları paramparça yırtılmış ve idarenin ve valiliğin önüne atılmıştır. "Bu şekilde biz ahalinin memnuniyetsizliğini dile getirmiş olduk; risalenin ikinci sayısı çıkmadı. İdare, bu işin suçlusunu aradı, ama bulamadı. Yine de şüphe Toma Kırciev'in üzerine düştü ve çok geçmeden matbaadan ihraç edildi" diye belirtiyor Nikola Obretenov[55].

VI. Sonuç

Bulgarca süreli yayıncılığın başlangıç noktasını Konstantin Fotinov'un 1842'de İzmir'de yayın hayatını başlattığı *Lyuboslovie* dergisi teşkil ediyor. Anılan derginin yayın hayatına son verdiği 1846'da Almanya Leipzig'de kimya talebesi İvan Bogorov ilk Bulgarca gazete olan *Bılgarski orel*'i çıkarmaya başlıyor. Üst sınırının 1877-1878 Rus-Osmanlı Savaşı olduğu kabul edilen Uyanış Çağı'nda Osmanlı unsuru Bulgarlar kendi dilinde yaklaşık 100 gazete ve dergi çıkartıyorlar. Bu süreli yayınların 1/3'i Osmanlı payitahtında yayın hayatına başlarken, en çok gazete ve dergi Romanya'da çıkartılıyor. Anılan dönemde Sırbistan, Avusturya-Macaristan ve Rusya gibi ülkelerde de Bulgarca süreli yayınların çıktığı görülüyor. Genel hatlarıyla İstanbul Bulgar basını evrimci ve aydınlanmacı bir çizgi izlerken, özellikle Romanya'da çıkan bazı gazetelerin devrim çığırtkanlığına soyundukları anlaşılıyor.

Gazete veya dergi çıkarılması için gerekli para genelde abone ve dış maddi destek alma yoluyla sağlanmaya çalışılıyor. Süreli yayınların fiyatları görece yüksek olup bir gazete için verilen parayla altı ekmek alınabiliyordur. Uyanış Çağı Bulgarca süreli yayınların düşük tirajda, ortalama 250-1000 adet arası çıktıkları görülüyor; en yüksek tiraja -üç bin 600- *Makedoniya* gazetesi ulaşıyor. Genelde

[55] Obretenov, Nikola. *Spomeni za bılgarskite vıstaniya*, Sofya, 1970, s. 87-88.

kısa ömürlü olan yayınlar ortalama bir-iki yıllığa ulaşıyor, hatta bir yıllığı tamamlayamayan gazete ve dergilerin sayısı da az değil; bunun yanı sıra, *Tsarigradski vestnik* örneğinde olduğu gibi kesintisiz 13 yıl çıkan yayınların varlığı da dikkat çekiyor. Gazetelerin yayın hayatına son vermelerinin başlıca nedeninin maddi darlık olduğu görülürken, başmuharrirlerin geniş kültüre sahip ve yüksek eğitim almış kişiler arasından seçildikleri gözden kaçmıyor.

Kaynakça

Alexandrova, Nadezhda. "Uvyahvaneto na "Rujitsa". Priçini za spiraneto na pırvoto jensko spisanie prez Vızrajdaneto" // *Slovoto-jivot. Yubileen sbornik*, Sofya, 2012.

Aleksandrova, Nadejda. "Sısedıt kato drug ili drugiyat sısed na bılgarite. Pogled vırhu periodikata va Vızrajdaneto", https://balkansbg.eu/bg/content/b-identichnosti/137-sasedat-kato-drug-ili-drugiyat-sased-na-balgarite-pogled-varhu-periodikata-na-vazrazhdaneto.html

Andreev, Boris. *Bılgarskiyat peçat prez Vızrajdaneto (Zaçenki i razvoy)*, Sofya, 1932.

Borşukov, Georgi. *İstoriya na bılgarskata jurnalistika, 1844-1877, 1878-1883*, Sofya, 1976.

İvanov, Yurdan. *Bılgarskiy periodiçeski peçat ot vızrajdaneto mu do dnes*, I, Sofya, 1893.

Koç, Bekir. "Tuna Vilayeti Gazetesi ve İçeriğine Dair Bazı Bilgiler (Mart 1865 - Mart 1868)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 34, Sayı 57, Ankara, 2015.

Konstantinova, Zdravka, FilipPanayotov, *İz istoriyata na bılgarskata publitsistika (do 1878 g.)*, Universitetsko izdatelstvo Sv. Kliment Ohridski, Sofya, 1991.

Marinov, Dimitır. *Spomeni iz moya jivot ili Moyata biografiya*, Sofya, 1992.

Mevsim, Hüseyin. *"Balıklı Alfabe" - Bulgar Aydınlanmasının Başat Eseri, Batı Kültür ve Edebiyatlarında Aydınlanma.* Ankara Üniversitesi Yayınları, No: 401, Ankara.

Mevsim, Hüseyin. "Konstantin Fotinov, Abdülmecid Han Hazretlerinin Gezisi," *Bursa'da Yaşam*, Ocak 2008, Bursa.

Mevsim, Hüseyin. *Lyuboslovie Dergisi - İzmir'de Yayımlanan İlk Bulgarca Süreli Yayın*, İzmir Ekonomi Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2009.

Mevsim, Hüseyin. "Uyanış Çağı Bulgar Edebiyatında Romantik Bir Eser: Georgi Rakovski'nin Orman Yolcusu ["Gorski Pătnik"] Poeması", *Batı Kültür ve Edebiyatlarında Romantizm.* Ankara Üniversitesi Yayınları, No: 442, Ankara.

Mişev, Dimitır. "Vızrajdane çrez peçata" // *Bılgariya 1000 g.*, Sofya, 1930.

Naçov, Nikola. *Novobılgarskata kniga i peçatnoto delo u nas ot 1806 do 1877 god.*, Sofya, 1921.

Obretenov, Nikola. *Spomeni za bılgarskite vıstaniya*, Sofya, 1970.

Penev, Boyan. *İstoriya na novata bılgarska literatura*, III, Sofya, 1933.

Pundev, Vasil. *Periodiçeski peçat predi Osvobojdenieto*, I: spisaniya, İzdanie na Ministerstvoto na narodnoto prosveştenie, Sofya, 1927.

Radkova, Rumyana, Bılgarskata inteligentsiya prez Vızrajdaneto, *Nauka i izkustvo*, Sofya, 1983.

Reçnik na bılgarskata literatura, I, Sofya, 1976.

Reçnik na bılgarskata literatura, III, Sofya, 1982.

Stoyanov, İvan. *İstoriya na Bılgarskoto vızrajdane*, VelikoTırnovo, 1999.

Veliçkov, Konstantin. *İstanbul'dan Hatıralar (1870-1890)*, çeviren Hüseyin Mevsim, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2018.

Öz: Bulgarca süreli yayıncılığın tarihi Konstantin Fotinov'un 1842'de İzmir'de çıkardığı *Lyuboslovie* dergisiyle başlıyor; dergi üç yıllığa ve 25 sayıya ulaşıyor. Anılan derginin yayın hayatına son verdiği 1846'da, Almanya Leipzig'de kimya talebesi İvan Bogorov ilk Bulgarca gazeteyi çıkarıyor; *Bılgarski orel* adını taşıyan gazete üç sayıdan sonra duruyor. Üst sınırının 1877-1878 Rus-Osmanlı Savaşı olduğu kabul edilen Uyanış Çağı'nda, Osmanlı unsuru Bulgarlar kendi dilinde yaklaşık 100 gazete ve dergi çıkartıyorlar. Bu süreli yayınların 1/3'i Osmanlı payitahtında yayın hayatına başlarken, en çok gazete ve dergi Romanya'da çıkartılıyor. Anılan dönemde Sırbistan, Avusturya-Macaristan ve Rusya gibi ülkelerde de Bulgarca süreli yayınların çıktığı görülüyor. Genel hatlarıyla İstanbul Bulgar basını evrimci ve aydınlanmacı bir çizgi izlerken, özellikle Romanya'da çıkan bazı gazetelerin devrim çığırtkanlığına soyundukları anlaşılıyor. Çalışmada, ilk Bulgarca dergi, ilk Bulgarca gazete, ilk Bulgarca çocuk dergisi, ilk Bulgarca kadın dergisi, Romanya'da, Sırbistan'da, Rusya'da, İstanbul'da ve Bulgar topraklarında çıkan Bulgarca gazete ve dergiler hakkında bilgilere yer verilmektedir.

Anahtar sözcükler: Osmanlı Bulgar basını, Bulgarca süreli yayıncılık, ilk Bulgarca dergi, ilk Bulgarca gazete, ilk Bulgarca kadın dergisi, ilk Bulgarca çocuk dergisi, devrimci Bulgar basını

Some Notes on Bulgarian Periodical Publishing

Abstract: The history of Bulgarian periodical publishing begins with Konstantin Fotinov's *Lyuboslovie* magazine published in Izmir in 1842; the magazine reaches 25 issues and three years. In 1846, when the aforementioned magazine ended its publication life, chemistry student Ivan Bogorov published the first Bulgarian newspaper in Leipzig, Germany; the newspaper named *Bulgarski orel* stands after three issues. In the Age of Awakening, the upper limit of which is the Russian-Ottoman War of 1877-1878, the Ottoman element Bulgarians publish about 100 newspapers and magazines in their own language. While 1/3 of these periodicals start their publishing life in the Ottoman capital, most newspapers and magazines are published in Romania. In the said period, it is seen that Bulgarian periodicals appeared in countries such as Serbia, Austria-Hungary and Russia. In general terms, while the Bulgarian press in Istanbul follows an evolutionist and enlightenment line, it is understood that some newspapers especially published in Romania are screaming for revolution. The study includes information about the first Bulgarian magazine, the first Bulgarian newspaper, the first Bulgarian children's magazine, the first Bulgarian women's magazine, and the Bulgarian newspapers and magazines published in Romania, Serbia, Russia, Istanbul and Bulgarian lands.

Keywords: Ottoman Bulgarian press, Bulgarian periodical publishing, first Bulgarian magazine, first Bulgarian newspaper, first Bulgarian women's magazine, first Bulgarian children's magazine, revolutionary Bulgarian press

Bulgarlar Arasında Katolik Propagandası Yapan Bir Gazete: *Bılgariya* (1859-1863)

Hüseyin MEVSİM[*]

Giriş

Kırım Savaşı'nı (1853-1856) ve Islahat Fermanı'nı (1856) izleyen dönemde, Osmanlı unsuru Bulgarların milli bağımsızlık umudunun yeşerdiği bir ortamda, İstanbul'da çıkan tek Bulgarca gazete olan *Tsarigradski vestnik*'in (İstanbul Gazetesi)[1] toplumun nabzını yakından tutamadığından artık Bulgar okuru tatmin etmemesi, halkın gerçek gündemini sayfalarına taşıyacak yeni bir süreli yayının hayata geçmesini gerekli kılıyor. Fener Rum Patrikliği'ne karşı 1840'lardan itibaren yürütülen ve Bulgarların birincil gündem maddesini oluşturan bağımsız kilise mücadelesinin ağır aksak yürümesi, bu meseleyle ilgili resmi Rus siyasetinin belirsizliği, ayrıca Bulgar topraklarında günden güne etkisini artıran ve kapsadığı sahayı genişleten Katolik propagandasının tehlike çanları, Dragan Tsankov'u (1828-1911) Roma kilisesiyle işbirliği yollarını aramaya sevk ediyor. Gerek 1856'da payitahtta temeli atılan Bılgarska knijovna drujina (Bulgar Edebiyat Cemiyeti) gibi bir kuruluşta edindiği organizasyon birikimi, gerekse bu cemiyetin yayın organı niteliğindeki *Mesetsoslov* (Aylık Takvim) ve *Bılgarski knijitsi* (Bulgarca

* Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Slav Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Bulgar Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı / ORCID: 0000 0001 5929 7943 / hmevsim@ankara.edu.tr
Geliş tarihi: 13 Ağustos 2020 / Kabul tarihi: 12 Ekim 2020

1 1848-1861 yılları arasında İstanbul'da yayınlanan gazeteyle ilgili daha ayrıntılı olarak bkz: Mevsim, Hüseyin. "Bulgar Basın Tarihinde İstanbul Gazetesi'nin (*Tsarigradski Vestnik*) Yeri," *XVI. Türk Tarih Kongresi*, 6. Cilt, s. 37-52, *Türk Tarih Kurumu*, Ankara, 2015.

Kitaplar)[2] başlıklı dergide kalem oynatması kendisini süreli yayıncılık konusunda tecrübe sahibi yapıyor. Gerçek niyetinin "Batılı devletlerden, özellikle de Fransa'dan destek almak" olduğunu açıkça itiraf etmekten çekinmeyen girişken ve atılgan Bulgar aydının bu fikrinin bir ürünü olarak *Bılgariya* (Bulgaristan) gazetesi ortaya çıkıyor.

I. Bulgar Halkı: "Başında Çoban Olmayan Bir Sürü"

Bılgariya, "Bulgar çıkarlarını gözeten gazete" alt başlığıyla 28 Mart 1859 tarihinde Dragan Tsankov'un başmuharrirliğinde yayın hayatına atılıyor. Bulgar süreli yayıncılık tarihine ve daha sonra siyasi hayatına[3] çelişkili duruşu ve tutarsız tavrıyla girecek olan Dragan Tsankov, Odesa'da ve Kiev'de gördüğü eğitimden sonra bir süre Viyana'da kalıyor. Bir ortağıyla aldığı Bulgarca harfli bir matbaa makinasını Tuna yoluyla doğduğu Ziştovi'ye getiriyor. Burada faaliyete geçirmeyi başaramadığı matbaayı İstanbul'a taşımaya karar veriyor. Babıali'den Bulgarca gazete çıkarmak için gerekli izni aldıktan sonra, payitahtta güçlü ve etkili olan Fransız Katolik çevreleriyle işbirliğine giderek Galata'daki Sen Benoit Manastırı'nın altında bir odada, uzun zamandır hayalini kurduğu matbaayı faaliyete geçiriyor (1855). Gazetenin Fransız Katolik propagandasının maddi yardımıyla yayın hayatına başladığından neredeyse kimse kuşku duymuyordur.[4] Ancak dönemin bir tanığına göre, Tsankov gazetesi için herhangi bir destek almıyor, hatta gazeteyi okurla buluşturabilmek için büyük maddi darlığa katlanıyordur: "Üç top kâğıt (bin 500 varaka) için parayı güç bela denkleştiriyor, ayrıca gazeteyi abonelerine postalamak için de paraya ihtiyaç duyuyordu."[5] Bir başka tanıklıktan da, gazeteyi çıkardığı yıllarda, kardeşinden aldığı 50 bin kuruş hesaba katılmadan, başmuharririn boğazına kadar borca battığı, alacağını tahsil edemediğinden ekmek parası bulamadığı anlaşılıyor: "Tsankov'u tanıyan herkes, köprüyü geçecek beş parasının olmadığını, çok defa aç yattığını pekâlâ biliyor. Eğer iddia edildiği gibi Katolik propagandası tarafından satın alınmış olsaydı, hiç böyle acınası duruma düşer miydi?"[6]

Bu arada 1855'te Katolikliği benimseyen Dragan Tsankov, bütün Ortodoks Bulgarları da peşinden sürüklemek için üstün çaba sarf ediyor. Bunun sağlam altyapısını da eski tarihten örneklerle Bulgarların Roma kilisesiyle ezeli yakınlığını belgeleyen kitaplar yayınlama, kalburüstü Bulgarların oğullarını Bebek Kole-

---

[2] İstanbul'da yayınlanan dergiyle ilgili daha ayrıntılı olarak bkz: Mevsim, Hüseyin. "19. Yüzyıl Bulgar Uyanış Çağı ve *Bulgar Kitapları* Dergisi (1858-1862)",s. 251-266, *Tanzimat ve Edebiyat: Osmanlı İstanbul'unda Modern Edebi Kültür*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.

[3] Nisan – Aralık 1880 ve Eylül 1883 – Temmuz 1884 tarihleri arasında Dragan Tsankov Bulgaristan Emareti'nin başbakanlığını yapıyor.

[4] Borşukov, Georgi. *İstoriya na bılgarskata jurnalistika (1844-1877; 1878-1883)*, s. 132, Sofya, 1976.

[5] Naçov, Nikola. *Tsarigrad kato kulturen tsentır na bılgarite do 1877 godina*, s. 89, Sofya, 1925. (Bu ve metnin devamında alıntılanan öteki kesitlerin Türkçeye çevirisi tarafımca yapılmıştır.) Sözgelimi bir adet gazetenin Edirne'ye gönderilmesi için 20 para, Filibe'ye 60 para, Sofya'ya da 1 kuruş ödeniyordur.

[6] Karapetrov, Petır. *Sbirka ot statii*, s. 201, Sredets, 1898.

ji'ne cezbederek gerekli yoğrulmadan sonra Katolik propagandasının öncülüğüne soyundurma gibi yollarla oluşturmayı hedefliyor. Anılan kolejde Slavca

19. yüzyıl Bulgar kültür ve siyasi hayatının önemli kişiliklerinden Dragan Tsankov

muallimliği yaptığı sırada Tsankov bir anlamda sınanıyor ve kendisine umut bağlanabileceği ve güvenilebileceği kanaatine varılıyor.[7]

Petır Karapetrov da, samimiyeti ve açıkça dile getirmekten çekinmediği özgürlükçü fikirleriyle başmuharririn bütün gençleri etrafına toplamayı başardığına tanıklık ediyor: "Bulgar toplumunun her kesimi -yaşlısı ve genci, ağır tüccarı ve bankeri- kendisini sayıyor ve seviyordu. Her zaman ateşli, inandırıcı ve ikna edici konuşmasının ötesinde, sözünün eriydi de; cesaret ve kararlılığıyla hiç kimsenin önünde boyun eğmiyordu. Bulgar, Rum ruhani boyunduruğundan kurtulmanın yollarını arıyor, Katolik propagandası ise bulanık suda balık avlıyordu. Misyoner çevreler Tsankov aracılığıyla Bulgarları Katolikliğin torbasına sokacaklarını, Tsankov da bunların himayesinden faydalanarak milletinin ruhani hakları için mücadele edebileceğini umut ediyordu."[8]

Gazetenin pek yakın zamanda çıkacağının muştusunu veren 21 Şubat 1859 tarihli ve Dragan Tsankov imzalı Duyuru'da, Tanrı'nın nankörlüğü sevmediği hatırlatılarak lütfettikleri yayın izni için Sadrazam Ali Paşa'ya, Hariciye Nazırı Fuad Paşa'ya ve Maarif Nazırı vekili Hayrullah Efendi'ye teşekkür ediliyor. "Benden çıkaracağım gazetenin programını açıklamamı beklemeyin, çünkü böyle bir program yok. Gazeteyi anlaşılır halk dilinde Bulgarlar için çıkarıyorum, dolayısıyla gazete Bulgar çıkarlarını kapsayacak şekilde yazılacak" diye belirten Tsankov, Bulgarların iki ana çıkarının padişaha ve halka sadakat olduğunun altını çiziyor, kendisini de "hakiki bir Bulgar ve padişah hazretlerinin itaatkâr kulu" olarak tanıtıyor.

Gazetenin ilan ettiği yayın programından, önceliği Fener Rum Patrikliği'ne karşı yürütülecek mücadelenin alacağı anlaşılıyor; güttüğü yegâne amaç, Bulgar milletini Fener Rum Patrikliği'nin manevi boyunduruğundan kurtarmak oluyor.

---

[7] Kiril, patriarh bılgarski. *Ekzarh Antim (1816-1888)*, s. 112, Sofya, 1956.
[8] Karapetrov, Petır, *a.g.e.*, s. 198-199.

Gazete Patrikliğe karşı tavrını, "başında çobanı olmayan bir sürüyü bulmuş, kurutuncaya kadar sütünü sağdığı yetmezmiş gibi, üstelik beslemiyor da" eleştirisiyle belirtiyor. Daha sonra da, "Dilini bilmediğiniz bir milleti nasıl aydınlatacaksınız? Böyle bir şey nerede görülmüş? Tahakkümün sevgi doğurduğu nerede duyulmuş? Ne hakla Rum, özünü, dilini, hukukunu, hissiyatını hiçe saydığı bir millete akıl vermeye kalkışıyor? Bizi cehalet içinde tutmak isteyen ve içimizdeki aydınlanma eğilimini törpülemek için elinden geleni esirgemeyen Fener ruhbanı Bulgar'ın ölümcül hasmıdır. Milletimizi Patrikliğin gazabından korumalıyız." şeklindeki görüşlerini aktarıyor.

Dragan Tsankov'a göre, bu amaca şu dört araç üzerinden erişilecektir: "1) Abdülmecid nezdinde dayanacağımız ve karşılaştığımız sıkıntılarımızı ve taleplerimizi ileteceğimiz bir idaremiz olacak; 2) Taleplerimizi Islahat Fermanı'na dayandırarak kendi beşeri, dini ve milli haklarımızı alacağız; bu haklar doğrultusunda dini hiyerarşimizi ve padişahın da tanıdığı bağımsız halk kilisemizi tesis edeceğiz; 3) Islah edeceğimiz ve halk nezdinde yaygınlaştıracağımız mekteplerde, gençlerimize Bulgar terbiyesi ve eğitimi vereceğiz; 4) Patriklik kurumuyla bütün görüşmeleri derhal keseceğiz, çünkü Islahat Fermanı'ndan sonra patriğin Bulgarlar üzerinde hiçbir manevi hakkı bulunmuyor, geçmişte de olmadığı gibi."

Normal şartlarda haftalık ve cumartesi günü çıkan gazete, sıkça hafta içinde daha küçük boyutta ekler vererek okurla buluşma süresini kısalttığı gibi, günceli yakalamada da daha başarılı oluyor. Ancak haftada üç defa çıkarmanın mali ve teknik yükünü kaldıramayarak iki, sonra da bir sayıya düşüyor. 1861'in sonbaharından 1862'nin ilkbaharına kadar gazetenin yazılması ve çıkartılması sürecine Hristo Vaklidov (1841-1891) büyük katkı sağlıyor.

Ölçütünün hakikat olacağını beyan eden gazetenin kendi matbaasının ve düzenli çalışan idaresinin olması büyük bir artıya dönüşüyor. Yayın hayatına başlamadan önce neredeyse bütün yerleşimlerde gazetenin dağıtımında yardımcı olacak temsilciler bulunuyor. Çeşitli bölgelerden telif ücreti karşılığı haber gönderecek gönüllü muhabirler sağlanıyor; sözgelimi payitahttan gönderilecek haberler için aylık 15 kaime, taşradan gönderilecek olanlar için de 20 kaime ödeneceği vaat ediliyor, ayrıca beş abone bulana hediye verileceği gibi ilginç yollara başvuruluyor. Muhabirlerin gönderdiği haberlerin konusunugenelde çeşitli toplumsal meselelerin, en pek de eğitim ve kilise meselesinin oluşturduğu görülüyor. Daha ilk sayıdan itibaren gazetenin sayfalarında sadece Patriklik kurumuna değil, ama Rus Ruhani Meclisi'ne ve gayet tehlikeli bulunan Panslavizm akımına karşı da gözüpek ve kararlı bir tavır sergileniyor. Gazete, 1860'ta Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın Rumeli çıkarmasını takip ediyor; yöredeki Bulgar halkına ihtiyaçların, taleplerin ve şikâyetlerin nasıl dile getirileceği hususunda yol gösteriyor, bunu bir fırsata çeviremeyen ahaliyi eleştirmekten geri durmuyor.

II. Rus Sefirin Gazetenin İzlediği Çizgiden Rahatsızlığı

İzlediği yolla Dragan Tsankov'un Bulgarların geleceğe yönelik umudunu Şark'tan ve özelde Rusya'dan koparıp Batı'ya bağlamak istemesi[9] İstanbul Rus Sefareti'nin dikkatinden kaçmıyor ve doğal olarak bu yaklaşım kardeş ve dindaş Rus diplomasisini fevkalade rahatsız ediyor:

"Eğer matbaa bir Katolik manastırında kurulu olmasaydı ve Fransız sefir gazeteyi himaye etmeseydi, Patrikliğe karşı böyle sivri yazılar yazılamazdı, çünkü patrik hazretleri derhal matbaayı kapatır ve gazeteyi durdururdu. Gazetenin Ortodoksluğa karşı saldırgan ve sivri dilinden dolayı Rus Sefir Aleksey Lobanov-Rostovskiy'in Hariciye Nazırı Ali Paşa'ya şikâyette bulunduğu, ancak paşanın, gazetenin Babıali için bir tehlike teşkil etmediğini, ayrıca gayrimüslim tebaanın ruhani işlerine karışmadıklarını söylediği konuşuluyordu."[10]

Konuyla ilgili dönemin Rus diplomatik raporlarında da ilginç notlara rastlanıyor: "Rumlara çok saldırmaya başlayınca Tsankov'u davet ederek izlediği yolla Patrikliği kışkırtacağını ve Bulgar milleti arasında dönüşü olmayan ayrışmaya yol açabileceğini söyledim. Yazılarının Latin etkisi taşıdığı uyarısında bulunduktan sonra matbaasını manastırdan çıkararak kurtarması için ne kadar paraya ihtiyacı olduğunu sormam üzerine, Tsankov aşırılığa kaçtığının bilincinde olduğunu ve kendine çeki düzen vereceğini söyledi. Manastırla bir yıllığına anlaştığını, o yüzden şimdi çıkamayacağını, ama üç ay sonra herhangi bir uygun bahane bularak çıkabileceğini itiraf etti. Ayrıca Fransızca bir yazar ve bu yazarın yazılarını Bulgarcaya tercüme eden iki kişi için aylık bin 500 para ödediğini söyledi. Nihai ayrılığa kadar gazetenin sivri dilinin biraz törpüleneceği sözünü verdi, ama herhangi bir miktar falan belirtmedi."[11] diye okuyoruz 18 Nisan 1859 tarihli bir yazışmada. Sefir Lobanov, Tsankov'u Katolik çevrelere bağımlılığından kurtarmak için, daha meşakkatli bir iş olan yeni matbaa kurmanın yerine, kendisine para vermenin daha yeğ olacağını düşünüyor. Ruslar bir çözüm yolu bulmaya çalışırken Tsankov verdiği sözü tutmayarak aynı çizgide, derhal Patriklik'le bağların koparılması ve bağımsız Bulgar kilisesi tesis edilmesi bağlamında yazılarına devam ediyor.

Durumdan çıkış yolu arayışı içindeki Sefir Lobanov, süreli yayıncılık konusunda tecrübe sahibi olan Dr. İvan Bogorov'a gazetenin muharrirliğini üstlenmesini teklif ediyor. Bogorov bu teklifi, gazetenin Ortodoks ruhunda olması ve Bulgarların çıkarı için çalışması şartıyla kabul edebileceğini, kendisine iyi getiri sağlayan hekimlik mesleğini de sadece maddi çıkarının sekteye uğramayacağı koşuluyla bırakabileceğini öne sürüyor. Aylık bir Frank ücret talep etmesinin yanı sıra gazetenin hâlihazırdaki başmuharririnin yazı işlerine karışmamasını şart koşuyor. Tsankov kira için 600 para, Bebek Koleji'nde muallim olan Fransızca yazara ve onun yazılarını çeviren tercümana bin 500 para ödüyordur. Görüşme-

[9] Mişev, Dimitır. "Vızrajdane çrez peçata", s. 641 // *Bılgariya 1000 godini*, Sofya, 1930.
[10] Karapetrov, Petır, *a.g.e.*, s. 165-166.
[11] *Rusiya i bılgarskoto natsionalno- osvoboditelno dvijenie (1856-1876)*, tom I, çast I, s. 259, Sofya, 1987.

de Bogorov yeni bir Slavca matbaanın kurulmasının daha yeğ olacağını düşünüyor. Ancak yeni matbaanın kurulması da 10 bin Frank değerinde bir yatırım gerektiriyordur, üstelik paranın dönüşü de epeyce bir zaman sonra olacaktır. Sefirin, "Bulgar muteberan yardım etmez mi?" sorusuna, Bogorov'un cevabı kısa ve net oluyor: "Hayır!"[12]

Rus diplomasisinin Ortodoks Bulgarlar arasında azılı Katolik propagandası yapan gazeteyi adeta abluka altına aldığı, Edirne Rus Konsolosu Stupin'in Sefir Lobanov'a yazdığı bir rapordan da anlaşılıyor. Raporda, Edirne'de söz konusu gazeteyi iki Bulgar'ın aldığını, ancak konsolosun kendileriyle yaptığı görüşmeden sonra yazılı olarak gazeteyi almaktan vazgeçtiklerini beyan ettikleri belirtiliyor.[13]

Bu arada Selanik Vilayeti sınırlarında bulunan Kılkış'ta gelişen ilginç halk hareketlenmesi Tsankov'un ekmeğine adeta yağ sürüyor. Hadisenin özünde, Kılkış Dini Bölgesi'nden Bulgarların Papa Pius IX'a bir arzuhal sunarak Katolikliğe kabul, ayrıca İstanbul Fransız Sefareti tarafından himaye edilmeleri talebi yatıyor. Kılkış Bulgarları Ortodoksluğu, kilisede ve mektepte kullanacakları dili ve ırklarını da korumaları şartını da öne sürüyorlar. Gazetenin sayfalarında bu müracaatın Bulgar kilisesinde yeni bir dönemin başlangıcı olacağına vurgu yapılıyor, çünkü "Rumlardan kurtuluşun ve bağımsız kiliseye sahip olmanın en sancısız yolunun bu olduğu" düşünülüyor.

Gazetenin yakında çıkacağını ilan eden Dragan Tsankov imzalı, 21 Şubat 1859 tarihli duyuru

[12] Rusiya i…, s. 270.
[13] Rusiya i…, s. 293.

III. Adıyla Milli Hissiyatı Uyandıran Gazete

Bılgariya gazetesi, Bulgaristan'ın adını başlığına taşıyarak yüzyıllar sonra onu canlandırmış ve bir bakıma diriltmiş oluyor. Bu süreç ve hissiyat bir hatıratın satırlarından pekâlâ izlenebiliyor: "Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin avlusunda deniz kenarında dolaştığımız sırada Dragan Tsankov cebinden *Bılgariya* gazetesinin, altı gün önce çıkmış olan ilk sayısını çıkardı, her talebeye birer nüsha vererek hararetle kilise davamız hakkında konuşmaya başladı; biz de onu hayranlıkla dinledik. Düzenli olarak gazeteyi okumamızı nasihat ettikten sonra, orada okuyan Bulgar talebeleri ziyaret etmek üzere bizi Bebek'teki mektebe davet etti. Biz talebeler bu ziyaretin nedenini anlayamadıksa da, özellikle gazeteyi okuduktan sonra son derece müteşekkir kaldık, çünkü "Bılgariya" şeklindeki adı bizlerde milli aidiyet hissi uyandırıyor, içeriği ise boş zamanlarımızdaki sohbetlerimizin konusunu oluşturuyordu."[14] Aynı tanıklığa göre, "gazetede, Rum ve Rus kilisesinin Ortodoksluğu topa tutuluyor, Şark kilisesi âdetleri yerden yere vuruluyor ve Bulgar'ın, Rum'un küf tutmuş inancını terk etmekte ve sadece sayesinde kilise bağımsızlığı kazanabileceği Katolikliğe sarılmakta geç kaldığı belirtiliyordu."[15]

Ancak çok geçmeden gazetenin gerçek yüzü ortaya çıkıyor. İlk başlarda Bulgarların haklarını açıkça savunan, üst düzey Rum ruhbanın suiistimallerini, soygunculuğunu ve ahlaksızlığını yerden yere vurduğundan okurun hayranlık duyduğu gazetenin çok geçmeden asıl amacının Bulgarları Katolik yapmak ve papanın boyunduruğu altına sokmak olduğu anlaşılıyor. Bunun üzerine neredeyse herkes hayal kırıklığına uğruyor, çünkü din değiştirerek hak elde etmenin kim bilir ne büyük bir marifet olmadığı kabul ediliyor. Bu arada *Bılgariya* Ortodoks Bulgar ruhanileri sadece lanetlemekle kalmıyor, ama Rus maşası olmakla suçluyordur, Osmanlı'nın düşmanı ilan ediyor ve hain olarak gösteriyordur. Ortodoksluğu sürekli aşağılayarak ve küfürlere boğarak, dindarlığı zayıf Bulgarların dini hislerini sarsmayı ve yeni yeni milli bilince sarılmaya başlayan

Bulgar gençliği saflarında safahat ve itaatsizlik tohumlarını ekmeyi başarıyor. İçeriğini ağırlıkla bağımsız kilise meselesiyle ilgili yazıların doldurduğu gazetenin sayfalarında milli kültür, mektep, eğitim ve Bulgarca konularında yazılara da yer ayrıldığı görülüyor. Bulgar çorbacılara eleştirel bir yaklaşım içinde olan *Bılgariya*, dış siyasi hadiselerin analizine ve roman tefrikalarına da ağırlık veriyor. Gazetenin birinci yılında Petko Slaveykov da genelde kitabiyat üzerine yazılar yazıyor. Gazetenin yazılmasında bazı yabancılar da yer alıyor - bunlar, aralarında Eugenie Bore ve Faveriyal'in da bulunduğuve genelde San Benoit Manastırı'nda yuvalanan Fransız ve Leh misyonerler. Bu bilgili ve görgülü kişilerin yüksek

---

[14] Stambolski, Hristo. *Bir Osmanlı Hekiminin Anılarıyla İmparatorluğun Zor Yılları (1858-1878)*, çeviren Hüseyin Mevsim, s. 67, İstanbul, 2018.

[15] Stambolski, Hristo, *a.g.e.*, s. 71.

БЪЛГАРІЯ

Gazetenin 8 Ağustos 1859 tarihli 20. sayısı

Fransızcayla yazdıkları yazılar daha sonra Bulgarcaya tercüme ediliyor.[16] Gazetenin tutkuyla ve büyük adanmışlıkla yazıldığı dikkat çekiyor, dolayısıyla her zaman yazılanlar doğruya ve gerçeğe dayandırılmıyor, bazen bilinçli olarak, belirlenen hedef doğrultusunda bilgi çarpıtmasına başvurmaktan kaçınılmıyor.

Gazeteye göre Bulgar halkının tek kurtuluş yolu Katolik kilisesiyle birleşmeden (unia) geçiyordur; birleşmenin Bulgar'ı Batı medeniyetinin bir üyesi haline getireceğine ve milli uyanış sürecini kolaylaştıracağına inanılıyor. Seçtiği yönün ve savunduğu değerlerin anlaşılması için Rumca ve Rusça yerine Latinceyi ve Fransızcayı önermesini örneklemek yeterli olacaktır. Papanın ve papalığın "her zaman ilerici fikirler kaynağı" olduğu vurgulanırken, Bulgarların Roma kilisesiyle çok eskilere dayanan tarihi bağlarından söz ediliyor; birçok tarihi belge, mektup ve yazışma yayınlama yoluyla Bulgarların Roma'yla tarihsel yakınlığı kanıtlanmaya çalışılıyor. Zaman içinde, sunulan belgelerin bir kısmının uyduruk ve çakma olduğu ortaya çıkıyor. *Bılgariya* birleşme yoluyla Bulgar halkını Katolikliğe bağlamak istiyor. Takındığı radikal tavırla Bulgar toplumunu meşgul eden kilise meselesinin çözümünü hızlandırdığı kabul ediliyor, çünkü Katolikliği seçmenin Bulgar milleti için Fener Rum Patrikliği'nin ezici ve eritici etkisinden kurtulmanın biricik yolu olduğu savunularak Roma kilisesiyle bağlanmanın açık propa-

[16] Kiril, patriarh bılgarski, *a.g.e.*, s. 49.

gandasını yapılıyor. (Oysa *Tsarigradski vestnik* (İstanbul Gazetesi) bağımsız kilise konusunda sürekli sabır telkin ederek meselenin suhuletle çözümlenmesini salık veriyordu.) Sözü edilen bağlanmanın ve birleşmenin şekilsel özellik taşıyacağını, Bulgar'ın ayin geleneklerini ve dilini koruyacağını vurgulamasına rağmen, öteki Bulgarca süreli yayınlarla polemiğe girmesi ve ağır eleştirilere uğraması kaçınılmaz oluyor. Dış siyaset ağırlıklı yazılarda Rusya başta olmak üzere, Slavcılık akımlarına karşı gelerek saldırıya geçmenin ötesinde, bağımsız Bulgar kilisesi meselesinin çözümlenmesinde Rusların sergilediği statükocu yaklaşımı ustaca kendi amaçları doğrultusunda kullanıyor. Gazetenin, Fener Rum Patrikliği'ne karşı yürüttüğü çizgide aşırılığa kaçması, Petko Slaveykov, Todor İkonomov ve Stefan İzvorski gibi Bulgar aydın ve yazarları ondan uzaklaştırıyor ve iyi dağıtımına rağmen, kısa zamanda itibarını kaybetmeye başlıyor:

"19 Kasım'da [1861] uğradığım Balkapan Han'da, *Bılgaria* gazetesinin artık çıkmadığını öğrendim. Dragan Tsankov'un daha mayıs ayında gazeteyi devrettiği Hristo Vaklidov da, kasanın tamtakır kara bakır kaldığından, hem Katolikliği, hem de İstanbul'u terk edecekmiş. Bu husus gerçek vatanperverleri pek sevindirdi, çünkü anılan gazete Anadolu'ya sürgün edilen üç piskoposumuza çamur atmaya, bunları suçlamaya ve iftiraya boğmaya, keza milli davamızın daha önde gelen adamlarına iğrenç küfürler savurmaya devam ediyordu. Anılan ruhanileri Babıali nezdinde devlet haini, satılmış Rus ajanı olarak göstermekten utanmıyor, bu hususta bazı Rumca ve Fransızca gazeteleri bile geride bırakıyordu. Bu Bulgarca gazetenin Bulgarlara yaptığı en büyük kötülük, dini hissiyatlarına ve Ortodoksluğa yönelttiği zehirli oklardı. Oysa Bulgar ancak bu hissiyat sayesinde inancını, milliyetini, ahlakını ve dürüstlüğünü koruyabilmişti. Henüz gözlerini açmış bir masum milletin dini inancını yerinden oynatmak, onun ölümünü hazırlamakla eşdeğerdir. Yine de gazetenin durdurulmasından dolayı biraz üzülmüyor değildim, çünkü eninde sonunda memleketimizin adını taşıyordu. Bir husustan dolayı daha üzüldüm: Fransızların himayesiyle sansüre pek takılmayan bu Bulgarca gazete, bazı hürriyetperver umutları gündeme taşıyordu ki çağın siyasi eğilimlerinden haberdar olunması için Bulgar gençliğinin buna çok ihtiyacı vardı."[17]

Kısa süren bir sendelemeden sonra gazete kendini toparlıyor ve yayın hayatına devam ediyor. O yıllara tanıklık eden bir Bulgar aydının hatıratında gazetenin karşılaştığı zorluklar şöyle anlatılıyor: "Eugenie Bore, Brunoni ve Lehler her ay Dragan Tsankov'a ve Hristo Vaklidov'a 3 bin para ödemekten vazgeçmişlerdi, çünkü şimdiye kadar sağladıkları yardım havaya gitmiş, birleşme dağılmıştı. Hareketi canlandırmak için Brunoni, ruhaniye işlerini eğri büğrü hâl ettikten sonra, yeniden yardım için Roma'ya ve Paris'e başvurdu; ayrıca Ermeni Katolik Patriği Hasun'u da 2 bin para vermeye zorladı. Anılan meblağ, yukarıda geçen 3 bin de eklenince 5 bin gibi bir yekûn oluşturuyordu; işte bu miktarı Dragan Tsankov gazetenin yeniden çıkartılması için kayıtsız şartsız talep etmiş. Hakika-

[17] *Avtobiografiya, dnevnitsi i spomeni na d-r Hristo Tanev Stambolski ot Kazanlık*, t. I (1858-1868), s. 151-142, Sofya, 1927.

ten de 8 Nisan'da [1862] mektebe ziyarete gelen İvan Naydenov'dan, gazetenin iki gün önce çıkan bir sayısını aldım; bu sayıyla, önceden olduğu gibi, Katolik propagandası daha büyük iştahla aynı sistematik ve aynı ruh kapsamında başlatılıyordu. Tsankov millet temsilcilerine hiçbir şey yapamadıklarından dolayı ateş püskürüyordu; Babıali'nin Bulgar temsilcileri kovduğunu, geri kalanların da İstanbul çorbacılarıyla birlikte, Bulgar çıkarları aleyhine önemli adımlar atarak Patriklik'le uzlaştıklarını uyduruyordu. Neymiş efendim? Bağımsız Bulgar kilisesi tesis etmek için birleşme dışında başka bir yol yokmuş vs. safsatalar. Gazetenin yeniden sahneye çıkması beni pek mutlu kılmıyordu, çünkü Tsankov'un gelecekteki milli hareketimize karşı çıkmasından korkuyordum. Sonuçlar ne yazık ki beni haklı çıkardı."[18]

Bazı kaynaklara göre 800 civarında abonesi olmasına rağmen giderlerini karşılamakta zorlanan *Bılgariya* 25 Mart 1863'te yayın hayatına son veriyor. Sağladığı en büyük katkı ve fayda, "Bulgar milletini Rum ruhbandan korumayı başarmasında yatıyor."[19] Bağımsız Bulgar kilisesi meselesini sert ve kararlı şekilde gündeme taşımaktan çekinmiyor, Osmanlı unsuru Bulgarların ayrı bir millet olarak tanınmaları yönünde mücadele vererek halkın özgüvenini yükseltiyor. Ayrıca, Bulgarları Katolikliğe yönlendirme taktiğiyle Patrikliği daha esnek bir yaklaşıma zorlayarak meselenin çözümünü hızlandırıyor. Bütün bu gelişmeler karşısında, Osmanlı'da Ortodoks bütünlüğünü savuna gelen Rus diplomasisi de konuyla ilgili izlediği siyasetini yeniden gözden geçirmek durumunda kalarak statükocu tavrından silkiniyor.

IV. Sonuç

Yazıları düzgün ve anlaşılır bir Bulgarcayla kaleme alınan *Bılgariya*, bir tezin nasıl savunulması gerektiğinin örneğini sunması bakımından Bulgarca basının gelişiminde önemli bir aşama olarak değerlendiriliyor. Açık ve net şekilde beyan ettiği ve şartların zorlamasına rağmen ısrarla takip ettiği siyasi platformundan dolayı Osmanlı'da yayınlanan ilk programlı Bulgarca gazete olma özelliğini de taşıyor. Geniş muhabir ağıve önceden bulduğu yardımcılar sayesinde haber bulma ve gazeteyi abonelerine olabildiğince süratli ulaştırma hususunda zorluk çekmiyor. Ancak Katolik kilisesinin amaçlarına Bulgarları araç etme yoluyla yabancı bir davaya hizmet etmesi, gazetenin dayandığı halktan kopmasına neden oluyor. Basın alanında bir amacın peşinden nasıl kararlılıkla ve hedefe kilitlenerek gidilmesinin ve çetin polemik yürütülmesinin örneklerini sunan gazetenin, taktik gereği böyle bir tavır takınmış olabileceği de düşünülüyor. Bulgarların Katolikliğe geçme fikrini ciddiye almadıklarının delili, bu hareketin kısa sürede saman alevi gibi sönüp dağılmasından anlaşılıyor.[20]

---

[18] Avtobiografiya, dnevnitsi i…, s. 166.
[19] Publitsistikata na Lyuben Karavelov, s. 74, Sofya, 1958.
[20] Macar, Elçin. *İstanbul'un Yok Olmuş İki Cemaati. Doğu Ritli Katolik Rumlar ve Bulgarlar*, İstanbul, 2002.

Bulgarlar arasında Katolik propagandası yapan Dragan Tsankov yönetimindeki gazetenin yayın hayatını sonlandırması üzerine Petko Slaveykov'un *Gayda* gazetesinde çıkan ağıt niteliğindeki kısa yazısı, okuruyla buluştuğu dört yıl boyunca ve toplamda 179 sayı çıkan *Bılgariya*'nın ne denli etkili olduğunu da belgeliyordur: "*Bılgariya* artık yok! Bulgar eline kına yakabilir. Patrik efendi rahat uyuyabilir, çünkü ağılın etrafında dolaşan kurt kovuldu. Balkapan lortları[21] rahat nefes alabilirler, çünkü havlayan ve onları rahatsız eden it kuyruğunu kıstı."[22]

Tablo: *Bılgariya* Gazetesi

Yıllık	**Sayılar ve Çıktıkları Tarih Aralığı**
I	1-52 (28 Mart 1859 - 19 Mart 1860)
II	53-104 (23 Mart 1860 - 15 Mart 1861)
III	105-114; 1-15 (22 Mart 1861 - 25 Eylül 1861)
IV	1-50 (16 Nisan 1862 - 25 Mart 1863)

Kaynakça

Avtobiografiya, dnevnitsi i spomeni na d-r Hristo Tanev Stambolski ot Kazanlık, tom I (1858-1868), Sofya, 1927.

Borşukov, Georgi. *İstoriya na bılgarskata jurnalistika (1844-1877; 1878-1883)*, Sofya, 1976.

Karapetrov, Petır. *Sbirka ot statii*, Sredets, 1898.

Kiril, patriarh bılgarski. *Ekzarh Antim (1816-1888)*, Sofya, 1956.

Macar, Elçin. *İstanbul'un Yok Olmuş İki Cemaati. Doğu Ritli Katolik Rumlar ve Bulgarlar*, İstanbul, 2002.

Mişev, Dimitır. "Vızrajdane çrez peçata"// *Bılgariya 1000 godini*, Sofya, 1930.

Naçov, Nikola. *Tsarigrad kato kulturen tsentır na bılgarite do 1877 godina*, Sofya, 1925.

Publitsistikata na Lyuben Karavelov, Sofya, 1958.

Rusiya i bılgarskoto natsionalno-osvoboditelno dvijenie (1856-1876), tom I,çast I, Sofya, 1987.

Stambolski, Hristo. *Bir Osmanlı Hekiminin Anılarıyla İmparatorluğun Zor Yılları (1858-1878)*, çeviren Hüseyin Mevsim, İstanbul, 2018.

Öz: 1859 yılında İstanbul'da yayın hayatına başlayan *Bılgariya*, imparatorluk başkentinde çıkan ikinci Bulgarca gazete olma özelliğini taşıyor. Dört yıllığa ve toplamda 179 sayıya ulaşan dört sayfalık gazeteyi karizmatik kişiliğiyle tanınan ve 1855'te Ortodoksluğu bırakarak Katolikliği benimseyen Dragan Tsankov (1828-1911), Fransa'nın sağladığı maddi destekle çıkarıyor. Gazeteye göre Bulgar halkının yegâne kurtuluş yolu Katolik kilisesiyle birleşmeden geçiyordur; bu birleşmenin özelde bağımsız Bulgar kilisesi mücadelesinin çözümünü, genelde

[21] 'Balkapan lortları' ifadesiyle, Bulgar süreli yayıncılık tarihinde ilk hiciv ve mizah gazetesi kabul edilen *Gayda*'nın başmuharriri Petko Slaveykov, Balkapan Han'da faaliyet gösteren ve milli davaya kayıtsız kalan kalburüstü Bulgar esnaf ve tüccarları kastediyor.

[22] *Gayda*, I, 1, 1963.

de milli uyanış sürecini kolaylaştıracağına, ayrıca Bulgarları Batı medeniyetinin bir üyesi haline getireceğine inanılıyor. Bundan dolayı gazetenin sayfalarında ağırlıkla Fener Rum Patrikliği'nin statükoculuğunu ve Ortodoks Rusya'nın Bulgar kilise meselesine kayıtsızlığını kıyasıya eleştiren yazılara yer verildiği görülüyor.

Anahtar sözcükler: Osmanlı Bulgar basını, İstanbul, Bulgarca gazete, *Bılgariya* gazetesi, Dragan Tsankov, Katoliklik.

A Newspaper Making Catholic Propaganda Among The Bulgares: *Bulgaria* (1859-1863)

Abstract: *Bulgaria*, which started its publication life in Istanbul in 1859, is the second Bulgarian newspaper to be published in the imperial capital. Dragan Tsankov (1828-1911), known for his charismatic personality and adopted Catholicism after leaving Orthodoxy in 1855, publishes the four-year-old newspaper with a total of 179 issues, with the financial support provided by France. According to the newspaper, the only way of salvation for the Bulgarian people is through unification with the Catholic church. It is believed that this unification will facilitate the solution of the struggle for the independent Bulgarian church in particular and the process of national awakening in general, and will also make Bulgarians a member of Western civilization. For this reason, it is seen that the pages of the newspaper mostly include articles criticizing the status quoism of the Greek Patriarchate of Fener and the indifference of Orthodox Russia to the Bulgarian church issue.

Keywords: Ottoman Bulgarian press, Istanbul, Bulgarian newspaper, *Bulgaria* Newspaper, Dragan Tsankov, Catholicism.

Bulgarların Rehberliğine Soyunan Bir Gazete: *Sıvetnik* (1863-1865)

Hüseyin MEVSİM*

Giriş

Bulgarca süreli yayıncılık tarihinde, 1860'lara gelindiğinde *Tsarigradski vestnik* (İstanbul Gazetesi)[1] adlı gazetenin yayın hayatına son verdiği, keza *Bılgarski knijitsi* (Bulgarca Kitaplar)[2] başlıklı derginin de kapandığı görülüyor. Payitahtta Bulgarca matbuat sahnesinde sadece *Bılgaria* (Bulgaristan) gazetesi[3] at koşturuyor, Ortodoksluktan ödün vermeyen Bulgar muteberana ve başta Dr. Stoyan Çomakov[4] olmak üzere İstanbul'a, kilise meselesinin çözümü için her bölgeden gelen temsilcilere zehirli oklarını saplamaya ve iftiraya boğmaya devam ediyor-

* Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Slav Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Bulgar Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı / ORCID: 0000 0001 5929 7943 / hmevsim@ankara.edu.tr
Geliş tarihi: 13 Ağustos 2020 / Kabul tarihi: 12 Ekim 2020

[1] İstanbul'da 1848'de yayın hayatına başlayan gazeteyle ilgili daha ayrıntılı olarak bkz: Mevsim, Hüseyin. "Bulgar Basın Tarihinde İstanbul Gazetesi'nin (*Tsarigradski Vestnik*) Yeri," *XVI. Türk Tarih Kongresi*, 6. Cilt, s. 37-52, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2015.

[2] İstanbul'da yayınlanan ilk Bulgarca dergi olma özelliğini taşıyan dergiyle ilgili daha ayrıntılı olarak bkz: Mevsim, Hüseyin. "19. Yüzyıl Bulgar Uyanış Çağı ve *Bulgar Kitapları* Dergisi (1858-1862)", s. 251-266, *Tanzimat ve Edebiyat: Osmanlı İstanbul'unda Modern Edebi Kültür*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.

[3] 1859-1863 yılları arasında Dragan Tsankov tarafından Bulgarlar arasında Katolik propagandası yapma amacıyla çıkartılan gazete.

[4] Stoyan Çomakov (1819-1893) - Koprivştitsa (Avratalan) doğumlu Bulgar muteberan. İtalya'da (Pisa ve Floransa) tıp eğitimi aldıktan sonra Paris'te cerrahlık üzerinde uzmanlaşıyor. Bağımsız Bulgar kilisesi mücadelesinde ön saflarda yer alan İngiliz yanlısı ve Rus aleyhtarı toplum insanı.

dur. Bundan dolayı Ortodoks kilisesini Katolik ve Protestan propagandalarının saldırılarından savunacak, aynı zamanda resmi kararları geniş halk kitlesine iletecek, yabancı devletlerin Bulgarlar üzerindeki emellerini bertaraf edecek, keza *Bılgariya*'nın iftiralarına göğüs gerecek bir yayın organının çıkarılması gündeme geliyor. Babıali'ye bir arzuhal vererek *Sıvetnik*[5] (Rehber) adını taşıyacak Bulgarca bir gazete çıkarmak için izin alınıyor. Yayın izninin daha 1862'de Kiro Petrov adına alınması, ertesi yıl okurla buluşan *Sıvetnik* için gerekli hazırlıkların önceden başladığını gösteriyor; yayın hayatına başladığı gün *Bılgariya* gazetesinin durması ilginç bir rastlantıya işaret ediyor.

I. Rusya Karşıtı Bir Gazete

Bulgar temsilciler Dr. Stoyan Çomakov'a, Bulgarca bir gazetenin çıkarılması için Sadrazam Ali Paşa'yla konuşmasını teklif ediyorlar. Babıali gazetenin çıkmasına izin vermekle yetinmiyor, ama bedelsiz dağıtılmasını da sağlıyor.[6] Düzenli olarak 25 Mart 1863 tarihinde yayınlanmaya başlayan gazetenin başlıca hedefleri arasında, Bulgarları yabancı devlet (burada Rusya kastediliyor) kışkırtmalarından korumak, Babıali'nin iyi niyetli girişimlerini duyurarak Bulgar tebaanın padişaha sadakatini ve itaatkârlığını perçinlemek bulunuyor. Bir tanıklığa göre, resmi çevreler gazetede Bulgarların Fener Rum Patrikliği karşıtı yazılarından ziyade Rusya aleyhine yazılanlardan ilgileniyordur. Sözde Babıali Dr. Stoyan Çomakov'un kulağına gazetenin bu yönde yazılmasını fısıldamış. Mütevelli heyeti uzun araştırmalar sonucunda başmuharrir konusunda, Atina'da lise eğitimi gördükten sonra Moskova Üniversitesi'nde tarih ve filoloji alanında yükseköğrenim gören ve felsefe doktoru unvanıyla memleketine dönen Nikola Mihaylovski (1818-1892) üzerinde karar kılıyor. Piskopos İlarion Makariopolski'nin[7] kardeşi olan Mihaylovski o sırada Tırnova'da muallimlik yapıyordur; gazetenin dış haberler bölümünün hazırlanması da Dr. Çomakov'un tavsiyesi üzerine, Brunzvik adında Avusturyalı bir Yahudi'ye veriliyor. Anılan şahıs Bulgarca bilmediğinden, Fransızca kaleme aldığı yazıları Mina Paşov Bulgarcaya tercüme ediyor.

"31 Mart'ta Fener'e gittiğimde, daha ayın 25'inde, *Sıvetnik* gazetesinin çıkmaya başladığını büyük memnuniyetle öğrendim; başmuharrirle tanıştım, yazıhane Kevgir'in[8] bir odasında düzenlemişti. Kendisiyle yaptığım uzun sohbetten Mi-

---

[5] Çağdaş Bulgarcada 'nasihat veren; danışman, müşavir, müsteşar' gibi anlamlar taşıyan bu kelimenin gazete başlığı olarak 'rehber, kılavuz, yol gösterici' şeklinde tercüme edilmesi gerektiğini düşünüyorum.

[6] Görüleceği üzere daha sonra bu imtiyaz kaldırılıyor. (Bobçev, Stefan. *Pregled na bılgarskiy peçat (1844-1894 g.)*, s. 35, Plovdiv, 1894.

[7] İlarion Makariopolski (dünyevi adı Stoyan Mihaylovski) (1812-1875) - Bulgarların İstanbul'daki bağımsız kilise mücadelesini örgütleyen ve yöneten muteber ruhban; özellikle 1860'dan sonraki faaliyetlerinden dolayı Fener Rum Patrikliği'nin baskısıyla önce Kütahya'ya, daha sonra Bursa'ya sürgün ediliyor. Mezarı Haliç kenarındaki Demir Kilise'nin avlusunda.

[8] Kevgir - Kâgir, Metoh adlarıyla da bilinen yapının yapımına, 1849'da, Knez Stefan Bogoridi'nin İstanbul Bulgar cemaatinin ihtiyaçları için bağışladığı Haliç kıyısındaki iki katlı yalısının bulunduğu parselin batı ucunda başlanıyor. Batı cephesi Haliç surlarına yaslanan, ön

Başmuharrir ve Meclis-i Kebir-i Maarif üyesi Nikola Mihaylovski

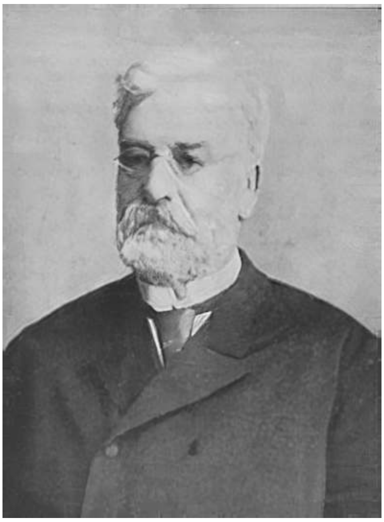

Dr. Stoyan Çomakov

haylovski'nin şahsında mütevellinin isabetli bir karar aldığına kanaat getirdim,"[9] diye tanıklık ediyor bir çağdaş.

Alt başlığı "Bulgar halkının gazetesi"[10] olan *Sıvetnik*, haftalık ve büyük boyut dört sayfa olarak çıkıyor. İkinci yıllığı tamamlanamayan süreli yayından toplamda 93 sayı okurla buluşuyor. Son sayısının 9 Ocak 1865'te[11] çıktığı gazeteyi bağımsız kilise mücadelesini yürüten halk temsilcileri ve İstanbul Bulgar Ruhani Cemaati yayınlıyor.

Sıvetnik'in çıkış ilanını ve ilk sayısını *Bılgariya*, İstanbul Bulgar Ruhani Cemaati üyelerine, temsilcilere ve gazete mütevellisine yönelik ağıza alınmayacak haka-

tarafı da körfeze bakan bu kabaca dikdörtgen planlı, yontulmuş taşla örülü, ahşap döşemeli yapı, İstanbul Bulgar esnafının desteğiyle tamamlanarak 23 Nisan 1850 tarihinde törenle hizmete açılıyor. Üç katlı binanın ön cephesinin uzunluğu 31,75 m, genişliği 8 ile 10 m arasında olan yapıyı kiliseden ayıran yolun zamanla yükselmesi sonucunda giriş katı çukurda kalmıştır. (Temelski, Hristo. " Bılgarskata svetinya na Zlatniya rog", Sofya, s. 49, Sofya, 1998; Kuruyazıcı, Hasan, Mete Tapan, "Sveti Stefan Bulgar Kilisesi, Bir Yapı Monografisi", s. 62, YKY, İstanbul, 1998). Osmanlı belgelerinde papaz evi olarak geçen 25 odalı Kevgir'in inşasındaki başlıca amaç, İstanbul üzerinden kutsal topraklara giden Bulgar hacıların konaklayabilmelerine imkân sağlamak, ayrıca bir kültür kurumuna dönüştürmektir.

[9] *Avtobiografiya, dnevnitsi i spomeni na d-r Hristo Tanev Stambolski ot Kazanlık*, t. I (1858-1868), s. 185-186, Sofya, 1927.

[10] Daha sonra alt başlığı "halk gazetesi" ve "haftalık gazete" şeklinde değişiyor.

[11] İlginçtir ki beş yıl sonra, daha doğrusu 27 Ekim 1870'te, Dr. Stoyan Çomakov'un muharrirliğinde gazetenin bir sayısı daha çıkıyor; bu sayıda, padişah fermanıyla oluşturulan Bulgar Ekzarhlığı'nın nasıl yapılandırılması gerektiğiyle ilgili yazılar yer alıyor.

retlerle karşılıyor. Yeni gazete Rus organı, keza İlarion Makariopolski ve Dr. Stoyan Çomakov Rus ajanı ve Panslavist olarak gösteriliyor; gazetenin mütevellileri de hain ve azılı millet düşmanı ilan ediliyor. Ancak bu sert saldırılar ve yersiz karalamalar başmuharrir Dragan Tsankov'un hiç beklemediği bir sonuç doğuruyor - İstanbul'da olduğu gibi, taşrada da birleşme (unia) taraftarları Katolikliğe mesafe koyuyorlar.

Gazetenin öteki amaçları arasında; kilise meselesiyle ilgili gerçeklerin açığa çıkarılması, gençlerin eğitim yoluyla yetişmesi, iktisatta sağlam ve pratik bilgilerin yaygınlaştırılması, zanaat, tarım, ticaret konularında okurun aydınlatılması bulunuyor. Dış siyasi haberlere gelince, Osmanlı'nın çıkarıyla örtüşmeyen hiçbir gelişmeye ve havadise yer verilmeyeceği belirtiliyor. Gazetenin program yazısında gündeme getirilen bütün meselelerin analizinde ve değerlendirmesinde ılımlılık ilkesinin gözetileceği beyan ediliyor ki pratikte de bunun uygulandığına tanık olunuyor.

Sözgelimi, kilise meselesinin çözümünde Patriklik'le bağların tamamen koparılmasına karşı çıkılarak sabır ve sükûnetle yürütülecek davanın doğal sonucunu beklenmesi telkin ediliyor. Fener Rum Patrikliği'nin ve Rumların ikiyüzlü tavrına ve ince oyunlarına rağmen, *Sıvetnik* sürekli çözüm için ortak nokta bulunması çağrısında ısrar ediyor. Katolik kilisesiyle birleşmenin çözüm yolu olmadığını vurgulama yoluyla Bulgar milleti arasında yabancı din propagandası yapılmasından kaçınılması gerektiğini savunuyor. Bu ılımlılığı yüzünden öteki Bulgarca gazetelerle sıkça polemiğe giriyor, ayrıca tutuculuğundan dolayı eleştirel saldırılara maruz kalıyor. Sayfalarında mektep ve eğitim meselelerine geniş yer ayıran *Sıvetnik*, bu alanda ıslahat yapılmasını istiyor; dış siyaset haberleri genelde alıntılardan oluşuyor.[12]

Gazetede, Osmanlı coğrafyasının farklı noktalarından haberler aktarılıyor. Sözgelimi, bir sayıda Bursa çarşılarındaki Bulgar abacıların birlik ve dirlik içinde yaşadığından ve şehirde sürgünde bulunan Piskopos İlarion Makariopolski'nin bunlar üzerindeki etkisinden söz ediliyor.[13] Başka bir sayıda da padişah hazretlerinin Bursa Ermeni Katolik Okulu'nun inşası için 30 bin kuruş bağışladığı duyuruluyor.[14] Osmanlı'daki halk panayırlarıyla ilgili altı sayı boyunca yayınlanan yazı dizisinde Türk halılarının özellikleri hakkında güzel bir tanıtıma yer veriliyor. Her ne kadar kültür, sanat ve edebiyat konularına pek ağırlık verilmiyor olsa da, bunun nadir istisnalarından birini Vasil Drumev'in "Uçenik i blagodeteli" (Talebe ve Velileri) başlıklı uzun hikâyesinin tefrikası teşkil ediyor. Gazetenin durması nedeniyle eserin tefrikası yarıda kalıyor.

Bılgariya gazetesinin yanı sıra *Gayda da* sıkça yeni gazeteye acımasızca saldırıyor. Sözgelimi, bir sayıda şunları okuyoruz:

---

[12] Borşukov, Georgi. *İstoriya na bılgarskata jurnalistika (1844-1877; 1878-1883)*, s. 188, Sofya, 1976.
[13] 6 Nisan 1864.
[14] Sayı 29, 17 Ekim 1864.(Daha ayrıntılı olarak bkz: Mevsim, Hüseyin. "19. Yüzyıl İstanbul Bulgar Basınında Bursa Haberleri", *Bursa Defteri*, 35/36, s. 117-123, Aralık 2009, Bursa).

Hep aynı ağır aksak fikirler, aynı uzun ve yorucu yazılar, sözüm ona rehberlik etme iddiası, ama bu iddia pek tutarsız. Ey, *Sıvetnik*, nedir senin bu acı yazgın? O kadar güzel vaftiz baban ve o denli hoş adın olsun, ama böyle kepaze ellere bırakıl. Sakın ha rehberlik etmeye kalkma, çünkü hiçbir zaman doğru yerde ve doğru zamanda rehberlik etmedin, ey, boyu büyük aklı küçük gazete.[15]

II. Başmuharrirden Duyulan Rahatsızlık

Birinci sayıda gazetenin gerekli hazırlık yapılmadan çıkmaya başladığı itiraf ediliyor. Gazetenin okurla buluşmaya başlamasından 5-6 ay sonra Dr. Çomakov, gazetenin yazılması için gerekli gayreti sarf etmediği kanısından hareketle başmuharrirden duyduğu memnuniyetsizliği dile getiriyor. Dr. Çomakov, kaba şekilde gazeteyi Ali Paşa'ya söz verdiği şekilde çıkarmadığı için başmuharriri bir güzel fırçalıyor. Mihaylovski de, gazeteyi Lehlerin veya Yahudilerin güdümü altında çıkarmayı kabul etmediğini; *Sıvetnik*'i Bulgar milletinin gerçek çıkarları

СЪВѢТНИКЪ.

Gazetenin 5 Ağustos 1863 tarihli 20. sayısı

[15] *Gayda*, Yıllık II, Sayı 2, 23 Ağustos 1864.

doğrultusunda, kendisine verilen programdan sapmadan, kişisel telkinlerden etkilenmeden çıkarmak istediğini, aksi halde çekilmeye ve memleketine dönmeye hazır olduğunu söylüyor.

Petır Karapetrov'a göre başmuharrirden memnuniyetsizliğin asıl nedeni, Babıali'de memur olan birtakım Lehlerin kaleme aldığı Rus karşıtı bazı yazıları yayınlamak istemediğinden kaynaklanıyordur.[16] Bu husus Hristo Stambolski tarafından da doğrulanıyor:

> 6 Nisan'da [1864] Dr. Çomakov'un katılımıyla düzenlenen bir toplantıda, Rus aleyhtarlığı ve Katolik sempatizanlığı doğrultusunda yazılmadığı için *Sıvetnik* eleştirilmiş; başmuharririn Rusofil ve Rusya'dan mezun olması işi daha karmaşık hale getirmiş. O yüzden Leh mültecilere göre sadrazamdan gazetenin durdurulması veya başmuharririn amaca uygun başka birisiyle değiştirilmesi, hiç değilse ücretsiz dağıtım imtiyazının kaldırılması istenmeliymiş.[17]

Nikola Mihaylovski'yle Brunzvik arasındaki sorunların derinleşmesi üzerine başmuharrir görevinden ayrılıyor. Gerçeği birinci elden öğrenmek isteyen ve 10 Ağustos'ta kendisini ziyaret eden Hristo Stambolski'ye başmuharrir açıkça, "Lehler, Brunzvik vasıtasıyla Rusya'yla alıp veremediklerini *Sıvetnik*'in sayfalarına taşımak istiyorlar." itirafında bulunuyor. Mihaylovski'nin ayrılmasından sonra başmuharrir olarak, yine Rusya'dan mezun Todor Burmov[18] getiriliyor. Eylül başından itibaren *Sıvetnik* yeni muharririyle okuruyla buluşuyor; siyaset içerikli yazılar da Mina Paşov'a emanet ediliyor. Todor Burmov gazetenin eski çizgisini sürdüreceğini ve ılımlı, aşırılıktan kaçınan bir yayın programı izleyeceğini beyan ediyor. Sıkça Babıali'ye sadakat hisleri vurgulanarak, gazete aracılığıyla "padişahın tebaası için yaptığı iyilikleri Bulgarlara anlatmak ve yaygınlaştırmak"[19] hedefi gözetiliyor. Bunun yanı sıra güncel hadiselere ve daha çok Bulgarları ilgilendiren resmi kararlara ağırlık verileceği açıklanıyor.

III. Gazetenin Kaçınılmaz Sonu

Tipik bir evrimci ve aydınlanmacı gazete niteliği taşıyan *Sıvetnik*, Bulgar tüccar sınıfının çıkarlarını savunuyor. Dağıtımının iyi yapılması sonucunda abonelerin bin 200 kişiye kadar çıktığı anlaşılıyor. Ancak bunların düzenli olarak parasını ödememesi gazetenin kendi yağında kavrulmasını zorlaştırıyor. Durmasının başlıca nedenleri arasında, kilise meselesi konusunda izlemiş olduğu ılımlı tavır

---

[16] Karapetrov, Petır, Sbirkaot statii, s. 58, *Sredets*, 1898.

[17] Stambolski, Hristo. *Bir Osmanlı Hekiminin Anılarıyla İmparatorluğun Zor Yılları (1858-1878)*, çeviren Hüseyin Mevsim, s. 122, İstanbul, 2018.

[18] Todor Burmov (1834-1906) - Kiev Ruhban Okulu'ndan mezun olduktan sonra Fener'deki Bulgar Okulu'nda muallimlik yapıyor (1860). Bağımsız kilise mücadelesinde yer alıyor. İstanbul'da Bulgarca çıkan çeşitli gazetelerin muharrirliğini üstleniyor (1860-1867). Rus Sefareti'nde görev alıyor (1867-1878). Bağımsızlıktan sonra başbakanlık ve bakanlık yaparak ülkesinin siyasi hayatında etkin rol oynuyor. Sofya'da hayata gözlerini yumuyor.

[19] Borşukov, Georgi, *a.g.e.*, s. 186.

ve ilk başlarda padişah iradesiyle porto vergisinden muaf tutulması imtiyazının, söz verildiği gibi yazılmadığı gerekçesiyle, Nisan 1864'te kaldırılması gösteriliyor. Anılan muafiyet ve imtiyaz *Turtsiya* (Türkiye) gazetesine veriliyor. Bir hatıratta, bu hakkı elde edebilmek adına, Bulgarca gazetelerin sansürcüsü Nikola Genoviç'in Ali Paşa'ya Todor Burmov'un gizli Rus ajanı olduğu, gazetede devlete karşı yazılar kaleme aldığı, Bulgar tebaada Babıali'nin kararlarına ve Türklere karşı nefret hissi aşıladığı yönünde iftiralar attığı belirtiliyor:

> 23 Ocak'ta [1865] *Sıvetnik*'in aniden ve gürültü kopmadan durdurulmuş olmasını duyunca pek şaşırdım. Gürültü kopmadan diyorum, çünkü bu gazetenin durdurulacağına dair hiçbir emare yoktu, her ne kadar mütevelli heyeti son sayılarda sıkça abonelerin abonman parasını ödemeleri çağrısında bulunsa da. Durmasının parasızlıkla ilgisi yok, çünkü Bulgar Ruhani Cemaat üyeleri ve tüccarlar gazetenin çıkması için mali kaynak yaratabilirlerdi. Babıali bazı dava adamlarımızın kulağına durdurulması için bir şeyler fısıldamış olmalıydı. Bunun böyle olduğu, daha sonra gazetenin yayın hayatını sürdürmesi için Babıali nezdinde girişimde bulunulmamasından anlaşılıyordu.[20]

Gazetenin durması Bulgar muteberan arasında karşılıklı suçlamalara neden oluyor. Sözgelimi, Haydarpaşa Hastanesi cerrahi bölümü şefi, askeri hekim Georgi Vılkoviç Kevgir'de Dr. Stoyan Çomakov'la sert kavgaya tutuşuyor; iki hekim birbirine ağıza alınmayacak sözler söylüyor ve tehditler savuruyorlar. Dr. Çomakov, Dr. Vılkoviç'i Rus dalkavuğu olmakla suçlarken, karşılığında da hain yaftası yiyor.

IV. Sonuç

Sıvetnik gazetesinin kısa ömürlülüğü, ortak gazete, başka deyişle İstanbul Bulgar Ruhani Cemaati'nin yayın organı ve savunucusu olmasına bağlanıyor. Bulgar toplumunun en güncel meselesi olan kilise bağımsızlığı konusunda genelde tüccarlardan oluşan ılımlı ve tutucu zümrenin görüşlerini yansıtıyor. Başlıca amaçları arasında bağımsız kilise meselesinin seyri ve Bulgarları ilgilendiren resmi kararlar hakkında okurları bilgilendirme, Ortodoksluğun ve Ortodoks kilisesinin çıkarlarını ve haklarını başta *Bılgariya* olmak üzere öteki gazetelerden ve Katolik ve Protestan propagandasından savunma, Bulgar gençliğin eğitim yoluyla gelişmesini teşvik etme, 1860'ların karmaşık siyasi ortamında Bulgar tebaaya doğru yolu gösterme bulunuyor. Yıllar sonra ünlü yazar ve şair İvan Vazov *Sıvetnik*'i şöyle değerlendirecektir:

> Babam, akıllıca yazılan bu gazeteye abone olmuştu. Fener Rum Patrikliği'nin fitne fesadına ve baskısına karşı Bulgar çıkarlarını cesurca savunuyordu.[21]

---

[20] *Avtobiografiya, dnevnitsi i spomeni na d-r Hristo Tanev Stambolski ot Kazanlık*, tom I (1858-1868), s. 261-262, Sofya, 1927.
[21] Vazov, İvan. " Naşiyat peçat v tursko vreme", www.slovo.bg

Tablo: *Sıvetnik* Gazetesi

Yıllık	Sayılar ve Çıktıkları Tarih Aralığı
I	1-52 (25 Mart 1863 - 16 Mart 1864)
II	1-41 (23 Mart 1864 - 09 Ocak 1865)
III	1 (27 Ekim 1870)

Kaynakça

Avtobiografiya, dnevnitsi i spomeni na d-r Hristo Tanev Stambolski ot Kazanlık, tom I (1858-1868), Sofya, 1927.

Bobçev, Stefan. *Pregled na bılgarskiy peçat (1844-1894 g.)*, Plovdiv, 1894.

Borşukov, Georgi. *İstoriya na bılgarskata jurnalistika (1844-1877; 1878-1883)*, Sofya, 1976.

Karapetrov, Petır. *Sbirka ot statii,* Sredets (Sofya), 1898.

Mevsim, Hüseyin. "19. Yüzyıl İstanbul Bulgar Basınında Bursa Haberleri", *Bursa Defteri*, 35/36, Aralık 2009, Bursa.

Stambolski, Hristo. *Bir Osmanlı Hekiminin Anılarıyla İmparatorluğun Zor Yılları (1858-1878)*, çeviren Hüseyin Mevsim, İstanbul, 2018.

Vazov, İvan. "Naşiyat peçat v tursko vreme", 1920.

Öz: 19. yüzyılda İstanbul'da çıkan üçüncü Bulgarca gazete olan *Sıvetnik* yayın hayatına 1863 yılında başlıyor. İstanbul Bulgar Ruhani Cemaati'nin yayın organı niteliği taşıyan gazetenin başına, Moskova Üniversitesi'nde felsefe dalında doktor unvanı alan Nikola Mihaylovski getiriliyor. Haftalık gazetenin başlıca amacı Bulgarları Rusya'nın etkisinden uzaklaştırmak, ayrıca Ortodoks kilisesini Katolik ve Protestan propagandalarının saldırılarından korumaktır. Bağımsız Bulgar kilisesi meselesi bağlamında Fener Rum Patrikliği'yle bağların koparılmasından yana olmayan gazete, her iki tarafı da tatmin edecek ortak bir noktanın bulunması için çaba harcıyor. Ilımlı ve statükocu tavrıyla Bulgar toplumuna rehber olmayı başaramayan *Sıvetnik* 100 sayıya ulaşamadan yayın hayatını sonlandırıyor.

Anahtar sözcükler: Bulgarca basın, *Sıvetnik*, bağımsız Bulgar kilisesi mücadelesi, Dr. Stoyan Çomakov, Nikola Mihaylovski.

A Newspaper Guiding The Bulgars: *Savetnık* (1863-1865)

Abstract: *Savetnik*, the third Bulgarian newspaper published in Istanbul in the 19th century, begins its publication in 1863. Nikola Mikhailovski, who is a doctor in philosophy at Moscow University, is appointed as the head of the newspaper, which is the media organ of the Istanbul Bulgarian Spiritual Community. The main purpose of the weekly newspaper is to distance the Bulgarians from Russia's influence, and also to protect the Orthodox church from the attacks of Catholic and Protestant propaganda. The newspaper, which does not favor breaking ties with the Fener Greek Patriarchate in the context of the independent Bulgarian church issue, strives to find a common point that will satisfy both sides. *Savetnik*, who failed to guide the Bulgarian society with his moderate and status quo attitude, terminated its publishing life before reaching 100 issues.

Keywords: Bulgarian press, *Savetnik*, independent Bulgarian church struggle, Dr. Stoyan Chomakov, Nikola Mikhailovski.

Silaha Sarılma Yerine Kitap Okuma Çağrısında Bulunan Bir Dergi: *Çitalişte* (1870-1875)

Hüseyin MEVSİM*

Giriş

Osmanlı unsuru Bulgarların 1860'lardan itibaren ivme kazanan milli bağımsızlık hareketinde, devrimciler ve evrimciler olarak adlandırabileceğimiz iki kanadın belirgin şekilde öne çıktığı görülüyor. Daha çok Romanya'da yuvalanan devrimci kanat, bütün propaganda kanallarını kullanarak, milli bağımsızlığa götüren yegâne aracın isyanın ve ihtilalin olduğunu haykırırken, evrimci kanat Bulgarların milli uyanış ve olgunlaşma sürecinin henüz tamamlanmadığını, bunun yolunun da aydınlanmadan, okullaşmadan ve eğitimden geçtiğine, bu seviyeye ulaştıktan sonra da arzulanan bağımsızlığın silaha sarılmaya ve kan dökmeye gerek kalmadan kendiliğinden geleceğine inanıyor. Özellikle süreli yayınların sayfalarında iki kanadın karşılıklı suçlamalarına ve keskin eleştirilerine tanık olunuyor. *Bılgarski knijitsi* (Bulgarca Kitaplar) dergisinden sonra İstanbul'da çıkan ikinci Bulgarca dergi niteliğindeki *Çitalişte* işte böyle bir toplumsal ortamda, milli bağımsızlık hareketinin zirve yaptığı dönemde yayın hayatına başlıyor. İkinci kanadın platformunu ve duruşunu temsil eden dergi, silaha sarılma yerine kitap okuma çağrısında bulunuyor.

* Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Slav Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Bulgar Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı / ORCID: 0000 0001 5929 7943 / hmevsim@ankara.edu.tr
Geliş tarihi: 13 Ağustos 2020 / Kabul tarihi: 12 Ekim 2020

I. İstanbul Bulgar Okuma Yurdu

19. yüzyıl ortalarına doğru Osmanlı unsuru Bulgarların payitahtta amorf çoğunluktan organize bir güç haline dönüşmeleri sürecinde tesis ettikleri önemli ve etkin kültür ve eğitim cemiyetlerinin başında "Bılgarsko çitalişte v Tsarigrad" (İstanbul Bulgar Okuma Yurdu) geliyor. Nisan 1866'da kurulan cemiyetin hayata geçirilmesinde öncülük eden Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane talebesi Hristo Stambolski'nin hatıratında aktardığına göre, İstanbul'da yaşayan veya eğitim gören dönemin Bulgar gençleri Beyoğlu'nda faaliyet gösteren Rum okuma yurdunu Avrupa gazetelerini takip etmek, salonunda sunulan Rumca ve Fransızca konferansları izlemek üzere sıkça ziyaret ediyorlardır. Okuma yurtlarının Bulgarlığın aleyhine Helenizm'in uyandırılmasına ve başkaca birçok amaç uğruna kullanıldığının farkına varan Stambolski, Bulgarların da payitahtta bir okuma yurdu kurmaları gerektiği fikrini benimsiyor. Paylaştığı fikir Bulgar aydınları nezdinde kabul görerek olumlu karşılık bulunca, 27 Şubat 1866'da, Balkapan Han'da düzenlenen bir toplantıdan sonra, Kevgir'de (Kâgir, Metoh) Piskopos İlarion Makariopolski'nin huzuruna çıkılıyor. Bulgarlar üzerinde büyük manevi etkisi olan ruhaniden okuma yurdunun kurulmasına öncülük ederek başkanlığı da üstlenmesi teklif ediliyor. Gençlerin hevesi ve coşkusu karşısında mutlu olan İlarion, Bulgar milletinin okuma yurdu gibi aydınlatıcı araçlara hayati ihtiyaç duyduğunu beyan ederek tasarlanan kurumun payitahttaki ve taşradaki gençlere ilham kaynağı olmasını ve bilim odağına dönüşmesini diliyor. Hatta bu hususta millet olarak çok geride kalındığı tespitiyle cemiyetin yönetimini gençlerin yapması gerektiğini, resmi Hatt-ı Şerif'in ve Hatt-ı Hümayun'un çizdiği sınırlar içinde kalmak şartıyla bu girişimi bütün kalbiyle desteklediğini bildiriyor. Bunun üzerine daha aynı gün kilise mütevelli heyetinden, ibadethanenin hemen üstünde iki odanın okuma yurduna tahsisi talep ediliyor. Gençlerin bir kısmı okuma yurdunun tüzüğünü hazırlamaya koyulurken, başkaları da, 6 Mart'ta düzenlenecek olan kuruluş toplantısının organizasyonuyla ilgileniyorlar. Belirlenen günde, davete icabet eden her kuşaktan Bulgarlar arasında aydınlar, kalburüstü tüccar ve farklı esnaf loncalarından ustabaşıları görülüyor. Tüzüğün kabulünden sonra gizli oylamayla Stanço Bradinski başkanlığında sekiz kişilik mütevelli heyeti seçiliyor. Zaptiye Nezareti'nin tüzüğü onaylamasını takiben mütevelli heyeti o zamana kadar kaydını yaptıran üyeleri ve daha önde gelen Bulgarları cemiyetin kutsanma törenine davet ediyor; cemiyetin kuruluşu 10 Nisan'da, kilise ayininden sonra İlarion Makariopolski'nin ve kalabalık seçkin âlemin katılımıyla kutsanıyor.[1]

Böylelikle Bulgar Okuma Yurdu'nun Kevgir'deki iki odası payitahttaki Bulgar unsurunun eğitim, kültür ve manevi hayatının merkezine, hatta Bulgar maarifinin parlamentosu haline dönüşüyor.[2] Burada, her konuda aydınlatıcı ve bilgilendirici konferanslar sunulmasının yanı sıra, Bulgarların kültürel gelişim yolları üzerine müzakereler yapılıyor. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de talebe olan Yosif

[1] Stambolski, Hristo. *Bir Osmanlı Hekiminin Anılarıyla İmparatorluğun Zor Yılları (1858-1878)*, çeviren Hüseyin Mevsim, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2018, s. 138-139.
[2] Naçov, Nikola. *Tsarigrad kato kulturen tsentır na bılgarite do 1877 godina*, Sofya, 1925, s. 53-68.

Lyubenov o yılları şöyle hatırlıyor: "Cemiyette çeşitli konularda konferanslar sunuluyor, öğrenilen her şey bir an önce paylaşılmak isteniyordu. Sunumlar her Pazar Fener'de, Okuma Yurdu'nun salonunda yapılıyordu. Her daim dinleyicilerin zevkine uygun konular seçiliyordu. Ne büyük merakla takip ediliyor ve dinleniyordu Dr. Hristo Stambolski'nin anatomi, fizyoloji ve hijyen konulu sunumları. İskelet ve diğer gereçler Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'den temin ediliyordu. Dinleyiciler her zaman kalabalık oluyordu. Kar, yağmur vs. gibi hiçbir hava şartı İstanbul'un çeşitli uzak noktalarından farklı katmanlardan Bulgarları Bulgar kilisesine ibadete, birbiriyle hasbihal etmeye ve sunum dinlemeye gelmelerini durduramıyordu. Vaktini meyhanede veya kahvehanede beyhude geçireceklerine, yararlı şeyler öğrendikleri birkaç saat geçiriyorlardı."[3]

Oluşturulan kütüphaneye ülke sınırları dışında yayınlananlar hariç, bütün Bulgarca, bazı yerli Fransızca, Rumca ve izin verildiği ölçüde Rusça gazete ve dergiler alınıyor, zamanla başka süreli yayınların yıllıkları bağışlanıyor, ayrıca raflar Bulgarları konu edinen kitaplarla doluyor. Cemiyet kendine ait matbaa kurmayı başarsa da kayda değer yayıncılık faaliyetinde bulunamıyor.

"Okuma Yurdu, İstanbul'da yaşayan Bulgarların aydınlanma sürecine kılavuzluk ediyordu; önem arz eden bütün milli ve dini meseleler burada müzakere ediliyor ve karara bağlanıyordu. Bağımsız kilise mücadelemiz buradan manevi güç devşiriyor, Babıali nezdinde harlı eylemlerimizin bir nevi karargâhına dönüşüyordu,"[4] diye değerlendiriyor cemiyetin oynadığı rolü bir çağdaş. Okuma Yurdu payitahtın ücra mahallelerinde yaşayan fakir soydaşlarına kitaplar ve gazeteler gönderiyor, kiliseler bünyesinde mektep ve okuma yurtları açılmasına öncülük ediyor. Payitahtta yaşayan Bulgarların serbest zamanlarını okuyarak geçirme yoluyla faydalı bilgiler edinmelerine imkân sağlıyor, aydın ve uyanık gençlerin milli hislerinin güçlenmesine, bilime karşı ilginin ve sevginin filizlenmesine yönelik birçok girişimde bulunuyor. Cemiyet kendine aydınlanma emellerine ters düşmeyen somut siyasi hedefler de belirliyor ve büyük ölçüde bunları hayata geçirmeyi başarıyor. Sözgelimi, kültürü millileştirme mücadelesinde bilimsel yaklaşımı ve yöntemi destur ediniyor; Bulgar Milli Müzesi'nin kurulması için bir taslak hazırlıyor, hatta 1870'te Bulgar topraklarının "etnografik, tarihi ve istatistiki haritasının hazırlanması" amacıyla bir heyet oluşturarak adeta gayri resmi Bulgar Maarif Nazırlığı işlevini üstlenmiş oluyor.[5]

Okuma Yurdu bünyesinde iki başka cemiyet de faaliyet gösteriyordur. Bunlardan "Makedonska drujina" (Makedon Cemiyeti) Rumlar tarafından eritilme tehlikesiyle karşı karşıya kalan Trakya ve Makedonya Bulgarlarının milli bilincinin uyandırılması için üç bin civarında kitap gönderme yoluyla mektep ve talim terbiye davasının sağlam temellere oturmasına yardımcı oluyor. Bunun yanı sıra Okuma Yurdu payitahtta bir birlik ve beraberlik oluşturamayan, birçok konuda

---

[3] Lyubenov, Yosif. *Rumeli'den Yemen'e. Bir Osmanlı Bulgar Hekimin Hatıraları*, çeviren Hüseyin Mevsim, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2020, s. 49.

[4] Berkovski, Petır. *İz vızpominaniyata mi*, Lom, 1892, s. 91-92.

[5] Lekov, Doço. *Bılgarska vızrojdenska literatura. Problemi, janrove, tvortsi, II*, Sofya, 1988, s. 85.

görüş ayrılığında olan zümrelerin birbiriyle hesaplaşma sahnesine dönüşüyor; mütevelli heyetini ele geçirme çabalarına tanık olunuyor. Özellikle 1872'den sonra cemiyette sığ tarafgirlik emareleri ayyuka çıkıyor.[6]

Öyle veya böyle, payitahtta 1866-1876 yılları arasında on yıl gibi azımsanmayacak bir zaman diliminde faaliyet gösteren Bulgar Okuma Yurdu, "İstanbul'da yaşayan Bulgarların birleşmesi, Bulgarca süreli yayıncılığın ve edebiyatın gelişmesi ve yaygınlaşması, özellikle de Makedonya Bulgarları arasında eğitim ve aydınlanma davasının yürütülmesine büyük katkı sağlıyor."[7]

II. *Çitalişte* (Okuma Yurdu) Dergisinin Yayın Programı

Kuruluşundan iki yıl sonra Bulgar Okuma Yurdu bir dergi çıkarma niyetinde olduğunu çeşitli vesilelerle dile getirmeye başlıyor. Çıkarılması düşünülen derginin Bulgar okuma yurtlarının eğitim ve öğretim davasında elde ettikleri başarıların ve karşılaştıkları sorunların yansıtılacağı bir yayın organı olması öngörülüyor. 1869'un sonuna doğru, Bulgar Okuma Yurdu mali yönden de durumunu pekiştirince, bir süreli yayının çıkartılması fikri somutluk kazanıyor. Yayın organı çıkarılması konusu 20 Temmuz 1870 tarihli bir toplantıda gündeme getirilerek karara bağlansa da[8], *Çitalişte* (Okuma Yurdu) adı verilen dergi yayın hayatına ancak 1 Ekim'de başlayabiliyor. Derginin güttüğü amaç ve hedef, keza özelliği ve programı, Ağustos 1870'te yayınlanan ve mütevelli heyetinin dergi yayınlamaya gitme nedenlerini kamuoyuna açıkladığı duyuruda net şekilde görülüyor. Yayın organı aracılığıyla öteki Bulgar okuma yurtlarıyla sıkı bağların tesis edilmesi, okuma yurtları ağının genişletilmesi ve çeşitlendirilmesi hedefleniyor. Bunun yanı sıra canlanarak geniş boyut kazanan kültür ve eğitim hareketini destekleme, istikrarlı gelişmenin temini için genç kuşakların eğitimine ve aydınlanmasına katkı sağlama, vatanperverlik hislerini diri ve kabarık tutma, gerektiğinde terbiye etme gibi hedefler de belirleniyor.

Duyuruda derginin "güncel siyasi hadiselerin dışında kalarak bir arı gibi vızıl vızıl bilimin dalından dalına konacağı" beyan ediliyor. "Aziz memleketimizin kritik durumda bulunduğu teranesini okuyan bir takım bıçkın vatanperverlerin "Silah, silah, silah!" diye harlı nara attıkları bildiriliyor. "Kitap, kitap, kitap!" diye memleketin her tarafından haykırıyor ve haykırmaları da gerekiyor aydınlanma yandaşlarının. Toplumsal uyanışını sessiz sedasız bilimle elde eden o millete ne mutlu! Muallim de, talebe de, okuma yurdu da, okur da kitaba ihtiyaç duyuyor; güzel dilimizde yazılmış kitap eksikliğinden genci ve yaşlısı da, kızı ve delikanlısı

---

6 Sürecin birincil tanığı konumundaki Hristo Stambolski'ye göre, bunun temelinde Dr. Stoyan Çomakov'un bencilliği ve ihtirası yatıyordur. Dr. Çomakov, kilise davasının seyrine çomak sokuyor, fitne fesatla gençlerin aklını bulandırma yoluyla kendisine maşa ve yandaş seçiyordur. (Avtobiografiya, spomeni i dnevnitsi na d-r Hristo Tanev Stambolski ot Kazanlık, II (1868-1877), Sofya, 1927, s. 215-216).

7 Lekov, Doço, *a.g.e.*, s. 84.

8 Harbova, Elena, "Spisanie "Çitalişte" i Bılgarskoto vızrajdane", *İstoriçeski pregled*, 1, Sofya, 1993, s. 111.

da şikâyetçi. Bugün en güzel ve kıymetli ziynetin, fikri ve ahlaki eğitimin olduğu çok iyi anlaşıldı." diye okuyoruz yayın programında:

> Nasıl bir bardak su, susuz bir yolcu için paha biçilmez bir sevapsa, ilerleyen Bulgar milleti için bugün ana dilinde yazılan güzel bir kitap da pahası olmayan bir nimet. Canlanma kıpırtısı var, ama yetersiz, ihtiyacı karşılayacak ölçüde değil. Gazete, cehaletin yoğun bulutunu delen, ama onu tamamıyla dağıtamayan yıldırım gibidir.

İki haftada bir çıkan dergi daha ilk baştan sadece İstanbul'daki okuma yurdunun değil, ama Bulgar topraklarında faaliyet gösteren bütün okuma yurtlarının yön tayin edicisi ve yol göstericisi olma gibi bir misyonu üstleniyor. Bulgar Okuma Yurdu'nun yayın organı sıfatıyla *Çitalişte* birçok okuma yurdunun kuruluş bilgilerini veriyor, amaçlarını ve yürüttükleri faaliyetleri duyuruyor, yıllık raporlarını yayımlıyor ve böylelikle sayıca çoğalmalarına ve bütün halka ait kurumlar haline dönüşmelerine katkı sağlıyor. Çünkü özellikle 19. yüzyılda okuma yurdu kurumu Bulgar toplumunda milli bilincin, eğitim ve kültür yoluyla kalkınmanın başlıca aracı olarak kabul ediliyor.

Her ne kadar güncel siyasi konulardan uzak durulacağı beyan edilse de dergi sayfalarında bütün milleti ilgilendiren önemli siyasi konular üzerinde, özellikle de kilise bağımsızlığı mücadelesinin seyrini izleyen ve Fener Rum Patrikliği'nin meselenin çözümünü savsaklayan tavrını sert dille eleştiren yazılara rastlanıyor. Anılan mücadele bağlamında önemli belgeler, vesikalar ve tüzükler yayınlama yoluyla *Çitalişte* kilise meselesini toplumun geniş kesimlerinin gündemine taşıyor ve çözümün hızlandırılmasına katkı sağlıyor. Öyle ki dergi toplumun bütününü ilgilendiren siyasi meselelere kayıtsız kalmıyor, cemiyetlerin ve derneklerin kurulmasını hararetle teşvik ediyor. Bu bağlamda Ekzarhlığın kurulmasından sonra Bulgar toplumunun çözüm bekleyen güncel meseleleri üzerinde kafa yoruyor, Bulgar Ekzarhlığı'nın Kuruluş Tüzüğü'nü yayımlıyor.

Derginin vurgulanması gereken bir başka özelliği de Slav topluluğu ve Bulgarların bu topluluk içindeki yeri ve rolüyle ilgili yazılara önem atfetmesinde yatıyor. Slavlığın tarihi kökleri, Slav dillerinin gelişmesi, Slavların gündemini işgal eden güncel toplumsal, kültürel ve siyasi hareketler ve eğilimler sıkça derginin sayfalarına taşınıyor. Buna örnek olarak Petko Slaveykov'un "Slav Bütünlüğü. Genel Hatlarıyla Kadim Slav Tarihi" yazısı gösterilebilir; anılan yazıyla Slav halkları arasında ezelden beri süregelen karşılıklı ilişkilerin, yakınlığın ve birlikteliğin gösterilmesi amaçlanıyor. Bu bağlamda Fransız Slavist Louis Leger'nin "Slav Dünyası," "Zagreb ve Hırvatlar" vs. yazıları da örneklenebilir. Böylelikle *Çitalişte*, Bulgarların milli bilincini uyandırmanın, kamuoyu oluşturmanın yanı sıra "Slavlar ve Bulgarlar Hakkında", "Slav Birlikteliği Hakkında", "Slav ve Balkan Halkları Hakkında" gibi metinlere yer vermek suretiyle Bulgar halkı üzerinde bir Slavlık bilinci ve aidiyet duygusu da aşılamış oluyor.

Aydınlanmacı özelliği taşıdığından dolayı dergi haliyle pek önemsediği eğitim ve maarif meselesine geniş yer ayırıyor. Eğitimin milli ruh çerçevesine oturtulmasının yabancı siyasi ve kültür tecavüzü karşısında bir bariyer rolü göreceğine, milli duyguları ve aidiyeti pekiştireceğine inanılıyor; mektep yoluyla aydınlanma-

nın Bulgar milli uyanışının ana etkeni olarak değerlendiriliyor. Hatta halkın geri kalmışlığı, iyi düzenlenmemiş mekteplerin eksikliğine bağlanıyor; sıkça eğitim sürecinin ve mektebin çağdaşlaşmasından söz ediliyor. "Eğer bütün Bulgar çocuklarına mektep açsaydık, hepsini az veya çok eğitseydik, karanlığı yayarak binlercesine ışığa çıkma ve yeteneğini hissetme imkânı verseydik, şimdi memleketimizin zenginleşmesine ve adının duyulmasına yardımcı olacak muazzam kadromuz olacaktı" diye okuyoruz, 15 Eylül 1871 tarihli sayıdaki bir yazıda. Eğitim davası, mekteplerin sayısı, tanıtımları, gözlenen eksiklikler, karşılaşılan engeller, muallimin pedagojik ve metodolojik alt yapısı, yeni eğitim yöntemlerinin uygulanması vs. gibi konularda bilgi veriliyor ve müzakereler yürütülüyor. Eğitim davası ve aydınlanma Bulgar toplumunun yeniden doğuşunu muştulayacak olmazsa olmaz bir faktör olarak görülüyor; mekteplerin ihtiyacını karşılayacak yeni ders kitapları meselesi sıkça gündemi meşgul ediyor.

Afişe edilen programın büyük ölçüde yerine getirildiği görülüyor. Derginin sayfalarında Bulgar edebiyatından olduğu gibi, tercüme yoluyla yabancı edebiyatlardan örnekler sunuluyor. Petko Slaveykov, İvan Vazov, Rayko Jinzifov, Dobri Voynikov, Stefan Stambolov gibi birçok Bulgar şair ve yazarın özgün ve tercüme eserinin yanı sıra, halk türküleri, masallar ve efsaneler gibi halk yaratıcılığı ürünlerine de geniş yer veriliyor; halk gelenekleri ve görenekleri tasvir ediliyor; kitap tanıtımları yapılıyor; edebiyat bilimi ve kuramı alanında da makaleler yayımlanıyor. Bundan dolayı büyük faydalar sağlayan bu süreli yayına Bulgar edebiyatının çok şeyler borçlu olduğu teslim ediliyor.[9] Tercüme yoluyla Avrupa ve Rus edebiyatı da tanıtılıyor; hatta Homeros'un İlyada destanından çeviriler de sunuluyor, ancak tercüme o kadar ağır eleştirilere maruz kalıyor ki devamından vaz geçiliyor. Tarih, felsefe, din, güzel sanatlar ve ahlak konularında, toplumsal, hukuki ve iktisadi meseleler hakkında, ticaret, sanayi, tarım, doğa bilimleri, tıp, biyoloji, anatomi, hıfzıssıhha, çeşitli teknolojik icatlar bağlamında herkesin anlayabileceği dilde bilgilendirici ve aydınlatıcı yazılar dikkatlerden kaçmıyor. Jean-Jacques Rousseau, Jan Hus, Martin Luther, Kristof Kolomb, Nicolas Kopernik, David Livingston vs. gibi dünya tarihinde iz bırakmış ünlü kişilerin, bilim insanlarının, yazarların, kâşiflerin, mucitlerin biyografileriyle, Avrupa'nın ilerlemesini gösteren yabancı gazete alıntılarıyla dergi her okura hitap eden geniş konu ve içerik yelpazesinde yazılar sunuyor. "Ey, Bulgar, ruhunu baskılayan önyargı ve kulluktan bilgelikle sıyrılman gerekiyor" çağrısında bulunmaktan da geri kalmayan derginin özellikle son yıllıklarında sağlıklı kalmanın yolları gösteriliyor, ilaç tavsiyelerinde bulunuluyor, insanın menşei, maddenin hareketi, çeşitli doğa olaylarının tasviri ve açıklanması yapılıyor. Tarım ve ticaretin gelişmesi için yollar gösteriliyor, Bulgar talebelerin tecrübe edinme amacıyla gelişmiş ülkelere gönderilmesi teklif ediliyor. Fizik, astronomi, kimya, jeoloji, coğrafya, astronomi vs. alanlarda da az da olsa yazılar yer alıyor: "Hareket", "Sıcaklık Hakkında", "Güneş Sistemi Hakkında", "Astronominin Faydaları", "Jeoloji", "Yerkürenin Oluşumu" vs. büyük kısmı yabancı kaynaklardan tercüme edilme veya uyarlan-

---

[9] Veliçkov, Konstantin. *İstanbul'dan Hatıralar (1870-1890)*, çeviren Hüseyin Mevsim, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2017, s. 41.

ma yoluyla sunulan bu yazılarla Bulgar toplumunda bilim alanındaki en son yenilikleri yaygınlaştırmak istendiği görülüyor.

Bir hatırattan dergi için resmi iznin *Pravo* (Hak) Gazetesi başmuharriri İvan Naydenov adına alındığı anlaşılıyor, bundan dolayı Naydenov'un adı derginin sorumlusu olarak geçiyor; kurucu başmuharrirliğe ise, hukuk eğitimi gördüğü Paris'ten üç ay önce payitahta dönen Marko Balabanov getiriliyor. Balabanov derginin birinci yıllığını (1870-1871) çıkarttıktan sonra başmuharrir görevini sırasıyla Lazar Yovçev[10] (1871-1872), Todor İkonomov (1872-1873), Petko Slaveykov (1873), Stefan Bobçev (1874) ve Dragan Tsankov (1875) üstleniyor. Yıllar içinde farklı matbaalarda basılan dergi, beş yıllığa ulaştıktan sonra 15 Eylül 1875'te Bulgar isyanlarının yarattığı karmaşık ortamdan dolayı durduruluyor. 1859-1862 yılları arasında yayınlanan *Bılgarski knijitsi* (Bulgarca Kitaplar) dergisinin izlediği çizgiyi takip etmeye çalışan *Çitalişte* kendine tamamen evrimci ve aydınlanmacı bir misyon ediniyor.

Her başmuharririn farklı kültürel ortamda yetişmiş ve ayrı dünya görüşü benimsemiş olmasından kaynaklı, beş yıllıkta da derginin içeriğinde ve ruhunda, takip ettiği yönde ve öncelediği değerlerde de değişiklikler gözleniyor. Sözgelimi, Marko Balabanov döneminde felsefi, hukuki ve pedagojik özellikli yazılar ağır basıyor. Derginin birinci yıllığında yer alan "İlerleme", "İlerleme Ne Anlama Geliyor?", "19. Yüzyılda İlerleme", "İlerleme Bağlamında Üç Ekol" gibi yazılarda insan toplumunun yapısı hakkındaki felsefe kuramları, zekâ ve ahlak gelişimi konuları açıklanmaya çalışılıyor. "Eşitlik Fikri Üzerine Düşünceler" yazısında toplumda eşitliğin mümkün olmadığı öne sürülüyor; uluslararası hukuk ve yargı normlarına Balabanov'un "Uluslararası Hukuk Nedir?" yazısında değiniliyor; "Kilise Hakkı Nedir?" yazısı da güncel bir ihtiyaca cevap veriyor. İnsan topluluğunun gelişme teorisi, akli ve ahlaki gelişme sorunu üzerinde kafa yoran yazılara rastlanıyor.

Lazar Yovçev yönetimi altında çıkan yıllıkta dergi sayfalarında sosyoloji, felsefe, tarih ve siyaset ağırlıklı yazılar öne çıkıyor. Bazı çağdaş felsefe teorilerinin tanıtıldığı ve genelde Fransızcadan ve Almancadan tercüme edilen veya uyarlanan metinler de önemli yer işgal ediyor.

---

[10] Lazar Yovçev, Kocabalkan'ın güney eteğindeki Kalofer Kasabası'nda dünyaya geliyor (1840). İstanbul'da aba ticareti yapan hemşerilerinin desteğiyle Fener Rum Mektebi ve Bebek Katolik Koleji'nde eğitim görüyor. Sorbonne Edebiyat Fakültesi'ne kaydını yaptırıyor (1864), üç yıl sonra Hukuk Fakültesi'ne devam ederek bacalorea ve lisansie derecesiyle mezun oluyor. Paris'te geçen beş yılın ardından İstanbul'a dönerek Ticaret Mahkemesi'nde göreve başlıyor. Gazetecilik, tercümanlık ve Ekzarhlık sekreterliği yapıyor. Ruhani oluyor (1872). Lofça Metropolitliği (1876), ardından da Vidin dini bölgesinde görev alıyor. Bulgar Ekzarhı seçiliyor (24 Nisan 1877). İstanbul'da Bulgar Ruhban Mektebi'ni (1892), Demir Kilise olarak bilinen Sveti Stefan Bulgar Ortodoks Kilisesi'ni (1898), Bulgar Hastanesi'ni (1902) vs. faaliyete geçiriyor. Ekzarhlık merkezinin taşındığı (1913) Sofya'da hayata gözlerini yumuyor (1915). Mezarı, Sveta Nedelya (Azize Paraskevi) Kilisesi avlusunda.

III. "Bir Adım İleri" Atmanın Kopardığı Fırtına

Dr. Stoyan Çomakov cemiyetin mütevelli heyetinde çoğunluk oluşturmayı başarınca, derginin başmuharrirliği Todor İkonomov'a teslim ediliyor. *Çitaliş-te*'nin üçüncü yıllığını üstlenen İkonomov, çoğu tartışma yaratan yazılarıyla dergiye yeni bir yön veriyor. Kilise mücadelesini gençlerin sırtladığını dile getirerek genç kuşağa önem vermekle, ayrıca değişim gücünü ve potansiyelini gençlerin barındırdığını vurgulamakla sempati topluyor. Yeni başmuharrir Protestanlık, Bogomilcilik, Jan Hus, Martin Luther ve başkaca inanç akımları ve din reformistleri hakkında bıçak sırtı yazılar yayınlamaktan çekinmiyor.

Hristo Stambolski hatıratında, İkonomov'un din reformistleriyle ilgili metinlerini, özellikle de derginin 17. sayısında birinci bölümü yayınlanan "Edna stıpka napred" (Bir Adım İleri) başlıklı yazısını Bulgarların din reformistliğine soyunmuş olma iddiasıyla açıklamayı yeğliyor. Hatırat yazarı öncelikle başmuharririn dini inanç istikrarsızlığını alaya alıyor:

> Todor İkonomov Ortodoksluktan Katolikliğe geçti, hatta diyakoz oldu, sonra peder cübbesini üzerinden attığı gibi Protestanlığın kucağına atladı, ama burada da aradığını bulamayınca gerisin geriye Ortodoksluğa döndü. Rus Sefir Knez Lobanov-Rostovskiy bu zat-ı muhteremi Kiev Ruhban Mektebi'ne gönderdi, gel gör ki oradan da azılı ateist çıkageldi.[11]

Dergide yayınlanan yazıda başmuharrir Hıristiyanlıkta bazı köklü değişiklikler yapılması veya zamanı geçmiş bir takım kilise ayinlerinin kaldırılması yönünde görüş belirtiyor. Ortodoks dininin reforme edilme ve yenilenme yoluyla çağın ihtiyaçlarıyla uygun hale getirilmesi gerektiğini savunuyor. "Kilisemizi tesis ederken ille de tarihin derinliklerine ve karanlıklarına gömülmeye gerek yok; kilise, günümüzün ihtiyaçlarına göre düzenlemeli" diye yazan İkonomov, Hıristiyanlığın ortaya çıkış sürecini ve düzenlenen konsillerin anlamını açıkladıktan sonra, inancı giysiye benzetmekten çekinmiyor; öyle ki bu giysi eskidiğinde, yıprandığında veya dar geldiğinde rahatlıkla değiştirilsin. Yazıda İsa'nın tanrılığı, keza üçlü teslis dogması ve ekümenik konsiller doktrini de tartışmaya açılarak kıyasıya eleştiriliyor. Teslisin ve konsillerin günahkâr zavallıların uyduruğu olduğu, dolayısıyla dogma ve konsil hükümlerinin, keza kutsal kilise kaidelerinin önemi ve hükmü olmadığı öne sürülüyor. Kilisedeki batıla karşı çıkarak zamanın ruhuna uygun bir Bulgar inancı oluşturulması teklifini gençler benimsiyor, ancak hiç kimse bu yolun Bulgar milletini ayrıştıracağını ve Patrikliğin ekmeğine yağ süreceğini hesaba katmıyor. Özellikle geçmişte Bulgarların Tırnova'da ve Ohri'de bağımsız patriklikleri olduğu iddiasının hakikate dayanmadığını öne sürmesi fevkalade tehlikeli bulunuyor, çünkü o zamana kadar Bulgarlar Fener Rum Patrikliği'nden kopma haklarını bunun üzerine dayandırıyorlar. Bu skandal teklifin hayata geçmesinin mümkün olmamasına rağmen Ekzarhlık zehir zemberek bir yazıyla karşılık veriyor. Bulgar toplumu tekliften fevkalade rahatsız oluyor, İkonomov'a kutsal inancın temelini sarstığı suçlaması yöneltiliyor, hatta iş, Mahmud Nedim Paşa'dan bu tehlikeli zatın İstanbul'dan sürülmesinin istenme-

[11] Avtobiografiya, spomeni i…, s. 215.

sine kadar varıyor.[12] İkinci bölümü bir sonraki sayıda yayınlanacağı ilan edilen sarsıcı yazının kopardığı fırtınayı Hristo Stambolski şöyle dile getiriyor:

> Yazıyı okuyan her dini bütün Hıristiyan'ın, her sağduyulu Bulgar'ın rahatsız olması, kaygılanması ve kalbinin derininden öfkelenmesi gayet doğaldı. Şayet bu yazı *Makedoniya* (Makedonya) gazetesinde çıksaydı pek kaale alınmazdı, çünkü nasıl olsa Bulgarlar o gazetenin saçmalıklarına alışmışlardı, hatta hasmımız olan Rumlar da pek önemsemiyorlardı, ancak gençlerin aklını bulandıran bu saçmalık İstanbul Bulgar Okuma Yurdu'nun yayın organında peyda olmuştu.[13]

Başmuharririn "küstah ve ölümcül" bulunan adımı ekzarhın ve üst düzey ruhbanın katıldığı bir toplantıda satır satır analiz edildikten sonra, dini ve milli dava açısından Hıristiyanlık aleyhtarı ve vicdansız, inanç ve ahlaki bakımdan fevkalade sakıncalı bulunuyor. O yüzden bizzat dergide ve *Makedoniya*, *Pravo* ve *Turtsiya* gibi Bulgarca gazetelerde yayınlanacak bir tekzip yazısı kaleme alınıyor; bu yolla uğursuz yazının ikinci bölümünün bir sonraki sayıda yayınlanmasının önlenmesi amaçlanıyor. Ekzarhın ve ruhani meclis üyelerinin imzaladıkları tekzibin yayınlanmasıyla her sağduyulu Bulgar derin bir nefes alıyor, matbuatta da birçok kilisenin ruhani cemaati yazıyı eleştiriyor ve açıkça kınıyor. Ekzarhlığa Bulgaristan'ın her tarafından yağan mektup ve telgraflarda İstanbul Bulgar Okuma Yurdu'nun yayın organının Todor İkonomov gibi bir zatın şeytani ellerine düştüğünden duyulan rahatsızlık dile getiriliyor ve mütevelli heyeti kınanıyor. İlginçtir ki mütevelli heyeti ikinci bölümün yayınlanmasını önlememenin ötesinde Bulgar toplumunda görülmemiş bir skandalı tetikleyen suçluyu desteklemekten ve himaye etmekten geri durmuyor. 29 Haziran'da, konuyla ilgili görüş bildirmek üzere toplanan mütevelli heyeti matbuatın özgür olması gerektiği bahanesiyle yazının ancak tamamının yayınlanmasından sonra başmuharrirden izahat istenmesi kararı alıyor. Karşıtlar ise yazarın derhal kınanmasını ve ikinci bölümün yayınlanmasının önlenmesini istiyor:

> Evet ve hayır bağlamında keskin ve sert tartışma ve sürtüşmeler oldu; üyelerin çoğu toplantı salonunu terk etti ve içeride mütevelli heyetinden başka kimse kalmadığında, şu karar alındı: "Muharrir, kendi sorumluluğu altında dergiyi çıkarmakta kayıtsız şartsız özgür olduğundan, yazının tamamının yayınlanmasının ve muharririn söz verdiği izahatları yapmasının beklenmesi yeğdir."[14]

İkonomov'un açıklamaları eşliğinde yazının devamı derginin 18. sayısında yayınlanıyor; birtakım sofizmlerden oluşan açıklamalar kimseyi tatmin etmeyince mesele okuma yurdunun dışına taşıyor, Bulgarca gazeteler arasında çirkin kavgalar hâsıl oluyor, toplumda yersiz gürültü kopuyor. Cemiyetin Dr. Stoyan Çomakov öncülüğündeki mütevelli heyeti hasımlarını fikir beyan etmeyi ve matbuatı kısıtlamak istemekle, gericilikle ve milleti baskılamakla suçluyor. 16

---

[12] Bobçev, Stefan. *Pregled na bılgarskiy peçat (1844-1894 g.)*, Plovdiv, 1894, s. 54.
[13] Avtobiografiya, spomeni i…, s. 216.
[14] Avtobiografiya, spomeni i…, s. 217.

Temmuz'da düzenlenen toplantıda, "Okuma yurdumuzun organı olan dergide "Bir Adım İleri" başlıklı yazının yayınlanmasından dolayı üzüntülerimizi bildiririz" şeklinde bir beyanatla yetiniyor. Hristo Stambolski, bir derginin sayfalarında çıkan bu skandal ve toplumu ayrıştırıcı yazının uzun yıllar Bulgar milli hafızasından silinmediğini, aynı amaca farklı araçlarla ulaşmak isteyen dava adamları arasında nefret tohumları ektiğini, daha sonra partizanlığa, bencilliğe ve sığ tarafgirliğe evrilerek genç kuşaklara da sirayet ettiğini öne sürüyor.

IV. Okuma Yurdu'nda Ankara Keçisi

Petko Slaveykov'un yönetimindeki dergide tarih ve edebiyat yazılarına öncelik verildiği görülüyor. Birkaç sayıda dizi olarak yayımlanan "Türkiye'deki Halklar" adlı yazıda, Güneydoğu Avrupa halkları arasına Bulgarlar da dâhil ediliyor. Bulgarların, keza yakın veya uzak başka halkların menşeiyle ilgili teoriler yer alıyor; "Fransız-Prusya Savaşı'nın Tarihi", "Kırım Savaşı", "Türklerin Avrupa'da Savaşları", "ABD Tarihi" vs. gibi önemli tarihi hadiseler üzerine faydalı yazılar sunuluyor. Bir dizi yazıda yabancı moda düşkünlüğünü ve kör taklitçiliği kıyasıya eleştiren Slaveykov, Bulgar topraklarının dört bucağına, dolaştığı yerleri her yönüyle tasvir etmesi için ehil kişilerin gönderilmesini teklif ediyor. Bulgar'ın kendi memleketini tanıması gerektiği, ayrıca memleket üzerine yapılan bilimsel araştırmaların milli çıkarı savunmak açısından önem arz ettiği düşünülüyor.

Slaveykov döneminde şehir tasviri ve tanıtımlarına da yer veriliyor. Sözgelimi, Ankara keçisini konu edinen bir metne rastlanıyor. Yazarı belirtilmemesine rağmen, bu tanıtım yazısını başmuharririn kaleme aldığı kuşku götürmüyor. Ankara keçisinin Hint keçisiyle karıştırılmaması gerektiğini vurgulayarak başlayan yazıda, bu değerli hayvanın 1848'e kadar Avrupa'da pek tanınmadığı belirtiliyor. Bazı seyyahlar kuşkusuz Ankara keçisinden söz etmiştir, ancak verdikleri bilgiler gerçeği pek yansıtmıyordur. Bulgar yazara göre ancak 1855'te Avrupa Ankara keçisi hakkında tam ve ayrıntılı bilgi sahibi oluyor. Bunun da büyük ölçüde Rus bilim insanı ve araştırmacı Pyotr Çihaçev'e borçlu olunduğu belirtiliyor. Ankara keçisinin fiziksel özellikleri hakkında bilgi aktarıldıktan sonra, yaşadığı alan olarak Kızılırmak ve Sivrihisar, Safranbolu ve Kastamonu bölgeleri gösteriliyor. Anılan coğrafyanın dışındaki keçilerin yünü daha düşük kalitede olup en iyi keçilerin Ankara civarında yetiştiği vurgulanıyor. İklim şartları açısından yetiştiği yerin hiçbir özelliği olmadığının, ayrıca bölgenin bitki açısından son derece fakir olduğunun altı çiziliyor. Büyük ihtimalle ev keçisinden türediği ve yerel koşulların şekillendirdiği düşünülüyor. Başka yere değiştirilince yün kalitesinin düştüğüne inanılıyor. Kızılırmak'ın sol kıyısındaki sürülerin farkı hemen ayırt ediliyor. Bu yüzden keçi bir kazadan başka bir kazaya götürülmez, çünkü yününün değişeceğinden korkulur. Ancak yazara göre er veya geç dünya üzerinde Ankara koşullarına benzer koşullara sahip olan yerler bulunacak ve keçi oralarda da rahatlıkla yetiştirilecektir. Hatta bir Fransız zooloji topluluğunun bu keçinin Fransa'da yetiştirilmesi için çalışmalar yaptığı, yaklaşık 100 baş getirerek bunları altı farklı bölgeye dağıttığı anlatılıyor.

O yıllarda Ankara kazasında 400-500 bin baş keçiye bakıldığına değinilen yazıda, şimdi yünün makasla kırkıldığını, ancak yakına gelinceye kadar zavallı keçilerin canı acıtılma pahasına yolunduğu belirtiliyor. Elde edilen keçi yünü şal yapılması için Doğu'ya veya kaşmir diye çok pahalıya satıldığı Fransa'ya ve İngiltere'ye gönderiliyordur. Dünyada benzeri olmayan Ankara keçisinin 11. ve 12. yüzyıllarda Türklerin göçü sırasında Anadolu'ya getirildiği ve iklim koşulları sayesinde bu özelliklere kavuştuğu düşünülüyor. Bulgarca dergide Ankara keçisinin bütün özellikleri hakkında verilen bilgilerle Bulgar okur Ankara'nın en önemli simgesiyle tanışmış olmanın yanı sıra, coğrafi ufkunu da genişletiyor.[15]

V. Okuma Yurdu'nda Bir Manzum Eser: Ak Baldır Çeşmesi

Dergide Temmuz 1873'te Petko Slaveykov imzalı, daha sonra Bulgar edebiyatının en çok yorumlanan eserlerinden olacak bir manzum şiir yayınlanıyor. Ak Baldır Çeşmesi'nin ("İzvorıtna belonogata") konusu halk yaratıcılığından, daha doğrusu Güneydoğu Bulgaristan'da, İstanbul-Avrupa yolunun Edirne-Filibe kesiti üzerinde konumlu Harmanlı ve çevre köylerde yaygın olan bir efsanenin temelleri üzerine yapılandırılıyor. Eser, Bulgar (ve genel anlamda Balkan) halk türküleri ve efsanelerinde yaygın olarak kullanılan başlıca beş motifin birbirine ustaca örülmesiyle kurgulanıyor. Bunlar kısaca -genç âşıkların su (kuyu, çeşme, kaynak) yanında (kenarında) buluşmaları (karşılaşmaları); kaderin önceden belirlenmişliği; Bulgar kadının (kızının) yabancı egemenin saldırılarına (kışkırtmalarına, ayartmalarına) karşı gelişi (direnişi); yapı (köprü, ev, çeşme) temelinin sağlam olması için kurban seçilen kişinin gölgesinin taşlarla örülmesi; ölümün de ayıramadığı âşıklar- şeklinde sayabileceğimiz motiflerdir.

Eser, gece yarısında bir imeceden dönen ailesinin tek kızı Gergana ("O kırların bülbülüydü, yabani bir gülüydü; / Civarların şöhretiydi, bütün köyün ünüydü"[16]) ile gönül verdiği "yakışıklı civan" Nikola arasındaki sahneyle başlıyor. Ataerkil Bulgar toplumunda yürürlükte olan bir âdet doğrultusunda Nikola, sevgilisinden kayıtsız olmadığını simgeleyecek bir çiçek demeti istiyor. Ancak beklemediği bir cevap alıyor:

> Vakit gecikti sevgilim, ne çiçek var, ne de gül.
>
> İlerledi gece hayli şimdi sırası değil;
>
> Ufukta ay battı çoktan ayrılık vakti geldi.
>
> Bu saat hem tekin değil, cinler cirit oynuyor,
>
> Civarımız görünmeyen ruhlar, peri kaynıyor.

Gergana, kötü güçler olarak nitelendirdiği cin ve perilerin mutluluklarını kıskanacaklarından çekindiği için, çiyli ve tertemiz çiçeklerden dereceği demetini ertesi sabah erkenden subaşında sevgilisinin alnına takacağına dair söz veriyor

---

[15] Daha ayrıntılı olarak bkz: Mevsim, Hüseyin. "Üç Bulgarca Metinde Ankara", *Tarihte Ankara Uluslararası Sempozyumu*, Bildiriler, Ankara, 2012, Cilt 2, s. 939-945.

[16] Eserin ilk Türkçe tercümesi (daha doğrusu 'tadilen nakli') Ali Kemal Balkanlı (1900-1992) tarafından 1943 yılında yapılıyor. (*Balkanların Sesi*, Ankara, 2002, Sayı 16, s. 7-14).

ve ayrılıyorlar. Ne var ki, daha bu noktada Slaveykov gençlerin kaderinin trajik sonla biteceğinin ipuçlarını veriyor, çünkü gizil ve kötü güçler onları dinliyor ve sevgilerini kıskanıyorlar: "Bu gençlerin talihleri cidden pek de karaymış, / Mukadderin bu çift için nasibi bir yaraymış."

Sabah erkenden kalkıp evdeki bütün iş ve hazırlıklarını tamamlayan Gergana, "Bakraç ile yüklenip bakırları omzuna, / Usul usul yürüyerek düştü kaynak yoluna." Ancak bakırlarına su dolduran ve ak baldırlarını yıkayan köylü kızı, sevgilisi Nikola'yı değil, gece ordusuyla kaynağın kenarına kurduğu beyaz çadıra yerleşen bir veziri buluyor. Kız ve onun güzelliğinden büyülenen vezir arasında eserin neredeyse tamamını kapsayan, gittikçe gerginleşen bir diyalog başlıyor. Diyalog halinde yürütülen çatışmada elindeki gücü kullanmayan vezire karşı Bulgar kızı üstün geliyor. Gergana'nın iradesine saygı gösteren vezir, "şaşıp bu mertebe sadakate kızdaki, / İade eyledi onu hayatına kırdaki." Üstelik armağanlar vererek kızı ödüllendiriyor ve karşılaşmalarının hatırına kaynağın çeşmeye dönüştürülmesi emrini veriyor.[17]

VI. Okuma Yurdu'nda Şehir Tasvirleri: Edirne ve Diyarbakır

Slaveykov başmuharrirliğindeki dergide bir başka yeniliğe de imza atılıyor; sıkça kuruluş tarihinden nüfusuna, coğrafi konumundan geçim kaynağına kadar geniş yelpazede bilgiler içeren şehir tasvirlerine rastlanıyor. Anılan şehirler Balkan coğrafyasından seçildiği gibi (Edirne, Vidin…), uzak diyarlarda konumlu da olabiliyor (Diyarbakır), ancak her zaman Bulgarların geçmişiyle ve bugünüyle bir ilintileri olduğu anlaşılıyor. Bunu Edirne tasviri üzerinden örneklemeye çalışacağım:

> (…) Nüfusu 120 bin kadar olup, bunun 60 bini Türk, 30 bini Rum, 20 bini Bulgar, 6 bini Ermeni, 5 bini Yahudi'dir, ayrıca birkaç Katolik ve Uniacı da vardır.
>
> Yıkık surlarla çevrili ve söylenene göre dış kapıları geceleri kapatılan merkezde daha çok Rum, Ermeni, Bulgar, ayrıca birkaç Yahudi ve çok az sayıda Türk yerleşmiştir. Banliyöler ise dört: Şehrin kuzeybatısından güneydoğusuna Tunca'ya doğru uzanan ve Türklerle Ermenilerin yaşadığı Atpazarı; güneybatıda bulunan ve Türk, Bulgar, birkaç Rum, Ermeni ve Yahudi'nin yaşadığı Kirişhane; ağırlıkla Türklerin yerleşmiş olduğu Kıyık ve daha çok Rumların yaşadığı Yıldırım. (…) Bazı önemsiz Roma kalıntıları dışında şehirde neredeyse eski eser yok. Bizans döneminden şehrin içinde yıkık ve dağılmış durumda büyük bir kule bulunuyor. Öteki eser ve özellikle camiler, Osmanlı döneminde yapılmıştır. Bunlar arasında önem açısından 16. yüzyıl başlarında [ikinci yarısında] yapılan Selimiye Camisi başta geliyor. Cami, Türk mimarisinin en zarif örneklerinden biri olma ününe sahip. Kubbesi, söylendiğine göre, Ayasofya'nınkinden daha yüksek olup dört

[17] Daha ayrıntılı olarak bkz: Mevsim, Hüseyin. "Petko Slaveykov'un (1827-1895) Ak Baldır Çeşmesi Başlıklı Poemasında İstanbul", *folklor/edebiyat,* Cilt12, 46, 2/2006, Ankara, s. 555-566.

> somaki sütun tarafından destekleniyor. Dört adet yüksek mi yüksek üçer şerefeli minare, sanatsal açıdan hayranlık uyandıran caminin köşelerini süslüyor. İbadethanenin iç süslemesi de fevkalade zengin. Bu camiye 999 pencereden ışık süzdüğü söyleniyor. Selimiye'den sonra, iki minareli Sultan Bayezid ve dört minareli Sultan Murad Camisi geliyor. (…)[18]

Diyarbakır'ı kapsamlı tanıtan imzasız yazının da Slaveykov'a ait olduğu kuşku götürmüyor. Slaveykov'un şehirle ilgili bilgi ve verileri, "oraya sürgün edilen ve geçenlerde padişahın merhametiyle serbest bırakılıp memleketine dönen soydaşlarımızdan derledik" şeklindeki notu dikkat çekiyor[19]. Yazıda şehrin adının nereden geldiği, konumu, kuruluşu, nüfusu, konuşulan diller, ibadethaneler ve doğal özellikleriyle ilgili bilgiler sunuluyor:

> Kayalığın üstünde, şehrin en yüksek yerinde, kadim ve harabe halinde bir saray var; görülüyor ki saray vakti zamanında epeyce güzel bir yapıymış ve efsaneye göre burada ecnebi bir bakire prenses yaşıyormuş. Derler ki şehrin adı da buradan geliyor; şimdi de halen, İstanbul Ayasofya'daki gibi, yüksek bir kemer görülüyor; prenses tekerlekli arabayla ta yukarı, sarayına kadar çıkıyormuş. Bu sarayın çevresine, şimdi İçkale diye anılan ilk kale inşa edilmiş; İçkale'nin kapsadığı alan çok büyük değil; koğuşlar haricinde bugün olsa olsa 30-40 ev var.[20]

> Toplamda 8 bini aşmayan nüfusun, 200'ü Ortodoks (erkek, kadın ve çocuk), bir kiliseleri var; 30'u (dört aile) Uniacı, bir kiliseleri var; yaklaşık 2 bini Ermeni Gregoryen, iki kiliseleri var; 800'ü Katolik Ermeni (Hasunist ve Antihasunist), bir kiliseleri var; 500 kadarı farklı milletten Protestan (erkek, kadın, çocuk), bir kiliseleri var; 60 kadarı Anglikan, bir kiliseleri var; 150 kadarı farklı milletten Roma Katolik, Latince ibadet yapılan bir kiliseleri var, kiliseye bugün Hasunist Katolik Ermeniler gidiyor; 500 kadarı Süryani (Yakubi milleti), bir kiliseleri var; 150-200 kadarı Katolik Süryani, bir kiliseleri var; 200 kadarı Katolik Keldani, bir kiliseleri var; 80-90 kadarı Yahudi, bir havraları var, bunlar çok fakir ve dünyanın en uyuşuk Yahudileri; nüfusun geri kalan kısmını oluşturan Müslümanların 30-40 camisi var.[21]

> Şehir içindeki Ulu Cami eski ve muhteşem bir yapı, büyük ve yüksek, siyah yontma taştan beyaz mermer karışımıyla yapılmış; çeşitli oyma ve kitabeler var. Önce Güneş tapınağı, sonra Hıristiyan mabedi, şimdi ise cami olduğu söyleniyor. Bugün Diyarbakır'da Türkçe, Kürtçe ve Arapça konuşuluyor, sadece birkaç kişi tarafından Ermenice de konuşuluyor. Aslında Ermeniler ve Süryaniler Arapçanın bir lehçesini konuşuyorlar; kiliselerde ise ayin Ermenice okunuyor. Yahudiler de Arapça konuşuyor. Ortodoks kiliseleri ha-

---

18 Daha ayrıntılı olarak bkz: Mevsim, Hüseyin. *Bulgar Gözüyle Edirne*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2012, s. 29-35,

19 Slaveykov, Petko. "Diarbekir", *Çitalişte*, İstanbul, 1872, s. 274.

20 Slaveykov, Petko, *a.g.e.*, s. 271.

21 Slaveykov, Petko, *a.g.e.*, s. 272-273.

> riç, Rumcanın esamisi bile okunmuyor. Kürtçenin Slavcayla eskilere dayanan yakınlığı var ve bu dilde, özellikle Zaza ağzında bugün, saf Bulgarca veya ona yakın kelimeler duyulabilirsiniz.[22]

Dergi sayfalarında sıkça rastlanan şehir tasvirleri ve farklı kıtalarda yer alan ülkelerin tanıtımları Bulgar okurun coğrafyaya yönelik ilgisini artırıyor ve bir anlamda dünyayı küçültüyor.

VII. Okuma Yurdu'nun Eki: *Rıkovoditel na osnovnoto uçenie* (İlkokul Eğitim Kılavuzu) Dergisi

Çitalişte'nin mektebe ve eğitime ne denli büyük önem verdiği, 1 Ocak 1874 tarihinde, Dragan Tsankov başmuharrirliğinde, talim terbiye davasını odağına alan bir ek çıkarmaya başlamasından anlaşılıyor. Hedef kitlesi daha çok muallim ve talebeden oluşan bu pedagojik ve metodik içerikli iki haftalık dergiden sadece 24 sayı yayınlanıyor. Programına sadık kalan *Çitalişte*, şimdiye kadar pek dikkate alınmayan bir alanı, başka deyişle her milletin gelişmesinde olmazsa olmaz etken olarak değerlendirilen ilkokul eğitimini önceliyor. Dergi, mekteplerin kurumsal yapılandırılması, ahlaki ve pedagojik yönetimi konusunda kılavuzluğa soyunduğunu beyan ediyor; mektebin halka nasıl daha yararlı kılınabileceği üzerinde çözümler sunacağının sözünü veriyor. Anılan hedefler dışında, "Bulgarlarda ve öteki halklarda eğitim alanındaki yenilikleri takip etmek; örneklik ilkokul dersleri hazırlamak, ders kitaplarındaki eksikleri göstermek, ilkokul eğitiminin teorisi, tarihi ve metodiği bağlamında yazılar sunmak" gibi amaçlar da beyan ediliyor. Yıllık abone ücreti 25 kuruş olan sekiz sayfalık dergide farklı yerleşimlerde faaliyet gösteren mekteplerin tanıtıldığı ve pedagoji konulu yeni kitapların değerlendirildiği de görülüyor.

VIII. Sonuç

Beş yıllığa ulaşan *Çitalişte*, Romanya'da yuvalanan devrimci basın tarafından aydınlanmacı ve evrimci olduğundan, silah yerine kitabı tavsiye ettiğinden, isyan borazanlığına soyunmadığından dolayı kıyasıya eleştiriliyor. Oysa beş yıl boyunca derginin sayfalarında bilimsel araştırma sonuçlarının yanı sıra geniş okur kitlesinin algısına uygun birçok popüler yazı da sunuluyor. Popülerlik ve bilimselliğin ustaca yoğrulduğu dergide, bilim ve kültürün bütün alanlarından örnekler verme yoluyla dünyada ve ülkede olup bitenlerle ilgili zengin içerikli haberler sunuluyor; bilimin yaygınlaşması ve okul davasının gelişmesi bakımından yadsınamaz katkı sağlanıyor. Evrimci ve aydınlanmacı yönü ağır basan bu yaygın derginin abone sayısı bin 700'e kadar yükseliyor. Talebelik yıllarında derginin yayınlanmasında emeği geçen Stefan Bobçev'e göre, toplamda 120 sayıya ulaşan *Çitalişte* yeterince okura veya aboneye sahip olmadığından değil, ama posta hiz-

[22] Daha ayrıntılı olarak bkz: Mevsim, Hüseyin. *Diyarbakır Sürgünleri. Bulgarların Kaleminden Kent Manzaraları*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016.

metlerinin düzensizliğinden okura zamanında erişememesi[23] nedeniyle yayın hayatını noktalamak durumunda kalıyor.

Tablo 1: *Çitalişte*

Yıllık	Sayılar	Tarih Aralığı
I	1 - 24	01.10.1870 - 15.09.1871
II	1 - 24	01.10.1871 - 15.09.1872
III	1 - 32	30.10.1872 - 30.09.1873
IV	1 - 24	01.01.1874 - 15.12.1874
V	1 - 16	15.01.1875 - 15.09.1875

Tablo 2: *Rıkovoditel na osnovnoto uçenie*

Yıllık	Sayılar	Tarih Aralığı
I	1 - 24	01.01.1874 - 15.12.1874

Kaynakça

Avtobiografiya, spomeni i dnevnitsi na d-r Hristo Tanev Stambolski ot Kazanlık, II (1868-1877), Sofya, 1927.

Berkovski, Petır. *İz vızpominaniyata mi*, Lom, 1892.

Bobçev, Stefan. "Zaslugi na Tsarigradskiya peçat v osvoboditelnoto delo s ogled kım slavyanskata ideya," // *Proslava na Osvoboditelnata voyna 1877–1878*, Sofya, 1929.

Bobçev, Stefan. *Pregled na bılgarskiy peçat (1844-1894 g.)*, Plovdiv, 1894.

Harbova, Elena, "Spisanie "Çitalişte" i Bılgarskoto vızrajdane", *İstoriçeski pregled*, 1, Sofya, 1993.

Lekov, Doço. *Bılgarska vızrojdenska literatura. Problemi, janrove, tvortsi, II*, Sofya, 1988.

Lyubenov, Yosif. *Rumeli'den Yemen'e. Bir Osmanlı Bulgar Hekimin Hatıraları*, çeviren Hüseyin Mevsim, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2020.

Mevsim, Hüseyin. "Petko Slaveykov'un (1827–1895) Ak Baldır Çeşmesi Başlıklı Poemasında İstanbul", *folklor/edebiyat,* Cilt12, 46, 2/2006, Ankara.

Mevsim, Hüseyin. *Bulgar Gözüyle Edirne*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2012.

Mevsim, Hüseyin. *Diyarbakır Sürgünleri. Bulgarların Kaleminden Kent Manzaraları*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016.

Mevsim, Hüseyin. "Üç Bulgarca Metinde Ankara", *Tarihte Ankara Uluslararası Sempozyumu*, Bildiriler, Cilt 2, Ankara, 2012.

Naçov, Nikola. *Tsarigrad kato kulturen tsentır na bılgarite do 1877 godina*, Sofya, 1925.

Slaveykov, Petko, "Diarbekir," *Çitalişte*, İstanbul, 1872.

[23] Bobçev, Stefan."Zaslugina Tsarigradskiya peçat v osvoboditelnotodelo s ogledkımslavyanskata ideya," s. 101 // *Proslava na Osvobodiyelnata voyna 1877-1878*, Sofya, 1929.

Stambolski, Hristo. *Bir Osmanlı Hekiminin Anılarıyla İmparatorluğun Zor Yılları (1858-1878)*, çeviren Hüseyin Mevsim, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2018.

Veliçkov, Konstantin. *İstanbul'dan Hatıralar (1870-1890)*, çeviren Hüseyin Mevsim, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2018.

Öz: *Çitalişte* dergisi, Nisan 1866'da kurulan İstanbul Bulgar Okuma Yurdu'nun, Kasım 1870 tarihinden itibaren iki haftada bir çıkmaya başlayan yayın organıdır. Beş yıllığa ulaşan derginin her yıllığı farklı başmuharrir tarafından yönetiliyor olması içeriğe de yansıyor. Ancak imparatorluk unsuru Bulgarların geleceğinin ve toplumsal gelişmesinin aydınlanmadan ve eğitimden geçtiği anlayışı hiç değişmiyor. Popülerliğin ve bilimselliğin kesiştiği çizgide kaleme alınan özgün, tercüme ve uyarlama yazılarla Bulgar toplumunda bilime yönelik ilgi uyandırılıyor, edebiyatın, kültürün ve eğitim davasının yaygınlaşmasına büyük katkı sağlanıyor.

Anahtar sözcükler: Osmanlı Bulgar basını, İstanbul, Çitalişte, Todor İkonomov, Petko Slaveykov.

A Journal Called to Read Books Instead of Handling The Arms: *Chitalishte* (1870-1875)

Abstract: The *Chitalishte* magazine is the publication organ of the Istanbul Bulgarian Reading Dormitory, which was established in April 1866, starting to be published every two weeks since November 1870. The fact that the magazine, which has reached a five-year-old, is managed by different chief authors every year is reflected in the content. However, the imperial element does not change the understanding that the future and social development of the Bulgarians is without enlightenment and education. Original, translated and adapted articles written at the intersection of popularity and scientificity arouse interest in science in the Bulgarian society, and make a great contribution to the spread of literature, culture and education.

Keywords: Ottoman Bulgarian press, Istanbul, Chitalishte, Todor Ikonomov, Petko Slaveykov.

Osmanlı Dönemi Sırp-Hırvat-Boşnak Süreli Yayınları

Kudret EMİROĞLU*

Sırbistan'ın bağımsızlık savaşı 1804'ten 1815 yılına kadar sürmüş, 1830'da kazanılan özerklikten sonra 1878'de tam bağımsız olmuştu. Yayınlanan ilk Sırpça derginin tarihi ise bundan daha eskiye ve yurt dışına gidiyor. *Slaveno-Serbski Magazin*, 1768'de Venedik'te yayınlanmıştı. Derginin kurucusu ve editörü Zaharije Orfelin, zamanın en iyi eğitim görmüş Sırplarından biriydi; yazar, tarihçi, ressam, gravürcü, yayıncıydı; ilk almanağı da o yayınlamıştı. Tek sayı çıkabilen dergisinde Orfelin, Sırpçada ilk kez Avrupa 18. yüzyıl düşüncesinin görüşlerini dile getiriyordu. Peç, Viyana, Venedik'te yetişmiş ve Sremski Karlovci, Novi Sad gibi o zaman güney Macaristan'ı oluşturan şehirlerde yaşamıştı.

Macaristan, Sırp basın dünyasının gelişmesinde özel bir yere sahip olmuştu ve halen bu geleneğini sahip olduğu en zengin Sırpça kütüphane ile sürdürmektedir. Habsburglar, İmparatorlukta Sırpça yayın tekelini 1770'te Jozef Kurzbeck'e vermişlerdi; Kurzbeck, 1792'de öldüğünde tekel Stefan Novakovid'e geçmişti ve Novakovid, 1792-1794 yıllarında *Slaveno-Spkija Vjedomosti* gazetesini çıkarıp iflas edince, tekeli Buda Üniversitesi'ne satmıştı.

İlk Sırpça gazete de Sırp toprakları dışında, 1791'de Viyana'da yayınlanmıştı, *Serbskija povsednevnija novini* - Sırp Günlük Gazetesi. Gerçek anlamda ilk Sırp gazetesi *Novine Serbske* ise 1 Ağustos 1813'te Viyana'da yayınlanmıştı. Gazetenin 1816 Mayıs'ına kadar editörlüğünü yapan Dimitrije Davidović ve Dimitrije Frušić tıp öğrencisiydiler ve Napolyon'a karşı Avrupa koalisyonunun hareketli

* Bilkent Üniversitesi / ORCID: 0000-0003-2801-3260 / kudret@kebikec.org
Geliş tarihi: 1 Eylül 2020 / Kabul tarihi: 5 Ekim 2020

günlerinde gazeteleri ilgi görmüştü. Ancak Avusturya sansürü peşlerini bırakmadı.

1813'te yayınlanan *Novine Serbske*'den sonra ilk Sırp resimli süreli yayını *Zabavnik*, 1816'da gene Viyana'da çıkmıştı. Önemli Sırp gazetelerinden bazıları da bu dönemde Peç'te yayınlanmıştı, ilki *Letopis Maticesrpske* 1825'te yayın yaşamına başlamıştı ve halen Avrupa'nın en eski süreli yayınlarından biri olarak yaşamına devam ediyor.

Sırbistan'da basılan ilk Sırpça gazete 1834-1919 yılları arasında yayınlanan *Novine Srbske*'ydi. Resmi gazete olarak yasa ve hukuki belgelerle diğer resmi bilgileri yayınlıyordu.

İlk Hırvat gazetesi Zagreb'te 1771'de Çek Antun Jandera tarafından elli sayı dört sayfa yayınlanan haftalık *Efimerides Zagrebienses*'ti ve Latinceydi. Bugüne bir nüshası kalmadı. Zagreb'te 1786'da J. T. Trattner tarafından yayınlanan ve gene bugüne nüshası kalmayan *Agramer Deutsche Zeitung* Almancaydı. Almanca yayınlanan *Kroatischer Korrespondent* gazetesi 1789'da çıkmıştı. Thomas Ebelvon Trattner'in Viyana matbaasının Zagreb şubesi tarafından haftada iki gün yayınlanmıştı. 60 sayı yayınlanan gazete yabancı subaylara yönelikti, Hırvatistan'la ilgili fazla yazı, haber içermiyordu.

Hırvatistan'da yayınlanan ilk Hırvatça gazete de Avrupa'da Napolyon'un yarattığı toplumsal, siyasal hareketlenme ile ilgiliydi. 12 Temmuz 1806'da yayınlanan ilk Hırvatça gazete iki dilliydi, aynı zamanda İtalyanca olarak da basılıyordu

SLAVENSKI JUG.

Slavenski jug
Zagreb 1848-1850

ЗОРА
ЛИСТ ЗА ЗАБАВУ, ПОУКУ И КЊИЖЕВНОСТ

Zora
Mostar, 1896

ve basım yeri Adriyatik kıyısındaki Zadar'dı. Haftalık *Kraglski Dalmatin - Il Regio Dalmata* gazetesi Dalmaçya'ya sesleniyordu çünkü 1806-1813 yılları arasında bölge Napolyon Fransa'sına bağlıydı, gazete yerel halkın nabzını tutmak üzere yayınlanan resmi bir yayındı. Napolyon Bonapart'ın şahsen yayınlanmasını istediği gazete 1810'da 176. sayısında hükümet kararıyla yayınına son vermişti.

6 Ocak 1835'te Ljudevit Gaj tarafından kurulan *Novine Horvatske* Hırvatçaydı. Fakat gazete 1836'da dilini Kaykavca lehçesinden Ştokavca lehçesine değiştirdi, adını *Ilirske narodne* yaptı ve İllirya siyaseti gütmeye başladı. İllirya sözcüğünün yasaklanmasından sonra adını *Narodno novine* olarak değiştirecekti. *Narodno novine* 1868'de hükümete satıldı, 1952'de canlandırıldı ve 2001'de kamu şirketine dönüştürülerek yayını sürdürüldü.

Hırvatistan'da yayınlanan ve ilk kez geniş kitleye ulaşan gazete 1 Mart 1862'de çıkmaya başlayan *Narodni List*'ti. Gene Zadar'da yayınlanan gazete özgünlük ve cesareti ile tanınmıştı. İtalyanca *Il Nazionale*'nin parçası olarak yayına başlayan gazete 1876'da yalnızca Hırvatça yayınlanmaya başlandı ve Hırvat kültür tarihinde önemli bir yer edindi.

Osmanlılar Pasarofça Antlaşması (1718) ile Hırvatistan'daki topraklarını kaybetmişler, Hırvatistan 1822'de eski sınırlarına kavuşmuş, 1868'de özerk statü ile Hırvatistan-Slovenya Krallığı adını almıştı.

İlk Boşnakça gazete 1850 yılında Fransisken keşiş Ivan Franjo Jukić tarafından Zagrep'te basılan ama merkezi Bana Luka olan *Bosanski Prijatelj*'dir. Bu gazete aralıklarla 1870 yılına kadar devam etmiştir. 1866 yılında gene bir Fransisken olan O. Ira Frano Momçinoviç tarafından yayınlanan mizah ve polemik gazetesi *Bismillah* ilk Latin alfabeli gazeteydi. Gazete el yazısı-şapograf baskıydı ve biraz da Osmanlı-Müslüman korkusu nedeniyle sınırlı dağıtımı vardı.

Bosna-Hersek 1878'de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından işgal edilmişti. 1908'de İmparatorluk tarafından ilhak edilen Bosna-Hersek, 1918'de Yugoslavya Krallığı'na katılacaktı. İlk gazetenin çıkışından Osmanlı döneminin sonuna kadar (1850-1878) Boşnakça yedi gazete yayınlanmıştı. Yukarıda anılan iki gazete yanında diğerleri şunlardı:

- *Bosanski Vijestnik*, 7 Nisan 1866- 24 Eylül 1855. İlk Kiril alfabeli gazete. 25 sayı, 2 özel sayı, Ignat Sopron.
- *Bosna vilayet gazetesi*, 16 Mayıs/7 Nisan 1866, 4 sayfa, 28 Mart-18 Temmuz 1878 8 sayfa, Kiril harfli Boşnakça, Türkçe/Osmanlıca, 636 sayı. Mustafa Rafet İmamoviç sonra Mehmet Şakir Kurtçehayiç.
- *Sarajevski cvjetnik - Gülsen-i Saray*, 26 Aralık 1868-13 Temmuz 1872 Mehmet Şakir Kurtçehayiç. Türkçe, Boşnakça.
- *Sršljen* ve *Obad*, Dakovo'daki Bosnalı Katolik ilahiyat öğrencilerinin 1873'te Latin harfli Boşnakça hiciv gazetesi. 1876'dan sonra *Obad* adıyla yayınlandı. Avusturya-Macaristan döneminde basılan *Bosnjak* gazetesiyle (1891-1901) milliyetçilik konusunda polemiğe girmişti.

ВИЛА

ЂОРЂУ НИКОЛАЈЕВИЋУ!

Bosanska Vila
Saraybosna, 1886-1914

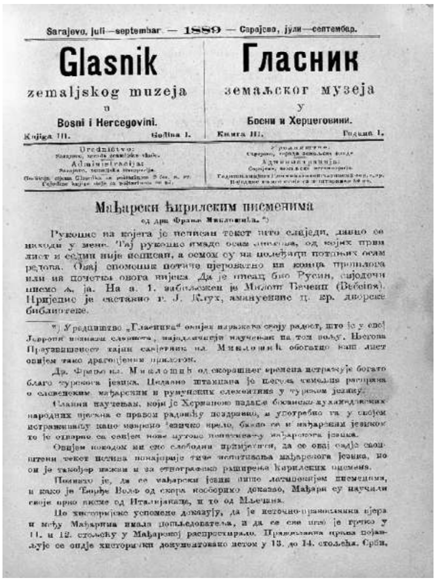
Sarajevo, juli—septembar — 1889 — Сарајево, јули—септембар.

Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini.	Гласник земаљског музеја у Босни и Херцеговини.
Knjiga III. Godina I.	Књига III. Година I.

Мађарски ћирилским писменима

Glasnik Zemaljskog muzega u Sarajevu
1889 [Saraybosna Müzesi]

- *Neretva*, Mostar. 19 Şubat/2 Mart 1876-16 Aralık 1876.Dört sayfa, dış sayfalar Kiril alfabesiyle Boşnakça, iç sayfalar Arap alfabesiyle Türkçe. Başyazarı vilayet mektupçusu Boşnak Mehmet Hulusi. Türkçe *Vatan*(12 Eylül 1884-16 Nisan 1897, 642 sayı) ve *Rehber*(24 Nisan 1897-16 Ağustos 1899, 109 sayı) gazetelerinin de başyazarı. 38 sayı.

1878-1918 Avusturya döneminde ise Bosna'da 80 gazete yayınlanmıştır, bunların 22'si Türkçedir.

Sırbistan, Hırvatistan ve Bosna-Hersek'in Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızlıklarını kazanmaları, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bu dilleri konuşan nüfus için basın yaşamının iki odaklı oluşması anlamına geliyordu; bağımsızlık kazanan bölgenin ulusal basını ve Osmanlı Devleti sınırları içinde kalan yerel basın. Bu ülkelerdeki Türk/Müslüman nüfus için de aynı durum söz konusuydu. Osmanlı iktidarı Vilayet Nizamnamesi ile resmi vilayet gazeteleri uygulamasını başlattığında, Mithat Paşa'nın öncülüğünü yaptığı Türkçe-Bulgarca *Tuna* gazetesinin 1865 yılında çıkmasından sonra, gördüğümüz gibi Türkçe-Boşnakça *Bosna* gazetesi yayınlanmaya başlanmıştı. 1871-1874 yılları arasında Prizren'de Türkçe-Sırpça-Hırvatça *Prizren* resmi vilayet gazetesi yayınlanmış, 1877'de vilayet merkezi Priştine'ye taşınınca, vilayetin adı Kosova yapılarak bu tarihten itibaren gazete *Kosova* adıyla yayınlanmaya devam etmişti. *Kosova* gazetesi 1888'den kapandığı 1912'ye kadar Sırpça da eklenerek iki dille çıkmıştı.

İstanbul, Selanik, Manastır, Üsküp'te Sırpça gazeteler yayınlanırken Avusturya-Macaristan yönetimine girmiş olan Bosna-Hersek'te Alhamiyado hareketi

hızlanmıştır. Boşnakçayı Arap/Osmanlı alfabesiyle yazan ve medreselerde Türkçe, Arapça eğitim gören Boşnak ulema tarafından başlatılan bu dil anlayışı ilk eserini 1631'de Mehmet Hevayi Üsküfi'nin *Potur Şahidiye* adlı Türkçe-Boşnakça manzum sözlüğüyle vermiştir. 1860'larda bu akım kuvvetlenerek Ome Hazim Humo'nun 1865 yılında yayınladığı *Sehvetü'l-Vüsul* adlı eseriyle yeni bir güç kazanmıştır. Medreselerde Türkçe ve Arapça değil Boşnakça eğitim isteyen Humo, bir yandan da Arap alfabeli Boşnakçanın ve Boşnak kimliğinin ayrılmaz öğesi olarak Müslümanlığın savunucusudur.

1911'den sonra Avusturya-Macaristan yönetimi Boşnakçanın resmi statüsünü kabul etmemiş, Boşnakça Müslüman Slavların dili olarak algılanmıştır. Bu sürede Hıristiyan Slavlara karşı kimliklerini Müslümanlık üstünden korumak isteyen Boşnaklar arasında Boşnak milliyetçiliğinin bir aracı olarak Alhamiyado yazını yeni bir anlam ve ivme kazanmıştır. 17 yıl süreyle Bosna-Hersek müftülüğünü yürütmüş olan Hacı Mehmet Cemaleddun Ćaušević Arap alfabesine Boşnak diline özgü sesler için beş harf daha ekleyerek bu alfabeyle Boşnakça süreli yayınları teşvik etmiş ve bu yayınlarda Türkçe kullanımını da yönetime kabul ettirmiştir.

Bosna'da Arap harfli Boşnakça olmak üzere bazılarında Türkçeye de yer veren süreli yayınlar şunlardır:

- *Behar*, 1900 Latin harfli Boşnakça, 1906 ve 1907 yıllarında Türkçe ilave edilmiştir.

ZVEKAN
HUMORISTIČKO-SATIRIČKI LIST

Zvekan
Zagreb, 1867-1869

- *Müsavat* 1907-1909 Mostar, 1909-1911 Saraybosna, Kiril harfli Boşnakça. Gazetenin adı Latin, Kiril ve Arap harfleriyle yazılıdır.
- *Tarık*, 1 Haziran 1908'de Türkçe, Arapça metinler ve Arap harfleriyle Boşnakça. 11 Nisan 1910'da yayınına son vermiştir. Sahibi Hadži Fehim-efendija Kučukalić, başyazarı Hacı Mehmet Cemaleddun Ćaušević'tir. 1150 kişilik tiraja sahip olmuştur.
- *Muallim*, Ekim 1910-Haziran 1913. Türkçe, Arapça, Boşnakça.Boşnakça Latin ve Arap harfleriyle basıldı. Reisülulema Hacı Mehmet Cemaleddun Ćaušević önderliğinde Bosna-Hersek Muallim ve İlmiye Cemiyeti yayın organı. Başyazarı Muallim Muhamed Seid Serdarević. *Misbah* ile birleşerek *Yeni Misbah* adını aldı.
- *Misbah*, Ekim 1912, Arap harfli Türkçe ve Arap harfli Boşnakça. 30 Ekim 1913'te *Yeni Misbah* adıyla Latin ve Kiril alfabesiyle Boşnakça yayınına devam etmiş ve 1914'e kadar yayınlanmıştır.

Osmanlı dönemi Türkçe dışı süreli yayınlara ilişkin Osmanlı Arşivi'ndeki kaynaklara yeni yeni başvurulmaya başlandığı, bu arada Türkçe olmayan adların okunmasında sıkıntı yaşandığı görülmektedir. Osmanlı döneminde ise elbette Türkçe ve yurt içi basın kadar Türkçe dışı diller ve yurt dışı basın da bütün siyasi hassasiyetle izlenmektedir ve 1894 yılında Sırpçayı izlemek için atama yapılmasına ilişkin belge de bunun örneklerinden biridir: "Osmanlı tebaasından Sırp Nikodem Saviç'in Dersaadet'te Sırpça bir gazete neşrine izin verildiğinden bu gazetenin neşriyatını kontrol edecek Sırpça bilen bir memurun istihdamı için sansür tahsisatına zam yapılması" (DH.MKT 316 38 H 10-06-1312/ 9 Aralık 1894).

Osmanlı çok dilliliğinin, sansür sisteminde vilayet postanelerine kadar nasıl yansıdığı da şu belgede görülür: "Bazı vilâyât ve bilhassa Yanya Postahanesi'nde Rus, Alman, Sırp, Bulgar, İngiliz ve Ulah lisanlarını bilen olmadığından, bu lisanlar üzere yazılmış matbuatın muayenesinin Maarif memurlarınca yapılması" (DH.MKT 2247 93 H 11-05-1317/17 Eylül 1899).

Bu durum özellikle bazı merkezlerde çok dilli süreli yayınların artmasına da neden olmaktadır. Selanik Ziraat Müdürü Nesib Bey de biri üç dilli iki gazete ruhsatı için başvurmuştur: "Selanik'te neşredilmek üzere *Kahkaha* isimli bir mizah gazetesi ve *Adem* isimli Türkçe, Rumca ve Bulgarca iki gazete neşretmek için Selanik Ziraat Müdürü Nesib Bey tarafından ruhsatname talebinden alınacak pul ve harçların nezaret veznesine irsali" (DH. MKT 2616 94 H 01-09-1326/27 Eylül 1908).

Selanikli Haham Yako Samuel Efendi'nin dünyası, en azından emeli daha da geniştir: "Selanik'te Türkçe, İspanyolca, İbranice, Fransızca, Rumca ve Bulgarca baskı yapmak üzere matbaa kurmak isteyen Haham Yako Samuel Efendi'ye ruhsat verilmesi için gereğinin yapılması" (DH. MKT 2708 19 H 23-12-1326/16 Ocak 1909).

Ne Nesib Bey'in ne de Yako Samuel'in gazetelerini yayınlayabildiklerine dair bir işaret var. Hasan Duman kataloğunda görülmüyorlar ama 1909'da İsmail

Hakkı'nın *Revue Du Monde Musulman*'da yayınladığı, 1927-28'de *Ayın Tarihi*'nde isimsiz yayınlanan listede ruhsat aldıklarına dair bilgi var. Ülkemizde Türkçe dışı yayınların fazla korunmadığı ve kütüphanelere, kataloglara da giremediği açıkça görülüyor; Balkan ülkelerinde de resmi dil dışındaki yayınların çok şansı olduğu söylenemez, bu durumda çok dilli yayınların şansı çok daha az oluyor. Osmanlıca-Türkçenin de hikayede yer aldığı Balkanlar'ın bu akraba dilleri, 19. yüzyılın 21. yüzyıla sarkan milliyetçilik çağından sonra hepsine kucak açacak okuyucularını ve bilim insanlarını bekliyor.

Kaynakça

Aksoy, Ömer. "Bosna Hersek'te Alfabe Meselesi ve Boşnak Yazı Dilinin Sadeleştirilmesine Yönelik Türkiye ile Paralel Olarak Yapılan Reform Çalışmaları", *Balkan Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C. 7, Sayı 2, Aralık 2018, 249-272.

Ayın Tarihi, "Meşrutiyet'in İlanından Beri Türkiye'de Neşrolunmuş Gazete ve Mecmualar", I: No: 41, (Ağustos 1927), s. 2350-2358; II: No: 42, (Eylül 1927), s. 2451-2457; III: No: 44, (Teşrin-i sani 1927), s. 2650-2654; IV: No: 45, (Kanun-ı evvel 1927), s. 2810-2816; V: No: 52, (Temmuz 1928), s. 3556-3561; VI: No: 53, (Ağustos 1928), s. 3641-3651.

Baykal, Erol A. F. *The Ottoman Press 1908-1923* (Ledien, Boston: Brill, 2019).

Bayram, Sibel. "Bosna-Hersek'te Türkçe Basın: Tarik", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* Cilt: 9 Sayı: 45, Ağustos 2016, 58-65.

Bayram, Sibel. "Bosna Hersek'te Türkçe Basın: Muallim", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* S. 57, Erzurum 2016, 1791-1808.

Bayram, Sibel ve Gencay Zavotçu. "Bosna-Hersek'te Türkçe Basın: Behar", *Balkanlarda Türkçenin Süreli Yayınlardaki Yeri ve Önemi Sempozyumu Tebliğ Kitabı* (Sarajevo: CPU Printing Company, 2017), 244-253.

Bojić, Drago, *Die Katholische Presse in Bosnien und Herzegowina. Franziskanisches Monatsmagazin "Svjetlo Rriječi"* (Wien: Studium der Katholischen Theologie doktora tezi, 2009).

Duman, Hasan, *Başlangıcından Harf Devrimine Kadar Osmanlı Türk Süreli Yayınlar ve Gazeteler Bibliyografyası ve Toplu Kataloglar 1828-1928* (İstanbul: Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı, 2000).

Gazel, Ahmet Ali ve Şaban Ortak, "II. Meşrutiyetten 1927 Yılına Kadar Yayın İmtiyazı Alan Gazete ve mecmualar (1908-1927)", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 7, Sayı 1, 2006, 223-256.

Güz, Nurettin ve Aida Uslu; "Bosna Hersek'te İlk Türkçe Basın", *X. European Conference on Social and Behavioral Sciences Sarajevo* (Bosnia and Herzegovina: International Association Of Social Science Research, 2016).

İsmail Hakkı. "La Presse Musulmane." *Revue Du Monde Musulman*, C.8, no. 5 (1909), 97-139.

Praštalo, Tatjana ve Neda Ćukac. "Early Journals in Bosnia and Herzegovina", *Learned Publishing*, C. 6, No 1, Ocak 1993, 25-28.

Seyhan, Salih. "Osmanlı Döneminde Bosna-Hersek'te Çıkan İlk Özel Türkçe Gazete Gülşen-i Saray", *Selçuk İletişim*, 2012, 7, 3, 110- 116.

Seyhan, Salih. "Bosna Vilayet Gazetesi Bosna'nın Kısa Tanıtımı ve İlk Dört Sayısının Sadeleştirilmiş Özeti", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2013, 17 (2): 141-160.

Seyhan, Salih, Hakan Temizyürek ve Senada Dizdar, *Osmanlı Dönemi Bosna Basın Tarihi*, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yay., 2016).

Topaloğlu, Yüksel, "Bosna'da Yayımlanan Türkçe Bir Gazete: Rehber", *Geçmişten Günümüze Balkanlar'da Türkçenin Süreli Yayınlardaki Yeri ve Önemi Sempozyumu Tebliğ Kitabı (11-14 Mayıs 2017*, Bosna Hersek / Zenica), Sarajevo, 2017.

Tursunovic, Merisa, *Bosna Hersek'te Türkçe Öğretiminin Tarihi ve Uygulanan Metotların İncelenmesi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Anabilim Dalı yüksek lisans tezi, İstanbul, 2019.

Zülfikar, Hamza. "Saraybosna'da Çıkmış En Eski Türkçe Gazete", *Türk Dili*, 1998, S. 564, 466-472.

Öz: Bu makalede Osmanlı döneminde Sırpça, Boşnakça ve Hırvatça yayımlanan dergi ve gazetelerin bir dökümü sunulmaktadır. Bu yayınların bazılarından geriye hiçbir nüsha kalmıştır. Geriye nüshası kalan ve nüshasına ulaşılabilenlerin içeriğine dair de bilgi verilmiştir.

Anahtar sözcükler: Sırpça süreli yayın, Boşnakça süreli yayın, Hırvatça süreli yayın, Osmanlı'da basın

Press in Serbian, Crotian and Bosnian During Ottoman Era

Abstract: This article porvides a historical list of newspapers and magazines published in Serbian, Bosnian and Crotian under the reign Ottomans. Today we don't have even a copy of some of the printed issue. The ones, of which we are lucky enough to acces to a copy, are also presented with some remarks on their content.

Keywords: Serbian press, Bosnian press, Croatian press, press in Ottoman era

Sırp Dilinde Osmanlı Mecmuaları: *Carigradski Glasnik*

Klara VOLARIĆ*

İlk resmi Osmanlıca-Türkçe gazetenin ancak 1831 yılında ortaya çıktığı Osmanlı İmparatorluğu'na benzer olarak 19. yüzyıl boyunca, özellikle 19. Yüzyılın ikinci yarısından sonra Sırp basının gelişimi yoğunlaşmış, Sırpça süreli yayınların Sırbistan'da gelişip yayılması dönemde olmuştur. Bunun sebeplerinden birisi de Sırbistan'ın Osmanlı'dan ilk yayınevini açmak için 1830 yılından Osmanlı yönetiminden izin almış olmasıdır. O zamana kadar İstanbul'dansa Viyana'ya daha yakın olan Sırp entelektüeller Avusturya-Macaristan'da[1] gazetelerini oluşturup çıkarmaktaydılar. Bu bağlamda, Osmanlı İmparatorluğu'nda yayınlanan ve İmparatorluk bağlamından beslenen gazeteler oldukça nadirdi ve en Osmanlı olan *Carigradski Glasknik* örneğinde göstereceğim gibi gayet açık siyasal niyetlere sahipti.

İstanbul merkezli bu gazete özellikle Kosova vilayeti ve Manastır'ın bir kısmını içeren Osmanlı Makedonya'sının kuzey dolaylarında yaşayan Osmanlı Sırplarını amaç edinmekteydi ve çoğunlukla İkinci Abdülhamit dönemi ve kısa bir süre de Jön Türk döneminde (1895-1909) yayınlanmıştı. Bu durum da Sırp siyasal amaçlarında hizmet etmesine rağmen sıkı sansür uygulaması kapsamında faaliyet göstermesi demekti. Abdülhamit devri siyasi atmosferinde, süreli yayın-

* Loughborough University (Londra), Politics and International Studies / ORCID: 0000-0003--3595-7999 / K.Volaric@lboro.ac.uk
Bu makale master tezim "Carigradski Glasnik: A Forgotten Istanbul-based Paper in the Service of Ottoman Serbs, 1895-1909". Budapeşte: Central European University, 2014'e dayanmaktadır. Bazı değişikliklerle tezin üçüncü bölümü olan "Osmanlı Makedonya'sı için Sırp Mücadelesi" bölümünün çevrisidir. Teze şu adresten ulaşılabilir ve indirilebilir: http://www.etd.ceu.hu/2014/volaric_klara.pdf
Geliş tarihi: 17 Eylül 2020 / Kabul ediliş tarihi: 24 Ekim 2020.
[1] Violeta Gluvačević, "Časopisi i novine u 18 i 19 vijeku – značaj za razvoj srpskog književnog jezika i moderne književnosti", Časopisza društvene i prirodne nauke, 1, 2010, 235.

lar Osmanlı çıkarlarını desteklemek ve devlet imgesini parlatmak zorundaydılar. *Carigradski Glasknik* sadece Sırp çıkarlarına uygun propaganda yapmak durumunda değil aynı zamanda Osmanlının olumlu imgesine destek vermek mecburiyetindeydi. Bu kurallara uyum göstermeyen süreli yayınlar yasaklanmakta ve devlet krizi veya savaş gibi özel durumlarda, gazeteciler hatta baskı görmekte ve hapse atılmaktaydı.[2]

Bu nedenle, Osmanlı Makedonya'sı gibi duyarlı bir bölgede Sırp propaganda aracı olarak tasarlanmış *Carigradski Glasnik* gibi bir süreli yayının Abdülhamit rejimi altında 14 yıl gibi uzun süre zarfında tek bir seferde bile kapatılma cezasına uğramadan hayatta kalmayı başarmasını düşünmek zordur. Bölgenin adeta savaş alanı olduğu Bulgar, Yunanistan ve ayrıca Berlin Kongresi'nin peşinden Makedonya üzerine mücadeleye girişen Sırbistan tarafından üstünde hak iddia edildiğini bilerek bu durumu hayal etmek daha da zordur. Osmanlı çıkarlarının ve Sırp propagandasının aynı anda nasıl mümkün olabildiğini anlamak için Osmanlı Makedonya'sında Sırpların siyasi konumunu kavramsal olarak açımlamak gerekir.

I. Osmanlı Makedonya'sında Sırp Etkinliği

Osmanlı Makedonya'sının kuzey kısmında Sırbistan devletinin hak iddiası vardıysa da Sırbistan'ın da iddiasında bulunduğu Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan tarafından işgal edildiği 1878 Berlin Kongresi'nden sonra açık emelleri görülmeye başlamıştı. Osmanlı Makedonya'sı aynı zamanda Yunanistan ile Bulgaristan arasında milliyetçi çatışma alanıydı; bu nedenle sonradan gelen devlet olarak Sırplar için Yunanistan'la Bulgaristan'ın bölgedeki etkisini en aza indirmek amacıyla Osmanlı devletiyle iş birliği yapmak en iyi seçenekti. Bu nedenle Sırplar Osmanlının bölgedeki egemenliğini tanımış ve adı geçen *Carigradski Glanik* aracılığıyla din ve eğitime dayalı daha barışçıl bir propagandaya destek vermiştir. Daha da ötesi, göstereceğim gibi bu dergi, İstanbul'daki Sırp diplomatik çevrelerin doğrudan bir ürünüdür. Derginin sahibi ve editörleri yerel nüfusa ve bölgeye aşina olan yerli Osmanlı Makedon'u olmakla birlikte İstanbul'daki Sırp diplomatik çevreyle de temas halindeydi. Çıkarlarının en iyi Osmanlı yönetimiyle iş birliğiyle gerçekleştirileceğine karar vermiş olmaları, *Carigradski Glasnik*'in Osmanlı'nın katı gözetiminde basılıp dağıtılması demekti. Bu süreli yayının kendisinin Osmanlı üzerinden ifade ettiği son derece sadık tutumu, yalnızca siyasi atmosferin ve sıkı sansürün sonucu değil, aynı zamanda Sırp diplomatik çevrelerin yüksek stratejisi nedeniyleydi. Sırp devleti bu konumunu, İlinden ayaklanması ve gerilla gruplarının artan derece ortaya çıkmaları sonrasında Makedonya sorununun "kalem ve kitap" ile değil cebirle çözülebilecek bir sorun olduğunun açığa çıktığı 1903'e kadar sürdürdü. Bundan dolayı, Sırp diplomatik çevre bölgedeki Sırp gerilla faaliyetlerini desteklemeye başladı. Yine de *Carigradski Glasnik* Osmanlı egemenliği ve basın uygulamalarına uyan bir "kalem savaşçısı" olarak kaldı. Bu da Abdülhamit devrinde artan gerilla faaliyetlerinden

[2] Tezimin ikinci bölümü olan "Hamid Dönemi ve ilk Jön Türk iktidarında Osmanlı Basını"na bkz. s. 20-48.

neredeyse hiç söz etmemek anlamına geliyordu. Osmanlı Makedonya'sındaki en büyük olay olan 1903 İlinden ayaklanmasının hiç sözü geçmemesi buna örnektir.

1878 Berlin Kongresi'nden sonra diplomatik çevreler yerel nüfusa bir "Sırp bilinci ve birleşik Sırbistan arzusunu" yerleştirmek için belirli faaliyetlerin yürütülmesi gerektiğinde aynı fikirdeydiler.[3] Ne var ki, dışişleri bakanlığından önerilen planlar ve ayrıntıları, Sırbistan'daki kararsız siyasal ortam ve uygulanabilecek bir program başlatmak için gerekli fonların yokluğu nedenleriyle, rakiplerin irredantist kampanyalarına etkin bir şekilde karşı koyabilecek istenen sonucu elde etmekte çok yavaş ve etkisiz kalıyordu. Orada yapılanan Sırp aydınlarına göre, bölgede kendi konumunu yaratmak için Sırp devletinin ulusal eylemlerini koordine edebileceği konsolosluklara, bağımsız eğitim ve din işlerini yönlendirilmesi için patriklik karşısında bir tür dini özerliğe, Sırp basımevi, kitapçılar ve Osmanlı Sırplarına yönelmeyi amaç edinen süreli yayınlara ihtiyacı vardı. Dahası Sırp siyaseti Osmanlı yetkililerin şüphelerini artırmayacak biçimde uygulanmalıydı. Yani, Osmanlı Sırp süreli yayınının kurulması dahil tüm bu konular Osmanlı devletinin onayıyla ve Osmanlı hukukuna uygun bir şekilde yürütülmeliydi. Bundan dolayı Dışişleri Bakanlığı yalnızca bölgedeki diplomatik stratejilerin koordinasyonuyla görevli özel bir şube oluşturdu ve bu sayede ihtilaflı bölgedeki tüm eylemler Sırp devleti yönetimi altında birleştirilmiş oldu.[4]

Tanınmış Sırp entelektüel ve siyasetçi Stojan Novaković, bütün projeyi uygulamakla sorumlu kılındı ve İstanbul'a Sırp elçi olarak atandı. Kısa sürede Novaković'in imparatorluktaki Sırp politikalarının inşası konusunda birinci kişi haline geldiği görüldü. Eğitim ve kültür işlerinin çoğunun 1886'da özellikle bu amaçla Belgrat'ta kurulan Sırp sivil toplum örgütü Saint Sava derneği tarafından uygulanacağı beklenmekteydi. Ama asıl koordinatör, Babıali'yi ihtilaflı bölgede Sırp konsolosluklarının açılmasına izin vermesi için ikna etmeyi başaran İstanbul'daki adı geçen elçi oldu. 1886'da ilk iki konsolosluk Üsküp ve Selanik'te, diğer ikisi ise 1889'da Priştina ve Manastır'da açıldı. Bu konsoloslukların ana görevi Osmanlı İmparatorluğu'nun bu bölgesinde Sırp kültür ve eğitiminin eşgüdümü, yani okulların açılması, Sırp ulusal propagandanın yayılması için öğretmenlerin ve misyonerlerin bulunması, dini eğitim kurumlarının kurulması, kitabevlerimin açılması ve Sırp kitap ve dergilerin yayılması ve Osmanlı Makedon öğrencilerin bölgedeki çalışmalara hazırlamak için Sırbistan'da eğitilmeleriydi.[5]

Osmanlı Makedonya'sındaki Sırp eylemi için önerilen bütün bu planlar, Sırp basım evinin açılması ve Osmanlının onayını almış bir süreli yayının çıkmasını gerektiriyordu. İlk plan, Sırpça-Makedonca bir yayının yayınlanması ve zaman içinde standart Sırp diline geçilmesiydi. Yayın için farklı yerler önerildiyse de Novakić'in, ilk olarak yayının Osmanlı Makedonya'sında dağıtılabilmesi ve ikinci

---

[3] Miloš Jagodić, "Планови о Полиуици Србије према Суарпј Србији и Македпнији (1878-1885)", *Историјски часопис*, C. 60, 2011, 439.

[4] *A.g.e.*, 411-412, 458-460.

[5] Slavenko Terzić, "Кпнзулау Краљевине Србије у биуплју (1889-1897)" *Историјски часопис*, C. 57, 2008, 328.

olarak Osmanlı yönetiminin sansür uygulamasının rahatça kontrolünden geçebilmesi için en uygun yer olarak İstanbul önerisi kabul gördü. Daha önce söz edildiği üzere, Balkanlar'daki cemaati hedef alan bütün Sırpça yayın faaliyetlerinin hantal ve maliyetli çifte sansür uygulamasına maruz kalmamak için Osmanlıyla iyi ilişkilerin oluşturulması bir zorunluluktu. Aynı yordam kitaplar için ve Sırp okulları için kullanılacağı düşünülen çeşitli eğitim malzemesi için de geçerliydi.[6]

Sırp devleti, Osmanlı Makedonya'sı için irredentist siyasette geç kaldığı için, bölgede dağıtılan Bulgar ve Yunan süreli yayınları zaten mevcuttu. 1860'larda, pek çok Bulgar süreli yayını, hatta (Бјек) *Vjek* gibi İstanbul'da Sırp mali desteğini alan dahi, vardı. Bu Slav işbirliği ekümenik patriğe ve onun okul ve kiliselerde Yunan dili ısrarına karşı ortak bir amaca dayanıyordu. Bu o zaman mümkündü çünkü Sırp irredentist düşüncesi Makedonya'nın daha küçük ve daha az öneme sahip parçalarındansa Bosna-Hersek üstüne odaklanmaktaydı.[7]

II. *Carigrandski Glasnik*: Osmanlı Makedonya'sı için Kalem Savaşçısı

Gazeteyle ilgili ilk ciddi eylem, İstanbul'da Sırp entelektüellerin düzenlediği 1892 yılındaki konferanstır. İstanbul'da diplomat olan ve daha sonra Manastır'da konsolos olan Milojko Veselinoviç, gelecek gazete için bir program yazdı ve haftalık olarak yayınlanmasını ve Fransız ve Sırp dilinde olmasını önerdi. Esas olarak Osmanlı Türk ve diğer süreli yayınlarından kaynaklı İstanbul'dan günlük haberlere yer vermeli ve aynı zamanda Sırp adetlerinin, kutsal gün kutlamalarının, Sırp folkloruna ve geleneğinin öne çıkarıldığı bilgiler içeren, Sırp yazarlardan roman ve şiirlerin basıldığı bir ek olmalıydı. En büyük vurgulama ise özellikle Osmanlı Makedonya'sındaki kilise ve okullar üzerin olmalıydı. Başka bir deyişle, içeriği Osmanlı Balkanlar'ındaki Sırp ulusal bilincinin geliştirilmesi için tasarlanmalıydı.[8]

1893'te gazetenin ilk sahibi ve baş editörü olan Nikodim Savic'in Osmanlı dahiliye nezaretine başvuru yapmasına rağmen Osmanlı memurlarının süreli yayının başlaması izni için rüşvet talep etmelerinden dolayı karar gecikti. Esasen talep edilen miktar (400 Mecidiye) azımsanacak bir rakam değildi ve bundan dolayı *Carigradski Glanisk*'in yayımlanışı ertelendi.[9] Bu duruma, İstanbul'daki Sırp misyonunda memur olan Mihalio Ristic ile Sırbistan dış ilişkileri bakanlığının 1894'teki yazışmaları tanıklık etmektedir. Bu süre zarfında Ristic gazeteyle ilgili durumu soruşturmaktaydı ve bütün mesele, *Carigradski Glasnik*'in ilk sayısının çıktığı 1895'te ancak çözüldü.[10] Teknik olarak *Carigradski Glasnik*

---

[6] Jagodić, "Планови о Полиуици Србијепрема...", 450-57.

[7] Petar Mitropan, "Цариградски гласник" (Carigradski glasnik), Јужни преглед, C. 5, 1928, 19.

[8] Mitropan, "Цариградски...", 19.

[9] Vladan Virijević, "Цариградски гласник; п Нпвпм Пазару и пкплици крајем 19. и пппеукпм 20. Века", *Новопазарски зборник*, C. 33, 2010, 111.

[10] BiljanaVučetić, "Писма из Цариграда Михаилп Г. Рисуић – Свеуиславу Симићу (1894)", Мешовита грађа, C. 33, 2012, 339.

ЦАРИГРАДСКИ ГЛАСНИК
(Le Messager de Constantinople)

Carigradski Glanisk'in ilk sayısının kapağı

Osmanlıdaki ilk Sırp mecmuası değildi. 1872-73'te *Prizren* haftalık yayını, bu şehirde yayınlanmıştı. Ne var ki, bu yayın Kosova vilayetinin resmî gazetesi olduğu için, geleneksel ve modern birçok Sırp entelektüel onu gerçek Sırp gazetesi olarak saymazlar. Bu sebeplerden ötürü *Carigradski Glasnik* Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk de facto gazete olarak düşünülmektedir.[11] Beklendiği gibi, gazetenin editörlük kurulu İstanbul'daki Sırp diplomatik misyonuyla yakın temas halinde çalışmaktaydı. Editörler içeriği bu diplomatik misyondan almaktaydı ve onların denetimindeydi. Sırp diplomatik misyonu gazeteye aynı zamanda ödenek sağlamaktaydı fakat *Carigradski Glasnik*'in daha sonra mali sorunlar yaşaması nedeniyle, maddi desteğin Üsküp'te yayınlanan ve Sırp devrimci çevre tarafından yönetilen başka bir Sırp yayını olan *Vardar*'a yön değiştirdiğini sanıyorum. Şöyle ki, Makedonya vilayetinde durumun vahameti arttıkça Sırp diplomasisi de yıllar içinde daha köktenci hale gelmekteydi ve bu nedenle *Carigradski Glasnisk* gibi ılımlı bir yayındansa Sırp gerillalarının gazetesini finanse etmeyi daha uygun bulmuştu. Ayrıca, Jön Türk rejimi, Abdülhamit döneminin tersine, süreli yayınlara ödenek yardımını durdurmuştu. Dahası, abonelik ödemelerini zamanında ödemeyenlerle devamlı süregelen sorunlar da gazetenin mali sıkıntıya düşmesine yol açmıştı.[12]

Aynı zamanda editörlük kurulunu da oluşturan derginin üç sahibi Nikodim Saviç[13] (1895-97), Kosta Grupcevic[14] (1897-1907) ve Tempo Popovic[15] (1908-

---

[11] Ljiljana Čolić, "Цариградски гласник; нацитпналии и прпсвеуни пуупвпдиуељ Кпсмеуских Срба", *Косово и Метохија.* C. 5, 2010, 165.

[12] Aleksa Jovanovid, "Сппменица двадесеупеуппдицнјице пслпбпђеоа јужне Србије", Skopje, 1937, 892; Mitropan, 22.

[13] Nikodim S. Savić (1865-1897), Pedto'ta tanınmış bir tüccar ailesinde doğdu, Selanik'te İtalyan ticaret okulunu bitirip İtalyanca, Fransızca ve Yunanca öğrendi. Bir dönem Belgrat'ta lisede çalıştı ve farklı süreli yayınlara yazdı ve ticari gazetelerden birinin editörü oldu. Büyük ihtimalle Belgrat'tayken Sırp diplomatik çevrelerle ilişki kurdu ve *Carigradski glasnik*'te çalışmaya başladı. 1897'de veremden öldü. Bkz. Vladimir Cvetanović, "Никпдим Савић" (Nikodim Savid), Девет приповедача Косова и Метохије, Belgrade: Književna zajednice Zvezdara, 1992, 22-28.

[14] Kosta Grupčević (1848-1907), Ohri'de zengin terzi bir ailede doğdu. Yunan okulunu bitirdi. Sofya'da *Carigradski glasnik*'in öteki sahibiyle bir süre beraberdi. Sırp etkisi altındaki Bulgar karşıtı Makedonya Gizli Komitesi'ni kurdu. Bulgaristan hapishanesinden

09), bu 15 yıl boyunca *Carigradski Glasnik*'i yürütme sorumluluğunu üstlenmişlerdi. Üçü de Osmanlı Makedonya'sında doğmuştu (Grupçevic ve Popovic Savic Ohri'li iken Savic Peç'li idi) ve hepsi Sırp diplomatik çevresiyle temasta olup Belgrat'ta belirli bir süre geçirmişlerdi. Sırp diplomatik kanalları, bölgede ulusal işler için Sırp yurttaşlardansa Osmanlı Makedonya yerlilerini istihdam etmeyi tercih etmekteydiler. Düşüncelerine göre, bölgenin yerlileri bölgedeki konulara daha aşina olup, Sırp devleti için çalışan yurttaşlardan daha fazla yerel halkı etkileyeceklerini bekliyorlardı.

Nihayet *Carigradski Glasnik*'in ilk sayısı 14/26 Ocak 1895'te yapıldı ve sadece standart Sırp Kiril alfabesiyle yazıldı – yani Milojko Veselinoviç'in çift dilli basım planı açıkçası başarısız olmuştu. Gazetenin ilk sayısı, Sırpların en büyük azizi olan Aziz Sava gününde basılmıştı: Aziz Sava Nemanjic, Sırpların ilk aydını ve öğretmeni olarak bilinir; Sırp Ortodoks kilisenin kurucu papazıdır, bu özel gün her nerede bir Ortodoks Hıristiyan varsa orada kutlanır. Bu yıl ise derginin ilk basımı o gün olduğu için özelikle kutlanmıştır. Sırp yurtseverlerimiz tarafından burada da muhteşem bir şekilde kutlanmıştır.[16]

Yine de *Carigradski Glasnik* padişah Abdülhamit döneminde yayınlanan bir Osmanlı gazetesidir ve padişaha saygılarını da bildirmektedir. Öndeki resmi sayfadaki büyük puntolarla yazılan "Padişahımız çok yaşa" sözleriyle şaşıran ve onu izleyen ateşli "cömert sultanımız" övgüleriyle büyülenen biri, sonra daha da ilginç "Gazetemizin Programı"yla karşılaşacaktır. İlk hedef cümlesi olarak editörler, yayın amacının, tebaasının parlak geleceği ve gelişimi için varıyla yoğuyla çalışan merhametli sultanımızın haşmetli iradesine bir mukabele etmek için okuyuculara faydalı olmayı ve yardım etmeyi olduğunu öne sürmektedirler. "(…) Bu yalnızda bize bağlı olmayıp aynı zamanda bizleri destekleyecek ve abone olacak okuyucularımıza da bağlıdır."[17] Başka bir deyişle, gazetenin amacı yapı olarak tamamen pratiktir ve iktisat, eğitim ve diğer benzer alanlardaki gelişmeleri ilgilendiren her şey gazetede yerini bulacaktır. Siyasi konuların ise, öte yandan, editörlerin okuyucuların yararına bulduğu kadarıyla kapsanması planlanmıştır.[18]

Yerel ve uluslararası siyaset konularına genellikle ön sayfada yer verilmiştir. Fakat *Carigradski Glasnik'teki* makaleler genel itibariyle başka süreli yayınlardan makalelerin özeti veyahut da kopyasıdır; araştırma metinleri değildir. Bu Os-

---

kurtulduktan sonra İstanbul'a taşındı, burada Sırp diplomatik çevreyle özellikle Stojan Novakovid'le ilişkisini sürdürdü. Bkz. Petar Mitropan, Први интелектуалци на југу, Skopje: JužnaSrbija, 1936, 4-18.

[15]Temko Popovć (1855-29), Ohri'de doğdu, Atina'da eğitim gördü, Bulgar okullarında öğretmenlik yaptı, sonunda Sırp propagandası yaptığı için atıldı. Sofya'da yukarıda sözü edilen Makedonya komitesine katıldı, Belgrat'a taşınıp Sırp diplomasi çevresiyle sıkı ilişki geliştirdi. Jön Türk devriminden sonra Osmanlı meclisinde Sırp mebus ve *Carigradski Glasnik*'in sahibi oldu. Bkz. Македонска Енциклопедија (Makedonya Ansiklopedisi), MANU, Skopje, 2009, 1189.

[16] "Цариградске весуи, Свеуи Сава" (İstanbul'dan Haberler, Aziz Sava), *Carigradski Glasnik*, no. 2, 1895, 4.

[17] *A.g.e.*, 3-4.

[18] *A.g.e.*, 1-3.

manlı basınında yaygın görünmektedir; Osmanlı süreli yayınlarında birbirlerinden makaleler ödünç alınması ya da özellikle Avusturya-Macaristan ve Almanya olmak üzere uluslararası basından alıntılar yapılması istisna değildir. Bunun temel mantığı güvenlikti çünkü Abdülhamit sansüründe siyasal konular en tehlikelisiydi ve en güvenli yol siyasi yapıdaki makalelerde zaten başka Osmanlı yayınlarında yayınlanmış olanları alıntılamaktı. *Carigradski Glasnik* çeşitli yayınlardan alıntılar kullanıyordu, *Sabah* ve *İkdam* en fazla alıntı yapılan Osmanlıca-Türkçe günlük gazetelerdendi. Diğerleri ise büyük oranda Osmanlı'da yayınlanan *Orient*, *Stamboul* ve *Levant Herald* gibi Fransız yayınlarıydı. Editörler ara sıra da Türkçe yayınlanan Ermeni gazetelerinden, Bulgar, Yunan ve hatta diğer Sırp yayınlarından alıntı yapmaktaydı. Osmanlı süreli yayınları arasındaki tartışmaların sıklığına rağmen, *Carigradski Glasnik* o tartışmalara çok nadiren katılmaktaydı. Gazete için tartışmaya girmektense bazı bilgileri olumsuzlamak daha yaygındı. Örneğin Fransız *Orient* gazetesi ekümenik patrikhanenin Prizren'de yürütülen soruşturması üzerine bir makale yayınladığında, *Carigradski Glasnik* kısaca Fransız meslektaşının yanlış bilgilendirildiğinden söz etmişti. *Glasnik*'e göre ekümenik patrikhane kırk yıldan beridir rahipleriyle ilgili herhangi bir soruşturma yürütmemiştir, dolayısıyla bunun şu an yapılıyor olmasını düşünmek zordur.[19]

Carigradski Glasnik'te görülen ana sütun, "İstanbul'dan haberler" (Цариградскевести), padişahın etkinlikleri, idari değişimler ve atama haberlerinden oluşmaktaydı. Yani Cuma selamlığı, padişahın müşfikliği, Osmanlı yöneticilerinin ölümlerinin bildirilmesi, resmi tebligatların yayınlanması minvalindedir. Başka bir deyişle, bu sütun padişahın iyi imgesinin yayılmasına hizmet eder. "Yerel haberler" (Домаћевести) Osmanlı İmparatorluğu'ndan haberlerin verilmesi için tasarlanmış sütundur. Ama örneğin Arap eyaletlerinden hiç haber içermeyip esasen Osmanlı Makedonya'sından haberler anlamına gelmekteydi. Bu sütun aynı zamanda Osmanlı bürokratlarının ziyaretleri ve hastalık sel ve yangın gibi birtakım arızi felaketlerden oluşmaktaydı. "Dış haberler" (Страневести) ise Rusya'dan, Sırbistan'dan ve Karadağ'dan gelen atamalar, devlet kademesinde terfiler ve yöneticilerin resmi seyahatlerinden tekdüze haberler vermekteydi.

Diğer sütunlar ise "Basından Notlar" (Прегледштампе) denilen, çoğunlukla Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Fransızca yayınlardan ilgi çekici makaleleri içerir. "Mektuplar" (Дописи) kısmında ise Osmanlı Makedonya'sındaki muhabirler tarafından gönderilen ve genellikle belirli yelerdeki kilise veya okul törenlerinin aktarıldığı haber yazılarıdır. Padişah ve Osmanlı Sırplarına övgüler düzüldüğü küçük köşe yazılarının içinde bulunduğu bu haber-mektup yazıları, "banal milliyetçiliğin" mükemmel örneğidir. Efsanevi Hilander manastırındaki Abdülhamit'e ithaf edilen tayin böyle bir olaydır.[20] "Okul ve Eğitim" (Школа и настава) konuları, "Ders" (Поука) sütununda yayınlanan din ve pedagoji makaleleriyle birlikte, eğitimi ilgilendiren ve öğretmenlere kılavuzluk edecek makalelerle bir-

[19] Васељенска Паурийарщија" (Ekümenik Patrihhane), *Carigradski Glasnik*, No. 26, 1895, 2.

[20] "Нащидписи, Хилендар" (Mektuplaşmamız), *Carigradski Glasnik*, No. 34, 1906, 3.

likte yer alır. Bu her zamanki haber sütunları, ara sıra finans, tarım, ticaret hakkındaki fikirlerle desteklenir. Makalelerin yazarlarının veya muhabirlerin, özellikle de haber yazarlarının adları bilinmemektedir, yazılarda çoğunlukla imza yoktur.

Carigradski Glasnik gazetesinin son sayfası, reklamlar, ölüm ilanları ve "Kamusal yarar" (Јавнеблагодати) için ayrılmıştır. Sırp eğitimi ve fakir öğrenciler için maddi kaynak-katkılar, yani ulusal davaya destekle ilgili Kamu yararları çok önemliydi. İpek Yosmaoğlu'nun da işaret ettiği gibi "ticari loncalar, bölgedeki eğitim gayretlerine önemli katkılar sağlıyordu. Bulgar eğitimini finanse etmek sosyal tanınma işidir ve bunu yapmamak kişinin toplumsal sermayesine ciddi zararlar verebilir. Süreli yayınlar sadece hayırseverlerin değil aynı zamanda daha az cömert yurttaşların da adlarını topluma duyururdu."[21] *Carigradski Glasnik* katkıda bulunması beklenen Sırpların adlarını ilan etmemekle birlikte yine de bunu gerçekleştiren kişilerin adlarına yer vermekteydi. Ayrıca yoksul öğrencilere maddi destek, kitap katkısı vs. sağlamayı hedefleyen parti ve toplantılar düzenli bir şekilde haber olurdu. Hatta dahası, *Carigradski Glasnik* toplumsal etkinliklere kendisini adamıştı; Sırp cemaatleri ve zengin yurtseverleri daha şanssızlar için harekete geçirmek bu süreli yayının görevlerinden biriydi: "okul fonuna yardım etmekle, cemaatin ve toplumun ileride yararlı üyeleri olacak ihtiyacı olan çocuklara yardım ettiğimizden eminiz."[22]

Carigradski Glasnik Gerard'ın ve Zelic'in matbaalarında diğer günler büyük istisna değilse de genellikle Salı ve sonrasında Cuma günleri hafta bir basıldı. Başta daha küçük bir formatta basılıyordu, ilk sayı 12 sayfaydı. Fakat Ocak 1896'dan başlayarak daha büyük kâğıt tipinde basılmıştır. Düzenli olarak dört sayfa civarında yayınlanıyordu fakat içerdiği bilgi miktarına göre 6 ilâ 8 sayfa da olabilirdi. Her ne kadar toplanan bilgiler dünyanın her yerinden Sırpları ilgilendiren olayları izlese de sözü edildiği gibi, hedef kitlesi Osmanlı Makedonya'sındaki halktı.

Gazete, sözünü ettiğimiz üzere, Sırp diplomatik çevrelerinden maddi yardım alsa da yine de her sayısında okuyucularından sadece yayın hayatının devamı için değil aynı zamanda Osmanlı yönetiminin iki haftada bir yayın iznini sürdürebilmek için de yeni aboneler bulmalarını istemektedir. Gazete sahipleri anlaşılan yeterli sayıda aboneyi kendilerine çekmeyi umut etmekteydiler ki bu umutla Osmanlı yönetimine haftada iki kez yayın izni için başvurmuşlardı. Osmanlı Makedonya'sındaki öğretmenlerin abone olmaya zorlanmasına ve hatta evlilerin iki abonelik yaptırmalarına rağmen gazete, zamanında ödemelerini yapmayan abonelerle açıkça büyük sorunlar yaşamaktaydı. 1899'daki bir editör notu, Karadağ'daki nedenleri belirtilmeyen bir yasak kararını anlatırken, *Carigradski Glasnik* için durumun ne kadar kritik olduğunu yazmaktaydı. Editörler, bu eyaletten on sekiz aboneden sadece üçünün düzenli olarak ödeme yapması nedeniyle, doğru-

---

[21] İpek K. Yosmaoğlu, *Blood Ties: Religion, Violence, and the Politics of Nationhood in Ottoman Macedonia, 1878- 1908*. Ithaca: Cornell University Press, 2013, 62.

[22] "Засниваое фпнпдва за сирпуне ушенике" (İhtiyacı olan öğrenciler için fon oluşturmak), *Carigradski Glasnik,* no. 10, 1896, 1.

su, Karadağ'ın kaybının olumlu bir mali gelişim olduğunu ileri sürmekteydi.[23] Anlaşılan, kapanana kadar haftada bir yayınlanmasının gösterdiği gibi, gazetenin yeterli abonesi olmamıştır. Osmanlı istenilen iki haftada bir yayın iznini vermiş ve bu iki haftada bir düşüncesi hiçbir zaman gerçekleşmemiş olsa da *Carigradski Glasnik*, aksi halde yayın yetkisinin geçersiz olacağından zaman zaman ekler yayınlamak zorunda kalmıştı.[24]

Carigradski Glasnik İstanbul'da yayınlandığı için orada satın alınabilirdi, dağıtımı da mali yük getirmezdi. Dağıtım yerleri şehrin birkaç yerinde, diğer Osmanlı süreli yayınlarının bulunduğu yerlerde dağıtılmasının yanında çoğunlukla Galata civarındaydı (*Carigradski Glasnik*, Kule Kapı 2'de bulunuyordu). Bu dağıtım yerleri, A. Zelić ve oğullarının matbaası, L. Krstić'in kitabevin, N. Gavrilović'in dükkânı ve Galata'da bulunan iki tütün dükkanıydı. İstanbul'da her sayı 20-30 Osmanlı Para'sınaydı ve bu şaşırtıcı bir biçimde diğer Osmanlı-Türk yayınlarıyla tamamen uyumluydu. Diğer bütün sayıların abone listesi aracılığıyla dağıtılması gerekmekteydi. Abone noktaları Selanik, Prizren, Plevne, Üsküp, Berane ve Peç'ti. Ayrıca gazete ve aboneler arasındaki aracıların birkaç rahip dışında çoğunlukla öğretmenler olduğunu biliyoruz. Mevcut abonelikler imparatorluk içinde 3 ay için 10 kuruş, 6 ay için 20 kuruş, bir yıl için 40 kuruştu. Bu fiyatlar Sırp piyasası için dinara, diğer tüm ülkeler için ise Frank'a göre ayarlanmıştı ama fiyat temelde aynıydı. Gazete, Osmanlı Makedonya'sı ve İstanbul haricinde Osmanlı İmparatorluğu dışında Sırbistan, Karadağ ve (Bosna-Hersek de dahil) Avustruya-Macaristan'da dağıtılıyordu.[25]

Carigradski Glasnik, sansüre rağmen, her bir editörün politikasına bağlı olarak üç safhaya ayrılabilir. Savić'in editörlüğü, olasılıkla daha yeni yayınlanmaya başlaması nedeniyle tamamen Osmanlı yanlısıyken, 1897'deki ölümünden sonra ve Grupĉević'in editörlüğünde gazetede Sırp yanlısı bakış açısı daha açık bir hale geldi. Örneğin, Sırbistan'dan haberler "yurtdışı haberler"den "yurtiçi haberler"e geçti ve buna dünya genelindeki Sırpların başlıca kültürel faaliyetlerini kapsayan "Sırp habercisi" (Српскигласник) adlı yeni bir sütun eklendi. Ocak 1907'de Grupĉević'in ölümü sonrası sahipliğine ait müşkilat nedeniyle gazete bir yıllığına kapatıldı. Şöyle ki, Osmanlı nizamnamesine göre gazeteler mal sahiplerinin özel mülkiyeti olarak kabul ediliyordu. Bu durumda *Carigradski Glasnik*, Grupĉević'in ailesi bünyesinde kaldı, lakin Sırp diplomatik çevrelerinin Osmanlı yetkilileri gözü önünde müdahalesiyle ve Grupĉević'in oğlu Dimitrij'in onayıyla, gazetenin sahibi ve baş editörü Grupĉević ailesiyle yakın temasta olan Temko Popović oldu.[26]

Böylece, Temko Popović'in önderliğinde ve Stojan Kapetanović editörlüğünde üçüncü safha Ocak 1908'de başlayıp mecmuanın kapanacağı Eylül 1909 yılına kadar devam etti. Yalnız İkinci Meşrutiyet dönemi sırasında, Osmanlı Sırplarının/Makedonların yüzleşmek zorunda kaldığı sorunlar hakkında açıkça

[23] "Напплена" (İlan), *Carigradski Glasnik*, No.1, 1901, 4.
[24] BOA, İ.DH 1374-19 2, Kosta Grupčevid'in İçişleri Bakanlığı'na mektubu, 1898.
[25] Fiyatlar her sayıda ilk sayfada listelenir.
[26] "Напплена" (Notlar), *Carigradski Glasnik,* No. 3, 1895, 34.

yazma özgürlüğü söz konusu olabildi. Sorunlar karşısında *Carigradski Glasnik*'in içeriği Osmanlı Sırplarının zor koşulları ve Kosova, Manastır ve İşkodra vilayetlerinde Bulgar komitacıların tacizleri veya Novi Pazar'ın Avusturya-Macaristan işgali etrafında dönüp durmaktaydı. Bosna-Hersek'in ilhak edilmesiyle Avusturya karşıtı propaganda yaptığı birkaç ay süren dönem *Carigradski Glasnik* için başlıca bir uyanıştı. 1908'in sonuna gelindiğinde, gazetede yer alan makaleler, Osmanlı Makedonya'sındaki durum, Osmanlı parlamentosundaki Sırp temsili ve genel olarak Osmanlı Sırplarının genel konumuyla ilgili olarak Jön Türk devrimiyle uğranılan hayal kırıklığını gösteriyordu.[27]

Carigradski Glasnik, doğal olarak, Osmanlı Makedonya'sındaki halkın sorunları hakkında doğrudan yazamaması nedeniyle, eğitim ve din hakkında yüzlerce makale yayınladı ve eğitimsel ve dini bir kimlik kazandı. Doğrusu, *Carigradski Glasnik*'in kuruluşu esnasında bundan daha fazlasına da ihtiyacı yoktu. Padişah ve Osmanlı devletine en büyük bağlılığı ifade edecek bir yayın olarak düşünülmekteydi. Öte yandan, bu minvalde makale ve okur yazışmalarını teşvik ederek dinsel ve eğitimsel bir mücadeleye girişecekti. Din ve eğitim, Balkan propaganda kampanyalarının Yunan, Bulgar veya Sırp ulusçuluğunu yaymak adına kullandıkları başlıca araçtı. Bu bağlamda, *Carigradski Glasnik* eğitimsel ve dini seferberliğin başrolündeydi.

Öğretmenler artık sadece emanet edilen gençleri aydınlatmada değil, aynı zamanda Sırp okul topluluklarının gelişmesini ve ilerlemesini amaçlayan her şeyin öncüsü ve ulusal işçisi rolünde önemli oyuncular haline gelmekteydi. Milletçe ve eğitimde ilerlememizin inşasının dayandığı temel olması nedeniyle bütün ilgi öğretmenlere adanmalıdır. Öğretmenler ve rahipler, milli karakterimizin ve ilerlememizin ilk, en yetkin ve en uygun taşıyıcılarıdır.[28]

Dolayısıyla, ana ve özel görevi okulda ve kilisede kendilerine emanet edilen hizmetin özverili ifası dışında da onların birçok başka görevi vardır. Onlar adeta ulusla doğrudan temas ve iletişim halinde olan ulusal yaşamın her alanda gelişmesine veya gerilemesine etki edecek ve katkıda bulunabilecek yegâne ulus eğitmenleridir.[29]

Ayrıca gazete, Aziz Sava kutlamalarıyla, Osmanlı Makedonya'sında Sırp dini ve eğitim cemaatlerinde gerçekleşen olay ve oluşumlarla ilgili metinlerle doluydu. Sırp metropolitlerin faaliyetlerine çok fazla yer ayrılıyordu - piskoposluk bölgeleri etrafındaki gezileri anlatılıyor, piskoposların konuşmaları aktarılıyordu. Bu durum, *Carigradski Glasnik* ile yerel halk arasında aidiyet duygusu yarattı ve bazılarınca Osmanlı sınırları içerisinde de olsa, Sırp kimliğini ve kültürünü teşvik etti. Aslında, yalnızca *Carigradski Glasnik'teki* metinlere dayandırırsak, Sırpların kesinlikle irredantist iddiaları olmadığı sonucuna varılabilir. Hatta ilk Osmanlı Sırp başpiskoposu Dionisije 1896'da Makedon piskoposluğuna atanması müna-

[27] "Неправда спрам Срба у Турскпј" (Türkiy'de Sırplara Haksızlık), *Carigradski Glasnik*, no. 50, 1908, 1.
[28] "Искренареħ" (Açık Söz), *Carigradski Glasnik*, No. 26, 1897, 1.
[29] "Уувимп" (Unutmayalım), *Carigradski Glasnik*, no. 38, 1898, 1.

sebetiyle yatığı konuşmasında Osmanlı Sırplarının Osmanlı devletinin en sadık tebaası olduğunu ileri sürmüştü:

> Şanlı atalarının mübarek tahtına oturduğu o mutlu günden itibaren, ilahi ve en aydın efendimiz, Ulu haşmetli Sultan II. Abdülhamid Han'ın Allah'ın rahmeti ve iyi niyeti, tüm tebaasını ayırt etmeden yayılmaya başladı; büyük İmparatorluğundaki en sadık tebaası olan Sırp milletimize bihakkın yayıldı. Diğer ihsanlarının yanı sıra, Sırp halkının Raška-Prizren piskoposluğu bölgesinde arzu ve ihtiyacı, Sırp milletinin bir Başpiskoposuna sahip olması denk düşmektedir. Ortodoks Kilisesi ve milletine olan büyük bağlılığı, büyük adanmışlığı ve sevgisiyle tanınan; aynı zamanda merhametli Hakan'ımıza karşı alçakgönüllü sadakati ile tanınır olan bir millet olarak, bizi tanıyan ve bizim de tanıdığımız cemaate girmekteyiz.[30]

Ancak Jön Türk devriminden sonra *Carigradski Glasnik*, Osmanlı Makedonya'sındaki genel durum ve yerel halkın yüzleşmesi gereken sorunlar üzerinde daha açık bir şekilde yazmaya başladı. Ne var ki yeni koşullar, yeni akımlar ve yeni yayınları beraberinde getirdiği için, *Carigradski Glasnik* İstanbul'da konuşlanmış ve bir şekilde Osmanlı Makedonya'sı gerçekliğinden kopuk bir Abdülhamit devri gazetesi olarak algılanmaya devam etti. Son sayı, 10/23 Ekim 1909 tarihinde, aşağıdaki kapanma nedenlerini bildiren editörlük yazıyla yayınlandı:

> Bu sayı ile, çözülemeyen teknik güçlükler nedeniyle gazetemizin bundan böyle yayınlanmasını askıya alıyoruz. Bu zorlukları çözüme kavuşturduğumuzda, *Carigradski Glasnik*, gazetenin devlet nezdinde sahip olduğu imtiyaz sahipliği ve izin hakkından feragat etmediği için tekrar yayınlanabilecektir.[31]

Makaleyi on beş yıl sonra kapatmanın nedenleri pek teknik nitelikte değildi, ancak belirtildiği gibi, büyük olasılıkla Jön Türk devriminden sonraki genel bağlamda yatıyordu. Osmanlı basın piyasasının serbestleşmesi, *Carigradski Glasnik*'in Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tek Sırp gazetesi olmaktan çıkmasıyla sonuçlandı. Eylül 1908'den itibaren Üsküp'te *Vardar* adlı başka bir gazete kuruldu. Belirtildiği gibi, bu gazete Sırp devrimci örgütünün liderleri tarafından kuruldu ve bu nedenle bu gazetenin, Osmanlı Makedonya'sındaki Sırp çıkarlarını daha güçlü ve canlı bir şekilde savunması şaşırtıcı değildi. Buna ek olarak, *Carigradski Glasnik*'in abonelerin düzenli ödeme yapmamasından süregelen mali sorunlara sahip olduğunu görmüştük. *Carigradski Glasnik*'in esas abonelerinin öğretmenler olduğu ve sonradan devrimci örgüte dahil oldukları gerçeğine bakınca, onların abonelik ödemesini de bırakmış olmaları muhtemeldir. Ayrıca, Makedonya'daki 1903 ayaklanmasının ardından Sırp devleti de Osmanlı Makedonya'sına karşı farklı bir tavır almış ve hâlâ Osmanlı İmparatorluğu'na bağlılığı ve milli mücadelede din ve eğitimin önemini savunsa da Sırp diplomasisi açıkça devrimci örgütleri desteklemeye başlamış ve yüzünü onlara dönmüştü. Bu durum, her zaman

---

30 "Архипасуирска ппсланица" (Piskoposun Mektubu), *Carigradski Glasnik*, no. 9, 1896, 1.

31 "Цариградски гласник пресуаје излазиуи" (*Carigradski Glasnik* yayınını durduruyor), *Carigradski Glasnik*, no. 42, 1909, 1.

bütçe sıkıntısı içinde olduğunu bildiğimiz Sırp devletinin *Carigradski Glasnik* için daha küçük ödenekler ayırma sonucunu vermiş olabilir.

III. Sonuç

Sırp devleti Osmanlı Makedonya'sıyla meşgul olmaya başladığında Yunanlılar ve Bulgarlar arasında din ve eğitim mücadelesi tüm hızıyla sürmekteydi. Esas olarak sonradan oyuna dahil olması nedeniyle Sırbistan daha elverişsiz bir durumdaydı ve Bulgaristan ile Yunanistan'ın yaptığı gibi Osmanlı Balkanlar'ında konumunu pekiştirmek zorundaydı. Osmanlı Makedonya'sında irredentist hareket için Sırp dışişleri bakanlığına birçok plan önerilmişti ve hepsinde Bulgar propagandasını engellemek için Osmanlılarla işbirliği yapılması gerektiği ve yasal şartlarda çalışacak ve Sırp çıkarlarını savunacak bir Sırp süreli yayınının gerekliliği vurgulanmıştı. Bu, gazetenin kuşkusuz Osmanlı basın kurallarına uyması gerektiği anlamına geliyordu. Bu demek oluyor ki gazete, padişaha sürekli sadakat üzerinden devlete bağlılığın ifade edildiği bir siyasi atmosferde faaliyet göstermek durumundaydı. Siyasi haberlerin Osmanlı devletinin çıkarlarına indirgenmesi sebebiyle birçok süreli yayın çoğunlukla kültürel konulara eğilmekteydi. Sırp ulusal propagandasıyla iç içe olan din ve eğitim konularını kapsamak görevi olmasına rağmen bu durum, *Carigradski Glasnik* için de geçerliydi. Sırp öğretmenleri ve rahiplerinin Sırp davası için iyi ulusal işçiler olarak hareket etmelerini teşvik etmek gibi somut bir amaça Sırp eğitimi ve dini üzerine birçok makale yazılmıştır. Bununla birlikte, *Carigradski Glasnik*'in Osmanlı Makedonya'sı üzerinde açık bir Sırp ulusal duygusu önerisi, ancak bir Sırp temennisi olarak kalmaktadır. *Carigradski Glasnik* arada sırada Sırp propagandası ve ulusal görevlerle ilgili sorunlara üstü kapalı değinmesine rağmen, yine de en önemli şeyi yani gazetede bu kadar çok propaganda edilen Sırp ulusunun sahada nasıl uygulandığına, Kuzey Makedonya'daki Makedonya halkı üzerinde Sırp milliliğini gelişmesine dair bir fikir sağlamamıştır.

Çeviren: Ayberk ERYILMAZ

Kaynakça

Carigradski Glasnik'e Sırbistan Ulusal Kütüphanesi'nden ulaşılabilmektedir: https://digitalna.nb.rs/sf/NBS/casopisi_pretrazivi_po_datumu/P_2659

Jagodić, Miloš. "Извештај Бранислава Нушића о путовањуиз Приштине у Скадар 1894. године" (Branislav Nušić'in Priştina'dan İşkodra'ya 1894'teki yolculuğu üstüne rapor). Мешовита грађа, C. 31, 2010, ss. 259-288

Ristović, Aleksandar. "Реферат Јована Јовановића о односу Србије према реформској акцији у Солунском, Битољском и Косовско мвилајету" (Jovan Jovanović, Selanik, Manastır ve Kosova vilayetlerindeki reformla ilgili Sırbistan'ın konumuy hakkında uzman raporu), Мешовитаграђа, C. 31, 2010, ss. 325-386.

Temko Popov-letter, documents-mk.blogspot.hu/2011/01/temko-popov-letter.html. Erişim tarihi: 17 Mayıs 2014.

Vučetić, Biljana. "Извештај иобавештајца диполмати. Писма Богдана Раденковића

Милану Ракићу (1907-1912)" (Bir aydından diplomata mektup. Bogdan Radenkovićto'dan Milan Rakić'e metuplar (1907-1912), Мешовитаграђа, C. 29, 2008, ss. 153-169.

Vučetić, Biljana. "Писмаиз Цариграда Михаило Г. Ристић – Светиславу Симићу (1894) (İstanbul Mihailo G. Ristiće'den Svetislav Simić'e mektuplar (1894), Мешовита грађа, C. 33, 2012, ss. 337-348.

Alter, Peter T. "Nineteenth-Century Serbian Popular Religion: The Millet System and Syncretism." *Serbian Studies*, C. 9, 1995, ss. 88-103.

Boyar, Ebru. "The Press and the Palace: the Two-Way Relationship between Abdülhamid II and the Press, 1876-1908." *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, C. 69, No. 3, 2006, ss. 417-432.

Clayer, Nathalie. "The Dimension of Confessionalisation in the Ottoman Balkans at the Time

Of Nationalisms", *Conflicting Loyalties in the Balkans*, ed. Hannes Grandits, Nathalie Clayer ve Robert Pichler. London-New York: I. B. Tauris, 2011, ss. 89-109.

Cvetanović, Vladimir. "Никодим Савић" (Nikodim Savić). Деветприповедача Косова и Метохије, Belgrade: Književna zajednice Zvezdara, 1992.

Çakır, Hamza. *Osmanlıda Basın-İktidar İlişkileri.* Ankara: Siyasal Kitabevi, 2002

Ĉolić, Ljiljana. "Цариградски гласник; национални и просветни путоводитељ Косметских Срба" (Carigradski glasnik; Kosmet Sırplarının Ulusal Eğitim Önderi), *Косово и Метохuja.* C. 5, 2010.

Demirel, Fatmagül. *II. Abdülhamid Döneminde Sansür.* İstanbul: Bağlam, 2007.

Deringil, Selim. *Well-Protected Domains.* London-New York: I.B. Tauris, 1998.

Doğaner, Yasemin. "Hürriyet ve Modernleşme Enstümanı Olarak Osmanlı'da Basın". *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 29, No.1, 2012, ss. 109-121.

Jagodić, Miloš. "Нуфускопитање: проблемзванично гпризнавања српскенације у

Турској, 1894-1910" (Nüfus Sorunu: Türkiye'de Sırp Ulusunun Resmi Tanınması, 1894-1910). *Историјски часопис*, C. 57, 2008, ss. 343-54.

Jagodić, Miloš. "Планови о Политици Србијепрема Старој Србији и Македонији (1878-1885)" (Eski Sırp Makedonyası Üzerine Sırp Politika Planları (1878-1885)). *Историјски часопис*, C. 60, 2011, ss. 435-460.

Lory, Bernard. "Schools for the Destruction of Society: School Propaganda in Bitola 1860-

1912", *Conflicting Loyalties in the Balkans*, ed. Hannes Grandits, Nathalie Clayer, ve

Robert Pichler. London-New York: I. B. Tauris, 2011, ss. 46-63.

Marinov, Tchavdar. "Famous Macedonia, the Land of Alexander: Macedonian Identity at the Crossroads of Greek, Bulgarian and Serbian Nationalism", *Entangled Histories of the Balkans*, ed. Roumen Daskalov ve Tchavdar Marinov, C. 1, Leiden: Brill, 2013, ss. 273-333.

Marinov, Tchavdar. "We, the Macedonians: The Paths of Supra-Nationalism (1878-1912)" *We, the People: Politics of National Peculiarity in Southeastern Europe*, ed. Diana Mishkova. Budapest: Central European University Press, 2009, ss. 107-138.

Mitropan, Petar. "Цариградски гласник" (Carigradski Glasnik), *Јужнипреглед*, C. 5, 1928.

Mitropan, Petar. Први интелектуалци на југу (Güneyde İlk Entelektüeller). Skopje: Južna Srbija, 1936.

Stojanović Novičić, Dragana. Napisi o muzici u Carigradskom glasniku (*Carigradski glasnik*'te müzikle ilgili makaleler). www.riznicasrpska.net/muzika/index.php?topic=629.0. Erişim tarihi: 30 Mayıs 2014.

Strauss, Johann. “Who Read What in the Ottoman Empire (19th -20th centuries)?” *Middle Eastern Literatures*, C. 6, No. 1, 2003, ss. 39-76.

Terzić, Slavenko. “Конзулат Краљевине Србије у битољу (1889-1897)”, (Manastır’da Sırp Krallığı Konsolosluğu (1889-1897)), *Историјски часопис*, C. 57, 2008, ss. 327-342.

Virijević, Vladan. “Цариградски гласник; о Новом Пазару и околицикрајем 19. ипочетком 20. века.” (Carigradski glasnik; on Novi Pazar and surroundings at the end of the 19th and beginning of the 20th century), *Новопазарски зборник*, C. 33, 2010, ss. 111-23.

Višnjakov, Jaroslav Valerijanoviĉ. “Македонски покрет и преврат у Србији 29. маја 1903”

(Makedonya Hareketi ve Sırbistan’da 29 Mayıs 1903 Ayaklanması), Tokovi istorije, C. 3, 2010, ss. 6-22.

Zarković, Vesna. “Извештај Богдана Раденковића о боравку Виктора Машкова у Косовској Митровици, Ибарском Колашину и Новом Пазару 1901. године” (The Report of Bogdan Radenković’in Viktor Maškov’un Kosova Mitrovica, Ibarski Kolašin ve Novi Pazar Ziyareti Hakkında Raporu, 1901), *Мешовита грађ*, C. 33, 2012, 365-385.

Yosmaoğlu, İpek K. *Blood Ties: Religion, Violence and the Politics of Nationhood in Ottoman Macedonia, 1878-1908*. Ithaca: Cornell University Press, 2013.

Yosmaoğlu, İpek K. “Chasing the Printed Word: Press Censorship in the Ottoman Empire, 1876-1913.” *The Turkish Studies Association Journal*, C. 27, No. 1-2, 2003, ss. 15-49.

Öz: Bu makalede, Yunan, Bulgar ve Sırp ülkelerinin kendi ulusal toprakları olarak iddia ettikleri bir bölge olan Osmanlı Makedonyası’ndaki ahaliyi hedefleyen İstanbul merkezli bir Sırp dergisi olan *Carigradski Glasnik*'in kurulması yoluyla Sırp irredantist eylemlerini sunmaktayım. 19. yüzyılda bölge, Slavca konuşan Ortodoks nüfusu kendi Yunan, Sırp veya Bulgar milli düşüncesine ikna etmeyi amaçlayan ulusal propaganda kampanyalarının yayıldığı siyasi bir arena haline geldi. Ne var ki, Sırp diplomatik çevrelerinin ve dolayısıyla *Carigradski Glasnik*'in niyeti, Osmanlı egemenliğini baltalamak değil, ona uygun hareket etmekti. Sırbistan, sonradan gelen bir ülke olarak bölgedeki konumunu sağlamlaştırmak mecburiyetindeydi ve Makedonya'nın Osmanlı İmparatorluğu içinde kalmasının kendi çıkarına olacağını tasavvur etmekteydi.

Anahtar sözcükler: *Carigradski Glasnik*, Osmanlı Makedonyası, Sırbistan Krallığı

Ottoman Periodicals in Serbian Language: *Carigradski Glasnik*

Abstract: In this paper, I present Serbian irredentist actions through the establishment of *Carigradski Glasnik* (Constantinople’s Messenger), an Istanbul-based Serbian periodical aimed at audiences in Ottoman Macedonia, a region which Greek, Bulgarian and Serbian countries claimed as their own national territory. In the 19th century, the region became a political arena for spreading national propaganda campaigns aimed at convincing the Slavic-speaking Orthodox population of their respective Greek, Serbian, or Bulgarian nationhood. However, the intention of Serbian diplomatic circles, and therefore of *Carigradski Glasnik*, was not to undermine Ottoman sovereignty but rather to act in accordance with it. That is, Serbia calculated that it was in its best interest that Macedonia remains within the Ottoman Empire. Namely, as a latecomer it had to consolidate its position in the region and for this needed to keep Ottoman Macedonia within Ottoman borders.

Keywords: *Carigradski Glasnik*, Ottoman Macedonia, Kingdom of Serbia

Osmanlı Döneminde Bosna Hersek'te Çıkan Gazeteler

Aldiana GÜÇLÜ*

I. Giriş

Basın hayatının başlangıcını simgeleyen matbaanın, 15. yy'ın ortalarında Almanya'nın Meinz şehrinde Johan Gutenberg tarafından icat edildiği kabul ediliyor. Bu matbaanın selefi sayılan "blok kitap" basımının ise M.S. 7. yy civarında Çin'de ortaya çıktığı ve oradan Japonya ve Kore'ye kadar yayıldığı anlaşılıyor. Kağıt imalatı işinin Doğu'dan Batı'ya yayılması sonucunda Avrupa'da ağaç kalıplarla basım yapma tekniğinin benimsenmesini müteakiben tek tek sayfalar şeklinde basılarak blok şeklinde kitaplar ortaya çıkmıştır. İlk olarak madeni harflerle baskı yapan Gutenberg matbaasının kuruluşu Osmanlı Devleti'nin yükselme dönemine denk gelir. Osmanlı Devleti, 15 yy'ın sonuna doğru ülkeye sığınan Safaradların (İspanyol Yahudileri) aracılığıyla matbaa ile tanışmış oldu, ardından da Rum ve Ermeniler kendi matbaalarını kurarak öz kültür ve dillerine münhasır dini ve tarihi kitaplar basmaya başladılar (*İslam Ansiklopedisi*, 111-113).

Matbaa ilk olarak 1493 yılında (Seyhan, 101) Yahudiler tarafından Osmanlı topraklarına getirilmiş olmasına rağmen kadim yöntemlerin yerini alarak yaygınlık kazanamamıştır. Osmanlı'da matbaa başta İbrahim Mutefferika isimli âlim bir devlet adamının öncülüğü ve sadâret mektûbî halifelerinden Yirmisekizçelebizâde Mehmed Said Efendi'nin gayretiyle Batı'lı ülkelerden yaklaşık üç asır

---

* Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkoloji Bölümü / ORCID: 0000-0003-3331-7082 / aldianasoftic@gmail.com
Geliş tarihi: 19 Ağustos 2020 / Kabul tarihi: 29 Eylül 2020.
Görsellerin yüksek çözünürlüklü hallerini sağlayan Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'ne (Saraybosna) teşekkür ederim.

sonra ancak 1727 yılında kurulabilmiş, 1729 yılında ise ilk kitaplarını basmaya başlamıştır (Yüksel, 137). Osmanlı Devleti'nde, mezkur yıllara kadar baskı yapılmamasına rağmen daha önceki yüzyıllara ait Arap harferiyle basılmış Arapça ve Türkçe eserlere rastlanmaktadır. Avrupalılar kendi ülkelerinde Arap harfleriyle bazı kitaplar basarak Osmanlı topraklarında bu kitapları satma faaliyetlerine girişmişlerdir (Yüksel, 130). Osmanlı Devlet'inde matbaaya eskiden fazla önem verilmemesine rağmen Batı'nın askeri ve psikolojik üstünlüğünün ortaya çıkmaya başlamasıyla Osmanlı bürokrasisinde matbaayı kabul etme ve kendi kapalı dünyasına Batı'dan faydalı mülahaza edilen yenilikleri getirme temayülü ortaya çıkmaya başlamıştır.

Osmanlı Devleti kendi dışında ortaya çıkan değişiklikleri ve gelişmelerle özellikle 18. yy'ın ilk çeyreğine adını veren Lale Devri döneminde ilgilenmeye başlamıştır. II Mahmut saltanatına denk gelen 1831 yılında *Takvim-i Vekayı* ismiyle çıkarılan ilk gazete devleti yeniden yapılandırma çabalarının bir parçası olarak görülmüştür. Saltanat ve hükümet reformlarını duyurma amacına matuf resmi hüviyetli bu gazetenin ardından 1840 yılında *Ceride-i Havadis* adlı özel gazete çıkmaya başlamıştır (Benek, 28-31). Bundan sonraki dönemlerde Osmanlı Devleti'ndeki gazetecilik tedricen daha özgürleşmeye başlamış ve çeşitli fikirleri yaymayı amaçlayan neşriyatların sayısı büyük bir hızla artmaya başlamıştır.

Toplum katmanlarının Müslümanların yönetici sınıf ve çok sayıdaki Hıristiyan unsurların tebaa olarak tasarlandığı Osmanlı klasik yönetim tarzının hâlâ kuvvetli bir şekilde devam ettiği Bosna Hersek vilayetinde ise Batı'dan gelen yeniliklere her zaman şüphe ile bakılagelmiştir. Ülkenin Osmanlı devletinin Hıristiyan Batı ile sürekli çatıştığı bir bölgede konumlanması ve Boşnakların atalardan tevarüs ettikleri kendilerine özgü kimlik unsurları ve toplumlarının sosyo-ekonomik yapılarını inatçı bir şekilde korumaya çalışması Bosna'yı Osmanlı coğrafyasında pek çok yeniliğin en son olarak kabul gördüğü vilayet konumuna sokmuştur. Bu minvalde ülkede ilk matbaanın açılışı da 1866 gibi son derece geç bir tarihe kayıtlanmaktadır. Bu çalışmada, Osmanlı döneminde Bosna Hersek'te gerçekleşen basın hayatının başlangıç dönemi ve Avusturya Macaristan işgaline dek ülkede gazeteciliğin serencamıyla ilgili bilgiler sunulacaktır.

II. Bosna Hersek'te Matbaacılığın Gelişimi ve Ülkenin Genel Durumu

Bosna Hersek'teki gazeteciliğin başlangıcıyla ilgili konuya geçilmeden önce basının olmazsa olmazı unsuru olan matbaanın bu topraklardaki gelişimiyle ilgili bilgi vermek yerinde olacaktır. Bosna'da 16. yüzyılda Goražde şehrinin yakınında bulunan Donja Sapotnica mevkiinde bir matbaanın kurulduğuna dair bilgiler mevcuttur. 1519-1523 yılları arasında aktif olarak çalışan bu matbaada *Služabnik*[1], *Psalatir s posledovanijem*[2] ve *Molitvenik* isimli kitaplar basılmıştır. Ancak bu kitapların Kiril alfabesiyle Ortodoks kilise hizmeti için basıldığını ve bu nevi

[1] İbadetleri içeren ayin kitabı.

[2] Şiir şeklinde yazılan, okunabilen ve şarkı olarak söylenebilen duaları içeren ayin kitabı.

kitapların basılması için Bosna Hersek'te birkaç yerin daha olduğunu vurgulamak gerekir (Dizdar, 6). 19. yüzyılda da matbaa kurulumuna dair ilk taleplerin Hıristiyan dinine mensup olanlara ait olduğu görülmektedir. 1857 yılında Anto Karić isimli şahıs, kitaplarını basabilmek için bir matbaanın kurulmasına yönelik izin talebinde bulunmuştur. Müslümanların tarafından matbaanın açılmasına yönelik talepler ise 1861 yılına dayanmaktadır. Bu tarihte bir litografi makinesi ve dizgicinin Mostar'a gönderilmesi için merkeze bir dilekçe yazılmıştır. Ancak, dilekçeye bir cevabın olup olmadığına dair herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır (Gölen, 210)

Osmanlılarda Batı'nın gerisinde kalmamak için matbaacılık ve gazetecilik yanında diğer alanlarda da devleti ve toplumu modernleştirmeye yönelik muhtelif reformlar uygulanmaya başlanmıştır. Sultan II Mahmud ile başlatılan bu reformlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun dahilinde olan bütün topraklarda, kendi etkisini askeri, siyasi ve ekonomik planda da göstererek zirvesine Tanzimat'la ulaşmaktadır. Bosna Hersek'te bu reformların, diğer bölgelere kıyasla kolay kabul edilmedikleri söylenebilir. Bunun en önemli sebebi farklı din mensuplarının çıkarlarının farklı olmasında yatmaktadır. Modernleşme süreci kapsamında gerçekleşen yeniçeri ve tımarlı sipahi sisteminin kaldırılması, kadim statü ve ayrıcalıklarını yok ettiği için Müslümanlarda büyük memnuniyetsizliğe ve isyanlara sebep olmuştur. Müslümanların yanısıra gayrimüslümlerin de reformlara karşı pek çok isyan çıkardıkları görülmektedir. Bosna Hersek'te reformları uygulamakla görevlendirilen pek çok valinin reformlara karşı isyan eden yerli halkı teskin edip barışı sağlamakta başarısız kaldığı söylenebilir (Tepić, 181).

Bu reformların arasında konumuzla en çok ilgili olan, Osmanlı coğrafyasında gazeteciliğin ortaya çıkması ve gelişmesinde en önemli dönüm noktası kabul edilen 1864 tarihli sultan Abdülaziz döneminde çıkarılan Vilayet Nizamnamesi'dir. Bu nizamname ile Osmanlı Devleti'nde bütün eyaletler vilayete dönüştürülmüştür. Vilayet Nizamnamesi, eyalet sisteminden vilayet sistemine geçilmesini temsil etmesinin yanında her vilayette bir matbaa kurulması ve bir vilayet mektupçusunun tayin edilmesiyle ilgili hükümleri ihtiva etmektedir. Vilayet mektupçusunun resmi görevleri arasında zikredilen önemli bir görev de vilayetin resmi matbaasını idare etmekti (Seyhan, 101). Bosna Vilayeti Nizamnamesi ise, vilayetin kurmasıyla ilgili yönergeleri içeren fermanla birlikte 1865 yılının Haziran ayı başında çıkarılmıştır (Dizdar, 11). Bosna ve Hersek eyaletlerinin birleşmesiyle oluşturulan Bosna Vilayetinde farklı idari ve yargı, ayrıca da eğitim konusundaki düzenlemeler yapılarak devlete yeni bir görüntü verilmeye çalışılmıştır.

Ülkedeki eğitim durumundan bahsetmek gerekirse eskiden kilise kurumlarında verilen ve düzenli olmayan eğitim sisteminin Osmanlıların gelmesiyle İslami bir hüviyet kazandığı görülmektedir. Şeriat temelinde kurulan Osmanlı Devleti'nin bir parçası haline gelen Bosna Hersek'te Arapça, İslam dinin temelleri, fıkıh ve ahlak ve bazı diğer bilimlerle ilgili eğitimi veren, vakıf bünyesinde, genellikle camiinin yanında kurulan mektep ve medreseler en yaygın okullardı. Bunların yanı sıra sonraki dönemlerde eğitim konusunda daha geniş bir yelpazeyi kapsayan nizamiye okulları da faaliyete geçti. Ülkedeki Ortodoks-

ların, genellikle küçük şehirlerde çalışan tüccarların temel ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik ve dini özellik taşıyan düzensiz bir okul sistemi vardı. Katolik kısmı ise Fransiskenlere bağlı olup eğitim faaliyetleri manastır uhdesinde verilmekteydi (Begić, 7-9).

Eğitimle ilgili islahatlar kapsamında 1869'da okullarla ilgili bir kanun hazırlanmıştı. Bu kanun çerçevesinde okul çeşitleri, çocukların okula başlamasıyla ilgili yaş tahditleri, Latin ve Kiril alfabelerinin eşitliği, okul müfedatına Türkçe dersinin eklenmesi ve okulların devlet tarafından fonlanması gibi çeşitli konularda düzenlemeler yapılmıştır. Ayrıca, din farklılığı da nazara alınarak devlet ve dini topluluklar ile bireyler tarafından desteklenen özel okulların açılmasına da izin verilmiştir. Yeni okulların açılmasıyla, İmparatorluğun modernleşmesi yanında Bosna Hersek halkı arasındaki dini hoşgörüyü arttırma amacı da vardı (Dizdar, 12). Ancak ortaya çıkan sonucun bunun tam tersi istikamette olduğunu söylemek mümkündür. Tanzimat'ın liberal yıllarında Bosna Hersek gayrimüslüm halkı arasında etnisiteye dayalı bir bilincin oluşması ve din ve milliyet gayretiyle etraf ülkelerce de desteklenen özel okullar açılarak eğitim seviyelerinin artmasıyla birlikte anti-Osmanlılık duygularının artmaya başladığını vurgulamak gerekir (Karčić, 70).

Tanzimat'ın en büyük başarılarından birisi olarak görülen Vilayet sistemini Bosna'daki halka tanıtma görevi Şerif Osman Paşa'ya tevzi edildi. Eski bir Amiral olan Belgrat valisi Osman paşa, Osmanlı, Arap ve Fars edebiyatına düşkün ve ayrıca Fransızca ve Yunanca dillerini iyi bilen birisiydi. Bu özellikleri ile Bosna Hersek'te görev yapan alim bir vali olarak temayüz etti (Malcolm, 128). Osman Paşa'nın valiliği sırasında (1860-1869) Bosna Vilayeti'nde, ekonomik ve şehircilik alanında başalttığı yeniliklerle ülkeye yeni bir çehre kazandırılmıştı (Karčić, 36-66). Tanzimat'ın reformları çerçevesinde Bosna'da burjuvazinin gelişimini desteklerken aynı zamanda da Fransiskenler ve Sırpların faaliyetleri başta olmak üzere vilayetteki siyasi gelişimleri ve milliyetçi basını ve propagadaları yakından takip ediyordu (İmamović, 376) Onun valiliği zamanında, Bosna ülkedeki Hıristiyan unsurların hamisi olmaya hevesli Ortodoks Sırbistan ve Katolik Hırvatisan'ın hedefi konumundaydı ve bu ülkeler kendi milliyetçi ajandalarını Bosna topraklarında yaymaya çalışıyordu.

Bosna Ortodoksları daha önce özerkliği kazanan Sırbistan Prensliği'ne bağlanmak isterken Bosna Katoliklerinin arasında İlirizm hareketi (Balkanlar'ın kadim milleti İliryalıların tek millet ve tek ülke olarak yaşadığı döneme atıfla bu ismi almıştır) düşüncesi yaygındı. İlirizm Hareketi, Güney Slavların birliğini savunmaktaydı ve onları aynı dili konuşan tek bir halk olarak görüyürdu (Harni, 27). Hırvat dilbilimci ve siyatsetçi Ljudevit Gaj (1809-1872) tarafından başlatılan bu hareket, Hırvatistan'daki bölgesel kimlikleri İlir adı altında birleştirmek için dil alanında yapılan çalışmalar yoluyla kültürel bir hareket olarak başladı, ancak daha sonra siyasi bir gündeme de sahip olmaya başladı (Demir, 210). Bosna topraklarında bu hareketin öncüleri, İvan Franjo Jukic başta olmak üzere bazı Fransisken rahiplerdi. Gaj'ın hareketinin büyük destekçisi olan İvan Franjo Jukic sadece coğrafya açısıdan değil etnik açısından da Bosna halkını İlirlerin bir par-

çası olarak görüyördu (Harni, 28). İvan Franjo Jukić, 1850 yılında Zagreb'te bastığı *Bosanski Prijatelj* adlı dergiyle görüşlerini yaymaya çalıştı.

Bosanski Prijatelj dergisi, Bosna Hersek'in kuzeybatısında bulunan Banyaluka şehrinde dünyaya gelen İvan Franjo Jukić'in editörlüğü altında Zagreb'te, Ljudevit Gaj'ın matbaasında basılıyordu. Editörle birlikte dergide çalışanlar da İlirizm Hareketi'nin taraftarları Bosnalı Fransiskenlerdi. Dergi Bosna tarihi ve ülkede meydana gelen gelişmeleri konu edinmekte ve halkı kültürel bir uyanışa çağırmaktaydı. Dergide, Abdülmecit zamanında gerçekleşen reformlar takdir edilmekte ve Bosna'daki gayrimüslim halkın yaşam kalitesine önemli katkı sağlayacağına dair görüşler ifade edilmektedir. Franjo Jukić'in, Osmanlı idaresini överek serasker Ömer Paşa Latas ile yakın bir temas gerçekleştirmemeye ve böylece idareyi kendi tarafına çekmeye çalıştığı söylenebilir. Dergi toplamda dört sayı çıkmış olup halk arasında büyük bir ilgi görmemişti (Kruševac,16-21)

Görüldüğü üzere Bosna vilayetinde komşu ülkelerden ithal milliyetçi propagada yapan basının karşısında halkı güncel olaylarından haber etmek üzere bir matbaanın kurulması ve basın hayatına başlanması bir mecburiyet olarak ortaya çıktı. Bosna Vilayeti Nizamnamesi'nin Mülki İdare başlıklı bölümünün 9. maddesinde Vilayet yazışma genel işlerinin Osmanlı Devleti tarafından görevlendiren mektupçu'ya ait olması, tahrirat kaleminin onun yönetimine verilmesi, vilayetin bütün resmi yazışmalar, yazılar ve protokollerinin onun gözetimin altında yapılması, ayrıca bu idare altında bir vilayet matbaasının açılmasına karar verilmiştir. Aynı zamanda, matbaanın en önemli görevleri arasında bir Vilayet gazetesi çıkarıp yeni çıkan yasaları duyurmak, Osmanlı devletine basın yoluyla yapılan saldırılara cevap vermek ve farklı dinlere mensup Bosnalıların kendi okulları için komşu ülkelerden kitap tedarik etmelerini engellemek amacıyla vilayetin kendi okul kitaplarını basmak bulunmaktaydı (Dizdar, 11-15)

Bu düzenlemeye istinaden Osman Şerif Paşa 1866 yılında ilk modern matbaanın açılması için çalışmalara başladı. Öncelikle Belgrat yanındaki Zemun'da mukim Alman kökenli tipografyacı İgnjat Sopronu Saraybosna'ya çağırmıştı. İgnjat Sopron Osman Paşa'nın çağırısını kabul edip gerekli olan makineler, çeşitli harfleri ve Sırpça için İlija Tomić isimli dizgiciyle birlikte Saraybosna'ya geldi.(Güz ve Uslu, 2). Osman Paşa aynı zamanda Türkçe yayını yapabilmek için İstanbul'dan Arap harfleri ile bunların dizimi için İstanbullu Kadri Efendi'yi Bosna'ya getirtti (Gölen, 212). 1866 yılının baharında Saraybosna'da açılan matbaa ilk başta özel mülkiyette olup Sopronova pečatnja (Sopron'un Matbaası) ismiyle çalışırken aynı yılın Ekim ayında devletin kontrolüne geçip Vilayet Matbaası ismi altında faaliyetine devam etti. Saraybosna'daki matbaanın yanı sıra, kısa süreliğine çalışsa da 1876 yılında Hersek Vilayetinin oluşmasını müteakiben Mostar'da küçük bir matbaanın kurulmasını da anmak gerekir (Kruševac, 12).

Saraybosna'da matbaanın açılmasıyla birlikte, 1866 yılında *Salname-i Vilayet-i Bosna*, Bosna Vilayet İdaresi tarafından bastırılmaya başlandı (Rizvić, 30). Osmanlı Devleti'nde merkezi yönetimin, nezaretlerin, askeri kurumların, vilayetlerin, bazı özel kurum ve kişilerin yıllık olarak çıkardıkları bilgilendirme amaçlı neşriyata salname adı verilmekteydi. Vilayet salnameleri muhteva bakımından

yayımlandıkları vilayetlere göre farklılıklar göstermekle beraber bunlarda genellikle vilayetin idari teşkilatı, memurları, bölgenin tarihi, eski eserleri, coğrafyası, idari taksimatı, kazaları, nahiyeleri, kasaba ve köyleri, üretim faaliyetleri, ticaret ve nüfusu hakkında bilgiler, fotoğraf ve haritalar yer almaktaydı. Vilayet salnameleri, yayınlandıkları dönem itibariyle vilayet idari teşkilatında meydana gelen gelişmelerin takip edilmesi bakımından oldukça önemli kaynaklar olarak görülmektedir (*İslam Ansiklopedisi*, 51-53).

Saraybosna Vilayet Matbaası'nda basılan en eski neşriyat olarak bilinen *Salname-i Vilayet-i Bosna* muhtevasıyla, o dönemdeki Bosna Hersek'in tarihiyle ilgili çok önemli bilgileri vermektedir. Örneğin, Osmanlı idaresinin Bosna'daki 1866-1878 yılları arasındaki son dönemine ait bilgiler, Bosna Hersek'in idare teşkilatıyla ve genel olarak yerel hükümetle ilgili önemli resmi bilgiler, nüfus ve eğitim istatistikleri, eğitim konusundaki diğer gelişmeler, yolların yapılması, posta düzenlemeleri, konsolosluk hizmeti gibi önemli hususları içermektedir. Aynı zamanda Türk dilinde yazılan ve yıllık hüviyetini taşıyan bu salnamelerde, 1463-1878 yılları arasında Bosna Hersek'te bulunan bütün Osmanlı memurlarının kaydı, Osmanlı hizmetinde siyasi, kültürel, bilim ve edebiyat alanında temayüz etmiş Bosna Hersekli şahsiyetlerle ilgili makaleler, ticaret, madencilik, ahşap endüstrisi gibi ekonomi tarihine yönelik önemli ekler bulunmaktadır (Nurudinović, 253-254). *Salname-i Vilayet-i Bosna*'da ayrıca Salih Hadzihuseinoviç tarafından hazırlanan Boşnakların Osmanlı dönemine ait tarihi ve edebi metinlerine de yer verilmektedir (Memija, 60). Bu salnameleri düzenleyen kişilerin isimleri dergide zikredilmemesine rağmen, Handžić'e göre Bosna Vilayetinin salnamelerin editörü, takvim kısmını ve pek çok yazıyı düzenleyen muvakkit Salih Sidki Hadžihuseinović olup mektupçu tarafından denetlenen resmi yazıları da yetkili makamlardan alıp salnamede yayınlıyordu. Ayrıca, diğer bazı imzasız yazıların müellifinin de İbrahim Bey Bašagić'in olduğu düşünülmektedir (Nurudinović, 257-259). Avusturya-Macaristan işgali döneminde de mezkûr salname, üç sene aradan sonra *Bosna ve Hersek Vilayeti Salnamesi* adı altında 1882-1892 yılları arasında Devlet Matbaası'nda çıkmayı sürdürdü (Rizvić, 30)

Bosna Hersek'te gazeteciliğin ortaya çıkmasından önce gazeteler zikredildiği üzere Sırbistan ve Hırvatistan başta olmak üzere komşu ülkelerden, Osmanlı memurları için ise İstanbul ve Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer merkezlerinden geliyordu. Sırp ve Hırvat gazeteleri, Avrupa ve dünya siyasetle ilgili yazıların yanı sıra milliyetçi fikirleri ve propaganda içerikli metinleri sunuyorlardı. Bu metinlerin yazılmasında da bazı Bosnalı Ortodoks ve Katoliklerin katkılarının olduğu anlaşılmaktadır (Dizdar, 16). Belli bir gecikmeyle başlayan Bosna Hersek gazeteciliği, matbaanın kurulmasından sonra gelişmeye başladı. Vilayet Matbaası'nda bastırılan dört tane gazete bulunmaktadır: *Bosanski Vijestnik*, *Bosna*, *Sarajevski Cvijetnik* (Saraybosna) ve *Neretva* (Mostar). (Kruševac, 12). Bu çalışmada odak noktası, Osmanlı döneminde, Avusturya-Macaristan işgali, yani 1878 yılına kadar Bosna Hersek topraklarında basılmış, yukarıda söz edilen dört gazete üzerinde olacaktır.

III. *Bosanski Vjestnik*

1866 yılında, matbaanın kurulmasıyla birlikte basın hayatının temelleri oluşturulduktan sonra gazetecilik alanında gelişmeler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu minvalde ülkedeki basın hayatı ilk olarak siyasi olaylar hakkında okuyucuları bilgilendirme amacı taşıyan *Bosanski Vijestnik* isimli gazete ile başlamıştır. *Bosanski Vijestnik*'in bu topraklarda ilk gazete statüsünü kazanması, Bosna Vilayeti için Boşnakça ve Osmanlıca basılacak resmi gazetenin çıkarılması için İstanbul'dan mürettip ve Arap harflerinin gelmesinde yaşanan gecikmeden kaynaklanmaktadır (Dizdar, 18). İgnjat Sopron, Saraybosna'daki matbaanın açılmasıyla ilgili yapılan müzakereler sırasında ülkedeki siyasi olaylarıyla ilgili bilgilendirme yapacak bir gazetenin çıkarılmasına yönelik izin aldıktan sonra *Bosanski Vijestnik* gazetesinin basılmasını ve editörlüğünü üstlenmiştir. *Bosanski Vijestnik* gazetesinin yayınlamasında, Prijepolje'de ki bir Sırp okulunda öğretmen olarak çalışan Miloš Mandić, yine bir Sırp okulunun müdürü ve Saraybosna'daki Sırp Genç Hareketi'nin önderi olan Teofil (Bogoljub) Petranović ve Gazi Hüsrev Bey Camii'nin katibi ve muvakkiti olan Salih Sidki Efendi Hadzihuseinović gibi kişiler katkıda bulunmuştur (Kruševac, 28-30)

Bosna Hersek'te matbaanın açılmasında anahtar bir role sahip olan İgnjat Sopron (1821-1894), Novi Sad, Peşte ve Viyana'da matbaacılık eğitimi almasının yanısıra edebiyat ve gazetecilikle de ilgileniyordu. 1851 yılında Zemun'da bir matbaa açıp bu alanda tecrübe kazanmaya başladı. Saraybosna'daki matbaayı kurduktan sonra bir süreliğine orada kalmış ancak Vilayet İdaresi ile yaşadığı anlaşmazlıklardan dolayı Zemun'a dönmeye karar vermiş ve matbaayı da Vilayet İdaresi'ne satmıştı. 1876 yılından itibaren Zemun'da iki yıl boyunca, Sırbistan'daki siyasi olaylarla ilgili bilgilendirme amacı taşıyan ve *Bosanski Vijestnik* konseptine benzeyen *Zemun* gazetesini çıkarmıştır. Sonrasında ise Alman dilinde haftalık gazete çıkarmaya karar vermiştir. Yayın ve editörlük işlerinin yanında çoğu Alman dilinde, ama azda olsa Sırp dilinde de edebi metinler yayımlıyordu (Kruševac, 32).

Bosanski Vijestnik, Sopron'un gazetenin dilinin Sırpça olarak tanımlanmasını istemesine rağmen Kiril alfabesiyle Boşnakça olarak çıkıyordu (Kruševac, 32). Gazetenin 25 sayısı, 25x34 cm ebadında, haftada bir kere, sekiz sayfa olarak, önce perşembe günleri, sonraları ise cumartesi günleri çıkıyordu. Gazetenin fiyatı 60 kuruş olup abonelik imkânı da sunuluyordu (Seyhan, 106). Gazetenin ilk sayısı 7 Nisan 1866 tarihinde çıkmıştır. İlk sayısının giriş kısmında, ülkenin siyasi durumunun nazikliğine ihtimam gösterilerek gazetenin programı yayınlanmıştır. Reformcu fikirleri taşıyan bu programda eğitime önem verileceği ve yararlı bilgilerin paylaşılacağı vurgulanmıştır. Bunun yanında siyasi ve dini hoşgörünün sağlaması için yeni ortaya çıkan basına çok büyük bir rol düştüğü ve bu topraklarda asalet ve iyilik tohumlarının yeşermesine katkı sağlamayı amaçladığı belirtilmiştir (Kruševac, 31)

Ülkenin o dönemdeki genel durumu söz konusu olduğunda, gazete kendi özerklik tavrıyla dikkat çekerek, yeni idare sistemini övmektedir:

> Siyasette özerklik taraftarı olarak, son zamanlarda Osmanlı Devleti'nde büyük bir saygı kazanan yeni idare sisteminin fikirlerimize uygun olduğuna seviniyorum, çünkü vilayet sistemi teorik açıdan siyasi özerklik fikrine uymakta ve bu alanda gelişimini sürdürecek pek çok unsuru ihtiva etmektedir. Bu unsurlar, İdare Meclis'inin organları ve Osman Paşa tarafından Bosna Vilayeti için 1865 yılında hazırlanmış anayasaya uygun olarak yönledirilen Vilayet Konseyi'nin kurumlarını kapsayan ülkedeki yeni düzenle ilgilidir. (Kruševac, 31)

Milliyetçilik konusundaysa gazete, daha önce Osman Paşa tarafından nüveleri atılan Bosna halkı fikrini savunmakta, ve bu fikri, diğer Osmanlı bölgelerinde olduğu gibi, yüzyıllar boyunca siyasetten ayrı olarak gelişen Bosna tarihi ve coğrafi özelliklerine dayandırmaktadır.

> Bosna farklı zaman dilimlerinde meydana gelen değişikliklere ve çok eski çağlara dayanan milli kimliğinin çağlar boyunca yüzleştiği fırtınalara rağmen kendi tarihi hüviyetini korumayı başarmıştır. Bosna milliyeti sadece genetik unsurlara dayanan bir kimlik olmayıp tarihi özellikleriyle da din değişikliklerinden bağımsız olarak ülke topraklarına bağlılık şeklinde gelişimini sürdürmüştür." (Kruševac, 32).

Tüm milliyetçilikler gibi Hırvat ve Sırp milliyetçiliğinin ateşlenmeye başladığı 19. yüzyılın ortalarında Bosnalılık fikri aracılığıyla bu topraklarda gittikçe yayılan milliyetçi propagandaya karşı denge kurulmak istenmişti. Ancak İmamoviç'e göre bu bölgede farklı milliyetçiliklere sahip üç farklı grubun daha önceden belirgenleşmeye başlaması ve halkın ortak bir siyasi mutabakata ulaşmasının artık mümkün olmamasından dolayı Bosnalılık fikrinin kabul görülmesi imkansiz idi (376)

Sopron, programın genel kısmı yanında, gazetenin ilk sayısının son kısmında aboneliğe çağrı başlıklı bölümde, programın pratik kısmına dair bilgiler de paylaşmıştır. Bu bölümde, gazetenin siyasi, eğitici ve eğlendirici öğeleri kapsayıp yerel ve uluslararası olaylara değineceği, yeni idare tarafından düzenlenen yasaları, ticari ve diğer işlerle ilgili makaleleri, telgraf kursları ve diğer önemli ticari ve siyasi haberleri paylaşacağını belirtmişti. Vilayet idaresi, ülkenin genel durumunu göz önüne alarak bahsedilen programa onay vermişti. Kruševac'a göre o zamanlarda, gazetenin okuyucu kitlesi çok sayıda olmasa da yerli halk arasında ilk olmasından dolayı bir ilgi uyandırdığı görülmektedir (Kruševac, 33-34)

Bosanski Vijestnik, dünyadaki siyasi olaylara geniş yer ayırarak Orta Avrupa'da bazı ülkeler arasındaki gergin ilişkilere öncellik vermekteydi. Gazetede Avusturya-Prusya çekişmelerinin, Avusturya ile ticari bağları olduğu için Bosna Hersek ticaretini kötü anlamda etkilediğine dair yazılar mevcuttu. Bu ülkeler arasındaki ilişkilerin kötüleşmesi ve sonrasında patlak veren savaş, Macarların Avusturya'ya karşı tavrı, Alman İttifakının yeniden örgütlenmesi, bu konularda Fransa'nın tutumu ve Avrupa'nın genel siyasi durumuyla ilgili yazıları da gazetede yer verilmektedir. *Bosanski Vijestnik*, Avusturya'nın Prusya ve İtalya'ya karşı savaşında yerli halkı savaş alanındaki gelişmeler hakkında bilgilendirmektedir. Siyasi maka-

le ve haberlerin yanında, *Bosanski Vijestnik* eğitimin geliştirmesi için en önemli etmen olarak okulları görüyordu. Bu minvalde gazetede okulların çalışmasıyla, yapılan sınavlarla ve diğer eğitim konusundaki gelişmelerle ilgili yazılara büyük yer verilmektedir (Kruševac, 34- 35)

Gazetede, "Yerli ve Yurtdışı Haberler" bölümünde önce Saraybosna'dan sonra da genellikle yurtdışından gelen gazetelerden alınmış ilginç görülen yazılar yer almaktaydı. "Yeni gelen mektuplar" başlıklı bölümde de bu nevi haberlerin yayınladığı görülmektedir. "Yerli haberler" bölümü genelde yeni kurulmuş hastaneler, kiliseler, Osman Paşa'nın askeri ve sivil işlerini kontrol etmek için Hersek'e ziyareti, başkomutan Abdi Paşa'nın Saraybosna'ya ziyareti gibi devlet memurlarının etkinlikleri, yeni şeyhülislamın görevlendirilmesi, kültürel olaylar gibi konuları içermekteydi (Kruševac, 36-37). *Bosanski Vjestnik*'te Kiril ve Latin alfabesiyle Boşnakça ve Türkçe olarak yazılmış Osman Şerif Paşa'ya atfedilen bir methiye de ilgi çekicidir (Seyhan, 106)

Sopron, Saraybosna'da matbaa açtığı için farklı kesimlerden saldırılara da uğramıştır. Hırvatlar, gazetenin Kiril alfabesiyle yazıldığı ve Sırplara yönelimi olduğunu iddia ederek gazeteyi kınarken Sırplar da gazetenin resmi dilinin Sırpça değil Boşnakça yazılmasını hazmedemiyorlardı. Her iki taraf da gazeteye en çok Osmanlı siyasi amaçların gerçekleşmesine yardım ettiği için saldırıyordu. Onların dışında, *Bosanski Vijestnik* gazetesinin çıkarılmasını kültürel bir faaliyet olarak görüp ona medeni bir gelişme olarak saygı ve hoşgörüyle bakan kesimler de vardı (Kruševac, 40). *Bosanski Vijestnik* gazetesinin 1866 yılının Ekim ayında kapanmasının nedenleri bilinmemekle birlikte Emina Memija'ja göre Sopron'un 'Saraybosna'da' ve 'Nikola Subic Zrinjski' başlıklı yazılarda Osmanlı İdaresi'ne karşı eleştirel bir tavır ortaya koymasının gazetenin kapatılmasına neden olduğu ihtimali kuvvetlidir (Dizdar, 19)

IV. *Bosna*

Bosanski Vijestnik gazetesinin ardından Saraybosna'daki matbaada Türkçe (Osmanlıca) ve Boşnakça (Kiril alfabesi şeklinde) olarak *Bosna* isimli Vilayetin resmî gazetesi çıkmaya başlamıştır. *Bosna* gazetesinin birkaç sayısı Latin alfabesiyle de basılmıştır (Dizdar, 19). Resmî gazete niteliği taşıyan *Bosna*, Saraybosna'daki matbaanın kurulmasının başlıca nedeniydi. İşgale kadar olan sürede bu gazetenin basılmaya devam etmesi Osmanlı idaresinin en önemli işlerinden biri haline geldi. Aralıksız on üç sene boyunca çıkan *Bosna* gazetesi, öncellikle önemli yasa ve düzenleme metinlerini ve bunlara yönelik açıklamaları veriyor, sonrasında da siyasi, kültürel, ekonomik ve genel olarak sosyal hayata dair kısa haberler yayınlıyordu.

Sopron'un matbaasının farklı dillerde gazete basmak için düzenlenmiş olmasına rağmen ilk başlarda *Bosna*'nın bir kısmını da Türkçe olarak Arap harfleriyle basılması noktasında çeşitli zorluklarla karşılaşılmıştır. Matbaanın kurulması sırasında yeterince sayıda Arap harfi bulunmadığı için İstanbul'dan sipariş edilen harfler gelene kadar iki dilde basılması planlanan *Bosna* gazetesinin neşrinin bir müd-

det ertelenmesi gerekmiştir. *Bosna* gazetesinin ilk sayısı 16 Mayıs 1866 tarihinde basılmıştır. Gazete, birinci ve dördüncü sayfası Boşnakça ve ikinci ve üçüncü sayfası Osmanlıca olmak üzere dört sayfa olarak çıkmıştır. Gazetenin ilk 17 sayısının ebadı 29x43, 18-616 sayılarının ebadı 35-37x48-53, son 16 sayısının ebadı 25x35 şeklinde idi (Kreševljaković, 14). Sopron matbaayı vilayete satıncaya ve gazetesi kapanıncaya kadar *Bosna* gazetesi Sopron'ın gazetesi *Bosanski Vijestnik* ile beraber çıkarılmıştır. 1878 yılında, yarı resmi gazete niteliği taşıyan gazetenin son 20 sayısı sekiz sayfa olarak çıkmaya başlamıştır. Gazete toplam 636 sayı çıkmış olup, son sayısı 18 Temmuz 1878 tarihinde basılmıştı (Kruševac, 42)

Gazetenin ilk sayısının üstbilgi kısmında haftada bir kere çıkacağı, posta ücreti hariç yıllık abonelik fiyatının 40, 6 ay için 30, 3 ay için 20 ve bir tanesinin fiyatının 1 guruş olduğu belirtilmektedir (Kreševljaković, 14). İleriki yıllarda abonelik fiyatı maliyetlerdeki değişmelere uygun olarak pek çok kez değiştirilmiştir. Sadece Eski takvime göre tarih veren *Bosanski Vjestnik*'ten farklı olarak *Bosna* gazetesindeki tarihler Eski, Yeni ve Hicri Takvime göre verilmekteydi (Kruševac, 42). Gazetenin 24. sayısına kadar Boşnakça kısmında basım yeri olarak "Saraybosna'daki Sopron'ın Matbaası" ibaresi bulunmaktaydı. İgnjat Sopron basım evini sattıktan sonraysa matbaanın ismi Vilayet Matbaası (Vilajetska Pecatnja) olarak değiştirilmiştir (Začinovic, 17)

On üç sene boyunca *Bosna*'nın editörleri birkaç defa değişmiştir. Gazetede hiçbir editörün ismi verilmediğinden isimler ancak Salnamedeki bilgilerle tespit edilmiştir (Kruševac, 42). Vilayetin salnamesine göre *Bosna* gazetesinin ilk editörü, Bosna'nın Avusturya-Macaristan işgaline kadar yüksek rütbeli bir Osmanlı memuru, işgalden sonra ise 1883 yılından ölümüne dek Ulema Meclisi sekreter-

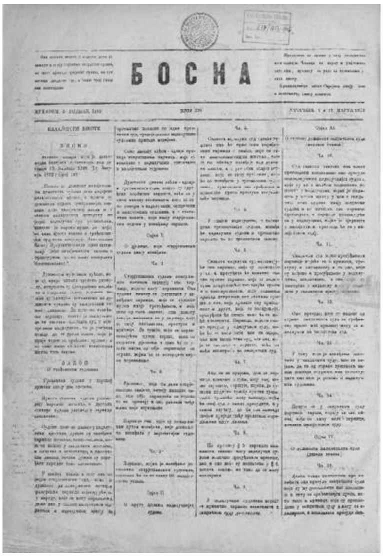
БОСНА

بوسنه

İlk sayısı 16 Mayıs 1866 tarihinde çıkan *Bosna* gazetesinin Boşnakça ve Osmanlıca sayfalarından örnekler.

liği görevinde bulunan Mustafa Refet Efendi İmamović idi. 1868 yılının başlangıcı itibariyle gazetenin editörü, bazı kamu görevleriyle birlikte hayatının sonuna kadar gazetenin editörlüğünü üstlenen Mehmed Šakir Kurtćehajić idi. Kurtćehajić'ten sonra gelen editörler: Salih Efendi Biogradlija, Javer Baruch ve yardımcısı Nuruddin Efendi Kurtćehajić ve son olarak Kadri Efendi idi. *Bosna* gazetesinin son editörü 1878 yılının 18. sayısına kadar gazeteyi düzenleyen meşhur Türk gazeteci ve edebiyatçı Ebuzziya Tevfik idi. Gazetenin editörlerinin değişmesine rağmen gazetenin yayımladığı sürece Türkçe tercümanlık görevini sürekli olarak *Bosanski Vijestnik* gazetesinin editörü olan Miloš Mandić üstlenmişti (Koštić, 98)

Bosna gazetesinin programı, ilk sayısının giriş kısmında "Vilayet Haberleri" başlığı altında verilmişti. Programın verilmesinden önce 'Mevvad-ı Hususiye' başlığı altında (Seyhan, 107) tüm halkın mutluluk ve refah kaynağı olan yeni kurumlarla devleti yeniden teçhiz ettiği için insanlık tarihinde ismi hep şükranla anılacak denilerek Sultan Abdülaziz'e övgüler sunulmakta ve dualar edilmektedir. Makalenin devamında şöyle yazılmaktadır:

> Ey sultanım, devletin başına geçmen tebaanın huzura kavuşması ve eğitilmesinin de başlangıcını simgelemektedir. İlk günden itibaren saltanatın altındaki bölgelerin gelişmesini her zaman en üst seviyeye çıkarmaya çalışıyordun. Dikkatli bir ebeveyn kendi çocuklarıyla nasıl ilgileniyorsa, sen de gelecekte meyvesini verecek binlerce yenilikleri getirerek kendi halklarının kalkınmasına kendini adıyorsun·

Metnin devamında yenilenmiş idareye ve bu idarenin halkla ilişkisine vurgu yapılarak şöyle yazılmaktadır: "Okuma yazmanın arttırılması ve halkın gelişmesi için diğer önemli bilimleri destekleyen merhametli Sultanımızın bu amaçlarının gerçekleşmesi için Vilayet İdaresi çaba göstermektedir" (Kruševac, 45-46)

Bosna'nın ayrıca sürekli olarak yer alan üç köşesi vardı: Vilayet Haberleri, İç Haberler ve Dış Haberler. Vilayet yasaları ve düzenlemeleri, memurların görevlendirilmesi, yerlerinin değiştirilmesi ve resmi işler hakkındaki bilgiler, vezir ve askeri komutanların ve önemli rütbeli memurların ülkedeki hareketleri hakkındaki bilgiler, farklı komisyonların çalışmalarıyla ilgili raporlar, inşaat, vergi, okul, resmi kutlamalar vs. gibi konuları içeren Vilayet Haberleri köşesi gazetenin en önemli kısmını oluşturmaktaydı. Bu köşenin asli işi yeni idarenin eğitim ve kültür alanları başlıca olmak üzere diğer alanlardaki önemli gelişmeler hakkında halkı bilgilendirmek idi (Kruševac, 47)

İç Haberler başlıklı köşede, Osmanlı İdaresi ve Vilayetle ilgili resmi içerikli etkinliklere dair haberlerin yanında burada da farklı yasa, düzenlenme ve merkezi idare kurumlarının raporlarına yer verilmekteydi. Gazetenin ilk sayısında, bu köşede Şura-yı Devlet için kısa olarak üç atamayla ilgili haber yapıldı, ardından da İstanbul ve etraftaki bölgelerde Vilayet sisteminin kurulması, Hüsnü Paşa'nın vilayetin valisi olarak görevlendirilmesi ile Fransa ve İsveç-Norveç halk temsilcilerinin imzaladıkları yabancı haklarına dair düzenlemeler gibi haberler öne çıkmaktadır. Bu sayıda, Girit adasındaki olaylar ve bu olaylara dair rapor ile eğitimle ilgili düzenlemelere yer verilmektedir.

Dış Haberler başlıklı köşede, çoğunlukla *Tasvir-i Efkâr*, *Ruzname-i Ceride-i Havadis* gibi Osmanlı gazetelerinde ve bazen Avusturya gazetelerinde basılan haberleri kendi sayfalarına taşıyarak dünyadaki önemli siyasi gelişmelere yer verilmekteydi. En önemli siyasi gündem haberleri Telgraf köşesinde yayınlıyordu. Bosna'daki Osmanlı rejimini savunmak için bazı yazılar da rejime karşı olan gazetelerle münakaşalara giriliyordu. Resmi bilgilendirmeler ve dünyadaki önemli siyasi olaylar aktarılarak yerli siyasi ve ticari konulara değinilirken bazen de yerel içerikli özel haberlere yer veriliyordu (Kruševac, 47-49)

Vilayet gazetesinin zorunlu aboneleri arasında taşradaki muhtarlardan valiye kadar tüm rütbelerde bulunan Vilayet İdaresi memurları bulunuyordu. Aynı zamanda diğer vilayetlerde ve İstanbul'da gazetenin satışı mevcut idi. Buna rağmen gazetenin baskı sayısı mecburi aboneliklerle birlikte 1000'i geçememiştir. Bu durumun nedenleri arasında gazetenin içeriğine atıf yapılmaktadır. Gölen'e göre grafik anlamın da gazete sade olup onu diğerlerden ayıracak bir özelliğe sahip değildi. Metinler de büyük dikkat ile hazırlanmamıştır. Ebuzziya Tevfik editörlük görevine geldiğinde gazeteye, halka daha yakın bir özellik kazandırmaya çalışarak onu resmi dili ve muhteviyatından kurtarmaya çalışmış, ancak Avusturya-Macaristan işgali yüzünden onun bu çabası da yarım kalmıştır (Gölen, 219-220). *Bosna* gazetesinin son sayısının hangi tarihte çıktığı belli değildir. Kreševljaković, Mehmet Efendi Kadić'in rivayetine dayanarak, Avusturya-Macaristan'ın Bosna sınırlarını geçtiğinde kurulan Halk Hükümeti'nin 1878 yılının 8-17 Ağustos tarihleri arasında *Bosna*'nın bir sayısını daha çıkarttığını belirtmektedir (15)

V. *Sarajevski Cvjetnik* (*Gülşen-i Saray*)

Bosanski Vijestnik gazetesinin kapanması ve *Bosna* gazetesinin yurtdışı ve ülke içindeki olaylarla ilgili olarak sağlıklı bir şekilde bilgi aktarmaması nedeniyle beklentileri karşılayabilecek başka bir gazeteye ihtiyaç duyulmuştu. Bir müddet *Bosna Vilayet Gazetesi*'nin editörü olarak çalışan Mehmet Šakir Kurtćehayić bu ihtiyacı ilk fark eden ve bunu karşılayabilecek yeterli tecrübeye sahip bir kişi olarak ortaya çıkmıştır. Kurtćehayić editörlük görevini yaparken vilayet gazetesinin çağdaş hayatın tüm ihtiyaçlarını karşılamadığına ve yeni idarenin reformlarının uygulamasında yeterince etkili olmadığına ikna olmuştu. Bu sebeple, Kurtćehayić, Osman Paşa'ya yeni bir gazete açma fikrini sunup onun desteğini aldıktan sonra 1868 yılının sonunda *Sarajevski Cvjetnik* (*Gülşen-i Saray*) adı altında yeni bir gazete çıkarmaya başlamıştır (Kruševac, 50)

Mehmet Šakir Kurtćehajić, Bosna'nın birkaç şehrinde kadı olarak görev yapmış Mehmet Emin'in oğlu olarak 1844 yılında Lima şehrinde doğmuştur. Doğduğu şehir Lima'da iptidai mektebini bitirmişti. Kurtćehajić babasının yardımı ve kendi öğrenme iştiyakıyla farklı ilmi sahalarda kendini yetiştirmeyi becermiş oldukça alim bir zat idi. Çalışkanlığı sayesinde genç yaşta Türkçe öğrenip devlet hizmetine girmişti. İlk olarak Pljevlje'deki kadılıkta kâtip olarak

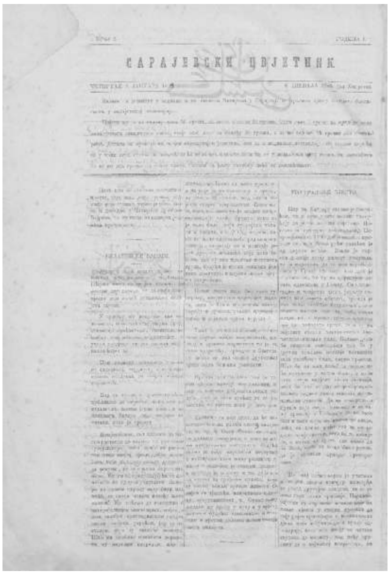
САРАЈЕВСКИ ЦВЈЕТНИК

گلشن سرای

İlk sayısı 26 Aralık 1868 tarihinde çıkan *Gülşen-i Saray* gazetesinin Arap harfleriyle Türkçe ve Kiril harfleriyle Boşnakça sayfalarından örnekler.

göreve başlamış, sonrasında da Novi Pazar'da bir mahkemede görev almıştır. Şerif Osman Paşa'nın tavassutuyla da *Bosna* gazetesinin çıkma sürecinde Vilayet Matbaası'nda görevlendirilmişti (Seyhan, 109) Daha sonra *Gülşen-i Saray* gazetesinin kuruculuğu ve editörlüğünü de üstlenerek iki gazetenin editörlüğünü yapmış biri olarak Bosna Hersek'in ilk gazetecisi unvanını kazanmıştır. Aynı zamanda Türkçe resmi tercüman olarak da çalışmıştır. Kurtćehayić, 1869 yılında Vilayet Matbaası'nın müdürlüğüne terfi edip ölene kadar bu görevde kalmıştır (Kruševac, 51)

Gülşen-i Saray'ın ilk sayısı Saraybosna'da 26 Aralık 1868 tarihinde çıkmıştı. Yukarıda bahsi geçen iki gazete gibi Vilayet Matbaası'nda Arap harfleriyle Türkçe ve Kiril harfleriyle Boşnakça olarak dört sayfa olarak çıkıyordu. Editörün daha önce gazetede duyurduğu bir hastalığı nedeniyle, iki defa basılamayarak haftada bir kere çıkıyordu. İlk sene gazete 25x38 ebadında sarı kâğıda basılıyordu, ama sonrasında kâğıdın rengi beyaza kâğıda şu açıklamayla değiştirilmişti:

> Altın (sarı) renginin herkesin sevdiği renk olduğunu varsayarak biz de gazetenin basıldığı kâğıdın rengini sarı olarak seçtik, ancak uzmanlar tarafından sarı renginin gözlerimiz için iyi olmadığına dair uyarıyı aldığımızda sarıyı beyaz renkle değiştirmeyi karar verdik.

Kâğıdın renginin değiştirmesiyle birlikte gazetenin ebadı da 44x32 olarak değiştirilmişti. Gazetenin ilk sayısının üst köşesinde belirtilmiş fiyata göre: gazetenin yıllık aboneliği 50, altı aylık 25, bir sayısı da 1 guruş idi. Ayrıca *Bosna Vilayet*

Gazetesi'ne aboneliğe sahip olanlar için yıllık 30, altı aylık abonelik için se 25 guruş fiyatı belirtilmişti (Dizdar, 24-31)

Gülşen-i Saray gazetesinin programı ilk sayısında verilmişti. Program açıklanmadan önce, yeni çağın getirdiği yeniliklerin tüm insanlığa ve dolayısıyla da ülke insanına lütuf olarak sayılması gerektiğine değinilerek şöyle denilmektedir:

> Dünyanın akışını takip eden bu reformlar bize verilmiş hediyelerdir, bunları fikri seviyede sahiplenen ve gerçekleştiren şan ve şeref sahibidir. Akıl, dili ne konuşacağı konusunda yönlendirmekte, o sebepten dolayı biz de yeni zamanın ve onun getirdiği reformları dilimizle ne kadar övsek azdır. Önümüzde büyük işler var, bu işler uzun sürebilir. Kalemi elimizde tuttuğumuzda yeni zamanı ve gerektirdiklerini övmek için kullanacağız. Tüm kalbimizle ve dilimizle yeni zamanın bizden beklediklerini gerçekleştirmek isteriz ve onun için de insanlara karşı dürüst olmaktan başka yolu göremeyiz.

Programın yazarı aynı zamanda gazetenin amaçlarını 5 madde şeklinde vermektedir:

> 1. Osmanlı Devleti'nin tebaası olarak görevimizi her daim yerine getireceğiz, 2. Zihinsel ve fiziksel olarak elimizden geldiği kadar kardeşlerimize yardım etmeye çalışacağız, 3. Yeni zamanın getirdiği düzenlemeleri okuyucularımıza aktarıp onları daha iyi anlayabilmeleri için açıklamalar yayınlayacağız, 4. Kimsenin tarafını tutmadan yerli ve yabancı olaylarla ilgili haberleri sunacağız, 5. Dürüst insanların saygısını kazanmak için zararlı düşünce ve sözlerden uzak duracağız, aynı zamanda da herkesin bizi anlaması için kısa yazıları yazıp basit bir dil kullanacağız. (Kruševac, 55-56)

Sırp ve Hırvat basını *Gülşen-i Saray* gazetesinin içeriğini başından beri takip ediyordu. Kurtćehayić'in Osmanlı idaresi, memurları ve reformlarını savunmak adına münakaşalara girdiği *Jedinstvo*, *Srbija*, *Vidovdan* ve *Zastava* gibi Sırp gazeteleri ve *Narodni List* ve *Narodne Novine* gibi Hırvat gazeteleri *Gülşen-i Saray* gazetesinin yazdıklarına özel ilgi gösteriyorlardı. Ancak, *Gülşen-i Saray*'ın siyasi angajmanın sadece polemikler üstünde olmayıp haber, not, bildiri ve diyalog şeklinde gerçekleştiğini de belirtmek gerekir (Dizdar, 27)

Dört sayfa olarak basılan *Gülşen-i Saray* iki dilli olduğundan köşe yazıları için yeterince alana sahip değildi. Bundan dolayı sadece en önemli resmi haberleri yayınladığı için içerik bakımından *Bosna Vilayet Gazetesi*'nden daha fazla ilgi çektiği söylenebilir (Kruševac, 57). Vilayet Haberleri, İç Haberler ve Dış Haberler başlıklı köşeleri en önemli kısımlar olup boş alan veya içeriğinin önemine göre diğer köşeler olarak Kısa Haberler, Yeni Posta, Tarım, Farklı Haberler, Yayın, Reklam vs. gibi başlıklar altında haberler ya da malumatlar verilmekteydi. Bunlar dışında ki yazılar da telegraf yoluyla, Osmanlı Devleti'nden ve diğer yabancı yayınlarından aktarma yoluyla veya okuyucular ve sürekli olmayan yardımcı yazarlar tarafından editörün eline ulaştırılıyordu (Dizdar, 2-33).

Gazetenin editörlüğü konusunda Kurtćehayić'e, hem gazeteci hem de tercüman olarak çalışan Miloš Mandić yardım ediyordu. Gazetede yayınlanan yazı-

ların ekseriyetinde imza bulunmadığı için onları yazan kişilerin kimliği tespit etmek mümkün olmamaktadır. Gazetenin sadece 193 yazıda imzalı yazılar yer almaktadır, onların arasında Gavro Vučković Krajišnik, Teofil Bogoljub Petranović, Savo Kosanović, Dionizije İlijović, Filaret Petrović, Lukijan Petrović, Đorđe Lazarević gibi isimler bulunmaktadır. Muhabirler Bihać, Zvornik, Saraybosna, Travnik, Hersek, Yeni Pazar, Banyaluka gibi sancaklardan gelmekteydi. Gazetede, Osmanlı idaresinden Ahmed Hamdi, Mulazim ve Mehmed Selim Paşa gibi bazı idarecilerin yazılarına da rastlanmaktadır (Seyhan, 110). Yukarıda bir kısmı zikredilen 193 yazının yanı sıra Kurtćehayić'in imzası bulunan 252 yazıyla birlikte gazetede toplam 1540 yazı yayımlanmıştır. İmzasız yazılarının kahir ekseriyetinin de Kurtćehayić'e olduğu düşünülmektedir (Dizdar, 47)

Gülşen-i Saray gazetesindeki yazılanlardan 1870'li yılların Bosna Vilayetiyle ilgili sosyal ve siyasi hayata dair gerçekçi bir tablo çizmek mümkündür. Gazete, Vilayet idarecilerini dikkatlice takip ederek Vilayet Haberleri köşesinde bu konudaki tüm gelişmeleri neşretmekteydi. Örneğin, gazete ilk sayılarında Osman Paşa'nın Bosna'da yaptıklarını methetmekte ve onun Saraybosna'yı bırakarak Tuna Vilayetine vali olarak atanacağına dair haberi paylaşmakta, müteakiben yeni vali Ömer Fevzi Paşa'nın Mostar'a geldiğini, sonrasında da Osman Paşa'nın tekrar Bosna Vilayetinin valisi olarak tayin edilişi ve Saraybosna'daki karşılanmasını aktarmaktadır. *Gülşen-i Saray*, Osman Paşa'nın kısa süren ikinci valiliği sırasında da kendisiyle ilgili birkaç tane daha haber yapmış ve Sırp gazetelerinden gelen saldırılara karşı Osman Paşa'yı ve Bosna'daki icraatlarını müdafaa eden yazılara yer vermiştir.

Gülşen-i Saray, Bosna'nın yeni valisi olan Saffet Paşa'ya da geniş yer ayırmıştır. Gazetede, yeni paşanın tayini ile ilgili haberi yayınlandıktan sora, valinin Saraybosna'daki halk tarafından karşılanmasına ait bilgiler ve başpiskopos Dionizije'nin atamaya dair konuşmasına yer verilmiştir. Saffet Paşa'nın iki dilde yazdığı resmi mektupta, özellikle okullara dikkat edilmesi gerektiğini tavsiye etmiştir. Gazete Paşa'nın vilayetin gelişmesi için bu mektubunu kanıt göstermekte ve bu manada Paşa'nın desteklenmesi gerektiğini belirtmektedir. *Gülşen-i Saray*, 'tüm çalışmalarını adil bir şekilde sürdürüyor' diyerek Saffet Paşa'yı savunmakta, Hıristiyan okullarını bozduğu, hocaları kovduğu gibi işler yaptığı için eski validen daha beter olduğunu iddia eden Hırvat gazeteleriyle polemiklere girmektedir. Diğer tarafta Belgrat gazeteleri, Saffet Paşa'nın okullarda halk dilinin yanında Türk dilinin öğretilmesi isteğini barbarlık olarak gördüğünü yazarken *Gülşen-i Saray*, Osmanlı Devleti'ndeki Hıristiyan halkının eşit vatandaşlar olarak yaşayabilmek için devletin resmi dilini bilmesinin gerekliliğinden bahsetmektedir (Kruševac, 57-59)

Gülşen-i Saray gazetesi siyasi tartışmalar, Sırbistan'ın Bosna topraklarına hak iddia etmesi, Balkan halkları arasında nifak tohumları eken Rus Panslavizm'i gibi konulara önem vermekteydi. Genellikle tartışmacı bir üslupla siyasi gündeme ilişkin yazıların yanında gazetede, sosyal hayatın farklı alanlarını kapsayan uzmanlık gerektiren çok sayıda deneme türünde yazılar neşredilmekteydi. Bunların arasında öncellikle Bosna'nın tanınmasına hizmet eden hem eğlendirici hem de

eğitici içeriğe sahip yazılar yer almaktaydı. Örneğin: Bosna Vilayeti coğrafyasına yönelik olarak süreklilik arz eden detaylı yazılar, "Ticaretle İlgili Malumat" başlıklı Saraybosna-Travnik-Banjaluka-Krayina seyahatnamesi, "Vilayetimiz de Gündem" başlıklı makaleler, büyük çoğunluğu Vali imzalı, tıp, hastalık ve tedaviyle ilgili talimatları içeren makaleler bunlardan bazılarıdır. *Gülşen-i Saray* makalelerinde, vilayetin ıslahat gerektiren ekonomik hayatına da özelikle vurgu yapıldığı görülmektedir (Kruševac, 60-61)

Kısa, özlü bir şekilde kalem alınan yazıları ve ilgi çekici muhteviyatı, mücadeleci ve tartışmacı özelliği ile *Gülşen-i Saray* farklı kesimlerde kendi okuyucu kitlesini oluşturmayı başarmıştır. Eldeki verilere göre gazetenin abonelik sayısının iki bini aştığı görülmektedir. İstanbul'daki abone sayısının binin üzerinde olması özellikle ilgi çekicidir (Kruševac, 54) Dizdar'a göre *Gülşen-i Saray* gazetesi, Osmanlı Devleti ıslahatlarının duyurulması, milliyetçi fikirlerin ve Güney Slav ülkelerinin menfi propagandalarının engellenmesi amacıyla çıkarılmasına rağmen gazete Bosna'nın sosyal ve kültürel hayatını canlı tablolarla resmetmekte, medeniyetlerin buluşmasına yönelik haberler ile yeni fikirler ve olaylarla dolu zengin bir içerik sunmaktadır (Dizdar, 46)

VI. *Neretva*

Neretva isimli resmi hüviyette ikinci bir gazetenin çıkarılması, Vilayet idaresinin, 1875 yılında meydana gelen Hersek isyanıyla başlayan olaylara nüfuz etme gayretinden kaynaklanmaktadır (Dizdar, 21). Hersek, 1876 yılında Bosna Vilayetinden ayrılarak vilayet seviyesinde, Mostar merkezli özel bir idari birime dönüşmüştür. Hersek Vilayetinin kuruluş evresinde öncelikle idari kadrosu oluşturulmuş sonra da küçük bir matbaa kurularak vilayetin resmî gazetesi olan *Neretva* basılmaya başlanmıştır (Kruševac, 63). Yeni gazetenin çıkmasıyla ilgili haber 3 Ocak 1876 tarihinde *Bosna* gazetesinde neşredilmiştir (Kreševljaković, 22)

Bosna gazetesi gibi, *Neretva* gazetesi de iki dilde, Arap harfleriyle Türkçe ve Kiril harfleriyle Boşnakça olarak çıkıyordu. *Neretva*'nın ilk sayısı 19 Şubat 1876 tarihinde çıkmıştı. Gazetenin ebadı 44x29 cm idi. Baş yazının altındaki köşede gazetenin çıkması ve abonelik fiyatıyla ilgili bilgiler verilmektedir. Buna göre gazete haftada bir kere çıkacak, yıllık abonelik fiyatı 50, 6 aylık abonelik 30, 3 aylık abonelik 15 guruş olacaktı. Mostar dışındaki abonelerin posta ücreti de ödemeleri gerektiği bildirilmekteydi (Kreševljaković, 1997: 23). Gazetenin editörlüğünü, Vilayet İdaresi'nin adına Vilayet ofisinin müdürü Mehmed Hulusi ve Türkçe tercümanı Jozef Alkalay üstlenmişlerdi (Kruševac, 63)

Mehmed Hulusi, 1843 yılında Saraybosna'da doğmuştu, eğitimini de Saraybosna ve İstanbul'da bitirmişti. Devlet hizmetindeki kariyerine Saraybosna'da idari kâtip olarak başlamış, Hersek Vilayeti kurulduğunda ise Mostar'a gönderilip Vilayet ofisinin müdürü ve yeni gazetenin editörü olarak tayin edilmişti. Avusturya Macaristan işgali döneminde de Hulusi idari memur görevini kaybetmemiş Travnik'te bir süreliğine kaymakam olarak, sonra da 1880 yılından itibaren Saraybosna'da Yerel Bölge biriminde çalışmıştı. Geçici Devlet Vakıf

Komisyonu çerçevesinde 1883 yılında Vakıf müfettişi olarak görev yapmış, sonra da 1907 yılındaki ölümüne kadar vakıf hizmetinde muhtelif görevleri üstlenmiştir. Hulusi, Avusturya Macaristan döneminde, Saraybosna'da devletten destek alarak çıkan *Vatan* ve *Rehber* isimli gazetelerin uzun yıllar editörlüğü yapan şahıs olarak tanınmaktadır (Kruševac, 64)

Neretva gazetesi, ilk sayısının giriş bölümünde programıyla ilgili bir makale yayımlamıştır. Makale padişahın şanına ve kendisine atfedilmiş dua kabilinden dileklerle başlamakta:

> Güneş önünde çıkan en büyük şeyden en ufacık şeye kadar yeryüzündeki her şeyi nasıl aydınlatıyorsa, bizim merhametli padişahımız da kendi ışığının içinde, kendi İmparatorluğunun tam merkezinde duruyor.

Makalenin devamında, padişahın sağlığı için edilen duaları hak ettiği söylenerek, padişahın makama geldiği andan itibaren tebaalarının sevgisini kazanmak, ülkedeki eğitimi ve refahı arttırmak ve İmparatorluğu güçlendirmek için elinden geldiğini yaptığı yazılmaktadır (Kruševac, 64)

Neretva, *Bosna* gazetesi gibi düzenlenmiş başlıca üç köşeden ibaretti: Vilayet Haberleri, İç Haberler ve Yurtdışı Haberleri. İdaredeki değişikliklerle ilgili haberler, yasalar, düzenlemeler, ve diğer resmi raporlar, yerli haberler, isyanla ilgili bazı bilgilerin yanı sıra Hırvat gazeteleri *Narodni List* ve *Obzor*'un Hersek isyanıyla ilgili menfi yazılarına cevaplar veriliyordu (Kruševac, 65). *Neretva* gazetesinde yayınlanan yazıların oldukça kısa ve muhteva açısından yetersiz olmasına rağmen Hersek'in siyasi ve kültür tarihi için önemli bir kaynak oluşturduğunu belirtmek lazım (Koštić, 100). Kresevljakoviç'e göre *Neretva*'nın, *Bosna* gazetesinden daha az abonesi vardı. *Neretva* gazetesi, isyan zamanında çıkmış ve sadece 300 adet olarak basılmıştır. Toplamda kaç sayısı çıktığı belli olmamakla birlikte Kresevljakoviç'e göre son sayısı 16 Aralık 1876 tarihinde çıkmış ve toplamda 38 sayısı yayımlanmıştır (23). Krusevac'a göreyse 2 ya da 3 sayı daha fazla çıkmıştır (Kruševac, 65)

VII. Sonuç

Osmanlı İmparatorluğunun yaklaşık dört asır boyunca bir parçası olan Bosna Hersek'te gazetecilik, 19. yüzyılda İmparatorluk'ta hayata geçirilen ıslahatlar kapsamında kurulmuş olan matbaayla birlikte ortaya çıkmaya başlamıştır. Basın hayatı anlamında Bosna Hersek Batı'nın ve özellikle Ortodoks ve Katolik komşularının gerisinde kalmasına rağmen yeni zamanın ruhunu ilk neşriyatlarıyla birlikte yakalamaya çalışmıştır. Osmanlı Devleti matbaa ve basın gibi yeniliklerden uzun bir süre nasıl uzak durduysa Bosna Hersek ve onun Müslüman halkı da kadim düşman Batı'dan gelen her yeni yeniliğe direniş gösterdiler. Bu manada halkın, matbaa ve basına karşı uzun süre ilgisiz kalması her yönüyle üstün gördükleri eski sisteme bağlılıklarından kaynaklanmaktadır.

Eskiden beri ülkeyi çeviren daha kalabalık ve aynı dili konuşan topluluklar tarafından sindirilmemek için kendini o unsurlardan mümkün olduğunca farklılaştırma anlayışının Bosnalı kimliğinin oluşması ve sürdürülmesinde son derece

önemli olduğunu ifade etmek gerekir. Katolik ve Ortodoks dünyalar arasında sıkışan Bosna'nın heretik unsurlar için bir gelişme alanına dönüşmesini bu farklılaşma temayülünün doğal bir sonucu olarak kabul etmek gerekir. İslam'ın bu topraklarda hızlı bir şekilde neşv ü nema bulmasının en önemli nedenlerinden birinin de bu eğilim olduğu düşünülmektedir.

Matbaanın ilk açıldığı dönemde İmparatorluğun ve asırlarca onun ayrılmaz parçası olan Bosna Hersek'in içinde bulunduğu duruma bakılırsa gazeteciliğin nasıl zor şartlarda geliştiğini anlayabiliriz. Bu manada Bosna Hersek'te gazeteciliğin başlangıcının Osman Paşa'nın valiliği sırasındaki gözlemlerinin ve kişisel çabalarının sonucu olarak ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Bu minvalde, Bosna Hersek halkını iç ve dış olaylarla ilgili haberdar etmek ve etraftaki zararlı milliyetçi akımların etkisini azaltmak ülkede basın hayatının başlamasının en önemli amilleri olarak görülmektedir.

Bosna vilayet gazetesinin basılması için gerekli dizgici ile Arap harflerinin gecikmesi sebebiyle Bosna Hersek'in ilk gazetesi olma özelliği *Bosanski Vijestnik* isimli özel hüviyetli gazeteye kalmıştır. Gazete, Alman kökenli İgnjat Sopron tarafından çıkarılmış olup Osmanlı İdaresi'nin taraftarında konumlanmıştır. Gazetede, çeşitli milliyetçi propagandaların karşısına ilk olarak Osman Paşa'nın başlatılan sonrasında da Avusturya-Macaristan İdaresi'nin temsilcisi Benjamin Kallay tarafından halk arasında yayılmaya çalışılan Bosnalılık fikri çıkarılmaktadır. Ülkede üç farklı itikada sahip mensuplarının ortak bir kimliği sahip olmasını amaçlayan Bosnalılık fikri, komşu ülkelerden gelen milliyetçi akımlar çok daha önce halk arasında güçlü bir şekilde kök sağladığı için başarılı olamamıştır.

Bosanski Vijestnik gazetesiyle birlikte çıkan *Bosna* gazetesi, ilk resmi Vilayet gazetesi olup halkı Osmanlı İdaresi'ndeki yasa ve düzenlemeler başta olmak üzere yerel ve yurtdışı gelişmeler hakkında bilgilendirme amacını taşıyordu. *Bosna* gazetesinin halkın beklenti ve ihtiyaçlarını tam olarak karşılama kabiliyetine sahip olmamasından dolayı Bosna Hersek'in ilk gazetecisi olarak bilinen Mehmet Šakir Kurtćehajić tarafından devlet desteğiyle başka bir özel gazete de çıkmaya başlamıştı. *Sarajevski Cvijetnik* (*Gülşen-i Saray*) adlı bu gazete önceki gazetelerin içeriğine benzer yazıların yanında farklı kesimlerde kendi okuyucu kitlesini oluşturacak ilginç ve mücadeleci yazıları da ihtiva etmekteydi. Osmanlı yönetimin son dönemlerinde idari ıslahatlar kapsamında Bosna'dan ayrılarak bağımlı bir vilayet olarak kurulan Hersek Vilayetinin merkezi Mostar'da *Neretva* isimli resmi bir vilayet gazetesi de çıkmaya başlamıştır. Ancak, resmi bir gazetenin halkın ilgisini çekmekten uzak sıkıcı dilinin etkisini azaltacak içerikten mahrum kalmış, dolayısıyla yaygın bir okuma oranı ve sürekliliğe ulaşamamıştır.

Bosna Hersek topraklarındaki ilk gazete fikri, Osmanlı İdaresi'nin kendi reformcu hedefleri ve bu kapsamdaki gelişmeleri tanıtma ve etraf ülkelerden gelen milliyetçi akımları besleyen propagandaları bastırma ihtiyacından hasıl olmasına rağmen ülkenin eğitim, kültür ve entelektüel hayatında bir hareketliliğe neden olduğu görülmektedir. Saraybosna'da Vilayet matbaasında basılan ilk gazeteler siyasi, sosyal, kültürel, eğitim ve ekonomi alanlardaki gelişmeler ve sorunlarla ilgili halkı bilgilendirmeye çalışıyordu. Halkı güncel olaylardan haberdar etmenin

yanında bu gazetelerde tarihi, edebi ve polemik yazıları ile bazı kitaplar ve bunların kritikleri de yer alıyordu. Bu minvaldeki bir içerik ülkenin okur yazarlarının ilgisini çekmiş ve asırlar boyunca ağırlıklı olarak sözlü kültürün konusu olan entelektüel hayata yeni bir veçhe kazandırılmıştır.

O dönemdeki Bosna Hersek halkının eğitim durumu ve okuma yazma oranı (%3) (Hadžibegović, 78) nazara alındığında ilk gazetelerin okunurluğunun az olması şaşırtıcı değildir. Bunla birlikte Boşnakça ve Türkçe olarak çıkan söz konusu dört gazetenin asıl değerinin 19. yüzyıl Bosna Hersek'inin siyasi, ekonomi ve kültürel tarihinin araştırılması için çok önemli bir kaynak malzemeyi temsil etmesinde yattığı düşünülmektedir.

Kaynakça

"Matbaa". *TDV İslam Ansiklopedi*, 2003. Web.

"Salname". *TDV İslam___8 Ansiklopedi*, 2009. Web.

Begić, Amina. "*Oblici discipliniranja u školama u Bosni i Hercegovini u vrijeme Austrougarske (1878-1918)*". Univerzitet u Sarajevu, Filozofski Fakultet, Odsjek za Pedagogiju, Završni diplomski rad, Sarajevo, 2018.

Benek, Kazım. "Osmanlı'da Basının Doğuşu ve II. Meşrutıyete Kadarki Gelişimi". *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 6-7 (2016): 27-39.

Demir, Hakan. "XIX. Yüzyılda Hırvat İlirizm Hareketi". *Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD)*, 1/1 (2012): 209-239.

Gölen, Zafer. *Tanzimat Döneminde Bosna Hersek*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2010.

Güz, Nurettin ve Aida Uslu. "Bosna Hersek'te İlk Türkçe Basın". *International Association Of Social Science Research* (2017): 277-284

Hadžibegović, Ilijas. *Bosanskohercegovački gradovi na razmeđu 19. i 20.stoljeća*. Sarajevo: Institut za istoriju u Sarajevu, 2004.

Harni, Slavko. "Bibliografski rad Ivana Franje Jukića i kraj kulturne povijesti. Bibliografije kao izvor za povijest knjige i kulturnu povijest". *Libellarium*, 1,1 (2008): 27-50.

İmamović, Mustafa. *Historija Bošnjaka*. Sarajevo: DES, 2006.

Karčić, Fikret. *The Bosniaks And The Challenges Of Modernity*. Sarajevo: El Kalem, 1999.

Koštić, Mujo. "Državna štamparija i službene i poluslužbene novine u Bosni i Hercegovini od 1866. do 1945. godine". *Novi Muallim*, Br.18 (2004): 96-110.

Kreševljaković, Hamdija. "Štamparije u Bosni za turskog vremena 1529-1878". *Bosniaca*, Br. 2 (1997): 1-27.

Kruševac, Todor. *Bosanskohercegovački listovi u 19. vijeku*. Sarajevo: Veselin Masleša, 1978.

Malcolm, Noel. *Bosnia, A Short History*. London: Pan Books, 2002.

Memija, Minka. "Bibliografija periodike osmanskog perioda". *Bosniaca* (2017): 60-61.

Nurudinović, Bisera. "Bosanske Salname (1866-1878 i 1882-1893). " *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 10/11 (1961): 253-265.

Rizvić, Muhsin. *Bosansko-Muslimanska književnost u doba preporoda (1887-1918)*. Sarajevo: Mešihat Islamske Zajednice, 1990.

Seyhan, Salih. "Osmanlı Döneminde Bosna Hersek'te Çıkan İlk Özel Türkçe Gazete Gülşen-i Saray". *Selçuk İletişim*, Cilt 7, Sayi 3 (2012): 100-116

Tepić, Ibrahim. *Bosna i Hercegovina od kraja XVIII. stoljeća do austrougarske okupacije 1878. godine.* Bosanski Kulturni Centar, Sarajevo: 2004.

Yüksel, Hakan. *Osmanlı İmparatorluğu'na Matbaanın Girişi ve Toplumsal Yankıları.* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007.

Začinović, Naida. *Bosna Kütüphanelerindeki Eski Türkçe Gazetelerinin Dili.* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Estitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003.

Öz: Dört asır boyunca Osmanlı hakimiyeti altında kalan farklı dini kimliklere sahip Bosna Hersek'te, 19. yüzyılda Batı'nın üstünlüğünün yoğun bir şekilde hissedilmesiyle birlikte farklı alanlarda ülkeyi yeniden yapılandırma çabasına giren Osmanlı Devleti'nin ıslahatları kapsamında ilk modern matbaa açıldı. 1866 yılında, özellikle reformcu bürokratların da yoğun çabası ile açılan bu matbaa, ülkede gazeteciliğin gelişmesinin ilk adımı olarak görülebilmektedir. Bu çalışmada, Bosna Hersek'te matbaanın gelişimi ve Osmanlı Devleti tarafından ülkede uygulanan yeniliklere karşı toplumun farklı kesimleri tarafından verilen tepkilere ve ülkenin genel durumuna değinilmektedir. Önce Sopronova Pecatnja, sonra da Vilayet Matbaası olarak isimlendirilen bu matbaada sırasıyla *Bosanski Vjestnik*, *Bosna* ve *Sarajevski Cvjetnik* gazeteleri basılmıştır. Ayrıca, Mostar'da kurulan başka bir matbaa da *Neretva* isimli gazete neşredilmiştir. Bu çalışmada mezkûr dört gazetenin üstlendiği görevler, halk arasında nasıl bir etki bıraktığı ve sosyal ve kültürel hayata ne tür değerler kattığı gibi konular incelenmiştir.

Anahtar sözcükler: Bosna Hersek, Matbaacılığın gelişimi, *Bosanski Vijestnik*, *Bosna*, *Sarajevski Cvijetnik*, *Neretva.*

Newspapers in Bosnia and Herzegovina during Ottoman Rule

Abstract: In Bosnia and Herzegovina, which has different religious identities and has been under Ottoman rule for four centuries, Ottomans opened the first modern printing house within the scope of the reforms of the Ottoman Empire, which attempted to reconstruct the country in different areas after intense feeling of the Western superiority in the 19th century. This printing house, which was opened in 1866 with the intense effort of reformer bureaucrats, can be seen as the first step in the development of journalism in the country. In this study, the development of printing house in Bosnia and Herzegovina and the reactions of different segments of the society against the reforms implemented by the Ottoman Empire in the country and the general situation of the country are discussed. The newspapers *Bosanski Vjestnik*, *Bosna* and *Sarajevski Cvjetnik* were published in this printing house, first named Sopronova Pečatnja and then the Provincial Printing House. In addition, another printing house established in Mostar and the newspaper named *Neretva* was published. In this study, the tasks undertaken by the aforementioned four newspapers, what kind of impact they have among the public and what kind of values they add to social and cultural life are examined.

Keywords: Bosnia and Herzegovina, development of printing, *Bosanski Vjestnik*, *Bosna*, *Sarajevski Cvjetnik*, *Neretva*

Osmanlı Dünyasından Cumhuriyete Arnavutça Süreli Yayınlar

Kudret EMİROĞLU*

Osmanlı dünyasında Arnavutların yeri, Balkanlar'ın çoğunluğu Müslümanlığı kabul etmiş yerli halkı olarak özeldir. Son zamanlarına kadar özünde bir Balkan devleti olan Osmanlı İmparatorluğu'na Arnavutların başta büyüklü küçüklü devletlu memur sınıfına, ümera ve ulemaya dahil olmalarıyla verdikleri katkı büyüktür. Ancak Arnavutlar bu katkıyı, çoğunluğu Müslümanlığı kabul etmiş olsa da kendi yerli kanunlarının ve toplumsal örgütlenme yapılarının kabul edilmesini dayatıp benimsetmeleri karşılığında vermişlerdi. 19. yüzyıla kadar getirilen ilişkiler, İmparatorluğun bütün unsurları gibi, Arnavutlarla da merkezi devlet örgütlenmesinin yapısını ve siyasetini çatışma içine soktu. Modern gereksinimlerin dayatması karşısında Osmanlı düzeni, ekonomik ve toplumsal gereklilikleri karşılayamadığı gibi temel can güvenliği ve asayiş konusunu da sağlayamaz duruma düşmüştü. Modern yaşamın talepleri gelişirken, öncelikle Sırp ve Yunanlılar bağımsızlıklarını elde ettiler; Balkanlar'ın balkanlaşması ve etnik unsurların, ulus-devletlerini oluşturma sürecinde seçtikleri topraklarda çoğunluğu sağlama çabasıyla etnik arındırmaya başvurmaları, sürece damgasını vurdu. Arnavutlar bu süreçte iki yönden dezavantajlı bir konumdaydılar. Devlet, Arnavutları Müslüman milleti içinde görmeye devam etmek istiyor, onların Arnavutluğunu kabul etmeye yanaşmıyordu, Balkanlar'daki diğer unsurlar ve Balkan siyasetini öncelikli gören Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, İtalya ve Rusya çarlığı içinse Arnavutlar, Müslüman-Osmanlılar kısaca 'Türk''lerdi.

---

* Bilkent Üniversitesi / ORCID: 0000-0003-2801-3260 / kudret@kebikec.org
Geliş tarihi: 1 Eylül 2020 / Kabul tarihi: 5 Ekim 2020

Arnavut ulusal uyanma ve kurtuluş mücadelesi (Rönesans-*Rilindja*) bu kısıtlar içinde gelişti ve kimlik oluşturma, tarih ve ulusal program ve örgüt yaratma ile dost ve düşman siyasetini geliştirerek uluslararası arenada yolunu ve yerini bulma çabası da bu süreç içinde oluştu. Geleneksel toplumsal ailelerin/önderlerin kendi halklarını merkezi iktidara karşı temsili ile merkezi iktidarla halkın sömürüsü konusundaki riskli paydaş olma işlevleri, diğer etnik grupların mücadeleleri ve bu mücadelelere dahil olan büyük devletlerin bölge politikaları karşısında yeni tutumlar, yönelimler gerektiriyordu. Örneğin Müslüman Arnavutlar arasında Bektaşiliğin güçlenerek yayılması söz konusu oldu ve kendilerini Jön Türk arayışı ve İttihatçılık içinde bulan 'eşraf' ve onların çocuklarından oluşan militan bir kesim ortaya çıktı.

Bu kültürel ve ideolojik arayış, bu arayışın öncülerinin edebiyatçılar ve gazeteciler arasından yetiştiği bir ortam doğurdu. Ortodoks, Katolik çeşitli mezhep ve bölgelerden Arnavutlar, bulundukları bölgeye, öğrenim gördükleri kuruma ve göçmen kolonilerin oluştuğu geleneksel veya modern cemaatlere göre biçimlendiler, cemaatlerini biçimlendirdiler, örgütler kurdular, yayıncılık ve gazetecilik yaptılar, çetelere katıldılar, bedeller ödediler. İlk Arnavut gazetesi, Avrupa çapında yayılan 1848 devrimlerinin sıcak biçimde etkilediği İtalya'da, bu topraklara yerleşmiş Arnavut cemaat Arbereşler (Arbëresh)[1] içinde yayınlandı. Arnavut nüfus bulunan Yunanistan'da, Bulgaristan'da, Arnavutların emek göçü yaşadığı Romanya'da, Mısır'da ve ABD'de Arnavut dernekler ve gazeteler kuruldu.

Arnavut halk İşkumbi (Shkumbi) nehrinin kuzeyinde Toskalar/Tosklar, güneyinde Kigalar/Gegler olmak üzere coğrafî olarak olduğu gibi toplumsal, kültürel ve diyalekt olarak da ikiye ayırır. Kuzeyli Arnavutların, Karadağ sınırında bulunan dört kabilesi Malisör olarak adlandırılmıştır. Ayrıca bu bölgede Mirditler, güney Arnavutluk'ta Çamlar, Ergiri ve Avlonya kazalarında Laplar yaşamaktadır ve bu kabileler düzeni, Sünni, Bektaşi, Ortodoks ve Katolik olmak üzere Arnavutların din dünyalarına da yansımıştır. Bu durum, bir yandan Arnavutluk ulusal bilincinin din dışı-üstü gelişmesinde etkin olurken, bir yandan da her grubun coğrafi ve kültürel yakınlıklarına göre kendilerine/Arnavutlara dışarıda yardımcı bir güç aramalarına yol açmıştır.

Kaderlerini Balkanlar'da Yunanlıların, Makedon, Bulgar Slavların, Rumen asıllı Aromanların[2] kaderlerine ve bu toplulukların kurdukları örgüt ve/veya arkalarındaki devletlere veya Avusturya veya İtalya'nın müdahalesine bağlayanlar oldu. Milliyetçilik çağında dini kimliklerin yerine etnik köken tartışmaları başladığında, Fener Patrikhanesi'ne bağlı Yunan kökenli olmayan diğer Ortodokslar arasında başlayan kopuş süreci Arnavutlara da yansıdı. Örneğin Atina üniversitesinde öğ-

---

[1] 15. yüzyılda Osmanlı işgalinden sonra Napoli krallığına sığınan, çoğunluğu Arnavutluk ve Kosova kökenli Arbereşler, İtalya'nın güneydoğusunda ve Yunanistan'ın kuzeydoğusunda yaşayan, çoğunluğu Katolik, geri kalanı Ortodoks, kendi lehçeleri olan Arnavut kökenli topluluktur.

[2] Balkanlar'da Kuzey ve Orta Yunanistan'da, orta ve güney Arnavutluk, Makedonya, Kosova ve güney-batı Bulgaristan'da yaşayan Rumen kökenli topluluk; Osmanlılarca Ulahlar olarak tanınırlardı.

renim gören, Fener Patrikhanesi'ne bağlı Ortodoks bir Arnavut, Yunanlılarla Arnavutların atalarının Pelasglar olduğunu, her durumda ve Osmanlılara karşı ittifak yapmalarının tarihsel bir zorunluluk oluşturduğunu iddia ediyordu. Osmanlı büyük bürokratlarından İsmail Kemal de Arnavutların kaderinin Yunanlılarla birlikte çizildiğini savunuyordu ve Yunanistan bağlantısını İngilizcilikle birleştirmişti; 1902'de Birinci Jön Türk Kongresi'nde Osmanlı devletine İngiltere müdahalesini savunacak kadar - ve aslında biraz daha genç Jön Türkler arasında böyle büyük ölçekli eylem tasarılarına yol açmasa da onlar gibi - İngilizciydi.

Arnavut tarihi, kültürü, dili hakkında bilimsel araştırmalarıyla Albanolojinin kurucularından olan Şemsettin Sami Fraşeri (Frashëri), kimlik arayışı, kimlik ve siyaset oluşturma ve bilimsel araştırma, gazetecilik ve milliyetçiliği kişiliğinde birleştirme konusunda en önemli örneklerdendir. Siyasi yazılarıyla Arnavut milliyetçiliğinin kurucu babalarından olan Fraşeri, sözlük, gazetecilik ve diğer çalışmalarıyla ve Türkçe edebiyattaki öncülüğüyle Türk milliyetçiliğinin de kurucu babalarındandır.[3]

Şemsettin Sami, Arnavut alfabesinin de mucidi ve savunucularındandır. Yetiştikleri bölgeye ve izledikleri siyasete bağlı olarak Arnavut aydınlar Arap/Osmanlı, Latin, Kiril/Yunan veya Slav alfabelerine dayanan Arnavut alfabeleri geliştirmişler ve bu ürettikleri alfabelerle yayın yapmışlardır. Arnavut önderler ve örgütlenmeler arasında alfabe birliğinin kurulması, Arnavut ulusal birliğinin de kurulması anlamına gelmiştir. Fener Patrikhanesi'nden ulusal bağımsızlığını kazanan diğer Balkan ulusları gibi Arnavut Ortodokslar da bağımsız kiliselerini kurmuşlar, ayin diliyle birlikte alfabelerini ulusallaştırmışlardır.[4] Osmanlı devletinin Müslüman kimliği üstünde diretmesi ve önce karşı çıktığı, sonra onay verip daha sonra yasakladığı Arnavutça kullanımında Arap/Osmanlı alfabesine dayalı bir Arnavut alfabesinin kullanımı yönündeki isteği, sonuçta başarılı olamamıştır.[5] Arnavutça eğitim ve basın, özellikle İtalya, Avusturya ve Romanya'da ve diğer komşu devletlerde hoşgörü, himaye veya teşvik görürken ve Arnavutluk'ta Arnavutça eğitim veren yabancı/Hıristiyan okullar açılabilirken, Müslüman Arnavutların Müslüman dünyasından ayrılmaması hedefiyle Osmanlı hükümetlerinin aldığı yasakçı tedbirlere karşı, Arnavut ulusçuluğunun uyanışı ve kendi içinde sağladığı birlik, Osmanlı siyasetinin çizdiği çerçeveyi aşmıştır.

---

[3] Ş. Sami hakkında geniş ve tartışmalı literatürden şu örneğe bkz. Bülent Bilmez, "Modern Türkiye ve Sosyalist Arnavutluk Basınında Şemsettin Sami Frasheri İmajı", *Balkanlar'da İslam Medeniyeti II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri Tiran, Arnavutluk, 4-7 Aralık 2003* (İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), 2006), 71-125.

[4] Bilgin Çelik, "Arnavut Ulusal Hareketi İçinde İlginç Bir Dönemeç: Ortodoks Arnavutların Patrikhane'den Ayrılma Çabaları", *Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi (OTAM)*, sayı:16, 2004.

[5] Alfabe konusunda bkz. Kemal Yakut, "Arnavutluk Bağımsızlık Hareketinde Alfabe ve Eğitim Tartışmaları", *Balkanlar'da İslam Medeniyeti II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri, Tiran, 4-7 Aralık 2003* (İstanbul: IRCICA Yayınları, 2006), s. 29-53; Bülent Bilmez, "Arnavut Dil-Ulusçuluğu ve Alfabe Tartışmalarında İlk Zirve, 100. Yılında Manastır Kongresi (14-22 Kasım 1908)", *Toplumsal Tarih*, Sayı 179, Kasım 2008, 22-31.

Osmanlı tebası Arnavutların Osmanlı toplumu ile bütünleşmesinde ve ayrışmasında, Osmanlı tebası Türklerin ve diğer etnik grupların yurttaşlık mücadelesini belirleyen yüzyılın temel öğeleriyle ortaklıkları elbette birinci planda birçok yönlü mücadele alanıdır. Şemsettin Sami kişiliğinde tartışmalara konu olan kimlik sorunu, Türk kimliği için de en kısa ifadesiyle Osmanlıcılık, Türkçülük, İslamcılık biçiminde sorgulanmıştır. Bu siyasi tarihte artık klasikleşmiş sorgulamaya, muasırlık veya liberallik, demokratlık, sosyalistlik arayışlarının da katılması gerekir. Müslüman veya değil Osmanlı bürokrasisi ve siyaseti içinde yer alan Arnavutlar da, diğer etnik gruplardan kuşaktaşları gibi bu sorgulamalar fırtınası içinde dümen tutturmaya çalışmışlar, olayların gelişimi ile kimlik/tarih/siyaset/örgüt arayışları ve teba ve yurttaş tercihlerindeki öncelikler yer değiştirmiştir. Osmanlı gençleri, İttihat ve Terakki içinde daha kısa veya uzun süre için yer alan ve almayan gençler olsalar da 'ittihatçı' veya diğer deyişlerle komiteci-çeteci damarları ortaktır. Bulgar, Makedon ve Ermeni çetelerin milliyetçiliği ve sosyalistliği ile İttihatçıların toplumsal sınıf ve kültür kökenleri itibariyle pragmatizmden kurtulamayan naif halkçılığı muhakkak etkileşim içindedir. 1960'lardan sonra Latin Amerika Marksist silahlı mücadele örgütlerinin ortaya çıkıp uluslararası arenada tanınmasına kadar bu 'tarz'ın *jöntürklük* terimiyle adlandırılmış olduğu bugün unutulmuştur. Dolayısıyla başta Müslüman Arnavutlar olmak üzere Arnavut aydın-gazeteci siyasetçilerinin, edebiyatçı ve bağımsızlık kahramanlarının, özgül yönleriyle birlikte bu ortak yönlerini değerlendirmeye katmak gerekir. İsmail Kemal, Derviş Hima, Şahin Kolonya ve İbrahim Temo gibi simge adlar başta olmak üzere matbaa-hurufat gereksiniminden başlayarak gazetecilikle jöntürklüğün kesişme noktalarını ve Jön Türk İttihat ve Terakki ile ilişkilerini, hem Balkan coğrafyasında hem de siyasi sürgünler arenasında, Kahire, Cenevre, Londra'daki ortaklıklarda görmek zor değildir, şaşırtıcı olmamalıdır.[6]

19. yüzyıl milliyetçiliğinin Osmanlı-Balkan-Arnavut özelindeki süreçle çakışan Arnavutça basın tarihini anlamak için, Arnavut alt kimliklerini, kabile, hemşerilik ve hısımlıkları anlamak gerekir. Arnavutça basın tarihi, İstanbul'da, Romanya, Mısır ve ABD'de gurbetçilik yapan Görice/Korçë hemşeriliği ve evlilikleri ile de iç içedir.[7] Aynı kişilerin milliyetçiliğin militanlığı ve örgütçülüğü kadar Arnavut tarihyazıcılığı ve edebiyatının, dolayısıyla burada üstünde durulmayıp basın yaşamını etkileyen yayın-kitap dünyasının da kahramanları olduğu unutulmamalıdır.

---

[6] Bkz. Bkz. George W. Gawrych, "Tolerant Dimensions of Cultural Pluralism in the Ottoman Empire: The Albanian Community, 1800-1912", *J. Middle East Studies*, 15 (1983), 519-536; Nathalie Clayer, "Albanian students of the Mekteb-i Mülkiye", *Late Ottoman Society The Intellectual Legacy*, ed. Elisabeth Özdalga (Londra ve New York: Routledge Curson, 2005), 289-309 ve Nathalie Clayer, "Appendix: Biographies of Albanian Students", *a.g.e.*, 310-339.

[7] ABD'ne Görice/Korçë göçü için bkz. Stavro Skendi, *The Albanian National Awakening 1878-1912* (Pinceton: Princeton U. P., 1967), 159; Korçë etkisi için bkz. Nathalie Clayer, *Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri, Avrupa'da Çoğunluğu Müslüman Bir Ulusun Doğuşu*, çev. Ali Berktay (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Y., 2013), 237-238, evlilikler için bkz. 332. Korçë'nin, Arnavutluk'ta ilk kültürel-yerel-ulusal faaliyetlerin başladığı Vosdkopje'den kaçanların göç yeri oluşu için bkz. Avlonyalı Ekrem Bey [Vlora], *Osmanlı Arnavutluk'unda Anılar (1885-1912)* (İstanbul: İletişim Yay., 2006), 160-161.

Arnavut gazeteciliği Arnavut uyanış ve bağımsızlığının bütün evrelerini oluşturup yansıttığı için, kısaca, basın yaşamı, gazetecilik ve gazeteciler-edebiyatçılar-siyasetçilerle ilgili tekrarlardan da kaçınabilmek amacıyla daha iyi çözümlemeye de yardımcı olacak önemli olaylar üstünde durmak yararlı olacaktır.[8]

I. Arnavutluk Bağımsızlık Tarihi

Arnavutluk'ta da ulusal bilincin gelişmesi, Osmanlı merkezi devletinin güçlendirilmesi ve modernleşme çabalarıyla etkileşim içindedir. Yerel beyliklerin tasfiyesi ve çıkan isyanlar 1830'lardan Tanzimat ve 1848 devrimlerinin de yarattığı etki-tepki zinciriyle 1870'lere kadar genel ortamı belirlemiş, 1878 Osmanlı yenilgisi, Arnavutlara ilk kez, kendi yurtlarında Osmanlı dışı ve başka Balkan milliyetçilikleriyle ittifak halinde bir başka Avrupalı gücün tehdidini hissettirmiştir.

Berlin Kongresi devam ederken Arnavutlar bu ortamda kendi kaderlerini tartışmak üzere Prizren Kongresi'ni topladılar. Berlin Kongresi'nin Karadağ ve Yunanistan sınırlarına ilişkin kararları doğrudan Arnavutları da ilgilendiriyordu ve Prizren Birliği'nden önce hoşlanan Osmanlıların Birliği sonra dağıtmaları, karşılıklı güç ve çıkar ilişkilerinin tecrübesini ortaya koyduğu gibi Avrupalı güçlere de bölgede Arnavutları hesaba katmaları gerektiğini göstermişti.

Aralık 1877'de İstanbul'da önde gelen Arnavut liderleri tarafından Arnavut Halkının Hukukunu Koruma Derneği (veya diğer adıyla İstanbul Komitesi) kuruldu; 12 Ekim 1879'da aynı kadro tarafından oluşturulan Cemiyet-i İlmiye-i Arnavudiyye Arnavutların kültür bakımından kalkınmasını sağlamak amacıyla faaliyete başladı.

Abdülhamit'in Arnavut eşrafla arasını hoş tutması, Yıldız'da Arnavutlardan alay oluşturması ve "Arnavutların kralı" (*baba mbret*) lakabını alması, Makedonya sorunu derinleştikçe, yerel milliyetçilikler ve Avrupa güçlerinin etkisi arttıkça, onun etkisini zayıflatıp anlamsızlaştırdı. Yerel gelişmelerden hoşnut olmayan ve Yunanistan ve diğer Baklan ülkeleriyle sınır sorununu geride bırakan Osmanlı yönetimi, İstanbul'da 1884'te izin verdiği ilk Arnavutça gazetenin yayınını da kısa sürede durdurdu. Arnavutça eğitim veren okul ayrıca Fener Patrikhanesi'nin ve Ortodoks muhafazakâr Arnavutların da muhalefetiyle karşılaştı.[9] Arnavutların entelektüel-bilimsel çabaları da örgütlenme etkinlikleri de baskı görmeye başladı.

[8] Dolayısıyla Arnavutluk tarihi ile ilgili kaynaklara yer vererek yol gösterici de olamayacak bir kaynakça yerine yalnızca basın tarihi, yayınlar ve biyografilerle ilgili doğrudan yararlanılan ve alıntı yapılan kaynaklar gösterilmiş ve yazının sonunda yalnızca basın tarihi gözü ile bir kaynakçaya yer verilmiştir.

[9] Osmanlı İmparatorluğu'nda diğer gayrimüslimler ve Arnavutların okullaşması sorunları için bkz. Akşin Somel, "Christian community schools during the Ottoman reform period", *Late Ottoman Society The Intellectual Legacy*, ed. Elisabeth Özdalga (Londra ve New York: Routledge Curson, 2005), 254-273. Ayrıca bkz. Isa Blumi, "Defying The State and Defining The State: Local Politics in Educational Reform in the Vilayets of Manastır and Yanya, 1878-1912", Isa Blumi, *Rethinking The Late Ottoman Empire, A Comparative Social and Political History of Albania and Yemen 1878-1918* (Istanbul: The Isis Press, 2003), 103-122.

Bulgar komitacılığının artması sonucu 1897'de kurulan Peja (İpek) Birliği 1902'de dağıtıldı, önderleri idam edildi ve sürüldü, Arnavutça yasaklandı. Buna karşılık önemli Arnavut ailelerinden Avlonyalı Mehmet Ferit Paşa sadrazam yapıldı. Ancak İlinden Ayaklanması ve Avrupa güçlerinin Mürtzeg Programı'nı kabul etmek zorunda kalması, Abdülhamit rejiminin 1903'te itibarını iyice düşürdü.[10]

1905'te özellikle Manastır'da komitacılık günlük yaşamı tehdit eder bir boyuta vardığında, lise müdürü Baja Topulli ilk silahlı Arnavut çetesini kurdu. Bu günlerde Ortodoks Arnavut rahip Kristi Negovani köyüne gelerek Arnavutça ayin yaptı, Kesriye/Kastoria piskoposu Karavangelis'e yakın Rum çeteciler tarafından öldürülünce Topulli, Görice/Korçë metropoliti Photios'u öldürdü.

Arnavut eşrafın İttihatçılarla işbirliği bu ortamda oluştu ve genç Arnavutlar ve özellikle subaylar, Arnavut şehir ve kasabalarında İttihat ve Terakki'nin şubelerini açtılar.[11] 1908 Temmuz'unda II. Meşrutiyet'in Balkan şehirlerinde ilanı ve Abdülhamit'e kabul ettirilerek ilan ettirilmesinde, Firzovik'te Avusturya müdahalesi zannıyla toplanan binlerce Arnavut'un gösterisinin etkisi oldu.

Meşrutiyet'ten önce devletin zararına olduğu kararıyla Arnavutça kaleme alınan kitap ve risalelerin basılması ve dağıtılmasının engellenmesi ve toplattırılması için 7 Temmuz 1906 tarihinde Başkitabetten Rüsumat Emaneti'ne bir padişah iradesi gönderilmişti. Ocak 1908'de tab' ve neşrine resmi ruhsatı bulunan kitapların ülkeye girişine izin verilmesi yönünde başka bir karar, Maarif Nezareti tarafından Rüsumat Emaneti'ne bildirilmiştir. Meclis-i Vükela, 29 Ocak 1908'de aldığı kararla devlet tarafından tanınmadığı gerekçesiyle Arnavut harfleriyle Arnavutça yazılmış mezhep kitaplarının gümrükten geçişini ve satılmasını kesin bir şekilde yasaklamıştır. Ancak Meşrutiyet'in ilanından sonraki 'hürriyet' günlerinde Başkim örgütü yasal olarak yayınlar yapmaya ve diğer etkinliklere başladı. 14-22 Kasım 1908'de toplanan Manastır Kongresi'nde Arnavut önderler alfabe birliğini tartıştılar, Latin alfabesi, Müslüman delegelerin bir bölümünün çekincelerine karşılık genel kabul gördü, Arnavutça eğitim talebi ise oybirliği ile kabul edildi.

Hükümetler ve İttihatçılar, Arnavut örgütlerinin kararlarına karşılık alfabe konusunda ısrarlı oldular ve 23-29 Temmuz 1909'de İttihatçıların desteğiyle Debre Kongresi'ni topladılar. Buna karşılık 2-8 Eylül 1909'da Elbasan Kongresi toplandı. Latin alfabesi üstünde karar kılındıktan başka Arnavutça öğretmen okulunun açılması önemli bir adım oldu. 6 Şubat 1910'da Manastır'da başta Arif Hikmet olmak üzere Osmanlı/Arap alfabesi yanlıları gene de bir kongre topladılar.

1910'da başlayan Arnavut isyanları Osmanlının askeri müdahalesiyle daha da yayıldı.[12] Şemsettin Sami'nin kan kardeşi, 17 yaşında Prizren Birliği'ne katılmış olan İsa Bolatin (1864-1916) yeni vergilerin ve halkın elinden silahların toplanması kararının kaldırılmasını istiyordu. Şubat 1911'de Nikolla bey İvanaj ve

[10] Bkz. George Gawrych, *The Crescent and the Eagle, Ottoman Rule, Islam and the Albanians, 1874-1913* (Londra, New York: I. B. Tauris, 2006), özellikle s. 131-136.

[11] Bkz. Bilgin Çelik, *İttihatçılar ve Arnavutlar, II. Meşrutiyet Döneminde Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk Sorunu* (İstanbul: Büke Kitapları, 2004).

[12] Bkz. Banu İşlet Sönmez, *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti*, İstanbul: Yapı Kredi Y., 2007).

Sokol Baci İzevaj ayaklanma çağrısını örgütlediler. Terenzio Tocci Nisan 1911'de Mirditë reisleriyle Oroş'ta Arnavutluk'un bağımsızlığını ilan etti. Şevket Turgut Paşa Malisor reisleri dışında teslim olanlara af vadederek sıkıyönetim ilan etti. Tocci ve yandaşları Karadağ'a kaçtılar. Arnavut istekleri İşkodra vilayetinde kabul edildi. Haziran 1911'de padişah Mehmet Reşat'ın Balkanlar gezisi, Müslüman Arnavutlar arasında büyük yatıştırıcı etki gösterdi.

1912'deki İttihatçıların "sopalı seçimler"le Meclis'te çoğunluğu sağlamaları, öncelikle Hürriyet ve İtilaf içinde örgütlenmiş Arnavut önderleri rahatsız etmişti. 1908'de ulema sınıfından mebus olan Arnavutların çoğunluğu 1912'de İttihatçılar tarafından aday dahi gösterilmemişti. Meclis-i Mebusan'da Arnavut mebus sayısı 25'ten 17'ye inmişti. Mayıs'ta İsa Bolatin, eski mebuslardan Hasan Priştine ve Necip Draga, İttihat ve Terakki hükümetini devirmek üzere yemin ettiler. İsyan eden Arnavutlar, 9 Ağustos'ta yeni talep listesi yayınladılar, özerklik, dil kullanımı ve eğitimin yaygınlaştırılması, askerliğin bölgede yapılması temel talepleri oluşturuyordu. Osmanlı yönetimi, isyanı bastıran subayların yargılanması dışında talepleri kabul etti. 8 Ekim 1912'de başlayan Balkan Savaşları'nda Osmanlı devletinin Arnavut vilayetleriyle bağı fiilen kesildi ve Kasım 1912'de Avlonya/Vlorë'de Arnavutluk'un bağımsızlığı ilan edildi; İsmail Kemal 22 Ocak 1914'teki istifasına kadar başbakan oldu.

1913 Mayıs'ta Londra, Ağustos'ta Bükreş anlaşmalarıyla bağımsız Arnavutluk'un uluslararası tanınması gündeme geldi, 27 Şubat-6 Mart 1913'te Trieste Kongresi'nde Derviş Hima, Faik Konica, Hile Mosi, Zef Schiro, Terenzio Tocci, Fan Noli ve Fazıl Toptani kongrenin öne çıkan simalarından oldular. Kongre, İsmail Kemal'in geçici hükümetini tanıdı; Avusturya destekli bu kongrede Arnavutluk tahtının varisleri olarak Ferdinand François Bourbon Orléans-Mnotpensier, Romanyalı Albert Ghika, Urach dükü Wilhelm Karl, Mısır hidiv ailesinden Ahmed Fuad, İspanyol soylu Juan Pedro Aladro Kastriota, Baron Nopzsa anılıyorlardı. Osmanlı hanedanından Abdülmecit Efendi ve Avrupa'dan başka adaylar da vardı. Bu sırada Arnavutluk sınırları, Arnavut nüfusun önemli bölümünü dışarıda bırakacak biçimde çizilmekteydi.

İtalya ve Avusturya'nın Yunanistan ve Slavların arkasındaki Rusya'ya karşı birbirlerine yaklaşmaları ve kendi etkileri altında 'bağımsız' bir Arnavutluk'a diğerlerinden daha yakın durmaları Arnavutlara geçici olarak nefes aldırdı. Uluslararası komisyonların faaliyetlerinden sonra, rakip Arnavut geçici hükümetleri Alman kökenli Prens Wilhelm von Wied'in tahta çıkması üzerinde anlaşmak zorunda kaldılar. Başta Esad Paşa olmak üzere çeşitli bölge ve güçlerin muhalefet ettiği Wilhelm von Wied hükümeti ancak Mart-Eylül 1914 tarihleri arasında sürdü ve Birinci Dünya Savaşı'nda Arnavutluk işgal edildi ve paylaşıldı.

1918'den itibaren Arnavutlar örgüt, eylem ve bildirilerle seslerini tekrar duyurmaya başladılar. 18 Ocak 1919'da başlayan Paris Barış Konferansı'nda kendilerini temsil edebildiler. Hükümet yanında Vatra Federasyonu Dr. M. Turtulli ve Mehmet Konitza, İstanbul Arnavut cemaati Halil Paşa Alizoti, Fuat Dibra, Peder Bonati, Bernard Blinişti ve M. Şan Tepelena, Romanya cemaati Pandeli Evangjeli, ABD cemaati Bayan Qiriazi, Nuredin Vlora, Mihal Grameno ve Ni-

kolla İvanaj tarafından temsil edilmiş, Esad Paşa kendini temsil etmiştir. 21 Ocak 1920'de topladıkları Loşna (Lushnje) Kongresi'nden itibaren örgütlenme olarak derlenip toplanmaya da başladılar. Tiran'da millî bir hükümet kuruldu ve hükümet taraftarı çeteler İtalyanları 24 Aralık 1914'ten beri işgal altında tuttukları Avlonya'dan çıkardılar. İtalya 3 Ağustos 1920'de Tiran Antlaşması ile Arnavutluk'un bağımsızlığını kabul etti.

İşgalden kurtulan Arnavutluk, 17 Aralık 1920'de Cemiyet-i Akvam'a kabul edildi. İşgal yıllarını Viyana ve Roma'da geçirmiş olan ve 1921-24 yıllarında kurulan çeşitli hükümetlerde çeşitli bakanlıklar yapan Ahmed Zogu muhalefetle girdiği silahlı mücadeleyi kazanarak 21 Ocak 1925'te cumhuriyet ilan etti ve 31 Ocak'ta cumhurbaşkanı seçildi. 1928 yılındaki anayasa değişikliğinden sonra ise 1 Eylül'de kral ilan edildi.

1939'da Faşist İtalya, 1943'te Nazi Almanya'sının işgaline uğrayan Arnavutluk 1944'te Enver Hoca önderliğinde Emek Partisi tarafından kurtarıldı ve sosyalist bir iktidar kuruldu. Arnavutluk'ta sosyalizm 1991'de yıkıldı.

II. Kronolojik Olarak Arnavut Gazeteleri

• **l'Albanese d'Italia** (İtalya'daki Arnavutlar), Napoli, 23 Şubat- 7 Haziran 1848, İtalyanca ve Arbereş diyalektinde, 28 sayı.

Arbereşler, İtalya'da İtalyan birliğinin kuruluşunda etkin olan devrimci hareketlerde topluluk olarak yer aldılar. İtalya'nın birleşmesinden sonra 1887-1891 ve 1893-1896 yılları arasında başbakan olan *Risorgimento*'nun önemli kişilerinden Francesco Crispi (1818-1901) de İtalyan Arbereşlerindendi. Bütün Avrupa gibi İtalya'yı da etkileyen 1848 devrimleri Arbereş topluluğunu da etkiledi ve Arnavut uyanışı ile ilk Arnavutça süreli yayın bu ortamda doğdu ve bütün Arnavutlar üstünde etkili oldu.

Cosenza'da 150 abonesi olan, Tirajı 3200'e ulaşan gazetenin yayıncısı Jeronim de Rada (Girolamo de Rada, 1814-1903), Sicilya doğumlu hukukçu, Arbereş folklorcusu, oyun yazarı, şair; Rilindja edebiyatının tarih ve önem açısından önde gelen kurucularından. 1836'dan itibaren Arnavutlar arasında büyük yankı yaratan derlemeler yayınlamaya başladı. 1883'te *Fiamuri Arbërit* gazetesini yayınladı. 1895'te Zef Skiroi, Anselmo Lorecchio ile birlikte Corigliano Calabro'da Arnavut dil, kültür ve kendi kaderini tayin hakkı kongresinin toplanmasında etkili oldu. Bu kongrede Ulusal Arnavut Derneği kuruldu. 1897'de Lungro'da ikinci kongre toplandı. De Rada, siyaseten, Arnavutluk'ta Yunan ve Sırp etkisine karşı bir güç olarak Osmanlının varlığına taraftardı.[13]

---

[13] Yayıncı-başyazarların yaşam öykülerine, sadece doğrudan bu görevleri üstlendikleri süreli yayınlarla ilgili bölümde yer verilmiş, başka yayınlarda özel katkıları kadar anılmışlardır. Birden çok yayında bu görevleri üstlenen kişilerin yaşam öykülerini, tekrara düşmemek adına yeğlediğimiz düzenle, dönem dönem, yayın sırasına göre çıkardıkları yayınlarla ilgili bölümlerde takip etmek gerekir. Örneğin Faik Konica'nın 1897, 1898, 1911 ve Derviş Hima'nın 1898, 1899, 1901, 1903, 1905, 1909 yıllarında çıkardıkları yayınlarla hikayeleri tamamlanır.

Francesco Altimari tarafından yeniden yayınlandı: *L'Albanese D'Italia, Giornale Politico, Morale, Letterario*, Soveria Mannelli: Rubbettino, 2014.

• **Pellazgu** (Pelasg), Yunanistan, Lamia, 6 Ocak 1860-24 Aralık 1860, Yunanca, Arnavutça, haftalık.

Başlık *Pelasgos*, *Pelasgos ve Fthiotis*, *Pelasgiotida*, *Pelasgos ede Fthiotida* olarak farklılık gösterir; 24 Aralık 1860'a kadar 40 sayı çıkmıştır.[14]

Anastas Byku (1830-1878), Yanya'da doğdu, Yunanca okul bitirdi, Yunanca öğretmeni ve gazeteci oldu. Yunan alfabesine uyarlanmış ilk Arnavutça gazeteyi çıkardı ve Arnavutça dilbilgisi kitabı da yazdı. 1878'de yalnız Yunanca *Promytheus o Pelasgos* gazetesini çıkardı. Arnavutların Yunanlılarla ortak atalarını oluşturan Pelask kökenli olduğu iddiasındaydı ve farklı dinlerine rağmen Yunanlılarla tek ulus olup ondan kopamayacağına inanıyordu. Helenizm ve Hıristiyanlık adlı eserinde Arnavut ve Yunan uluslarını tek ulus sayarak Batı Avrupa, Bulgar ve Müslümanları ortak düşman olarak ilan ediyordu. Arnavut ulusal uyanışında, Yunanistan'ın Arnavut topraklarındaki iddiası ve askeri müdahalesiyle yolu bir zaman sonra bütünüyle ayrı düşmüş oldu.

• **İşkodra Vilayet Gazetesi**, İşkodra, 1876, 24 Haziran 1879-1897 ve 1897-1903, 1908, Türkçe, Latin harfli Arnavutça, bir ara İtalyanca resmi gazete, Haftalık.

Valiliklerin yayınladığı resmi gazetelerde Türkçe dışı bölge dillerine yer verdikleri gibi, İşkodra vilayet gazetesinin de Türkçe yanında Arnavutça yayın yaptığı iki kaynakta bildirilmiş olmakla birlikte bunların hiçbiri doğrudan gazeteye atıf yapmazlar.

Hasan Bello, 27 Haziran 1879'da ilk sayısının yayınlanmış olduğunu bildirir ve Avusturya-Macaristan konsolosunun dışişleri bakanlığına 27 Haziran yazdığı raporla bu tarihi verdiğini aktarır. Konsolos Lippich, gazetenin vali "Hysejn Pasha" etkisinde olduğunu söylemekte ve Arnavutça haberlerin ağırlıklı olarak Avrupa gazetelerinden alınmış olduğunu eklerken, gazetede Avusturya'nın Bosna konusunda eleştirildiğini de eklemektedir.[15]

Gazetenin 7 Mayıs 1880 sayısından yapılan alıntılara göre, gazete Ali Paşa Gucia, Hodo Beg Sokoli, Preng Bib Doda, Daut Efendi Boriçi gibi Arnavut önderlerin, Arnavutların haklarıyla ilgili Prizren Birliği çağrılarına da yer vermiş olduğu anlaşılmaktadır.

1903 yılına kadar kesintilerle yayınını sürdürdüğü bildirilen gazetede yerel ilan ve reklamlara da yer verilmiş olduğu ve ilan tarifesi hakkında bilgi de verilmektedir (yıllığı üç, altı aylığı bir buçuk mecidiye).

---

[14] Panagiotis F. Hristopoulos, *Efimerides Apokeimenes sti Bbibliothiki Tis Voylis (1789-1970)* (Atina: Kentro Neoellinikon Ereunon I E.I.E., 1993), 279.

[15] Hasan Bello, "Türkçe-Arnavutça ve Türk Dilinde Basın Organına Tarihsel Bir Bakış", *Uluslararası Dil ve Edebiyat Çalışmaları Konferansı "Türk ve Arnavut Kültüründe Ortak Yönler" 25-26 Mayıs 2012 Bildiri Kitabı*, ed. Adem Balaban, Bünyamin Çağlayan (Tiran: BEDËR Press Arnavutluk/ Shqipëri, 2012), 94-95.

Bello'nun yazısında dikkat çeken öğe, gazete hakkında verilen bilgilerin, tarih kitaplarından alınmış olduğudur, yalnızca 1903 yılına ait bilginin, gazetenin Devlet Arşivi'nde (AQSH), Fon 121, Dosya 396, ss. 1-2'de bulunan bir sayısından alındığı görülmektedir.[16]

İşkodra gazetesinin varlığına ilişkin bilgi bir de Ebüzziya'nın Türkçe dışı basın hakkındaki makalesinin Arnavutçayla ilgili bölümünde yer alır. Sadece rakam vererek Arnavutça 11 gazete ve dergi yayınlanmış olduğunu bildirdikten sonra o zamana kadar hiçbir kaynakta yer almayan *İşkodra* gazetesi hakkında Arnavutça kısmı Latin harfli olduğu ve bir dönem İtalyanca da yayınlanmış olduğu bilgisini verir. Ebüzziya'ya göre yayın yılı 1879 değil 1876'dır.[17]

Ebüzziya'yı destekleyecek bilgi, *Sabah* gazetesinin 12 Mart 1876 tarihli nüshasında bulunmaktadır. "Gazetedeki yazıda İşkodra'da bir yüzü Türkçe diğer yüzü İtalyanca olmak üzere "İşkodra" adıyla bir gazetenin çıkarılmaya başlanacağı haberlerine eleştiriler yöneltilmiştir. Eleştirilerde Hıristiyan ve Müslüman halkın anadilleri olan Arnavutçayı Latin harfleriyle okuyup yazdığı kendi aralarında da bu şekilde mektuplaştıkları ve haberleştikleri bundan dolayı da çıkartılması planlanan gazetede İtalyancanın yerine Arnavutçanın kullanılmasının daha faydalı olacağı ifade edilmiştir."[18]

Bu haber anlaşılan, Arnavutçanın hangi alfabeyle yazılmasının Osmanlı çıkarlarına olacağı tartışmalarından önceki saf tutumu aktarmaktadır. Gazetenin çıkartılmasının başarılıp başarılmadığı ve ne kadar süre ve hangi dil ve alfabelerle olduğuna ilişkin ek bir bilgimiz -şimdilik- bulunmuyor.

Ancak ilginç bir durum, İşkodra Vilayet Matbaası'nın Hicri 1294 yılında yani Miladi 1877/78 yılında açılmış olduğu bilgisidir. 1 Ocak 1877 günü Hicri 15 Zilhicce 1293 gününe denk geldiğine göre, matbaanın 1876 yılında açılmış olması mümkün görünmemektedir. Maarif Salnamesi, İşkodra Vilayet Salnameleri ve Devlet salnamelerinden, *İşkodra* gazetesinin yayına başlangıç yılı saptanamamaktadır, ancak 1297 (1879/1880) yılında senelik 40 kuruşluk abonelikle, haftada bir Perşembe günleri Türkçe yayınlandığını, yayınına ara vermiş olup Hicri 1318'de (1900/1901) tekrar yayınlanmaya başladığını öğrenebiliyoruz.[19]

Hasan Duman'a göre Hakkı Tarık Us'ta 364. 1316 (1898/1899) yılına ait sayısı ve Milli Kütüphane'de 9. 1325 yılına ait sayısı bulunmaktadır. Gazete Hakkı Tarık Us koleksiyonunda bugün bulunmamakta, Milli Kütüphane'de ise 1. Yıl

---

[16] Bello, 95.

[17] Ziyad Ebüzziya, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk Dili Dışındaki Basını", *Türkiye'de Yabancı Dilde Basın* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Yayınları, 1985), 35-36.

[18] *Sabah,* No 17, 12 Mart 1876 (28 Safer 1293), aktaran Said Olgun, *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişiminde Mektepler* (Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, 2015), 70.

[19] Ünal Taşkın, "Vilayet ve Maarif Salnamelerine Göre Balkan Vilayetlerindeki Matbaa ve Gazeteler", *Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu 19-21 Ekim 2016/Elazığ*, haz. Merve Uğur (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2018), 187-229.

Sayı 9 ibaresiyle yer almaktadır.[20] 11 Mayıs 1325/24 Mayıs 1909 günlü bu sayı dört sayfadır ve anlaşılan Arnavutça bölümü yoktur; başlığın altında "şimdilik haftada bir defa neşr olunur vilayet gazetesidir" denilmektedir ve bu ifade garip olsa da olağan vilayet gazetesinden bir fark göstermez.

İtalya ve Yunanistan'dan sonra Arnavutçaya yer veren üçüncü gazetenin İşkodra'da Osmanlı ülkesine bağlı Arnavutluk'ta yayınlanmış olması önemli bir özellik olmasına karşılık, elde ilk sayılarının bulunmaması, tarihteki yerini temsil etmesini olanaksızlaştırmıştır.

• **I foni tis Alvanias** - **Zër'i i Shqipërisë** (Arnavutluk'un Sesi), Atina, 29 Eylül 1879-23 Ağustos 1880, 40 sayı, haftalık.

Arnavutluk'un tek, birleşmiş ve bağımsız olmasını istiyoruz.[21]

Anastasio I. Kullurioti (1820-1887), Salamis'te doğdu. Atina'ya yerleştiler. Babası Yunan bağımsızlık savaşı sırasında öldü. ABD'ye göç etti. Yurda döndü; Prizren Arnavut Birliği adına gazetesini yayınladı. Yunanistan'da Arnavutların sorunlarıyla ilgili çeşitli kitap ve risaleler yazıp yayınladı. Güney Arnavutluk'a yaptığı seyahatte Yanya'da tutuklandı ve kitaplarına el konuldu. Atina'ya dönüşünde Yunan basınında Arnavut derneği kurmak istediği için suçlandı.[22] Yunan hükümeti gazeteyi yasakladı daha sonra Kulluriti'yi tutukladı ve aynı yıl Atina'da hapiste öldü.[23]

Anselme Lorekio (Anselmo Lorecchio), Catanzaro'da önemli hukuki, idari ve siyasi görevler aldıktan sonra. Osmanlı Arnavutlarıyla ilgilenerek onların da desteğiyle gazeteye maddi yardımda bulunmuştu.

• **Fiamuri Arbërit** (Arbereş/Arnavut Bayrağı), İtalya, Cosenza, 20 Temmuz 1883-15 Kasım 1887, İtalyanca, Arnavutça, aylık.

Jeronim de Rada tarafından icat edilen Latin kökenli alfabe ile Arnavutça ve İtalyanca yayınlandı. Osmanlı İmparatorluğu ve Yunanistan'da yasaklandı. Gazetenin yerini Zef Skiroi tarafından yayınlanan *Arbri i Rii* aldı, daha sonra da *Flamuri Shqipërisë* yayınlandı.

• **Drita** (Işık), İstanbul, 10 Ağustos 1884-10 Ekim 1884, aylık.

1870'li yıllardan itibaren İstanbul basınında Arnavut sorunları ve Arnavutça yayın dile getirilmiş, Osmanlı basın yaşamının gelişiminde özel bir yeri olan Şemsettin Sami *Tercüman-ı Şark* gazetesinde bu konuda etkileyici yayınlar yapmıştı. 1877 ve 1879'da İstanbul'da kurulan derneklerin üyeleri, 1880'de İstan-

---

[20] Hasan Duman da "birkaç kez yeniden cilt/sayı numarası almış olduğu anlaşılıyor" notunu koymuştur (Hasan Duman, *Başlangıcından Harf Devrimine Kadar Osmanlı Türk Süreli Yayınlar ve Gazeteler Bibliyografyası ve Toplu Kataloglar 1828-1928* (İstanbul: Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı, 2000).

[21] Hristopoulos, 353.

[22] Bkz. Stavro Skendi (1967), *The Albanian National Awakening 1878-1912*, Princeton: Princeton University Press., s. 126-127.

[23] Emiddio Pietro Licursi, *Empire of Nations: The Consolidation of Albanian and Turkish National Identities in the Late Ottoman Empire, 1878 – 1913* (New York: Department of History Columbia University, 2011), 61-62.

bul'da yaşayan Görice/Korçëli Arnavutlar aracılığıyla Romanya ve Mısır'daki Ortodoks Arnavutlarla ilişki geliştirdiler, derneklerinin şubelerini açtılar ve bağış topladılar. Oluşturdukları ortam sonucu, bu bağışlar vasıtasıyla Arnavutça *Drita* gazetesini yayınlamaya başladılar. Komite başkanı Naim Fraşeri yayıncı Petro Poga idi. Şemsettin Sami'nin de büyük katkısı olmuştu.

Naim Fraşeri (1846-1900), Yanya doğumlu. Şemsettin Sami'nin ağabeyi. Türkçe, Arapça, Farsçadan sonra Yunan okulunda Yunanca, Fransızca, İtalyanca öğrendi. 1871'den itibaren çeşitli memuriyetlerde çalıştı. 1879-1882 yıllarında ağabeyi Abdül Fraşeri tarafından Prizren Arnavut Cemiyeti'nin faaliyette bulunduğu Prizren'de yaşadı. Ağabeyi tutuklanınca 1882'de İstanbul'a geldi. Cemiyet-i İlmiye-i Arnavudiyye içinde çalıştı ve Arnavutça gazete izni aldı. 1897'de Yunan ordusuna karşı savaşmak üzere Çamıriya (Çamëri) bölgesine gitti. İstanbul'da ölüp Şahkulu Bektaşi dergahına gömüldü (Cenazesi 1978'de Tiran'da Fraşeri Kardeşler Anıtparkı'na nakledildi).

Petro Poga (1860-1944), İstanbul Hukuk'tan mezundu. Sami ve Naim Fraşeri, Abdül Fraşeri, Jani Vreto, Koto Hoxhi, Şahin Kolonya, Hasan Tahsin, İsmail Kemal'le İstanbul'daki çalışmalarda yer almıştı. Poga Ergiri/Gjirokastër'de Drita kulübünü kurdu. 1912'de temsilci seçildi ve bağımsız Arnavutluk'ta adalet bakanlığı, 1 Şubat-23 Eylül 1925'le 12 Şubat-20 Ekim 1927'de iki kez başbakanlık yaptı.

Şemsettin Sami (1850-1904), köyünde Bektaşi tekkesinde eğitimi başladı. Ağabeyinin himayesinde Yanya'da Yunan okuluna gitti, Arapça, Farsça, Yunanca, İtalyanca, Fransızca ve antik Yunanca öğrendi. Çeşitli memuriyetlerde bulunup İstanbul'da gazetecilik yaptı. Rodos ve Yanya'daki görevlerinden sonra İstanbul'da çıkardığı *Tercüman-ı Şark* gazetesi kapatıldı. 1879 Arnavut örgütlenmesinde yer aldı ve Arnavut alfabesi ve dilbilgisi kitabı hazırladı. Abdülhamit tarafından 1880'den itibaren saraya alınarak mabeynde kurulan Teftiş-i Askeri Komisyonu'nun katipliğine getirildi. Ölümüne kadar sürdürdüğü bu görev, ekonomik rahatlık içinde çalışma ortamını sağladı ve Arnavutluk ve Türklük bilincini geliştirecek birçok bilimsel ve edebi eser yazdı ve çevirdi.

Abdül Fraşeri (Abdullah Hüsnü, 1839-1892), Şemsettin Sami ve Naim Fraşeri'nin ağabeyi. Köyünde öğrenim görüp Bektaşi tekkesinde Farsça öğrendi. Babasıyla birlikte Osmanlı ordusuna katıldı. Babasının ölümünden sonra çeşitli memuriyetlerde bulundu ve Yanya'da ticaretle uğraştı. Yanya'da Vilayet Maliye Müdürü oldu; Yunan okuluna giden kardeşlerinden Yunanca ve Fransızca öğrendi. Birinci Meşrutiyet'te Yanya mebusu oldu. İstanbul'da çeşitli gazetelerde Arnavut sorunu üstüne yazdı. 1877'de dernek başkanı seçildi. Berlin Anlaşması sonucu belirlenen sınıra karşı çıkarak Yunanlılarla savaşmaya başladı. Prizren ve Debre örgütlenmelerinde yer aldı, büyük devletlerin başkentlerine diplomatik ziyaretler yaptı. 1880'den sonra Osmanlı kuvvetleriyle de çatışma içine girdi. Ölüme sonra müebbet hapse mahkum edildi; üç yıl hapis ve yirmi ay zorunlu ikametten sonra 1887'de affedildi ve İstanbul Şehremaneti meclis üyesi yapıldı. Şahkulu Bektaşi Dergahı'na gömüldü (Cenazesi Tiran'daki Fraşeri Kardeşler Anıtparkı'na nakledildi).

Drita baskılara üç sayı dayanabildi. Poga, İstanbul Patrikhanesi'nin baskısıyla istifa etmek zorunda kaldı. 10 Kasım 1884 tarihli dördüncü sayıdan itibaren yeni izin ve yeni adla (*Dituria*) yayın devam ettirildi.

Drita ilk bilimsel yayın oldu. Naim Fraşeri imzasını 'D' olarak atıyordu. *Kitabı Mukaddes* çevirilerinin yapılıp dağıtımında da etkin oldu. Koto Hoxhi'nin desteği önemliydi.

Koto Hoxhi (1824-1895), Ergiri/Gjirokastër bölgesinde doğdu. Yunanca öğretmeni oldu. Gizlice Arnavutça öğretmeye başladı. Arnavutça oyun yazdı. Yanya valisinden Arnavutça için izin istedi, hapsedildi, Yedikule zindanına nakledildi ve orada öldü. Yetiştirdiği Pandeli Sotiri ve Petro Nini Luarasi gizli Arnavutça öğretmenliğine devam ettiler.

• **Dituria** (Bilgi), İstanbul, 10 Ağustos 1884-11 Temmuz 1885. *Drita*'dan sonra 12 sayı çıktı.

İstanbul'da Arnavutça yayın izni almış ilk yayın olan *Drita*'nın üçüncü sayıdan sonra baskılarla karşılaşması üzerine isim değişikliği ile *Dituria* adıyla izin alındı, editörlüğüne Pandeli Sotiri (1842-1892) geçti. *Drita*'nın yayın yönetmeni olarak Ortodoks Petro Poga'nın gösterilmesi gibi, *Dituria*'nın da yönetmeni olarak Ortodoks Sotiri gösterilmişti.[24] On iki sayı sonra İstanbul'da yayın yapma ortamı kalmadı ve gazete Bükreş'e taşındı.

Pandeli Sotiri (1843-1892), Yanya Ergiri/Gjirokastër bölgesinde doğdu. Köyünde gizli Arnavut okulunda okudu. İstanbul 1877 ve 1879 örgütlenmelerine katıldı. 1887'de Görice/Korçë'de ilk Arnavutça resmi okulunun iznini aldı ve müdürü oldu. Yunanlı bir kadınla evlenmişti, Patrikhane'nin baskıları sonucu okulu terk etmek zorunda kaldı ve Selanik'e taşındı ve eşi ve kayınpederinin dahil olduğu iddia edilen bir Yunanlı çete tarafından üçüncü kattan atılarak öldürüldü.

1900 yılında Tiran'da Toptani Murat Bey'in evinde polis tarafından yapılan aramada Arnavutça ders kitapları, şiirler ve İskender Bey tarihi bulunmuş ve Murat Bey ve ailesi Konya'ya sürgün edilmiş, 1908'de Meşrutiyet ilan edilince yurtlarına dönebilmişlerdi. Bu yayınlar, Avlonyalı Ekrem Bey'e göre, 'Dituria' Komisyonun tarafından 1881'de resmi makamlardan alınan izinle yayınlanmıştı.[25]

• **Arberi i Rü** (Genç Arnavutluk), Palermo, 31 Mart 1887, 3 sayı.

Zef Skiroi (Giuseppe Schirò 1865-1927),İtalya doğumlu Arbereş. Arbereş derlemeleri yaptı. Palermo hukuk fakültesini bitirdi. Edebi eserleri yanında G. de Rada ve A. Lorecchio ile Corigliano Calabro kongresinin toplanmasında etkili oldu. 1890'da *Archivio albanese*, 1904'te *Flamuri i Shqipërisë* gazetelerini çıkardı. 1900'de Napoli'de üniversiteye Arnavutça hocası olarak atandı. 1912-14 yıllarında Arnavutluk'ta İtalyan okullarının müfettişliğini yaptı. 1913 Trieste Kongresi'ne katıldı. Faşistlere yakınlık duydu. Oğlunun siyasi kavgada öldürülmesinden sonra son yılları üzüntü içinde geçti. Komünist Arnavutluk'ta çok önemsenmedi.

---

[24] Skendi, 134-135, 146.
[25] Avlonyalı Ekrem Bey, 175.

• **Drita**, Lumina Braila, Romanya, 15 Mayıs 1887.

İstanbul'da *Drita* ve *Dituria* kapandıktan sonra Romanya Arnavutları, *Drita*'yı canlandırdılar. Thoma Avrami ile Said Najdeni, Jacob Nicolescu'nun desteğiyle, *Drita*'yı Romanya'da uzun süre yaşattılar ve İstanbul ve Kahire Arnavutlarıyla da kurdukları ilişkilerle işlevleri önemli oldu.

Thoma Avrami (1869-1943), Görice doğumlu. Romanya'ya göç etti ve *Drita*'ya katkıda bulundu. *Shqiptari* editörlerinden biri oldu. 1889'da Görice/Korçë'nin ilk Arnavut öğretmeni oldu. *Përlinda Shqiptare*'yi yayınladı. 1904'te Kahire'de *Besa* yayınına katıldı. 1908'de Manastır Kongresi'ne katılanlardandı. Bağımsızlıktan sonra gazeteciliğe devam etti. Gazeteciliği yanında şairdi. Yunanca ve Arapça çeviriler de yaptı.

Said Najdeni (1864-1903), Debre doğumlu, İstanbul'da Haydar medresesini bitirdi, Sami Fraşeri ve ağabeyi Naim'le yakın ilişki kurdu. Debre'de gayri resmi açtığı okulda Latin alfabeli Arnavutça öğretmeye başladı. Okulu kapatıldı, 1893'te tekrar açtı ve 1894'te gene kapatıldı. Tutuklandı ama serbest bırakıldı Bulgaristan, Romanya, İtalya'da Arnavut cemaatlerini dolaştı İsmail Kemal'le görüştü. İpek Meclisi'ne giderken tutuklandı, 1899'da Debre kongresinin toplanmasında etkili oldu. Tripoli'de İsmail Kemal ve Recep Mati ile görüştü, dönüşte hastalandı ve öldü.

• **Shqipëtari** (Arnavut), Bükreş, 7 Ağustos 1888-Ocak 1890, Rumence, Arnavutça, Fransızca, haftalık, 28/29 sayı.

Aleko Cikozi ile Dimitrie Fatca, Rumen profesör Pedresku'nunda desteğiyle, *Shqipëtari*'nin yayınını başlattılar.[26] Gazetenin yaşamasında Nikkola Naço etkili oldu.

Nikkola Naço (1843-1913), Görice/Korçë doğumlu. Mısır'da zengin olan bir tüccardı. Yunanistan Devletinin Mısır konsolos vekili Frukides'i öldürmek iddiasıyla yargılanarak idam cezasına mahkûm edilmişti. 1884'te Romanya'da Drita derneğine katıldı. Dernektekileri Yunan Ortodoks Kilisesi'ne eğimli olmakla suçladı ve Romanya'ya gelen fakir Arnavut göçmenlerle daha fazla ilgilenilmesini istedi. Romanya'nın desteğini almak üzere Slavlara karşı Arnavut ve Aroman ittifakını savundu.[27] Milyoner Hercule Duro Slav partisini ve Gavril Pema Yunan partisini destekleyen iki taraf Ortodoks Arnavutluk görüşünde uzlaşıyordu. Slav yanlıları Dituria örgütünü kurdular ve Sami Fraşeri'nin desteğini de aldılar. Jön Türklerle yardımlaşmasını sürdüren[28] Naço, Faik Konica

---

[26] Rufkı Salihi, *Making A Nation Abroad: The Role of Migrant Colonies in the Establishment of Albania* (Arlington: The University of Texas at Arlington, 2017), 50.

[27] Bilgin Çelik, "Savaşı Öncesi Yükselen Milliyetçilikler Karşısında Ulah-Arnavut İşbirliği ve Etkileri", *100. Yılında Balkan Savaşları, 1912-1913: İhtilaflı Duruşlar* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014), C. 2, 959-974.

[28] Bkz. İbrahim Temo, *İttihat ve Terakki Cemiyetinin Teşekkülü ve Hidemat-ı Vataniye ve İnkılab-ı Milliye Dair Hatıratım*, Mecidiye-Romanya, 1939 (İstanbul: Arba Y., 1987). İbrahim Ethem - Doktor Temo (1865-1939), Askeri Tıbbiye'yi bitirdi. Bu okulda 1889'da ilk gizli İttihad-ı Osmanî örgütünün kurucularındandı. Romanya'ya kaçarak orada siyasi faaliyetini sürdürdü ve 1896'da *Sada-yı Millet* gazetesini çıkardı. Balkanlar'da Jön Türk-İttihatçı örgütlenmesinde ve bu örgütlenmede Arnavutların yer almasında etkili oldu. Meşrutiyet'in ilanından sonra

tarafından aşırı Osmanlı yanlısı olmakla suçlanıyordu. Fakat Naço Osmanlı alfabesine karşı Latin kökenli alfabeyi savundu ve 1888'de Romanya'nın ilk gazetesini çıkardı. Kesintilere rağmen gazeteyi yaşattı, Avusturya-Macaristan'la da ilişkilerini geliştirdi ve Başkim derneği ile Makedonya'da Yunanlılara karşı savaşan Aroman örgüt arasında ilişki kurdu. Böylece Romanya hükümetinden yardım görüleceği düşünülürken, Osmanlı devletinin toprak bütünlüğünü korumak yolundaki teminatlarına rağmen Osmanlı hükümeti tarafından 12 Eylül 1888 tarihinden itibaren gazetenin Osmanlı ülkesine girişi yasaklanmıştır.[29]

• **Archivio albanese**, Palermo,1890-1891, 4 sayı.

Zef Skiroi (Giuseppe Schirò), geleneksel halk şarkıları derlemelerini yayınladı.

• **Elçija i Zemers JesuKrishtit** (Le messager de Coeur de Jesus-Christ - İsa Mesih'in Kalbinin Elçisi), İşkodra, Mart 1891, 1913-1914 ve 1914-1944.

Cizvitler Arnavutluk'a 1841'de, İşkodra'ya 1856'da geldiler. İşkodra'da Arnavutlar için seminer uluslararası bir soruna dönüştü ve resmen 1861'de açıldı. 1877'de açılan ticaret okulu 1912'de klasik liseye çevrildi. 1878'de kolej açıldı. 1870'te kurulan basımevinde Arnavutça ilk yayın 1876'da çıktı: "Hıristiyan Öğreti" (*Dotrina e Kërshten*). Dört yıl sonra basılan ikinci kitap Arnavutça dilbilgisi kitabıydı. 1906'dan sonra Cizvitler okullarda Arnavutça öğrenimine daha fazla önem vermeye başladılar. Dergi Katolik inancıyla ilgili konulardan fazla uzaklaşmadı ve esas görev olarak okuyucularını ateizme, sosyalizme, Protestanlığa karşı uyararak, Türk-Müslümanların Arnavutlara verdiği zararı konu ediyordu.[30]

1891'de Türkçe kökenli 'elçija' sözcüğü yerine 1914'te 'lajmëtari' kullanıldı ve derginin adı *Lajmëtari i Zemrëssë Krishtit* oldu. Derginin yönetmenliği 25 yıl boyunca Giacomo Jungg S. J. yaptı. Uzun dönem Arnavutça tek yayın oldu ve Katolik olmayanlarca da izlendi. Dergi 1908 Manastır Kongresi kararlarına uyarak alfabe birliğine saygı gösterdi. Komünist rejim kurulana kadar yaşamını sürdürdü.[31]

İttihatçı kadrolarca tasfiye edildi. 1909'da Osmanlı Demokrat Fırkası'nın kurucularından oldu. 1911'de Romanya'ya döndü. Romanya ve Balkanlar'da Jön Türklerin ve Arnavutların örgütlenmesinde, sonra bu örgütlenmenin Paris ve Manastır örgütleri ile (İttihatçılarla) ittifakı-birleşmesinde etkin olmuştur, bkz. özellikle gazete, 1902 Kongresi ve Derviş Hima için 101-110, 128, 135, 185. Ayrıca bkz. Bilgin Çelik, "Romanya'da Bir Jön Türk: İbrahim (Ethem) Temo ve Romanya'daki Faaliyetleri", *History Studies*, Vol. 2/2 2010, s. 363-375.

[29] İbrahim Temo, Bükreş'e kaçtığında Türk dostu olarak nitelendirdiği N. Naçio'nun kendisine çok büyük yardımlarda bulunduğunu belirtir: "Evvelleri Mısır'da ticaretle meşgul iken, Arnavut Hıristiyanlarını grekomanlık ile zehirleyerek Türkiye aleyhinde propaganda yapan Kahire Yunan Konsolosunu tepeleme neticesi idi ve bu işlerden dolayı yeğeni ile beraber hapishaneden firar etmişti." İbrahim Temo, 53, 54.

[30] Clyaer 2013, 408. Ines Murzaku, "Ad maiorem Deigloriam: The Jesuits in Albania", *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*, 2017, C. 37, S. 6, 81-122.

[31] Osmanlı yetkililerin hoşlanmasalar da Cizvitlere gücü yetmediği bilinmektedir; örneğin bkz. DAB: "İşkodra'da Arnavutça takvim basan ve ruhsatsız oluşu dolayısıyla ilgili nizamnameye göre kapatılması lazım gelirken devletçe himaye edilen ecnebiler konusunda sefaretlere düşülen ihtilafa binaen dava edilemeyen Cizvit matbaasının kapatılmasına izin verilmesi talebi," DH.MKT 835 67 H-12-01-1322/29 Mart 1904.

• **Lettra e Vllazerise** (Kardeşlik Mektubu), Görice/Korçë, 1892.

Gjerasim Qiriazi (1858-1894) Manastırlı. Yunan okulunda öğrenim gördü. Bulgaristan'da Samakov'da Amerikan Koleji'ne gitti ve Bible Society adına Arnavutluk'ta ve Korçë'de çalışmaya başladı. Yunan harfli Arnavutça konusunda Fraşeri kardeşlerle tartışmaları oldu ve Osmanlı hükümetinin yasak kararının etkisiyle Qiriazi, Bible Society'yi İstanbul alfabesiyle yayın yapmaya ikna etti. Kız kardeşleri Arnavutluk'ta kız eğitiminin öncülüğünü yaptıkları gibi, kardeşi Gjergj Qiriazi de edebiyatçı ve gazeteciydi. Gjerasim Qiriazi Protestan Arnavut Kilisesi'nin kurucusu oldu. 1887'de ilk modern Arnavut okulunu kurdu.

Gjerasim Qiriazi'nin çeşitli dini ve dilbilgisi yayınları yanında başarısız kalan bir gazete denemesi de oldu. Arnavutça eğitim konusu üstünde duran *Lettra e Vllazerise*, "Çok amatör biçimde üretilmiş bir ikinci sayı da birkaç nüsha halinde basıldı. Nikolla Naço sonraki sayıları Bükreş'te bedava basmayı önerdi ve Kardeşlik Mektubu'na girmek istedi. Ama bu tasarı da gerçekleşmedi ve gazete bir daha çıkmadı."[32]

• **Shqipëtari - d'Albanesul**, Bükreş, 1895-1903, Arnavutça, Rumence, Fransızca, haftalık.

Nikkola Naço'nun, Arnavutluk ilişkilerinde Yunan etkisine karşı koymak üzere yayınladığı gazetesi. Naço'nun teşvikleri neticesinde cemiyet üyelerinden toplanan yüz veya iki yüzer Frank bağışlarla gazete kurularak faaliyete geçirilmiştir. Yazdıkları bentler karşılığında öğrencilere biraz para verilerek gazete yaygınlaştırılmaya ve yaşatılmaya çalışılmıştır.

Gazete, Rumence isminin öne alınmasıyla yapılan bir değişiklikle 1895 yılının Temmuz ayından itibaren Naço'nun muhalifi olan Dituria cemiyeti tarafından yayınlamaya başlanmıştır. Osmanlı hükümetinin de Naço ve taraftarlarının Osmanlılığa yaklaşımı karşısında onlara ve taleplerine yaklaşımı söz konusu değildir. Örneğin Naço'nun başvuruları karşısında (örneğin bkz. "Bükreş'te bulunan Arnavut "Drita" Cemiyeti reisi Naçio'nun Arnavutluk'un genel durumu, Sırpların gizlice ayaklanma peşinde oldukları, Bulgaristan'daki hareketler Panslavizm, Genç Türkler, Rusya ve Avrupa devletlerinin Balkan siyasetleri hakkındaki mektubuna dair", HR.SYS.12937, M-20-07-1902) onu, İbrahim Temo ve özellikle İsmail Kemal etkisinde gören tavır sürdürülmüştür (örneğin bkz. "Bükreş'te "Drita" Arnavut fesat cemiyetinin reisi olan "Nacio" adlı müfsidin her türlü mefsedetkaraneye iştirak ettiği", HR.SYS.12938, M-30-07-1902.).[33]

• **Ili i arbreshëvet** (La stella delgi Albanesi, Arbereş Yıldızı), 30 Eylül 1895-Şubat 1897.

Corigliano Calabro'da çalışan Arnavutluk Ulusal Derneği'nin topladığı kongreyle yayın organı olarak yaşamına başladı. G. de Rada ile Antonio Agondizza etkili adlarıydı.

---

[32] Clayer 2013, 242.

[33] İsmail Kemal, *İsmail Kemal Bey'in Hatıratı*, ed. Sommerville Story, çev. Adnan İslamoğulları, Rubin Hoxha (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Y., 2007).

• **Nazione albanese**, 15 Ocak 1897-22 Mart 1924, iki aylık. 1897-1900 yıllarında Pallagorio-Catanzaro'da Arnavutluk Ulusal Derneği, 1900-1924 yıllarında Roma'da Arnavutluk Ulusal Komitesi tarafından İtalyanca, Arbereş ve Arnavutça "Shkiperia Avanti!" (Arnavutluk İleri!) altbaşlığıyla yayınlandı. Anselmo Lorecchio'nun ölümüyle yayınına son verdi.

Anselme Lorekio (Anselmo Lorecchio, 1843-1924), İtalya Calabria Arbereş köyünde doğdu. Napoli üniversitesinden mezun olup hukukçu oldu, Catanzaro'da önemli hukuki ve idari görevler aldı. Catanzaro eyalet meclisine ve Pallagorio belediye başkanlığına seçildi. Osmanlı Arnavutlarıyla ilgilenerek onların desteğiyle 1889'da *I foni tis Alvanias - Zëri i Shqipërisë* için para bağışları topladı. 1895'te İtalyanca *Mattino* (Sabah) gazetesinin yayınına başladı ve aynı yıl Girolamo de Rada önderliğindeki İtalya'daki Arnavutlar kongresine katıldı. 1897'da *La Nazione Albanese* dergisini kurdu.

Lorekio, 1898'de konuyla ilgili makalelerinden oluşan *Arnavutluk Sorunu* kitabını yayınladı. 1900'de Roma'da Arnavut Ulusal Komitesi'ni kurdu. Arnavutluk'ta İtalya siyasetini savunan ve Avusturya-Macaristan emellerine karşı duran bir çizgi izleyerek 1904'te günlük gazete *Agenzia Balcanicae d'Italiana*'nın yayınına başladı. Arnavutluk'un bağımsızlığından sonra 1913'te Trieste Kongresi'ne katıldı. 1920 ve 21'deki yayınlarıyla Arnavutluk'un Cemiyet-i Akvam'a kabulü için çalıştı.

• **Albania** (Arnavutluk), Brüksel, 25 Mart 1897-1900, 1902-1909 Londra, Arnavutça (2 diyalektte), Fransızca, ayda bir veya iki, 127 sayı.[34]

Faik Konica'nın bütün Arnavutlar arasında hem dil ve edebiyat hem de toplumsal konularda etki yaratan ilk gazetesi. Konica Avrupa şehirlerinde ve ABD'de yayın ve örgütlenme etkinliklerini sürdürerek Arnavutların Batı dünyasında eşit görülen bir etnik grup olarak tanınmasında da etkili olmuştu.[35]

Faik bej Konica (Faïk Dominik Konitza, 1875-1942) Yanya ilinde doğdu. Türkçe ilkokuldan sonra İşkodra'da Cizvit kolejine gitti. İstanbul'da Galatasaray'a devam etti. 1890'da Fransa'ya öğrenime gönderildi, Dijon üniversitesinde Latin dilleri ve filoloji öğrenimi gördü. İki yıl Paris'te Collége de France'da Orta Çağ Fransız edebiyatı, Latince ve Yunanca çalıştı. ABD'de Harvard'a devam etti. 1895'te Müslümanlıktan Katolikliğe geçti (daha sonra ateist olarak tanınacaktı). Arnavutça iki diyalektin kaynaşması ve ebedi dil oluşması için çalıştı.

Trank Spiro Bey adını kullanarak 1896'dan itibaren önce Brüksel sonra Paris'te yayınladığı *Albania*, zamanında çok etkili oldu. Londra ve ABD'de yayıncılığını devam ettirdi. Arnavutça üstüne görüşleri yanında kültür ve iktisadi yaşamla ilgili makaleleri de büyük etki yarattı. Ayrıca birçok Arnavut yazarın eserlerini yayınlayarak tanınmalarında da katkısı büyük oldu. Faik Bey, bu dönemde Avusturya yanlısıydı ve Avrupa'da etkin olan Arbereş yayıncılığı ve örgütlenme-

[34] Bello (2012, 95), ilk sayının tarihini 27 Mart olarak verir ve Türkçe de yayınlanmış olduğunu bildirir.

[35] Luan Starova, *Apollinaire ve Faik Bey, Bir Avrupaî Arkadaşlık*, çev. Işıl Türkşen (İstanbul: Sel Yayıncılık, 2000).

sini İtalya bağlantıları nedeniyle Arnavutluk'un gelişimi, özerklik ve bağımsızlığı açısından yararsız görüyordu.[36]

Albania Drita çevresi tarafından Osmanlıcı olarak eleştirilmesine karşılık, Abdül Fraşeri'nin oğlu Midhat Fraşeri gazeteyi dağıtmaktan Osmanlı hükümeti tarafından tutuklandı ve amcası Şemsettin Sami'nin müdahalesi ile hapisten çıkartıldı.[37] *Albania* Drita örgütü ile uyum sağlayamadı ve zaman içinde gazetesinin trajı da düştü. 1908 alfabe kongresine de geç kaldığı için katılamadı - çağrının kendisine bilerek geç ulaştırıldığı iddia edilmişti.

Faik Bey 1909'da Boston'da *Dielli* gazetesi editörü oldu ve Vatra federasyonunda büyük etki yaratıp genel sekreter seçildi. Fan Noli ile çalıştı. Balkan Savaşı'ndan sonra Avusturya-Macaristan ve İsmail Kemal'in bu ülke ile ilişkilerinden (Arnavutluk Bankası - Banke e Shqiperise) rahatsız oldu. 1913 Trieste Kongresi'ni Faik Bey düzenledi. Esad Paşa Toptani ile de arası açıldı. 1921'de ABD'ne döndü ve Vatra başkanı oldu. 1929'de Ahmed Zogu tarafından (hakkında kötü düşünse de) ABD elçiliğine atandı. 1939 Faşist işgaline kadar bu görevi sürdürdü. Boston'da gömülü iken 1998'de mezarı Tiran'a taşındı.[38]

Toska yazı dili standartlarının oturtulmasında etkili olan *Albania*, bütün Osmanlı ülkesinde dağıtıldı. Arnavutluk'ta dağıtıcısı Şahin Teki Kolonya idi, sonra *Drita* dergisinin yayıncısı oldu. Gazetenin yazarları Giergi Fishta, Andon Zako Çajupi, Kostandin Kristoforidhi, Thimi Mitko vd. Arnavutluk basın ve edebiyat dilinin ve Arnavut dilbiliminin önemli yazarları oldular. İsmail Kemal de yurt dışına kaçtığında bir süre *Albania*'nın yazı işleri müdürlüğü yaptığını, sonra yollarının ayrıldığını yazar.[39]

• **L'Albania letteraira**, Corigliano Calabro, 1897, onbeş günlük.

Zef Serembe (Giuseppe Serembe, 1844-1901), Arbereş lirik şair. Brezilya ve Batı Avrupa maceralarından sonra Arnavutluk ve Sicilya'da yaşadı, ABD'ne gitti, 1895'te Calabria'ya döndü, 1897'de Brezilya'ya gitti ve Sao Paulo'da öldü.

• **la Nuova Albania** (Yeni Arnavutluk), Napoli, 9 Nisan 1897, iki haftada bir. 1 Mayıs 1898-1899 ve tekrar 1904. İtalyanca ve bazı makaleleri Arnavutça.

---

[36] 1897'de Avusturya Dışişleri Bakanlığı, Bükreş'te yayınlanan *Shqipetari* gazetesini önermesine karşılık, Avusturya hükümeti Konica'nın *Albania*'sını tercih etmişti; maddi yardım yanında İşkodralı din adamlarının makaleleri de yayınlatılmıştı; Said Olgun, "Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Konsoloslarının Arnavutluk Coğrafyasındaki "Muzır Faaliyetlerine" Bazı Örnekler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 10, Sayı 50, Haziran 2017, 247. Ayrıca bkz. Skendi, 157.

[37] Licursi 66.

[38] Bkz. Faik Konitza, *Selected Correspondence*, ed. Bejtullah Destani (Londra: Center for Albanian Studies, 2000).

[39] "Brüksel'e döndüm ve bir süre orada kaldım. *Albania* gazetesinin sahibiyle anlaşmaya vardıktan sonra, gazeteyi idare etmeye başladım. (…) Faik Bey'le münasebetlerim uzun sürmedi…"; İsmail Kemal, s. 215, 216. Faik Konica ve İsmail Kemal ilişkisi için bkz. Skendi, 183-184.

İskender Bey'in torunu olduğunu iddia eden Marki d'Auletta tarafından kurulan Arnavut Siyasi Komitesi'nin yayın organı. Yönetmeni Dr. Gennaro Lusi (Xhenaro Lusi).

1912'den sonra Arnavutluk tahtında hak iddia edecek olan Juan Pedro Aladro Kastriota'nın akrabası olan Marki d'Auletta, Napolili aristokrat bir ailenin üyesi olarak İtalya Arnavutları üstünde etkiliydi. 1913 Triste Kongresi'ne de katılmış, onursal başkan seçilmişti.

1896 yılında Hasan Bey Vrioni ile oğlu Nüzhet Bey, İstanbul'da kaldıkları otel odasında gazete ile yakalanınca tutuklanmış ve dokuz yıl Sivas'ta sürgün kalmışlar, Hasan Bey burada ölmüştü.[40]

• **Shqiperia**, Bükreş, 10 Mayıs 1897-18 Haziran 1899, Arnavutça, Yunanca, Rumence, Fransızca, haftalık sonra 2 haftada bir.

Drita örgütlenmesinin halefleri olarak Visar Dodani (1857-1939) ve Jorgji Meksi (Georges C. Mexi, 1860-1942) tarafından yayınlandı. Visar Dodani, Fraşeriler tarafından kullandığı alfabe nedeniyle eleştirilmişti.[41]

V. Dodani, Görice/Korçë doğumlu, zengin bir ailenin üyesi. Bükreş'e amcasının yanına geldi, 1884'te Drita üyesi oldu. Yayıncılığı yanında şairdi. Gazete birçok Arnavut edebi eserini yayınladı. Dodani 1915'te Cenevre'ye gitti, Turhan Paşa ve sonra George Adamidi ile Arnavutluk için diplomatik etkinliklerde bulundu. 1918'de geçici Arnavutluk hükümetinde sekreterlik yaptı. 1919'da Romanya'ya döndü.

J. Meksi, Prizren Birliği'nden itibaren etkin Meksi ailesindendi. Atina'da gazetecilik okudu. Bükreş'teki çalışmalarından sonra Arnavutluk'ta gazeteciliğe (1925-1939) devam etti.

• **Pavarësia e Shqipërisë -L'Independance Albanaise** (Arnavut Bağımsızlığı), Bükreş, 1898, Arnavutça, Fransızca, Rumence.

Derviş Hima (İbrahim Naci, 1873-1928) Struga doğumlu. Manastır, Selanik'te okudu, İstanbul'da iki yıl Tıbbiye'ye gitti. Jön Türk hareketine katıldı. Mülteci oldu ve gittiği her yerde örgütleyicilik ve yayıncılık yaptı. 1897 yılında gittiği Romanya'da başta İbrahim Temo[42] olmak üzere birçok kişiyle ilişki kurdu ve siyasete devam etti; 31 Temmuz 1899 tarihinde Jorgji Meksi, Kigalık Müslüman Arnavutları Merkez Komitesi Vekili Derviş Hima, Kigalık Müslüman Arnavutları Vekili Yaşar Sadık Erebera imzasıyla Arnavutları 27 Eylül 1899 tarihinde Bükreş'te yapılacak kongreye davet ettiler. Derviş Hima Bükreş'ten ayrılmak zorunda bırakılarak Roma'ya gitti.[43] 25 Haziran 1900 tarihinde gazetenin ülkeye girişi yasaklanmıştı.[44]

---

[40] Avlonyalı Ekrem, 175.
[41] Bkz. Clayer 2013, 333.
[42] İbrahim Temo, 101-110, 125-128, 134-135.
[43] Said Olgun, "Bir Jön Türk ve Arnavut Milliyetçisi: Derviş Hima (1872-1928)", *Journal of History Studies*, C. 10, Sayı 10, Aralık 2018, 209-210.
[44] Olgun, "XIX. Yüzyıl…", 2015, 163.

• **Ylli Shqiperise** (Arnavut Yıldızı), Bükreş, 1898-1900, Rumence, Fransızca, Arnavutça, 10 sayı.

Dhimitër Ilo (DemetrioIlio, 1862-1947), Görice/Korçë doğumlu avukat. Arnavutluk bağımsızlığının ilanı sırasında Romanya'da Arnavut topluluğunu temsil ediyordu.

• **Zën'i Shqipërisë - L'Echo D'Albanie - Arnavutluk Sadası**, Roma, 1899-1902, Arnavutça, Fransızca, Türkçe.

Bükreş'ten gelen Derviş Hima tarafından Mehmet Fraşeri işbirliği ile yayınlandı. A. Lorrecchio da katkıda bulunuyordu fakat Lorrecchhio ile M. Fraşeri anlaşamadılar.[45] M. Fraşeri İstanbul'a dönünce Derviş Hima gazetenin adını *Albania*'ya çevirerek yayınını sürdürdü. Osmanlı hükümetinin girişimleri sonucu yayın durduruldu. Napoli ve sonra Cenevre'ye taşındı.

Faik Konica'ya göre Lorecchio aracılığıyla İtalyan hükümetinin yaptığı mali desteğin D. Hima ve M. Fraşeri farkında değillerdi.[46]

• **Albania e vogël** (Küçük Arnavutluk), Brüksel, 1 Kasım 1899, Ağustos 1902'den sonra Londra - 1903. Ayda iki kez, 44 sayı.

Faik Konica.

• **Bashkimi i Shqiptareret** (Arnavutların Birliği,) Kahire, Eylül 1900, Arnavutça, Fransızca, iki aylık.

Müdürü İsmail Haki (Hakkı) Bey. Debre sürgünü olan İsmail Hakkı Bey, Arnavutlar, Jön Türkler ve Yunanlılar arasında faaliyet gösteriyor, Osmanlı ülkesinde reformları savunuyordu ve gazetesi, Yanya ve Selanik üstünden Arnavutluk'a dağıtılıyordu. Thimi Mitko da önce bu gazetede yazmış, sonra Faik Konica'nın *Albania* gazetesinden İsmail Hakkı Bey'den şikayet etmişti. İsmail Hakkı Bey'in daha önce hafiyelik yaptığından kuşkulanıldığı gibi İşkodra Avusturya konsolosu T. Ippen de bu gibi gazetelerin Yıldız'a blöf yapmak ve para sızdırmak için çıktıkları kanaatindeydi.[47] Gazetenin yayın dilleri içinde Türkçenin de bulunduğunu bildiren kaynaklar vardır.[48] Arşiv belgelerinde Türkçe çıktığı ve sakıncalı bulunduğu görülür (örneğin bkz. "… Mısır'da İsmail Hakkı adında birinin çıkardığı bir tarafı Türkçe bir tarafı Arnavutça gazete ile Petersburg'ta çıkan gazetenin sakıncalı nüshalarının Memalik-i Şahane'ye sokulmaması için maarif müdürlüklerine tamimi", MF.MKT 507 63, H-13-02-1318/12 Haziran 1900).

• **Besa Besën** (Onur Yemini), Kahire, Ekim 1900-1903.

Thoma Avrami katkısıyla Milo Duçi (1870-1933) Görice/Korçë doğumlu. Amcası Loni Logori (1871-1929) ile birlikte Mısır Arnavut topluluğunun örgütçüsü ve önderlerinden oldu. Pamuk tüccarının oğluydu, ticaret yaparak 23 yaşında Mısır'a yerleşti. *Toska*, *Besa Besë*, *Besa*, *Shqipëria*, *Bisedimet* (1925-1926) dergi ve gazetelerinin kurucu ve yayıncısı oldu. İngiltere ve Avusturya-Macaristan'ın

[45] Skendi, 229.
[46] Clayer 2013, 329-330.
[47] Skendi, 153.
[48] Bello, 96 (Polak Daka 157).

Arnavut sorunlarına yaklaşımını etkilemeye çalıştı, Romanya, İtalya, Osmanlı, Belçika'daki örgütlerle ilişkiler kurdu. Anselmo Lorecchio'nun *La Nazione Albanese* yayınına katkıda bulundu. Tiyatro oyunları, hikaye ve şiirler yazıp yayınlamış bir edebiyatçıydı.

Toska diyalekti için tasarlanmış alfabe ile ilk yayındı. Bir yıl sonra adı *Toska* oldu.

• **Bratimstvo - Vllaznija - Kardeşlik**, Belgrad, 1900-1901, en az 26 sayı. Sırpça, Kiril harfleriyle Arnavutça, Türkçe.

Editörlüğünü Atanasije M. Popovic ve M. Bogosavljevié'nin yaptığı Sırp siyaseti giderek Kiril harfli Arnavutçayı savunan gazete.[49] Özellikle Avusturya'nın Arnavutlar üstündeki etkisini giderme çabasıyla yayın yapmış ve az da olsa Priştine, Mitrovica, Novipazar'da okuyucu bulmuştu.[50]

• **Albania -Arnavutluk**, Napoli, 15 Nisan 1901, Türkçe, Fransızca, İtalyanca.

Derviş Hima. 1903'te Napoli'deki Arnavutlar kongresine katılmış, Osmanlı hükümetinin uyarısıyla İtalya'dan sınır dışı edilmiştir.

• **Drita** (Işık), Sofya, 1 Kasım 1901-1908, ayda iki kez.

1901-1908 arasında Şahin Kolonya *Drita*'yı Sofya'da çıkardı. 1900 itibariyle Sofya'da çoğunluğu Güney Arnavutluk'tan Ortodoks 200 kadar Arnavut vardı.[51] Avusturya-Macaristan'ın mali desteği ve Kristo Luarasi'nin teknik desteğini gördü. Kereste tüccarı Luarasi yayınevi ve matbaa sahibiydi ve Sofya'daki Arnavut cemaatin oluşturduğu Dëshira derneği aracılığıyla Arnavutça okuma yazmanın yaygınlaşması için yayınların ve *Drita*'nın dağıtımını yapıyorlardı. 1906-08'de Petro Nini Luarasi de editör olarak gazeteye destek verdi.

Şahin Teki Kolonya (1865-1919) Görice/Korçë rüştiyesinden sonra idadi ve üniversiteyi Mekteb-i Mülkiye'de okudu. Selanik Ziraat Mektebi'nde, Edirne ve Gümülcine idadilerinde çalıştı. 1897'de Kozana'da idari memuriyete geçti. Aynaroz mutasarrıfıydı, memuriyeti terk etti[52] ve Arnavutça çalışmaları nedeniyle tutuklandı, üç yıl hapse mahkum edildi. 1897'de Arnavutça gazete çıkarma izni istedi fakat alamadı. Avusturya-Macaristan devletinden yardım istedi, yurt dışına çıktı, Avrupa'yı dolaşarak Sofya'ya yerleşti.

1893'te Tıbbiye'de İbrahim Temo ile birlikte tutuklanan ve Romanya ve Bulgaristan'da Jön Türk örgütlenmesi ve gazeteciliği ile faaliyette bulunan Mustafa Ragıp'la 1898'de *Efkar-ı Umumiye* gazetesinde birlikte çalıştılar. Şahin Kolonya 1908'de Meşrutiyet'in ilanından sonra Görice/Korçë mebusu seçildi. Manastır Kongresi'nde Arnavut alfabesinin standartlaşması çalışmalarına katıldı. İsmail Kemal'in Ahrar Fırkası'nı, 1910'da İbrahim Temo'nun Demokrat Fırka-

[49] Clayer 2013, 326.
[50] *Politik und Gesellschaft im Vilayet Kosovo und im serbisch beherrschten Kosovo 1870–1914*, ed. Oliver Jens Schmitt ve Eva Anne Frantz (Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2020), 276.
[51] Skendi, 154.
[52] Mücellitoğlu Ali Çankaya, *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler* (Ankara: Örnek Matbaası, 1954), 2 c., 229.

sı'nı destekledi. 1911'de yurt dışına gitti. 1913'te Avlonya, 1915'te İstanbul'a yerleşti. Naim Fraşeri'nin kız kardeşiyle evliydi.

Drita, Kristo Negovani'nin eserlerine de yer veriyordu. Arnavutça ibadeti savunan Negovani Rum çeteciler tarafından 12 Şubat 1905'te öldürülünce, Bajo Topulli (Bayram Fehmi) çetesiyle metropolit Photios'u misilleme olarak öldürmüş ve *Drita*'ya gönderdiği mektupla durumu açıklamıştı (15 Kasım 1906).[53]

Meşrutiyet'e kadar Arnavutluk'ta en çok okunan ve diasporanın her kesiminde çeşitli bağlarla etkili olan *Drita* nüshalarının %30'u Osmanlı topraklarına girebiliyordu.[54] *Drita* 1922'ye kadar kurumsal olarak yaşadı. 1922-1945 tarihleri arasında ve 1945'ten günümüze kadar kesintilerle yayını sürdü.

• **Toska**, *Besa Besën* yerine Kahire, 1901-1902.

Milo Duçi, Konica'nın imkanlarıyla ilk iki sayısını Brüksel'de yayınladı.[55] Daha sonra A. Lorecchio ve tahtta hak iddia eden Aladro ile yakınlaştı.[56]

• **Bashkimi Shqiptaro-Grek - La Unione Albano-Greca**, Kahire, 1901, Arnavutça, Türkçe, Fransızca, Yunanca.

• **Le salut de l'Albania** - **Sotiria - Alvania - Selamet**, Londra, 1901-1902, Arnavutça, Türkçe, Yunanca, 5 sayı.

İsmail Kemal Bey (1844-1919), Yanya'da Yunan lisesinde Arnavutça yanında Yunanca, Fransızca, İtalyanca öğrendi, İstanbul'da Hukuk mektebini bitirdi. Midhat Paşa ile çalıştı, sürüldü ve 1900'de yurtdışına kaçtı. *Albania*'da çalıştı, *Le salut de l'Albania*'yı yayınladı. Arnavutluğun Kurtuluşu) Arnavutça, Türkçe, Yunanca yayınlandı. Mısır'da Jön Türk örgütlenmeleri içinde faaliyet gösterdi. 1902 Jön Türk Kongresi'nde çoğunluğun desteğini aldı; Osmanlı Hürriyetperveran Cemiyeti adı altında Trablusgarp valisi Recep Paşa, Mısır Hidivi, Yunan kralı ve İngiltere'yi dahil etmeye çalıştığı bir darbe teşebbüsüne girişti. 1907 Jön Türk Kongresi'nde Yunan-Arnavut Cemiyet-i İttihadiyesi temsilcisi olmakla Midhat Fraşeri'nin *Lirija* gazetesinde Yunanistan maşası olmakla suçlandı.[57] 1908'de mebus seçildi, 31 Mart İsyanı sırasında Meclis başkanlığını yürüttüğü için yurt dışına kaçmak zorunda kaldı. İngiltere himayesinde Yunanistan birliği içinde Arnavut milliyetçiliğini savundu. 1912'de Arnavutluk'un bağımsızlığını ilan eden

[53] Olgun, "Avusturya-Macaristan…", 2018, 133.

[54] *Drita*'nın çevresi, içeriği, dağıtımı hakkında bkz. Clayer 2013, 337-342. *Drita* ve Şahin Kolonya'nın Osmanlı yetkililerince izlenmesi, dağıtıcı ve okuyucuların tutuklanmasıyla ilgili birçok Osmanlı arşiv belgesi vardır. Örneğin, Selanik Mekteb-i İdadisi altıncı sınıf öğrencilerinden Yanyalı Hacı Efendi'nin "Sofya'da basılan Arnavutça *Drita* isimli sakıncalı gazeteyi dağıtmasından dolayı hakkında dava açıldığı ve muhakemesinin devam etmekte olduğu", Selanik'te lise öğrencilerine ulaştığının da belgesidir (MF.MKT 621 38 H 08-01-1320/17 Nisan 1902).

[55] Bkz. İsa Blumi bu sayıdaki makalesi.

[56] Clayer 2013, 331.

[57] Clayer 2013, 386; İhsan Burak Birecikli, "Avlonyalı İsmail Kemal Bey'in Siyasi Faaliyetleri (1870-1908)" *Akademik Bakış*, C. 3, Sayı 5, Kış 2009, 112; Olgun, "XIX. Yüzyıl…", 2015, 169; İsmail Kemal-Yunanistan ilişkileri için ayrıca bkz. M. Şükrü Hanioğlu, *Preparation For a Revolution, The Young Turks, 1902-1908* (New York: Oxford U.P., 2001), 465 ve dipnot 336.

önderler içindeydi; 1912-14 yılları arasında başbakanlık yaptı. Birinci Dünya Savaşı sırasında sürgünde yaşadı.

İsmail Kemal, Midhat Paşa'nın valiliği sırasında (1864-68) ilk vilayet gazetesi olan *Tuna*'nın başyazarlığını yapmış olduğu gibi Türkçe-Bulgarca *Mecmua-yı Efkar* dergisini de (1866/67) yayınlamıştır. Kendisi bu yayınını şöyle anlatır:

> Rusçuk'ta Midhat Paşa ile birlikteyken yayınlamış olduğum *Mecra-yı Efkar* isimli bir mecmuayı, iki haftalık bir gazeteye dönüştürerek yeniden çıkarmaya karar verdim.[58] Gazeteyi İstanbul'da yayınlamak imkansız olduğundan, matbaayı Filibe'de kurdum. Gazete orada basılıyor ve oradan İstanbul'a getiriliyordu. Bu faaliyetime çok kızan sultan beni çağırdı ve tazminat olarak dilediğim her şeyi isteyebileceğimi söyleyerek gazeteyi yayınlamayı durdurmam için ısrar etti. Ona, tek amacı onun egemenlik haklarını ve imparatorluğun haklarını korumak olan böyle bir yayının avantajlarını anlatabilmek için elimden geleni yaptım. Tazminat konusunda ise, Zat-ı Şahane'den bir liralık bir fiyata ilk abonem olmasının yüce şerefine nail olmayı istedim sadece.
>
> Gazetenin İstanbul'a ulaştığında polis tarafından toplatılmasına rağmen, başkentte nüsha sıkıntısı çekilmedi ve insanlar gazeteyi iki hatta üç katı fiyatına aldılar. Gazete bir süre çıkmaya devam etti, fakat Sultan, şu veya bu şekilde beni bu konuda rahatsız etmekten bir türlü vazgeçmedi. Bir akşam saraya çağrıldım ve Konya valisinin vefatı dolayısıyla bu makam bana teklif edildi. (...) Konuyu Sir Philip Currie'ye danıştım, o da en iyisinin İstanbul'da kalmam olacağı fikrini belirtti. Bu da gazeteyi çıkarmamam anlamına geliyordu. Netice olarak Şura-yı Devlet üyeliğini kabul ettim."[59]

Anılarında Londra'da yayınladığı gazetesini ise şöyle anlatır:

> Le Salut de l'Albanie adını verdiğim, Arnavutça, Türkçe ve Yunanca basılan yeni bir gazete çıkarmak zorunda kaldım. Bu çok karmaşık bir işti. Türkçe versiyonu, bu dile uygun özel bir matbaanın kurulduğu Folkestone'da, Arnavutçası Brüksel'de, Yunancası ise Atina'da basılıyordu.[60]

Londra'ya 103 km uzaklıktaki zamanın hareketli limanı Folkstone, Osmanlı İttihat ve Terakki hareketinin yayın organı Türkçe, Fransızca, İngilizce *Osmanlı* gazetesinin (1897-1904) de Cenevre, Londra'dan sonra (ve Kahire'den önce) 68-119. sayılarının basıldığı matbaaya ev sahipliği yapmıştır. Folkstone'daki matbaada basılan diğer bir Jön Türk gazetesi olan *Dolap*, 1 Teşrin-i sani 1316'da (14 Kasım 1900) yayın yaşamına başlamış ve matbaanın meşguliyeti nedeniyle yayınına ayda bir olarak başladığını yakında on beş günde bir yayınlanacağını

[58] *Mecmua-yı Efkar*'ın hikayesi için bkz. bu dosyadaki Hüseyin Mevsim'in "Bulgarca Süreli Yayıncılığa Dair Bazı Notlar."
[59] İsmail Kemal 198.
[60] İsmail Kemal 216.

duyurmaktadır. Ancak son olarak 7. sayısı görülmüş olan bu mizah gazetesi bu sayısında gene matbaanın sıkışıklığından söz etmektedir.[61]

Folkstone'da basılan *Osmanlı* gazetesi İsmail Kemal'in *Le salut de l'Albania* gazetesini Türkçe *Selamet* adıyla duyurur: "*Selamet*: İsmail Bey menafi-i umumiye-i şarkiyeye hadim olmak üzere *Selamet* namıyla bir gazete neşrine mübaşeret buyurmuştur. Bu yeni ceridenin takip edeceği meslek heyet-i umumiye-i Osmaniye'nin uğradığı tezellül ve tedenniyi heyet-i umumiyeyi terkip eden ecza-yı mütemmimenin maruz olduğu felaketi cümleye bildirmek ve esbab-ı selamet yoluyla anlatmaktır. Mezkur gazetenin Arnavutluk ahvali hususiyesine münhasır bir kısm-ı mahsus-u vardır ki hem Türkçe hem de Arnavutça neşrolunacaktır. Lakin bu ilavenin neşrinin Arnavutluk gibi bir vatanparenin iftirak veya istiklali gibi makasıda müstenit olmadığını söylemeye hacet yoktur."[62] *Osmanlı* ekibinin İsmail Kemal'i Jön Türk cephsi içinde görmeye veya göstermeye henüz gayret ettikleri de anlaşılmaktadır ve aynı matbaayı kullanabilmeleri de bu anlayışın eseridir.

• **Albanija**, Belgrad, 28 Haziran 1902-1906, Arnavutça, Sırpça, Fransızca, Rumence, İtalyanca makaleler.

Jashar (Yaşar) Erebara (1875-1953) Kosova asıllı Mostar'a yerleşmiş postacının oğlu. 1878'den sonra Debre'ye yerleşildi. Türk okullarında okudu, ortaokula Manastır'da gitti. Türkçe ve Sırpça öğrendi, Arnavutçasını Said Najdeni'den aldığı derslerle geliştirdi. İstanbul'da Sami Fraşeri ile tanıştı, Debre'ye döndü, Derviş Hima ile tanıştı. 1893'te milliyetçi faaliyetleri nedeniyle tutuklanma tehlikesi görününce kaçtılar, Draç/Durrës'te Nikoll Naço ile tanıştılar ve onları Bükreş'teki Arnavut enstitüsüne davet etti. Bükreş'te Arnavutça eğitimi için çalışırken dönemin birçok önder ve eylemci ile tanıştı. Rumence de öğrenerek birçok Rumen gazetesine Arnavut sorunlarıyla ilgili makaleler yazdı. Çete çalışmalarına katıldı, 1911'de Üsküp'te gazete çıkardı. Bağımsızlıktan sonra 1924 ve 1939'da milletvekili oldu. Komünist rejimle uyuşamadı ve yalnızlık içinde öldü.

• **Vetëtima** (Yıldırım), Sofya, 1903, tek sayı.

Thoma Avrami.

• **Perlindja Shqiptare** (Arnavutluk Rönesansı), Bükreş, 15 Mayıs 1903, Fransızca, Arnavutça, haftada iki defa, 4 sayı.

Thoma Avrami. Bükreş Shpresa (Umut) derneği tarafından savunulan Aladro Kastriota'ya destek vermekteydi.

• **L'Albanie**, Cenevre, 1903-1908, 2 haftada bir, Arnavutça, Türkçe, Fransızca.

Derviş Hima, gazete için Avusturya'nın Bern Büyükelçiliğinden sağladığı finansmanı devam ettirmek için Manastır'daki Avusturya Konsolosu August Ritter Von Kral ile olan yakın ilişkisini kullanmıştır.[63] Geniş bir okuyucu kitlesi-

[61] Cavit Orhan Tütengil, *Yeni Osmanlılardan Bu Yana İngiltere'de Türk Gazeteciliği 1867-1967* (İstanbul: İş Bankası Kültür Y., 2011), 96.

[62] *Osmanlı Gazetesi*, 15.06.1901, duyuran Cavit Orhan Tütengil, 97-98.

[63] Kral, özellikle İşkodra konsolosu olduktan sonra ABD'de yayınlanan *Kombi* gazetesine kadar Arnavut dünyasına katkıda bulunmuştu; Olgun, "Avusturya-Macaristan…", 248.

ne ulaşan gazete, Avrupa'da Jön Türkler tarafından çıkarılan birçok yayını etkilemiş ve iki yıl sonra yayın hayatına veda etmiştir. 1902'de İsmail Kemal, İbrahim Temo, Yaşar Erebera, Hoca Kadri gibi Arnavutlarla Birinci Jön Türk Kongresi'ne katılan Derviş Hima, İttihatçı hareketle uyum içinde *İttihad-ı Osmanî - La Federation Ottomane* gazetesini "Heyet-i Müttefikiyye-i Osmaniye" adıyla 23 Şubat 1903'te Cenevre'de çıkartmaya başlamış ve editörlüğünü üstlenmiştir. Gene Arnavut kökenli olan Ahmet Rıfat ve Halil Muvaffak ile birlikte gazeteyi çıkartan Derviş Hima, İsviçre'de Osmanlı hükümeti baskısıyla zor duruma düşen Jön Türklere katkı olarak Osmanlı çokulusluluğunu yansıtan bir gazete izlenimi vermeye çalışmıştır. Gazete gene de Arnavutluk sorununu işlemiş ve Arnavut milliyetçileri için çekim yeri olmuştur.[64]

Albert Gika ve Faik Konica'nın davetiyle 1904'te Londra'da Ermeni-Makedon Kongresi'ne katılan Derviş Hima burada Arnavut taleplerini dile getirmiştir. Derviş Hima 1908'de Meşrutiyet ilan edilene kadar Cenevre'de kalmış ve *L'Albanie* gazetesini yayınlamaya devam etmiştir.

• **Flamuri i Shqipërisë** (La bandiera albanese - Arnavutluk Bayrağı), Napoli, 1 Ocak 1904-15 Nisan 1904, 15 günde bir.

Zef Skiroi (Giuseppe Schirò).

• **La gazetta albanese**, Roma, 1904.

Manlio Bennici, T. Tocci ile birlikte yayıncı ve yöneticisi.

Bennici, 1904'te İtalya Arnavutlar Konseyi yönetimine seçildi, İtalya'daki ve dünyanın her yerindeki Arbereşlere ulaşma çabası içine girdi ve özellikle İtalya'dan Güney Amerika ülkelerine göç etmiş Arnavut asıllılara ulaşıldı. Buenos Aires'te yayınlanan *Questione albanese* (1905) dergisi ile ilişki kuruldu. İtalya'da Arnavut asıllı nüfus sayımı, İtalyan parlamentosuna milletvekili sokmak ve Avusturya ve Rusya'nın Balkan siyasetini etkilemek amacıyla Bennici gene Tocci ile birlikte 1906'da *Corriere dei Balcani* adlı dergiyi yayınlamıştı.

Bennici, İtalyan General Ricciotti Garibaldi'nin Arnavutluk siyasetini benimseyerek, F. Konica ve S. Kolonja ile Arnavutlar için Avusturya değil İtalya siyasetinin yararı konusunda tartışmalara girmişti.[65]

• **L'Albanie**, Brüksel, 1905-1906, aylık, Fransızca, Arnavutça.

Derviş Hima.

• **Laimtari i Shqypenies** (L'Araldo d'Albania (le heraut d'Albanie - Arnavutluk Habercisi), Roma, 1904-1905, İtalyanca, Arnavutça.

"Organ Xyretare i Kryekomitétit Dreitare - Organo Ufficiale del Comitato Centrale Direttibo", editörü Kont Vladany.[66] - The Herald of Albania: 15 Eylül

[64] Hanioğlu, 52-53. İsviçre'de Jön Türklük ve Arnavutlar için ayrıca bkz. Isa Blumi, "Localizing Fragmented Identities in Switzerland's Ottoman-Albanian Diaspora, 1899-1920", Isa Blumi, *Rethinking The Late Ottoman Empire, A Comparative Social and Political History of Albania and Yemen 1878-1918* (Istanbul: The Isis Press, 2003), 123-134.

[65] Skendi, 232.

1904'te Roma'da on beş günlük olarak Don Gasper Jakova Merturi (1870-1941) tarafından çoğunlukla İtalyanca yayınlandı. İtalyan Collegio S. Adeiano'da öğretmenlik yapmış olan Cizvit Merturi, İtalya'da Arnavutça risaleler de yayınlamıştı.[67]

• **Questione albanese**, Buenos Aires, 1 Şubat 1905, Arnavutça, aylık.

1889'dan itibaren Arjantin'de başlayan örgütlenmelerin sonucu olarak İtalyan Arbereş topluluğu Balkan kurtuluş programını ilan etti ve yayın organını kurdu.[68]

Buenos Aires Arnavutluk Komitesi başkanı Orazio Irianni (1861-1917), İtalyan birleşme mücadelesine katılan anne-babanın çocuğuydu; 1880'lerde Buenos Aires'e taşındılar. 1904'te Güney Amerika Arnavut dernekleri arasında ilişki kurmayı başardı ve 1905'te dergiyi yayınlamaya başladı. 1907'de Buenos Aires'te *La Lega Albanese* dergisini kurup yönetti. 1911'de ABD'de yayınlar yaptı. Calabria'ya giderek Catanzaro'da lisede ders vermeye başladı.

• **Besa**, Kahire, 1905, 6 sayı.

Milo Duçi, El-Tevfik ve Thoma Avrami.

• **L'Albania** Lozan, 1905, Arnavutça, Fransızca.

Sotir Kolea (1872-1945), folklorcu, diplomat. Thoma Kacori ile birlikte "son Rilinda" olarak anılır. Görice'de doğdu. Babası Fransız tütün şirketinde çalışan hukukçuydu. Aynı şirkette çalışan amcasının yanında Manastır'da Yunan okulunda öğrenim gördü ve aynı şirkette işe girerek Ohri'de çalıştı. 1896'da Kavala'da Arnavutça öğretmenliği yaptı. 1896-1902 yıllarında şirketin Drama ve Kavala şubelerinde çalıştı. Mısır'a göç ederek Başkim örgütlenmesinde çalıştı. Londra konferansına katıldı. 1913'te Faik Konica ile Trieste kongresini topladı. Lozan'a yerleşip 1915-1919 yıllarında *L'Albanie* gazetesini çıkardı. Paris Barış Konferansı'na katıldı. Fransa'ya yerleşti. 1928-1937 yıllarında Tiran'da ulusal kütüphane müdürü oldu. 1937'den sonra Elbasan'a yerleşti.

• **Shpresa e Shqypeniis** - **La Speranza dell'Albania** (Arnavutluk'un Umudu), 10 Eylül 1905, 1 Temmuz 1906 tekrar 1. Sayı, 10 Kasım 1905-26 Haziran 1907 Ragusa, 24 Ağustos 1907-24 Aralık 1907 Trieste ve 1 Temmuz 1908'den sonra Roma, Arnavutça, İtalyanca, Hırvatça.

Nikolla Bey İvanaj (1879-1951) Karadağlı. 1905'te gazetesini Ghica ailesinden Albert Ghica'nın katkısıyla yayınladı. 1911'de Arnavutluk Ulusal Komitesi'nin önemli üyelerinden biri oldu. 1913 kongresine katıldı ve Arnavutluk'ta gazeteciliğe 1925'e kadar devam etti. Anıları yazdı ve şiirlerini bir kitapta topladı.

---

[66] Ennio Maserati, "I Comitati 'Pro patria' e il Consiglio Albanese d'Italia nelle carte di Ricciotti Garibaldi", *Rassegna storica del Risorgimento* (Roma: Istituto per la storia del Risorgimento italiano, 1979), C. 66, fsk. 4, a., s. 467.

[67] Skendi, 229, 269; Robert Elsie, *Histori e Letërsisë Shqiptare*, Përkthye rnga origjinali anglisht "History of Albanian Literature (1995)" nga Abdurrahim Myftiu, Tiranë, 1997.

[68] Francesco Fabbricatore, "La Stampapolitica delgi arbëreshe di Calabria per l'Albania (ottobre 1895-marzo 1913)", *La Calabria dall'Unità al secondo dopoguerra, Liber amicorum in ricordo di Pietro Borzomati*, haz. Pantaleone Sergi (Calabria: Deputazione Di Storia Patria per la Calabria, 2015), 40.

Roma'da yayıncısı Terenzio Tocci (Terenc Toçi, 1880-1945) oldu. Tocci Calabria'da doğdu. Hukuk fakültesini bitirdi. 1905'te M. Bennici ile birlikte *La gazetta albanese*'i yayınladı. 1908-9'da İtalya ve ABD'de Arnavutluk'un bağımsızlığı için çalışmalar yaptı, yayın için fon topladı.[69] 1910 ve 1911 isyanlarına katıldı.[70] 1913'te Trieste Kongresi'ndeydi. Zogo'yu destekledi. Gazeteciliğe devam etti. 1938'de Milli Ekonomi Bakanı olarak atandı ve 1939'daki İtalyan işgalinden sonra Ortak Yüksek Konsey Başkanlığı'nı kabul etti. Komünistlerce idama mahkum edilip infaz edildi.

Diğer diyaspora gazeteleri gibi *Shpresa e Shqypeniis -La Speranza dell'Albania* da Osmanlı yetkililerince takip edilmiş, İtalya ve Avusturya nezdinde de yayının durdurulması için baskı yapılmaya çalışılmıştır:

> Raguza'da *Speranza del'Albania* adıyla Arnavut, İtalyan, Sırp ve Hırvat lisanı üzere haftalık yeni bir gazete intişar etmeye başladığı, bu gazetenin padişah ve hükümet aleyhine bir yayın politikası izleyeceğinin anlaşıldığı, gazetenin müdürü Adolfo Sen Ragü adında bir Avusturyalı biri olsa bile esas müdür ve muharririnin İşkodralı Nikola adında biri olduğu bunun da daha önce Sırbistan'da ikamet edip, orada gazetelere makale yazan, şüpheli biri olduğu, Raguza'nın Arnavutluk'a sınır olması hasebiyle gazetenin intişarının kolaylaşacağına dair Raguza Şehbenderliği yazısı (HR.TO 626. 81, M-12-09-1905);
>
> Kiga isimli Arnavut bozguncunun kışkırtmasıyla yayınlanan *La İspiranca del'Albania* gazetesinin gönderildiği (HR.SYS. 155. 35, M-10-07-1906);
>
> Geçici olarak yayını durdurulan *La Speranza del'Albania* gazetesinin tekrar neşrine başladığı (HR.SYS. 118. 22, M-11-07-1906).

• **Kombi** (Ulus), Boston, 9 Haziran 1906-1909, İngilizce Arnavutça, Fransızca ve İtalyanca makaleler.

Sotir Jovan Peci (1873-1932) Görice/Korçë yakınında doğdu. Atina Üniversitesi'nden mezun oldu. 1904'te Kostandin Kristoforidhi'nin hazırladığı Arnavutça sözlüğü (*Fjalori i Gjuhës Shqipe*) Atina'da yayınladı. 1905'te ABD'ye göç etti. Dardha kardeşlik örgütüne üye oldu. *Kombi*'yi yayınladı ve başına Fan No-

---

[69] Fabbricatore, 41.

[70] Tocci, 1911 yılının Mart ayının sonlarına doğru Arnavut isyancı Malisörler hakkında İtalya gazetelerine bilgi vermek üzere Karadağ'a girip, yazdığı makalelerde, Karadağ'ın Arnavut topraklarının bir kısmında gözü olduğunu isyancıları bu nedenle desteklediğini kamuoyuna duyurunca, Karadağ Hükümeti tarafından istenmeyen kişi ilan edildi. Mirdita'ya geçerek papaz Preng Doçi ile 25 Nisan 1911 günü Fan Kilisesi'nde bir toplantı düzenlediler. Bu kongreye Mirdita, Şala, Şoş, Benişa, Kthella, Thaçi, Nikay, Merturi, Balla'nın temsilcileri başta olmak üzere birçok temsilci katıldı. 27 Nisan 1911 tarihinde kongre, çalışmalarını bitirerek Arnavutluk'un bağımsızlığının ilanını ve Terenc Tocci'nin başkanlığında bir hükümet kurulmasını kararlaştırdı. Terenc Tocci hükümeti Malisörlere Şevket Turgut Paşa'nın ordusuyla savaşa devam etmeleri yönünde çağrı yaptı. Hükümetin programına göre Müslümanlar ile Hıristiyanlar arası herhangi bir ayrım yapılmayacaktı. Terenc Tocci'nin Malisörler üzerinde büyük bir etkisi olmadı; bkz. Hasan Bello, "Osmanlı ve Arnavut Kaynaklarına Göre Arnavutluk'ta 1911 Malisörler İsyanı" (İstanbul: Mimar Sinan Ü., 2009), yüksek lisans tezi, 45.

li'yi getirdi. 1908'de Manastır Kongresi'ne katıldı. Öğretmen oldu, fizik, matematik ve dilbilgisi kitapları yazıp yayınladı. 1918'de Milli Eğitim Bakanı oldu. 1921'de Görice/Korçë milletvekili seçildi. Ahmed Zogo'nun iktidarından sonra Arnavutluk'u terk etti, Yunanistan'da öldü.

Fan Noli (Theophan Stylian Noli, 1882-1965) Edirne'nin İbrik Tepe köyünde doğdu. Babası Ortodoks kilisesinde ilahiyatçı idi ve oğlunu ilahi müziği ve Bizans hayranı olarak etkiledi. Yunanca öğrenim gördü, kısa süre İstanbul'da kaldı, Atina'ya yerleşti, bir denizcilik şirketi adına Doğu Akdeniz'de seyahat edip Mısır'a yerleşti. Yunanca öğretmenliği yaptı ve Yunanca makaleler yazıp Sami Fraşeri'nin metinlerini çevirdi. İlahiler söyledi ve Spiro Dine, Jani Vruho, Athanas Tashko gibi ulusalcı önderlerle tanışıp onların yönlendirmesi ile ABD'ne göç etti. Boston'da *Kombi*'de çalışmaya başladı.1908'de özerk Arnavut Ortodoks Kilisesi'nin ilk rahibi oldu, Arnavutça ayin yapıldı. *Kombi*'den sonra *Dielli*'nin editörlüğünü yaptı. 1911'de Bulgaristan, 1913'te Arnavutluk seyahatlerine çıktı, Trieste Kongresi'ne katıldı.

Petro Nini Luarasi (1864-1911) Luaras-Kolonya/Kolonjë'de doğdu. Arnavutluk'ta yasa dışı Arnavutça öğretmenliği yaptı, 1904-1908 yıllarında göç ettiği ABD'de örgüt ve yayın faaliyetlerine devam etti. Boston'da 1908'de *Kombi*'ye katkıda bulundu. Meşrutiyetin ilanından sonra yurda döndü. Manastır Kongresi'ne katıldı. 1909-1911 yıllarında okul müdürlüğü yaptı, örgütlenmeye yardımcı oldu. Osmanlı devleti veya Yunan Patrikhanesi zehirlenerek öldürülmesinden sorumlu görüldü. *Drita* (Sofya), *Bashkimi i kombit* (Manastır), *Liria* (Selanik) yayınlarına da katkıda bulunmuştu.

1907 yılına gelindiğinde *Kombi*, Sofya'da yayınlanan *Drita* ile birlikte diasporanın en önemli gazetesi olarak kabul edilmişti.[71] *Kombi* sıklıkla mali zorluklarla karşılaşıyordu, 1909'da Manastır'da yayınlanacağını duyurarak kapandı. 19 Şubat 1908'de Dahiliye Nezareti ülkeye girişini yasakladı.[72]

• **Shqipëria**, Kahire, Ekim 1906-Şubat 1907, günlük son 2 sayısı Maghagha şehrinde.

Milo Duçi.

• **Zgjimi** (Uyanış), Kahire, 1907.

Sami Kulla Përzëreni.

• **Pellasgu**, Kahire,1 Mart 1907, Arnavutça, Türkçe, Fransızca.

Sami Kulla Përzëreni.

• **Shqipëria**, Sofya, 9 Mart 1907, siyasi, sosyal, edebi, kültürel gazete. Ay başlarında çıkar.

Nikolla Lako (Nicolas Liaco, 1880-1962) Daha sonra Paris'e giderek edebi eserler yanında öğrenim kitapları hazırladı, 1919'da *Opinga* adlı dergiyi çıkardı. Arnavutluk'a döndükten sonra Tiran'da gazetecilik yaptı.

---

[71] Bkz. İsa Blumi bu sayıdaki makalesi.

[72] Said Olgun, "XIX. Yüzyıl…", 2015, 167.

• **Shkopi** (Asa [Musa'nın asası]), Kahire, 10 Mart 1907-1909, İstanbul alfabesi ile Arnavutça, Yunanca.

Jani Vruho (1863-1931), Arnavutluk'ta doğup Mısır'a göç etti. Sofya'da Kristo Luarasi'nin yayınladığı yıllıklarda ve *Liri e Cqiperise*'de yazdı. *Shkopi*'de satirik bir dil kullandı. 1909'da Vëllazëria (Kardeşlik) ve Başkim (Birlik) örgütlerini kurdu ve *Rrufeja*'yı yayınladı. 1911'de Mısır Arnavut topluluğu, topladığı paralarla Arnavutluk için silah satın alma işinde Vruho'yu görevlendirdi.

Athanas Tashko (1863-1915), Mısır Rilindja edebiyatçıları içinde önde gelen kişilerden ve Vruho'nun yoldaşı. 1907'de Dr. Mihal Turtulli (1856-1935)[73] ve Jani Vruho ile İkinci Hague Barış Konferansı'na katılıp Arnavut hakları için II. Abdülhamit'ten şikayetçi oldular. Tashko 1908 Manastır Kongresi'nde de Mısır topluluğunu temsil etti.

Mısır'daki Yunan cemaatine yakınlık gösteren Arnavutlarla mücadele eden *Shkopi* ile *Rrufeja* gazetelerini bedava dağıtmak için Vruho ve Tashko, çok para harcadılar.[74] *Shkopi*, Kahire'de hazırlanıp Sofya'da Arnavut Mbrothesia matbaasında basılıyordu.[75]

• **Dashamiri** (Arzu), Trieste, Avusturya-Macaristan, 14 Kasım 1907-6 Mayıs 1908, Gega diyalektinde, Agimi alfabesiyle, iki haftada bir.

Mati Logoreci (1867-1941), İşkodralı. İtalyanca, Fransızca, Almanca öğrendi, Sofya, Bükreş, İstanbul gazetelerinde yazıları çıktı. Prizren ve Yakova'da açtığı Arnavut okullarında öğretmenlik yaptı. 1908 Manastır Kongresi'nde İşkodra'yı Agimi derneği adına temsil etti. 1923'te eğitim bakanlığı müsteşarı oldu ve 1930'da emekli oldu. 1936'dan sonra *Drita*'da çalıştı.

Nikolla İvanaj da gazeteye katkı vermişti. Yayını *Dashamiri i ri* olarak devam etti.

• **Vepra Pijore** (Pijore Çalışmaları), İşkodra, 1907-1926?

İşkodra Cizvit Saverian kolejinde rahip Shtjefen M. Zadrima (1869-1916) ile Francesco Genovizzi (1864-1914) tarafından kuruldu. Adını papa X. Pius'tan (1835-1914, papalığı 1903'ten ölene kadar; 1954'te aziz ilan edilmiştir) aldı ve aynı adlı derneğin yayın bülteni olarak başladı. Katolik-Hıristiyan olmayanlara da seslenmeyi ve Arnavutça orijinal eserlerin yaratılmadı ve dünya edebiyatının 'sağlıklı' eserlerinin Arnavutçaya kazandırılmasını hedefleyen yayın organı, bağımsızlık öncesi Arnavutluk'un en önemli yayınevlerinden birine dönüştü. 1946'ya kadar yayınevi olarak etkinliğini sürdürdü ve 42 kitap yayınladı.

[73] Michal Tourtoulis, Korçë kökenli, Mısır'da büyümüş ve Arnavutluk bağımsızlık sürecinde yer almış özellikle ABD Vatra örgütlenmesinin Avrupa temsilciliği ile diplomaside etkin olmuş doktor ve siyasetçi. Çeşitli Arnavutluk hükümetlerinde bakanlıklar yapmış ve Zogu karşısında KONARE örgütüne girerek 101 yıl hapse mahkum edilmişti. 1927 affından sonra kısa süre Arnavutluk'ta yaşayıp Mısır'da öldü. Hidivlerin doktoruydu (bkz. Avlonyalı Ekrem, 270 ve babası Avlonyalı Süreyya Bey, *Osmanlı Sonrası Arnavutluk (1912-1920)*, haz. Abdülhamit Kırmızı (İstanbul: Klasik Y., 2009).

[74] Bkz. İsa Blumi bu sayıdaki makalesi; Skendi, 154.

[75] Clayer 2013, 331.

Vepra Pijore yayınları olarak adı önce *Kalendari i Veprës Pijore* (Pius Çalışmaları Yıllığı), sonra *Shqypnija e Ilustrueme* (*Resimli Arnavutluk*) olan bir yıllık yayınlandı. Yıllık 1912'den 1927'ye kadar çıkarıldı, 1928-1929'da adı *Illustrated Albania* oldu ve İşkodra ile Tiran'dan makale ve resimlerle süslendi.

• **Dashamiri i ri** (Yeni Arzu), Trieste, 6 Mayıs 1908-6 Ağustos 1908, 14 sayı.

Mati Logoreci ve Nikolla İvanaj, *Dashamiri* gazetesini bu adla devam ettirmeye çalıştılar.

• **Lirija** (Özgürlük), Selanik, 14 Temmuz 1908-1910, Türkçe, Arnavutça.

Midhat Fraşeri (1880-1949) Yanya doğumlu, Abdül Fraşeri'nin oğlu. Küçük yaştan itibaren faaldi. İstanbul'da eczacılık okurken 1897'de tutuklandı, 1901'de amcası Naim Fraşeri'nin biyografisini yazdı. Babiali'de katip oldu, 1905-1910 yıllarında Selanik vilayeti siyasi işler müdürlüğüne atandı. Selanik kulübünün yöneticiliğini yaptı ve Mayıs 1910'da kadar İttihatçılarla iyi geçindi. Rumeli dışına atanınca Yunanistan'a göçtü, Sofya ve Bükreş yayınlarının dağıtımını yaptı. Lumo Skendo adıyla Manastır'da *Lirija*'da yazdı. Elbasan Maarif Kongresi'nde Selanik delegesi olarak bulundu. 1911'deki kuruluşundan itibaren Arnavutların etkin olduğu Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na katıldı. 1942'de kuzeni Mehdi Fraşeri (1872-1963) hükümetin başbakanı oldu ve İtalya karşıtlığı ile Almanlarla işbirliği yaptı. Komünist karşıtlığı nedeniyle ABD ile işbirliği yaptı ve ABD'de bir otelde kalp krizinden öldü.

S. Skendi koleksiyonun yalnızca 14 Temmuz 1908-11 Temmuz 1909 sayılarını görebildiğini bildirir.[76] Osmanlı arşivinde, "…Doktor kaymakam Şaban Bey tarafından Selanik'te şimdilik haftada iki ve ileride üç defa çıkarmak üzere siyasi ve ilmi (Liberya) yani Hürriyet ve edebi ve fenni olarak (Ditorya) yani Marifet namıyla Arnavutça iki gazete…" için ruhsatname verilerek harc-ı nizamisinin alınmasına ilişkin belge vardır (DH.MKT 1290.35 H 9-08-1326/6 Eylül 1908). Midhat Fraşeri'nin gazete imtiyazını hem *Lirija* (Özgürlük) hem *Diturija* (Bilgi) için aynı anda ve Kaymakam Doktor Şaban Bey adına aldığı anlaşılıyor. İsmail Hakkı 1909'da 'Leberia' ve 'Ditoria' adlarıyla ayrı ayrı bildirmektedir.[77]

• **Besa** (Ant), İstanbul, 5 Teşrin-i sani 1324/18 Kasım 1908, Türkçe, Arnavutça haftada 2.

İmtiyaz sahibi ve mesul müdürü Mehmet E. Fraşeri, idare müdürü Hayri Fraşeri, muharriri Mehmet E. Fraşeri. 8. sayı *Başkim Besa* adıyla çıkarıldı, 10. sayıda tekrar *Besa* adını aldı ve toplam 38 sayı yayınlandı. Arşiv belgelerinde ve Hakkı Tarık Us koleksiyonunda sahibi olarak ayrıca Aleksi Tepedelen de görülür.[78]

• **Korça**, Görice/Korçë, Manastır, 15 Aralık 1908-1910, Türkçe, Arnavutça.

İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra Arnavutluk'ta çıkan ilk gazete. Bajo Topulli (Bayram Fehmi)'nin öğrencilerinden Sami bej Pojani (1880-1911), Lytfi bej Zavalani (1883-1942).

---

[76] Skendi, 487.

[77] İsmail Hakkı, "Presse Ottoman", *Revue du Monde Musulman*, C. XII, No 12, Décembre 1910, 118, 131.

[78] Tepedelenli Aleksi'nin haftada iki defa çıkarılmak üzere *Besa* adıyla Türkçe ve Arnavutça bir gazete neşri için ruhsat talep ettiği (DH.MKT. 1286 54 H 29-o7-1326/ 27 Ağustos 1908).

Pojani kardeşler Görice/Korçë'de hep faaldiler. Orhan bej Pojani belediye başkanı ve kardeşi Sami Bej'le birlikte önce Dituria kulübü sonra Perparim derneğinin kurucusuydu. Sami Bej eğitimini Manastır ve İstanbul'da tamamladı. Küçük yaştan itibaren örgütlenmede yer aldı. 27 Şubat 1910'da Arnavut alfabesi mitinginin de düzenleyicilerindendi.

• **Diturija** (Bilgi), Selanik, 1 Ocak 1909; Bükreş 1916, Tiran 1926-1929. Arnavutça.

Midhat Fraşeri. Arşivde, Selanik'te Doktor kaymakam Şaban Bey'e "Liberya" ve "Ditorya" namlarıyla ruhsatname verilerek harc-ı nizamisinin alınmasına ilişkin belge vardır (DH.MKT 1290.35 H 9-08-1326/6 Eylül 1908).

• **Başkim** (Birlik), İstanbul, 5 Kanun-i sani 1324/18 Ocak 1909, Türkçe, 1910'dan itibaren Arnavutça eklendi, haftalık.

Mihal Shan (M. Şani) Tepelena, Mehmet Fraşeri. 14 Ocak 1909'da 8. sayısında *Besa* ile birleşti, 10. sayıda eski adıyla devam ettirildi.

• **Başkim Besa**, İstanbul, 14 Ocak 1909, 2 sayı *Besa* ve *Başkim* birlikte yayınlandı, Türkçe, Arnavutça.

M. Şani Tepelena, Mehmet Fraşeri.

• **Rrufeja-Saika** (Şimşek), El Fayyum, 15 Şubat 1909-Ocak 1910, Arnavutça, 13 sayı.

J. Vruho ve Dr. Yusuf Banka'nın gazetesi. Jani Vruho'nun, Andon Zako Çajupi'nin (Anton Cako Çjupi, 1866-1930) *Pas vdekjes* ('Ölümünden Sonra') adlı eserini yayınlamaya başlamasından sonra gazetenin Osmanlı hükümetince 23 Mart 1910'da ülkeye girişi yasaklandı ve Vruho Nisan 1910'da *Sëpata*'yı çıkardı.[79]

• **Dielli** (Güneş) ABD, Boston 15 Şubat 1909-Temmuz 1911, Arnavutça, İngilizce.

Manastır'a taşınan *Kombi*'nin Boston'daki devamı olarak yayınlandı. Sahibi Vatra, Amerika Pan-Arnavut Federasyonu'ydu. Boston Besa-Besën derneği

"20 ПАРА"

BESA

KONSTANTINOPLE

Muster-Han, Galata No 14

Hrij - Harimi

BESA

Besa
18 Kasım 1908, 4. sayfa

BESA
BACKIM

Besa Başkım

Besa

yayın organı olarak ilk yöneticisi George Konda'ydı, 1912'de dernek Vatra ile birleşti, gazete yeni kurulan Kristo Kirka derneğinin organı oldu. Kurucusu ve ilk editörü Fan Noli'ydi. Faik Konica, Kristo Floqi, Paskal Aleksi, Dennis Kambury, Costa Chekrezi, Bahri Omari gibi ABD'ye göçen ve gelen birçok kişi gazetede görev aldı. 16 Ocak 1910 Meclis-i vükela kararıyla ülkeye sokulması yasaklandı.[80]

Noli Arnavutluk ve Avrupa turundan sonra 21 Aralık 1915-6 Temmuz 1916 tarihleri arasında gene gazetenin editörü oldu. 1918'de aylık İngilizce *Adriatic Review*'u yayınlamaya başladı. Uluslararası alanda Arnavutluk'un en önemli kişilerinden biri oldu. 1922'de dışişleri bakanı seçildi. Kısa süre sonra istifa etti ve Görice/Korçë piskoposu ve Draç/Durrës metropolitanı seçildi. Arnavut kilisesinin başı ve liberal partinin önderiydi. Ahmed Zogo'ya karşı direndi, 1924'te başbakan ilan edildi, altı ay yönetiminden sonra Zogo darbesiyle devrildi. Mussolini'nin Zogo ile anlaşmasından sonra İtalya'da kalamadı, Avrupa'da dolaştı, 1927'de Sovyetler Birliği'nin Dostları heyetinin delegesi olarak Moskova'yı ziyaret etti, 1930'da ABD'ye döndü. Boston'da *Republika*'yı çıkartarak Zogo taraftarı *Dielli* ile rekabet etti. Altı aylık vizesi dolunca gazetesini Anastas Tashko'ya bırakıp ABD'den çıkartıldı, 1932'de kalıcı izin alarak ABD'ye döndü, dini lider olarak faaliyet gösterdi. Konservatuara ve fakülteye girerek müzik ve tarih çalıştı, 1937'de Arnavut Kilisesi Fener Patrikhanesi tarafından tanındı. Noli, komünist Arnavutluk'la iyi ilişkiler savunarak adı 'kızıl papaz'a çıktı. Vatra tarafından verilen ödülle Florida'da aldığı evine çekildi.

[80] Olgun. "XIX. Yüzyıl…", 2015, 165.

1910-1911'de *Dielle e Flamuri* adıyla yayınını sürdüren *Dielli* 1912'den itibaren gene *Dielli* adıyla kısa aralıklarla 1925 yılına kadar yaşadı. 1934 ve 1938 yıllarındaki canlanmadan sonra 1970'lerde tekrar hayat buldu. Sahibi Vatra, Amerika Pan-Arnavut Federasyonu, editörü Dalip Greca'ydı. 1990-94 yıllarında zor bir dönem geçiren gazete 2006'da yayınını durdurdu ve 2011'de tekrar yayına başladı.

• **Shqypeja e Shqypenis** (Arnavut Kartalı), Sofya, 1 Haziran 1909-11 Nisan 1911, iki haftada bir. Bulgarca ve Gega diyalektinde. 5 Ekim 1910'da adının imlası *Shqiponja e Shqipenis* oldu. 42 sayı.

Josif Jovan Bager (1870-1916) genç yaşta Sofya'ya göç edip ayakkabıcı oldu ve şiirler yazıp Arnavut ulusal hareketine katıldı. 1893'te Dëshira üyesi oldu. Özellikle 1905-1907 yılları arasında Arnavutça öğrenimle meşgul oldu. Oğlu Hristo 1906'da Makedonya'da IMRO çatışmaları sırasında öldürüldü. Bağımsızlıktan sonra Arnavutluk'ta gazeteciliğe devam etti.

• **Lidhja orthodokse** (Ortodoks Ligi), Görice/Korçë, 10 Temmuz 1909-Haziran 1910, 22 sayı.

Mihal Grameno. Sansür tarafından kapatıldı.

• **Vatra** (Aile ocağı), Minya el-Kamh, Mısır, 1909.

Aleksandër Xhuvani (1880-1961) Elbasan doğumlu, dilbilimci ve eğitimci. Atina'da okudu, İtalya'ya Arnavutça öğrenimi için çağrıldı. Arnavutçanın standartlaşması için çalıştı. Arnavutluk krallık ve cumhuriyet dönemlerinde milletvekili oldu.

• **Başkim i Kombit**, Manastır, 10 Eylül 1909-1910, Arnavutça, Türkçe.

Mihal Grameno, Fehim A. Zavalani, Petro Nini Luarasi'nin yayını. Osmanlı arşivinde Mekteb-i hukuk mezunlarından Ferid Bey'in *Başkımı* adıyla gazete çıkarmasına ruhsat verilmesini bildiren belgeyle ilgisini bilemiyoruz, belge yaklaşık bir yıl öncesine aittir (DH.MKT 2637 91 H 26-09-1326/8 Ekim1908).

Fehim A. Zavalani (1859-1935), 1896'da örgütlenmeye başlayan silahlı çetecilerden ve Başkim örgütünün kurucularından, örgütün gazetesinin de baş editörüydü. Avusturya konsolosunun aracılığıyla tütün rejisinde işe girmiş, oğlu Asım Bey de Avusturya'ya eğitim için gönderilmişti. Manastır Kongresi'nin ana örgütleyicilerindendi. Kızı Sabri Fraşeri ile evliydi.

Petro Nini Luarasi (1864-1911), Koto Hoxhi'nin öğrencisiydi, Kolonya köylerinde Arnavutça okullar açtı, ulusal harekete katıldı ve 1904-1908 yıllarında ABD'de göç etti. ABD'de örgüt ve yayın faaliyetlerine devam etti. Meşrutiyetin ilanından sonra yurda dönerek Manastır Kongresi'ne katıldı. 1909'dan itibaren Görüce/Korçë'de kız okulları açtı. Bostan'da 1908'de *Kombi*'ye, Sofya'da 1908'de *Drita*'ya, Selanik'te 1909-1910'da *Liria*'ya katkıda bulundu Manastır'da 1909-1910'da *Başkim i Kombit*'in editörlüğünü yaptı.

Manastır Avusturya konsolosu tercümanı, ailesinin diğer üyeleri gibi siyaseten etkin olan Gjergj Qiriazi (Georg Kyrias, 1868-1912) mali katkıda

bulunuyordu. Yakova Divan-ı Harbi tatil kararıyla gazete 8 Haziran 1910'da kapatıldı.[81]

• **Zgjimi i Shqiperise** (Arnavutluk'un Uyanışı), Yanya, 1909. Haftalık.

Num Dhimitër Naçi (Nuçi Naçi, 1871-1927), ulusal örgütlerin üyesi, öğretmen. Arnavut sorunlarıyla ilgili kitapları diasporada yayınlandı. Mësonjëtorja okulunun müdürlüğünü yaptı. 1902'de sürüldü. Gazete Yanya Başkim örgütünün yayın organı olarak yayınlandı.[82] Yunan etkisine karşı çıkıp Osmanlı saygısını savunan yayının sahibi Abdül Kadri'dir.[83]

• **Arnavut - Shqipetari**, İstanbul, 31 Kanun-i Evvel 1325/13 Ocak 1910-12 Teşrin-i evvel 1328/25 Ekim 1912, Türkçe, Arnavutça, Fransızca, haftalık, 74 sayı.

Ayın Tarihi, imtiyaz günü olarak 15 Kanun-i Evvel 1325/28 Aralık 1909'u verir, Milli Kütüphane'de ilk sayısı 31 Kanun-i evvel 1325/13 Ocak 1910'dur. Hasan Duman kapanış tarihi olarak 12 Teşrin-i evvel 1328/25 Ekim 1912 gününü verir.[84] (Çeşitli kaynaklarda imtiyaz almış Arnavutça bir gazete olarak görünmesine karşılık, Osmanlı arşiv belgeleri arasında, Dersaadet Muhallebiciler kethüdası Elbasanlı Mehmet Tevfik Efendi'nin, bir tarafı Türkçe, bir tarafı Arnavutçanın Osmanlı Harfleriyle Tahriri ve Tamimi Cemiyeti'nin tertip ettiği harflerle Arnavutça günülük olarak yayınlamak için Şubat 1909'da başvuruda bulunduğu *Arnavutluk* adlı gazeteyle ilgisi olmamalıdır (DH.MKT 2741 68 H 20-01-1327 ve Z.B. 330 97 R 7-12-1324).[85]

Derviş Hima'nın Hilë Mosi ile birlikte, Avlonyalı Ekrem Bey'in de katkılarıyla, II. Meşrutiyet İstanbul'unda yayınladıkları en etkin yayın.

Hemen bütün gazetelerde yazmış olan Hilë Mosi (1883-1933) 1921'de üç ay kadar milli eğitim bakanı oldu, 1924'te Ahmed Zogu rejimine karşı ayaklanmaya katıldı, yenilgi sonucu sürüldü, aftan sonra 1927-28'de kamu işleri bakanı ve milletvekili oldu, kamu güvenliği genel müdürlüğünden sonra ölene kadar milli eğitim bakanlığı yaptı. Mosi, *Arnavud* gazetesi bürosunda *Libri i Përvjetshëm Shqiptari* adıyla 1911'den itibaren dini festivalleri, kültürel, bilimsel konuları içeren bir yıllık yayınladı. Avlonyalı Ekrem Bey, Mosi'nin İşkodra'dan öğrenim için İstanbul'a gelmiş olduğunu yazar ve Katolik din adamı Bonatti'nin tavsiyesiyle gazetenin sekreterliğine kabul edildiğini söyler. Ekrem Bey'e göre Miso, "dört yıl boyunca burada çalışmıştı. Şair (pek düşük değerli) ve iyi bir yurtsever olarak

---

[81] Olgun, "XIX. Yüzyıl…", 2015, 164.

[82] Gaetano Petrotta, *Studi di storia della letteratura albanese Scolgimento Storico Della Cultura E Della Letteratura Albanese* (Palermo: A. C. Mirror, 2003), 115.

[83] "Presse Ottoman", *Revue du Monde Musulman*, C. XII, No 12, Décembre 1910, 690.

[84] *Ayın Tarihi,* "Meşrutiyet'in İlanından Beri Türkiye'de Neşrolunmuş Gazete ve Mecmualar", No 41, Ağustos 1927 (Yeni yazı tanıtım ve değerlendirme için bkz. Ahmet Ali Gazel ve Şaban Ortak, "II. Meşrutiyetten 1927 Yılına Kadar Yayın İmtiyazı Alan Gazete ve Mecmualar (1908-1927)", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 7, Sayı 1, 2006, 232); Hasan Duman.

[85] Bu bilgi İsmail Hakkı, *Revue du Monde Musulman*'da da bulunur, s. 109.

Arnavutlar arasında isim yapmış(tı…) ahlaken dönemin 'büyüklerinin' ahlaki yapısına uyum göstermekteki başarısı sonucunda, bizzat eğitim bakanı olmuştu…"[86]

Avlonyalı Ekrem Bey (Ekrem Vlora, 1885-1964), birbirine rakip olan İsmail Kemal ve Esat Paşa amca ve dayısıydı ve ikisi ile de birlikte çalıştı. Viyana'da eğitim gördü, Osmanlı dışişlerinde çalıştı, İsmail Kemal ile işbirliği içinde Avrupa ve Mısır'da diplomatik ilişkiler geliştirdi. Balkan Savaşı'nda Yunanlılara karşı savaştı. Bağımsızlık ilanından sonra senato başkanlığı, diplomatlık ve kumandanlık yaptı. Birinci Dünya Savaşı boyunca İtalya'da gözaltında tutuldu fakat İtalya ile ilişkilerde söz sahibi kabul edildi. 1924'te Arnavutluk'ta milletvekili oldu, Ahmed Zogu ile geçinemese de diplomatlık görevleri aldı. İkinci Dünya Savaşı'nda İtalyanlarla işbirliği yaptı, Kosova yöneticiliğine atandı, komünistler iktidara gelmeden önce dışişleri ve adalet bakanı oldu. Viyana'da öldü.

Ekrem Bey, gazeteyi yaşatmak için "Arnavut kökenli zengin ve güçlü 'kodamanlardan' destek rica etmek gibi nankör bir görevi daha" yüklendiğini yazar ve devlet memuru olduğu için fazlaca ön plana çıkamadığını söyler. Ekrem Bey'e göre, Jön Türk makamları, muhalefetlerine rağmen kendilerini uyarmamış ve rahatsız etmemiştir.[87]

Derviş Hima, Meşrutiyet'in ilanı ile Arnavutluk'a gelerek ülkeyi dolaştı, konferanslar verdi, tutuklanarak sekiz ay hapis yattı. İstanbul'da bulunduğu dönemde de sıkı bir şekilde takip edildi.

Arnavut
17 Mart 1910 No 10

SHQIPETARI
ORGAN' I LIRE
Pare 20 DEL PER JAVE Pare 20
Çeshtje e Shkronjavé
L'ÉCRITURE ALBANAISE ET SES ADVERSAIRES

Shqipetari
21 Ocak 1910 No 4

[86] Avlonyalı Ekrem, 241.
[87] Avlonyalı Ekrem, 241-242.

Gazetede Haziran-Temmuz 1910'da Struga ve Berzeşte'de Türkçe ve Arnavutça eğitim veren okullar açılması için bağış kampanyası düzenlendi.[88] *Arnavut* gazetesi, 9 Eylül 1910 tarihli 29. sayısının Arnavutça yayımlanan *Shqipetari* bölümünde "Bir Garip Karar" başlıklı makalede,"gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarına zarar verecek birtakım ifadelerin tespiti üzerine" Divan-ı Harb-i Örfi kararıyla 7 Ekim 1910'da tatil edildi. 9 Ekim'de yayınlanan 33. sayısıyla gazetenin yayın faaliyeti bir süreliğine durduruldu. Derviş Hima, *Başkim* adıyla gazete çıkarmaya başladı ve *Arnavut*'un 34 ile 39. sayıları arasındaki altı sayısı *Başkim* adıyla yayınlandı; yayın yasağının kalkmasından sonra 13 Aralık 1910 tarihli 40. sayısıyla tekrar *Arnavut* adıyla yayınlanmaya devam etti.[89]

1912'de Hürriyet ve İtilafçı bazı subaylar gibi, 1908'de Meşrutiyetin ilanı amacıyla "dağa çıkan" Enver ve Niyazi beyler gibi Arnavut önderler de dağa çıktı. 28 Kasım 1912'de İsmail Kemal önderliğinde bağımsızlık ilan edildi ve geçici hükümet kuruldu. Derviş Hima da İstanbul'dan ayrılarak Ergiri de dağa çıktı. Bu süreçte İstanbul'da *Arnavut* gazetesi yayınlanmaya devam etti ve bir süre sonra Derviş Hima İstanbul'a döndü.

1917 yılının sonbaharında işgalci Avusturya kuvvetleri tarafından Tiran'da okul müfettişi olarak görevlendirilen Derviş Hima, Cumhuriyet zamanında Ahmed Zogu yönetiminde Arnavutluk'un ilk Basın Yayın Genel Müdürlüğü'ne getirildi. Derviş Hima, 1926 yılında Yusuf Bey Dibra (Dashishti) tarafından Ahmed Zogu'ya karşı tertip edilen bir hareketin içerisinde yer almışsa da hareketin içinde yer alanları ihbar ederek komployu akamete uğratmıştır.[90] 13 Nisan 1928'de 56 yaşında Tiran'da vefat etmiştir.

• **Arnavut Kadını**, İstanbul, 15 Kanun-i evvel 1325/28 Aralık 1909, Arnavutça.

Ayın Tarihi'nde yayınlanan listeye göre Derviş Hima tarafından *Arnavut* gazetesi ile aynı gün imtiyaz almıştır.[91] Hiçbir kütüphanede bulunmayan ve başka kaynakta adı görülmeyen bu yayının, *Ayın Tarihi*'nde 1927'de yer bulurken tasavvur olarak kalmış olduğu, imtiyazı alınmış olsa da gerçekleşmemiş olma olasılığı da söz konusudur. *Arnavut* gazetesinin Türkçe ve Arnavutça yayınlanmasına karşılık yalnızca Arnavutça imtiyazı görünen yayın, dönemin 'kadın gazeteleri'ndeki çoğalma ile uyum içindedir ancak Arnavutlara seslenmesi nedeniyle çok ilgi çekebilecek ve belki içeriğiyle yeni değerlendirmelere yol açabilecek bu yayının bugün görünmez olması elbette acıdır.

---

[88] Olgun, "XIX. Yüzyıl…", 2015, 213.
[89] Olgun, "XIX. Yüzyıl…", 2015, 216.
[90] Olgun, "XIX. Yüzyıl…", 2015, 221 ve Olgun, "Bir Jön Türk ve Arnavut Milliyetçisi…", 2018. Avlonyalı Ekrem Bey, Derviş Hima'nın Cenevre'de Lenin'le tanışarak yakın dost olduğunu, fakat komünist değil sosyalist olduğunu yazar. Ekrem Bey, Yusuf Bey komplosunun ihbarına da değinir ve Derviş Hima'yı saygıyla anar, s. 241.
[91] *Ayın Tarihi*, "Meşrutiyet'in İlanından Beri Türkiye'de Neşrolunmuş Gazete ve Mecmualar", No: 41, Ağustos 1927, s. 2353.

• **Koha** (Zaman), İşkodra, 1 Ocak 1910-1912, haftalık. 1912'de *Başkim* adını aldı.

Yayıncısı Dom Ndoc Nikaj (1864-1951) rahip, şair ve tarihçi. 1905'te ilk Arnavutça romanı yazıp yayınladı. 1910 isyanına katıldı. Bağımsızlık sonrası gazeteciliği sürdürdü. 1921'de tutuklandı, 1946'da komünistlerce hapsedildi ve hapiste öldü.

Mihal Grameno (1871-1931) 1885'te Romanya'ya göç ederek orada Arnavut ulusal hareketine katıldı. 1907'de Arnavutluk'ta kurulan çetelerden Çerçiz Topullu'ya katıldı ve 1908'de 23 Temmuz'da Ohri çetesiyle Meşrutiyet'in ilanında Resneli Niyazi Bey'e destek verdi. 1909'da Ortodoks Ligi'ni kurdu. Arnavut kilisesinin bağımsızlığını savundu. 1910'da *Başkimi i Kombit* gazetesine yardımcılıktan tutuklandı. Arnavut isyanı sırasında çetecilerle İstanbul'daki Arnavut önderler arasında haberleşmeyi sağladı. *Koha* editörlüğüne yardımcı oldu. Sonra *Koha*'yı 1915-1919 ABD New York Jamestown'da çıkardı. 1919'da Paris'te Barış Konferansı'nda Arnavutları temsil etti ve Arnavutluk'a döndü. Kral Ahmed Zogo'ya karşı mücadele etti, emekliliğe zorlandı ve emekli olup hastalandı.

• **Tomorri** (Bugün Tomorr Milli Parkı'nda bulunan, zirvesi 2416 m., Arnavutluk güneyindeki dağ), Elbasan, 10 Mart 1910, haftalık.

Lef Nosi (1877-1946), Elbasanlı, 1909 Elbasan Kongresi'ne katıldı. Okul müdürüydü, 1914'te posta ve telgraf bakanı, 1918'de ekonomi ve sosyal ilişkiler bakanı oldu. Faşistlerle işbirliği yaptı, 1943'te Alman işgalinde meclis başkanı seçildi. Komünistler tarafından tutuklandı, idama mahkum edilip infaz edildi.

Elbasan'da ağır basan Müslümanlar ve 'bey'lere karşı Ortodoks Lef Nosi Vllaznija (Kardeşlik) kulübünü kurmuş ve konferans ve seminerler düzenlemişti. Şehirde bir Arnavut okulu açıldığında gazete çıkarmak için de ortam oluşmuş ve Mart-Temmuz arasında yayın yapılmıştı.[92] 1910'da Arnavutlarla Osmanlı hükümetinin ve İttihatçılarına arası bozulduğunda, Arnavut isyanı nedeniyle Osmanlı ordusu sert askeri harekete giriştiğinde, Manastır'da *Başkim i Kombit* gazetesini çıkran Mihal Grameno ve Fehim A. Zavalani gibi Lef Nosi de tutuklanıp gazetesi kapatılmıştı.[93]

• **Sëpata** (Balta), El Fayyum, Mısır, 1 Nisan 1910-1 Ocak 1914, 4 sayı.

Jani P. Vruho tarafından, *Rrufeja*'nın Osmanlı topraklarına girmesinin yasaklanmasından sonra çıkarıldı.

• **Fjala e Drejte - Doğru Söz**, İstanbul, 24 Haziran 1326/7 Temmuz 1910-7 Temmuz 1327/20 Temmuz 1911, Türkçe, Arnavutça, haftalık, 49 sayı.

Sahib-i imtiyaz ve mesul müdürü Arif Hikmet. Türkçe yayınlarda Osmanlı alfabesi ile Arnavutça adı *Fiyaladreyt* olarak okunmuştur. H. Duman 21 Haziran 1326/4 Temmuz 1910 tarihini verir, bu tarih imtiyaz tarihidir. Milli Kütüphane'de ilk sayı 7 Temmuz 1910 tarihlidir.

---

[92] Clayer 2013, 529.
[93] Skendi, 407 vd.

Doğru Söz

Doğru Söz Fjala e Drejte

1910'da İttihatçılara yakın Elbasan mebusu ulemadan Hacı Ali, İpek mebusu Bedri Bey ve Prizren mebusu Yahya Bey tarafından Aksaray'da kurulan İttihad-ı Osmanî Arnavud Maarif Mahfeli'nin yayın organıydı. Temel olarak Arap alfabesi kökenli Arnavut alfabesinin yaygınlaştırılması çabasını yüklenmişti. Açılan okulda üç aylık eğitim verilerek bu alfabeyle eğitim verecek öğretmenler yetiştirildi. Maaş ödenen ilk yirmi öğretmenin Arnavutluk'a atamaları yapılırken burada kullanılan alfabe kitabından da 20.000 adet basılmıştı.[94]

Hakkı Tarık Us Kütüphanesi'nde bulunan birinci sayısının künyesi şöyledir:

> Numara 1, 24 Haziran 326/30 Cemaziye'l-ahir 1328/7 Temmuz 1910; Mahal-i idaresi Aksaray'da Arnavut Maarif Mahfelinde daire-i mahsusa; İttihad-ı Osmanî Arnavud Maarif Mahfelinin müverric-i efkarıdır.

Dört sayfanın sonuncusu Osmanlı alfabesi ile Arnavutçadır. Gazetede şu ibare görülmektedir:

---

[94] Clayer 2013, 492-493. DAB: "Manastır ve Yanya Vilayetleri Tesis-i Mekatib Memuriyeti tarafından Manastır ve Debre Darülmualliminlerinde tesisi düşünülen Arnavutça şubelerine muallim ve talebe olarak müracaat edenler arasında yapılan imtihan sonucu ehliyetname almaya hak kazanan *Drita* gazetesi muhabiri Leskovikli Mustafa Hilmi Efendi'nin, Şadırvan Mektebi'nde Latin harfleriyle Arnavutça muallimliğine ve mektebin Arapça harflerle eğitim veren kısmı muallimliğine de Adem Hayri Efendi'nin intihabının uygun görüldüğü; Manastır Şubesi'nde Arnavut harfleriyle tahsil görmek üzere müracaat eden taliplilerin yeterli bulunmadığı; Debre Darülmuallimini Şubesi'ne ise kimsenin müracaat etmediği; Yanya Darülmuallimini şubesinin teşkili için gerekli çalışmalara başlanacağı ve kaydolmak isteyenler için vilayet gazetesine ilan verileceğinin bildirildiği", MF.İBT 411 84 H-16-02-1331/25 Ocak 1913.

İtizar: Arnavutça elifbamızın noksan ve ihtiyacat-ı lisanımızı tamamen istiaba kafi olduğu aşikar ise de vaktiyle izabe edilen bunlardan başka harflere şimdilik malik olmadığımızdan ve zaten gazetemizin iki sayfası Arnavutça yazılmak mukarrer iken harflerin kifayetsizliği hasebiyle ancak bir sayfasını imla edebildiğimizden mahfelimiz heyet-i telifiyesi tarafından yine bu esas üzerine yakında neşr edilecek elifbalar intişarına kadar bu harfleri istimale mecbur olduğumuzdan dolayı gazetemiz muhterem karilerine beyan-ı itizar eyler.

Kumanovalı Arif Hikmet Üsküp idadisini bitirdi, 1904'te Lume Arnavutlarının ayaklanmalarını destekleyerek tanındı. Böylece Selanik umumi müfettişi Hilmi Paşa'nın yanında görev aldı. Selanik kulübünün Midhat Fraşeri ile birlikte yönetiminde yer almıştı ancak İttihatçılara çok yakın olan bu kulüpte Arap alfabesine dayanan Arnavut alfabesini savunmasıyla eleştirilere hedef oldu. Arif Hikmet, Osmanlıcılığı ve Müslümanlığı savunarak Arnavut milliyetçiliğinin kavmiyet anlamıyla her ikisine de ve bunlardan ayrılamaması gereken Arnavutlara zarar verdiğini savunuyordu.[95]

• **Shkreptima** (Yıldırım), Kahire, 12 Eylül 1910-26 Mart 1911, haftalık, 18 sayı.

Aleksandër Xhuvani, C. Popoviz, Jani P. Vruho.

Rrufeja - Saika (Şimşek) adıyla yayınlanıyordu yasaklandı, *Shkreptima* adıyla çıktı o da 25 Nisan 1911'de yasaklandı.[96]

• **Dilli** (Güneş), İşkodra, 2 Ekim 1910, Türkçe, Arnavutça, İtalyanca, haftalık.

İttihatçıların desteğini kazanan Mehmet Hidayet Pardo tarafından Latin harfleriyle Arnavutça gazete çıkarma izni alınmıştı. Gazete Osmanlı ve İttihat ve Terakki düşmanlarına saldırma görevini üstlenmişti. Clayer "İki ayrı isimle çıkan (*Dili* "Güneş" ve *Luna* "Ay") bu gazeteler" için Avusturya konsolos raporlarını kaynak gösterir.[97]

• **Kombi**, Manastır, 1911.

Boston'da yayınlanan gazete Manastır'a taşındı hatta ABD'deki Arnavutların abonelikleri devam ettirilmeye çalışıldı.

• **Drita**, Manastır, 3 Mart 1911-1912, Türkçe, Arnavutça.

Mustafa Hilmi Leskovik ve Ali Panariti.

Mustafa Hilmi Leskovik (Muço Qulli, 1887-1915) İşkodra doğumlu. İstanbul'da askeri baytar ve hukuk mekteplerinde okudu. 1914'te *Populli* gazetesini yayınladı. Birinci Dünya Savaşı'nda Karadağlılar tarafından öldürüldü.[98]

---

[95] Bkz. Clayer 2013, 484, 486, 493, 510. Ayrıca bkz. Avlonyalı Süreyya, *a.g.e.*

[96] Olgun, "XIX. Yüzyıl…", 2015, 169.

[97] Clayer 2013, 532-533. *Dili*, Clayer dışında yalnızca H. Bello'da (s. 97) görülür (Palok Daka'ya atıfla (196)).

[98] Bkz. yukarıda 93 nolu dipnot arşiv belgesi.

• **Liria e Shqipërisë** (Arnavutluk'un Özgürlüğü), Sofya, 10 Mart 1911-1915.

Kristo Luarasi (1876-1934) Kolonya'da Hotovë köyünde doğdu. Petro Nin iLuarasi'den öğrenim gördü. 1892'de Romanya'ya göç etti, Nikolla Naço'nun Arnavut okullarında çalıştı. Yayıncılık ve matbaacılığı öğrenen Luarasi 1896'da Sofya'ya gitti burada matbaa ve yayıncılığa başladı. 1893'te kurulmuş olan Dëshira derneğiyle Arnavutça yayınlara ve dağıtımına başladı. Midhat Fraşeri ve Kosta Trebicka ile birlikte Yıllık takvimler (*Kalendari Kombiar* - Ulusal Takvim) bastılar. 1901 yılından 1908'e kadar Şahin Kolonya ile *Drita* gazetesini yayınladılar.

1908 devriminden sonra Luarasi Selanik'e taşındı. Kitaplar, dergiler yayınlayıp dağıttı. 1910'dan sonra Osmanlı yönetimi iler arası açılarak Sofya'ya döndü. *Liri e Shqiperise* gazetesini bu zaman çıkardı. 1912 Ekim'inde Arnavutları silah başına çağırmktaydı.[99]

1921'de Arnavutluk'a döndü. Matbaası ile birlikte Tiran'a yerleşti ve ölümümden sonra adı verildi ve 1947'de komünist yönetim ele koyana kadar oğlu Theodhor tarafından çalıştırıldı.

• **Shkumbi** (Şkumbi - İşkumbi [nehri]), İstanbul, 1909? (21 Mart 1327/3 Nisan 1911?), Türkçe, Arnavutça.

Sahibi Kasım Fraşeri, müdürü Hikmet Salih. Türkçe yayınlarda Osmanlı alfabesi ile Arnavutça adı *Şükombi* olarak okunmuştur.[100] *Ayın Tarihi* imtiyaz tarihini 21 Mart 1327/3 Nisan 1911 olarak vermiştir.[101] Olgun, Osmanlı Arşivi'ndeki 18 Nisan 1911 tarihli belgeye dayanarak "Divan-ı Harb-i Örfi kararıyla kapatılan *Arnavud* yerine yayın hayatına başlamıştır" bilgisini verir.[102] Arnavut kaynakları 1909 tarihini gösterirler.[103]

• **E Drejta** (Sağ), Korfu, 21 Aralık 1911, haftalık.

Leonidha Naçi (1875-1940), Görice/Korçë'de doğdu. Naum Dhimitër Naçi'nin kardeşiydi. Leonidha Bükreş ve Atina'da öğrenim gördü. Ulusal örgütlere katıldı ve öğretmenlik yaptı. Korfu'da yaşadı. 1908'de Manastır Kongresi'ne katıldı. 1913'te *Trumbeta e Krujes*, 1926-28'de *Shqipnija* gazetelerini çıkardı. 1930-34'te Balkan konferanslarında Arnavutluk'u temsil etti.[104]

• **Trumbeta e Krujes** (Kroya'nın (Krujë/Akçahisar) Trompeti), Saint Louis, ABD, 20 Mayıs 1911, 3 sayı.

Faik Bey Konica. 1913-1914'te Draç/Durrës'te Leonidha Naçi tarafından yayınlandı.

• **Shkupi** (Üsküp), Üsküp, 29 Ağustos 1911-3 Ekim 1912, Türkçe, Arnavutça, haftalık, 39 sayı.

---

[99] Skendi, 452.
[100] Gazel ve Ortak 252; Olgun, "XIX. Yüzyıl…", 2015, 169.
[101] *Ayın Tarihi*, No: 52, 1928 Temmuz.
[102] Olgun, "XIX. Yüzyıl…", 2015, 169 (BOA, DH.EUM.KADL., 14/29, 18 R 1329 (18 Nisan 1911).
[103] Belo, 97 (Polak Daka 192).
[104] Petrotta, 2003, 116.

Jashar (Yaşar) S. Erebara. Üsküp'te yayınlanması Arnavutlar için önemli bir olaydı.

• **E Vërteta** (Gerçek), İstanbul, 1911, Türkçe, Arnavutça.

Leon Fraşeri ile Pandi Papapilo yönetiminde yayınlanıyordu. Leonidhe Fraşeri, Delvinë valisi (?), Lushnje Kongresi delegesi. *Zani i Naltë* 1910 ve Ravry 1911 tarihini verirler.[105] 13 Mayıs 1911 tarihli *Tanin* gazetesinde *Neve Vertete* adıyla/okunuşuyla haber olmuştur.[106]

• **Yürek** - **Zemir**, İstanbul, 5 Kanun-u evvel 1327/18 Aralık 1911-21 Mart 1328/3 Nisan 1912, Türkçe, Osmanlı harfleri ile Arnavutça, haftalık, 15 sayı (15. Sayı "fevkalade nüsha").

Ayın Tarihi'nde imtiyaz tarihi 26 Teşrin-i Sani 1327/ 9 Aralık 1911'dir.[107] Milli Kütüphane'de ilk sayısı 18 Aralık 1911 tarihlidir.

Mesul müdürü Elbasan mebusu müderris Hacı Ali, İttihatçıların da desteklediği Arap harflerinin kullanılmasından yanaydı, gazetesinde de bu alfabeyi kullanmış ve İttihat ve Terakki'yi desteklemişti. "Kavm-i Necib" olarak adlandırdığı Arnavutlara seslenen bir yazısında "... İtalya Meclis-i Mebusanı'na mı yoksa Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na mı aza göndereceğiz..." diyerek İttihatçılarla işbirliğini savunuyordu.[108]18 Şubat 1910'da kurulan İttihad-ı Osmani Arnavud Maarif Mahfili'nin 5 Mart'ta başkanı seçilen Hacı Ali Efendi 1912 seçimlerinde Elbasan'da muhalif aday Şevket Bey karşısında başarılı olamamıştı.

21 Mart 1328/3 Nisan 1912 tarihli 15. Fevkalade nüshasının künyesi ve 'içindekiler' tablosu şöyledir:

> "İttihad-ı Osmanî Maarif Mahfelinin Mürevvic-i efkârıdır; Hasılatı Tayyare menfaatine nüsha-i fevkaladesi - Müdir-i mesul Hacı Ali; İdarehanesi Cağaloğlu'nda daire- mahsusadır; Matbaa-i Amire."
> "Mündericat:
> Askerlikte Tayyare - erkan-ı harbiye miralaylarından Tevfik
> *Kurân-ı Kerim* harfiyen tercüme olunmak mümkün olur mu? - Manastırlı İsmail Hakkı
> Jül Vern bir romancıdır ama… - Ahmet Midhat
> Havaî ve bahrî donanma vergisi - Hüseyin Cahit
> Cep defterimden müstahrec - D. K.
> Tayyare için - Ahmet Agayef
> Manzume: Neşide-i Taavün - Nazım
> İnkılabın ikinci devre-i ittihadiyesi - Ahmet Kemal
> Osmanlılık ve Osmanlı kadınlığı - K. Lamia
> Havadis-i mütenevvia

---

105 *Zani i Naltë*, No 4, 11 Kasım 2013; Andrey Ravry, "La presse Albanaise", *Chaiers de la Presse* (Paris: l'Institut de science de la presse de l'Université de Paris, 1939), 340.

106 Çelik 2004, 237.

107 *Ayın Tarihi*, No: 52, 1928 Temmuz.

108 *Yürek*, 22 Şubat 1327: bkz. Fevzi Demir, *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri, 1908-1914* (Ankara: İmge Y., 2007), 113-117 ve 227-230.

1. 29 Gushti É Hane 1911 № 1

SHKUPI

GASÉT' E PERJAVSHMÉ

PAJTIMI:

Adèsa 'per eqdo marvèshjë: JASHAR S. ERENARA. Uskub

Epame mé udhe ti thomi kto pake fiale si parethanié.

Shkupi

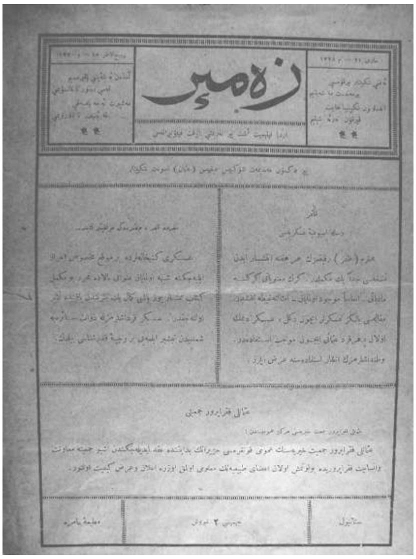
Yürek - Zemra

"Müntehib-i saniler meyanında: Mahfelimiz müessisîn ve aza-yı kiramından Kartal, Gebze ve Adalar jandarma kumandanı Elbasanlı Şevket Bey'in de intihap edildiğini görmekle iftihar eyledik. - Gebze'de, o eski Türk yurdunda bir Arnavut'un intihap olunması Türklerle Arnavutlar arasına nifak ilkasına çalışanlara güzel bir fikir dersi verdi dersek el-hak hakikati söylemiş oluruz."

Manastır Ağaç Bayramı."

Fevkalade nüshadaki bu haliyle *Yürek*, oldukça muvafık ve derleme niteliği göstermektedir.

• **Fjala e t'in' Zoti** (Tanrının Sözü), Palermo, 25 Şubat 1912-1915.

Paolo Schirò (1866-1941), İtalyan Katolik piskopos; Sicilya Arnavutlarının piskoposu oldu. Arnavutça ilk edebi belgeyi keşfetti.

• **Atdheu** (Vatan), Köstence, 1 Ağustos 1912-15 Ekim 1914.

Yayıncısı Joan N. Mihail-Lehova; yazarları Alexandru Naum Frumkin, A. Gurra, Milto Sotir Gurra.

Lehova, 1913 Trieste Kongresi'ne katılanlardan. 1932'de Romanya'da *Kosova* gazetesini çıkaranlardandı.

Frumkin (1895-1976), Kişinev doğumlu, elektrokimya kurucusu fizikçi ve kimyager. Birçok ülkenin bilimler akademisine seçildi. Odesa, Strazburg, Bern'de okudu.

M. S. Gurra (1884-1972), Görice/Korçë doğumlu, gazeteci ve kısa öykü yazarı, Rus klasiklerinin çevirmeni. Odesa, İstanbul, Sofya, Köstence ve ABD'de yaşadı. Birçok gazetede yazdı ve gazete yayımına katkıda bulundu.

Gazete 1913'te Draç/Durrës'e taşındı.

• **Zëri i popullit** (Halkın Sesi), New York, 30 Ekim 1912-1913, Toska diyalektinde, İngilizce makaleler içerir, haftalık.

Kristo Floqi (1876-1951), oyun yazarı, hukukçu, siyasetçi. Görice/Korçë'de doğdu. Atina'da hukuk okudu, altı yıl memleketinde avukatlık yaptıktan sonra İstanbul'a gitti. Milliyetçilerle tanışarak Atina, Avlonya ve ABD Bostan'a gitti. *Dielli*'de çalıştı, Vatra örgütlenmesinin başarılmasında etkin oldu. New York'a taşınarak *Zëri i popullit* gazetesini çıkardı. Bağımsızlık Bildirgesi'nden sonra Arnavutluk'a gitti, hukukçu, gazeteci olarak çalıştı, 1920'de İlyas Bey Vroni hükümetinde eğitim bakanı oldu. 1921 seçimlerinde Debre milletvekili oldu, 1922 ayaklanmasında yasa dışı ilan edildi, Viyana'ya gitti. 1925'te milletvekili seçilerek Tiran'da gazete çıkardı. Zogo ile geçinemedi ve avukatlığa başladı. 1936'ya kadar avukatlık yapıp o yıl Devlet Konseyi'ne döndü. İtalyan işgalinde arası iyi olmasa da konumu korudu ve komünistlerce tutuklandı.

• **Rivista dei balcani** (Balkanlar Dergisi), Roma, 15 Temmuz 1912-24 Ocak 1913, İtalyanca, Arnavutça, iki haftada bir.

Terenzio Tocci'nin, Antonio Argondizza (1838-1919) ile birlikte çıkardığı *Corriere dei Balcani* (1906) ve daha sonra *Il Taraboshi* (1913) gibi İtalyanca dergilerinden, Arnavutçaya da yer veren dergisi. Tocci'nin ustası kabul ettiği Anselme Lorekio (Anselmo Lorecchio) da dergiye katkıda bulunmuş ve müdahale etmiştir. İlk sayılarında Garibaldi geleneğinden Venedikli gazeteci ve sol milletvekili Roberto Galli gibi (1840-1931) gibi yazarlara da yer veriyordu. Tocci, Arnavutluk üzerinde özellikle Avusturya ve Osmanlı etkisine karşıdır ve son sayısında Mısır Hidivliği veliahdı Fuad'la röportaj yaparak ona destek vermiştir. Çocukluğu sürgünde Napoli'de geçen, Torino harp akademisini bitiren Fuad (1868-1936, hidivliği1917-1922) bağımsız Arnavutluk tahtına adaylardan olmuş, hatta Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın da İskender Bey'in soyundan geldiği ileri sürülmüştür.[109]

III. Arnavutluk'un Bağımsızlığı Sonrası Osmanlı-Türkiye'de Arnavutça Yayınlar

E Vërteta (La verite), İstanbul, 1920-1921, Arnavutça, haftalık.

Zani i Naltë 1918 tarihini verir. İstanbul'daki Arnavut Djelmoshe (gençler) topluluğunun okulları için Arnavutluk eğitim bakanlığı program yolladı ve bu program Nesip Era Voştina gözetiminde *E Vërtata*'da yayınlandı. Beşiktaş Arnavut okulunda öğretmen olan Nesip Era, Beşiktaş, Feriköy'de okulların Arnavut topluluğa yetmediğini dile getirerek başka okullar açılmasını istiyordu.[110]

---

109 Stefano Zanotto, "L'Italia e la Prima Guerra Balcanica. Diplomazia e Opinione Pubblica" (Torino: Università degli studi di Torino Facoltà di Lettere e Filosofia tesi di laurea, anno accademico 2001/2002); Fabbricatore, 45.

110 Petrotta, 2003, 53; Ilirjana Kaceli, "Education in the Albanian Colony of Istanbul", *BJES - Beder University Journal of Educational Sciences*, September 2013, C. 3, Nu. 1, 37.

• **Paqja** (Barış), İstanbul, 12 Kasım 1923-1924, Arnavutça, haftalık.

İstanbul Arnavut toplumu adına sorumlu müdür Xhmal Hoxha (Hafız Xhemal Dibra) ve yazı işleri müdürü Anastas Fraşeri tarafından yayınlanmıştır.[111] *Ayın Tarihi*'nde 25 Teşrin-i evvel 1339/25 Ekim 1923'te imtiyaz almış ve sahibi ve mesul müdürü Cemaleddin Efendi olarak görülür.[112] Palok Daka kataloğunda Dr. İsmail Maçi, Shyqri Myftiu ve Xhemal Maçi'nin yayını olarak görünmektedir. İsmail Maçi, Arnavutluk Müslüman Cemaati adına Tiran'da 1923-38 yıllarında yayınlanan *Zani i Naltë* dergisinin de Shyqri Myftiu ile birlikte yayıncılarındandır.[113]

1924'te Hafız Xhemal Dibra'nın Arnavutluk'ta milletvekili seçilmesi ve Türkiye'de istenmeyen kişi ilan edilmesiyle yayınına son verdiği anlaşılıyor. Mart 1925'te Arnavut dernekleri kapatılmıştır.[114]

Hafız Xhemal Dibra (1881-1959), dini eğitim gördü; İstanbul'da eğitimini sürdürdü ve Arnavut aydınlarla ilişki kurdu. İttihatçı ve Başkim örgütlenmesi içinde yer aldı. Fuat Bej Dibra, Süleyman Delvina[115] ile birlikte Arnavutluk mücadelesine destek verdi. Arnavutluk'ta Debre milletvekili seçildi. Arnavutluk'un faşist işgaline karşı çıktı ve İtalya'da hapsedildi. Medrese hocası ve İslam cemaatinin önderlerinden biri olarak komünist dönemde de hoş görülmedi. 2016'da "ulusun onuru" madalyasıyla ödüllendirildi.

Anastas Fraşeri (1890-1958), Mehmet Fraşeri'nin gazetelerinde çalıştı. 1920'lerde İstanbul Arnavutları ve Ortodoks Arnavutlar arasında etkin bir kişilikti ve Fan Noli destekçilerindendi. Daha sonra Romanya'da gazeteciliğe ve faaliyetlerine devam etti.

• **Vardar**, İstanbul, 28 Mayıs 1952-1966. Türkçe, Arnavutça, Fransızca. Düzensiz yayınlanmıştır. Anti-komünist göçmen Arnavutlar tarafından yayınlanmış olup 14 yılda (çoğunluğu çift sayı) 24 sayı çıkmıştır.

• **Besa**, İstanbul, 1953.

• **Besa**, İstanbul, Aralık 1993, Türk-Arnavut Kardeşlik Derneği, Türkçe, Arnavutça. Dernek adına sahibi Halil Metin, genel yayın müdürü Kamil Bitiş.

IV. Ve Diğerleri

Osmanlı dünyasında Türkçe dışı süreli yayınlar olarak Arnavutça basını anlamlandırmak kadar, Osmanlı dünyasının bir parçası olarak Arnavutluk'u anlamlandırmak için Arnavutça yayınlar yanında başta Türkçe olmak üzere diğer dillerde yayınların da peşine düşmek gerektiği şu envanter çabası içinde bile kendi-

---

111 Petrotta, 2003, 53; *Zani i Naltë*, No 4, 11 Kasım 2013.

112 *Ayın Tarihi*, No: 42, 1927 Eylül.

113 *Zani i Naltë*, No 4, 11 Kasım 2013, 116; Elsie, *a.g.e.*

114 Kaceli 40.

115 Süleyman Delvina (1872-1935), Mülkiye Mektebi mezunu, Galatasaray edebiyat hocası, üç defa basılan *Edebiyat* adlı ders kitabının yazarı ve Zogo dönemi başbakanı (1920), içişileri bakanı (1921) ve dış işleri bakanıdır (1924).

sini gösteriyor. Dolayısıyla biyografilere değinirken adı geçenlerin de ortaya koyduğu gibi Arnavutça olmadığı için listeye alınmamış ancak değerlendirmeye alınmadığında eksikliği duyulacak bazı yayınlara da dikkat çekmek ve gerçekliğin buradaki kapsam kurallarımızı coğrafya, dil ve tarih açısından zorladığını gene de anımsatmak gerekiyor.

Yayın tarihlerine geçmeyen ancak toplumsal süreçlerin gelişimini yansıtan bir olgu da "çıkamayan" gazetelerdir. Örnek olarak, *İttihad* gazetesinin (21 Teşrin-i evvel 1324/3 Kasım 1908) duyurduğuna göre İzmir'de Reşad Halil Bey Türkçe ve Arnavutça olarak *Virtet* (Hakikat) adlı gazete çıkarılması için başvuruda bulunmuştur, ancak akıbeti bilinmemektedir.[116]

Osmanlı arşiv belgelerine göre, Gaspor adlı bir İtalya vatandaşı, Korfu'da Arnavutça eğitim verecek bir okul açmak için uğraş vermiş, aynı biçimde Korfu'da Arnavutça ve İtalyanca olarak bir gazete çıkarmaya çalışmıştır; Osmanlı hükümeti "Memâlik-i mahrusa-i şâhânede ikâ-yı fesad emeliyle" Korfu'ya yerleşen Gaspor'u engellemek için Yunan hükümeti nezdinde girişimlerde bulunmuştur (Y.PRK.EŞA., 48/51, 24 L 1323/22 Aralık 1905).[117]

Arşivdeki örnek olarak şu tür belgelerin izlerinin bulunması gerekmektedir:

- İtalyan harfleri ile Arnavutça her çeşit yazıyı basmak için matbaa açmak ve Arnavutça *İttihat* ismiyle gazete çıkarmak isteyen Don Noçniko adlı İşkodralı rahibe ruhsat verilmesi için gereğinin yapılması (DH.MKT. 2668 16 H 29-10-1326/24 Kasım 1908).
- Mısır'da neşrolunan "Mürşid Umum Arnavutları İttihada Davet Eder" adlı gazetenin (…) yurda giriş ve neşrinin yasaklandığı (DH.MKT.2356 117 H 9-02-1318/8 Haziran 1900).

Diğer gazeteler içinde Arnavutça olmamakla birlikte Arnavutlar tarafından yayınlanan veya Arnavut sorununa yer veren ve etkili olduğu için anımsatılmasında yarar olabilecek veya Arnavutça olmakla birlikte hakkında açık bilgiye ulaşılamayan yayınlar şunlardır:

• **Tercüman-ı Şark**, İstanbul, 29 Mart 1878-1 Ekim 1879, 179 sayı.

Şemsettin Sami Fraşeri, yayınladığı *Tercüman-ı Şark* gazetesinde 27 Eylül 1878'de İstanbul Arnavut İhtilal Komitesi tarafından hazırlanan, Arnavut vilayetlerinin bağımsızlık taleplerini içeren bir program yayınlamıştır. İstanbul basını Arnavut sorunlarına yer vermekten çekinmediği gibi İstanbul basın ve edebiyat çevrelerinin önemli siması Şemsettin Sami de bu konuda İstanbul'da yayın yapmıştır.

---

[116] Duyuran Çelik, 236. Arşivde "Bir tarafı Türkçe diğer tarafı Arnavutça olarak *Hakikat Virtet* namıyla yevmi ve edebi ve ilmi ve siyasi bir gazetenin neşrine ruhsat itası…" diye adı, şehri ve imtiyaz alan Yenişehirli Reşad Halil Bey'in adı açıkça geçen bu gazetenin yayınlanmış olduğuna dair bir ipucumuz yoktur (Dh.MKT 2666.52 H 28-10-1326/23 Kasım 1908). E. Baykal gazetenin adını sehven "Yertet" biçiminde okumuştur. Ayrıca aynı arşiv belgesi ile İsmail Hakkı'nın *Hakekab ve Perent* (?) adıyla bildirdiği gazeteyi (*Revue du Monde Musulman*, 116) birleştirerek başka bir giriş daha yapmıştır (Erol A. F. Baykal, *The Ottoman Press 1908-1923* (Ledien, Boston: Brill, 2019), 302 ve 249).

[117] Olgun, "XIX. Yüzyıl…", 2015, 111.

• **İttifak**, Sofya, 1 Mart 1894-1 Ağustos 1898, Türkçe, bazen Bulgarca, haftalık.

Sofya'da Kovaçef Matbaası'nda basılan gazete "Bulgaristan'da bulunan İslam ahalisinin menafine ve muharrir-i dervişin ibadat-ı vakıasına… Türk ve bazı kere Bulgarcasıyla karışık gazetedir." Sorumlu müdürü Ömer oğlu Hulusi'dir. Sahib-i imtiyaz ve muharririnin tam adı Menizade Yusuf Ali Turabi Derviş'dir. 1.4.1880'de Sofya'da *Toprak* gazetesini, 1.6.1884'te Sofya'da *Dikkat* gazetesini çıkarmıştır. *İttifak* gazetesi çeşitli kaynaklarda 1894-1908, 1894-1898, 1898-1899 yıllarında yayınlanmış görünmektedir.[118] Yusuf Ali Arnavut kökenli olup Abdülhamit'in muhafızlarından Tüfekçi Tahir Paşa'nın yeğeniyken Bulgaristan'da Başkim üyesi olup gazetecilik yapmış, Meşrutiyet ilanından sonra mirmiranlık payesi ile İstanbul Rüsumat Meclisi üyeliği verilerek İstanbul'a gelmiş, 1 Eylül-28 Şubat 1324/14 Eylül 1908-13 Mart 1909'da İstanbul'da 13 sayı *Sebat* gazetesini çıkarmıştır. Clayer'e göre Sofya'da Başkim derneğince yayınlanan *İttifak* gazetesi 1898 itibariyle Prizren ve Üsküp'te Arnavutlarca bilinen tek gazeteydi.[119] Müslümanlar arasında dağıtılıyor ve Arnavut ve Bulgar Müslümanlarca okunuyordu.

• **İntibah**, Yanya, 1909, Türkçe.

Hasan Duman kataloğunda: "şimdilik Pazartesi ve Perşembe günleri neşrolunur, serbest ve bitaraf Osmanlı gazetesidir." Müessis ve müdürü Abdülbaki, sermuharriri Ali Kemali'dir ve Türkçe, Fransızca çıkar.[120]

• **Seda-yı Millet**, İşkodra, 1913, Türkçe, haftalık.

Ymer Lütfiu önderliğinde genç bir "Türkofil" grup tarafından yayınlanan, siyasi, edebi, dini dergi.[121]

• **Pelasgos**, Korçë, Yunanca.

Bağımsız Arnavut devleti kurulduğunda Hıristiyanların Müslümanların insafına kalacağı ve onlara Yunanistan'dan başka yardım eden olmayacağı anlatılıyordu.[122]

• **Yll - Astir** (Yıldız), Atina, 1901-1903?, Yunan harfli Arnavutça, Yunanca.

Hadzis ve Diogenes Chariton tarafından yayınlanan Yunanistan yanlısı gazete, Avusturya konsolos raporlarına göre bu niteliği nedeniyle geniş okuyucu bulamamıştı.[123]

Başkim gazetesi sahibi Mustafa Saffet'in Osmanlı Demokrat Fırkası örgütlenmesi nedeniyle Selanik'te hapiste iken *Hukuk-u İbad* adlı bir gazete çıkardığı, *Azad* gazetesinde 19 Teşrin-i sani 1326/2 Aralık 1910'da Meclis-i Mebusan'a

---

[118] İsmail Hakkı Tevfik Okday, *Bulgaristan'da Türk Basını* (Basın Yayın Genel Müdürlüğü), 100; Hüseyin Memişoğlu, *Bulgaristan'da Türk Kültürü* (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1995), 153; Adem Ruhi Karagöz, *Bulgaristan Türk Basını 1879-1945*, *Bulgaristan Türklerinin Kültür Hayatına Dair İncelemeler*, Üniversite Matbaası, İstanbul, 1945, 13; H. Duman. Ayrıca bkz. Avlonyalı Ekrem, 222.

[119] Clayer 2013, 436.

[120] Bkz. Çelik 2004, 236.

[121] Bello, 98.

[122] Clayer 2013, 514.

[123] Bkz. N. Clayer bu sayıdaki makalesi.

seslendiği;[124] *Rumeli* gazetesinde 5 Nisan 1911'de Yanya'da *Zülal-ı İrfan* adıyla gazete yayınlandığı (1 Mart 1327/14 Mart 1911, Yayınlayan *Fecr-i İstikbal*, sahip ve müdürü Mustafa Rubi[125]) haberinin çıktığı; 15 Haziran 1327/28 Haziran 1911 tarihli *Senin* gazetesinde (*Tanin*'in kapatılma cezası süresince çıkardığı devamı) Kolonya'da *Kolonya* adlı bir gazete yayınlandığı; 26 Haziran 1328/9 Temmuz 1912 tarihli *İfham* gazetesinde Üsküp'te *Mücahede-i Milliy*e adıyla gazete yayınlanmakta olduğu görülmüştür.[126]

İstanbul'da imtiyaz aldığı görülen ancak (Arnavutça okunuşları şüpheli olup) varlığı kütüphane ve kaynaklarda saptanamayan gazeteler de halen söz konusudur:

• **Dretiniba** (د رتينى با ?), Türkçe, Arnavutça. Sahib-i imtiyaz ve mesul müdürü Arif Hikmet Bey, 15 Haziran 1326/28 Haziran 1910.[127]

• **Edor Tata (**ۀ دورتـ تا ?), Arnavutça, Yunanca. Sahib-i imtiyaz Leonid Emarko Efendi, mesul müdürü İlya Dimitri Efendi. 21 Mart 1327/3 Nisan 1911.[128]

• **Perparim** (İlerleme), Türkçe, Arnavutça. Sahib-i imtiyaz ve mesul müdürü Hasan Bey, 14 Mart 1326/27 Mart 1910.[129]

Elbasan kongresi sonrası Görice'de kurulan Perparii (İlerleme) adında cemiyet okul açma ve lehçe girişimlerini merkezileştirmek amacıyla çalışmıştır.[130] 1914'te[131] İşkodra'da ve 1916'da New York'ta[132] *Përparimi* ve 1921'de Korçë'de[133] *Përpara* adıyla gazeteler yayınlanmış olmakla birlikte, 1910'da İstanbul'da imtiyaz almış olan gazetenin ilişkisi ve yayınlanmış olup olmadığı bilinememektedir.

• **Şiresa** (شيره سا ?), Türkçe, Arnavutça. Sahib-i imtiyaz ve mesul müdürü Behçet Bey. 13 Mart 1338/13 Mart 1922.[134]

• **İttihad**, "İtalya hurufuyla her nev kütüp ve evrak ve saire tabına mahsus olmak üzere bir matbaa küşadına ve *İttihad* namıyla Arnavutça yevmi bir gazete neşrine ruhsat itası İşkodra ahalisinden ve teba-yı Osmaniye'den Dom Noçnika

---

[124] Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler – İkinci Meşrutiyet Dönemi* (İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1984), 172, dipnot 4.

[125] Hasan Duman.

[126] Çelik 2004, 237, not 334. Sahib-i imtiyaz ve mesul müdürü Salih Zeki. H. Duman'da ilk sayısı 8 Eylül 1327 tarihlidir; Hakkı Tarık Us'ta 15 Eylül 1327/28 Eylül 1911 tarihli 2. sayısı ile 55, 65 ve 19 Haziran 1328/2 Temmuz 1912 tarihli 79. sayıları vardır.

[127] *Ayın Tarihi*, No: 45, 1927 Kanun-i evvel.

[128] *Ayın Tarihi*, No: 41, 1927 Ağustos.

[129] *Ayın Tarihi*, No: 42, 1927 Eylül.

[130] Ercan Karakoç ve Mesut Yavaş, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Arnavutların Eğitim Çalışmalarında Önemli Bir Aşama: Elbasan Maarif Kongresi", *Belleten*, C. LXXXII, Sayı 294, 2018 Ağustos, 688.

[131] 1914 Ocak-1916 tarihlerinde Cizvitler adına Frano Gjenovici tarafından yayınlanmıştır, Elsie, *a.g.e.*

[132] Haziran 1916-1920'de New York'ta, Ağustos 1920'den sonra Wadden'de (MA) Arnavutluk Yayıncılık Şirketi adına yayınlanmış olup genel yayın yönetmenleri Vangjel D. Nasse ve Sotir Noke'dir (Petrotta 2003, 48); Elsie, *a.g.e.*

[133] Petrotta 2003, 56; Elsie, *a.g.e.*

[134] *Ayın Tarihi*, No: 42, 1927 Eylül.

nam rahip tarafından istida…" edilerek ruhsatname verildiği görülmektedir (DH.MKT 2830 61 (H 14-05-1327/5 Mayıs 1909).

• **Chkirpriya**, Selanik, 1908/1909, Joseph Evamidis adına Arnavutça olarak ruhsat alındığı kaydı bulunmakla birlikte[135] yayınlanmış olup olmadığı açık değildir (adının Arnavutça 'Arnavutluk' anlamında Şkiperya/Shqipëria'nın Fransızca/bozuk? biçimi olduğu anlaşılıyor.[136]

V. Rakamlarla Şehirler, Diller

Arnavutça basın İtalya'da başlar. İtalya'da Arbereş yerleşimleri Cosenza, Calabro, Catanzaro yanında Napoli, Palermo ve Roma'da İtalyanca yanında iki gazetede Fransızca da kullanılmak üzere yapılan yayınlar Arbereş diyalektinde başlamış, sonra bütün Arnavut dünyasını ilgilendiren ve etkileyen bir yayıncılığa dönüşmüştür. İtalya'da bilimsel Albonoloji dergileri ve İtalya-Arnavutluk siyasetiyle doğrudan ilgilenen İtalyanca yayınlar da çıkarılmıştır. Fakat Arnavut ağır toplarının yayın dünyasına girmesiyle İtalyanca-Arnavutça süreli yayın dünyasının ağırlığı azalmıştır. Özellikle İtalya'nın Arnavutluk üstündeki emelleri bağımsızlıktan sonra İtalya ve İtalyancaya ilgiyi durdurmuştur.

Napoli 1848, Cosenza 1883, Palermo 1887, Palermo 1890, Calabro 1895, Catanzaro 1897, Calabro 1897, Napoli 1897, Roma 1899 Fransızca, Napoli 1901 Fransızca ve Türkçe, Napoli 1904, Roma 1904, Roma 1905, Roma 1908, Palermo 1912, Roma 1912 yılları olmak üzere 1880 ve 1890'larda tarih, edebiyat, dil çalışmalarında öncülük yapan yayınların yerini 1900'lü yıllarda Avrupa'ya da seslenen ve Fransızcaya da yer veren Arbereşler dışında Arnavutluk mültecilerin yayınları almıştır. İşkodra ve Görice gibi Osmanlı toprakalrında, Ragusa ve Trieste gibi Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na bağlı yerlerde, Belgrad, Boston'da da İtalyancanın ağırlığını gösterdiği anlaşılmaktadır. İtalya'da 18 süreli yayın gerçekleşmiştir; İtalyanca, Arnavutçayla birlikte Türkçe, Fransızca başta olmak üzere başka dillerle yan yana 23 süreli yayında kullanılmıştır.

Romanya, Arnavut nüfusun emek göçü verdiği ve aydınların mülteci olarak tercih ettikleri, ayrıca Balkanlar'da Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan gibi ülkelerden destek gören Bulgar, Rum, Sırp çeteciliğine karşı 'azınlık mağduriyeti' yaşayan Rumen kökenli Aromanlarla tehlikesiz bir kader birliği yapabilecekleri düşüncesiyle Romanya devletinin desteğinin alınabilmesiyle canlı bir örgütçülük

---

[135] İsmail Hakkı, *Revue du Monde Musulman*, 123 (Baykal 238).

[136] Arşive göre, Lübnanlı David Dimitro Bey'e Üsküp'te *Vardar* adıyla gazete yayınlaması için ruhsat verilmiştir, Arşivde (DH.MKT 1275 84 H 19-07-1326/17 Ağustos 1908) ve İsmail Hakkı Bey'in listesinde (*Revue du Monde Musulman*, 137) Sırp-Hırvatça olduğu bildirilmiş olmakla birlikte, Baykal Arnavutça da olabileceğini belirtmiştir (Baykal 299). Baykal'da sehven Arnavutça olarak belirtilen *Napradak* adlı gazete de (Baykal'ın da *Revue du Monde Musulman*'da Bulgarca yayınlanmış olduğunu belirttiği üzere) Bulgarca yayınlanmıştır (Baykal 276, *Revue du Monde Musulman*, 135). Üsküp'te yayınlanması için izin alınmış olan *Napredak* gazetesinden başka arşivde Dersaadet'te Bulgarca (1874) ve Saraybosna'da Sırpça (1891) yayınlanmış olan *Napredak* gazeteleriyle ilgili belgeler vardır ('Napredak' Slav dillerinde 'ilerleme' demektir).

ve yayıncılık yaşanmıştır. Arnavut kökenli Jön Türklerin çalışmalarıyla da zaman zaman çakışan siyasi basın faaliyeti, Rumence ve Fransızcaya da yer vermiştir.

Lumina Braila 1887, Bükreş 1888, Bükreş 1895 Fransızca, Bükreş 1897 Yunanca, Rumence, Fransızca, Bükreş 1898 Rumence, Fransızca, Bükreş 1898 Rumence, Fransızca, Bükreş 1903 Fransızca ve Köstence 1912 şehir ve yıllarında 8 süreli yayın çıkmıştır. Belgrad'da yayınlanan çok dilli yayında da Rumence yer bulmuştur.

Yunanistan'da Ortodoks din birliği ile erken tarihte başlayan yayıncılık, siyasi program birliğine dönüştürme gayreti olanlara karşılık bağımsız Arnavut kilisesi kuruluşu ve Yunanistan devletinin Arnavutluk topraklarını ilhak çabasına girmesi sonucu etkisini kaybetmiş, son dönemde Yunanistan yerlisi Arnavutlardan çok mülteci yayıncılığı etkin olmuştur. Lamia'da 1860'taYunanca, Atina'da 1879'da Yunanca iki yayın vardır. 1911 Korfu yayınlarıyla Yunanistan yayınları üçe çıkar. Ancak Mısır Arnavut cemaati de Mısır'daki Yunan kolonisinin de varlığının etkisiyle Arnavutça, Türkçe ve Fransızca yanında Yunanca yayın da yapmıştır. İsmail Kemal de 1901'de Londra'da yayınladığı gazetesinin Yunancasını Atina'da bastırtmıştır.

Mısır, Arnavutluk'tan aldığı göçle ve zenginleşen Arnavutlarıyla canlı bir örgütlenme ve yayın bölgesi olmuştur. 1881 yılından itibaren İngiltere yönetiminde olan Mısır'da canlı bir Yunan kolonisi ve Jön Türk mülteci cemaati de oluşmuştur. Bir yanıyla İstanbul, bir yanıyla ABD ve Romanya ile ilişki kurabilecek zenginlikte olan Arnavut dünyası da Fransızca yanında Yunanca ve Türkçe de kullanmak üzere, Kahire 1900 Fransızca, Kahire 1900, Kahire 1901, Kahire 1901 Türkçe, Fransızca, Yunanca, Kahire 1905, Kahire 1906, Kahire 1907, Kahire 1907 Türkçe, Fransızca, Kahire 1907 Yunanca, Kahire 1910, El-Fayyum 1909, El-Fayyum 1910 ve Minya el-Kamh 1909 olarak 13 süreli yayına sahip olmuştur.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Balkan politikasında Arnavut yayıncılığına destek vermiş, 1920 yılına kadar kendisine bağlı olan Trieste'de 1905 (taşınarak önce Ragusa'da 1907, sonra Roma'da İtalyanca, Hırvatça), 1907 ve 1908 yıllarında üç süreli yayın çıkartılmıştır.

Bulgaristan'da Sofya'da 1901, 1903, 1907, 1909 ve 1911 yıllarında 5 yayın çıkarılmıştır. Sırbistan'da ise Belgrat'ta 1902 yılında Sırpça, Fransızca, Rumence, İtalyanca yayın yapan tek gazete vardır.

Büyük Avrupa merkezlerinden Cenevre, Jön Türk gazeteciliğinde de önem taşır. Cenevre'de 1903 yılında Türkçe, Fransızca bir yayın çıkarılmışsa da Jön Türklerin Osmanlı hükümetinin baskısıyla sınır dışı edilmesi gibi Arnavutlar da sınır dışı edilmiştir. Brüksel'de 1897 Fransızca, 1899 (1902'de Londra'ya taşındı) ve 1905'te olmak üzere 3 yayın çıkartılmıştır. Lozan'da da 1905 yılında Fransızca bir yayın vardır. Dönemin Avrupa siyasetçi ve aydınlarıyla ilişki kurabilen Arnavut aydınlar olmuşsa da Paris, Londra, Cenevre gibi büyük merkezlerde Arnavut siyasi kolonileri ve gazeteciliği oluşmamıştır. Derviş Hima Batı Avrupa'da tek başına görülen başarısını bir yönüyle de Jön Türk örgütlenmesi içindeki geçmişine borçludur. Bu açıdan Faik Konica bir istisna sayılır. Avrupa basınında

Fransızca yanında Türkçenin de varlığı Jön Türk genel muhalefeti içinde anlam kazanır, İngilizce ise Londra'da bile yoktur, ancak ABD'de gündeme girecektir.

Amerika kıtasında Buenos Aires (1905 Arnavutça) ve ABD'de Boston (1906 İngilizce, Fransızca, İtalyanca ve 1909 İngilizce), Saint Louis (1911 sonra Draç 1913) ve New York (1912 İngilizce) olmak üzere 5 süreli yayın vardır.

Arnavutluk'un bağlı olduğu Osmanlı devletinin Arnavut aydınlarının ciddi birikimi bulunan başkenti İstanbul'da ilk yayın denemesi 1884 yılında Arnavutça yayınlanan beşinci gazete olarak görülür. Fakat Osmanlı ülkesinin bir parçası olarak İşkodra'da ilk Arnavutça kullanılan gazete de 1879'da resmi vilayet gazetesi olarak dünyadaki üçüncü gazetedir. İstanbul'daki 1884 yılındaki girişim 2 gazete çıkartılmış olmasına karşın durdurulmuş, tekrar Arnavutça gazete İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra mümkün olmuştur; bu kez de Osmanlı hükümeti Arnavutçanın yazıldığı alfabeye sınırlama getirmeye çalışmıştır.

İstanbul'da 1884'te 2, 1908'de 1, 1909'da (biri aynı zamanda Fransızca olmak üzere) Türkçe-Arnavutça dört, 1910'da bir ve 1911'de üç gazete olmak üzere toplam 11 Arnavut gazetesi yayınlanmıştır. Arnavutluk'un bağımsızlığı sonrasında ve Osmanlı'nın yok olma günlerinde Türkiye'de (İstanbul'da 1920 ve 1923) yayınlanan iki gazete de sayılınca toplam sayı 13 olur. 'Modern' dönemde bunlara üç gazete daha eklenir (1950, 1953, 1993).

Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan Savaşı'na kadar en önemli merkezi ve İttihatçılığın kalbi Selanik'te 1908'de (Türkçe) ve 1909'da iki yayın çıkmıştır. Bu yayınlardan biri sonra Görice'ye taşınmıştır ve Arnavutça ile Türkçe yanında Yunanca da yayınlanmıştır.

Osmanlı Makedonya'sının parçası ve önemli merkezlerinden olan Manastır'da (1909'da ve 1911'de biri Türkçe iki) üç ve Üsküp'te 1911'de bir olmak üzere dört gazete yayınlanmıştır.

Arnavut yurdu olan İşkodra'da Osmanlı zamanında ilki vilayet resmi gazetesi olarak 1879'da, ikincisi Cizvit yayını olmak üzere 1891'de olarak 1907'de bir, 1910'da biri Türkçe ve İtalyanca da olmak üzere iki, toplam beş gazete yayınlanmıştır.

Görice'de 1892'de, 1908, 1909 ve Yanya'da 1909, Elbasan'da 1910'da birer gazete olmak üzere İşkodra da dahil edildiğinde bağımsızlığa kadar Arnavutluk'ta yayınlanmış olan gazete sayısı 9'dir.

Osmanlı ülkesinin tamamına bakıldığında, ilk gazete resmi vilayet gazetesi, Arnavutluk'ta yayınlanan ilk ve en uzun ömürlü gazete Cizvit gazetesi olmakla ve Meşrutiyet'ten sonrasına kadar uzun bir dönem yayına izin verilmemekle birlikte, toplam 26 gazeteyle en çok gazete yayınlanan ülke olmayı gene de Meşrutiyet sonrasının canlılığı ile yakalamıştır. Tek başına İstanbul 11 gazeteye ev sahipliği yapmıştır ve onu 9 gazeteyle Kahire'nin izlemesi ilginçtir.

Tablo 1 - 1848-1912 Ülkelere Göre Arnavutça Süreli Yayınlar	
İtalya	18
Mısır	13
Romanya	8
Yunanistan	3

Bulgaristan		5
Sırbistan		1
Avusturya		5
Batı Avrupa		7
Amerika		5
Osmanlı		26
	İstanbul	11
	Makedonya	4
	Arnavutluk	9
	Selanik	2
Toplam		91
Türkiye (1920 ve sonrası)		5
Genel toplam		96

Gazetelerin çoğunluğu aynı kişi ve çevre/örgüt tarafından yayınlanan kısa süreli yayınlardır. Bazıları kısa süreli olmakla birlikte ilk olma, içerik, örgütlenme vb açılardan etkileri büyük olmuştur. İlk Arnavutça süreli yayın olan İtalya'da 1848 yılında yayınlanan *l'Albanese d'Italia* ile İstanbul'daki 1884'teki ilk yayın *Drita* böyledir. Arnavutluk'ta yayınlanan ilk gazete *İşkodra* vilayet gazetesidir, resmi yayındır. İkinci yayın *Elçija i Zemers Jesu Krishtit*da 1891'de İşkodra'da olmuştur ve çok daha uzun sürelidir, ancak bu yayını da olağan bir yayın sayamayız çünkü Cizvitlerin yayın organıdır. Arnavutluk'ta Arnavutların yayınladığı ilk Arnavutça yayın Görice/Korçë'de 1892'de gerçekleşen pek başarılı olmayan yayın ile ikincisi gene aynı yerde 1908'de yayınlanmış olan *Korçë*'dir.

Tablo 2 - 1848-1912 Yıllara ve Bölgelere Göre Arnavut Süreli Yayınları

	Mısır	**İtalya**	**Batı**	**Amerika**	**Balkanlar**
1848		Napoli			
1860					Lamia
1879					Atina
1883		Cosenza			
1887		Palermo			Lumina
1888					Bükreş
1890		Palermo			
1895		Calabro			Bükreş
1897		Catanzaro Calabro Napoli	Brüksel		Bükreş
1898					Bükreş
1899		Roma	Brüksel		
1900	Kahire 2	Roma			
1901	Kahire 2	Napoli			Sofya Atina
1902			Londra		Belgrat
1903			Cenevre		Bükreş Sofya
1904		Napoli Roma			
1905	Kahire	Roma	Brüksel Lozan Trieste Ragusa	Buenos Aires	
1906	Kahire			Boston	
1907	Kahire 2		Trieste		Sofya

			Ragusa		
1908		Roma	Trieste		
1909	El-Fayyum Minya el- Kamh			Boston	Sofya
1910	Kahire El-Fayyum		Londra		
1911				Saint Louis	Sofya Korfu
1912		Palermo Roma		New York	Köstence
Toplam	13	18	12	5	17

1848-1912 Yıllara ve Bölgelere Göre Arnavut Süreli Yayınları				
	Osmanlı ülkesi			
	Arnavutluk	**Makedonya**	**İstanbul**	**Selanik**
1879	İşkodra			
1884			İstanbul 2	
1891	İşkodra			
1892	Görice			
1907	İşkodra			
1908	Görice		İstanbul	Selanik
1909	Görice Yanya	Manastır	İstanbul 4	Selanik
1910	İşkodra 2 Elbasan		İstanbul	
1911		Manastır 2 Üsküp	İstanbul 3	
Toplam	9	4	11	2

Kullanılan dile baktığımızda ise ortaya daha dolaylı bir tablo çıkar. Arnavutların gazetelerinde en yaygın kullandıkları üç yabancı dil görülmektedir: Türkçe, İtalyanca ve Fransızca. Fransa'yla doğrudan ilişki söz konusu olmasa bile (Cenevre ve Lozan hariç), Balkanlar'da, Mısır'da, ABD'de Fransızcanın kendini dünyaya ifade etme dili olarak yeğlendiği görülmektedir. Bu dönemde Londra'da dahi Avrupa'ya seslenecek dil olarak Fransızca geçerlidir. İtalyanca hem İtalya'da (Arbereş bağlantısıyla da) hem Balkanlar'da ve Arnavutluk'ta kullanılan bir dil olmuştur. Örneğin Fransızcanın Arnavutluk'ta geçerliliği olmamıştır ama İstanbul'da bir gazetede kullanılmıştır. Rumence, hem koloni hem de mülteci örgütlenmesi yeri olarak Arnavut gazetelerinde önemli bir yer tutar. Yunanca Mısır'a ve İsmail Kemal'in gazetesiyle Londra'ya uzanmıştır ama Rumenceden geridedir ve Osmanlı topraklarıyken Arnavutluk ve Makedonya'da Yunanca gazete yoktur.

ABD'de kullanılan İngilizce diğer dillerin örneğin İtalyancanın yanında bir gurbetçi-koloni dili olarak yer alır. Sırp, Hırvat ve Bulgar dilleri de ev sahipliği yaptıklarında, diğer dillerin yanında kullanılan diller olmuştur. Sofya'da beş Arnavut gazetesi çıkarken yalnızca bir gazetede Bulgarca Arnavutçanın yanına eklenmiştir.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Arnavutlara verdiği basın desteğine karşılık, imparatorluk topraklarında (Ragusa, Trieste) başta İtalyanca olmak üzere Arnavutlar yayın yapmışlardır ancak, Arapça gibi, Almanca bir yayın söz konusu olmamıştır.

Tablo 3 - 1848-1912 Arnavut Gazetelerinde Kullanılan Dillerin Bölgelere Göre Yıl İtibariyle Dağılımı					
		Türkçe	Fransızca	Yunanca	İtalyanca
Osmanlı ülkesi	Arnavutluk	1879 1908 1909 1910			1879 1892 1910
	Makedonya	1909 1911			
	İstanbul	1908 1909 1910 1911	1910		
	Selanik	1908 1909			
Mısır		1901 1907	1900 1901	1901 1907	
Balkanlar (Romanya, Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan)			1895 1897 1898 1902 1903	1860 1879 1897	1902
İtalya		1899 1901	1899 1901 1906		1848 1883 1887 1890 1895 1897 1899 1901 1902 1904 1907 1908 1912
Batı (Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, İsviçre, Belçika, İngiltere)		1901 1903	1897 1901 1903 1905 1907 1908	1901	
Amerika (ABD, Arjantin)			1906		1906
Toplam		18	18	6	18

1848-1912 Arnavut Gazetelerinde Kullanılan Dillerin Bölgelere Göre Yıl İtibariyle Dağılımı					
		Rumence	Sırpça Hırvatça	Bulgarca	İngilizce
Osmanlı ülkesi	Arnavutluk				
	Makedonya				
	İstanbul				
	Selanik				
Mısır					
Balkanlar		1887	1902	1909	

(Romanya, Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan)	1888 1895 1897 1898 1902 1903 1912	1903		
İtalya		1908		
Batı (Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, İsviçre, Belçika, İngiltere)				
Amerika (ABD, Arjantin)				1906 1909 1912
Toplam	8	3	1	4

Gazetelerin tam koleksiyonlarına ulaşmak zordur. Çıkış süreleri ve hele tirajları her zaman belirlenememektedir. Gene de en etkili gazetelerin gurbetçilik döneminde Şahin Kolonya'nın *Drita*'sı ile Faik Konica'nın *Albania*'sı olduğu anlaşılmaktadır. Sahipleri kadar bağlandıkları çözüm tasarıları ve kullandıkları dilin de farklı olduğu bu iki gazete, farklı nedenlerle genel olarak halk ve aydınlar üstünde etkili olmuştur. Kolonya, Müslüman topluma eski bir Osmanlı idarecisi olarak da seslenebilirken ve Osmanlı şemsiyesinin önemini savunurken, çeteciliğe de aynı inançla destek vermiştir. Konica Osmanlıdan umut beslemezken çeteciliğe karşı çıkar ve konuları da üslubu da seçkindir.

19. yüzyıl, okuma bilmeyenlerin de kendilerinin diye benimsedikleri gazetelerine bayrak gibi sahip çıktığı bir toplumsal hareketlenme - örgütlenme sürecidir. Gazetelerin matbaasından dağıtımına kadar yaşanan süreç, içeriklerini belirleyen ortamın aynıdır aslında. Onun için bu envanter çalışmasının çok geniş alanlarda çalışmalara araç olması umulur.

Basın Tarihi Kaynakları

Ayın Tarihi, "Meşrutiyet'in İlanından Beri Türkiye'de Neşrolunmuş Gazete ve Mecmualar", I: No: 41, (Ağustos 1927), s. 2350-2358; II: No: 42, (Eylül 1927), s. 2451-2457; III: No: 44, (Teşrin-i sani 1927), s. 2650-2654; IV: No: 45, (Kanun-ı evvel 1927), s. 2810-2816; V: No: 52, (Temmuz 1928), s. 3556-3561; VI: No: 53, (Ağustos 1928), s. 3641-3651.

Baykal, Erol A. F., *The Ottoman Press 1908-1923* (Ledien, Boston: Brill, 2019).

Bello, Hasan, "Türkçe-Arnavutça ve Türk Dilinde Basın Organına Tarihsel Bir Bakış", *Uluslararası Dil ve Edebiyat Çalışmaları Konferansı "Türk ve Arnavut Kültüründe Ortak Yönler" 25-26 Mayıs 2012 Bildiri Kitabı*, ed. Adem Balaban, Bünyamin Çağlayan (Tiran: BEDËR Press Arnavutluk/ Shqipëri, 2012), 92-98.

Daka, Palok, "Bibliografi retrospektive e shtypit periodik shqiptar e mbi Shqipërinë e viteve 1848-1944", *Studime Historike*, I: 1971, n. 3, 139-170; II: 1971, n. 4, 189-226; III: 1972, n. 1. 195-211; IV: 1972, n. 2, 205-223, V. 1972, n. 4, 239-254; VI: 1973, n. 1, 185-201; VII, 1973, n. 2, 191-205, VIII, 1973, n. 3, 225-238; IX, 1973, n. 4, 209-222; X, 1974, n. 1, 209-224. Bkz. Katalogu i shtypit që gjëndet në bibliotekën "Marin Barleti" 1879-1944, http://www.bibliotekashkoder.com/mat.php?idr=143&idm=335

Duman, Hasan, *Başlangıcından Harf Devrimine Kadar Osmanlı Türk Süreli Yayınlar ve Gazeteler Bibliyografyası ve Toplu Kataloglar 1828-1928* (İstanbul: Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı, 2000).

Ebüzziya, Ziyad, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk Dili Dışındaki Basını", *Türkiye'de Yabancı Dilde Basın* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Yayınları, 1985), 27-45.

Elsie, Robert, *Histori e Letërsisë Shqiptare*, Përkthye rnga origjinali anglisht "History of Albanian Literature (1995)" nga Abdurrahim Myftiu, Tiranë, 1997.

Elsie, Robert, *Historical Dictionary of Albania*, 2. ed. (Lanham, Toronto, Plymouth, UK: Historical Dictionaries of Europe, No. 75, The Scarecrow Press, Inc., 2010).

Gazel, Ahmet Ali ve Şaban Ortak, "II. Meşrutiyetten 1927 Yılına Kadar Yayın İmtiyazı Alan Gazete ve mecmualar (1908-1927)", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 7, Sayı 1, 2006, 223-256.

Hristopoulos, Panagiotis F., *Efimerides Apokeimenes sti Bbibliothiki Tis Voylis (1789-1970)* (Atina: Kentro Neoellinikon Ereunon I E.I.E., 1993).

İsmail Hakkı. "La Presse Musulmane." *Revue Du Monde Musulman*, C. 8, no. 5 (1909), 97-139.

Karagöz, Adem Ruhi, *Bulgaristan Türk Basını 1879-1945*, *Bulgaristan Türklerinin Kültür Hayatına Dair İncelemeler*, Üniversite Matbaası, İstanbul, 1945.

Licursi, Emiddio Pietro, *Empire of Nations: The Consolidation of Albanian and Turkish National Identities in the Late Ottoman Empire, 1878 - 1913* (New York: Department of History Columbia University, 2011).

Petrotta, Gaetano; *Saggio di Bibliografia Albanese, 1500-1930* (Palermo: 1931).

Petrotta, Gaetano; *Studi di storia della letteratura albanese Scolgimento Storico Della Cultura E Della Letteratura Albanese* (Palermo: A. C. Mirror, 2003).

Ravry, Andrey, "La presse Albanaise", *Chaiers de la Presse* (Paris: l'Institut de science de la presse de l'Université de Paris, 1939).

Taşkın, Ünal, "Vilayet ve Maarif Salnamelerine Göre Balkan Vilayetlerindeki Matbaa ve Gazeteler", *Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu 19-21 Ekim 2016/Elazığ*, haz. Merve Uğur (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2018), 187-229.

Tütengil, Cavit Orhan, *Yeni Osmanlılardan Bu Yana İngiltere'de Türk Gazeteciliği 1867-1967* (İstanbul: İş Bakası Kültür Y., 2011).

Vozga, Ramazan, *Libri Shqip 1555-1912, në fondet e Bibliotekës Kombëtare, Bibliografi* (Tiran: Biblioteka Kombëtare, 2010).

Öz: Bu makale, Balkanlar'da çoğunluğu Müslümanlığı kabul etmiş ve bu sebeple Osmanlı dünyası için ayrıcalıklı bir yere sahip olan Arnavutların 19. yüzyıldan 20. yüzyıl ortalarına dek çıkardıkları süreli yayınlar ele alınmıştır. Öncelikle imparatorluğun son yüzyılında Arnavutların siyasal durumu kısaca özetlenmiş, bu bağlamda Arnavutça süreli yayınların isimleri, yayınlanma yerleri, yılları, kaç sayı olarak ve hangi dillerde yayınlandığının dökümüyle birlikte, ulaşılabildiği ölçüde yayınların Arnavut hareketleriyle bağlantıları, siyasal, sosyal, kültürel etkileri ele alınmıştır. Makalenin sonunda ise 1848'den 1912'ye dek basılmış bu yayınlar, yıllara, yayınlandıkları ülkelere, bölgelere, şehirlere ve nihayet gazetelerin/dergilerin yayınlanma dillerine göre tasnif edilmiştir.

Anahtar sözcükler: Arnavutça Basın, Basın Tarihi, Arnavut Bağımsızlığı, Geç Osmanlı Dönemi Balkanlar, Osmanlı'da Türkçe dışı basın

Albanian Press from the Ottoman Era until the Republic

Abstract: This article deals with the newspapers and periodicals published by the Albanian community from the nineteenth century to the mids of the twentieth 20th century in the Ottoman Empire. The majority of the Albanian community, located in the Balkans, was Muslim and thus had a privileged position in the empire. The article first summarizes the political situation for the Albanians in the last century of the empire, and then scrutinize the relations between the periodicals and newspapers and Albanian movements as well as these publications political, social and cultural impacts. To this end, the article provides a thorough annotated bibliography of the Albanian newspapers and periodicals. The annotated bibliography is also formulated in a table where the publications from 1848 to 1912 are classified according to their publication dates, publication places (country, district, city) and publication language(s).

Keywords: Albanian press, history of the press, independence of the press, Balkans in the late Ottoman era, non-Turkish press in Ottoman era

Drita - Dituria Dergisi "Harf Öğretimi ve Tefekkür" (10 Ağustos 1884 - 11 Temmuz 1885)

Hamit BORİÇİ*
Jolanda LİLA**

I. Başlangıçlar ve genel veriler

Drita - Dituria (*Dekronjëmësim e perherçime* - "Harf Öğretimi ve Tefekkür") dergisi, Arnavut Ulusal Rönesansının ilk yayın organlarından biridir. 10 Ağustos 1884'ten 11 Temmuz 1885'e kadar İstanbul'da yayınlandı ve dağıtıldı. Bu zaman aralığında, İstanbul Alfabesi'nin harf sistemine göre tamamı Arnavutça yazılmış 16 sayfalık derginin toplam 12 sayısı çıktı.[1] Önce *Drita* adıyla yayına başlayan dergi, üçüncü sayısından son sayısına kadar *Dituria* adıyla devam etti, bu nedenle her iki başlık da kullanılarak *Drita - Dituria* olarak tarihe geçti. Bu kullanım ve vurgu, aynı zamanda, bu isimleri ayrı ayrı ödünç alacak olan Arnavut basınının daha sonraki bazı organlarında da belirleyici bir unsur olarak hizmet ediyor.

Arnavut basını tarihinde bu dergi, basının başlangıcını imlemesi ve Arnavutçada gerçek gazeteciliğin yanı sıra temaları, hedefleri ve güçlü ulusal eğilimleriyle önemli bir mihenk taşıdır. Arnavut dili ve kültürüne hakimiyeti sayesinde, Arnavut ulusunu ilgilendiren bir dizi sorunu vurgulamıştır. Zira *Drita – Dituria*'dan

* University of Tirana, Medya ve İleşitim Bölümü / hamitborici@gmail.com
** Araştırmacı, Center for Studies and Publications for Arbëresh / jolandalila@qspa.gov.al
Geliş tarihi: 13 Eylül 2020 / Kabul tarihi: 28 Ekim 2020

[1] Çok harfli alfabelerle okuryazarlık, o yıllarda Arnavut dilinin baskın bir özelliğiydi ve tek bir versiyonun birleştirilmemesi nedeniyle Arnavutça üç ana alfabe ile yazılmıştı: Yunan alfabesi, Latin alfabesi ve İstanbul alfabesi. İstanbul alfabesi, "milli alfabe" denilerek vurgulanan bir uzlaşmadır. "Bu, Yunan alfabesinden kesin olarak ayrılmadan önceki son adımdı", (Xhevat Lloshi, *Rreth alfabetit të shqipes* (Arnavut alfabesi hakkında), Üsküp: Logo-A, 2008, s. 167).

önce yayınlanan gazete ve dergiler çoğunlukla iki dilliydi ve Arnavut ulusunun sorunlarından çok daha geniş bir yelpazeye odaklanmışlardı.[2]

Drita - Dituria dergisinin tarihi, 1879'da İstanbul'daki Arnavut Matbaa Cemiyeti'nin (Türkçede Cemiyet-i İlmiye-i Arnavudiyye) nizamnamesinde belirtilen şu kararla başlar: "Bu dernek tarafından basılıp kullanılacak alfabenin harfleri, daha önce yabancı dillerden Arnavutça için kullanılmış herhangi bir alfabenin harfleri yerine, Arnavutların ilk defa Arnavutça öğrenecekleri harfler ve kendi alfabeleri olacak."[3]

1877'de İstanbul'da kurulan Arnavut Halkının Hukukunu Koruma Derneği Merkez Komitesi üyelerinden Jani Vreto, ısrar ederek, 1879 sonbaharında Arnavut kültürü ve eğitimi için bir basın organı için Bab-ı Ali'den izin almayı başarmıştır. Arnavut Rönesansçılarından Vreto, İstanbul Hükümeti ülkedeki Hıristiyan toplulukların haklarını ve ayrıcalıklarını tanıdığı için, kendi Ortodoks inancının imtiyazından yararlanıyordu. Böylece Ortodoks inancına mensup olan Petro Poga (Pogë) derginin direktörlüğüne atandı. Bab-ı Ali, Ortodoks Hıristiyan Arnavutların taleplerini ve diğer sosyo-politik faktörleri ve o zamanın Arnavut topraklarındaki gelişmeleri takiben bu aylık derginin yayınlanmasına izin verdi.[4]

Drita - Dituria dergisi, Cemiyet-i İlmiye-i Arnavudiyye üyeleri olan Jani Vreto, Petro Poga, Pandeli Sotiri ve Koto Hoxhi'nin yardımlarıyla Sami ve Naim Frashëri kardeşler tarafından "tasarlandı", yönlendirildi ve dönüşümlü olarak yönetildi, ancak *Drita* adına alınan dergide resmi olarak ilk iki sayıda Petro Poga sorumluydu. Sonra hem derginin adı hem de resmi sorumlusu değişti, *Dituria* adıyla Pandeli Sotiri son 12. sayıya kadar bu görevi yürüttü.[5]

10 Ağustos 1884'te çıkan *Drita* dergisinin ilk sayısı İstanbul'daki Rum Patrihanesini ve Atina'daki hiyerarşileri endişelendiriyordu. Derginin resmi yöneticisi Petro Poga'ya karşı çıktılar, onu tehditlerle içerikte radikal değişiklikler yapmaya

---

[2] Burada İtalya, Yunanistan vb.deki Arnavut merkezlerinde yayınlanan bir dizi Arnavut basın organını kastediyoruz, örneğin İtalya'da Jeronim De Rada tarafından yayımlanan *L'Albanese d'Italia* (1848), Yunanistan'da Anastas Kulloriot tarafından yayımlanan *I foni tis Alvania* (Arnavutluk'un Sesi, 1879-1880) ve gene Jeronim De Rada tarafından yayımlanan *Fjamurit Arbërit* (1883-1887).

[3] Arnavutça Harfleri Basım Derneği'nin Nizamnamesi, İstanbul, 1879, s. 3. İstanbul'da kurulan Arnavut Matbaa Cemiyeti 1879 yılının Ekim ayında kurulmuştu. Çalışma programında ulusal karakterde görevleri ön plana çıkaran, vatansever, kültürel, eğitimsel bir topluluktu. Birçok önemli başarıya imza attı: Örneğin edebi dilin yaratılması, ulusal edebiyatın gelişmesi, Arnavut okullarının açılması, bir matbaanın kurulması, kitapların (çoğunlukla ders kitapları) yayınlanması ve bir süreli yayının, tam adıyla *Drita - Dituria* dergisi, çıkması bu cemiyet sayesinde gerçekleşti. Dergi, 1884 yılında yayınlandı. Cemiyet, özellikle Arnavut kolonilerinde şubeler kurdu, Sami Frashër tarafından sunulan ve "İstanbul Alfabesi" olarak da adlandırılan Arnavutça ortak alfabeyi onayladı, *Arnavutça Elifba*'yı yayınladı.

[4] Bab-ı Ali, Ortodokslara karşı bir hoşgörü politikası izledi ve yayınlar için de özgürlük ve haklar tanıdı. Bu nedenle, *Drita - Dituria* dergisinin izni, iki Arnavut Rönesansı yazarı Hıristiyana, yani Petro Poga ve Pandeli Sotiri'ye verildi.

[5] Hysni Myzyri, *Mësuesi* gazetesi, Tiran, 13 Ocak 1986, s. 3.

zorladılar ve katı sansüre tabi olmaya mecbur ettiler. Petro Poga başlangıçta tereddüt etti, sonra dergiyi yönetmekten çekildi ve yerini Pandeli Sotiri'ye bıraktı. Pandeli Sotiri, İstanbul'da güçlü olan Yunan şovenistlerin tepkisinin ve resmi sansürün yarattığı tehlikeye dikkat çekti; selefi Petro Poga gibi hiçbir koşul koymadan derginin sahibi sorumluluğunu üstlendi. 1884'ün sonbaharından, yayınlamayı bırakmak zorunda kaldığı Temmuz 1885'e kadar yayına devam etti. İstanbul Cemiyeti'ni kuran grubun üyelerinden biri olan bu çok yönlü düşünürün katkısı son derece büyük olsa da "Harf öğretme ve Tefekkür" dergisinin yaratıcıları olarak Naim ve Sami Frashëri ön planda yer alıyorlardı ve dergi "birkaç kişi tarafından yazılmış"tı.[6]

Derginin yönetimini devralma anına, yani olayın bağlamına ve derginin adının *Drita*'dan *Dituria*'ya değiştirilmesinin nedenine bu derginin 3. sayısında Sotiri açıklık getirdi. Dergide katkıda bulunanlar ve okuyucular için şöyle yazıyordu:

> Rönesansçılardan Petro V. Pogë, *Drita*'yı basma iznini aldı ve ilk dergiyi bastı ... Ben de bundan güç alarak ikinci ve üçüncü dergileri bastım. Ama Bay Petro Pogë sözünden döndü, elini [kendi adına olan yayın izni] teslim etmemi istedi, itiraz etmeden bıraktım ve gittim ve *Dituria* adlı başka bir yayını için yen, bir izin istedim. İzin verildi, bundan sonra inşallah, *Drita* yerine *Dituria*'yı basacağız.

Pandeli Sotiri'nin açıklayıcı notuna resmi el (izin) eşlik ediyordu.[7]

II. Dergi kimlere yönelikti?

Derginin kimlere yönelik olduğunun cevabı her sayıda yayınlanan makalelerin yoğunluğuna göre açığa çıkmaktadır; dergi, farklı yaşlardaki Arnavutlara, Arnavut dilinin öğrenilmesi ve gelişmesi için davet ve teşvik edicidir.

Derginin yurtsever ve ulusal misyonu şuydu: öğretmek ve eğitmek; Arnavut toplumunu doğa, bilim, toplum, tarih ve siyaset bilgileriyle geliştirmek. Derginin programı, çağdaş bir okul programı gibi, eğitim ve öğretimden ziyade içerik, kuşaklar boyu etkisini sürdürecek tematik ve çözüm odaklı konularda ileri düzeydeydi.

Dergi sadece didaktik-pedagojik karaktere sahip değildi, aynı zamanda ortaya atılan yazılar ve konularla gerçek anlamda kültürel, bilimsel, edebi ve ulusal içerikli daha ileri bir yapı işlevi görüyordu. Derginin ilk sayısından itibaren yurtseverler heyecanla dergiye doldular, böylece dünyadaki birçok ulusun deneyimini gören Arnavutlar, ulusal aydınlanma için "bu ışığı yaktılar". Bu programın tasarımcıları, kültürel durum ve eğitimde geri kalınmış olduğu gerçeğini göz önünde bulundurarak faaliyet gösteren idealistlerdi ve ileriye yatırım yapmaktaydılar.

[6] PirroTako, *Drita* gazetesi, T. 1984, 19 Ağustos, s. 12.
[7] *Drita* Dergisi. İstanbul, Nr. 3, 10 İkinci Sonbahar 1884, s. 13

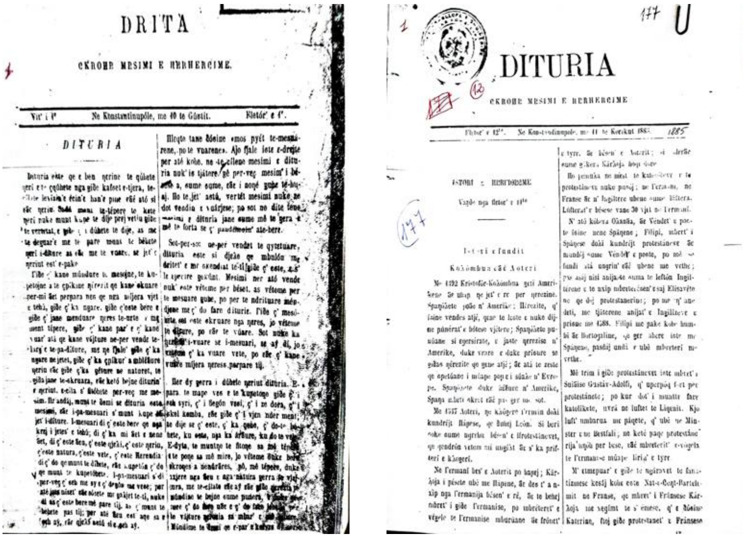
DRITA

DITURIA

Drita – Dituria dergisinin ilk ve son sayılarının kapakları

Her ayın başında düzenli olarak çıkan ve bir yıl boyunca (1884-1885) dağıtılan 12 sayıya göz atıldığında, "Harf Öğretme ve Tefekkür" dergisinin ulusal değerlere verdiği önem dikkati çekmektedir. Derginin içeriği geniş ve evrenseldir. Formüle ettikleri misyon, genç kuşakların ana dilde eğitimine duyulan ihtiyaç ve gerekliliğin altını çizmek ve "kültürel özgürleşme olmadan siyasi özgürleşme olamaz" şeklindeki Rönesans Aydınlanma fikrini nüfuz etmektir.[8]

İstanbul hükümet yetkilileri tarafından yayın izni onaylanan *Drita – Dituria* dergisinin yönelimi didaktik-pedagojik bir karaktere sahipti. Sami Frashëri, geçici programın ana satırının "zihnin her türlü bilgi ile aydınlatılması" olduğunu ve okuyucunun da "ne olmuş, ne olduğunu ve ne yapılması gerektiğini, nerede olduğunu, nereden geldiğini, nerede olacağını, nereye varacağını?" bilmesini gerektiğini yazıyordu.[9]

Drita - Dituria dergisi sadece Türkiye ve Arnavutluk'ta okurlara değil, aynı zamanda İtalya'nın Arbëresh Arnavutlarına ve Arnavutça yazma ve okuma öğretimini örnek olarak sunan Sofya, Romanya vb. Arnavut topluluklarına da hitap etmekteydi.

Dituria başlıklı tanıtım yazısında anonim, imzasını "***" olarak atan yazar, şunları yazıyordu:

> Uzak ve bilinmeyen yerlere seyahat edenlerin tüm gördükleri ve deneyimledikleri, insanın doğada bulduğu her şey ve icat ettiği ve topladığı her şey, olan her şey ve tüm akıllı ve bilge insanların düşündükleri herşey,

[8] Hysni Myzyri, *Shkollat e para kombëtare shqipe* (İlk Ulusal Arnavut Okulları), Tiran, 1978, s. 15.

[9] *Drita* Dergisi, Defter 1, 10 Ağustos 1884, s. 1.

tüm bunlar bilgelik yaratır. Kısacası, hayatta olan her şey. Bilgi, insanı, insan gibi hareket ettiren, yürüyen, yiyip içen diğer tüm hayvanlardan ayıran şeydir (...) İnsan hiçbir zaman tek başına bilmesi gereken tüm gizlerin gerçeklerini bilemez. Sadece dinleyerek de bilgili bir insan olamaz...[10]

"Konuşma ve Yazma Seçimi İçin" başlığı altında "***" rumuzunu kullanan başka bir yazar görüşünü şöyle belirtir: "Arnavutça konuşma biçimi ve telaffuz seçiminden biraz bahsetmek iyi olur (...) doğduğum memleketin şivesi, köyüm Pogon ve civardaki köyler ve Postenan hakkında konuşmak güzel olurdu ama sevdiklerime ve Arnavut dilinin tüm işaretlerine eşit derecede saygı duyduğumdan, karışık olarak hatta daha çok Geg ağzıyla yazdım".[11]

Postenan'dan olan "***" yazarın bu görüşü ve tutumu, güney ve kuzey Arnavutları için aynı olan ortak bir dil çağrısı ve siyasi olarak Arnavut ulusunun birleşmesi için bir emir olarak görülebilir ve değerlendirilebilir.

III. İçerik

Drita - Dituria dergisinde işlenen konular çok yönlüdür: bilgi öğretimi, edebi-kültürel ve bilimsel konular. Aşağıda, niteliklerine göre sınıflandırılmış ana malzemeye genel bir bakış sunuyoruz.

A. Öğrenim-Pedagoji Konuları

İlk derslerden biri, günlük ekonomik hizmetlere vb. ek olarak, bireylerin ve bir bütün olarak toplumun zekasının gelişimini etkileyen aritmetiktir. Dergi bu temel konuyu (aritmetiği) "Harf öğretme ve tefekkür" sayısında "çoklu toplama" olarak adlandırıyor. "Sadece sayıların nasıl oluştuğunu öğretmekle kalmıyor, aynı zamanda diğer dört işlemi de öğretiyor: *toplama*, bir, iki, üç veya daha fazla sayı nasıl toplanır; *çıkarma*, büyük sayılardan çıkarma nasıl yapılır; *çarpma,* sayının kendisiyle nasıl çarpılır; *bölme;* bir sayı başka bir sayıya nasıl bölünür (...) Bu dört işlemi öğrenmek dört veya daha fazla ders gerektirir": ilki *Numaralık*[12] ikincisi *Toplama*[13] üçüncüsü *Büyükten Çıkarma*[14] dördüncüsü *Çarpma*[15] ve beşincisi *Çarpma ve Bölmenin Bölmeyle Sağlaması.*[16]

Öğretim ile ilgili dersler ve metinler, *Toprak İşaretleri* ve *Toprak Anlatısı* gibi farklı biçimlerde adlandırılan Coğrafya bilgileri tarihsel ve güncel verilerle ve aynı zamanda yorumlamalarla zenginleştirilmiştir.

Bilginin sunumunda yazarların ve yayıncıların her yeni sayıda az bilinenlerden bilinmeyenlere doğru ilerleyen bir pedagojik yaklaşım uyguladıkları görülmüştür. Böylece bilgi rafine ve somut bir biçimde verilir.

---

[10] *A.g.y.*
[11] *A.g.y.*
[12] *Drita* Dergisi. İstanbul, nr. 2, Birinci Sonbahar 1884, s. 9-13.
[13] *Drita* Dergisi. İstanbul, nr. 4, 10, Üçüncü Sonbahar, 1884, f. 3- 4.
[14] *Drita* Dergisi. İstanbul, nr. 5, Kış 1884, s. 1-3.
[15] *Drita* Dergisi. İstanbul, nr. 6, 10 Kasım 1885, s. 1-4.
[16] *Drita* Dergisi. İstanbul, nr. 7, 10 Şubat 1885, s. 1- 6.

Avrupa ülkeleri, başkentlerde yaşayanların sayısı ve krallıkları hakkında bilgi veren *Dünya Bilgisi* başlığı altında birkaç makale yayınlandı. "Bu ülkelerden - anonim bir yazar yazdı - Fransa, Almanya, Avusturya, Rusya, İtalya ve Türkiye büyük krallıklardır."[17]

İlk dergide 3. Sayıda ve ikincisinde 4. Sayıda, pedagojik karakterli yazıların arasında *Hayvan-Bilgisi* (Zooloji) ve *İnsan-Anlatısı*'nın çizimlerine yer verildi.

B. Edebi ve Kültürel Nitelikteki Konular

Edebiyat ve genel kültür konularında, 'Şiirler' başlığı altında şiirlere ve yurttaşlık eğitimi üzerine yazılara büyük yer verilmiştir. *Drita – Dituria*'nın on iki sayısının son iki veya üç sayfasında yayınlanan 'Şiirler' köşesi, editör ve şair olarak Naim Frashëri tarafından yönetildi. Daha ilk sayısından başlayarak Naim Frashëri'nin okuyucularla konuştuğu dizeleri *Mumun Sözleri*'nden alıntılar yayınlandı:

Sizin aranızda durdum
ve yandım
ki size biraz ışık vereyim
gecenizi gündüze çevireyim;
onun isteğini yansıtır:
sizlere iyilik getirir
karanlıkta kalmayasınız diye;
birileri heyecanlansın diye
insanları aydınlattım
insan ile dost kaldım.

Evren, İlim, Yoksulluk, Düdük, Flüt, Çocuk ve Bülbül gibi şiirlerinin yanı sıra her sayısında 'Bilgeliğin Sözleri' adıyla dizeler yayınladı. *Gerçek* adındaki parça çeşitli konuları içeren, şiirsel masalların mısralarla yazıldığı bir inceleme niteliği taşımaktadır. *Kuzgun ve Tilki*, *Ağustosböceği ve Karınca, Kurt ve Kuzu, Ejderha ve Kurt, Fakir ve Güvercin* gibi 23 masal vardır. Sürgündeki Arnavut ailelerde Arnavut dilinin öğrenilmesini teşvik eden bu masallar çocukların ilgisini çekti. Bu şiirlerin çoğu, *Birinci sınıflar için Şiirler*, *Sınıftaki erkek çocukların okumaları* vb. okul kitaplarına dahil edilmiştir. Koto Hoxhi'nin dizeleri ve Fransız yazar François Fenelo'nun romanından alıntılar, Pandeli Sotiri tarafından çevrilen *Telemakus'un Maceraları*, bu dönemin edebi eğilimini pekiştiriyordu. Bu nedenle, araştırmacılar *Drita - Dituria* dergilerinin "edebiyatta ve genel olarak yeni Arnavut kültüründe büyük yeni bir sayfanın başlatıcıları" olarak adlandırılabileceği görüşündedirler. Medeniyet ve vatandaşlık üzerine yazılar da edebi ve genel kültür grubuna aittir.

[17] *Drita* Dergisi. İstanbul, nr. 5, 10 Kış, 1884, s. 8.

Bu konuda ikisi *Drita* ve ikisi *Dituria*'da olmak üzere toplam dört makale yayınlanmıştır.[18]

Medeniyet adlı yazıda, "Medeniyet insanın bilgisiyle, nezaketiyle yontulmasıdır ... insan vahşi doğdu ve yavaşça medeniyete ulaştı"[19] ve "Medeniyet Avrupa'da tam olarak gelişmiştir. Bize öğretilen sözlerle ifade etmek gerekirse bunu Fransa'da ve Avrupalıların yaşadığı, inşa ettiği ve medeni olmuş ülkelerde bile görebiliriz. Hatta Amerika ve Hollanda'nın yönettiği birçok ülkede olduğu gibi".[20]

Bu konuyla ilgili makale dizisi "Yunanlıların Medeniyeti" yazısı ile başlar ve şunları dile getirir:

> Tüm bilgi dallarına sahip gerçek bir medeniyete benzeyen Yunan medeniyeti, bir annenin rahminden düşmüş bir cenin gibi olan Babillilerin, Asurilerin veya Mısırlıların medeniyetlerine benzemiyor, tüm bilgi dallarına sahip gerçek bir vatandaşa benziyor.[21]

Ardından "Arap Medeniyeti"[22] ve "Avrupa Medeniyeti"[23] makaleleri gelir. İlk incelemede, "İskender'den sonra Yunanlıların bilgisi Atina'da kalamazdı, Mısır'da İskenderiye'yi yeniden inşa eden bu büyük adamdan sonra Ptolemaus ve birçok Arnavut erkeğin hükümdarlık yaptığı bu güzel şehre taşındı. İskenderiye'de Yunan medeniyetinin Atina'da olduğu gibi dirildiğini söyleyemeyiz, bu medeniyet Atinalıların özgürlüğü ile birlikte öldü, sadece onların bilgisi, Platon ve Aristoteles'in felsefesinin İskenderiye'ye gittiğini söyleyebilirz..." deniyordu.

DRITA

ЄKROHE MESIMI E HERHERCIMÉ.

Fletór' e 3ᵗᵃ. Ne Konstandinupóle, me 10 te Vjéteres dýte 1884.

KAPCE-ЄKROHE (ΖΩΟΛΟΓΙΑ)

(Vazd' e fletórese dýte)

DITURIA

ЄKROHE MESIMI E HERHERCIME.

Fletór' e 4ᵗᵉ. Ne Konstandinupóle, me 10 te Vjéteres trete 1884.

SUMORETOREJA(*)

Drita – Dituria dergisinin üçüncü ve dördüncü sayılarının kapakları

[18] Dhimitër S. Shuteriqi, *Shuteriqi- Gjurmime letrare* (Edebi Araştırmalar), Tiran 1974, s. 269.
[19] *Drita* Dergisi. İstanbul, nr. 2, 10 Birinci Sonbahar 1884, s. 1.
[20] *A.g.y.*, s. 2.
[21] *Drita* Dergisi. İstanbul, nr. 3, 10 İkinci Sonbahar 1884, s. 8.
[22] *Drita* Dergisi. İstanbul, nr. 6, 10 Kasım 1885, s. 9-10.
[23] *Drita* Dergisi. İstanbul, nr. 8, 10 Mart 1885, s. 1-4.

C. Bilimsel Konular

Bilimsel konularda derginin editörleri, doğa bilimleri makalelerinin, derslerle eşgüdümlü yürütülmesini düşünmüştür. *Drita - Dituria* dergilerindeki doğa bilimleri konuları, iki ana konu ve çalışmadan oluşmaktadır: *Fiqisia* (Fizik) ve *Qimija* (Kimya).

Görünüşe göre derginin yayın kurulu terminolojilerin açıklamalarına ve anlamlarına dikkat etmiştir. Aynı şeyi bu iki isim için de yaparlar: "Fizik bize doğanın hiçbir değişiklik göstermeden gerçekleşen olaylarını anlatıyor. Kimya ise fiziğin kız kardeşidir, ancak doğanın bu olaylarını değiştirerek anlatır."

Her şey basit örneklerle açıklanır: "İki taşı ovuşturduğumuzda ses çıkıp kıvılcım çaktığını görüyoruz, böylece fiziksel bir sürecimiz oluyor; ateşe bir odun koyduğumuzda yandığını görürüyorz ... bu bir Kimya olayıdır". Fiziksel olayları somutlaştırılır: ışık, sıcaklık, kar ve dolu, şimşek, gökgürültüsü, vb.[24] Nitekim "Gök-işaretleri (Astronomi)" makalesinde, bu konunun "bize uzayı gösterdiği" fikri kısaca özetlendiği gibi bileşenleri ayrıntılı olarak açıklamaktadır: güneş, dünya, ay ve yıldızlar.[25]

Hikayeler ve açıklamalarla, François Fenelloni tarafından Fransızca yazılan, Pandeli Sotiri tarafından Arnavutçaya çevrilen ve 8-11. sayılarda yayınlanan *Odysseus oğlu Telemakus'un Olayları,* okurları eski zamanların tarihi kişilikleri hakkında bilimsel, felsefi ve sosyal bilgilerle zenginleştirmektedir.

Ulusal Rönesans'ın önde gelen aktivistlerinden biri olan Jani Vreto, *Drita - Dituria* için birkaç araştırma makalesi yazmıştır. Bunlardan ikisi "Gerçek ve Gerçeğin Gerçeğin İfadesi İçin"[26] başyazısı ile 'Liyakat' adlı incelemesidir.[27]

"Genel Tarih" bölümünde yayınlanan makaleler bilimsel bir karaktere sahiptir. Tarihsel gelişmelerin ve zamanlarının belirlenmesinin tarih bilimcileri için bile bir referans noktası olduğu düşünülmektedir. İsimsiz yazarlardan biri bu mantığı şöyle savur: "Genel tarih üç zaman dilimine ayrılır: İlk bölüm İsa'dan 476 yıl sonra biten *Eski tarih*; MS 476'dan 1500'e *Orta tarih* ve 1500'den beri olan *Üçüncü Tarih*."[28]

D. "Arnavutlar için Arnavutluk"

Bu başlık ile *Dituria* dergisinin son sayısında "Genel Tarih" köşe yazısında Arnavutluk meselesi kapsamlı bir şekilde ele alınmaktadır. Üç sayfada antik döneme ait ve bir dereceye kadar yazıldığı zamandaki durumu ile ilgili, o zamanların Arnavutluk'unun bazı özelliklerini yansıtır.

İlk önce şu soru cevaplanmaya çalışılmıştır: Arnavutluk neydi ve nedir ve Arnavutlar kimdir? İsimsiz yazar şöyle yazar:

---

[24] *Dituria* Dergisi. İstanbul, nr. 6, 10 Kasım 1885, s. 7.
[25] *Dituria* Dergisi. İstanbul, nr. 5, 10 Kış 1884, s. 9.
[26] *Dituria* Dergisi. İstanbul, nr. 9, 10 Nisan Ayı 1885, s. 1-7.
[27] *Dituria* Dergisi. İstanbul, nr. 11, 10 Haziran 1885, s. 1-5.
[28] *Dituria* Dergisi. İstanbul, nr. 8, 10 Mart 1885, s. 5.

> Arnavutlar, İsa'dan 4 bin yıl önce Asya'dan gelen, Yunanistan ve Arnavutluk'u fetheden Pelasgialıların oğullarıdır. Daha sonra yabancılar Yunanistan'a geldi ve Pelasgialıların çoğu Arnavutluk'a götürüldü, birkaçı yeni gelenlerle karıştırıldı ve daha sonra Yunanlılar veya Helen olarak adlandırıldı. Birçoğu Yunanlılardan İtalya'ya atıldı ve diğerleriyle karışan Latinler oldu. Bu nedenle Yunanistan ve Latinler Pelasgianlarla akrabaydı ve dillerinin kökleri Pelasg dillerine dayanmaktadır. Yunanlıların ve Latinlerin inancı bile Pelasgalılara aittir. Yani üç kavmin birbirlerine yakın bir inancı vardı. Latinler, Avrupa'nın vahşi kavimleriyle karışarak günümüzün Avrupalılarını yani İtalyanları, Fransızları, İspanyolları, Almanları, İngilizleri vb. oluşturdular... Bugün bile Arnavutlar Tosk, Gegë, Çam, Lab vb. olarak ayrılıyor ama hepsi bir ulus ve tek bir dile sahipler. Dilleri, eski Hinduların dili olan Sankritçe'nin devamı olan Pelasgi dilidir...[29]

Ancak birkaç satır sonra şöyle sözlerini şöyle sürdürür:

> Avrupa'daki ilk Arnavutların tüm Avrupalıların babaları olarak kendi dillerinde yazmamış olmaları ilginçtir (...) Eski Arnavutların kendi dillerinde harfleri olduğunu söyleyen pek çok bilgin vardır...[30]

Bu noktada şu notu düşmek gerekir: Arnavutların Pelasgilerin soyundan geldiği görüşü doğru değildir. Ulusal Rönesans döneminde Arnavut milletinin tarihinin ne kadar eskilere gittiğini kanıtlamak endişesiyle bu görüş ileri sürülmüş ve desteklenmiştir. Oysa günümüzde araştırmacılar şunu biliyorlar:

> Eski zamanlarda Balkanlar'da ve Akdeniz'de homojen bir insan topluluğu yoktu, hatta tüm bu toprakları tanımlamak için kullanılan tek bir isim bile yoktu, bu nedenle Pelasgiler ve Pelasgililer isimleri yanlıştır. Bu durumda Pelasgliler, Yunan öncesi, İlirya öncesi ve Trakya öncesi nüfus olarak adlandırılır.[31]

Ayrıca Arnavut dilinin "sözlükte, fonetik sistemde ve gramer yapısında aralarında pek çok yakın benzerliğe sahip olan" Hint-Avrupa dilleri grubuna ait olduğu düşünülmektedir.[32]

Aynı isimsiz yazar, Arnavutluk'a ve Arnavutlara dair aynı yazısında dini inanç, Arnavut adı ve ulusal bayrak için şunları dile getirir:

> Eski Arnavutlar Tanrı'ya ve Tanrı'nın eski ibadet yeri olan Tomor Dağı'na inandılar... (...). Kartal dediğimiz kuş, Tanrı'nın kuşu ve bir yiğitlik işareti olan inancın sembolü idi. Bu nedenle eski Arnavutlar bunu kendi bayraklarına aldılar ve bu nedenle onlara Arnavut denildi (...) Arnavutlar uzun zamandır bu isme sahipler...[33]

---

[29] *Dituria* Dergisi. İstanbul, nr. 12, 11 Temmuz, s. 5.
[30] A.g.e., s. 6.
[31] Arnavutluk Bilimler Akademisi tarafından yayınlanan Arnavut Ansiklopedik Sözlüğü (*Fjalor Enciklopedik Shqiptar*), Tiran 1985, s. 816.
[32] A.g.e., s. 864.
[33] *Dituria* Dergisi. İstanbul, nr. 12, 11 Temmuz, s. 6.

Ayrıca *Ilir*, *Iliri* ve *Toskëri* isimleri için etimolojik karakterli veriler sunulur: "*İlirya* kelimesi yine Arnavutçadır. *İlir* özgür demektir. *İlirya* ise özgür ülke. *Toskërija* (...) *Ipiroja* (Epiri-h-b) Toskërija anlamına gelir (...) yani *Ilirija*, Gegërija demektir".[34] Diğer bir ifade ile "İlirya kadim, çok büyük idi ve halkının tamamı Arnavut'tu (...) Hükümdarlarının en ünlüsü, İsa'dan 231 yıl önce hüküm süren Tefta (Teuta) adlı kraliçeydi". Ayrıca "Truva Savaşı'nda Toskların Yunanistan'a yardım etmeye gittiğini" de ifade eder.[35] Yazara göre "İskender ne Yunan ne de Bulgardı, İskender aslında Arnavut'tu."[36]

Son olarak Arnavutluk sınırları hakkında da şu yorumlarda bulunur:

> Arnavutluk eskiden çok genişti, ancak Yunanlıların ve Hıristiyanların yayılmasıyla Arnavutluk daraldı (...) ve uzun zamandan beri ayrı bir millet olan Arnavutlar, hiçbir zaman ne Yunan, ne Latin, ne Hıristiyan, ne de başka bir şeydiler ve hiçbir zaman da Arnavut'tan başka bir şey olmayacaklar (...) Dinler bütün dünyayı böldü, sadece ve sadece Arnavutlar kardeşliğe, dostluğa, sevgiye, insanlığa ve vatan özlemine sahiptiler ve bugün her zamankinden daha fazla hâlâ sahipler.[37]

IV. Bu İncelemenin Sonucu Olarak İki Kelam

Drita - Dituria dergisi, tıpkı adı gibi Arnavut kültürüne hem biçim hem içerik olarak yeni bir ruh getirmeyi başardı. Bu dergi, sadece pedagojik-didaktik yapıya sahip bir yayın olarak değil, aynı zamanda tamamen Arnavutça yazılmış ve herkese hitap eden bilimsel, edebi bir kültür organı olarak Arnavut basın tarihinin ilk dergisiydi.

Yazılar takdire şayan bir dil özeniyle derlenmişti, böylece okuyucuları etkilemiş, yazılı bir Arnavutçanın öğrenim ve eğitiminde, birleşik bir edebi Arnavut dili için o zamanların ülküsü olan hedef doğrultusunda çalışmıştı.

Ayrıca, derginin on iki sayısında yansıtılan gazeteciliğe özgü değerler de dikkat çekicidir. Gazeticilik mesleğinin bazı temel unsurları farklı sunum ve eylem hatları ışığında, gelenekleri kırarak, düşüncenin dinamik gelişimine önem vererek, geçmişe dönük fikirler sunarak, olaylar vb. ayrıntılar tanımlanarak somut biçimde uygulanmıştır.

Açık ve parlak bir vizyona sahip olan Sami Frashëri, derginin temelini tasarladı ve şekillendirdi; Pandeli Sotiri ise haysiyet ve cesaretle, politik ve profesyonel kültürle "bilgi" sorumluluğunu üstlendi ve çağdaş Arnavut gazeteciliğin öncüsü olarak bu alanın gelişimine önemli bir katkı yaptı. Arnavut kültürünün en önemli şahsiyetleri tarafından bu dergide yayınlanan makaleler, Arnavutluk'taki gazeteciliğin sonraki kuşakları için önemli bir model oluşturdu ve mes-

---

[34] *A.g.y.*, s. 6.
[35] *A.g.y.*, s. 6.
[36] *A.g.y.*, s. 6.
[37] *Dituria* Dergisi. İstanbul, nr. 12, 11 Temmuz, s.10.

leki düzey ve profesyonellik açısından bu derginin koyduğu kıstaslar bugün de geçerliliğini koruyor.

Çeviren: Petrika GAVRİ

Kaynakça

Arnavutça Ansiklopedik Sözlük (Fjalor Enciklopedik Shqiptar), Tiran: Arnavutluk Bilimler Akademisi, 1985.

Arnavutça Ansiklopedik Sözlük (Fjalor Enciklopedik Shqiptar), Tiran: Arnavutluk Bilimler Akademisi, 2008.

Bilmez, Bülent. "Sami Frashëri or Šemseddin Sami? Mythologization of an Ottoman Intellectual in the Modern Turkish and Socialist Albanian Historiographies Based on 'Selective perception'", *Balkanologie* VII (2), Aralık 2003: 19-46.

Davies, Tony. "Humanist reading", *Humanism* içinde, New York: Routledge, 1997.

Dituria Dergisi, 1 Defter, İstanbul (Türkiye), nr. 6-10 Kasım 1885.

Drita Dergisi, 1 Defter, İstanbul (Türkiye), 10 Ağustos 1884.

Hysni Myzyri, *Mësuesi* gazetesi, Tiran, 13 Ocak 1986.

Hysni Myzyri, *Shkollat e para kombëtare shqipe* (İlk Ulusal Arnavutça Okulları), Tiran: 1978.

KANONIZMË e Shoqërisë së shtypuri shkronja Shqip, ndë Konstandinupojë mbë (Nizamname *Arnavutça Harf Basma Cemiyeti*, İstanbul), 1879.

Pirro Tako, *Drita* gazetesi*,* Tiran: 1984.

Shuteriqi, Dhimitër S. *Gjurmime letrare* (Edebi Araştırmalar), Tiran: 1974.

Xhevat Lloshi, *Rreth alfabetit të shqipes* (Arnavutça Alfabesi Hakkında), Üsküp: Logo-A, 2008.

Öz: Bu yazı, İstanbul'da 19. yüzyıl sonunda on iki sayı olarak Arnavuçta ve Arnavutlar için yayınlanan *Drita - Dituria* (*Dekronjëmësim e perherçime* - "Harf Öğretimi ve Tefekkür") dergisini incelemektedir. Yazıda derginin çıkmasını sağlayan koşullar, yayın politikası ve içeriği ele alınmaktadır.

Anahtar sözcükler: *Drita - Dituria* (*Dekronjëmësim e perherçime* - "Harf Öğretimi ve Tefekkür"), İstanbul alfabesi, Cemiyet-i İlmiye-i Arnavudiyye, Pandeli Sotiri, Petro Poga

Drita - Dituria Magazine: "Alphabet Teaching and Meditation"

Abstract: This article examines the ideas and educational magazine *Drita - Dituria* (*Dekronjëmësim e perherçime)* published in Albain for Albanians in Istanbul towards the end of the nineteenth century. The article mentions the circumstances under which it was published, its publication policy and content.

Keywords: *Drita - Dituria* (*Dekronjëmësim e perherçime*), Istanbul alphabet, Cemiyet-i İlmiye-i Arnavudiyye (Albanian Society of Science), Pandeli Sotiri, Petro Poga

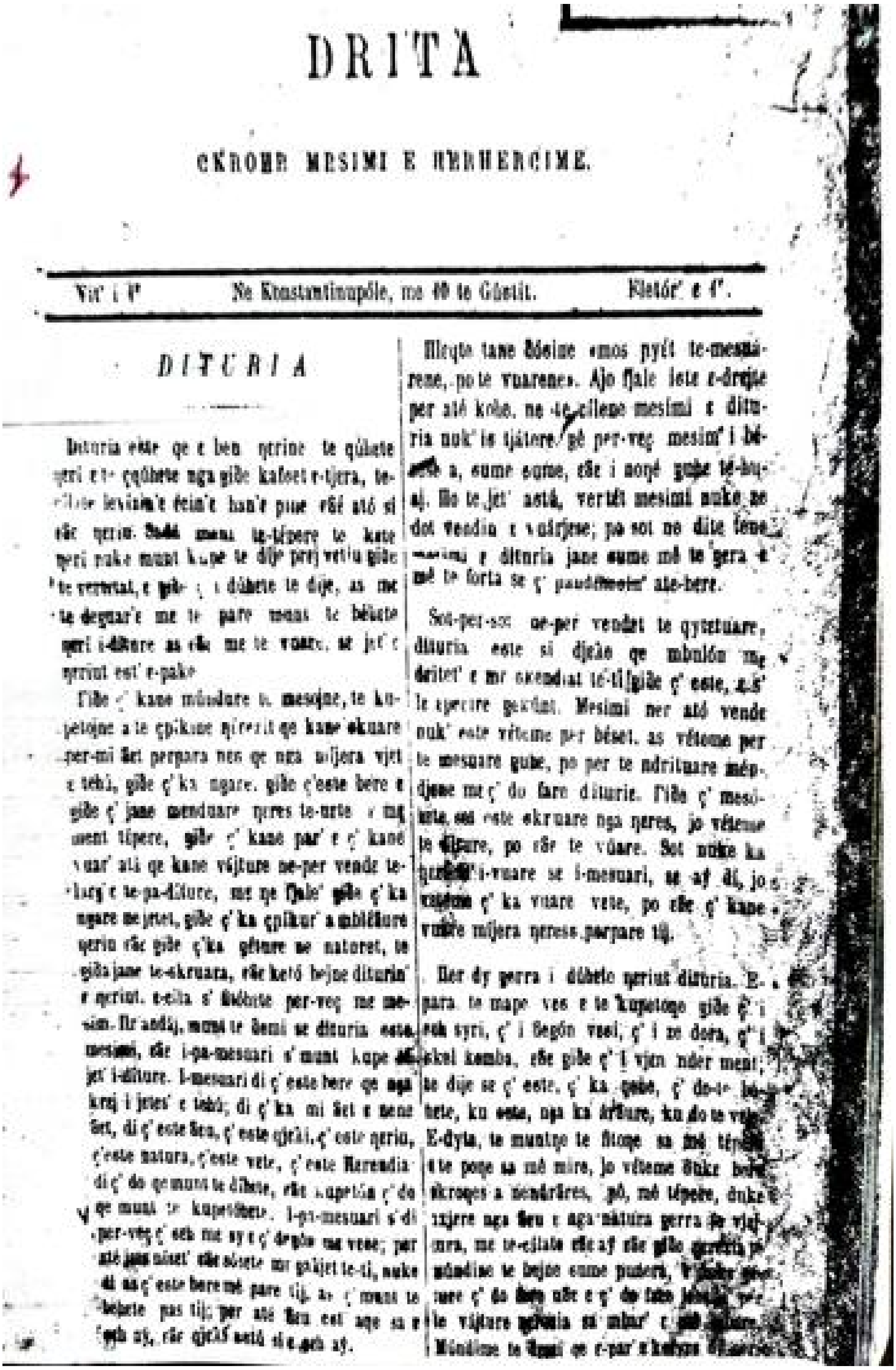

DRITA

ÇKRONJË MESIMI E HERHERÇIME.

Vit' i I' Ne Konstantinupôle, me 10 te Gushtit. Fletór' e I'.

DITURIA

Drita – *Dituria* dergisinin ilk sayısının kapağı

1903-1904 Avusturya-Macaristan Konsolosluk Raporlarına Göre Arnavut Basını ve Ulusal Kimlik

Nathalie CLAYER*

1904 yılının ilk aylarında, Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanlığı, Osmanlı İmparatorluğu'nda tamamen veya kısmi olarak Arnavutların yaşadığı bölgelerde– İşkodra (Shkodër), Draç (Durrës), Prizren, Üsküp (Skopje), Manastır (Bitola), Avlonya (Vlorë) ve Yanya (Janina) - bulunan konsoloslukların tümüne bir genelde göndermiştir.[1] Buradaki amaç, bu farklı bölgelerdeki Arnavut gazetelerinin yayılması ve Arnavut ulusal bilincinin uyanışı üzerindeki etkileri hakkında bilgi toplamaktı. 1896-97'den bu yana, Avusturya-Macaristan'ın bu bölgelerdeki politikası, öncelikle Arnavutlar arasında "ulusal fikri" teşvik etmekti.[2] Bununla

* CNRS ve Center for Turkish, Ottoman, Balkan, and Central Asian Studies (CETOBaC), EHESS / ORCID: 0000-0002-9074-9319 / nathalie.clayer@ehess.fr
Geliş tarihi: 13 Eylül 2020 / Kabul tarihi: 18 Ekim 2020
İlk yayının künyesi: "Presse et Identité Nationale Albanaises en 1903-1904 d'Aprésles Rapports des Consuls Aostro-Hongrois", *Études Balkaniques, Chaiers Pierre Belon*, 4-1997, Paris, De Boccard, 1997, s. 177-197.
Geliş tarihi: 13 Eylül 2020 / Kabul tarihi: 18 Ekim 2020
İlk yayının künyesi: "Presse et Identité Nationale Albanaises en 1903-1904 d'Aprésles Rapports des Consuls Aostro-Hongrois", *Études Balkaniques, Chaiers Pierre Belon*, 4-1997, Paris, De Boccard, 1997, s. 177-197.

[1] Mitrovica'da (bugün Kosova Mitrovica) Avusturya-Macaristan konsolosluğu vardı ancak buradan söz konusu genelgeyle ilgili doğrudan bir yanıt gelmemişti.

[2] Bu konuda bkz. Stavro Skendi, *The Albanian National Awakening, 1878-1912*, Princeton: Princeton University Press., 1967, s. 258, şöyle deniyor: "Girit sorunu Avusturya'ya Türkiye için zamanın dolmakta olduğu ve yıkılmanın kıyısına geldiği ve İtalya'nın Arnavutluk'a artan derecede ilgi göstermekte olduğu konusunda bir uyarı oldu. O zaman Avusturya başkentinde Arnavutluk'a ilişkin bir eylem planı formüle edildi, amaç, "Arnavutların ulusal bilincini yük-

birlikte, bu politikanın temellerinden biri, çoğunlukla sınırların dışında diaspora tarafından yayınlanan, ancak İmparatorluğun Arnavut nüfusunun bulunduğu bölgelerde dağıtılan "milliyetçi" süreli yayınların sübvansiyonuydu.[3] Böylece, Çifte Monarşi 1897'de Faik Konica'nın (Konitza diye okunur) Brüksel'de ve ardından Londra'da yayınlanan *Albania* (Arnavutluk) dergisini mali olarak desteklemeye başlamıştı.[4] 1902'de Milo Duçi tarafından Yukarı Mısır'da Minya (el-Minya) yayımlanan *Toska* dergisine de yardım etmişti.[5] Ardından, Avusturya-Macaristan Ağustos 1903'te, en önemli Arnavut süreli yayınlarından biri - belki de en önemlisi - olan ve Shahin Kolonja [Şahin Kolonya] tarafından 1901 yılının sonundan beri Sofya'da yayınlanan *Drita* (Işık) gazetesini düzenli olarak sübvanse etmeye karar verdi.[6] Birkaç ay sonra Bailhaus Platz tarafından Arnavut basınının dolaşımına yönelik yürütülen soruşturma, açıkça bu yeni taahhüdün sonucuydu. Avusturya-Macaristan yönetimi böylelikle politikasının doğruluğunu ve bu alandaki yatırımlarını değerlendirmek istiyordu.

---

seltmek ve kendileri (Avusturyalılar) için geleceğin kendini yöneten Arnavutluk'unda birinci derecede etkili olacak bir konumu güvence altına almak"tı." [İngilizceden çeviri, P. G.]

[3]Romanya, Bulgaristan, Yunanistan, Mısır, Sırbistan, İtalya'da, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nda, Batı Avrupa'da ve hatta Amerika'da yayınlanan bu süreli yayınlar için bkz. Palok Daka, "Bibliografi retrospektive e shtypit periodik shqiptar e mbi Shqiperinë e viteve 1848-1944", *Studime Historike*, 1971-1974. Bu konuda bkz, N. Clayer, "Les débuts de la presse albanaise: Une presse pour trois groupes religieux?", Herzog, R. Motika, A. Pistor-Hatam, *Presse und Öffentlichkeit im Nahen Osten*, Heidelberg: Heidelberger Orient verlag,1995,s. 23-36.Milliyetçi basının sübvansiyonunun yanı sıra, Avusturya-Macaristan'ın politikası, Arnavutluk'un Arnavut Katolik nüfusu üzerindeki himayesi sayesinde yönettiği okullarda Arnavut dilinin tanıtılmasına da dayanıyordu. Arnavutça kitapların basımı ve dağıtımı için yardımın yanı sıra belirli vatanseverlere verilen mali destek yanında Çifte Monarşi, hastanelerin inşası (çapraz başvuru, Skendi, *a.g.e.*,s. 261) gibi Arnavutluk topraklarına başka nüfuz etme yöntemlerini de kullandı. Ayrıca tüm bu açılardan Avusturya-Macaristan İtalya'ya rakipti.

[4]Viyana arşivlerindeki (Haus-, Hof- und Staatsarchiv [HHStA], Politisches Archiv [PA] Arnavutça XIV/18 ve 19, Liasse XII/2) bu konuyla ilgili kapsamlı belgelere bkz. Mali desteğin yanı sıra, İşkodralı Arnavutlar tarafından Avusturya konsolosu aracılığıyla aktarılan bazı makaleler de vardı.

[5] Sağlanan yardım, bu dergiden yirmi abonelik alınmasıyla toplam 120 frank tutarından ibaretti (çapraz başvuru HHStA, Albanian PA X1V/16, Liasse XII/7, Szilassy'den Goluchowski'ye, Kahire, 8 Temmuz 1902). Zaten 1901'in başlarında, Avusturya-Macaristan yönetimi aynı Milo Duçi'nin *Besabes* dergisine mali olarak yardım etmeyi düşünmüştü, ancak bu arada bu dergi çıkmıştı. Fikir, İşkodra'daki başkonsolostan geldi (çapraz başvuru HHStA, PA X1V/16, Liasse X1I/7, Ippen'den Goluchowski'ye, İşkodra, 2 Ocak 1901).

[6]Aslında, 1901'in sonunda Viyana yeni yirmi dergi aboneliği almaya karar vermişti. Dışişleri Bakanlığı için dört, Sofya Büyükelçiliği için iki ve Draç, Avlonya, Yanya, Selanik, Prizren, Manastır ve İşkodra'da bulunan konsoloslukların her biri için iki nüsha). Bu abonelikler altı ayda bir düzenli olarak yenilenmiştir. Ardından, 1902'nin sonunda, Avusturya-Macaristan yönetimi Shahin Kolonja'ya 500 frank tutarında ilk istisnai hibeyi vermeye karar verdi. Nihayet, Temmuz 1903'te, Manastır'da görevli konsolos Kral, hükümetine *Drita*'yı düzenli olarak desteklemesini önerdi. Bu desteğin, yalnızca Shahin Kolonja'nın gazetesinin değil, aynı zamanda diğer birçok Arnavut yayınının da (bkz. HHStA, PA XIV Albanien 16, LiassaXI1/3) yayınlandığı Kristo Luarasi'nin Arnavut matbaasına yardım etmeyi amaçladığı belirtilmelidir.

1904 Nisan ve Eylül ayları arasında merkezi yönetime ulaşan yedi rapor, o dönemde Arnavut basınının dağılımı, kabulü ve rolü hakkında çok önemli tanıklıklar ve analizler sağlıyor.[7] Bunun nedeni, özellikle Avusturya-Macaristan konsoloslarının genellikle Arnavut sorunu ve dili hakkında sağlam bir bilgiye sahip olmasıydı.[8] İlk olarak, 1903-1904'te hâlâ Osmanlı olan Balkan Yarımadası'nın batı ucunda Arnavut süreli yayınlarının dağıtımı ve kabulüne ilişkin elde edilen görüntüyü bu raporlar aracılığıyla burada sunacağım.[9] Daha sonra, bu "milliyetçi" basının yayılması ve yayılmamasındaki çeşitli etkenleri gözler önüne sererek bu görüntüyü analiz edeceğim. Son olarak, Arnavut nüfusunun yeni ortaya çıkan bu ulusal propagandayı nasıl karşıladığı meselesini ve ulusal uyanışta gazetelerin rolünü ele alacağım.

I. 1903-1904'te Arnavut gazetelerinin dağıtımı ve kabulü

Avusturya-Macaristan yönetiminin yürüttüğü soruşturmadan, o zamanlar Arnavut süreli yayınlar arasında Shahin Kolonja'nın *Drita* gazetesinin açık ara en çok dağıtılan gazete olduğu ortaya çıktı. Ardından Faik Konica'nın *Arnavutluk* dergisi geliyor; daha sonra dolaşımı çok daha düşük olan ve ilgili tüm bölgelere ulaşmayan diğer süreli yayınlar geliyordu: Anselmo Lorecchio tarafından İtalya'da yayınlanan *La Nazione Albanese (*Arnavut Ulusu*)*; Faik Konica tarafından yayınlanan *Albania e vogël* (Küçük Arnavutluk); Yunanistan'da yayınlanan dergi *Astir/Yll* (Yıldız); *L'Albanija* Belgrad'ta çıkıyor; *La Renaissance albanaise* ve *Sqipetari* (Arnavut), Romanya'dan iki Arnavut gazetesi; Dervish Hima tarafından Cenevre'de yayınlanan *L'Albanie*; az önce yukarıda bahsedilen Mısır'da yayınlanan Arnavut dergisi *Toska*. Bazı kaynaklarda Arnavut dergisi olmayan, ancak daha sonra Müslüman Arnavutlar arasında dolaşan Jön Türklerin dergisi *l'Osmanli*'dan (Osmanlı) da bahsedilir.[10]

Bu bölgelerde dağıtılan nüshaların sayısına ilişkin yalnızca belirtilen ilk iki süreli yayın olan *Drita* ve *Arnavutluk* için kesin rakamlar mevcuttur. Shahin Kolonja, 1904'te dünya çapında gönderdiği yaklaşık 660 kopyanın 132'sini Osmanlı

---

[7] Bu yedi rapor Viyana arşivlerinde saklanıyor: HHStA, PA Albanian XIV/16, LiasseXI1/1. Ranzi'den Goluchowski'ye, Avlonya, 17 Nisan 1904; Bornemisza'dan Goluchowski'ye, Draç, 14 Mayıs 1904; Prochaska'dan Goluchowski'ye, Prizren, 5 Haziran 1904; Petrovié'den Goluchowski'ye, Yanya, 18 Haziran 1904; Kral'dan Goluchowski'ye, Manastır, 28 Haziran 1904; Pára'dan Goluchowski'ye, Üsküp, 8 Temmuz 1904; Kwiatkowski, İşkodra, 17 Eylül 1904.

[8] Aralık 1896'da Viyana, dili ve ülkeyi bilen son derece yetenekli konsolosluk görevlilerini Arnavutluk topraklarına göndermeye karar vermişti (çapraz başvuru Skendi, *a.g.e.*.,s. 269-70).

[9] Bu nedenle, incelenen raporların da değinmediği çeşitli Arnavut toplulukları ve kolonileri içinde, İstanbul'da ve Osmanlı İmparatorluğu dışında yayılmalarını bir kenara bırakacağım.

[10] Bu farklı gazeteler için bkz. P. Daka'nın bibliyografyası ve benim çalışmam (burada bkz. diğer atıflar), her ikisi de yukarıda dipnot 3'de. [*Osmanlı*: 1897'den 1904'e kadar Cenevre, Londra, Folkestone, Kahire ve tekrar Cenevre'de Türkçe, Fransızca, İngilizce yayınlanan İttihat geleneğinin yayın organı gazete [ed. n.].]

Derviş Hima, *Musavver Arnavutluk*, İstanbul, 1327, s. 70: Faik Bey Konica

İmparatorluğu'nun Arnavut topraklarına gönderiyordu.[11] Faik Konica'ya gelince, farklı ülkelere gönderilen toplam 240 nüshadan yalnızca 32'den biraz fazlasını aynı bölgelere göndermekteydi.[12] Dolayısıyla, bu oldukça küçük rakamlar söz konusu gazetelerin gerçek dolaşımını yansıtmıyor. Konsolos Kral'ın raporunda belirttiği gibi: "Gazete alan veya abone olanların sayısı, okuyucu sayısı hakkında bir fikir veremez, çünkü tek bir nüsha, kişinin tanıdık çevresinde güvenilir arkadaşları olduğu kadar çok sayıda insan arasında dolaşır."[13]

Nüshaların dolaşımına ek olarak, bazı yerlerde, özellikle de Bektaşi kardeşliğinin tekkelerinde yapılan grup okumaları okuma yazma bilmeyen insanları dahil ederek ulaşılan çevreyi daha da arttırırdı.[14] Osman Xheka, o zamanlar Bllaca'da (Debre bölgesinde), Naim Frashëri'nin yazılarının ve Manastır üzerinden gelen Arnavut gazetelerinin Bektaşi tekkelerinde yapılan toplantılarda okunduğunu bildiriyor[15].

Arnavut basınının dağılımını ve okuyucularının kimler olduğunu daha iyi anlamak için bölgeyi dört gruba ayırabiliriz: kuzeyden güneye giderek, Üsküp ve Prizren bölgelerini içeren Kosova Vilayeti, İşkodra ve bölgesi, Orta ve Güney Arnavutluk. Bu coğrafi bölgelerin her biri için, ortaya çıkan sonuçlar gerçekten oldukça farklıdır.

[11]Bakınız HHStA, PA XIV/16 Albanien, Liasse XI1/3, konsolos Kral'ın raporuna ek Goluchowski, Manastır, 28 Haziran 1904.

[12] Bkz. dipnot 2'de rapor, s. 41. *L'Albania*'nın yayınlanmasının ilk yıllarında bazı nüshalarının ulaştığı Arnavutluk daha önemli bir dağıtımı olduğuna dikkat edilmelidir (bkz. Faik Konica'dan Baron Zwiedinek'e mektup, 4 Nisan 1898, HHStA, PA XIV Albanien 18, Liasse XII/2).

[13] Bkz. 7. dipnotta gösterilen Kral raporu, s. 6.

[14] Bektaşi tarikatı özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Arnavut topraklarında çok geniş bir alana yayılan heterodoks ve senkretik mistik bir Müslüman kardeşliğidir. Yaklaşık beş Müslümandan birinin bağlı olduğu bağımsız Arnavutluk'ta, tam bir dini topluluk haline gelecektir (çapraz başvuru N. Clayer, *L'Albanie, pays des dervishes*, Berlin-Wiesbaden, Otto-Harrassowitz, 1990, s. 46).

[15] Osman Xheka, "Mësimi i abetaresnë Bllacë", Petraq Pepo (ed.), *Kujtime nga lëvizja përç lirimin kombëtar (1878-1912)*, Tiran, 1962, s. 71.

Üsküp ve Prizren[16] bölgelerinde, yani Kosova vilayeti topraklarında o dönemde Arnavut basınının dağılımı son derece sınırlıydı. Özellikle yabancı konsolosluklar aracılığıyla, en çok okunan iki süreli yayın olan *Drita* ve *l'Albania* bile, çok az nüshaya ulaşıyordu (birincisi 15, ikincisi 2). Bu bölgede okuyan çok küçük çevreler vardı ve çoğu Katolikti. Prizren'de, *Drita* ve *l'Albania*, şehrin Katolikleri tarafından Avusturyalıların danışmanlığında büyük bir ilgi ile okunuyordu. Kosova ve Metohija ovalarındaki başka yerlerde ise, bu gazetelere erişim neredeyse sıfırdı; bu iki dergi sadece Gjakova/Gjakovica ve İpek/Peç'e istisnai olarak ulaşmaktaydı. Üsküp'te *l'Albania*, Avusturya konsolosluğunda Katolik din adamları, öğretmenler ve diğer birkaç Arnavut Katolik tarafından da okunuyordu; Shahin Kolonja'nın *Drita*'sı sadece Avusturya konsolosluğuna değil, İtalya ve Fransa'nın temsilcileri yanı sıra doğrudan Katolik cemaatlerine de ulaşıyordu. Burada da okur kitlesi neredeyse tamamen Hıristiyanlardan oluşmuş gibi görünüyor. Fakat konsolos Üsküp'te de başta *Drita* olmak üzere bu basına ilgi duyan Müslümanların da -çoğu Arnavutluk'un güney yarısından- bulunduğuna dikkat çekiyor.

Konsolosluk raporlarında sözü edilen ve Kosova Vilayeti'ne gelen ikini derecede gazeteler arasında, Arnavut-Sırp anlayışını teşvik etmek için Sırp başkentinde Jashar [Yaşar] Erebara tarafından yayınlanan *l'Albanija* ise şehirdeki Rus konsolosluk yardımcısı tarafından Prizren'deki Ortodoks ruhban okuluna iletiliyor, bir yandan da Sırp sınırı boyunca çoğunlukla Arnavut nüfusu olan bölgelerde de (Priştine, Mitrovica, Novipazar) dağıtılıyordu.[17] Üsküp'te Katolik rahipler İtalyan-Arnavut gazetesi *La Nazione Albanese*'ye ara sıra ve çok düzensiz olarak ulaşabiliyorlardı, fakat bunun hiçbir kopyası Prizren'e ulaşmamaktaydı. Son olarak, iki kısa süreli yayının (Bükreş'teki *La Renaissance albanaise* ve Mısır'daki *Toska*) bazı sayıları 1903'te - ilki muhtemelen bu dergiyi yayınlayan derneğe mali destek sağlayan talip Aladro Kastriota'nın ajanları tarafından[18] ve ikincisi, Çifte Monarşi temsilcileri gazeteyi desteklemek için abonelikler aldığından, ancak Avusturya konsolosluğu tarafından bölgeye ulaştırıldığı görünüyor.[19]

İşkodra vilayeti ve çevresinde ise durum oldukça farklıydı.[20] Shahin Kolonja'nın *Drita*'sı ve Faik Konica'nın *l'Albania*'sı çok daha geniş bir şekilde dağıtıldı

[16] Aşağıdaki açıklama, dipnot 7'de belirtilen Prochaska ve Pára raporlarına dayanmaktadır. *L'Albania* ve *Drita* nüshalarının sayısı için bkz. Kral raporu ve eki, dipnot 11'deki kaynak s. 61.

[17] Bu anlamda *l'Albanija*, *Bratimstvo/Vlaznija/Kardasluk* (Kardeşlik) adlı başka bir süreli yayının yerini almıştı.

[18] Söz konusu topluluğun adı "Shpresa" (Umut) idi. Bükreş kolonisinden genç Arnavutları bir araya getiriyordu ve bu gençler Aladro Kastriota'dan 1000 frank almışlardı (çapraz başvuru HHStA, PA XIV/16 Arnavut 16, Liasse XII/4, Pallavicini'den Goluchowski'ye, Bükreş, 8 Ocak 1904). Arnavutluk tahtına talip olan Aladro Kastriota için bkz. Skendi, *a.g.e.*,s. 318-324.

[19] Bkz. yukarıda, dipnot 5. Kahire'deki Avusturya-Macaristan temsilciliğinin dergiyi postalaması gereken adresteki alıcı Prizren Konsolosluğu'ydu.

[20] Aşağıdaki açıklama, 7. dipnotta belirtilen Kwiatkowski raporuna dayanmaktadır. *l'Albania* ve *Drita* nüshalarının sayısı için bkz. Kral raporu ve eki, dipnot 11.

(sırasıyla 26 ve 19[21] kopya gönderildi). Konsolos Yardımcısı Kwiatkowski'ye göre karşılaştırmalı olarak daha az okunmasına rağmen, *l'Albania* diğer bölgelerden çok daha fazla sayıda şehrin Katolik nüfusu tarafından okunmaktaydı (en çok, Başkim derneğine[22] mensup olan ruhban sınıfının üyeleri, ek olarak birkaç başka din adamı ve birkaç takipçileri). Ovaya veya dağa doğru giden nüshalar çok azdı. Müslümanlara gelince, aralarında zaten hiçbir zaman başarılı olamayan bu dergiyi artık hiç okumuyorlardı. Konsolos yardımcısına göre, *Drita*'nın daha sınırlı bir okuyucu çevresi vardı, fakat bu yukarıda belirtilen rakamlar göz önüne alındığında doğru görünmüyor. Ayrıca bu çevre, önceki bölgede olduğu gibi sadece Katoliklerden değil, Müslümanlardan da oluşuyordu.

Bu bölgenin ikinci özelliği, *L'Albania*'nın göreli öneminin yanı sıra, üçüncü bir gazete olan *la Nazione Albanese*'nin, özellikle İşkodra şehrindeki kayda değer başarısıydı. İtalyan Başkonsolosluğu tarafından posta yoluyla ve çok sayıda öğretmen tarafından dağıtılan bu dergi, İtalyanca (derginin yazıldığı dil) bilen din adamları ve Katolik nüfus tarafından geniş çapta okundu. Ne *la Nazione Albanese*'yi ne de daha önce okumayı bıraktıkları *l'Albania*'yı okuyan ama muhtemelen *Drita* ile ilgilenen Müslümanlar, bundan önce de Jön Türklerin yayın organı *Osmanli*'yı Arnavut davasına karşı bir tutum almadan önce bir süre takdir etmişlerdi. Son olarak, Faik Konica'nın ikinci dergisi *l'Albania e vogël*'in, yayınlandığı ilk aylarda, düzensizliği nedeniyle ilgisizlik oluşana dek yaşadığı sınırlı başarı dikkat çekicidir.

Orta Arnavutluk'ta (Draç, Tiran, Debre [Debar], İlbasan ve çevresi)[23], o dönemde en çok dağıtılan gazete açık ara ile *Drita*'ydı (İlbasan'a ve Debre bölgesine Manastır'dan gelen nüshaların yanına eklenmesi gereken Draç limanına gelen 16 nüshayla birlikte). Draç ve Tiran bölgesinde esas olarak okurları, genellikle takma adlarla abone olan ve gazeteyi Avusturya Postası aracılığıyla alan beylerdi. Bu iki şehrin önde gelen isimleri de bu gazetenin okur kitlesine dahildi. Draç'ta Müslüman ve Hıristiyan çoğunlukla tüccarlar vardı. *Drita* Kavaja, Peqin ve İlbasan şehirlerinde, beylerin ve haremlerindeki bazı kadınların da dahil olmak üzere pek çok kişinin hararetle okuduğu çok başarılı bir gazeteydi.[24] Debre'de, oldukça belirgin bir şekilde, bu basınla ilgilenenler şeyhler ve ulemalar olmuştur, tıpkı orta Arnavutluk'un başka yerlerinde olduğu gibi, Bektaşilik mensupları da bunu çok takdir etmişlerdir. Faik Konica'nın *l'Albania*'sı ise bu bölgelerde çok az okunuyordu (oraya gönderilen 9 nüshadan, 8'i Draç'a ve 1'i İlbasan'a gidiyordu). Okuyucu kitlesi Katolik din adamları ve onlara yakın bazı kişilerden oluşuyordu. Orta Arnavutluk'ta dağıtılan diğer süreli yayınlar arasında Draç'taki tüccarların yanı sıra Katolik din adamlarına ücretsiz gönderilen *la Nazione Albanese* ve 1903 yılına kadar bölgede okunan diğer üç gazete vardı: Faik Konica'nın gazetesi

---

[21] 18 İşkodra ve 1 Şingin (Shëngjin/Saint Jean de Medua).

[22] Mirditlerin başrahibi Mgr Doçi tarafından 1889'da kurulan edebiyat topluluğu.

[23] Aşağıdaki açıklama 7. dipnotta belirtilen Bornemisza ve Kral raporlarına dayanmaktadır. *l'Albania* ve *Drita* nüshalarının sayısı için bkz. Kral raporu ve eki dipnot 11.

[24] Konsolos, *Drita*'nın bazı nüshalarının Draç'ta ve Elbasan'da Draç'taki İtalyan konsolosluğu tarafından dağıtıldığının altını çizmektedir.

l'Albania e vogël; Yunan propaganda aracı, *l'Astir/Yll* (Yıldız) ve Tiran beylerinin Arnavut davasına desteği karşılığında fon tekliflerini editörlerinin reddettiği güne kadar takdir ettikleri Jön Türklerin organı *Osmanlı*.

Arnavutluk topraklarının güney yarısında, yani Manastır, Avlonya ve Yanya[25] konsolosluklarından etkilenen bölgelerde, *Drita* ile *L'Albania* arasındaki dengesizlik daha da göze çarpıyordu. İlki, ezici bir çoğunlukla orada sadece *l'Albania*'ya değil, diğer tüm süreli yayınlara göre de tercih edildi.Bu bölgelere gönderilen kopya sayısı 75'i aşıyordu (25'i Manastır'da, 14'ü Avlonya'da, 7'si Preveze'de, 28'i Yanya'da dağıtılmak üzere Selanik'e gelen 32 nüshanın bir kısmı da eklenmelidir).Yanya'da gazete tüm konsolosluklara ücretsiz olarak gönderildi[26], ancak asıl dağıtımı - Permedi mahkemesinden genç bir memur ve Leskovik'ten bir jandarma astsubayı olan - iki abone üzerinden gerçekleştirildi ve her biri birkaç kopya alıp Yanya'da yaşayan soydaşlarına veya doğum yerlerindeki bölgelere dağıtım yaptılar.[27] Aynı şekilde Preveze'de şehrin belediye başkanı

Sofia, 15 Maj 1906

DRITA

GAZET' E HERDYJAVBOME

MBRON TE DREQTAT E KOMBIT SQIPETAR

Organe albanais bi-mensuel.

Kepucegrisuri.

[25] Bu bölgelere ilişkin veriler, dipnot 7'de belirtilen Kral, Ranzi ve Petroviç raporlarından alınmıştır. *l'Albania* ve *Drita* nüshalarının sayısı için bkz. Kral raporu ve eki, dipnot 11.

[26] Konsolos Petroviç, ücretsiz gönderilen bu nüshaların hiç kimse tarafından okunmadığını, çünkü konsolosluk tercümanlarının dahi Arnavutça bilmediğini, yerel halkın Yunanca konuştuğunu belirtir.

[27] Konsolos ayrıca, hem Müslüman hem de Hıristiyan Yanyalıların sadece Yunanca konuştukları için Arnavut basınını okumadıklarını açıklamıştır.

Şeyh Sabri[28], *Drita*'nın birkaç kopyasını alıp ardından Çamëria'daki farklı kişilere (Arnavut Müslümanlara) gönderiyordu. Konsolos Kral, elinden geldiğince ve güvendiği kişiler aracılığıyla, gazetenin sayılarını Manastır vilayetinin Görice, Kolonja ve Starova gibi farklı bölgelerine gönderdi. Kopyalar ayrıca Delvina, Ergiri, Kanina ve Avlonya'daki diğer kaynaklardan da geldi. Bu bölgelerdeki *Drita* okurları arasında birkaç bey (özellikle Görice'de haremde kadınlarına okuma alışkanlığı kazandıran)vardı, ancak çoğunlukla okurlar Arnavut memur ve memurlar (kaymakamlar ve yüksek rütbeli subaylar dahil) ile şehirlerdeki hem Müslüman hem de Hristiyan "orta sınıf" mensuplarıydı. Arnavutluk'un merkezinde olduğu gibi, Bektaşi tekkelerinin nüfusu da *Drita* okurları arasındaydı. Faik Konica'nın *l'Albania*'sına gelince, o zamanlar Arnavutluk'un güneyinde o kadar az dağıtılmıştı ki (bir nüsha Avlonya'ya, diğeri Preveze'ye gönderildi[29]), az biliniyordu, unutulmuştu ve hatta gözardı ediliyordu.

Manastır, Avlonya ve Yanya'nın raporlarında belirtilen diğer süreli yayınlar şunlardır: bazı konsolosluklara ulaşan, ancak esas olarak Yanya ve Preveze'de İtalyan kolonilerinin birkaç üyesi tarafından okunan *la Nazione Albanese*; Yunan konsolosluklarına ulaşan ve Yanya ve Avlonya bölgelerindeki ileri gelenlere ücretsiz olarak gönderilen fakat onlar tarafından reddedilen Atina'nın *l'Astir/Yll* gazetesi ve özellikle Manastır vilayetine ulaşılan kısa süreli diğer bazı süreli yayınlar (her ikisinin de editörlüğünü Görice'den gelen göçmenlerin yaptığı Mısır'dan *Toska*, Bükreş'ten *Śqipetari* ve Derviş Hima tarafından İsviçre'de yayınlanmış olan *L'Albanie*).

Bu tabloyu özetlersek, açıkça görülen şudur ki, milliyetçi basının Arnavutluk topraklarındaki dağılımı genel olarak 1903-1904 yıllarına geldiğinde dahi oldukça sınırlıdır. Dahası, kabul edilişi, bölgeye ve dini gruba göre - niceliksel ve niteliksel olarak - oldukça belirgin bir şekilde değişiyordu. Nicel düzeyde, farklı ilçelerde yaşayan Arnavut nüfusu ile ilgili olarak dağıtılan nüshaların oranını tahmin etmek zordur, çünkü bu nüfusla ilgili istatistiklere dikkatle yaklaşmak gerek. Yine de çok sayıda Arnavut'un yaşadığı Kosova vilayetinde Arnavut basınının neredeyse önemsiz bir tirajı olduğu inkar edilemez.[30] Tamamen veya kısmen Arnavutların yaşadığı Osmanlı topraklarının geri kalanında, halk yığınlarında yayılma aşağı yukarı homojendi. Dağlarda veya kırsal kesimde, Arnavutluk'un ortasında ve Arnavutluk'un güneyinde Bektaşi tekkelerinin bulunduğu alanlar dışında çok az kopya dağıtılacaktı.

---

[28] Şeyh (muhtemelen Halveti), Preveze'de doğdu ve 1928'de Saranda'da öldü. 1925'te Yunan makamları tarafından sınır dışı edilmişti (çapraz başvuru "Preveze, Sabri", *Fjalori Enciklopedik Shqiptar,*Tiran, 1985, s.v. ve *Zani i naltë*, Tiran, XII/IO, Tetuer 1937, s. 356).

[29] Bu nüshanın alıcısı belki de Faik Konica ile bağlantıları bilinen ve Preveza'lı olan Şeyh Sabri'ydi(özellikle F. Konica'dan Zwiedinek'e mektup, Brüksel, 25 Aralık 1900, HHStA, PA XIV Albanien 18, Liasse XII/2).

[30] P.Bartl, yüzyılın başında Avusturya istatistiklerine göre Kosova Vilayeti'nde yaşayan Arnavutların sayısı olarak 276.000 rakamını vermektedir (çapraz başvuru Peter Bartl, *Die albanischen Muslimezur Zeit der nationalen Unabhdngigkeitsbewegimg (1878-1912)*, Wiesbaden, OttoHarrassowitz, 1968, s. 52-53).

Dini grupların süreli yayın kabullerine bakıldığında özellikle kuzey bölgeler ile güney bölgeler arasında bir dengesizlik olduğu ortaya çıkmaktadır. Kuzeyde, okuyucuların çoğunluğu Katolik din adamlarının üyeleri ve onlara yakın olanlardı. İşkodra'daki birkaç Müslüman muhtemelen *Drita*'yı okudu, ancak Üsküp'te Arnavut gazetelerini okumakla ilgilenen tek Müslüman kitleleri güneyliydi ve Prizren'de ise hiç yoktu. Güneyde ise okuma çevreleri farklı toplumsal çevrelere sahip hem Müslümanlar hem de Ortodoks Hıristiyanlardan ("orta sınıf", memurlar ve subaylar) oluşuyordu. Orta Arnavutluk, Katolik din adamlarının yanı sıra beylerin ve orta sınıf mensuplarının (Müslüman ve Ortodoks) okurları oluşturduğu bir tür geçiş bölgesini temsil ediyordu. Kuzey ve Güney'de okunan gazetelerin dağılımı tam olarak aynı değildi. Kuzeydeki Katolikler tarafından *l'Albania* ve *la Nazione Albanese* tercih edilirken, diğer yerlerde eksik olmayan *Drita* ile Güneydeki Arnavut nüfus daha çok ile ilgileniyordu.

O dönemde Arnavut basınının dağıtımındaki zayıflığın yanı sıra, kabul edilişindeki gözlemlenen eşitsizlikleri çeşitli etkenler açıklayabilir.

II. Arnavut basınının yayılmasının ve yayılmamasının etkenleri

Bu etkenler üç kategoriye ayrılabilir. Bazıları yirminci yüzyılın başındaki Osmanlı siyasi bağlamına, diğerleri gazetelerin kendilerine ve editörlerine veya sponsorlarına, bazıları da Arnavut nüfusunun farklı gruplarının duyarlılığına bağlıydı.

Arnavut basınının yayılmasını engelleyen etkenler arasında elbette Osmanlı yetkililerinin bu tür süreli yayınlara ve tüm milliyetçi propagandalara karşı olduğu gibi yayımlanması ve dağıtılmasına yönelik baskıcı politikası da vardı. Osmanlı İmparatorluğu'nda gazete çıkarılamıyordu; bu nedenle kendilerine hitap ettikleri çevrelerden koparılıyordu.[31] Bunların dağıtımı orada yasaktı. Bunlara Osmanlı Postanesi tarafından el konuluyor[32] ve bulunduranlar yargılanıyordu. Bu tür önlemler doğal olarak birçok Arnavutu bu gazetelere abone olmaktan ve hatta okumaktan alıkoydu. Konsolos Yardımcısı Prochaska'ya göre, Prizren'deki en "aydın" Müslümanlar bile okumaya veya gazete sahibi olmaya cesaret edemedi. Şehirdeki Katolikler ise abone olamadılar.[33] Üsküp'te Arnavut basınıyla ilgilenen az sayıdaki Tosk Müslümanı bunu sadece gizlice yaptı.[34] Draç şehrindeki bazı Katolik tüccarlar, "kısmen şüphelenilme korkusuyla[35]" evlerinde gazete olmasına izin vermediler. Hatta haklarında tartışmaktan bile kaçındılar.

---

[31] Konsolos Kral şöyle yazıyor: "Aynı nedenle, anavatanla özgür bağlantıları, verimli ve canlı ilişkileri yok. Yabancının kurak toprağına, memleketin nemli toprağından nakledilen bitkilerdir, burada sadece bu yapay biçimde muhafaza edilmelidir.."

[32] Prizren'deki Avusturya konsolosu, bu önlemlerin Kosova Vilayetinde, taklitçi Aladro Kastriota tarafından yapılan propagandanın ardından ve bu anlamda mektupların, baskıların ve fotoğrafların giriş denemesi (bkz. Prochaska raporu dipnot 7).

[33] *A.g.e.*

[34] Pára raporu,dipnot 7.

[35] Bornemisza raporu, dipnot 7.

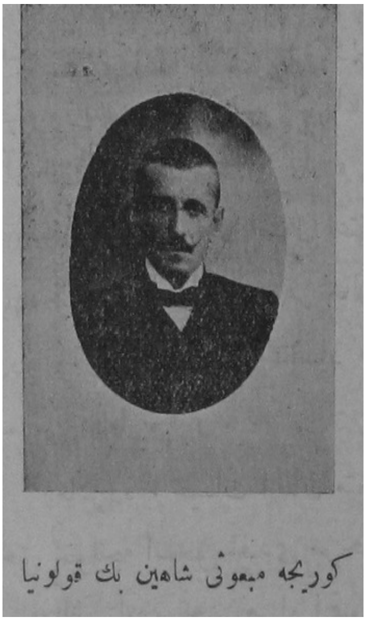

Derviş Hima, *Musavver Arnavutluk*, İstanbul, 1327, s. 89: Görice Mebusu Şahin Bey Kolonya

Başka bir sorun ise Arnavutlar arasında çok yüksek olan okuma yazma bilmeme oranıydı (%90'ın üzerinde). Buna ek olarak - Katoliklerin dışında - Osmanlı yetkililerinin karşı çıktığı bir durum sonucu olarak Arnavut dilinin okullarda öğretilememesi vardı.[36] Bu iki engel aşılmaz olmasa da Arnavut gazetelerinin okunmasını sınırladı.

Genel bağlamdan bağımsız olarak, gazetelerin kendileri ile ilgili çeşitli etkenler, yani dağılımları, yapıları, içeriği, eğilimleri, hatta editörleri, yavaşlamalarına veya tam tersine başarılarını artırmalarına katkıda bulunmuştur. Örneğin yayındaki düzensizlik, okuyucuların ilgisizliğine neden olan caydırıcı bir etkendi. Faik Konica'nın ayda sadece bir kez çıkan iki süreli yayını olan *l'Albania ve l'Albania e vogél* bundan dolayı okuyucuların büyük bir bölümünü kaybetti.[37]

Kullanılan diller, lehçeler ve alfabeler de süreli yayınların benimsenmesinde az ya da çok etkiye sahipti. İtalyanca yazılan *La Nazione Albanese*, sadece bu dili bilen Arnavutlar arasında bir okuyucu kitlesi bulabilmiştir. Bu nedenle, İtalyan konsolosluk makamlarının bu dergiyi Manastır vilayetine tanıtma girişimleri başarısız oldu.[38] Arnavutça lehçelerinden (Kuzeyde Geg ve Güneyde Tosk) birinin veya diğerinin seçimi meselesi daha az engelleyici görünmektedir. Konsolos Kral'a göre, bu iki lehçe arasındaki zıtlık o kadar temel değildi, çünkü her ikisi de Tosk ile yazılmış olan *l'Albania* ve *Drita*, ülkenin kuzeyinde, Gegler arasında da bir etkiye sahipti.[39] Aslında Faik Konica, dergisinin sayılarını Geg ve Tosk lehçelerinde dönüşümlü olarak yayınlamaya çalışmıştı. Ancak bu deneme ülkenin güneyinde, özellikle Avlonya bölgesinde -lehçelerin kendileri nedeniyle değil- kullanılan alfabe nedeniyle başarısız olmuştu.[40] Aslında, alfabe sorunu çok daha hassastı. *L'Albania*, Arnavutluk'un güney ve orta kesimlerinde çok az insanın okumayı öğrenmiş olduğu İşkodra Başkim Cemiyeti'nin kullandığı alfabe-

[36] Bu konuda bkz. Skendi'nin kitabındaki "Problems in national Education" bölümü (*a.g.e.*, s. 129-144).
[37] Bkz. 7. dipnotta gösterilen Kwiatkowski raporu.
[38] Bkz. 7. dipnotta gösterilen Kral raporu.
[39] *A.g.e.*
[40] Bkz. 7. Dipnotta gösterilen Ranzi raporu.

sinden dolayı takdir edilmedi.[41] Tersine, İşkodra'da *Drita*'nın okuyucu kitlesi sınırlıydı çünkü bu dergi Başkimlerin değil, İstanbul'daki Frashëri[42] kardeşler tarafından yaratılan alfabeyle yazılmıştı. Ancak, tam tersine, Orta ve Güney Arnavutluk'un başka yerlerinde, bu alfabeyle yazılmış olması kısmen başarısının nedeniydi. E. Zakhos-Papazahariou'nun[43] işaret ettiği gibi, alfabe sorunu fazlasıyla siyasiydi. Belli bir alfabeyle yazılmış bir gazeteden sadece okuyamadığınız için değil (her şey düşünüldüğünde aşılmaz olmayan engel), başka bir alfabeden, yani bir gazeteyi destekleyen başka bir gruptan yana olduğunuz için diğer alfabeyi destekliyordunuz.

Biçim olarak değil, özde, süreli yayınların içerikleri aşağı yukarı halkın düzeyine ve zevkine karşılık gelebiliyordu; bu daha büyük ya da daha az dağıtıma yol açıyordu. Arnavutların Faik Konica'nın *l'Albania*'sına ilgisizliği, kısmen, çok yüksek standardından ve aşırı edebi karakterinden kaynaklanıyordu. Okuyucular *La Nazione Albanese*'nin veya *Drita*'nın neredeyse tamamen politik olan içeriğini tercih ettiler.[44] Ayrıca bu iki dergi köşe yazılarında büyük beğeni toplayan, yerel haberler de dahil olmak üzere güncel olaylar için de yer ayırıyordu.

Draç'ta görevli Konsolos Bornemisza şunları yazmıştı:"Arnavutların siyaset denilen her şeye gösterdiği ilgiyle, mevcut siyasi durumun tartışılması için pek çok malzeme sunan bir gazetenin geniş bir okuyucu kitlesini kalıcı bir şekilde elinde tutması anlaşılabilir."[45]

Gazetelerin eğilimi, ayrılmaz bir şekilde editörün kişiliği ve bazen sponsorlarının profili ile bağlantılıydı, bu aynı zamanda dağıtımını ya da dağıtılmamasını belirleyen etkendi. Konsolos Kral şöyle açıklıyor:" Arnavut editörlerin her birinin destekçileri, partisi var ve takipçilerini sadece makalelerinde yazdıklarıyla değil, aynı zamanda adı ve kişiliği aracılığıyla da etkiliyor."[46]

Drita'nın başarısı, büyük ölçüde, sürgün yolunu tutmadan önce yönetimde çeşitli görevlerde bulunmuş olduğu için tanıdığımız, özellikle Güney Arnavutluk'ta büyük takdir toplayan bir karakter olan Shahin Kolonja'nın popülerliğinden kaynaklanıyordu.[47] İşleyişini iyi bildiği mevcut rejime yönelik eleştirileri, İşkodra da dahil olmak üzere büyük bir ilgi ile okunuyordu.[48] Öte yandan, Faik Konica'nın son derece rahatsız edici ve tartışmacı karakteri gazetelerinin dağıtımını sekteye uğratmıştı.

---

[41] Latin alfabesine dayanan ve belirli seslerin iki harfle (dh, th, xh, ch, gh, vb.) temsil edildiği bir alfabeydi (krş. Skendi, *a.g.e.*, s. 141).
[42] Yine Latince'ye dayanan bu alfabede özel sesler, Yunanca karakterlerle temsil ediliyordu.
[43] E. Zakhos-Papazahariou, "Babel balkanique. Histoire politique des alphabet sutilisés dans les Balkans", *Cahiers du monde russe et sovietique*, cilt. XIII / 12, Paris, 1972, s. 145-179.
[44] Bkz. Kral, Kwiatkowski, Bornemisza ve Petrovic raporları, dipnot 7.
[45] Bornemisza raporuna bkz.
[46] Kral raporuna bkz.
[47] Özellikle Kozana'da ve Aynaros'ta kaymakamlık yapmıştı ve kaçmaya karar verdiğinde Avlonya kaymakamı olarak adlandırılacaktı.
[48] Kral, Petrovic ve Kwiatkowski raporlarına bkz.

Olası bir sponsor lehine aşırı güçlü eğilimler - genellikle yabancı bir hükümet - bir gazetenin okuyucu kitlesini sınırlayabiliyordu. Bu nedenle, bir kısmı Arnavutça olarak Yunanca karakterlerle yazılmış olan ve pek çok okuyucuyu caydıran *l'Astir/Yll*, Yunanistan propagandasının bir aracı olduğu için Orta Arnavutluk'ta göz ardı edildi.[49] Tersine, örneğin eğer bir süreli yayının dağıtım işinin bir kısmının sorumluluğunu üstelenen, özellikle tavsiye edenlerin aracılığı ve bir sponsorun daha ihtiyatlı davranışı bir derginin dağıtımına yardımcı olabiliyordu.

Genel bağlama veya gazete tasarımına bağlı olan bu etkenlerin yanı sıra, son derece önemli bir başka unsur da şöyledir: Arnavut nüfusunun farklı gruplarının "ulusal soruna" karşı duyarlılığı ve karşılıklı olarak, ulusal uyanışta Arnavut süreli yayınlarının oynadığı rol.

III. Halkın benimsemesi ve ulusal uyanışta gazetelerin rolü

Arnavut basınının dağılımının zayıflığı ve kabulünde gözlemlenen eşitsizlikler, yalnızca Osmanlı yetkililerinin basın meselelerinde veya Arnavut dilinin öğretilmesindeki baskıcı politikası ve dergilerin kendileriyle alakalı etkenlerle açıklanamaz. Bölgelere ve dini topluluklara bağlı olarak Arnavut nüfusunun ulus fikrine olan tutumu ve duyarlılığı da kesinlikle önemli bir rol oynadı. Nitekim Kosova vilayetinde Arnavut gazetelerinin dolaşımının, başka yerdeki diğer üç vilayette kaydedilebilenlere kıyasla çok küçük olması nasıl açıklanabilir? Süreli yayınların kabulünde kuzey bölgeleri ile güney bölgeleri arasındaki dini gruplar arasında neden bu kadar net bir ayrım vardı?

Bana öyle geliyor ki, kendi koşulları içinde, bu farklı bölgeler veya bu farklı gruplar arasında ulusal bilincin değişen derecelerdeki gelişimini de göz önünde bulundurmamız gerekiyor. Konsoloslar Ranzi ve Petroviç, karşılaştığı zorluklar göz önüne alındığında, ulusal hareketin yoğunluğunu değerlendirmek için basının yayılmasının bir ölçüt olarak alınamayacağında konusunda ısrar ettiler.[50] Aslında, Arnavut gazetelerinin dağıtımının genel zayıflığı, gördüğümüz gibi, yalnızca ulusal bilincin gelişimi açısından analiz edilemez. Ancak yayılma meselesindeki farklılıklar bu gelişmeyle yakından alakalıydı. Konsolos Petroviç, raporunda, Yanya vilayetindeki Arnavut gazetelerinin okuyucu çevresinin orta sınıftan oluştuğunu ve ulusal hareketin en fazla bu orta sınıf arasında yayılım gösterdiğini bizzat açıklıyor.

Bu anlamda, bir bölge veya grup içinde "vatanseverlerin" veya "milliyetçi liderlerin" varlığı veya yokluğu, basının halka tanıtılması ve yayılmasında son derece önemli bir unsurdu. Mallakastra bölgesinde (Berat ve Avlonya arasında) Selfo Aga bunun çarpıcı bir örneğidir. Konsolos Ranzi bu konuda şunları yazmıştı: "Daha önce, ulusal broşürler Mallakastra'da da yayılıyordu, ancak genel olarak ulusal hareket ve bununla birlikte bu yayınların kabulü, yaklaşık bir yıl önce ateşli ve ikna olmuş eski bir vatansever Selfo Aga Hekall'ın ölümüyle fiilen durmuş görünüyor."[51]

[49] Bornemisza raporuna bkz.
[50] Bkz. Ranzi ve Petrovic raporları, dipnot 7.
[51] Bkz. Ranzi raporu, dipnot 7.

Bölgesel fakat dini bir bakış açısıyla, Bektaşi *baba* ve dervişleri, ulusal uyanışta ve sonuç olarak Arnavut süreli yayınlarının Güney ve orta Arnavutluk'tan Müslüman olan takipçilerine dağıtımında benzer bir rol oynadılar.[52]

Yukarıdakilere dayanarak ve yukarıda özetlediğim gibi 1903-1904 Arnavut gazetelerinin dağılım tablosunu ele alırsak aşağıdaki bilanço ortaya çıkar. Açıktır ki, kuzey bölgelerdeki Arnavut nüfusu, ulusal propagandaya güneydeki Arnavutlardan çok daha tepkisiz kalmış ya da daha az duyarlı olmuş. Bu bölgede ve özellikle gazete okumanın bir şekilde geliştiği İşkodra'da, gazetelerin benimsenmesi mevcut dini gruplarla yakından bağlantılıydı. Katolikler *l'Albania* (daha az siyasi) veya *La Nazione Albanese* (Müslüman nüfustan çok Hıristiyan nüfusun çıkarlarına daha yakın) gibi süreli yayınları okumaya daha eğilimliydiler; Müslümanlar ise Jön Türklerin yayın organı olan *Osmanlı* gibi Osmanlıca gazeteleri okumayı tercih ettiler. Orta Arnavutluk'ta, birkaç milliyetçi lider grubu - Tiran beyleri, Draç, İlbasan vb. Bektaşi dervişleri ve Debre bölgesinin ulema ve şeyhleri gazeteleri yaymak için çalıştı. Arnavutlar arasındaki farlılıklara daha az odaklanarak hitap eden son derece siyasi bir gazete olan *Drita*'nın, Arnavutların yaşadığı toprakların tüm güney kesimlerindeki tartışmasız başarısı, Tosklar arasında - hem Müslümanlar (çoğunlukla Bektaşiler) hem de Ortodoks Hıristiyanlar arasında - ulusal fikirlerin, Kuzey'deki Geg nüfustan (Katolikler ve özellikle Sünni Müslümanlar) daha fazla gelişmiş olduğunu gösteriyordu.

Soru tam tersi şekilde de formüle edilebilir: gazete dolaşımı Arnavutlar arasında ulusal bilincin gelişmesine ne ölçüde katkıda bulundu? Konsoloslar raporlarında bu soruya cevap vermek zorundaydı. Cevaplar doğal olarak, her bölgenin veya dikkate alınan grupların bağlamına bağlı olarak çok değişkendi.

Konsoloslar Prochaska ve Para, Kosova Vilayeti'nde, Arnavutça basılı malzemeye olan ilginin ulusal fikri güçlendirmeye yardımcı olamayacak kadar az ve oldukça sınırlı olduğu sonucuna vardılar. Bu bölgedeki Müslüman inancına sahip Arnavutların büyük çoğunluğu bu propagandadan etkilenmedi.

Konsolos Kwiatkowski'ye göre İşkodra içinde ve çevresinde, yalnızca *La Nazione Albanese* (muhtemelen siyasi içeriği nedeniyle) ulusal bilincin gelişmesine dikkate değer bir şekilde, ama tabii ki sadece Katolikler arasında katkıda bulunmuştur. Burada bir ulusal bilinç durumundan bahsedebilir miyiz, yoksa sadece siyasi bilinçten mi söz etmeliyiz? Bizzat İşkodra şehrinde, konsolosun iddiasına göre dini kimlik, yeni ortaya çıkan ulusal kimlikten çok daha güçlü kaldı: "En bilgili olan İşkodralılar - ve kendimi buna ikna etme fırsatım oldu - Müslümanlarla Katolikler arasındaki dinsel karşıtlıkların ne dilde ne de ortak milliyetçilikte herhangi bir yakınlaşma bulabileceğine beni inandırdı. Arnavut alfabesine gelince, Müslüman, Katolik olana yabancı olan ve onun yazı diliyle hiçbir ilgisi olmayan bir dil ile konuşur, dolayısıyla bu Türkçe olacaktır."[53]

---

[52] Ulusal uyanışta Bektaşilerin rolü için bkz. N. Clayer, "Bektachisme et nationalisme albanais", A. Popovic ve G. Veinstein (ed.), *Bektachiyya*, İstanbul, İsis, 1995.

[53] Bkz. 7. dipnotta gösterilen Kwiatkowski raporu.

Şehri çevreleyen dağlarda dini kimliğin önüne geçen aşiret kimliğiydi: "Aşiret bilinci ve hatta bir *fis*'e (kabileye) ait olma hissi, daha yüksek bir devlet organizasyonuna dayalı düzene izin vermeyecek kadar güçlüdür."[54]

Bu nedenle, bu bölgede Arnavut basını, dinsel ve klan kimlikleri pahasına ulusal kimliği teşvik etmeyi başaramadı.

Buna karşın Akçahisar (Kruja), Tiran ve İlbasan bölgelerinde beylerin davranışları sayesinde milli bilinç belli bir ölçüde dini kimliğe hakim oldu ve *Drita* ve *l'Albania* gazeteleri bu yönde etki yaratmışlardır.[55] Konsolos Bornemisza'ya göre, Arnavutluk'un orta kesimindeki bölgelerde Arnavutların ulusal ve kültürel açıdan yükselmesine yardımcı olan temel şey Shahin Kolonja'nın *Drita*'sıydı. Çünkü bu süreli yayın, buradaki görüş ve fikirleri özümseyen Müslüman ve Hıristiyanlar, zenginler ve fakirler tarafından okundu, böylece kendi aralarında ortak bir aidiyet duygusu geliştirmelerine neden oldu.

Bununla birlikte, bu iddia biraz fazla olumlu görünüyor. Bu bölgelerdeki Müslümanların bir kısmının 1914'te - bağımsız bir Arnavut devletinin tanınmasından kısa bir süre sonra[56] - Osmanlı İmparatorluğu'na bağlanma arzusuyla isyan etmesi bunu kolayca kanıtlıyor.

Daha gerçekçi olan, Arnavutluk süreli yayınlarının ulusal hareket üzerinde, yani ulusal bir bilincin gelişmesi üzerinde kesin bir etkiye sahip olduğunda aramak yerine bu etkinin Arnavutları birbirlerinden ayıran çoklu karşıtlıkları yumuşatmak için yeterince önemli olmadığını belirten Konsolos Kral'ın analizine odaklanmaktır. Bu gazeteler her şeyden önce entelektüel yaşamın başlangıcını ve bir gün Arnavutları birleştirecek ortak ulusal çıkarların görünür ifadesini temsil ediyordu. Konsolos Kral, ayrıca, Arnavutların ulusal haklarının savunulması açısından gazetelere verdiği önemi pek çok kez gözlemleyebilmişti. Aynı şekilde Avlonya'daki konsolos için de basının yayılması "ulusal" yaşamda etkili bir etkendi.

Ulusal bir kimliğin oluşumu uzun ve karmaşık bir süreçtir ve pürüzleri genellikle daha sonra (bilerek ya da bilmeyerek) unutulur. Arnavutluk olgusu bu kuralın dışında bir istisna değildir. Arnavut ulusal kimliği, son derece güçlü bölgesel, dinsel veya aşiret kimliklerini büyük zorluklarla aşarak çok yavaş doğdu. Ek olarak, oluşumu, tarihsel analizlerin her zaman ayrıntılı olarak hesaba katmadığı, bazen birbirine bağımlı olan çok çeşitli etkenlerden etkilenmiştir. 19. yüzyılın sonundan itibaren Arnavut ulusal uyanışının nasıl gerçekleştiğini anlamak istiyorsak - bence 20. yüzyıl Arnavut toplumunun birçok yönünü anlamak için gerekli olan - bu farklı etkenleri göz önünde bulundurmalı ve aralarındaki ilişkiyi anlamaya çalışmalıyız. Bunun için somut temellere dayalı analizlerin yapılması gerekiyor. Buradaki amacım, bu etkenleri vurgulamaktan ziyade, söz konusu olgunun evriminin karmaşıklığını göstermekti. Arnavut basınının yayılması ve

[54] *A.g.e.*

[55] *A.g.e.*

[56] Bu isyan ve liderlerinden biri ile ilgili olarak, bkz. H. Kaleshi, "Haxhi Qamili", *Boiographische Lexikon zur Geschichte Südost europas* (Hrsg. Von Mathias Bernath ve Karl Nehnng), München, R. Oldenburg, t. II, 1976, s. 131-133.

kabul edilmesinin - Avusturya-Macaristan konsoloslarının raporlarının oldukça istisnai bir şekilde izin verdiği – analizi, böylece, ulusal uyanışın başlatıcılarını yüzyılın başında teşvik etmeye çalışırken, Arnavut nüfusunun gösterdiği ilginin çok incelikli bir görüntüsünü veriyor: dinsel ve aşiret kimliklerinin çok daha belirgin olduğu bir Kuzey ve "din adamları"nın, kendilerini Arnavut davasının en ateşli savunuculuğunu yapan Bektaşi Müslümanları ve Ortodoks Hıristiyanların arasında Yunanlaşmanın ilerlemelerine tepki gösterdiği ve ulusal kimliğin oluşumunun tüm hızıyla devam ettiği bir Güney. Bununla birlikte, 1912-1913'te bir Arnavut Devleti'nin kurulmasıyla sonuçlanan sürecin gelişimini yeniden inşa etmek için, basına ilişkin ya da değil, burada ele alınan çağdan önce veya sonra yatan dönemler için gelecekte elbette bu türden diğer analizlerin yapılması gerekecektir.

Çeviren: Petrika GAVRİ

Kaynakça

Arşiv belgeleri

Haus-, Hof- und Staatsarchiv [HHStA], Politisches Archiv [PA] Arnavutça XIV/18 ve 19

HHStA, Albanian PA X1V/16, Liasse XII/7

HHStA, PA Albanian XIV/16, LiasseXI1/1

HHStA, PA X1V/16, Liasse X1I/7

HHStA, PA XIV Albanien 16, LiassaXI1/3

HHStA, PA XIV Albanien 18, Liasse XII/2

HHStA, PA XIV/16 Arnavut 16, Liasse XII/4

Süreli Yayınlar

Albania (Arnavutluk; 1897-1909; 127 sayı): editörlüğü Faik Konica tarafından Brüksel'de, ardından 1902'de Londra'da yapılan aylık dergi.

Albania e vogël (Küçük Arnavutluk; 1899-1903; 44 sayı): Faik Konica tarafından Brüksel'de, ardından 1902'de Londra'da iki haftada bir yayınlanan gazete.

L'Albanie (1902 veya 1903-1908; bilinen 9 sayı):editörlüğünü Derviş Hima'nın yaptığı Cenevre'de, ardından 1905'te Brüksel'de yayınlanan dergi.

Albanija (Arnavutluk;1902-1906; en az 58 sayı): editörlüğünü Jasha rErebara'nın yaptığı Belgrad'ta yayınlanan gazete.

Astir/Yll (Yıldız; 1901-1903?; en azından 27 sayı): Hadzis ve Diogenes Chariton tarafından Atina'da yayımlanan Yunan-Arnavut gazetesi.

Besabes (Onur Sözü; 1900-1901?): Mısır'da yayınlanan editörlüğünü Milo Duçi'nın yaptığı dergi.

Bratimstvo/Vllaznija (Kardeşlik; 1900-1901; en azından 26 sayı): Belgrad'ta yayınlanan editörlüğünü A. M. Popovic'in (ve M. Bogosavljevié'nin) yaptığı Sırp-Arnavut-Türk gazetesi.

Drita (Işık; 1901-1908; 101) Sofya'da Shahin Kolonja tarafından iki haftada bir yayınlanan gazete.

La Nazione Albanese (Arnavut Ulusu, 1897-1924;Yıllarında 24 sayı): Pallagorio'da (Catanzaro, İtalya) Anselmo Lorecchio tarafından iki haftada bir yayınlanan gazete.

La Renaissance albanaise/Përlindja shqiptare (1903; 4 sayı): Thoma Abrami (veya Avrami) tarafından Bükreş'te yayınlanan gazete.

Sqipetari (Arnavut; 1888-90, 1899, 1903; 44 sayı): Nikolla Naço'nun editörlüğünü yaptığı Bükreş'te yayınlanan gazete.

Toska (1901-03; bilinen 7 sayı): Milo Duçi tarafından editörlüğü yapılıp Yukarı Mısır'da, Minya'da yayınlanmıştır.

İkincil Kaynaklar

"Preveze, Sabri", *Fjalori Enciklopedik Shqiptar,*Tiran, 1985, s.v. ve *Zani i naltë*, Tiran, XII/IO, Tetuer 1937, 356.

Bartl, Peter, *Die albanischen Muslimezur Zeit der nationalen Unabhdngigkeitsbewegimg (1878-1912)*, Wiesbaden, OttoHarrassowitz, 1968.

Clayer, Nathalie, "Bektachisme et nationalisme albanais", A. Popovic ve G. Veinstein (ed.), *Bektachiyya*, İstanbul: İsis, 1995.

Clayer, Nathalie, "Les débuts de la presse albanaise: Une presse pour trois groupes religieux?", ed. C. Herzog, R. Motika, A. Pistor-Hatam, *Presse und Öffentlichkeit im Nahen Osten*, Heidelberg: Heidelberger Orient verlag, 1995.

Clayer, Nathalie, *L'Albanie, pays des dervishes*, Berlin-Wiesbaden, Otto-Harrassowitz, 1990.

Daka, Palok, "Bibliografi retrospektive e shtypit periodik shqiptar e mbi Shqiperinë e viteve 1848-1944", *Studime Historike*, 1971-1974.

Kaleshi, H., "Haxhi Qamili", *Biographische Lexikon zur Geschichte Südost europas* içinde, (Hrsg. Von Mathias Bernath ve Karl Nehnng), München, R. Oldenburg, t. II, 1976.

Skendi, Stavro, *The Albanian National Awakening, 1878-1912*, Princeton: Princeton University Press, 1967.

Xheka, Osman, "Mësimi i abetaresnë Bllacë", Petraq Pepo (ed.), *Kujtime nga lëvizja përç lirimin kombëtar (1878-1912)*, Tiran, 1962.

Zakhos-Papazahariou, E., "Babel balkanique. Histoire politique des alphabet sutilisés dans les Balkans", *Cahiers du monde russe et sovietique*, cilt. XIII / 12, Paris, 1972: 145-179.

Öz: Bu makalede özellikle 1878'den sonra Osmanlı Arnavutluğu'na jeopolitik açıdan belirgin bir ilgi gösteren bir Avrupa gücünün elçilik raporlarına dayanılarak İkili Monarşi elçilerinin 1903-1904 yıllarında Arnavutluk süreli yayınlarının Balkan yarımadasının batısına dağıtımı ve buna verilen tepkiler konusunda duydukları memnuniyete dikkat çekilmektedir. Buradan yola çıkılarak söz konusu algı incelenmiş, "milliyetçi" basının dağıtılıp dağıtılmamasına sebep olan farklı etkenlere işaret edilerek giderek artan milliyetçi propagandanın nasıl karşılandığı ele alınmıştır.

Anahtar sözcükler: Osmanlı İmparatorluğu, Arnavutluk, basın, Avusturya-Macaristan, milliyetçilik

Albanian Press and National Identity
According to 1903-1904 Austro-Hungarian Consular Reports

Abstract: Based on the consular reports of a European power having a notable geopolitical interest in Ottoman Albania especially since 1878, this article highlights the Dual Monarchy's consuls' appreciation on the diffusion and reception of Albanian periodical press in the western parts of the Balkan Peninsula in 1903-1904. The article thus analyses this perception while pointing out various factors of diffusion and non-diffusion of the "nationalist" press and tackles the issue of the receptivity among the Albanian population of this rising nationalist propaganda.

Keywords: Ottoman Empire, Albania, press, Austria-Hungary, nationalism

Balkanlar Kültürel Elitinin Paradoksal Dağılışı: Bir Osmanlı Arnavut Hikayesi

Isa BLUMI*

Giriş

Geç dönem Osmanlı İmparatorluğu'nun (1878-1922) dramatik dönüşümlerini yaşayan pek çok kadın ve erkeğin faaliyetleri modern dünyamızın şekillenmesine kayda değer bir katkıda bulundu. Vatanları Osmanlı'nın Batılı bankalara olan borcu ve bunun sonucunda ortaya çıkan savaşlar yüzünden çökerken, vatandaşlar yaşanan değişimlerle toplumsal açıdan başa çıkmaya çalışan, modernleşen devlet kurumlarına meydan okudular. Dünya geneline yayılan siyasi-kültürel yapılara karşı sıklıkla birbiriyle çelişen tepkiler, sonrasında modern dünya düzenimizi doğuran bazı yapıcı anlaşmazlıklarla sonuçlandı.[1]

Aşağıda açıkça görüleceği gibi, bu farklı süreçlere (doğrudan katkıda bulunmamışsa da) uyarlanmış öne çıkan kolektif eylem mekanizmalarından bazıları Geç Osmanlı dönemi boyunca şehirleri istila eden sosyal kulüpler ve spor kulüpleri, ibadethaneler, işçi sendikaları, istihbarat komiteleri, tiyatro grupları ve entelektüel salonlardı. Etno-ulusal kökenli devletlerin kurucularıyla değişmez bir şekilde ilişkilendirilen milliyetçi tarihçiler, önce bu tür öznelerin olduğu toplulukları belirlediler ve sonra bunların içinden bazı kişileri ulusun kahramanları olarak takdis ettiler. Geçmişe dönük milliyetçi tarihyazımlarında sergilemek

---

* Stockholm Üniversitesi / ORCID: 0000-0003-3591-741X / isa.blumi@su.se
Geliş tarihi: 15 Ağustos 2020 / Kabul tarihi: 22 Eylül 2020

1 Daha önceki çalışmalar bu dinamikleri, Osmanlı deneyimlerini, şimdiye kadar Avrupa merkezli olan, daha büyük bir modernlik anlatısına yerleştirmek için araçsallaştırdı. Bkz. Isa Blumi, *Foundations of Modernity: Human Agency and the Imperial State* (New York: Routledge, 2012).

zorunda oldukları bu tarz, ne yazık ki, kapitalist Kuzey Atlantik güçlerinin bu aktivist topluluklara yaptığı büyük yatırımı gizlemektedir. Bu tarihçilerin bugün yalnızca Osmanlı veya Habsburg yönetimine karşı milliyetçi aktivizmle ilişkilendirilen, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce siyasal örgütlere yönelik belgelenmiş hamilikleri gösteriyor ki, Doğu Akdeniz temelli güçlü devletlerin konsolosluk kadroları, broşür ve haber bültenlerinin yayınlanmasından, iş bulma, eğitim, serbest bırakılmayla alakalı masraflara kadar aktivistleri ciddi şekilde destekledi. Bu, o dönemde üretilen Arnavutça materyal için de farklı değildi.

Vatansever Arnavut grupların bu toplumları yıkmak isteyen dış güçlerin çıkarına hizmet ettiği fikri dikkatle ele alınmadığında bizi elverişsiz bir paradoksa götürür. Günümüz dünyasını anlama çabaları uzunca bir süre ayırt edici etno-milli grupların bir parçası olarak bu toplulukların üyelerini tanımlamaya dayanıyordu, bilhassa Osmanlı İmparatorluğu bağlamında. Bu grupların tümü Osmanlı devletinden 'bağımsızlık' sağlamayı amaçladıkları için, dış menfaatler yoluyla sürdürülen ilişkilerin hem çok gerekli hem de kozmopolit bir imparatorluğu muhafaza etmekle tamamen çeliştiği varsayılmaktadır. Bir zamanlar bir kitabımda etraflıca tartıştığım gibi, İttihat ve Terakki'nin 1908/9'da Osmanlı Sultanı II. Abdülhamit'i başarılı bir şekilde tahttan indirmesi, kozmopolit, ekümenik bir Osmanlı toplumunu koruyabilecek yeni kurumlar kurulmasını kolaylaştırdı.[2] Başka bir deyişle, Ermeniler, Arnavutlar, Araplar, Yunanlar ve diğer tüm azınlıklar Osmanlı İmparatorluğu'nu dönüştürmek ve muhafaza etmek için sıklıkla Birinci Dünya Savaşı'na sürüklendiler.

Osmanlı-sonrası anlatılarda problematik olan şey, anakronik bir şekilde, emperyal projenin kendisini etnik, dini ve coğrafi çeşitliliğinden dolayı yıkılmaya mahkum olarak tasvir etme ihtiyacıydı. Osmanlı İmparatorluğu'nun son elli yılını bir "paradoks" ve "çelişki" olarak gören bu bakış, imparatorluğun dinamiklerini daha geniş küresel bir bağlamda yapılan mukayeseli tahlillerin zayıflığını yansıtır. Bu aynı zamanda sözü edilen toplumsal grupların ve onlarla ilişkili bireylerin metodolojik ve felsefi etkilere sahip eylemlerine dair seçici bir yorumu açığa çıkarır.

Çeşitli Osmanlı Arnavutluk faaliyetlerine dair bu karşı-okuma, dışlayıcı kimlik siyasetini ve etno-milliyetçi aktivizmi benimseyen yerleşik mantığa itiraz etmektedir. Geç Osmanlı Dönemi'nin en meşhur Arnavutlarından biri olan Fan S. Noli'nin biyografisi, dönemin, yalnızca siyasi değil sosyo-kültürel tekerrürlerinin de nasıl tarihselleştirildiği konusunda bazı gelenekleri altüst eder. Sözgelimi Noli'nin kazanımları, hatıratlarda abartılmış ve tarihçiler tarafından manipüle edilmiş olsa da, bütünüyle bir istisna değildir.

[2] Bkz. Isa Blumi, *Reinstating the Ottomans: Alternative Balkan Modernities, 1800-1912* (New York: Palgrave-Macmillan, 2011). Daha önce Arnavutça veya Türkçeye çevrilmemiş, 2011'de derinlemesine araştırmalar yaptığım çalışmam yeni nesil tarihçilerin çoğu tarafından görmezden geliniyor; bu tarihçiler, küresel kapitalist çıkarların Osmanlı ve Habsburg dünyasına iyi niyetle sızmasının ve halkların bu parayla kültürel eserler üretmesinin, menşei olan dünyaya zorunlu olarak zıt olduğu ve her ikisinin de gerçekte hesabı ödeyenlerden bağımsız olduğu yanılsaması içindedirler.

Bu durumda ilk bakışta istisnai olan kaideye dönüşür; ilerici milliyetçilik davasında tarihçilerin Noli'de (ya da çevresinde) gördükleri, modern Arnavutluk'un o kahramanca ateşleyici gücü bir o kadar da çelişkili, aşındırıcı ve çoğunlukla zararlı olur. Başka bir deyişle, 1912'de kendilerini dünyanın dört bir yanına dağılmış halde bulan Arnavutça konuşan Osmanlı topluluklarından bir kısmına, değişimin aktörlerine bakarak, gelecek nesil tarihçilerin ideolojik beklentilerine ve etno-milli bir hikayeye direnen çeşitli aktivistlerin tarihini anlatmak istiyorum. Herhangi bir bireyin ulusun öyküsünde istisnai bir şekilde merkezi olduğu kadar, bu insanların daha geniş toplumsal bağlamlarının zorunlu olarak kendi etno-milli bilinçleri hakkındaki normatif iddiaların ötesine geçmeyi gerektirdiğini vurgulamak istiyorum.

I. Kurucu Babalar

Komünist dönemin başından itibaren, Arnavut tarihçiler İsmail Kemal Bey, Fan S. Noli, Fraşeri Kardeşler, Derviş Hima ve diğerlerini milliyetçi hamasetin vücut bulmuş hali olarak takdis ettiler.[3] 19. yüzyılın sonuna doğru Osmanlı devleti Batılı bankalara borçlandıkça, birçok Arnavut-Osmanlı aktivist grubun içinde Noli gibi önce teorik, sonra da fiili bir arayışa giren insanlar sivrildi. Bu tarihyazımının göz ardı ettiği şey, bu büyük düşünürlerin destekçilerinin aslında Osmanlı İmparatorluğu'nun devamını istemeleri ve ancak sonraları, Korçë (Osmanlı'da Görice) merkezli, genellikle Güney Toska çevresinde oluşan, bölgesel bir milliyetçiliği benimsemeleridir. Ne yazık ki, Balkanlar'da Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünden beri, milliyetçi tarihçiler bizim gönülsüz kahramanlarımıza başka bir gündem atfetmektedir; onlar içinde oldukları kozmopolit Osmanlı dünyasını bütünüyle reddetmiş ve gelecekte "hayal ettikleri" etno-milli bir Arnavut kolektifi amaçlamışlardır. Böylelikle tarihçiler Noli'nin (ve dolasıyla etrafındakilerin) hayatını münhasıran etno-milli bir davanın faili olarak okudular. Sorun şu ki, "Arnavut" olmak basit yekpare bir etnik aidiyetten çok daha fazlasıdır.

Osmanlı Dönemi sosyal topluluklarında ya da yeraltı muhalefet örgütlerinde (Romanya merkezli Arnavut İbrahim Temo tarafından yönetilen İttihat ve Terakki Partisi gibi) serpilen toplumsal, iktisadi ve kültürel bağlamların bizim biyografisini yazdığımız bu şahısları ne ölçüde şekillendirdiğini bilemiyoruz. Önünde sonunda çökeceği belli olan bir yapının parçaları olarak - Osmanlı ve Habsburg gibi çok-kültürlü imparatorluklar - Noli gibi değişimin aktörleri olarak görülenlerin hayatları aslında çoğunlukla değişime karşı direnmekle geçti. Başka bir deyişle, savaşın ardından imparatorluğun dağılmasından sonra, Noli'nin (ve çevresindeki birçok insanın) yaşadığı Osmanlı deneyimi telafisi hiçbir şekilde "Arnavut" olmakla özdeşleştirilebilecek bir deneyim değildi.

[3] Arshi Pipa, "Fan Noli as a National and International Albanian Figure", *Südost Forschungen*43 (1984), 241-270.

Burada aradığımız, geç Osmanlı geçmişinin ne kadar dinamik ve karmaşık olduğunu keşfetmek ve belki de dar, dışlayıcı milliyetçi bir görüşten kaçınacak şekilde bu dönemde hayata yön vermek için hangi çabaların sarf edildiğini açıklamaya başlamaktır. Bunu başarmanın bir yolu, 1870-1918 döneminde aktif olarak yayın yapan birçok figürü Arnavut ulusal öyküsünün temeli haline getiren normatif köken hikayelerini alt üst etmek adına küresel biyografinin kullanılmasıdır. Bunun yerine, Osmanlı İmparatorluğu'nu (birçok hizipleştirilmiş yönleriyle) evleri olarak benimseyen, daha geniş, çok bölgeli bir yönelimin parçası olarak birçok Osmanlı-Arnavut aktivistin eserlerini inceleyebiliriz.

II. Fan Noli Vakası

Noli'nin 20. yüzyılın başında genç bir adam olarak gelişimi tek tip bir milliyetçi 'Arnavut' öyküsü olarak ele alınmasına rağmen, onun tarihteki yerini hazırlayan ilişkiler bütünü çok daha spesifik etmenleri haizdir. Sözgelimi, Noli'nin anne ve babası bugün Güney Arnavutluk/Kuzey Yunanistan -Korçë- kökenlidir ve ülke içinde yerlerinden edilmiş göçmenler olarak yeniden Doğu Trakya'da (günümüzde Bulgaristan) yerleştirilirler. Asıl ismi Theofanes Stylianos Mavromatis olan Noli'nin içine doğduğu toplum, Yunan olmayan Balkanlar'daki milliyetçi müstakil (*autocephalous*) kiliselerin genişlemesini durdurmak isteyen bir Kilise elitinin zulmüne maruz kalmış, Doğu Ortodoks inancına sahip bir Arnavut Osmanlı toplumuydu.[4]

Noli'nin yaşamının ilk çatışması, onu kendine özgü etnik mirasını aşındıracak biçimde eğiten Kilise'ye karşı duyduğu yabancılaşma hissiyle başa çıkmaktı. 1878'den sonra yükselen mezhepçilik, irredantizm ve kimlik siyasetinden dolayı Balkanlar'da nüfuzunu kaybetmekte olan Osmanlı devletinin ihmal edilmiş tebaası için tek seçenek ilk ve orta dereceli Rumca okullara gitmekti. Noli böylelikle Rumca'nın Osmanlı devleti tarafından verilebilecek siyasi haklara sahip çıkmanın bir aracı haline gelişini görerek büyüdü. En önemlisi, pratikte ortaya çıkan aktivizm ekümenik milliyetçi bir Arnavut davasına hizmet etmek için olsa da, gerçekte Noli'nin I. Dünya Savaşı'na kadar kurduğu ilişkiler Osmanlı İmparatorluğu'nu yok etme değil dönüştürme gayesi taşıyan ve açık bir şekilde bölgesel kökenli bir kültürel gündemi ihtiva ediyordu (Korçë, Güney Arnavutluk-Toska). Bu bölgeselci eğilim Noli'nin tüm siyasi kariyerini şekillendirecektir.[5]

---

[4] 19. yüzyıl boyunca İstanbul'daki Patrik, Bulgar, Rumen, Sırp ve Karadağlı komşularına yaptığı gibi, Arnavut Ortodoks Hıristiyanları'nı (AOC) Arnavutçayı ayin dili olarak kullanmak istedikleri için kınadı. Ancak diğer Rus destekli toplulukların aksine AOC'nin, taleplerinin tanınması için on yıllarca süren bir mücadeleye katlanması gerekecekti; Noli'nin kariyeri bu mücadele üzerine kurulacaktır. I. Blumi, 'Navigating the Challenge of Liberalism: The Albanian Orthodox Church's Century', S. Ramet (ed.), *Orthodox Churches and Politics in Southeastern Europe* (New York: Palgrave-Cham, 2019), 192-222.

[5] Sözü edilen Pan-Helenik çabaları engellemek adına Toska diasporası üyeleri Romanya, Bulgaristan, Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu'nda siyasi kulüpler kurdular. Çoğu zaman bu siyasi kulüpler Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmayı değil, imparatorluğun çöküşünü

Fan Noli

Büyürken hissettiği köksüzlük Noli'nin neden gerekli kaynağa erişimi olduğunda fırsatçı kaçışlara eğilimli olduğunu gösterir. 1900'de bağımsız Yunanistan'a doğru ilk kez yola çıktığı zaman, çok dilli yetiştirilme tarzını fırsata dönüştürmeyi başarmıştı. Noli bir yandan Osmanlıca, Arapça, Bulgarca, Yunanca ve Arnavutça çeviriler yaparken, bir yandan da sahne sanatları dünyasında kendine bir yer edinmiştir. İki yıl içinde kendisiyle benzer kafaya sahip berduşlardan oluşan yeni bir kadroya katılmış ve Mısır'a taşınmıştır.

1903'teki sonraki hamlesinin ardından hayatının haritasını çıkarırken, onu önce İskenderiye'ye sonra Kahire'ye götüren bağlamları anlamaya çalışıyoruz. Mehmet Ali Paşa'nın (ailesi Korçë'ye uzak olmayan bir bölgeden gelmiş bir Toska) yükselişi, Arnavut Ortodoks Hıristiyanlarının (AOC) ticari hanedanlığının Nil Deltası'na yerleşmeleri için gerekli bahaneyi sağladı. Bu Toska muktedirlerinin patrikleri ekonomik nüfuzlarını siyasete yayacaklardı. Anavatanlarını (Korçë'den Preveze'ye kadar uzanan Güney Balkan bölgesi; 1912'ye kadar hâlâ Osmanlı yönetimi altındaydı) korumaya niyetli bu güçlü Korçë aileleri toplumsal birliklere ve bireysel aktivistlere yatırım yaptılar. Bu bağlamda, AOC topluluğunun birkaç seçkin üyesi, dilsel açıdan yetenekli olan Noli'yi daha geniş ölçekli bölgesel çıkarlarına hizmet etmeye istekli bir aday olarak gördüler.[6]

Mısır'da neredeyse üç yıl geçirdikten sonra bir zamanlar basit, hevesli ve tiyatroda oynamak isteyen genç bir adam olan Noli paradokslarla dolmuştur. Arnavut-Mısırlı Toska patronları Pan-Helen aktivizmine karşı mücadeleyi hızla sanayileşen Kuzey Amerika'ya götürmeye karar verdiklerinde, Noli çok sayıda rol üstlenmek zorunda kaldı. Genellikle dışlayıcı olan toplumsal, ideolojik ve kültürel çevrelerin arasında kalan Noli, artık kendisini Mısır, ABD veya Balkanlar'daki milliyetçi Arnavut siyasetin yükselişinin temel bileşeni olarak tanımlamayı zorlaştıran iktidar konjonktürlerinin göbeğindeydi. 1903'ten ileriye doğru gidersek Noli'nin olgunlaşmasını, Brüksel, Romanya, Mısır ve sonraları Kuzey

engelleyecek dayanışma ideolojilerini ve bunları hayata geçirecek reformları savundular. Daha fazlası için bakınız I. Blumi, *Reinstating the Ottomans* (2011), s. 165-168.

[6] Bu Toska Arnavut destek grupları Mısır çalışmalarında bütünüyle gözden kaçıyor. Oldukça genel bir sınıflamayla "Arnavutlar" (eğer öyleyse), Noli de dahil olmak üzere başından beri anlattığım Toskalar, Ortodoks Kilisesi ile olan ilişkileri nedeniyle onları "Yunanlılar" olarak tanımlayan kategorilerde kayboluyorlar.

Amerika'da (özellikle Boston) Toska Arnavut-Osmanlılar arasında çeşitli ilişkiler kuran daha büyük bir işbirliği çabasının parçası olarak görmeliyiz.

III. Mısır'da Etno-Milliyetçiliğin Doğuşu

Çoğu zaman tarih okurları, tarihsel düzenin bir aşamasından (pre-modern) zorunlu olarak Avrupa Modernliği ile eşanlamlı olarak benimsediğimiz sürece geçişin lokomotifi olarak bireyleri görmekten hoşlanırlar. Eğitim kadar eğlenceye hizmet eden anlatılarda da özenle sunulan bu "kurucu babalar"ın yapıp ettikleri, engel olma, gizleme ve bütünüyle silme yoluyla mevcut toplumlarımızın kökenlerini açıklayan tüm çağları özetlemeye yeterlidir. Tarihçiler ve yazarların, daha geniş bir okuyucu kitlesini göz önüne alarak Balkanlar'daki Osmanlılar kadar kalıcı olan bir ekümenik devleti nasıl yerdikleri de işte bununla ilgilidir.

Aksine, giderek daralan Osmanlı sınırlarının hemen ötesinde, yeni bağımsızlığını kazanmış Romanya, Bulgaristan, Yunanistan, Mısır veya İtalya ve Habsburg topraklarındaki çeşitli yerlerde bulunan insanlar, vatanlarını korumak için Osmanlı devletinden tavizler elde etme amacıyla Noli gibi çok dil bilen yetenekli adamları istihdam edeceklerdi. 1890'lardan 1908 devrimine kadar İttihat ve Terakki'yi oluşturan her neviden aktivistin anayasal monarşiyi yeniden kurmak için mücadele ettiğini hatırlayın.[7] Savaş sonrası tarihçilerinin etno-milliyetçi tarihlerin gelecekteki merkezi figürleri olan bu aktivistlerin, zamanında İttihat ve Terakki'yi desteklediğini reddetmeleri ironiktir. Gerçekten de, o zamanın hemen hemen tüm büyük entelektüel aktivistleri, mezhepçiliğin kötülüklerini, Slav ve Helenik irredantizmi ve/veya bunun sonucunda ortaya çıkan pek çok Avrupalı sermaye failinin desteklediği etnik ayrılıkçılığı engelleyecek, adil bir şekilde yönetilen, çok etnikli bir devleti muhafaza etmeye gönüllüydü.[8]

Bugün milliyetçi Arnavutlar olarak kabul edeceğimiz kişilerin hepsi - İbrahim Temo, Fraşeri kardeşler, Derviş Hima, İsmail Kemal ve Noli'nin çevresi – kırılma anlarında kendilerini ortak vatanlarını korumak için savaşan Osmanlı vatanseverleri olarak konumlandırdılar. 1902-1903 yıllarında Noli'yi istihdam eden Toska elitleri arasındaki aktivistlerin nihayetinde olmasını istedikleri şey, II. Abdülhamit rejimi (1876-1909) ile İstanbul'daki (Rum) Doğu Ortodoks Kilisesi'ndeki 'gelenekçiler' arasındaki ittifakın tersine dönmesiydi.

Nitekim 1880'ler ile iki savaş arası dönemin çoğunda birçok AOC, kültürel Toskalar olarak inançlarını uygulamak için uzuvlarını ve hatta hayatlarını feda ettiler. Arnavutça konuşan rahiplere şiddetle zulmetmeye yönelik ortak tavır, genellikle bölgesel (merkezi değil) devlet perspektifinden hareket eden devlet yetkililerinin de yardımıyla, yerlileri bir zorunluluk ittifakı oluşturmaya itti. Bu

[7] E. Ginio, 'Shaping the Constitutional Sultanate: The Reign of Mehmed Reşad (1909–18)', *Turkish Historical Review* 10: 1 (2019), 50-70.
[8] U. Makdisi, *Age of Coexistence: The Ecumenical Frame and the Making of the Modern Arab World* (Berkeley: Univ of California Press, 2019).

aktivist neslin doğuşu, Fan S. Noli'yi var kılan aktivizmin toplumsal, politik ve kültürel parametrelerini şekillendirdi.

Genç-yetişkin yaşamı boyunca Noli'yi duyarlılıkları ve sadakatleri konusunda çelişkili talepler izleyecekti. Bu hem kargaşa hem de fırsat dönemi olduğu için Noli, Doğu Akdeniz'de iş ve mantık arayışı içinde olan yüz binlerce Balkan erkeğe dahil oldu. Noli, 1902-1903 yıllarında Atina'da olduğu gibi, bir tiyatro grubunda işçi olarak çalışırken aynı zamanda Mısır'ın Nil Deltası'nın hızla gelişen kentlerinde Arnavutlara Yunanca öğretiyordu.

Büyük toprak sahibi, tüccar ve mühendis olmak için hali hazırda mesken tutmuş yükselen entelijansiya, sanatın patronları haline geldi ve servetlerini Balkanlar'daki anavatanlarının kaderini tayin edecek bir nüfuza dönüştürmek için can atan siyasi girişimciler doğmuş oldu. Çoğunlukla Toska Hıristiyanlarının kurduğu bu siyasi ve ekonomik ortaklıklar, Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminden bu yana araştırmaların merkezindeki katı ikiliklerin kalıbına sığmadılar. Sözgelimi, Mısır merkezli birçok Güney Toska Arnavut, Avusturya-Macaristan'ın Balkanlar'a ilgisinin karşılıklı bir faydaya dönüşebileceğini kabul ederek Katolik Habsburg İmparatorluğu'na ulaştı. Viyana'nın Güney Balkan sınırlarında elde etmek istediği güç, Toskalar ile ortaklık kurarak Doğu Akdeniz'deki nüfuzunu artırmak içindi.[9]

Yerel girişimciler olarak Toska Osmanlılarının siyasi zekası ve/veya ekonomik ağırlığı, rakip Avrupa devletlerinin nüfuz ihtiyaçlarını karşılayarak görünüşte çelişkili olan kolektiflerin harekete geçmesini sağladı. İtalyan veya Avusturyalı yetkililer, sözgelimi, sık sık Osmanlı Toska aktivistleri aracılığıyla Osmanlı Balkanlar'ının başka türlü asla dahil olamayacakları gündelik ilişkilerine erişmeyi denediler. Açıktır ki, az sayıda zengin Toska Osmanlının, ister Mısır'daki İngiliz yöneticiler, isterse Brüksel veya Boston'daki 'piyasa yapıcılar' olsun, daha geniş bölgede iktidar talep edenler üzerinde bir baskı gücü vardı. Tarafların hem dengeleyici müttefik hem de azılı rakip olabileceği bu ikili ilişki, Noli gibi adamların dahil edildiği 'milliyetçi' aktivizmin temellerini oluşturmuş olabilir.

Daha 1894'te Milo Duçi (1870-1933) başkanlığında kendisine *Vëllazëria e Shqipëtarëve,* yani Arnavut Kardeşliği adını alan bir dernek kuruldu.[10] Kahire merkezli aktivist Duçi, Korçë'li güçlü bir pamuk tüccarının oğluydu, Beni Souef'te *Vëllazëria*'yı kurdu ve sonra Kahire'de yaşayan AOC üyelerine ideolojik olarak bir yön vermek için çift dilli gazeteler çıkarmaya başladı. 1900'de Thoma Abrami'yle kurduğu *Besa-Besën (*'şeref sözü' anlamına geliyor, Toska lehçesi için özel olarak tasarlanmış bir alfabe kullanan ilk gazeteydi*), Toska* (1901-1903) ve

[9] Mısır merkezli Avusturyalı konsolosların hazırladığı belgeler Osmanlı Arnavut göçmenleri ve Habsburg İmparatorluğu'nun Mısır'da nasıl işlev gördüğünü çok güzel tasvir eder. Spesifik olarak 1900 ile 1902 arasındaki Avusturya büyükelçiliği raporları, ittifakların İtalya'daki temsilcilerle -Müslümanlarsa Mısır devletiyle- stratejik olarak iyi ilişkiler kuran gruplar etrafında oluştuğunu, fakat bunlarla sınırlı olmadığını açığa çıkartıyor.

[10] I. Blumi, *Foundations of Modernity*, (2012), p. 131.

Shqipëria gibi. Tarihsel açıdan nadiren kaydı tutulan Duçi'nin faaliyetleri Mısır merkezli geniş diplomatik cemaatlerde oldukça yankı buldu.[11]

Ortaya çıkan siyasi bağlantılar Milo Duçi'nin ailesinin Mısır'ın delta bölgesinin ve buna bağlı olarak Doğu Akdeniz'in genel ekonomik kalkınmasında önemli bir figür olarak ortaya çıkmasını sağladı. Duçi, 1901'de iyi bağlantıları olan amcası Loni Logori'yle (1871-1929) İngiliz yönetimi üyeleri ile yerel arazi sahipleri arasındaki ticari çıkarları birleştiren projeler üzerinde çalışmaya başladı. Birkaç yıl önce Minah bölgesindeki kanal ağının çoğunu inşa eden Logori'nin Bükreş, Atina, İstanbul, İtalya ve Brüksel'deki göçmen örgütleriyle temaslarını sürdürdüğü biliniyordu.[12]

Birbiriyle bağlantılı bu siyasi, kültürel ve ekonomik alışveriş kanalları, anavatanı irredantist Helenizm'den korumak adına seferber edildi. Yine de paradoksal olarak, Duçi'nin dil becerileri için işe aldığı Noli'de görüldüğü gibi[13], AOC göçmenleri bölgede uygulanan kimlik politikasından yarar sağladılar. Özellikle Yunan devleti, Balkanlar'da ve Orta Doğu'da yaşayan Slav olmayan her Ortodoks Hıristiyan üzerinde hak iddia etmeye çalıştı ve işbirliği yapmak isteyen Toskaları himaye altına almak istedi.

AOC'ler için bundan yararlanma fırsatı olduğu aşikardı. Sözgelimi, seyahat belgesi edinmek isteyen birçok kişinin Ortodoks Hıristiyanlar olarak inançlarını etnik açıdan Yunan olmakla bir tutup Yunan vatandaşlığı talep ettiğine dair kanıtlar var. Aynı durum 1900'den 1903'e kadar Duçi tarafından işe alındıktan sonra önce Atina'da çalışma hakkına, sonra Mısır'a seyahat etme iznine ihtiyaç duyan Noli için de geçerli. Asıl adıyla, Theophanis Stylianou Mavromatis olarak seyahat eden Noli İskenderiye'de Yunanca öğretmeni olarak çalışmaya başladı ve söz konusu "Yunan" kimliğine düşman olarak görülmedi.[14]

Ancak Balkanlar'daki olaylara yapabileceği katkı, yeteneği ve potansiyeli bütünüyle gözden kaçmadı. Kahire'de bulunan Avusturya Konsolosu Velić, Yunanistan'ın Toskalara serbest bir şekilde Yunan vatandaşlığı vererek, Mısır ekonomisini ve hatta onun siyasi istikrarını baltalamakla tehdit ettiğini bildirdi. Bunun altında yatan fikir, Yunan pasaportlarının Balkanlar'da Yunan olmayanlara özgürce dağıtılması, Atina'nın yerel pazarlara (ve işçi sendikalarına) sızmasına ve

[11] Aynı Arnavut Kardeşliği mi bilinmez ama, 1912 Aralık'ı gibi geç bir tarihte, kendisine *Vellazerise Shqipëtarëve* diyen bir grup Thanas Tashko ve Sotir Kolea'ya (Noli'nin ABD'deki kariyerine fon sağlayan) Mısır'daki Toskalardan anavatanda Arnavutça eğitim veren okulların finanse edilmesi için mektup yazıyordu. Bkz. Arkiv Qendrori Shtetit, Tirana (AQSH), F.54.D.67.f.54–55, Vellazërise'den Tashko'ya Kahire, 6 Aralık 1912.

[12] Bkz. Isa Blumi, *Ottoman Refugees, 1878-1939: Migration in a Post-Imperial World* (London: Bloomsbury Academic, 2013), s. 84.

[13] Duçi mütemadiyen etkili yazarlara sahip olmadığı için yayın projelerini durdurması için zorlanıyordu, 1903'te Noli'nin işe alınmasıyla bu sorun çözüldü. I. Blumi, *Reinstating the Ottomans* (2011), s. 205 n. 51.

[14] Metropolit F. S. Noli, *Fiftieth Anniversary of theAlbanianOrthodoxChurch in America, 1908-1958* (Boston: AOCA, 1960), 104-108.

ardından bölgesel ticareti (ve siyasi bağlılıkları) "Yunan" kontrolüne almasıydı.[15] Toskalar giderek daha güçlü bir kimlik bilincine sahip oluyordu; Kahire merkezli *Toska* gazetesi 1902'de bir sayısını tamamen bu konuya ayırdı.[16] Onlar (ve Hidiv hükümeti) için bu, Toska çıkarlarına yönelik Yunan meydan okumalarının ne kadar başarılı hale geldiğini gösteren bir kriz yarattı.

İlgili yabancı taraflara ulaşma konusunda böylesi bir şevk Mısır'daki Toska topluluklarının çeşitli ve genellikle çatışan çıkarlarını daha incelikli bir şekilde sunma yolunda uzun bir yol kat eder. Osmanlı devleti bu faaliyetleri izlemiş ve düşman topraklarında yapılan birlik mitinglerine katılanların profiline oldukça şaşırmıştır. Mesela, Atina'daki Osmanlı Büyükelçiliği, (1912'de Arnavutluk'taki birkaç devletin 'hükümdarlarından' biri olan) İsmail Kemal'in zengin Toskalar ve Yunan devleti tarafından finanse edilen *Hellenismos* adlı bir örgütle görüşmeler yaptığını bildirdi.[17] Bu eski Osmanlı valisi görünüşe göre 1907 gibi geç bir tarihte düşmanla 'una liga Greko-Arnavut' kurmaya hazırdı.[18]

Kahire merkezli Avusturya-Macaristan diplomatları, AOC'nin, İsmail Kemal'in anavatanı Korçë'yi yalnızca Osmanlıları, Rusları, İtalyanları değil, aynı zamanda Habsburgları da devre dışı bırakacak bir Güney Balkan birliğine dahil etme planına meydan okuyan çabalarına cephane sağlayarak destek olmak istediler. AOC'nin müteakip tepkilerinden bazıları, etno-milliyetçi ayrılıkçılığa benzer bir şeye sözde sadakatle sonuçlanmış gibi görünüyor. Nitekim, İngiliz işgali altındaki Mısır'da yayınlanan pek çok dergi, kısa ömürlü olmalarına rağmen, hem Mısır'da hem de Balkanlar'da 'Arnavut' siyasi haklarına destek vermeye başladı.[19] Ancak bu faaliyetlerin bir bağlama ihtiyacı vardır; Viyana'nın, bugün milliyetçi ayrılıkçı projeler olarak anılan bu yayınların çoğunu finanse ettiği gerçeği dikkate alınmalıdır.

Avusturya-Macaristan konsoloslarının Mısır'daki AOC ile sürdürdükleri giderek güçlenen bir bağlantı vardı ve bunların çoğu, ana vatanlarını Yunanların 'Büyük Epir' iddiasından kurtarmakla ilgiliydi. Avusturya-Macaristan otoritelerinin huyuna gittiler, hatta Derviş Hima gibi önemli askerleri Adriyatik'te Avusturyalılarla (aynı zamanda İtalyan parasını harcamak istiyorlardı) işbirliği yapmaları için serbest bıraktılar.[20] Ancak farklı hedefleri içeren birçok farklı güzergah vardı ve bunlar ekümenik, evrensel bir Arnavut devletine pek de uymuyordu.[21] Nihayetinde, Noli'yi çelişkili görünen idealleri uğruna savaşması için harekete

---

[15] Isa Blumi, *Ottoman Refugees, 1878-1939*, s. 195 n. 76.

[16] Bkz. *Drita* (Sofia) No. 14, 22 Temmuz 1902.

[17] Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İstanbul (BBA) HR.SYS 128/18, 10070/157, Osmanlı Elçiliğinden Bab-ı Ali'ye, Atina, 27 Haziran 1902.

[18] Atina'daki bu operasyonların detayları için bkz. Isa Blumi, *Ottoman Refugees, 1878-1939*, s. 191.

[19] AQSH F.23.D.25.f.5–6, ek, 30 Haziran 1900, Kahire'de yayınlanan *Bashkimi i Shqiptarëve* dergisi kopyası.

[20] Hima'nın faaliyetleri önce Bükreş'te (AOC'nin önemli merkezlerinden biri) sonra ev sahibi hükümetler adına (bazen de onlarla çatışma halinde) Roma'da gerçekleşti.

[21] AQSH F.19D.32/2.f.278-280, Hima'dan Temo'ya, Roma, 20 Mart 1903.

geçirecek bu güzergahlara daha yakından bakarak tarihyazımına bir şerh düşmemiz gerekir.[22]

İlk AOC'nin (Müslüman olarak doğmasına rağmen) ve daha sonra Arnavut kültürel haklarının önde gelen savunucularından biri, dönemin önde gelen siyasi işbirlikçisi Faik Konitza (1875-1942) idi. 1896'dan itibaren Brüksel'de yaşamış, Mısır'da yaşayan seçkin bir grup Osmanlı Toska'sına yardım eden Hidiv'in ailesiyle (Arnavut-Toska kökenli) yakın ilişki kurmasıyla tanınıyordu.[23] Konitza'nın kendisi, 1909'a kadar Brüksel'de yayınladığı oldukça önemli olan iki dilli gazetesi *Albania* için Mısır'dan mali destek alacaktı (Viyana'dan gelen fonlarla birlikte).[24] Ayrıca, Konitza'nın Mısır'la kurduğu güçlü bağlantıların Noli'yi 1903'te Atina'ya ve sonra 1906'da ABD'ye gönderecek maddi kaynakla aynı kökeni taşıdığını belirtelim. Daha önce bahsedilen Milo Duçi, sözgelimi, aslında Brüksel'deki gazetesi *Toska*'nın ilk iki sayısını Konitza'nın hazırdaki matbaası sayesinde bastı.

Kendini gelişen AOC davasının birincil temsilcisi olarak konumlandırma konusunda açık bir şekilde istekli olan Konitza, Avusturya-Macaristan makamlarıyla işbirliği yapmak için "sorumlu" liderlere entelektüel bir alan yaratma arzusu olduğunu coşkuyla bildirdi. Ne yazık ki Viyana, Konitza'nın aşındırıcı düzyazısını ve bazı temel konularda tüm ipleri elinde tutmak isteğinin farkına vardı ve hayal kırıklığına uğradı. Sonuç olarak, Konitza'nın Viyana (ve Mısır merkezli AOC) destekçileri onu sessizce kontrol altına aldılar.

Açıktır ki Noli'nin akıl hocalarının kesişen yolları tek bir coğrafi başlangıç noktasına sahip değil. Osmanlı'nın son dönemlerinde Toska aktivizmi yayıldıkça, Noli'yi nihai olarak potansiyel bir lider haline getiren nüfuz ağı da yayıldı. Bu kritik anda Noli gerçek değerinin ortaya çıkması için Mısır'dan ayrılmak zorundaydı. Ancak 1903'te İskenderiye'ye beş parasız geldiği andan, 1906'da coşkuyla Amerika Birleşik Devletleri'ne gönderildiği ana kadar daha yaşanacak çok şey vardı.

Mısır'daki hasat zamanının (belki de zaten Atina'da) merkezinde hayat boyu akıl hocası Thanas Tashko (1863-1915) vardı. Kahire'nin zengin banliyösü Fayum'daki ilk operanın büyük aktörü ve hamisi olarak bilinen Tashko, onun gibi güçlü Toska-Arnavutların İngiliz işgali altındaki Mısır'da sahip oldukları güvence ve imtiyazı temsil ediyor. Ailesi devasa sömürgeleri yönetirken, Tashko gibi yetenekli adamlar Noli gibi adamları işe alarak kıtalar arası siyasi ağlarını keskinleştirdiler.

Tashko, Osmanlı-Arnavut kültüründeki bir dizi aydınla işbirliği yaparak, tiyatronun yanı sıra matbaayı da Kosova'daki Fransız konsolosunun deyimiyle

[22] I. Blumi, *Ottoman Refugees, 1878-1939*, s 80-82.

[23] Hidiv'in amcası Ahmet Fuat Paşa, sözgelimi, Mısır'da ve daha geniş Akdeniz dünyasında hem Arap hem de Yunan alfabesiyle, Arnavutça dergilerin basılmasını destekledi.

[24] Balkanlar'daki nüfuzları konusunda Avusturyalılarla yarışan İtalyanlar Konitza'nın Viyana'yla ilişkileri üzerine kapsamlı bir rapor yayınladılar, bu raporda *Albania* gazetesinin, destekçilerine nasıl fayda sağladığına dair uzun bir tartışma da yer alıyordu. Documenti Diplomatici Italiani (DDI), Serie 3: 1896-1907. Vol. VI. (Roma, 1985), 187. Doc. N. 251, Leoni'den MAE Prinetti'ye, Roma, 15 Mart 1902

Yunanları 'dövmek' için harekete geçirdi.[25] Nitekim, 1906-1909 tarihli bir yayın aracılığıyla, *Shkopi* (Asa), Tashko ve ortağı Jani Vruho (1863-1931), başarılı bir aktivist topluluğu kurdular. Gazetelerini *Shkopi* ve *Rrufeja* (Yıldırım) ücretsiz olarak dağıtmak için büyük miktarlarda para harcadılar. Gazetelerin üslubu esprili ama eleştireldi. En önemlisi, her ikisi de Arnavutları (özellikle Kuzey'deki 'geri kalmış aşiretleri') Slav ve Yunan yayılmasını durdurmadıkları için ihtar etmekteydi.[26]

Bu bakımdan Şahin Bey Kolonya (1865-1919), Noli'nin Toska/Arnavut lider olarak olgunlaşması için çok önemlidir. 1897'den beri, Pan-Helenik ve Pan-Slavların asker toplamasını engellemek için Osmanlı topraklarında Arnavutça bir gazete yayınlama hakkını güvence altına almaya çalışan Kolonya, nihayet yarı özerk Sofya'da bir operasyon üssü kurmak için Avusturya-Macaristan'dan (ve muhtemelen Mısır'dan) para aldı. Kolonya, 1901'den 1908'e kadar *Drita* dergisi aracılığıyla, hem Osmanlı İmparatorluğu'nda reform için hem de Arnavutça konuşanların kararlılığını güçlendirmek için kilit bir aktivizm kanalı olarak ün kazandı. Kolonya, dini törenlerde inananlara ulaşmak için erişilebilir dili kullanma konusunda özellikle kararlıydı ve '… Arnavut olmayan, ancak Yunan, İtalyan veya Avusturyalı bir din adamı Arnavutluk'ta ne yapabilir? Arnavutça konuşmadığında bu kişi dini nasıl anlatacak?"[27] Temel çabalardan biri, Arapça yazıdan uzaklaşan Toska Arnavutça'sına standart bir yazı üretme çabasıydı. Aslında Kolonya'nın *Drita*'sı, Osmanlıcayı Latin harflerine çevirmeye yönelik ilk büyük girişimdir ve 1920'lerde aynı şey Türkçe için düşünülürken bu önemli bir model olmuştur. [28]

Kolonya'nın faaliyetleri etrafında büyüyen ağın bir başka önemli yansıması da Avusturya-Macaristan ile ilişkileri Mısır'dan gelen paraya bağlamaktı. Her ikisinden de gelen mali destek ve İttihat ve Terakki eylemcileri ile işbirliği, Sami Fraşeri'nin *'Shqipëria ç'ka qenë, ç'është e çdo të bëhetë'* (Arnavutluk - neydi, nedir ve ne olacak) eserinin çevirisiyle sonuçlandı.[29] Metin, dönemin en büyük Osmanlı entelektüelinin sahip olduğu itibarı, İstanbul ve Viyana'nın Batı Balkanlar'a yatırımını savunmasıyla ilişkilendiriyor. Bu bağlamda, Kolonya'nın Habsburg kon-

---

[25] Kendi rolüne yaptığı yatırım üzerine geriye dönük olarak düşünürken Noli, ilk zamanlarda temel gündeminin Arnavut bağımsızlığı olduğunu söylemişti. Metni okuyan herhangi birinin bunu desteklemesi söz konusu değildi. Noli, *Fiftieth Anniversary,* 95-96.

[26] Mısırlı Arnavutlar, tek tip olarak kabul edilmiş alfabeyi teşvik etmede etkili oldular. Bir zamanlar yalnızca Arapça yazıyla yazılırken, Sami Fraşëri o dönemde gazetelerin kullanacağı bir Yunan ve Latin alfabesi karışımı yarattı. Sonunda 1908'de yerini alacak olan bu "İstanbul alfabesi" üzerine bkz. F. Trix, "The Stamboul Alphabet of Shemeseddin Sami Bey: Precursor toTurkish Script Reform", *International Journal of Middle East Studies* 31 (1999), 255-272.

[27] 'E Vërteta', *Drita*, No. 23,Sofya, 14 Kasım 1901, s. 2.

[28] O sıralarda çeviri yetenekleriyle adını duyuran Noli'nin erken dönem transliterasyon örnekleri Kolonya'nın Sofya merkezli gazetesinde bulunabilir: *Drita*, no. 34, 18 Aralık 1903. Noli'nin Atina'da ilk kez bir tiyatro şirketine İbsen'in "Halkın Düşmanı"nı Yunancaya tercüme etmesiyle sesini duyurduğunu hatırlayalım; bu tiyatroda suflörlükle uğraşmış, hatta zaman zaman oyunculuk da yapmıştır.

[29] Eserle ilgili bkz. Blumi, *Reinstating the Ottomans*, 113, 204.

solosluk parasını cömertçe dağıtması, benzer eserler üretmek için Bükreş ve Köstence, Sofya ve Mısır genelinde bir Toska Arnavut diasporası ağını bir araya getirdi. Gerçekten de Noli, ağın genişlemesine yardımcı olacak ideal adam olduğunu kanıtladı. Muhtemelen, 1906'da aynı ikonik Fraşeri metnini Yunancaya çevirmek (transliterasyon) de dahil olmak üzere, metin yazmada ve özellikle çevirilerde yardımcı olması için (yılın bir kısmını Nil Deltası civarında yetenek avcılığı yaparak geçirdiği bilinen) Kolonya'yı işin içine dahil eden müşterileri tarafından seçildi.[30]

Noli'nin Mısır'ın Toska Arnavutçası konuşan topluluğuyla yaşadığı deneyim, nihayetinde en keskin ayrım noktasını 'Avrupalı' AOC, Toska Müslümanları ve büyük ölçüde 'değersiz' Kuzey Gegler arasındaki fark/farklılaşmada buldu. Hem gazeteleri hem de tiyatro gösterileri Tashko, Vruho ve Duçi tarafından finanse edilen Noli'nin erken dönem kültürel elitizmi değişmez bir şekilde şekillendi. Zengin AOC'nin sahip olduğu sömürgelerden kazanılan para, daha genel olarak tiyatro, edebiyat ve kültür yatırımlarına çevrilirken, Noli'nin etrafında büyüdüğü seçkinler, anavatanın kaderini, bir yandan Kuzey 'kabilelerinin' vahşi eğilimlerini dizginlerken diğer yandan onları (Korçë yerlileri) geleceğin liderleri olduklarına ikna etmekte görüyorlardı. Noli Ortodoks Kilisesi maneviyatıyla Pan-Helenizm dışındaki ilk resmi bağlantısını kurduktan sonra bu türden kısmen tebliğci/kendi dinine dönüştüren ahlak güçlenecektir. Gerçekten de, Noli'nin hayranlık uyandıran Bizans ruhani müziğini, 1903'ten 1905'e kadar Şibin el-Kom'da 'haftanın her günü' çalışması (dersler Tashko ve Spiro Dine tarafından ödendi) ve Toska Arnavut davasını ilerletmek için üstlendiği sorumluluğun gün geçtikçe artması rahip olma kararının altında yatan sebeplerdir.[31]

İşte şimdi Arnavutluk'un "milliyetçi" faaliyetlerin görünüşte basit hikayesi karmaşık bir boyut kazanıyor. Daha geniş "Arnavutlar" kategorisi içinde, aslında, tarihçilerin dönemin aktivizmiyle ilgili akılda tutması gereken çok derin ayrımlar var. Sözgelimi, Bükreş'te kendini proto-milliyetçi olarak tanımlayan, gazete ve kitaplar yayınlayan bir Arnavut-Osmanlı aktivistinin, nasıl olup da Romanya'daki 50.000'den fazla Arnavut göçmen adına konuştuğu açık değildir. Aynı şekilde, Balkanlar'daki kuruluşlar ve daha büyük Avrupa ve Batı Asya, Kuzey Afrika (WANA) örgütleri tarafından yayınlanan gazetelerin, Rum Ortodoks, Ulah, Ermeni, Türk, Kürt, Arnavut, Arap ve/veya Ladino Yahudi topluluklarının dinamizmini yansıttığı da bu çalışmalarda hiç sorgulanmadan kabul edilmiştir.

Aksine, çoğu gezici Osmanlı bu türden siyasi olarak aktif gruplara katılmakla ilgilenmiyordu. Nitekim, Romanya, Bulgaristan, Mısır veya Avrupa'da, bu tür kuruluşlar hiçbir zaman birkaç yüz kişiden fazla üyeye sahip olmadılar. "Diaspora" grupları içindeki gerçek ayrımlar, bu nedenle dağınık, genellikle birbirine açıkça düşman, rakip topluluklar olarak daha ayrıntılı bir tahlili gerektirir. Mesela, Romanya, Bulgaristan ve Mısır'da ikamet eden Arnavut-Osmanlı aktivistlerinin çoğu aslında bugün Arnavutluk'un Güneydoğu'sundaki Korçë bölgesinden

[30] Noli, *Fiftieth Anniversary,* 91-92.
[31] Noli, *Fiftieth Anniversary* ,91-92.

gelmiştir. Bu, en aktif milliyetçi grupların üyeleri arasında, bu tür Osmanlı yakın bağlamlarında yaratılan sürgün/mülteci toplulukların neden hiçbir zaman tek bir bütün olarak görülmemesi gerektiğini açıklamaya yardımcı olan bir (alt) bölgesel intibak oluşturur. Diğer bir deyişle, sürgünde yaşayan Osmanlı Arnavutları basitçe "Arnavut" cemiyeti etrafında birleşmediler.

Bu nedenle, imparatorluğun sonuna kadar yurt dışında yaşayan Osmanlı topluluklarını nasıl incelediğimizi yeniden düşünmeliyiz. Üyeleri ana bölge, köy, ekonomik ticaret veya bazen dini dernek gibi kriterlere bağlayan daha küçük birimlere bölmek akıllıca olacaktır. Yeni gelen Arnavutça konuşan Osmanlı mültecilerinin Romanya, Bulgaristan, Yunanistan ve Mısır gibi yerlerde kime yöneldiğini belirleyen kesinlikle alt-ulusal bağlılıklardı.[32]

Diasporik kurumun bu zıt analizi için en yararlı olanı, ev sahibi ülkeler bağlamında bireysel veya grup olarak sivil katılımı artırmayı amaçlayan çabaların incelenmesidir. Başka bir deyişle, pek çok Toska Arnavut, Ulah (Aroman), Anadolu Rumu, Kuzey Afrikalı ve Ermeni göçmen, Mısır, Romanya, Sırbistan ve Bulgaristan'a yerleştikleri zaman oraya ayak uydurmak için üstün bir çaba gösterdiler ve daha sonra oradaki topluluklarla aktif bir ilişki içine girdiler. Çoğu zaman, bu ev sahibi toplumlar, çevrelerinde hâlâ var olan dinamik Osmanlı dünyasını sonraları varsayıldığından çok daha az düşmanca görüyorlardı.

Bu tür ortamlarda uzun süredir devam eden sosyal ve entelektüel aktivizm geleneğinin bir sonucu olarak, bağımsız Romanya'da birçok farklı Osmanlı sürgün topluluğu ortaya çıktı. Bükreş, halihazırda güney Arnavutların (Toskalar) önemli rol oynadığı kozmopolit bir şehir olduğundan, Romanya hükümetinin sağladığı mali destekle sosyal kulüpler ve daha sonra okullar açıldı ve yeni mülteciler oraya yerleşmeye başladı. Bu tür ortamlarda, Avrasya'daki daha geniş Müslüman dünyasının tamamen farklı bölgelerinden gelen sürgünler bile Romanya'da ittifak fırsatlarını keşfettiler. Araştırmalar, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Romanya'daki Toska Arnavut lideri ile oraya sürgün olarak yerleşen çeşitli Ulahlar, Tatarlar ve Türkler arasında yakın bir işbirliği olduğunu ortaya koyuyor.

Romanya'daki (ve daha az ölçüde Bulgaristan'daki) bu "koloniler", Bükreş, Köstence, Brăila, Craiova, Călărşi, Focşani gibi şehirlerde Osmanlı yönetimi altındayken kurulmuş olan daha eski ve önemli ölçüde daha büyük, daha zengin ve dolayısıyla çok daha iyi organize edilmiş toplulukların türevleriydi. Aslında, bu vakıflar İbrahim Temo'ya ve İttihat ve Terakki'nin ilk dönemine diğerlerine göre bir avantaj sağladı. Sonuç olarak, 1875-78 Balkanlar'daki çalkantılı savaş döneminden itibaren Romanya'da Bükreş, Dobruca, Köstence ve daha sonra Bulgaristan'da Sofya, Ruse, Vidin ve Plovdiv (Filibe), bilinçli olarak muhalif siyasi gündemlerini takip etmek isteyen Osmanlı sürgünlerine sığınak oldu.

Bununla birlikte, aynı zamanda, her büyük dil grubu, kendine özgü kültürel mirasının gelişimini sürdürmek için hatırı sayılır bir hareket alanına sahipti. Yakında ortaya çıkacak olan sayısız sosyal kulüp ve gazete, birçok kişi için özellikle

---

[32] Bu tüm çalışmalarımda geç dönem Osmanlı Balkanları ve Arnavutlarla ilgili temel argümanımdır. Bkz. I. Blumi, *Reinstating the Ottomans.*

Romanya'nın, Toska Arnavut kültürel oluşumunun merkezi olduğunu doğruladı. Ancak *Drita* gibi sosyal kulüplerin faaliyetlerini siyasi olarak tek bir bütün olarak yorumlamak yanlış olur.

Geleneksel olarak, bu kulüplerle (gazeteler, ders kitapları ve okullar) ilişkili varsayılan "milliyetçi" aktivizmin, "topluluğun" özellikle Arnavut milliyetçi bilinci geliştirdiği ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrı bir "Arnavut " ulus-devleti savundukları ima edildi. Aksine, kanıtlar, 1908 öncesi Osmanlı'sında bu sosyal kulüplerin önce Osmanlı üniter partilerini desteklediğini gösteriyor. Yani, onlar aslında güçlendirilmiş (ve Abdülhamit sonrası yenilenmiş) bir Osmanlı devleti içinde bölgesel özerkliği savundular. Merkezi Bükreş'te bulunan ünlü sosyal kulüp *Drita*'da, liderler, Osmanlı birliğine olan bağlılıklarını vurgulamak için Cenevre merkezli İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayını olan *Osmanlı* aracılığıyla daha büyük Osmanlı diasporasıyla sık sık iletişim kurdular. Onlara göre, Osmanlı yönetimi altında (veya başka bir mega devlet) birleşik bir Balkanlar olmadan, çatışan çıkarlar için yapılan savaşlar, olağan durumda üretken (ve zengin) olan vatanı sürekli bir şiddet ve sosyal kaos durumunda bırakarak, toplumun damarlarını sürekli olarak parçalayacaktı.

Tüm bunlar, anavatanda ortak bir amaç peşinde koşmak için farklı grupları birleştirme girişimlerine ilişkin kafa karışıklığıyla ve nihayetinde başarısızlıkla sonuçlandı. Paradoksal olarak, "Arnavut" Osmanlı mültecilerinin bu kadar parçalanmış olması, bu bağlamda ortaya çıkan kulüplerin aslında başarılı bir şekilde çekirdek bir seçim bölgesini temsil ettiklerini gösterebilir. Başka bir deyişle, aşkın bir bütünlük olmasa da, tüm diasporaların olmasa bile, eylemleri bu geçiş döneminde değişimin lokomotifi olan grupların çıkarlarını temsil ediyorlardı. Gerçekten de bu kulüpler, dışarıdan fütursuzca para harcayan patronların sağladığı önemli ödüller için mücadele eden rakip Toska Arnavut ve Rum Ortodoks klanlarının kendine özgü özelliklerini yansıtıyordu.

Osmanlı vilayetlerinde kaynak yaratma yoluyla daha fazla para kullanılabilir hale geldikçe, bölgeye yayılan bankaların şubelerinden transfer olarak gönderilebilecek paralar arttı. Başka bir deyişle, "anavatan"ın değişen rolü kısmen, imparatorluğa yasadışı yollarla sokulan haber bültenlerini yayınlayan kulüplerin ürettiği para türüne yansımıştır. Doğru uyumu doğru kitleye iletmek büyük bağışlar kazandırabilir. Dahası, bir sosyal kulüp ve yayınları ne kadar büyükse, yabancı bir görevlinin, etkili bölgesel aktörler olarak sıyrılanları destekleyen Avusturya-Macaristan veya İtalyan devletlerinin dışişleri bakanlığına rapor yollama olasılığı o kadar yüksektir. Diğer bir deyişle, çok sayıda Osmanlı göçmeni üzerindeki etkisiyle Avrupa "istihbarat" kurumları arasında itibar kazanan bir kulüp, organizatörleri için mali açıdan kazançlı olabilir.

Odağı (ulusal teleolojiyi güçlendirmesi beklenen yekpare bir "Arnavut" diasporasının aksine) Romanya ve Bulgaristan'daki çeşitli topluluklara geri çevirmek bu noktayı güçlendirmeye yardımcı olur. Sözgelimi, okul ders kitaplarının ve bilimsel materyallerin üretken yayıncıları, dili standartlaştırma girişimleriyle pekiştirilen bir milliyetçiliği Benedict Anderson'ın dillere pelesenk olmuş tezinin kalıbına uydurdular. Ancak *Drita*'nın hikayesi, kurumsal düzeninin cilasının

altına bakmamızı gerektiren çok daha karmaşık bir dizi meseleyi açığa çıkartıyor. İlk olarak 1884 yılında Anastas Avramidhin-Lakçen (Arnavut olduğu kadar Ulah ve Rum olan biri) tarafından kurulan bu sosyal kulüp, aslında tek başına etno-dilbilimsel çizgide organize olmaktan uzak bir sosyal ve entelektüel bağlam içinde işliyordu. Aslında, her *Drita* yayını kısmen hem Bükreş'te hem de ötesinde bulunan rakip grupların meydan okumalarından esinlenmiş gibi görünüyor. Bu nedenle *Drita,* "Arnavut" olmaktan ziyade, Osmanlı İmparatorluğu'nu reform yoluyla güçlendirmeyi amaçlayan ve çok sayıda Arnavut kimlik siyasetini birleştiren daha geniş bir Osmanlı bağlamına yerleştirilmelidir.

Drita'nın rakiplerinin, farklı gündemleri takip etmeleri ve fon toplamadaki başarısı nedeniyle kamuoyunda *Drita*'ya meydan okumak istemeleri de bu argümanı destekler. O zaman son tahlilde, *Drita*'yı düşmanlığın hedefi yapan "pazar payı" idi, etno-ulusal bilinçteki bir aşınma değil. Patronaj ganimetleri *Drita* içinde de karşı konulamaz hale geldi; rakip dış grupları yaratan itme-çekme faktörlerinin çoğu iç bölünmelerden kaynaklanıyordu.

Sonunda, Bükreş, Köstence ve Brăila, o zamanlar herhangi bir büyük Avrupa kentinde bulunacak türden sınıf, kültürel ve sosyo-ekonomik hiyerarşilerin içine sızmış mülteci arenaları haline geldiler. Bu tür sosyo-ekonomik bölünmeler, sadece güneyli Arnavutların değil, aynı zamanda diğer birçok Osmanlı mültecisinin de kendi bölgelerinin dışında siyasi olarak örgütlenmelerinde bir rol oynadı. *Drita* gibi kulüplerin üye alma biçimlerinde, yayınladıkları ders kitaplarının, gazetelerin ve romanların biçim ve içeriğinde bu sınıfsal, mesleki ve zaman zaman kültürel farklılıkların rol oynadığını kabul ettiğimizde, Balkan milliyetçiliği üzerine kurulan akademik geleneği ters yüz eden bir şeyle karşılaşırız.

Retrospektif biçimde erken Arnavut milliyetçiliği olarak adlandırılan şeyin, 1880'lerden sonra Romanya'ya taşınmaya başlayan, artık çoktan unutulmuş diğer aktivistlerle güçlerini nadiren birleştirdiği meselesi ilginçtir. Aslında, iki grup çoğu zaman birbirine düşmandı. Öncü Toskalarla sonradan gelenler arasındaki düşmanlığın doğası, öyle hızlı bir şekilde fikir çatışmasına dönüştü ki, 1886 Mayıs'ında *Drita* içinde bile bölünmeyle sonuçlandı. Ancak *Drita*'daki bu bölünme, yalnızca bölgesel farklılıklarla nasıl başa çıkılacağı sorunuyla ilgili değildi. Bükreş'te (ve Sofya'da), bölünme meselesi siyasi olduğu kadar sosyo-ekonomik de olacaktır. Sorun, *Drita*'nın 1880'den sonra Romanya'ya akın eden daha fakir işçiler ve zanaatkârlar için bir mıknatıs haline gelmesiydi, birçoğu yeni topraklarında uzun vadeli bir hayat kurmaya çalışıyordu. Bu göçmen akını, Romanya'da halihazırda yerleşik olan mülteci topluluklarının çoğunun hoşuna gitmedi. Bu koşullar altında, Noli gibi adamlar yetenekleri için Mısır'daki çok daha kazançlı "pazarlara" kaçtılar.

Bulgaristan, Mısır ve Romanya'daki siyasetin ortasında, Osmanlı göçmen aktivist gruplar dış güçler tarafından güçlü bir şekilde destekleniyordu. Bu aktivizm büyük ölçüde seçmenlerini harekete geçirmek için gönüllü "temsilciler" arayan konsolosluk ofislerinin doğrudan katılımıyla oluyordu. Böylelikle, Osmanlı diasporalarının gölgesinde pusuda bekleyen çok sayıda grup, bölgedeki

olaylar üzerinde dış güçlerin etkisini artırmada kendilerine bir pay düşsün diye bekliyordu.

Romanya'da, paradoksal olarak, yabancı temsilciler tarafından yapılan bu müdahaleler, danışanlarının bağlı olduğu diasporik toplulukları temsil ettiği beklentisi etrafında yapılandırıldı — örgütleyici bir ilke olarak ulusal kökenin idealleştirilmiş bir versiyonunu alan topluluklar. Ancak gerçekte, bu yerel tabanlı ortaklar, ulusal bir yönetimin kurulmasına yardımcı olmak için genellikle çok az şey yapan yeni, geçici güç ve etki sinerjileri geliştirmek için topluluklar içindeki çatlakları sömürmeye başladılar. İtalyan politikacılar özellikle bu yerel siyasi nüansları yönlendirmede başarılı oldular. İtalyan hükümetine giren çok sayıda Arbëresh (Arbereş/İtalyan-Arnavut) ile Katolik Kilisesi gibi belirli kurumlara bağımlı olmaya gerek kalmadan toplumsal bağlar geliştirdiler. Tek temas noktası Katoliklik olan Habsburgların aksine, Arnavut-İtalyanlar nüfuzlarını kültürel açıdan zengin olan batı Balkanlar'a yayarak İtalyan çıkarları için Ortodoks Hıristiyan ve Müslüman Arnavutlarla da müzakere edilmesini mümkün kıldılar. Bunun farkında olan Arbereşin İtalyan devlet iktidarı salonlarında artan danışmanlık rolü sayesinde, İtalyan Dışişleri Bakanlığı, Roma'da yaşayan önde gelen Toska Arnavutlarını Roma'ya Osmanlı Balkanlar'ında aracı olarak hizmet etmeleri karşılığında destekledi. Dönemin daha aktif oyuncuları arasında Bükreş topluluklarının açığa çıkartılamamış gücü karşısında hayal kırıklığına uğrayan Derviş Hima da vardı. Bükreş deneyimlerinden ders alan Hima, hem Osmanlı diasporasındaki küçük müttefikleri hem de İtalyan devleti için önemli bir dönemi başlatmak için Roma'da yeni kurduğu üssünü kullanacaktı.

İtalya Dışişleri Bakanlığı tarafından sağlanan parayı kullanarak Hima, Avrupa'ya dağılan ve kargaşa içinde yaşayan Balkan-Toska diasporasına düzen getirmek için İtalya'daki farklı çıkarları mobilize etti. Hima İtalyan hükümeti üyelerini, kendi kadrosunun Sofya ve Bükreş'teki rakip gruplara sızıp onları etkilemesine yarayacak bazı kaynakları yönlendirmeye ikna ederek bir raddeye kadar başarılı olmuştur diyebiliriz.

Toska Arnavutlarının potansiyelinden yararlanma arzusu kendilerini güçlendirmek - zenginleştirmek - için rakiplerin hırslarını sömüren bazı bölgesel aktivistlerde de vardı, Ancak, Viyana merkezli aktivist Mati Logoreci'nin Derviş Hima'nın Roma'daki gazetesi *Albania*'ya gönderdiği açık mektupta belirttiği gibi, bu tür bir oportünizm her zaman verimli bir işbirliğine dönüşmedi. Logoreci, Osmanlı olmayan Balkanlar'da güçlü bağlantıları olan tanınmış Toskaların, Kuzey Arnavut (Geg) aktivistlerini Osmanlı'nın iç işlerini etkilemek için seferberlik etmeyişinden şikayet ederken samimi görünüyordu. Sanki çoğu Toska, Kosova ve İşkodra vilayetlerinde yaşayan Gegleri işbirliği yapacak kadar yakın akraba olarak görmemiş gibilerdi.

Hima Avusturya-Macaristan hükümeti ile bu kadar yakından bağlantılı bir adamın kamuoyunda açıkça böyle bir hayal kırıklığı yaratmasının bedelini ödedi. Yeni bir etki alanı yaratmak için Hima, Logoreci ile önce yalnızca İtalyanlardan, sonra Viyana merkezli otoritelerden sağladığı parayla çalışmaya başladı. Bu ittifak, Balkanlar'da uzun zamandır var olan engeli yıktı ve ilk kez Avusturya-

Macaristan İmparatorluğu ile ittifak halinde olan mülteci aktivistlerle İtalya'ya bağlı olan "Arnavut"ları birleştirdi.

Çoğu zaman yanlış anlaşılsa da, hem Osmanlı İmparatorluğu'nda ikamet eden hem de göçmenler arasından çeşitli aktif reformcu gruplar içindeki siyasi bölünmeler, dünyaya yayılan Büyük Güç rekabetlerinden payını aldı. Toska aktivistlerinin çoğunun bölgedeki rakip güç olan Katoliklerle çok az bağlantısı vardı. Bunun yerine, Yunanistan, İstanbul veya Romanya merkezli patronlarla sık sık güçlü ilişkiler kurdular. Hima'nın Logoreci ile daha sonra yaptığı işbirliği bu nedenle özellikle önemlidir çünkü Hima'nın Avusturya-Macaristan temsilcileriyle olan ilişkisi hemen hemen her amaca hizmet etti. En az aşikar olanı, Hima'ya, Habsburg rakiplerinin Güney Arnavutluk'ta kendi stratejik maliyeti pahasına bir yer edinmediğinden özellikle endişe duyan İtalyan ev sahiplerine karşı bir avantaj sağlamasına yardımcı olmasıydı. Basitçe söylemek gerekirse, Viyana destekli aktivistler tarafından gönderilen mektuplar, İtalya merkezli hizip diasporasında ve nihayetinde Bükreş'te de Hima için siyasi nüfuza dönüştü.

Hima, Avusturya-Macaristan himayesini İtalyan fonlarını seferber etmek için kullandı; bu, kendisi ve yakında Balkanlar ve Mısır'da destekleyeceği müttefik gruplar için beklenmedik bir olaydı.

İtalyanların Balkanlar ve Mısır'da nakit sıkıntısı çeken Toska sürgünlerine teslim etmekle kazanılan bu politik sermaye, yerel ve dış, devlet ve toplum gibi sıklıkla yaptığımız ayrımları bulanıklaştıran etkileşimli dinamiği yansıtıyor. Nihayetinde, kârlı bir fon kaynağı bulan *Drita*'daki liderler, Hima'nın Roma'daki aktivizmini desteklemek için grubun Romanya'daki siyasi nüfuzuna yatırım yaptı; bu, Balkanlar ve Mısır'daki Toska sürgünleri ile İtalya arasında yıllarca sürecek bir ittifak yarattı.

Bilhassa Mısır'da, daha da karmaşık bir etkileşim dinamiği buluyoruz. Osmanlı sürgünleri için yalnızca İtalyan ve Avusturya-Macaristan delegeleri değil, aynı zamanda Osmanlı devleti, Yunanistan ve Mısır'daki İngiliz yönetimi (1882 işgalinin fiili yöneticiler) de yarışıyordu. Dahası, Balkan mirasının bir parçası olarak giderek daha fazla izole olan Mısır hükümdarı Hidiv'in kendisi de Osmanlı göçmen siyasetine büyük yatırım yaptı. Bu halde, Kahire ve Mısır'ın Nil Deltası bölgesi, yalnızca yeni ortaya çıkan Arnavut, Rum Ortodoks, Yemen, Ermeni, Bulgar ve Suriye-Osmanlı topluluklarının iç işleyişinin değil, İtalyan, İngiliz, Avusturyalı ve Fransız entrikalarının da merkeziydi. Osmanlı dışından olan bu aktörler için, kârlı ticaret ağlarında etki alanlarını ve bununla da, stratejik olarak hayati olan siyasi bağlantılarını güvence altına alma ihtiyacı Mısır'ı on yıllar boyunca merkezi kılacaktır.

IV. Yeni Dünya

Sonuç olarak Mısır, hem yetenekli Osmanlı Arnavutlarının yerleşmeleri için bir mıknatıs hem de nihayetinde Yeni Dünya'ya, özellikle Brezilya, Arjantin ve Amerika Birleşik Devletleri'ne olacak başka bir göç dalgasının kaynağı haline geldi. En ünlü göçmenlerden biri, yeni görevi ABD'ye taşınırken hızla tamamen

farklı fırsatlar ve yaşam yörüngelerine dönüşecek olan Fan Noli olacaktı. Onu önce Mısırlı-Toska müttefiklerin ve sonraları, yeni ortaya çıkan küresel Toska Arnavut siyasi ağının başlıca temsilcisi haline gelmesi (ancak hâlâ zorluklarla karşılaşmaktadır) bu geçiş dönemine rastlar. 1906'nın başlarında Buffalo-New York'a gidişinden, Batı Balkanlar'da önemli bir siyasi aktöre dönüşmesi ve 1922'de Arnavutların ilk Başpiskoposu olmasına kadar geçen evrim sıra dışı biçimde normal olan bu biyografinin devamı gibi görünse de, bu son bölüm hikayenin belirli bir kısmına odaklanıyor.

Diğerleri, Arnavutluk tarihinde Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemin karmaşık öyküsünü zaten aktarmış olsalar da (hakikaten Noli'nin hayatının bu dönemi için ciltler yazılmıştır), Noli'nin ABD'deyken yaşadığı olgunlaşma süreci hâlâ büyük ölçüde ihmal edilmektedir. Bu nedenle, bu bölümün geri kalanını ona yatırım yapan (ve elden çıkaran) başka insanlarla gittikçe karmaşıklaşan ilişkilerini inceleme ve olağanüstü normalliğini okuma görevine ayırıyoruz. 1911'de Boston'da büyük bir diaspora grubunun "temsilcisi" olarak seçildiğinde, ki bu rol Noli'nin eve dönüş ve liderlik rolü üstlenmedeki başarısız girişimini iyi anlamda dönüştürmüştür, Noli siyasi bir rakip haline gelir. Biz bu çalışmayı sonlandırırken söz etmek istediğimiz, Noli'nin AOC'lerin genişleyen Mısır/Romanya/Bulgaristan fraksiyonunun temsilcisi olarak resmi bir sıfat kazanmasıdır. Kendi elinde olsun ya da olmasın, bu fraksiyonun Kuzey Amerika'daki bir numaralı adamlarından beklediği, hem Amerika Birleşik Devletleri'nde lobi yapması hem de, sonrasında, 1920-1922 yılları arasında Cenevre'de gerçekleşecek olan savaş sonrası siyasi (ve ekonomik) hakların paylaşımında yetkiyi elinde bulundurmasıydı.

Dönüşüme uğramış bir AOC topluluğu ile çatışmalı bir ilişki kurmasının kökenleri, Noli'nin kendi liderliğine rakip çıkan biriyle yüzleşmesiydi. Noli'nin, Mısır'da (ve belki de daha önce Atina'da) başka bir Korçë yerlisi olan ve 1905'te ABD'ye taşınan Sotir Peçi (1873-1932) ile yolları çoktan kesişmişti. Boston'a yerleşen ve kendisini küçük ama büyümekte olan AOC topluluğunun lideri olarak kanıtlayan Peçi, Mısır'dan getirdiği parayı haftalık *Kombi* (Ulus) gazetesine yatırırken, Dardha Yurtsever Kardeşliği'nin (Arnavutça: Vëllezëria Patriotike e Dardhës) kurulmasına yardım etti. Hareket, Noli'nin sonraki yıl gelişi için bir nevi hazırlık niteliğindeydi. Nitekim, Noli Buffalo'ya vardığında, kültürel gelişiminin bir sonraki aşaması için zaten bir altyapı oluşmuştu.[33] Sorun, Peçi'nin Mısır'dan ayrıldıktan sonra çok değişmiş olmasıdır.

Noli, Boston'da Peçi'ye katılmak ve Kuzey Amerika'daki Helenistik yayılmacılığa meydan okuyan kültürel bir altyapı inşa etmek için Kuzey New York'taki

---

[33] Noli önce Petro Nini Luarasi'ye (1865-1911), Korçëli bir Ortodoks rahip, gönderildi. Luarasi 1905'in başlarında Buffalo'ya *Malli i Mëmëdheut* (Anavatan Çağırıyor) adında bir diaspora grubu kurmak için geldi. Ortodoks Kilisesi'nin baskısından dolayı memleketinden kaçan Luarasi (rahip olarak çalışırken Arnavutça dil dersleri veriyordu), yakın zamanda birkaç yayın organının yönetimine yardım etmek için Balkanlar'a geri dönecek ve 1908'in sonlarına doğru, İttihat ve Terakki hükümetinin izin verdiği Arnavutça dil kursunda eğitim vermeye devam edecekti. Yunan milliyetçileri 1911'de Luarasi'yi katletti. Noli, *Fiftieth Anniversary*, 100.

kereste işini ve küçük topluluğunu çabucak terk eder. Ancak, Peçi'nin Noli'ye *Kombi* gazetesinin yazı işleri müdür yardımcısı olarak ilk ciddi aktivist pozisyonunu vermesinden yalnızca bir ay sonra, 23 Temmuz'da, birbirlerine rakip olmuşlardı bile. Asıl fikir Peçi'nin Noli'ye daha geniş bir toplulukta liderlik yapması için yardım etmesiydi, fakat Peçi, Noli'ye Boston'da yaşamaya yetecek kadar ödeme yapmadı.[34]

Peçi onu finanse etmeyi reddettiği (ya da yapamadığı) için, Noli dini mesleğine yöneldi. İnancını kendisinden başlangıçta beklenen şeyi yapmak için bir araç olarak gören Noli, daha büyük bir Ortodoks topluluğuna ulaştı. Fakat maalesef çabaları hızla yeni çatışmalara dönüştü.

Gerçekten de, Peçi ile olan kötü ilişkisi onu teneke kutular için etiket basan bir gece işi bulmaya zorladığından, ciddi zihinsel sorunlar yaşıyor gibiydi. Mart ayı başlarında, hem bir eş bulmak hem de henüz inşa edilmemiş olan Boston kilisesine para toplamak için Romanya'ya dönmeyi düşündüğünü itiraf etti.[35] ABD'de kaldığı ilk yıl içindeki koşulları o kadar vahimdi ki, Aralık ayına kadar 8 kilo kaybetti.[36]

Yine de 6 Ocak 1907'ye geldiğimizde Noli, muhtemelen Kahire'deki Duçi grubundan liderlerini ve finansal kaynağını alan yeni kurulmuş bir topluluğun (*Besa-Besën*) başkanıdır. Boston topluluğunun liderliğine talip rakipleri ve karşılaşabileceği zorlukları göz önünde bulundurduğumuzda diyebiliriz ki, önümüzdeki yıl boyunca Noli evliliği unutmuş ve görünüşe göre parasal sorunlarını çözmüştü.[37] Nitekim 1908'in başlarında Noli, AOC destekçilerinden çok sayıda yeni takipçi kazandı.

AOC'nin bir üyesi olan Kristaq Dishnica, Arnavutça eğitimi savunduğu için 1907'nin sonlarında, Boston'da, Helenistlerin önderliğindeki Kilise yetkilileri tarafından yapılan geleneksel cenaze törenlerini reddetti. Noli, nihayetinde Rus Başpiskoposu Platon'la (Rozhdestvensky) samimi bir ittifakla sonuçlanan bu tartışmayı yönetti. Noli'yle şehirdeki Yunan piskoposunun şovenizmine karşı ortak düşünen Ruslar, 18 Mart 1908'de Noli'yi rahip olarak atadı. AOC'nin Yunan otoritesine meydan okuması, Arnavut Ortodoks Otosefal Kilisesi kurulmasını sağlayan ABD merkezli yeni bir aktivizmin tohumlarını ekti. Bu hızlı değişim Noli'yi tamamen yeni bir yola doğru yönlendirdi.

Hemen para toplayan Noli ve ABD, Balkanlar ve Mısır'daki AOC diasporasındaki destekçileri, Noli'nin Arnavutça'ya çevirdiği komünyonla bağımsız bir kilise kurdular. 22 Mart'a geldiklerinde, Noli Boston Şövalyeleri Şeref Salonu'nda ilk Arnavutça vaazını vermişti bile.[38] *Besa-Besën* topluluğu, kendi tesisleri-

---

[34] Noli, *Fiftieth Anniversary*, 103. Sonraları Mısır'da Tashko'ya "fazlasıyla farklı" olduğu için Peçi'den ayrıldığını itiraf etti. Noli'den Tashko'ya mektup, Boston, 23 Temmuz 1906, F. S. Noli, *Topi i Lidhur*, Anton Pashku (ed.), (Prishtine: Rilindja, 1977), 176.

[35] Aslında çoktan Rumca çalışmaya başlamıştı. Noli'den Tashko'ya mektup, Boston, 2 Mart 1906. *Topi i Lidhur*, 183-184.

[36] Noli'den Tashko'ya mektup, Boston, 25 Aralık 1906. *Topi i Lidhur,* 182.

[37] 1907'de Peçi'nin *Kombi* gazetesi Viyana tarafından Sofya'daki *Drita*'dan sonra en önemli diaspora gazetesi olarak tanındı.

[38] Noli, *Fiftieth Anniversary*, 104-108.

ni kiralamak ve sonrasında satın almak için yeterli bağış topladı; nihayetinde Aziz George Arnavut Ortodoks Katedrali oldu. Bugün Amerika'daki konumu Ortodoks Kilisesi Arnavut Başpiskoposluğu'dur.[39]

Bu arada Noli, Harvard Üniversitesi'nde çalışmalarına başlar ve ilk olarak Güzel Sanatlar alanında lisans derecesi alır.[40] 1908-1912 dönemi boyunca, düzinelerce ayini Arnavutçaya çevirerek aynı zamanda *Besa-Besën*'i sürdürür ve genişletir. 1909 Şubatına kadar, halen basılmaya devam eden *Dielli* (Güneş) gazetesini kurar. İşin garibi, tüm bu faaliyetler sırasında, Noli Mısır'daki Tashko'ya kişisel olarak işlerin o kadar da iyi gitmediğini yazıyordu. Mesela Mayıs ayında Noli, İstanbul'da yeni kurulan İttihat ve Terakki hükümetine karşı savaşa yardım etmek için tekrar Balkanlar'a geri dönme niyetini açıkladı.[41] AOC diasporasının gerçekleştirmeye çalıştığı her şeye - Abdülhamit rejiminin alaşağı edilmesi - doğrudan ters düşen Noli, Amerika Birleşik Devletleri'nin siyasi söyleminde kaybolmuş görünüyor. Tashko'ya, Balkanlar'a "Nietszcheci" değerleri getirerek vatanına "hizmet" etme niyetinde olduğuna dair güvence verme girişimi, Doğu Akdeniz'deki patronları için güven verici değildi. Belki de kendi hayatında, fikir alışverişiyle geçen süre içinde, politik bir yeniden yönelim dönemi geçirdiği için bilinçdışı Noli'yi bir şekilde geri çekilmeye iter; Mısır operasının (ve daha sonra film endüstrisinin) büyük toprak sahibi patronuna iki veya üç ayin kitabını daha tercüme ederek kiliseye hizmetine devam etmek istediğini anlatır.[42]

Tashko'ya, Noli'nin Mısır'da başlamış olan ve bağışçılarının çıkarlarına ters düşen ideallere tehlikeli bir şekilde sapmayan aktif bir çeviri programını sürdürdüğüne dair güvence verme çabası varlıklı sponsoruna yazdığı bir sonraki mektupta açıkça ortaya çıkıyor.

Noli İstanbul'daki yeni rejimle savaşmak için geri dönme niyetinin, biriktirdiği borç nedeniyle beklemek zorunda kalacağını yazdı. Hiçbir rakam vermez fakat *Dielli* gazetesinin "parasını ödediği" için çok başarılı olduğunu söyleyerek Tashko'yu utandırır. Mali sınırına ulaştığını iddia ederek, Mısırlı patronlarının son iki yılda sağladığı tüm eski fonlarla birlikte geri ödeyeceği bir 'kredi' talep eder.[43] Belki de uzaktan bakıldığında kariyerin düşüş noktası olarak görünen şeye cevap olarak, sonbaharda, Brüksel görevi (ve *Albania* gazetesindeki işi) biten Faik Konitza'yla Noli yeniden bir araya gelirler. Sonradan anlaşılacağı üzere, Konitza'nın gazetenin günlük yönetimini devralması ve ayrıca Noli'ye bakması bekleniyordu.[44]

Bu tesadüfi buluşma, Noli'yi Doğu Akdeniz'deki ana destekçileri ile kaçınılmaz görünen çatışmadan kurtarır. Dernekle alakalı işlerine rahip olarak devam

[39] S. Skendi, *The Albanian national awakening, 1878-1912* (Princeton: Princeton University Press, 1967), 162-3.
[40] R. C. Austin, *Founding a Balkan state: Albania's experiment with democracy, 1920-1925* (Toronto: University of Toronto Press, 2012), 4.
[41] Noli'den Tashko'ya mektup, Boston, 5 Mayıs 1909. *Topi i Lidhur,* 189.
[42] Noli'den Tashko'ya mektup, Boston, 5 Mayıs 1909. *Topi i Lidhur,* 190.
[43] Noli'den Tashko'ya mektup, Boston, 8 Ağustos 1909. *Topi i Lidhur,* 191.
[44] Austin, *Founding a Balkan State,* 12-3.

etmesine izin verilir. Bununla birlikte, daha pratik konularda, Noli ve Konitza ikilisi, anavatanda çok şey değiştiği için gerekli hareketin bir sonraki aşaması için hazırlık yaparken, yakın denetim altında çalışmak zorunda kalacaktı. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki 1908/9 darbesinin, imparatorluğun değerli kaynaklarına göz diken rakip güçler arasında gün geçtikçe artan gerilimlere dönüşmesiyle birlikte, Avusturya-Macaristan'ın yüklü yatırım yaptığı bir Arnavut takımı yetiştirme projesi Brüksel'deki Konitza'dan para alamama riskiyle karşı karşıyaydı. Daha geniş Avrupa bağlamında ilişkileri kötüye kullanmasıyla ilgili eleştirilerle karşılaşırken, Konitza'nın kendisi bile güney Toska elitleri arasında (Noli'yi finanse edenler gibi) önemli işbirlikçilerden tam destek almadığını kabul ediyordu. Brüksel'de parası bittiğinde, Tashko ve diğerlerinin Boston'a taşınması ve Amerika'da büyüyen diasporayla boğuşan Noli'ye yardım etmesi için verdikleri teklifi kabul etmekten başka bir seçeneği yoktu.[45] O da bunu değerlendirdi.

AOC diasporası o sırada kargaşa içindeydi. Noli'nin 1906'da Peçi'den ayrılmasından bu yana bir dizi rakip grup ortaya çıktı. Gerçekte, Peçi'nin operasyonları büyümeye devam ederken, diğer bazı Arnavut-Amerikan örgütleri de liderlik rolü için mücadele etti. Kargaşanın sonuçları, özellikle de Amerikan siyasi sistemi içinde kaldıraç işlevi görmesi için insan gücü ve parayı güvence altına almakla ilgiliydi. Noli'nin 1906'da Mısır'dan ayrıldığında fark ettiği gibi, ana hedef, yükselen Atlantik gücü olarak ortaya çıkan bir topluluğu başarılı bir şekilde organize etmekti. Ancak söz konusu bölünmeler, yalnızca vatanı koruma gayesini tehdit etmekle kalmadı, aynı zamanda Tashko ve arkadaşlarının Doğu Akdeniz'de sahip olduğu gücü de zedeledi.

Avrupa'da ve dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'nda olaylar yine hızla değişiyordu. Boston'da fazlasıyla tecrit edilmiş olan Noli ile 'eve' dönen akıl hocaları arasındaki bariz kopukluktan da anlaşılacağı gibi, işler kontrolden çıkıyor gibiydi. Nitekim, 1911 Osmanlı-İtalyan savaşı patlak verdiğinde (Arnavutluk kıyıları ana hedeftir), anavatanda ve denizaşırı ülkelerde yeni önlemlerin alınması gerektiği giderek daha açık hale geldi.

Noli Balkanlar'a yaptığı ziyaretle sahadaki hızla değişen dinamiklere tanıklık etti, bir mektupta Tashko'ya bu seyahati kısmen kişisel kütüphanesini satarak finanse ettiğini söyler.[46] Kuşkusuz Mısır'dan daha fazla fon elde etmeye çalışan Mısırlı AOC topluluğu, 1911 Balkanlar gezisinin muhasebesinde Sofya'ya ve ardından Romanya'ya ve hatta Karadeniz'de Odessa'ya yapılan seyahatleri anlatıyor. Bu deneyimden hareketle Noli, memleketin felaketle karşı karşıya olduğu sonucuna varır. Karşılaştığı herkes, İtalyan savaşı nedeniyle Yunanlılar, Bulgarlar ve Sırpların tüm memleketi almaya hazır oldukları konusunda onu uyarıyordu.

Mekân, Noli'nin kariyerinin bu aşamasından öteye geçmemize izin vermiyor; bu aşama, Konitza'yla birlikte 28 Nisan 1912'de *Besa* ve yarım düzine küçük Amerikan Arnavut topluluk arasında bir ittifak kurmaya başladıklarında yepyeni bir dizi dönüşüme gebedir. Ortaya çıkan topluluk *Vatra* (Ocak) hem çok küçük-

---

[45] Skendi, *The Albanian National Awakening,* 156-159.

[46] Noli'den Tashko'ya mektup, Boston, 20 Temmuz 1911. *Topi i Lidhur,* 192.

tü hem de çok geç kalmıştı; çünkü Amerikalılardan, giderek savunmasızlaşan vatanlarını yabancı işgalinden korumalarını isteyemeden Balkan Savaşları patladı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgedeki varlığı bütünüyle silindi.

Noli ve Konitza'nın Osmanlı İmparatorluğu'nda Arnavutların sosyo-politik kendi kaderini tayin hakkı için Amerikalılara yaptığı çağrılar anlamsız hale geldi. Balkanlar yandığında, anavatanda çıkan yeni bir mülteci dalgası diasporadaki güç dengesini değiştirdi ve bu, Noli ve Konitza için meseleleri daha belirsiz hale getirdi. Arşiv materyalinin daha yakın okunmasıyla anlaşılıyor ki, Noli'nin çok beğenilen "liderlik" rolü artık tartışmalı bir konu haline gelmiştir.

V. Sonuç

Mısır'dayken olduğu gibi, Balkanlar'daki, daha geniş Avrupa'daki ve Amerika'daki farklı bağlamlar, Noli'nin gerçekte kim olduğu ve kimin üzerinde nüfuz sahibi olduğu konusunda farklı kayıtlara sahipti. Nitekim, 1912'de *Vatra* ittifakının meşhur kuruluşundan sonra uzunca bir süre ABD hükümeti içindeki Arnavutlar Noli'ye giderek daha fazla yabancılaştılar. *Vatra*'nın 1913'te Arnavutluk'a yaptığı delegasyonun öncü niteliğine rağmen, *Vatra*'nın artık Osmanlı sonrası anavatana bir düzen getirebileceğine dair iddialar, Amerika merkezli diasporayı etkileme gücünü neredeyse yitirdi.[47] Açıkça, Arnavut topluluğu parçalanmış, bağımsız ve dolayısıyla rekabet eden, bir yandan da harekete yön vermeye çalışan grupların toplamı haline gelmişti.

Balkanlar'daki olaylar değiştikçe, yani, Osmanlı ordusu ortadan kalktığında, AOC anavatanı üzerindeki yeni yöneticiler yükselmek için savaştıkça yeni denklemler ve yeni çıkarlar ortaya çıkıyor. Diğer bir deyişle, Noli sadece sosyal kulüpleri finanse eden sınırlı kaynaklar konusunda değil, hükümetlerin dikkatini çekme bahsinde de yeni rakipler edinmişti. Boston/New York City'deki hâlâ nispeten küçük olan Arnavut-Ortodoks topluluğu bile, dolandırıcı İsmail Kemal'in 1912'nin sonlarında kendi küçük devletini ilan ettiği zamana kadar parçalanmış durumdaydı. 1912'den 1920'lerin sonuna kadar anavatanda otoriteye karşı iddialar ortaya çıkarken, Arnavut-Amerikan diasporasında da eşit ölçüde kaotik bir durum söz konusuydu.

[47] *Vatra*'yı temsil eden Noli, 1913'te ilk kez 'eve' döner. Arkasında zengin bir diaspora ağının ağırlığıyla Avrupalılara lobi yapmak için uzun zamandır üstlendiği görev giderek daha belirsiz hale geldikçe, delegasyon yeni güçler tarafından işgal edilen, zaten 'bağımsız' bir Arnavut'u güvence altına almadan gitti. Noli'ye eşlik eden nüfuzlu (ve şimdi sürgün edilmiş) Toskalar arasında Derviş Hima, Mark Kakarriqi, Faik Konitza, Stefan Tefë Curani, Masar bej Toptani ve Hilë Mosi vardı. Neredeyse acınacak derecede alakasız olan 'ev' gezileri, memlekette yaşayanları ve sürgünde görece bir rahatlık içinde yaşayanları ayıracak bir tutku ve duyarlılık sapmasını yansıtıyordu. Arnavut topraklarının çoğu, 1913 yılına kadar, zengin AOC'nin temsil ettiğini iddia ettiği insanların kitlesel sınır dışı edilmelerine veya zorla asimilasyonlarına tanık olan işgal edilmiş ölüm bölgeleri haline geldi. Bu kopukluk Arnavut siyasetini gelecek nesiller için etkileyecekti.

Arnavut halkının akıbetini değiştiren en önemli aktörler, 19. yüzyılın sonlarında tüm dünyaya yayılan Toska-Osmanlı diasporasında yaşayanlardı. 1800-1922 dönemi boyunca Osmanlı halkları arasındaki farklılaştırıcı siyasetin neden daha fazla araştırılması gerektiğini anladığımızda bu bir arıza değildir. Fan Noli'nin veya Derviş Hüma'nın katkılarının ifşası, bu tür kişiliklerin yaşamlarındaki önemli anlarda kesişen karmaşık geçiş noktalarını yansıtır. Bu yüzden, aktivist Osmanlı Arnavutlarının yaşadıkları coğrafi olarak dağınık yerlerin ekonomi politik, toplumsal ve kültürel bağlamı zorunlu olarak odak alanlarıydı.

İki savaş arası dönemde diplomatik ilkelere sistematik olarak uygulanan yerleşik kategorilerden uzak, ilerici politikacılar ve Noli gibi kültürel liderler, zorunlu olarak geçmişten kopuş anlamına geliyordu. Noli'nin politik (ve manevi, kültürel) denklemlerindeki bu kırılma (anti) biyografimizin sonunu işaret ediyor. Bu çerçevede söyleyebiliriz ki, Balkanlar'da Noli çevresindeki aktörler (kişisel olarak kendisi de) Osmanlı/Habsburg sonrası dönemde yabancı yörüngeye daha fazla girdiler ve bu da başka bir ilişkiler ağını çözümlemeyi gerektiren yeni bir bakışı hak eder. Fakat bu bağlamda, nihayet iki savaş arası dönemi, 'modern' tarihi önceleyen çatışmalı, birbirini dışlayan anlatılardan, yani başından sonuna kadar Osmanlı döneminden koparmaya başlıyoruz.

Çeviren: Selin DİLMAÇ

Kaynakça

Drita, No. 23: Sofya, 14 Kasım 1901.

"Vellazërise'den Tashko'ya Kahire" (6 Aralık 1912), Arkiv Qendrori Shtetit, Tirana (AQSH), F.54.D.67.f.54–55.

Pipa, Arshi. "Fan Noli as a National and International Albanian Figure", *Südost Forschungen* 43 (1984), 241-270.

Austin, R. C. *Founding a Balkan state: Albania's experiment with democracy, 1920-1925.* Toronto: University of Toronto Press, 2012.

"Osmanlı Elçiliğinden Bab-ı Ali'ye" (Atina, 27 Haziran 1902), Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İstanbul (BBA) HR.SYS 128/18, 10070/157.

"Leoni'den MAE Prinetti'ye" (Roma, 15 Mart 1902). Documenti Diplomatici Italiani (DDI), Serie 3: 1896-1907. Vol. VI. (Roma, 1985), 187. Doc. N. 251.

Ginio, E. 'Shaping the Constitutional Sultanate: The Reign of Mehmed Reşad (1909–18)', *Turkish Historical Review* 10: 1 (2019).

Trix, F. "The Stamboul Alphabet of Shemeseddin Sami Bey: Precursor toTurkish Script Reform", *International Journal of Middle East Studies* 31 (1999).

Isa Blumi, 'Navigating the Challenge of Liberalism: The Albanian Orthodox Church's Century', S. Ramet (ed.), *Orthodox Churches and Politics in Southeastern Europe* (New York: Palgrave-Cham, 2019), 192-222.

Blumi, Isa. *Foundations of Modernity: Human Agency and the Imperial State.* New York: Routledge, 2012.

Blumi, Isa. *Ottoman Refugees, 1878-1939: Migration in a Post-Imperial World.* London: Bloomsbury Academic, 2013.

Blumi, Isa. *Reinstating the Ottomans: Alternative Balkan Modernities, 1800-1912.* New York: Palgrave-Macmillan, 2011.

Metropolit F. S. Noli, *Fiftieth Anniversary of theAlbanianOrthodoxChurch in America, 1908-1958.* Boston: AOCA, 1960.

Anton Pashku (ed.) *Topi i Lidhur.* Prishtine: Rilindja, 1977.

Skendi, S. *The Albanian national awakening, 1878-1912.* Princeton: Princeton University Press, 1967.

Makdisi, U. *Age of Coexistence: The Ecumenical Frame and the Making of the Modern Arab World.* Berkeley: Univ of California Press, 2019.

[1] "Hima'dan Temo'ya" (Roma, 20 Mart 1903), AQSH F.19D.32/2.f.278-280.

[1] *Bashkimi i Shqiptarëve.* AQSH F.23.D.25.f.5–6, ek (30 Haziran 1900)

Öz: 19. yüzyıl sonunda Osmanlı Balkanları çökerken, birçok insanın yaşamı modern devleti oluşturan güçlerle temas halinde onlarla ilişki kuracak yolları oluşturmak çabasını gösterdi. Bir o kadar insan da, ortaya çıkan yeni dünyanın siyasal-kültürel yapıları çok-etnili Osmanlı Balkanları'nı parçalarken, Osmanlı Devleti'nde reformlar gerçekleştirerek değişimlere uyum sağlamaya uğraştı. Balkanlar'ın kültürel elitinin dünyaları değişim geçirirken nasıl bir uyarlanma yaşadığını araştırmakla, bu makale, Fan S. Noli gibi insanlar üstünde etkisini gösteren bu geçiş dönemlerinin yorumlanmasında ve betimlenmesinde yeni yöntemler getirmeye çalışıyor. Onun seyahatleri, 1878-1922'de Balkanlar'da ve Karadeniz'de yaşamın ne kadar karmaşık olabileceğini ve kimsenin kendisiyle o kadar bağdaştırılan etno-milliyetçi gündeme tabi kalamadığını da gösteriyor.

Anahtar sözcükler: Arnavut ulusçuluğu, Mısır, diaspora, göç, Bağımsız Arnavut Ortodoks Kilisesi, Osmanlı İmparatorluğu

The Paradoxical Dispersal of the Balkans' Cultural Elite: An Ottoman-Albanian Story to the End

Abstract: As the lives of so many men and women in the late nineteenth century Ottoman Balkans collapsed, many began to invest in ways to circumvent the accompanying powers of the modern state. An equal number attempted to manage the changes by availing themselves to the evolving Ottoman state with the hope of fusing efforts of reform with the emerging political-cultural structures of the larger world that was explicitly geared to tear the multi-ethnic Ottoman Balkans apart. By exploring the manner in which some members of the Balkans' cultural elite adapted as their worlds transformed, this article introduces new methods of interpreting and narrating transitional periods such as those impacting men like Fan S. Noli. His itinerary itself reveals just how complex life in the Balkans and Black Sea would be during the 1878-1922 period, but not one entirely subordinate to the ethno-nationalist agenda so often associated with him.

Keywords: Albanian Nationalism, Egypt, Diaspora, Migration, Autocephalous Orthodox Churches, Ottoman Empire

İstanbul'daki Arnavutluk Kolonisi ve Osmanlı İmparatorluğu ile İlişkileri

Ilirjana KACELİ (DEMİRLİKA)*

Giriş

Birinci Balkan Savaşı'nın sonunda Türkiye'nin farklı şehir ve bölgelerinde çok sayıda Arnavut yaşıyordu. Bu devlette büyük çoğunluğu 28 Kasım 1912'den önce ve hatta sonrasında yerleşmiş yeterince büyük sayıda bir Arnavut topluluğu yaşayıp çalışıyordu[1]. Bunların yanı sıra özellikle Yunanistan ve Sırbistan'ın baskıyla bu topraklardan ve Makedonya ile Kosova'dan göç etmek zorunda kalmış olan Arnavutlar da Türkiye'de gelmeyi tercih etmişlerdi.

Bunlar bu ülkeye göç etmişler ve Türk yönetimi ve toplumuyla bütünleşmeyi başarmışlardı. Osmanlı belgelerine göre, Osmanlı İmparatorluğu'na yerleşmek isteyen herhangi bir Arnavutun, Osmanlı Konsolosluğuna talepte bulunması yeterliydi ve kendisine hemen bir kimlik kartı verilecekti (Tezkere-i Osmani)[2]. Zamanın kaynaklarına göre, 1912 ile 1914 yıllar arasında yaklaşık 284.561 kişi yerinden edilmişti[3].

---

* Balkan Tarihi, Tarih ve Coğrafya Bölümü, "Aleksander Xhuvani" Elbasan Üniversitesi / Arnavutluk / ORCID: 0000-0002-8228-9789 / ilirakaceli@gmail.com
Geliş tarihi: 25 Mayıs 2020 / Kabul tarihi: 3 Ağustos 2020

[1] Ilirjana Kaceli (Demirlika), *Kolonia Shqiptare e Turqisë dhe bashkëpunimi me delegacionet shqiptare në Konferencën e Paqes në Paris* (Türkiye'nin Arnavut Kolonisi ve Paris Barış Konferansı'nda Arnavut heyetleriyle işbirliği), Instituti Albanologjik, Albanologjia 4, C. II, Prishtinë: 2014, s. 642.

[2] BOA, DH.SN.THR.69, 41.

[3] AIH, A-IV-449, *Dokumenti o spolno*j…, Libri VII, Vëll. I (1-14 janar-30 prill 1914), Beograd: 1980, dok. nr. 474, Raport i konsullatës së Përgjithshme të Serbisë në Selanik për Ministrinë e Punëve të Jashtme, Selanik: 4.4.1914, s. 616.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Arnavutluk, savaşan her iki tarafın orduları tarafından işgal edilmişti. Arnavutluk'un karadaki ve deniz ötesindeki üç komşusu (Yunanistan, İtalya, Sırbistan) İngiliz-Fransız "Antanta" İttifakının yanında yer almıştı ve bu durum Arnavutları Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda bağımsızlıklarını yeniden kazanmaya mecbur etmişti[4].

Ülkenin durumunun ve Arnavutluk'a komşularından gelen tehdit edici tehlikenin ve 29 Temmuz 1913'te onaylanan Londra Antlaşması'ndan sonra Arnavutluk devleti dışında kalan tüm Arnavut topraklarını birleştirmenin öneminin farkında olan Türkiye'de yaşayan Arnavutlar, Arnavut milletini tehdit eden bu haksızlıklara karşı seslerini ifade etmek üzere daha da fazla örgütlenmeye başladılar.

I. İstanbul Arnavutluk Topluluğunun Kuruluşu

1 Ocak 1918'de İstanbul'da bir grup Arnavut ileri geleni, "Türkiye'deki Arnavut Topluluğu Yardımlaşma Cemiyeti" adlı bir dernek kurmaya karar verdi. Bu cemiyeti kurmanın temel amacı Arnavutlar arasındaki yakın bağları güçlendirmekti. Hep beraber Türkiye Arnavutları, nerede olurlarsa olsunlar, ahlaki, insani, ticari ve sağlık ihtiyaçları için çabaları birleştirmeli ve koordine etmeliydiler. Bu amaca ulaşmak için, yurttaşlarına mümkün olan her türlü vatani hizmeti sağlamaya özen göstermeleri gerekiyordu[5]. Her üyenin görev ve sorumlulukları belirlenmiş olup, üyelik yaşı 21 yaşın üzerindeydi.

Bir yıl sonra, Arnavutlar arasında sevgi ve samimiyet duygusunu artırmak ve aynı zamanda anavatanla (Arnavutluk) bağlarını güçlendirmek amacıyla, 3 Mart 1919'da, Türkiye'deki tüm Arnavut toplulukları "Arnavut Teavün Cemiyeti" adıyla tek bir dernek haline getirilmişti[6].

Bu derneğin tüzüğü, kendisine katılan her üyenin görev ve haklarının yanı sıra toplulukların örgütlenme şeklinin tanımlandığı 54 maddeden oluşuyordu[7]. Arnavut toplumunun amacı Arnavut topraklarını birleştirmeye çalışması; vatandaşa yardım, ulusal idealle bağlantılar ve bunların yanı sıra Arnavutluk'un savunması ve propagandasının yapılması Tüzük'te öngörülmüştü[8].

15 Mart 1919'da dernek kuruluşunun yasallaşması için bir dilekçe ile başvurularak Osmanlı Devleti Dâhiliye Nezareti haberdar edilmişti. Cemiyetin resmi

---

[4] Tajar Zavalani, *Histori e Shqipnis*, Botimet "Phoenix & Shtëpia e Librit", Bot. i dytë, Tiranë: 1998, s. 250.

[5] AQSH, Fon. 101 (Arnavut Teavün Cemiyeti), *Dos.* 4, y. 1921, *Türkiye'deki Arnavut Kolonisi Merkez Komitesi Statüsü.*.

[6] AQSH, Fon. 101, (Arnavut Teavün Cemiyeti), Dos. 5, y. 1919, s. 9-14. 3.4.1919 tarihinde Arnavut Teavün Cemiyeti'nin kuruluş dilekçesi Osmanlı Devleti Dâhiliye Nezareti'ne verilmiştir.

[7] AQSH, Fon. 101, (Arnavut Teavün Cemiyeti), Dos. 4, viti 1921, Türkiye'deki Arnavut Kolonisi Merkez Komitesi Statüsü (Arnavut Teavün Cemiyeti).

[8] *Statuti i Komitetit Qendror të Kolonisë shqiptare në Turqi* (Türkiye'deki Arnavut Kolonisi Merkez Komitesi Statüsü), Stamboll: Keshington, 1921, s. 3-4.

başvurusundaki Arnavutça ismi "Komitet i Kolonisë Shqiptare në Turqi"dir. Cemiyet'in kuruluş yeri İstanbul'daki Yeni Postane arkasında bulunan Türkiye Hanı olarak belirtilmiştir. Cemiyetin kurucu ve yöneticileri Nezir Bey Leskoviku[9], Kalkandelenli Hasan Hüseyin Bey, Selman Ulvi Bey, Mustafa Bey, Cemalettin Efendi Dibra, Dr. İhsan Fevzi Bey, Hasan Haydar Bey ve Priştineli Hüseyin Fuat Bey'dir.

Cemiyetin kuruluş dilekçesinde amacı Londra Konferansı'nda ülke sınırları dışında bırakılan ülke topraklarının Arnavutluk'a katılması için gerekli girişimlerde[10] bulunmak (madde 5), her nerede olursa olsun Arnavutlar arasındaki rabıta-ı ırkiye ve milliyeyi idame ettirmek ve muhtaçlara yardım etmek (madde 6) ile Arnavutluk'un menfaatlerini ve hukukunu savunmak için propaganda yapmak olarak izah edilmiştir[11].

Osmanlı hükümetinin, İstanbul Arnavutluk Derneği'nin siyasi olmayan bir dernek olarak tanınmasını onaylamasının ardından, dernek üyeleri, yurttaşlarının ikamet ettiği Türkiye'nin çeşitli illerinde şubeler açmaya çalışarak daha fazla örgütlenmeye başladı.

İstanbul'da yaşayan Arnavutlar, "Yardımlaşma Cemiyeti"nin[12] (Arnavut Teavün Cemiyeti) kurulduktan sonra İhtiyar Heyeti veya Merkezi İdare Meclisi'ni seçtiler. İhtiyar Heyeti üyeleri olarak Halil Paşa Gjirokastra, Fuad Bej Dibra, Fuad Paşa Priştine, Fejzullah Libohova, Sezaji Libohova, Şefket Fişti, Hasan Selim Delvina, Syrja Gjirokastra, Nazif Voştina, Şan Tepelena, avukat Benoit Blinishti (İşkodra) Tahsin Kalkandeleni seçildi.

Bu eylemin ardından, dernek yönetimi tüm yurttaşlarını, çalıştıkları ve yaşadıkları Türkiye'nin her şehrinde "Arnavut Teavün Cemiyeti" şubesini açmaya çağırdı. Bu dernek, ilke olarak, demokratik çalışma şekline ve ihtiyacı olan tüm Arnavut göçmenlere yardım etme yeteneğine sahipti. Bu derneğin Tekirdağ, Edirne, Bursa, İnegöl, İzmir, Aydın vb. şubeleri de açılmıştı[13].

Topluluğun merkez idare konseyi üyelerinden biri *Populli* gazetesine yazdığı bir mektupta, Arnavutların İstanbul'daki merkez cemiyetinin örgütlenme yapısını açıklayacaktı. Ona göre, merkez kulübün faaliyeti dört şubeye ayrılmıştı: a) Genel siyasetle ilgilenen şube; b) Türkiye'deki yurttaşlara yardım eden ve herhangi bir kararı Anadolu'nun diğer yerlerdeki şubelere bildiren iç işleri ile ilgilenen şube; c) Paris'teki topluluk heyetine gelir sağlayan maliye kolu; d) Spor faaliyetleri ile uğraşan gençlik kolu vb[14].

---

[9] Nezir Bey, verdiği bir demeçte kendisinin reis olduğunu bildirmiştir, bkz; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler:* C. III, *Mütareke Dönemi 1918-1922*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986, s. 452.

[10] Tunaya*, a.g.e.*, s. 452-455.

[11] Halil Özcan, *Atatürk Dönemi Türkiye Arnavut-Ilişkileri (1920-1939),* AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara: 2011, s. 50.

[12] Kaceli (Demirlika), *a.g.e*, s. 645.

[13] AQSH, Fon. 101 (Arnavut Teavün Cemiyeti) *Dos.* 5, *y.* 1919. *Qendrës së Përgjithshme të Shoqërisë së Shqiptarëve të Turqisë në Stamboll.*

[14] "Shqiptarët në Turkie", *Populli*, Shkodër 9 tetor 1919.

Süleyman Delvina

İstanbul merkez kulübü 15 üyeden teşekkül ediyordu. İzmir'deki Arnavut kulübü Xhemal Paşa Priştine tarafından yönetiliyordu, sekreteri Albay Selahadin Bey Prizreni (Shkoza) idi. Bursa kulübü Priştine'den Haxhi Xhemal Ağa ve Kalkandelen'den Sakib Efendi tarafından yönetiliyordu. Kütahya kulübü Gilan'den Dr. Zenel Abedini, Edirne ise Ali Kemal Bey tarafından yönetiliyordu. Tüm kulüpler İstanbul merkez kulübü ile birbirine bağlıydı ve aralarında bağlantıları ve çok sayıda işbirliği vardı[15].

Mektupta ayrıca; Topluluk Merkez Komitesi'nin İstanbul'daki yabancı yetkililerle sürdürdüğü bağlantı, onların şerefine düzenlenen resepsiyonlar ve Arnavutların dostu olarak Lord Aubrey Herbert'e gönderilen mektuplar da ele alınmıştı.

18 Ocak 1919'da Paris'te Barış Konferansı çalışmalarına başladı. Çalışmalarında, Arnavutluk'un kaderi tartışılacaktı, bu nedenle başından itibaren Arnavut halkının dikkati, ulusal taleplerinin adil bir çözüm bulması umuduyla, bu Konferansın çalışmalarına yönelmişti[16]

Arnavutlar, savaşı kazanan devletlerin, özellikle İtalya'nın Arnavutluk topraklarını ilhak etme niyetini, hatta Arnavutluk sınırlarının zararına topraklarının genişletilmesi için Sırbistan'la olan rekabeti bildiklerinden, bir Arnavut hükümetinin kuruluşu acil talep olarak ortaya çıkmıştı.

Bu hükümetin oluşumu, İtalyan işgal bölgesi başta olmak üzere ülkenin birçok vilayetinden temsilcilerin katıldığı 25 Aralık 1918'de toplanan Dıraç Kongresi tarafından gerçekleştirilmişti. Kongre, ülkeyi hem içeride hem de dışarıda temsil edecek bir hükümet kurma kararı aldı. Dönemin siyasi çevrelerinde tanınan, diplomat sıfatıyla bilinen ve hatta zor durumlarda krizleri çözme konusundaki yönetimsel yeteneği ile meşhur olan Turhan Paşa Përmeti'yi başbakan olarak seçmişlerdi[17].

---

[15] *Populli,* aynı yerde.

[16] *Historia e Shqipërisë* (Arnavutluğun Tarihi), C. III, Botimi Akademisë së Shkëncave dhe Institutit të Historisë, Tiranë: 8 Nëntori, 1984, s. 193.

[17] Dritan Egro, "İsmail Kemali'den dünyanın en etkili başbakanı Turhan Pashë Përmeti", *Panorama*, 17 nëntor 2014.

Bu kongreden çıkan hükümet, Barış Konferansı'nda Arnavut davasını savunacak ve *"ulusal sınırların"* belirlenmesi konusunda ve *"Arnavut devletinin tam bağımsızlığı"* için çaba gösterecek bir heyet gönderecekti[18].

Turhan Përmeti Paşa başkanlığındaki heyet 12 Şubat 1919'da Arnavutluk'tan yola çıktı. Heyet üyeleri Mihal Turtulli, Mehmet Konica, Luigj Gurakuqi, Luigj Bumçi, Gjergj Fishta, Mid'hat Frashëri ve Mustafa Kruja idiler[19].

Onlarla birlikte, Amerika ve Romanya'daki Arnavut topluluklarının temsilcileri de heyet olarak Paris'e gitti. Bu bağlamda, 30 Ocak 1919'da Türkiye'nin Arnavut topluluğu da Konferansa temsilcilerini seçmeye karar verdi. Türkiye'nin Arnavut topluluğu Paris'teki Konferansa Halil Paşa Alizoti (Gjirokastra), At Xhulio Bonati, Beneoit Blinishti, Male Shan Tepelena, Sulejman Fehmi Delvina ve Fuad Dibra'yı gönderme kararı aldı[20].

Arnavut Türk topluluğunun heyet grubu 7 Şubat 1919'da İstanbul'dan ayrıldı[21]. Türk topluluğunun heyetinin ruhu, tüm servetini milli dava hizmetinde harcayan, tamamen ulusal bir siyasetinin destekçisi olan Fuad Dibra idi. O, Arnavutluk hükümet heyetinin masraflarını karşılayıp aynı zamanda Fransız gazetelerine Arnavutluk lehine lobi yapmak için ödemelerde bulunmuştu[22].

İstanbul ve Türkiye genelindeki Arnavut topluluğu, ulusal bağımsızlığın yeniden teyit edilmesine ve Arnavut topraklarının yeni bir parçalanmadan korunmasına katkıda bulunarak Barış Konferansı'nın tüm aşamalarını büyük bir dikkatle ve endişe ile izlemişti. Bu, Arnavut heyetlerinin 15 Nisan 1919'da Barış Konferansı başkanlığına hitaben İtalyan siyasetini açıkça kınadıkları, Arnavutluk'taki iddialarına karşı çıktıkları, Vlora'nın[23] ilhakı için zayıflığını, himayesini ve niyetlerini kınadıkları ortak bir muhtıra göndererek tasdik edilmişti.

Paris Konferansı'ndaki çabalarına ek olarak, İstanbul'daki Arnavutluk Derneği, burada çalışan yabancı misyonlarla toplantılar düzenlemeye ve örgütlemeye çalışmıştı[24].

Aynı zamanda, Arnavut topluluğu Merkez Komitesi, İstanbul gazeteleri aracılığıyla tüm Arnavutlardan Arnavutluk meselesini düşünmelerini istemişti, çünkü uluslararası çevrelerde buna karşı büyük bir propaganda yapılıyordu[25].

---

[18] Muin Cami ve Marenglen Verli, *Barış Konferansin'da Arnavutluk (1919-1920)*, Tirane: Kristalina-KH, 2015, s. 77.

[19] *Shqipëria Përpara Konferencës së Paqes* (*Barış Konferansı Önünde Arnavutluk*), C. I, Romë: Tipografia Cooperativa Sociale, 1919, s. 7-13.

[20] Mustafa Kruja ve Paulin Markgjokaj, "Letërkëmbim (1947-1958)", Shkodër: Camaj-Pipa, 2006, s. 179-181.

[21] "Delegacioni i Stambollit", *Populli*, 8 mars 1919, no. 2, s. 2.

[22] 'Burrë mbi Burra*"(Fuad Dibra hakkinda), Kultura Islame*, no. 7-8, y. 1944, s. 209.

[23] AMPJ, Fon. i MPJ, vitit 1919, *Dos*, 18, s. 30-34.

[24] "Shqiptarët në Turkie", *Populli*, Shkodër, 9 tetor 1919.

[25] AQSh, Fon.101, Shoqëritë e Stambollit, Dos. 2, y. 1919, s. 68. Koncept, deklaratë-frengjisht.

II. Osmanlı İmparatorluğu ile diplomatik ilişkiler kurma girişimleri

Konferanstaki çalışmaların gidişatı Arnavutlara, Büyük Güçler diplomasisinin Arnavutluk meselesini kendi çıkarları doğrultusunda çözeceğine dair hiçbir umudun kalmadığını düşündürmüştü. Bu koşullarda Arnavutların tepkisi bir gereklilik olarak meydana gelmişti[26].

21-31 Ocak 1920 tarihleri arasında ulusal bir toplantı düzenlenmesine karar verilmiş ve tüm bölgelerden Arnavut delegeleri Lushnja Kongresi'nde toplanmıştı.

Lushnja Kongresi, Durrës hükümetini devirdi ve bu Kongrede Türk topluluğunun delegesi olan Süleyman Fehimi Delvina başkanlığında yeni bir hükümeti seçti[27]. Bu hükümeti, yeni Arnavut devletinin sağlamlaştırılmasına yönelik önlemlere ek olarak, uluslararası arenada Arnavutluk'un egemenlik haklarını güvence altına almak üzere canlı bir diplomatik faaliyet yürütmek için çaba sarf edecekti.

Yeni hükümet, yürürlüğe girmesiyle birlikte Barış Konferansı'na, nerede olurlarsa olsunlar tüm Arnavutları temsil edecek yeni Arnavut delegeleri seçmişti.

Topluluk delegelerinin misyonu sona erdikten sonra çalıştıkları ve yaşadıkları yerlere geri dönmüşlerdi. Böylece; örneğin, Fuad Dibra Arnavutluk'un İstanbul Fahri Konsolosu olarak atanmıştı. Benoit Blinishti, Birleşmiş Milletler'e Arnavutluk temsilcisi olarak atanmıştı. Halil Bey Gjirokastra ise kendi özel faaliyetlerini yürüteceği İstanbul'a geri dönmüştü.

17 Aralık 1920'de Arnavutluk, Birleşmiş Milletler Topluluğuna üye olup bu, Arnavut devletinin uluslararası tanınırlığını yeniden teyit etme ve aynı zamanda yeni hükümeti *de jure* hükümeti olarak tanıma yolunda önemli bir adım olmuştu[28].

Savaş sonrası Osmanlı devletinin içinde bulunduğu durum nedeniyle, pozisyonları oldukça kritik olmasına rağmen, son siyasi gelişmeler Türkiye Arnavutları arasında heyecan uyandırmıştı. Ocak 1919'daki Barış Konferansı'nın Osmanlı İmparatorluğu için farklı planları vardı lakin 10 Ağustos 1920'de Büyük Güçler ile Osmanlı İmparatorluğu arasında Sevr Antlaşması imzalanmıştı[29].

Ortaya çıkan durumu gören İstanbul Komitesi birkaç kez Arnavutluk hükümetinden diplomatik temsilciliği açmasını talep etmişti. İstanbul'da yayınlanan *E Vërteta* gazetesi, bu topluluğu ihmal etmenin Arnavut devletine büyük zarar vereceğini, bir temsilci göndererek bu zarardan kurtarabileceğini ifade etmişti[30].

---

[26] Ilirjana Kaceli (Demirlika), "The Establishment of Albanian–Turkish Relations in the 1920's", *Studime Historike*, Tiranë: 2013, nr. 3-4 (viti LXVII), f. 155.
[27] AQSH, Fon. 101, Dos. 7, şubat 1920. Protesta e delegacionit dhe veprimet e tij në Paris. Formimi i kabinetit shqiptar nën kryesinë e Sulejman Bej Delvinës.
[28] Arben Puto, *Shqipëria Politike 1912-1939*, Tiranë: Toena, 2009, s. 291.
[29] Georges Castelan, *Balkan Tarihi* (XIV-XX), Çabej, Tiranë: 1996, s. 428.
[30] "Kolonija e jonë dhe detyra e qeverisë s'onë", *E Vërteta*, no. 25, 30.5.1921, s. 3.

Stamboll, E DJELË 19)2 Qershorit 1911

E VËRTETA

Gazet' e perjavëshme Shqip-Greqisht.

POLITIKE, FETARE E LETRARE

Zyra e fletës: Pera, Rue Téké No 587

E Vërteta gazetesinin serlevhası

18 Mayıs 1921'de Nezir Leskoviku, Arnavutluk hükümetine, Türkiye'deki Arnavut topluluğunun İstanbul'da bir diplomatik temsilciliği açılması talebinde bulunduğunu belirten bir mektup göndermişti[31]. Mektupta ayrıca Halil Paşa Gjirokastra'nın Arnavutluk'un Türkiye'deki temsilcisi görevini devralmasını önerilmişti. Buna dayanarak, topluluğun yürütme komitesi Arnavutluk hükümetine, bu işlemi onaylaması durumunda güven mektubu sağlamasını veya başka bir kişiyi göndermesini talep etmişti[32].

Arnavutluk Başbakanı Iljaz Vrioni bu talebi erken talep olarak değerlendirecekti. Kendisi Ulusal Konsey'e "Arnavutluk hükümeti İstanbul'da diplomatik temsilciliği açmayı makul bulmayıp, lakin şimdi Sn. Nezir Leskoviku Bey'in önderliğinde bir pasaport ofisi kurmayı makul buluyor" açıklamalarda bulunacaktı. Bu ofis, Türkiye'deki Arnavutlara pasaport sağlamaya yönelik hizmet edecek ve gerektiğinde oradaki Arnavutların çıkarlarını savunacaktı[33]. Bu ofisin başkanı tek resmi makam olacağı için, kimlik bilgileriyle birlikte bazı pasaportları basmak ve 1913'te Arnavutluk vilayetlerinden gelen tüm Arnavutları kayıt altına almak ve onlara kimlik kartı vermekle görevlendirilmişti[34].

Arnavutluk hükümetine benzer bir talep 15 Temmuz 1921'de İzmir Arnavutları tarafından gönderilmişti. Bu topluluğun binlerce ailesinin diğer uluslarda olduğu gibi kendilerini koruyacak resmi bir devlet temsilcisinin olmamasının sefil durumda olduğuna işaret etmişlerdi. Binaenaleyh temsilci göndermek

---

[31] AQSH, Fon. 101, Dos. 6, y. 1918-1924, s. 40. Arnavutluk hükümeti başkanlığına İstanbul Arnavut komitesinin Fransızca bir telgrafı gönderildi.

[32] Aynı yerde, s. 40.

[33] AQSH, Fon. 101, Dos. 8, 3 korrik 1920. Ministria e Jashtme Shqiptare vendosi hapjen e zyrës së pasaportave në Turqi.

[34] AMPJ, Dos. 4, y. 1921, s. 76. Letër e Kryeministrit dhe zëvendësministrit të Punëve të Jashtme, Iljaz Vrioni drejtuar Komitetit të Kolonisë shqiptare të Turqisë.

mümkün değil ise, İzmir'in Arnavut nüfusunu koruma görevinin başka bir devlete verilmesini önerilmişti[35].

Osmanlı İmparatorluğu, Arnavutluk hükümetinin pasaport ofisi açma talebine karşı çıkmamıştı, ancak bunu memnuniyetle karşılamıştı. Arnavut mevkidaşına cevabında Dışişleri Bakanı görevini yürüten Ahmet İzzet Paşa, bu doğrultuda iki hükümet arasında bir anlaşma imzalanmasının iyi olacağına işaret etmişti[36]. 15 Temmuz 1921'de Nezir Leskoviku "Mektubu Osmanlı İmparatorluğu Dışişleri Bakanı Ahmet İzzet Paşa'ya verdim" diyerek güven mektubunun teslim edildiğini Başbakan İljaz Vrioni'ye bildirmişti. "Beni çok iyi karşıladı ve Arnavutluk'a yakınlık gösterdi, ... kalbimin derinliklerinden Arnavutluk için en iyisini ve çalışmalarınızın kolaylaştırılmasını diliyorum" ifadelerinde bulunuyordu; "verdiğiniz mektubu Bakanlar Kuruluna ileteceğini" aktarmıştı.[37]

Üç gün sonra Nezir Leskoviku, Osmanlı hükümetinin Arnavut pasaport bürosunun serbestçe çalışabilmesi için açılmasına olumlu baktığını belirten Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden biriyle görüşeceğini ifade etmişti. Ancak Arnavutluk'un konsolosu olarak tanınmak için, iki taraf arasında, her iki ülkenin ortak çıkarlarına atıfta bulunacak bir diplomatik sözleşme imzalanması gerektiğine ve imzalandıktan sonra Arnavutluk konsolosu olarak tanınabileceğini beyan etmişti[38].

Arnavutluk hükümeti, Osmanlı İmparatorluğu ile diplomatik ilişkilerin kurulmasına özel önem vermişti. Bu durum 5 Ağustos 1921'de Arnavutluk hükümeti pasaport bürosunu Nezir Leskoviku başkanlığında ve Asaf Xhaxhuli sekreterliğinde konsolosluğa dönüştürülmesine karar verdiğinde fark edilmişti[39].

Bunun yanı sıra Arnavutluk Dışişleri Bakanlığı, Tiran'da bulunan İngiltere ve İtalya elçiliklerine bazı çekinceler ilettiği gibi Paris'teki Arnavut heyetine, İstanbul'daki diplomatlarından yardım isteyip bu ofisin işlevini resmen kabul etmesi hususunda Fransız Dışişleri Bakanlığı'na bir dilekçe yazması talimatını vermişti[40]. Bu müdahalelerin hemen etkisi görülmüştü. 20 Eylül 1921'de Nezir Leskovik, yeni hükümete, bu devletlerin temsilcilerinin diplomatik statüsünü tanıdığını duyurmuştu[41].

Arnavutluk devletinin Türkiye'deki Arnavut topluluğunun yardımına gelme çabalarına rağmen, sorunların da olduğunu söyleyebiliriz. Arnavutlara pasaport verilmesi önemli ölçüde gecikmişti. Pasaport basımındaki gecikme Yunanistan

[35] AMPJ, Dos. 4, y. 1921, s. 29. Letër e degës së Kolonisë shqiptare të Izmirit, drejtuar Kryeministrit Iljaz Vrioni.
[36] Aynı yerde, Letër e Ministrit të Punëve të Jashtme të Perandorisë Osmane, Ahmet Izzet Pasha, drejtuar Ministrit të Punëve të Jashtme të Shqipërisë, 30.6.1921.
[37] Aynı yerde, s. 101, Letër e drejtorit të zyrës së pasaportave në Stamboll Nezir Leskoviku, për Kryeministrin dhe Ministrin e Punëve të Jashtme Iljaz Vrioni.
[38] Aynı yerde, s. 102.
[39] Aynı yerde, s. 118.
[40] Aynı yerde, fl. 139.
[41] Aynı yerde, s. 170.

adına çalışan Epirote kulüpleri tarafından kullanmakta gecikmeyip[42] Arnavut Ortodokslara görünüşte Yunan olduklarını gösteren sertifikalar dağıtmaya başladılar.[43]

İzmir'de yaşayan Arnavutlar için bile durum elverişsiz kalmıştı. 9 Ağustos 1922'de bu topluluğun başkan yardımcısı, Başbakan Cafer Ypi'ye 2500'den fazla kişiden oluşan İzmir topluluğunun büyük bir korumaya ihtiyaç duyduğunu, çünkü Yunan hükümetinin çok uğraştığını, askere alıp hapse attığını ve ağır vergiler koyduğunu bildirmişti.

Yunan yetkililer, topluluk başkanlığının çabalarını, Tiran hükümetini hâlâ tanımadıklarından dolayı ve tüm Arnavutların Osmanlı vatandaşı olarak gördükleri için göz önünde bulundurmuyorlardı. Bu nedenle Arnavutluk hükümeti, Londra'daki temsilcisi Mehmet Konica'dan, Türkiye'nin bu bölgesindeki Arnavut vatandaşlarının akıbetiyle ilgilenmek için İngiliz hükümetine müdahale etmesini ve Yunan hükümetini kendilerine yönelik zulüm ve düşmanca hareketleri durdurması için uyarmasını talep etmişti[44].

Bu zamanlarda Türkiye'de durum karışıktı. İki yönetimin varlığı, bir yandan İstanbul merkezli Sultan hükümeti, diğer yandan Ankara merkezli Türk milliyetçilerinin kurduğu yeni yönetim, ülkeyi yönetmeyi zorlaştırmıştı[45]. İngiliz diplomasisinin etkisiyle 1922 yılının sonuna kadar cesaretlendirilen Arnavutluk hükümeti, Mustafa Kemal'in yeni hükümetini tanımadı ve hatta Sultan hükümeti ile yeniden ilişkilere girmeye çalıştı. İstanbul'daki pasaport bürosunun Sultanın Dışişleri Bakanına güven mektubunun sunmasının nedeni buydu[46].

İstanbul'daki Arnavut konsolosu Nezir Leskoviku, 11 Kasım 1922'de sadece Sultan'ın iktidarı altında olan Tevfik Paşa hükümet kabinesinin istifa ettiğini Arnavutluk hükümetine duyuracaktı. İstanbul'daki Sultan hükümetinin istifası, padişahlığın sonunu ve Osmanlı hanedanının *fiilen* düşüşünü işaret etmişti. Anayasal açıdan bakıldığında, bu eylem, egemenliğin Türk halkına ait olduğunu ve TBMM'nin bu gerçeği yeni modern Türk devletinin tarihinde bir istikrar unsuru olarak kabul ettiğini göstermiştir. Saltanatın çöküşü, padişahın geçici[47] ve tek gücünün dini liderlik (halifelik) olarak kaldığını göstermişti ve bu sebepten ötürü Türkiye'den ayrılmak zorunda kalmıştı[48].

Bu yeni siyasi durumda Türkiye Arnavutluk topluluğunun talepleri doğrultusunda hareket eden Arnavutluk hükümeti, Ankara'da[49] Türk Kurtuluş Savaşı'nın bir sonucu olarak kurulan yeni Türk hükümeti ile diplomatik bağlar kurmak için gerekli çabayı gösterecekti. İki ülke arasında diplomatik ilişkilerin kurulması

---

[42] Aynı yerde, s. 32-33
[43] *E vërteta*, no. 21, 2.4.1921, s. 1.
[44] AMPJ, Dos.1 03, f. 1-2.
[45] I. Kaceli (Demirlika), *a.g.e*, s. 156.
[46] AQSH, Fon. 151, Dos. 98, y. 1922, s. 3. *Shkresë zyrës së pasaportave në Stamboll.*
[47] AQSH, Fon. 151, Dos. 98, y. 1922, s. 1-3. 11.11.1922 tarihinde. Raport dërguar Ministrit të Punëve të Jashtme Pandeli Evangjelit nga konsulli i Stambollit, Nezir Leskoviku.
[48] Aynı yerde, s. 4.
[49] Aynı yerde, 18.11.1922 tarihinde.

ancak 15 Aralık 1923'te "Türkiye-Arnavutluk Dostluk Antlaşması" olarak bilinen antlaşmanın imzalanmasıyla gerçekleşecekti[50].

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Arnavutluk Devlet Arşivi (Arkivi Qendror Shqiptar [AQSh]), Tiranë, Fon. 101- Shoqëritë Shqiptare të Turqisë.

Arnavutluk Dışişleri Bakanlığı Arşivi (Arkivi i Ministrisë së Punëve të Jashtme [AMPJ]), Tiranë, Fon. 151.

Kruja, Mustafa ve Paulin Margjokaj, "Letërkëmbim (1947-1958)", Camaj-Pipa, Shkodër: 2006

Resmi Belgeler

Dokumenti o spoljnoj politici Kraljevine Srbije 1903-1914, Libri VII Vol.I (1-14 janar -30 prill 1913-maj 1914), Beograd 1980

Süreli Yayınlar

Arnavutça (Biblioteka e Institutit Historisë Tiranë)

- *E vërteta*
- *Gazeta e Korçës*
- *Kultura Islame*
- *Panorama*
- *Populli*

Kitaplar ve Makaleler

ALPAN, Necip P. *Tarihin ışığında Arnavutluk*, Ulucanlar Maatbaası, Ankara: 1975.

CAMI, Muin ve Marenglen Verli, *Barış Konferansı'nda Arnavutluk (1919-1920)*, Tirane: Kristalina-KH, 2015.

CASTELAN, Georges, *Balkan Tarihi (XIV-XX)*, Çabej, Tiranë: 1996.

EGRO, Dritan, "İsmail Qemali'den dünyanın en etkili başbakanı Turhan Pashë Përmeti", *Panorama*, 17 nëntor 2014.

KACELİ (Demirlika), Ilirjana, *Kolonia Shqiptare e Turqisë dhe bashkëpunimi me delegacionet shqiptare në Konferencën e Paqes në Paris (*Türkiye'nin Arnavut Kolonisi ve Paris Barış Konferansı'nda Arnavut heyetleriyle işbirliği), Instituti Albanologjik, Albanologjia 4, C. II, Prishtinë: 2014.

KACELİ (Demirlika), Ilirjana, "The Establishment of Albanian–Turkish Relations in the 1920's", *Studime Historike*, Tirane: 2013, nr. 3-4 (viti LXVII), Tiranë: 2014.

Kruja, Mustafa ve Paulin Markgjokaj, "Letërkëmbim (1947-1958) ",, *Camaj-Pipa*, Shkodër: 2006.

Historia e Shqipërisë (Arnavutluğun Tarihi), C. III, Botim i Akademisë së Shkëncave dhe Institutit të Historisë, 8 Nëntori, Tiranë: 1984.

Özcan, Halil, *Atatürk Dönemi Türkiye Arnavut-İlişkileri (1920-1939),* AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara: 2011.

[50] Necip P. Alpan, *Tarihin ışığında Arnavutluk*, Ulucanlar Maatbaası, Ankara: 1975, s. 96; "Traktati Turko-Shqiptar", *Gazeta e Korçës*, no. 60, 12, 1. 1924, s. 1-2.

Puto, Arben, *Shqipëria Politike 1912-1939*, Toena, Tiranë: 2009.

Shqipëria Përpara Konferencës së Paqes (Barış Konferansı Önünde Arnavutluk), C. I, Tipografia Cooperativa Sociale, Romë: 1919.

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler: C. III: Mütareke Dönemi 1918-1922*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul: 1986.

Öz: Arnavutluk'un Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılışı, Arnavutların Türkiye'ye göçünü durdurmadı. Daha önce kendi topluluklarını kurmayı, ekonomik olarak güçlenmeyi ve Osmanlı idaresinin çeşitli görevlerine entegre olmayı başarmışlardı. Arnavut milletinin Balkan savaşları ve Birinci Dünya Savaşı'nda yaşadığı trajedinin ardından, Türkiye Arnavutları, Arnavutluk'a yönelik yapılan haksızlıklara karşı seslerini yükseltmek adına daha fazla organize olmaya başladılar ve "Türkiye'deki Arnavut Topluluğu Yardımlaşma Derneği" adlı bir dernek kurdular. Bu derneğin, Osmanlı hükümeti tarafından siyasi olmayan bir dernek olarak tanınmasının ardından, üyeleri Türkiye'nin farklı şehirlerine yayılmasının yanı sıra, Türkiye'deki Arnavut nüfusunun çıkarlarının korunacağı bir pasaport bürosu açılmasını talep ettiler. Osmanlı Devleti bu talebe karşı çıkmadığı gibi, iki hükümet arasında diplomatik temsilciliğin açılmasına yol açacak bir anlaşmanın imzalanmasını da talep etti. Bunlar, yıllar sonra Cumhuriyetçi Türkiye'nin yeni hükümetiyle gerçekleştirilen diplomatik ilişkilerin ilk adımlarını teşkil etti.

Anahtar sözcükler: Arnavutluk Kolonisi, Türkiye, Osmanlı İmparatorluğu

Albanian Colony of Turkey and Its Relations with the Ottoman Empire

Abstract: Albania's secession from the Ottoman Empire would not stop the emigration of Albanians to Turkey. They had managed to establish their colony earlier, to be economically empowered as well as to integrate into various posts of the Ottoman administration. After the tragedy suffered by the Albanian nation in the Balkan wars and the First World War, the Albanians of Turkey began to organize even more to raise their voice against the injustices that were taking place against Albania.

On January 1, 1918, a group of Albanian personalities in Istanbul established a society named "Mutual Aid Society of Albanian Colony in Turkey". After the recognition of this association by the Ottoman government as a non-political association, its members, in addition to expanding to different cities of Turkey, requested the opening of a passport office, through which the interests of the Albanian population in Turkey would be protected. The Ottoman Empire did not oppose this request, and furthermore demanded the signing of an agreement between the two governments that would lead to the opening of a diplomatic mission. These were the first steps in establishing diplomatic relations which were realized years later with the new government of Republican Turkey.

Keywords: Albanian colony, Turkey, Ottoman Empire

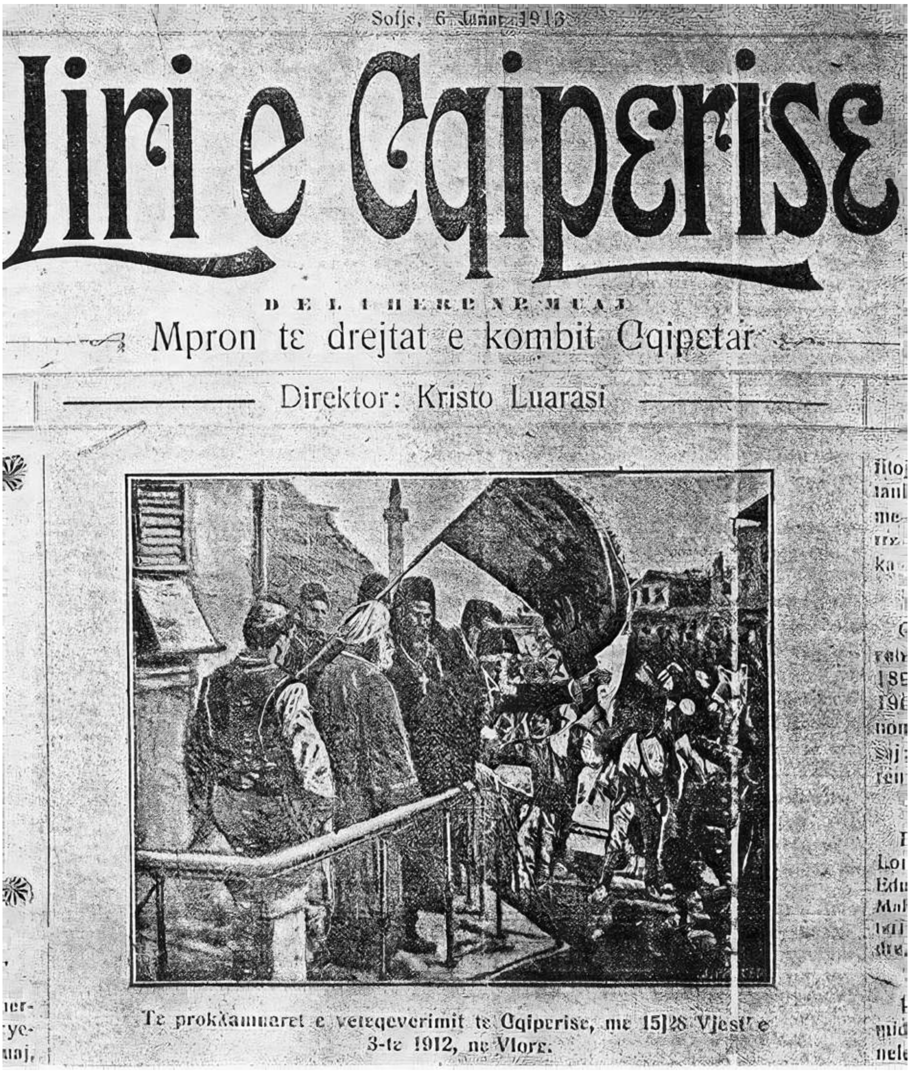
Sofje, 6 Janar 1913

Liri e Cqiperise

DEL 1 HERE NE MUAJ

Mpron tɛ drejtat e kombit Cqipɛtar

Direktor: Kristo Luarasi

Tɛ prokllamuarɛt ɛ vetɛqeverimit tɛ Cqipɛrisɛ, mɛ 15|28 Vjesht' e 3-tɛ 1912, nɛ Vlorɛ.

Liri e Cqiperise 6 Ocak 1913

Sürgündeki Arnavutların Sesi: *Vardar Gazetesi*

Halil ÖZCAN*

İkinci Dünya Savaşı sonrası, Arnavutluk'ta, Enver Hoca'nın komünist iktidarı kurması sonrası takındığı sert tutum üzerine kendilerini milliyetçi olarak da tanımlayan muhalif bir kısım Arnavut, Türkiye'ye özellikle de İstanbul'a iltica etmek zorunda kaldı. İstanbul'a gelen Arnavutlar, ülkelerinde karşılaştıkları baskıyı anlatarak kendilerine destek bulabilmek ve Enver Hoca rejimini ortadan kaldırabilmek için Türk-Arnavut Kardeşliği Yardımlaşma Derneği'ni kurdu. Dernek, Arnavutluk'taki durumu açıklayabilmek, vatan hasretiyle yanıp tutuşan Arnavutlara kendi dillerinde hitap edebilmek ve Türk-Arnavut dostluğunu pekiştirebilmek için Türkçe, Arnavutça ve Fransızca yayın yapan haftalık *Vardar Gazetesi*'ni 28 Mayıs 1952'de çıkarmaya başladı.

Gazetenin, ilk baskısında haftalık olarak yayınlanacağı duyurulmasına rağmen sadece ikincisinin bir hafta sonra çıktığını ve bundan sonra 14 yılda 23-24 sayı ile (ama toplamda on beş sayı) okuyucusuyla buluştuğu görülür. *Vardar Gazetesi*'nin Türkçe haber ve yorumlarının içerik bakımından incelenmesi sonucunda, konular maddeler halinde sınıflandırılmak suretiyle verilmeye gayret edildi. Bazı önemli bilgiler, yorumlar ve yazımlar aslına sadık kalınarak tırnak içerisinde aktarılmaya çalışıldı.

Prof. Dr. Şinasi Vardarerman'ın 28 Kasım 1952, günlü *Vardar Gazetesi*'nin 7. sayfasında "Tarihî Araştırmalar" başlığı altında "Arnavutluk ve Müslümanlık, Arnavutluk, Türklüğün Eseridir…" başlıklı makalesi ve devamında 9 Ocak 1953 günlü gazetenin 2. sayfasında aynı isimde yazdığı makale ile *Vardar Gazetesi*'nin

* Başkent Üniversitesi / ORCID: 0000-0002-294-2576 / hozcan@baskent.edu.tr
Geliş tarihi: 17 Ekim 2020 / Kabul tarihi: 8 Kasım 2020

14 Mart 1953 tarihli sayısının ikinci sayfasında kaleme aldığı "Arnavutluk kızıl kapana nasıl girdi?.." makalesi, Arnavutluk tarihini gazetenin çıktığı döneme kadar önemli ölçüde özetlemektedir. Ancak Birinci ve İkinci Dünya Savaşı arası dönem (Atatürk dönemi) bu makalelerde yer almadığı için bu boşluğu biz doldurmayı uygun bulduk.

I. *Vardar Gazetesi*'nde Arnavut Tarihi

Avrupalıların genellikle Alban olarak adlandırdıkları Arnavutlar, doğu Avrupa'nın en eski yerleşimcisidir. Bunlar başta Balkan yarımadası olmak üzere merkezi Avrupa ve küçük Asya'da yaşıyorlardı. En eski dedeleri sayılan Pelasglar, İran yaylası ve Kafkas Dağları yoluyla Avrupa'ya gelmişti. İlliryalılar; Epirliler, Frikyalılar Pelagsların birer boyu (Peuplade) idiler. Arnavutların ilk adı Arban; Ar = tarla, ban = yapar anlamındadır ve Arnavutçada tarla işleriyle uğraşan çiftçi demektir. Bu kelimede Latincede Alban, Elencede Arnavut ya da Alvanos, Türkçe, Arapça ve İslavcada da yaklaşık olarak Arnavut olmuştur. Ancak Arnavutlar kendilerini Shqiptar yani Kartaoloğlu olarak adlandırırlar (Vardarerman, 28 Kasım 1952: 7, EK-1).

Arnavut tarihi, M.Ö. IV. asırda İllirya ve Epir tarihleriyle başlar ki, günümüz Arnavutları da doğrudan doğruya Trako-İlliryen ve Mokedonaya-Trakya melezi olan Epirlilerin torunlardır. Makedonya, Trakya, Frikya gibi sosyal topluluklar da yerlerini başka kavimlere bırakmıştı. Arnavutları günümüze kadar yaşatan ise onların özel örf ve adetleridir. Arnavutlar milli varlıklarını dağlık bir coğrafyada bulunan yurtlarına borçludur. Aksi halde 19. asra kadar yazısı olmayan bir kavmin yaşaması pek güç olurdu (Vardarerman, 28 Kasım 1952: 7).

A. Arnavutların Türkleşmesi

Elenlerle ve Slavlarla bir türlü bağdaşamayan Arnavut prensleri zaman zaman Anadolu Türklerinden yardım talep etmişler ve böylece de Türk-Arnavut ilişkileri başlamıştı. Türk-Arnavut dostluğu güzelliklerle başlamışsa da komşu devletlerin entrikalarıyla savaş nedeni olmuştu. 14. asra kadar bağımsız prenslikler halinde yaşayan Arnavutluk, İskender Bey zamanında birleşmiş sonuçta da 15. asırda Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştı (Vardarerman, 28 Kasım 1952: 7).

Varderarman, Arnavutluk'un Osmanlı hâkimiyetine girmesini Arnavutlar ve Osmanlılar açısından çok hayırlı bir netice olarak yorumlamaktadır. Ona göre, Arnavutlar, Osmanlı hâkimiyetine girmeyip Müslüman olmasalar yani "Türkleşmeseler" idi bugün Balkanlar'da bir Arnavut milleti olmayacaktı. Arnavutluk devleti bugün daha ziyade Türklerin eseridir. Osmanlılar döneminde Arnavutların Müslümanlığı kabul etmesi ve Osmanlıların da onları hâkim millet sayması önemlidir. Çünkü Arnavutlar, hiçbir zaman "Reaya'dan" sayılmamış hatta Fatih zamanında bir Hıristiyan, kendisini Müslüman kadar hür ve medeni hakları açısından eşit görmüştü. Osmanlı tarihçisi Mehmet Tevfik'in dediği gibi Osmanlı Birliğinin bir kolu Türkler, diğer kolu ise Balkanlar'da Arnavutlardır. Ar-

navutluk hâkimiyeti tamamlandığında Arnavutların yarısından fazlası Müslüman olmuş ve Müslüman Arnavutlar daima Türklüğü ile övünmüştü (Vardarerman, 28 Kasım 1952: 7).

B. Müslümanlığın Arnavutlara Faydaları

Arnavutlar, Hıristiyan olarak kalmış olsa ve Ortodoks olsalardı bunlar da Bulgarlar gibi milliyetlerini kaybedip Slavlaşacaklar ya da Elenleşeceklerdi. 15. asırda Yunanistan'da %50 oranında Ortodoks olan Arnavutların, şoven Yunanların takip ettiği sistematik maarif ve Ortodoks kilisesinin güttüğü propaganda sayesinde hemen hemen tamamı Yunanlaşmışlardı. Slavların istilasında kalanlar ise yüzde yüz yok olmuştu. Slav olan hiçbir Ortodoks Arnavut kalmamış, Yugoslavya'da sadece Müslüman Arnavutlar varlıklarını korumuş ve dolaysıyla da Arnavutların en etkili milli güçleri Müslümanlık olmuştu. Bulgar olan Pomaklar kendilerini Arnavut kadar Türk saymakta, Slav-İllirya merkezi olan Boşnaklar da Müslümanlık sayesinde Slavlıktan ziyade Türklüğe bağlı kalmıştı. Vardarerman'a göre, Müslümanlık denen milli nimet, Türklerin Arnavutlara en büyük hediyesi olmuştu. Bunun sonucu da Arnavutluk ve Arnavutçuluk Türklüğün eseri olmuştu (Vardarerman, 28 Kasım 1952: 7).

C. Arnavutluk'un Bağımsızlığı

1912 Balkan Savaşı'nda Osmanlı Devleti yenildiği için 28 Kasım 1912'de Avlonya'da Berat Mebusu İsmail Kemal tarafından Arnavutluk'un bağımsızlığı ilan edildi (Vardarerman, 9 Ocak 1953: 2). Arnavutluk'un bağımsızlık sürecinde büyük Sırbistan'ın kurulmasını engellemek ve Adriyatik'e hâkim olabilmek için İtalya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Arnavutlara destek vermişti. Ancak Avusturya-Macaristan'ın Birinci Dünya Savaşı'ndan mağlup çıkması ve Arnavut liderlerin Osmanlı Devleti'nden ayrıldıktan sonra iç birliğini ve bağımsızlıklarını sürdürememesi sonucu Arnavutluk, gerek bağımsızlık sonrası, gerekse Birinci Dünya Savaşı sırasında ve devamında işgallerle karşı karşıya kaldı. Osmanlı Devleti de Birinci Dünya Savaşı'ndan mağlup çıktığı için Türk toprakları da işgal edildi (Özcan, 2011: 323-325).

Sömürgeci galip devletler, Türkiye'yi ve Arnavutluk'u Birinci Dünya Savaşı sürecinde aynı gizli anlaşmalarda pazarlık konusu yaptıkları gibi savaş sonrası da Türkiye'nin batısıyla Arnavutluk'un güneyini Yunanistan'a işgal ettirdiler. Mustafa Kemal Paşa'nın talimatıyla, Arnavutluk'a askerî destek verilmesiyle Türkiye ve Arnavutluk'ta işgallere karşı eş zamanlı mücadele başladı. Türk İstiklâl Mücadelesi'nin lideri, kuruluş aşamasında Osmanlı Devleti deneyiminden yola çıkarak, hem siyasal rejimini belirlemiş hem de tam bağımsız bir politika izlemişti. Mustafa Kemal gibi bir liderden yoksun olan Arnavutluk, yeniden isyanlarla uğraşmış ve siyasî istikrarını koruyamadığı gibi rejimini İtalya'nın etkisiyle cumhuriyetten krallığa çevirmişti. İşgaller döneminde başlayan Atatürk dönemindeki Türkiye-Arnavutluk ilişkileri, Arnavutluk'un dışa, özellikle İtalya'ya bağımlı siyaseti ve Arnavutluk Cumhurbaşkanı Ahmet Zogu'nun krallığını ilan etmesiyle

kesintiye uğramıştı. Ancak Atatürk, Arnavutluk'u İtalya güdümünden kurtarabilmek ve Balkan Birliği'ne dahil edebilmek için diplomatik ilişkileri yeniden kurdu. Atatürk'ün çabasına rağmen Arnavutluk, Balkan Paktı'na girmediği gibi 1935 yılında İtalya'ya daha fazla tavizler verdi. Arnavutluk'un İtalya'ya verdiği tavizler, İkinci Dünya Savaşı'nın başında İtalya'nın bu ülkeyi işgaliyle son buldu (Özcan, 2011: 325-329).

Ç. II. Dünya Savaşı ve Sonrasında Arnavutluk

7 Nisan 1939'da sebepsiz olarak Mussolini'nin Arnavutluk'u işgal etmesinden sonra, Hitler de harekete geçerek İkinci Dünya Savaşı'nı başlattı. İşgallere karşı Balkanlar'da ve Arnavutluk'ta milli mukavemet cepheleri kuruldu. Mareşal Badoglio ve Mussoli'nin itiraflarına göre, İtalya-Yunan savaşında İtalyanların yenilmesine Arnavut sabotajları sebep olmuştu. 1943'te Mithat Freşheri'nin başkanlığındaki Millî Mukavemet Komitesi, Yunanlarla beraber müşterek düşmana karşı koymak için İngiliz askeri makamlarına ve Yunan hükümetine bir muhtıra verdi. Ancak Elenlerin savaş sonunda Arnavutluk'a hâkim olma arzusundan dolayı bu plan tatbik edilemedi (Vardarerman, 14 Mart 1953: 2).

İkinci Dünya Savaşı sürecinde Arnavutluk'ta, Mithat Fraşheri'nin Cumhuriyetçi olarak kurduğu Millî Cephe Partisi, Kral Zogu'ya mütemayil Monarkist (Kralcı) Abbas Kupi Partisi ile Kızıl rejimi yerleştirmek için önce milli maskeye bürünen Milli Kurtuluş Partisi vardı. Her üç parti de işgal esnasında millî cephe bayrağı altında birleşerek özellikle Anglo-Amerikanlarından gördükleri maddi ve manevi destekle düşmanı ülkeden çıkardılar. Asıl facia, Almanların yıkılmaya yüz tuttuğu 1943 yılı sonu ve 1944'te başladı. Arnavutluk, düşman işgalinden kurtarılırken, Millî Kurtuluş partizanları, gizliden gizliye Kominform'dan direktif alarak demokrat ve milliyetçi olan Kralcı Abbas Kupi ile Cumhuriyetçi Mithat Fraşheri partisi elemanlarını düşmanla işbirliği yapan vatan haini reaksiyonler olmakla itham ederek onlara karşı amansız bir savaşa başladılar (Vardarerman, 14 Mart 1953: 2).

Millî Kurtuluş Partisi'nin (Slavofil Komünist Partisi) temeli, 1924 yılında Ahmet Zogu iktidarı ele geçirdiği zaman Cumhuriyetçi olduklarını iddia eden Fan Stilian ve arkadaşları Rusya, Romanya, Avusturya, İsviçre, Fransa ve Amerika'da krallık aleyhinde komiteler kurmasına dayanıyordu. Zamanla bu komiteler içerisinde samimi olanlar Mithat Fraşheri etrafında toplanırken, kızıl sosyalizmi yerleştirmek isteyenler de Enver Hoca'nın etrafında toplandı. Ancak bunlar Bolşevizm ve komünizm kelimesini kullanmadıkları gibi milliyetçi gözükmek için de Millî Kurtuluş (Nasyonel Çlirimtar) ismini öne çıkardı. 1941'de kurulan teşkilât 1946'da Yugoslavya ile anlaştıktan sonra Rusya'nın güdümüne girdi. Önce ismi, Arnavut Komünist Partisi oldu sonra Arnavut İşçi Partisi adını aldı. Milli Kurtuluş grubunun en faal çetecilerinden biri olan Enver Hoca, Tito'dan gördüğü yardımlar sayesinde iktidarı ele geçirdi. Bütün bu gelişmelerden sonra, Arnavutluk'ta, kardeş kanı akmaya başladı. Batılılardan yardım göremeyen milliyetçiler de güç bela Yunanistan ve İtalya'ya kaçarken, kalanlar da "kızıl barbar-

lar" tarafından ya hapishanelerde imha edildiler ya da sözde halk mahkemelerinde idam edildiler (Vardarerman, 14 Mart 1953: 2). Bazı muhalifler ise İstanbul'a gelerek burada bir dernek kurdular ve *Vardar Gazetesi*'ni çıkardılar.

II. *Vardar Gazetesi*'nin Künyesi ve "Yolu"

Vardar Gazetesi, 28 Mayıs 1952 günü "Türk-Arnavut kardeşliğini güden siyasi, içtimaî kültürel haftalık gazete" vurgusunun altında Arnavutça "Fletore e perjaveshme politike, shoqerore dhe kultutaleper Vellezerimin Tyrkko-Sqiptetar" duyurusu ile yayın hayatına başladı. Gazetenin başlığının üzerinde "Ramazanınız kutlu olsun!" ibaresi yer almaktaydı. Gazetenin künyesinde sahip ve mes'ul müdürü Şemseddin Davutoğlu olarak belirtilmekte ve adresi ise Ankara Caddesi 44/2 Kat 2 İstanbul olarak verilmekteydi. Başlığın sağında ise Türkiye'de yıllık abonelik ücreti 9.00, 6 aylık ücret ise 5.00 lira, dış memleketlerde ise yıllık 6 dolar, altı aylık da 3 dolar olarak belirlenirken gazetenin birim fiyatı 20 kuruş olarak duyurulmaktaydı. *Vardar Gazetesi*'nin ilk sayısında gazetenin Arnavutça ve Fransızca yayınlanacağı belirtilmekteydi (*Vardar*, 28 Mayıs 1952:1, EK-2).

İlk sayının sunum yazısı, "Yolumuz" başlığını taşıyordu ve *Vardar Gazetesi*'nin yayın amacını belirleyen manifesto niteliğindeydi. Yazıda gazetenin amacını şu şekilde açıklandı:

> Beş asırlık Türk-Arnavut kardeşliğini ihya ve takviye etmek, menfur bir tecavüze uğramış olan Arnavutluğun bugünkü acıklı durumu ve maruz kaldığı haksızlıkları efkârı umumiye muvacehezesinde açıklayabilmek, senelerdir vatan hasretiyle yanıp tutuşan Arnavutlara kendi dillerinde hitap etmek suretiyle iztıraplarını nisbeten tahfif eylemektir.

Yazının devamında, gazetenin çıkarılması için bir başka gerekçe de Türkiye'de Fransızca, Rumca, Ermenice ve Yahudice birçok gazete ve dergi yayımlanırken Arnavutların bundan mahrum kalmaları olarak duyuruldu. Arnavutların yurtlarından ayrılmak zorunda kaldıklarında dünyanın diğer ülkelerinden ziyade ikinci vatan saydıkları Türkiye'ye (ağırlıklı olarak İstanbul'a) sığınarak necip Türk milletinin şefkatine iltica ettikleri belirtildi. Türk ve Arnavut kardeşliğine kuvvetli bir vurgu yapılarak**,** "dün olduğu kadar, bugün, bugün olduğu kadar yarın da dost ve kardeş kalacak olan Türk ve Arnavut milletlerinin samimi hislerine tercüman olabilmek" zaruretinin de gazetenin çıkarılmasına amil olduğu ifade edildi (Davutoğlu, 28 Mayıs 1952:1).

Gazetenin siyasi amacı ise bütün dünyanın müşterek hasmı olarak kabul edildiğine inandıkları komünizme karşı da bir cidâl (savaş) açmak olarak belirtildi. Gazete, komünist istilâsına uğramış bütün memleket ve milletler gibi, Arnavutluk'un da çok yakın zamanda "Moskof emperyalizminden" kurtulacağına inanarak Enver Hoca'yı "Kremlin'in kölesi" olmakla suçladı. Komünizm ile mücadelede "asil Türk milleti" ve antikomünist âlemin (Batılı büyük devletlerin) yardımıyla başarı kazanılacağı belirtildi. Komünist mücadelenin Arnavutluk'ta başarıya ulaşmasıyla kurulacak olan barışçı bir Arnavutluk Cumhuriyeti'nin,

Türkiye Cumhuriyeti ile birlikte Balkanlar'da sükûnet ve barış sağlayacağı da ifade edildi (Davutoğlu, 28 Mayıs 1952: 1).

Gazete Atina'da yayınlanan *İpeyrotikon Mellon* gazetesindeki iddialara 28 Kasım 1952 günü verdiği cevapta, "*Vardar Gazetesi* de Türk Arnavut Kardeşliği Yardımlaşma Derneği'nin organı olmayıp, basın kanunu hükümlerince resmen tescil edilmiş bir Türk vatandaşının şahsi malıdır" ifadesiyle kendini tanımladı. Buna ilave olarak, Türk-Arnavut Kardeşliği Yardımlaşma Derneği programının ve faaliyetlerinin iki kardeş milletin hayrına olacağı belirtildi. Ayrıca gazetenin dernekten tek kuruş yardım almadığı da vurgulandı (*Vardar*, 28 Kasım 1952: 1, 4).

Gazete, yayımlandığında haftalık olarak çıkacağını duyurmasına, hatta abonelik ücretlerini de buna göre belirlemesine rağmen ilk altı sayısındaki tecrübesiyle bunun mümkün olmadığını görerek yılda iki kez çıkacağını duyurdu. Yunan gazetesine verdiği cevapta, bu durumu, "Zira gazetemizi maddeten destekleyen ne bir kilise ne de cemaat mevcut değildir. Biz kendi yağımızla kavrulmağa, altı ayda bir nüsha çıkarmak suretile de olsa, bağımsızlığımızı bozmamağa" karar verdik şeklinde açıklıyordu (*Vardar*, 28 Kasım 1952: 4).

1 Haziran 1961 tarihli gazetenin birinci sayfasında "VARDAR, 10 yaşına bastı" duyurusu yer aldı. Gazetenin ilk nüshasının 28 Mayıs 1952 tarihinde basılmış olduğu hatırlatılarak, 28 Mayıs 1961 itibarıyla on yaş duyurusu yapıldı. 10 yılda 18 nüsha yayınlanmış olmakla beraber (aslında bazı nüshalar çift sayı ile yayımlandığı için 13. nüsha basıldı) bu sayıda gazete, yeniden yayın amacını; "Türk-Arnavut Kardeşliği ile mukaddes kabul edilen iki kardeş milletin müşterek mesele ve menfaatlerini birbirlerine izah etmek ve tanıtmak ve bu menfaatleri korumak" olarak açıkladı (*Vardar*, 1 Haziran 1961: 1).

III. *Vardar Gazetesi*'nde Türk-Arnavut Kardeşliği Yardımlaşma Derneği

Vardar Gazetesi'nin ilk sayısının orta sütununda Türk-Arnavut Kardeşliği Yardımlaşma Derneği'nin kuruluşu duyuruldu. Derneğin kuruluşu, gazete açısından önemliydi. Çünkü, daha sonraki sayılardan ve yazılardan öğrendiğimize göre gazeteyi dernek çıkarmaktaydı. Dernek, 7 Mart 1952'de General Cemal Araniti, Bayan Nezahat Araniti, Hasan Kaloşi, Tahir Kolgini, Cevat Fista, Tahsin Strazimiri, Şemseddin Davutoğlu ve Musa Şen tarafından kuruldu. İlk genel kurul toplantısını 27 Nisan 1952 Pazar günü Şehzadebaşı Kızılay Salonu'nda yaptı. Gazetenin haberinde, kongrenin yapıldığı salonun Türk ve Arnavut bayraklarıyla süslenmesine dikkat çekilerek "kırmızı zemin üzerinde beyaz ayyıldız ile yine kırmızı zemin üzerindeki iki başlı siyah kartal adeta birbirlerine sevinçlerinden tebessüm ediyorlardı" vurgusu yapıldı. Devamında, Arnavutluk'taki komünist rejimin belasından kaçan hürriyet aşığı Arnavut mültecileriyle "necip ruhlu Türk kardeşlerinin" gayretleriyle bu derneğin kurulduğu belirtildi (*Vardar*, 28 Mayıs 1952: 1).

Kongrenin açılış konuşmasını Arnavutluk'un eski Milli Müdafaa Komutanı Tümgeneral Cemal Aranti yaptı. Aranti, Türklerin ve Arnavutların beş asırdan

fazla bir süre beraber yaşadıklarına dikkat çekti. Daha sonra derneğin sekreteri Şemseddin Davutoğlu, Türk ve Arnavut kardeşliğinin her türlü etki ve endişelerin dışında kutsal ve imanlı bir anlaşma ve kaynaşmanın sembolü olduğunu ifade etti. Konuşmasının devamında hem derneğin hem de gazetenin amacını özetledi: "En geniş hürriyet havası ve şartları içinde insan haklarından bol bol nasibimizi alarak bağrında yaşadığımız kardeş Türk topraklarında, hürriyet ve istiklâl dâvamız için hazırlanmalı ve o büyük güne hazırlıklı bulunmalıyız" (*Vardar*, 28 Mayıs 1952: 1).

Derneğin iki aylık faaliyetlerinin açıklanmasından sonra kongre divan seçimine geçilerek kongre başkanlığına Arnavutluk eski Başbakanlarından Bay Recep (Mitrovica) Bor seçildi. Şemseddin Davutoğlu'nun önerisiyle Cumhurbaşkanı Celal Bayar ile başbakan, dışişleri bakanı ve İstanbul valisine şükran telgrafı çekilmesiyle Taksim Cumhuriyet Abidesi'ne kongre adına çelenk konulması önerisi kabul edilerek tatbik edildi. Devamında dernek yönetim kurulu için seçim yapılarak derneğin fahri başkanlığına da Türk Silahlı Kuvvetlerinden Emekli Tümgeneral Şevki Altunay seçildi. Aynı gün (27 Nisan 1952), Hasan Kaloşi ile Şemseddin Davutoğlu, Taksim'deki Cumhuriyet Abidesi'ne kongre adına çelenk bıraktı (*Vardar*, 28 Mayıs 1952: 1).

Kahire'deki Bektaşi Dergahı Şeyhi ve Dünya Bektaşileri Dedesi Sırrı Glina, İstanbul'da misafir bulunduğu sırada kendisi, Türk-Arnavut Kardeşlik Derneği'ne fahri üye olarak kabul edildi (*Vardar*, 18 Temmuz 1952: 1). *Vardar Gazetesi*'nin 9 Ocak 1953 basımı, aynı zamanda yeni yılın ilk sayısı olduğu için başyazıda 1952 yılında Türk-Arnavut Kardeşliği Yardımlaşma Derneği fiilen kurulduğu için bu yılın Türkiye'de yaşayan Arnavutlar için hayırlı ve uğurlu bir yıl olduğu belirtildi (*Vardar*, 9 Ocak 1953: 1).

1 Haziran 1961 tarihli gazetenin birinci sayfasında "Türk-Arnavut Kardeşliği Yardımlaşma Derneği 10 yılına bastı" başlığı dikkat çekti. Başlık altında 7 Mart 1952'de dernek tüzüğünün 1.ve 4. maddelerinde belirttiği gibi, muhtelif zaman ve şartlar altında Türkiye'ye gelmiş olan Arnavutlar arasında, dostluk ve kardeşlik hislerini kuvvetlendirmek ve yardımlaşmayı sağlamak, her iki millet arasında beş asra yakın kader birliği ile birbirine bağlı olan iki kardeş milleti büsbütün yakınlaştırmak, birbirine tanıtmak amacıyla derneğin kurulduğu belirtildi. Bu süreçte derneğin Beyoğlu'nda kiralanan küçük odasından kendi yeri olan Beyoğlu Suterazi Sok. Nil Apt. No 9, Daire 3 adresindeki muazzam merkezine taşındığı bilgisi verildi. Yazının devamında on yılın değerlendirilmesi yapılırken bir özeleştiri dikkat çekti. Derneğin gayelerini gerçekleştirme yolunda "pek az bir ilerleme" kaydedebildiği vurgulanarak, üyelerin ve yöneticilerinin Türk-Arnavut kardeşliğinin anlamını bilemediği gibi, Türkiye'nin birçok hayati meselelerinde alâkasız kalmalarından duyulan rahatsızlık dile getirildi. Bütün bunlara ilave olarak, 800'ü aşkın asil üyeden ancak ve yalnız 33'ünün iştiraki ile 15 Nisan 1961'de yıllık kongre yapıldığı bilgisi yer aldı (*Vardar*, 1 Haziran 1961: 1-2, EK-3).

Derneğin 13. kuruluş yıldönümünde çıkan *Vardar Gazetesi*'nde de artık heyecanın yerine karamsarlığın hakim olduğu dikkat çekti. Gazete, 13. yıldönümü nedeniyle derneğin esas amaçlarını izah eden broşür yayınlanmadığı gibi her-

hangi bir konferans ya da etkinlik düzenlenmediğinden şikâyetçi oldu. Derneğin yöneticilerinden birisi ve aynı zamanda gazetenin sahip ve mesul müdürü olan Şemseddin Davutoğlu tarafından derneğin bir önceki yıl kongresindeki konuşma metninin "yakında tekrarlanacak senelik kongreye iştirak edecek üye ile derneğe aza kaydolmak isteyen yeni muhiblere, hiç olmazsa bundan böyleki çalışmalarına ışık tutabilecek ümidiyle" yayınlandığı ifade edildi (*Vardar*, 7 Mart 1964: 3).

IV. *Vardar Gazetesi*'nin Komünizmle Mücadelesi

Türk-Arnavut Kardeşliği Yardımlaşma Derneği'nin Genel Sekreteri ve gazetenin sahibi ve mesul sorumlusu olan Şemseddin Davutoğlu aynı zamanda (çok kez) başyazıları yazdı. Gazetenin 6 Haziran 1952 günlü ikinci sayısının başyazı başlığı "Reaksiyoner"dir. Davutoğlu'na göre, Kominform'un yeryüzündeki amansız hasımlarından birisi hatta birincisi reaksiyonerlerdir. Polit-büronun tarifine göre de "reaksiyoner; haindir, cânidir, faşisttir, nankördür ve düşman"dır. Yazara göre ise reaskiyoner olarak suçlananlar, hakları, hürriyetleri, her türlü maddî ve manevî varlıkları zorla ellerinden alındığı gibi anayurtlarından kaçarak canını kurtarabilmiş kişilerdir. Bu insanlar, maruz kaldıkları zulüm ve haksızlıkların intikamını almak için antikomünist cephede yer aldı. Dünya, Kore'de olduğu gibi, komünist ve antikomünist olarak ikiye ayrıldı. Mücadele, yeryüzünden komünizm bir daha hortlamamak şartıyla silininceye kadar sürmelidir. Davutoğlu bu konuda o kadar kararlıdır ki, "Komünist, kardeşimiz bile olsa düşmanımız; Antikomünist ise yedi göbek yabancı dahi olsa, kardeşimizdir" diye yazdı (*Vardar*, 6 Haziran 1952: 1).

Vardar Gazetesi'nin üçüncü sayısında "Dostluk anlayışı…" başlıklı "Vardar" imzalı başyazıda, 1948 yılından itibaren Yugoslavya'nın Ankara Büyükelçiliği görevinde bulunun M. Ljubombir Ladovanoviç'in 17 Haziran 1952'deki basın toplantısı konu edildi. Büyükelçinin İstanbul'a her gelişinde gazetecilerle konuşmaktan kaçındığı ve hatta 1939'dan itibaren ilk basın toplantısı düzenleyen Yugoslav diplomatı olduğundan bahsedildi. Bu basın toplantısının sebebini de gazete, Yugoslavya'nın Sovyet peykinden uzaklaşmasına bağlamakta ve "Sovyet tahakkümüne" girmiş "Kominform"a karşı gelmiş ilk devletin Yugoslavya olduğunu iddia etmektedir. Bu durumun Türkiye ile Yugoslavya ilişkilerini olumlu etkileyeceği belirtilmekle birlikte, Yugoslav konsolosluğunun Avrupa kamplarından Türkiye'ye gelen bazı mültecileri memleketlerine geri gönderme gayretleri eleştirildi (*Vardar*, 20 Haziran 1952: 1).

Gazetenin üçüncü sayısındaki 'Ayineyi-Devran' köşesi de "İlâ-Cehenneme…" başlığı ile İstanbul'da faaliyet gösteren Sosyalist Parti ve bunların gizlice yürüttükleri Sovyet yanlısı politikalarından şikâyetçi oldu. Yazıda partinin üyeleri delilikle suçlanmakta, parti üyelerine Rusya'dan, Bulgaristan'dan ve Arnavutluk'tan kaçıp canlarını kurtarmış mülteciler ile konuşması tavsiye edilmektedir (*Vardar*, 20 Haziran 1952: 1).

18 Temmuz 1952 günlü gazetenin ikinci sayfasında Murat Çelebi, bu gazetenin amacının, "İnsanlığı izmihlâle ve dalâlete sürüklemek isteyen komünizmle mücadele" olduğunu hatırlattı. 1 Ağustos 1952 tarihli *Vardar Gazetesi*'nin başyazısında Balkanlar'da sükûnet ve istikrarın temini yolunda ilk ve hayırlı adımın Atatürk tarafından atıldığı belirtildi. Buna göre, Balkan Antantı'nın uygulanması sürseydi, Balkanlar, önce faşist sonra da komünist emperyalizmin etkisine girmezdi. Ayrıca yazıda, Pan-Slavizm akımının, Balkanlar'da komünizmim yerleşmesine çok iyi bir zemin hazırladığı iddia edildi. Bunlara ilave olarak, Anglo-Amerikanların himayesinde resmen bir Arnavutluk Milli Komitesi'nin kurulmak suretiyle Arnavutluk'u Komünist istilasından kurtarmak için çalışıldığından bahsedildi. Tüm komünist hükümetleri gibi Enver Hoca'nın hükümetinin de meşru olmadığından hareketle, yarınki Arnavutluk'un meşru hükümetinin Milli Komite olacağı da ifade edildi. Ayrıca, Yugoslavya Hükümeti'nin de 1951 yılı sonlarına doğru Kosova bölgesinde etkili olmak üzere Prizren Kongresi'ni topladığı belirtildi. Ancak Yugoslavya'ya iltica eden kişilerce kurulan Prizren Kongresi'nin Mili Komite'yi tanımadığı gibi Kosova'yı Arnavutluk'a vermek, hatta tüm Arnavutluk'u Yugoslav Federasyonu'na bağlı bir Cumhuriyet haline getirmek için çalıştığı ifade edildi (Davutoğlu, 1 Ağustos 1952: 1).

Vardar Gazetesi, 22 Ağustos 1952 günü Ş. Davutoğlu imzalı başyazısını "Hazır ol cenge, eğer ister isen Sulhu-Salâh" başlığı ile Kuzey Atlantik Orduları (Nato) Başkomutanı General Ridgway'in 11 Ağustos 1952 günü Paris'te yaptığı basın toplantısındaki konuşmasına ayırdı. Yazıda, Ridgway'ın; "Harp tehlikesinin her zamanki gibi büyük olduğunu ve bu tehlikeye karşı koyabilmek için Batılı devletlerin henüz hazırlıklarını tamamlamamış bulunduğu" sözünden hareketle dünyada komünizm ile mücadelenin önemine vurgu yapıldı. Generalin Kore'de Birleşmiş Milletler Silahlı Kuvvetleri Komutanı (Nato) olarak komünist akınları durdurmuş olmasına vurgu yapıldı (Davutoğlu, 22 Ağustos 1952: 1).

Yazının devamında Ş. Davutoğlu, komünizmi beşeriyetin maruz kaldığı "ızdırap ve hastalık" olarak tanımladı. Davutoğlu'na göre bunun tedavisi için anti-komünist cephe henüz oluşamadı. Yazar, "Kominform"un her tarafta serbestçe hareket etmesinden ve Kremlin'in bundan istifade etmesinden yakınarak, BM'nin Kore'deki müzakere ve girişimlerinin komünist cephe (Kremlin) tarafından savsaklandığını iddia etti. Komünist cepheyi "bozguncu taktiklerle, propaganda faaliyetleriyle ve sinir harbi sistemiyle ayakta durmağa ve insanlığı arkadan vurmağa çalışmakla" suçladı. Suçlamanın devamında Davutoğlu, komünist cephenin göründüğü kadar güçlü olmadığını çünkü son günlerde Romanya, Macaristan ve Arnavutluk'ta ayaklanma müjdelerinin alındığını belirterek bu hareketlerin demir perde gerisinde başlayacak büyük ivmenin başlangıcını oluşturabileceğini ifade etti. Yazar, başyazıyı "Komünizme ölüm, insanlığa hürriyet!.." sloganıyla bitirdi (Davutoğlu, 22 Ağustos 1952: 1).

Vardar Gazetesi'nde yer alan bir haberde, İstanbul'daki mültecilerin Balkanlar'daki kızıl istilaya karşı vatanlarını ve yakınlarını terk etmek zorunda kalan insanlar olduğu belirtilerek mültecilerin yegâne düşmanlarının komünizm olduğu vurgulandı (*Vardar*, 22 Ağustos 1952: 1).

28 Kasım 1952 sayılı *Vardar Gazetesi*'nin üçüncü sayfasında ABD'nin yeni başkanının General Eisenhower olduğu haberi fotoğrafla birlikte verildi. Fotoğrafın altında "Amerika ve bütün hür dünya gençleri tarafından adalet, hürriyet ve milli hakları korumak için emirleri altında seve seve ve inançla akıttıkları mert kanlara ihanet etmiyeceğinden; emperyalist Kızıl Moskof'a artık hak ettiği ölüm darbesini indireceğinden, binaenaleyh artık hakettiği ölüm darbesini indireceğinden; binaenaleyh dünyamızı sulha kavuşturacağından emin bulunduğumuz" ibaresi yer aldı. Haberde, Eisenhower'in Nato Orduları Başkomutanı iken Türkiye'ye geldiği hatırlatılarak çok zor siyasi şartların olduğu mali ve iktisadi meselelerin insanlığı ümitsizliğe düşürdüğü bir dönemde başkan makamına geldiği hatırlatıldı (*Vardar*, 28 Kasım 1952: 3).

Vardar Gazetesi'nin 9 Ocak 1953 günlü yeni yılın ilk sayısının başyazısında, Türk Milli Mücadelesi hatırlatıldı. 30 yıl önce hasta adam denilen Türkler, hürriyet ve istiklâlini nasıl kazandıysa bugün kızıl emperyalizmin işgali altında inleyen Arnavut milletinin de yakın bir zamanda hürriyet ve istiklâline kavuşacağı belirtildi. Bunun için tüm Arnavutların "komünist çapulculardan" kurtuluncaya kadar kardeş kavgalarından vazgeçerek her sahada işbirliği yapmalarının gerekliliği vurgulandı. Yazının sonunda, Mehmet Akif'in "Sen, ben desin efrat, aradan vahdeti kaldır, Milletler için işte kıyamet o zamandır…" mısraları ile birlikteliğe dikkat çekildi (*Vardar*, 9 Ocak 1953: 1).

Gazete, komünizme dolayısıyla da Enver Hoca rejimine karşı mücadelesini sürdürdü. Gazeteye göre Batılı devletler, SSCB'nin Balkanlar üzerindeki emellerini keşfedemedi. Bunun sonuncunda Arnavutluk da cebren demir perde gerisine sokuldu. Bugün için önemli olan Arnavutluk'un komünist boyunduruğundan kurtarılmasıdır. Ancak Yugoslavya tamamen kendi emri ve talimatı ile çalışan Prizren Komitesi ile ve Apostol Tanef ile Duşan Moguşe gibi Arnavutluk'ta kızıl idareyi kuran karanlık kimselerle Arnavutluk'u Yugoslavya Fedarasyonu'na bağlı nasyonal-komünist yedinci bir Cumhuriyet haline getirdi. Yunanistan ise mevcut şartlarda komşusuna yardım eli uzatmak yerine şimali Epir üzerinde hak iddia etmeye devam etti (*Vardar*, 28 Kasım 1953: 1).

22 Şubat 1959 günlü *Vardar Gazetesi*'nin birinci sayfasında "B. Arap Cumhuriyeti idarecileri bu acı hakikatleri biliyorlar mı?" başlığın altında, Yugoslavya'da İslâmlara yapılan zulümler - 60.000 İslam Arnavud'un İtlafı - İslâm halka Karşı Tatbik Olunan Behimî İşkenceler –Arnavudların Kütle Halince Tevfikatı - Bütün Bunlar Tito'nun Tasvibiyle mi Yapılıyor?... alt başlıklarından sonra habere geçilmektedir. Haberde, birkaç hafta önce İskenderiye'de buluşan Abdünnâsır-Mareşal Tito görüşmelerine dikkat çekildi. Haberin devamında Nâsır'ın Kral Faruk'u devirmesi ve Sovyetlere yaklaşarak onlardan yardım alması hatırlatıldıktan sonra Mısır ve Suriye'de şımaran komünist teşekküllerinin varlığından bahsedildi. Nâsır'ın Arap birliğinin oluşumu için İslâmiyet'in yardımını zarurî gördüğü halde Tito, komünizm gereği dini ortadan kaldırırken ve birbirlerine taban tabana zıt iken tarafların emperyalizme karşı mücadele prensiplerindeki samimiyetleri sorgulandı (*Vardar*, 22 Şubat 1959: 1-2).

Gazetede çıkan "Kızıl Palikaryalara" başlıklı yazı, "Nushile yola gelmeyeni etmeli tekdir, Tekdir ile uslanmayanın hakkı kötektir" ile başladı. Yunanistan'da yayımlanan *Akropolis* gazetesi yazarı Spiro Melâs'ın Türkiye ve Arnavutluk hakkındaki iddiaları dile getirildi. Yazıda, "Kızıl kundakçı vatan haini olduklarına şüphe olmayan Akropolis'çiler ve *İpeyrotikon*'cular'ın On İki Ada, Pogon, Florina, Yanya, Preveze vs. yetmiyormuş gibi dün Kıbrıs, bugün Ayasofya, yarın İzmir öbür gün Ergiri ve Görice, hatta kim bilir hangi komşu memleketler üzerinde ne haklar iddia edecekler diye soruldu. Hatta bunların Hitler ve Mussolini'nin en son canlı örnekleri olduğu iddia edilerek yakın bir gelecekte kızıl istilânın da aynı feci hüsrana mahkûm olacağı belirtildi (*Vardar*, 7 Mart 1964: 4).

V. *Vardar Gazetesi*'nde Kıbrıs ve Epir Konusu

Vardar Gazetesi, Yunanistan'ın Ortodoksluğu kullanmak suretiyle hem Türklerin yaşadığı Kıbrıs hem de Arnavutların yoğun olarak yaşadıkları ve Balkan Savaşı sonrası haksız ve hukuksuz Yunan işgaline uğrayan Epir üzerindeki faaliyetlerine paralellik kurmak suretiyle bu durumu Türk kamuoyunun ve kendi takipçilerinin dikkatine sundu.

Gazetenin ikinci sayısında 'Ayineyi-Devran' köşesinde Yunan iddiaları konusunda zaman zaman değerlendirmeler yer aldı. "Politikacı Piskoposları" başlığı ile yer alan bir yazıda, 28 Mayıs 1952 günü Kahire'den Anadolu Ajansı muhabirinin verdiği bir haber irdelendi. Bu habere göre, Kıbrıs Ortodoks Başpiskoposu Makarios'un Kıbrıs adasının Yunanistan'a ilhakı için Lübnan, Suriye ve Yunanistan gezisinden önce Mısırlı gazetecilere Kıbrıs'ta (Rumların) haklarının tanınması açıklamasında bulundu. Yazıda, Galata Ortodoks Başpiskoposu Grigoryos'un girişimiyle şimali Epir üzerinde hak iddia edenlerin Ortodoks Kilisesi'nde gizlice "Epirliler Kardeşlik Cemiyeti" kurduğu bilgisi yer aldı. Haberde, her iki din adamının girişiminden bahsedildikten sonra, "Kıbrıs kimin, Şimali Epir kimin?" diye soruldu (*Vardar*: 6 Haziran 1952: 1).

Gazetenin 28 Kasım 1952 günlü sayısında "Ti-habarya, kirye Gogonis?.." başlığı altında Epircilerin resmi organı olan ve Atina'da yayınlanan *İpeyrotikon Mellon* ceridesinin 4 Kasım 1952 tarihli sayısında 'İstanbul'daki Arnavutlar' başlıklı bir yazı çıktığı haberine yer verildi. Hezeyan olarak değerlendirilen haberin devamında Türk-Arnavut Kardeşlik Derneği'nin "Epirliler Kardeşlik Cemiyeti gibi karanlık ve meçhul gayeler peşinde koşan gizli ve siyasî bir cemiyet olmayıp nizamnamesini ve hedefini açıklamış, müspet ve kanuni bir teşekkül" olduğu hatırlatıldı. Yunan gazetesinin İstanbul'daki Arnavutların derneğe ilgi göstermediği iddiası, derneğin üye sayısının 600 kişiyi çoktan geçti bilgisiyle çürütülmek istendi. Buna karşılık İstanbul'da üç beş "avantüryeden" ibaret olan Epirlilerin Türk-Arnavut derneğine saldırmaları manidar olarak yorumlandı (*Vardar*, 28 Kasım 1952: 1, 4).

Vardar Gazetesi'nin ikinci sayfasında, 'Serbest Sütun' köşesinde, "Bunları Biliyor musunuz" başlığıyla "Bir Filatlı" imzasıyla çıkan yazıda, Epir'in nüfusunun hemen tamamının Arnavutlardan oluşması nedeniyle burasının Arnavutluk'un

ayrılmaz bir parçası olduğu vurgulandı. Yunanistan'ın Arnavut topraklarında hak iddiasında bulunması da büyük bir insafsızlık ve Yunan milletine ihanet olarak değerlendirildi (*Vardar*, 28 Kasım 1952: 2).

9 Ocak 1953 günlü gazetenin 'Ayıne-i Devran' köşesinde, Yugoslavya hükümetinin himayesinde oluşan Prizren'deki Arnavut Komitesi gibi, Yunanistan'da da Yunan hükümeti himayesinde bir komite kurulursa ve Epir'in Yunanistan'a ait olduğunu iddia edilirse ne olacak? diye soruldu (*Vardar*, 9 Ocak 1953: 1).

Prof. Dr. Şinasi Vardarerman da Yunanların bir buçuk asırdan beri megali ideali çerçevesinde aldıkları topraklar ve imha ettikleri Müslümanlar yetmiyormuş gibi şimdi de Kuzey Epir'i istediklerini hatırlattı. Vardarerman, Arta körfezine kadar Yanya vilayetini de kapsayan Güney Epir'in de Yunanistan'da kaldığını belirterek bir İngiliz aliminin "Arnavutluk, küçük bir memleket ve fakat büyük mesele teşkil eder" sözünü hatırlattı (Vardarerman, 9 Ocak 1953: 2).

28 Kasım 1959 tarihli gazetenin birinci sayfasında "Yunan Megalo İdeası Yine Sayıklamakta" başlığı altında Yunanistan'ın Türkiye ve Arnavutluk'u sürekli hedef aldığı hatırlatıldı. Ayrıca Türkiye'nin Nato içerisinde yer almasına rağmen Yunanistan'ın Kıbrıs meselesini alevlendirdiği belirtildi. Haberin devamında Yunanistan'ın Kıbrıs meselesini kendi lehine çözdükten sonra Yunan Kralı'nın Kuzey Epir'i kurtaracağını açıklamasına dikkat çekilerek bunun anlamının Yunanistan'ın Güney Arnavutluk'ta bulunan Görice ve Ergiri vilayetlerini istemek olduğu iddia edildi. Halbuki bu vilayetlerin; kan, dil adet ve anane bakımından su "katılmamış Arnavut" vilayetleri olduğu vurgulandı (*Vardar*, 28 Kasım 1959: 1).

Hayri Alpar'ın "Bu mudur hakseverlik" başlıklı yazısında SSCB'nin Kıbrıs politikasını eleştirildi. Kruçef'ın "Kıbrıs'ın hükümranlık haklarına ve bağımsızlığına saygı gösterilmesi"ni isteyen ve "Sovyetlerin Akdeniz'deki duruma kayıtsız kalmayacağını, Kıbrıs Cumhuriyeti'ne müdahale plânlarını ve milletlerarası münasebetlerde bu gibi metodlara başvurulmasını hoş karşılayamacağı" açıklamasına yer verildi. Buradan yola çıkılarak Sovyetlerin Doğu Avrupa ve Balkanlar'da, uluslararası hukuk kurallarını hiçe sayarak hükümranlık haklarını yok ettiği iddia edildi. Kruçef'in açıklamalarından sonra Yunanistan Dışişleri Bakanın bu açıklamayı müspet değerlendirdiğine dikkat çekildi. Kıbrıs meselesini, Makarios'un Enosis planını gerçekleştirmek için çıkardığı belirtildi. Makarios çetelerinin modern silahlarıyla Türk halkını imhaya başladığı için SSCB'nin tutumu karşısında yazar, "bu mudur insanlığı ve insan haklarına saygısı?" diye sormaktaydı (Alpar, 7 Mart 1964: 3).

Hayri Alpar, "Nato ve Yunanistan" başlıklı yazısında Nato Dışişleri Bakanları toplantısında Nato'nun Kıbrıs konusunda arabuluculuk yapmasını kabul ettiğini belirtti. Alpar, Türk Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in "Nato Kıbrıs meselesinde arabuluculuk yapmayı kabul etti" ifadesine karşı, Yunan (Dışişleri) Bakanı Kostopulos'un, arabulucuk için "sadece Kıbrıs değil, Türk-Yunan münasebetlerini kapsaması" şartıyla kabul ettiği beyanındaki çelişkiye dikkat çekti.

Haberin 16 Mayıs 1963 günlü *Dünya* gazetesinden alındığı notu düşüldü (*Vardar*, 15 Haziran 1964: 3).

18 Temmuz 1952'de Gazetenin ikinci sayfasında Murat Çelebi, Galata kilisesinde el çabukluğu ile gizlice teşkil edilmek istenilen ve *İpeyrotikon Mellon* gazetesinde uzun uzun methiyesi yapılan Epirliler Kardeşlik Cemiyeti'ni karanlık ve sinsi gayeler peşinde koşan bir teşekkül olarak tanımladı (*Vardar*, 18 Temmuz 1952: 2). Ş. Davutoğlu da şimali Epir üzerindeki Yunanistan iddiasını hatırlatarak bu konudaki Ortodoks Kilisesi'nin manevi himayesi altında oldukça kuvvetli ve faal bir organizasyonun varlığından bahsetti. Davutoğlu ayrıca, Fener Patrikhanesi'nin hâlâ Bizans'ın köhne ve kokuşmuş hayalleriyle baş başa olduğunu iddia etti (Davutoğlu, 1 Ağustos 1952: 1).

"Politikacı Piskoposları" başlıklı yazıda Gazete, Makarios'un faaliyetlerini hatırlattıktan sonra Galata Başpiskoposu Grigoryos'un şimali Epir üzerindeki iddiası ile Galata Ortodoks Kilisesi'nde gizlice kurulan Epirliler Kardeşlik Cemiyeti haberini Kıbrıs ile bağlantılı olarak yeniden okuyucularının dikkatine sundu (*Vardar*, 7 Mart 1964: 3).

VI. *Vardar Gazetesi*'nde Ortodoks Arnavutlar

İstanbul'da yaşayan Ortodoks Arnavutlar, Rumlarla birlikte yıllarca Fener Rum Patrikhanesi'ne devam etmek zorunda kalmıştı. Arnavutlar, Fener Rum Patrikhanesi'nin fenalıklarından kurtulmak için Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin de desteği ile İstanbul'da 12 Nisan 1937'de kendi Ortodoks Kilisesini kurmuştu (Özcan, 2011: 158-159). Ancak Fener Rum Patrikhanesi, Ortodoksluk üzerinden Arnavutlar ile ilgilenerek onların da Rum oldukları tezi üzerinden Arnavutluk'un bazı vilayetleri üzerindeki iddialarını sürdürdü. Ancak İstanbul'da 6/7 Eylül Olayları'na karışan bazı Türkler üzerinde bu propaganda ve algı etkili olmuştu. Çünkü İstanbul'da 6-7 Eylül 1955'te yaşanan bu kargaşadan Ortodoks Arnavutlar da zarar gördü.

22 Şubat 1959 tarihli *Vardar Gazetesi*'nin birinci sayfasında, 6/7 Eylül 1955 gecesi meydana gelen olaylarla ilgili bir başlık dikkat çekti. Gazete yaklaşık dört yıldır yayınına ara verdiği için 6/7 Eylül Olayları'ndan sonra ilk çıkan sayısında bu konuyu İstanbul'da yaşayan Ortodoks Arnavutlar üzerinden başlığa taşıdı. Gazetenin "Türk-Arnavut Kardeşliği Dâvası Yolu ve Uğrunda" başlıklı yazısında, *Vardar Gazetesi*'nin sahibi ve Mesul Müdürü Şemseddin Davutoğlu'nun 10 Eylül 1955'te Başbakan Adnan Menderes'e çektiği telgraf yayınlandı. Telgrafta şu iafdeler yer almıştır:

> Panhelenist kilise tarafından desteklenen, Yunan Megalo idarecileri ile Yunan komünistlerinin tarihe, sulha ve milli sembol ve vatan kurtarıcısı Aziz Atatürk'ün dostluğuna aykırı, her türlü haksız ve düşmanca talep ve tavırların neticesi olarak galeyana gelen; muhakkak ki, ve maalesef, bu insanî ve millî galeyanı istismar etmeyi bilen yerli Panslavizm uşaklarının kahpe emellerine kurban giden Türk milletinin 6 Eylül gecesinin hıncına, gayeleri yalnız tarihi Türk-Arnavud kardeşliğini idame ettirmek, ve bu

> yolda her şeylerini feda etmeye amade olan, Rumluk ve Yunanlılık ile hiçbir alâkaları olmıyan, ve olmasını da kat'iyyen istemeyen İstanbul'un bütün ORTODOKS ARNAVUTLARI da kurban gitmişlerdir. Bununla beraber hiçbir şikâyette bulunmıyan, Yaşasın Kardeş Türk Milleti diye bağıran işbu Arnavut Ortodokslarının hemen hepsinin namına şunu arzetmek isterim ki gerek İstanbul'daki Arnavut Ortodoksları, gerek bütün Arnavut Milleti, asil ve Kardeş Türk Milleti ile, ZARURETEN RESMEN OLMASA DA BİLE her zaman KALBEN hemfikir, tekmil davalarda beraber, ayni yolun yolcusu olup bu KARDEŞLİK UĞRUNA yalnız mallarını değil, canlarını da feda etmeye amadedirler. Bu hakikatleri arz etmeyi her türlü borç bilir, Sayın Reisicumhurumuza, Sayın Büyük Millet Meclisi Reis'imize, Büyük Millet Meclisimize ve Kardeş Türk Milletine duyurmanızı istirham ederken bütün Büyüklerimize, Hükümetimize ve Şahsınıza karşı tarafımdan ve zarardide bütün Arnavut Ortodoksları tarafından beslenilen en derin sevgi ve saygılarımızı takdim ederim.

Telgraf yerine ve amacına ulaşmış gözükmektedir. Çünkü 26 Eylül 1955 tarihinde Adnan Menderes'in cevabi telgrafı gelmiştir: "İzhar olunan samimi duygu ve yakın alâkaya teşekkür eder, mensuplarınızın muhabbetle gözlerinizden öperim. Başvekil Adnan Menderes" (*Vardar*, 22 Şubat 1959: 1, EK-4).

6/7 Eylül Olayları sonrası da Fener Rum Patrikhanesi, Ortodoksluk üzerinden Arnavutlar ile ilgilenerek Arnavutluk'ta hak iddia etme çalışmalarını sürdürdü. *Vardar Gazetesi* de 20 Nisan 1964 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde bu konu da çıkan bir değerlendirmeyi okuyucularına duyurdu. Nadir Dayı'nın haberine göre, İstanbul'daki Ortodoks Arnavutlara Yunan uyruğuna geçmesi için devamlı baskı yapılmaktadır. Onun için Ortodoks Arnavutlar, bir bildiri yayınlayarak, Fener Rum Patrikhanesi'ni kınamak zorunda kaldılar. Yazıda, bugünkü Yunanistan'ın kuruluşunda ve Megalo İdea'yı gerçekleştirmede en büyük rolü, her türlü siyasi faaliyetleriyle Ortodoks Kilisesi'nin oynadığı vurgulandı. Kilisenin faaliyet sahalarının Türkiye, Bulgaristan, Yugoslavya, Arnavutluk, Kıbrıs ve yakın doğu ülkeleri olduğu belirtildi. Patirhkane'nin Türkiye'de Ortodoks Arnavutlara baskı yaptığı hatırlatılarak İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'ye sığınan Ortodoks Arnavutların Yunan tâbiiyetine geçmeleri için devamlı surette zorlandığı ve dini baskı yapıldığı vurgulandı. Ortodoks Arnavutların hali hazırda komünist Enver Hoca rejimini tanımadıkları ve Türk tâbiiyetine de geçmedikleri için vatansız konumda oldukları belirtildi. Ortodoks Arnavutların Patrikhane'nin teklifini kabul etmeleri halinde, Yunan Konsolosluğu'nun bunlara kolayca pasaport vermek suretiyle, bunları Yunanistan'a göndereceği belirtildi. Bu açıklamadan sonra, Patrikhane ve konsolosluğun işbirliği ve baskılarına rağmen İstanbul'da bulunan 7-8 bin Ortodoks Arnavut'un Yunan tabiiyetine geçmeyi reddettiği bilgisi verildi. Habere göre, İstanbul'da bulunan Arnavutluk'un Görice ve Ergiri mıntıkaları Ortodoks Arnavutları, bu konuda şu beyannameyi yayınladı:

> 1. Biz Arnavuduz ve vatanımızda hür Arnavut olarak kalacağız. Yunan tâbiiyetine geçmemek için endirekt olarak yapılan teklif ve tavsiyeleri kesinlikle red ederiz.

2. Tâbiiyet değiştirmemiz gerekirse, yıllardan beri ikamet ettiğimiz ve serbestçe çalışmakta olduğumuz ve haklarımızı teminat ve masuniyet içinde bulunduran mert, âlicenap, tarihi dost Türk milleti ve hükûmeti lehine kullanmayı tercih ederiz.

3. Muhtelif suretlerde telkin ve propaganda tesirine kapılarak ve aldanarak Yunan tâbiiyetini kabul ve masuniyeti milliyesini zora sokan her mesul her unsurun ve şahsın millî hukukumuza müdahalelerini şiddetle reddederiz.

Patrikhane'nin bu davranışının altında Ergiri ve Görice vilayetleri üzerindeki Yunan hak ve iddialarını Ortodoks Arnavutlar üzerinden sürdürebilmek politikası vardı. II. Balkan Savaşı sonlarında bu iki vilayette 350 bin Müslüman Arnavut'a karşı 70-80 bin civarında Ortodoks Arnavut yaşamaktaydı. Ancak Yunanistan bu vilayetlerin (Ortodoks Arnavutları da Rum kabul ederek) Rum olduğu iddiasını dillendire geldi. Nitekim Arnavutluk kurulduktan sonra Yunanistan, Atina'da "Kuzey Epir Cemiyeti" adı altında bir cemiyet kurmak suretiyle Arnavutluk aleyhindeki emellerini gerçekleştirmek istedi. Girit ve Kıbrıs'ta olduğu gibi cemiyetin başına Piskopos Kotoko isimli bir din adamı getirildi. Cemiyetin bütün amacı Arnavutluk'un iki vilayetini Yunanistan'a ilhak etmek üzerine idi. Ayrıca Kuzey Epir'de Yanya ve Preveze'de yaşayan 70-80 bin Arnavut Müslüman'a da baskı uygulanarak bunlar da göçe zorlanmaktaydı (Dayı, 15 Haziran 1964: 3).

VII. *Vardar Gazetesi*'nde Ayasofya Haberleri

Vardar Gazetesi, Ortodoksluk üzerinden Arnavutluk'ta hak iddia edebilmek için sürekli faaliyet gösteren Patrikhane'nin aynı zamanda, Kıbrıs ve Ayasofya meselelerini de gündeme taşıdığı iddiasıyla, Ayasofya konusuna oldukça geniş yer verdi. Gazete, 18 Temmuz 1952 günlü dördüncü sayısında sekiz sütunu kapsayan "*Akropolis* ve *İpiroktikon Mellon* Gazetelerine Cevap veriyoruz!..." manşeti ile çıktı. Manşet haberin sol altında Şemseddin Davutoğlu'nun baş yazısı "Rüzgara tüküren, kendi yüzüne tükürmüş olur!.." başlığıyla manşeti değerlendirdi. Davutoğlu, Yunanistan'da yayınlanan *Akropolis* gazetesinin, Ayasofya'yı kilise haline getirmeyi talep eden "çılgın ve korkak" yazarına açık bir mektupla cevap verdi. Yazıya (mektuba) Ayasofya'nın kiliseye çevrilmesi talebini yazan kişinin hüviyetini gizlemesi eleştirilerek, ister karanlık ruhlu bir "mahluk" isterse gazetenin hezeyanları olsun "rüzgara tüküren kendi yüzüne tükürmüş" olur tepki ifadesiyle giriş yaptı. Devamında, bu talebin hiçbir haklı esasa dayanmayan hayalden ibaret gaflet saçması olduğu ifade edildi. Bunun karşılığında Türkiye'nin hiçbir mecburiyeti olmadığı halde "medenî ve insanî bir hareketle, Ayasofya'yı müzeye tahvil etmek âlicenablığını" esirgemediği hatırlatıldı. Ayasofya konusuyla Türkiye üzerindeki bu iddialarla ilgili hâlâ hayatta olan General Trikopis'in fikrinin sorulmasını tavsiye etmek suretiyle Anadolu'daki Yunan hezimetini hatırlattı (Davutoğlu, 18 Temmuz 1952: 1).

Yunan gazetesinin Ayasofya'nın (Rumlara) iade edilirse iki ülke arasındaki "tezatlar ve husumet" devrinin sona ereceğini belirtmesi de eleştirilerek "millî varlık ve mukaddesata kadar uzanan fedakârlıklara katlanabilecek tek Türk yoktur" cevabı verildi. Yunan nesillerinin halk şarkıları olan Büyük Manastır dedikleri "Konstantin Paparigopulos'un Hristiyanlık dininin Partöneni diye vasıflandırdığı Ayasofyanın" bizim olacağı hayallerinin boşuna olduğu belirtilerek Türk nesillerinin de Ayasofya'yı İslâm peygamberinin büyük vasiyetini yerine getiren büyük serdar Fatih Sultan Mehmet'in mukadder bir armağanı olarak yeryüzünde son Türk kalana kadar "İslâm Mâbedi" gibi muhafaza edeceği vurgulandı. Yazının sonunda, Ayasofya'nın beş yüz evvel hidayet nuruna mazhar olduğu hatırlatıldı (Davutoğlu, 18 Temmuz 1952: 1).

Vardar Gazetesi'nin 18 Temmuz 1952 tarihli birinci sayfasında 'Ayineyi-Devran' köşesi de "Kızıl Palikaryalara" başlığı ile başyazıdaki gibi Yunanistan'ın Kıbrıs ve Ayasofya politikalarına karşı çıkarak onlara 30 yıl öncesindeki (Anadolu) hezimeti hatırlattı. Yunanistan'ın haksız ve hukuksuz Türkiye isteklerinin Arnavutluk'a da yansıyacağı düşünülerek Florina, Ergiri ve Görice üzerinde hak talep edeceğini iddia etti.

Vardar Gazetesi'nin Ayasofya ile Yunan iddialarına cevap vermekle kalmadığı 14 Temmuz 1952 günü *Akşam* gazetesinden Avukat Teologos Gülbaloğlu'nun "İt Ürür Kervan Yürür" başlıklı yazısına da yer verdi. Söz konusu yazıda yazar, ölümsüz Atatürk'ün Ayasofya'yı müzeye çevirmekle büyük bir medenilik ve alicenaplık yaptığını hatırlattıktan sonra "sahibi seyf ve kalem olduğu kadar civanmert bir Türk serdarı olan Fatih"in İstanbul'u fethetmekle Rumluğa yeni bir hayat verdiğini belirtti. Ayrıca, "bugün yeryüzüne yayılmış on milyon Rum varlığını bu civanı mertliğe medyundur" hatırlatması yaptı (Gülbaloğlu, 18 Temmuz 1952: 2).

VIII. *Vardar Gazetesi*'nde Türk-Arnavut Dostluğu

Roma'da çıkan *Flamuri* gazetesinin "Türkiye-Arnavutluk dostluğu" başlıklı değerlendirme yazısı, 22 Ağustos 1952 tarihli gazetenin birinci sayfasında yer aldı. Yazının başlangıcında Atatürk döneminde Türkiye ile Arnavutluk arasındaki dostluk hatırlatıldıktan sonra, 7 Nisan 1939 günü İtalya istilası sırasında sadece Türkiye Cumhuriyeti'nin Arnavutluk'a mukavemet tavsiyesinde bulunduğu hatırlatıldı. Buna ilave olarak Türkiye'nin hem İtalya işgalini hem de Enver Hoca iktidarını tanımadığı hatırlatıldı (*Vardar*, 22 Ağustos 1952: 1).

Yazının devamında Arnavutluk eski başbakanlarından Mithat Fraşheri'nin 1948'de Türkiye'ye geldiğinde Türklerle Arnavutlar arasında kardeşçe bir dostluk, anlaşma ve işbirliği yapılmasını telkin ve tavsiye ettiği ifade edildi. Ayrıca, Fraşheri'nin Türkiye-Arnavutluk ve Yunanistan arasında sıkı bir ittifak kurulmasını istediği hatırlatıldı. Yunanistan'ın Türkiye ile ilgili ihtilaflarını bir kenara bırakmakla birlikte Arnavutluk toprakları hakkında beslediği gayrimeşru fikir ve iddialarından vazgeçmediği belirtildi (*Vardar*, 22 Ağustos 1952: 1).

Vardar Gazetesi'nin 28 Kasım 1952 günlü sayısının ikinci sayfasında 'Serbest Sütun' köşesinde "Bunları Biliyor musunuz" başlıklı, "Bir Filatlı" imzasıyla çıkan yazıda, Türk ve Arnavutların Osmanlı Devleti'ni yaşatmak için 500 sene kanlarını dökerek kardeş oldukları vurgulandı. Arnavut muhacirlerin Arnavutluk'ta hüküm sürmekte olan kızıl rejim ile mücadele etmek üzere Türkiye'de dernek statüsünde çalıştığı belirtildi. Türkiye'nin de kendilerine iyi davrandığı ifade edildi. Ayrıca Türklerin ve Arnavutların kimsenin bir karış toprağında gözü olmadığı ifade edilerek kimsenin kendi topraklarına göz dikmelerine de müsaade etmeyecekleri kararlılıkla hatırlatıldı. Arnavut muhacirlerin de kendi aralarında dini farklılıklarını gözetmeksizin (Katolik, Ortodoks, Müslüman) birlikte hareket ettikleri de vurgulandı (*Vardar*, 28 Kasım 1952: 2).

28 Mayıs 1952 günlü gazetenin en sağ sütununda Dr. Ekrem Talha'nın "Türkiye ve biz" başlığıyla Türkiye'nin Atlantik Paktı'na (Nato'ya) girdikten sonra oynayacağı rolü değerlendiren bir yazıya yer verildi. Yazısına, Napolyon'un "İstanbul'a hâkim olan bütün dünyaya hükmedebilir" sözü ile başlayan Talha, "şark meselesi"nden bahsederek Boğazlar'ın stratejik kilit noktası olduğuna tarihsel süreci de hatırlatarak vurgu yaptı. İkinci Dünya Savaşı sonrası Boğazlar üzerindeki Sovyetler tehdidini de belirterek Türkiye'nin Nato'ya girmesinin önemine dikkat çekti (*Vardar*, 28 Mayıs 1952: 1-4).

14 Mart 1953 günlü *Vardar Gazetesi*'nin başlığı ile sütunların arasında bir açıklama dikkat çekmekte ve yeniden Türk-Arnavut dostluğuna vurgu yapılmaktadır. Bu açıklama derneğin müteşebbis müessisi ve *Vardar Gazetesi* başyazarı Şemseddin Davutoğlu'nun 27 Nisan 1952 günü derneğin ilk genel kurulunda yaptığı konuşmadan alındı:

> Türk-Arnavut kardeşliği; ne gelip geçici bir politika cereyanının, ne iktisadî veya içtimaî bir takım buhranların ve ne de muayyen gayelere dayanan diplomatik andlaşmaların değil, kökü tarihin beş yüz yıllık derinliğinde bulunan özlü ve canlı müşterek hâtıraların mahsulüdür. Yer yüzünde yaşayan milletlerin kardeşlikleri bahis mevzuu olursa, bunlar arasında Türk-Arnavut kardeşliğinden daha tabiîsi, daha meşruu ve daha hakikisi yoktur ve olamaz."
>
> ...
>
> Türk-Arnavut kardeşliği (DÜN, BUGÜN, YARIN: DAİMA KARDEŞ) parolasının delâlet ve işaret ettiği hedefe teveccüh etmiş, tertemiz bir zihniyetin ifadesidir. Türk-Arnavut kardeşliği, her nevi tesir ve endişelerin dışında, en kudsî ve imanlı andlaşma ve kaynaşmanın tezahürüdür.
>
> ...
>
> Türk-Arnavut kardeşliği iki millet arasındaki birlik ve beraberliğin sembolüdür. (*Vardar*, 14 Mart 1953: 1).

Gazetenin sekiz ay sonra yayınlanan ilk sayısının başyazısı, "Türk matbuatına minnettarız" başlığı ile çıktı. Yazıda, Arnavutların haklarına, hürriyetlerine riayetkâr samimiyet eden Türk basını ile eşsiz kahraman Atatürk'ün "yurtta barış dünyada barış" düsturuna sahip gizli emelleri olmayan Türk basınına minnettar-

lık ifade edildi. Yazıda ayrıca, Arnavutluk'un da Balkan Paktı'na dördüncü üye olarak girmek için sabırsızlandığı belirtildi (*Vardar*, 28 Kasım 1953: 1).

1953 yılında yapımı tamamlanan Anıtkabir, Atatürk'ün ebedi istirahatgahı olmaya hazır hale geldi. 28 Kasım 1953 günlü gazetenin birinci sayfasında "Arnavutlar Atatürk'ün manevi huzurunda" başlığı dikkat çekmektedir. 10 Kasım 1953 günü Atatürk'ün naaşının Anıtkabir'e nakledilmesi törenine Türkiye'de yaşayan bütün Arnavutları temsilen Türk-Arnavut Kardeşliği Yardımlaşma Derneği Başkanı Cevdet Veysel Özoğuz ile idare heyetinden Yakup Şengöz ve Peter Uysufi'nin katıldığını fotoğrafla okuyucuya duyurdu. Haberin devamında ise şu ifadelere yer verildi:

> Türk milletinin halâskârı büyük Atatürk, asrımızın istiklâl meşalesi ve sembolü olarak yalnız Türk milletinin değil, bütün insanlığın kalbinde lâyık olduğu mevkii ihraz etmiştir. İstiklâllerinden mahrum edilmek istenilen milletlerin, rehberi ve önderi O'dur. Dost veya düşman bu sebeple O'na hayrandır. O'nun muazzez ruhundan ilham alabilen milletler hiçbir vakit istiklâllerinden mahrum bırakılamazlar. Bizler de izindeyiz yüce yüce ATA. (*Vardar*, 28 Kasım 1953: 1, EK-5).

22 Şubat 1959 tarihli *Vardar Gazetesi*'nin başyazısı, "Sevinçleriniz Sevincimiz; Acılarınız Acımız" başlığı ile çıktı. *Vardar Gazetesi*'nin yayınına ara verdiği dört buçuk seneyi aşkın bir zamanda Türkiye'de birçok zelzele ve yangın gibi istenmeyen hadiseler olmuştu. Hatta "inci İstanbul'un tarihi Kapalı Çarşısı ile yeşil Bursa'nın Kapalı Çarşısı yanmış, Fethiye'de zelzele olmuş"tu. Bu sebeple gazete başyazısında, "İstanbul'daki bütün İslâm ve Ortodoks Arnavutlar Türkiye'mizin bu acı ve elem felaketlerine kalplerindeki en derin ve kardeşçe hislerle iştirak ederler" ifadesiyle bu acılara ortak oldu (*Vardar*, 22 Şubat 1959: 1). Ayrıca İstanbul'da yapılan Kıbrıs mitingine Türk gençliği ve milletiyle birlikte Ortodoks Arnavutların katıldığı bilgisine yer verildi.

Gazetenin birinci sayfasında Celal Bayar ve Adnan Menderes'in fotoğrafına yer verildi. Fotoğrafın altında "Milletimizi üzen kaza faciası" haberinde Kıbrıs'ın gelecekteki siyasi durumunu görüşmek üzere Londra'ya giden Adnan Menderes'in uçak kazasından bahsedildi. Kazada 15 kişinin şehit olduğu ve Menderes ile bir kısım yolcunun mucize olarak kurtulduğu belirtilerek başbakana geçmiş olsun dilekleri iletildi (*Vardar*, 22 Şubat 1959: 1).

27 Mayıs 1960 Askerî müdahalesinden sonra, ilk defa 18 Haziran 1961 günü çıkan gazetede yeni kabul edilen Anayasa manşete taşınarak "İhtilâlin zarurî meşruluğuna inanmış millet ve Millî Birlik Komitesi'nin yarattığı 27 Mayıs Atatürkçü devrimlerine hayran, kabullenen yeni Anayasa ile 2. Cumhuriyet'e" vurgusu yapıldı. Başlığın altında ise şu ifade yer aldı:

> … serbest seçimler sayesinde idare edecek olan Hükûmetlere, biz, Arnavut asıllı Türkler ile Türk-Arnavut kardeşliğinin kudsiyetine iman etmiş olanlar, şimdiden başarılar dileyerek Memleketimizin refah'a ve yüksek medeniyetlere ulaşmasını sağlayabileceklere peşinen şükranlarımızı arze-

der, Millî Birlik Komitesi'ni, Gürsel-İnönü ile sair bütün vatanperverleri hürmet ve sevgi ile selâmlarız. (*Vardar*, 1 Haziran 1961: 1).

25 Ekim 1961 sayılı gazetenin birinci sayfasında İsmet İnönü (CHP Gn Bşk) ve Ragıp Gümüşpala (AP Gn Bşk)'nın küçük fotoğrafları ile Cemal Gürsel'in büyük fotoğrafı üzerinde "Selâm! Milletimizin çoğunluğunun itimadına sahip olan Sizlere" yazısının altında alt başlıkta "M.B.K.sine şükranlarımıza arz ile Türkiye'mize saadetler dileriz" vurgusu dikkat çekti (25 Ekim 1961: 1, EK-6).

IX. *Vardar Gazetesi*'nde Arnavutluk Haberleri

22 Ağustos 1952 tarihli *Vardar Gazetesi*'nin birinci sayfasında yer alan 'Ayineyi Devran' köşesinin başlığı "Müjde Haberi" olarak çıktı. Haberde, Arnavutluk'ta kızıl rejime karşı isyan hareketlerinden bahsedilerek ordunun bir kısmının dağlara çekildiği belirtildi. Hatta Enver Hoca ile İçişleri Bakanı Mehmet Şeyhu arasında anlaşmazlık çıktığı bilgisine de yer verildi. Yazı, "bütün komünistlerin birbirlerini yemek suretiyle dünyayı şerlerinden kurtaracaklardır" temennisiyle sona erdi (*Vardar*, 22 Ağustos 1952: 1).

Vardar Gazetesi'nde yer alan bir habere göre, Amerika'da bir malikhane alan devrik Kral Zog, İskenderiye'den ay sonunda malik hanesine taşınacaktır. Haberde, kralın Arnavut cemiyetlerle irtibatta olmasına rağmen ülkede plebisit yapılmadan tahtına dönmeyeceğini açıkladığı bilgisi de yer aldı (*Vardar*, 22 Ağustos 1952: 2).

"Arnavutluk'ta Kızıl Rejime İsyan" başlıklı haberde, ordunun bir kısmının isyan edip dağa çıktığı haberi, Belgrat *Politika* gazetesine dayanılarak verildi. Buna göre, İşkodra ve Kruya şehirlerindeki garnizonlardan silahlı isyancılar kuzey Arnavutluk'un dağlık kesimine çekilmişti. Haberin altında Roma radyosunun da bu haberi doğruladığı bilgisi yer aldı. Bir başka haberde, Arnavutların Belgrat'ta çıkardığı *Rilindja* gazetesine göre, bir yıl önce Yugoslavya'ya 4.000 mülteci iltica ederken, son iki ay içerisinde de 300 kadar Arnavut Yugoslavya sınırını geçti (*Vardar*, 22 Ağustos 1952: 2).

28 Kasım 1959 günlü gazetenin üçüncü sayfasında "Şemseddin Sami ve Bugünkü Arnavutluk" başlığı ile verilen haberde, Ekim 1959 sonlarına doğru, Arnavutluk Orta Elçisi İskender Konica'nın ve Elçilik Baş Sekreteri Gaqe Bboryan'ın Şemseddin Sami'nin varisleriyle görüşerek merhumun kemiklerini Arnavutluk'a nakletmek için izin istedikleri bilgisi yer aldı. Arnavutluk'ta Ergiri vilayetine bağlı Permet kasabasının Frasheri köyünde doğan Şemseddin Sami'nin Osmanlı ve Arnavutlar için yazdığı eserler nedeniyle her iki millet için çok kıymetli olduğu vurgulandı. Ancak "Şemseddin Sami yaşasaydı bugünkü (Komünist) Arnavutluk'a gitmeyi tercih eder miydi?" sorusu soruldu. Sorunun cevabını da 1944 yılı sonlarından 1955 yılına kadar 15.000'den fazla Arnavut'un ülke dışına (ABD, Yugoslavya, Kanada, Arjantin, Venezüella gibi) gitmek zorunda kaldığı bilgisi verilerek Arnavutluk'un birçok yerlerinde toplama kamplarında insanların tutulmasına dikkat çekildi. Yazının sonunda, Tiran Hükümeti'nin

Sami'nin kemiklerini Arnavutluk'a naklederek Arnavutluk milli efkârını kendi lehine çevirmek istediği yorumu yapıldı (*Vardar*, 28 Kasım 1959: 3).

İlk defa *Vardar Gazetesi*, Arnavutluk'taki Enver Hoca yönetimine ve komünist rejime farklı bakarak bir samimi itirafta bulundu. Çünkü süreç içerisinde Enver Hoca yönetimi zayıflamak yerine konumunu daha da güçlendirmeyi başarmıştı. Gazete, Arnavutluk'taki durumun 1944-1955 yıllarındaki vaziyetten daha müsait olduğunu kabul etti. Gazeteye göre, 1944'ten 1955'e kadar, Arnavutluk'taki iktisadi durum, kelimenin tam mânâsı ile bir mahrumiyet ifade etmekte idi. Rejim, bir proletarya diktatörlüğü olmasına rağmen, ziraî ve medenî istihsalât çoğalmış; yollar, köprüler ve kasabalar oldukça inşa edilmiş; bir takım küçük elektrik santralleri ve bir-iki hidroelektrik santrali tesis edilmiş; bazı küçük küçük fabrikalar da kurulmuştur (*Vardar*, 28 Kasım 1959: 3).

Gazete bu durumu göz önüne alarak artık kendilerinin de rejime karşı muhalefetliklerinin etkisi olamayacağının farkına varmıştı. Bu sebeple bu rejim ile barışarak ülkelerine dönebilmek için rejime çağrı niteliğinde temennilerini nazik bir üslupla dile getirdi. Gazeteye göre, Arnavutluk, bir taraftan dâhilî asayişi temin etmeğe muvaffak olduktan başka ayrıca Birleşmiş Milletler Teşkilâtı'na dahi üye olarak kabul edilmişti. Durum böyle olunca, Tiran hükümetinin mümkün olduğu kadar artık hapishaneleri boşaltmak, toplama kamplarını ilga etmek, firarileri memlekete celb edebilmek ve halkın daha geniş bir tarzda nefes alarak yaşayabilmesi için, gereken tedbirleri tatbik eylemek gibi önemli vazifeler karşısında bulunduğu belirtiliyordu (*Vardar*, 28 Kasım 1959: 3).

X. *Vardar Gazetesi*'nde Arnavutluk'un Bağımsızlık Kutlamaları

28 Kasım 1912'de I. Balkan Savaşı sonrası Arnavutluk bağımsızlığını kazandığı için 28 Kasım 1952 günlü *Vardar Gazetesi*'nin başyazı başlığı büyük puntolarla "İstiklâl ve İstikbal" olarak belirlendi. Yazıda, Osmanlı hâkimiyeti altında beş asır yaşadıktan sonra Arnavutluk'un bağımsızlığını kazandığı hatırlatıldı. Ancak İkinci Dünya Savaşı sonrası esir ülkeler istiklâllerine kavuşurken Arnavutluk'un 1945 yılından itibaren "tarihinin en acı ve en karanlık günlerini" yaşadığı ifade edildi. Geçmişe dönerek Arnavutların beş asır Türk kardeşleriyle cepheden cepheye, şan ve şerefle koşarak Osmanlı Devleti'nin en kudretli çağlarında, en ağır vazifeleri yüz aklığı ile başardığını hatırlattıktan sonra, Arnavutların bugün de "kızıl emperyalizmden" kurtulacağı dile getirildi. İkinci Dünya Savaşı'na gönderme yapılarak faşistlerin ve nazilerin esaretine kahramanca direnen Arnavut milletinin "Kremlin'in kölesi komünist Enver Hoca haini ile avenesini de er geç ortadan kaldırmayı" başaracakları belirtildi. Yine 1912 yılı istiklâli hatırlatıldıktan sonra asıl bağımsızlığın da yakın olduğu vurgulandı. Yazının devamında asil Türk milletinin 30 yıl önce verdiği Milli Mücadelenin Arnavutlara da mükemmel bir rehber olması gerektiği hatırlatılarak "Arnavutların bugünkü dâvalarını Türklerden daha iyi anlayabilecek diğer millet yoktur?.." vurgusu yapıldı. Yazı, Türk-Arnavut kardeşliğine dikkat çekerek "Arnavutluk'un istiklâlinin Büyük Türk Milletinin Hürriyet aşkı ile çarpan kalbinden ve Tiran'ın yolunun

muhakkak Ankara'dan geçeceği" temennisi ile sona erdi (Davutoğlu, 28 Kasım 1952: 1).

9 Ocak 1953 tarihli *Vardar Gazetesi*'nin birinci sayfasının ortasında dernek başkanı Em. Gn. Ş. Altunay'ın iki kız çocuğu ile çekilmiş bir fotoğrafına yer verildi. Fotoğraftaki kızların birisinin elinde Türk, diğerinin elinde de Arnavut bayrağı vardı. Fotoğrafın altında ise "Kardeş Arnavutluk İstiklâlinin 40ıncı yılı" başlığı ile 28 Kasım (1952) bağımsızlık kutlamalarına ilişkin haber yer aldı. Habere göre, Türk-Arnavut Kardeşliği Yardımlaşma Derneği" tarafından İstanbul-Beyoğlu'ndaki "Unyon Fransez" salonunda Arnavutluk'un istiklâlinin 40. yıl dönümü büyük bir kalabalığın katılımıyla parlak bir şekilde kutlandı (*Vardar*, 9 Ocak 1953: 1).

28 Kasım 1953 günlü gazetenin başlığının altında kırmız puntolu büyük harflerle: "41 yıl önce bugün Arnavutluk Osmanlı Devleti'nden ayrılarak istiklaline kavuşmuştu" bilgisi yer aldı. Gazeteye göre, o istiklâl, her milletin en tabii ve en meşru hakkı idi. Mazinin karanlık dehlizlerinde, gelip geçmiş hadiselerin izlerini aramağa artık hiçbir sebep yoktu. 41 yıl evvel Osmanlılardan ayrılan Arnavutlar, bugün her zamankinden daha samimi hislerle Türk kardeşlerine yakınlaşmıştı. Gazeteye göre, Arnavutluk, kızıl istiladan kurtulduğu gün Arnavutlar, büyük bayramını Türk kardeşleriyle birlikte ve heyecanla kutlayacaktı (*Vardar*, 28 Kasım 1953: 1).

XI. Sonuç

Enver Hoca rejiminin baskısından kurtulmak için İstanbul'a gelmek zorunda kalan muhalif Arnavutlar, İstanbul'da Türk-Arnavut Kardeşlik Cemiyeti'ni kurdu. Bu cemiyet, İstanbul'daki Arnavutları bir arada tutabilmek, Türkiye ile ilişkilerini daha da geliştirebilmek ve Arnavutluk'taki Enver Hoca rejimine karşı muhalefet edebilmek için haftalık olarak *Vardar Gazetesi*'ni çıkarmaya başladı. Türkçe-Arnavutça ve Fransızca yayın yapacağı duyurulan gazetede yazılar ağırlıklı olarak Türkçe ve Arnavutça yayımlandı. Süreç içerisinde gazetenin haftalık, aylık hatta yıllık olarak çıkarılmasında bile aksamalar oldu.

Dönemin Soğuk Savaş yaklaşımını ve özellikle Türkiye'nin Yunanistan'la ilgili sorunlarını paylaşan, ancak 6-7 Eylül Olayları'nda Ortodoks Arnavutların mağduriyetini de dile getirmekten çekinmeyen *Vardar Gazetesi*'nin ilk sayılarından sonra, Enver Hoca rejiminin ve komünist sistemlerin çökeceğine olan umut, giderek zayıflamaya başladı. Hatta süreç içerisinde Enver Hoca rejimini ve konumunu güçlendirdi. Bu durum, gazetenin yayınlarına da yansıdı ve Arnavutluk'taki rejimin üretim, ulaşım ve bayındırlık alanındaki faaliyetleri olumlu olarak değerlendirildi. Türk-Arnavut Kardeşlik Cemiyeti de süreç içerisinde heyecanını kaybetmeye başladı. Bu durum, gazetenin yayınlarına da yansıdı ve *Vardar Gazetesi* yayınlarına birkaç yıl ara vermesine rağmen eski sayılarındaki yazılarını tekrarlamaya başladı. Tüm bu gelişmelerden sonra, 14 yılda (23-24 sayı ile) toplam on beş sayı ile *Vardar Gazetesi,* sessiz ve vedasız bir şekilde yayın hayatına son verdi.

Ekler:

ARNAVUTLAR ve MÜSLÜMANLIK

Arnavutluk, Türklüğün Eseridir...

EK-1: *Vardar Gazetesi*, 28 Kasım 1952, s. 7.

VARDAR

Yolumuz...

Türk - Arnavut Kardeşliği Yardımlaşma Derneği

Türkiye ve biz!

EK-2: *Vardar Gazetesi*, 28 Mayıs 1952.

VARDAR

Türk-Arnavut Kardeşliği Yardımlaşma Derneği 10 yılına bastı

EK-3: *Vardar Gazetesi*, 1 Haziran 1961.

VARDAR

B. Arap Cumhuriyeti idarecileri Bu acı hakikatleri biliyorlar mı?

Milletimizi üzen kaza faciası

Bir suiistimal iddiası

EK-4: *Vardar Gazetesi*, 22 Şubat 1959.

VARDAR

Türk matbuatına minnettarız

Rrofte Shqiperija

Rrofte Vellezerija Tyrko-Shqipetare

Rrofte Dita e Shenjte 28 Nentorit!

28 Nentor 1912-28 Nentor 1953

VARDAR

Kerkojme qe te Drejtat Shqipetare mbi Kosoven te sillen per bisedim perpare Asamblese se Pergjitheshme t' U.N.O.

M.B.K. sine şükranlarımızı arz ile Türkiyemize saadetler dileriz

EK-5: *Vardar Gazetesi*, 28 Kasım 1953, s. 1. EK-6: *Vardar Gazetesi*, 25 Ekim 1961, s. 1.

Kaynakça

Alpar, Hayri. "Bu mudur hakseverlik?, *Vardar Gazetesi*, 7 Mart 1964, s. 4, sayı: 21-22.

Alpar, Hayri. "Nato ve Yunanistan", *Vardar Gazetesi*, 15 Haziran 1964, s. 3.

Davutoğlu, Şemseddin. "Adalet kuvvetli, ve kuvvetli âdil olmalıdır", *Vardar Gazetesi*, 1 Ağustos 1952, s. 1. sayı: 5.

Davutoğlu, Şemseddin. "Hazır ol cenge, eğer ister isen Sulhu-Salâh", *Vardar Gazetesi*, 22 Ağustos 1952, s. 1.

Davutoğlu, Şemseddin. "Reaksiyoner", *Vardar Gazetesi*, 6 Haziran 1952, s. 1. sayı: 2.

Davutoğlu, Şemseddin. "Rüzgara tüküren, kendi yüzüne tükürmüş olur!..", *Vardar Gazetesi,* 18 Temmuz 1952, s. 1, sayı: 4.

Davutoğlu, Şemseddin. "Türk-Arnavut Kardeşliği Dâvası Yolu ve Uğrunda", *Vardar Gazetesi*, 22 Şubat 1959, s. 1.

Davutoğlu, Şemseddin. "Yolumuz", *Vardar Gazetesi*, 28 Mayıs 1952, s. 1. sayı: 1.

Dayı, Nadir. "Ortodoks Arnavutlar Patrikhane'yi takbih ettiler," *Vardar Gazetesi*, 15 Haziran 1964, s. 3.

Gülbaloğlu, Teologos. "İt Ürür Kervan Yürür", *Vardar Gazetesi*, 18 Temmuz 1952, s. 2.

Özcan, Halil. *Atatürk Dönemi Türkiye-Arnavutluk İlişkileri (1920-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2011.

Talha, Ekrem "Türkiye ve biz", *Vardar Gazetesi*, 28 Mayıs 1952, s. 1-4.

Vardarerman, Şinasi. "Arnavutluk kızıl kapana nasıl girdi?..", *Vardar Gazetesi*, 14 Mart 1953, s. 2.

Vardarerman, Şinasi. "Arnavutluk ve Müslümanlık, Arnavutluk, Türklüğün Eseridir…" *Vardar Gazetesi,* 28 Kasım 1952, s. 7.

Vardarerman, Şinasi. "Arnavutluk ve Müslümanlık, Arnavutluk, Türklüğün Eseridir…", *Vardar Gazetesi*, 9 Ocak 1923, s. 2.

Vardar Gazetesi, 28 Mayıs 1952

Vardar Gazetesi, 6 Haziran 1952

Vardar Gazetesi, 20 Haziran 1952

Vardar Gazetesi, 18 Temmuz 1952

Vardar Gazetesi, 1 Ağustos 1952

Vardar Gazetesi, 22 Ağustos 1952

Vardar Gazetesi, 28 Kasım 1952

Vardar Gazetesi, 9 Ocak 1953

Vardar Gazetesi, 14 Mart 1953

Vardar Gazetesi, 28 Kasım 1953

Vardar Gazetesi, 22 Şubat 1959

Vardar Gazetesi, 28 Kasım 1959

Vardar Gazetesi, 1 Haziran 1961

Vardar Gazetesi, 25 Ekim 1961

Vardar Gazetesi, 15 Haziran 1964

Öz: Arnavutluk'ta kurulan komünist rejime muhalif olup Türkiye'ye göç eden ve büyük kısmı İstanbul'a gelen Arnavutlar, Türk-Arnavut Kardeşliği Yardımlaşma Derneği'ni kurduktan sonra haftalık *Vardar* gazetesini 1952'de çıkarmaya başladılar. Gazete dönemin siyasetine uygun biçimde bir tutumla muhalif Arnavutları bir arada tutmaya çalışan bir program izlese de zamanla etkinliği daha da zayıfladı ve (18nci sayı hariç) her sayısı iki sayı olarak çıkartılarak 14 yılda 23-24 sayı (gerçekten toplam on beş sayı) ile sönümlenip kapandı.

Anahtar sözcükler: *Vardar Gazetesi*, Arnavutluk, sürgün, Enver Hoca, anti-komünizm

Voice of Albanians in Exile

Abstract: The opponents of the communist regime in Albania who moved to Turkey established the Turkish-Albanian Brotherhood Aid Association and started publishing the weekly *Vardar* newspaper in 1952. Although the newspaper followed a program that intended to keep together the opposition, in time, the association and the weekly lost the attention of its target audience and after 15 issues (most issues had two numbers so the number was 23-24 on the last issue) in 14 years, they were dissolved.

Keywords: *Vardar*, Albania, Exile, Enver Hoca, anti-communism

Devlet-i Aliyye'nin Çöküş ve Yaşatma Süreçlerini Anlatan Bir Basın: Rumence Basını

Olga UNTİLA KAPLAN*

Giriş

Osmanlı'daki Rumence basının doğuşu ve gelişimi günümüzde halen gizemini korumaktadır. Bu basının bir kolu Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinden kurtulmak için önemli katkıda bulunurken, diğer kolu ise 19. yüzyıl sonunda çökmekte olan Osmanlı Devleti'nın toprak bütünlüğünü savunmuştur. Bugüne dek Osmanlı dönemi Rumence basın olgusu Romanya'nın hükümranı olan Osmanlı İmparatorluğu ile bağların ciddi analiz konusu yapılmaması[1] nedeniyle ne Romen ne de Türk araştırmacılar tarafından incelenmiştir. Osmanlı'da Manastır ve Selânik vilâyetlerinde yaşayan ve Balkan coğrafyasında iki bini yılı aşkın bir geçmişe sahip Romen ulusunun bir kolu olan Arumenlerin[2] basın faaliyetleri Rumen basın tarihinin gizemini arttıran detaylarından biridir.

---

* İstanbul Medipol Üniversitesi İletişim Fakültesi, Yeni Medya ve İletişim Bölümü / ORCID: 0000-0003-1525-4989 / okaplan@medipol.edu.tr
Geliş tarihi: 15 Eylül 2020 / Kabul tarihi: 19 Ekim 2020

1 Radu R. Florescu, "The Romanian Impact Upon The Ottoman Tanzimat", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Cilt 0, Sayı 6-7, 2012, 227.

2 "Arumenler, Tuna'nın kuzeyindeki kardeşleriyle birlikte kendilerine hep Rumen demişlerdir." Bkz. Theodor Capidan, *Aromânii. Dialectul Aromân. Studiu lingvistic*, Craiova "Fundația Scrisul Românesc", 2001, 20. "Tuna'nın güneyindeki Romenler kuzeydekilerle coğrafi olarak değil, tarihsel olarak köken, dil ve isim birliği ile ilişkilidir. Tuna'nın kuzey ve güneyindeki tüm Romenlerin kendilerini Latince Romanus'u devam ettiren bir kelime ile çağırdıkları bilinmektedir." Bkz. Matilda Caragiu Marioțeanu, *Dicționar Aromân (Macedo-Vlah),* Editura Enciclopedică, București, 1997, 444-445; "Latin kökenli Arumen nüfusu Balkan Yarımadası bölgesinde iki bin yıldır varolmaktadır. 750 yıldır Ulahlar olarak biliniyorlar ve kendilerine

Arumenlerin Ulah ismi altında Osmanlı yönetimi tarafından 1905 yılında ayrı bir millet olarak tanınmasına[3] rağmen, şimdiye dek Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan azınlıklar arasında bilinmeyen bir azınlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Oysaki basın faaliyetleriyle bu azınlık, Osmanlı Devleti'nin "çöküş-yaşatma" süreçlerini açıklayan ulusçu hareketlerin bir başka yüzünü ortaya koymaktadır. Rumence basının büyük katkılarıyla, 1877 yılında Romanya, Osmanlı'dan bağımsızlığını kazanmış ve Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşamaya devam eden Arumenlerin geleneksel yaşam tarzlarını ve lehçelerini korumak için önemli çabalarda bulunmuştur.

Rumence basına dair birkaç not dışında yeterli sayıda Türkçe kaynak bulunmamaktadır. Bu notlar genellikle Rumence basının nicel boyutuna değinmektedir. Böylece, söz konusu basın ile ilgili ilk notun 1985 yılında Ziyad Ebüzziya[4] tarafından düşürülmesiyle Osmanlı'da Rumence gazetelerin sayısı 7 olarak belirlenmiştir. Osmanlı'daki Türkçe dışı basınla yakından ilgilenen Orhan Koloğlu, "Ziyad Ebüzziya Memleketeyn'in[5] tam bağımsızlıktan önceki döneminde yayınlanan gazetelerden bahsetmektedir. Ancak bunların statüsü üzerinde Osmanlı yasalarının etkisi olduğu kanısında değiliz."[6] tespitiyle konuya açıklık getirmektedir. Koloğlu'nun bir başka notundan azınlıklar tarafından Sırpça, Rumence, Rusça, Gürcüce, Urduca, Arnavutça, Çerkesçe, Kürtçe, Çingenece gazetelerin Osmanlı ülkesinde, özellikle İstanbul'da yayınlandığı biliniyor."[7] bilgisine ulaşılmaktadır. Konu bağlamında önemle belirtilmelidir ki, İstanbul'da, tek bir istisna dışında, Rumence olarak hiçbir süreli yayın neşredilmemiştir.[8] Ağırlıklı olarak çoğu gazete ve dergi, Osmanlı'da özerk bir statüye sahip Eflâk ve Boğdan Prensliklerinde yayınlanmıştır. Rumencenin lehçelerinden biri olan 'Arumence (Ulahça) yayınlar ise, Osmanlı Devleti'nde Arumenlerin yerleşik bulundukları Manastır ve Selânik vilâyetlerinde hayata geçirilmiştir.[9]

"İki gelişim çizgisinden oluşan ve Balkan ulusları arasında, ana dilde süreli yayın çıkarma konusunda öncülük etmiş bu Romen gazeteciliği, Osmanlı'da bir ilktir" tanımlamasıyla son dönem Osmanlı'da Romenlerin ulusçu mücadeleleri bağlamında incelenen Rumence gazete ve dergileri üzerinde yapılan ilk ve tek akademik çalışma Olga Untila Kaplan'ın kaleminden çıkmıştır. Türk okurlarına hitap eden *Osmanlı Dönemi'nde Rumence Basın (1829-1912)* adlı bu eserle "memle-

---

Rumani veya Rumuni diyorlar. Bu iki kolun, onlarla temasa geçen Romen olmayan halklar tarafından Ulah terimiyle tanımlanması, başından beri tek bir ulus var olduğunun kanıtıdır." Bkz. Gheorghe Hristodol, *Scrieri Istorice Despre Români și Aromâni*, Argonaut, 2011, 209-308.

[3] T. Hagi-Gogu, *Romanus și Valahus sau Ce este Romanus, Roman, Român, Aromân, Valah și Vlah* (Bükreş: Tiparul Universitar, 1939), 20.

[4] Ziyad Ebüzziya, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Türkçe Dili Dışındaki Basını", *Türkiye'de Yabancı Dilde Basın*, İ.Ü. Basın Yayın Yüksekokulu, 1985, 29-45.

[5] Osmnalı'ların iki memleket anlamında Eflâk ve Boğdan'a verdikleri isim.

[6] Orhan Koloğlu, "Osmanlı'daki Türkçe Dışı Basın", *Kebikeç*, Sayı 2, 1995, 136.

[7] Orhan Koloğlu, *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, Pozitif Yayıncılık, 2006, 43.

[8] Olga Untila Kaplan, *Osmanlı Dönemi'nde Rumence Basın (1829-1912)*, Gece Kitaplığı, Ankara, 2016, s. III.

[9] Untila Kaplan, *a.g.e.*, IV.

keteyn" basınının yanı sıra Osmanlı Ulahları tarafından yazılmış ve unutulmaya yüz tutmuş süreli yayınlar gün yüzüne çıkarılmıştır. Aynı yazar *Lumina Dergisi ve Ulusçuluk Hareketlerine Etkisi*[10] ve *Son Dönem Osmanlı'da Arumen (Ulah) Azınlıklarda Basım ve Yayım Faaliyetleri Üzerine Bir Değerlendirme*[11] isimli makaleleri Türkçe'ye kazandırdı. Konuya ışık tutan bu çalışmaların dışında Osmanlı'da Ulah azınlıklarının basınını ele alan Makedonca yazılmış en kapsamlı eser Ulah kökenli Stojka Lascu'ya aittir. *Makedonya'daki Arumen Basını Üzerine: "Kardeşlik" ve "Işık" Dergileri*[12] adlı çalışmasında Arumen basın faaliyetleri 1880 yılında Bükreş'te *Fratsiljea întru dreptate* (Adalet İçin Kardeşlik) dergisinin neşredilmesiyle başladığı ve 1914 yılında *Aromânul* (Arumen) gazetesinin yayınlanmasıyla sona erdiği belirtilmiştir. Bu süre zarfında 11 dergi, 26 gazete ve birkaç almanak yayınlanmıştır. Bu süreli yayınların çoğu bağımsız Romanya'da hayata adım atmış, bazıları Türkiye'dedağıtılmış[13], bazıları ise Osmanlı Devleti'nde yaşayan Arumen aydınlar tarafından yayınlanmıştır.

Burada altının önemle çizilmesi gereken nokta, Osmanlı'daki Arumenlerin en büyük destekçisi Romanya olduğu ve buradaki Rumence ve Rumence'nin lehçelerinden biri olan 'Arumence (Ulahça) basının aracılığıyla Arumenlerin ulusçu hareketlerinin başlatıcısı ve yaşatıcısı olduğudur. Bahsedilen dönemde Romanya Ulahlarla yakından ilgilenmiş, maddi destek vermiş, gerek sefirleri gerekse Romanya'da kurulan dernek ve cemiyetler aracılığıyla bu topluluğun siyasî, dinî ve kültürel taleplerinin karşlanması için Osmanlı hükümeti nezdinde girişimlerde bulunmuştur.[14] Bu girişimlerden doğan "Arumen Meselesi" ile Osmanlı'daki Türkçe dışı basın tarihinde emsali olmayan bir örnek ortaya konulmuştur: 1878 yılına kadar Osmanlı'dan bağımsızlık kazanma yolunda faaliyet

---

[10] Bu makalede, Balkan basın tarihinde ilk kez bir "halk dergisi" olarak yayınlanan ve dünyanın en eski azınlık dergilerinden sayılan *Lumina* adlı derginin yayın hayatını sürdürdüğü 1903-1908 yılları arasındaki sayıları içerik analizi yöntemi ile incelenmiştir. Bulgulardan ulusçuluk hareketleri bağlamında Arumenler basın aracılığıyla etnik, linguistik ve dinî varlıklarını korumak için verdikleri çaba ortaya konulmaya çalışılmıştır.

[11] Bu makalede, Son dönem Osmanlı'da Arumen (Ulah) azınlıklarda basım ve yayım faaliyetleri üzerine bir değerlendirme yapılmıştır. Elde edilen veriler yardımıyla 1731-1813 yılları arasında Arumence lehçesinde basılan ilk eserlerin önemi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Osmanlı'da 1901-1914 yıllarını kapsayan dönemde Arumenlerin ulusal hareketlerini destekleyen altı süreli yayın hakkında bilgi Türkçe, Makedonca, Rumence ve Rumencenin Arumence lehçesinde yazılan kaynaklardan faydalanılarak tanıtılmaya çalışılmıştır.

[12] Стојка Ласку,*Од Историјата На Ароманскиот печат во Македонија. Списанијата Братство и Светлина*, Scopia (Скопје), 2007.

[13] Türkiye'de dağıtılan gazetelerinden biri *Fratsiljea întru dreptate* (Adalet İçin Kardeşlik) dergisidir. Bu dergi Arumenlerin ilk süreli yayınıdır. Makedo-Rumen Kültür Derneği'nin yayın organı olan bu derginin ilk sayısı Mart 1880 yılında neşredilmiş ve Türkiye'de dağıtılmıştır. Rumence, 'Arumence ve Rumca olarak yayınlanan bu dergi sadece bir yıl faaliyet gösterebilmiştir. Bkz. Max Demeter Peyfuss, *Chestiunea Aromânească. Evoluția ei de la origini până la Pacea de la București (1913) și poziția Austro-Ungariei*, Çev. Nicolae-Şerban Tanaşoca, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1994, 55.

[14] Mucize Ünlü, "Uluslararası Diplomasi ve Ulahlar", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Cilt 7, Sayı 7, 2009, 9.

gösteren "memleketeyn" Rumence basının tesirinde gelişen ancak Arumenlerin etnik kimliğini korunma çabasında önemli bir rol oynayan Osmanlı'yı yücelten Rumence basındır. Böylece bu basın ulusçuluk çağında dağılan Devlet-i Aliyye'nin "çöküş-yaşatma" süreçlerini açıklamaktadır. "Memleketeyn"de aydınların gazete çıkarma amacı, Rumence'yi kendi parlak köklerine döndürmek, milli duyguyu uyandırmak, ulusal, siyasi ve ekonomik hakları elde etmek için bir mücadeleye katılabilecek etkin bir bilinç oluşturmaktı.[15] Osmanlı'da yaşayan Arumenlerin basın hareketleri ise mevcut siyasi yapı içinde, bağımsız etnik bilincin geliştirilmesi ve muhafaza edilmesi için hizmet vermektir.[16] Bu amaçlar doğrultusunda yayın hayatına adım atan Rumence gazete ve dergiler, Tuna'nın Kuzey ve Güneyinde yaşayan kendi topluluklarını yönlendirmede önemli bir rol oynadılar.

Kuzeydeki aydınlar, 1829 yılında Rumence gazetelerini ilk kez halkla buluşturmuşlardır. Romenler arasında gerçek anlamda bir devrim yaratan *Curierul românesc* (Romen Postası) ve *Albina românească* (Romen Arısı) gazeteleri Romenlere yeni bir dünya açıp, diğer halklarla uygar bir şekilde iletişim kurarak yaptıklarını, gelişimlerini ve özellikle haklarını göstermişlerdir. Siyaset (izin verildiği kadar), bilim, sanat, edebiyat ve ahlak üzerine çok az ve eksiklerle yazdıkları halde, bütün gazeteler bu konuları ele almışlardır. Onların yardımıyla çok insan

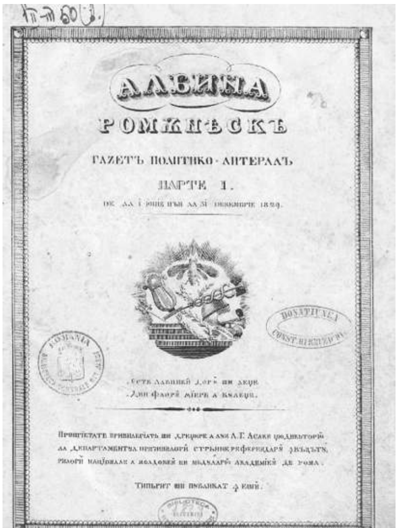

Albina Românească (Romen Arısı), 1829

Curierul Românesc (Romen Postası), 5 Temmuz1829 / Cuma

[15] Victor Vişinescu, *O istorie a presei române*, Bucureşti, Hyperion XXI, 2000, 17.
[16] Olga Untila Kaplan, „Lumina Dergisi ve Ulusçuluk Hareketlerine Etkisi", *Journal of Current Researches on Social Sciences (JoCReSS)*, Cilt 7, Sayı 1, 2017, 436.

sınıfi uyandırılıp, aydınlatılmış ve kamu yaşamına çağrılmıştır.[17] Dahası, Romenlerin milli şuurun gelişmesinde en önemli rol oynayan bu ilk gazeteler, bağımsızlığa giden süreçte Rumence basının oluşmasına da zemin hazırlamışlardır. 1848 yılında "devrimci", 1859'da "birlikçi", 1878 yılında ise, "bağımsızlık ilkesini savunan" gazeteleri Romen gazeteciliğinin temel yapı taşlarını oluşturmaktadır. *Dacia literară* (Edebi Dacia), *Propăşirea* (Refah), *Pruncul român* (Romen Bebeği), *Reforma* (Islahat), *Poporul suveran* (Özgür Ulus), *România literară* (Edebi Romanya), *Steaua Dunării* (Tuna'nın Yıldızı), *Steaua Dunării. Zimbrul şi Vulturul* (Tuna'nın Yıldızı. Bizon ve Kartal), *Dîmbovița* (Dımbovitza), *Românul* (Romen), *Reforma* (Isalahat), *Trompeta Carpaților* (Karpatların Borazanı), *România liberă* (Özgür Romanya), *Independența* (Bağımsızlık) ve *Timpul* (Zaman) bağımsızlığa giden süreçte gazetelerinden birkaçıdır.

Güneydeki aydınlar, 1900'lere doğru, "Arumenlerin Hareketli Çağ" olarak nitelendiren 19. yüzyılda ulusal kültür hareketleri kapsamında son dönem Osmanlı'da Arumen azınlıklarda basım ve yayım faaliyetleri başlatmışlardır. Balkan halkların arasında benzeri olmayan bir tecrübeyle ana dilinde basılan ilk gazete ve dergi ortaya çıkmıştır. Buna bir kanıt olarak Arumen aydın Nicolae Batzaria'nın zamanın basınında yazdığı notları gösterilebilir:

> Farz edelim ki; buralarda bu yola ilk çıkanlar biziz, faydalı kitapların ve dergilerin halka yayılan da biziz.[18]

Asıl adı Nicolae Constantin Batzaria olan fakat Osmanlı kaynaklarında adı Basarya ya da Besarya diye geçen Besarya Efendi, aslen Ulah olup[19], Arumenlerin kültürel hareketlerinde büyük bir rol oynamıştır. Manastır'daki Romen Lisesi'nde tarih profesörü olan Nicolae Batzaria'nın yönetiminde Türkiye'nin Avrupa Kıtası'nda 1901-1902 yılları arasında *Frățil'ia* (Dostluk) adlı ilk Arumen dergisi yayınlanmıştır.[20] Arumenlerin en iyi süreli yayını kabul edilen *Lumina* (Işık) dergisi[21], 1903-1908 yılları arasında Manastır Romen Lisesi'nin öğrenci ve profesörler tarafından yazılmıştır. Bahsi geçen derginin editörlüğü yine Batzaria tarafından yapılmıştır. Burada dikkat edilmesi en önemli nokta derginin hangi kurumlar tarafından desteklendiğidir. Dergi, 1903 yılında Osmanlı Devleti'nde bulunan Romen profesörler, öğretmenler ve papazlar tarafından kurulan *Asociația corpului didactic şi bisericesc pentru învățătura poporului român din Imperiul Otoman*

---

[17] Mihail Cogălniceanu, "Jurnalismul românesc în 1855". Bkz. Marian Petcu, Istoria presei române, Tritonic, Bucureşti, 2002, 30.

[18] Olga Untila Kaplan, "Son Dönem Osmanlı'da Arumen (Ulah) Azınlıklarda Basım ve Yayım Faaliyetleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Berlin Konferansı Karadeniz Teknik Üniversitesi & Berlin Humboldt Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları,* Ed. Leyla Aydemir, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon, Türkiye, Aralık 2017, 338.

[19] Soner Sert, Sıradışı Bir İttihatçı: Besarya Efendi, *gazeteduvar.com*, 24 Ekim Perşembe 2019, https://www.gazeteduvar.com.tr/kitap/2019/10/24/siradisi-bir-ittihatci-besarya-efendi

[20] Maria Magiru, Românii balcanici - Aromânii, *Biblioteca culturii aromâne. Proiect Avdhela*, Editura T. C. SEN Sibiu-Constanța, Constanța, 2001, 13.

[21] Tiberiu Cunia, "Zbor di la ridactsie", *Rivista di literatură shi studii armani*, Cilt 16, VII (1), 2000, 6.

(*Osmanlı İmparatorluğu Romen Öğretim ve Din Derneği*)'nin önemli katkılarıyla basılmıştır. Bu durum, İlber Ortaylı'nın "Balkan ulusçuluğu gazeteye çok şey borçludur. Gazeteci, öğretmen ve din adamı; Balkan uluslarının hayatında olduğu kadar, başka hiçbir Avrupa ulusunun hayatında ve tarihinde bu kadar etkili ve önemli trio'ya rastlanamaz"[22] sözlerini doğrulamaktadır. Ancak şunu söyleyebiliriz ki, 'Arumence süreli yayınların editörlüğünü yapan aydınlar, sadece gazeteci, öğretmen ve din adamı değil, Osmanlı yönetiminde görev alanlar da olmuştur. Nicolae Batzaria'yı buna uygun bir örnek olarak gösterilebilir. Meclis-i Ayan üyeliğine, Bâb-ı Âli Baskını sonrasında da Nafia Nazırlığı'na getirilen, Birinci Balkan Savaşı sonrası toplanan Londra Barış Konferansı'na Osmanlı Devleti temsilcisi olarak katılan Batzaria'nın[23] Rumence ve Rumence'nin 'Arumence lehçesinde yaptığı basım ve yayım faaliyetleriyle "sıradışı bir İttihatçı"[24] olarak Arumen azınlıkların Osmanlı Devleti sınırları içinde, dillerini ve varlıklarını sürdürebilmeleri için mücadele etmiştir. Batzaria, Makedonya sorunundaki çabalarının devamında "bütün Arumenlerin konuştuğu ve anlaştığı bir dilde yazılan ilk gazetesi"ni[25] çıkardı. 1908-1909 yılları arasında Selanik'te 'Arumence lehçesinde yayınlanan *Deşteptarea* (Uyanış) gazetesinin adı, en iyi şekilde Arumenlerin ulusal bilincin uyanışı, dilini, tarihini, kendi örf ve adetlerini yeniden canlandırması umudu ifade etmiştir.[26] Selanik'te, Rumence'nin 'Arumence lehçesinde başka iki gazete neşredilmiştir: *Lumina* (Işık) ve *Dreptatea* (Adalet) adlı gazeteleridir. Bu süreli yayınlar 1909 yılından Birinci Balkan Savaşı'na kadar faaliyet göstererek, Arumenlerin etnik kimliğini yaşatmaya devam etme iradesiyle tarihe geçmiştir. 1 Şubat 1912 tarihinde Selânik'in Karaferye (bugünkü Veria) kazasında *Flambura* (Bayrak) gazetesinin yayınlanmasıyla Osmanlı'da Rumence ve Rumence'nin 'Arumence lehçesinde yayınlanan süreli yayınların dizisi sona ermiştir. Balkan savaşları sırasında Makedonya'yı kaybeden Osmanlı Devleti, 8 Kasım 1912 günü Selânik'i de Yunan kuvvetlerine terk etmek zorunda kaldı. Böylece Osmanlı'da basın aracılığıyla kurulan, devam ettirilen ve yaşatılan Arumen Birliği feshedildi.

Yüzyıl önce Makedonya'da yayınlanan Ulahça dergiler, gazeteler ve almanaklar Balkan basınında onurlu bir yere sahiptir ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa kısmındaki çok uluslu ve çok dinli alanda modern kültürün gelişmesine katkıda bulunmuştur[27].

---

[22] İlber Ortaylı, "Osmanlı Bulgar Basını Üzerine Notlar", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 15, Sayı 26, 254.

[23] Soner Sert, *a.g.e.*

[24] Kendi toplumunun iyiliği ve Türklere rağmen yeni bir Türkiye için İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye olan Besarya Efendi İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisinde yer alan ilk Hıristiyan. Bkz. Soner Sert, *a.g.e.*

[25] Maria Magiru, *a.g.e.*

[26] Untila Kaplan, *a.g.e.*, 174.

[27] Стојка Ласку, *a.g.e.*, 101.

I. Materyal ve Yöntem

Bu araştırmada, Osmanlı döneminde Romenlerin basın faaliyetleri üzerine bir değerlendirme yapablmek için bu topluluğun iki dönemden oluşan millî bilincin uyandırılmasında önemli bir araç olarak kullanılan gazete ve dergiler literatür taraması ve içerik analizi ile incelenmiştir. Elde edilen veriler yardımıyla 1829-1878 yılları arasında bağımsızlığa giden süreçte "memleketeyn" Rumence basını ve 1900'lerin başlarında Osmanlı'da hayat bulan Arumenlerin gazete ve dergilerinin önemini ortaya konulmaya çalışılmıştır. Son dönem Osmanlı'daki Türkçe dışı basın tarihi açısından önemli bir yere sahip olan Rumence ve Rumencenin 'Arumence lehçesinde yayınlanan süreli yayınlarının isimlerini, kısa bir tanımını ve özelliklerini verildikten sonra, Devlet-i Aliyye'nin "çöküş-yaşatma" süreçlerini açıklayan içerikleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

II. "Memleketeyn" Rumence Basın

19. yüzyılda ulusal Rumence basının oluşmasıyla birlikte Eflâk ve Boğdan prensliklerinin bağımsızlık fikri kendini yeniden göstermiştir. Romen aydınlar, Osmanlı Devleti'nden tamamen özgür kalabilmek için bir reform hareketi başlatmışlardır. Bu girişimde Rumence basının rolünün büyüktür. Gerçekten, bağımsızlığa giden süreçte Romen basını, 1829, 1848, 1859 ve 1877 yıllarında gerçekleşen olaylara damgasını vurmuştur[28].

1829 Rumence Basın: Romenlerin ulusçuluk ve bağımsızlık hareketlerinin en büyük dönüm noktasıdır. 1829 Edirne Antaşması ile özerklik tanınan Eflâk ile Boğdan'ı birleştirme çabaları yayın hayatına başlayan *Curierul românesc* (Romen Postası) ve *Albina românească* (Romen Arısı) gazeteleri aracılığıyla desteklenmiş, bağımsızlık yolunda kitleler aydınlatılmış, bilinçlendirilmiş ve millî duygunun uyandırılmasında önemli katkıda bulunmuştur. Bu gazetelerin kurucuları, dilin ulusal uyanışının vazgeçilmez bir parçası olduğunu savunmuşlardır. *Curierul românesc* gazetesi başyazarı Ion Heliade Rădulescu, "Dilimiz, Romanya'nın geleceğinin dili olacak, Millî edebiyatın karşısına parlak ve zarif kalacaktır"[29] sözlerini destekleyen *Albina românească*'nın kurucusu Gheorghe Asachi, "Dört milyon Romen tarafından konuşulan dili en yüksek seviyeye getirmek, artık geciktirilemez, görevimizdir"[30] tespitinde bulunmuştur.

1848 Devrimci Rumence Basın: Eflâk ile Boğdan prensliklerinin siyasi durumuna karşı sağlam bir kalkan oluşturup, halkın haklarını ve özgürlüklerini savunmuştur. Osmanlı hâkimiyeti ve Rus himayesinde bulunan Eflâk ve Boğdan prenslikleri siyasi özerkliğe sahipti, ancak Osmanlı İmparatorluğu'na etkin bir şekilde dâhil edilmedikleri için hükümdarla ilişkilerde büyüyen bu özerklik, devrim öncesindeki Rusya'nın himayesi altında Romen ülkelerin siyasi varolu-

[28] Olga Untila Kaplan, *Osmanlı Dönemi'nde Rumence Basın*, *a.g.e.*, 182.
[29] Ion Heliade Rădulescu, Chemare, *Curierul românesc*, Yıl XVIII, No: 26, 25 Mart 1846, 22.
[30] Gheorghe Asachi, Înştiinţare despre Gazeta românească din Ieşi, *Albina românească*, 17 Nisan 1829, 2.

şunu tehlikeye atılma riski taşıyordu.[31] Halk adına Romen aydınlar, 1848 devrimci basının aracılığıyla sansürün kaldırılması, "özerkliğin genişletilmesi ve Rus himayesinin kaldırılması"nı[32] talep etmişlerdir.

Romen basın tarihinde 1848 Devrimi'ne tanık olan *Pruncul român* (Romen Bebeği), *Reforma* (Islahat) ve *Poporul suveran* (Bağımsız Millet) gazeteleri, stratejik mülahazalardan dolayı, Eflâk ve Boğdan prensliklerinin bağımsızlık sorununu doğrudan ortaya koymamışlardır. Ancak, makalelerin içeriklerinde saklanan belirli formülasyonlar, Romen Milleti'nin gerçekleşecek büyük hedefini ortaya çıkarır niteliktedirler.[33] Nicolae Bălcescu *Poporul suveran* gazetesinde 1848 olayları bağlamında Osmanlı ile ilişkileri şu satırlarla ortaya koymuştur:

> Mutlak bir bağımsızlık kazanmamızın zamanı henüz gelmemiştir. Antlaşmalara göre, siyasi durumumuz hâla iyidir, ancak bu durum Osmanlı Devleti tarafından korunmalı ve bizim tarafımızdan sebatla desteklenmelidir. Unutmayalım ki; kanımızı dökmeye mecbur kalırsak, milliyetimizi ve haklarımızı savunmak bizim görevimizdir. Bu kutsal savaşı kaybedersek, ana babalarımızın yaşadığı gibi mertçe kaybedelim ve onlar gibi haykıralım: Ülkemiz geniş bir mezar haline getirilsin; ama neticede Romenlerin ülkesi olarak kalsın, daha iyi![34]

Bağımsızlık-bağımlılık yönünden değerlendiren 1848 olayı da ilgi çekicidir: Romanya'nın gelmiş geçmiş en büyük tarihçisi sayılan Nicolae Iorga, bir taraftan, devrim günlerinde Romenlerin Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmak istediğini söylemişse de diğer taraftan ise Türklerin değerli tarihçisi Enver Ziya Karal'ın ifadesiyle devrimin öncüleri "bağımsızlık taraftarları" olarak değerlendirilmiştir.[35]

1859 Birlikçi Rumence Basın: Romenlerde üniter devlet ve Millî bağımsızlığı kazanma fikrini geliştirilen bir basındır. Faaliyetlerine, *Romănia literară* (Edebi Romanya) dergisi ve *Steaua Dunării* (Tuna'nın Yıldızı) gazetesi ile 1855 yılında başlamıştır. Sayfalarındaki Romen prensliklerinin geleceğine değinen ve Anayasa anlamında gelen 1858 tarihli Paris Antlaşması Romenlerde geniş bir yankı bulmuştur. *Steaua Dunării. Zimbrul şi Vulturul* (Tuna'nın Yıldızı. Bizon ve Kartal) ve *Dîmboviţa* (Dımbovitza) isimli gazetelerde 1859 yılında "Birleşmiş Prenslikler"in Prensi olarak seçilen Alexandru Ioan Cuza'nın Büyük Güçler tarafından tanınması konusunda yorumlar yapılmıştır. *Dîmboviţa*'ya göre; Bogdan'ın prensinin, Eflak'ta da prens olarak seçilmesi çok büyük bir sensasyon yaratmıştır İstanbul'da. Bu seçim, Osmanlı'da yaşayan Hıristiyanlar arasında, manevi olarak Romen ulusunu yükseltmiş ve Romenlere saygı duyulmasını sağlamıştır. Özellikle, vatanseverlik duygusuna sahip olan Yunanlılar ve Sırplar, bunu daha çok his-

---

[31] Nicolae Isar, *Istoria modernă a românilor 1774/1784-1918*, Editura Universitară, Bükreş, 2006, 124.
[32] Nicolae Isar, *a.g.e.*, 134.
[33] Olga Untila Kaplan, *a.g.e.*, 206.
[34] Nicolae Bălcescu, *Drepturile românilor către Înalta Poartă*, Poporul suveran, Yıl: I. No: 15-16, 2-6 Ağustos, 1848, 57-58.
[35] Olga Untila Kaplan, *a.g.e.*, 220.

setmişlerdir.[36] Bu bağlamda 1859 yılında *Reforma* (Islahat) gazetesi sayfalarında şu satırlara yer verdi: "Bugün, bütün ezilen uluslarda özgürlük ve milliyet fikrinin yeniden canlandırıldığını görüyoruz."[37] Bu fikrin ışığında 1849-1859 yılları arasında faaliyet gösteren birleşme fikrini savunan birlikçi basının yerine, bağımsızlık ilkesini savunan bir basın ortaya çıkmıştır. Bundan sonra bu basın, Boğdan ve Eflâk Birleşmiş Prenslikleri'nin Osmanlı Devleti'nden tam bağımsızlığını kazanmasının yollarını bulmak arayışındaydı."[38]

1877 Bağımsızlık İlkesini Savunan Rumence Basın: Eflâk ve Boğdan prensliklerinin birleşmesinden ve Romanya'nın bağımsızlığını kazanana kadarki dönemi kapsayan gazetelerinden oluşmaktadır. Bu gazeteler iki amaca hizmet eder: Bağımsızlık ilkesini savunmak ve savaş alanından haberleri alıp, kamuoyuna sunmaktır. Faaliyet gösterdikleri dönemlerini dikkate alarak, konu açısından bu süreli yayınlar birbirlerini tamamlamaktadır. Bağımsızlık ilkesini savunan basın, Romen Milleti'nin özgürlük yolunun ilk aşamasında verilen mücadelesini yansıtırken, savaş basını 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Romenlerin durumunu, başarılarını ve başarısızlıklarını ortaya koyarak bağımsızlık yolunun ikinci aşamasında faaliyet göstermiştir.[39] Bağımsızlık ilkesini savunan gazeteler arasında *Românul* (Romen), *Buciumul*, *Trompeta Carpaţilor* (Karpatların Borazanı), *Unirea* (Birlik) ve *Proprietarul român* (Romen Sahibi) yer amaktadır. *România liberă* (Özgür Romanya), *Războiul* (Savaş), *Dorobanţul* (Piyade Asker), *Steaua României* (Romanya'nın Yıldızı) gazeteleri savaş basının en önemli örnekleridir.

III. Manastır ve Selânik Vilâyetlerinde Rumence Basın

19. yüzyılın ikinci yarısında, Balkan Yarımadası'ndaki Arumenlerin etnolinguistik uyanışına dayalı ulusal-kültürel hareketleri başlamıştır. Doğu Latinizminin mirasçılarının çoğunluğu Helen diline ve medeniyetine bağlı olduğu halde, çok olmasa da aydınlatılmış sayıları artmaya devam ediyordu. Arumen okullarına devam edenler, kendilerini Latinizmin Balkan kolunun üyeleri olarak tanımlamaya başlamışlardı.[40] Ancak Arumen kimliğinin yaşatılması kolay olmamıştır. 1880'lerden itibaren Makedonya'da Bulgar-Rum mücadelesi yoğunlaştıkça Rumlar bölgede etkinliklerini artırmak için Ulahları asimile çalışmalarına hız vermişlerdir. Bu süreçte Romanya Ulahların yanında yer almış ve millet olarak tanınmaları noktasında Osmanlı Devleti nezdinde girişimlerde bulunmuştur.[41] Osmanlı yönetimi tarafından desteklenen bu girişimleri sayesinde Balkanlar'da Arumenlerin etnik, linguistik ve dinî varlıklarını yaşatılmıştır. Osmanlı'nın dağılmasıyla Balkan halklarının ulusçuluk hareketlerinin ana amacı olan ulus-devletler oluşturma çabasından farklı olarak Arumenlerin hedefi Osmanlı Dev-

---

[36] Programa*,* *Dîmboviţa*, Yıl: I, No: 34, 4 Şubat 1859, 139.

[37] I. G. Valentineanu, Revista politică, *Reforma*, 13 Eylül 1859, 9.

[38] Olga Untila Kaplan, *a.g.e.*, 251.

[39] Olga Untila Kaplan, *a.g.e.*, 259.

[40] Стојка Ласку, *a.g.e.*, 7.

[41] Mucize Ünlü, *a.g.e.*, 15.

leti'ni yaşatma ülküsüne hizmet etmek ve bununla birlikte bir Arumen birliği sağlamaktır.[42] Bu zor görev, Manastır ve Selânik vilâyetlerinde yayın hayatına adım atan Rumence ve 'Arumence lehçesinde neşredilen gazete ve dergilerine düşmüştür.

Frăţil'ia 1901 yılında Manastır'da ve 1903 yılında Selanik'te yayın hayatına başlayan *Frăţil'ia* dergisi Osmanlı topraklarında neşredilen ilk Arumen süreli yayındır. Bu coğrafyada yaşayan ve çalışan aydınlar tarafından yayınlanan bu dergi, Rumence dilinde yazılmış birkaç makale dışında, çoğunlukla Ulahça lehçesiyle yazılmıştır. Anadilinde basılan bu dergi, maddi yardım toplamak için Arumenlere seslenip, ülkedeki gençler, yetişkinler, öğretmenler ve profesörlerle çalışmayı amaçlamıştır:

> Lehçemizin yok edilmemesini, unutulmamasını ve bizim tarafımızdan korunması ve ölümden kurtarılması amacıyla, Arumenler arasında ve yabancı ülkelerde en iyi şekilde tanıtmak ve güzelleştirmek, halkımızın özelliklerinden söz etmek gereklidir.[43]

Romanya Akademisi Kütüphanesi'nde bulunan bu derginin sayılarını inceleyen araştırmacı Stoica Lascu, 2013 yılında Romanya'da düzenlenen *Edebiyat, Söylem ve Çok Kültürlü Diyalog* adlı konferansında "*Frăţil'ia*'da yayınlanan ilk makalelere atıf yaparak, derginin amacına ve 'Arumence meselesine ilişkin editörün tutumuna vurgu yapmıştır:

ANUL III. No. 5. MAIU, 1905.

LUMINA

REVISTĂ POPULARĂ A ROMANILOR DIN IMPERIUL OTOMAN

„PADIŞAHANAZ CIOC IAŞA!"
(MULŢI ANI TRĂIASCĂ M. S. SULTANUL)

In zilele de fericire şi de glorie ale mărinimosului şi ilustrului nostru Sultan Abdul Hamid Han al II-lea, s'a dat pentru prea fidelii supuşi Români din vastul său imperiu, următoarea iradeă publicată în ziua de 10 Mai, 1905.

Majestatea Sa Imperială Sultanul, care—în sentimentele Sale de înaltă justiţie şi în solicitudineă sa părintească pentru popoarele sale — întinde binefacerile şi favorurile sale la toţi supuşii săi fideli, fără deosebire de rasă şi religiune, luând în vedere cererile supuse de curând la tronul Imperial de către supuşii săi Români, a bine-voit să ordone, ca pe basa drepturilor civile de cari se bucură, întocmai ca şi cei-l'alţi supuşi nemusulmani, comunităţile lor să aleagă muhtari, conform regulamentelor în vigoare; ca membrii români să fie de asemeneă admişi, conform regulei, în consiliile administrative, aşa precum se face şi pentru cele-l'alte comunităţi şi ca din parteă autorităţilor imperiale să se acorde înlesniri la profesorii numiţi de suszisele comunităţi, pentru a inspecta şcoalele lor şi la îndeplinireă formalităţilor, prescrise de legile imperiului, pentru deschidereă de noi instituţiuni şcolare.

Această ordonanţă imperială a fost comunicată departamentului competinte pentru executareă ei.

Lumina, Mayıs 1905

> Arumen kardeşlerim, konuştuğunuz tatlı ve güzel dilinizde size hitap ediyoruz: uyanın ve kendinizi aydınlatın. Üzerinizdeki karanlığı kaldırın. Siz büyük bir ulusun parçasısınız, damarlarınızda asil kan akıyor, bir tarihiniz ve büyük bir geçmişiniz var. Tüm dünyanın kralları olan atalarınızı, o genç ve güçlü Romenleri hatırlayın. Makedo-Rumen kardeşlerim, bu dergi aydınlatmanızı sağlayacaktır. Size doğru yolu, ilgi alanlarınızı ve geçmişinizi gösterecektir. Bu derginin size göstereceği bir başka harika ve değerli şeyi var: İlk göreviniz

[42] Olga Untila Kaplan, Lumina Dergisi ve Ulusçuluk Hareketlerine Etkisi, *a.g.e.*, 437.
[43] Olga Untila Kaplan, *a.g.e.*, 168.

> vatan sevgisi, büyük Osmanlı yönetimine, Ulu ve İyi Sultan II. Abdülhamid'e bağlılıktır. *Frăţil'ia* dergisinin amacı budur.[44]

Editörleri Nicolae Batzaria, Pericle Papahagi ve Nuşi Tulliu'dur.

Lumina dergisi, *Revista Populară a Românilor din Imperiul Otoman* (Osmanlı İmparatorluğu Romenlerin Halk Dergisi) altbaşlığıyla 1903-1908 yılları arasında Manastır vilâyetinde Osmanlı İmparatorluğu Romen Öğretim ve Din Derneği tarafından basılmıştır.[45] Arumenlerin en iyi süreli yayını kabul edilen *Lumina*[46]dergisinin içeriğinin dörtte üçü edebi dilde ve sadece dörtte biri Makedo-Rumen lehçesinde yazılmıştır. "Böylece inanıyoruz ki, asıl Romen dili daha çok yayılıp, Krallık'ta ve Makedonya'daki konuşulan dilin kardeşliği görülecektir"[47] sözleriyle dergi, 'Arumence Rumencenin lehçelerinden biri olduğunu açıkça ortaya koymuştur.

Lumina'nın sayfalarında yer alan makalelerde Arumenlerin linguistik varlığı ile Osmanlı Sultanı arasındaki bağlantının önemini vurgulamakta yarar vardır. Bu yönde yaklaşım sergileyen Constantin Belimace kaleminden çıkan "II. Abdülhamid Sultanı'na Marş"ı değerlendirmek mümkündür. 9/22 Mayıs tarihli fermanıyla Sultan II. Abdülhamid Arumenlerin millet haklarını tanımıştır.[48] Aydınlar müjdeyi Osmanlı Sultanı'na ve Osmanlı Devleti'ne saygı dolu metinlerle karşılamışlardır: "Arumenlere Millet özgürlüğü verdin, Yüce Padişahımız" (Constantin Belimace)[49]. *Lumina*'nın bir başka makalesinde şu sözlere rastlamak mümkündür:

> Bizim cömert ve büyük Sultan II. Abdülhamid'in mutluluk ve zafer günlerinde, büyük imparatorluğunun çok sadık olan vatandaşlarına 10 Mayıs 1905'te yayınlanan İmparatorluk Emri verilmiştir.[50]

Constantin Belimace Osmanlı Sultanı'na şükranlarını böyle sundu:

> Arzumuz, Rumlar ve Bulgarlar da olduğu gibi, Romen ulusu İmparatorluk yasaları önünde eşit hak kazanması dün bir rüyaydı, bugün bir gerçek olmuştur. 'Arumence konuşulan her yerde ve her zamanda düşmanlarımızın kurduğu aldatıcı tuzaklara karşı biz, anne babamız ve atamız gibi, Sultan'ın görkemli tahtına inanç ve bağlılık duygularıyla sadık kaldık. Milletimizin kaderini İmparatorluk geleceğine bağlayarak, umut ve mutluluk, hayat ve kaderimizi çoktan hükümdarlarımıza emanet ettik. Bu nedenle, bugünkü Arumen halkımız ve tüm gelecek nesiller, adaletin ve iyiliğin büyük sevgilisi olan Sultan II. Abdülhamid'e hayatı, sağlığı ve mutluluğu

---

[44] Stoica Laşcu, "Elements of Romanian Spirituality in The Balkans - Aromanian Magazines and Almanacs (1880-1914)", *Literature, Discourse and Multicultural Dialogue*, C. 1, 2013, 15.

[45] Maria Pariza, Presa aromână în date, *Proiect Avdhela*, Bükreş, Predania, 23 Şubat 2011, http://www.armanami.org/blog/wp-content/uploads/2019/04/parizaPresaAromana.pdf

[46] Gică Gică, Ziare şi reviste aromâne la sfîrşitul secolului XIX şi începutul secolului XX, *Daima*, Nr: 2, Nr: 4-5, 7.

[47] Comitetul de redacţie, Cuvîntul către cititori, *Lumina*, Nr: 1, 1903, 1.

[48] Peyfuss, *a.g.e.*, 89.

[49] Constantin Belimace, M.S. Sultanului Abdul Hamid II, *Lumina*, No: 1, 1903, 3.

[50] Padişahımız Çok Yaşa!, *Lumina* 1905, No: 5, Mayıs 1905, 129.

> için ateşli dualar okumakla kalplerinde derin şükran duygularını saklayacaktır.[51]

Arumen aydınlar, halkın Türkçe öğrenmesinin büyük bir fayda sağlayacağını düşünmüşlerdir: "Învițați înturceşte!" ("Türkçe Öğrenin!"):

> Arumen dili ve Majesteleri Sultan'ın Türk Dilini bilmekten daha gerekli ne olabilir ki?! Yaşadığımız yerden diğer halkların ve insan çeşidinin yaşadıkları yerleri bilmek daha mı önemli?! Türkçe öğrenin! Çünkü sizin iyilik ve yararınız içindir.[52]

Lumina'nın son sayılarında yazar Cosmescu, Osmanlı Devleti'ne aidiyet duygusunu şu sözlerle ifade etmiştir:

> Bugün acımasız kovuşturma dışındayız ve artık dinî hakkımızı Anayasa ile resmileştirdik. Bu nedenle, biz, Arumenler, diğerlerinden daha çok Osmanlı Anayasası savuncularına kalpten teşekkür etmek istiyoruz. Osmanlı vatanı çok yaşa! Anayasa çok yaşa! Anayasa'nın destekçileri ve ülkemizin iyiliği için çalışanlar çok yaşa![53]

Deşteptarea (1908-1909), Balkan halkları arasında Arumenlerin kimliğin korunmasını savunmuştur. 5 Mayıs 1909 tarihli "Anayasa ve Türkiye'nin Hıristiyan Uluslar" adlı makalede Arumen vatandaşları eşit şekilde koruması sebebiyle, Osmanlı Devleti'ne saygıyla yaklaşılmıştır:

> Bütün Türkler ve bütün Osmanlı hükümetleri, Arumen ulusu kendi Milleti ve yaşamıyla bağlantılı Osmanlı vatanını güçlendirmek için çalışıyor ve çalışacağını inanması gerekmektedir.[54]

Makalenin en çarpıcı satırlarıyla Arumenlerin Osmanlı'ya muhtaç olduklarını anlatılmaktadır:

> Biz, Arumenler, Türkiye'nin sadece var olduğunu değil, büyük ve küçük olmasına da katkıda bulunmak istiyoruz. En iyi Osmanlılar biziz ve biz bunu bütün kalbimizle söylüyoruz.[55]

Lumina (1909-1910), *Dreptatea* (1911-1912) ve *Flambura* (1912-1914) gazeteleri ile Osmanlı'da Rumence ve Rumencenin 'Arumence lehçesinde yayınlanan süreli yayınların dizisi sona ermiştir. Bu gazetelerin ömrü kısa olup Selanik'te bulunan "Aquaroni" matbaasında basılmıştır. Balkan Savaşları'nın arifesinde son nefesini veren Osmanlı'da bu gazeteler Arumenlerin en büyük umudunu ortaya koymuşlardır:

---

[51] Mulți ani trăiască!, *A.g.e.*, s. 130-131.
[52] Cosmescu, Învățați înturceşte!, *Lumina*, No: 3, Mart 1907, 70-72.
[53] C. I. Cosmescu, Constituțiune, justiție, libertate, egalitate, *Lumina*, Yıl: VI, No: 6-7, 8, 1908, 3-4.
[54] Stoica Lascu, Contribuții aromâneşti la spiritualitatea modernă est-europeană: primul ziar în dialectul aromân din Balcani ("Deşteptarea" - Salonic, 1908-1909), *Perenitatea vlahilor în Balcani. Istorie şi civilizație aromânească*, Köstence, Editura Fundației Andrei Şaguna, 1995, 409.
[55] Stoica Lascu, *a.g.e.*, 410.

> S'lumineadzã pupullu armãnescu că lun"ina aduţe ndriptarea şi ndriptatea aduţe unirea, vrarea ce ascapă unã naţiune şi-n fac fericită (Arumen halkı aydınlatılıyor çünkü ışık adaleti doğurur ve adalet birlik oluşturur. Bu, milletti kurtaran ve mutlu eden arzudur).[56]

IV. Sonuç

Osmanlı'daki Rumence Basın isimli bu çalışmada son dönem Osmanlı'da Romenlerin ulusal basın hareketleri incelenmiştir. "İki gelişim çizgisinden oluşan ve Balkan ulusları arasında, ana dilde süreli yayın çıkarma konusunda öncülük etmiş Romen gazeteciliği, Osmanlı'da bir ilktir" tespitinden yola çıkarak en önemli gazete ve dergileri analiz ederek Devlet-i Aliyye'nin "çöküş-yaşatma" süreçlerinin irdelenmesi amaçlanmıştır.

Yapılan analizlerin sonucunda ortaya çıkan sonuçlar, Osmanlı'da yarı bağımsız bir statüye sahip olan "Memleketeyn" olarak adlandırılan Eflâk ve Boğdan prensliklerinde 1829-1878 yılları arasında Rumence basın Devlet-i Aliyye'nin "çöküş" süreçlerini hazırlayan bir basın olduğunu göstermiştir. İlk aşamada faaliyet gösteren 1829 basınınn amacı "Rumence'yi kendi parlak köklerine döndürmek", ulusal duyguyu uyandırmak ve millî mücadele ruhunu oluşturmaktı. İkinci aşamada amaç, 1848 devrimci basını aracılığıyla "çifte yönetim" altında bulunan Eflâk-Boğdan Romenlerinin haklarını savunmaktı. Özerkliğin genişletilmesi ve Rus himayesinin kaldırılması basın mensubu olan çoğu devrimcilerin en önemli hedeflerinden biri idi. 1859 yılında Romenlerin Eflâk-Boğdan'ı birleştirme isteğiyle birlikte "birlikçi" diye nitelendiren bir basın ortaya çıkmıştı. Bu basının büyük etkisiyle Romenlerde "üniter devlet" kavramı ve ulusal bağımsızlığı kazanma fikri aşılanmıştır. 1877 yılında, '93 Harbi' ile olgunlaşan bu fikirler bağımsızlık ilkesini savunan bir basının aracılığıyla ülkenin bağımsızlığa kavuşacağı yollar masaya yatırılmıştır.

Osmanlı'da ulusçuluk çağında Devlet-i Aliyye'nin toprak bütünlüğünü savunan tek azınlığın Arumenler olduğunu söylemek yanlış olmaz. Osmanlı'nın dağılmasıyla Balkan halklarının ulusçuluk hareketlerinin ana amacı olan ulus-devletler oluşturma çabasından farklı olarak Arumenlerin hedefi Osmanlı Devleti'ni yaşatma ülküsüne hizmet etmek ve bununla birlikte bir Arumen birliği sağlamaktır. Yüzyıllardır Osmanlı yönetimine sadık kalan Arumenlerin 1905 yılında "millet" olarak tanınması ulusçuluk hareketlerine yeni bir ivme kazandırmıştır. "Müslüman olmayan diğer uluslarda olduğu gibi eşit olarak yararlanma hakkına sahip" çıkan Arumenler, bundan sonraki dönemde ulusal düşünceler silsilesinde ana dilde verilen eğitime ve kilisede ayin yapma haklarını aramanın peşine düşmüşlerdir.[57] Osmanlı Devleti dağılana kadar Arumenler tarafından Rumence ve Rumence lehçesinde yayınlanan gazete ve dergiler aracılığıyla etnik, linguistik ve dinî varlıklarını korumuş ve yaşatımışlardır.

---

[56] Olga Untila Kaplan, *Osmanlı Dönemi'nde Rumence Basın*, *a.g.e.*, 177.

[57] Olga Untila Kaplan, *Lumina Dergisi ve Ulusçuluk Hareketlerine Etkisi*, *a.g.e.*, 437.

Kaynakça

C. I. Cosmescu,"Învăţaţĭ înturceşte!", *Lumina*, No: 3, Mart 1907, 70-74.

C. I. Cosmescu,"Constituţiune, justiţie, libertate, egalitate", *Lumina*, Yıl: VI, No: 6-7, 8, 1908,3-4.

Comitetul de redacţie, "Cuvîntul către cititori", *Lumina*, No: 1, 1903, 1-2.

Constantin Belimace, "M. S. Sultanului Abdul Hamid II", *Lumina*, No: 1, 1903, 3.

Gheorghe Asachi, "Înştiinţare despre Gazeta românească din Ieşi", *Albina românească*, 17 Nisan 1829, 1-2.

Gică Gică, "Ziare şi reviste aromâne la sfîrşitul secolului XIX şi începutul secolului XX", *Daima*, No: 2, No: 4-5, 4-8.

I. G. Valentineanu, "Revista politică", *Reforma*, 13 Eylül 1859.9.

İlber Ortaylı, "Osmanlı Bulgar Basını Üzerine Notlar", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 15, Sayı 26, 253-260.

Ion Heliade Rădulescu, "Chemare", *Curierul românesc*, Yıl: XVIII, No: 26, 25 Mart 1846.

Maria Magiru, *Românii balcanici - Aromânii,Biblioteca culturii aromâne. Proiect Avdhela*, (Köstence: Editura T. C. SEN Sibiu-Constanţa), 2001.

Maria Pariza, Presa aromână în date, *Proiect Avdhela*, Bükreş, Predania, 23 Şubat 2011, 1-16. http://www.armanami.org/blog/wpcontent/uploads/2019/04/parizaPresaAromana.pdf

Max Demeter Peyfuss, *Chestiunea Aromănească. Evoluţia ei de la origini până la Pacea de la Bucureşti (1913) şi poziţia Austro-Ungariei*, Çev. Nicolae Şerban-Tanaşoca (Bükreş: Editura Enciclopedică, 1994).

Mihail Kogălniceanu, "Jurnalismul românesc în 1855", Ed. Marian Petcu, *Istoria presei române*, (Tritonic: Bükreş, 2002), 29-38.

Mucize Ünlü, "Uluslararası Diplomasi ve Ulahlar", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Cilt 7, Sayı 7, 2009, 9-26.

"Mulţi ani trăiască!", *Lumina,* 1905, No: 5, Mayıs 1905, 130-131.

Nicolae Bălcescu, "Drepturile românilor către Înalta Poartă", *Poporul suveran*, Yıl: I. No: 15-16, 2-6 Ağustos, 1848,57-58.

Nicolae Isar, *Istoria modernă a românilor 1774/1784-1918* (Bükreş: Editura Universitară), 2006.

Olga Untila Kaplan, "Lumina Dergisi ve Ulusçuluk Hareketlerine Etkisi", *Journal of Current Researches on Social Sciences (JoCReSS),*Cilt 7, Sayı 1, 2017, 435-452.

Olga Untila Kaplan, *Osmanlı Dönemi'nde Rumence Basın (1829-1912)* (Ankara: Gece Kitaplığı, 2016).

Olga Untila Kaplan, "Son Dönem Osmanlı'da Arumen (Ulah) Azınlıklarda Basım ve Yayım Faaliyetleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Berlin Konferansı Karadeniz Teknik Üniversitesi & Berlin Humboldt Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları,* Ed. Leyla Aydemir (Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, Aralık 2017), 331-344.

Orhan Koloğlu, "Osmanlı'daki Türkçe Dışı Basın", *Kebikeç Dergisi*, Sayı 2, 1995, 127-137.

Orhan Koloğlu, *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi* (İstanbul: Pozitif Yayıncılık, 2006).

"Padişahımız Çok Yaşa!", *Lumina,* No: 5, Mayıs 1905, 1-2.

"Programa"*, Dîmboviţa*, Yıl: I, No: 34, 4 Şubat 1859, 1-2.

Radu R. Florescu, "The Romanian Impact Upon The Ottoman Tanzimat", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Cilt 0, Sayı 6-7, 2012, 227-238.

Soner Sert, "Sıradışı Bir İttihatçı: Besarya Efendi",*gazeteduvar.com*, (24 Ekim Perşembe 2019), erişim tarihi 2 Şubat 2020, https://www.gazeteduvar.com.tr/kitap/2019/10/24/siradisi-bir-ittihatci-besarya-efendi

Stoica Lascu, "Elements of Romanian Spirituality in The Balkans - Aromanian Magazines and Almanacs (1880-1914)", *Literature, Discourse and Multicultural Dialogue*, Cilt 1, 2013, 15-36.

Stoica Lascu, "Contribuţii aromâneşti la spiritualitatea modernă est-europeană: primul ziar în dialectul aromân din Balcani ("Deşteptarea" - Salonic, 1908-1909)", *Perenitatea vlahilor în Balcani. Istorie şi civilizaţie aromânească*, Köstence, Editura Fundaţiei Andrei Şaguna, 1995,405-413.

Стојka Ласку, *Од Историјата На Ароманскиот печат во Македонија. Списанијата Братство и Светлина* (Scopia/Скопје, 2007).

T. Hagi-Gogu, *Romanus şi Valahus sau Ce este Romanus, Roman, Român, Aromân, Valah şi Vlah* (Bucureşti: Institutul de Arte Grafice TIPARUL UNIVERSITAR, 1939).

Victor Vişinescu, *O istorie a presei române* (Bükreş: Hyperion XXI, 2000).

Ziyad Ebüzziya, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Türkçe Dili Dışındaki Basını", *Türkiye'de Yabancı Dilde Basın*, İ.Ü. Basın Yayın Yüksekokulu, 1985, 29-45.

Tiberiu Cunia, "Zbor di la ridactsie", *Rivista di literatură shi studii armani*, Cilt 16, VII (1), 2000.

Öz: Osmanlı'daki Türkçe dışı basınla ilgili olarak hiç bilinmeyen gerçekler arasında Romence basının doğuşu ve gelişimi yer almaktadır. Bu coğrafyada Rumence basının doğuşunu bir taraftan "Memleketeyn" olarak adlandırılan Eflâk ve Boğdan bölgelerinde yaşayan ve çalışan gazeteci, öğretmen ve din adamlarına, diğer taraftan ise Osmanlı yönetimine yakın Manastır ve Selânik vilâyetlerindeki Romen kökenli olan aydınlara borçludur. 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin çöküşünü hızlandıran Balkanlar'daki ulusçu hareketleri Rumence basının gelişimini doğrudan etkilemiştir. Başlangıçta kültürel amacı güden bu basın, bölgede yoğunlaşan bağımsızlık savaşları nedeniyle Romen ulusun çıkarları doğrultusunda hareket etmiştir. "Memleketeyn" Romenleri'nin basın hareketleri Osmanlı'dan siyasi bağımsızlığı kazanacak güçlü bir kamuoyu oluşturmayı amaçlarken, Manastır ve Selânik vilâyetlerindeki yaşayan Rumenlerin basın hareketleri mevcut siyasi yapı içinde, bağımsız etnik kimliğin korunması ve yaşatılmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Bu çalışmada en önemli gazete ve dergilerin içerik incelemesiyle elde edilen sonuçlar yardımıyla, 1829-1912 yılları arasında Osmanlı coğrafyasında ortaya çıkan ve gelişen Romen gazeteciliği olgusu tartışılmıştır. Çalışmada kullanılan kaynak tarama yöntemlerinin yardımıyla Rumence, 'Arumence, Makedonca, İngilizce ve Türkçe olmak üzere 5 dilde Osmanlı'daki Rumence basın ile ilgili literatür incelenmiştir. Çalışmada elde edilen sonuçlar; Osmanlı'daki Türkçe dışı basın tarihinde Devlet-i Aliyye'nin "çöküş-yaşatma" süreçlerini önemli ölçüde açıklayan Rumen basını üzerine Türkçe olarak hazırlanan tek bir kaynak dışında, yapılmış bilimsel çalışmalar bulunmamaktadır.

Anahtar sözcükler: Osmanlı'daki Türkçe Dışı Basın, Rumence Basın, Arumenler (Ulahlar)

A Press Explaining the Decline and Survival Process of the Devlet-i Aliyye: Romanian Press

Abstract: The emergence and development of the Romanian press are among the unknown facts about the non-Turkish press in the Ottoman Empire. In this geography, it owes the birth of the Romanian press to journalists, teachers and clergymen living and working in Eflak and Boğdan regions, which are called "memleketeyn" on the one hand, and on the other hand to the Romanian intellectuals in the provinces of Manastır and Thessaloniki, which are close to the Ottoman administration. Influenced by nationalist movements in the

Balkans, which accelerated the collapse of the Ottoman Empire in the 19th century, Romanian influenced the development of the press directly. This press, which originally pursued a cultural purpose, acted in the interests of the Romanian nation due to the independence wars concentrated in the region. While the press movements of the "Memleketeyn" Romanians aimed to create a strong public opinion that would gain political independence from the Ottoman Empire, the press movements of the Romanians living in the provinces of Manastır and Thessaloniki played an important role in the preservation and survival of the independent ethnic identity within the current political structure. In this study, the phenomenon of Romanian journalism that emerged and developed in the Ottoman lands between 1829-1912 was discussed with the help of the results obtained from the content analysis of the most important newspapers and magazines. With the help of the source search methods used in the study, the literature about the Romanian press in the Ottoman Empire was examined in 5 languages, Romanian, 'Arumence, Macedonian, English and Turkish. Results obtained in the study; In the history of the non-Turkish press in the Ottoman Empire, there are no scientific studies other than a single source prepared in Turkish on the Romanian press, which explains the "collapse-survival" processes of the Ottoman Empire.

Keywords: Non-Turkish Press in the Ottoman Empire, Romanian Press, Arumens (Vlachs)

Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı'da Veba

H. Volkan ACAR*

I. Giriş

Günümüzde sık aralıklarla görülen viral hastalıklar bazen pandemi boyutuna gelip tüm dünyayı kolayca etkileyebilmektedir. Geçmişte de başka tür bulaşıcı salgın hastalıkların kısa süre içinde çok sayıda insanın ölümüne neden olabildiği bilinmektedir.

Tarihte yaşanan en ölümcül salgınların başında ise veba gelmektedir. Önemli toplumsal ve ekonomik etkiler de oluşturmuş olan veba salgınları, İlkçağ'dan bugüne kadar üç ayrı evrede dünyayı etkisi altına almıştır;

1 - Jüstinyen Vebası (541 - VIII. yüzyılın ortaları)

2 - Kara ölüm (1330'lar - XIX. yüzyıl ortaları)

3 - Bombay vebası (XIX. yüzyıl ortaları - XX. yüzyıl ortaları)[1].

Bu makalede XVI.-XIX. yüzyıllar arasında farklı nedenlerle Osmanlı topraklarında bulunmuş olan Avrupalılar tarafından kaleme alınmış olan 23 seyahatname incelenerek, bu seyahatnamelerdeki veba ile ilgili anlatılar derlenmiştir.

---

* Hacettepe Üniversitesi, Tıp Fakültesi /. Tıp Tarihi ve Etiği AD. Doktora Öğrencisi / Ankara Eğitim ve Araştırma Hastanesi Anesteziyoloji ve Reanimasyon Kliniği / ORCID: 0000-0002-0603-3896 / hvacar@yahoo.com
Geliş tarihi: 3 Eylül 2020 / Kabul tarihi: 10 Ekim 2020

[1] Nükhet Varlık; "Tâun," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* cilt 40, (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 175-177. (erişim tarihi 15.05.2020, https://islamansiklopedisi.org.tr/taun)

Osmanlı hakkında eser veren seyahatname yazarları temel olarak üç grup altında incelenebilir: Diplomatik misyon temsilcileri, gezginler ve esir düşmüş Avrupalılar.

Diplomatik misyon temsilcileri arasında Ogier Ghislain de Busbecq, Hans Dernschwam, Salomon Schweigger, Stephen Gerlach, Friedrich Seidel, Wacslawa Wratislaw ve Antoine Galland bulunur. Niğbolu Muharebesi'nde esir düşen Johannes Schiltberger ile Tatarlar tarafından esir edilerek İstanbul'a getirilen Albertus Bobovius esir seyyahlar arasındadır. Fransız doğabilimci Pitton de Tournefort ise bilim adamı olarak gözlemlerini yazmıştır.

A. Seyahatnameler

Edebi bir tür olan seyahatnameler, farklı coğrafyalar için önemli birer bilgi kaynağıdır. Arşiv belgelerine kıyasla daha öznel kaynaklar olmalarına karşın tarih yazımında seyahatnamelerin önemi yadsınamaz. Seyahatnameler resmi ve demografik veriler yanında gündelik yaşamla ilgili bilgileri de kayda geçirirler.

Özellikle Haçlı seferlerinden itibaren Avrupalılar tarafından Doğu üzerine çok sayıda seyahatname yazılmıştır. Bunların çoğunda temel amaç Avrupalılara "bilinmeyen" ya da "gizemli" Doğu'yu tanıtmaktır. Bu nedenle Doğu seyahatnamelerinde, bulunulan yerin tasviri ve o yerle ilgili demografik veriler yanında halkın örf ve adetlerine ile günlük yaşamına da yer verildiği görülür.

İldem, İstanbul'un fethinden XVIII. yüzyıla kadar Osmanlı'ya gelen Fransız gezginlerin çoğunlukla "efendileri tarafından ... bilgi toplamak için gönderilen, eğitim düzeyi yüksek soylular ya da kentsoylular" olduğunu belirtir.[2] Ona göre içlerinde öznellik barındırsalar da XVIII. yüzyıla kadar yazılmış seyahatnameler farklı disiplinler açısından zengin birer bilgi kaynağı iken, bu tarihten sonra Aydınlanma'nın etkisiyle artık "siyasal ve eleştirel seyahatnameler" yazılmaya başlanmıştır.[3]

Avrupalılar tarafından yazılmış Doğu seyahatnamelerinin önemli bir ortak noktası bazen açık bazen örtük bir biçimde işlenen "öteki" algısıdır. Oryantalizme yeni bir anlam kazandıran Edward Said'in ifadesiyle "Şark, Avrupa'nın ... en derin, en sık yinelenen 'öteki' imgelerinden biridir".[4] Bu yaklaşım, önemli bir bilgi kaynağı olarak kabul edilen seyahatnamelere belli bir mesafeyle yaklaşılmasına da neden olur. Çünkü bazen Doğu'ya ait önyargılar devreye girer ve gerçekten uzaklaşan, egzotik öyküler anlatılmaya başlanır. Hatta bazı seyyahların doğrudan görüp bilgi sahibi olmadıkları konular hakkında bile yazdıkları görülür. Benzer şekilde, bazı seyahatnamelerde dikkati çeken nokta ise, aralarında çok sayıda benzerlikler ve hatta tekrarlar olmasıdır. Hatta bazen aynı konuyla ilgili bilgiler birebir aynı sözlerle farklı eserlerde karşımıza çıkar.

---

[2] Arzu Etensel İldem; "Bir Yazın Türü Olarak Doğu Seyahatnameleri", *Littera* 21 (2007):3.

[3] İldem; "Bir Yazın Türü Olarak Doğu Seyahatnameleri," 4.

[4] Edward W. Said; *Şarkiyatçılık. Batının Şark Anlayışları,* çev. Berna Yıldırım (İstanbul: Metis Yayınları, 2013), 11.

Toggenburg İncil'inde vebalı hastalar (1411)

Gerçi bu durum dönemin tipik bir seyyah davranışı olarak da değerlendirilir. Çünkü araştırmacılara göre, yazılan bu eserler eğitimli bir okuyucu kitlesine hitap ettiği için seyyahlar yüzeysel ve sıradan bilgiler verip inandırıcılıklarını yitirmek istemezler, bu nedenle de yolculuğa çıkmadan önce "geçmişte yazılan tüm seyahatnameleri okumayı görev bilirler"di.[5]

Bu durumu, *Thévenot Seyahatnamesi* örneğinde Yerasimos şöyle örneklendirir: "Thévenot Ege adaları hakkında, başka metinlerden de yaptığı uzun intihallerle birlikte, oldukça canlı bir manzara sunar bize",[6] "Thévenot Mısır'ı anlatırken, alışkanlığı uyarınca, gezmediği bölgeler hakkında toplanmış bilgileri de araya sıkıştırır".[7]

Bu tekrara düşme konusu vebanın anlatıldığı bazı bölümlerde de göze çarpmakla birlikte, veba konusunun genelinde durumun tam olarak böyle olmadığı söylenebilir. Çünkü Osmanlı Devleti yüzyıllar boyu veba salgınlarıyla boğuştuğu için Avrupalı seyyahların Türk topraklarında bulundukları dönemlerde de hastalık yaygın haldeydi. Dolayısıyla seyyahların veba konusunda yazdıklarının neredeyse tümü doğrudan gözlemlere dayanmaktadır. Bu da yazılanların değerini artıran bir unsurdur.

---

[5] İldem; "Bir Yazın Türü Olarak Doğu Seyahatnameleri," 7.

[6] Jean Thévenot; *Thévenot Seyahatnamesi,* ed. Stefanos Yerasimos, çev. Ali Berktay (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014), 16.

[7] Jean Thévenot; *Thévenot Seyahatnamesi,* 23.

Doğu anlatımlarında dikkati çeken bu iki konu, yani "tekrara düşme" ve "öteki imgesi hakkında egzotik öyküler anlatma gereksinimi", makale kapsamında incelenen seyahatnamelerden birinde de tartışılmıştır.

İstanbul'da 1802-1803 yılları arasında yaklaşık altı ay yaşamış olan Seetzen, bir vesileyle Prusya Krallığı Elçisi Baron von Knobelsdorff'u ziyaret eder. Sohbet sırasında elçi Seetzen'e yabancıların Türkler hakkında yazdıklarına dikkatle yaklaşmak gerektiğini söyler. Elçinin bu konudaki yaklaşımı kitapta şöyle aktarılır: "Elçi, 'İstanbul hakkında anlatılanların çoğunun aslı esası yoktur' dedi. 'Çünkü yerel dili bilmeyen gezginler tüm bilgileri Frenklerden alıyorlar ve aslında bunların çoğu da hiçbir şey bilmiyor. Verdikleri en yanlış bilgiler de Türklerin gelenekleri hakkındadır. İstanbul'a ait doğru bilgiler edinmek ve doğru yargılara varabilmek için, bu kenti bizzat gezip görmek gerekir. Yolculuklarını anlatan bazı seyyahların başlıca amacı ilgi çekmektir ve bu nedenle parlak bir üslup kullanmak onlar için çok önemlidir. Böylece de çoğu kez gerçeklerden saparlar ve bir roman yazarlar".[8]

B. Osmanlı Devleti ve Veba

Osmanlılardaki veba salgınları üzerine çalışan Varlık'a göre veba salgınları ile fetihler arasında güçlü bir bağlantı bulunmaktadır. Buna dayanarak Varlık, "İmparatorluğun vebası"nı üç evre halinde inceler: 1453-1517, 1517-1570 ve 1570-1600.

Onun saptamalarına göre ilk evredeki veba dalgaları üç etkenle bağlantılıdır: Fetihler, ticaret ve iletişim ağlarının gelişmesi ile şehirleşme.[9] İkinci evre 1517'de Suriye ve Mısır'ın fethi ile başlar, Bağdat, Basra, Yemen ve Hicaz'ın fethiyle sürer. İlkiyle karşılaştırıldığında bu evrede salgınlar süre ve sıklık açısından iki katına çıkmıştır. İlk evre için sayılan üç etken bu evrede de hem de daha geniş bir alanda geçerlidir. Çünkü artık yeni fethedilen topraklar nedeniyle veba yalnızca Doğu-Batı ekseninde değil, Kuzey-Güney ekseninde de yayılır hale gelmiştir.[10] Osmanlılarda vebanın en yıkıcı olduğu ve istisnasız her yıl bir salgının olduğu dönem ise 1570-1600 arasıdır. Bu evrede Osmanlının veba odağı İstanbul'dur ve 1570'lerden itibaren veba "şehrin daimi bir parçası" haline gelmiştir.[11]

Ancak bilinmektedir ki Osmanlı Devleti'ndeki veba salgınları yalnızca bu zaman aralığıyla sınırlı değildir ve 1453 öncesinde de, 1600 sonrasında da çok sayıda veba salgını görülmüştür. Bu açıdan seyyahların bu dönemlere ait tanıklıklarının veba tarihine katkı sağlayacak nitelikte olduğunu söylemek mümkündür.

---

[8] Ulrich Jasper Seetzen; *İstanbul Günlükleri. 12 Aralık 1802-22 Haziran 1803*, (Cilt 1), çev. Selma Türkis Noyan (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2017), 97.

[9] Nükhet Varlık; *Akdeniz Dünyası'nda ve Osmanlılarda Veba, 1347-1600,* çev. Hazal Yalın (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2017), 171-204.

[10] Nükhet Varlık; *Osmanlılarda Veba*, 205-234.

[11] Nükhet Varlık; *Osmanlılarda Veba,* 235-255.

II. Seyahatnamelere Göre Osmanlı Devleti'nde Veba

Sıklığı, şiddeti ve yeri değişmekle birlikte veba yüzyıllar boyunca Osmanlı Devleti'nin bütününü etkileyen bir hastalık olmuştur. Örneğin, Fransa'nın Osmanlı elçisinin katibi Antoine Galland 1678'de "Bugünlerde veba özellikle Suriye'yi kırdı geçirdi, daha önce ise İstanbul'a kadar bütün ülkede bu salgın vardı" diye yazar.[12] Hatta XVIII. yüzyıldan itibaren Avrupa'da veba salgınları sona ermeye başlamışken, Osmanlı topraklarında XIX. yüzyılın sonlarına dek veba salgınları görülmüştür.[13] Dolayısıyla da hastalık, olan yerlerden olmayan yerlere taşınmaya devam edilmiş ve Varlık'ın aktardığına göre Osmanlı XVIII. ve XIX. yüzyıllar boyunca Avrupa'ya veba ihraç eden bir ülke olarak görülmüştür.[14] Ancak Varlık veba konusunda Osmanlı ile Avrupa arasındaki bu farklılığın, bazı tarihçilerce Doğulu-Batılı ya da Müslüman-Hristiyan gibi iki kutuplu bir eksende görülmesine karşı çıkar. Ona göre, bu "epidemiyolojik oryantalizm" yaklaşımının temel dayanağı "kaderci Türk" imgesidir ve tümüyle yanlış bir kavrayışa dayanmaktadır.[15]

A. İstanbul'da Veba

Osmanlı coğrafyasındaki diğer yerleri de etkilemiş olsa da vebanın en çok ve en şiddetli görüldüğü şehirlerin başında İstanbul gelir. Elde kesin rakamlar bulunmamakla birlikte, Türklerce alınmasından XIX. yüzyıla kadar geçen sürede İstanbul'un nüfusu 40.000 ila 500.000 arasındadır. Hatta 1520-1535 arasında 400.000 nüfus ile İstanbul dünyanın en büyük kenti olmuştur.[16] Bu nedenle salgınlardan en çok etkilenen kentin İstanbul olması, beklenen bir durumdur.

Seyahatnamelerdeki bilgilere göre İstanbul'da 1554[17], 1579[18], 1587[19,20], 1592-93[21], 1675[22] ve 1802-03[23] yıllarında veba salgınları görülmüştür.

---

12 Antoine Galland; *İzmir Gezisi. Antoine Galland'ın Bir Elyazması (1678),* ed. Frédéric Bauden, çev. Erol Üyepazarcı (İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi; 2003), 109.

13 Nükhet Varlık; *Osmanlılarda Veba*, 358.

14 Nükhet Varlık; *Osmanlılarda Veba*, 99.

15 Nükhet Varlık; *Osmanlılarda Veba*, 99-122.

16 Zafer Toprak; "Nüfus," *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,* cilt 6, 1994, s. 108-111. (erişim tarihi 23.05.2020). https://www.academia.edu/24585396/DÜNDEN_BUGÜNE_İSTANBULUN_NÜFUSU_1478_1950

17 Hans Dernschwam; *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü,* çev. Yaşar Önem (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992), 104-105.

18 Hans Jacob Breüning; *Breüning Seyahatnamesi. Doğu Ülkelerine Yolculuk; İstanbul 1579,* çev. Selma Türkis Noyan (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2020), 169-170.

19 Michael Heberer; *Osmanlıda Bir Köle. Bretenli Michael Heberer'in Anıları, 1585-1588,* çev. Türkis Noyan (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2016), 253.

20 Reinhold Lubenau; *Reinhold Lubenau Seyahatnamesi. Osmanlı Ülkesinde, 1587-1589 (1. Cilt),* çev. Türkis Noyan (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012), 419-421.

21 Wenceslaw Wratislaw; *Baron W. Wratislaw'ın Anıları. 16. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğundan Çizgiler,* çev. M. Süreyya Dilmen (İstanbul: Ad Yayıncılık, 1996), 89-90.

Alman seyyah Breüning 1579 salgınını şu satırlarla anlatır: "Yol arkadaşımla birlikte İstanbul'da bulunduğumuz günlerde şiddetli bir veba salgını baş gösterdi. Bazı günler, hastalığa yakalanmış insanların sokak ortasında yere yıkılıp öldüklerine tanık oluyorduk. İki ölüm mahkumunun idam edildiği meydandaki kalabalığın arasından geçerken, ayağımız yerde yatan bir ölünün bedenine takıldı."[24]

Roma-Germen İmparatorluğu'nun Osmanlı elçiliğinde eczacı olarak görevli olan Lubenau'nun 1587'de yazdıkları vebanın yıkıcılığına dair örneklerdendir: "Konstantinopolis kentinde insanları bekleyen çeşitli tehlikelerden en kötüsü, hemen hemen her yıl yeniden baş gösteren korkunç veba salgınıdır"[25], "tüm yıl boyunca elçilik mensuplarının dörtte biri yatağa düştü ve ben de bu durumdan etkilendim."[26]

Salgınlara, 18 yaşında esir alınarak İstanbul'a getirilen ve Osmanlı Sarayı'nda içoğlanı olarak başladığı kariyerinde saray baş müzisyenliğine kadar yükselen Leh asıllı Santurî Ali Ufkî Bey (Albert Bobovski) de tanık olmuştur. Ali Ufkî Bey'e göre XVII. yüzyılda Topkapı Sarayı'nda "veba da içoğlanlarını asla rahat bırakmaz"dı.[27]

Fransız bitkibilimci ve seyyah Tournefort İstanbul'daki veba tehlikesini XVIII. yüzyıl başında "yangının dışında, İstanbul'un iki başka belalısı daha vardır: Veba ve leventler" sözleriyle aktarır.[28]

Roma-Germen İmparatoru elçisi Kregwitz'in maiyetinde görevli Wratislaw 1592-93'de İstanbul'da yaklaşık beş ay sürdüğünü belirttiği veba salgınını şöyle anlatır: "Bu sıralarda İstanbul'da korkunç bir veba salgını hüküm sürüyordu. Türklerin bize açıkladıklarına göre kısa zamanda bu salgından 80.000 kişi ölmüş bulunuyordu. Gerçekten sabahtan akşama kadar birçok ölülerin gömülmeye götürüldüklerini, kimi evlerden iki, üç, hatta dört cenazenin birden çıktığını görüyorduk. Bu pis ve korkunç hastalık bizim konağa da pençesini uzatmış, bütün önlemlerimize, bu yolda gerekli ilaçları almamıza karşın içimizden altı kişinin canına kıymıştı.[29]

B. İstanbul Dışında Veba

Seyahatnameler hastalığın yalnızca İstanbul'u değil Osmanlı sınırları içindeki diğer şehirleri de etkilediğini yazarlar. Buna göre Sofya'da 1555'de[30], Filibe-

---

[22] John Covel; *Bir Papazın Osmanlı Günlüğü. Saray, Merasimler, Gündelik Hayat,* çev. Nurten Özmelek (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2011), 187.

[23] Ulrich Jasper Seetzen; *İstanbul Günlükleri. (Cilt 1),* 41-42, 45, 97, 99, 108, 114, 139-140, 340, 342-343.

[24] Hans Jacob Breüning; *Breüning Seyahatnamesi,* 169-170.

[25] Reinhold Lubenau; *Reinhold... (1. Cilt),* 417.

[26] Reinhold Lubenau; *Reinhold... (1. Cilt),* 419.

[27] Albertus Bobovius (Santuri Ali Ufkî Bey); *Topkapı Sarayı'nda Yaşam,* haz. Stefanos Yerasimos ve Annie Berthies, çev. Ali Berktay (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012), 49.

[28] Joseph de Tournefort; *Tournefort Seyahatnamesi,* ed. Stefanos Yerasimos, çev. Ali Berktay ve Teoman Tunçdoğan (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013), 15.

[29] Wenceslaw Wratislaw; *Baron W. Wratislaw'ın Anıları,* 89-90.

[30] Hans Dernschwam; *İstanbul,* 341.

Edirne arasında yer alan Papazköy'de 1616'da[31], Osijek'de ve Budin'de 1617'de[32], Edirne'de 1675'de[33], İzmir'de 1678'de[34] ve 1803'de[35], Tekirdağ'da 1722'de[36], Bursa'da 1803'de[37] ve Kuşadası'nda 1803'de[38] veba salgınları görülmüştür.

Panzac'a göre Ege Bölgesi vebanın sık görüldüğü bir bölgedir, 1700-1850 arasındaki 150 yılın 80 yılı veba salgınlarıyla geçmiştir ve hatta bazen ard arda 12 yıl boyunca veba görülen dönemler olmuştur.[39] Ancak seyyahların aksine Panzac, 1803'te Batı Anadolu'da salgın görüldüğüne dair herhangi bir bilgi vermez.[40]

C. Veba Kaynaklı Ölümler

Kayıt tutmadaki sorunlardan dolayı veba kaynaklı ölümlerle ilgili kesin rakamları bilmek zor olmasına karşın, Osmanlı İmparatorluğu'nda 1700-1850 arasında görülen veba salgınları üzerine çalışan Panzac, ölümlerle ilgili bazı rakamlar verir. Panzac'ın verdiği bilgiye göre bu dönemde altı büyük kent olan İstanbul, İzmir, Selanik, Halep, İskenderiye ve Kahire'de veba nedeniyle ölenlerin sayısı 880.000-980.000 arasındadır ve salgınların büyük çoğunluğunda ölüm oranları şehirlerin nüfusunun %20'si civarındadır. Onun verdiği rakamlar, görülen salgınların yaklaşık %60'ına aittir.[41]

Bu konuda seyyahların aktardığı rakamları incelersek, 1572-76 arasındaki bir dönemde "yalnız İstanbul ve dolaylarında üç ay içinde seksen bin kişi"nin öldüğünü öğreniriz.[42] Ancak dikkat edilmesi gereken bir nokta, seyyahların verdiği rakamların resmi rakamlar olmaktan ziyade büyük ölçüde duyumlara dayalı olmasıdır.

---

[31] Adam Werner; *Padişahın Huzurunda. Elçilik Günlüğü, 1616-1618,* çev. Türkis Noyan (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2019), 45.

[32] Adam Werner; *Padişahın Huzurunda,* 112, 124.

[33] John Covel; *Bir Papazın,* 158.

[34] Antoine Galland; *İzmir Gezisi*, 67.

[35] Ulrich Jasper Seetzen; *Anadolu'da Yolculuk. Bursa, Manisa, İzmir, Uşak, Afyon, Konya, Antakya 22 Haziran 1803 – 22 Kasım 1803 (Cilt 2),* çev. Selma Türkis Noyan (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2017), 508.

[36] Kelemen Mikes; *Türkiye Mektupları 1717-1760,* çev. Aysel Kurutluoğlu (İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1975), 179.

[37] Ulrich Jasper Seetzen; *Anadolu'da Yolculuk. (Cilt 2)*, 408.

[38] Ulrich Jasper Seetzen; *Anadolu'da Yolculuk. (Cilt 2)*, 557.

[39] Daniel Panzac; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850),* çev. Serap Yılmaz (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997), 58.

[40] Daniel Panzac; *Osmanlı,* 54-61.

[41] Daniel Panzac; *Osmanlı,* 183-184.

[42] Wenceslaw Wratislaw; *Baron W. Wratislaw'ın Anıları,* 134.

Roma-Germen İmparatorluğu elçisinin eczacısı olan Seidel, 1582'de İstanbul'daki veba salgınında o sırada orada bulunan İran elçilik heyetinin de etkilendiğini ve elçinin maiyetinden 100 kişinin vebadan öldüğünü belirtir.[43] Lubenau'nın verdiği bilgiye göre 1587-89 arası bir dönemde İstanbul'da vebadan ölenlerin sayısı üç ay boyunca günde 800 kişidir.[44] Galland İzmir'de "1667'de 6000 Türk, 800 Musevi, 600 Rum, 500 Ermeni, 20 Fransızın ve birkaç Hollandalı tüccarın; 1674'de 5000 Türk, 500 Musevi, o kadar Rum ve 300 Ermeninin öldüğü"nü yazar.[45] Doğa tutkunu ve teknoloji tutkunu Alman bir seyyah olan Seetzen İstanbul Levent Çiftliği'ndeki askeri birlikte 1803'de "200 kadar asker"in öldüğüne tanık olmuştur.[46]

Venedikli bir veba doktoru çizimi (Jan van Grevenbroeck 1731-1807)

D. Vebanın Nedeni

Etkeni *Yersinia pestis* olan veba, kolayca salgınlara yol açabilen bakteriyel bir enfeksiyondur. Bakteri ilk kez 1894'de Hong Kong'da Alexandre Yersin tarafından izole edilmiştir. İnsanlara kemirgenlerden, vahşi ve evcil hayvanlardan bulaşır, bulaşmaya aracılık eden vektör ise pirelerdir. Veba insandan insana ko-

[43] Friedrich Seidel; *Sultanın Zindanında. Osmanlı İmparatorluğu'na Gönderilen Bir Elçilik Heyetinin İbret Verici Öyküsü (1591-1596),* çev. Türkis Noyan (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2010), 13.
[44] Reinhold Lubenau; *Reinhold... (1. Cilt),* 181.
[45] Antoine Galland; *İzmir Gezisi*, 102.
[46] Ulrich Jasper Seetzen; *İstanbul Günlükleri. (Cilt 1),* 139.

layca geçebilir. Ölümün nedeni toksik şoktur ve genelde bulaş sonrası çok kısa bir süre içinde ölüm görülür.[47]

Tıpta paradigma değişimin henüz yaşanmadığı dönemde vebanın mikrobik bir bulaşıcı olduğu bilinmiyor, hastalığın etyolojisi konusunda farklı görüşler ileri sürülüyordu. Bu durumun yansımaları, incelediğimiz XVI.-XVII. yüzyıl seyahatnamelerinde açıkça izlenir.

Metinlere bakıldığında vebaya neden olduğu düşünülen etkenler arasında öne çıkan yaklaşım *miasma* teorisi'dir. Eski Yunancada "kirlenme" anlamına gelen *miasma* genel olarak pis, kokuşmuş, kötü hava olarak ifade edilmektedir. Türkçe karşılığı için "buhar" ya da "duman" gibi sözcükler de kullanılan bu kötü havanın tek bir kaynağı yoktur, farklı kaynaklardan salınmış olabilir. *Miasma*'nın ortaya çıkmasına neden olan kaynaklar çoğunlukla bataklıklar, insan ve hayvan atıkları, hayvan leşleri, bozulmuş ve çürümüş bitkiler ile yiyeceklerdir. Bu etkenlere bağlı olarak ortamı kirleten bu kötü hava, çeşitli hastalıkların ve salgınların başlıca nedeni olarak kabul edilmektedir.[48] Bu anlamda seyahatnamelerde vebaya neden olduğu etkenler arasında gösterilen "çok sıcak ve durgun bir hava" ile "temizlik kurallarına uymamayı" da *miasma* teorisi kapsamında değerlendirmek gerekir.

Vebaya neden olan etkenleri İngiliz konsolosluk papazı Covel "aşırı sıcak ve durgun bir hava",[49] Lubenau denizden karaya bırakılan ve "kötü kokular yayan atıklar",[50] Fransız seyyah ve tüccar Tavernier "kentin çevresinde biriken bol miktardaki kokuşmuş su",[51] Ali Ufkî Bey ise Kurban Bayramı'nda kesilen hayvanların artıklarından çıkan "kötü koku"[52] olarak ifade eder.

Görüldüğü gibi bu anlayışta *miasma* ile temizlik uygulamalarındaki eksiklikler arasında önemli bir bağlantı vardır. Seetzen'in aktardığına göre birçok yabancı vebayı hijyen eksikliğiyle ilişkilendirir ve onlara göre Osmanlı ülkesinde görülen salgınların nedeni Türklerin temizlik konusundaki eksiklikleridir. Ancak Seetzen kendisinin bu görüşe katılmadığını ifade ederek Türklerin aslında temizliğe büyük önem verdiğini örneklerle anlatır ve hatta bu konuda Avrupalılardan üstün olduklarını da ekler. Buna ilişkin verdiği örnekler arasında Türklerin abdest alma ve hamam alışkanlıkları gelmektedir.[53]

Bu kapsamda seyahatnameler, salgınlar döneminde Türklerin köpekleri veba kaynağı olarak görüp öldürdüklerini yazarlar. Onaltıncı yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Sarayı'nda hassa hekimliği yapmış olan Dominico, Türklerin bu

[47] Şeyda Karabörk; "Veba (*Yersinia Pestis*)" (erişim tarihi 15.05.2020) https://ekmud.org.tr/hastalik/indir/13+&cd=1&hl=en&ct=clnk&gl=tr
[48] Erdem Aydın; *Dünya ve Türk Tıp Tarihi*, (Ankara: Güneş Kitabevi, 2006), 90.
[49] John Covel; *Bir Papazın,* 162.
[50] Reinhold Lubenau; *Reinhold... (1. Cilt),* 282.
[51] Jean-Baptiste Tavernier; *Tavernier Seyahatnamesi,* ed. Stefanos Yerasimos, çev. Teoman Tunçdoğan (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2010), 117.
[52] Ali Ufki Bey/Albertus Bobovius; *Saray-ı Enderun, Topkapı Sarayı'nda Yaşam*, çev. Türkis Noyan (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013), 32
[53] Ulrich Jasper Seetzen; *İstanbul Günlükleri. (Cilt 1),* 81-82.

konudaki yaklaşımını şöyle anlatır: "O alandaki bütün köpekleri bulmak için çıkarlar ve yakaladıkları kadar çok köpek boğazlarlar. Her esnaf dükkanının önünde ölü bir köpek bulundurmak mecburiyetindedir yoksa cezayla yükümlüdür, çünkü ihtisab ağası dolaşır ve eğer bahsedilen ölü hayvanı bulamazsa ceza yazar. Ve bazen büyük evler ve Saray kapılarında da aynı şeyi yaparlar. Ve böyle yığınla köpek boğazlarlar, çok sayıda ruhun ölmesi gerektiğine dair hüküm verildiğini söylerler ve Allah'ın kararını yerine getirmek için köpekleri öldürürler, onlardan ötürü Türklerin ölümünün duracağını düşünürler.[54]

Fransız botanikçi Tournefort da benzer bilgiler aktarır ve "Türkler çok yardımsever olmakla birlikte köpeklerden nefret ederler ve onları evlerinde bulundurmaktan hoşlanmazlar; veba salgını çıktığında, bu pis hayvanların etrafa mikrop saçtıklarına inandıklarından, önlerine çıkan bütün köpekleri öldürürler" diye yazar.[55]

Avrupalı seyyahlar bunlar dışında, Tanrı'nın insanları cezalandırmasını ya da beslenme ve yaşam tarzı değişikliklerini de vebanın ortaya çıkış nedenleri arasında sayarlar.

Heberer'in İstanbul'daki esaret günleri sırasında, ikamet ettikleri kadırgadaki genç bir asker hastalanır. Kışın yaşanan bu olayda, geminin yelkenlerinin saklandığı bölümün sorumlusu olan yaşlı kölenin gönlü, askerin soğuk havada kalmasına razı gelmez ve askerin yelkenlerin üzerinde yatmasına izin verir. Ancak bir süre sonra gemide yatan askerin hastalığı şiddetlenir ve asker ölür. Askerin yelkenlerin üzerinde yatarken öldüğünü öğrenen gemi sahibi bu olaya çok sinirlenir ve buna izin veren yaşlı köleyi kırbaçlatarak zincire vurdurur. Heberer'e göre veba salgınının artmasına bir neden, Tanrının bu zalimliği cezalandırmış olmasıdır: "Patronumuzun bu zalim ve acımasız davranışlarından ötürü Tanrı çok öfkelenmiş olacak ki, salgın hastalığı giderek daha da tırmandırdı. Bununla patrona bir ceza ve ibret dersi vermek istiyordu kuşkusuz. Hastalık öyle arttı ve yayıldı ki, aramızdan en güçlü olanlar bile direnemediler ve bir ay içinde takriben kırk kişi öldü."[56]

Heberer anılarının bir başka yerinde vebayı Tanrı'nın bir cezası olarak gören bir başka örneğe daha yer verir. Alman vatandaşı olmasına karşın kendisinin özgürlüğe kavuşması için hiç çaba göstermeyen ve başvurularını defalarca geri çeviren Alman elçisi Dr. Betz, kitapta hep olumsuz özellikleriyle anılmıştır. Heberer'in İstanbul'daki esaretinin sonlanmasını sağlayan kişi ise Fransa elçisi olmuştur. Bunun üzerine Heberer, özgürlüğüne kavuştuktan sonra Fransız elçisi ile yaptığı bir görüşmeyi şöyle anlatır: "Bunun üzerine kraliyet elçisi büyük bir içtenlikle beni teselli etti ve cesaretimi yitirmememi, beni yardımsız

[54] Domenico Hierosolimitano; *Bir Yahudi Doktorun Harem, Saray ve İstanbul Hatıraları,* ed. Erhan Afyoncu ve Uğur Demir, çev. Esma Selçuk Demir (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2017), 100.
[55] Joseph de Tournefort; *Tournefort Seyahatnamesi,* 62.
[56] Michael Heberer; *Osmanlıda Bir Köle,* 253.

bırakmayacağını ve Dr. Betz'in davranışına da üzülmememi söyledi. Onun gerçek bir Alman olmadığını, eğer olsaydı daha dürüst ve samimi davranacağını ileri sürdü. Tanrı da onu bu yanlış davranışlarından ötürü cezalandırmış, evine veba hastalığını musallat etmişti. Gerçekten de elçilik konutunda bu hastalıktan pek çok kişi ölmüştü.[57]

Bu anlayış yani hastalığı insanlara gönderenin Tanrı olduğu, dolayısıyla hastalığı bitirmeye de yalnızca onun yetkin olduğu yönündeki inanç tek bir dine özgü değildir. Seyahatname anlatılarına göre Hristiyanlar yanında Müslümanlar da aynı anlayışa sahiptir. Örneğin XVI. yüzyılda Bassano'nun yazdığına göre Türkler "vebanın Tanrı kılıcı olduğunu" söylemektedir.[58]

Vebanın Tanrı'nın bir cezası olduğu yönündeki inançla ilgili en ilginç öykü *Lubenau Seyahatnamesi*'nde bulunur. Öyküye göre İstanbul'da yıllarca süren veba kabuslarının başlıca nedeni olarak, Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u aldıktan sonra, özelliği olan bir heykeli parçalaması gösterilir: "Mehmed bundan sonra atını Ayasofya kilisesine doğru sürmüş ve kilisenin önündeki meydanda tunçtan yapılma ve üstü altın kaplama at üstünde bir erkek heykeli görmüş. ... Mehmed, altınla kaplanmış heykeli görünce, gürzünü savurarak onu kendi elleriyle parçalamış. Fakat bu sefer de Rumlar, bu heykelin şehirde veba salgını olmasını önlediğini bildirmişler. Mehmed bunu duyunca, yaptığına çok pişman olmuş ve bu tedbirleri alan eski insanların herhalde cahil çocuklar olmadıklarını ve bazı gerçekleri bildiklerini söyleyerek, bir daha hiçbir şeyi tahrip etmemeye söz vermiş. Hatta hem sütundaki yılanın çenesini onaracak hem de parçalanmış atlı kralın heykelini eskisi gibi bütün özellikleriyle yeniden yapacak biri bulunursa, ona bol para vermeyi vaat etmiş. Fakat bu işi yapacak kimse bulunamamış ve daha o yıl şehirde öyle bir veba salgını olmuş ki, içerisinden ölü çıkmayan ev kalmamış. Mehmed de çareyi Bitinya'da bulunan Bursa kentine kaçmakta bulmuş.[59]

Bu kadar ayrıntılı bir anlatımla olmasa da aynı öykü Fransız seyyah du Loir'ın anılarında da yer alır.[60]

E. Bulaşıcılık ya da Türklerin Vebaya Karşı Tutumu

Veba insanlara başlıca üç yolla geçer: Enfekte kemirgenlerden ve kedi, köpek gibi evcil hayvanlardan taşınan pirelerin ısırığı ile, enfekte hayvanların kontamine olmuş sıvıları ya da dokuları ile temas sonrasında ve akciğeri tutan vebada ise damlacık inhalasyonuyla.[61] Hastalığı insanlara taşıyan pireler

[57] Michael Heberer; *Osmanlıda Bir Köle,* 264.
[58] Luigi Bassano; *Kanuni Dönemi Osmanlı İmparatorluğu'nda Gündelik Hayat,* çev. Selma Cangi (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2015), 114.
[59] Reinhold Lubenau; *Reinhold... (1. Cilt),* 183.
[60] Clausier du Loir; *Du Loir Seyahatnamesi, IV. Murad Döneminde Bir Fransız Seyyahın Maceraları,* ed. Erhan Afyoncu ve Ahmet Önal, çev. Mustafa Daş (İstanbul; Yeditepe Yayınevi, 2016), 50.
[61] https://www.cdc.gov/plague/transmission/index.html, (erişim tarihi 15.05.2020)

kumaşlarda ve kürklerde canlı kalabildiği için vebadan ölenlerin giysileri de enfeksiyon kaynağı olabilmektedir. Bu açıdan Osmanlı'da giysilerin hem aile üyeleri arasında hem de satışlar yoluyla aile dışında sık sık el değiştirmesi vebanın yayılımını kolaylaştırmıştır.[62]Avrupalı seyyahlara göre Türkler vebayı önemsiz görürlerdi ve bunun bulaşıcı bir hastalık olduğunun bilincinde değillerdi. İngiltere elçisi olan eşi ile birlikte XVIII. yüzyıl başlarında Osmanlı topraklarında yaşayan ve çiçek aşısını Batı'ya tanıtan kişi olarak bilinen Lady Montagu Türklerin vebayı önemsemediğini yazar.[63]

Bu anlayışı yansıtan en çarpıcı satırlar ise Schweiger'e aittir ve Türklerin vebaya karşı olan yaklaşımlarını özetler niteliktedir: "Türkler ölümcül ve salgın hastalıklardan korkmazlar. Onlara göre insanın neden ve nasıl öleceğini belirleyen alın yazısıdır. Bu sebeple hastalardan uzak durmanın bir yararı yoktur. Bir gün bizim konutumuzun yakınlarında zavallı bir adamın sokak ortasında öldüğüne tanık oldum. Oradan geçmekte olan bazı fakirler bunu görünce hemen başına toplandılar, biri başlığını, biri ayakkabılarını çıkarıp aldı ve böylece adamı iç donuna kadar soydular. Nihayet iki kişi ona acıyıp cesedini bir yere gömdüler.[64]

Bir başka örnek, Osmanlı toplumunun yönetici sınıfının da halkla aynı paralelde olduğunu ortaya koyar. Avusturya Arşidükü'nün elçisi olan de Busbecq 1560-61'de İstanbul'dadır ve bu dönemde şehirde veba salgını vardır. de Busbcq kendisini vebadan korumak amacıyla şehir dışına çıkmak için Sadrazam Rüstem Paşa'dan izin ister. Ancak aldığı yanıt aynı kaderci anlayışı anlatır niteliktedir: "Ne demek istiyordum? Ve kaçmak mı istiyordum? Bunun hedefini hiç kaçırmayan Allah'ın bir oku olduğunu bilmiyor muydum? Onun menzilinden dışarı çıkmak için nereye saklanabilirdim ki? Eğer o benim başıma böyle bir şey gelmesini isterse, kaçmak ya da saklanmak ne işime yarayabilirdi ki? Kaçınılmaz kaderden sakınmak boşunaydı. Onun evi de şu anda vebayla uğraşıyordu, ama o yine de orada kalıyordu. Benim de aynı şekilde olduğum yerde kalmam en iyisiydi.[65]

de Busbecq sonraki satırlarda, bir süre sonra Rüstem Paşa'nın veba nedeniyle öldüğünü yazar.

Başka seyyahlar da vebaya karşı olan bu kaderci yaklaşıma dair benzer gözlemlerde bulunmuşlardır: "Türkler vebadan ne korkuyor, ne de kaçıyor, çünkü kadere olan inançları çok büyük."[66] "Ayrıca en çabuk yayılan ve en ölümcül hastalık olarak bilinen veba her hangi bir önlem almanın faydasız ve

---

[62] Nükhet Varlık; *Osmanlılarda Veba*, 55-57.
[63] Lady Montagu; *Türkiye Mektupları 1717-1718,* çev. Aysel Kurutluoğlu (İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1975), 66.
[64] Salomon Schweigger; *Sultanlar Kentine Yolculuk, 1578-1581,* çev. Türkis Noyan (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014), 218.
[65] Ogier Ghislain de Busbecq; *Türk Mektupları,* çev. Hatice Özkan (İstanbul: Ark Kitapları, 2002), 157-158.
[66] Jean-Baptiste Tavernier; *Tavernier Seyahatnamesi,* 117.

hatta din dışı olduğunu düşünen Müslümanlar arasında kol geziyor."[67] "Bulaşıcı salgın hastalık olsa da onlar bunu kader olarak görürler."[68]

Seyahatnamelere göre Türkler salgın hastalıklar karşısında kaderci ve hatta bazen vurdumduymaz olsalar da, sahip olduğu bazı hasletleri korumaya devam etmişlerdir. Çünkü aktarılanlara göre Türkler salgınlarda bile yardımseverliği elden bırakmazlar. Örneğin Tournefort "vebalı hastalar komşularının kesesinden ve tekkelerin kaynaklarından yardım alır" der.[69] du Loir ise "Türk zenginler büyük bir şefkatle hastaları da ziyaret ederler. Bulaşıcı salgın hastalık olsa da onlar bunu kader olarak görürler ve hastaların ihtiyaç duydukları ilaçları taşırlar" diye aktarır.[70]

F. Vebanın Kanıksanması

Seyyahların yazdığına göre hastalık ne kadar ölümcül, hastalığın bulaşıcılığı ne kadar fazla olursa olsun bir süre sonra insanlar vebayı kanıksamaya, onu gündelik yaşamın bir parçası olarak görmeye başlarlar. Bundan dolayı hastalığı

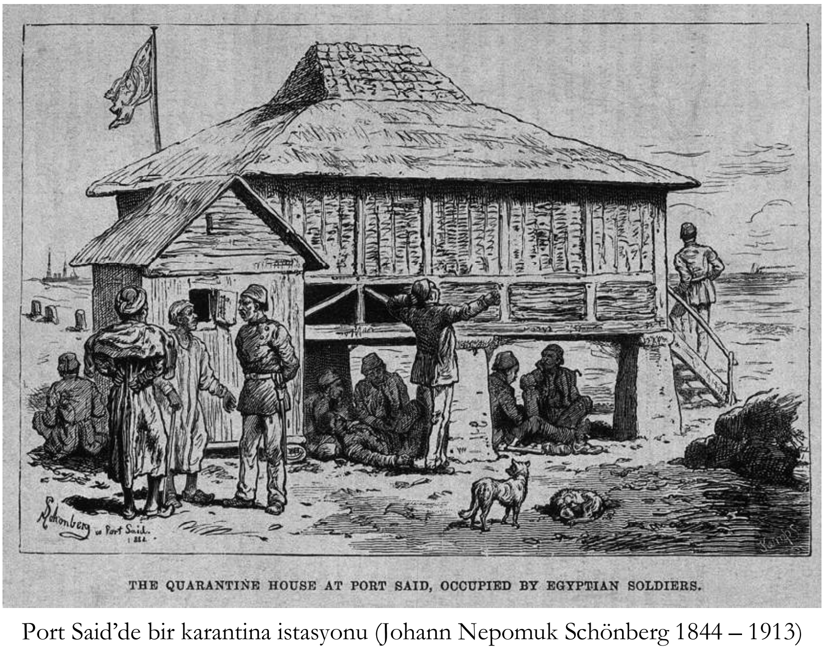

Port Said'de bir karantina istasyonu (Johann Nepomuk Schönberg 1844 – 1913)

---

[67] Giovanni Battista Casti; *Bir İstanbul Seyahati - 1788,* çev. Akif Tunç (İstanbul: Cinius Yayınları, 2019), 14.

[68] Clausier du Loir; *Du Loir Seyahatnamesi,* 146.

[69] Joseph de Tournefort; *Tournefort Seyahatnamesi,* 60.

[70] Clausier du Loir; *Du Loir Seyahatnamesi,* 146-147.

ve alınması gereken önlemleri tümüyle gözardı ederler ve gündelik yaşamlarını eskisi gibi sürdürmeyi seçerler. Bu durum birçok seyahatnamede en açık haliyle belirtilmiştir. Örneğin Seetzen "veba salgınından o kadar çok söz ediliyor ki, buraya vardığımız ilk günlerde biz de oldukça endişelendik. Ama artık veba sözcüğüne alıştık ve eskisi kadar dikkatimizi çekmediği gibi, hastalığa yakalanmaktan da korkmuyoruz. Demek ki, insan en büyük tehlikelere de zamanla alışıyor" diye yazar.[71]

Benzer yaklaşımın örnekleri, Covel'in anılarında da şu cümlelerle anlatılır: "Zaman içinde veba salgını ve onunla ilgili haberleri öylesine kanıksadık ki ne sıtma ne de sonbaharda olacağı söylenen yeni bir hastalık salgını bana tesir ediyordu"[72], "Bay North devamlı olarak Edirne'de kaldığından her gün bize geliyordu; ölü bir insan görmeyi ancak ölü bir inek görmek kadar umursadığım için ben de birkaç defa ona gittim."[73] Venedik elçisi ile birlikte 1788'de kısa bir süre İstanbul'da kalan Casti bu kanıksanmayı iki nedene bağlar. İlki sürekli izole ve karantina halinde yaşamanın "zahmetli" olması, diğeri de önlem almak yerine vebayla yaşamayı seçen Türklerle iç içe olmak: "Öte yandan, sürekli kalabalıktan kaçarak ve insanlarla temastan imtina ederek yaşamak da oldukça zahmetli ve bazen utanç verici bir uğraş. İnsan bu hastalıkla yaşayanları gördükçe bir şekilde alışıyor, hastalık günlük hayatın bir parçası haline geliyor. Avrupa'da vebanın lafının edilmesi bile tüylerimizin diken diken olmasına yeterken, buraya gelen bir yabancı bir süre sonra her gün vebalı vücutların hastaneye veya mezarlığa götürülüşünü gördükçe artık şaşırmamaya başlıyor".[74]

Breüning de günlük yaşamda vebanın kanıksanmış olmasını örneklerle anlatırken Casti'ye benzer şekilde, kendisini Avrupalı-Türk karşılaştırması yapmaktan alamaz ve "İki ölüm mahkumunun idam edildiği meydandaki kalabalığın arasından geçerken, ayağımız yerde yatan bir ölünün bedenine takıldı. Bu olay bizi hem ürküttü, hem de üzdü. Fakat Türkler bundan pek etkilenmediler, çünkü bu ülkede ölüm, doğal ve güncel bir olay olarak kabul edilir ve üzerinde fazla durulmaz" diye yazar.[75]

G. Vebaya Yakalanmamak İçin Alınan Önlemler: Karantina, İzolasyon, Sosyal Mesafe, Dezenfeksiyon

Vebaya karşı alınan önlemlerin en önemlilerinden birisi karantina uygulamasıdır. Çünkü aşı ve ilaç gibi yöntemlerin yokluğunda toplumu vebadan korumanın neredeyse tek etkin önlemi karantina olmuştur. Türk Dil Kurumu'nun sözlüğünde "bulaşıcı bir hastalığın yayılmasını önlemek için belli bir bölgenin veya yerin kontrol altında tutulup giriş çıkışların engellenmesi biçiminde uygulanan

[71] Ulrich Jasper Seetzen; *İstanbul Günlükleri. (Cilt 1),* 106.
[72] John Covel; *Bir Papazın,* 159.
[73] John Covel; *Bir Papazın,* 161.
[74] Giovanni Battista Casti; *Bir İstanbul Seyahati – 1788*, 14-15.
[75] Hans Jacob Breüning; *Breüning Seyahatnamesi,* 169.

sağlık önlemi" olarak tanımlanan karantina sözcüğünün kökeni İtalyancadır.[76] İtalyanca kırk anlamına gelen *quaranta* sözcüğü Latinceye *quadraginta* şeklinde aktarılmıştır ve bulaşıcı hastalıklarda uygulanan 40 günlük bekleme süresine atıf yapar. Bu 40 günlük süre Hipokrat Okulu'nun belirlediği bir süredir.[77]

Tarihte bilinen ilk karantina uygulaması 1377'de Venedik ve Dubrovnik'te yapılmış, daha sonra farklı limanlar ve karayollarında da uygulanmaya başlanmıştır. Osmanlı Devleti'nde ise karantinanın resmi olarak ilk kez 1831'de kolera için uygulandığı bilinmektedir.[78] O dönemde izolasyon, dezenfeksiyon ve ölülerin muayenesi gibi konuları da kapsayan karantina uygulamaları için hazırlanan yasal düzenlemeler tüm ülkeye duyurulup uygulanmaya başlanmasına karşın birçok yerde sorunlarla ve olumsuz tepkilerle karşılaşılmıştır. Yıldırım, karantinaya karşı olan toplumsal tepkileri başlıca iki nedene bağlar. Bunlardan ilki "bazı gayrimüslim karantina doktorlarının halkın manevi değerlerini umursamayan davranışları", diğeri de "gelir kaybına uğrayan esnaf takımı" ile "şeriatı kendi geleneklerine göre yorumlayan din adamları"nın halkı kışkırtmalarıdır.[79]

Ancak seyahatnameler, Osmanlı topraklarında karantinanın bu tarihten önce de uygulanmış olduğuna ilişkin bilgiler verirler.

Seetzen'in anılarında yazdığına göre 1802-1803 yıllarında İstanbul'da sıkı bir karantina uygulaması vardı. Tophane önünde demirlemiş olan Fransız gemilerini ayrıntılı bir şekilde betimleyen yazar, o dönem şehri etkileyen veba nedeniyle yapılan uygulamayı şöyle anlatır: "Gemilere girilmesine izin verilmediği gibi, burada kalacak olan kişilerin dışında kimse karaya çıkartılmıyor. Veba hastalığına yakalanma korkusu yüzünden bu önlemleri almışlar."[80]

Aynı yazar İzmir ve Sisam adası karantina uygulamalarına ilişkin tanıklıklarını da şu şekilde kayda geçirmiştir. İzmir'deki gemi karantinası için "dün, limana imparatorluğa ait bir gemi girdi. Veba salgını çıktığı bildirilen ve şimdiye dek iki kişinin öldüğü gemi karantinaya alındı"[81] derken, Kuşadası'nda bulunduğu dönem için de "biz oraya varmadan önce kentte veba salgını olduğunu duymuştum. Ama oraya vardığımızda, iki aydan beri yeni vaka görülmediğini söylediler. Hatta üzerinde bir çeşit karantina kurulmuş olan Samos [Sisam] Adası'yla iki haftadan beri yeniden bağlantı kurulduğunu da belirttiler"[82] diye yazar.

---

[76] https://sozluk.gov.tr/ (erişim tarihi 18.05.2020)
[77] Andrea A. Conti; "Quarantine Through History," *International Encyclopedia of Public Health*, vol. 5, ed. Kris Heggenhougen ve Stella Quah. (San Diego: Academic Press, 2008), 455.
[78] Gülden Sarıyıldız; "Karantina," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt 24, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 463-465. https://islamansiklopedisi.org.tr/karantina (erişim tarihi 15.05.2020),
[79] Nuran Yıldırım; "Karantina İstemezük! Osmanlı Coğrafyasında Karantina Uygulamasına İsyanlar", *Toplumsal Tarih*, 150 (2006):20.
[80] Ulrich Jasper Seetzen; *İstanbul Günlükleri. (Cilt 1),* 86-87.
[81] Ulrich Jasper Seetzen; *Anadolu'da Yolculuk. (Cilt 2)*, 488.
[82] Ulrich Jasper Seetzen; *Anadolu'da Yolculuk. (Cilt 2)*, 557.

Salgın dönemlerinde halk arasında sıklıkla başvurulan bir diğer önlem de izolasyon yani salgının olduğu bölgelerden uzaklaşmadır.Seyahatnameler izolasyonun hem Müslüman halk, hem de yabancılar tarafından uygulandığını belirtirler.

Osmanlı toplumunda Müslümanların salgın bölgesinden kaçmasının İslami açıdan uygun olup olmadığı konusunda ihtilaflar yaşandığı ve kaçmayı da, kaçmamayı da savunan görüşler olduğu iyi bilinmektedir.[83] Ancak XVI. yüzyıl başlarından itibaren bu konuda bir değişiklik görülmeye başlar ve vebadan kaçmanın ve korunma/tedavi için ilaç kullanmanın "doğru ve caiz" olduğuna dair veba risaleleri yayımlanmaya başlar. Varlık, bu durumu XVI. yüzyılda Osmanlı toplumunda izlenen değişikliklerin bir parçası olarak görür.[84]

İncelediğimiz seyahatnamelerde de bu yönde bilgiler olduğu göze çarpar. Seetzen'in XIX. yüzyıl başında bulunduğu İstanbul ve Türkler hakkındaki ilk öğrendiklerinden birisi, eğitimli Türklerin vebaya karşı aldığı önlemler arasında izolasyonun da olduğudur. Şu satırlardan saray erkanının salgın hastalıklar konusunda kaderci bir yaklaşım içinde olmadıkları açıkça görülür: "Saraya bağlı yüksek düzeyli kişiler, tıpkı Avrupa'da olduğu gibi, aydın insanlarmış. Örneğin veba hastalarını ziyaret etmekten kaçınırlarmış."[85] Yine Seetzen, birliğinde veba salgını çıkması üzerine kışladan ayrılarak kendini uzak bir yerde izole eden bir subaydan da bahseder.[86]

Zaten Varlık da Osmanlı sultanlarının "İstanbul'da bir musibet veya büyük bir doğal afet olduğunda zamanlarını başkent dışında geçirmeyi tercih ettiklerini" yazar.[87] Covel'in yazdıkları da bunu destekler niteliktedir. Onun anlatımına göre 1575'de Edirne'deki veba salgını sırasında Padişah IV. Mehmed kendini Akpınar kasabasında izole etmiştir: "Dağın diğer tarafında Büyük Efendinin veba salgını sırasında her şeyin idaresini vezire bırakarak yerleştiği bir saray olan ünlü bir Türk kasabası vardır. İsmi Akpınar'dır."[88]

Veba salgınları sırasında Osmanlı tebaası olmayan yabancılar da yaşadıkları yerlerden uzaklaşarak toplumdan izole olmaya çalışırlar. Örneğin, Kutsal Roma Germen İmparatorluğu elçisi Dr. Petz, 1587'de İstanbul'dan uzaklaşarak "hastalığın etkisi geçinceye kadar bir süre çeşitli bahçelerde" kaldığını anlatır.[89] Edirne'de 1675'te veba görüldüğünde Alman diplomatik temsilcisi Rodop dağının eteğindeki Ortaköy'e kaçmıştır.[90] İstanbul'da 1677'de görülen salgında İngiliz Konsolusu Sir John Finch ve Sir Thomas "şehir dışında bir eve" çekilmişlerdir.[91]

---

[83] Nükhet Varlık; *Osmanlılarda Veba*, 298-301.
[84] Nükhet Varlık; *Osmanlılarda Veba*, 300-305.
[85] Ulrich Jasper Seetzen; *İstanbul Günlükleri. (Cilt 1),* 60.
[86] Ulrich Jasper Seetzen; *İstanbul Günlükleri. (Cilt 1),* 139.
[87] Nükhet Varlık; *Osmanlılarda Veba*, 300.
[88] John Covel; *Bir Papazın,* 164.
[89] Reinhold Lubenau; *Reinhold... (1. Cilt),* 421.
[90] John Covel; *Bir Papazın,* 166.
[91] John Covel; *Bir Papazın,* 187.

Covel'in anılarında sosyal mesafeye özen gösterilmemesinin hastalığın bulaşmasını kolaylaştırabileceğine ilişkin bir anekdot anlatılır: "Efendim, ailelerinde vebanın çok yaygın olarak görüldüğü, vezirin kahyası ve Reis Efendi'yle vedalaştı. Yüzlerinde veba yaraları olan iki adam çeyrek saat ona bir yarda mesafede durdular, yine de Tanrı onu ve bizi korudu. Dediklerine göre orada sadece iki veya üç hizmetçi öldü."[92]

Covel ayrıca toplumsal hareketliliğin vebanın yayılmasındaki önemine de dikkat çekerek "Bu kasabada yaşayanlar geçimlerini tümüyle şarap satarak kazandıklarından, her gün Edirne'den yüzlerce insan buraya içki içmeye geliyordu; bundan dolayı vebayı buraya taşımaları normaldi" diye yazar.[93]

Vebadan korunmak için uygulanan bir diğer yöntemin dezenfeksiyon olduğu bilinmektedir. Seetzen XIX. yüzyıl başında İstanbul'un farklı yerlerini dolaşarak el yazması eserler toplamaktadır. Bir gün ziyaretine gittiği Prusya Krallığı Elçisi, yazmalar yoluyla veba bulaşabileceği konusunda kendisini uyararak önlem olarak tütsüleme yöntemini önerir: "Elçi, Doğulu yazarlara ait elyazmalarını satın alma işini bir dragomana [konsolosluk tercümanı] havale etmemi ve veba salgınından korunmak için bu yazıları önce tütsülememi salık verdi."[93] Başlarda bu yönteme burun kıvıran Alman seyyah, sonraları bu yöntemin resmi olarak da uygulandığına tanık olur ve postaneye gittiğinde mektup zarflarının tütsülendiğini görür: "Her iki mektup için 20 para ödedik, ama üzerine pul yapıştırılmadı. Zarfları hemen dışarıda duran ve altında tütsü otlarının yakıldığı bir ızgaranın üstündeki sandığın içine attılar. Veba hastalığının yayılmasını önlemek için mektuplar bile tütsüleniyor."[94]

H. Vebadan Koruyucu Yöntemler

Seyahatnamelere göre vebadan korunmak için önerilen iki ana yöntem, dini içerikli uygulamalar ile alkollü içkilerdir. Dini içerikli yöntemlere örnek olarak dine sığınmak, kutsal mekanları ziyaret edip adak adamak, yoksullara sadaka vermek ve yağmur duasında olduğu gibi toplu duaya çıkmak sayılabilir.

Vebadan korunmak amacıyla dine sığınmak, Hristiyan seyyahlarca önerilen uygulamalar arasındadır: "Sizi de çok merak ediyorum, çünkü sizin tarafta da vebanın fazla olduğunu biliyorum, ama bir kere başa gelmiş, ne yapıp yapıp atlatmalı ve her şeyden önce de Tanrıya güvenmeliyiz, çünkü Hristiyanlık yolunda gidersek Tanrı bizi bırakmaz".[95]

Gerlach'ın anılarında yer alan ve 1576 yılına ait olan bir anekdot, hastaların kutsal mekanları ziyaret edip adak adayarak da vebadan korunmaya çalıştıklarını göstermektedir: Bugün Bosphorus kıyısında, padişahın bahçesinin tam karşısında bulunan ve içerisinde büyük bir su kulesi olan "Kutsal Melek"

[92] John Covel; *Bir Papazın,* 162.
[93] Ulrich Jasper Seetzen; *İstanbul Günlükleri. (Cilt 1),* 97.
[94] Ulrich Jasper Seetzen; *İstanbul Günlükleri. (Cilt 1),* 117.
[95] Kelemen Mikes; *Türkiye Mektupları,* 179-180.

(Arnavutköy) köyüne gittim. Köyün çevresi ve özellikle gerisindeki tepeler çok güzel bağlarla kaplı. Köyün dışında Başmelek Mikail'e adanmış güzel bir kilise var. Binanın içi İsa, Meryem … ve İskenderiye Patriği Athanasius'un resimleri ile süslenmiş. Sözünü ettiğim bu son resmin yanında bir taler boyunda iki tane altın ve gümüş levha gördüm. Bundan yedi ay önce veba hastalığına yakalanmış olan bir kadın, Aziz Athanasius'a sağlığına kavuşmak için bir adakta bulunmuş ve iyileşince bu levhaları buraya astırmış.[96]

Vebadan koruyucu olduğuna inanılan bir diğer yöntem ise sadakadır. Galland, İzmir Ermenilerinin yoksullara sadaka dağıtmalarının veba için koruyucu bir etkisi olduğuna dair bir bilgiyi paylaşır: "İzmir'de, Ermenilerin, bu hastalık aralarında yayıldığı zaman; fakirlere büyük bir sadaka dağıtma düzenlemesine gittikleri ve sahip oldukları buğday, koyun, tavuk ve diğer şeyleri fakirlere kilisenin önünde dağıttıkları bilinir. İmanı kuvvetli kişilerin bana söylediklerine göre; bu cömertliği ne zaman yaparlarsa salgın çok büyük tahribat göstermeden gelip geçmiştir."[97]

Lady Montagu'ya göre Türkler için leylekler, veba açısından uğurlu bir hayvandır: "(Leylekler) imtiyazlarını farkettikleri için sokakta rahatça dolaşıyor, evlerin üst katlarına yuva yapıyorlar. Evlerine yuva yapılan halk kendilerini şanslı sayıyorlar. Bütün sene ne yangına ne de vebaya uğramıyacaklarına inanıyorlar".[98]

Domenico ise Türklerin veba salgınlarında yağmur duası gibi toplu duaya çıktıklarını yazar.[99]

Alkollü içki içmenin veba için koruyucu olduğuna dair bilgiler iki ayrı kaynakta geçer. Breüning'in aktardığına göre, vebadan korunmak için Yahudi bir hekim tarafından önerilen yöntem bolca şarap içmektir: "İstanbul'da bulunduğumuz sırada giderek yayıldığından, bir Yahudi hekim, hastalığa karşı önlem olarak, sabahları sokağa çıkmadan önce, iyi cins Yunan şarabından bir yudum içmemizi, hatta gözlerimiz kararıncaya kadar şarap içmeyi sürdürmemizi salık verdi. Bu ilaç bizim için hem keyif verici hem de ucuz olduğundan, Yahudi hekimin önerisini memnuniyetle yerine getirdik ve -Tanrı'ya şükür- yararını da gördük."[100]

Aynı bilgi Seetzen'in anılarında da yinelenir ve bunun olası etki mekanizması hakkında fikir yürütülür. Seetzen, alkolün vebadan korunmada etkin bir yöntem olabileceğine inanmakta ve bu inancını da tanık olduğu olaylara dayandırmaktadır. Bu konudaki ilk kaynağı, Macaristan'da doğan ama sonradan Müslüman olup Osmanlı Ordusu'na katılan Mustafa adlı bir asker, diğeri ise İstanbul'daki çevirmenidir: "Dönme Mustafa'nın anlattıkları, bağımlısı olduğu içkinin onu vebadan koruduğu düşüncesini aklıma getirdi. Belki de bol miktarda alınan alkollü içki, hasta vücuttan havaya yayılan hastalık uyarıcılarının çıkardığı

---

[96] Stephan Gerlach; *Türkiye Günlüğü, 1573-1576,* (1. Cilt), ed. Kemal Beydilli, çev. Türkis Noyan (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2010), 361.
[97] Antoine Galland; *İzmir Gezisi*, 102.
[98] Lady Montagu; *Türkiye Mektupları,* 71.
[99] Domenico Hierosolimitano; *Bir Yahudi,* 100.
[100] Hans Jacob Breüning; *Breüning Seyahatnamesi,* 145.

zehrin sağlam bedenin gözeneklerine girmesini önlüyordur. İçki, bir yandan cesareti körüklerken, öte yandan da antiseptik madde etkisi yapıyordur. Ben alkollü içkilerin bu yararlı özelliklerini doğrulayan başka olaylara da rastladım. Tercümanımızın anlattıklarına göre, birkaç yıl önce, tanıdığı eski bir polis memuru onu ziyarete gelmiş ve hasta olduğunu, geceyi onun yanında geçirmek istediğini söylemiş. Gece aynı yatakta yattıklarından, hastanın sürekli sayıklamakta olduğunu fark etmiş. Bundan birkaç gün önce de bir hekim, bu adamın vebaya yakalandığını söyleyerek onu uyarmış. Ama o buna inanmamış. Sonradan hekimin haklı olduğunu anlamışsa da, artık iş işten geçmiş. Sabahleyin hasta adam oradan ayrılmış ve birkaç gün sonra da ölmüş. Bizim tercüman bunu duyunca vebanın kendisine de geçmiş olabileceğini düşünerek endişeye kapılmış ve aynı şekilde vebaya yakalandığını sanan başka bir arkadaşı ile birlikte içki içmeye başlamış. Birlikte çok miktarda alkollü içki tüketmişler. Sonunda her ikisi de hastalığa yakalanmaktan kurtulmuşlar ve sağlıklı yaşamlarını sürdürmüşler.[101]

İçkinin vebaya karşı koruyucu olduğuna dair bilgi, aynı anıların başka bir bölümünde daha yinelenir. Seetzen İzmir'de bu konuda duyduğu olayları aktarır ve içkinin bu olası yararlı etkisinin nedenleri üzerine kendi düşüncelerini aktarır: "Bay Kohen'in bana anlattığı bazı olaylardan, ispirtolu içkilerin vebaya karşı direnç sağladığının kanıtlandığı izlenimini aldım. İzmirli Yahudilerin veba hastalarını yatırdıkları bir hastaneleri var. Bir veba salgını sırasında oradaki hastalara bakan yamaklar sürekli bol miktarda soğan ve sarımsak yer ve şişe şişe ispirtolu içki içerlermiş. Bu yüzden de gece gündüz sarhoş dolaşırlarmış. Bu hastabakıcılardan vebaya yakalanıp ölene nadiren rastlanırmış. Belki de bu durum çeşitli etkenlere bağlıdır. İspirtolu içkiler öncelikle kan dolaşımını hızlandırıyor ve terlemeyi artırıyor. Üstelik içki, üzüntü ve sıkıntıyı bastırıyor ve insanı yüreklendiriyor. Kızıştırıcı etkisi olan başka ilaçlar da, eğer yarı sarhoş hale getirecek miktarda içilecek olursa, benzer bir etki yapabilir diye düşünüyorum". [102]

Seyahatnamelerde içki önerisinin Müslüman Türklerce uygulanıp uygulanmadığına dair bir bilgi bulunmaz. Ancak İslamiyet'te alkollü içkiler kesin olarak yasaklanmış olmakla birlikte, seyahatnamelerde Türklerin gizli gizli içki içtikleri yönünde çok sayıda olay anlatıldığı görülür. Bundan dolayı Müslüman Türklerin de vebadan korunmak amacıyla içki içmiş oldukları düşünülebilir.

I. Vebadan Ölenlerin Cenaze Törenleri

Anılarının birkaç farklı bölümünde Seetzen, XIX. yüzyıl başında vebadan ölmüş olanların cenaze törenlerine yer verir. Bu anlatımlara göre cenazeler kefenlenmiş bir halde sedyede taşınmakta, vücut deliklerine pamuk tıkanmakta ve cenaze alayının önünde bir imam bulunmaktadır. Vebaya özgü olan durum ise cenazeyi gören halkın sağa sola kaçışarak cenazeyle ve cenaze alayıyla temasta bulunmamaya çalışmalarıdır: "Komşu evlerden birinde vebadan ölmüş

---

[101] Ulrich Jasper Seetzen; *İstanbul Günlükleri. (Cilt 1),* 140-141.
[102] Ulrich Jasper Seetzen; *Anadolu'da Yolculuk. (Cilt 2)*, 502.

olan birinin cenazesi kaldırılıyordu. Böyle işlerde kullanılan dört taşıyıcı, bir sedyenin üstüne yatırılmış ve üzerine beyaz bir örtü serilmiş olan ölüyü sokaktan geçiriyorlardı. Önden siyah giysiler içinde cenaze işlerini üstlenen bir kadın ve arkadan da bir din adamı yürüyordu. Bu küçük kafileyi gören herkes mümkün olduğu kadar uzağa kaçıyor ve evlerin duvarları dibine sinerek burnunu kapatıyor veya enfiye çekiyor, aynı zamanda da gelip geçenlere değmemeye gayret ediyordu".[103] "Bugün evimizin önünden bir Ermeninin cenazesini geçirdiler ve adamın vebadan öldüğünü söylediler. Ölü, tabuta üstü açık olarak yatırılmıştı ve kalabalık bir cenaze alayı eşliğinde mezarlığa götürülüyordu. Burun deliklerine pamuk tıkamışlardı. Türkler de ölülerinin bedenindeki tüm açık yerlerine pamuk tıkarlarmış.[104] "Bu sabah vebadan ölmüş birinin cenazesini bizim sokaktan geçirdiler. Her zamanki gibi dört taşıyıcı tarafından götürülen tabutun ve ölünün üzerine beyaz bir örtü serilmişti. En önde birkaç adam yürüyordu ve bunlardan biri birkaç dizeden ibaret bir şarkı söylüyordu. Cenazenin arkasından da birkaç kişi yürümekteydi".[105]

Covel'in aktardığı Edirne'deki cenaze törenleri ise yukarıda anlatılanlardan biraz farklıdır. Buna göre cenazeler beyaz kefen bir tarafa, ne bulunursa ona sarılmakta, hatta gömülmeden doğruca nehre atılmaktadırlar: "Ancak bizim çadırlardan onun evine gidene kadar yirmiden fazla ceset gördüm; yaşayanların elbiselerine değmek ölülerin cesetlerini ellemekten daha tehlikeliydi. Bütün esirler ve fakir insanlar, ölür ölmez eski bir örtüye sarılarak (belki sadece eski bir hasır), başka hiçbir şey yapılmadan, bir hamal tarafından gömülürler." [106] Hatta vebadan ölenlere bazen cenaze töreni bile yapılmadan cesetler nehre atılmaktadır: "... bununla birlikte Edirne'den Bosnaköy'e doğru içine atılan pisliklerden (Türkler az gübre veya komposto [bitki artıklarından yapılan gübre] kullanırlar), hayvan leşleri ve cesetlerden (her gün öldürülen veya vebadan ölen insanların nehre atıldığını gördük) ötürü kirlidir." [107]

J. Tedavi

Günümüzde veba tedavisinde çeşitli antibiyotikler başarıyla kullanılmaktadır.[108] Ancak geçmişte hastalık hakkındaki bilgiler yeterli olmadığından, tedavi için çok farklı yöntemler uygulanmıştır. Bu kapsamda seyahatnamelerde aktarılan başlıca tedaviler *terra sigillata*, müshiller, kusturucular, kan alma, tiryak, lenf bezlerinin dağlanması, pirinç lapası diyeti ve vücudun zeytinyağı ile ovulmasıdır.

Bunlar arasında yer alan kan alma ve müshilin, Osmanlılar tarafından veba tedavisinde kullanıldığı bilinmektedir. Örneğin ünlü Osmanlı hekimi Hacı Paşa,

---

[103] Ulrich Jasper Seetzen; *İstanbul Günlükleri. (Cilt 1),* 41-42.
[104] Ulrich Jasper Seetzen; *İstanbul Günlükleri. (Cilt 1),* 108.
[105] Ulrich Jasper Seetzen; *İstanbul Günlükleri. (Cilt 1),* 114.
[106] John Covel; *Bir Papazın,* 161.
[107] John Covel; *Bir Papazın,* 167.
[108] Şeyda Karabörk; "Veba (*Yersinia Pestis*),".

(ö. 1417) *Müntahab-ı Şifa*'nın vebayla ilgili bölümünde çeşitli beslenme önerileri yanında kan alma ve müshili özellikle vurgulamıştır.[109]

Busbecq'in anılarında, yukarıda belirtilen tedavilerin tümü bir arada anlatılmıştır. Busbecq ve ekibi 1555'de İstanbul'dan Viyana'ya dönmektedir ve birkaç gün önce veba şüphesiyle bir asker ölmüştür. Kafiledekiler ölüm nedeninin veba olabileceğini düşünmemelerine karşın, kendilerinde de benzer yakınmalar ortaya çıkınca kafiledeki doktora başvururlar: "Sonuç olarak Edirne'den ayrılışımızın ikinci gününde aynı adamlar doktorumun etrafını kuşattılar. Vebanın başlangıcı olmalarından şüphelendikleri halsizlik, keyifsizlik ve baş ağrısı için ilaç dileniyorlardı. ... Yolculuğun orta yerinde gerekli olan hiçbir şeyi bulamayacağı halde elinden geleni yapacağını ekledi. O gün mola yerine vardığımız zaman ilginç nesneler aramak için çıktığımız olağan gezintimizi yapıyorduk. Çayırda bilmediğim bir bitki gördüm. Birkaç yaprak kopardım, kokladım. Burnuma sarmısağın o kötü kokusu geldi. Bunları doktora uzattım. Yakından inceledikten sonra "scordium" olduğunu açıkladı. Ellerini göğe kaldırdı, tam zamanında vebaya çare gönderdiği için Allah'a şükretti. Bu ottan çok miktarda topladı, büyükçe bir kaba koydu, ateşin üstünde kaynattı. Aynı zamanda Macarlara sevinmelerini, yiyip içmelerini söyledi. Ottan çıkan özü aralarında paylaştırdı. Yataklarına giderlerken Limni toprağı ve diascordium müshili ile onu aldılar. Quacquelben uyumadan güzelce terlemelerini tembih etti. Doktorun dediklerini yaptılar ve ertesi gün daha iyi hissettiklerini söyleyerek döndüler. Biraz daha ilaç istediler. Bunu içtikten sonra nekahat dönemine girdiler.[110]

İspanyol Pedro veba tedavisinde müshil verilip kan alma işleminin uygulandığını aktarır ve "Ben bacaklarımda oluşan kızıl yarayı fark ettiğimde, her iki kolumdan iki libre kan aldırdım. Hiç müshil almadan kendimi bu şekilde temizledim" der. Ona göre en iyi tedavi ise kan almadır.[111]

Covel de müshilden "Türkler vebaya karşı, ev yapımı müshil ilacından başka bir şey kullanmıyorlar ve kendi başına her biri bir veba sebebi olacak şeyler, bu durumda mucizevi bir tesir yaratıyordu" diyerek bahseder.[112]

Seyyahların verdiği bilgiye göre Türkler bazen bu tür tedaviler için mahkumlardan da yararlanmıştır. Avusturya elçilik heyetinin doktoru 1591-96 arasında Osmanlı topraklarında yaşamış, bu sürenin yaklaşık üç yılını zindanda geçirmiştir. Bu doktor diğer elçilik mensupları ile birlikte tutuklanıp Rumelihisarı'ndaki bir kuleye kapatıldığında, bir veba salgını sırasında çevredeki halk zindanda bir doktor olduğunu duyarak tedavi talebinde bulunur: "Yanıbaşımızdaki kasaba halkı, aramızda bir hekimin varlığını duymuş, gereken yetkililere başvurarak bu hekimin kendilerine bakmasını istemişlerdi. Bizim

---

109 Zafer Önler; *Celalüddin Hızır (Hacı Paşa) - Müntahab-ı Şifa I (Giriş - Metin)* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1990), 172.

110 Ogier Ghislain de Busbecq; *Türk Mektupları,* 66.

111 Cristobal de Villalón; *Türkiye Seyahati. Kanuni Sultan Süleyman Devrinde İstanbul, 1577 Yılında Bir El Yazması, Osmanlılara Esir Düşen İspanyol Pedro'nun Anıları,* çev. Yeliz Demirhan (İstanbul: Erko Yayıncılık, 2011), 97-98.

112 John Covel; *Bir Papazın,* 178.

cerrah her gün kuleden çıkmaya başladı. Her sabah kasabada, kendisine getirilen yirmi otuz hastanın tedavisiyle uğraşıyordu. Cerrahın tedavi yöntemi pek basitti. O güne dek yanında taşımak iznini kopardığı neşterle hastanın kolundaki bir damarı delerek kan akıtmaktan ibaretti. Hastalar cerrahımızın kan almaktaki ustalığına şaşıyorlardı. Damarı açarken onlara pek az acı duyuruyordu. Halk kendi arasında benzeri bir ameliyeyi İtalyan çakılarıyla yapmakta, bu ise hastanın kolunda oldukça büyücek bir yara açılmasına, dolayısıyle bir hayli acı çekilmesine yol açmakta idi. Böylece doktorun talihi açılmış, refaha kavuşmuştu. Çünkü halk kendisine bol bol yiyecek veriyor, bazan da para gönderiyordu".[113]

Tournefort 1701 İstanbul anılarında vebaya da yer verir. Birlikte geziye çıktığı kişilerden birisi bir Alman hekim olduğu için veba tedavisi konusunda daha bilgili olduğu anlaşılmaktadır. Yazdıkları, o dönemki tedavi protokolleri hakkında bir fikir vermesi açısından önemlidir: "Marsilya'dan yola çıkarken dağlama taşları satın aldık ve bedenimizde en küçük bir lenf bezi şişliği belirdiğinde hemen bir neşterle dört bir yanını çiziyor, içini boşaltıyor ve zehrin en çok aktığı bölümünü hızla yok etme amacıyla bu pütürlü taşları örtüyorduk; kaldı ki, zaten tiryak (orviyetan), İngiliz damlalarını ve yanımızda getirdiğimiz kutular dolusu diğer kalp ilaçlarını ve ispirtolu ilaçları da kullanmaya başlıyorduk. Bu ilaçlardan önce kusturucu pastilleri kullanmaya başlanmalıdır ve gereksinim duyulması halinde bunların tekrarlanması, şişlikler kafaya yaklaştığı ya da mide bulantısı hissedildiği andan başlayarak hiç gecikmeden bu ilaçların verilmesi gerekir".[114]

Dipnotta belirtildiğine göre burada sözü edilen tiryak, içeriğinde 64 değişik madde bulunan *tiryak-ı faruk*, damla ise "içinde nişadır tuzu olan kalbi güçlendirici ilaç"tır. Osmanlı tıbbının en bilinen ilaçlarından olan *tiryak-ı faruk*, esas olarak vahşi hayvan ısırıkları ve zehirlenmelerde kullanılır ve farklı hekimlerin farklı reçeteleri vardır.[115]

Veba tedavisinde kullanılan bir başka madde *terra sigillata* (Limni toprağı) adıyla bilinen topraktır. Mühürlenmiş toprak anlamına gelen *terra sigillata*'nın kaynağı Limni Adası'dır ve her yıl belirli bir günde dini bir törenle çıkartılır. Lubenau'nun anılarında ayrıntılı bir şekilde anlattığı bu çıkarma işleminden sonra toprak ıslatılır, yoğurulur, küçük topaklar haline getirilir ve ada yöneticisinin veya subaşının adı ile mühürlenir. Çıkarıldığı yıla göre değişmekle birlikte genelde kırmızı renkli olan bu toprak veba gibi çeşitli hastalıklar ile travmalarda ve zehirlenmelerde kullanılır.[116] Terra sigillata Osmanlılarda *tıyn-ı mahtûm* adıyla

[113] Wenceslaw Wratislaw; *Baron W. Wratislaw'ın Anıları,* 135.
[114] Joseph de Tournefort; *Tournefort Seyahatnamesi,* 15.
[115] İlter Uzel-Kenan Süveren; *Şerefeddin Sabuncuoğlu, Mücerrebname (İlk Türkçe Deneysel Tıp Eseri - 1468)* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1999), 14-18.
[116] Reinhold Lubenau; *Reinhold Lubenau Seyahatnamesi. Osmanlı Ülkesinde, 1587-1589 (2. Cilt),* çev. Türkis Noyan (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012), 582-586.

bilinir. Veba tedavisinde, küçük *terra sigillata* topakları bir saat su içinde bekletilmekte ve sonra bu su içilmekteydi.[117]

Terra sigillata'ya verilen önem konusunda Lubenau şunları yazar: "Kazılan topraklar, adayı padişahtan belli bir para karşılığında kiralamış olan yöneticiye veya subaşıya teslim ediliyor. O da mühürlenmiş toprağın bir kısmını hükümdara bir kısmını da yüksek mevkilerdeki paşalara verilmek üzere Konstantinopolis'e gönderiyor. Bu toprağa çok önem veriliyor, içtikleri suyun içine bile bir miktar döküyorlar. Toprağın geri kalan kısmı, sık sık o tarihte adaya gelen tüccarlara satılıyor. Türkler çukurların yanına hiç yaklaşmazlar. Kazma işlemleri bittikten sonra, adamlar çukurların üstünü gene kapatırlar ve böylece oraya bir yabancı gelecek olsa, çukurun yerini bulamaz ve bulsa bile, bir tek kişi o çukuru bir gecede açamaz. Bu sebeple de çukurun etrafı bir duvarla veya çitle çevrili değildir. Ayrıca bu toprak belli bir zamanın dışında kazılırsa, sağaltıcı gücünün olmayacağına inanılır. Üstelik de burada kazı yapmak yasaklanmıştır ve çok ağır cezası vardır". [118]

Ondokuzuncu yüzyıl başında uygulanmış olan bir diğer tedavi yönteminde ise, hasta 40 gün süreyle yalnızca pirinç lapası yer ve vücudu zeytinyağı ile ovulur: (İzmir) Alman hastanesinde görevli olan Luigi adında bir Fransisken rahibi ... veba salgını sırasında diğer veba hastaları gibi, 40 gün boyunca suda haşlanmış pirinçten başka hiçbir şey yemiyormuş ve vücudunda oluşan veba yumruları patlıyormuş. Her gün üç kez hastalarının bütün vücuduna zeytinyağı sürüyor, onlara bakıyor, her türlü ihtiyaçlarını yerine getiriyormuş. ... Önerdiği yöntemin yararlı olduğunu deneyimler kanıtlamıştır. ... Fransisken rahibi, son büyük veba salgını sırasında bu tedavi yöntemiyle 100 hastadan 33'ünü ölümden kurtardığını açıklamaktadır. [119]

III. Tartışma ve Sonuç

Kişisel gözlemlere dayalı olsa da seyahatnameler önemli birer tarihsel kaynak sayılırlar. "Kara veba" döneminde Osmanlı üzerine yazılmış seyahatnamelerin incelenmesi, veba konusundaki mevcut bilgilere ilave katkı sağlayabilir. Bu eserlere göre veba başta İstanbul olmak üzere Osmanlı Devleti'nin birçok kentini etkilemiş, binlerce kişinin ölümüne neden olmuştur. Vebaya karşı yaklaşımlar değerlendirildiğinde, Türkler ve Avrupalılar arasında benzerliklerin de farklılıkların da olduğu göze çarpar.

Avrupalılar vebanın bulaşmasında insanlar arasında giysilerin el değiştirmesini çok önemserken vebaya esas yol açan etkenin *miasma* olduğu konusunda hemfikirdirler. Türkler ise vebanın giysilerden ziyade köpekler aracılığıyla yayıldığını düşünmekte ve *miasma* teorisine pek önem verir görünmemektedir. Hem Türkler hem de Avrupalılar dinsel bir bakış açısıyla vebayı Tanrı'nın bir ceza-

---

[117] Yasemin Demircan; "Tıyn-ı Mahtûm: Akdeniz Dünyasının Mucize Toprağı", Acta Turcica IV (2012):12.
[118] Reinhold Lubenau; *Reinhold ... (2. Cilt),* 584-585.
[119] Ulrich Jasper Seetzen; *Anadolu'da Yolculuk. (Cilt 2)*, 486.

landırma aracı olarak kabul etmektedirler. En dikkat çekici noktalardan birisi ise Türklerin vebanın bulaşıcılığını gözardı ederek kaderci bir yaklaşımı benimsemeleridir. Gerçi bu konuda yönetici sınıf ile halk arasında bir farklılık olduğu da göze çarpar ve eğitimli kişilerin ve yönetici sınıfın daha bilinçli hareket ettikleri görülür. Karantina, sosyal izolasyon ve dezenfeksiyon vebaya yakalanmamak için alınan önlemler arasındadır. Vebanın tedavisi amacıyla en sık kullanılan yöntemler ise kan alma ve müshildir.

Sonuç olarak, XVI.-XIX. yüzyıllar arasında Avrupalılar tarafından kaleme alınmış eserlerdeki veba ile ilgili bilgiler, büyük oranda bu konudaki mevcut bilgileri destekler niteliktedir. Bu nedenle diğer kaynaklar yanında seyahatnamelerin de tıp tarihi açısından taşıdıkları değeri gözardı etmemek gerekir.

Kaynakça

Ali Ufki Bey/Bobovius, Albertus; *Saray-ı Enderun, Topkapı Sarayı'nda Yaşam,* Çev. Türkis Noyan. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013.

Aydın, Erdem; *Dünya ve Türk Tıp Tarihi.* Ankara: Güneş Kitabevi, 2006.

Bassano, Luigi; *Kanuni Dönemi Osmanlı İmparatorluğu'nda Gündelik Hayat.* Çev. Selma Cangi. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2015.

Bobovius, Albertus (Santuri Ali Ufkî Bey); *Topkapı Sarayı'nda Yaşam.* Haz. Stefanos Yerasimos-Annie Berthies, Çev. Ali Berktay. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012.

Breüning, Hans Jacob; *Breüning Seyahatnamesi. Doğu Ülkelerine Yolculuk; İstanbul 1579.* Çev. Selma Türkis Noyan. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2020.

Casti, Giovanni Battista; *Bir İstanbul Seyahati-1788.* Çev. Akif Tunç. İstanbul: Cinius Yayınları, 2019.

Conti, Andrea A.; "Quarantine Through History," *International Encyclopedia of Public Health,* vol. 5, ed. Kris Heggenhougen ve Stella Quah. San Diego: Academic Press, 2008, 455.

Covel, John; *Bir Papazın Osmanlı Günlüğü. Saray, Merasimler, Gündelik Hayat.* Çev. Nurten Özmelek. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2011.

de Busbecq, Ogier Ghislain; *Türk Mektupları.* Çev. Hatice Özkan. İstanbul: Ark Kitapları, 2002.

Demircan, Yasemin; "Tıyn-ı Mahtûm: Akdeniz Dünyasının Mucize Toprağı", *Acta Turcica,* IV (2012):281-295.

Dernschwam, Hans; *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü.* Çev. Yaşar Önem. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992.

de Villalón, Cristobal; *Türkiye Seyahati. Kanuni Sultan Süleyman Devrinde İstanbul, 1577 Yılında Bir El Yazması, Osmanlılara Esir Düşen İspanyol Pedro'nun Anıları.* Çev. Yeliz Demirhan. İstanbul: Erko Yayıncılık, 2011.

du Loir, Clausier; *Du Loir Seyahatnamesi, IV. Murad Döneminde Bir Fransız Seyyahın Maceraları.* Ed. Erhan Afyoncu-Ahmet Önal, Çev. Mustafa Daş. İstanbul; Yeditepe Yayınevi, 2016.

Heberer, Michael; *Osmanlıda Bir Köle. Bretenli Michael Heberer'in Anıları, 1585-1588.* Çev. Türkis Noyan. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2016.

İldem, Arzu Etensel; "Bir Yazın Türü Olarak Doğu Seyahatnameleri," *Littera,* 21 (2007):1-11.

Galland, Antoine; *İzmir Gezisi. Antoine Galland'ın Bir Elyazması (1678).* Ed. Frédéric Bauden, Çev. Erol Üyepazarcı. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi; 2003.

Gerlach, Stephan; *Türkiye Günlüğü, 1573-1576,* (1. Cilt). Ed. Kemal Beydilli, Çev. Türkis Noyan. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2010.

Hierosolimitano, Domenico; *Bir Yahudi Doktorun Harem, Saray ve İstanbul Hatıraları.* Ed. Erhan Afyoncu-Uğur Demir, Çev. Esma Selçuk Demir. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2017.

Karabörk Ş.; " Veba (*Yersinia Pestis*)", (erişim tarihi 15.05.2020) https://ekmud.org.tr/hastalik/indir/13+&cd=1&hl=en&ct=clnk&gl=tr

Lady Montagu; *Türkiye Mektupları 1717-1718.* Çev. Aysel Kurutluoğlu. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1975.

Lubenau, Reinhold; *Reinhold Lubenau Seyahatnamesi. Osmanlı Ülkesinde, 1587-1589*, (1. Cilt). Çev. Türkis Noyan. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012.

Lubenau, Reinhold; *Reinhold Lubenau Seyahatnamesi. Osmanlı Ülkesinde, 1587-1589*, (2. Cilt). Çev. Türkis Noyan. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012.

Mikes, Kelemen; *Türkiye Mektupları 1717-1760.* Çev. Aysel Kurutluoğlu. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1975.

Önler, Zafer; *Celalüddin Hızır (Hacı Paşa) - Müntahab-ı Şifa I (Giriş - Metin).* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1990.

Panzac, Daniel; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850).* Çev. Serap Yılmaz. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997.

Said, Edward W.; *Şarkiyatçılık. Batının Şark Anlayışları.* Çev. Berna Yıldırım. İstanbul: Metis Yayınları, 2013.

Sarıyıldız, Gülden; "Karantina," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt 24, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 463-465. (erişim tarihi 15.05.2020), https://islamansiklopedisi.org.tr/karantina

Seetzen, Ulrich Jasper; *İstanbul Günlükleri. 12 Aralık 1802-22 Haziran 1803*, (Cilt 1). Çev. Selma Türkis Noyan. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2017.

Seetzen, Ulrich Jasper; *Anadolu'da Yolculuk. Bursa, Manisa, İzmir, Uşak, Afyon, Konya, Antakya 22 Haziran 1803-22 Kasım 1803*, (Cilt 2). Çev. Selma Türkis Noyan. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2017.

Seidel, Friedrich; *Sultanın Zindanında. Osmanlı İmparatorluğu'na Gönderilen Bir Elçilik Heyetinin İbret Verici Öyküsü (1591-1596).* Çev. Türkis Noyan. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2010.

Schweigger, Salomon; *Sultanlar Kentine Yolculuk, 1578-1581.* Çev. Türkis Noyan. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014.

Tavernier, Jean-Baptiste; *Tavernier Seyahatnamesi.* Ed. Stefanos Yerasimos, Çev. Teoman Tunçdoğan. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2010.

Thévenot, Jean; *Thévenot Seyahatnamesi.* Ed. Stefanos Yerasimos, Çev. Ali Berktay. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014.

Toprak, Zafer; "Nüfus", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c: 6, İstanbul-1994, ss: 108-111. https://www.academia.edu/24585396/DÜNDEN_BUGÜNE_İSTANBULUN_NÜFUSU_1478_195) (erişim tarihi 23.05.2020)

Tournefort, Joseph de; *Tournefort Seyahatnamesi,* Ed. Stefanos Yerasimos, Çev. Ali Berktay-Teoman Tunçdoğan. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013.

Uzel, İlter-Süveren, Kenan. *Şerefeddin Sabuncuoğlu, Mücerrebname (İlk Türkçe Deneysel Tıp Eseri - 1468).* Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1999.

Varlık, Nükhet; "Tâun", *Türkiye Diyanet Vakfı* İslam *Ansiklopedisi*, c: 40, TDV Yayınları, İstanbul-2011, ss: 175-177., https://islamansiklopedisi.org.tr/taun) (erişim tarihi 15.05.2020)

Varlık, Nükhet; *Akdeniz Dünyası'nda ve Osmanlılarda Veba, 1347-1600.* Çev. Hazal Yalın. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2017.

Werner, Adam; *Padişahın Huzurunda. Elçilik Günlüğü, 1616-1618.* Çev. Türkis Noyan. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2019.

Wratislaw, Wenceslaw; *Baron W. Wratislaw'ın Anıları. 16. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğundan Çizgiler.* Çev. M. Süreyya Dilmen. İstanbul: Ad Yayıncılık, 1996.

Yıldırım, Nuran; "Karantina İstemezük!: Osmanlı Coğrafyasında Karantina Uygulamasına İsyanlar", *Toplumsal Tarih*, 150 (2006):18-27.

https://www.cdc.gov/plague/transmission/index.html (erişim tarihi 15.05.2020)

https://islamansiklopedisi.org.tr/karantina (Erişim tarihi: 18.05.2020)

https://sozluk.gov.tr/ (erişim tarihi 18.05.2020)

Öz: Bu çalışmada Avrupalılar tarafından yazılmış seyahatnamelerde yer alan, Osmanlı Devleti'ndeki veba salgınları ile ilgili bilgilerin incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışma için XVI.-XIX. yüzyıl arasında yazılmış 23 adet seyahatname incelenmiş ve veba ile ilgili bölümler derlenmiştir. Seyahatnamelere göre başta İstanbul olmak üzere Osmanlı'nın birçok yerinde yüzyıllar boyunca veba salgınları görülmüş ve binlerce ölüme neden olmuştur. Vebanın bulaşında giysilerin ve evcil hayvanların rolü olduğu düşünülmekle birlikte, temel nedenin miasma olduğu konusunda yaygın bir görüş vardır. Bunun yanında veba Tanrı'nın bir cezalandırma aracı olarak da görülmektedir. Seyahatnamelerdeki bir diğer ortak gözlem Türklerin vebaya karşı umursamaz ve kaderci davranışlarıdır. Ancak bu konuda Türkler arasında bir farklılık olduğu, eğitimli sınıfın vebaya karşı daha bilinçli oldukları da göze çarpmaktadır. Karantina, sosyal izolasyon ve dezenfeksiyon vebaya yakalanmamak için alınan önlemlerdendir. Tedavi amacıyla en sık kullanılan yöntemler ise kan alma ve müshildir. Sonuç olarak seyahatnameler Osmanlıdaki veba salgınları konusunda değerli bilgiler vermektedir. Bu açıdan tıp tarihi çalışmalarında önemli kaynaklar olarak görülmelidirler.

Anahtar sözcükler: Veba, Yersinia, Salgın, Karantina

Plague in Ottoman State from the Perspective of European Travelers

Abstract: This study aims to examine the plague epidemics in the Ottoman State through travelogues of European travelers. For this purpose, twenty-three travelogues written between XVI. and XIX. centuries were analysed and the parts that were related to plague were compiled. The information gleaned from travelogues reveals that plague epidemics occurred notably in Istanbul and in many other cities of the Ottoman State for centuries and resulted in the deaths of thousands of people. Although the role of clothes and pets in the spread of the plague was considered, there was a widely accepted view that miasma was its main cause. Moreover, plague was seen as a punishment from God. Another common observation in travel books was the careless and fatalistic attitudes of the Turks towards the disease. However, there was a significant difference among the perceptions of the Turks and the educated classes were more conscious about the plague. Quarantine, social isolation and disinfection were the measures that were taken to prevent the spread whereas bloodletting and laxatives were the most frequently used methods for the treatment. Hence, travelogues offer valuable information on plague epidemics in the Ottoman State and should be seen as important sources for the studies in history of medicine.

Keywords: Plague, Yersinia, Epidemics, Quarantine

Hüseyin Kazım [Kadri]'nin *Çiftçi Çocuğu* Adlı Eseri Bağlamında Ziraat Kitapları ve Köylünün Ziraat Bilgisiyle Tanıştırılması

Ümüt AKAGÜNDÜZ*

I. Giriş

Kapitalizm, feodal sisteminin kamusal-özel ayrımlarını farklılaştırıp bugünün metalaşmış basım-yayın dünyasını yaratırken devleti de dönüştürmüştür. Habermas'ın belirttiği gibi kendisini temsil etmekten çıkan saray aristokrasisi monarşinin unsurlarından birisi haline gelmekteydi. Yani, kapitalizmle yeniden tanımlanan kamusal ve özel ayrımları bu tanımlamalara özgün kontrol mekanizmaları elde ediyordu.[1] Modern bilginin dönüşümünü ve yayılımını hızlandıran kontrollü ticari bilgiye duyulan ihtiyaç, artık geniş kitlelerin kamusala nasıl çekilebileceğini de düşünmekteydi. Burke'ün "Fransız Halk Kültürü'nün Siyasallaşması" olarak tanımladığı bu süreçte kitaplar, gazeteler ve dergilerle somutlaşan kamuoyu sadece burjuvaziyi değil köylüyü de bilinçlendiriyordu.[2] Kamunun, ulaşımın, eğitimin, dilin ve pazarın geçirdiği yeniden organizasyon süreçlerine odaklanan Eugen Weber, okuryazarlık ve öğretmenler sayesinde köylülerin nasıl Fransız vatandaşları haline getirildiklerini vurgulamakta. Ona göre, kamusalın farklılaşan boyutlarının milliyetçilik ve devletle bütünleşerek köylere ulaşmasında formel ve enformel bilgininin yayılmasını sağlayan okullar, öğretmenler, dergiler ve gazeteler de belirleyicidir. Değişen bilgiyi yayan öğretmen, 1880 sonra-

* Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1785-1122 / umutakagunduz1@gmail.com
Geliş tarihi: 17 Ekim 2020 / Kabul tarihi: 8 Kasım 2020

[1] Jürgen Habermas, *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*, Çeviren Tanıl Bora, Mithat Sancar, (İstanbul: İletişim, 2017).

[2] Peter Burke, *Yeniçağ Başında Avrupa Halk Kültürü,* Çeviren Göktuğ Aksan, (Ankara: İmge, 1996), 299-303.

sında artık Fransız coğrafyasını, Fransız tarihini tanıyan, vatandaşlıkta iyi ölçütünü vurgulayan, kamusal olanaklarla köyü ve köylüyü bilgiyle tanıştırandır.[3] Elbette ki kırsalın tamamı aynı olanaklara sahip değildir. Mann, kırsalda politik ve ekonomik güç ilişkilerinin yarattığı üç kesimden bahsetmekte: Geniş arazilere sahip varlıklı çiftçiler, kendi toprağında kendi işlerini gören küçük toprak sahibi çiftçiler ve mevsimsel çalışan topraksız kesimler.[4] Açıkçası, okuryazarlığın ve bilginin faydacı kazanımlarının deneyimlenme süreci gruplar arasındaki farklılar nedeniyle kırsalın tamamında benzer zamansal çerçeveler yaratmamıştır. Doğal olarak endüstriyel ilişkilerden uzak olan köylülerin, çiftçilerin, ortakçıların ve toprak ağalarının kapitalist ilişkilere çekilmesinde etkili olanlar devlet ve parti ittifakları oldu.[5] Diğer yandan, kamusalın kapitalizm ve ulus-devletle elde ettiği kazanımlarının yeni hayali ağlar sayesinde bilgiyi kılcal damarlara ulaştırabilmesi belirleyici noktadır. Matbaanın, kâğıdın, kitap basmanın artan yoğunluğunda bilgiyle ve okuryazarlıkla tanışan kırsal, ulusal gururu izleyen bireylere dönüşüyordu.[6] Yani, Anderson'un bahsettiği "hayali ağ", algılayışları değiştirerek ulusların ve ulus-devletlerin kökenlerini oluşturuyordu.[7]

Köylülerden Fransızlara uzanan bu sürecin, farklı ülkelerdeki yayılma biçimleri bilginin, eğitimin ve okuryazarlığın değişik boyutlarını çeşitlendirmiştir. 1908-1918 yılları arasındaki koşullar Türkiye'de de köyü, köylü eğitimini ve ziraatı kapsayan yeni dinamikler somutlaştırmıştır. Kamuoyu yaratabilme kaygısı, süreli yayınlarda, arşiv belgelerinde ve zabıt ceridelerinde devlet öncelikli bir köy tartışması yaratmıştır. Her ne kadar İttihatçılar başlarda ayan ve ağa karşısında ezilen köylü imajını yıkmak istemişseler de iç ve dış politik koşullar buna izin vermemiştir.[8] Savaş ortamında belirginleşen Anadolu öncelikli politik çıkış yolları ise Türkçülüğe kaynak arayan romantik bir köycülük yaratmıştır.[9] Kuşkusuz, 1919'da faaliyetlerine başlayan Köycülük Cemiyeti bu durumun göstergesidir.[10] Burada özgün olan nokta, İttihatçılar nezdinde köylülerin kamusala çekilmesinin gerekliliğinin basında ve eğitimde tartışılmasıdır. Bu tartışmanın artan boyutlarının ileriki yıllarda Köy Enstitüleri benzeri özgün politikalara yol açacağı unutulmamalıdır. Osmanlı Devleti'nde ilköğretim ve ziraat eğitimi bu tartışmanın seyrinin izlenebileceği yerlerdir. "1869 tarihli Maârif-i Umûmiyye

---

[3] Eugen Weber, *Köylülerden Fransızlara: Fransa Kırsalının Modernleşmesi 1870-1914*, (Ankara: Heretik, 2017).

[4] Michael Mann, *The Source of Social Power: The Rise of Classes and Nation-states (1760-1914)*, (New York: Cambridge: 2003), s. 694.

[5] Michael Mann, *The Source*, 718.

[6] John Morris Roberts, *Avrupa Tarihi,* Çeviren Fethi Aytuna, (İstanbul: İnkılap, 2015), 522-523.

[7] Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler:Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması,* Çeviren Sosi Dolanoğlu, (İstanbul: Metis, 1995), 51-53.

[8] Sina Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi-I*, (İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 1997), s. 77.

[9] Füsun Üstel, *İmparatorluktan Ulus Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931),* (İstanbul: İletişim, 2004).

[10] Mehmet Asım Karaömerlioğlu, "Türkiye'de Köycülük", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm* içinde, yazan Ahmet İnsel, 284-298, (İstanbul: İletişim, 2009).

Nizâmnâmesi" ile her köye bir okul açılması hedeflenirken, II. Abdülhamit döneminde önceki yıllara göre köy eğitimine daha belirgin katkılar yapılır.[11] İttihat ve Terakki yıllarında Satı Bey'in ilköğretim odaklı politikalarıysa hem kentlerde hem de kırsalda iptidai mekteplerinin sayısını arttırır. 1913-1914 yılları arasında vilayetlerde bulunan 4486 adet iptidai okulun 2632'si 1908-1914 yılları arasında açılmıştır.[12] Ziraat uzmanları ve ziraat öğretmenleri yetiştirmeyi hedefleyerek ilköğretimin her kademesine ziraat dersleri yerleştiren 1912 tarihli *Tedrîsât-ı Zirâyye Nizâmnâmesi* ise doğru zirai bilginin köye ulaşmasını arzular.[13] Ek olarak dönemin vatandaşlık kitaplarında ideal vatandaşlar için köy ve köy yaşamı da özendirilmiştir.[14] Tüm bunlarla beraber enformeli besleyen basın-yayım faaliyetleri de unutulmamalıdır. "*Bağçevan, Çiftçi, Çiftçi Derneği Mecmuası, Ekinci, Felahat, Işık, Köylü, Köy Hocası, Orman Maadin ve Ziraat Mecmuası, Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi, Resimli Çiftçi, Toprak, Tenvir-i Efkâr, Umur-ı Nafia ve Ziraat Mecmuası, Vatandaş, Vasıta-i Servet, Yeni Fikir, Ziraat Hayatı, Ziraat Gazetesi* gibi süreli yayınlar çiftçiyi ve köylüyü modern tarım bilgisiyle tanıştırırlar[15] Görüleceği üzere eğitim ve basım-yayım faaliyetleri, XX. yüzyılın ilk çeyreğinde köye ve tarımsal üretime seslenen yeni yapılar tesis etmiştir. Bu yapıları kendi kafa karışıklıkları bağlamlarında destekleyen İttihatçılar, siyasi, ekonomik ve toplumsal öğelerle köylüyü yönlendirmeye çalışmışlardır. Ancak değişen kamusalla belirlenen dinamikler, köylüyü merkezileştiren değil hatırlayan politikalara kapı aralamıştır.

Bu makalenin birincil amacı, Hüseyin Kazım [Kadri]'nin[16] eserini dönemin ziraat kitaplarından hareket ile bilginin kamusaldan köylüye uzanma biçimlerini

---

[11] Faik Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış,* (Ankara : Milli Eğitim, 1964), 39; Celal Demir, "Türk Eğitim Sisteminde Zorunlu Temel Eğitimin Tarihi Gelişimi", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1, no. 2 (1999): 157.

[12] Mehmet Ö. Alkan, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri (1830-1924), (*Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 2000), 164-165.

[13] Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1997'ye),* (İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi, 1997), 257; Sevtap İshak Kadıoğlu, "Osmanlı Dönemin'de Türkiye'de Ziraat Okulları Üzerine Notlar ve Tedrisat-ı Ziraiyye Nizamnamesi", *Kutadgubilig*, no. 8 (2005), 241-242.

[14] Seval Yinilmez Akagündüz, *Ahlaklı Yurttaş, (*İstanbul: Yeni İnsan, 2017); Ramazan Alabaş, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında İlk Mekteplerde İnsani ve Toplumsal Değerler Eğitimi: Resimli Yeni Musabahat-ı Ahlakiyye ve Medeniye Ders Kitabı Örneği", *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi* 18, no. 36 (2019), 56-60.

[15] Kenan Demir, "Osmanlı'da Ziraat Dergiciliğine Bir Bakış (1880-1923)", *Turkish Studies*, no. 9 (2014), 386-387; İ. Arda Odabaşı, "İttihat ve Terakki Cemiyeti Süleymaniye Kulubü'nün Anadolu Köylüsü İçin Çıkardığı bir Yayın: Işık", *İstanbul Arel Üniversitesi İletişim Çalışmaları Dergisi*, no. 7 (2015), 14-15.

[16] Trabzon'da 11 yıl valilik yapan Kadri Paşa'nın oğlu Hüseyin Kazım, 1870 İstanbul doğumludur. Hüseyin Kazım, İstanbul ve İzmir'de İngilizce, Fransızca, Latince, Eski Yunanca, Arapça ve Farsçaya hâkim olacak şekilde eğitim-öğretim hayatını tamamladı. Almanya'da ziraat eğitimi alan yazar, Aydın'da defterdarlık yaptıktan sonra, Hariciye Nezareti Umur-ı Şehbenderi Kalemi'nde çalıştı. 1908'de Hüseyin Cahit ve Tevfik Fikret ile *Tanin* gazetesini çıkartmaya başlayan Hüseyin Kazım, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin etkin simalarından birisi oldu. Meşrutiyet'in yeniden ilanı sonrasında Samsun, Selanik, Halep mutasarrıflıklarında görevlendirilen yazar, 1912'de Saruhan Milletvekili seçildi. 1913'te fırkayla arası bozulan

de içerecek şekilde irdelemektir. 1908-1918 arasında yaşanan karmaşa, sosyal bilimcilere düşüncenin akışını irdeleyebilecekleri veri yığınları sağlaması bağlamında dikkat çekicidir. Bürokratların ve aydınların rasyonel ölçütlerle taşrayı dönüştürme çabalarına odaklanan bu çalışma nitel bir araştırmadır. Nitel araştırmalarda toplanan nesneler, tanımlar, metaforlar ve tasvirler irdelenmektedir.[17] Bu çerçevede makalenin içeriği belirginleştirilirken tanımlar, nesneler, tasvirler ve metaforlar zabıt ceridelerinin, arşiv belgelerinin, dergi yazılarının ve Hüseyin Kazım'ın *Çiftçi Çocuğu*[18] adlı metninin belgesel taramasıyla elde edilmiştir. Ayrıca belgesel taramanın güçlendirilmesi ve kabul edilebilir kılınabilmesi için literatür taraması da yapılmıştır. Belgesel tarama ve literatür taramasından elde edilen veriler sınıflandırılarak analiz edilmiştir. Analiz gerçekleştirilirken ise planlanan olay ve olgular hakkında bilgi içeren belgelerin değerlendirilmesinde kullanılan doküman analizinden yararlanılmıştır.[19] Araştırma süresince kullanılan model ise araştırmanın konusu olan birey, nesne, olay ve olguyu kendi koşulları içinde

---

Hüseyin Kazım, cemiyet aleyhtarı bir tavırla Suriye'ye yerleşti. Birinci Dünya Savaşı süresince cemiyet karşıtlığını sürdüren yazar, Son Osmanlı Mebusan Meclisi'ne Aydın milletvekili seçildi. Tevfik Paşa Hükümeti'nin Ticaret ve Ziraat Nazırı vekili olarak Ankara ve İstanbul hükümetleri arasındaki görüşmelere katıldı. Cumhuriyet'in ilanıyla siyasi ve idari görevlerden uzaklaşan Hüseyin Kazım 1934'te Tarsus'ta vefat etti. Naaşı İstanbul'a getirilen yazar bu kente defnedildi. Takma adı Şeyh Muhsin Fani olan Hüseyin Kazım, *Trabzon Vilayet Gazetesi*, *Resimli Kitap*, *Tasvir-i Efkâr*, *Vakit*, *Tanin*, *İkdam*, *İçtihat*, *Servet-i Fünun*, *Sebilürreşad* gibi pek çok önemli gazetede dil, din, felsefe, ziraat, iktisat ve siyaset üzerine yazılar kaleme aldığı gibi yine bu konu başlıklarıyla alakalı kitaplar da yayımladı. *Hak ve Hakikat*, *İslamiyet'in Avrupa'ya Son Sözü- Felaha Doğru*, *İstikbale Doğru*, *Balkanlar'dan Hicaz'a İmparatorluğun Tasfiyesi 10 Temmuz İnkılabı ve Netayici*, *Yirminci Asırda İslamiyet*, *Nuru'l-Beyan Kuran-ı Kerim'in Türkçe Tercümesi*, *Türk Lügati* kaleme aldığı dini, felsefi ve siyasi eserlerden bazılarıyken çoğunluğu II. Meşrutiyet yıllarında yayımlanan *Bağlar Arasında*, *Çiftçilik Nasihatleri*, *İlm-i Ziraat*, *Ziraat Dersleri*, *Bağcılık*, *Ziraat Albümü*, *Çiftçi Çocuğu*, *Anadolu Köylüsüne Çiftçi Öğüdü*, *Ameli ve Tatbiki Ziraat Dersleri*, *İlm-i Ziraat* adlı eserlerse tarım üzerine yaptığı çalışmalarıdır. Ayrıca Hüseyin Kazım'ın hatıraları İsmail Kara tarafından *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım* adıyla okuyucuların hizmetine sunulmuştur. Bkz. Nurettin Albayrak, "Hüseyin Kazım Kadri", *TDV İslam Ansiklopedisi* 18 (1998): 554-555. Kudret Emiroğlu, "Trabzon'da XIX. Yüzyıldan XX. yüzyıla Kahvehane ve Kitabevi Bağlamında Toplumsal Tabakalanma Kültür ve Siyaset", *Kebikeç*, no. 10 (2000): 187-222. Osman Nuri Ergin, *İstanbul Şehreminleri, (*İstanbul: Şehremaneti Matbaası, 1927). Rekin Ertem, "Hüseyin Kazım Kadri", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, no. 349 (1981): 300-302. İsmail Kara, "Bir Eski Zaman Efendisi Hüseyin Kazım Kadri", *Tarih ve Toplum*, no. 49 (1988): 9-14. Ali İhsan Öbek, "Hüseyin Kazım Kadri Hayatı ve Eserleri", *Türk Dili*, no. 538 (1996): 448-455.

[17] Rauf Arıkan, *Araştırma Yöntem ve Teknikleri, (*Ankara: Nobel, 2013), 21; Bruce L. Berge ve Howard Lune, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri.* Çeviren Hasan Aydın, (Konya: Eğitim, 2015), 19.

[18] Eserin dijitalleştirilmiş hâli "İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığından" elde edilmiştir. https://katalog.ibb.gov.tr/yordambt/yordam.php?aTumu=%C3%A7ift%C3%A7i%20%C3%A7ocu%C4%9Fu

[19] Ali Yıldırım ve Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, (*Ankara: Seçkin, 2006), 186.

herhangi bir değişime maruz bırakmaksızın anlatan tarama modelidir.[20] Doküman analizi ve tarama modeli kullanılarak hazırlanan bu araştırma, *Çiftçi Çocuğu* adlı kitap, zabıt cerideleri, ziraat kitapları, dönem makaleleri ve arşiv belgelerinden hareketle bilginin köylüye nasıl kolaylaştırılarak aktarılmaya çalışıldığını somutlaştırmaktadır. Bilginin dönüşümü ve Osmanlı Devleti'nde köylü eğitimi kısaca analiz edildikten sonra üç ana başlıkta belirlenen veriler işlenmiştir. "Köylüyü Bilinçlendirme Kaygısı ve Ziraat Kitapları" adlı birinci ana başlıkta dönem yerli-yabancı ziraat kitapları, arşiv belgeleri, zabıt cerideleri ve dergilerden yararlanılarak köylüyü kamuoyuna ve eğitime çekme çabaları vurgulanmıştır. "*Çiftçi Çocuğu* Adlı Eserin Biçimsel Özellikler ve Hedefleri" adlı ikinci ana başlıktaysa incelemeye konu olan eserin biçimsel yapısı, içeriği ve hedefleri görseller ve grafiklerle değerlendirilmiştir. "*Çiftçi Çocuğu* Adlı Eserin İçeriği ve Konu Anlatımı" adlı üçüncü ana başlık ise dört alt başlığa ayrılmıştır. "Toprak, Toprağın Güçlendirilmesi ve Gübreler", "Toprağın Ekime Hazır Hale Getirilmesi ve Zirai Aletler", "Toprağın Ekilmesi ve Zirai Ürünler", "Çayırlar ve Çayır Otları" başlıklı bu dört alt başlıkta ise resimleriyle köylünün üretim yapabilmesi için tanımlanan hedefler ve bu hedeflere ulaşabilmek için getirilen öneriler analiz edilmiştir.

II. Köylüyü Bilinçlendirme Kaygısı ve Ziraat Kitapları

II. Meşrutiyet'in zengin düşünsel ortamında taşraya ulaşmak isteyen dönem bürokratları ve aydınları okuma bilinci kazandırmaya çalışmıştırlar. Süreli yayınlarda, arşiv belgelerinde, ziraat kitaplarında ve zabıt ceridelerinde izlenebilen bu durum, politik tavrın karakterini belirginleştirmekteydi. Romantik köycülüğün temsilcilerinden olan Ethem Nejat, Türk gençlerinden taşraya mektebi yani bilgiyi ulaştırmalarını isterken[21] Ferid ise bu bilginin köy ve köylüye yönelik somutlaştırma biçimlerini örneklemektedir. Ona göre, köy öğretmenlerinin "basit aletlerle okul bahçesinde nasıl hava rasathaneleri kurulabileceğine?" benzer sorular sormaları ilgilerinin arttığını belirginleştirmekteydi. "Bu suâllere pek ziyâde memnun oldum. Görülüyor ki mu'allim efendilerimiz husûsdâr dârü'l-mu'allimlerin yetiştirdikleri genç mu'allimler gittikleri yerlerin her haline dikkat ediyorlar ve pek güzel tetkîklerde bulunuyorlar."[22] "Eskişehir Refikimden: Köylerde Mektep Açalım" adlı makalede bilgi-köylü ilişkisini yansıtıyor. Çağdaş dünyanın bilgiyle geliştiğini savunan yazı, şunları aktarıyor: "Bugün onlar tarlalarını çift öküzü yerine icâtlı makinler, pulluklar ile sürüyorlar, araba yerine kendi kendilerine giden otomobiller kullanıyorlarken biz hâlâ eski bildiğimiz kara kağnının, tek demirli

---

[20] Niyazi Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemleri: Kavramlar, İlkeler, Teknikler, (* İstanbul: Nobel, 2011), 77-78.

[21] Ethem Nejat, "Dağlı, Bayırlı, Ovalı, Yaylalı Olmalıyız?," *Yeni Fikir* 14 (Ocak 1914): 589.

[22] Osman Ferid, "Köy Mekteplerinde Hava Rasatahaneleri," *Yeni Fikir* 3 (15 Şubat 1327 / 28 Şubat 1912]): 74.

sabanın kuyruğundan kurtulamıyoruz".[23] "Anadolu'da Mühim bir Konferans" başlıklı makaleyse pozitivizmi ön plana taşıyarak tartışmaya katılmakta. Anadolu kağnıyla iç içeyken Avrupa'nın saatte 150 km hıza ulaştığını belirten Süleyman Fehmi Efendi[24] İslamiyet-Bilim ilişkisi hakkında şu yorumu yapıyor: "Size, ey köylü kardeşler! Bir şey arz edeceğim gâyet mühim: Bizim memlekette bir fikir fenâ ve pek muzır bir söz var. Gûyâ, Dünyâ Hıristiyanların ahret İslâmların imiş. İslâmiyet'te hâşâ kati'yyen böyle bir şey yoktur."[25] Pragmatik ve rasyonel ölçütlere değinen Süleyman Fehmi, 500 sene önceki astronomiyle değil çağdaş astronomiyle dönüşümün gerçekleştirilebileceğini vurgulamayı da unutmamakta.[26] Fiziki gücün değil akıl gücünün yaşamı yönlendirdiğine inanan Çiftçi Derneği ise köylüye yeni üretim yöntemlerini kullanmayı öneriyor.[27] Diğer yandan köylü eğitimindeki yeni eğilimleri irdeleyen Mehmet Adil ise köylü babanın değişen tavrını şöyle aktarıyor: "Köylü babalar bugün kendi hayâtından ziyâde ciğerpâresinin hayâtını düşünmeye mecbûr olmuş, sa'âdet ve selâmetin mektep kapılarında olduğunun kanâ'atine hâsıl etmiştir."[28] Köylünün basitleştirilmiş metinlere ulaşabilmesi de değerlendirilen noktalardan birisi olmuştur. Hüseyin Cahit ve Mustafa Asım gibi önemli isimler ara ara köylülere yönelik sadeleştirilmiş, anlaşılır metinler hazırlanmasını önermişlerdir.[29] Mehmet Hamdi Efendi kanunların köylülerin anlayabileceği şekilde sadeleştirilmesini isterken,[30] İpek Mebusu İbrahim Efendi ise "ayakkabısız köylü çocuklarına annelerinin, babalarının fiyatları her gün artan kitapları nasıl alabileceklerini?" sorgulamıştır.[31] Diğer taraftan Mustafa Nedim Bey ise ibtidai okullara gönderilecek bütün ders kitaplarının kontrolden geçirilmesini istiyordu: "Biz isteriz ki, ta köylerimize kadar ulûmu ibtidâ'iyye aynı surette intişâr etsin. Onun için kitâba, bi'l-hâssa mektep kitâplarına pek çok ihtiyâcımız vardır. Mektepler için 35 kitâp yapılmış diye artık iş bitmiştir fikrinde bulunamayız. Bi'l-akis yeniden tetkîk ve tahkîk etmeye mecbûruz."[32]

---

[23] Takiyüddin, "Eskişehir Refikimiden: Köylerde Mektep Açalım," *Türkiye*, 11 (12 Temmuz 1326 / 25 Temmuz 1910): 2.
[24] İmzasız, "Anadolu'da Bir Köyde Mühim bir Konferans," *Yeni Fikir* 11 (1 Mayıs 1329 / 14 Mayıs 1913): 354-355.
[25] İmzasız. "Anadolu'da Bir Köyde…", 355-356.
[26] İmzasız. "Anadolu'da Bir Köyde...", 357.
[27] Çiftçi Derneği, "Avrupa'da ve Memleketimizde Ziraat Tahsili," *Çiftçi Derneği* 8 (11 Eylül 1336 / 11 Eylül 1920): 1-2.
[28] Mehmet Adil, "Köylülerimizin Maarif Duygusu", (1 Kanun-ı Evvel 1333 / 1 Aralık 1917):13.
[29] Hüseyin Cahit, "Köylüler İçin," 609 (30 Nisan 1326 / 13 Mayıs 1910), 1; Mustafa Asım, "Köylülere Dair," *Sebilürreşad*, 374 (17 Teşrin-i Evvel 1334/17 Ekim 1918): 188.
[30] *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (M.M.Z.C.)*, Devre: 1, İçtimai Senesi: 4, Cilt: 1, İnikad: 10, Celse: 1, 22 Teşrinievvel 1327 (4 Kasım 1911), s. 241.
[31] *M.M.Z.C.*, Devre: 1, İçtimai Senesi: 1, Cilt: 3, İnikad:80, Celse:1, 13 Mayıs 1325 (26 Mayıs 1909), s.687.
[32] *M.M.Z.C.*, Devre: 3, İçtimai Senesi: 3, Cilt: 3, İnikad:50, Celse:1, 5 Mart 1333 (5 Mart 1917), 82.

Dergilere ve zabıt ceridelerine yansıyan tartışmalar, yeni ziraat kitaplarının hazırlanmasına da kapı aralamıştır. Kamusalı köylüye ve çiftçiye yansıtan bu eserlerde rahatlıkla bu iki unsuru dönüştürebilme çabası izlenebilir. Aslında, çiftçinin çağdaş yöntemlerle bilinçlendirilmesi süreci XIX. yüzyılın sonlarıyla XX. yüzyılın başlarında yayımlanan yerli ve yabancı eserlerde gözlemlenebilir.[33] Paul Diffloth'un *Agriculture Génerale: Les Semailles et les Récoltes* adlı 488 sayfalık çalışması oldukça kapsamlı bir kitaptır. XX. yüzyılın başlarında tarımsal üretime yaklaşımı belirginleştiren çalışmada resim, fotoğraf ve istatistik kullanımı olabildiğince önemsenmiş. Kitabına tohumları ayıklama ve filizlendirmeyi anlatarak başlayan Diffloth, toprağın bakımına, ekime hazır hale getirilmesine, zararlı otlardan temizlenmesine, veriminin arttırılmasına ve ürünün pazarlanmasına değiniyor. Eser zirai makineleri detaylandırdığı için de ilgi çekicidir.[34] Edwin Jackson Kyle ile Alexander Caswell Ellis'in *Complete Farmer's Guide* adlı eserleri de önemlidir. Eserde hem tarımsal üretimi organize etme çabası hem de çiftlik yaşamı anlatılmıştır. Bitkilerin biyolojik yapısını aktararak başlayan 551 sayfalık kitapta, bitkilerin yeniden üretilmesi, toprağın önemi, gübreleme, toprağın sürülmesi ve zirai aletler, zirai ürünlerin nitelikleri, tarım hastalıkları ile çiftlik hayvanları tanıtılıyor. Resimlerden, fotoğraflardan, istatistiki verilerden, bilimsel şemalardan ve grafiklerden yoğunca yararlanan çalışmada çiftlik yaşamı da anlatılmakta.[35] "Gübrelenmiş toprak kazançlı tarımın temelidir" alt başlığı ile 90 sayfa yayımlanan *Frank Mann's Soil Book* adlı eser, amaç ve içerik bakımlarından Hüseyin Kazım'ın eserine daha yakındır. Kaliteli ve yüksek rekoltenin sağlıklı topraktan geçtiğini belirten yazar, gübrelere değindikten sonra özellikle doğal gübrenin önemini vurguluyor. Tarımın bir bilim, bir sanat olduğuna inanan Mann, fotoğraflar ve istatistiklerle de eserini zenginleştirmiştir.[36] Mehmet Arif'in *Kıraat-i Ziraaiyye* adlı kitabı köylülere yönelik sade bir dille yazılmış. Mevcut kitapların çocukların gelişimine uygun olmadığını belirten yazar, kitabının okumayı sevdirirken ziraatı öğreteceğini aktarmakta. 59 sayfalık eserinde bilgilendirici resimlerden ve istatistiklerden yararlanan yazar, zirai aletlerin kullanımını, gübrenin önemini, akıllı bir çiftçinin unutmaması gereken noktaları, çiftlik hayvanlarını, patates-buğday-arpa üretimini, ormanların ve kırsal yaşamın özelliklerini anlatıyor.[37] Hüseyin Kazım, tarım bilgisini

[33] İngilizce ve Fransızca yayımlanan eserlerden bazıları şunlardır: Edward A. Barnard, *Manuel D'Agriculture* (Montreal: Eusébe Senécal and Fils, 1895); Paul Diffloth, *Agriculture Générale: Les Semailles et les Récoltes* (Paris: Librairie J. B Bailliére et Fils, 1907); Edwin Jackson Kyle ve Alexander Caswell Ellis, *Complete Farmer's Guide* (New York: Charles Scribners's Sons, 1912); İnternational Correspondence Schools, *The Farmer's Handbook* (İnternational Textbook Company, 1912); Frank I. Mann, *Frank Mann's Soil Book* (Chicago: Praire Farmer, 1912); Frederic Irving Anderson, *The Farmer of To-morrow* (New York: The Macmillan Company, 1913); T Genech de la Louviere, *Manuel d'Agriculture*, Paris: Libraire J-B. Bailliere, 1914); Eva MarchTappan, *The Farmer and His Friends* (Massachusette: Houghton Mifflin Company, 1916).

[34] Paul Diffloth, *Agriculture, 486-487.*

[35] Edwin Jackson Kyle ve Alexander Caswell Ellis*, Complete, 1-3*

[36] Frank I. Mann, Soil, 4-6.

[37] Mehmet Arif, *Kıraat-i Ziraiyye,* (İstanbu: A. Asaduryan Şirket-i Mürettibiyye, 1322/1906).

yaygınlaştırmayı amaçlayan farklı eserler de hazırlamıştır. Yazar, *Çiftçilik Nasihatleri* 166 sayfalık çalışmasını İttihat ve Terakki Cemiyeti adına millete armağan etmiştir. Resimlerle toprak ve toprağın sürülmesi tartışmasına odaklanan yazar, tohumları ve gübreleri de anlatmakta.[38] Ek olarak Hüseyin Kazım'ın *Çiftçi Çocuğu*'na paralel yayımlanan *Anadolu Köylüsüne Çiftçi Öğüdü* adlı bir eseri de bulunmakta. Amaçları *Çiftçi Çocuğu* ile aynı olan bu kitabın da ücretsiz dağıtıldığı görülmekte. Görsel sayısı *Çiftçi Çocuğu*'na göre daha az olan kitap benzer bir konu anlatımına sahip. "Müdafaa-i Milliye-i Riyaset-i Celiliyyesine, Bir İki Söz, Nadas ve Harman, Kireç, Çift İşleri, Gübre, Yeşil Gübreler, Çayırlar ve Çayır Otları, Ziraat-i Mütenavibe, Tohumluklar, Hububat Hastalıkları ve Çareleri, Patates" başlıklarını kullanan çalışmada özel olarak bitkiler vurgulanmamış. Bu arada, yazarın benzer içerikli ikinci bir kitabı hazırlayarak ücretsiz dağıtması ilginç bir durumdur. Belki de burada "Anadolu Köylüsüne" nitelemesinin kullanılması yön tayin edebilir. Yazarın bilinçli şekilde Anadolu ve köylü kelimelerini görünürleştirmesi yeni anayurdun sinyallerini vermekte. Kitapların genellikle şehirlerdeki okullara dağıtılması da burada belirleyici olabilir. Arşiv belgeleri incelendiğinde de fark edileceği üzere genellikle kitapların yeterli gelmediğine dair uyarılar yapılmıştır. Açıkçası, yazar eserin başlığında köylü ve Anadolu ibarelerini belirginleştirerek ikinci kitabın çoğunlukla köylere dağıtılmasını amaçlamış olabilir.[39] *İlm-i Ziraat* Hüseyin Kazım'ın rüştiye, idadi, sultani ve öğretmen okulları için yayımladığı bir diğer kitaptır. Zirai konuları resimleri ve istatistikleriyle 295 sayfaya sığdıran yazar, gübrelerden, toprak çeşitlerinden, makinelerden, hububatlardan, bahçe işlerinden, hayvancılıktan ve hayvanların sağlığından bahsediyor. Bütün bunlarla birlikte yazarın, ziraat eğitimi ve ziraat sendikalarına değinmesi eserinin kıymetini arttırarak ana kaynak niteliğine bürünmesini sağlamakta.[40]

İlm-i Ziraat benzeri kapsamlı bir diğer eser ise Satı Bey'e aittir. *Malumat-ı Ziraaiyye* adlı eser rüştiyeler için hazırlanmış olup 333 sayfadır. Diğerleri gibi görsellerle eserini zenginleştiren Mustafa Satı, bitkilerin biyolojik karakterini inceledikten sonra toprağın içeriği ve çeşitlerini, toprağı etkileyen unsurları, gübre ve gübre çeşitlerini, ziraat makinelerinin kullanımını, hububatları, çayırları ve çiftlik hayvanlarını detaylandırıyor. Açıkçası Satı Bey'in bu eseri ayrı bir incelemeyi hak etmektedir.[41] Mesut Remzi, konuyla ilgilenen bir başka isimdir. *Çiftlik Rehberi* adlı 1330/1912 tarihli çalışmasında yazar, ay ay tarımsal üretimin gelişimini anlatıyor. Görsel kullanılmayan çalışmada, arıcılıktan sebzeciliğe pek çok zirai işlemin zamansal döngüsü belirginleştirilmekte.[42] Ferid'in *Ziraat-i Hususiyye* adlı kitabı, konu hakkındaki toparlayıcı eserlerden birisidir. Üzerinde basım tarihi yazmamakla beraber eserin "Mukaddime" başlığının sonuna 26 Mayıs 1329 / 8

---

[38] Hüseyin Kazım, *Çiftçilik Nasihatleri* (İstanbul: Matbaa-i Ebuzziya, 1328/1912).

[39] Hüseyin Kazım, *Anadolu Köylüsüne Çiftçi Öğüdü* (İstanbul: Matbaa-i Hayriyye ve Şürekası, 1329/1913).

[40] Hüseyin Kazım, *İlm-i Ziraat*, (İstanbul: Hilal Matbaası, 1332/1916).

[41] Mustafa Satı, *Malumat-ı Ziraiyye* (İstanbul: Karabet Matbaası, 1322/1906).

[42] Mesut Remzi, *Çiftlik Rehberi* (İstanbul: Yeni Osmanlı Matbaası, 1332/1912).

Haziran 1913 tarihi not düşülmüştür. Yerli yöntemleri ve yerli ürünleri tanıtmayı amaçlayan yazar, ilk olarak açık-basit bir dille kitap yazmanın önemini anlatıyor. 128 sayfalık çalışmada görsel kullanmamakla beraber yer yer istatistiki bilgiler deverilmiş. Latince kelimeleri parantez içine alan yazar, şeker pancarı, kırmızı biber, afyon, tütün, patates, pamuk, şerbetçi otu, hindiba gibi bitkileri tanıtıyor.[43]

Köylüyü bilgiyle tanıştırabilme kaygısı kamusal gücün kullanımını devlet arşivlerinde de görünürleştirmekte. Şöyle ki *Çiftçi Çocuğu*'nun vilayetlere nasıl ulaştırıldığı belgelere yansımıştır. Temmuz 1913 tarihli Müdâfa'a-ı Millîyye Cemiyyeti[44] tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen belge Edirne, Ankara, Hüdavendigar, Konya, Trabzon, Sivas, Kastamonu, Adana vilayetleriyle Çanakkale, Bolu, Karesi ve Canik sancaklarına 600 adet kitabın ulaştırıldığını aktarmakta.[45] Diğer yandan 3 Ağustos 1913 tarihli belgede kitabın özellikle köy okullarında okutturulması hatırlatılıyor.[46] 23 Ağustos 1913 ve 28 Ağustos 1913 tarihli belgelerde Ankara'daki idadilere ve Darülmuallim'e verildiğinden bu vilayetteki rüştiyelere, iptidailere ve köy mekteplerine kitap gönderilemediği vurgulanmakta.[47] Hüdavendigar Vilayeti'nden 13 Eylül 1913 ve 18 Eylül 1913 tarihlerinde gönderilen belgeler[48] ile Adana Vilayeti'nden 27 Eylül 1913 tarihinde gönderilen belgeden ise *Çiftçi Çocuğu*'nun buralara hâlâ ulaşmadığı öğrenilmekte.[49] Diğer yandan 17 Eylül 1913 ve 23 Eylül 1329 tarihli belgelerde

---

[43] A. Ferid, *Ziraat-i Hususiyye* (İstanbul: Çiftçi Kitabhanesi,1329/1913).

[44] Balkan Savaşları'nın yarattığı kaos ortamında 1913 yılında kurulan bu cemiyet, paramiliter karakteriyle Birinci Dünya Savaşı'nın önemli teşkilatlarından birisi olmuştur. Taşra teşkilatlanmasını kısa sürede tamamlayan cemiyet, açtığı aşevleri, yurtlar ve yetimhanelerle savaşların toplumsal etkilerini azaltmaya çalışmıştır. Milli Mücadele sürecinin organizasyonunda cemiyetin hazırladığı altyapının da katkısı vardır. Erol Akcan, "Balkan ve Birinci Dünya Harbi Yıllarında Müdafaa-i Milliye Cemiyeti," *Tarihin Peşinde*, no. 15 (2015), s. 179-180.

[45] Resmi belgede konu şu şekilde aktarılmaktadır: Devletlü efendim hazretleri köy mekteplerinde okutturulmak üzere masrafı cemiyet tarafından karşılanarak basılan *Çiftçi Çocuğu* nâmındaki zirâ'at kitâbının şimdilik ikişer yüz nüshâ Edirne, Ankara, Hüdavendigar, Konya, Trabzon, Sivas, Kastamonu, Adana Vilâyetleriyle Çanakkale, Bolu, Karasi ve Canik Sancaklarına gönderildiği ve mahallerin Müdâfa'a-i Milîyye şubeleri riyâsetlerine yazılan tahrîrâtla memûrin-i mahallîyye ve mâ'arif müdürleriyle bi'l-müzâkere bu kitâpların ibtidâ'i ve bi'l-hâssa köy mekteplerine okutturulması esbâb ve vesâ'itin temini hakkına temmeniyyât-ı tahakkukta bulunuldu. Bkz. B.O.A. DH. İD 79/34/2; benzer şekilde 24 Temmuz 1239 (6 Ağustos 1913) tarihli belgede Edirne, Ankara, Hüdavendigar, Konya, Trabzon, Sivas, Kastamonu, Adana vilayetlerine Bolu, Çanakkale, Karesi, Canik Sancaklarına 600'er adet kitap gönderildiğini anlatmaktadır. BOA.DH. İD 79/34/3. Ayrıca bkz. BOA. DH. İD 79/34/1,

[46] BOA.DH. İD 79/34/5

[47] BOA.DH.İD 79/34/6 ve BOA DH.İD 79/34/7. Bütün bunlarla birlikte 13 Eylül 1913 tarihli belgede 50 adet kitabın bu vilayete gönderileceği de hatırlatılıyor. Bkz. BOA.DH.İD 79/34/9

[48] BOA.DH.İD 79/34/10 ve BOA.DH.İD 79/34/11

[49] BOA.DH.İD 79/34/17

Kastamonu'nu için 1100 adet kitap daha talep edilmekte.[50] 30 Nisan 1914 ile 3 Mayıs 1914 tarihli belgelerden ise Aydın Vilayeti'ne 2000 adet daha kitap gönderildiği anlaşılıyor.[51] Arşiv belgelerinde izlenebilen bu süreç, devlet gücünü kullanan bürokratların köylüyü basitleştirilmiş, pragmatik bir bilgi yığınıyla tanıştırmaya çalıştıklarını göstermekte.

III. *Çiftçi Çocuğu* Adlı Eserin Biçimsel Özellikleri ve Hedefleri

Hüseyin Kazım'ın 1913'te yayımladığı *Çiftçi Çocuğu* adlı eseri, Müdâfa'â-i Millîye Cem'îyetî tarafından meccanen (ücretsiz) dağıtılmıştır. Cemiyet, kitabın köylerdeki her haneye ulaştırılabilmesi için şu notu düşmüş: "Cem'îyet bu kitâbı alanlardan yalnız bir şey ister: O da okumak ve okutturmaktır." Köy ve kasabalardaki ibtidâ'i ve rüşdî mekteplerinde, îdâdilerin ilk sınıflarında okutturulan bu eser "Matba'â-i Hayriyye ve Şürekâsı" tarafından basılmıştır. 80 sayfalık eserin 2. sayfasında rikayla yazılmış kısa bir metin, 3 ve 4. sayfalarında "Bir İki Söz", 5,6 ve 7. Sayfalarında ise "Başlangıç" başlıkları bulunmakta. İçindekiler, "Kitâbın Mündericâtı" başlığıyla son sayfadayken, kategorileştirilmemiş 50 başlık altında zirai konular irdelenmiştir. Bu başlıklar şu şekilde kategorileştirilebilir: "Otlar, Toprağın Kuvvetleri, Çiftlik Gübreleri, Toprakları İyileştirme, Hububat Ziraatı, Orak ve Harman İşleri, Yazlık ve Nadaslık Ekilen Otlar, Çayırlar ve Çayır Otları."

BAŞLIK	SAYFA ARALIĞI	BAŞLIK	SAYFA ARALIĞI
Bir İki Söz	3 4	Pirinç	50 51
Başlangıç	5-7	Süpürge Darısı	51
Otlar	7-9	Kenevir	52-53
Otlar Nasıl Yaşar	9-11	Keten	53-54
Toprağın Kuvvetleri	11 13	Patates	54 55
Toprağın Kuvvetleri Nereden Gelir	13-15	Tütün	56
İyi ve Kuvvetli Bir Toprak Nasıl Olur	15	Yer Elması	56-57
Bir Toprakta Eksik Olan Şeyler Nasıl Tamamlanır	15-16	Haşhaş	57-58
Çiftlik Gübreleri	16 19	Fiğ	58
Ağıllatmak	19	Burçak ve Merdümek	58 59
Yeşil Gübreler	19-21	Kara Buğday	59
Kimyevi Gübreler	21-22	Mercimek ve Nohut	60
Toprakları İyileştirme	22-23	Fasulye	60-61
Toprakları Sulamak	23-25	Bezelye	61-62
Yabani Otlar Nasıl Mahv Olur:	26-27	Bakla	62-63
Toprak Nasıl Sürülür	27-32	Fol Bakla	63-64
Tırmıklama ve Sürgü Çekme	32-34	Pancar	64-65
Çapalamak	34 36	Havuç	66 67
Hububat Ziraatı	37-41	Pamuk	67-68
Hububat Tarlalarında Yapılacak İşler	42	Çayırlar ve Çayır Otları	69-75
Buğday	43	Bakliye Otları	75
Çavdar	44	Kaba Yonca	76
Arpa	44-45	Evliya Otu	76-77
Yulaf	45-46	Menekşe Tirfili	77
Orak ve Harman İşleri	46-48	Kızıl Tirfil	77-78
Yazlık ve Nadaslık Ekilen Otlar	48 49	Çiftçi Öğüdü	78 80
Mısır	49-50	Toplam	80 Sayfa

Tablo-1: *Çiftçi Çocuğu* Adlı Eserin İçindekiler Listesi

---

[50] BOA.DH.İD 79/34/12 ve B.O.A. DH.İD 79/34/13. Benzer şekilde 12 Ekim 1913'te Kastamonu Mutasarrıflığından gönderilen belgeden *Çiftçi Çocuğu* adlı risaleden kalmadığını, 3 Ocak 1914 tarihli belgeden ise Aydın ve çevresi için 800 adet daha kitabın gönderildiğini öğrenmekteyiz. Bkz. BOA.DH.İD 79/34/19 ve BOA.DH.İD 79/34/21

[51] BOA.DH.İD 79/34/27 ve BOA DH.İD 79/34/28.

Tablo-1'den deanlaşılabileceği üzere toprağın nasıl işlenebileceği zirai ürünlerin özellikleriyle birlikte anlatılmıştır.

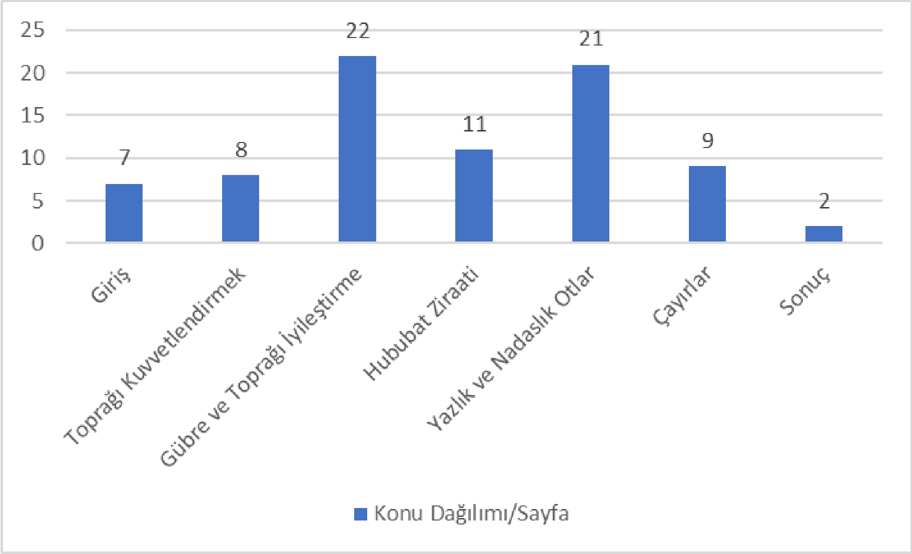

Grafik-1: İçindekilerin Konu Dağılımını ve Sayfa Sayılarını Gösteren Grafik

Grafik-1'de de görülebileceği üzere 80 sayfalık metnin 41 sayfası otların, bitkilerin ve hububatların tanıtımına 9 sayfası giriş ve sonuç kısımlarına, 30 sayfası ise toprağın kuvvetlendirilmesi ve iyileştirilmesine ayrılmıştır.

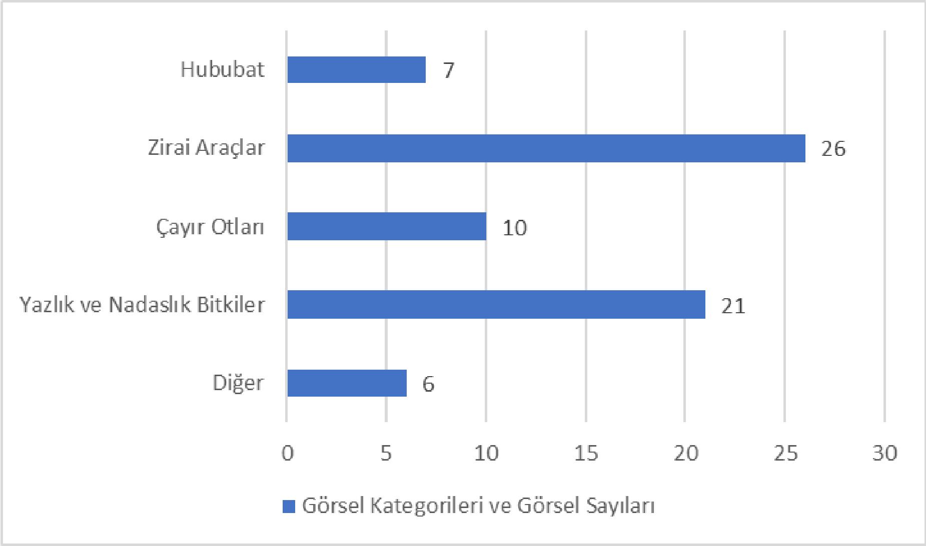

Grafik-2: Görsel Kategorilerini ve Görsel Sayılarını Gösteren Grafik

Eserde 70 adet resim bulunmaktadır. Grafik-2'de de gösterildiği üzere en fazla görsel 26 adet ile zirai araçlara aittir. Açıkçası Hüseyin Kazım, tarımda modernleşmenin ve makineleşmenin önemini bu tip teknik resimlerle somutlaş-

tırmakta. Zirai araçlar dışında kullanılan resimlerin 38 adedi ise bitkidir. Görsel bir hafıza oluşturmayı amaçlayan yazar, 6 adet manzara ve toprak resmi de kullanmış. Kitabın hedeflerini "Bir İki Söz" ve "Başlangıç" adlı iki başlıkta toplayan yazar, Anadolu'ya ziraat memleketi denilemeyeceğini savunarak ilk sayfalardan itibaren çağdaş tarım bilgisinin önemini aktarmakta. Basitleştirilmiş zirai bilginin gerekliliğine inanan yazar, doğru bilginin önemini şu şekilde anlatıyor:

> Bir tarlanın ne için sürüldüğünü ve hangi zaman daha derin sürülmek lazım geldiğini, bir otun yapraklarıyla havadan ve kökleriyle topraktan ne aldığını daha bunlara benzeyen en adi şeyleri bile tohumunu temizleyen, köyün merasındaki dikenleri ve kumlukları söken, bağını ilkbaharda değil kıştan evvel süren, tarlasını gübreleyen acaba kaç adam bulabilirsiniz?[52]

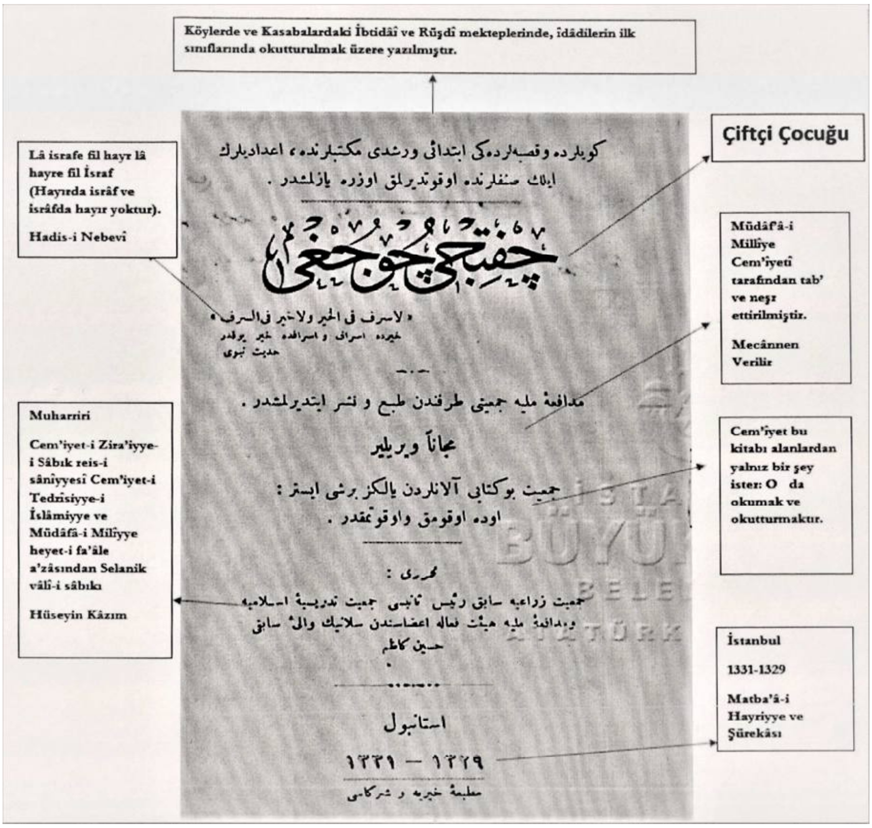

Resim-1: *Çiftçi Çocuğu* Adlı Kitabın Kapak Sayfası.

52 Hüseyin Kazım, *Çiftçi Çocuğu,* (İstanbul: Matba'â-i Hayriyye ve Şürekâsı, 1329 [1913]), 3.

Verimli araziler dışındaki köylülerin gece gündüz çalışmalarına rağmen geçinemediklerine işaret edem Hüseyin Kazım, bu durumu aşar vergisi ile cahilliğe bağlamakta.[53] Meclis oturumlarında ve basında sıklıkla yer edinen aşar, daha sonraları Cumhuriyet'in önemsediği sorunlardan biri olacaktır. Üstesinden gelinebilir bir aşar vergisi ve iyi bir eğitimle köyün ve köylünün kalkınabileceğine inanan yazar, Anadolu köylüsünün sorunlarının sadece kitaplarla, dergilerle çözümlenemeyeceğini şu şekilde vurguluyor: "Öyle itikad ederim ki bu kitabımı okuyacak çocuklar öğrendiklerini yapmak isteyecekler ve ufacık bir yenilik göstereceklerdir. Böyle bir kitâpta pek çok şey olamaz, fakat orada yazılan memleketin ihtiyâçlarına göre düşünülmüş şeylerdir. Anadolu'nun asırlardan beri çektiği felâket ve sefâleti ortadan kaldırmak büyük büyük himmetler ister."[54] Genellikle bilimsel ve teknik bilgilerden yararlanan yazar, ilk sayfalarda yaratılışçı bir tavır dasergilemiştir.[55] Sonraki sayfalarda romantik bir anlatım kurgulayan yazar, çiftçilerin bütün sene yiyecekleri ekmeği çıkartabilmek için kadınlı, çocuklu nasıl çalıştıklarını, ürettiklerinden devletin, dervişlerin, fakirlerin, karıncaların ve kuşların nasıl yararlandıklarını, hangi mevsimde hangi işlerin yapıldığını kısaca anlatıyor:

> Bu çift sürülecek mevsimde tarlalar nadas yapılır, anızlar bozulur, yavaş yavaş yazlıklar kaldırılır. Daha sonra kasımla beraber tohum atmak mevsimi de gelir, o zaman yazdan hazırlanan ve gübrelenen tarlalara tohum atılır toprak tırmıklarla karıştırılır ve sürgülerle bastırılıp tezekleri kırılır ve sonra gelecek sene için Allah'tan bolluk beklenir. Bundan sonra da kış gelir, dağlar ovalar karlar altında kalır, kuşlar ötmez, dereler çağlamaz. Yalnız havalar inler, rüzgarlar eser, fırtınalar gürler… o zaman tabiat baharı bekler: Çünkü her şeye onunla can gelir, topraklar yeşillenir, otlar çıkar, insanlarda hayatlarını yine o kara topraktan çıkartır.[56]

IV. *Çiftçi Çocuğu* Adlı Metnin İçeriği ve Konu Anlatımı

Köylüyü bilgilendirmeyi amaçlayan Hüseyin Kazım'ın eserinde kullandığı dil oldukça sadedir. Anlatım çerçevesinde ilgi çeken en önemli özellik, belli bir dizgenin köylülerin kolayca anlayabileceği bilimsel veriler ve sebep-sonuç ilişkileriyle kurgulanmasıdır. Aslında Anadolu köylerindeki ilköğretim kapasitesi, öğretmen yetersizliği ve bölgesel farklılıklar düşünüldüğünde köylülerin bu metni bile anlayabilecekleri şüphelidir. Bununla birlikte Hüseyin Kazım anlaşılabilirliği arttırabilmek için dört çıkış noktasından yararlanmakta. İlk olarakotların nasıl yaşadığını, üretimde kapasite artışı sağlayan toprak tiplerini, kimyasalları ve gübreyi anlatan yazar, dahasonra toprağı sulamanın, çapalamanın, tırmıklamanın ve yabani otlardan temizlemenin önemini irdelemekte. Toprağın ekime hazır hale getirilmesi ve hububat ziraatı ise yazarın üçüncü çıkış noktasıdır. Ziraat makinelerine ayrı bir başlık açmayan yazar, bunun yerine toprağın nasıl sürüle-

[53] Hüseyin Kazım, *Çiftçi*, 4.
[54] Hüseyin Kazım, *Çiftçi*, 4.
[55] Hüseyin Kazım, *Çiftçi*, 5.
[56] Hüseyin Kazım, *Çiftçi*, 7.

ceğini, hububatın nasıl ekileceğini, ekinlerin nasıl toplanacağını yazlık-nadaslık bitkilerin nasıl kâr bırakacağını anlatırken zirai makineleri örnekliyor. Toprağın güçlendirilmesi ve gübre bahsinde sıklıkla değinilen tirfil, yonca ve bakliye otları ise son noktadır. Hüseyin Kazım bu dört noktayı köylüye aktarırken basit bilimsel bilgiler, uyarılar, istatistiki veriler, neden-sonuç ilişkileri ve zengin görseller kullanmakta. Bu çerçevede makalede bu dört noktadan hareketle köylü için basitleştirilen zirai bilgi tanıtılacaktır.

A. Toprak, Toprağın Güçlendirilmesi ve Gübreler

Toprağın güçlendirmesi bahsinde Osmanlı Devleti'nin son yıllarında yayımlanan kitapçıklar bulunmaktadır. Kimyevi gübre meselesine eğilen yerli kitaplar modern tarım tekniklerinin XX. yüzyılın başlarında önemsenen bir konu haline geldiğini göstermekte.[57] Hüseyin Kazım da toprak, bitki, su ve hava dörtlüsü arasındaki ilişkiyi gübreyle bağlantılandırmakta. Toprağın beslenmesini, zararlı otlardan temizlenmesini ve sürülmesini anlatırken yazar, şöyle bir neden-sonuç ilişkisi kurguluyor:

> Ekinlerimizi olduran buğday ve arpa gibi faydalı ve besleyici şeyleri bize veren toprağın yaşlığı hava ve güneştir. Fakat her şeyin fazlası gibi yaşlığın ve sıcaklığın ziyâdesi de muzırdır.[58]

Hüseyin Kazım, nadasa değinirken eski bilgi-yeni bilgi farklılığını belirginleştiriyor. Eski yöntemlerin bilgisizlik nedeniyle yok olmadıklarına inanan yazar, doğru bilinen bilginin yanlış olabileceği hususunda çiftçileri ve köylüleri uyarmakta. Oldukça basit bir çıkarım yapan yazar; doğru bilinen bilginin yanlışlığını şu şekilde vurguluyor:

---

[57] German Kali Works'tan çıkartılan *Fertilizer Guide* adlı çalışma 1912'de gübreleme sürecinin nasıl işlediğini örneklemekte. Potas, nitrojen ve sülfürden hareketle gübreleri tanıtan eser, hangi zirai ürün için hangi maddenin ne kadar gerekli olduğunu görselleriyle anlatmakta. Eser, özellikle istatistiki verileriyle ilgi çekmekte. Bkz. German Kali Works, *Fertilizer Guide* (Cuba: 1912). Gübre üzerine basılan bir başka eser ise *Fertility and Fertilizer Hints* adlı çalışmadır. 155 sayfadan oluşan eserde detaylı bilimsel bir anlatım kullanılmış. Bkz. James Edward Halligan, *Fertility and Fertilizer Hints* (London: The Chemical Publishing, 1911). Naşid'in *Sinai Gübreler* adlı bir eseri, gübrenin önemini, içeriğini ve uygulama şekillerini yer yer resimlerle anlatıyor. Ayrıca yazar, yulaf, çavdar, arpa, sınai çayırlar, tabii çayırlar, şeker pancarı, patates, tütün, keten, haşhaş, kenevir, kiraz, zeytin, salatalık, marul… gibi ürünlerde gübrelerin nasıl uygulanabileceğini de vurguluyor. 64 sayfalık eserde Latince kelimler parantez içinde gösterilmiş. Bkz. Naşid, *Sinai Gübreler: Suret-i Tertib ve İstimali* (İstanbul: Berberyan Matbaası, 1900). Gübre üzerine yayımlanan bir başka çalışma Kiryako Ligor'un *Çiftçi Cüzdanı: Gübrecilik* adlı 174 sayfalık kitabıdır. Dil için alfabenin ziraat içinse potasın, karbonun, fosforun, kükürtün gerekli olduğuna değinerek cümlelerine başlayan yazar, doğru yerde doğru gübre kullanımına odaklanmakta. Eserde kimyasallarına göre gübre çeşitleri anlatıldıktan sonra hangi ürüne ne kadar gübrenin gerektiği aktarılmakta. Diğer yandan görsel kullanılmayan eser, istatistik verileri ve tablolarıyla da somutlaşıyor. Bkz. Kiryako Ligor, *Çiftçi Cüzdanı: Gübrecilik* (Balıkesir: Cemil Efendi Matbaası, 1911).

[58] Hüseyin Kazım, *Çiftçi*, 9.

> Bir tarla ne kadar zaman boş bırakılırsa bırakılsın hâsılâtın ondan alıp götürdüğü kuvvetler ona geri verilmiş ve toprak boş bırakıldığı için kuvvetlendirilmiş olmaz. Topraklara kuvvet veren buğday ve arpa gibi hâsılâtın aldığı şeyleri tamamlayan gübrelerdir. Bir çiftçi iman etmelidir ki gübresiz zirâ'at olmaz.[59]

Sıcak, soğuk bütün toprakların kum, kil, kireç ve ot çürüklerinden oluştuğunu belirten yazar, kumlu toprakların yüzde 80'nin kumdan, kireçli toprakların iseyüzde 50'sinin kireçten meydana geldiğini aktararak iyi bir toprakta binde 10 kadar kireç, binde 1 kadar azot olması gerektiğini vurgulamakta.[60] Hüseyin Kazım'a göre toprağın azot, hamız fosfor, potas, kireç yoğunluğu yeterliyse, hava koşulları düzgünse, gübre ihtiyaca göre verilmişse rekolte artabilirdi.[61]

Bu noktada yazar, gübre konusunda köylüyü şu şekilde bilinçlendiriyor:

> Mesela buğdayın bir topraktan azotla hâmız fosfor aldığını biliyoruz. İkinci defa yine o yerden çok buğday alabilmek için o yere buğdayın aradığı şeyleri yani azot ile hâmız fosforu vermeliyiz. Bunu veremeyecek olursak tarlamız yavaş yavaş kuvvetten düşer ve bize artık buğday yetiştirmez.[62]

Görülebileceği üzere Hüseyin Kazım, istatistiki verilerden, sade bilimsel anlatımlardan ve neden-sonuç ilişkilerinden yararlanarak pozitivist bir aktarım yapmaktadır. Ona göre, buğday hasadı kaldırılan bir tarlaya toprağı ve hayvanları besleyen tirfiller, yoncalar, baklalarekildiğinde çok yönlü kazanımlar elde edilebilirdi.[63]

> Kumsal ve hafif toprakları katılaştıran killi yerleri yumuşatan bütün topraklara azotu ve hâmız fosforu veren gübredir. Dâ'imâ hatırda tutmalıdır ki iyi ve besleyici bir gübre iyi ve besleyici otlardan olur. İyi gübre alınmak için hayvanlara böyle otlardan yedirilir.[64]

Yazar, hayvanlardan elde edilen sağlıklı çiftlik gübrelerinin doğru şekilde saklanmasının önemini de hatırlatıyor.

> Gübreler yığınların üstüne atıldıkça ayakla çiğnenip bastırılır ve çok defa yığın bir duvarın önünde yapılır ve üzeride örtülür. Böyle saklanan gübreler iyi çürür ve yanar ve kuvvetini kaybetmez. Çukura toplanan sularla yığınlar ara sıra sulanır ki o zaman gübre daha iyi yanar.[65]

Hüseyin Kazım, yeşil gübreleri anlatırken tirfillerin, evliya otlarının ve yoncaların köklerinde bulunan mikroskobik canlılara da değiniyor. Yazar, tirfillerin köklerindeki su kabarcıklarında bulunan bu mikroskobik canlıların

---

59 Hüseyin Kazım, *Çiftçi*, 10.
60 Hüseyin Kazım, *Çiftçi*, 12-13.
61 Hüseyin Kazım, *Çiftçi*, 13-14.
62 Hüseyin Kazım, *Çiftçi*, 16.
63 Hüseyin Kazım, *Çiftçi*, 17.
64 Hüseyin Kazım, *Çiftçi*, 18.
65 Hüseyin Kazım, *Çiftçi*, 18.

havadaki azotu alarak toprağa verdiklerini köylülerin zihninde canlandırmakta.[66] Neden-sonuç ilişkisine dayanan basit bilimsel anlatımlarla köylünün bilgi birikimine seslenen yazar, zirai üretimde doğallığa da dikkat çekmekte. Ona göre, azot ve fosfor miktarı hayvansal ve yeşil gübrelerle yani doğal gübrelerle tamamlanamadığında kimyevi gübrelere başvurulmalıydı.[67]

Topraktaki eksikliklerin sadece gübreyle giderilemeyeceğini anlatan yazar kirece de değinmekte. Sönmemiş kireç ve sönmüş kireç olmak üzere kireci iki türe ayıran Hüseyin Kazım şunları söylüyor:

> Kireç, fırınlarda yakılan taşlardan çıkar fırından çıkan taşlar bir müddet olduğu gibi kalır, bunlara sönmemiş kireç derler. Bir kireç taşının üzerine biraz su atılacak olursa beyaz bir duman çıkar ve kireçte kabarıp toz haline gelir. Bunada sönmüş kireç denilir.[68]

Diğer yandan meyilleme yapılacak toprağın yaşlığının yüzde 25'ten az olmamasını öneren yazar, fazla sulamanın gübreyi çürüteceğini hatırlatmayı da unutmuyor. [69]

B. Toprağın Ekime Hazır Hale Getirilmesi ve Zirai Aletler

Tarımda makineleşme XX. yüzyıl Türkiye tarihinin önemli tartışma konularından birisidir. Yazılan ziraat kitaplarında Batı kökenli makinelerinin görselleri[70] sıklıkla kullanılmıştır. Dönemin yerli kitaplarına[71] da yansıyan bu

[66] Hüseyin Kazım, *Çiftçi*, 20.

[67] Hüseyin Kazım, *Çiftçi*, 21-22.

[68] Hüseyin Kazım, *Çiftçi*, 23.

[69] Hüseyin Kazım, *Çiftçi*, 24-25.

[70] Ziraat makinelerini anlatan yabancı eserlerden birisi *Farm Machinery and Farm Motors* adlı kitaptır. J. Brownlee Davidson ve Leon Wilson Chase tarafından hazırlanan 511 sayfalık bu çalışmada yayımlandığı dönemin tarım aletlerinin çoğunun görsellerini ve zenginleştirilmiş anlatımlarını bulabilmek olasıdır. Bkz. J. Brownlee Davidson ve Leon Wilson Chase, *Farm Machinery and Farm Motors* (New York: Orange Judd Company, 1914). Zirai makineleri ele alan eserlerden bir diğeri de *Practical Talk on Farm Engineerin* adlı çalışmadır. Clarkson tarım makinelerinde her gün karşılaşılan sorunları anlaşılır bir metinde gösterebilmek için kitabı hazırladığını belirtmiş. 223 sayfadan oluşan çalışmada resimler, fotoğraflar ve istatistiki bilgiler de var. Bkz. R. P. Clarkson, *Practical Talk on Farm Engineerin* (New York: Doubleday, Page Company, 1915).

[71] Rafael Abdullah'ın 575 sayfadan oluşan *Ameli ve Nazari Alat-ı Ziraiyye* adlı eseri önemli bir çalışmadır. İçeriği ve resimleriyle niteliğini güçlendiren eser, çağdaş tarım yöntemlerini yansıtmakta. Gelişmişlik bağlamında makineleşme sorununa yaklaşan yazar, tarım makinelerinin sağlamlığının gerekliliğini anlatıyor. Örneğin Rafael, sıcak para ihtiyacı ile yenileme arzusunun Amerika'daki makineleri kalitesizleştirdiğini savunuyor. Bu çerçevede ona göre, sıcak para yoksunluğu ile deneyimsizlik düşünüldüğünde Osmanlı Devleti'nde uygulanabilecek en iyi yöntem sağlam makineler satın almaktır. Bu anlatım sonrasında zirai aletleri kategorileştiren yazar, görselleriyle eserini zenginleştirmekte. Bkz. Rafael Abdullah, *Ameli ve Nazari Alat-ı Ziraiyye* (İstanbul: Matbaa-i Hayriyye ve Şürekası, 1329/1913). Diğer yandan Refet Samim'in yayımladığı *Alat-ı Ziraiyye* adlı eser de unutulmamalı. Rafael Abdullah'ınki kadar detaylı olmayan 141 sayfalık eserde de görselleriyle zirai aletler tanıtılmakta. Bkz. Refet Samim, *Alat-ı Ziraiyye* (İstanbul: Kitabhane-i Sudi, 1923).

durum Hüseyin Kazım'ın eserinin özgün noktalarındandır. Zirai aletlerin anlatımına ve görsellerine yoğun şekilde değinen yazar, bu aletlerle toprağın nasıl ekime hazır hale getirilebileceğine odaklanmakta. Aslında yazar, çiftçinin ve köylünün görsel hafızasına seslenen bu resimlerle çağdaş tarımı vurguluyordu. Hüseyin Kazım, zirai aletleri anlatırken bilimsel ve istatistiki bilgilerden uzaksade bir anlatımı tercih etmiştir. Zirai aletleri "toprağın yaşlığını koruyanlar", "tarladaki zararlı otları yok edenler" ve "gübreleri ve tohumları karıştıranlar" olmak üzere üçe ayıran yazar, ek olarak ekin bozma, adi sürme ve derin sürmeyi vurgulamakta. "Çiftçilikte bir fenâ ot üç iyi otu öldürür ve dördüncünün yerine geçer", "fenâ otlar fenâ çiftçilerin soyundandır"[72] cümlelerini alıntılayan yazar, kirletici otları zirai aletlerle temizlemeyi öneriyor.[73]

> Ekilecek tohumlar daha evvel kalbur makinelerinden çekilecek olursa bunların aralarındaki yabani ot tohumları ayrılır ve tarlaya böyle temizlenmiş bir tohum atıldığı zaman toprakta kirlenmez.[74]

Hüseyin Kazım'a göre, yabani otların temizlenebilmesi için zirai aletler doğru şekilde kullanılmalıydı. Örneğin, kara sabanların toprağı yeterince alt üst etmediğini belirten yazar, köylülere görselleştirdiği demir sabanları önermekte.[75]

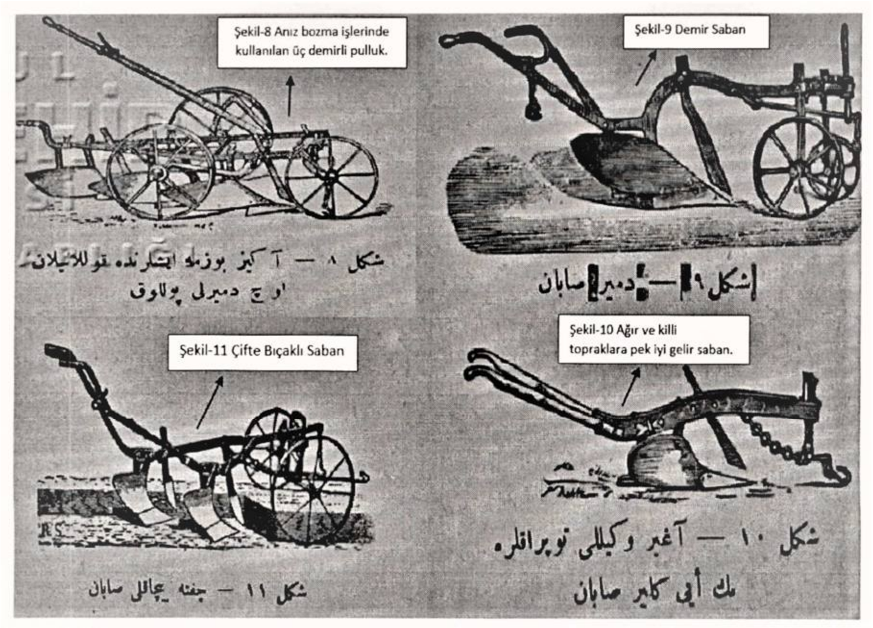

Resim-2: *Çiftçi Çocuğu* Adlı Eserden Çeşitli Resimler.

---

[72] Hüseyin Kazım, *Çiftçi*, 26.
[73] Hüseyin Kazım, *Çiftçi*, 26.
[74] Hüseyin Kazım, *Çiftçi*, 27.
[75] Hüseyin Kazım, *Çiftçi*, 28-29.

Bu arada, Hüseyin Kazım'ın görsellerin altına açıklayıcı tanımlamalar yapması bilgiyi somutlaştırabilme kaygısını göstermekte. 9. şekilde basit bir demir sabanı, 10. şekilde ağır ve killi topraklar için kullanılan sabanı, 11. Şekilde çifte bıçaklı sabanı tanıtan yazar, çifte bıçaklı sabanın ağır ve killi topraklarda iki çift öküz ya da beygirle kullanılabileceğini hatırlatmakta.[76] Derin sürme işlerinde kullanılan pullukları ise yazar şu şekilde anlatıyor:

> Çapalanacak otlardan biri ile patates, pancar gibi köklü sebzeler dikilebileceği zaman tarlaları bu büyük pulluklarla derin sürmelidir. O vakit toprak daha alt tabaklarına kadar sürülmüş ve yumuşatılmış olur. O zaman tarla daha çok yaşlık tutar ve otların kökleri de derine gider.[77]

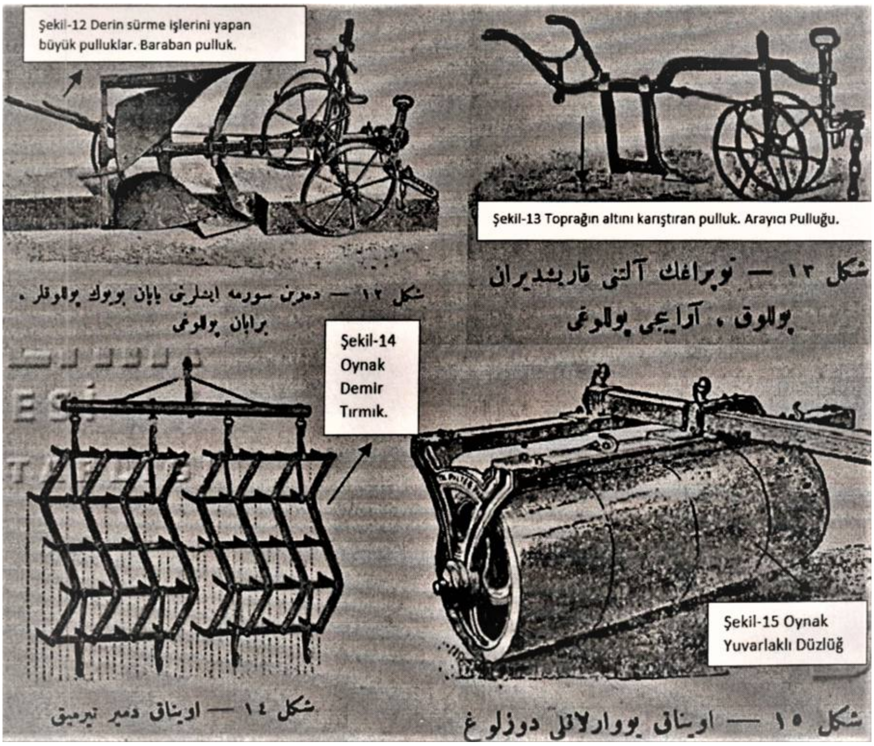

Resim-3: *Çiftçi Çocuğu* Adlı Eserden Çeşitli Resimler.

Ek olarak 12. şekilde derin sürmede kullanılan pullukları, 13. şekilde toprağın altını karıştıran arayıcı pullukları örnekleyen yazar, uzaktan görünüşüne göre düz sürme, tahtavari sürme ve balıksırtı sürme yöntemlerinde de bahsediyor. Düz sürmede tarlada boş bir çizgi görülmezken, tahtavari sürmede sürülen bölgeler

[76] Hüseyin Kazım, *Çiftçi*, 29.
[77] Hüseyin Kazım, *Çiftçi*, 31.

kalın çizgilerle ayrılır, balıksırtı sürmede ise bölgeler dar ve balıksırtına benzer çizgilerden oluşur.[78] Yazar, "tırmıklama ve sürgüleme" süreçlerinden de bahsetmekte. 14. şekilde gösterilen oynak demir tırmığın gübreleri karıştırmak, tohumları örtmek, ot köklerini toplamak, tezekleri ufaltmak gibi önemli görevleri olduğunu hatırlatan yazar, 15. şekilde ise sürgü çekmekte, toprağı düzletmekte ve tezekleri kırmakta kullanılan oynak yuvarlak loğları resmediyor.[79] Hüseyin Kazım, toprağı havalandıran, fena otları söken, gübreleri karıştıran, bir günde 30-40 dönüm çapa yapabilen makineleri de anlatıyor.[80] Görüleceği üzere Hüseyin Kazım, önemli bilgiler, öneriler ve uyarılar vererek ekim sürecini zirai makineler bağlamında köylünün zihninde belirginleştiriyor. Yazar, eserinin ilerleyen sayfalarında da yer yer zirai aletleri resmedecektir.

C. Toprağın Ekilmesi ve Zirai Ürünler

Hububat konusuna başlamadan önce yazarın bundan sonraki anlatımlarında yer yer tekrara düştüğünü hatırlatmakta yarar var. Hüseyin Kazım ya metodolojik eksilik nedeniyle ya da konuları kavratabilmek için aynı konuları tekrarlıyor. Açıkçası bu durum, metodolojik eksiklikten ziyade köylüye temel noktaları kavratabilmekle alakalı görünmekte. Hüseyin Kazım hububat konusuna "Münâvebe-i zirâ'at (ekim nöbeti)" yöntemiyle başlamakta.[81] Yazarın değindiklerinin toplamına işaret eden bu yöntem, temizlenen toprağa ekilecek farklı bitkilerle azotun ve fosfatın yeniden kazandırılmasını amaçlar. Yazar, ekim nöbetini anlatırken köylülere iki yönlü temizlikten bahsediyor. Yazar, "temiz toprağa temiz tohum"[82] olarak ifade ettiği bu durumu şöyle anlatıyor:

> Çiftçilikte "temiz toprağa temiz tohum" denir dâ'imâ hatırda tutulacak bir söz vardır. Tarla vaktiyle temizlenemeyecek olursa ekinleri ot boğaz ve pek az mahsûl alınır. Diğer taraftan temizlenmeyen ve yabanî ot tohumlarıyla karışık bir buğday veya arpa tarlayı yeni baştan kirletir ve daha evvel yapılan nadasların, çapalama işlerinin bir faydası olmaz.[83]

Yazarın, ziraat eğitiminin kadınlara yönelik boyutunu da unutmadığı söylenebilir.[84] Hüseyin Kazım'a göre, sümüklüböceklerin sümüklerinin olduğu yerlere

---

[78] Hüseyin Kazım, *Çiftçi*, 30-31.
[79] Hüseyin Kazım, *Çiftçi*, 33-34.
[80] Hüseyin Kazım, *Çiftçi*, 35-36
[81] Hüseyin Kazım, *Çiftçi*, 37.
[82] Hüseyin Kazım, *Çiftçi*, 39.
[83] Hüseyin Kazım, *Çiftçi*, 39.
[84] *Kadınlara Ameli Sanayi-i Ziraiyye Dersleri* adlı eser cüzler halinde İhsan Onnik tarafından yayımlanmıştır. 1915-1916 yılları arasında sütçülük, tereyağcılık, peynircilik, tavukçuluk, arıcılık, ipekçilik, ekmekçilik, nişastacılık ve bahçıvanlığa değinen bu kitapçıklarda kadına ekonomik görev tanımlamaları yapılmakta. Örneğin gül yağcılığı üzerine yayımlanan kitapçık, gül çeşitlerini, gül ekimine uygun arazi ve iklimi, güllerin toplanması ve gülyağının çıkartılmasını görselleriyle anlatıp üretim ile kadını bütünleştirmekte. Bkz. İhsan Onnik, *Kadınlara Ameli Sanayi-i Ziraiyye Dersleri: Gül Yağcılığı* (İstanbul: Maarif-i Umumiyye Nezareti, 1332/1916).

kireç dökülmesi, soğuk nedeniyle kabaran topraktan çıkan köklerin tekrar toprağa gömülmesi, ilkbahar yağmurlarıyla kabuk bağlayan toprağın demir tırmıklarla havalandırılması, tohumlarını dökmeden önce nisan sonlarında yabani otların çapalanması, deve dikeni, yabani hardal, gelincik, karamuk, zerdali dikeni gibi zararlı otların ayıklanması gibi görevler kadınlara aittir.[85]

Hüseyin Kazım, bundan sonraki sayfalarda görselleriyle hububatları, bitkileri ve otları kısaca tek tek tanıtmakta.[86] İlk olarak buğdaya değinen yazar, sert ve yumuşak buğday türlerinden bahsederek "sürme" hastalığı konusunda köylüleri uyarmakta:

> Buğdaylarda "sürme" denilen bir hastalık vardır, buna tutulan daneler siyahlanır ve el ile sıkıldığı zaman toz haline gelir. Buna karşı tohumluk buğdayları bir fıçıya veya başka bir kaba koymalı ve üzerine su doldurulmalıdır. Sürmeli daneler suyun yüzüne çıkar ve bunlar toplanıp atılır. Fakat hastalığa karşı en iyi tedbir tohumluk buğdayı kireç suyla ıslatmaktır.[87]

Buğday yetişmeyen topraklar için çavdarı[88] öneren yazar, hayvancılık için önemli olan yulafa ise kömür hastalığının bulaştığını hatırlatıyor. "Yulaflarda kömür hastalığı olur. Bu hastalık bazen buğdaylarda ve arpalarda da çıkar ve başakların üzeri siyâhlanır. Bunun için en iyi çare hastalık getiren tarlaya birkaç seneler başka şeyler ekmemelidir."[89]

---

[85] Hüseyin Kazım, *Çiftçi*, 42.

[86] Hububatlar üzerine yazılmış yerli-yabancı kitaplar da bulunmakta. Yabancı kitaplara *Examining and Grading Grains* adlı kitap örnek verilebilir. Buğday, arpa, yulaf ve mısırı resimleri ve özellikleriyle tanıtan 64 sayfalık eser bilimsel bir karaktere sahip. Bkz. T. L. Lyon ve E. G. Montgomery, *Examining and Grading Grains* (Nebraska: 1904). Hamdullah Emin *Karabuğday Yahut Türkmen Buğdayı* adlı çalışmasında patates ekimini özendiren kitaplarla karşılaştırıldığında buğday ekimini özendiren kitapların azlığını eleştiriyor. Türkmen Buğdayının nasıl öğütüleceğini, sevdiği ve sevmediği toprak türlerini, nasıl ekilip ne zaman toplanacağını anlatan yazarın eseri 55 sayfa. Resimlere ek olarak karabuğdayın besin değeri yüzdeleriyle verilmiş. Bkz. Hamdullah Emin, *Karabuğday Yahut Türkmen Buğdayı*, (İstanbul: Şehzadebaşı Evkaf-ı İslamiyye Matbaası, 1334/1918). Buğday ve Arpa hakkında genellemeler yapan bir başka kitapçık ise daha ileri bir tarihte 1928'de yayımlanmıştır. Ahmed Edib'in *Buğday ve Arpa Ziraatı Islahı Hakkında* adlı çalışması 38 sayfadan oluşuyor. Ahmed Edib yüksek rekolte için fazla para harcanmasına gerek olmadığını aktarıyor. Ona göre bilgi sayesinde daha az parayla daha fazla ürün alınabilirdi. Bir ürünü ekmeden önce o ürünü eken yakın coğrafyaların kapasitesini araştırmak doğru bir yöntemdir. Buğday ve arpa çeşitlerinin niteliği, bu ürünlerin ekildikleri toprağın özellikleri, toprağın hazırlanması, buğday ve arpa hastalıkları, tohumluk buğday ve arpanın belirlenmesi yazarın değindiği noktalardır. Ayrıca, eserde sınırlı olmakla beraber resimler ve istatistikler de kullanılmış. Bkz. Ahmet Edib, *Buğday ve Arpa Ziraatı Islahı Hakkında* (İstanbul: Hamiyet Matbaası, 1928).

[87] Hüseyin Kazım, *Çiftçi*, 43.

[88] Hüseyin Kazım, *Çiftçi*, 44.

[89] Hüseyin Kazım, *Çiftçi*, 45-46.

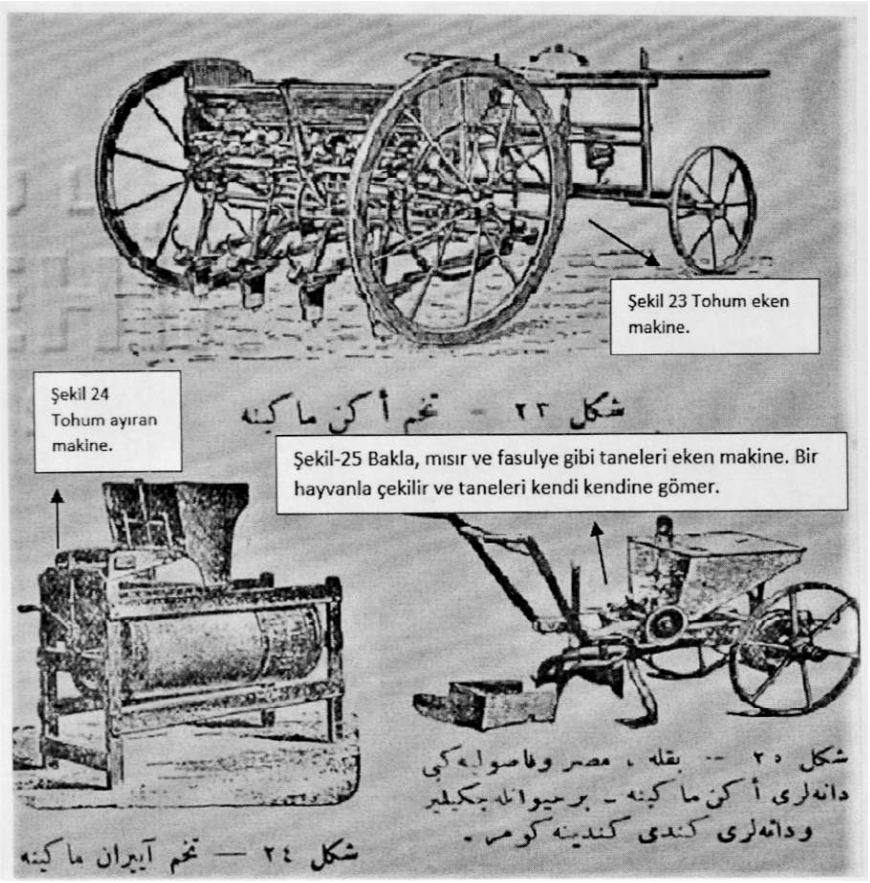

Resim-4: *Çiftçi Çocuğu* Adlı Eserden Çeşitli Resimler.

Elle saçılan tohumların zamanla çürüdüğünü standart ekim yapan makinelerin ise bu sorunu çözdüğünü anlatan yazar; 23, 24, ve 25. resimlerde tohum ekim makinelerinitanıtıyor.[90] Konuyla ilgili yazar şunları söylüyor:

> Fakat bu tohum makineleri (şekil 23) temiz ve tezekleri kırılıp sürgülerle bastırılmış ve güzelce temizlenmiş bir toprakta işler. Bunların bir nevî vardır ki daneleri müsâvî açıklıkta toprağın yüzüne bırakır ve bu danelerde bir demir tırmıkla toprağa gömülür. Bizim şekil 23'te resmini gösterdiğimiz tohum makinesi daneleri toprağın içine gömer ve bastırır.[91]

Benzer şekilde Hüseyin Kazım, el orağı kullanıldığında yaşanan ürün kaybının bir çift öküz ile 20-25 dönüm alanı biçebilen 33. şekildeki makineyle giderilebileceğini aktarmakta. 35. Şekilde harman yerine gönderilene kadar demetlerin

---

[90] Hüseyin Kazım, *Çiftçi*, 40-42.
[91] Hüseyin Kazım, *Çiftçi*, 41.

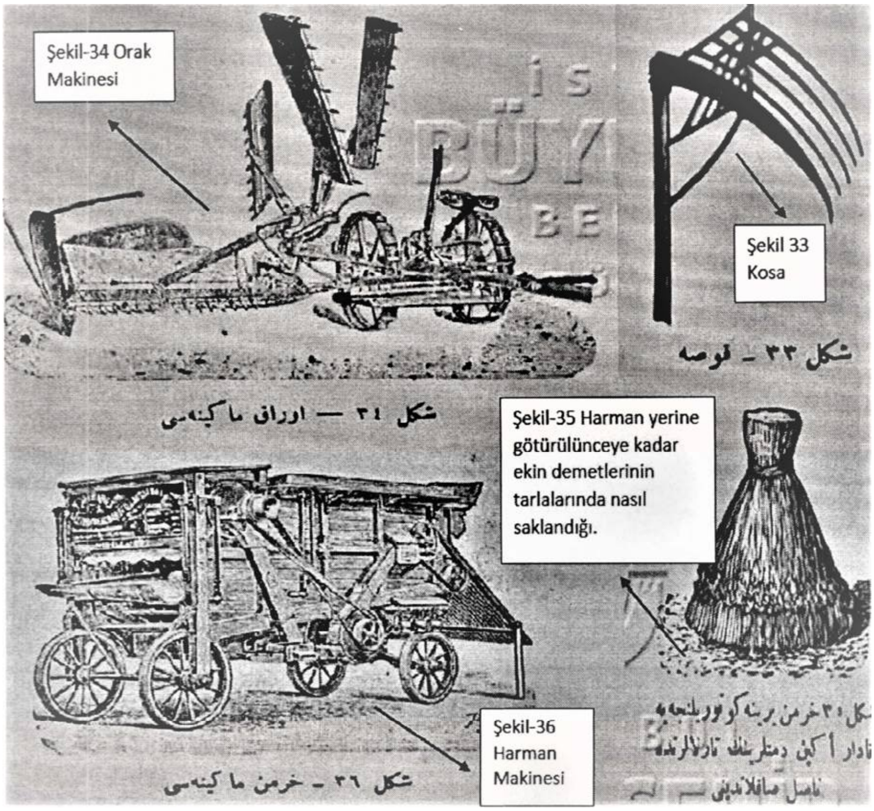

Resim-5: *Çiftçi Çocuğu* Adlı Eserden Çeşitli Resimler.

nasıl korunabileceğini gösteren yazar, 36. şekildeki harman makinesini ise şu şekilde anlatıyor: "Büyük çiftliklerde harmanlar buhar kuvvetiyle işleyen makinelerle yapılır, bunlar sapları döküp saman yapar ve hubûbatı da ayırır. Bir makine ile bir günde dört yüz İstanbul kilesi arpa ve 250-300 kilo buğday çıkarılabilir."[92]

Hüseyin Kazım pirinç, patates, pamuk, tütün gibi ticari değeri yüksek zirai ürünleri "Yazlık ve Nadaslık Ekilen Otlar" adı altında görselleştirerek tanıtıyor. Mısırın boyuna ve rengine göre çeşitlendiğine değinen yazar, şunları aktarmakta:

> Sulanan topraklarda, derelerin etraflarında bunların bıraktıkları meyillerden vücûda gelen yerlerde ve bütün kuvvetli tarlalarda iyi mısır olur. Mısır ilkbaharda don ve soğuklar geçtikten sonra ve bâzı yerlerde hazirana kadar havası müsâ'id olan yerlerde de anız üzerine ekilir.[93]

[92] Hüseyin Kazım, *Çiftçi*, 48.
[93] Hüseyin Kazım, *Çiftçi*, 50.

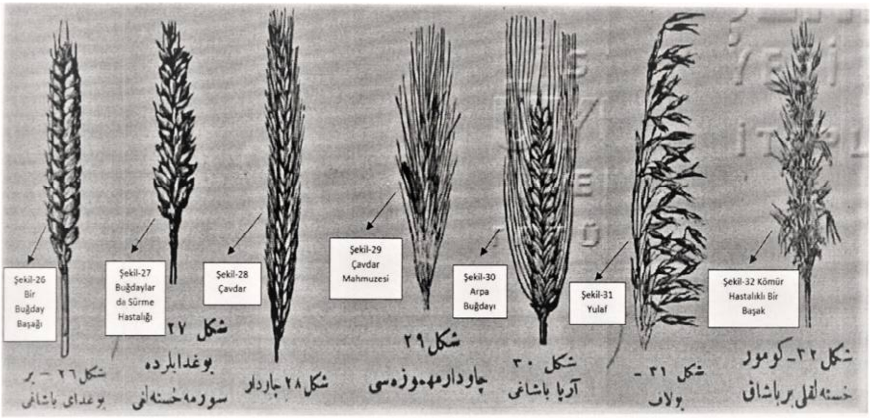

Resim-6: *Çiftçi Çocuğu* Adlı Eserden Çeşitli Resimler.

Yazar, pirinci[94] anlatırken sıtmaya karşı köylüleri uyarmakta.[95] Erkek ve dişi iki türünün bulunduğunu vurguladığı kenevir hakkındaysa yazar şunları söylüyor:

> İpliklerinden çuval gibi şeyler yapılır, faydalı otların biridir. Dünyanın her yerinde ketenden daha ziyade ekilir. Derin, kuvvetli, iyi sürülmüş ve gübrelenmiş bir toprak ister.[96]

Hüseyin Kazım keteni anlatırken yine köylüleri uyarmakta. Buna göre sararan fidanlar geç çıkartıldığında tohum kaliteli iplik kalitesiz, erken çıkartıldığında ise iplik kaliteli tohum kalitesiz olmaktadır.[97] Yazarın önemsediği ürünlerden birisi de patatestir.[98] Yüksek besin değeri ve rekoltesi nedeniyle geniş kesimlerin gözdesi haline getirilen patates hakkında da kitapçıklar

---

[94] S. A. Knapp tarafından *Rice Culture* adlı bir çalışma yayımlanmıştır. 30 sayfadan oluşan eserde pirinç üretimi resim kullanılmaksızın yer yer istatistiki bilgilerle anlatılmakta. Bkz. S. A. Knapp, *Rice Culture* (Washington: Government Printing Office, 1910). Pirinç üzerine yazılan yerli eserlerden birisi Ticaret ve Ziraat Nezareti Kitabhanesi tarafından çıkartılan *Pirinç Ziraatı ve Pirinç Kanunu* adlı çalışmadır. Resim ve istatistik kullanılmayan eserde pirincin kökeni ve çeşitleri, ekilmesinde uyulacak kurallar, tarlanın hazır hale getirilmesi, hasat zamanı, pirinç hastalıkları ve pirinç kanunu 16 sayfada vurgulanıyor. Bkz. Ticaret ve Ziraat Nezareti Kitabhanesi, *Pirinç Ziraatı ve Pirinç Kanunu* (İstanbul Serviçen Matbaası,1914).

[95] Hüseyin Kazım, *Çiftçi*, 51.

[96] Hüseyin Kazım, *Çiftçi*, 52.

[97] Hüseyin Kazım, *Çiftçi*, 53.

[98] Morter F. Barrus ve Daniel Dean'in hazırladıkları *The Potato* adlı kitap patates ekimi hakkında oldukça detaylı bir çalışma. 318 sayfadan oluşan eser resimleri, grafikleri, haritaları ve istatistikleriyle özgün bir konuma sahip. Yazarlar patatesin tarihini ve önemini aktardıktan sonra patates üretiminin inceliklerine odaklanıyorlar. Bkz. Morter F. Barrus ve Daniel Dean, *The Potato*, (New York, The Macmillan Company, 1917).

yayımlanmıştır.[99] Adapazarı'nda patatesin ekildiğini özellikle belirten Hüseyin Kazım, köylüleri patates hastalıklarına karşı uyarıyor:

> Yeni topraktan çıkan patatesleri korumak için birkaç gün tarlada bırakılır ve sonra yığın halinde saklanır. Bunun bir hastalığı vardır ki yaprakların ve dalların üzerinde birçok siyâh lekeler yapar ve mahsûlü bozar, bunun ilacı göz taşıdır.[100]

Kâr bırakan bir ürün olarak tanımladığı tütünün potaslı ve kırmızı toprakları sevdiğini belirten yazar[101], hayvan yemi olarak kullanılan yer elmasının ise kolay kolay topraktan uzaklaştırılamadığını hatırlatıyor.[102]

Haşhaş, mercimek, fiğ, burçak, nohut, fasulye, bezelye, bakla, fol bakla ve havuç[103] bitkilerini de resimleriyle değerlendiren Hüseyin Kazım, şeker pancarı ve pamuğu biraz daha detaylandırıyor.[104] Buğday ve arpa hasatlarının sonrasında şeker pancarı ekilmesinin rekolteyi yükselteceğini aktaran yazar, killi toprakları

---

[99] Sezaizade Ahmet Hikmet, Antoine A. Parmantier'in *Patates* başlıklı kitabını çevirerek yayımlamıştır. 64 sayfalık eserde, Avrupa'da patatese karşı oluşmuş olan negatif bakış açısı kırılmaya çalışılmıştır. Bkz. Sezaizade Ahmet Hikmet, *Patates* (İstanbul: Kaspar Matbaası, 1309). N. Kiryako'nun 16 sayfalık kitapçığı da patates üretimine odaklanmakta. Yazar, *Patates Ziraatı ve Kimyevi Gübre* adlı çalışmasında patatesi tanıttıktan sonra patates ekilecek toprağın gübrelenmesini, patatesin ekilmesini ve toplanmasını kısaca anlatmakta. Yer yer istatistiki bilgiler verilen eserde resim bulunmamakta. N. Kiryako, *Patates Ziaati ve Kimyevi Gübre* (İstanbul: Matbaa-i Hayriyye ve Şürekası, 1331/1915). Zengin içeriğiyle patates üzerinde kaleme alınan bir başka eser ise R. Tevfik'e aittir. Az masrafla nasıl daha fazla patates üretilebileceğine odaklanan 64 sayfalık çalışmada, patatese uygun iklim ve toprak, patatesin çeşitleri, toprağın nasıl gübreleneceği, hasadın nasıl kaldırılıp korunacağı, bahçede patates yetiştirme yöntemleri ile patates hastalıkları irdeleniyor. Bkz. R. Tevfik, *Patates Ziraatı* (İstanbul: Kitabhane-i Suudi, 1923).

[100] Hüseyin Kazım, *Çiftçi*, 54-55.

[101] Batı'da tütün üzerine hazırlanan çalışmalardan bir tanesi A. D. Shamel'e aittir. *Tabacco Breeding* adlı 71 sayfalık çalışmada tütün ziraatının incelikleri bilimsel veriler ve fotoğraflarla detaylandırılmış. Bkz. A. D. Shamel, *Tabacco Breeding* (Washington: Government Printing Office, 1907). Spesifik yerli ziraat kitapları tütün üzerine de yayımlanmıştır. Ligor ve Kiryako'nun resim kullanılmayan *Tütün Ziraatı ve Kimyevi Gübre* adlı 31 sayfalık eserinde Latince kelimeler parantez içinde. Tütün tohumlarının fidelendirilmesi, fidelerinin muhafazası, ekilecek toprağın hazırlanması ve gübrelenmesi, kimyevi gübre kullanımı, tütünün tarlaya ekilmesi, yapraklarının terbiyesi anlatılan konulardır. Bkz. N. Ligor ve Kiryako, *Tütün Ziraatı ve Kimyevi Gübre* (İstanbul: Matbaa-i Hayriyye ve Şürekası,1330/1914).

[102] Hüseyin Kazım, *Çiftçi*, 56-57.

[103] German Kali Works tarafından basılan *Farmers' Guide* adlı çalışma hemen hemen bütün ziraat bitkilerini değerlendiriyor. Gübrelemenin önemi anlatıldıktan sonra 159 sayfalık kitapta alfabetik sırada resimler ve önerileriler veriliyor. Bkz. German Kali Works*, Farmers' Guide* (New York: Tarihsiz). Bu çalışmanın yerli versiyonu ise *Ameli Bahçıvanlık* olabilir. Üzerinde tarih bulunmayan 55 sayfalık eserin ilk sayfalarında bostanların nasıl hazırlanacağı, hangi aletlerin kullanılacağı resimleri ve istatistikleriyle anlatılırken, sonraki sayfalarda yetiştirilebilecek sebzeler tanıtılmakta. Yazar, eserin kapağında *Toprak Mecmuası*'nın başyazarı olduğunu belirtmiştir. *Toprak Mecmuası* 1914 ve 1924 yıllarında olmak üzere iki seri yayımlandığına göre eser bu iki tarihten birisine karşılık gelmekte. Bkz. A. Ferid, *Ameli Bahçivanlık* (İstanbul: Çiftçi Kitabhanesi, Tarihsiz).

[104] Hüseyin Kazım, *Çiftçi*, 57-69.

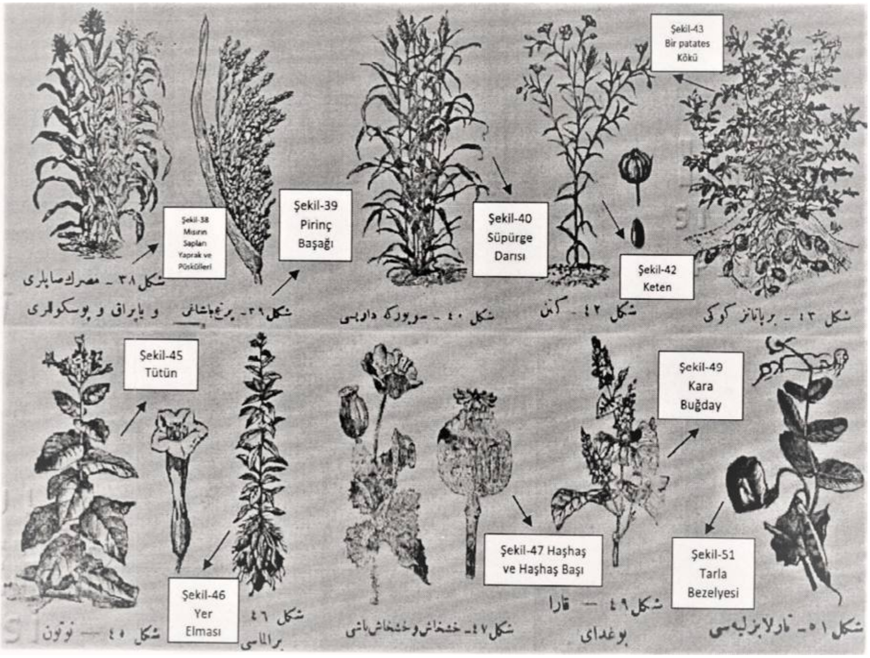

Resim-7: *Çiftçi Çocuğu* Adlı Eserden Çeşitli Resimler.

seven şekerin pembe, yeşil, beyaz ve sarı renklerinin bulunduğunu da hatırlatıyor.

> Şeker pancarları çok kurak veya yaş havadan hoşlanmaz. Bunun ekileceği toprağa çok gübre verilir. Bu gübrede tamamıyla yenmiş olmalıdır. İlk senede ara sıra düşen yağmurlardan kökler irileşir. Şeker yapan yapraklardır.[105]

Stratejik ürünlerden birisi olan pamuk[106] Osmanlı Devleti'ninde önemli ihraç kalemlerinden birisidir. Hüseyin Kazım, pamuğun zararlı otları ayıklanmış, de-

---

[105] Hüseyin Kazım, *Çiftçi*, 65.

[106] George Bigwood'un *Cotton* adlı kitabı pamuk üretimini anlatmakta. 204 sayfalık çalışmada pamuğun tarihçesi ve pamuk üretiminde nelere dikkat edilmesi gerektiği fotoğraflar ve sayısal verilerle detaylandırılmış. Bkz. George Bigwood, *Cotton* (London: Constable and Company Ltd., 1918). Pamuk üzerine yazılan yerli incelemelerden birisi Sabun İstepenyan'a aittir. İstepenyan'ın *Pamuk Ziraatı ve Ticareti* adlı eseri 456 sayfadır. Osmanlı köylüsü bilgilenmedikçe doğru ziraatın mümkün olmayacağına inanan yazar, pamuğun özelliklerini, tarihini, nasıl ekileceğini, nasıl toplanacağını, nasıl satılacağını, zengin içerikler, istatistikler ve resimlerle anlatmakta. Ayrıca yabancı kelimelerin Latince halleri parantez içinde verilmiştir. Açıkçası, İstepanyan'ın eseri ziraat tarihi üzerine çalışacaklar için ana kaynak niteliğindedir. Bkz. Sabuh İstepanyan, *Pamuk Ziraatı ve Ticareti* (İstanbul: Keteon Bedresyon Matbaası, 1330/1914). Orman ve Maadin Nezareti de *Pamuk Ziraatı* adlı 32 sayfalık bir kitapçık yayımlanmıştır. Pamuk ekimi için uygun olan topraklar, tohumların ekimi, fidanların tımarı, fidanların böceklerden-hayvanlardan korunması ve pamuk hastalıkları resim ya da sayısal veri

mir, potas ve fosfor açısından zengin toprakları sevdiğini, çok su verilirse koza bağlamadığını, ekildikten 140-150 gün sonra toplandığını, çekirdeklerinin hayvan yemi olarak kullanıldığını vurgulamakta: "Göllü suda ıslanan tohumlar sekiz, olduğu gibi ekilen çekirdekler on beş günde çıkar. Fidanlar bir iki yaprak olunca ilk çapa vurulur bundan on beş yirmi gün sonra ikinci çapanın vakti gelir ve bu aralık pek çok olan fidanlar koparılır."[107]

D. Çayırlar ve Çayır Otları

Çayırlar ve çayır otları Hüseyin Kazım'ın değerlendirdiği bir diğer konudur.[108] Bu başlık altında da genel bilgiler ve uyarılar veren yazar, yararlı çayır otlarını zirai aletlerle birlikte tanıtıyor. Çayır otların "neciliğe" ve "bakliye" olmak üzere ikiye ayıran yazar, çok kumlu ve killi topraklarda bu otların temizlenmemesinin ileride daha büyük sorunlar yaratabileceğini hatırlatıyor.[109] İlkbaharda çayırları havalandırabilmek için 58. şekildeki makinenin kullanılabileceğini belirten yazarşunları vurguluyor:

> Gübre sularının tabiî çayırlara pek iyi geldiğini evvelce söylemiştik. İyi çayır iyi ve çok ot verir, çok otla ziyâde hayvan beslenir bu yüzden de çok gübre alınır. Ziyâde gübre toprakları iyileştirir ve buğday ve arpa gibi hubâbatın miktarını arttırır. En iyi çiftçiler çayırlarına iyi bakan, sınaî çayır yetiştirenlerdir.[110]

62. şekilde çayır otlarını biçen makineyi tanıtan yazar, 63. şekilde ise kurutulmuş otları toplayan makineyi resmetmekte.[111] Ek olarak yazar, ilerleyen sayfalarda çayır otları hakkında şunları vurguluyor:

> Çayır biçildikten sonra mart ibtidâ'ilerine kadar hayvan otlatılabilir. Fakat çayırlar yaş iken hayvan bırakmak iyi değildir, kuruyan otlar ambarlardan ve otluklardan ziyâde açık havada daha iyi muhâfaza olunur. Bu usûl

kullanılmaksızın değerlendirilmekte. Bkz. Orman ve Maadin Nezareti, *Pamuk Ziraatı*, (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1327/1911).

107 Hüseyin Kazım, *Çiftçi*, 68.

108 Çayırlar hakkında da kitapçıklar çıkartılmıştır. Çayırlar ve otlar üzerine Batı'da izlenebilecek eserlerden bir tanesi A. S. Hitchcock'a ait olan *A Manuel of Farm Grasses* adlı çalışmadır. 174 sayfadan oluşan kitapta yararlı ve zararlı pek çok ot resimleriyle tanıtılmakta. Bkz. A. S. Hitchcock, *A Manuel of Farm Grasses*, (Washington: 1921). Ticaret ve Ziraat Nezareti Kütüphanesi tarafından yayımlanan *Tabii ve Sınai Çayırlar* adlı 30 sayfalık kitapçıksa nöbetleşe tarımda çayırların önemine odaklanmakta. Avrupa ile Osmanlı Devleti'nde bulunan çayırları karşılaştıran eser, kendi haline bırakılmış çayırlar değil doğru zamanda doğru otlarla zenginleştirilmiş çayırlara değiniyor. Doğal çayırları tanımlayan eser, bu çayırların türlerini, bunlar üzerindeki iklimsel etkileri, ıslah edilme, toplanma ve kurutulma yöntemlerine vurguluyor. Sınai çayırlar bahsinde ise türleri anlatıldıktan sonra yonca, evliya otu ve tirfiller vurgulanmakta. Eserde özellikle yoncaya değinilmiştir. Bkz. Ticaret ve Ziraat Nezareti Kütüphanesi, *Tabii ve Sınai Çayırlar* (İstanbul: Matbaa-i Osmaniyye, 1335/1919).

109 Hüseyin Kazım, *Çiftçi*, 69-70.

110 Hüseyin Kazım, *Çiftçi*, 71-72.

111 Hüseyin Kazım, *Çiftçi*, 73.

> daha ucuz ve kolaydır. Ot yığınları çiftlik avlularında veya meranın bir tarafında yapılır.[112]

Yazar aktarımına şu şekilde devam ediyor:

> Ve aletlerine saman, dal gibi şeyler konulur. Yığınların topraktan biraz yukarı yapılması lazımdır, o zaman yaş almaz ve çürümez. Otları yuvarlak bir yığın şeklinde bastırırlar ve ortasına da uzun bir sırık geçirirler. Bu sırığın alet ucu toprağa gömülür ve bir ucu da yığınından dışarıda kalır.[113]

Yazar, sonraki sayfalarda çayır otlarını görselleriyle tanıtıyor. Kara yoncanın az yaş, derin topraklar sevdiğini vurgulayan Hüseyin Kazım, hayvanlara yedirilebilen bu otların ürünü alınan havuç ve pancar tarlalarına ekilebileceklerini vurguluyor. Örneğin kuvvetsiz, kireçli toprakları seven, kurağa dayanan evliya otu tarladan iki üç sene sonra biçildiğinde tarla buğday, arpa ekimine daha hazır hale gelmekte.[114] Menekşe tirfilini anlatırken ise yazar şunları ekliyor:

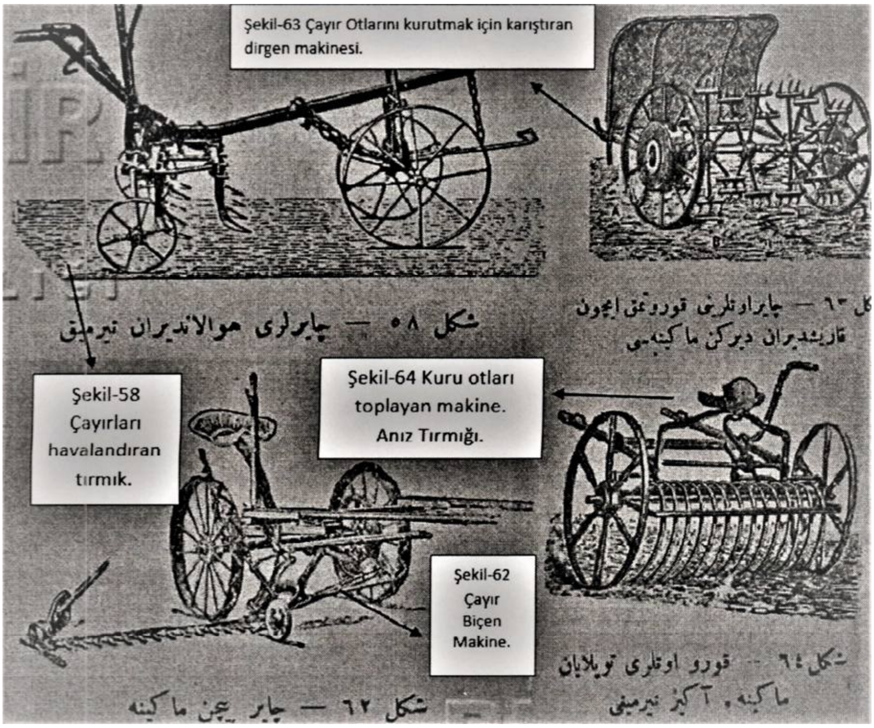

Resim-8: *Çiftçi Çocuğu* Adlı Eserden Çeşitli Resimler.

112 Hüseyin Kazım, *Çiftçi*, 74-75.
113 Hüseyin Kazım, *Çiftçi*, 74-75.
114 Hüseyin Kazım, *Çiftçi*, 76-77.

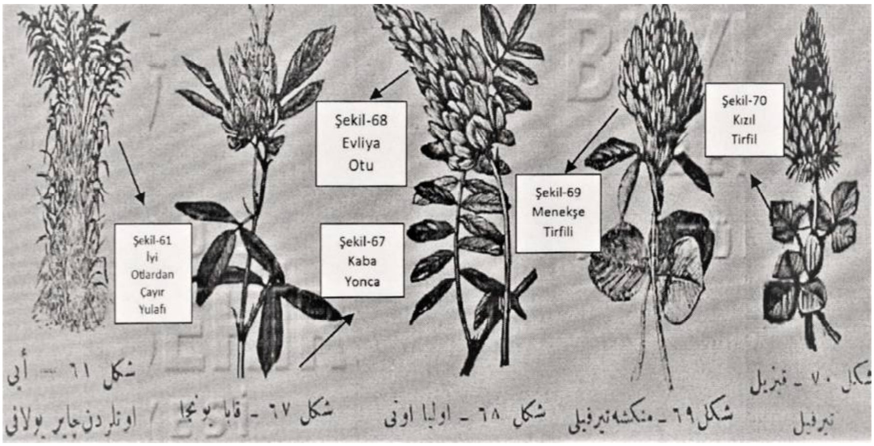

Resim-9: *Çiftçi Çocuğu* Adlı Eserden Çeşitli Resimler.

> Fâsıla-i bakliyenin en iyi otlarından biridir. Sisli ve dumanlı yerlerden hoşlanır ve kışın dayanır. Kuraktan çok korkar. Kökü derine gider. Kireçli ve iyi buğday yetiştiren yerlerde çok ot yapar.[115]

Hüseyin Kazım'ın eserinde bahsettiği son bitki ise kızıl tirfildir. Yazar, kıştan hoşlanmayan bu otun ağustos ya da eylülde ekilmesini nisan sonlarında ya da mayıs başlarında ise kesilerek hayvanlara yedirilmesini öneriyor.[116]

Diğer yanda Hüseyin Kazım, çalışmasının "Çiftçi Öğüdü" başlıklı son bölümünde anlattıklarını neden-sonuç ilişkisinden hareketle basitleştirerek şu şekilde toparlamakta:

> İşte böyle başka başka otlar biri birinden sonra ekilecek olursa hiçbir yer boş kalmaz, topraklar kuvvetten düşmez ve hâsılât seneden seneye artar. Çiftçinin yüzü güler, topraktan aradığı ve Allah'tan beklediği bereketi bulur. Memleket ma'mûr olur, köylü şenlenir, bu iyilikleri veren **iyi tohum, iyi sürülmüş toprak, çok gübre** bu üç şeydir. Gübresiz çiftçilik olmaz, gübre çayır otlarıyla hâsıl olur, bu otlarla beslenen hayvanlar çok gübre verir, gübre hâsılâtı arttırır.[117]

V. Sonuç

II. Meşrutiyet yıllarında kamusalın artan gücü ve teknik yenilikler sayesinde bilgiye daha rahat ulaşılabildiği aşikârdır. Ancak burada belirleyici olan kamusalın hedeflerinin herkese ulaştırılabilip ulaştırılamadığıdır. Osmanlı Devleti'nin taşrasıyla, köylüsüyle, çiftçisiyle ne kadar iletişim kurabildiği, güç ilişkilerini nasıl

[115] Hüseyin Kazım, *Çiftçi*, 77.
[116] Hüseyin Kazım, *Çiftçi*, 78.
[117] Hüseyin Kazım, *Çiftçi*, 79-80.

tasarladığı ya da köylüyü ve çiftçiyi gerçekten koruyup koruyamadığı toplumsal tarih çalışmalarının odak noktalarıdır. Yaygınlaşan eğitim ve iletişim olanakları düzleminde dönem aydınlarının ve bürokratlarının ziraat, köy, köylü tartışmalarına da yoğunlaştıkları söylenebilir. Formel ve informel kaynaklarda izlenebilen bu yoğunluk küresel ve yerel ölçeklerde tarımsal üretimin arttırılmasının hedeflendiğini göstermekte. Üretimi arttırabilmek için irili ufaklı pek çok ziraat kitabında köylüye ve çiftçiye pratik tarım bilgisinin yanında bilimsel verilerin ulaştırılması ise özgün bir tavırdır. Resimlerle, grafiklerle, istatistiki verilerle zenginleştirilen bu kitapların rekolte ile pozitivist ilkeler arasında bağ kurdukları söylenebilir. Açıkçası, iyiden iyiye belirginleşen ampirik, realist ve rasyonel ilkelerin şehirlerden köylere ulaşmasında ziraat kitapları da rol oynuyordu. Böylece hem formel hem de informel eğitim olanakları bağlamlarında kamusalın kontrolü altındaki bilgi yayıldığı gibi kamusalın dışındaki bilgi de çıkış noktaları bulmaktaydı. Diğer yandan, bu kitaplarla doğru yerde doğru bilgi, doğru yöntemlerle öğretildiği gibi öte yandan da kapitalist kazanım ile bilgi arasındaki bağ da kuvvetlendiriliyordu. Ziraat kitaplarıyla kurulan bu pragmatik ilişkiler ağı, belki de kırsala romanlardan daha çok seslenmiştir. Bu arada kamusala yansıyan pragmatik ilişkiler ağının tespitiyle karşılaştırıldığında kırsala yansıma biçimlerini yakalamanın pek kolay olmadığı da unutulmamalıdır. Bir ziraat kitabının nasıl yazıldığını, ilanının nasıl verildiğini, nasıl basıldığını, nasıl dağıtıldığını belgelerde, dergilerde, resmi tartışmalarda tespit edebilmek bu ziraat kitabının çiftçiye ve köylüye yansıttığı kazanımları belirlemekten daha kolaydır. Açıkçası kamusalın bilgiyi ulaştırma çabası incelendiği kadar bu bilginin ne kadar özümsenebildiği de değerlendirilmelidir.

Bilgiyle köyü bütünleştirerek rekolte ve vatandaşlık bağlamlarını güçlendirmeyi amaçlayan İttihatçılar için Hüseyin Kazım'ın hayat hikayesi, eserleri ve pratik çabaları somut bir örnektir. Köylüyü bilgilendirerek, bilinçlendirmeyi bu sayede üretimi arttırmayı amaçlayan yazar, bu amacını gerçekleştirebilmek için *Çiftçi Çocuğu* adlı kitabını Anadolu'ya ulaştırmıştır. Açıkçası arşiv belgelerinde, zabıt ceridelerinde ve dergilerde izlenen ortam, kamusal alanın sınırlarında köy, köylü, çiftçi ve ziraat kavramlarının kamuoyu potasında eritildiklerini göstermekte. Hüseyin Kazım'ın, 1913'te yayımladığı *Çiftçi Çocuğu* adlı eseri ise kamusalın taşraya araçsal yönelimini belirginleştirmekte. Kitabının ücretsiz dağıtılacağını beyan eden yazar, çalışmasını anlaşılır bir sıralamada sade, kafa karıştırmayacak bir dille hazırladığını söylüyor. Sık sık istatistiki verilere, kolayca uygulanabilecek bilimsel örneklere, tanıtıcı görsellere, uyarılara ve önerilere odaklanan yazar, neden-sonuç ilişkisine dayanan bilimsel, pragmatik bir ağ tasarlamakta. Aslında, resimler, sayısal veriler ve neden-sonuç ilişkileriyle güçlendirilen bu ağ; kamuyla bütünleşmesi arzulanan köylünün ve çiftçinin gideceği yolu da çiziyordu. Resmettiği yeni nesil zirai makineleri anlatırken yazarın sık sık bu aletlerin rekolteye etkilerine odaklanması özünde bu çizginin çağdaş dünyaya uzanan dinamiklerini vurguluyordu. Hüseyin Kazım'ın, doğru bilinen yanlışlar konusunda da köylüleri uyardığı görülmekte. Özellikle toprağın iyileştirilmesi ve güçlendirilmesi sürecini

anlatırken yazar, eski yöntemlerin hatalarını belirginleştirerek çağdaş bilgiden yana güçlü bir tavır takınmakta.

Döneminin yerli ve yabancı ziraat kitaplarıyla karşılaştırıldığında *Çiftçi Çocuğu* da benzer bir dizgeden hareket etmiştir. XX. yüzyılın başlarında yayımlanan yerli ve yabancı ziraat kitaplarına bakıldığında bu kitapların "bilimsel ziraat kitapları", "basitleştirilmiş ziraat kitapçıkları", "bitkilere yönelik kitaplar" ile "toprağın güçlendirilmesine ve işlenmesine yönelik kitaplar" olmak üzere dört kategoride toplandıkları görülmekte. Hüseyin Kazım bu kategorilerden ikisinde yazmıştır. Yayımladığı "bilimsel ziraat kitapları" ziraat bilgisini, "basitleştirilmiş ziraat kitapçıkları" ise bilgiyi ulaştırabilme kaygısını açığa çıkartıyordu. Fransızca ve İngilizce kitaplarda da görsel kullanımının yoğun olduğu, bilginin benzer bir sıralamada aktarıldığı ve öğütler verildiği görülmekte. Hüseyin Kazım *Çiftçi Çocuğu* adlı kitabında doğru tarımın önemini vurguladıktan sonra toprağın gübrelerle güçlendirilmesini, ekime hazır hale getirilmesini, ekim nöbetini, ziraat aletlerini ve ekilebilecek ürünleri uyarılar, öğütler ve bilimsel verilerle vurguluyor. Hüseyin Kazım'ın *Anadolu Köylüsüne Çiftçi Öğüdü* adlı çalışması da gözden kaçırılmamalıdır. *Çiftçi Çocuğu*'ndaki Anadolu merkezli anlatım ikinci kitabın başlığında coğrafi algılamada yaşanan sembolik dönüşümle tamamlanmıştır. Bu dönüşümü belirginleştirecek çalışmalarda formel - informel dergilerin, kitap ve kitapçıkların kullanılması kuşkusuz yararlı olacaktır.

Sonuç olarak *Çiftçi Çocuğu* gibi kitaplar ve kitapçıklar ziraat ve eğitim tarihi üzerine çalışanlara yön tayin edebilirler. Eser, döneminin modern tarımsal üretim yöntemlerinin nelerden oluştuğunu kavratmaya çalıştığı kadar köy ve köylünün zihninde yaratılmak istenen kırılmaları da göstermekte. Ayrıca *Çiftçi Çocuğu* benzeri eserler eğitim tarihinin değerlendirilmesinde kullanılabilecek yeni yöntemlere de işaret etmekte. Eğitim tarihi çalışmalarında kamu, iktidar ve desteklenmiş formel-informel olanaklar ön planda olduğu kadar daha az desteklenmiş ya da hiç desteklenmemiş formel ve informel olanaklar da değerlendirilmelidir. Bu çerçevede sosyal bilimcilere, eğitim tarihçilerine ve tarihçilere düşen görev, modernleşme sürecinin zihni ve kültürel yapılarda yarattığı farklılaşmayı bilginin dönüşümü bağlamında toplumsal tarihe katkı sağlayacak şekilde değerlendirebilmektir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

BOA.DH.İD..,79-34-1, 14 Temmuz 1329(27 Temmuz 1913).

BOA.DH.İD..,79-34-2, 13 Temmuz 1329(26 Temmuz 1913).

BOA.DH.İD..,79-34-3, 24 Temmuz 1329(6 Ağustos 1913).

BOA.DH.İD..,79-34-5, 21 Temmuz 1329(3 Ağustos 1913).

BOA.DH.İD..,79-34-6, 15 Ağustos 1329(28 Ağustos 1913).

BOA.DH.İD..,79-34-7, 10 Ağustos 1329(23 Ağustos 1913).

BOA.DH.İD..,79-34-9, 31 Ağustos 1329(13 Eylül 1913).

BOA.DH.İD..,79-34-10, 5 Eylül 1329(18 Eylül 1913).

BOA.DH.İD..,79-34-11, 31Ağustos 1329(13 Eylül 1913).

BOA.DH.İD..,79-34-12, 10 Eylül 1329(23 Eylül 1913).

BOA.DH.İD.., 79-34-13, 4 Eylül 1329(17 Eylül 1913).

BOA.DH.İD..,79-34-17, 14 Eylül 1329(27 Eylül 1913).

BOA.DH.İD..,79-34-19, 29 Eylül 1329(12 Ekim 1913).

BOA.DH.İD..,79-34-21,21 Kanun-ı Evvel 1329(3 Ocak 1914).

BOA.DH.İD..,79-34-27, 20 Nisan 1330(3 Mayıs 1914).

BOA.DH.İD..,79-34-28, 17 Nisan 1330(30 Nisan 1914).

M.M.Z.C., Devre:1, İçtimai Senesi:1, Cilt:3, İnikad:80, Celse:1, 13 Mayıs 1325 (26 Mayıs 1909), s.687.

M.M.Z.C., Devre:1, İçtimai Senesi:4, Cilt:1, İnikad:10, Celse:1, 22 Teşrinievvel 1327 (4 Kasım 1911), s.241.

M.M.Z.C., Devre:3, İçtimai Senesi:3, Cilt:3, İnikad:50, Celse:1, 5 Mart 1333 (5 Mart 1917), s.82.

İkincil Kaynaklar

A. Ferid. *Ameli Bahçivanlık*. İstanbul: Çiftçi Kitabhanesi, Tarihsiz.

A. Ferid. *Ziraat-i Hususiyye*. İstanbul: Çiftçi Kitabhanesi,1329/1913.

Ahmet Edib. *Buğday ve Arpa Ziraatı Islahı Hakkında*. İstanbul: Hamiyet Matbaası, 1928.

Akcan, Erol. "Balkan ve Birinci Dünya Harbi Yıllarında Müdafaa-i Milliye Cemiyeti," *Tarihin Peşinde*, no. 15 (2015): 161-183.

Akyüz, Yahya. *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1997'ye)*. İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, 1997.

Akşin, Sina. *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi-I*. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 1997.

Alabaş, Ramazan. "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında İlk Mekteplerde İnsani ve Toplumsal Değerler Eğitimi: Resimli Yeni Musabahat-ı Ahlakiyye ve Medeniye Ders Kitabı Örneği". *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi* 18, 36 (2019).

Albayrak, Nurettin. "Hüseyin Kazım Kadri". *TDV İslam Ansiklopedisi* 18 (1998): 554-555.

Alkan, Mehmet Ö. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri (1830-1924)*. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 2000.

Anderson, Benedict. *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. Çeviren Sosi Dolanoğlu. İstanbul: Metin Yayınları, 1995.

Arıkan, Rauf. *Araştırma Yöntem ve Teknikleri*. Ankara: Nobel Yayınları, 2013.

Barrus, Morter F. ve Dean, Daniel. *The Potato*. New York, The Macmillan Company, 1917.

Berg, Bruce L., ve Howard Lune. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Çeviren Hasan Aydın. Konya: Eğitim Yayınevi, 2015.

Bigwood, George. *Cotton*. London: Constable and Company Ltd., 1918.

Burke, Peter. *Yeniçağ Başında Avrupa Halk Kültürü*. Çeviren Göktuğ Aksan. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1996.

Clarkson, R.P. *Practical Talk on Farm Engineering*. New York: Doubleday, Page Company, 1915.

Çiftçi Derneği. "Avrupa'da ve Memleketimizde Ziraat Tahsili". *Çiftçi Derneği*, 8 (11 Eylül 1336 [11 Eylül 1920]): 1-2.

Davidson, J. Brownlee ve Chase, Leon Wilson. *Farm Machinery and Farm Motors*. New York: Orange Judd Company, 1914.

Davies, Norman. *Avrupa Tarihi.* Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2006.

Demir, Celal. "Türk Eğitim Sisteminde Zorunlu Temel Eğitimin Tarihi Gelişimi". *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1, 2 (1999): 156-170.

Demir, Kenan. "Osmanlı'da Ziraat Dergiciliğine Bir Bakış (1880-1923)". *Turkish Studies*, 9 (2014): 387-401.

Dudley, Leonard M. *Kalem ve Kılıç.* Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 1997.

Emiroğlu, Kudret. "Trabzon'da XIX. Yüzyıldan XX. yüzyıla Kahvehane ve Kitabevi Bağlamında Toplumsal Tabakalanma, Kültür ve Siyaset". *Kebikeç*, 10 (2000): 187-222.

Ergin, Osman Nuri. *İstanbul Şehreminleri.* İstanbul: Şehremaneti Matbaası, 1927.

Ertem, Rekin. "Hüseyin Kazım Kadri". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 349 (1981): 300-302.

Ethem Nejat. "Dağlı, Bayırlı, Ovalı, Yaylalı Olmalıyız?" *Yeni Fikir*, 14 (Ocak 1914): 587-593.

German Kali Works. *Farmers' Guide*. New York: Tarihsiz.

German Kali Works. *Fertilizer Guide.* Cuba, 1912.

Habermas, Jürgen. *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü.* Çeviren Tanıl Bora. Mithat Sancar, İstanbul: İletişim, 2017.

Halligan, James Edward. *Fertility and Fertilizer Hints.* London: The Chemical Publishing, 1911.

Hamdullah Emin. *Karabuğday Yahut Türkmen Buğdayı.* İstanbul: Şehzadebaşı Evkaf-ı İslamiyye Matbaası, 1334/1918.

Hitchcock, A. S. *A Manuel of Farm Grasses*. Washington: 1921.

Hüseyin Cahit. "Köylüler İçin". 609 (30 Nisan 1326 [13 Mayıs 1910]): 1-2.

Hüseyin Kazım. *Anadolu Köylüsüne Çiftçi Öğüdü.* İstanbul: Matbaa-i Hayriyye ve Şürekası, 1329/1913.

Hüseyin Kazım. *Çiftçi Çocuğu.* İstanbul: Matba'â-i Hayriyye ve Şürekâsı, 1329 (1913).

Hüseyin Kazım. *Çiftçilik Nasihatleri.* İstanbul: Matbaa-i Ebuzziya, 1328/1912.

Hüseyin Kazım. *İlm-i Ziraat.* İstanbul: Hilal Matbaası, 1332/1916.

İhsan Onnik. *Kadınlara Ameli Sanayi-i Ziraiyye Dersleri: Gül Yağcılığı.* İstanbul: Maarif-i Umumiyye Nezareti, 1332/1916.

İmzasız. "Anadolu'da Bir Köyde Mühim bir Konferans". *Yeni Fikir*, 11 (1 Mayıs 1329 [14 Mayıs 1913): 354-359.

Kadıoğlu, Sevtap İshak. "Osmanlı Dönemi'nde Türkiye'de Ziraat Okulları Üzerine Notlar ve Tedrisat-ı Ziraiyye Nizamnamesi". *Kutadgubilig*, 8 (2005).

Kara, İsmail. "Bir Eski Zaman Efendisi Hüseyin Kazım Kadri". *Tarih ve Toplum*, 49 (1988): 9-14.

Karaömerlioğlu, Mehmet Asım. "Türkiye'de Köycülük". *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm* içinde, yazan Ahmet İnsel, 284-298. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.

Karasar, Niyazi. *Bilimsel Araştırma Yöntemleri: Kavramlar, İlkeler, Teknikler.* İstanbul: Nobel Akademik Yay., 2011.

Karpat, Kemal. *Osmanlı Modernleşmesi.* Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2002.

Kiryako Ligor. *Çiftçi Cüzdanı: Gübrecilik.* Balıkesir: Cemil Efendi Matbaası,1327/1911.

Knapp, S. A. *Rice Culture.* Washington: Government Printing Office, 1910.

Lyon, T. L. ve Montgomery, E. G. *Examining and Grading Grains*. Nebraska: 1904.

Mann Michael. The Source of Social Power: The Rise of Classes and Nation-states (1760-1914). New York: Cambridge, 2003

Mehmet Adil. "Köylülerimizin Maarif Duygusu". 1 (1 Kanun-ı Evvel 1333 [1 Aralık 1917]): 13-14.

Mehmet Arif. *Kıraat-i Ziraiyye.* İstanbul: A. Asaduryan Şirket-i Mürettibiyye, 1322/1906.

Mesut Remzi. *Çiftlik Rehberi.* İstanbul: Yeni Osmanlı Matbaası, 1332/1912.

Mustafa Asım. "Köylülere Dair". *Sebilürreşad*, 374 (17 Teşrin-i Evvel 1334 [17 Ekim 1918]): 187-189.

Mustafa Satı. *Malumat-ı Ziraiyye.* İstanbul: Karabet Matbaası, 1322/1906.

N. Kiryako. *Patates Ziaati ve Kimyevi Gübre.* İstanbul: Matbaa-i Hayriyye ve Şürekası, 1331/1915.

N. Ligor ve Kiryako. *Tütün Ziraatı ve Kimyevi Gübre.* İstanbul: Matbaa-i Hayriyye ve Şürekası,1330/1914.

Naşid. *Sinai Gübreler: Suret-i Tertib ve İstimali.* İstanbul: Berberyan Matbaası, 1316/1900.

Odabaşı, İ. Arda. "İttihat ve Terakki Cemiyeti Süleymaniye Kulübü'nün Anadolu Köylüsü İçin Çıkardığı bir Yayın: Işık". *İstanbul Arel Üniversitesi İletişim Çalışmaları Dergisi*, 7 (2015): 13-31.

Orman ve Maadin Nezareti. *Pamuk Ziraatı.* İstanbul: Matbaa-i Amire, 1327/1911.

Osman Ferid. "Köy Mekteplerinde Hava Rasathaneleri". *Yeni Fikir*, 3 (15 Şubat 1327 [28 Şubat 1912]): 74-79.

Öbek, Ali İhsan. "Hüseyin Kazım Kadri Hayatı ve Eserleri". *Türk Dili*, 538 (1996): 448-455.

R. Tevfik. *Patates Ziraatı.* İstanbul: Kitabhane-i Suudi, 1923.

Rafael Abdullah. *Ameli ve Nazari Alat-ı Ziraiyye.* İstanbul: Matbaa-i Hayriyye ve Şürekası, 1329/1913.

Refet Samim. *Alat-ı Ziraiyye.* İstanbul: Kitabhane-i Sudi, 1923.

Roberts, John Morris. *Avrupa Tarihi.* Çeviren Fethi Aytuna. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2015.

Sabuh İstepanyan. *Pamuk Ziraatı ve Ticareti.* İstanbul: Keteon Bedresyon Matbaası, 1330/1914.

Sezaizade Ahmet Hikmet. Patates. İstanbul: Kaspar Matbaası, 1309/1893.

Shamel, A.D. *Tabacco Breeding.* Washington: Government Printing Office, 1907.

Takiyüddin. "Eskişehir Refikimden: Köylerde Mektep Açalım" *Türkiye*, 11 (12 Temmuz 1326 [25 Temmuz 1910]): 2.

Ticaret ve Ziraat Nezareti Kitabhanesi. *Pirinç Ziraatı ve Pirinç Kanunu.* İstanbul: Serviçen Matbaası, 1330/1914.

Ticaret ve Ziraat Nezareti Kütüphanesi. *Tabi ve Sınai Çayırlar.* İstanbul: Matbaa-i Osmaniyye, 1335/1919.

Unat, Faik Reşit. *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış.* Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1964.

Üstel, Füsun. *İmparatorluktan Ulus Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931).* İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.

Varlık, Bülent. *19. Yüzyılda Emperyalizmin Batı Anadolu'da Yayılması.* Ankara: Tüm İktisatçılar Birliği Yayınları, 1976.

Weber Eugen. *Köylülerden Fransızlara: Fransa Kırsalının Modernleşmesi 1870-1914.* Ankara: Heretik, 2017.

Yıldırım, Ali ve Hasan Şimşek. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri.* Ankara: Seçkin Yayınları, 2006.

Yinilmez Akagündüz, Seval. *Ahlaklı Yurttaş.* İstanbul: Yeni İnsan Yayınları, 2017.

Öz: Bu araştırmanın amacı, II. Meşrutiyet yıllarında (1908-1918) köy ve köylüye yaklaşımda yaşanan farklılaşmayı belirgin bir örnekten hareketle açığa çıkartabilmektir. İttihatçılar, köylüye bilginin nasıl ulaştırılabileceğiyle de ilgilenmişlerdir. Köy mekteplerinin yaygınlaştırılması, köylüye yönelik risalelerin çıkartılması, köylünün çeşitli etkinliklerle bilinçlendirilmesi, köy ile öğretmen arasındaki ilişkinin kuvvetlendirilmesi, köylülere yönelik dernekler kurulması dönem devlet adamlarının politikalarıdır. Bu devlet adamlarından bir tanesi olan Hüseyin Kazım [Kadri], köy mektepleri, ibtidailer, idadiler ve rüştiyeler için hazırladığı 1913 tarihli "Çiftçi Çocuğu" adlı eserle sürece katkı sağlamıştır. Köylünün anlayabileceği bir dille, resimler kullanılarak hazırlanan "Çiftçi Çocuğu" hakkındaki bu çalışma hem eserin niteliğini hem de bilgiyi köylüye yayabilme kaygısını belirginleştirmeyi amaçlamaktadır. Dönemin düşünsel niteliğine katkı sağlayabilmek için çalışmada yerli ve yabancı ziraat kitaplarına da başvurulmuştur. Tarama modeli ve doküman analizi kullanılarak gerçekleştirilen bu makalede söz konusu kitaptan, arşiv belgelerinden, zabıt ceridelerinden ve dönem dergilerinden yararlanılmıştır. Köy ve köylü meselesi ile ilgilenen dönemin devlet adamları, aydınları ve yazarları ileriki yıllarda Türkiye'de izlenecek olan köy ve tarım politikalarının teorik ve pratik hazırlayıcıları olmuşlardır.

Anahtar sözcükler: II. Meşrutiyet, Köy, Köylü, Ziraat Bilgisi, Eğitim.

Agricultural Books and Introduction of Peasants to Agricultural Knowledge in the Context of Hüseyin Kazım [Kadri]'s Book: *Farmer's Child*

Abstract: The present study aims to reveal the difference in the approach towards the village and peasantry in the context of the changing conditions of the Second Constitutional Era based on a specific example. The Party of Union and Progress transformed the village and peasantry between 1908 and 1918. Agrarian experts, intelligentsia and journalists published countless books, articles, and manuals. The question of how knowledge can be delivered to the peasantry had become one of the issues that the Unionist semphasized more compared to previous years. Increasing the number of rural schools, publishing booklets for the peasantry, raising awareness in peasantry through various activities, and strengthening the relationship between the village and the teacher were some of the issues emphasized by the era's statesmen. One of these statesmen, Hüseyin Kazım [Kadri], contributed to the process with his work titled *Çiftçi Çocuğu*. He published it in 1913. This studya nalyzed Hüseyin Kazıms' book. *Çiftçi Çocuğu* contained many pictures and language that peasantry can comprehend. This study emphasizes both the quality of the work and the concern to produce knowledge and spread it to villagers based on the quality of the work. The work mentioned above allows for the revelation of the intellectual nature of the era by shedding light on the approach towards the village and agriculture during the Second Constitutional Era. This article benefited from the survey model and document analysis methods; official records, agrarian books, and the journals of the era were also mentioned. Thanks to these documents, especially the necessity of spreading knowledge to villages and contents of the application phase of necessity were clarified. Undoubtedly, the statesmen, intelligentsia and writers of the Second Constitutional Era who were interested in the issue of the village and peasant paved the way for the rural and agricultural policies that were implemented in Turkey in the following years theoretically and practically.

Keywords: Second Constitutional Era, Village, Peasant, Agricultural Knowledge, Education.

Değini...

1933 Üniversite Reformu'nda Tasfiye Edilenlerden: Hikmet Fehmi [Başkut (1900-1969)] Mehmet Niyazi [Bilirer (1892-1968)]

Ali Y. BALTACIOĞLU*

"Dar-ül-fünun", dar (kapı/ev), fünun (fenler) sözcüklerinden oluşmuş, "Fenler Evi" anlamına gelen birleşik isimdir.[1] İlk DRF (Darülfünun) 1863'te Sultanahmet'te, Adliye Sarayı olarak kullanılırken 1933'te yanan binada "serbest dersler"le açılır. II. DRF denemesi 1870 yılında, Çemberlitaş'ta bugün Basın Müzesi'nin işgal ettiği binada yapılır. Ancak dinsel baskılar karşısında 1871'de kapanır. Galatasaray'da Mekteb-i Sultani içinde, Saffet Paşa'nın öncülüğünde 1874'te açılan Darülfünun-i Sultani ise 1882'de kapanır.[2]

Bugünkü İstanbul Üniversitesi'nin çekirdeğini oluşturan dördüncü Darülfünun, Cağaloğlu'nda yakın zamana kadar İstanbul Kız Lisesi'ne hizmet veren binada, Darülfünun-i Şahane adıyla açılır (1900). Dokuz yıl sonra buradan, bugün İstanbul Üniversitesi Fen ve Edebiyat Fakülteleri'nin bulunduğu alanda kurulu olan Zeynep Hanım Konağı'na taşınır.[3] Daha sonra 1923'te, varlığı orta-

* ORCID: 0000-0002-6242-2466 / alibaltacioglu@yahoo.com
Geliş tarihi: 25 Temmuz 2020 / Kabul tarihi: 15 Ağustos 2020

[1] Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara 1993, Aydın Kitabevi.

[2] A) Ergin, Osman, *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul 1977, s. 545-563. B) Unat, Faik Reşit, *Türkiye Eğitim Sistemi*, Ankara 1964, Milli Eğitim Basımevi, s. 49-57. C) Dölen, Emre, *Darülfünun, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul 1985, İletişim Yayınları, Cilt 2, s. 476-7.

[3] A) Dölen, Emre, *Darülfünun, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul 1985, İletişim Yayınları, Cilt 2, sayfa 476-477. B) Arslan, Ali, *Darülfünundan Üniversite'ye*, İstanbul 1995, Kitabevi Yayınları, s. 50.

dan kaldırılmış Harbiye Nezareti'nin yerleşik olduğu bina (bugün İstanbul Üniversitesi merkez binası) da Darülfünu'na verilir.[4]

Sultan'a bağlılığı anlatan "Şahane" (Darülfünun-i Şahane) ibaresi, 1908 Devrimi'nden sonra meşruti yönetime nispetle "Osmani" (Darülfünun-i Osmani)'ye çevrilmiştir. Kasım 1922'den itibaren DRF önce Ankara'ya oranla "TBMM Hükümeti İstanbul Darülfünunu", sonra Cumhuriyet'e oranla "TC İstanbul Darülfünunu" adını almıştır. Kurum1933'ten itibaren "TC İstanbul Üniversitesi" klişesiyle anılmaktadır.[5] Bu süreçte Tıp, Hukuk, Fen, Edebiyat Fakülteleri ile Tıp Fakültesi'ne bağlı Eczacı, Dişçi Mektepleri varlıklarını kesintisiz devam ettirmişlerdir.

1933 Üniversite Reformu

Darülfünun'daki kimi öğretim üyelerinin işine, çıkarılan bir yasa ile 31 Temmuz 1933'te son verildi.[6] Albert Malche (1876-1956)'ın Darülfünun'a ilişkin raporuna[7] dayanılarak (!), öğretim üyelerinin yarısından fazlası yaş sınırının aşılması, bilimsel yetersizlik (eser vermeme, akademik mesaide bulunmama, öğretim yöntemi eskiliği, yabancı dil bilmeme) ve devrimlerin gerisinde kalma gibi gerekçeler ileri sürülerek Darülfünun'dan uzaklaştırılırlar.[8]

Tasfiyeye akademik kadroların basamakları açısından bakıldığında, 31.07.1933 tarihi itibariyle Darülfünun'da bulunan 80 müderristen (Ord. Prof.) 52'si, 36 muallimden (Prof.) 21'i, 37 müderris muavininden (Doç.) 14'ü açığa alınmıştır. Sonuçta 156 öğretim üyesinden 87'si açığa çıkarılmış, 66 kişiye yeni üniversitenin kadrosunda yer verilmiştir.[9] Bu bağlamda Tıp Fakültesi'nde bulunan 24 müderristen 15'i, 8 muallimden 3'ü ve 24 müderris muavininden 8'i açığa alınmıştır.[10]

Açığa çıkarılan[11] müderrislerin bir bölümü, Darülfünun'da hoca iken almakta oldukları maaş miktarını geçmeyecek şekilde maaşlı veya ücretli bir kadroya

---

[4] Maliye Vekaleti müsteşarının başkanlığında diğer bakanlık müsteşarlarının katılımıyla kurulan "Müsteşarlar Komisyonu", İstanbul'da çeşitli nedenlerle boşalan (işgal kuvvetlerinden ve Osmanlı yönetiminden) binaları bakanlıkların gereksinimine göre dağıtmakla yetkili kılınmıştır (01.09.1923 gün ve 2708 sayılı Heyet-i Vekile Kararı).

[5] Baltacıoğlu, Ismayıl Hakkı, *Hayatım,* Yayına Hazırlayan: Ali Y. Baltacıoğlu, Dünya Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 331-332.

[6] İstanbul Darülfünu'nun İlgasına ve Maarif Vekaleti'nce Yeni Bir Üniversite Kurulmasına Dair Kanun, Kabul Tarihi: 31 Mayıs 1933, Kanun No: 2252.

[7] Malche, Albert, *İstanbul Üniversitesi Hakkında Rapor*, İstanbul, 1939, Devlet Basımevi.

[8] Baltacıoğlu, Ali, "1933'te Atılanlar ve Devam Edenler - Darülfünun Tasfiyesi", *Toplumsal Tarih*, Kasım 2007, Sayı 167, s. 35.

[9] Durumu belirlenemeyen 3 öğretim üyesi, bu hesaplamanın dışında bırakılmıştır.

[10] Baltacıoğlu, Ali, "1933'te Atılanlar ve Devam Edenler - Darülfünun Tasfiyesi", *Toplumsal Tarih*, Kasım 2007, sayı 167, s. 36.

[11] İstanbul Darülfünu'nun İlgasına ve Maarif Vekaleti'nce Yeni Bir Üniversite Kurulmasına Dair Kanun, Kabul Tarihi: 31 Mayıs 1933, Kanun No: 2252, Madde 8: "Darülfünunun ilgası dolayısıyla açıkta kalmış olup da Telif ve Tercüme Heyeti'ne de seçilmemiş olan müderris ve

aktarılmışlardır.[12] Böylece açığa çıkarılan hocaların hiç olmazsa bir bölümünün mali açıdan mağdur olmaları önlenmiştir. Açık maaşı ile verilecek yeni görevden alınan maaş/ücret toplamı, Darülfünun'da hoca iken alınan maaşı geçmeyecektir. Bu uygulamadan yararlanan bir bölüm müderris çeşitli liselerde öğretmenlik yapmıştır.[13]

Üniversite Reformu sırasında fakültelerin öğretim üyesi mevcutları, tasfiye edilenlerin sayısı ve bunların fakültelere dağılımı konusunda çeşitli ve çelişkili rakamlar ileri sürülmüştür. Basında yer alan tasfiyeye ilişkin haberler Anadolu Ajansı kaynaklıdır. Haber kaynağının tek olmasına karşın, kimi dizgi yanlışları ve ad kısaltmaları[14] saptamanın sağlıklı yapılmasını olumsuz etkilemiştir. Kanıma göre Islahat Komisyonu'nun çalışmaları da ciddiyetten uzaktır. Tasfiyeden önce emekli olmuş ve ölmüş müderrislerin[15] basında çıkarılanlar arasında gösterilme-

---

muallimler yeni Üniversite teşkilat kanununun meriyetine veya bu müddet içinde devlet hizmetlerinden birine tayinlerine kadar yukarıdaki madde hükümlerine göre açık maaşı ve mütemmim ücret alırlar. Buna mukabil Maarif Vekilliği bu müddet zarfında kendilerine muvakkat hizmetler tevdi edebilir."

[12] Maaşlı kadrolar, kamu kurum ve kuruluşlarının kanunlarında tanımlanmış ve derecesi belirlenmiş, hizmetin sürekliliğini sağlayan konumlardır. Ücretli kadroların ömrü bir yıldır ve her yıl bütçe kanunu ile yürürlüğe girerler. Açık maaşı ile birlikte ücretli bir kadrodan ücret alan bir müderris, mali yıl sonunda bu hakkını yitirebilmektedir.

[13] Mülga Darülfünundan açıkta kalan müderrislerden Halil Nimetullah Bey [Öztürk], İstanbul Erkek Lisesi Felsefe; Nazmi Asaf Bey, Afyon Lisesi Kimya; Hüsnü Hamit Bey [Sayman], Haydarpaşa Lisesi Riyaziye; [M.] İlhami Bey [Cıvaoğlu], Haydarpaşa Lisesi Fizik; [Yusuf] Şerif Bey [Kılıçel], Galatasaray Lisesi Fransızca Tercüme; [Ahmet] Malik Bey [Sayar], Haydarpaşa Lisesi Tabii İlimler; [Mehmet] Münir Bey [Serim], Galatasaray Lisesi Ticaret Kısmı Ticaret Tarihi; [Ali] Vehbi Bey [Türküstün], Kabataş Lisesi Tabii İlimler; Ali Macit Bey [Arda], Kadıköy (Haydarpaşa) Lisesi Coğrafya; Ligor Bey [Tranadikis (Kimyacı)], İzmir Lisesi Kimya öğretmenliklerine getirilmişlerdir [A) "Yeni Ders Yılı", *Milliyet*, 11.09.1934, sayı 3085, s. 1+6. B) "Ortamektep Lise Kadroları Geldi", *Cumhuriyet*, 13.09.1934, sayı 3720, s. 2. C) "Sabık Müderrislerin Yeni Lise", *Cumhuriyet,* 09.01.1934, sayı 3478, s. 4].

[14] Eczacı ve Dişçi Mektepleri öğretim üyeleri Mehmet Ziyaeddin [Ülken] ile Server Kamil [Tokgöz]'in adları metinde "Ziya Server Kamil" olarak dizildiğinden tek kişi olarak algılanmaktadır. Yine Mehmet Ziyaeddin adının, Ziya; Halil Nimetullah adının, Nimet olarak dizilmesi kimi yanlışlıklara neden olabilmektedir (Öklem, Necdet, *Atatürk Döneminde Darülfünun Reformu*, Ege Üniversitesi Rektörlük Yayınları, no: 36, İzmir 1973, s. 62). Fen Fakültesi müderrislerinden Burhanettin (Berken) ile Şükrü (Sayan)'ın adları çıkarılanlar listesinde "Burhanettin Şükrü" olarak ve tek kişiyi çağrıştıracak biçimde yer almıştır ("Üniversitede Kimlere Vazife Verildi", *Cumhuriyet*, 01.08.1933, sayı 3317, s. 1+5).

[15] A) Hüseyinzade Ali Turan 1931'de müderrislikten emekli edilmiş, ancak 1933'e dek ders vermeyi sürdürmüştür ["Prof. Dr. Hüseyinzade Ali Turan (1864-1940)", *Poliklinik*, Nisan 1940, C. 7, sayı 82, s. 304]. Hatta bir diğer kaynağa göre tasfiyeden az önce istifa etmiştir ("Tıp Fakültesi'nin Yeni Binası Bugün Seçilecek", *Cumhuriyet*, 25.06.1933, sayı 3249, s. 1+4). Hüseyinzade Ali Turan'ın 24.11.1931'de emekli olduğunda, 67 yaşını bütünlemiş ve 68'den gün almıştır. 65 yerine 67 yaşını bitirdikten sonra emekli olması, emekli edilme süresinin Heyet-i Vekile Kararı ile bir veya iki kez re'sen uzatılmış olabileceğini akla getirmektedir. Diğer bir nokta yaş sınırından re'sen emekliye sevk edilmiş bir öğretim üyesinin Barem Kanunu çerçevesinde tekrar bir kadroya oturtulması olanaklı gözükmemektedir. Olasıdır ki Hüseyinzade Ali Bey, Tıp Fakültesi'nde bir hekimlik kadrosunda ve ücretli olarak istihdam

si, gazetelerin doğru olmayan haber kaynaklarına yönelmesinden kaynaklanmamıştır. Bu örnekler bize reformu projelendirenlerle (Islahat Komisyonu), atılacakların adlarını belirleyen(ler) arasında (Maarif Vekili Reşit Galip ve dolaylı olarak Schwartz) ilkeli bir işbirliğinin olmadığını göstermektedir. Hatta daha da ileri giderek reformun öngününde İstanbul Darülfünunu'nun akademik kadrosu envanterinin, kurumun özlük işleriyle ilgili birimince değil de 1932-1933 Talebe Rehberi'nden[16] alınmış olabileceğini düşünmek yadırganmamalıdır.

1933 Tasfiyesi'nin sonuçlarını yumuşatmak ve olası tepkileri azaltmak düşüncesiyle arıtılan müderrislere yönelik bir dizi tüzel ve yönetsel düzenlemeler yapılmıştır:

1) Telif ve Tercüme Heyeti. İÜ içerisinde bir Telif ve Tercüme Heyeti'nin kurulması 2252 sayılı yasanın 7. maddesinde yer almıştır. Arıtılan müderrislerin bir bölümünün bu kurula girme çabaları olmuştur. Ancak bu kurum kurulmamıştır.

2) İslami Tetkikler Enstitüsü. İlahiyat Fakültesi, İslami Tetkikler Enstitüsü'ne dönüştürülerek İlahiyat Fakültesi kadrosunun bir bölümü korunmuştur.

3) Açık Maaşı. 2252 sayılı yasanın 8. maddesinde çıkarılan müderrislere almakta oldukları maaşın ilk on ay için önce tamamı, sonraki dönem için de yarısının açık maaşı olarak ödeneceği yer almaktadır.[17]

4) Kamu Kurumlarında Çalışma Olanağı.

• **Ortaöğretim Kurumlarında Öğretmenlik.** Diğer bir düzenlemeyle (29 Mayıs 1934 gün ve 2470 sayılı yasa), 1933 Tasfiyesi'nde açığa alınan öğretim üyelerinin, yasal koşulları taşımaları durumunda ve Darülfünun'da çalıştıkları sırada oturtuldukları akçalı dereceden bir derece eksik

---

edilmiştir. Konumu bu olan bir kişinin Darülfünun ile ilişiğinin kesilmesi akademik değil, idari bir tasarruftur. Dolayısıyla Hüseyinzade Ali Turan'ı Darülfünun'dan açığa çıkarılmış bir öğretim üyesi olarak kabul etmemiz olanaklı değildir. Bilindiği gibi Darülfünun'da salt akademik kadronun tasfiyesiyle yetinilmemiş, yönetim kadroları, ücretli hademe kadrolarında dahi tasfiyeye gidilmiştir. B) "Bir Tashih. Gazetelerde Darülfünun'dan ayrılan müderrislerin ismi arasında babamızın ismini de gördük. Halbuki merhum babamız, Tıp Fakültesi'nde 33 sene müderrislik yapmış ve 932 Mart'ının 3'ünde mesned-i kıbale müderrisi iken ölmüştür. Merhum Müderris İsmail Derviş Ailesi Namına Suat Derviş." ("Ecnebi Profesörlerden Bir Kısmı Yola Çıktı", *Son Posta*, 7 Ağustos 1933, sayı 1090, s. 1+8). Bir başka örnek de 1932'de ölen Tıp Fakültesi müderrislerinden Talha Bey'in de tasfiye edilenler arasında gösterilmesidir. 1932'de Darülfünun'dan ayrılan Yusuf Ziya [Özer]'nın da İslam Tetkikleri Enstitüsü'ne aktarıldığı yazılmıştır (Öklem, Necdet, *Atatürk Döneminde Darülfünun Reformu*, Ege Üniversitesi Rektörlük Yayınları, no 36, İzmir 1973, s. 61-62. "Üniversitede Kimlere Vazife Verildi", *Cumhuriyet*, 01.08.1933, sayı 3317, s. 1+5).

[16] Müderris Doktor İsmail Derviş Bey, Fenn-i Velade ve Ebeler; Müderris Doktor Ali Hüseyin, Seririyat-ı Cildiye (*TC İstanbul Darülfünunu Talebe Rehberi Ders Senesi 1932-1933*, İstanbul Bürhaneddin Matbaası, 1933, Tıp Fakültesi Müderrisleri Adres Cetveli, s. 72+73).

[17] Reşit Galip'in tasfiye edilen müderrislere gönderdiği mektup için Bkz. A) Dölen, Emre; Yıldırım, Nuran, *Darülfünun'dan Günümüze Üniversite Yayıncılığı ve Yaşamı*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003, sayfa 45. B) Baltacıoğlu, Ismayıl Hakkı, *a.g.y.*, s. 317.

maaşla, ortaöğretim kurumlarında öğretmen olarak çalışabilecekleri öngörülmüştür.

• **Diğer Yüksekokullarda Hocalık.** Tasfiye edilen müderrislerin bir bölümü, diğer yükseköğretim kurumlarında ve fakültelerde değişik kadrolarda, değişik düzenlemelerle profesör olarak yeniden çalıştırılmışlardır (Yüksek Mühendis Mektebi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Yüksek Ekonomi ve Ticaret Mektebi, Güzel Sanatlar Akademisi).

• **Milletvekilliği.** Diğer bir bölüm müderris de TBMM'ne girmiş veya kamu kurumlarına yerleştirilmişlerdir.[18]

• **Yargıtay.** Üniversite Reformu'nda Hukuk Fakültesi'nden çıkarılan müderrislerden Abdullah Vehbi Yekebaş, Memduh Ülgü ve Cevat Abdürrahim Gücün Yargıtay'da daire başkanlıklarında bulunmuşlardır.[19]

• **Hastaneler.** Tasfiye edilen öğretim üyelerinden kimileri çeşitli hastanelerde hekim olarak çalışmışlardır.[20]

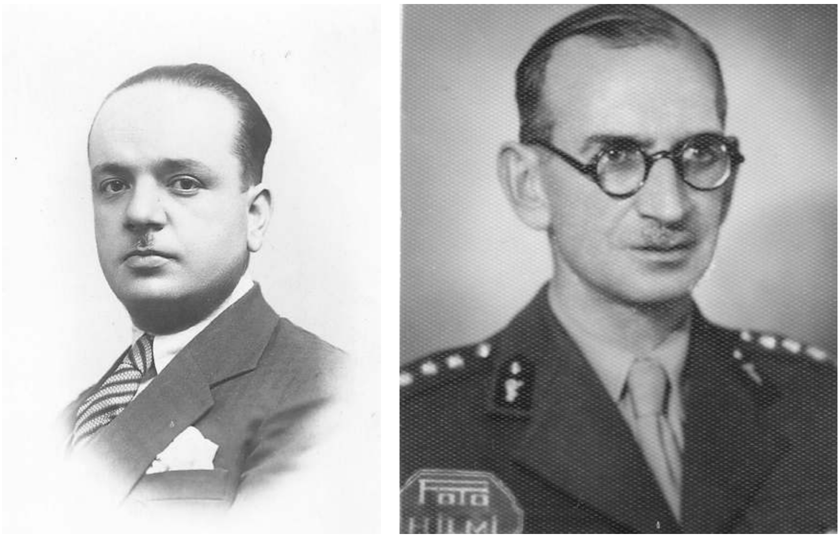

Solda Hikmet Fehmi Bey ordudan ayrılmadan önce ve sağda Albay Mehmet Niyazi Bey

[18] Çok değerli bir anayasa hukukçusu olan Ahmet Mithat (Metya) Bükreş Ticaret Ataşeliği'nde bulunmuştur (*TC Devlet Yıllığı*, 1945, s. 513).
[19] Baltacıoğlu, Ali Y., "Darülfünundan Üniversite'ye (III), 1933 Üniversite Reformu'nun Sonrası", *Toplumsal Tarih*, Eylül 2008, sayı 177, s. 35.
[20] Müderris Dr. Hasan Reşat [Sığındım (1884-1971)] Haydarpaşa Numune Hastanesi'nde cildiye uzmanı olarak bulunmuştur (*TC Devlet Yıllığı*, 1945, s. 376).

Darülfünun Tıp Fakültesi Müderris Muavinleri Hikmet Fehmi ve Mehmet Niyazi beyler, kendileri açısından beklenmedik bir anda gerçekleşen Üniversite Reformu çerçevesinde açığa alınmış, Darülfünun'la ilişkileri kesilmiştir. Bir süre açık maaşı alan bu iki akademisyen hekimden biri sivil, diğeri asker hastanesinde görev alarak mesleklerini icra etmişlerdir. Tasfiye çizelgesinin karmaşık yapısından bu iki doçenti ayırıp kimliklerini saptamak epey zaman aldı. Aşağıda onların kısa yaşamöykülerini bulacaksınız.

Müderris Muavini Osman Hikmet Fehmi [Başkut (1900-1969)][21]

Osman Hikmet Fehmi Bey, 1900'de Edirne'de dünyaya gelmiştir. Babası Ömer Fehmi Bey, annesi Cemile Hanım'dır. Baba Binbaşı Ömer Fehmi Bey (?-1945) askeri liselerde Fransızca öğretmenliği yapmış, çevirileri 1930'lu yıllarda *Cumhuriyet* gazetesinde yayınlanmıştır. Gazeteci ve yazar Cevat Fehmi Başkut'un (1905-1971) ağabeyi olan Hikmet Fehmi Bey, Mişkat Hanım (1906-1988) ile hayatını birleştirmiş ve bu evlilikten Ömer Metin dünyaya gelmiştir.[22]

Soldan sağa isimler: Hesna Öztrak (Ülker Başkut'un annesi), Faik Öztrak (Ülker Başkut'un babası), Ülker Başkut, Metin Başkut, Mişkat Başkut (Hikmet Başkut'un eşi), Cemile Başkut (Hikmet Başkut'un annesi), Hikmet Fehmi Başkut.

---

[21] Hikmet Fehmi Başkut'un yaşamöyküsünün hazırlanmasında yardımlarını esirgemeyen Sayın Fisun Başkut'a teşekkürlerimi sunarım.

[22] A) "Ölüm", *Cumhuriyet*, 21.01.1969, sayı 15979, s. 2. B) "Acı Bir Kayıp", *Cumhuriyet*, 28.05.1945, sayı 7462, s. 1+3.

Eczacı Ömer Metin Başkut, Ankara'nın tanınmış eczacılarından olup 1950'li yılların ilk yarısında Bahçelievler Eczanesi'ni (Ankara)[23] işletmiş, daha sonra Atatürk Bulvarı üzerindeki Bulvar Eczanesi'ni[24] işletmiştir. Eczacı Metin Başkut'un çocukları Ayşe Fisun Başkut ve Fehmi Başkut'tur.

Hikmet Fehmi 1919'da Tıp Fakültesi'nden mezun olur (1335-64).[25] İstanbul Levazım Heyeti'nde Tabip Yüzbaşı iken milli orduda görev aldığı gerekçesiyle kırmızı şeritli İstiklal Madalyası ile ödüllendirilmiş,[26] 1968 yılından itibaren de şeref aylığı bağlanmıştır.[27]

Hekim Yüzbaşı Hikmet Fehmi, Haydarpaşa Askeri Tıbbiye Mektebi Tatbikat Hastanesi kimyagerliğini yürüttüğü sırada katıldığı agregasyonda başarı göstererek İstanbul Darülfünunu Tıp Fakültesi Hıfzıssıhhat Müderris Muavini (doçent) olmuştur.[28] Müderris Server Kamil'e [Tokgöz (1881-1943)] muavinlik yapmış, Binbaşı rütbesinde bulunduğu sırada askerlikten istifa etmiştir.[29]

Hikmet Fehmi Bey 1929-1933 arasında Askeri Tıbbiye Mektebi Tatbikat Hastanesi Kimya Şefi ve Tıp Fakültesi Hıfzıssıhhat Müderris Muavini görevlerini yürüttüğü sırada "Beyoğlu, Bekar Sokak, 18 numarada"[30] bir Tıbbi Tahlil Laboratuvarı işlettiği eldeki belgeden anlaşılmaktadır.

---

[23] *Ankara Telefon Rehberi*, Ağustos 1955, s. 26, 30.

[24] Merdivenli Eczane, Atatürk Bulvarı 159.

[25] Sosyal Güvenlik Kurumu Emekli Sandığı Arşivi Hikmet Fehmi Başkut Dosyası (EMSANVO-005-435-0 HFB Dosyası), Belge No: 5623.

[26] A) EMSAN VO-005-435-0HFB Dosyası, Belge No: 5615, 5623. B) 4 Nisan 1337 gün ve 66 sayılı İstiklal Madalyası Kanunu. C) 30 Mayıs 1926 gün ve 869 sayılı İstiklal Madalyası Kanunu'nun Birinci Maddesine Müzeyyel Mevadd-ı Kanuniye. D) 17 Mayıs 1927'de tasdik-i aliye iktiran etmiştir.

[27] A) EMSAN VO-005-435-0HFB Dosyası, Belge No: 5613. B) 20 Şubat 1968 gün ve 1005 sayılı İstiklal Madalyası Verilmiş Bulunanlara Vatani Hizmet Tertibinden Şeref Aylığı Bağlanması Hakkında Kanun.

[28] "Şuun", *İstanbul Darülfünunu Tıp Fakültesi Mecmuası*, Temmuz-Teşrinievvel 1929, c. XI, sayı 7-10.

[29] EMSAN VO-005-435-0HFB Dosyası, Belge No: 5624.

[30] A) *TC İstanbul Darülfünunu Talebe Rehberi, Ders Senesi 1930-1931*, İstanbul 1931, Ekspres Matbaası, s. 68. B) *TC İstanbul Darülfünunu Talebe Rehberi, Ders Senesi 1932-1933*, İstanbul 1933, Burhanettin Matbaası, s. 75.

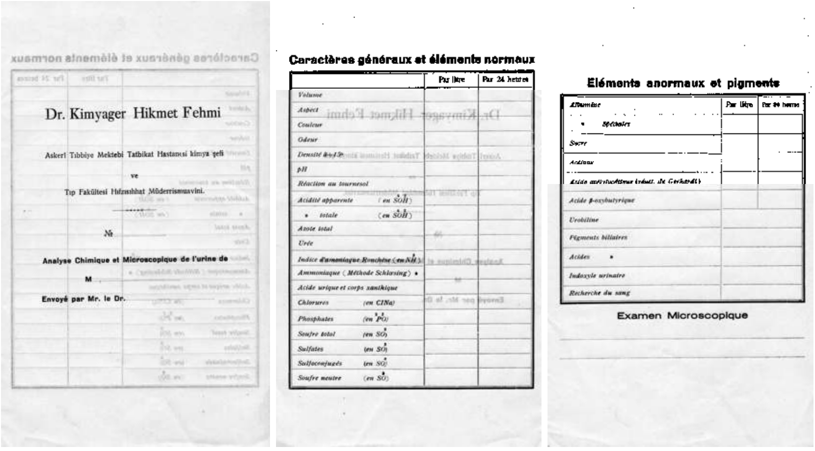

Dr. Kimyager Hikmet Fehmi

Askeri Tıbbiye Mektebi Tatbikat Hastanesi kimya şefi

ve

Tıp Fakültesi Hıfzıssıhhat Müderrismuavini.

№

Analyse Chimique et Microscopique de l'urine de

M

Envoyé par Mr. le Dr.

Caractères généraux et éléments normaux

	Par litre	Par 24 heures
Volume		
Aspect		
Couleur		
Odeur		
Densité à +15°		
pH		
Réaction au tournesol		
Acidité apparente (en SO_4H_2)		
» totale (en SO_4H_2)		
Azote total		
Urée		
Indice d'ammoniaque Ronchèse (en NH_3)		
Ammoniaque (Méthode Schlœsing) »		
Acide urique et corps xanthique		
Chlorures (en ClNa)		
Phosphates (en P_2O_5)		
Soufre total (en SO_3)		
Sulfates (en SO_3)		
Sulfoconjugés (en SO_3)		
Soufre neutre (en SO_3)		

Eléments anormaux et pigments

	Par litre	Par 24 heures
Albumine		
» Spéciales		
Sucre		
Acétone		
Acide acétylacétique (réact. de Gerhardt)		
Acide β-oxybutyrique		
Urobiline		
Pigments biliaires		
Acides »		
Indoxyle urinaire		
Recherche du sang		

Examen Microscopique

Hikmet Fehmi Bey'in Beyoğlu'nda işlettiği Tıbbi Tahlil Laboratuvarının sonuç çizelgeleri

Müderris Muavini Hikmet Fehmi Bey, Üniversite Reformu'nun üzerinden altı ay kadar geçtikten sonra Ankara Numune Hastanesi hayat-ı kimya mütehassıslığına atanır.[31] Böylece mali bir kayba uğramadan Darülfünun'da müderris muavini iken aldığı maaşı, bu kez açık maaşı + mütemmim ücret/maaş olarak alır. Diğer yandan 1950'li yıllarda Ankara Belediyesi'nde de gıda-kimya hekimliği de yapar. Başkut, 1965'te Ankara Numune Hastanesinden emekli olur.[32]

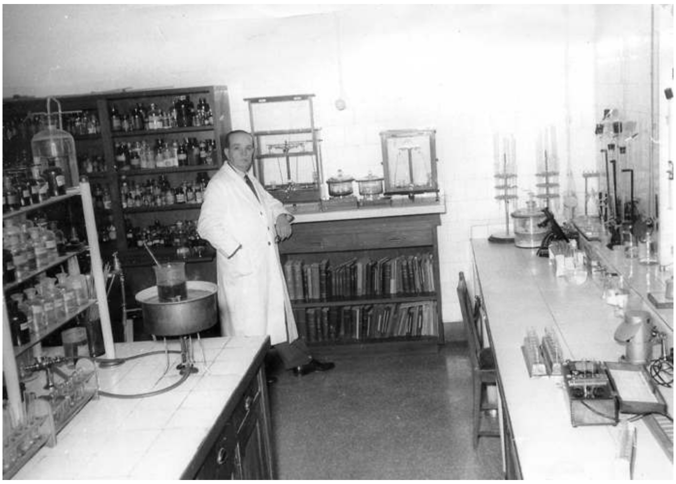

Hikmet Fehmi Bey, Ankara Numune Hastanesi laboratuvarında çalışırken

[31] "Doktor Hikmet Fehmi Bey", *Cumhuriyet*, 28.01.1934, sayı 3786, s. 2.

[32] Hikmet Fehmi Bey'in Ankara Anakent Belediyesi nezdindeki hizmet dosyasının numarası (S-756)'dır. Ancak dosya arşivde bulunamamıştır.

Hikmet Fehmi Bey, Celal Bayar ve Nevzat Tandoğan gibi ünlülerinde doktorudur. Hastalarını Mermerci Apartmanı'ndaki muayenehane/laboratuvarında kabul eder.[33]

Yapılan taramada Hikmet Fehmi Bey'e ait iki yayına rastlanmıştır. Yayın sayısının az olması Darülfünun'da bulunduğu sürenin (1929-1933) azlığı ile açıklanabilir. Bu yayınların ad ve künyeleri şöyledir:

- "Uzviyetin Protein İhtiyacı 'Acide Amine'lerin Rolü Ve Nebati Proteinlerin Gıdai Kıymeti."[34]
- "Sulfonephtaleine Grubuna Mensup Mevad-ı Mülevvine ile Rouge de Methyle'in Bakteriyolojik Aramalarda Müşire Gibi İstimali."[35]

Hikmet Fehmi Bey, Ankara Numune Hastanesi'ndeki çalışma arkadaşlarının gösterdiği dikkat ve özene karşın 20 Ocak 1969'da aramızdan ayrılmıştır. Hacıbayram Camisi'nde kılınan öğle namazından sonra Cebeci Asri Mezarlığı'nda toprağa verilmiştir.[36]

Müderris Muavini Vekili Mehmet Niyazi [Bilirer (1892[37]-1968)]

Mehmet Niyazi Bey 1308 Mayıs'ında, 1892'de Bursa'da doğmuştur. Babasının adı Ahmet, annesinin adı Hanife'dir.[38] 1925'te Nahide Hanım (1897-1988) ile evlenmiş, bu evlilikten Nusret Nermi, Şermi ve Ayla (İskefyeli) dünyaya gelmiştir.[39]

1912'de Askeri Tıbbiye'ye giren Mehmet Niyazi Bey, mezuniyetinin ardından 1918'de teğmenliğe, 1943'te albaylığa yükselmiştir.[40] Tıp Fakültesi'nde 1930-1931, 1931-1932 ve 1932-1933 ders yılında, İlm-i Ensaç (dokubilim=histoloji) ve Mebhas-ür-rüşeym (Embriyoloji) dersleri Müderris Tevfik Recep [Örensoy (1875-1951)] ve muavini Askeri Tıbbiye müzakerecisi ve mü-

---

[33] Hikmet Başkut, Dr. Kimyager, Belediye karşısı, Mermerci Apt, kat 1, no 4 Tel. 1992 (*Ankara Telefon Rehberi*, 1942, 15. Bası, s. 151).

[34] "Dr. Hikmet Fehmi [Başkut], Askeri Tıbbiye Mektebi Tatbikat Hastanesi Kimyageri", *İstanbul Darülfünunu Tıp Fakültesi Mecmuası*, 12, No. (7-10 (00.07.1929-00.10.1929): 55-69. İstanbul 1929, Hüsnütabiat Matbaası, ayrıbasım, 15 sayfa, (MİL 1952 AD 847).

[35] "Müderris Server Kamil [Tokgöz] ve Müderris Muavini Hikmet Fehmi [Başkut]", *Darülfünun Tıp Fakültesi Mecmuası*, No: 5-6, (00.05.1932-00.06.1932): 167-185. İstanbul 1932, Matbaacılık ve Neşriyat TAŞ, ayrıbasım, 21 sayfa, (MİL 2014 AD 62137).

[36] A) "Teşekkür", *Cumhuriyet*, 29.01.1969, sayı 15987, s. 7. B) http://mebis.ankara.bel.tr/ (erişim 30.05.2019).

[37] Sosyal Güvenlik Kurumu Emekli Sandığı Arşivi Mehmet Niyazi Bilirer Dosyası [EMSAN 2982 (92-176-51) 7254- MNB Dosyası], Belge No: 5724.

[38] EMSAN 2982 (92-176-51) 7254- MNB Dosyası, Belge No: 5674, 5724.

[39] A) "Niyazi Bilirer", *Cumhuriyet*, 16.07.1968, sayı 15792, s. 7. B) EMSAN2982 (92-176-51) 7254- MNB Dosyası, Belge No: 5699. C) EMSAN 2982 (92-176-51)7254- MNB Dosyası, Belge No: 5700, 5721, 5723.

[40] EMSAN 2982 (92-176-51)7254- MNB Dosyası, Belge No: 5724.

derris muavini vekili Yüzbaşı Mehmet Niyazi Bilirer tarafından verilmiştir.[41] Mehmet Niyazi Bey müderris muavini olduğu sırada Kadıköy'de ikamet etmektedir.[42]

Operatör Kemal Özbay, hocası Mehmet Niyazi'yi ayrıntılı bir biçimde tahlil eder: Muavin Dr. Yüzbaşı Niyazi, laboratuvar çalışmalarını yürütür, kapının kenarına dayanıp, hiç kıpırdamadan bir makine monotonluğu ile konuşmasını bitirirdi. Mikroskopların altına sıraladığı bir sürü preparatı, öğrenciler gözlerini alıştıra alıştıra izlerken, O, uzaktan, ezberlediği nesiç tagayyüratını (patolojik doku yapısı) monoton bir uyum içinde açıklamaya çalışırdı.[43]

1933 Tasfiyesinde İlm-i Ensaç ve Mebhas-ür-rüşeym müderris muavinliği kadrosu lağvedildiğinden, bu kadroyu vekaleten yürüten Mehmet Niyazi Bey açıkta kalmış ve askeri hekimlik hizmetine geri dönmüştür.

1937-1940 yılları arasında Erzurum Askeri Hastanesi'nde şark hizmetinde bulunmuştur.[44] II. Dünya Savaşı seferberliği sırasında I. ve V. Kolorduların Marmara'ya intikal etmesi üzerine Afyonkarahisar Asker Hastanesi yarı faal duruma gerilemiş ve başhekimliğine 1944'te Albay Niyazi Bilirer (334-8) getirilmiştir.[45] Daha sonra İstanbul K. ve 2. Ordu Balıkesir Asker Hastaneleri başhekimliğinde bulunmuştur (1946-1950).[46]

Balıkesir Asker Hastanesi'nde 1948-1950 arasında düzenli bir çalışma başlamış, yönetici ve bilgili başhekim Albay Niyazi Bilirer, hekimler arasında uyumu sağlamıştır. Niyazi Bey'in yönetsel ve mesleki alanlarda kaydettiği verimlilik, arkadaşı Dr. Cemal User'in dikkatini çekmiş olacak ki hastanedeki onarım çalışmalarını konu eden bir dörtlük yazmıştır:

Başhekim Niyazi Bilirer
Doğruluğu takdire değer
Tanrı vermez ise keder
Kalmayacak kazılmadık yer.[47]

---

[41] A) *TC İstanbul Darülfünunu Talebe Rehberi, Ders senesi 1930-1931*, Ekspres Matbaası, İstanbul 1931, s. 35, 44. B) *TC İstanbul Darülfünunu Talebe Rehberi, Ders senesi 1932-1933*, Bürhaneddin Matbaası, İstanbul 1933, s. 30, 49. C) *1926-1966 Hekimlikte Kırk Yıl Tarihimizden Yapraklar*, General Op. Dr. Kemal Özbay, İstanbul, 1966, Yenilik Basımevi, s. 19+20.Dosyası.

[42] Kadıköy, Misak-ı Milli Caddesi, Kırmızıkuşak Sokağı, No: 9 (*TC İstanbul Darülfünunu Talebe Rehberi 1932-1933*, İstanbul, Burhaneddin Matbaası, s. 74).

[43] *1926-1966 Hekimlikte Kırk Yıl Tarihimizden Yapraklar*, General Op. Dr. Kemal Özbay], İstanbul, 1966, Yenilik Basımevi, s. 19-20.

[44] EMSAN 2982 (92-176-51) 7254- MNB Dosyası Belge No: 5680.

[45] Özbay, General Kemal, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, C. III, II. Kitap, İstanbul 1981, s. 61.

[46] EMSAN 2982 (92-176-51) 7254- MNB Dosyası Belge No: 5676, 5687.

[47] Özbay, Gen. Kemal, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, c. III, II. Kitap, İstanbul 1981, s. 89.

Niyazi Bilirer 2. Ordu Balıkesir Hastanesi başhekimi iken, 1950 yılında yaş sınırı dolayısıyla re'sen emekliye sevk edilmiştir.[48] 1913-1950 arasını kapsayan 37 yıllık fiili hizmetine 3 yılı fiili ve 3 yılı da itibari olmak üzere 6 yıl daha eklenerek toplam 43 yıl hizmet değeri üzerinden emekli olmuştur.[49] Dr. Niyazi Bilirer 1968 yılında aramızdan ayrılmıştır. Karacaahmet'te medfundur.[50].

Niyazi Bilirer ve eşi Nahide Hanımın mezarları (Karacaahmet)

Öz: 1930'lu yılların başlarında Cumhuriyet hükümeti, Prof. Albert Malche'ı İstanbul Darülfünunu'nda reform yapmakla görevlendirdi. Bu bağlamda Darülfünundaki kimi öğretim üyelerinin işine, çıkarılan bir yasa ile 31 Temmuz 1933'te son verildi. Albert Malche'ın Darülfünuna ilişkin raporuna dayanılarak (!), öğretim üyelerinin yarısından fazlası yaş sınırının aşılması, bilimsel yetersizlik (eser vermeme, akademik mesaide bulunmama, öğretim yöntemi eskiliği, yabancı dil bilmeme) ve devrimlerin gerisinde kalma gibi gerekçeler ileri sürülerek Darülfünundan çıkarıldılar. Boşalan kürsülere Hitler'in zulmünden kaçan Musevi kökenli Alman akademisyenler getirildi. Bu yazıda Üniversite Reformu'nda tasfiye edilen iki hekimin (Başkut ve Bilirer) kısa yaşamöykülerini bulacaksınız.

Anahtar sözcükler: Darülfünun, 1933 Üniversite Reformu, Tıp Fakültesi, II. Dünya Savaşı.

**The Eliminated Men of the 1933 University Reform:
Hikmet Fehmi [Başkut (1900-1969)] & Mehmet Niyazi [Bilirer (1892-1968)]**

Abstract: In the early 1930s, the Republic government, appointed Prof. Albert Malche to be the one to carry out a reform within the foundation of the University (Darülfünun) in Istanbul. In this context, a certain number of faculty members were dismissed on July 31, 1933 by a law enacted. According to Albert Malche's report (!) regarding the University

---

[48] EMSAN 2982 (92-176-51) 7254- MNB Dosyası Belge No: 5680, 5672. 05.07.1950 tarihli üçlü kararname, 5434 sayılı yasa, M40.

[49] EMSAN 2982 (92-176-51) 7254- MNB Dosyası Belge No: 5679.

[50] A) EMSAN 2982 (92-176-51) 7254- MNB Dosyası Belge No: 5704. B) *Cumhuriyet*, 16.07.1968.

(Darülfünun), more than half of the faculty members were removed from the University (Darülfünun) with a variety of justifications; such as the violation of the age limit, or because they were deemed scholarly insufficient (a decrease in academic publishing, put less effort into academic studies, inefficient teaching methods, or a lack of an additional language), or simply fall behind the revolutions. The abandoned lecterns were reassigned instead, to the German academicians of Jewish origins, who have escaped the Hitler oppression. In this article, you shall find the life stories of two physicians (Başkut & Bilirler), who have faced the exclusion during the University Reform.

Keywords: University (Darülfünun), 1933 University Reform, Faculty of Medicine, World War II.

Kitâbiyyat...

Cinsel Normalliğin Kuruluşu: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Heteronormatiflik ve İstikrarsızlıkları Üzerine

Özge ÖZDEMİR*

Türkiye'de ve Batı'da oldukça ilgi çeken bir konu olan Osmanlı cinselliği, Batılı popüler kültür anlatılarında özellikle harem, hamam ve çok eşlilik gibi temsiller çerçevesinde kendine yer buluyor. Akademik çalışmalar ise daha çok erken modern dönem cinselliklere odaklanıyor ve bu çalışmalarda cinsellik modern/modern öncesi ve Batı/Doğu ikilikleri ekseninde tartışılıyor. Osmanlı-Türk cinsel modernliği üzerine yapılan çalışmalar genellikle sınırlı bir alanı kapsıyor ve bu çalışmalarda özellikle heteronormativitenin ne anlama geldiği verili kabul edilerek ele alınıyor. Geçtiğimiz aylarda yayınlanan *Cinsel Normalliğin Kuruluşu: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Heteronormatiflik ve İstikrarsızlıkları* bu sınırların ötesine geçerek geç Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde cinsel modernliği heteronormalleşme süreçlerine odaklanarak inceliyor. Ezgi Sarıtaş'ın Ankara Üniversitesi Kadın Çalışmaları Bölümü'nde tamamladığı doktora tezinin kitaplaştırıldığı bu çalışma, modern kurum ve söylemlerin Batı-dışı toplumlarda hangi koşullarda ve biçimlerde normatif güçlerini kazandıkları sorusu çerçevesinde modernliği ve modernleşmeyi yeniden düşünüyor. On dokuzuncu yüzyılın son ve yirminci yüzyılın ilk yarısındaki söylemsel koşulların Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye'nin modern toplumsal cinsiyet ve cinsellik rejimlerindeki etkilerini anlamak bağlamında literatüre önemli bir katkıda bulunuyor. Cinsel modernleşmeyi bir kırılma anı olarak değil değişken, çok katmanlı ve etkileri bugün de süren bir süreç olarak ele alan yazar, bu süreci erken modernleşme döneminden 1970'lere uzanan geniş bir aralıktaki anlatılar üzerinden inceliyor.

* Hacettepe Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü

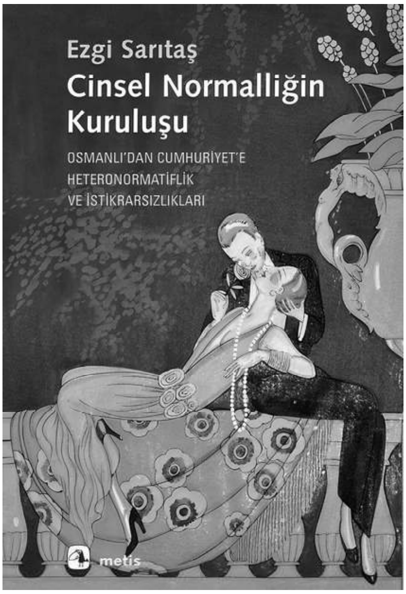

On dokuzuncu yüzyılda genç erkeklere yönelik homoerotik arzunun açıkça dile getirildiği metinlerin marjinalleşmeleri ve yerlerini kadınlara yönelik heteroerotik arzuların yer aldığı metinlere bırakmaları tespitinden hareketle, yaşanan dönüşümü cinsellik, modernlik ve normallik kavramları ekseninde ele alıyor. Normal olanın tutarlılığını sorgulamaya açan Sarıtaş, normalin kendisinin bütünlüksüz ve istikrarsız olduğundan hareketle odağını heteronormatifliğin istikrarsızlıklarına çeviriyor. Bu bağlamda edebiyat metinleri, öz-anlatılar, tarih anlatıları, nasihat kitapları ile popüler tıp metinleri çalışmanın ana malzemelerini oluşturuyor. Bu anlatıların ortaklaştığı temaların izlerini sürerken, sosyal bilimlerin geleneksel metodolojik sınırlarının içinde kalmak yerine, feminist ve queer çalışmaların disiplinlerarası metodolojisine uygun olarak yakın okuma, tarihsel çözümleme ve edebi çözümleme yöntemlerini kullanıyor.

Üç bölümden oluşan kitabın ilk bölümünde Sarıtaş, erkek homoerotizminin marjinalleşme sürecini tasavvufi aşk kavrayışının dönüşümü, erkek homososyalliğinin yapısındaki dönüşümler ve edebiyat alanındaki dönüşümler başlıkları altında inceliyor. İlk kısımda erkek homoerotizminin marjinalleşme sürecini on dokuzuncu yüzyılda Osmanlı aydınlarının oğlanlara karşı duyulan aşk karşısında utanma hissiyle birlikte okuyor. İkinci kısımda, tasavvufi aşkın homoerotik aşkla birlikte düşünülmesinin sorgulanması ve bu pratiklerin utanılacak/saklanılacak pratikler olarak görülmeye başlanması sürecini ele alıyor. Bu bağlamda aşkın dünyevileşmesi sürecinin heteronormativitenin aşkı ve erotizmi düzenlemesini kolaylaştırdığı tespitini yapıyor. Üçüncü kısımda, bu düzenlemelerle heteronormativitenin yarattığı baskıların, yalıtılmış homoerotik altkültürlerin oluşmasına yol açmasını ele alıyor. Bu bağlamda kentli altkültürün dönüşümünde kurucu role sahip alanlar olarak kahvehane, meyhane ve hamam mekânlarını ele alıyor.

Sarıtaş kitabın ikinci bölümünde, heteronormativitenin tarihsel dönüşüm ve istikrarsızlıklarını anlamak için, geç Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerine ait erkek homoerotizmine dair üç öz-anlatıyı ele alıyor. Farklı türlerde yazılmış olan anlatıları birbirlerinden farklı ve bazen birbirleriyle çelişen söylemlerin kesişiminde metinler olarak okuyor. Yazarların erotizmi ve homososyal ilişkileri farklı biçimlerde anlamlandırışlarını tek sesli öznellikleri bozan anlatılar olarak ele alıyor. Bu bağlamda çözümlenen metinlerden ilki mutasavvıf Aşçı (Halil) İbrahim Dede'nin 1828-1906 yıllarını kapsayan ve birinci tekil şahıs anlatısıyla gün-

delik hayatı, tasavvufi düşünceleri ve diğer tasavvuf metinlerine atıfları içeren hatıratı. Sarıtaş, bu hatırata bakarken, Aşçı Dede'nin mecazi aşk deneyimini homososyallik ve tasavvufi aşk kavrayışı çerçevesinde nasıl anlamlandırdığı sorusundan yola çıkıyor. Aşçı Dede, tasavvufi söylemler bağlamında, hakiki aşk olarak gördüğü mecazi aşkı erkeklere yönelik olarak dile getirirken, kadın ve erkek arasındaki muhabbeti hakiki aşka gidecek bir yol olarak görmüyor. Bu çerçevede, Aşçı Dede'nin, kadını erkeğin kusurlu bir biçimi olarak görüyor olması ve bu nedenle evliliği maddi ve mistik dünya için gerekli görse de hakiki aşka gidecek bir yol olarak görmemesi metnin önemli izleklerinden birini oluşturuyor. Diğer yandan ailesindeki kadınları da ikincil önemde gören Aşçı Dede, babası ve oğullarıyla ilişkileri ile tarikat ve meslek hayatı yoluyla kurduğu homososyal bağlarını birincil önemde görüyor. Sarıtaş, Aşçı Dede'nin bu düşüncelerine ek olarak anlatıda "Oğlan çocuk babasının aynısıdır" ve "Her şey kendi cinsiyle beraberdir" sözlerini sıklıkla tekrarlıyor olmasından yola çıkarak, Aşçı Dede'nin zamansallığını ilerlemeye dayalı hetero-zamansal kurgudan farklı olarak döngüsel bir zamansallık olarak okuyor. Bu bağlamda Aşçı Dede'nin hatıratını, homoerotik arzuların homososyal ilişkiler ve tasavvufi söylemlerle ilişkisi ve bunların homoerotizmi marjinalleştiren modern anlatılarla olan gerilimleri hakkında fikir vermesi bakımından değerli görüyor.

Yazarın ele aldığı ikinci anlatı olan Dr. Rıza Nur'un anıları (1879-1935) homososyal ilişkilerin dönüşümünün takip edilebileceği bir izlek sunuyor. Sarıtaş, Cumhuriyet tarihinde tartışmalı figürlerden biri olan Rıza Nur'un anılarını erkeklere duyduğu erotik ilgiyi anlamlandırma çabası bağlamında inceliyor. Homoerotik arzuyu birinci tekil şahısla dile getiren az sayıdaki metinden biri olan anlatı, bu arzuların inkârını, inkâr stratejilerini, aradaki gerilimleri ve dönüşen homososyal bağları nasıl anlamlandırdığını aynı anda içinde barındırıyor. İnkâr stratejilerinin ve metnin barındırdığı homofobinin heteronormativitenin işleyişini anlamak için önemli olduğunu düşünen Sarıtaş, Rıza Nur'un erkek homoerotizmini bireysel bir sapma olarak görmesinden hareketle bireysel sapma-sosyal sapma gerilimindeki anlamlandırma çerçevesini ele alıyor. Yazarın bu bölümde çözümlediği son metin olan Reşad Ekrem Koçu'nun *İstanbul Ansiklopedisi* adlı eseri, türsel olarak önceki iki eserden farklı bir yerde konumlanıyor. Yine de metin tüm yönleri ve tüm kapsamıyla değil, içerdiği erotik söylemler bağlamında incelendiği için bir öz-anlatı olarak değerlendiriyor. Ansiklopediyi heteronormatifliği bozan ve queer öznellik imkânları yaratan bir metin olarak ele alan yazar, kronolojik bir hayat anlatısı amacı gütmeyen ansiklopedinin, zamansallığı bakımından diğer iki anlatıdan farklılaştığını düşünüyor.

"Heteroerotizm ve Arzu Nesnesi Kadının Uyandırdığı Arzular" başlıklı üçüncü bölümde Sarıtaş, erotik ilginin dönüşümü ve heteronormalleşme sürecini, kadının arzu nesnesi haline gelmesi üzerinden tartışıyor. Bu süreci dört bileşen üzerinden okuyor: İkili cinsiyet modeli çerçevesinde kadın ve erkeğin birbirlerini dışlayıcı karşıt terimler haline gel(eme)mesi; bununla koşut olarak erotik arzu nesnesi ile cinsiyet özdeşleşmesinin birbirlerinden ayrış(ama)maları; evliliğin cinsiyetler arasındaki duygusal ve erotik bağları yoğunlaştırıcı, arkadaşlığa

dayalı bir birlik haline gel(eme)mesi ve heterososyalleşmenin arzunun heteroluğunu güvence altına al(ama)ması. Bu süreçleri, kendilerini istikrarsızlaştırarak işlediklerinden, olumsuzlamaları ile birlikte ele alıyor. Kadının arzu nesnesi haline gelme süreci, evliliğin aşk ve erotizmin meşru biçimi olarak tanımlanması ve ideal kadınlık ve erkekliklerle kadınsılık ve erkeksiliğin tanımlanması paralel ilerlemiştir. Kadının arzu nesnesi olması süreci beraberinde kadınsılaşma kaygısını da getirmiştir. Bu kaygıları kadınsılaşma kaygısı figürü olarak züppe ve kaygıyı dindiren erkeksi aşk nesnesi olarak erkek kıyafetinde kadın figürleri ile işleyen yazar, bölümün ikinci kısmında kadınsılaşma kaygısı ve kadınsılık nefreti olarak mizojininin heteronormatifliğin işleyişini biçimlendiren temel etkenlerden biri olduğunu ileri sürüyor. Çözümlemeleri için çoğunlukla yirminci yüzyılın edebi metinlerine başvuran yazar, nasihat literatürü ve tıbbi literatür gibi farklı türlerle metinlerarasılığına da işaret ederek metinlerin kesişiminde yer aldığı söylemsel hatların izini sürüyor.

Çalışmanın Osmanlı-Türk cinselliği literatürüne en önemli katkısı norm olanın sorgulanması ve eleştiriye tabi tutulması gerektiği fikrinden yola çıkarak odağına heteronormativiteyi alması. Buna rağmen çalışmada homoerotizme dair anlatıların geniş yer tutuyor olması çelişkili görülebilir. Her ne kadar bu durum çalışmada norm olanın anlaşılabilmesi için norm olmayanın da incelemeye tabi tutulması gerektiği fikrine dayanarak gerekçelendiriliyor olsa da, homoerotizm anlatılarının çalışmada kapladığı alan göz önüne alındığında, normatif olanın sorunsallaştırılması iddiasının gölgede kaldığı söylenebilir. Yine de Foucault'cu analizden ve Queer kuramdan hareketle cinselliği, iktidarın baskıladığı bir alan olarak değil, öznelliklerin üretildiği bir alan olarak ele alması bakımından amacı basitçe heteronormativitenin ögelerini deşifre etmek değil; heteronormativitenin işleyişinin ürettiği çeşitli arzu ve öznellikleri kapsayamamasının yarattığı basıncın dönüştürücü imkânlarını görünür kılmak. Bu amaçla heteronormativitenin nasıl işlediğini anlamak için heteronormativiteyi tarihselleştirirken; olumsal, yaratıcı ve istikrarsız okumalarla da queer tahayyül imkânlarının peşinden gidiyor. Bunun için öne sürdüğü fikirleri hangi yollardan geçerek biçimlendirdiğini okuyucuyla paylaşıyor, çözümlediği metinlerin başka türlü nasıl okunabileceklerini satır aralarında ve dipnotlarda göstererek çözümleme sürecine okuyucu da davet ediyor ve böylelikle kendi üzerine kapanmayan ve başka ihtimallere de açılabilen bir okuma deneyimi sunuyor. Bu sebeple çalışma yalnızca toplumsal cinsiyet çalışan araştırmacıların değil, günümüz toplumsal cinsiyet ilişkileri üzerine düşünen herkesin ilgiyle okuyabilecekleri bir kaynağa dönüşüyor. Bu anlamda *Cinsel Normalliğin Kuruluşu*'nun, klasik akademik yazının kapalı metinlerinden farklı, okuyucuyla her an diyalog halinde ve bununla birlikte kendi okumasının okuma yollarından yalnızca biri olduğunu göstermesi bakımından akademinin de alanını genişleten bir çalışma olduğunu söylemek gerekir.

[Ezgi Sarıtaş *Cinsel Normalliğin Kuruluşu Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Heteronormatiflik ve İstikrarsızlıkları*, İstanbul: Metis Yayınları, 2020]

Eski Sol Üzerine Yeni Notlar...

Meydan
"Sol"da Bir Şiir Dergisi (Ankara-Mayıs/1948)

M. Bülent VARLIK*

1940'lı yıllarda "toplumsal gerçekçiliği" savunan yazarların eserlerinin sergilendiği süreli yayınlardan birisi de sadece şiir yayınlayan *Meydan* dergisidir .

I. Biçimsel Özellikler

Meydan, 30x42 cm. boyutlarında ve 4 sayfa olan bir dergidir. "Şimdilik ayda bir çıkar şiir dergisi" olarak yayın hayatına başlar. Derginin sahibi ve yazı işlerini fiilen idare eden yazı işleri müdürü Mehmed Kemal'dir. Malî işleri ise Fethi Giray yönetir. Fethi Giray'ın adı devlet memuru olduğu için derginin künyesinde görülmez. Derginin malî desteğini şairlerin karşılaması öngörülmüştür; *Meydan*'da şiiri yayınlanan şairlerin 10 TL. vermesi kararlaştırılır. Mehmed Kemal anılarında "şiiri çıkacak olan her şair 10 lira veriyordu. Bu kurala bırakın duyulmamış olanları, ünlüler de giriyordu. Orhan Veliler, Cahit Sıtkılar, Suphi Taşhanlar…" demektedir[1]. Derginin finansmanına Suphi Taşhan da önemli bir katkıda bulunur, kağıt ihtiyacını karşılar[2]. Bu arada "gönderilen şiirlerin geri verilmeyeceği" belirtilir. Fiyatı 15 kuruş olan *Meydan*, Ankara'da Kanaat Basımevi'nde basılır. Dört sayfalık derginin bazı sayfalarında bir banka ve Milli Piyango bayii ile *Eser* ve *Seçilmiş Hikâyeler* dergilerinin "küçücük" reklamlara rastlanır.

---

* İktisatçı / ORCID: 0000-0003-3855-2081 / mbvarlik@gmail.com

[1] Mehmed Kemal; *Şairler Dövüşür*, Çağdaş yay., İstanbul-1981, ss: 116-117; Mehmed Kemal; *Acılı Kuşak*, Toplum yayınevi yay., Ankara-1967, ss: 97-98.

[2] Mehmed Kemal; *Acılı Kuşak*, Toplum yayınevi yay., Ankara-1967, s: 98.

II. Derginin Yayınlanışı

Derginin yayınlanış serüvenini ve dönemin şairleri/sanatçıları arasındaki "çekişmeleri" Mehmed Kemal anılarında ayrıntılı olarak anlatır: Mehmed Kemal'in aktardıklarına göre, şairler şiirlerinin yayınlanması karşılığında belli bir ödemede bulunmayı kabul eder, Suphi Taşhan, kağıt ihtiyacını karşılar, Abidin Dino da görsel malzemeyi sağlamayı taahhüt eder. Mehmed Kemal gerisini şöyle anlatır:

> Derginin süslenmesi işini Abidin [Dino] üzerine almıştı. Abidin'le Suphi [Taşhan]'nin arası açıktı. Abidin eğer dergiye Suphi'nin şiirleri girerse, resim yapmayacağını söylemişti. Ya yardan, ya serden geçecektik. Suphi'nin şiirlerini korsak, Abidin resim yapmıyacak, koymazsak kâğıt temin edemiyecektik.
>
> Abidin, resimleri yapmış, klişeye vermiştik. Fethi [Giray] de Abidin'den yana çıkmış. Suphi'nin şiirlerini koydurmak istemiyordu. Suphi de hergün başımıza dikiliyordu. Hattâ matbaaya kadar gelmiş, şiirlerini dizdirmiş, provaları görmüş, şiirlerinin dergiye gireceği yeri bile tesbit etmişti.
>
> Fethi de Abidin'e girmeyecek diye söz vermişti.
>
> Şimdi ne olacaktı?
>
> İhtiyatı da elden bırakmamıştık. Son dakikada Suphi'nin şiirlerini sayfadan çıkartacak, dizdirdiğimiz yedek bir yazıyı ötekinin yerine koyacaktık.
>
> Suphi, kendinde emin, matbaadan ayrıldıktan sonra Fethi:
>
> - "Suphi'nin şiiri girmeyecek…" diye tutturdu.
>
> - "Peki girmesin" dedim.
>
> Buna razı oldu…
>
> Ardından:
>
> "Girmesin, ama hiç olmazsa adı da geçsin…" dedim.
>
> "- Nasıl?" dedi.
>
> "Suphi Taşhan'ın şiirleri gelecek sayıda diye bir ilân koyalım".
>
> Bu ilânı koyduk ve dergi baskıya girdi.
>
> Böylece hem Abidin'i, hem de Suphi'yi memnun ettik[3].

III. Şairler ve Bir Sanatçı

Dergide dönemin önde gelen şairlerinin birer şiiri yayınlanır. Mehmed Kemal, anılarında "o zamanlar genç bir şair olan" Çetin Altan'ın da şiirlerini gönderdiğini, ancak derginin ikinci sayısı basılamadığı için bu şiirlerin yayınlanmadığını açıklar[4].

Meydan'da yayınlanan desenlerin tamamı Abidin Dino tarafından yapılır.

---

[3] Mehmed Kemal; *Acılı Kuşak*, Toplum Yayınevi yay., Ankara-1967, ss: 98-99. Derginin yayınlanışını ve kapanışını farklı kaynaklardaki bilgilerden yapılan bir değerlendirme için bkz: Mehmet Can Doğan; *Şiir Arkeolojisi*, YKY yay., İstanbul-2011, ss: 115-119.

[4] Mehmed Kemal; *Şairler Dövüşür*, Çağdaş yay., İstanbul-1981, ss: 116-117.

IV. Bir Kovuşturma

Bir şiir dergisi olmasına rağmen *Meydan*, siyasal iktidarın tepkisini çeker. Yaşananları Mehmed Kemal şöyle anlatır:

> *Meydan* adlı bir dergi çıkarıyordum. … Orada Melih Cevdet Anday'ın 'Tohum' adlı bir şiiri yayınlanmıştı. Derginin sorumlusu bendim, teknik sekreteri de şair Fethi Giray'dı. Bu 'Tohum' şiiri için bir gün Hacıbayram'daki Birinci Şube'ye çağırdılar.
>
> Bizi sorguya çekmeye başladılar. Fethi biraz atılgandı, soruları durduk yerde o cevaplandırmaya çalışıyordu. Sordular:
>
> "Bu 'Tohum' ne demek?"
>
> Fethi hemen atıldı:
>
> "Tohum, yani şey… Bitkilerin yetişmesi için toprağa atılan şey…"
>
> "Toprağa atılan, yani komünistlik tohumu… Toprağa atacaksınız, yeşerip çıkacak. Öyle değil mi?"
>
> Fethi iyice şaşırdı. Tohum sözünden komünistlik çıkaracakları hatırına gelmemişti. Bocalamaya başladı.
>
> "Ne bileyim ben" dedi. Beni göstererek, "işte sorumlusu burda… Yazan da Melih Cevdet'tir… Onlardan sorun!...
>
> "Zaten sana sorduğumuz yok. Sen kendin çıktın ortaya…"
>
> Bana döndüler. "Ne diyorsun?" dediler.
>
> "Vallahi ben siyasal amaçla bu şiiri basmadım. Güzel şiir diye yayınladım. Siz böyle anlamlar çıkarırsanız, şiir yayınlama olanağı ortadan kalkar".
>
> Bir-iki daha kem-küm ettim.
>
> "Bakın, size şiir okuyayım" dedim.
>
> Sesimi biraz Nâzım Hikmetvâri dramatik, biraz da Melih Cevdetvâri tane tane söylemeye ayarlayarak okumaya başladı. Genç polisler dinliyorlardı. Bir ara öyle bir hava belirdi ki, dinleyenler şiirin etkisinde kaldılar. Ekrem Anıt[5] kendine geldi.
>
> "Sana şiiri oku diyen oldu mu?" diye bağırmaya başladı. İki dörtlüğü okumuştum ki, kesmek zorunda kaldım.
>
> Bizi birkaç saat alıkoyduktan sonra salıverdiler.[6]

V. Derginin Kapanışı

Bu sorgulamadan bir sonuç çıkmaz ama derginin kapatılması için yeni gerekçeler bulunur. İkinci sayının yayına hazırlandığı günlerde Emniyet Birinci Şube'den Mehmed Kemal'i ararlar; derginin beyannamede belirtilen matbaadan

[5] Dönemin Ankara Emniyet 1. Şube Müdürü. 1954 ve 1957'de Demokrat Parti'den Samsun milletvekili olmuştur!

[6] Mehmed Kemal; *Şairler Dövüşür*, Çağdaş yay., İstanbul-1981, ss: 206-207.

başka bir matbaada basıldığını gerekçe olarak göstererek *Meydan*'ın kapatıldığını söylerler. Mehmed Kemal, derginin kapatılmasında daha sonraki yıllarda Demokrat Parti'den milletvekili seçilen Reşat Akşemsettinoğlu'nun etkili olduğunu ileri sürer[7].

VI. Açıklamalı Bibliyografya

Ahmet Arif; "Bir Akşam Üstüdür", No: 1, 15 Mayıs 1948, s: 3.

Akıncıoğlu, M. Niyazi; "Kuş Kanadından", No: 1, 15 Mayıs 1948, s: 4.

Aldanır, Salâhattin; "Karalama", No: 1, 15 Mayıs 1948, s: 2.

Anday, Melih Cevdet; "Tohum", No: 1, 15 Mayıs 1948, s: 1.

Cumalı, Necati; "Taşrada Küçük Bir Yer", No: 1, 15 Mayıs 1948, s: 2.

Erdem, Bedi; "Memleket", No: 1, 15 Mayıs 1948, s: 3.

Erdinç, Fahri; "Sabah Oluyor", No: 1, 15 Mayıs 1941, s: 2 .

Giray, Fethi; "Saltanat", No: 1, 15 Mayıs 1948, s: 4.

Gökçe, Enver; "Mürettip Hasan", No: 1, 15 Mayıs 1948, s: 4.

Kansu, Ceyhun Atuf; "Nisan Güneşi", No: 1, 15 Mayıs 1948, s: 3.

Kutsal, Fatma; "Baysu", No: 1, 15 Mayıs 1948, s: 3, [Göğceli (Yaşar Kemal) tarafından derlenen dizeler]

Mehmed Kemal; "Yeni Değirmen", No: 1, 15 Mayıs 1948, s: 1.

Ofşin, Fuat; "Apartmanlı Kıza", No: 1, 15 Mayıs 1948, s: 3.

Oktay Rıfat; "Çocuğun Dişleri", No: 1, 15 Mayıs 1948, s: 4.

Orhan Veli; "Yalnızlık Şiiri", No: 1, 15 Mayıs 1948, s: 1.

Prèvert, Jacques; "Sabah Kavaltısı", No: 1, 15 Mayıs 1948, s: 2.

"Sanat Üstüne Flaubert'den Birkaç Söz", No: 1, 15 Mayıs 1948, s: 1.

Serbestî; "…", No: 1, 15 Mayıs 1948, s: 4, [1947'de ölen Çukurovalı halk şairinden bir dörtlük].

Tarancı, Cahit Sıtkı; "Kimkime Dumduma Dünyası", No: 1, 15 Mayıs 1948, s: 1.

Taşer, Suat; "Belkis Hanım", No: 1, 15 Mayıs 1948, s: 1.

Vardar, Celâl; "Sağlık Parkı", No: 1, 15 Mayıs 1948, s: 2.

[7] Mehmed Kemal; *Acılı Kuşak*, Toplum Yayınevi yay., Ankara-1967, s: 99. Mehmet Can Doğan; *Şiir Arkeolojisi*, YKY yay., İstanbul-2011, ss: 115-119'da Salim Şengil'in "Pankart", *Seçilmiş Hikâyeler Dergisi*, c: II, No: 8, Aralık-1948, ss: 47-52; "Atlatmaca", *Dost*, c: XV, Yeni Dizi/No: 4, Şubat-1965, s: 3 ve *Anılarda Kalan Portreler*, Cem yay., İstanbul-1991, s: 86'daki yazıları ile "Kendileri-Mehmed Kemal-Yaşam Öyküsü", *Türkiye Yazıları*, No: 4, Temmuz-1977, s: 29'u kaynak olarak göstererek *Meydan*'ın yayınlanışı ve kapanışı ile ilgili farklı bilgiler verir. M. Can Doğan, "*Meydan* heyecanla çıkarılmış etkisiz bir dergidir; ama çıkış aşamasında yaşananlar ve çıkışı sonrasında yazılanlar, onu bir efsaneye dönüştürmüştür" kanısındadır.

Devlet Nüshası

Meydan

1

15 Kuruş

15 MAYIS 1948

MAVİ GİŞE
19 Mayıs çekilişi için
200,000
Liraya Hazırladı
MAVİ GİŞE Vitrinlerinde
Göreceksiniz
(Taşradan sipariş kabul edilmez)

* Şimdilik ayda bir çıkar Şiir Dergisi * Sahibi ve Yazı İşlerini fiilen idare eden Yazı İşleri Müdürü : Mehmed Kemal * Gönderilen Şiirler

KİMKİME DUMDUMA DÜNYASI

İlkönce güneşten ana südünden
Başladığın bu aşk
Böyle giderse sanırım gün günden
Fıraklı olacak

***

Göğüs germeğe ne kadar alışık
Olsan da iyi bil
Aldanıp düş kurmağa değmez artık
Gerçek bizden değil

***

Amerikan bezi üç buçuk arşın
Gerisini umma
Âlemde ha ölmüşün ha kalmışın
Kimkime dumduma

Cahit Sıtkı TARANCI

TOHUM

I

Samim Akser'e

Dörtnala haberci ilkyazdan
Aşağdan inceden beyazdan
Dumanı tüten sıcak tohum
Dolan kara toprağı dolan
Ulaş yeryüzüne ak tohum

Hey gücüne kurban olduğum
Dağ taş dinlemezim hey aman
Göster o gül yüzünü göster
Önce yeşil yeşil bak tohum
Sonra sarı sarı gülüver

Donansın donansın daneler
Kız oğlan kız alaca kına
Tarlalar sebil tek bedava
Ver güzelim ver yiğitim ver
Pir aşkına fakir aşkına

Anladım farkı neden sonra
Tohumdan başka seçmiş bitki
Bu küçük deli fişekteki
Ne ki ağaç mı altı pullu
Yoksa ayrık mı başak mı ki

Kim bilecek kapalı kutu
Ama bulut gökmar buluta
Gelir kararır nerde ise
Tohum altta nefes nefese
Kuleği gök gürültüsünde

Melih Cevdet ANDAY

YALNIZLIK ŞİİRİ

Bilmezler yalnız yaşamayanlar,
Nasıl korku verir sessizlik insana,
İnsan nasıl konuşur kendisile,
Nasıl koşar aynalara
Bir cana hasret,
Bilmezler.

Orhan VELİ

YENİ DEĞİRMEN

Maltepe sırtları duman
Bulut gelir Yeni Değirmen üstüne.
Çarkın sesidir duyulan
İncecikten tane tane.

Günü somun gibi üçe bölmüşler,
Herbirine vardiya demişler,
Ah, işgücünü yemişler
Ucuzca, bedavasına.

İndirirler kamyonlardan
Hesap görürler tonlardan
Çekip almışlar canlardan
Getirmişler değirmene.

Tombul buğday tıkır tıkır
Ağır usuldan kırılır
İpek eleğe dökülür
Tebdil olur beyaz una.

Akşamdan çuvallar
Mis gibi unla dolar
Diler Mehmed Kemâl diler
Gitsin istediğine.

Mehmed KEMAL

Sanat Üstüne Flaubert'den Bir Kaç Söz

Şiir, bir çeşit dış âlemi idrak etme şeklinden başka bir şey değildir; bir özel uzuvdur ki maddeyi süzer ve onu bilinmedik bir şekle çevirir.

Bütün gördüklerimi yazmak istedim, fakat olduğu gibi değil de yeni çehre kazanmış olarak

Dünyayı, usûlleri eserimizde taklid edilecek bir sanat örneği gibi görmeğe alışalım.

Kelimeler dilimin ucuna geliyor ve renkler parmak uçlarımda.

Zaman geçtikçe sanat ilâhileşecek, ilmin sanatkârane olacağı gibi; temelde ayrıldıktan sonra tepede birleşecekler.

Yazınca da gayet yavaş yazarım. Çünkü benim için bir kitap, yaşamanın belirli bir şeklidir.

SABAH KAVALTISI

Kahveyi
Fincana kodu
Sütü
Kahve fincanına
Şekeri
Sütlükahveye
Küçük kaşıkla
Çevirdi
Sütlü kahveyi içti
Fincanı tabağa kodu
Bana seslenmeden
Yaktı bir cığara
Halkalar çıkardı
Dumanla
Külleri
Tablaya kodu
Bana seslenmeden
Yüzüme bakmadan
Kalktı
Kafasına
Şapkasını oturttu
Yağmurluğunu giydi
Çünki yağıyordu
Ve gitti
Yağmurda gitti
Bana hiç seslenmeden
Yüzüme hiç bakmadan
Ve ben başımı
Elime aldım
Ağladım

Jacques PRÈVERT

Fransızcadan çevrilmiştir.

KARALAMA

Sen hala vapurlara bağlan bekle
Rıhtımların aynalı kahvelerinde
Deniz insanla dalga geçer
Aklına hiç getirmediğin gemilerle
Yüzgöz olmuyasın bir şu maviliklerle
Sesin iskelelerdeki zillere döner
Rezil eder iller de seni
Seni halka rüva eder.

Bir yol urbasıdır gün dediğin
Güler herkesler sokaklarda giyersen
Haline bakkallar tütüncüler bile güler
Kâfir çabucakta partal olur gider
Sen artik o nar yağan pazarlara git
Git değiştir değiştirebilirsen
Varsın düğmeleri en iri yıldızlardan
İplikleri varsın ışınından olsa güneşin
El sürmez bile pişkin eskiciler
Hepsi bilir şu hararlar gibi gökler
Her baştan geçse de her gövdeye uymaz
El sürmez bile pişkinseler eskiciler

Beklediğin hangi vapur hangi gemi
Şuncacık tekne şu hergele salarla baş eder mi
Farkına varmazsan şu sudan havadan köprülerin
Sen şu midye kadar kalmış yüreğinle
Her biri bağlanmış gelecek bir gemiye
Babadan kalma döşektir onlar için gün
Sanki yattıkça düş görecekler
Bilmezler şu sessiz sedasız mavi gök bile
Bir gün hiç ummadıkları şekilde bir gün
Miras bir ev gibi gümbür gümbür yıkılır gider

Kişi dergayı bile beygirle geçer
„ At var meydan yok „ demeden
O zaman nal sesidir enginden duyulan
En miskin ufuklar zelzeleler gibi köpürürler
Hepsi yerinden oynar rıhtımdaki taşların
Bakarsın hepsi gerilir gerilir gevşer
Kişi yol için yaratılmasın bir kez
Oturduğu yerde bile hacı terleri döker

Salâhattin ALDANIR

SABAH OLUYOR

Gün doğmadan
Bir zahmet edip kalktın mı iki gözüm,
Neler olur dünyamızda
Neler oluyor şehrimizde ?
İlk horozun dilinden emredilir
Günün aydınlık tarafı sabah . .
Derin uykulara çalar saatle girer
Kalk boruları ve işbaşı düdükleriyle gelir.
Kepenek altında dağda
Yol hanında, otelde, evde, çadırda
Dirseğine, dizine, ayağına doğrulur insanoğlu.

Şimdi sarabranda yapışmıştır denizciler kamarada
Kışla koğuşunda çanta dürülmüş,
Hapishanede bit yoklamasına durulmuş
Leylî mektepte kahvaltı zili çalınmıştır.

Artık ilk söz söylenecek
Günün ilk ateşi yakılacak,
Beşikte, salıncakta, dizde, kucakta
Bütün gece sallanan çocukların kundağı çözülecektir.

Sigara yakar benim bildiklerim
Sabah sabah gözlerini ovalamadan,
İlk nefesi çektiler mi ciğerlerine
Köklü öksürükler gelir ardından . .
Zaten soğuk almıyağör fukaralıkta
Okka okka girer de
Dirhemle çıkar adamın burnundan.

İnsan pazarına uğradın mı bu saatte
Bahçelicihan sokağında,
Atpazarı'nda, Hergele Meydanı'nda
Gördün mü amele usta nasıl kaldırılır
Ve uyuşulmazsa yevmiyede
Nasıl katık edilir o gün
Taze ekmeğin bir lokması öteki lokmasına,
Hele kitap misali Osmanlı tavlasında
Zarın kötüsüne nasıl küfredilir ?

Geç oradan Bendderesi'ne
Dışkapı'ya, Tophane'ye . .
Bırak nereden geldiklerini
Kimler geçiyor şehre doğru,
Dümeni kimler döndürüyor bak . .
Geçenler odacı, aşçı, hizmetçi, çöpçü
Garson, kalfa ve çırak . .
Kırk ateşli hastalar sökün eder sonradan
Numara almak üzere Nümune'ye doğru.
Gece vardiyasından dönenler de var
Lâğımcı bekçi misali,
Şimdi mahalle furununda
Kurşun geçmez uykulara varmıştır
Gurbet uşağı hamurkâr Salih.

Abdest alınadursun şadırvanlarda
Ve cemaat el bağlasın Hacıbayram'da . .
Müsaadenizle Yenihamam'da nalın kalmamıştır,
Hem çoğu ıslak peştemal kuşanmıştır.
Bir otel rüyasında şeytana uyan hacı
Zehra'da beş kâğıda sabahlıyan arabacı
Şimdi boylu boyunca göbek taşındadır.

- Belki uyanmıyanlar da vardır bu sabah
— Efendilerimizden gayrı —
Yolda, handa, hastahanede . .
Pabuçlar giyilmedik kalmıştır
Bağcıklar bağlanmadık,
Düğmeler iliklenmedik . .
Bir acaip yolculuk gelip çatmıştır
Hiç beklenmedik.

Yürü iğne atsan yere düşmez meydanlardan
Çıldırdığından sokağa uğramış sanma insanları
Akşam, kendiliğinden gelir zannetme
Öğün meselesi var.

Gün tazedir
Semaverlerde çaylar, cezvelerde kahvelerle,
Simitle börekle işkembe çorbasiyle
Sütle saleple gün tazedir . .
Velhasıl akşamla eskiyen herşey
Bu sabah temize çekilmektedir.
İşte matbaaların bir gecelik emeği
Şimdi, kâğıt kadar taze
Kâğıt kadar mahmur çocukların elindedir.
Akşamki cinayeti yazıyor Sabah gazeteleri
Bu günkü ziyafeti yazıyor . .

TAŞRADA KÜÇÜK BİR YER

— I —

Burası deniz kenarı
Taşrada küçük bir yer
Renk renk bulutlar böler
Derin semasını
Sahili her vakit çarpıntılı
İnsanları kendi halindeler

Başıboş hayvanlar gezer sokaklarında
Çocuklar üstbaş perişan yuvarlanırlar
Günler geçer duyulmaz bir haber ölümden başka
Ve hayat adeta tozlu camlar
Yaz günü güneşte ısınan sulara benzer

Bir keçi, bir dam, bir parça tarla
Babadan oğula kala kala
Senelerdir buğday ve tütün ekilir
Tepenin eteğinde denizin kenarında
Senelerdir uyur gibidir
Sâkinleriyle bütün kasaba

Necati CUMALI

SAĞLIK PARKI

Bir kaç yıl önce
Üç beş kanepen,
İki kök iğden vardı:
Yeri öperdi dalları.

Güzel güllerin,
Katmerli karanfillerin vardı;
Fetvam vardı bahçıvandan
İstediğimi koparabilirdim.

Geçmiş günleri hatırlarsan
Çiçekler kadar narin,
İri güvem gözlü
Bir ziyaretçin vardı;
Onu soracak değilim şimdi.

Ne çabuk değişmişsin?
Saçın sakalına karışmış,
Bu kocaman havuz neyine senin ?
Gölgesi kurusun akasyaların
Boy atacak yer mi bulamadılar.

Beter ol gelecek bahara,
Yaz geceleri daim olsun serserilerin,
Artık sevemiyorum şeni;
Ayaklarım kırılsın, gelirsem bir daha

Celâl VARDAR

Aklınca yazıyor yazıyor da
Gönlümce haber vermiyor.

Veçokluk bu saatlerde aklıma düşen memleketimde
Ve belki açıktaki kayıkta,
Ağzı zifir kokan balıkçı hemşehrim
Yüreğinin yağını yakan lâmbasını üflüyor,
« Şükür diyor, şükür . . Bugün de nafaka çıktı »
Efendime söyliyeyim, demir alıyor.

Fahri ERDİNÇ

NİSAN GÜNEŞİ

Kaçıncı dostluktur bu nisan güneşi
Bir kere küçükken belki beşiğimde
Belki de annemle - okşayıp geçtin beni!
Bilirmiydim o zaman güzelliğini
Belki de ağlamışımdır bağışla beni.

Şimdi farkettim tatlılığını
Yaşar yaşar da insanoğlu
Sonra sonra anlar ne olduğunu
Öğrenir nisan güneşinin güzelliğini
Ah uyandım, uyandım dirildim!

Dere kıyısında kadınlar gördüm
Köylü kadınları gördüm
Çamaşır yıkıyorlar sen kurutuyorsun,
Bir anne gördüm çocuğunu yıkıyor,
Tertemiz sonra sen uyutuyorsun!

Derede berrak suda yosunlar balıklar gördüm
Sen sevindiriyorsun onları,
Sevinçle suda geziyorlar,
Ah!„ ürüyorlar, ürüyorlar, ürüyorlar
Berrak suda güzel balıklar gördüm.

Baktım yaşlı bir armut ağacı gördüm,
Değdinmi çiçeklerini verecek,
Gülüverecek, sen gülüversen dalına,
Sen gülüyorsun elma dalı da öyle
Nerdeyse çiçeklenecek, ah,' çiçeklenecek!

Karlı ve güzel dağlar gördüm
Sen orada şarkı gibi ışıldıyorsun
Eriyecek bütün o karlar şimdi
Derelerin, ırmakların ve hayatın annesi
Ah, sen tatlısın, sen güzelsin nisan güneşi-

Bu sefer sende sevgilimi gördüm
— Ne elma dalında, ne erik ağacında
Pırıl pırıl, ışıl ışıl sevgilimi gördüm
Geldiğin yerden getirdin, hoş geldin
Hoş geldin sultanım, canım sevgilim!

Ah, nisan güneşi senden neler gördüm
Ne ümitler gördüm ne şarkılar gördüm
Yeşermiş kalbimin üstünde sıcacık
Aşka benzer, hayata benzer, oh sonsuzlukta!„
Hürriyete benzer bir şeyler gördüm.

2.4.1948 Turhal

Ceyhun Atuf KANSU

BAYSU

Çarşı uzun para yok
Gezin Baysu gezin
Mangal büyük kömür yok
Gezin Baysu gezin
Arkan kirli sabun yok
Gezin Baysu gezin

Fatma KUTSAL
Maraş - 50 yaşlarında
Derleyen : GÖĞCELI

SANAT DERGİSİ
eser
İkinci sayısını okudunuzmu ?
Fiatı : 1 Lira

BİR AKŞAM ÜSTÜDÜR

Meselâ bir akşam üstüdür Şarabi
Bahçeler ve dağlar üzre hükümran;
Tam dünyayı dolaşmak saatindesin.
Ay ışığı su içer birazdan.
Kızarmış kalçalarını çanlar
Alabildiğine vurur.
Sen çocuk tulumunda matbaa mürekkebi
Rüsva olmuş ellerinin emeği,
Manşetlerde kilometre kilometre yalan
Sallanır durur.
Bir akşam üstüdür katil, muhteşem
Alıp götürmüşler dost dediğini
Almış rüzgârlar içini
Ümide benzer, sevdaya benzer . . .
Soğuk bir namludur kör ve pusuda
Ense kökünde zulüm,
Ve sermiş canım sofrasını dört başı mâmur
Burnun dibine hürriyet.
Seviyorsun, mümkün;
Aranızda kurşun, yasak bölge var
Sen genç, sevdan ölünecek kadar güzel
Yasağı yapanlar ihtiyar.

Ahmet ARİF

APARTMANLI KIZA

III

Ne diyorduk apartmanlı kız,
bahardan bahsediyorduk galiba...
Kış mevsimini de severim:
çıtırdıyan sobalı bir odadan
seyretmek düşerken dansedişini karın
Hele tüllü olursa pencerelerin
daha hülyalı, daha rüyalı olur bu manzara.
Meselâ nasıl diyelim;
kulakları tıkalı olduktan sonra bir adamın
ve vurdum duymaz
ve bakar kör
"Teşbihte hata olmaz„
benzetiverirsin yağan karı beyaz kelebeklere.,

Şimdi kocaman bir şehirdesin :
uyuyan bir deniz
masmavi bir gök
bir sandal
— tabii yalnız değilim —
uzaktan kitar sesleri,
günlerden pazardır,
Kızkulesi denizin ortasında bir martı gibidir
tatlıdır bu kulenin masalı
acıdır
romantiktir.
Birden şükretmek gelir içlerinden aşıkların
Yirminci asırda sevişmekte hür olduklarına.

Evet bahardan bahsediyorduk Apartmanlı Kız
taze soğandan çıkmış :
Kuru fasulye, bulgur pilâvı arasında
iştah ilâcıdır hınzır.
Tomurcuklar çatlamak üzere,
bahar geldi Apartmanlı Kız.
Çocukları, kuzuları, sebzelerile,
meyvaları, çiçekleri, kuşlarile,
bütün nimetlerle yüklü olarak
bahar geldi Apartmanlı Kız
B A H A R I.

Fuat OFŞİN

SECİLMİŞ HİKÂYELER DERGİSİ
Genç Neslin en olğun imzalarını toplar
Birinci cilt beşinci sayı ile tamamlanmıştır.
1 — Bu Yollar Uzar
2 — Güverte Yolcuları
3 — Bir Balo Hatırası
4 — Meydan
5 — Ateş ve İnsan
Her Sayı 50 Kuruştur
Bu Dergiye mutlaka abone olunuz.
P. K. 2045 Ankara - Bakanlıklar

Mehmed Kemal'in
ŞİİRLERİ
BİRİNCİ KİLOMETRE

BELKİS HANIM

İstanbulda Üsküdardayız.
Karşıda Kızkulesi,
Kızkulesinden evvel gelir mutlak
Belkis hanımın hikâyesi.

— Ben bir yaralı kuşum
Canevimden vurulmuşum;
Ölüm vurdu ilkin,
Sonra ayrılık vurdu,
Sefalet vurdu en sonra.
Saldım ümidimi uzaklara.
Dağlar irili ufaklı
Dağların ardında kenanım saklı.

Deniz susar, ben susarım
Yorgun yelkenlerde rüzgâr susar.
Terlemiş sıkılmış yumruklarım,
Belkis hanım dalmış, uzaklara bakar.

— Akşam karanlığında çaldı kapımı kara haber;
Kırıldı kolum, kanadım
Genç yaşımda kara saçım ak oldu.

Denizdir, susar
Rüzgârdır, esmiyebilir.
Ana yüreğidir, kanamaz olur mu?

İstanbulda Üsküdardayız:
Yanmış köprünün ışıkları
Gece ile beraber başlamış yağmur,
üst katta bir kadın güler, katılırcasına
döner adalardan son vapur.

Sayılı günün ömrü az olur.
— Günlerini sayar dağların ardında Kenanım,
Eden bulur.

İşin farkında Belkis hanım.

Mektup gelir Sivastan,
Kenanın kokusu gelir.
Ana yüreği bilir derdin büyüğünü . .
Dört defa
Dört defa yeşerdi de ağaçlar . . .
Belkis hanım ağlamakta bulmuş teselliyi

Bir kızı vardır, kumral
Dudakları güz yaprağı gibi,
Gözleri dalgın
Susar.
Belkis hanım ağlamakta bulmuş teselliyi,
Ağlama deseniz de ağlar.

Gazetelere inanmıyor artık,
Ümide inanıyor,
— Dağların ardında
Garipler yurdunda Kenanım,
Düşünür, hayal eder gündüz gece . .
Bir beklediğim var benim de kendimce;

Eden bulur.
İşin farkında Belkis hanım.

Suat TAŞER

MEMLEKET

Şu dağın ardında memleket,
Bilmem hangi senei milâdide kurulmuş
Yollar yollar üstüne
Evler evler üstüne
Bir dert ihsan eylemiş ki Haktealâ
Kanbur kanbur üstüne.

Şu dağın ardında memleket
Memleket dediğin böyledir
İn vardır, cin vardır ;
Ab-ı havası vardır.
Velâkin karın doyurmuyor ab-ı hava
Cümle ihsan, ekmek derdinde üryan.

Şu dağın ardında memleket
Memleket dağın sırtında
Dağ dünyanın sırtında
Ve dünya sarı öküzün boynuzunda..
Bir dert insan eylemiş ki Haktealâ
İnsanlar insanların sırtında.

Bedi ERDEM

Meydan

1

15 Kuruş

15 MAYIS
1948

T. GARANTİ BANKASI A. O.
2.500.000 T. L.
Her türlü Banka muamelelerini, Kambiyo, Akreditif emirlerini sür'at ve azami kolaylık göstererek ifa eder.

geri verilmez * Basıldığı yer : Kanaat Basımevi * Adres : Denizciler Cad. Öksüzce Sokak No. 15 — ANKARA

Kuş Kanadından

Halim-selim değilim,
baştan kara ettiğim günler olur benim de.
Sevdiğim olur derd olur hâlim;
ezbere Mecnun'um bazı çöllerde.

Kırılır kolum, kanadım,
nâçar kalırım türkülerde;
anasız babasız, öksüz kalırım.
Yeşil kurbâlar öter yeşil çöllerde,
ben garip, perişan, gurbetlerde.

Gurbeteller yoludur :
bir ucunda tevellüdüm müjdelenir,
kara haberim gelir öbür ucundan;
ve her çeşme başında üçe ayrılır.
Üç kardeşin en küçüğü ben âvâreye
kervan geçmez kollar sağlık verilir.
Gitmem demem,
böyle yazmış yazan, aklı-karalı;
dere, tepe, yokuş demem, giderim.
Giderim de kanlı yaşlar dökerim;
akman demem, aksın - varsın, silerim.

Elin olsun gül memeler arası,
meskenimdir benim hanlar, kahveler;
olmazsa bahçeler, bağlar benimdir.
Benimdir ovalar. kartallar semti,
nerde akşam orda sabah ederim.
Yastıceğim taş olur,
«Altım toprak, üstüm yaprak»
ama gönlüm hoş olur.

Rumelinden bir türkü çalmaya görsün hele,
çıkmaya görsün Aliş Tuna Boyundan;
ilk kadehte sarhoşum.
İflâh olmam, artık hekim kâr etmez,
efkârlanır içerim, içer efkârlanırım.
Komşu kızları mı, ölüm mü geçmez,
neler geçmez hatırımdan, bir ben bilirim.
Evvel ve âhir geçer,
Yunus-u Bıçare, Şâir Nedim, Sâkiyâ;
ömrün tesellisidir, geçer
Sultan Süleymana kalmayan dünya.

Unuturum da sonra garipliğimi
heeyt ! . derim bir; kuşlar, ağaçlar !
Ve çıkarım dağlara.
Nereli bu rüzgâr, bu su deli mi?
İznim olmayınca yasak mâcerâ.
Selâmım baş üstüne
kavgam dert, yaş üstüne;
mazlûmun âhıdır başımda esen
gocunsun paşalar, beyler,
Alimallah komam taş-taş üstüne.
Ve döğünsün eller, eller;
Ayvaz'ımın perçemi düşmüş sol kaş üstüne.

Çok sürmez velâkin bu saltanatım,
tüfek icat olur
Hasretinden Kır Atım,
ben arımdan ölürüm.

M. Niyazi AKINCIOĞLU

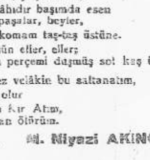

SERBESTÎ

Serbesti'nin nur dökülür yüzünden
Konuştukça dür dökülür sözünden
Bu yüzünden o yüzünden gözünden
Dilinden dişinden dudağından öp

Çukurovalı Halk Şairi 1947 de öldü.

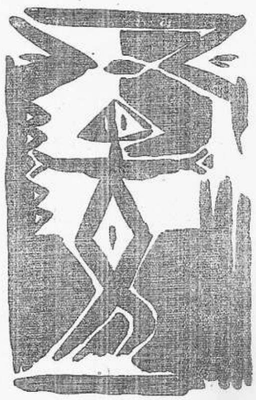

ÇOCUĞUN DİŞLERİ

Çocuğun dişleri çıkmış
Yeşil yeşil ıspanaklar için,

Ateş pahası şeftaliler, kirazlar, erikler için.
İşte azıları, köpekleri, önleri, arkaları
Bayat leblebiler, tozlu pestiller, boyalı şekerler için.
Hepsi de sivri, hepsi de keskin
Doğmuş ve doğacak kuzular için, danalar için...
Karagözler, mercanlar, pisiler gelir İstanbul'dan
Büyük lokantalara, konaklara
Istakozlar, midyeler, karidesler,
Neler de neler,

Maydanozlu köfteler ;
Çingene palamutları gelir efendim altmışara
Çocuğun dişleri için.
Çocuğun dişleri için,
Un öğütür değirmenci,
Helvacı susam keser,
Sürü, sürü davar gelir Erzurum'dan, İzmir'den;
Erzurum neredir, İzmir nere, Ankara neresi !
Kimler alır bu davarı, kimler yer ?
Malûm değil orası !
Çocuğun dişleri çıkmıştır.
Ne denir, Allah'ın işi.
Kesesine güvenen borazancı başı.

Oktay RİFAT

SUPHİ TAŞHAN Gelecek Sayıda

SALTANAT

Başladı gecede saltanatım,
Dizilin, sıralanın,
Kalemim, kitaplarım,
Davranın,
Çaresiz ellerim,
Davranın çaresiz parmaklarım.

Ben emrah'ım,
Sazım asılıdır Erzurum'da bir handa,
Ben Dadaloğlu'yum,
Namım söylenir Çukurova'da,
Ben fakirim,
ben Pir Sultan abdal'ım...

Vah Yunusu biçâre..
Benzin sarı gözlerin yaş,
Kavaklar pamukladı bak Hoca Gazali'de,
Vah seni vah Yunus kardaş...

Gâhi toprak altında, gâhi üstünde,
İki gözün iki çeşme..

başladı gecede saltanatım,
bademler çiçek açar belki bu sabah,
Davranın,
Çaresiz ellerim,
Davranın parmaklarım.

Fethi GİRAY

MÜRETTİP HASAN

Yanarım
Alınmıştır, ağzım-dilim elimden
Konuşamam yanarım,
Unumu elemişim, eleğimi asmışım.
Ölüm de ne?
Vız gelir ama yanarım.

İnce derde hele bir
Düşde gör nicedir kardeşim!
Parmaklarım yazı dizer yorulur
Kurşun kasalara dökülür derdim.
Bir türkü bilirim :
"Vargit ağam vargit
mekânın ora„
"Nerde karnın doyarsa
mekânın ora„
Hey anam hey
Yinede hey hey
Mürettip Hasan deyipte geçme!
Ben adamın anasını bellerim
Punto hesabı
Katrat hesabı!

Enver GÖKÇE

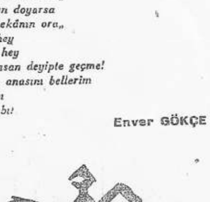

Ek: 1
Bazı Şairler Üzerine Notlar

Salâhattin Aldanır: (Medine/1915-2014) Memur olduğu için gerçek adı olan Selahattin Aldemir yerine S. Aldanır mahlasını kullandı. Orhan Veli, Oktay Rıfat ve Melih Cevdet'le aynı devrede okuduğu Ankara Lisesi'nden mezun olduktan sonra bir süre Hukuk Fakültesi'nde eğitim gördü, çeşitli kurumlarda memurluk yaptı. 1940 toplumcu kuşağı ile Orhan Veli'nin etkisinde hiciv/eleştiri/humor/ironi nitelikli şiirler yazdı. 1953'te ilk şiir kitabı Memleket Saat Ayarı'nı, 1982'de de Bin Cefalar Etse: Şiirin Buyruğu'nu yayınladı .

Fahri Erdinç: (Akhisar/1917-Sofya/1986) Balıkesir Öğretmen Okulu'nu bitirdi; çeşitli köylerde öğretmenlik yaptı. 1938/39 ders yılında Ankara Devlet Konservatuarı Tiyatro Bölümü'nde öğrenci oldu; Sabahattin Ali ile tanıştı. 1943'te mesleğinden tamamen ayrıldı; inşaat işlerinde taşeron kâtibi ve puvantör olarak çalıştı. Meydan'da yayınlanan şiirini bu dönemde yazdı. 1946'da Ankara'da devlet radyosunda çalışmaya başladı. 1947'de bir süre devlet başkanına hakaret suçlaması nedeniyle tutuklandı ve birkaç ay cezaevinde kaldı. 1949 Eylül'ünde, Ziya Yamaç ve Tuğrul Deliorman ile birlikte Bulgaristan'a geçti. Burada Türkçe popüler-politik yayımlar redaktörü olarak BKP Yayınevi'nde (1953-58) görev aldı. 1957'de Türkiye Komünist Partisi'nin "Dış-Büro"suyla ilişki kurdu; 20 Mart 1958'de TKP üyeliğine alındı. Başlıca eserleri: Şen Olasın Halep Şehri (1945), Türkiye'de Çocuklar (1951), Akrepler (1952), Göç (1952), Âsi (1955), İşte Böyle (1956), Alinin Biri (1958), Memleketimi Anlatıyorum (1960), Acı Lokma (1961), Diriler Mezarlığı (1964), Kore Nire (1966), Canlı Barikat (1973), Kardeş Evi (1979), Kalkın Nâzım'a Gidelim (1987) .

Fethi Giray: (Söğüt/1918-Ankara/1970) Ankara Erkek Lisesi'ni bitirdi. Çeşitli kamu kuruluşlarında memur olarak çalıştı. Daha sonra gazetecilik ile uğraştı; Ankara Ajansı ve Hürses gazetesinde muhabirlik yaptı; Ankara Telgraf gazetesinin kurucuları arasında yer aldı. Kudret gazetesini çıkardı. Toplumcu bir anlayışla kaleme aldığı şiir ve hikâyeleri Yeni Edebiyat, İnkılâpçı Gençlik, Ses, Yurt ve Dünya, Harman, Yürüyüş, Yeditepe gibi dergilerde yayınlandı .

Fuat Ofşin: (?-Ankara/1985 "1940 Toplumcu Ozanlar Kuşağı"nın bir üyesi olarak kabul edilmektedir. Şiirleri Servetifünun, Fikirler ve Toprak dergilerinde yer aldı. Cephe Rüzgarları adlı kitabı 1980'de yayınlandı.

Mehmed Kemal [Kurşunluoğlu]: (Ankara/1921-İstanbul/1998) İlk ve orta öğrenimini Ankara'da yaptı. 1940'ta Ankara Erkek Lisesi'nden mezun oldu. Ticaret Bakanlığı'nda çalışırken Ankara Üniv./Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü'ne devam etti ancak bitirmeden ayrıldı. Gazeteciliğe başladı; Kudret ve Battal Gazi'de yazarlık yaptı. Daha sonra Türk Haberler Ajansı'nda, Demokrat Ankara gazetesinde, ABC, Yön ve Kim dergilerinde çalıştı; Bayındırlık Bakanlığı Basın Bürosu'nu yönetti. Bazı gazete ve dergilerin Ankara temsilciliğini yaptı. Gazeteciliğe daha sonra İstanbul'da devam etti. Edebiyat dünyasına 1942'de Gençlik dergisinde yayımlanan bir şiirle baş-

ladı. Toplumcu-gerçekçi şairler arasında yer aldı. Eserleri Kaynak, Seçilmiş Hikâyeler, Yeryüzü, Yeditepe, Ant, Dost, Yön, Yansıma, Varlık, Türk Dili, Sanat Olayı gibi dergilerde yayınlandı. Bazı eserleri: Birinci Kilometre (1945), Dünya Güzel Olmalı (1954), Acılı Kuşak (1967), Politika ve Ötesi (1970), 12 Mart, Öfkeli Generaller ve İşkence (1974), Pulsuz Tavla (1976), Sürgün Alayı (1980), Şairler Dövüşür (1981), Söz Gibi (1982), Türkiye'nin Kalbi Ankara (1983), Öğle Rakıları (1986), Celal Bayar Efsanesi ve Raftaki Demokrasi (1980), Haber Peşinde 50 Yıl (1993).

Celâl Vardar: (Yugoslavya/1916-Ankara/1991) Çocukluğu Yugoslavya'da geçti. Lise öğrenimini Edirne'de tamamladı; 1940'da Ankara'ya yerleşti. Bir süre Ankara Üniv./Hukuk Fakültesi'nde okudu, ancak fakülteyi tamamlamadı. Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu'nda çalıştı ve buradan emekli oldu. Şiirleri, Seçilmiş Hikâyeler, Pazar Postası ve Dost dergilerinde yayınlandı. Tek kitabı İki Dal (1957) Dost Yayınları arasında çıktı.

Kaynakça

Mehmed Kemal; *Acılı Kuşak*, Toplum Yayınevi yay., Ankara-1967.

Mehmed Kemal; *Şairler Dövüşür*, Çağdaş yay., İstanbul-1981.

Mehmet Can Doğan; *Şiir Arkeolojisi*, YKY yay., İstanbul-2011.

Nuran Özlük; "İlhamı Reddeden Yahut Belalı Şiirin Peşindeki Hiciv/Eleştiri Ustası Şair: S. Aldanır", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, No: 77, Eylül-2018, ss: 70-79.

Öner Yağcı; *40 Kuşağı Şairleri*, Telgrafhane yay., Ankara-2020.

Öz: *Meydan*, 1948 yılında Ankara'da yayınlanan bir şiir dergisidir. Sadece bir sayı yayınlanan dergide "sol" görüşlü şairlerin eserlerine yer verilmiştir.

Anahtar sözcükler: *Meydan*, Mehmed Kemal, sosyalist basın, 1940'lı yıllarda basın

A "Left-wing" Poetry Magazine (Ankara/1948)

Abstract: *Meydan* is poetry magazin published in Ankara in 1948. In the only published issue of the magazine, the poetry of "leftist" poets were introduced.

Keywords: *Meydan*, Mehmed Kemal, socialist press, press in 1940s

Tek Sayı Osmanlı Süreli Yayınları - 1

Çıngırak (1908)

Tek Sayı Çıkan Osmanlıca Dergilerin Çevrimyazısı

Bülent DANIŞOĞLU

Bir dergi neden tek sayı çıkar? Bunun en iyimser cevabı, dergiyi yayınlayanların tek sayı çıkarmayı amaçlaması, olabilir. Böyle bir niyetle çıkarılan dergiler de olmakla birlikte, genellikle zorunlu nedenlerle tek sayıda kalındığı aşikârdır. Bir dergi gereği kadar nitelikli olmadığı için veya okuyucular tarafından beğenilmediği için tek sayı çıkmak zorunda kalabilir. Buna, dergi nitelikli olduğu halde, zamanından önce çıktığı, zamanın ruhuna uymadığı, okuyucularına fazla geldiği gibi nedenleri de eklemek adil olur. Yazarlar arasında çok erken bir anlaşmazlık çıkması ihtimalini de dışlamamak lazım.

Tabii dışsal nedenlerin çoğu zaman daha da belirleyici olduğu unutulmamalı. Dergiyi çıkaranlar mali sorunları çözememiş olabilir. Toplumdan veya toplumun çeşitli kesimlerinden gelen baskılara direnememiş olabilirler. Bu topraklarda her zaman görüldüğü gibi, dergi yasaklanmış, toplatılmış hatta yakılmış olabilir.

Günümüzde olduğu gibi, geçmişte de tek sayı basılan dergiler vardı. Osmanlıca yayınlanan dergiler içinde tek sayı çıkabilenleri çoktur. Basın İlan Kurumu'nun yayın organı *Basın Hayatı*'nda 2017 yılında yayınlanan "Tek Sayılık Süreli Yayınlar Bibliyografyası"nda Arap harfleriyle 302 süreli yayının tek sayı basıldığı yazıyor. Ancak bu liste gazete, dergi, yıllık, nevsal, salname gibi çeşitli türleri kapsıyor. Bu yayınlar içinde, aşağıda adlarını sıraladığımız 75 kadarı dergi niteliği taşıyor:

> *Adl ve İhsan, Agah Basurcu, Arş, Ateş, Ay, Baba Himmet, Beyoğlu, Bosna, Ceride-i Felsefiye, Cidal, Çıngırak, Çiftçi, Doğru Söz, Doğu, Erkekler Dünyası, Gemici, Gülizar, Güzel Saruhan, Hamiyyet, Hayat Hazineleri, Hemşehri, Işık, İktisat*

Bülteni, İmtiyaz, İnkılab-ı Beşer, İtila, İttihad-ı Anasır, İzmir İdman Mecmuası, Jale, Kadınlar Saltanatı, Karnaval, Kibar, Malumat-ı Mütenevvia, Manisa Yeni Yurd, Matbaacılık ve Kitapçılık, Mebahis, Mecmua-i Kemal, Menekşe, Muhhike, Muhit, Muktebes, Musavver Akşam Şimendöferi, Musavver Cellad, Musavver Türkistan, Musavverü'l-Medrese, Muvaffakiyet-i Milliye, Muzaffer, Müddei-i Umumi, Nasreddin Hoca, Ordu Neşideleri, Para Bohçası, Pinti, Punar, Rehber-i Saadet, Rehber-i Ticaret, Rumeli, Saika, Salon, Samsun Ticaret Odası, Sinema Mihveri, Siyah Gül, Sudi, Şaka, Şark, Şark, Şark ve Kürdistan, Tabiat, Terbiye, Teşvik, Türkistan, Vatan, Verem, Yadigar-ı Harb, Yeni Nesil, Yurd.

Dergilerin geçmişi anlamak için önemli kaynaklar olduğu malum. Bu nedenle Osmanlıca dergilerin çoğunun Latin harflerine çevrimyazısı yapılıyor. Tek sayı çıkan Osmanlıca dergiler ise pek tanınmadığı, bilinmediği için önemsenmiyor. Fakat bir önemi olup olmadığını bilmek için önce okumak gerekir. *Kebikeç*, her sayısında, tek sayı çıkan bir Osmanlıca derginin çevrimyazısını yayınlamayı amaçlıyor.

Çıngırak: Alaycı Mizah

Çıngırak tek sayı olarak yayınlanan, dört sayfalık bir mizah dergisi. İlk sayfasında "ilk ve son nüsha olarak çıkmıştır" ifadesi yer alıyor. Fiyatı 20 para. Bunun dışında yazarlar, yayınlanan yer ve tarih hakkında bir bilgi yok.

2015 yılında Erciyes Üniversitesi İletişim Fakültesi öğretim üyeleri Yrd. Doç. Dr. Ebru Davulcu ve Arş. Gör. Mustafa Temel tarafından *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*'nde yayınlanan, "II. Meşrutiyet Döneminde Yayınlanan Tek Sayılık Mizah Gazetelerinde Muhalefet: *El Üfürük*, *El Üfürük'e Zeylen Körük*, *Ton Ton Risalesi*, *Çıngırak*, *Mahkum*" başlıklı makaledeki bilgilere dayanarak bazı tahminler yapılabilir.

Söz konusu makaleden anlaşıldığına göre, *El Üfürük*, *El Üfürük'e Zeylen Körük* ve *Çıngırak* dergileri gerek biçim gerekse içerik olarak birbirine benziyor. Tek sayılık olduğunu baştan açıklayan, yazar adı vermeyen, dörder sayfalık ve hep aynı kişileri hicveden üç dergi. Sermet Muhtar 1934 yılında *Yedigün* adlı dergide, *El Üfürük*'ü Sait Hikmet ve Osman Kemal ile birlikte çıkardıklarını yazmış. *Çıngırak*'ı da aynı yazarların çıkarıp çıkarmadığını bilmek mümkün değil ama en azından aynı çevreden oldukları varsayılabilir.

El Üfürük 9 Ağustos 1324 tarihinde yayınlanmış. Meşrutiyetin ilan edildiği 23 Temmuz 1908/10 Temmuz 1324 tarihinden bir ay kadar sonra.[1] *Çıngırak*'ta tarih yok ama dergi içindeki yazılarda hep 21 Ağustos tarihi kullanılıyor. Tek Sayılık Süreli Yayınlar Bibliyografyası'nda da yayın tarihi 1324/1908 olarak belirtilmiş. Anlaşılan *Çıngırak* da meşrutiyetin ilanından hemen sonra yayınlanmış.

[1] *El Üfürük* dergisinde yer alan "asırda bir defa" ifadesinden yola çıkarak 2008 yılında 2. sayısı çıkartılmıştır. 1908 sayısının tıpkıbasımının ve çevrimyazısının yanında 4 sayfa da 2. sayı metninin birlikte yayınlandığı bu yüzüncü yıl sayısının fikir sahibi ve neşriyat editörü Hakan Sümer, Sahibi Kenan Sarıalioğlu, Yazılar ve çiziler Hakan Sümer, Bülent Sümer, Osmanlıca çevrimyazı Veysel Usta'ya aittir. Yayıncısı Serander Yayınları, Trabzon'dur.

Zaten derginin bir 'aceleye gelmiş' hali de var. "Bir defaya mahsus olduğu cihetle heyet-i tahririye teşkiline lüzum görülmemiş" olduğu belirtilmiş. Kısacık bir dergide bu kadar çok imla hatası ve cümle bozukluğu olmasını belki böyle açıklamak gerekir. Fakat sorun bundan ibaret değil. Dergi baştan sona son derece yavan, tatsız tuzsuz esprilerle dolu. Dönemin çok gelişkin bir mizah anlayışına sahip olduğu söylenemez ama yine de uzun süre varlığını sürdüren mizah dergilerini düşününce, *Çıngırak*'ın çok zayıf kaldığını kabul etmek lazım. Sanki biri oturup aceleyle sayfaları doldurmuş ve baskıya gitmiş gibi.

Dergiyi çıkaranlar, belli ki, yıllarca Abdülhamit'in kadrolarına için için duydukları öfkeyi dışa vurmak için sabırsızlanmışlar. Bu kişilerin azledilmesi ve bazılarının Bekirağa Bölüğü'ne kapatılması üzerine, alay ederek içlerini dökme fırsatını kaçırmak istememişler. Yazıların çoğu eski iktidar sahiplerinin düştüğü durumla alay etmekten ibaret.

En çok hedef alınan kişi, büyücü, sihirbaz, üfürükçü gibi nitelikler yüklenen Ebülhüda. Asıl adı Muhammed bin Hasan Vadi olan Ebülhüda, 1850 Halep doğumlu. II. Abdülhamit döneminde yirmi yıl kadar üst düzey görevlerde bulunmuş. Ulemanın en yüksek derecesi olan Rumeli Kazaskerliği'ne kadar yükselmiş. Özellikle Arap eyaletlerinde, hilafetin Osmanlılara ve dolayısıyla Abdülhamit'e geçtiğini, halifenin emirlerine tam teslimiyetin bir vazife olduğunu, bildirmesiyle tanınıyor.

Çıngırak'ın hedef alıp alay ettiği diğer isimler, yazarının kimliği bilinemeyen, Mahmut imzalı, 1909 yılında yayınlamış *Hafiyelerin Listesi*'nde de yer alıyor. Listede Birinci Sınıf Hafiyeler, jurnali doğrudan padişaha arz eden saray erkanı olarak tanımlanıyor. Birinci sınıf hafiyeler anlatılırken, *Çıngırak*'ta hicvedilen kişilerle ilgili çeşitli bilgiler de veriliyor.

Tophane Müşiri Zeki Paşa Abdülhamit döneminde yıllarca Tophane Müşiri ve Askeri Mektepler Nazırı olmuş. Rivayete göre bir haberi kendisinden önce yetiştiren biri olursa çok üzülürmüş. Memduh Paşa Ankara Valiliği ve Dahiliye Nazırlığı yapmış. Vükela jurnalciliği yaparmış. Necip Melhame Bulgaristan Komiseri, Nafia Müsteşarı, Bomba Komisyonu Reisi olmuş. Ona Suriye'de nargile hırsızı dedikleri söylenirmiş. İbrikdar Kamil Ağa, kurduğu jurnalci çetesiyle çok para kazanmış, Valideçeşme'de saray gibi bir konak yaptırmış. Basurcu Agah Paşa Arabistan'dan gelen 'mütetabbib'lerdenmiş ama "tabib-i hazret-i şehriyari" diye imza atarmış. Zülüflü İsmail Paşa'dan, fenalıktan zevk alır, kalpsiz yaşayan bir mahluktur, diye söz ediliyor. Onun için "O zaid cismi ki hak-i siyahtan halk eden Mevla/Mülevves şahsını bir bok kadar alçak yaratmış" diye beyit düşülmüş. Listede başkatip Kara Tahsin Paşa ve Taşkışla müstantiki Reşit Paşa da yer alıyor. Semih Mümtaz (1879-1956) ise Meşrutiyet'in ilanıyla ülkeyi terk edip 1937'de dönen, o zaman saraya yakınlığı ile bilinip bugün *Eski İstanbul Konakları* gibi eserleriyle tanınan Şura-yı Devlet üyesi ve yazardır.

Çıngırak'ta siyasetle ilgisi olmayan, gündelik yaşama ilişkin sahneler içeren yazılar da var. Ama galiba, *Çıngırak*'tan 65 yıl sonra ilk sayısı çıkan *Gırgır*'la zirveye ulaşan mizah dergiciliğinde başrol her zaman siyasetin oluyor.

Çıngırak Dergisi Çevrimyazı Metin

Ebussihirzade[2] Hasan tarafından tertip edilen

Çıngırak

İlk ve son nüsha olarak çıkmıştır.

İlk ve son nüsha olarak çıkmıştır

Nüshası 20 paradır

Nüshası 20 paradır

Karilerimizi mevkuf eşirranın ahvalinden haberdar ve başka gazeteler ile mukavelesi olmayan Ajans Enternasyonal'in en son telgrafları ve bazı makalatı havi olmak üzere, pederi Ebussihir Efendi'nin müsaadesiyle kendi gazetesine kıyasen, Üfürükçüzade Hasan tarafından bir daha çıkmamak üzere Türkî el-ibare "Çıngırak" namıyla mevsum işbu gazeteyi çıkararak enzar-ı kariyana vaz edilmiştir.

Gazetemizin münderecatı en müntahab fıkarattan olduğundan ve bir defaya mahsus olduğu cihetle heyet-i tahririye teşkiline lüzum görülmemiş ve bu sebepten kusurumun affı mütemenna bulunmuştur.

Bazı gazeteler Ebussihir'in mevkuf bulunduğu odanın penceresinden bakarken resmini almışlar ise de kendi kafasının öyle on okkalık lahana kadar olmadığı ve gözleri de kurbağaya benzemediği cihetle kabul etmiyor, kendi resmi Tahtakale'de mahfuzdur.

[2] 'Sihir' ve 'seher' Osmanlıca aynı yazıldığı için bazı kaynaklarda 'Ebusseherzade' olarak da okunmuştur.

Telgraflar

-Ajans Enternasyonal-

Kasımpaşa: 21 Ağustos - Bataet-i hareketiyle meşhur Haliç vapurları dün buraya yanaştığı zaman her nasılsa çımayı unutarak hareket etmiş ve Kasımpaşa iskelesini dahi alarak refakatinde Haliç'te bir seyahat etmek arzu etmiş ise de iskelenin enfluenzadan rahatsız bulunduğundan gidemeyeceğini beyan etmiş ve bu işe halat fevkalade hiddet ederek orta yerinden koparak resm-i vedaı bu suretle ifa eylemiştir.

Galata: 21 Ağustos - Sirkeci ve Galata rıhtımlarının çökmesine sebep bütün mavnacı esnafının ucu çengelli demirleriyle rıhtımı cer etmelerinden neşet [ettiği] anlaşılmış ve bu babda mavnacılara tenbihat ifa edilmiş ve aksi takdirde haklarında protesto muamelesi icra edileceği bildirilmiştir.

Unkapanı: 21 Ağustos - Bazı evrak-ı havadiste sirkenin bahaya çıkacağı bildirilmiş ve bu havadis bura mahafilinde fevkalade su-i tesir ederek esnafın kemal-i gayretle turşu kurmaya başladıkları ve mahsulün çok olmasından sanatın terakki edeceği kaviyyen memul olunuyor.

Sirkeci: 21 Ağustos - Eşyayı salla sırt ederek firar etmeye "sırıklamak" tabir edildiğinden, cisr-i cedid sırık hamalları bilcümle lügat sahiplerine bir beyanname göndererek kendilerinin bu manadan ıskat edilmelerini talep etmişlerdir.

Edirne kapısı: 21 Ağustos - Burada kalelerin üzerinde beray-ı tenezzüh gezinen bir kuzu atlamış ve derhal karnından patlamıştır.

Tahtakale: 21 Ağustos - Altı kol iskambile kimse rağbet etmediği cihetle yerine kuru bakla oyunu vaz edilmek tezekkür olunmuş ve bu babda Ebülhüda Efendi'nin reyi istifsar edilmiştir.

Galata: 21 Ağustos - Bugün tramvay kumpanyası bilcümle kira arabaları sahiplerini idarehaneye çağırarak badema hiçbir veçhile kira arabalarının tramvayı geçmeyecekleri hakkında bir mukavelename [tertip] edilmiş ise de vaz-ı imza için ekseriyet hasıl olmamıştır.

Nuruosmaniye: 21 Ağustos - Umum üfürükçü esnafının fala bakmak için kaç bakla ile kuru fasulye bulunacağı beynlerinde münazaraya sebep olduğundan, bu babda iki güne kadar kendilerine bir karar-ı kati verilmesi mucidü's-sihir Ebülhüda'dan istifsar ve şeyh efendinin riyaseti altında bazı üfürükçülüğe müteallik mevaddın tezekkürü için içtimaa davet olunmuşlardır.

Eminönü: 18 Ağustos - [Gecikmiştir] Bura piyasasında helvacı kabağı gayet müterakki bulunmasından, esnaf izahat almak üzere loncaya gitmişler ve esbabı tahkik edildiğinde, Ebülhüda ile oğlu Hasan'ın badema kabak çalarak ifa-i vazife edecekleri üfürüğe kimsenin itimad etmeyeceği cihetle, bilumum üfürükçülerin kabak çalgı sendikası teşkili teşebbüsünde bulunduğu bildirilmiş ve oğlanın dahi "hamama gider bohça çalar"[3] zim zim zim[4] mısraıyla başlayan beyitlere nazire yapmakla meşgul olduğu bildirilmiştir.

---

[3] Deyişin tamamı "Bizim hacı haram yemez, hamama gider bohça çalar"dır.

[4] *Derleme Sözlüğü*'nde *zım zım*, *zim zim*, *zum zum* biçimleriyle görülen ve *zımbırtı*, *zımzırık* gibi kelimelerin de kökü olduğu anlaşılan, hınca hınç, ağzına kadar, tepinerek gürültü etmek, boşa dolaşmak, oynak, cilveli anlamlarına gelen yansıma sözle ilgili olsa gerek.

Gülünç bir vaka

Sahte kibardan birisi bir gün hevai hevesine tabi olarak Beyoğlu'na doğru yollanır. Hem-bezm ülfeti olduğu birini alarak doğruca en mükellef birahanelerden birine girer. Hoşbeşten sonra gelsin bira, gelsin konyak, şampanya bira ilh. Hitamında hesap [?] teşrif zamanının hulul ettiğini görünce çarnaçar pusulayı istemiş. Bir de ne görsün yalnız şampanya hesabı dört yüzü geçmiş (ötesini düşünmeli de bulmalı). Biçarenin benzi sararır solar, hırsından saçlarını yolar. Yanındaki paranın adem-i kifayesinden bastonu sallasırt ederek arka kapısından firara yeltenir ise de garsonların müdahalesiyle muvaffak olamaz ve en nihayet ceketi pardesüyü rehin bırakarak bu halde eve kadar gitmeye mecbur olur. Ve bir daha Beyoğlu'na ayak atmamaya karar verir.

Pantolonu almadıklarına çok şükretsin.

Ebülhüda Efendi'nin rüyasında mevkufîn-i eşirradan mürekkep bir tayin-i meslek komisyonu teşekkül etmiştir. Azaların cümlesi mesleklerini taayyün etmişler ise ekserisinin sanatı hakkıyla ifaya kudretleri olmadığından birkaç gün prova edeceklerini beyan etmişlerdir. Netice-i müzakerat şu merkezdedir

Eşhas	
Ebülhüda	Kabak çalmaya
Oğlu Hasan	Yılan oynatmaya
Zülüflü İsmail	Tramvay vardacılığına
Basurcu Agah	Sokakta mualece satmaya
İbrikdar Kamil	Seyyar berberliğe
H. Rami[5]	Sandal tamirciliğine
Memduh	Yeni Cami'de arzuhalciliğe
Kara Tahsin	Kabataş iskelesinde çımacılığa
Reşit	Yazın caddeleri sulamaya
Rıza	Balıkçılığa
Zeki	Araba tekerleği yapmaya

Semih Mümtaz Külyutmaz babasına bir telgraf çekerek, evvelce Bebek'te bebek gibi oturdukları köşkte şimdi parasızlıktan şebek gibi sıçradıklarını bildirmiş ve peder-i sahte-vakar dahi cevaben, evvelce kantar rüsumunu yutarken hiç terlemediğini ve fakat şimdi parasızlıktan kan ter içinde kaldığını bildirmiş ve resm-i takriri[?] ifa eylemiştir.

Karagöz'de "Hanımın fendi erkeği yendi" namıyla bir oyun vardır. Rezaki Bey, pastırmacı, Deli Bekir, tuzsuz, arabacı, Beberuhi, kekeme, Hacivat, Karagöz eve giriyorlar da sonra hepsi birden sokağa çıkıyorlar. İşte bu oyun tıpkı Şirket-i Hayriye'nin vapurlarından köprüye çıkış seferine benziyor. Bir kalabalıktır gidiyor, her kafadan bir ses çıkıyor.

- Çekilin yoldan

- Dokunmasın

- Aman ayağım, nasır vardı

- Oğlan gitme, seni ezecekler

- Hişt bana bak, saat kaç

- Çabuk ol, yürüyelim

- A a üstüme iyilik sağlık

- Ayol herif acelen nedir, patladın mı

- Bana bak insanı öyle ne ittiriyorsun, utanmıyor musun

- Sana ayıptır torba kadar sakalın var

- Hu hu erkekler durunuz geçeyim, boğulurum burada

- Bom … Bom idi ise mutlaka yangın

- Az kaldı düşecek idim

- Aman birader şu emanet sizde dursun

[5] 1897'den 1908'e kadar donanma komutanlığı, 1903-1908 yıllarında bahriye nazırlığı yapmış olan Hasan Rami Paşa (1842-1923), Osmanlı basınında "harami" biçiminde okunmak üzere hep "H. Rami" biçiminde (Osmanlıcada büyük harf yoktur) yazılmıştır.

- Amma tuhaf ha, insan hangi gazeteyi alacağını şaşırıyor

- Hemşire hanım bonjur

- Hanım kızım çarşafın pelerini çözülmüş

- Oha azıcık gayret etse omzumu kıracak

- Herifteki boya bak, sırık

- Estağfullah efendim kulunuz inayet buyurun beyefendimiz

- Ayol bu kurabiyelerin kaçı kaç paraya

- Göksu'nun sütlü

- Ter için yaka için yirmi paraya mendil

- Birader yazın kola parası vermekten bıktım

- Sularda kimin incesazı çalıyor

- Hiç bu kadar kalabalık görmedim

- Oh hele güç hal üst başa çıktık

- Aman kızım ben bittim, bir daha bu köprüye gelemem

Muhaveresiyle köprünün merdivenleri biter, insan da ondan sonra gideceği yere yavaş yavaş müteveccih olur.

Artık eşirra-i kiram adaya nakle teşebbüs ettiler!

Bakalım şimdi orada ne yapacaklar. Hiç şüphesiz yine icra-yı rezalet fakat kimseye zararları dokunmasın da isterse köpek gibi birbirlerini yesinler.

Ama Büyükada'ya onların teşrifi pek münasebet almaz. Onları ya Hayırsız adasına yahut diğer bir tarafa ki insaniyetle muttasıf sıfat-ı cemileyi havi zevatın bulundukları mahalde onlar hiçbir vakit rahat vermezler. Şimdi bunlar bakalım ne suretle eğlenecekler.

İstihbaratımıza nazaran Hayırsız adasında bir merkep ve at pazarı teşkil edecekler imiş. Burada bu gibi hayvanatın alım satımına ve araba ve sair hususatla kesb-i şöhret ederek, mezkur bunca senelik hâli bir adayı adeta şenlendirecekler imiş. Pazar şu suretle teşkil edilecekmiş.

Kara Tahsin	
Reşit	Arabaların cila ve nakışı
Memduh	
Zülüflü İsmail	Araba dingillerinin imali
Necip Melhame	
Basurcu Agah	Emraz-ı işkâye[6]
H. Rami	Bahren araba ve hayvan nakli için mavnacılığa
Zeki	Tekerlek yapmaya

İntihap edilmişler ve şimdi sermaye teşkili için beynlerinde bir iane cemine teşebbüs etmişlerdir.

Ebülhüda ile Kamil ağalar mezat tellallığına ayrılmış ve icra edilen ses müsabakasında Ebülhüda'nın iki ve Kamil'in bir aygır kuvvetinde sesleri olduğu anlaşılmış ve esna-i mezadda bağırırken ada ve civarında sakin olanların korkmamaları için kendilerine tebligat ifa edilmiş ve hemen ahırlar ile imalathanelerin inşası için lazım gelen mahallerin intihabı müzakere edilmiş ve ifa-i muktezasına tevessül kılınmıştır.

{Bilet gişesinde muhavere}

Şetaret - Hu bana bak ayol, üç kağıt ver.

Biletçi - Peki (Verir).

Ş - Paranın üstünü ver.

B - Buyrun.

Ş - (Bağırarak) Ayol bu kaç kuruş.

B - Efendim mecidiyenin üstü on dört kuruş. Üç bilet altı kuruş tamam yirmi kuruş eder.

Ş - Bunların hangisi erkek için, hangisi kadın için, yanlış olmasın.

[6] Günlük kullanımdaki sözlüklerde görülmemekle birlikte Redhouse'dan ve Lugat-ı Remzi'den (şakva: bir kimse zaaf halini ihbar eylemek…) anlaşıldığına göre şekva, işkâ, şikâyet kökünden türetilmiş.

B - Efendim erkek için ayrı kadın için ayrı değil ki, hepsi bir.

Ş - A aa sen deli mi oldu. Hiç bir olur mu. Biri benim, biri hanımın, biri uşağın.

B - (Başından defetmek için) Bu senin … bu hanımın ….bu da uşağın.

Ş - Hem bu, niçin böyle on dört kuruş verdin sen bana. Biz geçen gün bir yere gittik de kağıtlar ellişer paraya idi. Sen şimdi çok aldın, çok aldın. Bize elli paralık kağıttan ver.

B - O Üsküdar iskelesi için, halbuki bu Boğaziçi'ne gitmek için bilettir.

Ş - Bizi yine o vapura götür sen. Bu şimdiki vapur yandan dönüyor, o arkadan dönüyordu.

B - Ablacığım onda beis yok.

Ş - Ne diyorsun, hangisinde pislik yok ki. Onlar hepsi kirli tahtaları. Sen çıldırdın mı öyle temizlik olur mu.

B - Artık yetişir. Çekilin bilet vereceğiz, işimiz var. Birisi (Bir efendi gelerek biletçiye hitaben) Ama görüştüğünüz yetişir artık, bir bilet de bize verin bakalım.

B - (Vererek) Efendim söz anlar kişi değil vesselam. Sözü uzattıkça uzattı bir türlü bitmiyor

Efendi - Ne diyor?

B - Saçma sapan işler. Erkek bileti ver, kadın bileti ver diyor.

Efendi - Bu garip kadını ben tanıyorum gibi oluyorum.

B - İhtimaldir.

Efendi - Neyse savdık gitti, ona bak.

B - Gitti ama ben neler çektim. Çok akılsız bir karı. Laf anlatmak pek güç.

Efendi - Bu karıyı ben birkaç defa Ebülhüda'nın evinden bazen arabaya binerken görür idim.

B - Akılsız karıların saffetsiz cinsi vesselam.

Efendi - Bunların bulunduğu mahalli deli Ebüssihir'in halayıkı, efendisinde akıl fesinden bir karış yukarıda tabii, bunda da kafasından iki kilometre uzakta olacağı aşikârdır.

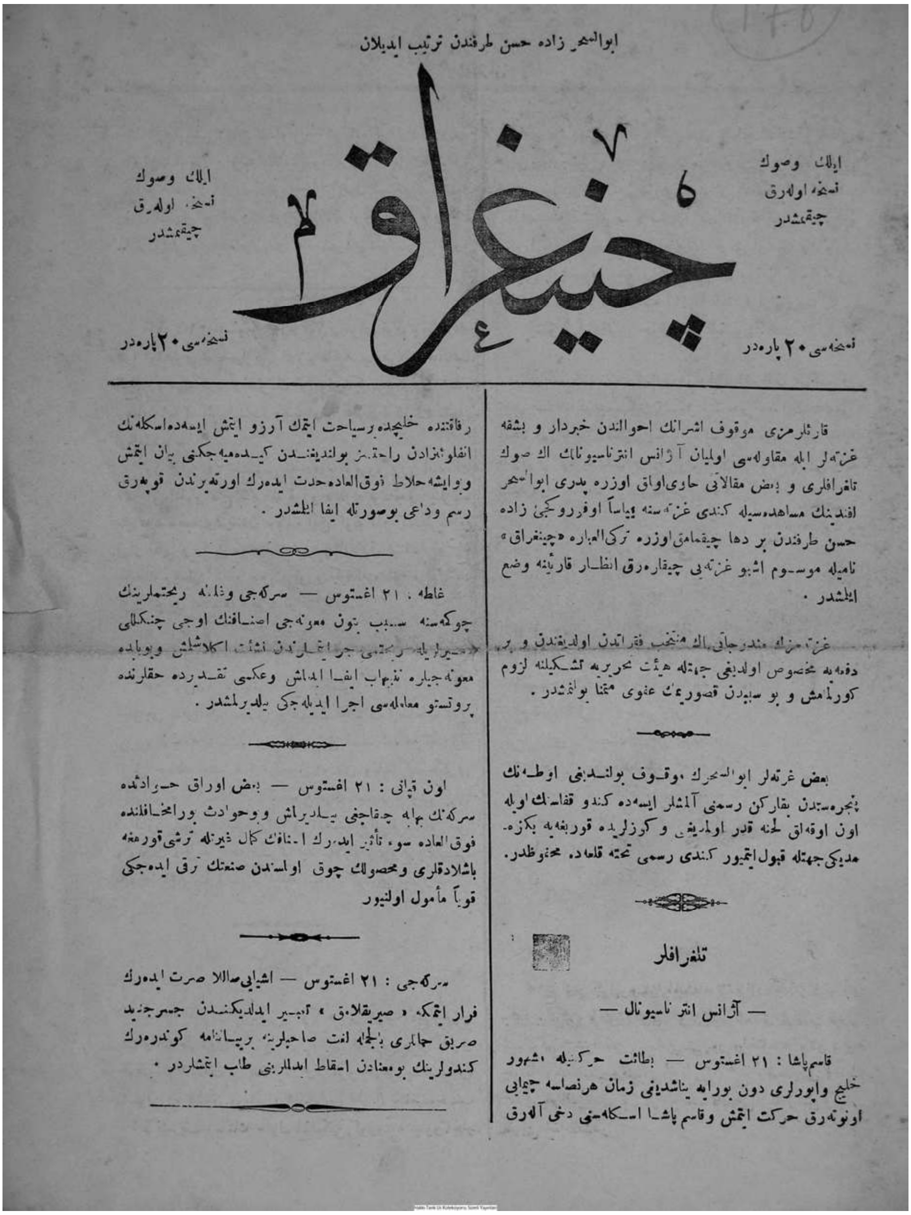

ابوالسحر زاده حسن طرفندن ترتیب ایدیلان

چینغراق

ایلك وصوك نسخه اولەرق چیقمشدر

نسخەسی ۲۰ پارەدر

قارئلرمزی موقوف اشرانك احوالندن خبردار و بشقه غزتەلر ایلە مقاولەسی اولمیان آژانس انترناسیونالك اك صوك تلغرافلری و بعض مقالاتی حاوی اوراق اوزره پدری ابوالسحر افندینك مشاهدەسیلە کندی غزتەسنه یپاسا اوفرروجی زاده حسن طرفندن بر دها چیقمامق اوزره ترکی العباره «چینغراق» نامیله موسوم اشبو غزتەیی چیقارەرق انظار قارئینه وضع ایلمشدر .

غزتەمزك مندرجاتی اك منتخب فقراتدن اولدیغندن و بر دفعەیه مخصوص اولدیغی جهتله هیئت تحریریه تشکیلنه لزوم کورلمامش و بو سببدن قصوریمزك عفوی متمنا بولنمشدر .

بعض غزتەلر ابوالسحرك موقوف بولندیغی اوطەنك پنجرەسندن بقارکن رسمنی آلمشلر ایسەده کندو قفاسنك اوبله اون اوقەلق لحنه قدر اولمدیغی و کوزلرینده قوربغەیه بکزەمدیکی جهتله قبول ایتمیور کندی رسمی تحته قلعەده محفوظدر.

رفاقتنده خلیجده بر سیاحت ایتمك آرزو ایتمش ایسەده اسکلەنك انفلونزادن راحتسز بولندیغندن کیدەمیەجکنی بیان ایتمش و بوایشه حلاط فوق العاده حدت ایدەرك اورتەیرندن قوپەرق رسم وداعی بو صورتله ایفا ایلمشدر .

غلطه : ۲۱ اغستوس — سرکەجی وغلطه ریحتملرینك چوکمەسنه سبب بتون معونەجی اصنافنك اوجی چنکللی دمیرلرایله ریحتمی جرایتمەلرندن نشئت ایلەلشمش و بو بابده معونەجیلرە تذییب ایفا ایدلمش و عکسی تقدیرده حقلرنده پروتستو معاملەسی اجرا ایدیلەجکی بیلدیرلمشدر .

اون قپانی : ۲۱ اغستوس — بعض اوراق حوادثده سرکەنك بهایه چیقاجغی بیلدیرلمش و بو حوادث بورالردە فوق العاده سوء تأثیر ایدەرك اسنافك کمال ذوقیله ترشی قورمغه باشلادقلری و محصولك چوق اولمسندن صنعتك ترقی ایدەجکی قویاً مأمول اولنیور

سرکەجی : ۲۱ اغستوس — اشیای صالالا صرت ایدەرك فرار ایتمکه «صیریقلاق» تعبیر ایدلدیکندن جسرجدید صریق حماللری بالجمله انت صاحبلرینه بر بیاننامه کوندرەرك کندولرینك بو معنادن اسقاط ایدلملرینی طلب ایتمشلردر .

تلغرافلر

— آژانس انترناسیونال —

قاسم پاشا : ۲۱ اغستوس — بطائت حرکتیله مشهور خلیج واپورلری دون بورایه یتاشدیغی زمان هر نصلسه چیقابی اونوتەرق حرکت ایتمش و قاسم پاشا اسکلەسنی دخی آلەرق

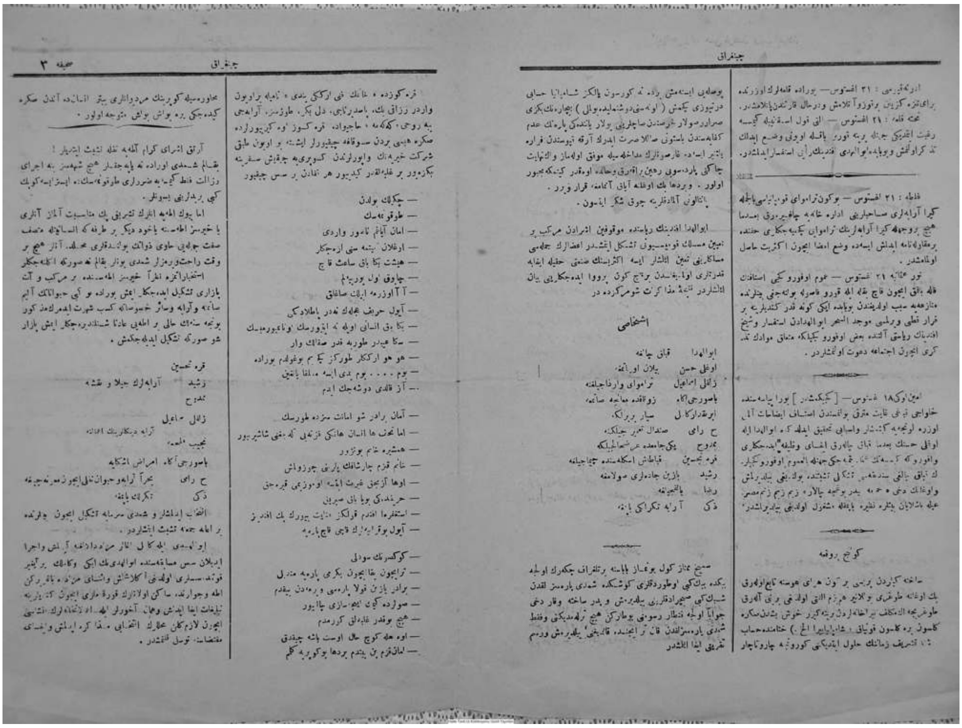

چینغراق صحیفه ٣

چینغراق

اشخاص

کوچ روغنه

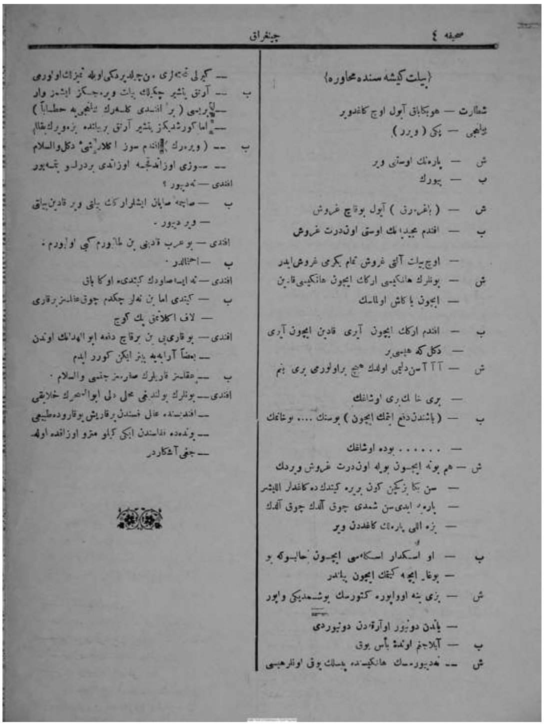

صحیفه ٤ چینغراق

{بیلت گیشه سنده محاوره}

شطارت — هوبکابلق آبول اوچ کاغدوبر
بیلتجی — بکی (ویرر)

ش — پاره‌نك اوستنی ویر
ب — یورك

ش — (باغیره‌رق) آیول بوقاچ غروش
ب — افندم مجیدیه‌نك اوستی اون‌درت غروش

— اوچ بیلت آلتی غروش تمام یکرمی غروش ایدر
ش — بونلرك هانکیسی ارکك ایچون هانکیسی قادین
— ایچون یا کاش اولماسك

ب — افندم ارکك ایچون آیری قادین ایچون آیری
— دکل که هیپسی بر

Yayın İlkeleri:

1. *Kebikeç*, bütünüyle gönüllü katkısı ile çıkarılmaktadır. Baskı dışında süreçlere katılan hiçbir profesyonel çalışanı yoktur. *Kebikeç* ile her türlü ilişkinizde bu bilgiyi hep aklınızda tutmanızı rica ederiz.
2. *Kebikeç*'e gönderilen yazıların yayınlanmamış olmasını bekliyoruz. Çeviri yazılar yayın kurulu kararıyla basılabiliyor. Özgün analiz içermeyen yazıların ya da çalışmaların Türkçeleştirilmesi yayınlanması için yeterli sebep değildir.
3. Deneyimimiz gösteriyor ki yazıların makul uzunlukta olması sadece yayınlanabilir olmasını değil okunabilir olmasını da sağlıyor. Yazının maksadına hizmet etmeyen, yalnızca kalabalık yapan ayrıntılardan uzak durulmasını rica ediyoruz. Hatta "Önce toz ve gaz bulutu vardı" diye başlanmasa harika olur.
4. Yazıların elektronik olarak bize ulaştırılmasını istiyoruz. Yazıları, son sayfa düzeni verildikten sonra yazarlarının bir kere daha görmesini sağlamaya çalışıyoruz, her zaman başaramıyoruz.
5. Yazı içinde özel fontlar kullanıldıysa bu fontların dosyaları da ayrıca gönderilmelidir. Bazen gerçekten sorun olabiliyor.
6. Yazıda kullanılacak belge, resim veya fotoğraf gibi görsel malzemenin baskıya uygun kalitede olması gerekiyor. Yüksek çözünürlükte (asgari **300** dpi) ve **JPEG** formatında taranmalı, ayrı bir dosya olarak gönderilmelidir. Metin içinde nerede yer alacağının ve var ise açıklamanın da iletilmesi iyi olur. Lütfen internetten bulduğunuz rastgele görselleri göndermeyiniz, düşük çözünürlüklü görsellerin yayınlanması için ısrarcı olmayınız.
7. Tablo, dipnot ve başlıkların makul uzunlukta olması, sayfa düzeni bakımından önemli. Bir biçimde sayfaya yerleştirmek mümkün, ama okuma kolaylığı için aynı şeyi söylemek mümkün değil. Kaldı ki sayfaya yerleştirmek için biçimsel değişiklikler yapılabileceğini de aklınızdan çıkarmayın.
8. *Kebikeç*'te yayınlanan yazıların hukuki sorumluluğu yazarına, basılı veya elektronik ortamda yayın hakkı ise *Kebikeç*'e aittir. Yayınlanmak üzere yazısını gönderen yazar, bu şartı kabul etmiş sayılır.
9. *Kebikeç*'te yayınlanan yazılardan alıntı yapıldığında kaynak gösterilmesi iyi olur. Tam metin olarak paylaşmak, yaygınlaştırmak istiyorsanız, bir sayı geriden gelerek zaten elektronik kopyasını internet sitemizde yayınlıyoruz.
10. Gönderilen yazılar, yayın kurulu tarafından yapılacak bir öndeğerlendimenin ardından, konunun uzmanı hakeme gönderilir. Hakeme yazar adı, yazara hakem adı açıklanmaz. Yazıların yayınlanması konusunda son karar, hakem raporu doğrultusunda yayın kurulu tarafından verilir.
11. Yazı üstünde istenilen değişikliklerin yapılması ve yeniden yazılı hale getirilmesi yazarın sorumluluğundadır.
12. *Kebikeç*'te yayınlanan yazıların yazarlarına derginin sözkonusu sayısının bir nüshası ile ayrıbasıları gönderilir.
13. Her makalenin sonunda yazar tarafından kaleme alınan en fazla 150 sözcükten oluşan Türkçe "Öz" ve "Anahtar sözcükler" ile İngilizce "Abstract" ve

"Keywords" yer almalıdır. Öz, genel olarak içeriği tanıtmalıdır. Abstract ise, Öz'ün çevirisinden ibaret olmalıdır.

14. Yazar hakkında açıklama ve bilgi, yazar adının üstüne konulacak asteriks (*) ile ilk sayfanın altında yer almaktadır. *Kebikeç*'te ünvan belirtmiyoruz.
15. *Kebikeç*'te yazım ilkeleri olarak öncelikli MLA tarzı kabul edilmektedir. Metin boyunca tutarlı bir biçimde uygulandığı sürece diğer tarzlara da mesafeli değiliz. Yazının sonunda bir kaynakça ise olmazsa olmazdır.
16. Metin içindeki vurgulanması gereken ifadeleri, çift tırnak ("...") içinde veriyoruz. **Kalın** karakter, ***kalın italik*** karakter kullanılmasa harika olur.
17. Doğrudan alıntılar çift tırnak içinde verilir. Alıntılar 5 satırdan fazla olduğunda, 1 cm içeriden başlatılmalıdır ve çift tırnak kullanılmamalıdır. Tek tırnak, alıntının içindeki tırnakları göstermek için kullanılmalıdır.
18. Yapılacak göndermeler, parantez içinde yazar soyadı / soyadları, basım tarihi ve atıfta bulunulan sayfa numarası şeklinde verilmelidir: (Emiroğlu ve Yüksel, 2002: 150). Eserin tam künyesi ise yazı sonundaki **Kaynakça**da verilmelidir. Dergi ve kitap adları *eğik/ince*, makale başlıkları ise "tırnak" içinde, düz olarak yazılır. Yazar adı metin içinde geçiyorsa, parantez içinde yalnızca atıfta bulunulan eserin yayın yılı ve sayfa numarasını vermek yeterlidir: (2002: 150). Bir yazarın aynı yılda yayınlanmış birden fazla yayını (1980a, 1980b) şeklinde gösterilir. Bu tür göndermeler dışında gerekli görülen bütün açıklamalar dipnot ile sayfa altında yer almalıdır. Dipnotları ifrata varmadan açıklamalar için kullanmaya gayret edilmelidir.
19. Tarih araştırmalarında sıkça başvurulan arşiv kaynakları, ilk geçtiği yerde tam künye ile dipnotta gösterilebilir. Müteakip atıflarda kısaltma şeklinde verilip metinde parantez içinde yer almalıdır; örnek: (BOA, Mühimme, 72: 35).
20. **Kaynakça**da yalnızca atıfta bulunulan eserler yer almalı, eğer kullanılmışsa arşiv kaynakları ayrı bir başlık altında belirtilmelidir.
21. İnternet adreslerinde, parantez içinde erişim tarihi belirtilmelidir.
22. **Kaynakça** soyadı sırasına göre düzenlenmeli. Soyadlar tamamı büyük harfle yazılmamalıdır.

    Tamer, Ülkü. "'Bahar Noktası'nda Müzeyyen" *Milliyet Pazar* (9 Şubat 2003): 2.

    Yalçın, Murat haz. *Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001.

    Urgan, Mina. *Shakespeare ve Hamlet*. İstanbul: Altın Kitaplar 1984.

    Yardımcı, Cemal. "Okur bekleniyor!" *Radikal*. http://www.radikal.com.tr/ek_haber.php?ek=ktp&haberno=4969 (5 Mayıs 2011)

    Yücel, Can. *Beşibiyerde*. İstanbul: Adam Yayınları, 1985.
23. Metnin sıralaması aşağıdaki gibi olmalıdır:

1. Ana metin	2. Ekler	3. Kaynakça	4. Öz
5. Anahtar sözcükler	6. Abstract	7. Keywords	

Meçhul Seyyahların Ankara Fotoğrafları

Türkiye Cumhuriyeti'nin 10. Kuruluş Yıldönümü
ve
Ankara'da Günlük Hayat...

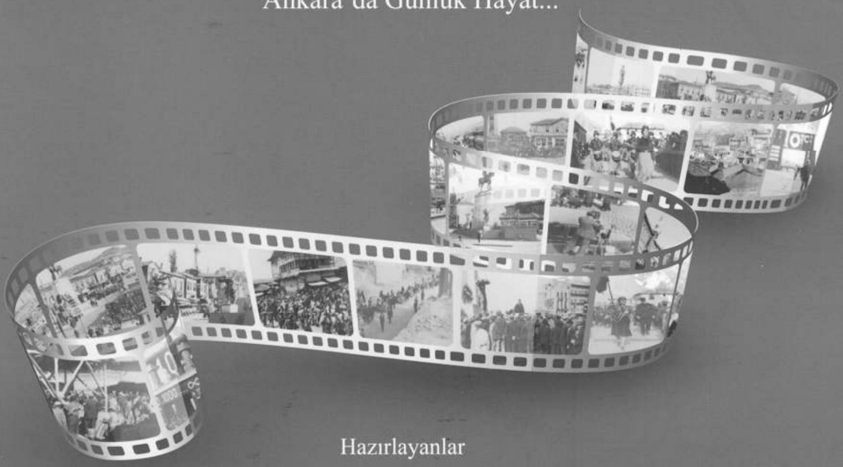

Hazırlayanlar

Erman Tamur
Ahmet Yüksel
Gökçe Günel

Çankaya
BELEDİYESİ

Kebikeç

İnsan bilimleri için kaynak araştırmaları dergisi

Kebikeç'in

gelecek sayılarının dosya konusu:

Türkçe Dışı Süreli Yayınlar

2 - Kafkasya Dillerinde Süreli Yayınlar

Ermenice - Gürcüce - Rusça
Çerkesçe - Azerice

Takip edecek sayılar:
Ortadoğu Dillerinde Süreli Yayınlar
(Arapça - Farsça - Kürtçe - Süryanice - İbrani- Urduca)
Avrupa Dillerinde Süreli Yayınlar
(İtalyanca - Fransızca - İngilizce - Almanca - Ladino)

Okurlarımızdan ve yazarlarımızdan
katkılarını bekliyoruz…